

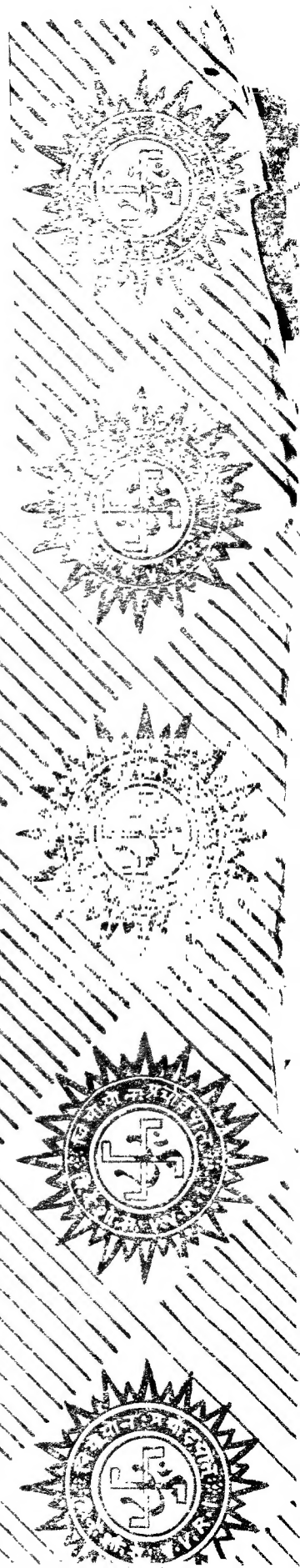
GOVERNMENT OF INDIA
ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF INDIA

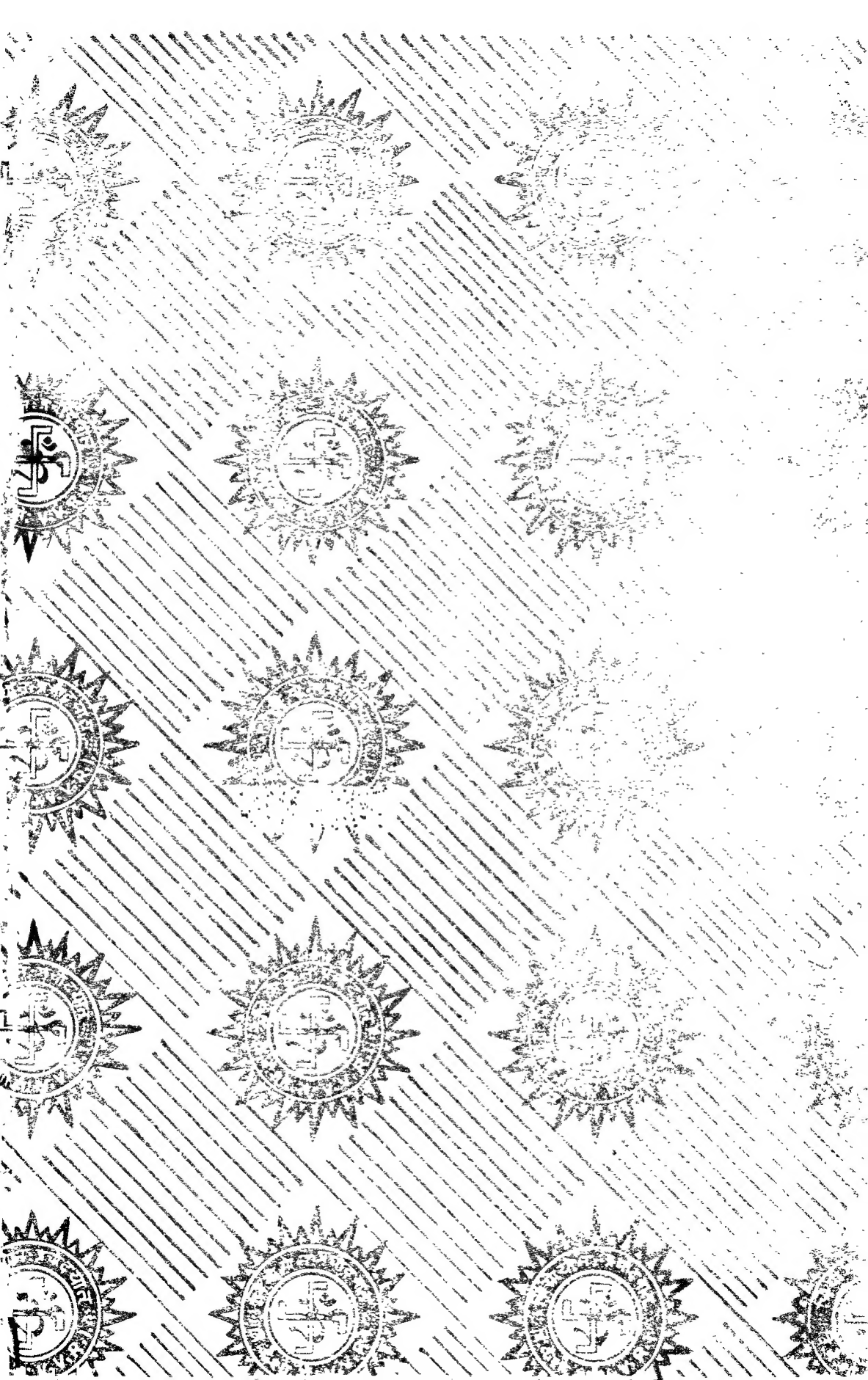
CENTRAL
ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY

ACCESSION NO. 42049

CALL No. Sa2VI/V.V.R.I

D.G.A. 79

विश्वेश्वरानन्द-वैदिकशोध-संस्थान-प्रकाशनम् — ३१२

V. V. Research Institute Publication — 312

विश्वेश्वरानन्द-भारतभारती-ग्रन्थमाला-२३
Vishveshvaranand Indological Series—23

संपादकः — विश्वबन्धुः

Editor — VISHVA BANDHU

भारते होशियारपुरे वि. वै. शो. सं. मुद्रागृहे ।

शास्त्रिणा देवदत्तेन संमुद्राय्य प्रकाश्यते ॥

Printed and Published by DEV DATTA SHASTRI
at the V. V. R. I. Press, Hoshiarpur (Pb., India)

V. I. Series—23

RGVEDA

with

**The Padapāṭha and the available portions of the Bhāṣya-s
by Skandasvāmin and Udgītha, the Vyākhyā
by Veṅkaṭamādhava and Mudgala's Vṛtti
based on Sāyaṇa-bhāṣya**

Edited,

**Critically, and annotated with text-comparative
data from original manuscripts and
other available materials**

By

VISHVA BANDEU

In collaboration with

**BHĪM DEV, AMAR NĀTH, K. S. RĀMASWĀMI SĀSTRĪ
AND PĪTĀMBAR DATTA**

PART V

(Maṇḍala-s VII and VIII)

HOSHIARPUR

**Vishveshvaranand Vedic Research Institute
1964**

ऋग्वेदः

स च

पदपाठेन च यथोपलम्भं स्कन्दस्वाम्युद्गीथीये भाष्ये, वेङ्कटमाधवीया
व्याख्या, सायणभाष्यानुसारिणी मुद्रलीया वृत्तिर् इत्येतैश्च
पाठविमर्शोपयिकैः पाठभेदादिटिप्पणैश्च संयोज्य

भीमदेवः, अमरनाथः, के. एस्. रामस्वामिशस्त्री, पीताम्बरदत्त
इत्येषां सायुज्यभाजा

विश्वकन्धुना

संपादितः

0 19

तत्र चाऽयं

सप्तमाऽष्टम-मण्डलात्मकः

५मो भागः

Sa 2 VI
V.V.R.I.

होशिआरपुरम्

विश्वेश्वरानन्द-वैदिकशोध-संस्थानम्

२०२१ वि.

सर्वेधिकाराः सुरक्षिताः

प्रथमं संस्करणम्, २०२१ वि.

प्रकाशक — विश्वेश्वरानन्द-वैदिक-शोध-संस्थानम्,

साधु-आश्रमः (प. गृ.), होशियारपुरम् (पं., भारतम्) ।

All Rights Reserved

FIRST EDITION, 1964

Publishers :

Vishveshvaranand Vedic Research Institute,
Sadhu Ashram (P.O.), Hoshiarpur (Pb. India)

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No. 42049

Date 2.12.64

Call No. Sa 2 v1 | V.V.R.I.

Prepared and Published under the Patronage of the
Government of India in the erstwhile Ministry of Scientific
Research and Cultural Affairs, the Government
of Panjab, the University Grants Commission,
the University of Panjab, the Dayanand
Anglo-Vedic College Management, New
Delhi and the Trusts and Charities
of Shri Vishva Bandhu,
Shri Moolchand Khairaitiram
and other donors.

अथ

ऋग्वेदे सभाष्ये

सप्तमाऽष्टम-मण्डलात्मकः

पञ्चमो भागः

अथ
ऋग्वेदे सभाष्ये

सप्तमं मण्डलम्

[१]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । अग्निर्देवता । विराट् छन्दः, एकोनविंशत्यास्त्रिदुभः’ ।

अग्निं नरो दीधितिभिररण्योर्हस्तच्युती जनयन्त प्रशस्तम् । दूरेदृशं गृहपतिमथर्युम् ॥ १ ॥

अग्निम् । नरः । दीधितिऽभिः । अरण्योः । हस्तच्युती । जनयन्त । प्रशस्तम् ।
दूरेऽदृशम् । गृहपतिम् । अथर्युम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० मैत्रावरुणिर्वसिष्ठः सप्तमं मण्डलमपश्यत् ॥ अग्निम् ऋत्विजो मनुष्याः अङ्गुलिभिः अरण्योः
‘हस्तप्रच्युत्या जनयन्त प्रशस्तम् दूरेदर्शनम् गृहपतिम् अतनवन्तम्’ (या ५, १०) इति ॥ १ ॥

तमग्निमस्ते वसवो नृष्वन्तसुप्रतिचक्षमवसे कुतश्चित् ।
दक्षाय्यो यो दम् आस नित्यः ॥ २ ॥

तम् । अग्निम् । अस्ते । वसवः । नि । ऋष्वन् । सुऽप्रतिचक्षम् । अवसे । कुतः । चित् ।
दक्षाय्यः । यः । दमे । आस । नित्यः ॥ २ ॥

वेङ्कट० तम् अग्निम् गृहे वसवः देवाः हविर्वहनार्थं ४ ‘प्राक्षिपन् अवासयन्’ ५ सुदर्शनम् कुतः चित् अपि
रक्षसो रक्षणाय । वर्धनीयः यः ६ गृहे भवति नित्यः ॥ २ ॥

प्रेद्धो अग्ने दीदिहि पुरो नोऽजस्रया सूर्या यविष्ठ ।
त्वां शश्वन्त उप यन्ति वाजाः ॥ ३ ॥

प्रऽद्वेद्धः । अग्ने । दीदिहि । पुरः । नः । अजस्रया । सूर्या । यविष्ठ ।
त्वाम् । शश्वन्तः । उप । यन्ति । वाजाः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० प्रकर्षेणैद्धः ७ अग्ने ! ८ दीप्यस्व पुरतः अस्माकम् अनवरतया सरणशीलया युवतम् ! । बहूनि
अज्ञानि त्वाम् उप गच्छन्ति ९ ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको.

२. ‘मर्मण्यल’ वि^३ अ^१ ल; ‘मर्मण्यवमप’ लअ.

३. अनन् मूको.

४. हविर्वहनार्थं वि^३ अ^१; ‘हनार्थः’ ल.

५-५. ‘पञ्चवासयत्’ मूको.

६. नास्ति मूको.

७. प्रकर्षेद्धः ल;

‘कर्षणे’ लअ.

८. ‘मे दीतो’ अ^१.

९. गच्छति मूको.

प्र ते अग्रयोऽग्निभ्यो वरं निः सुवीरांसः शोशुचन्त द्युमन्तः । यत्रा नरः समासते सुजाताः । ४।

प्र । ते । अग्रयः । अग्निभ्यः । वरम् । निः । सुवीरांसः । शोशुचन्त । द्युमन्तः ।
यत्र । नरः । सम्आसते । सुजाताः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० प्रकर्षेण 'निः शोशुचन्त' अन्येभ्यो लौकिकेभ्यः 'अग्निभ्यः' ते अग्रयः^२ वरिष्ठं शोभनवीराः
दीप्तिमन्तः । यत्र ऋत्विजः समासते शोभनजननाः ॥ ४ ॥

दा नो अग्ने धिया रयिं सुवीरं स्वपत्यं सहस्य प्रशस्तम् ।
न यं यात्रा तरति यातुमावान् ॥ ५ ॥

दाः । नः । अग्ने । धिया । रयिम् । सुवीरम् । सुअपत्यम् । सहस्य । प्रशस्तम् ।
न । यम् । यात्रा । तरति । यातुमावान् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० देहि असभ्यम् अग्ने ! कर्मणा धनं शोभनवीरं शोभनपुत्रं हे सहनरूप !^१ प्रशस्तम्, यम् रयिम्
अभिगन्ता शत्रुः^५ न^४ तरति हिंसावान् ॥ ५ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके प्रथमाध्याये त्रयोविंशो वर्गः^६ ॥

उप यमेति युवतिः सुदक्षं दोषा वस्तोर्हविष्मती घृताची । उप स्वैनमरमतिर्वसूयुः । ६।

उप । यम् । एति । युवतिः । सुदक्षम् । दोषा । वस्तोः । हविष्मती । घृताची ।
उप । स्वा । एनम् । अरमतिः । वसूयुः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० उप एति यम् युवतिः सुबलम् रात्रिन्दिवम्^७ हविष्मती जुहूः । एनम् उप गच्छतु मदीया
विरामवर्जिता अर्थकामा स्तुतिः ॥ ६ ॥

विश्वो अग्रेऽप दहारातीर्येभिस्तपोभिरदहो जरूथम् । प्र निस्वरं चातयस्वामीवाम् ॥ ७॥

विश्वोः । अग्ने । अप । दह । अरातीः । येभिः । तपःऽभिः । अदहः । जरूथम् ।
प्र । निस्वरम् । चातयस्व । अमीवाम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० सर्वाः अग्ने ! 'अप दह' अरातीः, यैः^१ तेजोभिः, 'अदहः रक्षः । ७ । 'जरूथं'^२ गरूथं गृणातेः^३
इति यास्कः (६, १७) ? । 'परुषस्वनशीलम् अपि च'^४ जरयितु । प्र चातयस्व निशब्दम्^५
रक्षः ॥ ७ ॥

१-१. शोशुचन्तः वि^२; निर्गोशुचन्तः अ^१ लअ; निः शोशुचन्तः ल. २-२. 'भ्यः...नयो वि^२. ३. 'नरूश
मूको; सहनकुशल ल प्रस्तावः. ४. शत्रून् वि^१ अ^१. ५. नास्ति वि^१. ६-६. नास्ति मूको.
७. 'न्दिनम् वि^२. ८-८. अचदह वि^२ अ^१ ल; अचदह लअ. ९. यैर्यः वि^२ अ^१ ल; कथ्यः लअ.
१०-१०. ऊहो रक्षो जतृफं वि^२; ऊहो रक्षो जतृभं अ^१; उहः रक्षः जतृफं ल; उहः रक्षः जतृफं लअ.
११-११. परुषस्वनशीलमपि चा ल लअ; परुष्य शीलमपि चा वि^२; परुष्य च शीलमपि चा अ^१.
१२. निशब्दं अ.^१

आ यस्ते अग्न इधते अनीकं वसिष्ठं शुक्रं दीर्घिवः पार्वक ।

उतो न एभिः स्तवथैरिह स्याः ॥ ८ ॥

आ । यः । ते । अग्ने । इधते । अनीकम् । वसिष्ठ । शुक्रं । दीर्घिवः । पार्वक ।

उतो इति । नः । एभिः । स्तवथैः । इह । स्याः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० आभिसुख्येन अग्ने! यः^१ ते तेजस्सङ्घातम्^२ इन्धे, श्रेष्ठ!^३ ज्वलन्! दीप्त! शोधक!^४ तस्य^५ ममापि च एभिः स्तोत्रैः इह भव ॥ ८ ॥

वि ये ते अग्रे भेजिरे अनीकं मर्ता नरः पित्र्यासः पुरुत्रा ।

उतो न एभिः सुमना इह स्याः ॥ ९ ॥

वि । ये । ते । अग्ने । भेजिरे । अनीकम् । मर्ताः । नरः । पित्र्यासः । पुरुत्रा ।

उतो इति । नः । एभिः । सुमनाः । इह । स्याः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० वि भेजिरे ये तव अग्रे!^१ रश्मिसङ्घं^२ समिन्धनेन मनुष्याः^३ नेतारः^४ पितृहिताः बहुषु देशेषु । अपि च तेषाम् अस्माकम् एभिः^५ स्तोत्रैः इह सुमनाः भव ॥ ९ ॥

इमे नरो वृत्रहत्येषु शूरा विश्वा अदेवीरभि सन्तु मायाः ।

ये मे धियं पनयन्त प्रशस्ताम् ॥ १० ॥

इमे । नरः । वृत्रहत्येषु । शूराः । विश्वाः । अदेवीः । अभि । सन्तु । मायाः ।

ये । मे । धियम् । पनयन्त । प्रशस्ताम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० इमे नरः अस्मदीयाः सङ्ग्रामेषु शूराः विश्वाः^१ आसुरीः मायाः^२ अभि भवन्तु, ये मे कर्म प्रशस्तम् स्तुवन्ति ॥ १० ॥

^१ इति पञ्चमाष्टके प्रथमाध्याये चतुर्विंशो वर्गः^२ ॥

मा शूने अग्ने नि षदाम नृणां माशेषसोऽवीरता परि त्वा ।

प्रजावतीषु दुर्यासु दुर्य ॥ ११ ॥

मा । शूने । अग्ने । नि । षदाम । नृणाम् । मा । अशेषसः । अवीरता । परि । त्वा ।

प्रजावतीषु । दुर्यासु । दुर्य ॥ ११ ॥

वेङ्कट० मा^१ नृणाम् केवलत्वाय अग्ने! त्वाम् परि^२ नि षदाम^३ । त्वाम् परिनिषीदन्तः आश्रितान्

१. यत् अ^१. २. षातः वि^२. ३. श्रेष्ठं वि^३ अ^४. ४. शोधकं वि^४; शोधकं अ^५ ल लअ. ५. तमस्य अ^५. ६. अग्रेः वि^६ अ^७; अग्रे ल लअ. ७. सङ्घैः अ^७. ८. नास्ति वि^८ अ^९. ९. तारं मूको. १०. एहि मूको. ११-११. आसुरी मायाम् मूको. १२-१२. नास्ति मूको १३. मां मूको १४-१४. निषदा^{१४} वि^{१४}; निषदाम ल लअ.

भर्तुं शक्नुमः^१ । मा च अनपत्यस्य धनस्य मा चावीरयुक्तस्य धनस्य लाभाय प्रजायुक्तेषु गृहेषु भवेम गृहपते!^२ ॥ ११ ॥

यमश्ची नित्यमुपयाति यज्ञं प्रजावन्तं स्वपत्यं क्षयं नः ।

स्वर्जन्मना शेषसा वावृधानम् ॥ १२ ॥

यम् । अश्ची । नित्यम् । उपयाति । यज्ञम् । प्रजावन्तम् । सुअपत्यम् । क्षयम् । नः ।
स्वर्जन्मना । शेषसा । वावृधानम् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० यम्^१ यज्ञम् अश्ववान् अग्निः^२ नित्यम् उपगच्छति, स यज्ञः प्रजायुक्तम् शोभनापत्यम् च गृहम् अस्मभ्यं प्रयच्छतु औरसेन पुत्रेण वर्धमानम्^३ ॥ १२ ॥

पाहि नो अग्रे रक्षसो अजुष्टात् पाहि धूर्तेरररुषो अघायोः ।

त्वा युजा घृतनायूरभि स्याम् ॥ १३ ॥

पाहि । नः । अग्ने । रक्षसः । अजुष्टात् । पाहि । धूर्तेः । अररुषः । अघायोः ।
त्वा । युजा । घृतनायून् । अभि । स्याम् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० पाहि^४ अस्मान् अग्ने! रक्षसः अग्रियात् । पाहि हिंसितुः अदातुः अघमिच्छतः । त्वया सहायेन युद्धकामान् अहम् अभि भवेयम् ॥ १३ ॥

सेदग्निरग्नीरत्यस्त्वन्यान् यत्र वाजी तनयो वीळुपाणिः । सहस्रपाथा अक्षरा समेति ॥ १४ ॥

सः । इत् । अग्निः । अग्नीन् । अति । अस्तु । अन्यान् । यत्र । वाजी । तनयः । वीळुपाणिः ।
सहस्रपाथाः । अक्षरा । समेति ॥ १४ ॥

वेङ्कट० सः एव अग्निः अन्यान् परकीयान् अग्नीन् अभिभवतु, यस्मिन् हविष्मान् मम पुत्रः^५ ददहस्तः^६ बहुरक्षणः स्तोत्राणि समेति ॥ १४ ॥

सेदग्निर्यो वनुष्यतो निपाति समेद्वारमंहस उरुष्यात् ।

सुजातासः परि चरन्ति वीराः ॥ १५ ॥

सः । इत् । अग्निः । यः । वनुष्यतः । निपाति । समेद्वारम् । अंहसः । उरुष्यात् ।
सुजातासः । परि । चरन्ति । वीराः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० सः एव अग्निः यः हन्तुः परिरक्षति, यश्च समेद्वारम् अंहसः रक्षति । शोभनजननाः तमिमम् परि चरन्ति पुत्राः ॥ १५ ॥

^७इति पञ्चमाष्टके प्रथमाध्याये पञ्चविंशो वर्गः^८ ॥

१. शरोमः मूको. २. 'पतयः वि' अ' ल; ग्रह...त लख. ३. नास्ति वि'. ४. अग्नि मूको.
५. 'मानः मूको. ६. नास्ति वि' अ'. ७. 'त्री मूको. ८. 'स्तौ वि' अ'. ९-९. नास्ति मूको.

अयं सो अग्निराहुतः पुरुत्रा यमीशानः समिदिन्धे हविष्मान् ।

परि यमेत्यध्वरेषु होता ॥ १६ ॥

अयम् । सः । अग्निः । आहुतः । पुरुत्रा । यम् । ईशानः । सम् । इत् । इन्धे । हविष्मान् ।
परि । यम् । एति । अध्वरेषु । होता ॥ १६ ॥

वेङ्कट० अयम् सः अग्निः आहुतः बहुषु देशेषु, यम् ईश्वरः हविष्मान् सम् इत् इन्धे । परि एति
यम् यज्ञेषु होता ॥ १६ ॥

त्वे अग्न आहव्नानि भूरीशानास आ जुहुयाम नित्या ।

उभा कृण्वन्तो वहतू मियेधे ॥ १७ ॥

त्वे इति । अग्ने । आहव्नानि । भूरि । ईशानासः । आ । जुहुयाम । नित्या ।
उभा । कृण्वन्तः । वहतू इति । मियेधे ॥ १७ ॥

वेङ्कट० त्वयि अग्ने ! हवींषि भूरीणि ईश्वराः^१ आ जुहुयाम नित्यानि उभौ वहतू स्तोत्रं शस्त्रं च
कृण्वन्तः अपि यज्ञे ॥ १७ ॥

इमो अग्ने वीततमानि हव्याजस्रो वक्षि देवतातिमच्छ ।

प्रति न ई सुरभीणि व्यन्तु ॥ १८ ॥

इमो इति । अग्ने । वीततमानि । हव्या । अजस्रः । वक्षि । देवतातिम् । अच्छ ।
प्रति । नः । ईम् । सुरभीणि । व्यन्तु ॥ १८ ॥

वेङ्कट० इमान्येव अग्ने ! कान्ततमानि हवींषि अनवरतः वह देवसङ्घम् अभि । प्रति भक्षयन्ति
अस्माकम् इमानि सुरभीणि हवींषि देवाः ॥ १८ ॥

मा नो अग्नेऽवीरते परा दा दुर्वाससेऽमृतये मा नो अस्यै ।

मा नः क्षुधे मा रक्षसे ऋतावो मा नो दमे मा वन आ जुहूर्याः ॥ १९ ॥

मा । नः । अग्ने । अवीरते । परा । दाः । दुःवाससे । अमृतये । मा । नः । अस्यै ।
मा । नः । क्षुधे । मा । रक्षसे । ऋतवः । मा । नः । दमे । मा । वने । आ । जुहूर्याः ॥ १९ ॥

वेङ्कट० मा अस्मान् अग्ने ! अपुत्रत्वाय परा दाः, मा^१ च अशोभनवस्त्राय अमृतये अस्यै^२, मा च अस्मान्
क्षुधे, मा च रक्षसे यज्ञवन् ! । मा हिंसीः च अस्मान्^३ गृहे, मा च वने^४ ॥ १९ ॥

१. नास्ति वि^१. २. श्वराणि वि^२ ल लअ; नश्वराणि अ^३; ईश्वराणि ल प्रस्तावः. ३. वहतु वि^३ अ^३.

४. म मूको. ५. यस्यै मूको. ६-६. गृणिर्मानवचनः वि^४; गृणमाणवचनो अ^४; ग्रहे मान वनो ल; ग्रहे माण च
वचनः लअ.

नू मे ब्रह्माण्यग्न उच्छशाधि त्वं देव मघर्वद्व्यः सुषूदः ।

रातौ स्यामोभयास आ ते यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ २० ॥

नु । मे । ब्रह्माणि । अग्ने । उत् । शशाधि । त्वम् । देव । मघर्वत्ऽभ्यः । सुसूदः ।

रातौ । स्याम् । उभयासः । आ । ते । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ २० ॥

वेङ्कट० क्षिप्रं मह्यम् अन्नानि त्वम् अग्ने ! उत् शशाधि गृहाणेति ब्रूहि । त्वम् हे देव ! हविष्मद्भ्योऽन्नानि क्षरसि^१ । वयं तव दाने स्याम^२ उभयासः^३ हविष्मन्तः स्तुतिमन्तश्च । यूयम् पात अविनाशैः^४ सर्वदा अस्मान् इति, अग्निः अनुचराश्चेति ॥ २० ॥

“इति पञ्चमाष्टके प्रथमाध्याये षड्विंशो वर्गः” ॥

त्वमग्ने सुहवो रण्वसंहक् सुदीती सूनो सहसो दिदीहि ।

मा त्वे सचा तनये नित्य आ धक्मा वीरो अस्मन्नर्यो वि दासीत् ॥ २१ ॥

त्वम् । अग्ने । सुहवः । रण्वऽसंहक् । सुदीती । सूनो इति । सहसः । दिदीहि ।

मा । त्वे इति । सचा । तनये । नित्ये । आ । धक् । मा । वीरः । अस्मत् । नर्यः । वि । दासीत् ॥ २१ ॥

वेङ्कट० त्वम् अग्ने ! स्वाहावः रमणीयसन्दर्शनः शोभनदीप्या^१ हे सहसः पुत्र !^२ दीप्यस्व^३ । मा त्वयि वर्तमानो रश्मिः औरसे पुत्रे आदहनं करोतु । मा वीरः नृभ्यो हितः अस्मत्तः अपक्षयं यातु ॥ २१ ॥

मा नो अग्ने दुर्मृतये सचैषु देवेद्वेष्वग्निषु प्र वोचः ।

मा ते अस्मान् दुर्मृतयो भूमाच्चिद् देवस्य सूनो सहसो नशन्त ॥ २२ ॥

मा । नः । अग्ने । दुःऽमृतये । सचा । एषु । देवैर्द्वेषु । अग्निषु । प्र । वोचः ।

मा । ते । अस्मान् । दुःऽमृतयः । भूमात् । चित् । देवस्य । सूनो इति । सहसः । नशन्त ॥ २२ ॥

वेङ्कट० मा अस्मान् अग्ने ! सहायभूतः त्वम् एषु अग्निषु अशोभनभरणाय प्र वोचः देवैरिदेषु । मा तव अस्मान् दुर्मृतयः^१ भ्रमणशीलस्वभावाः देवस्य हे सहसः सूनो ! व्याप्नुवन्तु^२ ॥ २२ ॥

स मर्तो अग्ने स्वनीक रेवानमर्त्ये य आजुहोति हव्यम् ।

स देवता वसुवर्नि दधाति यं सूरिरर्थी पृच्छमान एति ॥ २३ ॥

सः । मर्तः । अग्ने । सुऽअनीक । रेवान् । अमर्त्ये । यः । आऽजुहोति । हव्यम् ।

सः । देवता । वसुवर्निम् । दधाति । यम् । सूरिः । अर्थी । पृच्छमानः । एति ॥ २३ ॥

१. त्वा मूको; वा ल प्रस्तावः. २. क्षासि मूको. ३. स्योमो मूको. ४. उभवा वि^२ अ^१; उभवा ल लज. ५. अविनाशैः मूको. ६-६. सदम अस्मा^० ल लज; सर्वसान् वि^२ अ^१. ७-७. नास्ति मूको. ८. “भनया दी^० अ^१; “भनादी^० लज. ९. पुत्रं मूको. १०. दीप्य मूको. ११. “यः भ्रमणशीला अ^१ वि^२. १२. “प्नुवन्तः वि^२ अ^१ ल; “प्नुवन्तः लज.

वेङ्कट० सः मनुष्यः अग्ने! शोभनज्वालनीक!१ धनवान्२ भवति, अमर्त्यं त्वयि यः३ आजुहोति हविः। सः देवतानां धनदानं४ धारयति, यम् विद्वान् धनदानार्थं५ पृच्छन् एति उदारम् ॥ २३ ॥

महो नो अग्ने सुवितस्य विद्वान् रयिं सूरिभ्य आ वह्ना बृहन्तम् ।
येन वयं सहसावन् मदेमाविक्षितास आयुषा सुवीराः ॥ २४ ॥

महः । नः । अग्ने । सुवितस्य । विद्वान् । रयिम् । सूरिभ्यः । आ । वह्ना । बृहन्तम् ।
येन । वयम् । सहसावन् । मदेम । अविक्षितासः । आयुषा । सुवीराः ॥ २४ ॥

वेङ्कट० महान्तम् अस्मभ्यम् अग्ने! 'अभ्युदयं जानन्' धनं स्तोत्रभ्यः 'आ वह महत्, येन' वयम् धनेन बलवन्! माद्येम अक्षीणाः६ आयुषा शोभनवीराः ॥ २४ ॥

नू मे ब्रह्माण्यग्न उच्छशाधि त्वं देव मघवन्तः सुषूदः ।

रातौ स्यामोभयांस आ ते यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ २५ ॥

नू । मे । ब्रह्माणि । अग्ने । उत् । शशाधि । त्वम् । देव । मघवन्तः । सुषूदः ।
रातौ । स्याम । उभयांसः । आ । ते । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ २५ ॥

वेङ्कट० सेयम् एकस्मिन्नपि सूक्ते 'द्विः पठिता' विराट् । द्विः१० अग्निं स्तुत्वा सकृदुपसंहृत्य 'पुनरप्यन्यैश्च नौति'११ स्तुत्वोपसंहार इति ॥ २५ ॥

१२ इति पञ्चमाष्टके प्रथमाध्याये सप्तविंशो वर्गः१३ ॥

कुशिकानां कुले जातो माधवः सुन्दरीसुतः ।

पञ्चमस्याष्टकस्याऽऽद्यम् अध्ययं व्याकरोदिति ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने पञ्चमाष्टके प्रथमोऽध्यायः ॥

—*—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये पञ्चमाष्टके प्रथमोऽध्यायः ॥

१. 'लानिक मूको. २. धनवान् मूको. ३. वा वि२ अ१ ल; व लअ. ४. दानं धनस्य अ१.
५. धनार्थी अ१. ६-६. दयजातम् वि२; 'दयजानं अ१. ७-७. 'वहं अहवेन वि२. ८. अक्षिणा मूको.
९-९. द्विपठिता वि२ ल लअ. १०. हिः अ१. ११-११. न्यैस्तनोति अ१; 'न्यैश्च नोति वि२ ल; 'न्यैच्छनोति
लअ. १२-१२. नास्ति मूको.

अथ द्वितीयोऽध्यायः ।

वेङ्कट०

अथाध्यायं^१ 'जुषस्व नः'^२ व्याचिख्यासति माधवः ।
 गोत्रेष्वृषीणां वक्तव्यम् आदावेव प्रदर्शयन् ॥ १ ॥
 पित्रादिषु प्रसिद्धेन येन नाम विशेष्यते ।
 वेदेष्वृषीणां तद्गोत्रं ज्ञातव्यं तत्र^३ वैदिकैः ॥ २ ॥
 जेतुः पिता मधुच्छन्दाः इयावाश्वस्य पितामहः ।
 पितामहो गौरिवीतेः गोत्रत्वेन प्रदर्शितः ॥ ३ ॥
 अपालाऽत्रिकुले जाता विश्ववारा च तादृशी ।
 दूरस्थोऽत्रिस्तयोर्गोत्रं बहवः सन्ति तादृशाः ॥ ४ ॥
 पितरौ मित्रावरुणौ वसिष्ठस्येत्यपि^४ श्रुतम् ।
 'उतासि मैत्रावरुणः'^५ प्रवरेषु पुनस्तयोः ॥ ५ ॥
 पुत्रस्थाने 'समावेशाद् वसिष्ठो मैत्रावरुणिः'^६ ।
 तत्राहुः कारणं प्राज्ञा 'विदेहो हि शशाप'^७ तम् ॥ ६ ॥
 ऋषे! भव विदेहस्त्वम् ऋषिः शसः समाविशत् ।
 अहोरात्रे योगबलात् तौ मित्रावरुणौ स्मृतौ ॥ ७ ॥
 ददर्श मन्त्रांश्च तदा पुत्रश्चाभूत् पुनस्तयोः ।
 क्रमेणार्षेयवरणम् उपपन्नं तयोरिति ॥ ८ ॥
 विश्वामित्रजमदग्नी 'तथा वसिष्ठ एव च'^८ ।
 इन्द्रो अगस्त्यो मरुतो गोत्रम् एषु^९ प्रदृश्यते ॥ ९ ॥
 यद्यप्यृषीणां संप्तानां ब्राह्मणेषु 'न दृश्यते'^{१०} ।
 गोत्रं तथापि विज्ञेयम् ऋक्षु गोत्रनिदर्शनात्^{११} ॥ १० ॥
 असगोत्रो भवेच्छादे सगोत्रात् तन्नुमाहरेत् ।
 न प्रयच्छेद् दुहितरं सगोत्रायेति च स्मृतिः ॥ ११ ॥

१. श्रीः अथा० वि०. २-२. 'स्वेति अ' वेङ्कट. ३. तव वि० अ'. ४. वसिष्ठस्येत्यपि वेङ्कट. ५. ऋ ७, ३३, ११. ६-६. 'वेशो वासिष्ठ मैत्रावरुणा वि० अ'; 'वेशो वासिष्ठ मैत्रावरुण लअ. ७-७. 'होऽभिषि०' वेङ्कट. ८-८. तदु वासिष्ठमेव वा वि० अ'. ९. नैषु वि० ल; नैषु लअ; णेषु अ'. १०-१०. दृश्यते ल; दन्दृश्यते वि० अ'. ११. 'निवेशनात् वि० ल लअ.

किमेतेषु मनुष्याणां गोत्रमित्यभिधीयते ।
वक्तव्यं छान्दसैर्नैतद् धर्मशास्त्रपरैरिव^१ ॥ १२ ॥

कौतूहलनिवृत्त्यर्थम् अथ चास्याभिरुच्यते ।
गोत्राणां तु सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि^२ च ॥ १३ ॥

^३कुलाख्यानि हि तानीह^३ तानि गोत्राणि सन्तु नः ।
ननु^४ स्मरन्ति नैतानि^५ सम्प्रति ब्राह्मणा इमे ॥ १४ ॥

तर्हि गोत्रसहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
षट्छतैः^६ सङ्गृहीतानि कतबोधायनादिभिः^७ ॥ १५ ॥

स्मरन्ति तानि चित्तेषु सम्प्रतित्वेन मानवाः ।
मार्कण्डेयोऽस्मि माण्डूकस्तथा माण्डव्य इत्यपि ॥ १६ ॥

प्रदर्शयन् बहून् पक्षान् न कथञ्चिदपीच्छति ।
‘इतरेतरसम्बन्धं तदध्यायमिति ब्रुवन्’^८ ॥ १७ ॥

यदि ह्येतानि गोत्राणि मार्कण्डेयः समुद्वहेत् ।
माण्डूकस्य दुहितरम् असगोत्राऽस्य^९ सा यतः ॥ १८ ॥

तस्माद्दत्तादिकं गोत्रम् इति माधवदर्शनम् ।
आपस्तम्बश्च तानेव वेददृष्टानदर्शयत्^{१०} ॥ १९ ॥

[२]

‘‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । आग्नीसूक्तम् = (आद्याया इध्मः समिद्धोऽग्निर्वा देवता, द्वितीयस्या नराशंसः, तृतीयस्या इळः, चतुर्थ्या बर्हिः, पञ्चम्या देवीर्द्वारिः, षष्ठ्या उषासानक्ता, सप्तम्या देव्यौ होतारौ प्रचेतसौ, अष्टम्यास्तिस्रो देव्यः सरस्वतीलाभारत्यः, नवम्यास्त्वष्टा, दशम्या वनस्पतिः, एकादश्याः स्वाहाकृतयः) । त्रिष्टुप् छन्दः’’ ।

जुषस्व नः समिधमग्ने अद्य शोचा बृहद् यजतं धूममृष्वन् ।

उप स्पृश दिव्यं सानु स्तूपैः सं रश्मिभिस्ततनः सूर्यस्य ॥ १ ॥

१. छान्दसैर्नैत^० वि^२ ल. २. प्रयुक्तान्य^० वि^२ ल. ३-३. ‘ख्याभिमत^० वेंकट. ४. न तु वेंकट. ५. चैतानि वेंकट. ६. नास्ति अ^१. ७. कं बोधोदयनादिभिः वि^२ अ^१; कम्बो धोय^० ल. ८-८. नास्ति मूको. ९. ‘त्रा हि अ^१; वेंकट. १०. देवदृ^० वि^२ अ^१ ल; देवदृष्ट न दर्शयत् ल. ११-११. नास्ति मूको.

जुषस्व । नः । समऽद्धम् । अग्ने । अद्य । शोच । बृहत् । यजतम् । धूमम् । ऋण्वन् ।
उप । स्पृश । दिव्यम् । सानु । स्तूपैः । सम् । रश्मिभिः । तनः । सूर्यस्य ॥ १ ॥

वेङ्कट० वसिष्ठः । सेवस्व^१ नः समिधम् अग्ने ! अद्य । प्रज्वल च बृहन्तम् यष्टन्यम् धूमम् उद्गमयन् । उप
स्पृश च दिवि भवम् समुच्छ्रितम् आदित्यं तेजस्सद्वातैः । सम् गच्छस्व सूर्यस्य रश्मिभिः इति ॥ १ ॥

नराशंसस्य महिमानंमेषामुप स्तोषाम यजतस्य यज्ञैः ।

ये सुक्रतवः शुचयो धियंधाः स्वदन्ति देवा उभयानि हव्या ॥ २ ॥^२

नराशंसस्य । महिमानम् । एषाम् । उप । स्तोषाम् । यजतस्य । यज्ञैः ।

ये । सुक्रतवः । शुचयः । धियम्ऽधाः । स्वदन्ति । देवाः । उभयानि । हव्या ॥ २ ॥

वेङ्कट० नराशंसस्य महिमानम् एषाम् ^३यजमानानामर्थाय वयम्^४ उप स्तुमः यष्टव्यस्य यज्ञैः । ये
सुयज्ञाः^५ शुचयः कर्मणां धारयितारः यजमानाः, तेषाम् उभयानि पाशुकानि^६ सौमिकानि^७ च हवींषि
स्वदन्ति देवताः । ^८नाराशंसः पूजयामास सदैव यज्ञार्थम्^९ ॥ २ ॥

ईळैन्यं वो असुरं सुदक्षमन्तदूतं रोदसी सत्यवाचम् ।

मनुष्वदग्निं मनुना समिद्धं समध्वराय सदमिन्महेम ॥ ३ ॥

ईळैन्यम् । वः । असुरम् । सुदक्षम् । अन्तः । दूतम् । रोदसी इति । सत्यवाचम् ।

मनुष्वत् । अग्निम् । मनुना । समऽद्धम् । सम् । अध्वराय । सदम् । इत् । महेम ॥ ३ ॥

वेङ्कट० ... .. ॥ ३ ॥

सपर्यवो भरमाणा अभिज्ञु प्र वृञ्जते नमसा बर्हिर्ग्नौ ।

आजुह्वाना घृतपृष्ठं पृषदध्वर्यवो हविषा मर्जयध्वम् ॥ ४ ॥

सपर्यवः । भरमाणाः । अभिऽज्ञु । प्र । वृञ्जते । नमसा । बर्हिः । अग्नौ ।

आऽजुह्वानाः । घृतऽपृष्ठम् । पृषत्ऽध्वत् । अध्वर्यवः । हविषा । मर्जयध्वम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० परिचरणमिच्छन्तः अरण्यात् आहरन्तः अभिगतजानुकम्^१ प्र हरन्ति हविषा सह बर्हिः अग्नौ ।
अभिमुखं जुह्वानाः घृतपृष्ठम् नानावर्णं बर्हिः, हे अध्वर्यवः ! अग्निम्^२ हविषा परिचरत^३ ॥ ४ ॥

स्वाध्वोऽ वि दुरो देवयन्तोऽग्निश्रयू रथयुर्देवताता ।

पूर्वां शिशुं न मातरां रिहाणे समग्रवो न समनेष्वञ्जन् ॥ ५ ॥

१. 'सिष्ठ वि' अ' ल; 'सिष्ठे लञ; जुषस्व वि' ल लञ.

२. यास्केन (८, ६) व्याख्याता.

३-३. 'र्थावयवम् मूको. ४. 'प्रजाः मूको.

५. सौम्यानि वि'.

६-६. नास्ति वि' अ'.

७. अहिगत'

मूको. ८. अग्निः वि' अ'; अग्नि ल लञ. ९. 'रतः मूको.

सुऽआध्यः । वि । दुरः । देवऽयन्तः । अशिश्नुः । रथऽयुः । देवऽताता ।

पूर्वा इति । शिशुम् । न । मातरा । रिहाणे इति । सम् । अग्रुवः । न । समनेषु । अञ्जन् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सुकर्माणः^१ देवानिच्छन्तः वि अशिश्नुः यज्ञद्वाराणि विवृतानि कुर्वन्ति सङ्ग्रामजिगमिषया रथमिच्छन्तः । जसि पूर्वरूपम् । यज्ञे । अथ विवृतेषु द्वारेषु पूर्वैः^२ प्राचीनैर्जुहूपभृतौ अग्निम्^३ वत्सम् इव मातरौ जिह्वया लिहाने भवतः । तमग्निम् उपस्थितेषु सङ्ग्रामेषु जिगमिषवो घृतेन^४ सम् अञ्जन्ति, यथा नद्यो जलेन क्षेत्राण्यञ्जन्तीति ॥ ५ ॥

“इति पञ्चमाष्टके द्वितीयाध्याये प्रथमो वर्गः” ॥

उत योषणे दिव्ये मही न उषासानक्ता सुदुर्घेव धेनुः ।

बर्हिषदा पुरुहूते मघोनी आ यज्ञिये सुविताय श्रयेताम् ॥ ६ ॥

उत । योषणे इति । दिव्ये इति । मही इति । नः । उषासानक्ता । सुदुर्घाऽइव । धेनुः ।

बर्हिऽसदा । पुरुहूते इति पुरुऽहूते । मघोनी इति । आ । यज्ञिये इति । सुविताय । श्रयेताम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अपि स्त्रियौ^५ दिवि भवे उषासानक्ते महत्वाद् अस्मान् आ श्रयेताम्, यथा सुदुर्घा धेनुः आश्रयत्येवम्, बर्हिषि सीदन्त्यौ बहुभिराहूते धनवत्यौ यज्ञौ अभ्युदयार्थमिति ॥ ६ ॥

विप्रा यज्ञेषु मानुषेषु कारु मन्ये वा जातवेदसा यजध्वै ।

ऊर्ध्व नो अध्वरं कृतं हवेषु ता देवेषु वनथो वार्याणि ॥ ७ ॥

विप्रा । यज्ञेषु । मानुषेषु । कारु इति । मन्ये । वाम् । जातवेदसा । यजध्वै ।

ऊर्ध्वम् । नः । अध्वरम् । कृतम् । हवेषु । ता । देवेषु । वनथः । वार्याणि ॥ ७ ॥

वेङ्कट० मेधाविनौ यज्ञेषु मनुष्यकृतेषु कर्मशीलौ मन्ये वाम्^६ जातप्रज्ञौ^७ यष्टव्यौ^८ । तौ युवाम् ऊर्ध्वम् अस्माकं यज्ञं कुरुतम् । आह्वानेषु तौ युवां यजमानानाम् देवेषु भजथः धनानि ॥ ७ ॥

आ भारती भारतीभिः सजोषा इळा देवैर्मनुष्येभिः अग्निः ।

सरस्वती सारस्वतेभिर्वाक् तिस्रो देवीर्बर्हिरेदं सदन्तु ॥ ८ ॥

आ । भारती । भारतीभिः । सजोषाः । इळा । देवैः । मनुष्येभिः । अग्निः ।

सरस्वती । सारस्वतेभिः । अर्वाक् । तिस्रः । देवीः । बर्हिः । आ । इदम् । सदन्तु ॥ ८ ॥

वेङ्कट० एषा व्याख्याता (ऋ ३, ४, ८) ॥ ८ ॥

१. स्वर्गं मूको. २-२. °पह्तावहिं वि^१ अ^१; °पभृतावहिं अ^१. ३. घृतं मूको. ४. नास्ति मूको.
५. चरन्त्यौ वि^१; चस्रौ अ^१; छौ लअ. ६. वा मूको. ७. प्रज्ञौ वि^१ ल लअ. ८. यजिष्टव्यौ वि^१ अ^१;
भृष्टव्यौ लअ. ९. नास्ति वि^१ अ^१.

तन्नस्तुरीपमधं पोषयितु देवं त्वष्टृर्वि रराणः स्यस्व ।

यतो वीरः कर्मण्यः सुदक्षो युक्तग्रावा जायते देवकामः ॥ ९ ॥

तत् । नः । तुरीपम् । अधं । पोषयितु । देवं । त्वष्टः । वि । रराणः । स्यस्वेति स्यस्व ।
यतः । वीरः । कर्मण्यः । सुदक्षः । युक्तग्रावा । जायते । देवकामः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० एषा व्याख्याता (ऋ ३,४,९) ॥ ९ ॥

वनस्पतेऽव सृजोषं देवानग्निहविः शमिता सूदयाति ।

सेदु होता सत्यतरो यजाति यथा देवानां जनिमानि वेदं ॥ १० ॥

वनस्पते । अव । सृज । उप । देवान् । अग्निः । हविः । शमिता । सूदयाति ।
सः । इत् । ऊँ इति । होता । सत्यतरोः । यजाति । यथा । देवानाम् । जनिमानि । वेदं ॥ १० ॥

वेङ्कट० एषा व्याख्याता (३,४,१०) ॥ १० ॥

आ याह्यग्ने समिधानो अर्वाङ्निद्रेण देवैः सरथं तुरोभिः ।

बर्हिर्न आस्तामदितिः सुपुत्रा स्वाहा देवा अमृता मादयन्ताम् ॥ ११ ॥

आ । याहि । अग्ने । सम्ऽइधानः । अर्वाङ् । इन्द्रेण । देवैः । सरथम् । तुरोभिः ।
बर्हिः । नः । आस्ताम् । अदितिः । सुपुत्रा । स्वाहा । देवाः । अमृताः । मादयन्ताम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० एषा व्याख्याता (३,४,११) ॥ ११ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके द्वितीयाध्याये द्वितीयो वर्गः’ ॥

[३]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिकृषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः’ ।

अग्निं वो देवमग्निभिः सजोषा यजिष्ठं दूतमध्वरे कृणुध्वम् ।

यो मर्त्येषु निधुर्विर्कृतावा तपुर्मूर्धा घृतान्नः पावकः ॥ १ ॥

अग्निम् । वः । देवम् । अग्निभिः । सजोषा । यजिष्ठम् । दूतम् । अध्वरे । कृणुध्वम् ।
यः । मर्त्येषु । निधुर्विः । कृतवा । तपुः । मूर्धा । घृतान्नः । पावकः ॥ १ ॥

वेङ्कट० अग्निम् यूयम् देवम् अन्यैः अग्निभिः ‘सहितम् यष्टृतमम्’ दूतम् यज्ञे कुरुत, यः मनुष्येषु
देवोऽपि सन् अभिमुखो ध्रुवस्तिष्ठति यज्ञवान्^१ तापयितृशिरस्कः^२ घृतान्नः शोधकः ॥ १ ॥

प्रोथदश्वो न यवसेऽविष्यन् यदा महः संवरणाद् व्यस्थात् ।

आदस्य वातो अनु वाति शोचिरधं स्म ते व्रजनं कृष्णमस्ति ॥ २ ॥

प्रोथत् । अश्वः । न । यवसे । अविष्यन् । यदा । महः । सम्स्वरणात् । वि । अस्थात् ।

आत् । अस्य । वातः । अनु । वाति । शोचिः । अधं । स्म । ते । व्रजनम् । कृष्णम् । अस्ति ॥

वेङ्कट० प्रोथतिः शब्दकर्मा । शब्दं कुर्वन् अश्वः इव अग्रतः स्थिते यवसे भक्षणं करिष्यन् अयमग्निः
अरण्यमत्तुम् यदा महतः संवरणात् अन्योन्यसङ्घटितात्^१ शुष्कात्^२ काष्ठसङ्घातात् वि अस्थात्,
अनन्तरमेव^३ अस्य शोचिः वातः अनु वाति । अथ प्रत्यक्षः । अनन्तरं^३ तव मार्गः
कृष्णो भवति ॥ २ ॥

उद् यस्य ते नवजातस्य वृष्णोऽग्ने चरन्त्यजरा इधानाः ।

अच्छा घामरुधो धूम एति सं दूतो अग्ने ईर्यसे हि देवान् ॥ ३ ॥

उत् । यस्य । ते । नवजातस्य । वृष्णः । अग्ने । चरन्ति । अजराः । इधानाः ।

अच्छ । घाम् । अरुधः । धूमः । एति । सम् । दूतः । अग्ने । ईर्यसे । हि । देवान् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० उत् चरन्ति यस्य ते नवजनस्य वर्षितुः अग्ने जराहृताः दीप्यमाना रश्मयः, तस्य
तदानीं दिवं प्रति^१ आरोचमानः धूमः एति । त्वं हि देवानां दूतः सन् अग्ने!
दिवि स्थितान् सम् ईर्यसे सङ्गच्छसे देवैः इति ॥ ३ ॥

वि यस्य ते पृथिव्यां पाजो अश्रेत् तृषु यदन्ना समवृक्त जम्भैः ।

सेनेव सृष्टा प्रसितिष्ट एति यवं न दस्म जुह्वा विवेक्षि ॥ ४ ॥

वि । यस्य । ते । पृथिव्याम् । पाजः । अश्रेत् । तृषु । यत् । अन्ना । सम्ऽअवृक्त । जम्भैः ।

सेनाऽइव । सृष्टा । प्रसितिष्टः । ते । एति । यवम् । न । दस्म । जुह्वा । विवेक्षि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० विविधं श्रयति^१ यस्य ते दावभूतस्य^२ पृथिव्याम् तेजः, क्षिप्रम् यदा अन्नानि काष्ठ-
लक्षणानि^३ दन्तैः सम्पृङ्क्ते^४ । तदानीं सेना इव उद्युक्ता ज्वाला ते एति प्रभञ्जिनी^५ । तदानीं यथा
यवम् पशुः एवं हे दर्शनीय ! त्वम् ज्वालाया अरण्यं व्याप्नोषीति ॥ ४ ॥

तमिद् दोषा तमुषसि यविष्ठमग्निमत्यं न मर्जयन्त नरः ।

निशिशाना अतिथिमस्य योनौ दीदाय शोचिराहुतस्य वृष्णः ॥ ५ ॥

१. 'सङ्घृणीता' वि^१ अ. २-२. 'तावत्स्वापन्नतर' वि^२ अ^१. ३-३. 'त्यक्षोदन्त' मूको. ४. प्रत्याह
मूको. ५. 'यन्ति मूको. ६. उपहृत' वि^३; दापहृत' अ^१ ल लअ. ७-७. 'न्तैः पाजः संयुक्ते वि^३ ल;
'न्तैः वाजः संयुक्ते अ^१ लअ. ८. प्रबन्धनीति चं वि^३; प्रबन्धनीति च अ^१; प्रबन्धनीति च ल लअ. ९. नास्ति
वि^३. १०-१०. दर्शयन्ति यत्त्वत् वि^३ अ^१; दर्शयन्ति यत्त्व ल लअ.

तम् । इत् । दोषा । तम् । उपसि । यर्विष्ठम् । अग्निम् । अन्यम् । न । मर्जयन्त । नरः ।
निऽशिशांनाः । अतिथिम् । अस्य । योनौ । दीदार्य । शोचिः । आऽहुतस्य । वृष्णाः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० तम् एव रात्रौ तम् उपसि^१ यविष्ठम् अग्निम् अश्वम्^२ इव वासैः^३ परिचरन्ति मनुष्याः
तीक्ष्णीकुर्वन्तः अतिथिम् अस्य अतिथेः स्थाने आहवनीये । तदानीम् आहुतस्य वर्षितुः^४
शोचिः दीप्यते ॥ ५ ॥

^५इति पञ्चमाष्टके द्वितीयाध्याये तृतीयो वर्गः^५ ॥

सुसंढक् ते स्वनीकं प्रतीकं वि यद् रुक्मो न रोचंस उपाके ।

दिवो न ते तन्युतुरेति शुष्मश्चित्रो न सूरः प्रति चक्षि भानुम् ॥ ६ ॥

सुऽसंढक् । ते । सुऽअनीक । प्रतीकम् । वि । यत् । रुक्मः । न । रोचसे । उपाके ।
दिवः । न । ते । तन्युतुः । एति । शुष्मः । चित्रः । न । सूरः । प्रति । चक्षि । भानुम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० शोभनसन्दर्शनम्^६ ते हे शोभनज्वालानीक ! अङ्गम् । यदा आदित्य इव मनुष्याणाम् अन्तिके वि
रोचंस दावभूतः, तदा द्युलोकाद् इव अशनिः एति ते शोषकं ज्योतिः । स त्वं चित्ररूपः
सूर्यः इव सर्वतः प्रदर्शयसि दीप्तिरिति ॥ ६ ॥

यथा वः स्वाहाग्नये दाशेम परीळाभिर्घृतवद्भिश्च हव्यैः ।

तेभिर्नो अग्ने अमितैर्महोभिः शतं पूभिरायसीभिर्नि पाहि ॥ ७ ॥

यथा । वः । स्वाहा । अग्नये । दाशेम । परि । इळाभिः । घृतवत्ऽभिः । च । हव्यैः ।
तेभिः । नः । अग्ने । अमितैः । महऽभिः । शतम् । पूऽभिः । आयसीभिः । नि । पाहि ॥ ७ ॥

वेङ्कट० यथा^७ तुभ्यम् 'अग्नये वयम्' स्वाहाकारं परितः^८ दाशेम, इत्येति गोनाम, पश्चाद्भुतिभिः तथा
घृतवद्भिः च पुरोडाशैः । तथा अस्मान् अग्ने ! तैः त्वदीयैः तेजोभिः बहुभिः नितरां रक्ष शतेन,
पुरैरिव अयसा निर्मितैरिति औपमिकमिति ॥ ७ ॥

या वा ते सन्ति दाशुषे अघृष्टा गिरौ वा याभिर्नृवतीरुरुष्याः ।

ताभिर्नः सूनो सहसो नि पाहि स्मत् सरीञ्जरितृजातवेदः ॥ ८ ॥

याः । वा । ते । सन्ति । दाशुषे । अघृष्टाः । गिरैः । वा । याभिः । नृऽवतीः । उरुष्याः ।
ताभिः । नः । सूनो इति । सहसः । नि । पाहि । स्मत् । सरीन् । जरितृन् । जातऽवेदः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० याः वा ते भवन्ति यजमानरक्षणार्थं रक्षोभिः अनभिभूताः दीप्तयः, गिरः च मन्त्रात्मिकाः

१. असि मूको. २. 'व वि' अ'. ३. वासैः अ' लभ. ४. षितः मूको. ५-५. नास्ति
मूको. ६. सुसंढक् शोभन...वि' अ'. ७. नास्ति वि' अ'. ८-८. अग्ने यवं मूको.
९-९. पितरोमिदा' मूको.

यास्ते भवन्ति । याभिः प्रजावतीः^१ प्रजाः रक्षसि, ताभिः अस्मान् अपि अग्ने ! नि पाहि सहसः
सुनो ! । स्मत्-शब्दः^२ कल्याणवचनः । शोभनान्^३ मेधाविनः स्तोतृन्^४ जातवेदः । ॥ ८ ॥

निर्यत् पूतेव स्वधितिः शुचिर्गात् स्वयां कृपा तन्वा^५ रोचमानः ।

आ यो मात्रोरुशेन्यो जनिष्ट देवयज्याय सुक्रतुः पावकः ॥ ९ ॥

निः । यत् । पूताऽइव । स्वधितिः । शुचिः । गात् । स्वयां । कृपा । तन्वा । रोचमानः ।

आ । यः । मात्रोः । उशेन्यः । जनिष्ट । देवयज्याय । सुक्रतुः । पावकः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० निः गच्छति यदा पूता शिलायां निशितीकृता स्वधितिः इव दीप्तः, तदा स्वया कल्पनया
ततया^६ तन्वा दीप्यमानो भवति । यः अरण्योः आ जनिष्ट, कमनीयश्च^७ देवयागाय
सुप्रज्ञः शोधकः ॥ ९ ॥

एता नो अग्ने सौभगा दिदीह्यपि क्रतुं सुचेतसं वतेम ।

विश्वा स्तोतृभ्यो गृणते च सन्तु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥

एता । नः । अग्ने । सौभगा । दिदीहि । अपि । क्रतुम् । सुचेतसम् । वतेम् ।

विश्वा । स्तोतृभ्यः । गृणते । च । सन्तु । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ १० ॥

वेङ्कट० एतानि अस्माकम् अग्ने ! सौभागानि प्रज्वलय । अपि च कर्म सुशोभनेन ज्ञानेन प्रणीतम्
वतेम । वनतेर्वर्णान्तरापत्तिः^८ । विश्वानि धनानि स्तोतृभ्यः गृणते मह्यम् च सन्तु । यूयम् इति
सानुचराभिप्रायमिति ॥ १० ॥

‘इति पञ्चमाष्टके द्वितीयाध्याये चतुर्थो वर्गः’ ॥

[४]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिकृषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः’ ।

प्र वः शुक्राय भानवे भरध्वं हव्यं मतिं चाग्नये सुपूतम् ।

यो दैव्यानि मानुषा जनुष्यन्तर्विश्वानि विद्वाना जिगाति ॥ १ ॥

प्र । वः । शुक्राय । भानवे । भरध्वम् । हव्यम् । मतिम् । च । अग्नये । सुपूतम् ।

यः । दैव्यानि । मानुषा । जनुषि । अन्तः । विश्वानि । विद्वाना । जिगाति ॥ १ ॥

वेङ्कट० ‘प्र भरध्वम्’ यूयम् ज्वलते दीप्यमानाय हव्यम् स्तुतिम् च अग्नये निर्मलम्, यः दैव्यानि
मानुषाणि च विश्वानि जातानि भूतानि देवान् मनुष्यांश्च अन्तः गच्छति ज्ञानेन । मनुष्येभ्यो
देवान् प्रति गच्छति देवेभ्यो मनुष्यानि ॥ १ ॥

१. वतीं वि^२. २. अस्मच्छन्दः वि^३; अस्मच्छन्दः अ^४ ल लज. ३. °नम् मूको. ४. स्तोतिः वि^५;
स्तोतु वि^६ ल; स्तोत्र ... लज. ५. तथा मूको. ६. °यश्चो मूको. ७. °न्तरावर्ति मूको; °न्तरवर्तिनः
लप्रस्तावः. ८-८. नास्ति मूको. ९-९. प्रहर° अ^१.

स गृत्सो अग्निस्तरुणश्चिदस्तु यतो यविष्ठो अजनिष्ट मातुः ।

सं यो वना युवते शुचिदन् भूरिं चिदन्ना समिदंति सद्यः ॥ २ ॥

सः । गृत्सः । अग्निः । तरुणः । चित् । अस्तु । यतः । यविष्ठः । अजनिष्ट । मातुः ।

सम् । यः । वना । युवते । शुचिदन् । भूरिं । चित् । अना । सम् । इत् । अत्ति । सद्यः ॥ २ ॥

वेङ्कट० सः मेधावी अग्निः सर्वदा युवा 'एव अस्तु' अशान्तः, यतः प्रभृति युवतमः अरणेः अजनिष्ट । सम् युवते यः भस्मीकुर्वन् मिश्रयति वनानि शुचिदन्तः, स बहूनि अपि अन्नानि सहैव अत्ति सद्यः एकस्मिन् क्षणे ॥ २ ॥

अस्य देवस्य संसदनीके यं मतीसः श्येतं जगृध्रे ।

नि यो गृध्रं पौरुषेयीमुवोचं दुरोकमग्निरायवे शुशोच ॥ ३ ॥

अस्य । देवस्य । संसदं । अनीके । यम् । मतीसः । श्येतम् । जगृध्रे ।

नि । यः । गृध्रम् । पौरुषेयीम् । उवोचं । दुःओकम् । अग्निः । आयवे । शुशोच ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अस्य देवस्य संसदने सति वयम् अनीके 'मुखे स्याम' । यम् मनुष्याः कार्यार्थं श्वेतवर्णं गृह्णन्ति, यः पुरुषैः अर्प्यमाणं हविषो मुष्टिम् अभिमुखं सेवते, सः अग्निः मनुष्यार्थं दुस्सेवं दीप्यते, अत्यन्तं प्रज्वलितो भवति ॥ ३ ॥

अयं कविरकविषु प्रचेता मतीध्वग्निर्मृतो नि धायि ।

मा नो अत्र जुहुरः सहस्वः सदा त्वे सुमनसः स्याम ॥ ४ ॥

अयम् । कविः । अकविषु । प्रचेताः । मतीषु । अग्निः । अमृतः । नि । धायि ।

सः । मा । नः । अत्र । जुहुरः । सहस्वः । सदा । त्वे इति । सुमनसः । स्याम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अयम् क्रान्तप्रज्ञः प्रकृष्टज्ञानः अप्रकृष्टज्ञानेषु निहितः, तथा मरणधर्मिषु 'अमरणधर्मा नि धायि' । प्रत्यक्षः शिष्टः । सः त्वम् मा अस्मान् अस्मिन् स्तोत्रे क्रियमाणे हिंसीः । हे बलवन्! सदा त्वयि वयम् सुमनसः स्याम इति ॥ ४ ॥

आ यो योनिं देवकृतं ससाद क्त्वा ह्यग्निर्मृतां अतारीत् ।

तमोषधीश्च वनिनश्च गर्भं भूमिश्च विश्वधायसं विभर्ति ॥ ५ ॥

आ । यः । योनिम् । देवकृतम् । ससाद । क्त्वा । हि । अग्निः । अमृतान् । अतारीत् ।

तम् । ओषधीः । च । वनिनः । च । गर्भम् । भूमिः । च । विश्वधायसम् । विभर्ति ॥ ५ ॥

१-१. 'व शास्तु वि' ल; एषा शास्तु अ' लअ. २-२. मुखस्या वि' अ'. ३. व वि' अ' लअ.
४. तृप्यमा' मूको. ५-५. 'मामिधा' मूको.

वेङ्कट० आ सीदति यः स्थानम् ओषध्यादिकं देवैरेतस्य वासाय कल्पितम् । प्रज्ञानेन हि अग्निः देवान् दुरितेभ्यः उत्तारयति^१ मध्यमानः^२ । तम् ओषध्या वृक्षाः गर्भम् भूमिः च विश्वस्य धर्तारम्^३ धारयन्ति ॥ ५ ॥

^४इति पञ्चमाष्टके द्वितीयाध्याये पञ्चमो वर्गः^५ ॥

ईशे ह्यग्निर्मृतस्य भूरेशे रायः सुवीर्यस्य दातौः ।

मा त्वा वयं सहसावन्नवीरा माप्सवः परि षदाम मादुवः ॥ ६ ॥

ईशे । हि । अग्निः । अमृतस्य । भूरैः । ईशे । रायः । सुवीर्यस्य । दातौः ।

मा । त्वा । वयम् । सहसावन् । अवीराः । मा । अप्सवः । परि । षदाम । मा । अदुवः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० ईशे हि अग्निः अन्नं बहु दातुम् । ईशे धनं शोभनवीर्यं दातुम् । अथ प्रत्यक्षः । तादृशम् त्वा वयम् बलवन् ! मा अपुत्राः परि निषीदाम, मा च अप्सवः सोमस्य अपातारः^४ । मा च अपरिचारकाः^५ परिनिषीदाम^६ ॥ ६ ॥

परिषद्यं हरणस्य रेक्णो नित्यस्य रायः पतयः स्याम ।

न शेषो अग्ने अन्यजातमस्त्यचेतानस्य मा पथो वि दुक्षः ॥ ७ ॥

परिऽसर्वम् । हि । अरणस्य । रेक्णः । नित्यस्य । रायः । पतयः । स्याम ।

न । शेषः । अग्ने । अन्यऽजातम् । अस्ति । अचेतानस्य । मा । पथः । वि । दुक्षः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० परिहर्तव्यम् हि, परिहृत्य गन्तव्यं नोपसर्तव्यम् अरणस्य धनम् । अरणोऽन्यो भवति, न रमत इति, अपि वा अर्तेः अरणोऽन्यतो गच्छतीति । यास्कस्त्वाह “अरणः अपाणो भवति” (३, २) । यदि तस्य धनमुपसीदति तस्मिन्नागते दातव्यं तद्भवति । ततश्च तदनित्यं भवति । ततो वयम् नित्यस्य एव धनस्य पतयः स्याम इति पुत्रानभिप्रेत्य वदति । तथा चाह—न शेषो अग्ने अन्यजातमस्ति इति । शेष इत्यपत्यनाम । शिष्यते प्रयतः^१ इति । न अन्यजातम् मनुष्यस्यापत्यं भवति । ततश्च अचेतयमानस्य तत्प्रमत्तस्य भवति । मा अस्मात् पथः वि दूदुषः, औरसमेव पुत्रमस्मभ्यं देहीति । अस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय (तु. या ३, २) ॥ ७ ॥

नहि ग्रभायारणः सुशेवोऽन्योदर्यो मनसा मन्तवा उ ।

अधो चिदोक्तः पुनरित् स एत्या नो वाज्यभीषाळेतु नव्यः ॥ ८ ॥

नहि । ग्रभाय । अरणः । सुशेवः । अन्यऽउदर्यः । मनसा । मन्तवै । ऊँ इति ।

अध । चित् । ओक्तः । पुनः । इत् । सः । एति । आ । नः । वाजी । अभीषाद् । एतु । नव्यः ॥ ८ ॥

१. उत्तरयतीति ल लङ्.

२. मद्यपानाः वि^२ ल लङ्; मद्यमानाः अ^१.

३. धत्तां वि^२ अ^१.

४-४. नास्ति मूको. ५. पातां वि^२ ल; अवात अ^१ लङ्.

६. १कः मूको.

७. अपरिष्यूधः अ^१;

परिष्यूधः ल; अपरिष्यूधः लङ्; परिषदाम यद्वा हि अदुवः ल प्रस्तावः.

८-८. मूको. अनवधानत एष पाठः

अष्टम्या ऋचो भाष्यान्ते पठितः. ९. मृतमिति वि^२ अ^१; मृतस्य ल लङ्.

वेङ्कट० 'न ग्रहीतव्यः' अरणः गन्ता जनकगृहम् प्रति सुसुखतमः अपि । अन्यस्य उदराज् जातः मनसा अपि न मन्तव्यो ममायमिति । अथापि गृहं जनकस्य स पुनरेव गच्छति, यद्यप्ययं गृह्णाति यदि वा^२ मन्यते । तस्मात् एतु नः वाजी वेजनवान् औरसः अभिषहमाणः सपत्नान्^३ नवजातः, स एव पुत्र इति ॥ ८ ॥

त्वमग्ने वनुष्यतो नि पाहि त्वम् नः सहसावन्नवद्यात् ।

सं त्वा ध्वस्मन्वदभ्येतु पाथुः सं रयिः स्पृहयाय्यः सहस्री ॥ ९ ॥

त्वम् । अग्ने । वनुष्यतः । नि । पाहि । त्वम् । ऊँ इति । नः । सहसाऽवन् । अवद्यात् ।

सम् । त्वा । ध्वस्मन्ऽवत् । अभि । एतु । पाथुः । सम् । रयिः । स्पृहयाय्यः । सहस्री ॥ ९ ॥

वेङ्कट० त्वम् अग्ने । हन्तुः अस्मान् नि पाहि, त्वम् एव 'अस्मान् बलवन्' अवद्यात् निन्दितुः^४ । सम् अभि एतु त्वां मदीये गृहे वर्तमानम् इव 'सत् क्रियायुक्तम् अन्नं' धनं स्पृहणीयं सहस्रसङ्ख्याकम् ॥ ९ ॥

एता नो अग्ने सौभगा दिदीह्यपि क्रतुं सुचेतसं वतेम ।

विश्वा स्तोतृभ्यो गृणते च सन्तु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥

एता । नः । अग्ने । सौभगा । दिदीहि । अपि । क्रतुम् । सुऽचेतसम् । वतेम् ।

विश्वा । स्तोतृऽभ्यः । गृणते । च । सन्तु । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ १० ॥

वेङ्कट० ऋ ७, २, १० द्र. ॥ १० ॥

^५इति पञ्चमाष्टके द्वितीयाध्याये षष्ठो वर्गः ॥

[५]

^६वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । वैश्वानरोऽग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^७ ।

प्राग्रये त्वसे भरध्वं गिरं दिवो अरतये पृथिव्याः ।

यो विश्वेषाममृतानामुपस्थे वैश्वानरो वावृधे जागृवद्भिः ॥ १ ॥

प्र । अग्रये । त्वसे । भरध्वम् । गिरम् । दिवः । अरतये । पृथिव्याः ।

यः । विश्वेषाम् । अमृतानाम् । उपस्थे । वैश्वानरः । वावृधे । जागृवत्ऽभिः ॥ १ ॥

वेङ्कट० वैश्वानरः । प्र भरध्वम् अग्रये वृद्धाय गिरम् पृथिव्याः सकाशाद् दिवं प्रति गन्त्रे, यः विश्वेषाम् देवानाम् उपस्थे पृथिव्याम् वैश्वानरः वर्धते जागृवद्भिः यजमानैः समिद्धः ॥ १ ॥

१. ग्रभितं वि^२; न विग्रहिं ल लअ; ग्रहितं अ^३. २. यदि व मूको. ३. सम्पन्नान् मूको. ४-४. 'स्माद् बलवद् वधात् निन्दित वि^२; स्माद् बलवन्तवधात् निन्दितः अ^३; 'स्माद् बलवन् अवदधात्रिन्दितः ल; स्माद् बलवन्तवधां निन्दितः लअ. ५. सनक्तिं वि^२ अ^३. ६-६. नास्ति मूको.

पृष्ठो दिवि धाययग्निः पृथिव्यां नेता सिन्धूनां वृषभः स्तियांनाम् ।
स मानुषीरभि विशो वि भाति वैश्वानरो वावृधानो वरेण ॥ २ ॥

पृष्ठः । दिवि । धायि । अग्निः । पृथिव्याम् । नेता । सिन्धूनाम् । वृषभः । स्तियांनाम् ।
सः । मानुषीः । अभि । विशः । वि । भाति । वैश्वानरः । ववृधानः । वरेण ॥ २ ॥

वेङ्कट० सम्पृक्तः दिवि निहितः अग्निः पृथिव्याम् च नेता नदीनां वर्षिता उदकानाम् । सः
मानुषीः विशः 'अभि वि भाति' वैश्वानरः वर्धमानः वरिष्ठेन तेजसा आदित्य^२ इव ॥ २ ॥

त्वद् भिया विश आयन्नसिक्तीरसमना जहती भोजनानि ।
वैश्वानर पूरवे शोशुचानः पुरो यदग्ने दरयन्नदीदेः ॥ ३ ॥

त्वत् । भिया । विशः । आयन् । असिक्तीः । असमनाः । जहतीः । भोजनानि ।
वैश्वानर । पूरवे । शोशुचानः । पुरः । यत् । अग्ने । दरयन् । अदीदेः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० 'त्वत्तः भयेन' विशः गच्छन्ति असितवर्णाः, रक्षांसीत्यर्थः, त्यक्तसङ्ग्रामाः परित्यजन्त्यः
अन्नानि । वैश्वानर ! अग्ने ! पूरवे राज्ञे शोशुचानः तच्छत्रूणां पुराणि यदा दारयन्^३ प्राज्वलः ॥ ३ ॥

तव त्रिधातु पृथिवी उत द्यौर्वैश्वानर व्रतमग्ने सचन्त ।
त्वं भासा रोदसी आ ततन्थाजस्त्रेण शोचिषा शोशुचानः ॥ ४ ॥

तव । त्रिधातु । पृथिवी । उत । द्यौः । वैश्वानर । व्रतम् । अग्ने । सचन्त ।
त्वम् । भासा । रोदसी इति । आ । ततन्थ । अजस्त्रेण । शोचिषा । शोशुचानः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० तिस्रो देवता अग्निर्वायुः सूर्य इति । 'तथा भिन्नस्य' तव त्रिधातु व्रतम् पृथिवी अन्तरिक्षं द्यौः
च वैश्वानर ! अग्ने ! सेवन्ते । पृथिवी अग्नेः कर्म, 'अन्तरिक्षं वायोः', द्यौः सूर्यस्य । त्वम् भासा
द्यावापृथिव्यौ आ ततन्थ अजस्त्रेण तेजसा दीप्यमानः ॥ ४ ॥

त्वामग्ने हरितो वावशाना गिरः सचन्ते धुनयो घृताचीः ।
पतिं कृष्टीनां रथ्यं रयीणां वैश्वानरमुषसां केतुमह्वाम् ॥ ५ ॥

त्वाम् । अग्ने । हरितः । वावशानाः । गिरः । सचन्ते । धुनयः । घृताचीः ।
पतिम् । कृष्टीनाम् । रथ्यम् । रयीणाम् । वैश्वानरम् । उषसाम् । केतुम् । अह्वाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० त्वाम् अग्ने ! दिशः कामयमानाः सेवन्ते, स्तुतयश्च, तथा हविषां कम्पयिष्यः सुचश्च,

१-१. अदि वि° वि° अ^१. २. दीप्त वि° ल. ३-३. त्वद्भवे° अ^१. ४. 'रयत्' सूको.
५-५. तथाभि° ल लअ. ६-६. वायोरन्तरिक्षं वि°.

पतिम् प्रजानाम् नेतारम् धनानाम् वैश्वानरम् उषसाम् अहाम् च प्रज्ञापकम् ॥ ५ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके द्वितीयाध्याये सप्तमो वर्गः’ ॥

त्वे असुर्य^१वसवो नृण्वन् क्रतुं हि ते मित्रमहो जुषन्त ।

त्वं दस्यूरोकसो अग्न आज उरु ज्योतिर्जनयन्आर्याय ॥ ६ ॥

त्वे इति । असुर्यम् । वसवः । नि । ऋण्वन् । क्रतुम् । हि । ते । मित्रमहः । जुषन्त ।

त्वम् । दस्यून् । ओकसः । अग्ने । आजः । उरु । ज्योतिः । जनयन् । आर्याय ॥ ६ ॥

वेङ्कट० त्वयि असुराणां हन्तु बलम्^२ वसवः प्राक्षिपन् । कर्म हि ते हे मित्राणां पूजयितः^३ जुषन्त । त्वम् च तेषाम् अग्ने! दस्यून्^४ स्वात्^५ स्थानात् निरगमयः विस्तीर्णम् ज्योतिः आर्याय मनुष्याय जनयन् ॥ ६ ॥

स जार्यमानः परमे व्योमन् वायुर्न पार्थः परि पासि सद्यः ।

त्वं भुवना जनयन्नभि क्रन्नपत्याय जातवेदो दशस्यन् ॥ ७ ॥

सः । जार्यमानः । परमे । विओमन् । वायुः । न । पार्थः । परि । पासि । सद्यः ।

त्वम् । भुवना । जनयन् । अभि । क्रन् । अपत्याय । जातवेदः । दशस्यन् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० सः प्रादुर्भवन् परमे व्योम्नि सूर्यात्मना वायुः इव क्षिप्रम् यज्ञमुखे सोमलक्षणमन्नम् पिबसि । त्वम् उदकानि जनयन् अभि क्रन्दसि पुत्रभूतायास्मै लोकाय जातवेदः! प्रयच्छन् ओषध्यादिकम् ॥ ७ ॥

तामग्ने अस्मे इषमेरयस्व वैश्वानर धुमर्ती जातवेदः ।

यया राधः पिन्वसि विश्ववार पृथु श्रवो दाशुषे मर्त्याय ॥ ८ ॥

ताम् । अग्ने । अस्मे इति । इषम् । आ । ईरयस्व । वैश्वानर । धुमर्तीम् । जातवेदः ।

यया । राधः । पिन्वसि । विश्ववार । पृथु । श्रवः । दाशुषे । मर्त्याय ॥ ८ ॥

वेङ्कट० ताम् अग्ने! अस्मभ्यं वृष्टिम् आभिमुख्येन गमय वैश्वानर! विद्युद्युक्ताम्^१ जातवेदः!, यया वृष्ट्या क्षरसि धनं हे विश्ववार! पृथु च अन्नं प्रयच्छते मर्त्याय ॥ ८ ॥

तं नो अग्ने मघवञ्चः पुरुक्षुं रयिं नि वाजं श्रुत्यं युवस्व ।

वैश्वानर महि नः शर्म यच्छ रुद्रेभिर्गने वसुभिः सजोषाः ॥ ९ ॥

तम् । नः । अग्ने । मघवत्स्यः । पुरुक्षुम् । रयिम् । नि । वाजम् । श्रुत्यम् । युवस्व ।

वैश्वानर । महि । नः । शर्म । यच्छ । रुद्रेभिः । अग्ने । वसुभिः । सजोषाः ॥ ९ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. वर्ण मूको. ३. विषत मूको. ४. दस्युः मूको. ५. स्वात् स्वात् अ^१.

६. विद्युक्तात् वि^२; विद्युक्तात् अ^३; विद्युक्ताम् ल लभ,

वेङ्कट० तम् अस्मभ्यम् अग्ने! हविष्मद्भ्यः^१ बहुषु शब्दितम् रयिम् नि युवस्व निमिश्रय, अन्नं च श्रवणीयम् । वैश्वानर!^२ महन् च अस्मभ्यं^३ सुखं प्रयच्छ रुद्रैः अग्ने! वसुभिः च सङ्गतः ॥ ९ ॥

^४इति पञ्चमाष्टके द्वितीयाध्याये अष्टमो वर्गः^५ ॥

[६]

^६वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । वैश्वानरोऽग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^७ ।

प्र सम्राजो असुरस्य प्रशस्तिं पुंसः कृष्टीनामनुमाद्यस्य ।

इन्द्रस्येव प्र तवसंस्कृतानि वन्दे दारुं वन्दमानो विवक्त्रिम ॥ १ ॥

प्र । सम्राजः । असुरस्य । प्रशस्तिम् । पुंसः । कृष्टीनाम् । अनुमाद्यस्य ।

इन्द्रस्येव । प्र । तवसः । कृतानि । वन्दे । दारुम् । वन्दमानः । विवक्त्रिम ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्र वन्दे प्रोच्चारयामि सर्वेषाम्^८ सम्राजः^९ प्राज्ञस्य प्रशस्तिम् वृष्णः मनुष्याणाम् अनुमोदनीयस्य, यथा इन्द्रस्य वृद्धस्य कर्माणि प्रोच्चारयन्ति तद्वत् । किञ्च एनं दरणशीलं नमस्यन् स्तुतिं ब्रवीमि ॥ १ ॥

कविं केतुं धासिं भानुमद्रेहिन्वन्ति शं राज्यं रोदस्योः ।

पुरंदरस्य गीर्भिरा विवासेऽग्नेर्व्रतानि पूर्या महानि ॥ २ ॥

कविम् । केतुम् । धासिम् । भानुम् । अद्रेः । हिन्वन्ति । शम् । राज्यम् । रोदस्योः ।

पुरम्पुरस्य । गीःऽभिः । आ । विवासे । अग्नेः । व्रतानि । पूर्या । महानि ॥ २ ॥

वेङ्कट० क्रान्तकर्माणं^{१०} प्रज्ञापकं धारयितारं दीपयितारं आदतुः स्तोतुः प्रीणन्ति शङ्करं 'राजानम् रोदस्योः',^{११} राजवेद्यो नामकरणः । पुरान् दारयितुः अहं च स्तुतिभिः परिचर्यां करोमि । अग्नेः हि महान्ति पूर्वकृतानि कर्माणीति ॥ २ ॥

न्यक्रतून् ग्रथिनो मृध्रवाचः पणीरश्रद्धां अवृधां अयज्ञान् ।

प्र तान् दस्यूरग्निर्विवाय पूर्वश्चकारापरां अयज्यून् ॥ ३ ॥

नि । अक्रतून् । ग्रथिनः । मृध्रवाचः । पणीन् । अश्रद्धान् । अवृधान् । अयज्ञान् ।

प्रऽप्र । तान् । दस्यून् । अग्निः । विवाय । पूर्वः । चकार । अपरान् । अयज्यून् ॥ ३ ॥

१. हविष्यन् स्यो ल लभ; °भन् सो अ; °भन् स वि'. २. °नरम् मूको. ३. °स्मदीयम् अ'. ४-४. नास्ति मूको. ५. °वेसां ल. ६. संराज्ञः वि' ल; सा राज्ञः अ' लभ. ७. °णं प्रज्ञावन्तम् अ'. ८-८. रोदस्योः राजानम् ल लभ.

वेङ्कट० नितरां प्रगमयति अकर्मणो ग्रन्थनकामान् 'हिसकवाचः पणिनामकान्' श्रद्धारहितान् अव-
र्धयितृन्^२ हविभिः^३ विरहितान् अयज्ञान्^४ तान् दस्यून^५ । एतदेवाह — पूर्वः^६ यः सन् जघन्यान्^७ चकार
अयज्यून अग्निः इति ॥ ३ ॥

यो अपाचीने तमसि मदन्तीः प्राचीश्चकार नृतमः शचीभिः ।

तमीशानं वस्वो अग्निं गृणीषेऽनानतं दमयन्तं पृतन्यून ॥ ४ ॥

यः । अपाचीने । तमसि । मदन्तीः । प्राचीः । चकार । नृतमः । शचीभिः ।

तम् । ईशानम् । वस्वः । अग्निम् । गृणीषे । अनानतम् । दमयन्तम् । पृतन्यून ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यः अपाचिकाः(?) ॥ ४ ॥

यो देह्योऽनमयद् वधस्त्रैर्यो अर्यपत्नीरुषसश्चकार ।

स निरुध्य नहुषो यद्वा अग्निर्विशश्चक्रे बलिहृतः सहोभिः ॥ ५ ॥

यः । देह्यः । अनमयत् । वधस्त्रैः । यः । अर्यपत्नीः । उषसः । चकार ।

सः । निरुध्य । नहुषः । यद्वा । अग्निः । विशः । चक्रे । बलिहृतः । सहोभिः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ... उषसः चकार । सः निरुध्य नहुषः राज्ञः अग्निः महान् प्रजाः चक्रे करप्रदायिनीः बलैः ॥ ५ ॥

यस्य शर्मन्नुप विश्वे जनांस एवैस्तस्थुः सुमतिं भिक्षमाणाः ।

वैश्वानरो वरमा रोदस्योराग्निः संसाद पित्रोरुपस्थम् ॥ ६ ॥

यस्य । शर्मन् । उप । विश्वे । जनांसः । एवैः । तस्थुः । सुमतिम् । भिक्षमाणाः ।

वैश्वानरः । वरम् । आ । रोदस्योः । आ । अग्निः । संसाद । पित्रोः । उपस्थम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यस्य सुखनिमित्तम् उप 'तस्थुः विश्वे' जनाः गमनैः 'सुमतिम् तमेव' भिक्षमाणाः, सः
वैश्वानरः अग्निः वरिष्ठम् उपस्थम् आ सीदति द्यावापृथिव्योः पित्रोः । 'प्रातरादित्यात्मना द्यावा-
पृथिव्योर्मध्ये' प्राच्यां प्रादुर्भवति ॥ ६ ॥

आ देवो ददे बुध्न्याऽ वसूनि वैश्वानर उदिता सूर्यस्य ।

आ समुद्रादवरादा परस्मादाग्निर्ददे दिव आ पृथिव्याः ॥ ७ ॥

१-१. 'कपणवानान् श्रं वि'; 'चः पणवानाज्ञन्धार' अ'; 'चः पणवानान् श्रं ल; 'चः पणवानान् जंधार'
लअ. २. वर्धयि' वि' अ' ल; वर्धयितृभिः लअ. ३-३. हविभिर्विहितानयज्ञां वि' अ' ल; पिता हितानय'
लअ; अविहितयज्ञान् ल प्रस्तावः. ४. पूर्व वि' ल, पूर्व अ' लअ. ५. सन् । जघ' ल; सज्जघ लअ; सज्जघ'
वि'; सज्जघ' अ'. ६-६. 'पस्थः विदधे मूको. ७-७. 'तिमन्ता' मूको. ८. वसिष्ठम् मूको. ९-९. द्यावा-
पृथिव्योर्मध्ये प्रातरादित्यात्मना अ'.

आ । देवः । ददे । बुध्न्या । वसूनि । वैश्वानरः । उत्सृता । सूर्यस्य ।

आ । समुद्रात् । अर्वरात् । आ । परस्मात् । आ । अग्निः । ददे । दिवः । आ । पृथिव्याः ॥७॥

वेङ्कट० आ ददे देवः आन्तरिक्ष्याणि वसूनि अन्नानि वैश्वानरः उदये सूर्यस्य । पूर्वापरयोः समुद्रयोः मध्ये यानि वसूनि, यानि च द्यावापृथिव्योः मध्ये, तानि सर्वाणि आ दत्ते । मनुष्येषु पक्षिषु देवेषु च वर्तमानः सर्वं भक्षयतीति ॥ ७ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके द्वितीयाध्याये नवमो वर्गः’ ।

[७]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिक्रविः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः’ ।

प्र वो देवं चित् सहसानमग्निमश्वं न वाजिनं हिषे नमोभिः ।

भवा नो दूतो अध्वरस्य विद्वान् त्मना देवेषु विविदे मितद्रुः ॥ १ ॥

प्र । वः । देवम् । चित् । सहसानम् । अग्निम् । अश्वम् । न । वाजिनम् । हिषे । नमःऽभिः ।

भव । नः । दूतः । अध्वरस्य । विद्वान् । त्मना । देवेषु । विविदे । मितद्रुः ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्र ईरयामि युष्माकम् देवम् बलमाचरन्तम् अग्निम् अश्वम् इव बलिनम् अन्नैः । भव नः दूतः । यज्ञं जानन् स्वयमेव अग्निः देवेषु प्रयच्छति ज्ञापयते वा^१ विहिताध्वा इति ॥ १ ॥

आ याह्यग्ने पथ्याऽनु स्वा मन्द्रो देवानां सख्यं जुषाणः ।

आ सानु शुभ्रैर्नदयन् पृथिव्या जम्भैर्भिविश्वमश्वग्वनानि ॥ २ ॥

आ । याहि । अग्ने । पथ्याः । अनु । स्वाः । मन्द्रः । देवानाम् । सख्यम् । जुषाणः ।

आ । सानु । शुभ्रैः । नदयन् । पृथिव्याः । जम्भैर्भिः । विश्वम् । उशर्धक् । वनानि ॥ २ ॥

वेङ्कट० आ गच्छ अग्ने ! ‘मागैः आत्मीयैः एव’ मन्द्रः देवानाम् सख्यम् सेवमानः । आ याहि पृथिव्याः समुच्छ्रितं वनं तेजोभिः शब्दयन्^४ द्रंष्टाभिः विश्वम्^५ कात्स्नर्येन यथाकामं दहन् काष्ठानीति ॥ २ ॥

प्राचीनो यज्ञः सुधितं हि बर्हिः प्रीणीते अग्निरीळितो न होता ।

आ मातरा विश्वारि हुवानो यतो यविष्ठ जज्ञिषे सुशेवः ॥ ३ ॥

प्राचीनः । यज्ञः । सुधितम् । हि । बर्हिः । प्रीणीते । अग्निः । ईळितः । न । होता ।

आ । मातरा । विश्वारि इति विश्वऽवारि । हुवानः । यतः । यविष्ठ । जज्ञिषे । सुशेवः ॥३॥

१-१. नास्ति सूको. २. वाह अ'. ३-३. मातः जरात्मीयैर्व वि^२ अ'; मातर्गः आत्मीदैवं ल लअ.

४. शब्दं सूको. ५. विश्वं वि^२ ल लअ; विश्वमन्तं अ'; विश्ववनं पक्षे ल प्रस्तावः.

वेङ्कट० प्राङ्मुखः यज्ञः प्रवृत्तः । सुनिहितं च बर्हिः । आ प्रीणाति च अग्निः^१ प्रशस्तः इव होता । द्यावापृथिव्यौ विश्वैर्वरणीये । हूयमानः^२ यतः त्वम्^३ युवतम् ! जायसे सुमुखः^४ ॥ ३ ॥

सद्यो अध्वरे रथिरं जनन्त मानुषासो विचेतसो य एषाम् ।
विशामधायि विस्पतिर्दुरोणेऽग्निर्मन्द्रो मधुवचा ऋतावा ॥ ४ ॥

सद्यः । अध्वरे । रथिरम् । जनन्त । मानुषासः । विचेतसः । यः । एषाम् ।
विशाम् । अधायि । विस्पतिः । दुरोणे । अग्निः । मन्द्रः । मधुवचाः । ऋतवा ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सद्यः यज्ञे रथवन्तं जनयन्ति^५ मानुषासः^६ विशिष्टप्रज्ञाः^७ । यः एषाम् मनुष्याणां नेता भवति, स विशांपतिः विशाम् गृहे निहितः अग्निः मोदनः मधुवचनः यज्ञवान् ॥ ४ ॥

असादि वृतो वहिराजगन्वानग्निर्ब्रह्मा नृषदने विधर्ता ।
द्यौश्च यं पृथिवी वावृधाते आ यं होता यजति विश्ववारम् ॥ ५ ॥

असादि । वृतः । वहिः । आऽजगन्वान् । अग्निः । ब्रह्मा । नृषदने । विधर्ता ।
द्यौः । च । यम् । पृथिवी । वावृधाते इति । आ । यम् । होता । यजति । विश्ववारम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० स्थापितः वृतः होतृत्वेन बोधा दूरादागतः अग्निः महान् गृहे विधारकः । यम् द्यावा-पृथिव्यौ^८ वर्धयतः, यम् च होता आ यजति मानुषः विश्वैर्वरणीयम् ॥ ५ ॥

एते द्युम्नेभिर्विश्वमातिरन्त मन्त्रं ये वारं नर्या अतक्षन् ।
प्र ये विशस्तिरन्त श्रोषमाणा आ ये मे अस्य दीर्घयन्नृतस्य ॥ ६ ॥

एते । द्युम्नेभिः । विश्वम् । आ । अतिरन्त । मन्त्रम् । ये । वा । अरम् । नर्याः । अतक्षन् ।
प्र । ये । विशः । तिरन्त । श्रोषमाणाः । आ । ये । मे । अस्य । दीर्घयन् । ऋतस्य ॥ ६ ॥

वेङ्कट० एते यशोभिः सर्वम् आ ज्ञायन्ति, ये वा अग्नये वैश्वानराय पर्याप्तं मन्त्रं कुर्वन्ति नृहिताः, ये वा वर्धयन्ति अन्नार्थिनीः प्रजाः वैश्वानराधिष्ठिताः^९ तदुक्तम् आज्ञावचनं^{१०} शृण्वानाः^{१०}, ये वा मदीयम् असु वैश्वानरम्^{११} आ अदीपयन्^{१२} प्राज्वलयन्ति ॥ ६ ॥

नू त्वामग्न ईमहे वसिष्ठा ईशानं सूनो सहसो वसूनाम् ।
इषं स्तोतृभ्यो मधुवक्ष्य आनङ् यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

१. अग्निम् मूको. २-२. ययोस्त्वम् वि^३ अ^४ ल; योस्त्वम् लअ. ३. 'सुखम् मूको. ४. 'यति मूको.
५. मानुसः लअ; मानुषाः ल प्रस्तावः. ६. अविशि^७ वि^८; अपिशि^९ अ^{१०} लअ. ७. 'पृथिव्योः मूको.
८. 'चितिष्ठि^९ अ^{१०}. ९-९. 'क्त्यान्ना ('ज्ञा अ^{११}) व^{१२} मूको. १०. 'नः मूको. ११. आदीसय^{१२} वि^{१३};
आदीसय^{१४} अ^{१५}; आदीयन् लअ; आसीदय^{१६} ल.

नु । त्वाम् । अग्ने । ईमहे । वसिष्ठाः । ईशानम् । सूनो इति । सहस्रः । वसूनाम् ।
 इषम् । स्तोतृभ्यः । मधर्वत्भ्यः । आनट् । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥७॥
 वेङ्कट० क्षिप्रम् त्वाम् अग्ने ! याचामहे वसिष्ठाः^१ ईशानम् हे सहस्रः सूनो ! धनानाम् । तथा सति
 अन्नम् स्तोतृभ्यः हविष्मद्भ्यः प्रापयेति^२ ॥ ७ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके द्वितीयाध्याये दशमो वर्गः^३ ॥

[८]

^१वसिष्ठो मैत्रावरुणिकृषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^४ ।

इन्धे राजा समर्यो नमोभिर्यस्य प्रतीकमाहुतं घृतेन ।
 नरो हव्येभिरीळते सबाध आग्निरग्र उषसामशोचि ॥ १ ॥

इन्धे । राजा । सम् । अर्यः । नमःभिः । यस्य । प्रतीकम् । आहुतम् । घृतेन ।
 नरः । हव्येभिः । ईळते । सबाधः । आ । अग्निः । अग्रे । उषसाम् । अशोचि ॥ १ ॥

वेङ्कट० सम् इन्धे तम् राजा ईश्वरः^५ हविभिः^६, यस्य सुखम् आहुतम् घृतेन भवति । तं मनुष्याः
 हविभिः^७ स्तुवन्ति बाधासहिताः^८ । आ दीप्यते यः 'सोऽयम् अग्निः' उषसाम् अग्रे इति ॥ १ ॥

अयमु प्य सुमहौ अवेदि होता मन्द्रो मनुषो यद्वाहो अग्निः ।
 वि मा अकः ससृजानः पृथिव्यां कृष्णपविरोषधीभिर्वक्षे ॥ २ ॥

अयम् । ऊँ इति । स्यः । सुमहान् । अवेदि । होता । मन्द्रः । मनुषः । यद्वाहः । अग्निः ।
 वि । माः । अकरित्यकः । ससृजानः । पृथिव्याम् । कृष्णपविः । ओषधीभिः । वृक्षे ॥ २ ॥

वेङ्कट० अयम् एव सः सुमहान् ज्ञायते होता मोदमानः मनुष्यस्य महान् अग्निः । वि करोति
 तेजांसि । पृथिव्याम् अरण्योः सृज्यमानः^९ कृष्णमार्गः ओषधिभिः^{१०} निः^{११} उद्धते^{१२} ॥ २ ॥

कया नो अग्ने वि वसः सुवृक्तिं कामुं स्वधामृणवः शस्यमानः ।
 कदा भवेम पतयः सुदत्र रायो वन्तारो दुष्टरस्य साधोः ॥ ३ ॥

कया । नः । अग्ने । वि । वसः । सुवृक्तिम् । काम् । ऊँ इति । स्वधाम् । ऋणवः । शस्यमानः ।
 कदा । भवेम । पतयः । सुदत्र । रायः । वन्तारः । दुष्टरस्य । साधोः ॥ ३ ॥

१. वसिष्ठा वि^२ अ^३. २. 'वेरिति ल; 'वेदिति लञ. ३-३. नास्ति मूको. ४. वीश्विश्च^५ वि^६;
 विशिश्च^७ अ^८; पीश्च^९ ल लञ. ५. हविः वि^६ अ^७; हविहि ल लञ. ६. हविषः वि^८ अ^९; ७. बोधा^{१०}
 मूको. ८-८. सोममग्निः वि^२ अ^३; सोमाग्निः ल लञ. ९. 'मान वि^८ अ^९; 'मान ल लञ. १०. ओषति
 वि^२ अ^३; ओष ओषसिभिः ल लञ. ११. नास्ति ल लञ. १२. उद्धते लञ.

वेङ्कट० कया स्वधया अस्माकम् अग्ने! त्वं स्तुतिं प्रतिवससि । 'किम् अन्नम्' स्तूयमानः त्वम् आत्मानं प्रापयसि । कदा वयम् भवेम स्वामिनः सुखधन!^२ रायः सम्भक्तारः शत्रुभिः तरितुम् अशक्यस्य साधयितुः^३ ॥ ३ ॥

प्रप्रायमग्निर्भरतस्य शृण्वे वि यत् सूर्यो न रोचते बृहद् भाः ।

अभि यः पूरुं पृतनासु तस्थौ द्युतानो दैव्यो अतिथिः शुशोच ॥ ४ ॥

प्रप्र । अयम् । अग्निः । भरतस्य । शृण्वे । वि । यत् । सूर्यः । न । रोचते । बृहत् । भाः ।
अभि । यः । पूरुम् । पृतनासु । तस्थौ । द्युतानः । दैव्यः । अतिथिः । शुशोच ॥ ४ ॥

वेङ्कट० प्रशृणोति अयम् अग्निः मनुष्यस्य स्तुतिम्, वि^१ रोचते यदा सूर्यः इव अत्यन्तम् भासमानः^२ ।
'अभि तस्थौ' यः^३ 'पूरुम् नामासुरं' सङ्ग्रामेषु, स दीप्यमानः दैव्यः अतिथिः प्रज्ज्वाल ॥ ४ ॥

असन्नित् त्वे आहवर्नानि भूरि भुवो विश्वेभिः सुमना अनीकैः ।

स्तुतश्चिदग्ने शृण्विषे गृणानः स्वयं वर्धस्व तन्वं सुजात ॥ ५ ॥

असन् । इत् । त्वे इति । आहवर्नानि । भूरि । भुवः । विश्वेभिः । सुमनाः । अनीकैः ।
स्तुतः । चित् । अग्ने । शृण्विषे । गृणानः । स्वयम् । वर्धस्व । तन्वम् । सुजात ॥ ५ ॥

वेङ्कट० भवन्ति एव त्वयि हवींषि बहूनि । भव त्वं सर्वैः रश्मिभिः सुमनाः । स्तोतुः^{१०} अग्ने!^{११}
शृणोषि स्तुतिं स्तूयमानः । स्वयम् वर्धय आत्मीयम् अङ्गं शोभनजनन!^{१२} ॥ ५ ॥

इदं वचः शतसाः संसहस्रमुदग्नये जनिषीष्ट द्विबर्हीः ।

शं यत् स्तोतृभ्य आपये भवति द्युमदमीव चार्तनं रक्षोहा ॥ ६ ॥

इदम् । वचः । शतसाः । समसहस्रम् । उत् । अग्नये । जनिषीष्ट । द्विबर्हीः ।
शम् । यत् । स्तोतृभ्यः । आपये । भवति । द्युमत् । अमीवचार्तनम् । रक्षःसाहा ॥ ६ ॥

वेङ्कट० इदम् वचः शतसहस्रं^१ सम्भक्तृ तथा सहस्रधनसम्भक्तृ^२ च अग्नये उत् जनिषीष्ट द्वयोः
स्थानयोः परिवृढः (तु. या ६, १७) वसिष्ठः, पृथिव्यां मनुष्यो भूत्वा वर्तते दिवि
देवः । शङ्करम् यत् स्तोतृभ्यः आपये ज्ञातये पुत्रादिकाय भवति, तत् प्रयच्छति दोषिणम्
रोगचार्तनम्^३ रक्षसां हन्तु ॥ ६ ॥

नू त्वामग्न ईमहे वसिष्ठा ईशानं सूनो सहस्रो वसूनाम् ।

इषं स्तोतृभ्यो मघवद्भ्य आनङ् यूयं पात स्वास्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

१-१. तिमन्न मूको. २. सुखा° मूको. ३. 'यितुम् मूको. ४. नास्ति लज्. ५. हवात् अ° लज्.
६-६. हितव्य वि° अ°; हि तयौ ल लज्. ७. यम् वि° अ° ल; नास्ति लज्. ८-८. पुरुनामा° मूको.
९. भवन् वि° अ°; भवन्त ल लज्. १०. श्रोतुः वि°; श्रोतुम् अ°. ११. अग्नेः ल लज्. १२. गोहन-
जननम् मूको. १३. योगत° वि°; योगत° अ°. १४. °मर्तु वि° अ°. १५. रोगतनम् मूको.

नु । त्वाम् । अग्ने । ईमहे । वसिष्ठाः । ईशानम् । सुनो इति । सहस्रः । वसूनाम् ।
इषम् । स्तोतृभ्यः । मघर्वत्भ्यः । आनट् । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० ऋ ७, ७, ७ द्र. ॥ ७ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके द्वितीयाध्याये एकादशो वर्गः’ ॥

[९]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः’ ।

अबोधि जार उषसांमुपस्थाद्धोता मन्द्रः कवितमः पावकः ।
दधाति केतुमुभयस्य जन्तोर्हव्या देवेषु द्रविणं सुकृत्सु ॥ १ ॥

अबोधि । जारः । उषसाम् । उपस्थात् । होता । मन्द्रः । कवितमः । पावकः ।
दधाति । केतुम् । उभयस्य । जन्तोः । हव्या । देवेषु । द्रविणम् । सुकृत्सु ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्रबुद्धः उषसः जारः उषसाम् उत्सङ्गात् होता मन्द्रः कवितमः^१ पावकः । स करोति
प्रज्ञानम् दैव्यस्य च मानुषस्य च जन्तोः^२, हव्यानि च देवेषु करोति, धनं च यजमानेषु ॥ १ ॥

स सुक्रतुर्यो वि दुरः पणीनां पुनानो अर्कं पुरुभोजसं नः ।
होता मन्द्रो विशां दमूनास्तिरस्तमो ददृशे राम्याणाम् ॥ २ ॥

सः । सुक्रतुः । यः । वि । दुरः । पणीनाम् । पुनानः । अर्कम् । पुरुभोजसम् । नः ।
होता । मन्द्रः । विशाम् । दमूनाः । तिरः । तमः । ददृशे । राम्याणाम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० सः सुप्रज्ञः, यः वि इलथयति द्वाराणि पणीनाम् क्षरन्^३ प्रयच्छन्नस्मभ्यम् अर्कम्^४
बहुभक्षणम्^५ । होता मोदनः मनुष्याणाम् दममनाः^६ तिरः कुर्वन् तमांसि इश्यते रात्रीणाम् ॥ २ ॥

अमूरः कविरदितिर्विवस्वान्तसुसंसन्मित्रो अतिथिः शिवो नः ।
चित्रभानुरुषसां भात्यग्रेऽपां गर्भः प्रस्व आ विवेश ॥ ३ ॥

अमूरः । कविः । अदितिः । विवस्वान् । सुसंसत् । मित्रः । अतिथिः । शिवः । नः ।
चित्रभानुः । उषसाम् । भाति । अग्रे । अपाम् । गर्भः । प्रस्वः । आ । विवेश ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अमूढः कविः अदीनः परिचरणवान् शोभनसदस्कः^७ मित्रः अतिथिः शिवः नः चित्रदीप्तिः
उषसाम् अग्रे विभाति अपाम् गर्भः ओषधीः आ विवेश ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. कपित अ^१ लअ. ३. 'न्तोः हि अ^१. ४. क्षीरम् ल प्रस्तावः.
५. नास्ति मूको. ६. बाहुरक्ष^१ वि^२; बहुरक्ष^१ अ^१ ल लअ. ७. दमूनाः वि^२. ८. 'भजनसद^१
अ^१ लअ.

ईलेन्यो वो मनुषो युगेषु समनगा अशुचज्जातवेदाः ।

सुसंदृशा भानुना यो विभाति प्रति गावः समिधानं बुधन्त ॥ ४ ॥

ईलेन्यः । वः । मनुषः । युगेषु । समनगाः । अशुचत् । जातवेदाः ।

सुसंदृशा । भानुना । यः । विभाति । प्रति । गावः । समिधानम् । बुधन्त ॥ ४ ॥

वेङ्कट० ईड्यः^१ युष्माकं मनुष्यस्य यजमानस्य यागदिवसेषु^२ सेनाग्रे गन्ता प्रज्वलत्^३ जातप्रज्ञः ।

शोभनसन्दर्शनेन तेजसा यः विभाति, तं स्तुतिवाचः समिध्यमानम् प्रति बोधयन्तु ॥ ४ ॥

अग्ने याहि दूत्यं^४ मा रिषण्यो देवाँ अच्छा ब्रह्मकृता गणेन ।

सरस्वतीं मरुतो अश्विनापो यक्षिं देवान् रत्नधेयाय विश्वान् ॥ ५ ॥

अग्ने । याहि । दूत्यम् । मा । रिषण्यः । देवान् । अच्छ । ब्रह्मकृता । गणेन ।

सरस्वतीम् । मरुतः । अश्विना । अपः । यक्षि । देवान् । रत्नधेयाय । विश्वान् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अग्ने ! याहि दूत्यम्, मा चाध्वनि विनष्टो भूः, देवान् प्रति स्तोत्रकृता सङ्गेन सह ऋषीणाम् ।

सरस्वतीम् मरुतः अश्विनौ अपः यज रत्नानां दानाय सर्वान् देवान् इति^५ ॥ ५ ॥

त्वामग्ने समिधानो वसिष्ठो जरूथं हन् यक्षि राये पुरंधिम् ।

पुरुणीथा जातवेदो जरस्व यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

त्वाम् । अग्ने । समिधानः । वसिष्ठः । जरूथम् । हन् । यक्षि । राये । पुरंधिम् ।

पुरुणीथा । जातवेदः । जरस्व । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० त्वाम् अग्ने ! प्रज्वलयन् वसिष्ठः जरूथम्^६ रक्षः हन्तु । यज त्वं धनाय बहुप्रज्ञं देवगणम् ।

बहुनयनानि रक्षांसि जातवेदः । जारय ॥ ६ ॥

^६इति पञ्चमाष्टके द्वितीयाध्याये द्वादशो वर्गः^६ ॥

[१०]

^६वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^६ ।

उषो न जारः पृथु पाजो अश्रेद् दर्विद्युतद् दीद्यच्छोशुचानः ।

वृषा हरिः शुचिरा भाति भासा धियो हिन्वान उशतीरजीगः ॥ १ ॥

१. ईड्ये अ' ल लअ; ईडे वि'. २. यागादि' अ. ३. प्रज्वालं वि' अ'. ४. अति मूको,
५. तु. ऋ ७, १, ७ भाष्यम्. ६-६. नास्ति मूको.

उषः । न । जारः । पृथु । पार्जः । अश्रेत् । दर्विद्युत् । दीद्यत् । शोशुचानः ।
वृषा । हरिः । शुचिः । आ । भाति । भासा । धियः । हिन्वानः । उशतीः । अजीगरिति ॥ १ ॥

वेङ्कट० आदित्यः इव पृथु बलम् श्रयति द्योतमानः दीप्यमानः प्रज्वलन्^१ । वृषा हरणशीलः शुचिः
आ भाति तेजसा कर्माणि प्रेरयन् । कामयमानाः प्रजाः तमसा तिरोहिताः उज्जगरेति ॥ १ ॥

स्वर्णं वस्तोरुषसामरोचि यज्ञं तन्वाना उशिजो न मन्म ।

अग्निर्जन्मानि देव आ वि विद्वान् द्रवद् दूतो देवयावा वनिष्ठः ॥ २ ॥

स्वः । न । वस्तोः । उषसाम् । अरोचि । यज्ञम् । तन्वानाः । उशिजः । न । मन्म ।
अग्निः । जन्मानि । देवः । आ । वि । विद्वान् । द्रवत् । दूतः । देवयावा । वनिष्ठः ॥ २ ॥

वेङ्कट० आदित्य इव अग्निः^१ उषसाम् आगमने^२ अह्नि दीप्यते । यज्ञम् कुर्वन्तः ऋत्विजः इव अग्निरपि
स्तोत्रम् उच्चारयति । अग्निः देवः जातानि भूतानि जानन् विविधम् आ द्रवति दूतः
देवान् प्रति गन्ता दातृत्तमः ॥ २ ॥

अच्छा गिरौ मतयो देवयन्तीरग्निं यन्ति द्रविणं भिक्षमाणाः ।

सुसंदर्शं सुप्रतीकं स्वश्च हव्यवाहमरतिं मानुषाणाम् ॥ ३ ॥

अच्छ । गिरः । मतयः । देवयन्तीः । अग्निम् । यन्ति । द्रविणम् । भिक्षमाणाः ।
सुसंदर्शम् । सुप्रतीकम् । सुअश्चम् । हव्यवाहम् । अरतिम् । मानुषाणाम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० स्तुतयः बुद्धयः च देवानिच्छन्त्यो यष्टुम् अग्निम् प्रथमम् अच्छ यन्ति धनम् भिक्षमाणाः
शोभनसन्दर्शनम् शोभनाङ्गम् शोभनगमनम् हव्यवाहम् मनुष्यान्^३ देवान् प्रति गन्तारम् ॥ ३ ॥

इन्द्रं नो अग्ने वसुभिः सजोषा रुद्रं रुद्रेभिरा वह्ना बृहन्तम् ।

आदित्येभिरदितिं विश्वजन्त्यां बृहस्पतिमृक्केभिर्विश्ववारम् ॥ ४ ॥

इन्द्रम् । नः । अग्ने । वसुभिः । सजोषाः । रुद्रम् । रुद्रेभिः । आ । वह्ना । बृहन्तम् ।
आदित्येभिः । अदितिम् । विश्वजन्त्याम् । बृहस्पतिम् । ऋक्केभिः । विश्ववारम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० इन्द्रम् नः अग्ने ! वसुभिः^४ सङ्गतः त्वम्^५ आ वह्ना, तं च रुद्रम्^६ महान्तं रुद्रैः, आदित्यैश्च
सह अदितिम् विश्वजनहिताम्, बृहस्पतिम् च स्तुतिमद्भिः अङ्गिरोभिः विश्वैर्वरणीयमिति ॥ ४ ॥

मन्द्रं होतारमुशिजो यविष्ठमग्निं विश ईळते अध्वरेषु ।

स हि क्षपावाँ अभवद् रयीणामतन्द्रो दूतो यजथाय देवान् ॥ ५ ॥

१. 'लत् मूको. २-२. वाहि मूको. ३-३. 'सा गम' मूको. ४. मानुषाणाम् ल लज,
५-५. 'ङ्गतम् वि' अ'. ६. नास्ति मूको.

मन्द्रम् । होतारम् । उशिजः । यविष्ठम् । अग्निम् । विशः । ईळते । अध्वरेषु ।
सः । हि । क्षपाऽवान् । अभवत् । रयीणाम् । अतन्द्रः । दूतः । यजथाय । देवान् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० मन्द्रम् होतारम् ऋत्विजः युवतमम् अग्निम् मनुष्याः स्तुवन्ति यज्ञेषु । सः हि रात्रिमान्
भवति धनानां दाता 'अतन्द्रः दूतः' देवान् यष्टुम् २ ॥ ५ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके द्वितीयाध्याये त्रयोदशो वर्गः^१ ॥

[११]

^१वसिष्ठो मैत्रावरुणिकृषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^१ ।

महाँ अस्यध्वरस्य प्रक्रेतो न ऋते त्वदमृता मादयन्ते ।
आ विश्वेभिः सरथं याहि देवैर्यग्ने होता प्रथमः सदेह ॥ १ ॥

महान् । असि । अध्वरस्य । प्रऽक्रेतः । न । ऋते । त्वत् । अमृताः । मादयन्ते ।
आ । विश्वेभिः । सरथम् । याहि । देवैः । नि । अग्ने । होता । प्रथमः । सद । इह ॥ १ ॥

वेङ्कट० महान् त्वम् असि अध्वरस्य प्रज्ञापयिता । न ऋते त्वत्तः देवाः माद्यन्ति । आ याहि
सरथम् विश्वैः देवैः । नि सोद अग्ने ! होता स मुख्यः त्वं बर्हिषि अस्मिन् ॥ १ ॥

त्वामीळते अजिरं दूत्याय हविष्मन्तः सदमिन्मानुषासः ।
यस्य देवैरासदो बर्हिरग्नेऽहान्यस्मै सुदिना भवन्ति ॥ २ ॥

त्वाम् । ईळते । अजिरम् । दूत्याय । हविष्मन्तः । सदम् । इत् । मानुषासः ।
यस्य । देवैः । आ । असदः । बर्हिः । अग्ने । अहानि । अस्मै । सुदिना । भवन्ति ॥ २ ॥

वेङ्कट० त्वाम् स्तुवन्ति गमनशीलम् दूत्याय संहतहविष्काः सदा एव^१ मनुष्याः । यस्य त्वं
यजमानस्य बर्हिः 'देवैः सह आ असदः', अहानि अस्मै शोभनाहानि भवन्ति ॥ २ ॥

त्रिश्चिदक्तोः प्र चिकितुर्वसूनि त्वे अन्तर्दाशुषे मर्त्याय ।
मनुष्वदग्न इह यक्षि देवान् भवां नो दूतो अभिशस्तिपावा ॥ ३ ॥

त्रिः । चित् । अक्तोः । प्र । चिकितुः । वसूनि । त्वे इति । अन्तः । दाशुषे । मर्त्याय ।
मनुष्वत् । अग्ने । इह । यक्षि । देवान् । भव । नः । दूतः । अभिशस्तिऽपावा ॥ ३ ॥

वेङ्कट० त्रिः चित् अहः^१ प्र वेदयन्ति हवींषि सवनेषु त्वयि^२ अन्तः^३ 'यजमानाय ऋत्विजे' प्रयच्छते ।

१-१. नास्ति वि^१ अ'; द्रः ऽतो ल लअ. २. नास्ति वि^२ अ'; युष्णु ल लअ. ३-३. नास्ति
मूको. ४. इव मूको. ५-५. देवाससभासदः वि^१. ६. अन्नं वि^१ अ'; अन्नः ल लअ, ७. यदि वि^१;
ययि अ'. ८. नास्ति मूको, ९-९. 'मानत्वि' वि^२ अ'.

मनोरिव अग्नेः^१ इह अस्मदीये यज्ञे^२ यज देवान् । भव नः दूतः अभिशस्तिभ्यो^३
रक्षिता ॥ ३ ॥

अग्निरीशे बृहतो अध्वरस्याग्निर्विश्वस्य हविषः कृतस्य ।

क्रतुं ह्यस्य वसवो जुषन्तार्था देवा दधिरे हव्यवाहम् ॥ ४ ॥

अग्निः । ईशे । बृहतः । अध्वरस्य । अग्निः । विश्वस्य । हविषः । कृतस्य ।

क्रतुम् । हि । अस्य । वसवः । जुषन्त । अर्थ । देवाः । दधिरे । हव्यवाहम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अग्निः ईशे महतः यज्ञस्य । अग्निः विश्वस्य हविषः सम्पादितस्य । प्रज्ञानम् हि अस्य
वसवः सेवन्ते । अथ एनम् देवाः कुर्वन्ति हविषां वोढारम्^४ ॥ ४ ॥

आग्नें वह हविरद्याय देवानिन्द्रज्येष्ठास इह मादयन्ताम् ।

इमं यज्ञं दिवि देवेषु धेहि यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

आ । अग्ने । वह । हविःऽद्याय । देवान् । इन्द्रऽज्येष्ठासः । इह । मादयन्ताम् ।

इमम् । यज्ञम् । दिवि । देवेषु । धेहि । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धेति ॥ ५ ॥

^५इति पञ्चमाष्टके द्वितीयाध्याये चतुर्दशो वर्गः^६ ॥

[१२]

^७वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^८ ।

अगन्म महा नमसा यविष्ठं यो दीदाय समिद्धः स्वे दुरोणे ।

चित्रभानुं रोदसी अन्तरुर्वी स्वाहुतं विश्वतः प्रत्यञ्चम् ॥ १ ॥

अगन्म । महा । नमसा । यविष्ठम् । यः । दीदाय । समऽईद्धः । स्वे । दुरोणे ।

चित्रऽभानुम् । रोदसी इति । अन्तः । उर्वी इति । सुऽआहुतम् । विश्वतः । प्रत्यञ्चम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० गच्छामः महता नमस्कारेण युवतमम्, यः दीप्यते काष्ठैः समिध्यमानः आहवनीये,
चित्रभानुम् द्यावापृथिव्योः विस्तीर्णयोः अन्तरे वर्तमानम्^९ स्वाहुतम् सर्वत एव अभिमुखम् ।
समिद्धो ह्यग्निः सर्वतः दीप्तः भवति भयावर्जितः^{१०} (?) ॥ १ ॥

स महा विश्वा दुरितानि साह्वानग्निः ष्ट्वे दम् आ जातवेदाः ।

स नो रक्षिषद् दुरितादवद्यादस्मान् गृणत उत नो मघोनः ॥ २ ॥

१. अहः मूको. २. नास्ति वि^१ अ^१. ३. स्तिम्नां वि^२; स्तीम्नां अ^१; स्तीनां ल लज्.

४. पोतारं वि^१ ल; पोत्वारं अ^१; पोत्तारं लज्. ५-५. नास्ति मूको. ६. °मानः मूको. ७. भयावर्जितः
वि^१ अ^१.

सः । म॒हा । वि॒श्वा । दुः॒ऽऽता॒नि । सु॒हान् । अ॒ग्निः । स्त॒वे । द॒मे । आ । ज॒ात॒ऽवे॒दाः ।

सः । नः । र॒क्षिष॒त् । दुः॒ऽऽता॒त् । अ॒वद्या॒त् । अ॒स्मान् । गृ॒णतः । उ॒त । नः । म॒घेनः ॥ २ ॥

वेङ्कट० सः महत्त्वेन विश्वानि दुरितानि सहमानः अग्निः स्तूयते यज्ञे जातप्रज्ञः । सः अस्मान् रक्षतु दुरितात् अवद्यात् च निन्दितुः अस्मान् स्तुवतः, अपि च अस्मान् हविष्मत इति ॥ २ ॥

त्वं वरु॑ण उ॒त मि॒त्रो अ॒ग्ने त्वां वर्ध॑न्ति म॒तिभि॑र्वसि॒ष्ठाः ।

त्वे वसु॑ सुष॒णनानि॑ सन्तु यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ ३ ॥

त्वम् । वरु॑णः । उ॒त । मि॒त्रः । अ॒ग्ने । त्वा॒म् । वर्ध॑न्ति । म॒तिऽभिः॑ । वसि॑ष्ठाः ।

त्वे इति॑ । वसु॑ । सु॒ऽऽन॒नानि॑ । सन्तु । यू॒यम् । पा॒त । स्व॒स्तिऽभिः॑ । सदा॑ । नः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० त्वम् अग्ने! वरुणः अपि च मित्रः भवसि । त्वाम् वर्धयन्ति स्तुतिभिः वसिष्ठाः । त्वयि स्थितानि धनानि सुदानानि सन्तु वसिष्ठेष्विति ॥ ३ ॥

इति पञ्चमाष्टके द्वितीयाध्याये पञ्चदशो वर्गः ॥

[१३]

वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । वैश्वानरोऽग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः ।

प्रा॒ग्नये॑ वि॒श्वशु॑चै॒ धिय॑धे॒ऽसुर॑ग्ने म॒न्म धी॒तिं भ॑र॒ध्वम् ।

भ॑रै॒ ह॒विर्न ब॒र्हिषि॑ प्री॒णानो॑ वै॒श्वान॒राय॑ य॒तये॑ म॒तीना॑म् ॥ १ ॥

प्र । अ॒ग्नये॑ । वि॒श्वशु॑चै॒ । धिय॑धे॒ऽसुर॑ग्ने । म॒न्म । धी॒तिम् । भ॑र॒ध्वम् ।

भ॑रै॒ । ह॒विः । न । ब॒र्हिषि॑ । प्री॒णानः॑ । वै॒श्वान॒राय॑ । य॒तये॑ । म॒तीना॑म् ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्र भरध्वम् अग्नये^१ विश्वस्य शोचयित्रे कर्मणां धारयित्रे असुराणां हन्त्रे स्तुतिं कर्म च इत्युक्त्वा तथा करोमीति वदति—वहामि^२ हविः इदानीं यज्ञे प्रीयमाणः वैश्वानराय नियन्त्रे स्तुतीनाम् ॥ १ ॥

त्वम॑ग्ने शोचि॒षा शोशु॑चान् आ रोद॑सी अ॒पृणा॑ जा॒र्यमा॑नः ।

त्वं दे॒वाँ अ॒भि॒शस्ते॑रमु॒ञ्चो॑ वै॒श्वान॑र जा॒तवे॑दो म॒हित्वा ॥ २ ॥

त्वम् । अ॒ग्ने । शोचि॑षा । शोशु॑चानः । आ । रोद॑सी इति॑ । अ॒पृणाः । जा॒र्यमा॑नः ।

त्वम् । दे॒वान् । अ॒भिऽश॑स्तेः । अ॒मु॒ञ्चः । वै॒श्वान॑र । जा॒त॒ऽवे॒दः । म॒हि॒ऽत्वा ॥ २ ॥

१. ते देवा हि अस्मान् वि^१ ल; ते देवा हि त्वां अ^१; ते देवा इ असां लअ. २. सधनानि वि^२ अ^१.

३. °ठेष्ठित्यर्थः अ^१. ४-४. नास्ति मूको. ५. अग्ने वि^१ अ^१ ल; अग्नेः लअ. ६. हामि अ; हामी लअ.

वेङ्कट० त्वम् अग्ने !^१ ज्वालाया ज्वलन्^२ आ पूरयसि^३ द्यावापृथिव्यौ प्रातः आदित्यात्मना जायमानः ।
त्वम् देवान्^४ अस्मच्छत्रूणाम्^५ असुराणाम् अभिशस्तेः च मुञ्चसि वैश्वानर ! जातवेदः ! महत्त्वेन ॥ २ ॥

जातो यदग्ने भुवना व्यर्यः पशून् न गोपा इर्यः परिज्मा ।

वैश्वानर ब्रह्मणे विन्द गातुं यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

जातः । यत् । अग्ने । भुवना । वि । अर्यः । पशून् । न । गोपाः । इर्यः । परिज्मा ।
वैश्वानर । ब्रह्मणे । विन्द । गातुम् । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यदा त्वम् अग्ने ! प्रादुर्भूतो भूतानि^६ विविधं पश्यसि^७ पशून् इव^८ गोपालः^९ स्वामी परितो^{१०}
गच्छन्, तदानीम् वैश्वानर ! स्तोत्राय चास्माकम् लभस्व गमनमिति ॥ ३ ॥

^{१०} इति पञ्चमाष्टके द्वितीयाध्याये षोडशो वर्गः^{१०} ॥

[१४]

^१ वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः, प्रथमा बृहती^{१०} ।

समिधा जातवेदसे देवाय देवहूतिभिः ।

हविर्भिः शुक्रशोचिषे नमस्विनो वयं दाशेमग्नये ॥ १ ॥

समऽइधा । जातवेदसे । देवाय । देवहूतिभिः ।

हविःभिः । शुक्रशोचिषे । नमस्विनः । वयम् । दाशेम । अग्नये ॥ १ ॥

वेङ्कट० समिधा देवानाम् आह्वानैश्च सह अग्निमावह सोममावहेत्याह्वानादिभिः^{११} देवानाम् जातवेदसे
देवाय^{१२} हविर्भिः दीप्ततेजसे नमस्कारयुक्ताः वयम् दानं कुर्मः अग्नये ॥ १ ॥

वयं ते अग्ने समिधा विधेम वयं दाशेम सुष्टुती यजत्र ।

वयं घृतेनाध्वरस्य होतव्यं देव हविषा भद्रशोचे ॥ २ ॥

वयम् । ते । अग्ने । समऽइधा । विधेम । वयम् । दाशेम । सुऽस्तुती । यजत्र ।

वयम् । घृतेन । अध्वरस्य । होतः । वयम् । देव । हविषा । भद्रशोचे ॥ २ ॥

वेङ्कट० वयम् तुभ्यम् अग्ने ! समिधा परिचरणं कुर्मः । वयम् हवींषि च दाशेम शोभनया स्तुत्या
यष्टव्य !^{१३}, वयम् घृतेन अध्वरस्य होतः !^{१४}, वयम् देव !^{१५} हविषा भद्रदीप्ते ! ॥ २ ॥

१. अग्नये वि^१. २-२. आ...सि वि^२ अ^३; आसि लज्ज.

३. नास्ति वि^२ अ^३; दे ल लज्ज.

४. शत्रूणाम् अ^४ लज्ज. ५. भूतादि मूको.

६. पश्यति मूको.

७. इव च अ^७.

८. 'ल मूको.

९. परतः मूको. १०-१०. नास्ति मूको.

११. 'नादि मूको.

१२. देवा मूको.

१३. 'ष्टव्या मूको.

१४. धातः मूको. १५. देवा लज्ज.

आ नो देवेभिरुप देवहूतिमग्ने याहि वषट्कृतिं जुषाणः ।

तुभ्यं देवाय दाशतः स्याम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

आ । नः । देवेभिः । उप । देवऽहूतिम् । अग्ने । याहि । वषट्कृतिम् । जुषाणः ।

तुभ्यम् । देवाय । दाशतः । स्याम । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० ^१उप आ याहि^२ देवैः सह अस्माकं यज्ञम् अग्ने ! वषट्कारं सेवमानः । तुभ्यम् देवाय वयं ददतः^३ स्याम ॥ ३ ॥

^३इति पञ्चमाष्टके द्वितीयाध्याये सप्तदशो वर्गः^३ ॥

[१५]

^१वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^३ ।

उपसद्याय मीळहुष आस्ये जुहुता हविः । यो नो नेदिष्ठमाप्यम् ॥ १ ॥

उपऽसद्याय । मीळहुषे । आस्ये । जुहुत । हविः । यः । नः । नेदिष्ठम् । आप्यम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० समाश्रयणीयाय कामानां दोग्धे^५ प्रियार्थं तस्य आस्ये जुहुत हविः । यः अस्माकम् अन्तिकतमं ज्ञातेयं भवति ॥ १ ॥

यः पञ्च चर्षणीरभि निषसाद दमैदमे । कविर्गृहपतिर्युवा ॥ २ ॥

यः । पञ्च । चर्षणीः । अभि । निऽससाद । दमैऽदमे । कविः । गृहऽपतिः । युवा ॥ २ ॥

वेङ्कट० यः पञ्च जनान् अभि निषसाद गृहे-गृहे कविः गृहपतिः युवा^५ ॥ २ ॥

स नो वेदो अमात्यमग्नी रक्षतु विश्वतः । उतास्मान् पात्वंहसः ॥ ३ ॥

सः । नः । वेदः । अमात्यम् । अग्निः । रक्षतु । विश्वतः । उत । अस्मान् । पातु । अंहसः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सः अस्माकं धनं सहभवम् अग्निः रक्षतु सर्वतः । अपि च अस्मान् रक्षतु रक्षसः ॥ ३ ॥

नवम् नु स्तोममग्रये दिवः श्येनाय जीजनम् । वस्वः कुविद् वनाति नः ॥ ४ ॥

नवम् । नु । स्तोमम् । अग्रये । दिवः । श्येनाय । जीजनम् । वस्वः । कुविद् । वनाति । नः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० नवम् क्षिप्रम् स्तोमम् अग्रये^६ द्युलोकस्य श्येनभूताय जनयामि । स हि अस्मभ्यं^७ बहुधनं प्रयच्छति ॥ ४ ॥

१-१. उभायाभिः वि^१; उभायाहि अ^१ ल लअ. २. °त लअ. ३-३. नास्ति मूको. ४. धने लअ. ५. युवाम् मूको. ६. अग्रे मूको. ७. अग्नये वि^१; अन्नं अ^१.

स्पर्हा यस्य श्रियो दृशे रयिर्वीरवतो यथा । अग्रे यज्ञस्य शोचतः ॥ ५ ॥

स्पर्हाः । यस्य । श्रियः । दृशे । रयिः । वीरऽवतः । यथा । अग्रे । यज्ञस्य । शोचतः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० स्पृहणीयाः यस्य श्रियः दर्शनाय भवन्ति, यथा^१ पुत्रवतः रयिः दर्शनीयः भवति, यज्ञस्य अग्रे आहवनीये दीप्यमानस्य ॥ ५ ॥

^२इति पञ्चमाष्टके द्वितीयाध्याये अष्टादशो वर्गः^३ ॥

सेमां वेतु वर्षट्कृतिमग्निर्जुषत नो गिरः । यजिष्ठो हव्यवाहनः ॥ ६ ॥

सः । इमाम् । वेतु । वर्षट्कृतिम् । अग्निः । जुषत । नः । गिरः । यजिष्ठः । हव्यऽवाहनः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सः इमं वर्षट्कारं कामयताम् अग्निः, सेवताम् गिरः च अस्माकम् यष्टृतमः^४ हविषां बोढा^५ ॥ ६ ॥

नि त्वा नक्ष्य विश्पते द्युमन्तं देव धीमहि । सुवीरमग्न आहुत ॥ ७ ॥

नि । त्वा । नक्ष्य । विश्पते । द्युमन्तम् । देव । धीमहि । सुवीरम् । अग्ने । आहुत ॥ ७ ॥

वेङ्कट० नि धीमहि स्थाने त्वाम् उपगन्तव्यः^६ विशांपते!^७ द्युमन्तम्^८ देव!^९ सुवीरम् अग्ने! आहुत!^{१०} ॥ ७ ॥

क्षप उन्नश्च दीदिहि स्वग्नयस्त्वया वयम् । सुवीरस्त्वमस्मयुः ॥ ८ ॥

क्षपः । उन्नः । च । दीदिहि । सुऽअग्नयः । त्वया । वयम् । सुवीरः । त्वम् । अस्मऽयुः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० रात्रीः अहानि च सर्वदा त्वं दीप्यस्व । स्वग्नयः त्वया वयम् । त्वम् च सुवीरः अस्मत्कामः^{११} ॥ ८ ॥

उप त्वा सातये नरो विप्रांसो यन्ति धीतिभिः । उपाक्षरा सहस्रिणी ॥ ९ ॥

उप । त्वा । सातये । नरः । विप्रांसः । यन्ति । धीतिभिः । उप । अक्षरा । सहस्रिणी ॥ ९ ॥

वेङ्कट० उप यन्ति त्वां^{१२} लाभाय नरः मेधाविनः^{१३} कर्मभिः । उप याति^{१४} वाक् सहस्रसङ्ख्यायुक्ता^{१५} ॥ ९ ॥

अग्नी रक्षांसि सेधति शुक्रशोचिरमर्त्यः । शुचिः पावक ईड्यः ॥ १० ॥

अग्निः । रक्षांसि । सेधति । शुक्रऽशोचिः । अमर्त्यः । शुचिः । पावकः । ईड्यः ॥ १० ॥

वेङ्कट० अग्निः रक्षांसि निषेधति शुक्रेति स्पष्टम् ॥ १० ॥

^{१६}इति पञ्चमाष्टके द्वितीयाध्याये एकोनविंशो वर्गः^{१७} ॥

१. नास्ति लज्ज. २-२. नास्ति मूको. ३. °तमा मूको. ४. पोषग् वि^२ अ'. ५. °न्तव्यात् मूको. ६. °ते मूको. ७. ममतं वि^२ ल लज्ज; ममन्तं अ'. ८. देवं वि^२ ल. ९. °तम् मूको. १०. अस्मान् कामः ल लज्ज. ११. त्वा मूको. १२. °विनं मूको. १३-१३. वाक्यसहस्रसंख्या° (°सं ल्यां लज्ज.) मूको.

स नो राधांस्या भरेशानः सहसो यहो । भगश्च दातु वार्यम् ॥ ११ ॥

सः । नः । राधांसि । आ । भः । ईशानः । सहसः । यहो इति । भगः । च । दातु । वार्यम् ॥

वेङ्कट० सः अस्मभ्यं भनानि आ हर ईशानः हे सहसः पुत्र !^१ । भगः^२ च देवः त्वदनुचरः^३ प्रयच्छतु धनम् ॥ ११ ॥

त्वमग्ने वीरवद् यशो देवश्च सविता भगः । दितिश्च दाति वार्यम् ॥ १२ ॥

त्वम् । अग्ने । वीरवत् । यशः । देवः । च । सविता । भगः । दितिः । च । दाति । वार्यम् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० त्वम् अग्ने ! वीरवत् अन्नम् देवः च सविता भगः च^४ दितिः च^५ देवी धनं प्रयच्छतु ॥ १२ ॥

अग्ने रक्षा णो अंहसः प्रति षम देव रीषतः । तर्पिष्ठैरजरौ दह ॥ १३ ॥

अग्ने । रक्ष । नः । अंहसः । प्रति । स्म । देव । रीषतः । तर्पिष्ठैः । अजरः । दह ॥ १३ ॥

वेङ्कट० अग्ने ! रक्ष अस्मान् रक्षसः । प्रति दह देव !^६ हिंसतः^७ तप्तमैः^८ त्वत्तेजोभिः^९ अजरः^{१०} ॥ १३ ॥

अधो मही न आयस्यनाधृष्टो नृपीतये । पूर्ववा शतभुजिः ॥ १४ ॥

अध । मही । नः । आयसी । अनाधृष्टः । नृपीतये । पूः । भव । शतभुजिः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० अध^{११} महती अयसा निर्मिता अस्माकं पुरी । त्वम् भव शत्रुभिः अनाधृष्टः । त्वं नृणां^{१२} रक्षणार्थम् शतभुजिः^{१३} बहुरक्षकः इति^{१४} ॥ १४ ॥

त्वं नः पाह्यंहसो दोषावस्तरघायुतः । दिवा नक्तमदाम्य ॥ १५ ॥

त्वम् । नः । पाहि । अंहसः । दोषावस्तः । अध्रयतः । दिवा । नक्तम् । अदाम्य ॥ १५ ॥

वेङ्कट० त्वम् अस्मान् रक्ष रक्षसः दोषावस्तः^{१५} अधम्^{१६} इच्छतः । तदेवोक्तम्—दिवा नक्तम् रक्ष^{१७} अहिंसित ! इति ॥ १५ ॥

^{१८}इति पञ्चमाष्टके द्वितीयाध्याये विंशो वर्गः^{१९} ॥

[१६]

^१वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । अग्निर्देवता । प्रगाथः छन्दः (विषमा बृहती, समा सतोबृहती)^२ ।

एना वो अग्निं नमसोर्जो नपातमा हुवे ।

प्रियं चेतिष्ठमरतिं स्वध्वरं विश्वस्य दूतममृतम् ॥ १ ॥

१. 'त्रम् अ'। २. भगम् मूको. ३. त्वमनु° मूको. ४-४. नास्ति वि° अ'; अदितिश्च ल लज्ज. ५. देवे मूको. ६. हिंसितः वि°. ७. तप्तमै(°मैः अ'.) मूको. ८. तत्तेजोभिः वि° अ'; तत्तेजोभिः ल लज्ज. ९. अहरण मूको. १०. अह मूको. ११. नः वि°; नास्ति अ'. १२-१२. °क्षके वि° अ'; °क्षकेति ल लज्ज. १३. °वस्ता मूको. १४. अरम् अ' ल लज्ज. १५. नास्ति वि°, १६-१६. नास्ति मूको.

एना । वः । अग्निम् । नर्मसा । ऊर्जः । नपातम् । आ । हुवे ।

प्रियम् । चेतिष्ठम् । अरतिम् । सुऽअध्वरम् । विश्वस्य । दूतम् । अमृतम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० अनेन युष्माकम् अग्निम् अग्नेन अन्नस्य पुत्रम् आ ह्वयामि प्रियम् अतिशयेन ज्ञातारं गन्तारं सुयज्ञम् विश्वस्य यजमानस्य दूतम् अमृतम् ॥ १ ॥

स योजते अरुषा विश्वभोजसा स दुद्रवत् स्वाहुतः ।

सुब्रह्मा यज्ञः सुशमी वसूनां देवं राधो जनानाम् ॥ २ ॥

सः । योजते । अरुषा । विश्वभोजसा । सः । दुद्रवत् । सुऽअहुतः ।

सुब्रह्मा । यज्ञः । सुऽशमी । वसूनाम् । देवम् । राधः । जनानाम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० सः युनक्ति 'आरोचमानौ अश्वौ' विश्वस्य भोक्तारौ । सः अत्यन्तं द्रवति देवलोकं प्रति स्वाहुतः । सोऽयं वसूनाम् मध्ये सुस्तोत्रः यष्टव्यः सुकर्मा च देवनशीलं धनं प्रयच्छति यजमानानाम् ॥ २ ॥

उदस्य शोचिरस्थादाजुह्वानस्य मीळहुषः ।

उद् धूमासौ अरुषासौ दिविस्पृशः समग्निभिन्धते नरः ॥ ३ ॥

उत् । अस्य । शोचिः । अस्थात् । आऽजुह्वानस्य । मीळहुषः ।

उत् । धूमासः । अरुषासः । दिविस्पृशः । सम् । अग्निम् । इन्धते । नरः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० उत् तिष्ठति अस्य दीप्तिः आहूयमानस्य सेक्तुः । 'उत् तस्थुः' धूमाश्च आरोचमानाः^३ दिविस्पृशः । तम् अग्निम् सम् इन्धते मनुष्याः^४ ॥ ३ ॥

तं त्वा दूतं कृष्महे यशस्तमं देवाँ आ वीतये वह ।

विश्वा सूनो सहसो मर्तभोजना रास्व तद् यत् त्वेमहे ॥ ४ ॥

तम् । त्वा । दूतम् । कृष्महे । यशःस्तमम् । देवान् । आ । वीतये । वह ।

विश्वा । सूनो इति । सहसः । मर्तभोजना । रास्व । तत् । यत् । त्वा । ईमहे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० तम्^५ त्वा दूतम् कुर्मः यशस्वितमम् । देवान् आ वह अशनाय । हे सहसः सूनो ! विश्वानि अपि मनुष्यभोज्यानि देहि तदानीम्, यदा^६ त्वां याचामहे ॥ ४ ॥

त्वमग्ने गृहपतिस्त्वं होता नो अध्वरे ।

त्वं पोता विश्ववार प्रचेता यज्ञि वेषि च वार्यम् ॥ ५ ॥

१-१. 'मानाश्वो वि' अ^१; 'मानाविश्वो ल लज्ज. २-२. उक्थस्वूद् वि' अ^१; उक्थस्वू ल; उक्त लज्ज.

३. 'वमा लज्ज. ४. 'व्या वा अ^१. ५. न्त लज्ज; त्वम् वि' अ^१ ल. ६. यदा अपि च अ^१,

त्वम् । अग्ने । गृहस्पतिः । त्वम् । होता । नः । अध्वरे ।

त्वम् । पोता । विश्वऽवार । प्रऽचैताः । यक्षि । वेषि । च । वार्यम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० त्वम् अग्ने ! गृहस्पतिः, त्वम् होता च असि अस्माकं यज्ञे, त्वम् पोता च विश्वैर्वरणीय !
प्रकृष्टज्ञानः । तथा सति त्वं देवान् यज, भक्ष्य च हविः वरणीयम् ॥ ५ ॥

कृधि रत्नं यजमानाय सुक्रतो त्वं हि रत्नधा असि ।

आ न ऋते शिशीहि विश्वमृत्विजं सुशंसो यश्च दक्षते ॥ ६ ॥

कृधि । रत्नम् । यजमानाय । सुक्रतो इति सुऽक्रतो । त्वम् । हि । रत्नऽधाः । असि ।

आ । नः । ऋते । शिशीहि । विश्वम् । ऋत्विजम् । सुशंसः । यः । च । दक्षते ॥ ६ ॥

वेङ्कट० कुरु रत्नम् यजमानाय सुकर्मन् ! । त्वम् हि रत्नस्य दाता भवसि । स त्वम् आशीर्भिः तीक्ष्णिकुरु
अस्माकं यज्ञे सर्वम् ऋत्विजम् शोभनशंसनः^१, यः च होता सहते, तं चेति ॥ ६ ॥

^२इति पञ्चमाष्टके द्वितीयाध्याये एकविंशो वर्गः^३ ॥

त्वे अग्ने स्वाहुत प्रियासः सन्तु सूरयः ।

यन्तारो ये मध्वानो जनानामूर्वान् दयन्त गोनाम् ॥ ७ ॥

त्वे इति । अग्ने । सुऽआहुत । प्रियासः । सन्तु । सूरयः ।

यन्तारः । ये । मध्वानः । जनानाम् । ऊर्वान् । दयन्त । गोनाम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० त्वयि अग्ने ! स्वाहुत ! प्रियाः सन्तु प्राज्ञाः, प्रयन्तारः^३ ये आढ्याः जनानाम् सङ्घातान्^४
प्रयच्छन्ति गवां दरिद्रेभ्यः ॥ ७ ॥

येषामिळा घृतहस्ता दुरोण आ अपि प्राता निषीदति ।

तांस्त्रायस्व सहस्य द्रुहो निदो यच्छा नः शर्म दीर्घश्रुत् ॥ ८ ॥

येषाम् । इळा । घृतहस्ता । दुरोणे । आ । अपि । प्राता । निऽसीदति ।

तान् । त्रायस्व । सहस्य । द्रुहः । निदः । यच्छ । नः । शर्म । दीर्घऽश्रुत् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० येषाम् जनानाम् इळा^५ अन्नम् 'घृतहस्ता गृहे'^६ निषीदति, अन्नस्य प्राता प्रदाता च ।
दासादिः सघृतमन्नं प्रयच्छतीत्यर्थः^७ । 'तान् त्रायस्व' सहसो जात ! द्रोणुः निन्दितुः च, यच्छ
च अस्मभ्यं सुखं दीर्घकालं श्रोतव्यम् ॥ ८ ॥

१. गोह^० अ^१ लअ. २-२. नास्ति मूको. ३. प्रज्ञातारः अ^१; प्रभातारः लअ. ४. 'तात् अ^१
लअ. ५. नास्ति मूको. ६-६. घृते हस्ते हस्तं गृहीतं अ^१. ७. 'च्छन्तीत्य^० वि^३ अ^१ लअ.
८-८. तात्त्रायस्व मूको.

स मन्द्रयां च जिह्या वह्निरासा विदुष्टरः ।

अग्ने रयिं मध्वंरुच्यो न आ वह हव्यदाति च सुदय ॥ ९ ॥

सः । मन्द्रयां । च । जिह्यां । वह्निः । आसा । विदुः । स्तरः ।

अग्ने । रयिम् । मध्वत् । ऽभ्यः । नः । आ । वह । हव्यदातिम् । च । सुदय ॥ ९ ॥

वेङ्कट० सः मन्द्रया वाचा च आस्यस्थानीयया^१ ज्वालया च हविषो वोढा भवति विद्वत्तरः ।

अग्ने ! रयिम् आढयेभ्यः अस्मभ्यम् आ वह । ^२यजमानम् च प्रेरय^३ । ‘यजमानो वै हव्यदातिः’
इति शतपथब्राह्मणम् (१, ४, १, २४) ॥ ९ ॥

ये राधांसि ददत्यश्व्या मघा कामेन श्रवसो महः ।

तां अंहसः पिपृहि पृत्भिष्ट्वं शतं पुर्भिर्यविष्ठय ॥ १० ॥

ये । राधांसि । ददति । अश्व्यां । मघा । कामेन । श्रवसः । महः ।

तान् । अंहसः । पिपृहि । पृत्भिः । त्वम् । शतम् । पुःभिः । यविष्ठय ॥ १० ॥

वेङ्कट० ये अन्नानि प्रयच्छन्ति अश्वसङ्घान् धनानि च कामेन श्रवसः यशसो महतो महत् यशः

कामयमानाः, तान् अंहसः पालय पालयितृभिः तेजोभिः त्वम् पुरां शतेन युवतम् !^१ ॥ १० ॥

देवो वो द्रविणोदाः पूर्णा विवष्ट्यासिचम् ।

उद् वा सिञ्चध्वमुप वा पृणध्वमादिद् वो देव ओहते ॥ ११ ॥

देवः । वः । द्रविणः । ऽदाः । पूर्णाम् । विवष्टि । आऽसिचम् ।

उत् । वा । सिञ्चध्वम् । उप । वा । पृणध्वम् । आत् । इत् । वः । देवः । ओहते ॥ ११ ॥

वेङ्कट० देवः युष्माकं धनस्य प्रदाता अग्निः पूर्णाम् कामयते जुहूम्^१ । तथा^२ सति द्रोणकलशात्

सोमम् उत् वा सिञ्चध्वम् उप वा गृहीतं प्रयच्छत^३ । समुच्चयार्थीयौ वाशब्दौ । अनन्तरम् एव
युष्मान् देवः नयति ॥ ११ ॥

तं होतारमध्वरस्य प्रचेतसं वह्निं देवा अकृण्वत ।

दधाति रत्नं विधते सुवीर्यमग्निर्जनाय दाशुषे ॥ १२ ॥

तम् । होतारम् । अध्वरस्य । प्रचेतसम् । वह्निम् । देवाः । अकृण्वत ।

दधाति । रत्नम् । विधते । सुवीर्यम् । अग्निः । जनाय । दाशुषे ॥ १२ ॥

१. आस्या स्थानीयेन वि^३ अ^१ लञ्; आस्यास्या^० ल. २-२. नास्ति सूको. ३. युवत्वम् वि^३ अ^१ लञ्. ४. नास्ति वि^३ अ^१. ५. तथापि वि^३ ल; तथासि लञ्. ६. °च्छत् वि^३.

वेङ्कट० तम् ह्यातारम्^१ अन्तरस्य प्रचेतसम् बोढारम् देवाः अकुर्वन्^२ । शिष्टं स्पष्टमिति ॥ १२ ॥

^३इति पञ्चमाष्टके द्वितीयाध्याये द्वाविंशो वर्गः^४ ॥

[१७]

^५वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । अग्निदेवता । द्विपदा त्रिष्टुप् छन्दः^६ ।

अग्ने भवं सुषमिधा समिद्ध उत बर्हिर्विया वि स्तृणीताम् ॥ १ ॥

अग्ने । भवं । सुऽसमिधा । सम्ऽईद्धः । उत । बर्हिः । उर्विया । वि । स्तृणीताम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० द्वैपदमिदं सूक्तम् । अग्ने ! भव शोभनया समिधा समिद्धः । 'अपि च' 'उर्विया उरु' 'बर्हिः वि स्तृणातु' ॥ १ ॥

उत द्वारं उशतीर्वि श्रयन्तामुत देवाँ उशत आ वह्रेह ॥ २ ॥

उत । द्वारः । उशतीः । वि । श्रयन्ताम् । उत । देवान् । उशतः । आ । वह । इह ॥ २ ॥

वेङ्कट० अपि च द्वारः देव्यः कामयमानाः विवृता भवन्तु । उत^७ देवान् कामयमानान् इह आ वह ॥ २ ॥

अग्ने वीहि हविषा यक्षि देवान्स्वध्वरा कृणुहि जातवेदः ॥ ३ ॥

अग्ने । वीहि । हविषा । यक्षि । देवान् । सुऽअध्वरा । कृणुहि । जातऽवेदः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अग्ने ! गच्छ, हविषा यज च देवान् । सुयज्ञांश्च 'कुरु तान्' जातवेदः ! ॥ ३ ॥

स्वध्वरा करति जातवेदा यक्षद् देवाँ अमृतान् पिप्रयच्च ॥ ४ ॥

सुऽअध्वरा । करति । जातऽवेदाः । यक्षत् । देवान् । अमृतान् । पिप्रयत् । च ॥ ४ ॥

वेङ्कट० स्वध्वरान्^८ करोतु देवान् जातवेदाः, यजतु देवान् अमृतान्, प्रीणयतु च ॥ ४ ॥

वंस्व विश्वा वार्याणि प्रचेतः सत्या भवन्त्वाशिषो नो अद्य ॥ ५ ॥

वंस्व । विश्वा । वार्याणि । प्रचेत इति प्रऽचेतः । सत्याः । भवन्तु । आऽशिषः । नः । अद्य ॥ ५ ॥

वेङ्कट० देहि विश्वानि धनानि प्रचेतः ! । सत्यानि भवन्तु आशासनानि अस्माकम् इदानीम् ॥ ५ ॥

त्वामु ते दधिरे हव्यवाहं देवासो अग्र ऊर्ज आ नपातम् ॥ ६ ॥

१. होता^१ अ^२ लअ. २. युक्^३ वि^४; युक्^५ ल लअ. ३-३. नास्ति मूको. ४-४. नास्ति वि^५ अ^६; वाचा ल लअ. ५-५. नास्ति वि^६ अ^७; धवयूरुद लअ. ६-६. नास्ति वि^८ अ^९. ७. तत् मूको; ततः ल प्रस्तावः. ८-८. कुरुतां मूको; कुरु ल प्रस्तावः. ९. १रा अ^{१०} लअ.

त्वाम् । ऊँ इति । ते । धिरे । हव्यवाहम् । देवासः । अग्ने । ऊर्जः । आ । नपातम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० त्वाम् एव ते कृतवन्तः हव्यवाहम् देवाः अग्ने ! अन्नस्य पुत्रम् । आ-कारः पूरणः ॥ ६ ॥

ते ते देवाय दाशतः स्याम महो नो रत्ना वि दध इयानः ॥ ७ ॥

ते । ते । देवाय । दाशतः । स्याम । महः । नः । रत्ना । वि । दधः । इयानः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० ते वयं तुभ्यम् देवाय हवींषि^१ ददतः^२ स्याम । महान्स्त्वम् अस्मभ्यं रत्नानि वि धेहि याच्यमानः ॥ ७ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके द्वितीयाध्याये त्रयोविंशो वर्गः^३ ॥

[१८]

^४वसिष्ठो मैत्रावरुणिक्रिषिः । इन्द्रो देवता, अन्त्यानां चतसृणां सुदाः पैजवनः । त्रिष्टुप् छन्दः^५ ।

त्वे ह यत् पितरश्चिन्न इन्द्र विश्वा वामा जरितारो असन्वन् ।

त्वे गावः सुदुघास्त्वे ह्यश्वास्त्वं वसु देवयते वनिष्ठः ॥ १ ॥

त्वे इति । ह । यत् । पितरः । चित् । नः । इन्द्र । विश्वा । वामा । जरितारः । असन्वन् ।

त्वे इति । गावः । सुदुघाः । त्वे इति । हि । अश्वाः । त्वम् । वसु । देवयते । वनिष्ठः ॥ १ ॥

वेङ्कट० त्वय्येव यस्मात् पितरः अपि अस्माकम् इन्द्र ! विश्वानि धनानि स्तोतारः अभजन्त । ततो वयं च त्वां स्तुमः । त्वयि एव सुदुघाः गावः सन्ति, त्वयि एव अश्वाः । त्वम् वसु^६, यजमानाय अत्यन्तम् वनिष्ठः दानशीलः ॥ १ ॥

राजैव हि जनिभिः क्षेप्येवाव युभिरभि विदुष्कविः सन् ।

पिशा गिरौ मघवन् गोभिरश्वैस्त्वायतः शिशीहि राये अस्मान् ॥ २ ॥

राजाऽइव । हि । जनिभिः । क्षेपि । एव । अव । युभिः । अभि । विदुः । कविः । सन् ।

पिशा । गिरः । मघवन् । गोभिः । अश्वैः । त्वाऽयतः । शिशीहि । राये । अस्मान् ॥ २ ॥

वेङ्कट० राजा इव हि जायाभिः अभ्युपगच्छसि^७ एव दीप्तिभिः विद्वान् क्रान्तः सन् । विद्या प्रजया स्तुवतः गोभिः अश्वैः च हे मघवन् । त्वत्कामान् तीक्ष्णीकुरु धनार्थम् अस्मान् ॥ २ ॥

इमा उ त्वा पस्पृधानासो अत्र मन्द्रा गिरौ देवयन्तीरुप स्थुः ।

अर्वाची ते पथ्या राय एतु स्याम ते सुमताविन्द्र शर्मन् ॥ ३ ॥

१. हविषि वि^२ अ^३. २. ददत लअ. ३-३. नास्ति मूको. ४. सु मूको. ५. अभ्यवग^० ल लअ.

इ॒माः । ऊँ इति । त्वा । प॒स्पृ॒धाना॑सः । अ॒त्र । म॒न्द्राः । गि॒रः । दे॒व॒ऽय॒न्तीः । उ॒प । स्तुः ।
अ॒र्वा॒ची । ते । प॒थ्या । रा॒यः । ए॒तु । स्या॑म । ते । सु॒ऽम॒तौ । इ॒न्द्र । श॒र्मन् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इमाः एव त्वां स्वयमेवेतरेतरं स्पर्धमानाः अस्मिन् यज्ञे मदयन्तः^१ स्तुतयः देवं त्वां कामयमानाः उप तिष्ठन्ति । तथा सति अभिमुखी तव धनस्य प्रदात्री वाग् एतु । स्याम ते वयम् सुमतौ सुखहेतुभूतायाम् इन्द्र । ॥ ३ ॥

धे॒नुं न त्वा॑ सू॒यव॑से दु॒ध॒क्षन्नु॒प ब्र॒ह्मा॑णि स॒सृ॒जे व॑सिष्ठः ।
त्वा॒मि॒न्मे गो॑पतिं विश्वं आ॒हा न॒ इन्द्रः॑ सु॒म॒तिं ग॒न्त्व॑च्छ ॥ ४ ॥

धे॒नुम् । न । त्वा । सु॒यव॑से । दु॒ध॒क्षन् । उ॒प । ब्र॒ह्मा॑णि । स॒सृ॒जे । व॑सिष्ठः ।
त्वा॒म् । इत् । मे । गो॑पतिम् । विश्वः । आ॒ह । आ । नः । इन्द्रः॑ । सु॒म॒तिम् । ग॒न्तु । अ॒च्छ ॥

वेङ्कट० धेनुम् इव त्वां शोभनयवसे^२ गोष्ठे दोग्धुमिच्छन् वसिष्ठः स्तोत्राणि वत्सस्थानानि उप सृजति^३ । त्वाम् एव मे गोपतिम् सर्वो जनः वदति । अथ परोक्षः — आ गच्छतु अस्माकम् इन्द्रः^४ सुष्ठु स्तुतिम् अभीति^५ ॥ ४ ॥

अ॒र्णी॑सि चि॒त् प॒प्र॒थाना॑ सु॒दा॒स इन्द्रो॑ गा॒धान्य॑कृ॒णोत् सु॒पा॒रा ।
श॒र्ध॑न्तं शि॒म्यु॒मुच॑थस्य न॒व्यः शा॒पं सि॒न्धू॒नाम॑कृ॒णोद॑श॒स्तीः ॥ ५ ॥

अ॒र्णी॑सि । चि॒त् । प॒प्र॒थाना॑ । सु॒दा॒से । इन्द्रः॑ । गा॒धानि॑ । अ॒कृ॒णोत् । सु॒पा॒रा ।
श॒र्ध॑न्तम् । शि॒म्यु॒म् । उ॒च॒थस्य॑ । न॒व्यः । शा॒पम् । सि॒न्धू॒नाम् । अ॒कृ॒णोत् । अ॒श॒स्तीः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० उदकानि चित् प्रथमानानि सुदासे राज्ञे इन्द्रः गाधानि^६ अकृणोत् शोभनपाराणि^७ । अगाधानि^८ उदकानि गाधानि^९ कृत्वा पैजवनम्^{१०} गमयामासेति । वर्धमानम् शिम्युम्^{११} वेदार्^{१२} बाधकम् कूलयोः^{१३} उचथस्य स्तोतव्यः शाप इत्युदकनाम तम् सिन्धूनाम् अकरोत् अहिंसितः ॥ ५ ॥

^{१४}इति पञ्चमाष्टके द्वितीयाध्याये चतुर्विंशो वर्गः^{१५} ॥

पु॒रो॒ळा इत् तु॒र्वशो॑ यक्षु॒रासी॑द् रा॒ये म॒त्स्या॑सो नि॒शि॒ता अ॒पी॒व ।
श्रु॒ष्टिं च॑क्रु॒र्भृग॑वो द्रु॒ह्यव॑श्च स॒खा स॒खा॑यम॒तर॑द् वि॒षू॒चोः ॥ ६ ॥

पु॒रो॒ळाः । इत् । तु॒र्वशः॑ । यक्षुः॑ । आ॒सीत् । रा॒ये । म॒त्स्या॑सः । नि॒शि॒ताः । अ॒पि॒व ।
श्रु॒ष्टिम् । च॒क्रुः । भृ॒गवः॑ । द्रु॒ह्यवः॑ । च । स॒खा । स॒खा॑यम् । अ॒तर॑त् । वि॒षू॒चोः ॥ ६ ॥

१. 'यन्त्य वि' अ'. २. 'नवसे अ' ल लभ; 'नवसे वि'. ३. 'जन्ति मूको. ४-४. सुष्ठु स्तुम्
अहीति वि'; तु अहीति अ'; सुष्ठुतिम् ल लभ; सुष्ठुतिम् ल प्रस्तावः. ५. गोधा' मूको. ६. 'नपरा' मूको.
७. अग्राधादि वि' लभ; अग्राधादि अ' ल. ८. नास्ति वि'. ९. 'चैज' मूको. १०. शिम्युं वि'
ल लभ; शिम्युं अ'. ११. वोद्वा' अ'. १२. तूल' मूको. १३-१३. नास्ति मूको.

वेङ्कट० पुरोदाता धनानाम्^१ तुर्वशः नाम राजा यक्षुः आसीत् इन्द्रप्रियार्थम् । अथ तस्मै मत्स्यदेशस्था अपि धनाय अभवन् । बलिनम् करम् प्रददुः । तथा तस्य भृगवः द्रुह्यवः च श्रुष्टिम् चकुः^२ कर्मसु शीघ्रम् आगमनं चक्रुः, यज्ञार्थं भृगवः शत्रुवधार्थं द्रुह्यवः । सखा इन्द्रः सखायम् तुर्वशम् अतरत् विषूचुनाम्नः शत्रोः ॥ ६ ॥

आ प॒क्थासो॑ भ॒लानसो॑ भ॒नन्ताऽलि॑नासो वि॒षाणि॑नः शि॒वासः॑ ।

आ योऽन॑यत् स॒ध॒मा आर्य॑स्य ग॒व्या तृ॒सुभ्यो॑ अजगन् यु॒धा नृ॒न् ॥ ७ ॥

आ । प॒क्थासः॑ । भ॒लानसः॑ । भ॒नन्तः । आ । अ॒लि॒नासः॑ । वि॒षाणि॑नः । शि॒वासः॑ ।

आ । यः । अ॒न॒यत् । स॒ध॒मा । आर्य॑स्य । ग॒व्या । तृ॒सुभ्यः॑ । अ॒ज॒गन् । यु॒धा । नृ॒न् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० आभिमुख्येन तस्येन्द्रस्य स्वभूताः शब्दमकुर्वन् पक्काः भलानसः भलाश्च अनसश्च । ^१भलः भनक्तेः, अनः अनतेः^१ गतिकर्मणः । उभयविधाः शरा भवन्ति विवृतमुखा नाराचमुखाश्चेति । त उभयेऽप्यग्निपक्का भवन्ति । शत्रुशरीरेषु एवं लीनाः शरीरं निर्भिद्य शीघ्रं गच्छन्तः विषाणिनः रुह्यद्वेण तद्वन्तः कल्याणाः ऋजवः । 'आलाक्ता या रुहशीर्णा' (ऋ ६, ७५, १५) इति मन्त्रः । यः इन्द्रः सहमदनः आर्यस्य 'आ अनयत्' तुर्वशस्य । स 'गोसङ्घान् तृसुभ्यः अगमयत्' तुर्वशं प्रति । युद्धेन नेतुम् 'तच्छत्रूंश्च अजयत्' ॥ ७ ॥

दु॒रा॒ध्यो॒ऽर्दिति॑ स्त्रेव॒यन्तो॑ऽचे॒तसो॑ वि ज॒गृ॒भ्रे प॑रु॒ष्णीम् ।

म॒ह्नावि॑व्यक् पृथि॒वीं प॑त्य॒मानः॑ प॒शुक्वि॑र॒शय॑चा॒र्यमा॑नः ॥ ८ ॥

दुः॒ऽआ॒ध्यः । अ॒र्दिति॑म् । स्त्रेव॒यन्तः॑ । अ॒चे॒तसः॑ । वि । ज॒गृ॒भ्रे । प॑रु॒ष्णीम् ।

म॒ह्ना । अ॒वि॒व्यक् । पृथि॒वीम् । प॑त्य॒मानः॑ । प॒शुः । क॒विः । अ॒श॒यत् । चा॒र्यमा॑नः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० दुर्बुद्धयः अदीनाम् परुष्णीकूलभेदनेन शोषयन्तः अज्ञानाः विविधं गृहीतवन्तः परुष्णीम् नदीम् 'सुदासः अभिभवाय' चायमानस्य राज्ञः सैनिकाः^६ । महत्त्वेन सेनायाः चायमानः सर्वां पृथिवीम् अविव्यक् व्याप्तवान् आगच्छन् । अथ युद्धे निर्जितः ^{१०}पशुः इव अशयत् क्रान्तकर्मति^{१०} ॥ ८ ॥

ई॒युरथ॑ न न्य॒र्थं प॑रु॒ष्णीमा॑शु॒चने॑द॒भिपि॑त्वं ज॒गाम॑ ।

सु॒दास॑ इन्द्रः सु॒तुका॑ अ॒मित्रा॑नर॒न्धय॑न्मा॒नुषे॑ व॒ध्नि॒वाचः॑ ॥ ९ ॥

ई॒युः । अर्थ॑म् । न । नि॒ऽअर्थ॑म् । प॑रु॒ष्णीम् । आ॒शुः । च॒न । इत् । अ॒भि॒पि॑त्वं । ज॒गाम॑ ।

सु॒दासै॑ । इन्द्रः । सु॒तुका॑न् । अ॒मित्रा॑न् । अ॒रन्ध॑यत् । मा॒नुषे॑ । व॒ध्नि॒वाचः॑ ॥ ९ ॥

१. नानाम् ल लभ; ... नानाम् वि^२ अ^१; जनानां ल प्रस्तावः. २. चकृट् मूको. ३-३. हलो हिनत्तरेनोन्तेः वि^२ अ^१; हलो हिनत्तरेनोऽन्तेः ल; हलो हिनत्तरेनतेः लभ. ४-४. नयन्यनं वि^२ अ^१; आनयन् ल लभ. ५-५. शोसं ... गं वि^२ अ^१; शोसवान् तृसुं ल लभ. ६-६. त्रुटितम् वि^२ अ^१; तच्छत्रूंश्चायन् ल, तत् सूच्छयत् लभ. ७-७. 'सोहिमं' मूको. ८. सेनिरा मूको. ९. अपि वि^२ अ^१; अपिव्यग् ल लभ. १०-१०. परशुरिव...का^० वि^२ अ^१; परशुरिव म...यत् ल लभ.

वेङ्कट० भिन्नान् परुष्णीम् इन्द्रः सन्दधे । तस्याः ^१तीरवासिन्यः प्रजाः^२ परुष्णीम् सार्धम् ईयुः न न्यर्थम् । अश्वः चास्य शत्रूणाम् अभिप्राप्तिम् जगाम । सुदासे इन्द्रः सुहिंसान् अमित्रान्, तुकः तुजतेर्हिंसाकर्मणः, वशमनयत्^३ मानुषे अस्मिन् लोके प्रवृद्धवाचः सुदास इति^४ ॥ ९ ॥

ईयुर्गावो न यवसादगोपा यथाकृतमभि मित्रं चितासः ।

पृश्निगावः पृश्निनिप्रेषितासः श्रुष्टिं चक्रुर्नियुतो रन्तयश्च ॥ १० ॥

ईयुः । गावः । न । यवसात् । अगोपाः । यथाऽकृतम् । अभि । मित्रम् । चितासः ।

पृश्निगावः । पृश्निऽनिप्रेषितासः । श्रुष्टिम् । चक्रुः । नियुतः । रन्तयः । च ॥ १० ॥

वेङ्कट० यथा गावः यवसमुद्दिश्य अरक्ष्यमाणा यथारामं गच्छन्ति, तद्वद् यथाकृतम् संविदुत्तरूपम् अभि अगच्छन् मित्रम् इन्द्रं प्रति चेतयमानाः । पृश्निगावः पृश्निवर्णाश्वाः पृश्निप्रसूताः आशुग्याहिं चक्रुः नियुतः रन्तयश्च इति मरुत उच्यन्ते, नियच्छन्तीति नियुतः रमयन्तीति रन्तयः । सुदासं प्रति गच्छन्तमिन्द्रं मरुतश्चाभ्यगच्छन्तित्यर्थः ॥ १० ॥

^५इति पञ्चमाष्टके द्वितीयाध्याये पञ्चविंशो वर्गः^६ ॥

एकं च यो विंशतिं च श्रवस्या वैकर्णयोर्जनान् राजा न्यस्तः ।

दस्मो न सन्नन् नि शिशति बर्हिः शूरः सर्गमकृणोदिन्द्र एषाम् ॥ ११ ॥

एकम् । च । यः । विंशतिम् । च । श्रवस्या । वैकर्णयोः । जनान् । राजा । नि । अस्तरित्यस्तः ।

दस्मः । न । सन्नन् । नि । शिशति । बर्हिः । शूरः । सर्गम् । अकृणोत् । इन्द्रः । एषाम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० एकम् च यः विंशतिम् च अन्नेच्छया वैकर्णयोः जनपदयोः जनान् अधिपतीन् राजा ^७सुदाः पैजवनः^८ नि अस्तारीत्^९ । दस्मः कर्मशील इव अश्वर्युः यज्ञे नि वृश्चति बर्हिः ^{१०}सुदाः पैजवनः^{११} शत्रुम् । तदानीम् शूरः इन्द्रः^{१२} एषाम् संस्थानं विनाशं मारणम् अकरोत् युद्ध इति ॥ ११ ॥

अर्धं श्रुतं कवषं वृद्धमप्स्वनु दुह्युं नि वृणग्वज्रबाहुः ।

वृणाना अत्र सख्याय सख्यं त्वायन्तो ये अमदन्ननु त्वा ॥ १२ ॥

अर्धं । श्रुतम् । कवषम् । वृद्धम् । अप्सु । अनु । द्रुह्युम् । नि । वृणक् । वज्रबाहुः ।

वृणानाः । अत्र । सख्याय । सख्यम् । त्वायन्तोः । ये । अमदन् । अनु । त्वा ॥ १२ ॥

वेङ्कट० अनन्तरम् एव विश्रुतं कवषनामानम् अप्सु वृद्धम् अनुक्रमेण द्रुह्युम् च निवृणवान्^{१३} वज्र-
बाहुः^{१४} । अथ प्रत्यक्षः । वृणानाः^{१५} अत्र त्वयि^{१६} सख्यसिद्धयर्थं त्वया^{१७} सख्यम् त्वत्कामाः ये त्वाम्

१-१. 'सिन्यजा वि' अ'; 'सिन्यजाः ल लञ्. २. पजगशमन यत् अ'; पशमनं यत् वि'; पशमनयत् ल लञ्; वशमानयत् ल प्रस्तावः. ३. 'ति प्राहुः अ'. ४-४ नास्ति मूको. ५-५. सुदा वैजं वि' ल लञ्; सुदासो वैजं अ'. ६-६. न्वस्तारि मूको; न्यस्तः ल प्रस्तावः. ७. इमन्द्र मूको. ८. निवृण निवृणन्वां वि' अ'; निवृणं ल लञ्. ९. वावां मूको. १०. प्राणां मूको. ११. त्वयि मूको. १२. चया मूको.

अनु अमदन्^१ । एषां प्रीत्यर्थं सुदासः सैनिकैः स्तुतः कवषं द्रुह्यं च न्यहन् इत्यर्थः ॥ १२ ॥

वि सद्यो विश्वा दंष्टितान्येषामिन्द्रः पुरः सहसा सप्त दर्दः ।

व्यानवस्य तृत्सवे गयं भाग्जेष्म पूरुं विदथे मृध्रवाचम् ॥ १३ ॥

वि । सद्यः । विश्वा । दंष्टितानि । एषाम् । इन्द्रः । पुरः । सहसा । सप्त । दर्दरिति दर्दः ।

वि । आनवस्य । तृत्सवे । गयम् । भाक् । जेष्म । पूरुम् । विदथे । मृध्रवाचम् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० वि अदारयत्^१ सद्यः एव विश्वानि अपि दंष्टितानि दृढानि प्राकारादीनि एषाम् सुदासः शत्रूणाम्^२ इन्द्रः पुरीइच अन्वाजेन सप्त । वि अभजच्च अनोः^३ पुत्रस्य पुरं^४ तद्वत्त्वा तृत्सवे । तमेनं^५ स्तुवन्तो वयं जयेम पूरुम् सङ्ग्रामे परुषवाचमिति^६ ॥ १३ ॥

नि गव्यवोऽनवो द्रुह्यवश्च षष्टिः शता सुषुपुः षट् सहस्रा ।

षष्टिर्वीरासो अधि षट् दुवोयु विश्वेदिन्द्रस्य वीर्या कृतानि ॥ १४ ॥

नि । गव्यवः । अनवः । द्रुह्यवः । च । षष्टिः । शता । सुषुपुः । षट् । सहस्रा ।

षष्टिः । वीरासः । अधि । षट् । दुवः^१यु । विश्वा । इत् । इन्द्रस्य । वीर्या । कृतानि ॥ १४ ॥

वेङ्कट० नि सुषुपुः मृताः सुदासः गाः अपहर्तुमिच्छन्तः अनवः द्रुह्यवः च षष्टिः शता षट् सहस्राणि पुनश्च षष्टिः वीराः पुनश्च षट् । परिचरणमिच्छतः^२ सुदासः इन्द्रस्य एतानि विश्वानि कर्माणीति । दुवोयु इति षष्ठ्यन्तमिति ॥ १४ ॥

इन्द्रेणैते तृत्सवो वेर्विषाणा आपो न सृष्टा अधवन्त नीचीः ।

दुर्मित्रासः प्रकलविन्मिमाना जहुर्विश्वानि भोजना सुदासे ॥ १५ ॥

इन्द्रेण । एते । तृत्सवः । वेर्विषाणाः । आपः । न । सृष्टाः । अधवन्त । नीचीः ।

दुः^१मित्रासः । प्रकल^२ऽवित् । मिमानाः । जहुः । विश्वानि । भोजना । सु^३दासे ॥ १५ ॥

वेङ्कट० इन्द्रेण एते तृत्सवः व्याप्नुवन्तः आपः इव गमनोद्युक्ता नीचीनाः^४ अधावन्^५ पराजिताः दुर्मित्रासः प्रकलविद्^६ कलाश्च जानन्तो वणिजः^७ ११ परिच्छेद्यं परिच्छिन्दन्तः । तृत्सवः^८ नूनं वणिजः । ते जहुः विश्वानि अज्ञानि सुदासे राजे ॥ १५ ॥

^{१२}इति पञ्चमाष्टके द्वितीयाध्याये षड्विंशो वर्गः^{१३} ॥

१. 'मदन्ति मूको. २. दार° मूको. ३. सुराः सशत्रू° लज. ४. अनो मूको.
५-५. 'त्वा...तमे° वि² अ¹. ६. चरुष् वा° वि² अ¹ ल; चरुष्याच° लज. ७. परिमिच्छतः अ¹;
परिमाणमिच्छन्तः वि². ८. नीचि° मूको. ९. 'धावत् वि² ल लज; आधावत् अ¹. १०. 'जम् वि² अ¹;
'ज ल लज. ११-११. परिच्छिन्नं तत्सुत्स° वि²; 'च्छिन्नं तत्सुत्सौ अ¹; 'च्छिन्नन्तस्तुत्सपौ ल लज.
१२-१२. नास्ति मूको.

अर्धं वीरस्य शृतपामनिन्द्रं परा शर्धन्तं नुनुदे अभि क्षाम् ।

इन्द्रो मन्युं मन्युम्यो मिमाय भेजे पथो वर्तनि पत्यमानः ॥ १६ ॥

अर्धम् । वीरस्य । शृतपाम् । अनिन्द्रम् । परा । शर्धन्तम् । नुनुदे । अभि । क्षाम् ।

इन्द्रः । मन्युम् । मन्युम्यः । मिमाय । भेजे । पथः । वर्तनिम् । पत्यमानः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० भगानाम् अर्धम् वीरस्य ^१अभ्यावर्तिनः चायमानस्य ^२शृतस्य ^३पातारम् अयष्टव्य इन्द्र इति स्वस्मिन्नास्ये शृतं ^४प्रक्षिपन्तः स्ववीर्यैः अधिगुप्ता ^५जुह्वतेत्युक्तम् इन्द्रवर्जितम् परा नुनुदे शर्धन्तम् पृथिव्यां सुदासो युद्धे । तदानीम् इन्द्रः क्रोधम् मन्युना हिंसितुः चायमानस्य अबाधत । स च चायमानः पथः युद्धमार्गात् वर्तनिम् वर्तनयोग्यं परोक्षं देशम् भेजे युद्धदेशाद् अपगच्छन्निति ॥ १६ ॥

आध्रेण चित् तद्वेकं चकार सिंघं चित् पेत्वेना जघान ।

अवं सक्तीर्वेश्यावृश्चिन्द्रः प्रायच्छद् विश्वा भोजना सुदासे ॥ १७ ॥

आध्रेण । चित् । तत् । ऊँ इति । एकम् । चकार । सिंघम् । चित् । पेत्वेन । जघान ।

अवं । सक्तीः । वेश्या । अवृश्चत् । इन्द्रः । प्र । अयच्छत् । विश्वा । भोजना । सुदासे ॥ १७ ॥

वेङ्कट० 'तत् खलु' इन्द्रः दरिद्रेण धनानाम् एकम् गमनम् दानम् चकार । तथा अजेन सिंहम् अपि जघान । तथा वास्याऽवतक्षणीयाः यूपदेः सक्तीः ^१वेश्या अव अवृश्चत् । वेशी ^२सूची । यथैते अर्था 'दुश्शकाः, एवां' दुश्शकोऽयमर्थो यत् सुदासे शत्रूणां सर्वाण्यन्नानि इन्द्रः प्र अयच्छत् इति ॥ १७ ॥

शश्वन्तो हि शत्रवो ररधुष्टे भेदस्य चिच्छर्धतो विन्द रन्धिम् ।

मर्ता एनः स्तुवतो यः कृणोति तिग्मं तस्मिन् नि जहि वज्रमिन्द्र ॥ १८ ॥

शश्वन्तः । हि । शत्रवः । ररधुः । ते । भेदस्य । चित् । शर्धतः । विन्द । रन्धिम् ।

मर्तान् । एनः । स्तुवतः । यः । कृणोति । तिग्मम् । तस्मिन् । नि । जहि । वज्रम् । इन्द्र ॥ १८ ॥

वेङ्कट० बहवः हि शत्रवः तव वशीभूताः । तथा सति 'भेदस्य चायमानस्य' अपि वर्धमानस्य वशम् लभ्य । 'तमपि वशं नय' । मर्तान् 'एनः त्वाम् स्तुवतः' यः करोति चायमानः तिग्मम् तस्मिन् नि जहि वज्रम् इन्द्र ॥ १८ ॥

आवदिन्द्रं यमुना तत्सवश्च प्रात्र भेदं सर्वताता मुषायत् ।

अजासश्च शिग्रवो यक्ष्वश्च बलिं शीर्षाणि जभ्रुरन्व्यानि ॥ १९ ॥

१-१. 'वर्तिः नववाय' मूको. २. शृत° मूको. ३. श्रितं वि° अ'; श्रित ल लञ. ४. 'सा व अ'. ५-५. 'नुटितम् वि° अ'; तम् ल लञ. ६. सक्तीः वि° अ' ल; सक्तीः लञ. ७. एशी मूको. ८-८. नुटितम् लञ. † एव वि° अ' ल. ९-९. 'दस्याचाय' लञ. १०-१०. 'विलग्नय वि°; 'विलग्नय अ'; 'पि लशत्रय ल लञ. ११-११. एन...स्तुवन्तः वि°; ...स्तुवन्तः अ'; 'स्तुवन्तः ल लञ.

आवत् । इन्द्रम् । यमुना । तृत्सवः । च । प्र । अत्र । भेदम् । सर्वस्ताता । मुषायत् ।
अजासः । च । शिग्रवः । यक्षवः । च । बलिम् । शीर्षाणि । जभ्रुः । अश्व्यानि ॥ १९ ॥

वेङ्कट० यमुना नदी तृत्सवः च योद्धारः तृत्सून् प्रति युद्धाय अगच्छन्^१ । यमुनायां तृत्सुभिः^२
सञ्जग्मे इन्द्र इति । ततः प्र मुषायत्^३ यमुनायां युद्धे चायमानं जघान । तदानीम् अजासः
शिग्रवः यक्षवः च जनपदनामान्येतानीति तत्र जाता इन्द्राय भेदस्य अश्वानाम् शीर्षाणि छित्वा बलिम्
जहुः^४ । अग्रतः प्राक्षिपन्नश्चशिरांसीत्यर्थः ॥ १९ ॥

न ते इन्द्र सुमतयो न रायः संचक्षे पूर्वा उषसो न नूताः ।

देवकं चिन्मान्यमानं जघन्थाव त्मना बृहतः शम्बरं भेत् ॥ २० ॥

न । ते । इन्द्र । सुमतयः । न । रायः । समुचक्षे । पूर्वाः । उषसः । न । नूताः ।
देवकम् । चित् । मान्यमानम् । जघन्थ । अव । त्मना । बृहतः । शम्बरम् । भेत् ॥ २० ॥

वेङ्कट० न ते इन्द्र ! सुमतयः न च धनानि सङ्ख्यातुं शक्यन्ते । न गताः उषसः नापि
नूतना^५ इत्यापैमिकम् । देवकनामानम् असुरं मन्यमानस्य पुत्रम् जघन्थ^६ । अव अभैत्सीः^७ शम्बरम्
स्वयमेव बृहतः शिलोच्चयात् ॥ २० ॥

‘इति पञ्चमाष्टके द्वितीयाध्याये सप्तविंशो वर्गः’ ॥

प्र ये गृहादममदुस्त्वाया पराशरः शतयातुर्वसिष्ठः ।

न ते भोजस्य सख्यं मृषन्ताधा सूरिभ्यः सुदिना व्युच्छान् ॥ २१ ॥

प्र । ये । गृहात् । अममदुः । त्वाया । पराशरः । शतयातुः । वसिष्ठः ।
न । ते । भोजस्य । सख्यम् । मृषन्त । अर्ध । सूरिभ्यः । सुदिना । वि । उच्छान् ॥ २१ ॥

वेङ्कट० ये प्र अममदुः प्रकर्षेण तृप्यन्ति गार्हध्याश्रमात्^८ त्वत्कामनया यस्मिन्नाश्रम^९ इज्यते^{१०} । ते च
पराशरः शतयातुः^{११} शक्तिः बहुभिर्यातुधानैः तद्गानिति वसिष्ठः च अहम् । तेषामस्माकं भोजयितुः
तव सख्यम् शत्रवः न मृष्यन्ति । तथा सति स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं सुदिनानि अहानि
वि उच्छन्ति^{१२} ॥ २१ ॥

द्वे नप्तुर्देववतः शते गोर्धा रथा वधूमन्ता सुदासः ।

अर्हन्नग्रे पैजवनस्य दानं होतव सन्न पर्येभि रेभन् ॥ २२ ॥

१. °च्छद् वि^१ ल लभ; °च्छति अ^१. २. तस्तुहि वि^२ अ^१. ३. °मुष्णात्यन् अ^१ लभ.
४. जगृहुः अ^१. ५. भूत° मूको. ६. जघन्थः ल. ७. अपा° मूको. ८-८. नास्ति मूको.
९. श्रमत्वात् वि^२ अ^१. १०. तत्का° वि^२ अ^१. ११. °ज्यसे तौ वि^२ ल; °ज्यसे तो अ^१; °ज्यसो ते लभ.
१२. नास्ति वि^२ अ^१. १३. °च्छन्त्यः मूको.

द्वे इति । नत्तुः । देवऽवतः । शते इति । गोः । द्वा । रथौ । वधूऽमन्ता । सुऽदासः ।
अर्हन् । अग्ने । पैजऽवनस्य । दानम् । होताऽइव । सन्न । परि । एमि । रेभन् ॥ २२ ॥

वेङ्कट० पैजवनस्य चतस्रोऽन्या दानस्तुतिः^१ । देववतः नत्तुः पौत्रस्य^२ पैजवनस्य गवाम्^३ द्वे शते
द्वौ च रथौ वधूयुक्तौ सुदासः^४ । पूजयन् अग्ने ! पैजवनस्य एवरूपं दत्तं^५ धनम् परि गच्छामि
स्तुन्वन् होता इव होतृषदनमिति^६ ॥ २२ ॥

चत्वारो मा पैजवनस्य दानाः स्मर्दिष्टयः कृशनिनो निरेके ।

ऋज्रासो मा पृथिविष्ठाः सुदासस्तोकं तोकाय श्रवसे वहन्ति ॥ २३ ॥

चत्वारः । मा । पैजऽवनस्य । दानाः । स्मत्स्मर्दिष्टयः । कृशनिनः । निरेके ।
ऋज्रासः । मा । पृथिविऽस्थाः । सुदासः । तोकम् । तोकाय । श्रवसे । वहन्ति ॥ २३ ॥

वेङ्कट० चत्वारः मा पैजवनस्य देयाः अश्वाः प्रशस्तधनातिसर्जनाः^७ सुवर्णालङ्कृताः गमनवेलायाम्
ऋजुगामिनः^८ पृथिव्यां सुसंस्थिताः सुदासः राज्ञः पुत्रभूतं^९ पुत्रस्य अन्नार्थम् वहन्ति इति ।
पुनः मा इति पूरणम् ॥ २३ ॥

यस्य श्रवो रोदसी अन्तरुर्वी शीर्ष्णेऽशीर्ष्णे विवभाजो विभक्ता ।

सप्तेदिन्द्रं न स्रवतो गृणन्ति नि युध्यामधिर्मशिशादभीके ॥ २४ ॥

यस्य । श्रवः । रोदसी इति । अन्तः । उर्वी इति । शीर्ष्णेऽशीर्ष्णे । विऽवभाज । विऽभक्ता ।
सप्त । इत् । इन्द्रम् । न । स्रवतः । गृणन्ति । नि । युध्यामधिम् । अशिशात् । अभीके ॥ २४ ॥

वेङ्कट० यस्य यशः द्यावापृथिव्योः महत्योः मध्ये भवति । सर्वमन्तरिक्षमस्य यशसा व्याप्तम् ।
यश्च^{१०} शीर्ष्णेऽशीर्ष्णे धनं विभजति धनस्य विभक्ता । सर्वेभ्यः पुरुषेभ्यः प्रयच्छतीत्यर्थः ।
तं सर्वे^{११} च लोकाः उदारम् इन्द्रम् इव नद्यः स्तुवन्ति । सोऽयं सङ्ग्रामे^{१२} युध्यामधिम् नाम^{१३}
शत्रुम् नि अशिशात्, जघानेत्यर्थः ॥ २४ ॥

इमं नरो मरुतः सश्चतानु दिवोदासं न पितरं सुदासः ।

अविष्टना पैजवनस्य केतं दूणाशं क्षत्रमजरं दुवोयु ॥ २५ ॥

इमम् । नरः । मरुतः । सश्चत् । अतु । दिवऽदासम् । न । पितरम् । सुदासः ।
अविष्टन । पैजऽवनस्य । केतम् । दुऽनशम् । क्षत्रम् । अजरम् । दुवऽयु ॥ २५ ॥

१. दाने स्तु० मूको. २-२. नत्तुपौ० वि० अ०. ३. गवा लज. ४. दासु मूको. ५. धत्तं वि०
अ०. ६. षदं मूको. ७. स्तजनात्मसं वि० ल; स्तस्तनात्मसं अ०; स्तधनानिर्मितं लज. ८. मिनं
मूको. ९. पुत्रं स्रवतं वि० अ०; पुत्रभूतं ल लज. १०. यशश्च वि० अ०. ११. सर्वं मूको.
१२-१३. मधिनीं मूको; मधिनामं लप्रस्तावः.

वेङ्कट० इमम् पैजवनं दे नेतारः मरुतः। अनु सेवध्वम् अस्य रक्षार्थम् दिवोदासम् इव सुदासः^१
पितरम्। रक्षत च पैजवनस्य गृहम् दूणाशम्^२। अस्तु अस्य बलम् जरारहितम् परिचरणकामस्येति ॥ २५ ॥

^३इति पञ्चमाष्टके द्वितीयाध्याये अष्टाविंशो वर्गः^३ ॥

[१९]

^१वसिष्ठो मैत्रावरुणिक्रूषिः। इन्द्रो देवता। त्रिष्टुप् छन्दः^४।

यस्तिग्मशृङ्गो वृषभो न भीम एकः कृष्टीश्च्यावयति प्र विश्वाः।

यः शश्वतो अदाशुषो गयस्य प्रयन्तासि सुष्वितराय वेदः ॥ १ ॥

यः। तिग्मशृङ्गः। वृषभः। न। भीमः। एकः। कृष्टीः। च्यावयति। प्र। विश्वाः।

यः। शश्वतः। अदाशुषः। गयस्य। प्रयन्ता। असि। सुष्वितराय। वेदः ॥ १ ॥

वेङ्कट० यः तिग्मशृङ्गः वृषभः^५ इव भयानकः एकः^६ प्रजाः विश्वाः प्र च्यावयति, यः च त्वं बहोः अदाशुषः
अयजमानस्य गृहस्य सम्बन्धि धनम् आहरसि, स त्वम् आहतं तद्धनं प्रयच्छसि,
अतिशयेन सोमाभिषवं कुर्वते यजमानायेति ॥ १ ॥

त्वं ह त्यदिन्द्र कुत्समावः शुश्रूषमाणस्तन्वा समर्थे।

दासं यच्छुष्णं कुर्यवं न्यस्मा अरन्धय आर्जुनेयाय शिक्षन् ॥ २ ॥

त्वम्। ह। त्यत्। इन्द्र। कुत्सम्। आवः। शुश्रूषमाणः। तन्वा। समर्थे।

दासम्। यत्। शुष्णम्। कुर्यवम्। नि। अस्मै। अरन्धयः। आर्जुनेयाय। शिक्षन् ॥ २ ॥

वेङ्कट० त्वम् खलु एतम्^७ इन्द्र! कुत्सम्^८ अरक्षः परिचर्यमाणस्तव पुत्रेण कुत्सेन सङ्ग्रामे। यदा
अस्मै कुत्साय अर्जुन्याः पुत्राय कुर्यवम् उपक्षयितारम् शुष्णम् च नि अरन्धयः, वशम् अनय
इत्यर्थः, एतत् कर्तव्यम् इति शिक्षन् इति ॥ २ ॥

त्वं धृष्णो धृषता वीतहव्यं प्रावो विश्वाभिरूतिभिः सुदासम्।

प्र पौरुकुत्सि त्रसदस्युमावः क्षेत्रसाता वृत्रहत्येषु पुरुम् ॥ ३ ॥

त्वम्। धृष्णो इति। धृषता। वीतहव्यम्। प्र। आवः। विश्वाभिः। ऊतिभिः। सुदासम्।

प्र। पौरुकुत्सिम्। त्रसदस्युम्। आवः। क्षेत्रसाता। वृत्रहत्येषु। पुरुम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० त्वम् धृष्णो! बलेन दत्तहव्यम् प्र आवः विश्वैः पालनैः^९ सुदासम्। ^{१०}प्र आवः च^{११} पुरुकुत्सपुत्रम्
त्रसदस्युम्। ^{१२}प्रावः च^{१३} क्षेत्रसम्भजने सङ्ग्रामेषु ^{१४}पुरुम् च^{१५} राजानमिति ॥ ३ ॥

१. सुदास मूको. २. दूर्णा^० लअ; दुणा^० वि^२ अ^१. ३-३. नास्ति मूको. ४. ^०भज अ^१.

५. एव वि^२ अ^१. ६. एतत् ल लअ. ७. मरुत्स अ^१; रुत्स लअ. ८. यद्वा वि^२; या अ^१.

९. नास्ति मूको. १०. ^०यितानैः वि^२ ल लअ; ^०यितानैः अ^१. ११-११. प्रापुः मूको.

१२-१२ पूश्च वि^२ अ^१; पंच ल लअ.

त्वं नृभिर्नृमणो देववीतौ भूरीणि वृत्रा हर्यश्च हंसि ।

त्वं नि दस्युं चुमुरिं धुनिं चास्वापयो दभीतये सुहन्तु ॥ ४ ॥

त्वम् । नृऽभिः । नृऽमनः । देवऽवीतौ । भूरीणि । वृत्रा । हरिऽअश्च । हंसि ।

त्वम् । नि । दस्युम् । चुमुरिम् । धुनिम् । च । अस्वापयः । दभीतये । सुहन्तु ॥ ४ ॥

वेङ्कट० त्वम् मरुद्भिः हे नेतृशीलमनस्कः! यज्ञार्थं बहूनि वृत्राणि हर्यश्च! अनाशयः^२ । ^१त्वम् नि अस्वापयः^३ उपक्षपयितारम् चुमुरिम् धुनिम् च दभीतये राज्ञे तत्प्रीत्यर्थं शोभनह-
ननेनायुधेनेति ॥ ४ ॥

तव च्यौत्नानि वज्रहस्त तानि नव यत् पुरो नवतिं च सद्यः ।

निवेशने शततमाविवेष्ठीरहश्च वृत्रं नमुचिमुताहन् ॥ ५ ॥

तव । च्यौत्नानि । वज्रहस्त । तानि । नव । यत् । पुरः । नवतिम् । च । सद्यः ।

निवेशने । शततमा । अविवेष्ठीः । अहन् । च । वृत्रम् । नमुचिम् । उत । अहन् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० तव बलानि वज्रहस्त! तानि नव^४ यत् पुरः नवतिम् च सद्यः एवाभयः(?) । स त्वं शतानि पुराणां भगेषु जाग्रत्स्वन्तर्निविष्टेष्वेव व्यासवानसि । तदा अहिम् नमुचिम् च जघन्येति^५ ॥ ५ ॥

^६इति पञ्चमाष्टके द्वितीयाध्याये एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

सना ता तं इन्द्र भोजनानि रातहव्याय दाशुषे सुदासे ।

वृष्णे ते हरी वृषणा युनज्मि व्यन्तु ब्रह्माणि पुरुशाक् वाजम् ॥ ६ ॥

सना । ता । ते । इन्द्र । भोजनानि । रातहव्याय । दाशुषे । सुदासे ।

वृष्णे । ते । हरी इति । वृषणा । युनज्मि । व्यन्तु । ब्रह्माणि । पुरुऽशाक् । वाजम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सनातनानि^७ तानि इन्द्र! तव भोजनानि अन्नानि दत्तहविष्काय धनानि प्रयच्छते सुदासे अभूवन्^८ । वृष्णे तुभ्यम् हरी वर्षितारौ युनज्मि । 'प्राप्नुवन्तु मदीयानि स्तोत्राणि' हे बहुसहाय! अन्नम्^९ ॥ ६ ॥

मा ते अस्यां सहसावन् परिष्ठावधाय भूम हरिवः परादै ।

त्रायस्व नोऽवृकेभिर्वरूथैस्तव प्रियासः सूरिषु स्याम ॥ ७ ॥

१. 'मनस्त मूको. २. नाशय मूको. ३-३. नि त्वं न्यस्वा^० वि^२ अ^१; नि त्वं यस्वा^० ल लअ.
४. नप अ^१ लअ. ५. जगन्धेति वि^२ अ^१; जगादेति ल लअ; जघानेति ल प्रस्तावः. ६-६ नास्ति मूको.
७. तनानि लअ. ८. हुवन् वि^२; भुवन् अ^१. ९-९. प्राप्नुव ... स्तो^० वि^२ अ^१; प्राप्नुवत्वम् ल लअ.
१०. नास्ति वि^२ अ^१.

मा । ते । अस्याम् । सहसाऽवन् । परिष्टौ । अघाय । भूम । हरिऽवः । पराऽदै ।
त्रायस्व । नः । अवृकेभिः । वरूथैः । तव । प्रियासः । सुरिष्ठु । स्याम ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अस्मिन्^१ ते^२ अन्वेषणे क्रियमाणे सहसावन्! हरिवः! वयम् अघाय परादै मा^३ भूम । मा अस्मान्^४
आहन्त्रे परादा इत्यर्थः । त्रायस्व अस्मान् वृकरहितैः गृहैः । तव प्रियासः वयम् स्याम स्तोतॄणां
मध्ये ॥ ७ ॥

प्रियाम् इत् ते मघवन्नभिष्टौ नरो मदेम शरणे सखायः ।

नि तुर्वशं नि याद्वं शिशीह्यतिथिग्वाय शंस्यं करिष्यन् ॥ ८ ॥

प्रियासः । इत् । ते । मघऽवन् । अभिष्टौ । नरः । मदेम । शरणे । सखायः ।
नि । तुर्वशम् । नि । याद्वम् । शिशीहि । अतिथिऽग्वाय । शंस्यम् । करिष्यन् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० प्रियासः एव ते मघवन्! अभ्येषणं^५ नेतारः माद्येम गृहे समानख्यानाः तव । नि
शिशीहि याद्वम्^६ च तुर्वशम्^७ च दिवोदासाय अतिथिग्वाय शंसनीयं धनम् करिष्यन् । निशिशीहि^८
तनूकुर्विति ॥ ८ ॥

सद्यश्चिन्तु ते मघवन्नभिष्टौ नरः शंसन्त्युक्थशास उक्था ।

ये ते हवैभिर्वि पणीरदाशन्नस्मान् वृणीष्व युज्याय तस्मै ॥ ९ ॥

सद्यः । चित् । नु । ते । मघऽवन् । अभिष्टौ । नरः । शंसन्ति । उक्थऽशासः । उक्था ।
ये । ते । हवैभिः । वि । पणीन् । अदाशन् । अस्मान् । वृणीष्व । युज्याय । तस्मै ॥ ९ ॥

वेङ्कट० सद्यः एव क्षिप्रं तव मघवन्! अभ्येषणार्थम्^९ 'उक्थानां शंसितारः' नरः उक्थानि^{१०} शंसन्ति । ये
तव स्तोत्रैः पणीनपि धनानि प्रदापयन्ति^{११}, तान् अस्मान् त्वम् वृणीष्व सख्याय^{१२} तस्मै
त्वदीयायेति ॥ ९ ॥

एते स्तोमा नरा नृतम् तुभ्यमस्मद्यञ्चो ददतो मघानि ।

तेषामिन्द्र वृत्रहत्यै शिवो भूः सखा च शूरोऽविता च नृणाम् ॥ १० ॥

एते । स्तोमाः । नराम् । नृतम् । तुभ्यम् । अस्मद्यञ्चः । ददतः । मघानि ।
तेषाम् । इन्द्र । वृत्रहत्यै । शिवः । भूः । सखा । च । शूरः । अविता । च । नृणाम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० नेतृणाम् अस्माकम् एते स्तोमाः हे नेतृतम! तुभ्यम् अस्माभिः क्रियन्ते । तथा सति

१. नास्ति वि^२ अ' लअ. २. नास्ति मूको. ३-३. ह्रमस्मान् मूको. ४. अन्वेषं मूको.
५. याद्वं वि^३; यधुं अ^४; यधुं लअ. ६. 'शुम् वि^५ अ' लअ. ७. अन्वेषं मूको. ८-८. अर्थानां
शंसितातु मूको. ९. 'सितारथा' लअ. १०. प्रापयं अ'. ११. सख्याय मूको.

अस्मदभिमुखा भवेयुः धनानि ददतः उदाराः । तेषाम् उदाराणाम् इन्द्र ! सङ्ग्रामेषु कल्याणः
भूः सखा च शूरः रक्षिता ^१च नृणाम्^१ इति ॥ १० ॥

नू इन्द्र शूर स्तवमान ऊती ब्रह्मजूतस्तन्वा वावृधस्व ।

उप नो वाजान् मिमीह्युप स्तीन् यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ११ ॥

नु । इन्द्र । शूर । स्तवमानः । ऊती । ब्रह्मजूतः । तन्वा । वावृधस्व ।

उप । नः । वाजान् । मिमीहि । उप । स्तीन् । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० क्षिप्रम् इन्द्र ! शूर ! स्तूयमानः रक्षणाय स्तोत्राकृष्टः शरीरेण ^१वृद्धो भव^२, उप मिमीहि च
अस्माकम् अज्ञानि । उप मिमीहि च गृहानिति ॥ ११ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके द्वितीयाध्याये त्रिंशो वर्गः^३ ॥

व्याख्यद् द्वितीयमध्यायं पञ्चमस्याष्टकस्य सः ।

गाधिनेयकुले जातो माधवो वेङ्कटात्मजः ॥ १ ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहितान्याख्याने पञ्चमाष्टके द्वितीयोऽध्यायः ।

—*—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये पञ्चमाष्टके द्वितीयोऽध्यायः ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः ।

वेङ्कट०

‘उग्रो जज्ञे वीर्याये(य’ इ)ति^१ व्याचिख्यासति माधवः ।अमितेषु मितर्षीणाम् आगमे कारणं वदन्^२ ॥ १ ॥‘जातवेदसे’^३ इत्येतत् प्रसङ्गात् सूक्तमागतम् ।

कुत्समध्ये कश्यपार्षे कुत्सेन बहवः स्तुताः ॥ २ ॥

औषसो^४ द्रविणोदाश्च शुचिवैश्वानरस्तथा ।जातवेदसमप्यग्निम् अथ तुष्टाव कश्यपः^५ ॥ ३ ॥स्तुतो मरुत्वान् कुत्सेन तत इन्द्रः ‘प्र मुन्दिने’^६ ।वार्षागिरैस्तत्प्रसङ्गात् ‘स यो वृषे (°वा’^७ इ)ति स स्तुतः ॥ ४ ॥

कुत्सस्त्रितश्च पतितौ कूपे तुष्टुवतुश्च तौ ।

तेन त्रितस्यागमनं ‘चन्द्रमा अस्व^८न्तरि(न्तः’^९ इ)ति ॥ ५ ॥

मध्ये ‘गृत्समदस्यागाद् ऋषिः’ सोमाहुतिस्तथा ।

तत्रेदं कारणं प्रादुरग्निः सूक्तैस्त्रिभिः स्तुतः ॥ ६ ॥

जागताभ्यां त्रैष्टुभेन ‘त्वमग्ने वृभिस्त्वम्’^{१०} इति ।‘वाजयत्रिव नू रथान्’^{११} गायत्रं सूक्तमन्ततः ॥ ७ ॥गायत्रात्प्राक्सोमाहुतिः ‘हुवे वः’^{१२} इति दृष्टवान् ।

क्रमेण त्रीणि छन्दांसि त्रिष्टुबादीनि भार्गवः ॥ ८ ॥

अन्यस्मिन्पुनरध्याये छन्दसोऽन्यस्य^{१३} दर्शनम् ।‘नि होता होतृषदने’^{१४} इति गृत्समदोऽकरोत् ॥ ९ ॥पुनर्गृत्समदस्यैव मध्ये कूर्मोऽभ्यगादृषिः^{१५} ।‘इमा गिरि आदित्येभ्यः’^{१६} त्रीणि सूक्तानि दृष्टवान् ॥ १० ॥

१-१. वीर्याय ल लञ. २. पदम् वि^२ अ^१ ल. ३. ऋ १, ९९, २. ४. औषधः वि^२ अ^१; औषधः लञ. ५. काश्यपः वि^२ अ^१ ल लञ. ६. ऋ १, १०१, १. ७. ऋ १, १००, १. ८. ऋ १, १०५, १. ९-९. °स्यागा ऋ° वि^२ अ^१; ‘स्य गा’ लञ. १०. ऋ २, १, १. ११. ऋ २, ८, १. १२. ऋ २, ४, १. १३. छन्द° ल लञ. १४. ऋ २, ९, १. १५. कूर्मो वि^२ अ^१. १६. ऋ २, २७, १.

बहुदैवतसामान्यात्^१ सूक्तं हि बहुदैवतम् ।
 'ऋतं देवाय कृण्वते'^२ तद्वक्ष्यत्यमित^३ ऋषिः^४ ॥ ११ ॥

विश्वामित्रो द्वादशभिः स्तुतवानग्निमादितः ।
 सूक्तेस्तैरनुवाकं^५ च समाप्तं शौनकोऽब्रवीत् ॥ १२ ॥

अग्निमेव पुनश्चास्तौत् 'अग्ने सहस्व पृतनाः'^६ ।
 मध्ये विरामो विस्पष्टस्तत्रान्येषां समागमः ॥ १३ ॥

मण्डलादौ 'सोमस्ये(स्य)'^७ इति सूक्तेऽग्निः प्रथमं स्तुतः ।
 वैश्वानरीयसूक्तेन^८ ततो वैश्वानरः स्तुतः ॥ १४ ॥

उपक्रम्य पुनश्चापि तावेव क्रमशः स्तुतौ ।
 ऋषीणामृषभादीनाम् अतो मध्ये समागमः ॥ १५ ॥

आग्नेयत्वाच्च सूक्तानाम् आग्नेयेषु समागमः ।
 ऐन्द्रात् प्राक् स्तूयते ह्यग्निः^९ 'सोमस्ये(स्य)'^{१०} इति प्रधानतः ॥ १६ ॥

'उच्छन्ति त्वे(त्वा)'^{११} इति द्व्यधिकं सूक्तमैन्द्रं तथोत्तरम् ।
 छन्दोदैवतसङ्ख्यानां समत्वात्कुशिकागतिः ॥ १७ ॥

'इन्द्रांपर्वता बृहता'^{१२} विश्वामित्रार्षमुच्यते ।
 अनुवाकः समाप्तश्च तत आगात्प्रजापतिः ॥ १८ ॥

'इमं महे विद्व्याय'^{१३} श्रीण्यपश्यत्प्रजापतिः ।
 वैश्वदेवानि सूक्तानि वैश्वदेवमथामितः ॥ १९ ॥

'इन्द्रा को वा वरुणे(°णा)'^{१४} इति सूक्तमाहुर्द्विदैवतम् ।
 'एष स्य भानुः'^{१५} इति च वामदेवस्तथोर्ऋषिः ॥ २० ॥

त्रसदस्युस्तथोर्मध्ये सौहोत्रावपि चागतौ ।
 द्विदैवत्यत्वात् सामान्याद् आवापस्तत्र^{१६} युज्यते ॥ २१ ॥

१. °देवस्य सा° वि° अ° ल लञ. २. ऋ २, ३०, १. ३. तद्वक्ष्य° वि° अ° ल; तद्वक्षं लञ.
 ४. इत्यृषिः वि° अ° लञ. ५. सूक्तेष्वनु° वि° अ° ल लञ. ६. ऋ ३, २४, १. ७. ऋ ३, १, १.
 ८. ऋ ३, २, १; ३, ९; वैश्वानराय स° वि° अ° लञ. ९. चाग्निः वैऋञ. १०. ऋ ३, १, १. ११. ऋ ३,
 ३०, १. १२. ऋ ३, ५३, ९. १३. ऋ ३, ५४, १. १४. ऋ ४, ४२, १. १५. ऋ ४, ४५, १.
 १६. 'स्यत्वसामा° वैऋञ.

तत्राजगाम प्रथमं त्रसदस्युः 'मम द्विता'^१ ।
 'इन्द्रा को वाम्'^२ इतीन्द्रस्य प्रसङ्गादिति निश्चयः ॥ २२ ॥
 ऋषिर्नास्त्यमितोऽत्रीणां किन्त्वत्रिः पुनरागतः ।
 ददर्शा(शं 'अ)वौध्यमिः'^३ इति सूक्तं च तत उत्तरम् ॥ २३ ॥
 द्विदैवत्येषु सूक्तेषु यान्यासञ्चाश्विनानि^४ च ।
 छन्दश्चानुगुणं तत्र तस्मात्स पुनरागतः ॥ २४ ॥
 अमितर्षौ भरद्वाजे वीतहव्योऽभ्यगादपिः ।
 आद्यानुवाकसंस्थाने^५ 'हुमम् पु वो अर्तिथिम्'^६ ॥ २५ ॥
 'अभुरेको रयिपते'^७ सुहोत्रः सूक्तयोर्ऋषिः ।
 तद्भ्रातरौ ददशतुश्चत्वारि क्रमशस्ततः ॥ २६ ॥
 शुनहोत्रो नरश्चेति भरद्वाजस्ततोऽमितः ।
 सर्वाणि त्रैष्टुभान्येव सूकानीन्द्रश्च देवता ॥ २७ ॥
 स्थितानि चानुवाकस्य मध्ये नाद्यन्तयोः पुनः ।
 'भूय इद् वावृधे'^८ सूक्तं पञ्चर्चं तत्प्रसङ्गतः ॥ २८ ॥
 पञ्चर्चानामावपनं^९ तत्रेति कवयो विदुः ।
 बाहस्पत्यस्य 'यो रयिवः'^{१०} शंयोरानृणपाणिकान् ॥ २९ ॥
 'स्वादुष्किले(लं'^{११} इति तन्मध्ये मितो गर्गः समागतः ।
 शंयुरस्तौत् त्रिभिः 'सूक्तैरिन्द्रं गर्गस्तदाऽभ्यगात्'^{१२} ॥ ३० ॥
 'युज्ञायज्ञा'^{१३} वैश्वदेवम् उत्तराण्यप्यृजिश्मनः ।
 सूकानि वैश्वदेवानि पायुरन्ते न्यवस्थितः ॥ ३१ ॥
 आगच्छन्ति तत्कुलीनास्तस्य मध्ये मितर्षयः ।
 छन्दोदैवतसङ्ख्यार्थजन्मक्रमविरामतः ॥ ३२ ॥
 इमां सूक्ष्मेक्षिकां कुर्वन् न मन्त्रार्थेषु मुह्यति ।
 बहुभिर्होभिः^{१४} कुर्यात् तां 'सर्वत्रैव पण्डितः'^{१५} ॥ ३३ ॥ इति ॥

१. ऋ ४, ४२, १. २. ऋ ४, ४१, १. ३. ऋ १, १५७, १. ४. 'सनास्थितानि वि' अ';
 'सनास्थितानि लअ. ५. 'वाकावसाने वेंकअ. ६. ऋ ६, १५, १. ७. ऋ ६, ३१, १. ८. ऋ ६, ३०, १.
 ९. 'वननम् वि' अ'. १०. ऋ ६, ४४, १. ११. ऋ ६, ४७, १. १२-१२. 'रिन्द्रगंस्तु तद्विः वि' अ';
 'रिन्द्रं गर्गस्तु तद्वि लअ. १३. ऋ ६, ४८, १. १४. 'होतुभिः वि' अ'; 'होतुभिः लअ. १५-१५. 'त्रेति
 पण्डिताः वेंकअ; सर्वत्रेषु प' वि' अ'.

[२०]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिकर्षिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः’ ।

उग्रो जज्ञे वीर्याय स्वधावाञ्चक्रिरपो नर्यो यत् करिष्यन् ।

जग्मिर्युवा नृपदेनमवोभिस्त्राता न इन्द्र एनसो महश्चित् ॥ १ ॥

उग्रः । जज्ञे । वीर्याय । स्वधावाञ्चक्रिः । अपः । नर्यः । यत् । करिष्यन् ।

जग्मिः । युवा । नृपदेनम् । अवः । त्राता । नः । इन्द्रः । एनसः । महः । चित् ॥ १ ॥

वेङ्कट० वसिष्ठः । उग्रः अजायत वीर्यकरणायैव बलवान् यन् शत्रुवधादिकं कर्म करिष्यामीति मन्यते तस्य कर्मणः ताच्छील्येन कर्ता नृहितः तथा युवा नराणां गृहम् रक्षणैः प्रदिस्सितैः सह गन्ता रक्षिता अस्माकम् इन्द्रः दारिद्र्याद् अपि महतः ॥ १ ॥

हन्ता वृत्रमिन्द्रः शूशुवानः प्रावीन्नु वीरो जगितारमूती ।

कर्ता मुदामे अह वा उ लोकं दाता वसु मुहुरा दाशुषे भूत् ॥ २ ॥

हन्ता । वृत्रम् । इन्द्रः । शूशुवानः । प्र । आवीन् । नु । वीरः । जगितारम् । ऊती ।

कर्ता । मुदामे । अहं । वै । उं इति । लोकम् । दाता । वसु । मुहुरा । आ । दाशुषे । भूत् ॥ २ ॥

वेङ्कट० हन्ता शत्रुम् इन्द्रः वर्धमानः प्र यच्छति क्षिप्रम् वीरः जरितारम् रक्षणाय । कर्ता शोभन-
दानायैव ‘यजमानाय आलोकनम् उत्तमम्’ दाता धनम् यजमानाय मुहुर्मुहुः ‘आ भवति’
भागच्छति ॥ २ ॥

युध्मो अनर्वा खज्जकृत् समद्धा शूरः सत्रापाड् जनुपेमपाळहः ।

व्याम इन्द्रः पृतनाः स्वाजा अथा विश्वं शत्रूयन्तं जघान ॥ ३ ॥

युध्मः । अनर्वा । खज्जकृत् । समद्धा । शूरः । सत्रापाट् । जनुपा । ईम् । अपाळहः ।

वि । आमे । इन्द्रः । पृतनाः । मुदोजाः । अथ । विश्वम् । शत्रूयन्तम् । जघान ॥ ३ ॥

वेङ्कट० योधनशीलः अभिगन्तुरहितः’ सहस्रामकृत् कलहवांश्च शूरः बहूनां सोढा ‘जन्मना एव
शत्रुभिरसोढः’ इन्द्रः पृतनाः वि अस्यति सुबलः, अथ विश्वम् अपि शातनमिच्छन्तम् हन्ति ॥ ३ ॥

उभे त्रिदिन्द्र रोदसी महित्वा पप्राथ तविषीभिस्तुविष्मः ।

नि वज्रमिन्द्रो हरिवान् मिर्मिशन्तममन्धसा मर्देषु वा उवोच ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति सूको. २. ‘वामिन्द्रोऽस्माकं लभ. ३. महते सूको. ४. गन्तुम् वि^२; गन्तुम् अ^१;
शत्रुम् ल लभ. ५-५. ‘मानायोक्तं’ अ^१; ‘मनायोक्तं’ लोकनम् लभ. ६-६. आ वहति वि^२ अ^१; आहवति ल
लभ. ७. आह्वं अ^१. ८-८. नास्ति वि^२ अ^१.

उभे इति । चित् । इन्द्र । रोदसी इति । मृष्ट्वा । आ । पुत्राय । तृषीभिः । तृषिणः ।
नि । वज्रम् । इन्द्रः । हरिश्चान् । मिमिक्षन् । सम् । अन्धसा । मदैषु । वै । उद्योच ॥ ४ ॥

वेङ्कट० उभे अपि इन्द्र ! आवापृथिवी^१ महत्त्वेन आ पूरितवानमि बलैः हे वृद्धिमन् !^२ । नितरां
सम् सेवते इन्द्रः हरिवान् सोमेन जनितेषु मदैषु^३ वज्रम् पृथिवीं सेक्तुमिच्छन् । उचतिः सेवाकर्मा^४ ॥ ४ ॥

वृषा जजान वृषणं रणाय तमु चिन्नारी नयं सस्रव ।

प्र यः सेनानीरथ नृभ्यो अस्तीनः सत्वा गुवेषणः स धृष्णुः ॥ ५ ॥

वृषा । जजान् । वृषणम् । रणाय । तम् । ऊँ इति । चित् । नारी । नयम् । सस्रव ।
प्र । यः । सेनास्तीः । अर्ध । नृभ्यः । अस्ति । इनः । सत्वा । गुोऽवेषणः । सः । धृष्णुः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० वृषा प्रजापतिः वृषणम् इन्द्र जनयामास युद्धार्थम्^५ । तम् एव नारी माता अदितिः
असूत नृहितम्^६ । प्र भवति यः सेनानीः नृभ्यः योद्धृभ्यः, सः ईश्वरः शत्रूणां सदनशीलः
गवामेषणशीलः शत्रूणां अर्धको भवति ॥ ५ ॥

^७ इति पञ्चमाष्टके तृतीयाध्याये प्रथमो वर्गः ॥

नू चित् स भ्रेपते जनो न रेणन् मनो यो अस्य घोरमाविवासात् ।

यज्ञैर्य इन्द्रे दधते दुवांसि क्षयत् स गाय ऋतुपा ऋतेजाः ॥ ६ ॥

नु । चित् । सः । भ्रेपते । जनः । न । रेणत् । मनः । यः । अस्य । घोरम् । आऽविवासात् ।
यज्ञैः । यः । इन्द्रे । दधते । दुवांसि । क्षयत् । सः । गाय । ऋतुऽपाः । ऋतेऽजाः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० क्षिप्रम् सः अंगयति शत्रुम् जनः, न च रित्यति मनः, यः अस्य घोरम् परिचरति ।
यज्ञैः यः^८ जनः इन्द्रे परिचरणानि धारयति, सः जनः धनाय निवसति धनं प्राप्नोति यज्ञस्य रक्षकः
यज्ञे जायमानः ॥ ६ ॥

यदिन्द्र पूर्वो अपराय शिक्षन्नयज्ज्यायान् कनीयमो द्रेष्णम् ।

अमृत इत् पर्यासीत् दूरमा चित्र चित्र्यै भरा रयि नः ॥ ७ ॥

यत् । इन्द्र । पूर्वः । अपराय । शिक्षन् । अयत् । ज्यायान् । कनीयमः । द्रेष्णम् ।
अमृतः । इत् । परि । आसीत् । दूरम् । आ । चित्र । चित्र्यम् । भर । रयिम् । नः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० यदि धनम् इन्द्र ! पूर्वः पिता अपराय पुत्राय प्रयच्छन् भवति, गमयति ज्यायान्^९
कनीयसः धनम्, ततः^{१०} पुत्रः कनीयांश्च अमृतः एव परि आसीत् चिरम् । तथा सति
पूजनीयं धनम् आ हर अस्मभ्यं पूजनीय ! इति ॥ ७ ॥

१. 'विथ्वी ल प्रस्तावः, २. वृद्धि वि', ३. नास्ति मृको. ४. 'वक' मृको. ५. बुद्धि° वि°
ल; वृद्धा° लभ. ६. 'हितः वि'; 'हित अ'. ७-७. नास्ति मृको. ८. यो या लभ. ९. 'यान् ततः
वि' अ'. १०. नास्ति वि° अ'.

यस्तं इन्द्र प्रियो जनो ददाशदसन्निरेके अद्रिवः सखा ते ।

वयं ते अस्यां सुमतौ चनिष्ठाः स्याम वरूथे अन्नतो नृपीतौ ॥ ८ ॥

यः । ते । इन्द्र । प्रियः । जनः । ददाशत् । असत् । निरेके । अद्रिवः । सखा । ते ।

वयम् । ते । अस्याम् । सुमतौ । चनिष्ठाः । स्याम । वरूथे । अन्नतः । नृपीतौ ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यः तुभ्यम् इन्द्र! 'प्रियः जनः' प्रयच्छति^२, सः सखा यजमानो जनः तव धनस्य निरेके निर्गमने भवति 'वज्रिन्! पात्रम्'^३ । वयम् ते अस्याम् सुमतौ चनिष्ठाः स्याम अतिशयेनाज्ञवन्तो^४ भवेम । स्याम च गृहे अहन्तुः तव स्वभूते त्वया वा^५ दत्ते^६ बहुधनत्वात् मनुष्याणां पालके ॥ ८ ॥

एष स्तोमो अचिक्रदद् वृषा त उत स्तामुर्मधवन्नक्रपिष्ट ।

रायस्कामो जरितारं त आगन् त्वमङ्ग शक्र वस्व आ शक्रो नः ॥ ९ ॥

एषः । स्तोमः । अचिक्रदत् । वृषा । ते । उत । स्तामु । मधवन् । अक्रपिष्ट ।

रायः । कामः । जरितारम् । ते । आ । अगन् । त्वम् । अङ्ग । शक्र । वस्वः । आ । शक्रः । नः ॥

वेङ्कट० अयं स्तोता वृषा वसिष्ठः त्वाम् अचिक्रदत् असौत् । अपि च स्तामुः^७ । तमिर्गलानिकर्मा^८ सकार उपजनः । मधवन्! क्लृप्तो भवतु । धनस्य कामः^९ जरितारम् तव आ गच्छतु यद्यद् धनं कामयते तदागच्छतु । त्वम् अङ्ग शक्र! धनस्य प्रयच्छ अस्मभ्यम् ॥ ९ ॥

स न इन्द्र त्वयताया इषे धास्तमना च ये मधवानो जुनन्ति ।

वस्वी पु ते जरित्रे अस्तु शक्तिर्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥

सः । नः । इन्द्र । त्वयतायै । इषे । धाः । तमना । च । ये । मधवानः । जुनन्ति ।

वस्वी । सु । ते । जरित्रे । अस्तु । शक्तिः । युयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ १० ॥

वेङ्कट० सः 'अस्मान् इन्द्र'^{१०} त्वया प्रदेयाय अन्नाय धेहि, ये अमी हविष्मन्तः स्वयमेव तुभ्यं हविः प्रेरयन्ति^{११} । अर्थकवदाह—^{१२}'कल्याणम् तव दानं'^{१३} स्तोत्रे मह्यं भवत्विति ॥ १० ॥

^{१४}इति पञ्चमाष्टके तृतीयाध्याये द्वितीयो वर्गः^{१५} ॥

[२१]

^{१६}वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^{१७} ।

असावि देवं गोक्रजीक्रमन्धो न्यस्मिन्निन्द्रो जनुषेमुवोच ।

बोधामसि त्वा हर्यश्च यज्ञैर्बोधा नः स्तोममन्धसो मदेषु ॥ १ ॥

१-१. प्रयोजनम् वि^१ अ'. २. पृच्छति वि^२. ३-३. वज्रं पात्रम् मूको; वज्रवन् ल प्रस्तावः. ४. 'नान्तव' ल लभ. ५. न वि^३; व अ'; व ल लभ. ६. धत्ते वि^४. ७. स्तोत्रनाम (निघ ३, १६ [तु. वैप १, ३४८१ d]). ८. तमिर्गलानं (नि^५ अ'). मूको. ९. आमः मूको. १०-१०. नास्ति वि^६; अस्मान् अ' ल लभ. ११. 'यति मूको. १२-१२. कल्याणम् प दानम् वि^७; ण तपदाना (न ल लभ.) अ' ल लभ. १३-१३. नास्ति मूको.

असावि । देवम् । गोऽऋर्जाकम् । अन्धः । नि । अस्मिन् । इन्द्रः । जनुषा । ईम् । उवोच ।
बोधामसि । त्वा । हरिऽअस्व । यज्ञैः । बोध । नः । स्तोमम् । अन्धसः । मदेषु ॥ १ ॥

वेङ्कट० सुतम् देवनशीलम् ऋजुपयस्कम्^१ अन्धः । सुते च अस्मिन्^२ सोमे इन्द्रः स्वाभाव्येन^३ सेवाम्
अकरोत् । बोधयामः त्वाम् हर्यस्व ! यज्ञैः । बुध्यस्व नः स्तोमम् सोमस्य मदेषु ॥ १ ॥

प्र यन्ति यज्ञं विपर्यन्ति बर्हिः सोममादौ विदथे दुध्रवाचः ।

न्यु भ्रियन्ते यशसो गृभादा दूरऽउपब्दो वृषणो नृषाचः ॥ २ ॥

प्र । यन्ति । यज्ञम् । विपर्यन्ति । बर्हिः । सोमऽमादः । विदथे । दुध्रवाचः ।

नि । ऊँ इति । भ्रियन्ते । यशसः । गृभात् । आ । दूरेऽउपब्दः । वृषणः । नृऽसाचः ॥ २ ॥

वेङ्कट० प्र आरभन्ते^४ यज्ञम्, कम्पयन्ति बर्हिः सोमेन मादयन्तः ऋत्विजः यज्ञे^५ दुध्रमन्त्रवाचः ।
आभिसुख्येन हूयन्ते सुतान्यज्ञानि हविर्धानात् । किञ्च दूरेऽश्रूयमाणशब्दाः^६ भवन्ति प्रावाणः
नृभिः सेव्यमानाः^७ ॥ २ ॥

त्वमिन्द्र सवितृवा अपस्कः परिष्ठिता अहिना शूर पूर्वीः ।

त्वद् वावक्रे रथ्योऽ न धेना रेजन्ते विश्वा कृत्रिमाणि भीषा ॥ ३ ॥

त्वम् । इन्द्र । सवितृवै । अपः । कुरिति कः । परिऽस्थिताः । अहिना । शूर । पूर्वीः ।

त्वत् । वावक्रे । रथ्यः । न । धेनाः । रेजन्ते । विश्वा । कृत्रिमाणि । भीषा ॥ ३ ॥

वेङ्कट० त्वम् इन्द्र ! सवितुम् उदकानि करोषि^८ परिष्ठितानि अहिना शूर ! बहूनि । त्वत्तः निर्गच्छन्ति
रथिन इव नद्यः । तथा सर्वाणि कृत्रिमाणि रक्षांसि^९ कम्पन्ते त्वद्भयेन ॥ ३ ॥

भीमो विवेषायुधेभिरेषामपांसि विश्वा नर्याणि विद्वान् ।

इन्द्रः पुरो जह्वेषाणो वि दधोद् वि वज्रहस्तो महिना जघान ॥ ४ ॥

भीमः । विवेष । आयुधेभिः । एषाम् । अपांसि । विश्वा । नर्याणि । विद्वान् ।

इन्द्रः । पुरः । जह्वेषाणः । वि । दधोत् । वि । वज्रहस्तः । महिना । जघान् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० भीमः व्याप्नोति आयुधैः कृत्रिमाणि एतानि कर्माणि विश्वानि नृहितानि जानन् वर्षादीनि । इन्द्रः
शत्रुपुराणि हृण्यन् वि दोधवीति वि हन्ति च वज्रहस्तः महत्त्वेन पुराणीति ॥ ४ ॥

न यातव इन्द्र जूजुवुनो न वन्दना शविष्ठ वेद्याभिः ।

स शर्धदर्यो विषुणस्य जन्तोर्मा शिश्रदेवा अपि गुर्कतं नः ॥ ५ ॥

१. ऋजु (°जू अ^१) व° वि^२ अ^३; मूत्रवयस्कारम् ल लञ. २-२. सोमशरव्येन वि^३; सोम इ
शरव्येन अ^४; °मे इ ख्येन ल लञ. ३. प्राहरन्ते मूको. ४. यज्ञैः वि^५. ५. °माणाः शब्दो मूको.
६. °नाः प्रवृत्ता एषा (°व लञ) वै मूको. ७. परोषि मूको. ८. रक्षाणि मूको.

न । यातवः । इन्द्र । जुजुवुः । नः । न ! वन्दना । शविष्ठ । वेद्याभिः ।

'सः । शर्धत् । अर्यः । विषुणस्य । जन्तोः । मा । शिश्रदेवाः । अपि । गुः । ऋतम् । नः ॥ ५ ॥'

वेङ्कट० न^२ राक्षसाः इन्द्र ! अपिगच्छेयुः अस्मान्, न च वन्दना^३, बहुवचनस्याकारः, बलवत्तम ! निवेद्याभिः स्तुतिभिः । सः उत्सहताम् स्वामी विषमस्य जन्तोः प्रशास्ता । मा शिश्रदेवाः शिश्रेण क्रीडन्तः अस्माकम् यज्ञम् अपि गच्छेयुः ॥ ५ ॥

'इति पञ्चमाष्टके तृतीयाध्याये तृतीयो वर्गः' ॥

अभि क्रत्वेन्द्र भूरध जमन् न ते विव्यक् महिमानं रजांसि ।

स्वेना हि वृत्रं शर्वसा जघन्थ न शत्रुरन्तं विविदद् युधा ते ॥ ६ ॥

अभि । क्रत्वा । इन्द्र । भुः । अध । जमन् । न । ते । विव्यक् । महिमानम् । रजांसि ।

स्वेन । हि । वृत्रम् । शर्वसा । जघन्थ । न । शत्रुः । अन्तम् । विविदत् । युधा । ते ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अभि अभूः^१ प्रज्ञया इन्द्र ! पृथिव्यां सर्वाणि भूतानि । न ते^२ व्याप्नुवन्ति महिमानम् लोकाः । व्यचिः^३ व्यासिकर्मा । स्वेन हि बलेन वृत्रम् त्वं हतवानसि । न शत्रुः कश्चित् तव अन्तम् अविन्दद् योधनेन ॥ ६ ॥

देवाश्चित् ते असुर्याय पूर्वेऽनु क्षत्राय ममिरे सहांसि ।

इन्द्रो मघानि दयते विषद्येन्द्रं वाजस्य जोहुवन्त सातौ ॥ ७ ॥

देवाः । चित् । ते । असुर्याय । पूर्वे । अनु । क्षत्राय । ममिरे । सहांसि ।

इन्द्रः । मघानि । दयते । विऽसहा । इन्द्रम् । वाजस्य । जोहुवन्त । सातौ ॥ ७ ॥

वेङ्कट० देवाः च तुभ्यम् असुराणां हन्त्रे पूर्वे अनु मेनिरे क्षतात् त्रात्रे बलानि इन्द्रस्य बलकरणानि साहाय्यकरणेन अनुमन्यन्ते । इन्द्रः घनानि प्रयच्छति शत्रून् अभिभूय । इन्द्रम् सङ्ग्रामस्य सम्भजने भृशम्^४ आह्वयन्ति ॥ ७ ॥

कीरिश्चिद्धि त्वामवसे जुहावेशानमिन्द्र सौभगस्य भूरैः ।

अवो बभूथ शतमूते अस्मे अभिक्षत्तुस्त्वावतो वरूता ॥ ८ ॥

कीरिः । चित् । हि । त्वाम् । अवसे । जुहाव । ईशानम् । इन्द्र । सौभगस्य । भूरैः ।

अवः । बभूथ । शतम्^५ उते । अस्मे इति । अभिऽक्षत्तुः । त्वाऽवतः । वरूता ॥ ८ ॥

१-१. अर्धचं एष यास्केन व्याख्यातः (४, १९). २. नास्ति वि^२. ३. तु. वैष १, २७४७f. ४-४. नास्ति मूको. ५. आह्वयः वि^२ ल; अह्वयः अ^१; अहुः लअ. ६. तैः मूको. ७. व्यतिः मूको. ८. मृगम् मूको.

वेङ्कट० स्तोता चित् हि त्वाम् रक्षणाय आह्वयति^१ ईश्वरम् इन्द्र ! भूरिणो धनस्य । हे बहुरक्षण !
रक्तो भव अस्माकम् । क्षदिः शकलीभावकर्मा । शत्रूणाम् अभिर्हिसितुं त्वावतः^२ सर्वो जनः
वरीता^३ भवति ॥ ८ ॥

सखायस्त इन्द्र विश्वहं स्याम नमोवृधासो महिना तरुत्र ।
वन्वन्तु स्मा तेऽवसा समीकेऽभिर्हितिर्मयो वनुषां शर्वांसि ॥ ९ ॥

सखायः । ते । इन्द्र । विश्वहं । स्याम । नमः । वृधासः । महिना । तरुत्र ।
वन्वन्तु । स्म । ते । अवसा । समीके । अभिर्हितिर्म । अर्यः । वनुषाम् । शर्वांसि ॥ ९ ॥

वेङ्कट० सखायः ते इन्द्र ! वयं सर्वदा भवेम हविषो वर्धयितारः महत्त्वेन हे तारक ! ।
अभिभजन्ताम्^४ तव रक्षणेन सह सङ्ग्रामे अर्यः अरेः शत्रोः अभिगमनं तव सम्भवतृणाम्
अस्माकं बलानि ॥ ९ ॥

स न इन्द्र त्वयताया इषे धास्मना च ये मघवानो जुनन्ति ।
वस्वी पु ते जरित्रे अस्तु शक्तिर्ययं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥

सः । नः । इन्द्र । त्वयतायै । इषे । धाः । त्मना । च । ये । मघवानः । जुनन्ति ।
वस्वी । पु । ते । जरित्रे । अस्तु । शक्तिः । ययम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ १० ॥

वेङ्कट० व्याख्याता पूर्वम् (ऋ ७, २०, १०) ॥ १० ॥

“इति पञ्चमाष्टके तृतीयाध्याये चतुर्थो वर्गः” ॥

[२२]

“वसिष्ठो मैत्रावरुणिक्रंषिः । इन्द्रो देवता । विराट् छन्दः, नवमी त्रिष्टुप्” ।

पिवा सोममिन्द्र मन्दतु त्वा यं ते सुषाव हयश्वाद्विः ।
सोतुर्बाहुभ्यां सुर्यतो नार्वा ॥ १ ॥

पिब । सोमम् । इन्द्र । मन्दतु । त्वा । यम् । ते । सुषाव । हरिऽअश्व । अद्विः ।
सोतुः । बाहुभ्याम् । सुर्यतः । न । नार्वा ॥ १ ॥

वेङ्कट० पिब सोमम् इन्द्र ! । स त्वा^५ मादयतु, यम् तुभ्यम् सुषाव हयश्वा ! ग्रावा । सोतुः^६ प्रसवितुः
अश्वारोहस्य बाहुभ्याम् सुसङ्गृहीतः इव अश्वः ॥ १ ॥

१. ष्यन्ति मूको. २. तावतः मूको. ३. परी० अं लअ. ४. भवताम् विं; भवन्ताम् अं;
भवन्ताम् ल लअ. ५-५. नास्ति मूको. ६. त्वं विं; त्व अं. ७. सोऽतु मूको.

यस्ते मदो युज्यश्चारुरस्ति येन वृत्राणि हर्यश्च हंसि ।

स त्वामिन्द्र प्रभूवसो ममत्तु ॥ २ ॥

यः । ते । मदः । युज्यः । चारुः । अस्ति । येन । वृत्राणि । हरिऽअश्च । हंसि ।

सः । त्वाम् । इन्द्र । प्रभूवसो इति प्रभुवसो । ममत्तु ॥ २ ॥

वेङ्कट० यः ते सोमः सहायः चारुः भवति, येन शत्रून् हर्यश्च हंसि, सः त्वाम् इन्द्र! प्रभूतधन! मादयतु ॥ २ ॥

बोधो सु मे मघवन् वाचमेमां यां ते वसिष्ठो अर्चति प्रशस्तिम् ।

इमा ब्रह्म सधमादे जुषस्व ॥ ३ ॥

बोधः । सु । मे । मघवन् । वाचम् । आ । इमाम् । याम् । ते । वसिष्ठः । अर्चति । प्रशस्तिम् ।

इमा । ब्रह्म । सधमादे । जुषस्व ॥ ३ ॥

वेङ्कट० बुध्यस्व मघवन्! सुष्ठु आभिमुख्येन मदीयाम् इमाम् स्तुतिम्, याम् ते वसिष्ठः उच्चारयति प्रशस्ताम् । इमानि च हवींषि यज्ञे सेवस्व ॥ ३ ॥

श्रुधी हवँ विपिपानस्याद्रेबोधो विप्रस्यार्चतो मनीषाम् ।

कृष्वा दुवांस्यन्तमा सचेमा ॥ ४ ॥

श्रुधि । हवँम् । विपिपानस्य । अद्रेः । बोधः । विप्रस्य । अर्चतः । मनीषाम् ।

कृष्व । दुवांसि । अन्तमा । सचा । इमा ॥ ४ ॥

वेङ्कट० शृणु घोषम् सोमं विशेषेण पिबतः प्राणः^१ । बुध्यस्व च मेधाविनः ब्रुवतः^२ स्तुतिम् । कुरु च परिचरणानि अन्तिकतमानि त्वया सहितानीति ॥ ४ ॥

न ते गिरो अपि मृष्ये तुरस्य न सुष्टुतिमसुर्यस्य विद्वान् ।

सदा ते नाम स्वयशो विवक्मि ॥ ५ ॥

न । ते । गिरः । अपि । मृष्ये । तुरस्य । न । सुष्टुतिम् । असुर्यस्य । विद्वान् ।

सदा । ते । नाम । स्वयशः । विवक्मि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० न त्वदीयाः स्तुतीः अहम् अपि मृष्ये सोढुम् न शक्नोमि क्षिप्रमुच्चारयामि क्षिप्रकारिणः,

१. ते मन्दः अ^१; ते मरु लज्ज. २. या मूको. ३. रयन्ति मूको. ४. प्राणो वि^२ अ^१; प्राणः लज्ज. ५. ०वत मूको. ६. नास्ति वि^२ अ^१; ग ल लज्ज.

तथा सुष्टुतिम् च^१ न मृष्यामि असुराणां हन्तुः जानन् । सर्वदैव तव नाम हे स्वभूतयशः !
ब्रवीमि ॥ ५ ॥

^२इति पञ्चमाष्टके तृतीयाध्याये पञ्चमो वर्गः^३ ॥

भूरि हि ते सर्वना मानुषेषु भूरि मनीषी हवते त्वामित् ।
मारे अस्मन्मघवञ्ज्योक् कः ॥ ६ ॥

भूरि । हि । ते । सर्वना । मानुषेषु । भूरि । मनीषी । हवते । त्वाम् । इत् ।
मा । अरे । अस्मत् । मघवन् । ज्योक् । करिति कः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० भूरीणि ते सवनानि सन्ति मनुष्येषु । भूयिष्ठं च हवते मेधावी त्वाम् एव । अस्माकं
दूरे मघवन् ! चिरम् मा^४ कार्षीः^५ ॥ ६ ॥

तुभ्येदिमा सर्वना शूर विश्वा तुभ्यं ब्रह्माणि वर्धना कृणोमि ।
त्वं नृभिर्हव्यो विश्वधासि ॥ ७ ॥

तुभ्यम् । इत् । इमा । सर्वना । शूर । विश्वा । तुभ्यम् । ब्रह्माणि । वर्धना । कृणोमि ।
त्वम् । नृभिः । हव्यः । विश्वधा । असि ॥ ७ ॥

वेङ्कट० तुभ्यम् एव इमानि सर्वाणि सवनानि शूर ! करोमि, तुभ्यम् एव स्तोत्राणि च वर्धनानि ।
त्वम् हि मनुष्यैः^६ हव्यः भवसि सर्वदेति ॥ ७ ॥

नू चिन्तु ते मन्यमानस्य दस्मोदश्नुवन्ति महिमानमुग्र ।
न वीर्यमिन्द्र ते न राधः ॥ ८ ॥

नु । चित् । नु । ते । मन्यमानस्य । दस्म । उत् । अश्नुवन्ति । महिमानम् । उग्र ।
न । वीर्यम् । इन्द्र । ते । न । राधः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० क्षिप्रम् एव तव स्तूयमानस्य हे दर्शनीय ! महिमानम् उत् अश्नुवन्ति उग्र ! । न त्वां
साधयति^७ पुरुषस्य बलम् इन्द्र !, "न अपि धनम्" इति ॥ ८ ॥

ये च पूर्व ऋषयो ये च नूना इन्द्र ब्रह्माणि जनयन्तु विप्राः ।
अस्मे ते सन्तु सख्या शिवानि यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ९ ॥

ये । च । पूर्व । ऋषयः । ये । च । नूनाः । इन्द्र । ब्रह्माणि । जनयन्तु । विप्राः ।
अस्मे इति । ते । सन्तु । सख्या । शिवानि । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ९ ॥

१-१. सुष्टु किं च वि^१ अ^१; सुष्टु^२ ल लञ. २-२. नास्ति मूको. ३ नास्ति मूको. ४. कार्षि
वि^२ अ^१ ल; कार्षिम् लञ ५ मनुष्येषु अ^१. ६. ऽयन्ति मूको. ७-७. नाभि धानम् मूको.

वेङ्कट० ये च पूर्वे ऋषयः ये च नूतनाः^१ इन्द्र! स्तोत्राणि तव अजनयन् मेधाविनः । स्वेषु इव अस्मास्वपि तव सख्यानि^२ शिवानि^३ भवन्तु इति^४ ॥ ९ ॥

^५इति पञ्चमाष्टके तृतीयाध्याये षष्ठो वर्गः^६ ॥

[२३]

^७वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^८ ।

उदु ब्रह्माण्यैरत श्रवस्येन्द्रं समर्थे महया वसिष्ठ ।

आ यो विश्वानि शर्वसा ततानोपश्रोता म ईर्वतो वचांसि ॥ १ ॥

उत् । ऊँ इति । ब्रह्माणि । ऐरत । श्रवस्या । इन्द्रम् । समर्थे । महय । वसिष्ठ ।

आ । यः । विश्वानि । शर्वसा । ततान । उपश्रोता । मे । ईर्वतः । वचांसि ॥ १ ॥

वेङ्कट० उत् ईरयति प्रेरयति अज्ञानि श्रवणीयानि । तथा सति इन्द्रम् यज्ञे पूजयसि वसिष्ठ ।

यः^९ सर्वाण्येव भूतानि बलेन^{१०} आ ततान, स 'इन्द्रः उपश्रोता' भवतु मम अभिगमनवतः वचांसि ॥ १ ॥

अयामि घोषे इन्द्र देवजामिरिज्यन्त यच्छुरुधो विवाचि ।

नहि स्वमायुश्चिकिते जनेषु तानीदंहांस्यति पर्षस्मान् ॥ २ ॥

अयामि । घोषः । इन्द्र । देवजामिः । इरज्यन्त । यत् । शुरुधः । विवाचि ।

नहि । स्वम् । आयुः । चिकिते । जनेषु । तानि । इत् । अंहांसि । अति । पर्षि । अस्मान् ॥ २ ॥

वेङ्कट० अयामि नियतः स्तुतिशब्दः इन्द्र! 'देवानां बन्धुः । उदीरयामि' इत्यर्थः । यस्मात्^{११} विविधवाचि स्तोत्रि शुचो^{१२} रोधयिष्य ओषधयः वृद्धा भवन्ति^{१३} । स्तुतिहेतु^{१४} । नहि स्वजीवनम्^{१५} अस्मदीयेषु^{१६} केनचिदपि ज्ञायते^{१७} । तथा सति येन वयं दीर्घमायुः प्राप्नुयाम तथास्मदीयानि तानि उपद्रवाणि रोगभयादीनि अति पारयेति ॥ २ ॥

युजे रथं गवेषणं हरिभ्यामुप ब्रह्माणि जुजुषाणमस्थुः ।

वि बाधिष्ट स्य रोदसी महित्वेन्द्रो वृत्राण्यप्रती जघन्वान् ॥ ३ ॥

युजे । रथम् । गोऽर्पणम् । हरिभ्याम् । उप । ब्रह्माणि । जुजुषाणम् । अस्थुः ।

वि । बाधिष्ट । स्यः । रोदसी इति । महित्वा । इन्द्रः । वृत्राणि । अप्रति । जघन्वान् ॥ ३ ॥

१. भूतना अ^१ लभ. २. सख्यानि मूको. ३-३. भवन्त्वानि मूको. ४-४. नास्ति मूको.

५. यः बलेन अ^१. ६. नास्ति अ^१. ७-७. इदुपश्रो ('इश्रो वि^२ अ^१.) ता मूको. ८-८. देवश्च...दीर^३

वि^२ अ^१; 'नां देवश्च ब' ल लभ. ९. यस्याम् वि^२; यस्मान् ल लभ. १०. ब्रवो मूको. ११. 'न्ति

तत्र अ^१. १२. 'तुः वि^२ अ^१. १३. 'वनान् वि^२ अ^१ ल; 'वान् लभ. १४. 'स्मदेषु मूको. १५. 'तं

स वि^२ अ^१.

वेङ्कट० युनजिम रथम् गवामेषणशीलम् अध्याभ्याम् । उप अस्थुः च स्तोत्राणि रथसमीपं सेवमानं
माम् । ततः अयम् इन्द्रः तं रथमधितिष्ठन् द्यावापृथिव्यौ 'महत्त्वेन वि' बाधते । शत्रून्^१ इन्द्रः
अप्रतिगतः अहिंसत्^२ ॥ ३ ॥

आपश्चित् पिप्युः स्तर्यो^३ न गावो नक्षन्नृतं जरितारस्त इन्द्र ।

याहि वायुर्न नियुतो नो अच्छा त्वं हि धीभिर्दयसे वि वाजान् ॥ ४ ॥

आपः । चित् । पिप्युः । स्तर्यः । न । गावः । नक्षन् । ऋतम् । जरितारः । ते । इन्द्र ।

याहि । वायुः । न । नियुतः । नः । अच्छ । त्वम् । हि । धीभिः । दयसे । वि । वाजान् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० आपः चित् पिप्युः प्रवृद्धा अभवन्, यथा सङ्गवकाले भुवं स्तृणन्त्यः गावः प्रवृद्धा
भवन्ति । व्यामुवन् उदकम् स्तोतारः तव इन्द्र ! । आ याहि अस्मान् अभि वायुः आत्मीयाः इव
वडवाः^१ । त्वम् हि कर्मभिः विविधं प्रयच्छसि अन्नानि ॥ ४ ॥

ते त्वा मदा इन्द्र मादयन्तु शुष्मिणं तुविराधसं जरित्रे ।

एको देवत्रा दयसे हि मर्तानस्मिञ्छूर् सर्वने मादयस्व ॥ ५ ॥

ते । त्वा । मदाः । इन्द्र । मादयन्तु । शुष्मिणम् । तुविऽराधसम् । जरित्रे ।

एकः । देवऽत्रा । दयसे । हि । मर्तान् । अस्मिन् । शूर् । सर्वने । मादयस्व ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ते त्वा सोमाः इन्द्र ! मादयन्तु बलिनम् स्तोत्रे ददतम्^२ बहुधनम् । त्वम् एकः एव देवान्
मनुष्यांश्च विविधं गच्छसि । अस्मिन् इति स्पष्टम् ॥ ५ ॥

एवेदिन्द्रं वृषणं वज्रबाहुं वसिष्ठासो अभ्यर्चन्त्यर्कैः ।

स नः स्तुतो वीरवद् धातु गोमद् यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

एव । इत् । इन्द्रम् । वृषणम् । वज्रऽबाहुम् । वसिष्ठासः । अभि । अर्चन्ति । अर्कैः ।

सः । नः । स्तुतः । वीरऽवत् । धातु । गोऽमत् । यूयम् । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धेति ॥ ६ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके तृतीयाध्याये सप्तमो वर्गः^२ ॥

[२४]

^१वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^२ ।

योनिष्ट इन्द्र सदाने अकारि तमा नृभिः पुरुहूत प्र याहि ।

असो यथा नोऽविता वृधे च ददो वस्त्रानि ममदश्च सोमैः ॥ १ ॥

१-१. 'त्वेन...श' वि^३ अ^१. † पि ल लज. २. 'सन् मूको. ३. विषवा वि^३ अ^१ ल; विषवा
लज. ४. ददित वि^३ अ^१ लज. ५-५. नास्ति मूको.

योनिः । ते । इन्द्र । सदनै । अकारि । तम् । आ । नृऽभिः । पुरुऽहूत । प्र । याहि ।
असः । यथा । नः । अविता । वृधे । च । ददः । वसूनि । ममदः । च । सोमैः ॥ १ ॥

वेङ्कट० आसनस्थानम् तव इन्द्र! सदनार्थम् कृतम् । तम् योनिम् आ प्रयाहि पुरुहूत! मरुद्भिः ।
भवसि^१ यथा अस्माकं रक्षिता, वर्धनाय च ददासि धनानि, मायसि च^२ सोमैः ॥ १ ॥

गृभीतं ते मन इन्द्र द्विबर्हीः सुतः सोमः परिषिक्ता मधूनि ।
विसृष्टधेना भरते सुवृत्तिरियमिन्द्रं जोहुवती मनीषा ॥ २ ॥

गृभीतम् । ते । मनः । इन्द्र । द्विऽबर्हीः । सुतः । सोमः । परिऽसिक्ता । मधूनि ।
विसृष्टधेना । भरते । सुऽवृत्तिः । इयम् । इन्द्रम् । जोहुवती । मनीषा ॥ २ ॥

वेङ्कट० गृहीतम् अस्माभिः तव इन्द्र! मनः द्वयोः स्थानयोः परिवृढम् । सुतः च सोमः ।
ततः परितः पात्रेषु च सिक्तानि मधूनि । विसृष्टवाक्^३ इन्द्राय हविः विभक्त्री^४ सुप्रवृत्ता इयम्
इन्द्रम् भृशमाह्वयन्ती स्तुतिः वाणी^५ देवेभ्यो हव्यं वहति ॥ २ ॥

आ नो दिव आ पृथिव्या ऋजीषिन्निदं बर्हिः सोमपेयाय याहि ।
वहन्तु त्वा हरयो मयश्चमाङ्गूषमच्छा तवसं मदाय ॥ ३ ॥

आ । नः । दिवः । आ । पृथिव्याः । ऋजीषिन् । इदम् । बर्हिः । सोमपेयाय । याहि ।
वहन्तु । त्वा । हरयः । मयश्चम् । आङ्गूषम् । अच्छा । तवसम् । मदाय ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आ याहि अस्माकम् इदम् बर्हिः पृथिव्याः दिवः वा सोमपानाय तृतीयसवनस्थेन^६ 'ऋजीषेण
तद्वन्'^७ । वहन्तु त्वा हरयः मदभिमुखं स्तोमं प्रति प्रवृद्धं तव मदार्थम् ॥ ३ ॥

आ नो विश्वाभिरुतिभिः सजोषा ब्रह्म जुषाणो हर्यश्च याहि ।
वरीवृजत् स्थविरेभिः सुशिप्रास्मे दधद् वृषणं शुष्ममिन्द्र ॥ ४ ॥

आ । नः । विश्वाभिः । उतिऽभिः । सजोषाः । ब्रह्म । जुषाणः । हरिऽअश्व । याहि ।
वरीवृजत् । स्थविरेभिः । सुऽशिप्र । अस्मे इति । दधत् । वृषणम् । शुष्मम् । इन्द्र ॥ ४ ॥

वेङ्कट० आ याहि अस्मान् विश्वैः मरुद्भिः सङ्गतः स्तुतिम् सेवमानः हर्यश्च! हिंसन् स्थविरैः मरुद्भिः
शत्रून् हे सुहनो!^८ अस्मासु दधत् कामानां वर्षितुं बलम् इन्द्र!^९ ॥ ४ ॥

१. तव मूको. २. त्रुटितम् वि^२ अ^१. ३. इव मूको. ४. 'ष्टवान् वि^२; विस्पष्टं अ^१.
५. 'भक्ती नूको; विभजति ल प्रस्तावः. ६. वापि मूको. ७. 'नस्थेव...ल लअ. ८-८. 'ण... वि^२
अ^१; 'जिषेण...दत् ल लअ. ९. सुमनो मूको. १०. इन्द्रः मूको.

एष स्तोमो मह उग्राय वाहे धुरीउवात्यो न वाजयन्नधायि ।

इन्द्र त्वायमर्क ईद्रे वसूनां दिवीव द्यामधि नः श्रोमतं धाः ॥ ५ ॥

एषः । स्तोमः । मह । उग्राय । वाहे । धुरिऽइव । अत्यः । न । वाजयन् । अधायि ।

इन्द्र । त्वा । अयम् । अर्कः । ईद्रे । वसूनाम् । दिविऽइव । द्याम् । अधि । नः । श्रोमतम् । धाः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० एषः स्तोमः महते 'उद्गूणांय वहनार्थं' रथस्य धुरि इव अश्वः 'वाजयन् जयं' कुर्वन् अधायि युक्तः । इन्द्र ! त्वा अयम् स्तोता स्तौति धनानामर्थार्थं । 'दिवि इव' आदित्यम् अस्मान् अधि श्रयणीयमन्नं धेहि ॥ ५ ॥

एवा न इन्द्र वार्यस्य पूर्धि प्र ते महीं सुमति वैविदाम ।

इषं पिन्व मधवद्भ्यः सुवीरां यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

एव । नः । इन्द्र । वार्यस्य । पूर्धि । प्र । ते । महीम् । सुऽमतिम् । वैविदाम् ।

इषम् । पिन्व । मधवद्भ्यः । सुवीरांम् । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० एवम् अस्माकम् इन्द्र ! वरणीयं धनम् पूरय । प्रकर्षेण जानीमो वयं त्वदीयाम् सुमतिम् । प्रयच्छ अन्नम् हविष्मद्भ्यः सुपुत्रमिति ॥ ६ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके तृतीयाध्याये अष्टमो वर्गः ^६ ॥

[२५]

^१वसिष्ठो मैत्रावरुणिक्रविः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः ^६ ।

आ ते मह इन्द्रोत्युग्र समन्यवो यत् समरन्त सेनाः ।

पताति दिद्युन्नर्यस्य बाह्वोर्मा ते मनो विष्वच्च^१ग्वि चारीत् ॥ १ ॥

आ । ते । महः । इन्द्र । ऊती । उग्र । सऽमन्यवः । यत् । समऽअरन्त । सेनाः ।

पताति । दिद्युत् । नर्यस्य । बाह्वोः । मा । ते । मनः । विष्वच्चक् । वि । चारीत् ॥ १ ॥

वेङ्कट० आ समरन्त^१ । तव महतः^२ । 'मा तव' मनः शत्रुदर्शनेन विष्वगञ्चनम्^३ वि चरतु ॥ १ ॥

नि दुर्ग इन्द्र श्रथिह्यमित्रानभि ये नो मर्तासो अमन्ति ।

आरे तं शंसं कृणुहि निनित्सोरा नो भर संभरणं वसूनाम् ॥ २ ॥

१-१. 'ये हना' वि^१ अ^१; 'र्णा वेह' ल लअ. २-२. 'य स जयत्' अ^१ लअ. ३. धनोना^१ मूको.

४. दिविव मूको. ५. तदी^१ अ^१. ६-६. नास्ति मूको. ७. समरं तत अ^१; समन्ततः वि^१.

८. नास्ति वि^१ अ^१. ९. नास्ति ल लअ. १०. विश्वग^१ मूको.

नि । दुः॒ऽगे । इन्द्र । श्नधिहि । अ॒मित्रान् । अ॒भि । ये । नः । म॒र्तासः । अ॒मन्ति ।
आ॒रे । तम् । शंस॑म् । कृणु॑हि । नि॒नि॒त्सोः । आ । नः । भ॒र । स॒म्भ॑र॒णम् । वसू॑नाम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० दुर्गे युद्धे नितराम् श्रधिहि अमित्रान् इन्द्र! अभि हिंसन्ति^१ ये अस्मान् मनुष्याः । दूरे तद्
अभिशंसनम् कुरु^२ निन्दितुमिच्छतः । आ हर अस्मभ्यम् वसूनाम् सम्भर्तारम् ॥ २ ॥

श॒तं ते॑ शिप्रि॒न्नूत॑यः सु॒दासै॑ सहस्रं शंसा॑ उ॒त रा॒तिर॑स्तु ।

ज॒हि व॑र्ध॒र्वनु॑षो म॒र्त्यस्या॑स्मे द्यु॒म्नमधि॑ रत्नं च धेहि ॥ ३ ॥

शतम् । ते । शिप्रिन् । ऊ॒तयः । सु॒दासै॑ । सह॑स्रम् । शंसाः । उ॒त । रा॒तिः । अ॒स्तु ।
ज॒हि । व॑र्धः । व॒नुर्षः । म॒र्त्यस्य॑ । अ॒स्मे इति॑ । द्यु॒म्नम् । अधि॑ । रत्नम् । च । धे॒हि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० शतम् ते शिप्रिन्! ऊतयः शोभनदानाय, सहस्रम् च शंसनीयाः उतयः सन्तु, अपि च
दानम् । जहि आयुधम् हन्तुः^१ मनुष्यस्य । अस्मासु अन्नम् रत्नम् च 'अधि धेहि'^२ ॥ ३ ॥

त्वाव॑तो हीन्द्र॒ क्रत्वे॑ अस्मि॒ त्वाव॑तोऽ॒वितुः॑ शूर॒ रातौ॑ ।

विश्वे॑द॒हानि॑ तविषी॒व उग्रं॑ ओकः॒ कृणु॑ष्व॒ हरि॒वो न म॑र्धीः ॥ ४ ॥

त्वाव॑तः । हि । इन्द्र । क्र॒त्वे । अस्मि॑ । त्वाव॑तः । अ॒वितुः॑ । शू॒र । रा॒तौ ।
वि॒श्वो । इत् । अ॒हानि॑ । त॒विषी॑ऽवः । उ॒ग्र । ओकः॑ । कृ॒णुष्व॑ । हरि॒वः । न । म॒र्धीः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० त्वत्सदृशस्य हि इन्द्र! कर्मणो^१ भवामि, न न्यूनगुणस्य । तथा त्वावतः रक्षितुः शूर!
दाने भवामि^२ । विश्वानि एव अहानि हे 'बलवन्! उद्गूर्ण!'^३ सेवाम् कुरुष्व । हरिवः! मा अस्मान्
हिंसीः^४ ॥ ४ ॥

कु॒त्सा ए॒ते ह॑र्य॒श्वाय॑ शूषमि॒न्द्रे स॒हो दे॒वज॑तमि॒यानाः॑ ।

स॒त्रा कृ॑धि सु॒हना॑ शूर॒ वृत्रा॑ व॒यं तरु॑त्राः स॒नुयाम॑ वा॒जम् ॥ ५ ॥

कु॒त्साः । ए॒ते । हरि॑ऽअ॒श्वाय॑ । शू॒षम् । इ॒न्द्रे । स॒हः । दे॒वज॑तम् । इ॒यानाः॑ ।
स॒त्रा । कृ॑धि । सु॒हना॑ । शू॒र । वृ॒त्रा । व॒यम् । तरु॑त्राः । स॒नुयाम॑ । वा॒जम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० स्तोमानां^१ कर्तारः एते हर्यश्वाय इन्द्राय सुखकरम् स्तोममुच्चारयन्ति इन्द्रे बलं देवेन
प्रेरितम् गच्छन्तः । बहूनि वृत्राणि सुहनानि कुरु हे शूर! । वयम् दुःखादुत्तीर्णाः^२ लभेमहि
अन्नम् ॥ ५ ॥

१. 'सति मूको. २. कुत्र मूको. ३. हर्तुः वि' अ'. ४-४. अनिरेहि मूको. ५. कर्मणो वि'
अ' ल; कर्मणैः लअ. ६. हामि मूको. ७-७. 'वत्तद्गू' वि'; 'वस्तद्गू' अ'; 'वन्तद्गू' ल लअ.
८. हिंसि मूको. ९. 'ना अ' लअ. १०. 'णां भवेम अ'.

ए॒वा न॑ इन्द्र॒ वार्य॑स्य पू॒र्धि॒ प्र ते॑ म॒हीं सु॒म॒तिं वे॒वि॒दाम॑ ।

इषं॑ पि॒न्व म॒धव॑श्चः सु॒वीरा॑ं यु॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ ६ ॥

ए॒व । नः । इन्द्र॑ । वार्य॑स्य । पू॒र्धि॒ । प्र । ते॑ । म॒हीम् । सु॒म॒तिम् । वे॒वि॒दाम् ।

इष॑म् । पि॒न्व । म॒धव॑त्ऽभ्यः । सु॒वीरा॑म् । यु॒यम् । पा॑त । स्व॒स्तिभिः॑ । सदा॑ । नः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० ऋ ७, २४, ६ द्र. ॥ ६ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके तृतीयाध्याये नवमो वर्गः’ ॥

[२६]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिक्र्षिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः’ ।

न सोम॑ इन्द्र॒मसु॑तो ममा॒द नाब्र॑ह्माणो म॒धवा॑नं सु॒तासः॑ ।

तस्मा॑ उ॒क्तं ज॑नये॒ यज्जु॑जो॒पन्न॑वन्नवी॒यः शृ॑णवद् यथा॑ नः ॥ १ ॥

न । सोमः । इन्द्र॑म् । असु॑तः । ममा॒द । न । अब्र॑ह्माणः । म॒धवा॑नम् । सु॒तासः ।

तस्मै॑ । उ॒क्तम् । ज॑नये॒ । यत् । जु॒जो॒पत् । नृ॒वत् । नवी॑यः । शृ॒णव॑त् । यथा॑ । नः ॥ १ ॥

वेङ्कट० न सोमः इन्द्रम् असुतः^१ तर्पयति^२ । न अमहान्तः^३ मधवानम् सुताः अपि मदयन्ति । तस्मै उक्तम् जनयामि, यदि सेवते, मनुष्यराजवत् नवतरम् उक्तम् शृणुयात् यथा अस्मदीयम् ॥ १ ॥

उ॒क्त्यु॒क्त्ये सोम॑ इन्द्रं॒ ममा॑द नी॒थेनी॑थे म॒धवा॑नं सु॒तासः॑ ।

यदी॑ स॒वार्धः॑ पि॒तरं॑ न पु॒त्राः स॒मान॑दक्षा अ॒र्वसे॑ हव॒न्ते ॥ २ ॥

उ॒क्त्येऽ॒क्त्ये । सोमः । इन्द्र॑म् । ममा॒द । नी॒थेनी॑थे । म॒धवा॑नम् । सु॒तासः ।

यत् । ई॒म् । स॒वार्धः॑ । पि॒तरं॑म् । न । पु॒त्राः । स॒मान॑दक्षाः । अ॒र्वसे॑ । हव॒न्ते ॥ २ ॥

वेङ्कट० शशेशस्ते सोमः इन्द्रम् मादयति^४, नयनेनयने^५ मधवानम् सुताः तर्पयन्ति, यदि^६ एनं बाधासहिताः (तु. निघ ३, १८)^७ पितरम् इव पुत्राः समानोत्साहाः सङ्गताः रक्षणाय हवन्ते^८ ॥ २ ॥

च॒कार॑ ता कृ॒णव॑न्नूनम॒न्या या॑नि ब्रु॒वन्ति॑ वे॒धसः॑ सु॒तेषु॑ ।

जनी॑रिव॒ पति॑रेकः स॒मानो॑ नि मा॒मृजे॑ पुर॒ इन्द्रः॑ सु॒ सर्वाः॑ ॥ ३ ॥

च॒कार॑ । ता । कृ॒णव॑त् । नूनम् । अ॒न्या । या॑नि । ब्रु॒वन्ति॑ । वे॒धसः॑ । सु॒तेषु॑ ।

जनी॑ऽइव । पतिः । एकः । स॒मानः । नि । मा॒मृजे॑ । पुरः । इन्द्रः । सु । सर्वाः ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. अमु वि^१ अ^१; अतुः ल लज. ३. °यन्ति मूको. ४. °इन्तः मूको. ५. मा वि^२ अ^१; मास्ति ल लज. ६. नयनेन लज; नयनेनयेन अन्यत्र. ७. यथा अ^१. ८. तु. वैप १, ३२७६ h. ९. वहन्ते मूको.

वेङ्कट० चकार तानि कर्माणि वृत्रवधादीनि, करोति च सम्प्रति अन्यानि, यानि ब्रुवन्ति विधातारः सुतेषु सोमेषु । यथा एकः साधारणः पतिः बह्वीर्जायाः उपगच्छति, एवं सुष्ठु निः माष्टि^१ विनाशयति^२ शत्रूणां पुरीः^३ एक एव सर्वाः इति ॥ ३ ॥

एवा तमाहु^४रुत शृण्व इन्द्र एको विभक्ता तरणिर्भूधानाम् ।

मिथस्तुर ऊतयो यस्य पूर्वीरस्मे भद्राणि सश्वत प्रियाणि ॥ ४ ॥

एव । तम् । आहुः । उत । शृण्वे । इन्द्रः । एकः । विभक्ता । तरणिः । भूधानाम् । मिथःस्तुरः । ऊतयः । यस्य । पूर्वीः । अस्मे इति । भद्राणि । सश्वत । प्रियाणि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० एवम् तम् आहुः, अपि च श्रूयते—इन्द्रः एकः एव विभक्ता भूधानाम् तारकः । मिथस्तुरः इतरेतरं बाधमानानि निविडानि^५ ऊतयः पालनानि यस्य बहूनि, तस्य प्रियाणि^६ भद्राणि अस्मासु^७ सक्तानीति ॥ ४ ॥

एवा वसिष्ठ इन्द्रमूतये नृन् कृष्टीनां वृषभं सुते गृणाति ।

सहस्रिण उप नो माहि वाजान् यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

एव । वसिष्ठः । इन्द्रम् । ऊतये । नृन् । कृष्टीनाम् । वृषभम् । सुते । गृणाति । सहस्रिणः । उप । नः । माहि । वाजान् । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० एवम् वसिष्ठः इन्द्रम् रक्षणाय नृणाम् मनुष्याणाम् वर्षितारम् सुते सोमे स्तौति । सहस्रसङ्ख्यानि अज्ञानि अस्माकम् उप मिमीहि समीपे कुरु ॥ ५ ॥

“इति पञ्चमाष्टके तृतीयाध्याये दशमो वर्गः” ॥

[२७]

“वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्कषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः” ।

इन्द्रं नरो नेमधिता हवन्ते यत् पार्या युनजते धियस्ताः ।

शूरो नृषाता शर्वसश्चक्रान आ गोमति व्रजे भञ्ज त्वं नः ॥ १ ॥

इन्द्रम् । नरः । नेमधिता । हवन्ते । यत् । पार्याः । युनजते । धिर्यः । ताः । शूरः । नृषाता । शर्वसः । चक्रानः । आ । गोमति । व्रजे । भञ्ज । त्वम् । नः ॥ १ ॥

वेङ्कट० इन्द्रम् मनुष्याः सङ्ग्रामे हवन्ते, यदा युद्धतरणनिमित्तानि कर्माणि युञ्जते तानितानि । शूरः नृषु सम्भवता^८ बलस्य नृसः प्रापय गोमति व्रजे अस्मान् त्वम् इति ॥ १ ॥

१. मावष्टि मूको. २. विन्दाशं वि^१ अ^१ लअ. ३. धुरी मूको. ४. विडा मूको. ५. मित्राणि वि^२. ६. सुष्ठु लअ. ७-८. नास्ति मूको. ८. संभर्ता वि^१ अ^१.

य इन्द्र शुष्मो मघवन् ते अस्ति शिक्षा सखिभ्यः पुरुहूत नृभ्यः ।

त्वं हि ब्रह्मा मघवन् विचेता अपा वृधि परिवृतं न राधः ॥ २ ॥

यः । इन्द्रः । शुष्मः । मघवन् । ते । अस्ति । शिक्षा । सखिभ्यः । पुरुहूतः । नृभ्यः ।

त्वम् । हि । ब्रह्मा । मघवन् । विचेताः । अपा । वृधि । परिवृतम् । न । राधः ॥ २ ॥

वेङ्कट० यत् इन्द्र! बलम् मघवन्! तव अस्ति^१, तत् प्रयच्छ सखिभ्यः नृभ्यः पुरुहूत! । त्वम् हि ब्रह्मापि पुराणि शत्रूणां सृद्नासि^२ मघवन्! विचेताः । तथा सति अपा वृधि विवृतद्वारं कुरु परिवृतम् इव अपवरकादिकं धनं शत्रुपुरेषु स्थितम् ॥ २ ॥

इन्द्रो राजा जगतश्चर्षणीनामधि क्षमि विषुरूपं यदस्ति ।

ततो ददाति दाशुषे वसूनि चोदद् राध उपस्तुतश्चिदवाक् ॥ ३ ॥

इन्द्रः । राजा । जगतः । चर्षणीनाम् । अधि । क्षमि । विषुरूपम् । यत् । अस्ति ।

ततः । ददाति । दाशुषे । वसूनि । चोदद् । राधः । उपस्तुतः । चित् । अवाक् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः राजा चतुष्पदः द्विपदां च, पृथिव्यां नानारूपम् यत् अस्ति तस्य च सर्वस्य राजा । ततः प्रयच्छति दाशुषे वसूनि । सम्प्रति च चोदयति धनम् उपस्तुतः^१ अस्मदभिमुखम् ॥ ३ ॥

नू चिन्न इन्द्रो मघवा सहूती दानो वाजं नि यमते न ऊती ।

अनूना यस्य दक्षिणा पीपाय वामं नृभ्यो अभिर्वीता सखिभ्यः ॥ ४ ॥

नू । चित् । नः । इन्द्रः । मघवा । सहूती । दानः । वाजम् । नि । यमते । नः । ऊती ।

अनूना । यस्य । दक्षिणा । पीपाय । वामम् । नृभ्यः । अभिर्वीता । सखिभ्यः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० क्षिप्रम् अस्माकम् इन्द्रः धनवान्^१ मरुद्गणेन सहितः ददानः^२ अन्नं नियमेन प्रयच्छतु अस्माकम् रक्षणाय । अन्यूनम् यस्य दानम् वर्धयति वननीयं^३ कामम् नृभ्यः अभि-कान्तम्^४ सखिभ्यः ॥ ४ ॥

नू इन्द्र राये वरिवस्कृधी न आ ते मनो ववृत्याम मघाय ।

गोमदश्वावद् रथवद् व्यन्तो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

नू । इन्द्रः । राये । वरिवः । कृधी । नः । आ । ते । मनः । ववृत्याम् । मघाय ।

गोमत् । अश्ववत् । रथवत् । व्यन्तः । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

१. अस्मि ल लभ. २. मृत्नानि मूको. ३. उपस्थितं वि^२ अ^१. ४. 'वन् वि^२ अ^१ ल; धनं लभ.
५. दधानः अ^१. ६. वनीयं मूको. ७. अदिकां मूको.

वेङ्कट० क्षिप्रम् इन्द्र! अस्माकं परिचरणं धनाय कुरु। परिचरणेन प्रीतो धनं प्रयच्छ। तव मनः वयं धनाय आ वर्तयामः गोमत् अश्ववत् रथवत् च धनं कामयमानाः ॥ ५ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके तृतीयाध्याये एकादशो वर्गः’ ॥

[२८]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः’ ॥

ब्रह्मा ण इन्द्रोप याहि विद्वानर्वाञ्चस्ते हरयः सन्तु युक्ताः ।

विश्वे चिद्धि त्वा विहवन्त मती अस्माकमिच्छृणुहि विश्वमिन्व ॥ १ ॥

ब्रह्म । नः । इन्द्र । उप । याहि । विद्वान् । अर्वाञ्चः । ते । हरयः । सन्तु । युक्ताः ।

विश्वे । चित् । हि । त्वा । विहवन्त । मतीः । अस्माकम् । इत् । शृणुहि । विश्वम् । इन्व ॥ १ ॥

वेङ्कट० स्तोत्रम् इन्द्र! अस्माकम् उप गच्छ जानन्। अभिमुखाः ते अश्वाः सन्तु रथे युक्ताः। सर्वे अपि त्वा विविधमाह्वयन्ति मनुष्याः। अस्माकम् एव स्तुतिम् शृणु हे विश्वस्य प्रीणयितः! ॥ १ ॥

हवै त इन्द्र महिमा व्यानङ् ब्रह्म यत् पार्सि शवसिन्नृषीणाम् ।

आ यद् वज्रं दधिषे हस्ते उग्र घोरः सन् क्रत्वा जनिष्ठा अर्षाळहः ॥ २ ॥

हवैम् । ते । इन्द्र । महिमा । वि । आनङ् । ब्रह्म । यत् । पार्सि । शवसिन् । ऋषीणाम् ।

आ । यत् । वज्रम् । दधिषे । हस्ते । उग्र । घोरः । सन् । क्रत्वा । जनिष्ठाः । अर्षाळहः ॥ २ ॥

वेङ्कट० ह्वानम् ते इन्द्र! महिमा व्याप्नोति। स्तोता महिमानमेतीत्यर्थः। यस्मात् त्वं बलवान्! ऋषीणाम् स्तोत्रं धनप्रदानेन रक्षसि। यस्मात् च शत्रूणां हननाय वज्रम् धारयसि हस्ते ‘उद्गूर्ण!’। स त्वम् घोरः सन् कर्मणैव शत्रुभिः असोढा जातः ॥ २ ॥

तव प्रणीतीन्द्र जोहुवानान्तसं यन्नृन् न रोदसी निनेथ ।

महे क्षत्राय शर्वसे हि जज्ञेऽतूतुजि चित् तूतुजिरशिन्नत् ॥ ३ ॥

तव । प्रणीती । इन्द्र । जोहुवानान् । सम् । यत् । नृन् । न । रोदसी इति । निनेथ ।

महे । क्षत्राय । शर्वसे । हि । जज्ञे । अतूतुजिम् । चित् । तूतुजिः । अशिन्नत् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तव प्रणयनेन इन्द्र! स्तोतृन् सदा त्वम् सम् नयसि नरान् इव वृष्ट्यान्नप्रदानेन^१ चावापृथिव्यौ । तदानीं सोऽयमिन्द्रो महते बलाय वेगाय च प्रादुर्भूतश्च ‘अप्रयच्छन्तम् अयजमानम् भथयति’ स्वयं स्तोतृभ्यः प्रयच्छन्निति ॥ ३ ॥

एभिर्न इन्द्राहभिर्दशस्य दुर्मित्रासो हि क्षितयः पर्वन्ते ।

प्रति यच्चष्टे अनृतमनेना अव द्विता वरुणो मायी नः सात् ॥ ४ ॥

एभिः । नः । इन्द्र । अहोभिः । दशस्य । दुःसमित्रासः । हि । क्षितयः । पर्वन्ते ।

प्रति । यत् । चष्टे । अनृतम् । अनेनाः । अव । द्विता । वरुणः । मायी । नः । सात् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० एभिः अस्मभ्यम् इन्द्र ! अहोभिः प्रीतः प्रयच्छ धनं विजयाय । बाधकाः हि मनुष्याः अभिगच्छन्ति अस्मान् । यत् अनृतम् अस्मासु इन्द्र ! प्रति पश्यति, तद् अस्माकम् अनृतम् अनेनाः प्रज्ञावान् वरुणः द्वैधम्^१ अव स्यतु^२ विश्रथयत्विति ॥ ४ ॥

वोचेमेदिन्द्रं मघवानमेनं महो रायो राधसो यद् ददन्नः ।

यो अर्चतो ब्रह्मकृतिमर्विष्ठो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

वोचेम । इत् । इन्द्रम् । मघवानम् । एनम् । महः । रायः । राधसः । यत् । ददत् । नः ।

यः । अर्चतः । ब्रह्मकृतिम् । अर्विष्ठः । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० स्तुयाम एव^३ धनवन्तम् एनम् इन्द्रम्, महत् धनम् अन्नं च यस्माद् अस्मभ्यं प्रयच्छति, यः स्तुवतः^४ स्तोत्रकृतिम् अतिशयेन रक्षिता ॥ ५ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके तृतीयाध्याये द्वादशो वर्गः^५ ॥

[२९]

^६वसिष्ठो मैत्रावरुणिक्रैषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^७ ।

अयं सोम इन्द्र तुभ्यं सुन्व आ तु प्र याहि हरिवस्तदोकाः ।

पिब त्वस्य सुसुतस्य चारोर्ददौ मघानि मघवन्नियानः ॥ १ ॥

अयम् । सोमः । इन्द्र । तुभ्यम् । सुन्वे । आ । तु । प्र । याहि । हरिः । तत्सोकाः ।

पिब । तु । अस्य । सुसुतस्य । चारोः । ददः । मघानि । मघवन् । इयानः ॥ १ ॥

वेङ्कट० अयम् सोमः इन्द्र । तुभ्यम् सुन्वे । क्षिप्रम् आ प्र याहि हरिवः ! सोमनिलयः । पिब क्षिप्रम् अमुं सुतम् चारुम्^१ । प्रयच्छ धनानि मघवन् ! अभिगम्यमानः^२ ॥ १ ॥

ब्रह्मन् वीर ब्रह्मकृतिं जुषाणोऽर्वाचीनो हरिभिर्याहि तूयम् ।

अस्मिन्नु षु सर्वने मादयस्वोप ब्रह्माणि शृणव इमा नः ॥ २ ॥

१. वैधवम् वि^३ अ^३; वैधम् ल लअ. २-२. अस्यतु मूको. ३. वै वि^३ अ^३; इव अन्यत्र. ४. स्तुवत मूको. ५-५. नास्ति मूको. ६. चारो वि^३; चारोः ल; चारां अ^३ लअ. ७. *मान मूको.

ब्रह्मन् । वीर । ब्रह्मऽकृतिम् । जुषाणः । अर्वाचीनः । हरिऽभिः । याहि । तूयम् ।
अस्मिन् । ऊँ इति । सु । सर्वने । मादयस्व । उप । ब्रह्माणि । शृणुवः । इमा । नः ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे परिवृढ ! वीर ! स्तोत्रकृतिम् सेवमानः अभिमुखः^१ अश्वैः याहि क्षिप्रम् । अस्मिन् सर्वने सुष्ठु
मादयस्व^२ । उप शृणु ब्रह्माणि च इमानि अस्माकम् ॥ २ ॥

का ते अस्त्यरैकृतिः सूक्तैः कदा नूनं ते मघवन् दाशेम ।
विश्वा मतीरा ततने त्वायाधा म इन्द्र शृणुवो हवेमा ॥ ३ ॥

का । ते । अस्ति । अरम्कृतिः । सुऽसूक्तैः । कदा । नूनम् । ते । मघऽवन् । दाशेम ।
विश्वाः । मतीरा । आ । ततने । त्वाऽया । अध । मे । इन्द्र । शृणुवः । हवा । इमा ॥ ३ ॥

वेङ्कट० का ते भवति सूक्तैः अरकृतिः । कदा क्षिप्रमेव मघवन् ! तुभ्यम् हवींषि दाशेम । विश्वाः
स्तुतीः विस्तारयामि^१ । त्वत्कामनया अथ^२ मे इन्द्र ! शृणु^३ हवानि इमानि ॥ ३ ॥

उतो या ते पुरुष्याऽ इदासन् येषां पूर्वेषामशृणोः ऋषीणाम् ।
अधाहं त्वा मघवञ्जोहवीमि त्वं न इन्द्रासि प्रमतिः पितेव ॥ ४ ॥

उतो इति । घ । ते । पुरुष्याः । इत् । आसन् । येषाम् । पूर्वेषाम् । अशृणोः । ऋषीणाम् ।
अध । अहम् । त्वा । मघऽवन् । जोहवीमि । त्वम् । नः । इन्द्र । असि । प्रमतिः । पिताऽहम् ॥

वेङ्कट० अपि च खलु ते पुरुषहिताः^१ एव^२ प्रवृत्तयः आसन्, येषाम् पूर्वेषाम्^३ ऋषीणाम् स्तुतीः
अशृणोः । अथ अहम्^४ त्वाम् मघवन् ! जोहवीमि । त्वम् अस्माकम् इन्द्र ! भवसि प्रकृष्टमतिः
पिता इव पुत्राणाम्^५ ॥ ४ ॥

वोचेमेदिन्द्रं मघवानमेनं महो रायो राधसो यद् ददन्नः ।
यो अर्चतो ब्रह्मकृतिमविष्टो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

वोचेम । इत् । इन्द्रम् । मघवानम् । एनम् । महः । रायः । राधसः । यत् । ददत् । नः ।
यः । अर्चतः । ब्रह्मकृतिम् । अविष्टः । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ऋ ७, २८, ५ द्र. ॥ ५ ॥

“इति पञ्चमाष्टके तृतीयाध्याये त्रयोदशो वर्गः” ॥

१. 'खं वि' अ' लभ. २. मादाय वि'; मादायस अ' ल लभ. ३. वितारयामि वि' अ'. ४-४. 'मय
या मूको. ५. 'णु हि मूको ६. हितं अ' वि'. ७. एवा अ' लभ. ८. सर्वेषाम् वि' अ' ल; आर्षेषाम्
लभ. ९-९. त्वाम् मघवंश्च वि' अ'; त्वाम् अघवंश्च ल लभ. १०. 'णाम् अस्मावेव वि'; 'णाम् आस्मादेव अ'
११-११. नास्ति मूको.

[३०]

१वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^१ ।

आ नो देव शर्वसा याहि शुष्मिन् भवो वृध इन्द्र रायः अस्य ।

महे नृम्णाय नृपते सुवज्र महि क्षत्राय पौंस्याय शूर ॥ १ ॥

आ । नः । देव । शर्वसा । याहि । शुष्मिन् । भव । वृधः । इन्द्र । रायः । अस्य ।

महे । नृम्णाय । नृपते । सुवज्र । महि । क्षत्राय । पौंस्याय । शूर ॥ १ ॥

वेङ्कट० आ याहि देव ! बलेन^१ सह अस्मान् बलवन् ! † । भव^२ वर्धकः इन्द्र ! धनस्य अस्य^३ महते धनाय हे नृणां पते ! सुवज्र ! महते बलाय वीर्यकरणाय च शूर ! ॥ १ ॥

हवन्त उ त्वा हव्यं विवाचि तनूषु शूराः सूर्यस्य सातौ ।

त्वं विश्वेषु सेन्यो जनेषु त्वं वृत्राणि रन्धया सुहन्तु ॥ २ ॥

हवन्ते । ऊँ इति । त्वा । हव्यम् । विवाचि । तनूषु । शूराः । सूर्यस्य । सातौ ।

त्वम् । विश्वेषु । सेन्यः । जनेषु । त्वम् । वृत्राणि । रन्धय । सुहन्तु ॥ २ ॥

वेङ्कट० हवन्ते एव त्वा हवनीयम् विविधवाचि सङ्ग्रामे तनूनां रक्षणार्थं शूराः सूर्यस्य भजनार्थं च अमरणार्थं च । त्वम् विश्वेषु अपि जनेषु सेनार्हः । त्वम् शत्रून् वशीकुरु शोभनहननेन वज्रेण ॥ २ ॥

अह्ना यदिन्द्र सुदिना व्युच्छान् दधो यत् केतुमुपमं समत्सु ।

न्यग्निः सीददसुरो न होता हुवानो अत्र सुभगाय देवान् ॥ ३ ॥

अह्ना । यत् । इन्द्र । सुदिना । व्युच्छान् । दधः । यत् । केतुम् । उपमम् । समत्सु ।

नि । अग्निः । सीदत् । असुरः । न । होता । हुवानः । अत्र । सुभगाय । देवान् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अहानि यदा इन्द्र ! सुदिनानि व्युच्छन्ति^४ । करोषि च यदा प्रज्ञानम् उदितः सन् स्वतेजसान्तिकं सङ्ग्रामेषु । उदित आदित्ये सङ्ग्रामाः प्रवर्तन्ते । तदानीं सङ्ग्रामे विजयार्थं कर्म कुर्वाणानां^५ यजमानानाम् अग्निः नि सीदति यज्ञेषु प्राज्ञः इव होता ह्ययन् अस्मिन् लोके सौभगत्वाय^६ युद्धे जयार्थम् च देवान् ॥ ३ ॥

वयं ते त इन्द्र ये च देव स्तवन्त शूर ददतो मृधानि ।

यच्छा सूरिभ्य उपमं वरुथं स्वाभुवो जरणामश्रवन्त ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति मूको. २-२. 'ह स्म...भ' वि^२ अ^१. † बलवान् ल लभ. ३. अय वि^२ अ^१; अयं ल लभ. ४. 'न्ती वि^२ अ^१. ५. 'वाणा मूको. ६. 'गतित्वा' वि^२ अ^१ ल; सौगतित्वा^० लभ.

व॒यम् । ते । ते । इ॒न्द्र । ये । च । दे॒व । स्त॒वन्त । शूर । द॒दतः । म॒घानि ।
य॒च्छ । सूरि॑ऽभ्यः । उ॒प॒ऽमम् । वरू॑थम् । सु॒ऽआ॒भुवः । ज॒र॒णाम् । अ॒श्न॒वन्त ॥ ४ ॥

वेङ्कट० ते वयम् तव स्वभूताः इन्द्र! ये च देव! स्तुवन्ति शूर! ददतः तव हवीषि,
तेभ्योऽस्मभ्यमुभयेभ्यः प्र यच्छ स्तोत्रभ्यः उपमानभूतम् गृहम् । शोभनभवनाः 'तव स्तुतिं
व्याप्नुवन्तु' ॥ ४ ॥

वो॒चेमेदि॒न्द्रं म॒घवा॑नमे॒नं म॒हो रा॒यो रा॒धसो॑ यद् द॒दन्नः ।

यो अ॒र्च॑तो ब्रह्म॑कृ॒तिम॑वि॒ष्टो यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ ५ ॥

वो॒चेम । इत् । इ॒न्द्रम् । म॒घवा॑नम् । ए॒नम् । म॒हः । रा॒यः । रा॒धसः । यत् । द॒दत् । नः ।
यः । अ॒र्च॑तः । ब्रह्म॑कृ॒तिम् । अ॒वि॒ष्टः । यू॒यम् । पा॑त । स्व॒स्तिभिः । सदा॑ । नः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ऋ ७, २८, ५ द्र. ॥ ५ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके तृतीयाध्याये चतुर्दशो वर्गः ^२ ॥

[३१]

^१वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । इन्द्रो देवता । गायत्री छन्दः, दशम्यादिद्वादश्यन्ता विराजः ^२ ।

प्र व॒ इन्द्रा॑य॒ माद॑नं॒ हर्य॑श्वाय॒ गाय॑त । सखा॑यः सोम॒पात्रे॑ ॥ १ ॥

प्र । वः । इन्द्रा॑य । माद॑नम् । हरि॑ऽअश्वाय । गा॒य॒त । सखा॑यः । सोम॒पात्रे॑ ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्र गायत यूयम् इन्द्राय मदकरं स्तोत्रम् हर्यश्वाय सखायः! सोमपात्रे ॥ १ ॥

शंसे॑दुक्थं सु॒दान॑व॒ उ॒त द्यु॒क्षं यथा॑ नरः । च॒कृ॒मा स॒त्यरा॑ध॒से ॥ २ ॥

शं॑से । इत् । उ॒क्थम् । सु॒दा॒न॒वे । उ॒त । द्यु॒क्षम् । यथा॑ । नरः । च॒कृ॒म । स॒त्यरा॑ध॒से ॥ २ ॥

वेङ्कट० ^१शंस एव उक्थम् ^२ शोभनदानाय । अपि च ^३ दीप्तं स्तोत्रम् यथा ^४ अस्मै नरः कुर्वन्ति
तथा ^५ कुर्मः सत्यधनाय ॥ २ ॥

त्वं न॑ इन्द्र॒ वाज॑युस्त्वं ग॒व्युः श॑त॒क्रतो॑ । त्वं हि॒र॒ण्य॒युर्व॑सो ॥ ३ ॥

त्वम् । नः । इ॒न्द्र । वा॒ज॒ऽयुः । त्वम् । ग॒व्युः । श॑त॒क्रतो॑ इति॑ शत॒ऽक्रतो॑ । त्वम् । हि॒र॒ण्य॒ऽयुः । व॑सो इति॑ ॥

वेङ्कट० त्वम् अस्माकम् इन्द्र! अन्नकामः, त्वम् गोकामश्च शतक्रतो!, त्वम् हिरण्यकामश्च
हे वासयितः! ॥ ३ ॥

१-१. तपस्तुवति व्याप्नुवन्ति वि^२; तपस्तुवन्ति व्याप्नुवन्ति अ^१. २-२. नास्ति सूको. ३-३. नास्ति
वि^२ अ^१. ४. यत् वि^२ अ^१; य ल लभ. ५. यदि वा अ^१. ६. तदा अ^१. ७. यास^० वि^१ अ^१ ल;
या सहितो लभ.

वयमिन्द्र त्वायवोऽभि प्र णोनुमो वृषन् । विद्धी त्वष्टस्य नो वसो ॥ ४ ॥

वयम् । इन्द्र । त्वाऽयवः । अभि । प्र । नोनुमः । वृषन् । विद्धि । तु । अस्य । नः । वसो इति ॥ ४ ॥

वेङ्कट० वयम् इन्द्र ! त्वत्कामाः त्वाम् अभि प्र स्तुमः 'वर्षितः' ! विद्धि क्षिप्रम् वासयितः ! तत् नः स्तोत्रम् ॥ ४ ॥

मा नो निदे च वक्तवेऽर्यो रन्धीरराग्णे । त्वे अपि क्रतुर्मम ॥ ५ ॥

मा । नः । निदे । च । वक्तवे । अर्यः । रन्धीः । अराग्णे । त्वे इति । अपि । क्रतुः । मम ॥ ५ ॥

वेङ्कट० मा अस्मान् निन्दित्रे परुषं वक्त्रे च अर्यः त्वम् वशं नयं अदात्रे च । त्वय्येव च मम दानादिकं कर्म भवतु ॥ ५ ॥

त्वं वर्मासि सप्रथः पुरोयोधश्च वृत्रहन् । त्वया प्रति ब्रुवे युजा ॥ ६ ॥

त्वम् । वर्म । असि । सप्रथः । पुरःऽयोधः । च । वृत्रहन् । त्वया । प्रति । ब्रुवे । युजा ॥ ६ ॥

वेङ्कट० मम त्वम् कवचम् भवसि सर्वतः पृथुतमम् पुरोयोधः च हे शत्रुहन् ! त्वया सहायेन शत्रून् अहम् प्रति ब्रुवे ॥ ६ ॥

इति पञ्चमाष्टके तृतीयाध्याये पञ्चदशो वर्गः ॥

महाँ उतासि यस्य तेऽनु स्वधावरी सहः । मन्नाते इन्द्र रोदसी ॥ ७ ॥

महान् । उत । असि । यस्य । ते । अनु । स्वधावरी इति स्वधावरी । सहः ।

मन्नाते इति । इन्द्र । रोदसी इति ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अपि च त्वम् महान् भवसि, यस्य तव बलम् इन्द्र ! बलवत्यौ द्यावापृथिव्यौ अनु मन्येते ॥ ७ ॥

तं त्वा मरुत्वती परि भुवद् वाणीं सयावरी । नक्षमाणा सह द्युभिः ॥ ८ ॥

तम् । त्वा । मरुत्वती । परि । भुवत् । वाणीं । सयावरी । नक्षमाणा । सह । द्युभिः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० तम् त्वाम् मरुद्भिः तद्वती परि अवसत् स्तुतिः स्तोत्रभ्यः सह निर्गच्छन्ती व्याप्नुवती दीप्तैः मरुद्भिः सह ॥ ८ ॥

ऊर्ध्वासस्त्वान्विन्दवो भुवन् दस्ममुप दधि । सं ते नमन्त कृष्टयः ॥ ९ ॥

ऊर्ध्वासः । त्वा । अनु । इन्दवः । भुवन् । दस्मम् । उप । दधि । सम् । ते । नमन्त । कृष्टयः ॥

१-१. 'षित ... वि' अ'; 'षित द्वि क्षि' ल लङ्. २. पुरुषं मूको. ३. तयो ल लङ्; तयोः क्षि' अ'. ४-४. नास्ति मूको. ५. त्वा अ'. ६. 'वसन् मूको. ७. त्वदीप्तैः मूको.

वेङ्कट० उन्मुखाः त्वां प्रति दत्तम् सोमाः 'अभवन् । उप हविं दीप्तस्याहवनीयस्य समीपे सम् नमन्ते तुभ्यम् मनुष्याः ॥ ९ ॥

प्र वो महि महिष्वधे भरध्वं प्रचेतसे प्र सुमतिं कृणुध्वम् ।

विशः पूर्वीः प्र चरा चर्षणिप्राः ॥ १० ॥

प्र । वः । महि । महिऽवधे । भरध्वम् । प्रचेतसे । प्र । सुमतिम् । कृणुध्वम् ।

विशः । पूर्वीः । प्र । चर । चर्षणिऽप्राः ॥ १० ॥

वेङ्कट० प्र भरध्वम् यूयं 'हविः महते' महतां वर्धयित्रे । प्रकृष्टज्ञानाय यूयम् सुमतिम् प्र कृणुध्वम् । त्वं च हे इन्द्र ! पूर्वाः अभ्यस्ताः विशः प्रति प्र चर गच्छ' मनुष्याणां कामैः पूरयिता ॥ १० ॥

उरुव्यचसे महिने सुवृक्तिमिन्द्राय ब्रह्म जनयन्त विप्राः ।

तस्य व्रतानि न मिनन्ति धीराः ॥ ११ ॥

उरुव्यचसे । महिने । सुवृक्तिम् । इन्द्राय । ब्रह्म । जनयन्त । विप्राः ।

तस्य । व्रतानि । न । मिनन्ति । धीराः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० 'बहुव्यासये महते स्तुतिम्' सुप्रवृत्ताम् इन्द्राय जनयन्ति मेधाविनः । तत्र कर्माणि न हिंसन्ति प्राज्ञाः अन्येऽपि देवाः ॥ ११ ॥

इन्द्रं वाणीरनुत्तमन्युमेव सत्रा राजानं दधिरे सहध्वै ।

हर्यश्वाय बर्हया समापीन् ॥ १२ ॥

इन्द्रम् । वाणीः । अनुत्तमन्युम् । एव । सत्रा । राजानम् । दधिरे । सहध्वै ।

हरिऽअश्वाय । बर्हय । सम् । आपीन् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० इन्द्रम् 'स्तुतयः अनुत्तक्रोधम्' सत्यम् एव राजानम् पुरः दधिरे शत्रूणां सहाय । त्वं च हर्यश्वाय ज्ञातीन् सम् प्रोत्साहय होतः ! इति ॥ १२ ॥

'इति पञ्चमाष्टके तृतीयाध्याये षोडशो वर्गः' ॥

[३२]

'वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः, षड्विंश्याः पूर्वार्धस्य शक्तिर्वसिष्ठो वा ऋषिः (शाट्यायने ब्राह्मणे),

षड्विंशीसप्तविंशयोः शक्तिर्वसिष्ठो वा (ताण्डके ब्राह्मणे) । इन्द्रो देवता ।

प्रगाथः (बृहती, सप्तोबृहती) छन्दः, तृतीया द्विपदा विराट् ।

मो षु त्वा वाघतश्चनारे अस्मान्नि रीरमन् ।

आरात्ताच्चित् सधमादं न आ गंहीह वा सन्नुप श्रुधि ॥ १ ॥

१-१. आभवन्तु यद्यपि वि^२; अभवन्तु पद्यवि अ^१. २-२. महते हविः अ^१. ३. गन् मूको.

४-४. व्याप्त ... स्तु^० वि^२ अ^१. ५-५. 'यो रक्तको' अ^१; 'यः अनुत्तको' वि^२ ल लभ. ६-६. नास्ति मूको.

मो इति । सु । त्वा । वाघतः । चन । अरे । अस्मत् । नि । रीरमन् ।
आरात्तात् । चित् । सधऽमादम् । नः । आ । गहि । इह । वा । सन् । उप । श्रुधि ॥ १ ॥

वेङ्कट० मैव त्वाम् अश्वाः दूरे अस्मत्तः^१ नि रमयन्तु । दूरात् अस्मत् अपि अस्माकं यज्ञम् आ गच्छ
इह एव सन् स्तोत्रम् उप शृण्वति ॥ १ ॥

इमे हि ते ब्रह्मकृतः सुते सचा मधौ न मक्ष आसते ।
इन्द्रे कामं जरितारौ वसूयवो रथे न पादमा दधुः ॥ २ ॥

इमे । हि । ते । ब्रह्मऽकृतः । सुते । सचा । मधौ । न । मक्षः । आसते ।
इन्द्रे । कामम् । जरितारः । वसूयवः । रथे । न । पादम् । आ । दधुः ॥ २ ॥

वेङ्कट० इमे हि ते^२ स्तोत्रकृतः सुते सोमे सह मधुनि^३ इव^४ मक्षिकाः पर्युपविशन्ति^५ । इन्द्रे
अभिलषितकामम् धनकामाः स्तोतारः रथे इव पादम् आ दधुः ॥ २ ॥

रायस्क्रामो वज्रहस्तं सुदक्षिणं पुत्रो न पितरं हुवे ॥ ३ ॥

रायऽक्रामः । वज्रऽहस्तम् । सुदक्षिणम् । पुत्रः । न । पितरम् । हुवे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० धनकामः सन् अहम् वज्रहस्तम् शोभनदक्षिणं शोभनदानम् पुत्रः इव पितरम् ह्वयामीति ।
'सेयं द्विपदा' विराडिति ॥ ३ ॥

इम इन्द्राय सुन्विरे सोमासो दध्याशिरः ।
तां आ मदाय वज्रहस्त पीतये हरिभ्यां याह्योक् आ ॥ ४ ॥

इमे । इन्द्राय । सुन्विरे । सोमासः । दधिऽआशिरः ।
तान् । आ । मदाय । वज्रऽहस्त । पीतये । हरिभ्याम् । याहि । ओक् । आ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० इमे इन्द्राय सुताः सोमाः दधिमिश्रणाः । तान् आ याहि मदाय पातुम्^६ वज्रहस्त । अश्वाभ्यां
यज्ञं प्रति ॥ ४ ॥

श्रवच्छुत्कर्ण ईयते वसूनां नू चिन्नो मधिषद् गिरः ।
सद्यश्चिद् यः सहस्राणि शता ददन्नकिर्दित्सन्तमा मिनत् ॥ ५ ॥

श्रवत् । श्रुत्कर्णः । ईयते । वसूनाम् । नू । चित् । नः । मधिषत् । गिरः ।
सद्यः । चित् । यः । सहस्राणि । शता । ददत् । नकिः । दित्सन्तम् । आ । मिनत् ॥ ५ ॥

१. °स्मत्ताः ल लभ. २. नास्ति वि^१ अ^१. ३. °धू^१ मूको. ४. व मूको. ५. प्रवि^१ अ^१.
६-६. सेयत्विपदा वि^१ ल; सेयत्विपदा अ^१ लभ. ७. पातं वि^२.

वेङ्कट० श्रवत्^१ शृण्वत्कर्णः^२ आगच्छति वसूनाम् लाभाय । स क्षिप्रम् अस्माकं शत्रून् परुषस्य वक्तृन् हिनस्तु । सद्यः एव यः सहस्राणि शतानि च प्रयच्छति । तं न कश्चित् दित्सन्तम् आ हिनस्तु निरुणद्धिविति ॥ ५ ॥

^३इति पञ्चमाष्टके तृतीयाध्याये सप्तदशो वर्गः^३ ॥

स वीरो अप्रतिष्कुत इन्द्रेण शूशुवे नृभिः ।

यस्ते गभीरा सर्वनानि वृत्रहन्त्सुनोत्या च धावति ॥ ६ ॥

सः । वीरः । अप्रतिष्कुतः । इन्द्रेण । शूशुवे । नृभिः ।

यः । ते । गभीरा । सर्वनानि । वृत्रहन् । सुनोति । आ । च । धावति । ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सः वीरः अप्रतिष्कुतः सन् इन्द्रप्रसादात् नृभिः पुत्रादिभिः वर्धते, यः ते गम्भीराणि सर्वनानि वृत्रहन् अभि सुनोति, आ धावति च त्वामिति ॥ ६ ॥

भवा वरूथं मघवन् मघोनां यत् समजासि शर्धतः ।

वि त्वाहतस्य वेदनं भजेमह्या दूणाशौ भरा गयम् ॥ ७ ॥

भव । वरूथम् । मघवन् । मघोनाम् । यत् । समजासि । शर्धतः ।

वि । त्वाहतस्य । वेदनम् । भजेमहि । आ । दुःशनः । भर । गयम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० भव कवचम् मघवन् । धनवतामस्माकम्, यदा वेगं कुर्वाणान् अस्मान् युद्धे सम्प्रेरयसि । वि भजेमहि वयं त्वया हतस्य धनम् । आ हर केनचिदपि नाशयितुमशक्यः त्वम् गृहम्^४ अस्माकम् ॥ ७ ॥

सुनोता सोमपात्रे सोममिन्द्राय वज्रिणे ।

पचता पक्तीरवसे कृणुध्वमित् पूणन्नित् पूणते मयः ॥ ८ ॥

सुनोत । सोमपात्रे । सोमम् । इन्द्राय । वज्रिणे ।

पचत । पक्तीः । अवसे । कृणुध्वम् । इत् । पूणन् । इत् । पूणते । मयः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सुनुत सोमस्य पात्रे सोमम् इन्द्राय वज्रिणे । पचत पक्त्व्यांश्चरन् पुरोडाशांश्च रक्षणाय । कृणुध्वम् एव एतत् । प्रयच्छन् एव इन्द्रः^५ प्रयच्छते सुखं भवति ॥ ८ ॥

मा सेंधत सोमिनो दक्षता महे कृणुध्वं राय आतुजे ।

तरणिरिज्यति क्षेति पुष्यति न देवासः कवत्वै ॥ ९ ॥

१. नास्ति अ^१. २. शृण्व ... कं वि^२ अ^१. ३-३. नास्ति मूको. ४-४. तस्य...गृहं वि^३ अ^१.

५. इन्द्र मूको.

मा । खेधत । सोमिनः । दक्षत । महे । कृणुध्वम् । राये । आऽतुजे ।
तरणिः । इत् । जयति । क्षेति । पुष्यति । न । देवासः । कृत्वै ॥ ९ ॥

वेङ्कट० मा क्षीणा भवत हे सोमिनः, अपि तर्हि उत्साहं कुरुत । महते धनाय कृणुध्वम् कर्म धनाय
शत्रूणामाहन्त्रे । क्षिप्रकारी एव पुरुषः शत्रून् जयति, सुखं च निवसति, पुष्यति च प्रजया पशुभिः ।
यः कुत्सितं कर्म आतनोति स कवत्तुः इत्याहुः । न तस्मै देवाः अभ्युदयम् आवहन्ति ॥ ९ ॥

नकिः सुदासो रथं पर्यास न रीरमत् ।

इन्द्रो यस्याविता यस्य मरुतो गमत् स गोमति ब्रजे ॥ १० ॥

नकिः । सुदासः । रथम् । परि । आस । न । रीरमत् ।

इन्द्रः । यस्य । अविता । यस्य । मरुतः । गमत् । सः । गोमति । ब्रजे ॥ १० ॥

वेङ्कट० नकिः न कश्चित् शोभनदानस्य पैजवनस्य राज्ञः रथम् परि अस्यति । न च रथं युद्धे प्रवृत्ते
उपरमयति । इन्द्रः यस्य रक्षिता भवति, यस्य च मरुतः, गच्छतु सः गोमन्तं ब्रजं
शत्रूणामिति ॥ १० ॥

इति पञ्चमाष्टके तृतीयाध्याये अष्टादशो वर्गः ॥

गमद् वाजं वाजयन्निन्द्र मर्त्यो यस्य त्वमविता भुवः ।

अस्माकं बोध्यविता रथानामस्माकं शूर नृणाम् ॥ ११ ॥

गमत् । वाजम् । वाजयन् । इन्द्र । मर्त्यः । यस्य । त्वम् । अविता । भुवः ।

अस्माकम् । बोधि । अविता । रथानाम् । अस्माकम् । शूर । नृणाम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० गच्छति अन्नम् युद्धं कुर्वन् इन्द्र । मर्त्यः, यस्य त्वम् रक्षिता अभवः । तथा सति अस्माकम्
रथानाम् नृणाम् च अविता भवामीति शूर । बुध्यस्व । बुधेरन्त्यस्य धकारस्य लोपश्छान्दसः ॥ ११ ॥

उदिन्वस्य रिच्यतेऽशो धनं न जिग्युषः ।

य इन्द्रो हरिवान् न दमन्ति तं रिपो दधति सोमिनि ॥ १२ ॥

उत् । इत् । नु । अस्थ । रिच्यते । अंशः । धनम् । न । जिग्युषः ।

यः । इन्द्रः । हरिवान् । न । दमन्ति । तम् । रिपः । दधति । सोमिनि ॥ १२ ॥

वेङ्कट० उत् रिच्यते इन्द्रस्य त्रिष्वपि सवनेष्वन्वितस्य अंशः धनम् इव शत्रून् जयतः । यः इन्द्रः
हरिवान्, न हिंसन्ति तम् रिपवः । किं च अयं बलम् वि दधाति यजमाने ॥ १२ ॥

१-१. °त महे मूको. २. °माहन्त्रिणे मूको. ३. शत्रुं वि अ'. ४. कलर्तुः वि अ'; कपर्तुः ल लअ.
५-५. नकिं ह वि अ'; नकिं ह ल लअ. ६. नुपरं वि अ'; मुपरं ल लअ. ७-७. नास्ति मूको.
८. पिता वि अ'; अपिता ल लअ. ९. °नेन्वितं मूको. १०. शत्रुं ल लअ. ११. नृ मूको. १२. कं
अ'; किं वि. १३. नि अ'.

मन्त्रमखर्वं सुधितं सुपेशं दधात यज्ञियेष्वाम् ।

पूर्वीश्चन प्रसितयस्तरन्ति तं य इन्द्रे कर्मणा भुवत् ॥ १३ ॥

मन्त्रम् । अखर्वम् । सुधितम् । सुपेशम् । दधात । यज्ञियेषु । आ ।

पूर्वीः । चन । प्रसितयः । तरन्ति । तम् । यः । इन्द्रे । कर्मणा । भुवत् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० स्तोत्रम् अन्यूनम् हृदये सुष्ठु निहितम् सुरूपम् आ धत्त 'स्तोतारः ! देवेषु' इन्द्रे तदनुचरेषु ।

बह्व्योऽपि प्रसितयः^१ तम् न तरन्ति, यः इन्द्रे कर्मणा भवति । कर्म कुर्वन् इन्द्रसमीपं गच्छति ।

'प्रसितिः'^२ प्रसयनान्,^३ तन्तुर्वा जालं वा' (या ६, १२) इत्युक्तमिति ॥ १३ ॥

कस्तमिन्द्र त्वावसुमा मर्त्यो दधर्षति ।

श्रद्धा इत् ते मघवन् पार्ये दिवि वाजी वाजं सिमासति ॥ १४ ॥

कः । तम् । इन्द्र । त्वावसुम् । आ । मर्त्यः । दधर्षति ।

श्रद्धा । इत् । ते । मघवन् । पार्ये । दिवि । वाजी । वाजम् । सिमासति ॥ १४ ॥

वेङ्कट० त्वं वासयिता यस्य स त्वावसुः^४ तम् त्वावसुम् कः इन्द्र ! आ धर्षयति मर्त्यः ।

श्रद्धया एव तुभ्यम् मघवन् ! पारभवे^५ अह्नि यस्मिन्नहनि युद्धं सन्तिष्ठते तस्मिन् हविष्मान् अन्नं प्रदानुमिच्छति । यदहरेव शत्रुं जित्वा युद्धं संस्थापयति 'तदहः पार्यमुच्यते'^६ इति ॥ १४ ॥

मघोनः स्म वृत्रहत्येषु चोदय ये ददति प्रिया वसु ।

तव प्रणीती हर्यश्च सूरिभिर्विश्वा तरेम दुरिता ॥ १५ ॥

मघोनः । स्म । वृत्रहत्येषु । चोदय । ये । ददति । प्रिया । वसु ।

तव । प्रणीती । हरिः । अश्च । सूरिभिः । विश्वा । तरेम । दुरिता । १५ ॥

वेङ्कट० धनवतः युद्धेषु चोदय, ये प्रियाणि भनानि तेभ्यो युष्मभ्यं प्रयच्छन्ति । तव प्रणयनेन

हर्यश्च । वयम् सूरिभिः पुत्रादिभिः सह विश्वानि दुरितानि^७ अति तरेम^८ ॥ १५ ॥

^१ इति पञ्चमाष्टके तृतीयाध्याये एकोनविंशो वर्गः^{१०} ॥

तवेदिन्द्रावमं वसु त्वं पुण्यसि मध्यमम् ।

सुत्रा विश्वस्य परमस्य राजसि नर्किष्ट्वा गोषु वृण्वते ॥ १६ ॥

तव । इत् । इन्द्र । अवमम् । वसु । त्वम् । पुण्यसि । मध्यमम् ।

सुत्रा । विश्वस्य । परमस्य । राजसि । नर्किः । त्वा । गोषु । वृण्वते ॥ १६ ॥

१-१. स्तोत्रं... विं अ'. २. प्रसिद्धयः विं अ' ल; प्रसिद्धतयः लज. ३. 'ति मूको. ४. प्रसयनान् विं अ' ल; प्रसयनाक् लज. ५. 'वसु मूको. ६ परम' मूको. ७-७. दहर्षोयं विं अ' ल; 'दहर्षोयं' लज. ८. 'वान् अ' लज. ९. अतरेमेति अ' लज. १०-१०. नास्ति मूको.

वेङ्कट० तव एव इन्द्र! अवमम् धनं पार्थिवम् । त्वम् एव अन्तरिक्षम् वसु पुष्यसि । त्वमेव दिव्यस्य धनस्य ईशिषे सत्यमेव सर्वस्य । न केचित् त्वा शत्रूणाम् गोषु प्रवृत्तं वारयन्ति ॥ १६ ॥

त्वं विश्वस्य धनदा असि श्रुतो य ई भवन्त्याजयः ।

तवायं विश्वः पुरुहूत पार्थिवोऽवस्युर्नाम भिक्षते ॥ १७ ॥

त्वम् । विश्वस्य । धनऽदाः । असि । श्रुतः । ये । ईम् । भवन्ति । आजयः ।

तव । अयम् । विश्वः । पुरुहूत । पार्थिवः । अवस्युः । नाम । भिक्षते ॥ १७ ॥

वेङ्कट० त्वम् सर्वस्य धनस्य दाता भवसि विश्रुतः । ये इमे सङ्ग्रामाः भवन्ति, तेषु प्रवृत्तस्य विश्वस्येति । तव अयम् विश्वः पुरुहूत! पार्थिवः जनः रक्षणमिच्छन् नमनम् याचते ॥ १७ ॥

यदिन्द्र यावत्स्त्वमेतावदहमीशीय ।

स्तोतारमिद् दिधिपेय रदावसो न पापत्वाय रासीय ॥ १८ ॥

यत् । इन्द्र । यावत् । त्वम् । एतावत् । अहम् । ईशीय ।

स्तोतारम् । इत् । दिधिपेय । रदावसो इति रदऽवसो । न । पापत्वाय । रासीय ॥ १८ ॥

वेङ्कट० यदि अहम् इन्द्र! , यावतः धनस्य त्वम् ईशिषे, 'तावतः ईशीय', ततो मां यः स्तौति, तमेव धनप्रदानेन अहं धारयेयम् । रदिः^१ विलेखनकर्मा । 'इन्द्रोऽस्मानरदद्वज्राहुः' (ऋ ३, ३३, ६) इति मन्त्रः । शत्रूणां धनानि यो विलिखति स 'रदावसुः । न' पापत्वाय अहं दद्याम्^२ इति ॥ १८ ॥

शिक्षैयमिन्महयते दिवेदिवे राय आ कुहचिद्विदे ।

नहि त्वदन्यन्मघवन् न आप्यं वस्यो अस्ति पिता चन ॥ १९ ॥

शिक्षैयम् । इत् । महऽयते । दिवेऽदिवे । रायः । आ । कुहचित्ऽविदे ।

नहि । त्वत् । अन्यत् । मघवन् । नः । आप्यम् । वस्यः । अस्ति । पिता । चन ॥ १९ ॥

वेङ्कट० प्रयच्छेयम् एव त्वां स्तुवते अन्वहं धनानि 'क्वचिदपि ज्ञाताया' । नहि त्वत्तः अन्यन् मघवन्! अस्माकम् अस्ति बान्धवम्^३ । त्वदतिरिक्तः प्रशस्यनरः^४ पिता च अस्माकं नास्ति । यस्मात्त्वमेव पालयसि ॥ १९ ॥

तरणिरित् सिंषासति वाजं पुरंध्या युजा ।

आ व इन्द्र पुरुहूतं नमे गिरा नेमि तष्टेव सुद्रवम् ॥ २० ॥

१-१. तापकमोशि वि^२ अ^३. २. रुतिः मूको. ३-३. दरावसु तं वि^२ ल लज्ज; दवम् अ^३. ४. दत्यम् अ^३ ल लज्ज; दत्तम् वि^२. ५-५. कामास्त्वामभिष्टुमो वरिषिर्हि क्षिप्रं पितरः वि^२ अ^३ लज्ज (तु. ७, ३१, ४).

† नाय मूको. ‡ बान्धवन् मूको.

तरणिः । इत् । सिसासति । वाजम् । पुरम्ऽध्या । युजा ।

आ । वः । इन्द्रम् । पुरुऽहुतम् । नमे । गिरा । नेमिम् । तद्योऽइव । सुऽद्रवम् ॥ २० ॥

वेङ्कट० क्षिप्रकारी एव इन्द्रः सम्भक्तुमिच्छति सङ्ग्रामम् प्रज्ञया सहायभूतया । तथा सति युष्मदर्थम् अहम् आ नमामि पुरुहुतम् इन्द्रम् स्तुत्या, नेमिम् तक्षेव शोभनकाष्ठम् ॥ २० ॥

‘इति पञ्चमाष्टके तृतीयाध्याये विंशो वर्गः’ ॥

न दुष्टुती मर्त्यो विन्दते वसु न स्नेधन्तं रयिर्नशत् ।

सुशक्तिरिन्मघवन् तुभ्यं मावते देष्णं यत् पार्ये दिवि ॥ २१ ॥

न । दुःऽस्तुती । मर्त्यः । विन्दते । वसु । न । स्नेधन्तम् । रयिः । नशत् ।

सुशक्तिः । इत् । मघवन् । तुभ्यम् । मावते । देष्णम् । यत् । पार्ये । दिवि ॥ २१ ॥

वेङ्कट० न दुष्टेन स्तोत्रेण मर्त्यः विन्दते धनम् । स्नेधतिरूपक्षयकर्मा । न उपक्षीयमाणम् अपहरन्तं स्तोत्रं धनं व्याप्नोति । शोभनदानमेव मघवन् ! मत्सदृशाय स्तोत्रे देष्णम् धनम् यत् पारभवे दिवि भवति, अनायासेन त्वं देयं धनं स्तोत्रे प्रयच्छसीति ॥ २१ ॥

अभि त्वां शूर नोनुमोऽदुग्धा इव धेनवः ।

ईशानमस्य जगतः स्वदृशमीशानमिन्द्र तस्थुषः ॥ २२ ॥

अभि । त्वा । शूर । नोनुमः । अदुग्धाऽइव । धेनवः ।

ईशानम् । अस्य । जगतः । स्वऽदृशम् । ईशानम् । इन्द्र । तस्थुषः ॥ २२ ॥

वेङ्कट० अभि ष्टुमः त्वाम् शूर ! यथा अदुग्धाः धेनूः दोहनार्थम् उपस्तुवन्ति । ‘तस्मात्प्रादादिति उज्जीय वन्दमाना उपस्तुवन्तः पशन्दुहन्ति’ (तैत्रा ३, २, ३, ७) इति ब्राह्मणम् । ईशानम् अस्य जङ्गमस्य सर्वस्य द्रष्टारम् ईशानम् इन्द्र ! तस्थुषः च ॥ २२ ॥

न त्वावाँ अन्यो दिव्यो न पार्थिवो न जातो न जनिष्यते ।

अश्वायन्तो मघवन्निन्द्र वाजिनो गव्यन्तस्त्वा हवामहे ॥ २३ ॥

न । त्वावान् । अन्यः । दिव्यः । न । पार्थिवः । न । जातः । न । जनिष्यते ।

अश्वयन्तः । मघवन् । इन्द्र । वाजिनः । गव्यन्तः । त्वा । हवामहे ॥ २३ ॥

वेङ्कट० न त्वत्सदृशः अन्यः दिव्यः पार्थिवः वा सम्प्रत्यस्ति न अपि जातः न अपि जनिष्यते । अश्वदीनिच्छन्तः तम् त्वा मघवन् इन्द्र ! वयम् हवामहे हविष्मन्तः ॥ २३ ॥

अभी षतस्तदा भरेन्द्र ज्यायः कनीयसः ।

पुरुवसुर्हि मघवन्सनादासि भरेभरे च हव्यः ॥ २४ ॥

अभि । सतः । तत् । आ । भर । इन्द्र । ज्यायः । कनीयसः ।

पुरुवसुः । हि । मघवन् । सनात् । असि । भरेभरे । च । हव्यः ॥ २४ ॥

वेङ्कट० अभि आ भर' सतः^१ प्रशस्तस्य वसिष्ठस्य तत् इन्द्र! धनं ज्यायन्!^३ कनीयसः मम । बहुधनः हि मघवन्! चिरादारभ्य त्वं भवसि सङ्ग्रामेसङ्ग्रामे च ह्वातव्यः^५ ॥ २४ ॥

परा नुदस्व मघवन्मित्रान्तसुवेदा नो वसु कृधि ।

अस्माकं बोध्यविता महाधने भव वृधः सखीनाम् ॥ २५ ॥

परा । नुदस्व । मघवन् । मित्रान् । सुवेदा । नः । वसु । कृधि ।

अस्माकम् । बोधि । अविता । महाधने । भव । वृधः । सखीनाम् ॥ २५ ॥

वेङ्कट० परा नुदस्व मघवन्! शत्रून् । सुलभानि^२ अस्माकं धनानि कुरु । अस्माकम् बुध्यस्व रक्षिता भवामीति । सङ्ग्रामे भव वर्धकः^६ सखीनाम् ॥ २५ ॥

इन्द्र क्रतुं न आ भर पिता पुत्रेभ्यो यथा ।

शिक्षा णो अस्मिन् पुरुहूत यामनि जीवा ज्योतिरशीमहि ॥ २६ ॥

इन्द्र । क्रतुम् । नः । आ । भर । पिता । पुत्रेभ्यः । यथा ।

शिक्षा । नः । अस्मिन् । पुरुहूत । यामनि । जीवाः । ज्योतिः । अशीमहि ॥ २६ ॥

वेङ्कट० अत्र शाट्यायनकम् — “शक्तिं ह वासिष्ठं सौदासा अग्नौ प्रासुः । स ह प्रास्यमानोऽनूवाच — ‘इन्द्र क्रतुं न आ भर पिता पुत्रेभ्यो यथा’ इति । एतावदेवास्व व्याहृतमास । अथ हैनमग्नौ^१ प्रासुः । अथ ह वसिष्ठ आजगाम । स होवाच — किं मे पुत्रः प्रास्यमानोऽब्रवीदिति । तस्मै होतुः — ‘इन्द्र क्रतुं न आ भर पिता पुत्रेभ्यो यथा’ इति एतावदेवास्व व्याहृतमासीत् । अथैनम् अग्नौ प्रास्यन्निति । स होवाच — ‘शिक्षा णो अस्मिन् पुरुहूत यामनि जीवा ज्योतिरशीमहि’ इति । यन्म एतमुत्तरमर्धर्चं मे पुत्रः प्रास्यमानो वक्ष्यति न चैवैनमग्नौ प्रासिष्यन् सर्वमायुरेध्यत्” (जैमि २, ३९२) इति । ताण्डके पुनः सर्वं एव प्रगाथो वासिष्ठ उक्तः (तु. तांब्रा ४, ७, २-४) । तत्र कात्यायनः — ‘सौदासैरग्नौ प्रक्षिप्यमाणः शक्तिरन्त्यं प्रगाथमारेभे । सोऽर्धर्चं उक्तेऽदह्यत्’ । तं पुत्रोक्तं वसिष्ठः समापयतेति शाट्यायनकम् । वसिष्ठस्यैव हतपुत्रस्यार्थम् इति ताण्डकम्’ (ऋअ २, ७, ३२) इति ।

इन्द्र! प्रज्ञानम् अस्माकम् आ भर, यथा पिता पुत्रेभ्यः धनं प्रयच्छति । प्रयच्छ अस्मभ्यम् पुरुहूत! अस्मिन् प्रयाणे । जीवन्तो वयं सूर्यम् अन्वहं प्राप्नुयाम ॥ २६ ॥

१. हर वि^१. २. सत ल अ^१ लअ; त वि^१. ३. तु. वैप १, १३९३ M; ज्यावान् मूको.

४. 'तव्य मूको. ५. बुलमान् मूको. ६. 'क वि^२ अ^१ ल; धक् लअ. ७-७. 'तमासाबद्ध' वि^२ अ^१.

८. 'क्वेदं दं' मूको.

मा नो अज्ञाता वृजना दुराध्योऽ माश्विवासो अव क्रमुः ।

त्वया वयं प्रवतः शश्वतीरपोऽति शूर तरामसि ॥ २७ ॥

मा । नः । अज्ञाताः । वृजनाः । दुःऽआध्यः । मा । अश्विवासः । अव । क्रमुः ।

त्वया । वयम् । प्रवतः । शश्वतीः । अपः । अति । शूर । तरामसि ॥ २७ ॥

वेङ्कट० मा अस्मान् अज्ञाताः^१ पापकृतः दुर्बुद्धयः मा च अश्विवाः शत्रवः अव क्रमुः । अवक्रमणम् अभिभवः । त्वया वयम् प्रवणाभिमुखानि बहूनि उदकानि शूर ! अति तराम ॥ २७ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके तृतीयाध्याये एकविंशो वर्गः^२ ॥

[३३]

^१आद्यानां नवानां वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः, अन्त्यानां पञ्चानां वसिष्ठपुत्राः । आद्यानां

नवानां वसिष्ठपुत्रा इन्द्रो वा देवता, अन्त्यानां पञ्चानां वसिष्ठः । त्रिष्टुप् छन्दः^२ ।

श्वित्यश्चो मा दक्षिणतस्कपर्दा धियंजिन्वासो अभि हि प्रमन्दुः ।

उत्तिष्ठन् वोचे परिं बर्हिषो नृन् न मे दूरादवितवे वसिष्ठाः ॥ १ ॥

श्वित्यश्चः । मा । दक्षिणतःस्कपर्दाः । धियम्ऽजिन्वासः । अभि । हि । प्रमन्दुः ।

उत्तिष्ठन् । वोचे । परिं । बर्हिषः । नृन् । न । मे । दूरात् । अवितवे । वसिष्ठाः ॥ १ ॥

वेङ्कट० कात्यायनः — ‘संस्तवो वसिष्ठस्य सपुत्रस्येन्द्रेण वा संवादः’ (ऋअ २, ७, ३३) इति ।

शौनकः — ‘वसिष्ठाय सपुत्राय श्वित्यश्चो^१ मेति संस्तवः ।

ऐन्द्रं सूक्तमिदं चैषां^२ संवादमपरे विदुः’ ॥ (तु. बृदे ५, १६३) इति ॥

तत्रादितो नऽभिर्वसिष्ठेन पुत्राः संस्तूयन्ते । तत्र नूनं वसिष्ठः सपुत्रो दाशराजं याजयाञ्चकार । ततो यज्ञान्ते गन्तुमुद्युक्तः पुत्रानिदमाह ।

श्वित्यश्चः श्वेतिमानम् अञ्जन्तः श्वेतवर्णाः । काश्मीरजा हि तथावर्णा भवन्ति । माम् दक्षिणतस्कपर्दाः । अत्र चूडाकरणे लौगाक्षिगृह्यम्^३ — ‘दक्षिणतो वसिष्ठानाम् (तु. काठ ४०, २) इति । कर्मणोऽस्य प्रीणयितारः अभि हि प्रमन्दुः । ततः प्रयाणाय यज्ञात् उत्तिष्ठन् अहं नेतृन् पुत्रान् परितो ब्रवीमि — न^४ मत्तः दूरात् गन्तुमर्हन्ति वसिष्ठाः, अपि तु समीपे स्थिता वचनमिदं श्रोतुमर्हन्तीति ॥ १ ॥

दूरादिन्द्रमनयन्ना सुतेन तिरो वैशन्तमति पान्तमुग्रम् ।

पाशद्युम्नस्य वायतस्य सोमात् सुतादिन्द्रोऽवृणीता वसिष्ठान् ॥ २ ॥

दूरात् । इन्द्रम् । अनयन् । आ । सुतेन । तिरः । वैशन्तम् । अति । पान्तम् । उग्रम् ।

पाशद्युम्नस्य । वायतस्य । सोमात् । सुतात् । इन्द्रः । अवृणीत । वसिष्ठान् ॥ २ ॥

१-१. त्रुटितम् लभ. २-२. नास्ति मूको. ३. श्वित्यश्चो अ^१; श्वित्यश्चो वि^२ लभ. ४. वै^३ अ^४, ५. लोकाक्षि^५ वि^६ ल; लोकाक्षिग्रह लभ; लोगाक्षि अ^७. ६. न न मूको.

वेङ्कट० दाशराजस्य सुतेन दूरस्थितम् इन्द्रम् ततः आ अनयन् । यथा तत्रत्यानां तिरोहितो भवति तथा अति आनयन् वैशन्तम् देशं तस्य गृहस्य स्वामिनं रक्षन्तम् उद्गूर्णम् । इन्द्रः च पाशद्युग्मस्य वयतः पुत्रस्य यज्ञाद् वसिष्ठान् दाशराजस्य याजकान् अवृणीत ॥ २ ॥

एवेन्नु कै सिन्धुमेभिस्ततरेवेन्नु कै भेदमेंभिर्जघान ।

एवेन्नु कै दाशराज्ञे सुदासं प्रावदिन्द्रो ब्रह्मणा वो वसिष्ठाः ॥ ३ ॥

एव । इत् । नु । कम् । सिन्धुम् । एभिः । ततार । एव । इत् । नु । कम् । भेदम् । एभिः । जघान ।
एव । इत् । नु । कम् । दाशराज्ञे । सुदासम् । प्र । आवत् । इन्द्रः । ब्रह्मणा । वः । वसिष्ठाः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० पूर्वार्धः परोक्षः । एवम् एव क्षिप्रम् एभिः वसिष्ठपुत्रैः स्तोत्रभिः इन्द्रः पाशद्युग्मस्य यज्ञा-
दागन्तुं नदीः ततार । अथैवम् एव भेदकम् एषां रक्षोवर्गम् जघान । एवम् एव दाशराजाय
सुदासम् नाम रक्षणीयम् प्र आवत् । हे वसिष्ठाः ! युष्माकं स्तोत्रेण दाशराजाय सुदासः
परिरक्षणाय च तत्र भेदकानि इन्द्रः जघानेति ॥ ३ ॥

जुष्टीं नरो ब्रह्मणा वः पितृणामक्षमव्ययं न किल रिषाथ ।

यच्छकरीषु बृहता रवेणन्द्रे शुष्ममदधाता वसिष्ठाः ॥ ४ ॥

जुष्टी । नरः । ब्रह्मणा । वः । पितृणाम् । अक्षम् । अव्ययम् । न । किल । रिषाथ ।
यत् । शकरीषु । बृहता । रवेण । इन्द्रे । शुष्मम् । अदधात । वसिष्ठाः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० प्रीतिः भवति हे नेतारः ! युष्माकं स्तोत्रेण पितृणाम् इति, वसिष्ठः आत्मानम् परोक्ष्यन्नाह —
प्रीतो भवामीति । अथ रथाक्षम् अव्ययम्^१ चलयामि । न किल यूयं कदाचित् रिष्यथ^२ । यस्माद्
ऋक्षु प्रयुक्तेन^३ महता रवेण इन्द्रे^४ बलम् निहितवन्तो यूयं हे वसिष्ठाः ! इति ॥ ४ ॥

उद् धामिवेत् तृष्णजो नाथितासोऽदीधयुर्दाशराज्ञे वृतासः ।

वसिष्ठस्य स्तुवत इन्द्रो अश्रोदुरुं तत्सुभ्यो अकृणोदु लोकम् ॥ ५ ॥

उत् । धामि^१वेत् । इत् । तृष्णजः । नाथितासः । अदीधयुः । दाशराज्ञे । वृतासः ।
वसिष्ठस्य । स्तुवतः । इन्द्रः । अश्रोत् । उरुम् । तत्सुभ्यः । अकृणोत् । ऊँ इति । लोकम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० उद्गीथैः अस्तुवन् आदित्यम् इव जातवृष्णाः वृष्टिं^२ याचमानाः दाशराजेन वृताः तस्मै
इन्द्रम् । तथा वसिष्ठस्य च स्तुवतः स्तुतिम् इन्द्रः अश्रीषीत् । विस्तीर्णम् लोकम् शत्रुहनेन
तत्सुभ्यः^३ च अकरोत् । तत्सवो दाशा इति ॥ ५ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके तृतीयाध्याये द्वाविंशो वर्गः’ ॥

१. राजः मूको. २. अपरोक्षं मूको. ३-३. रथाक्षयव्ययं वि^२ अ^१; रथाक्षम्. अप्यरबम् ल लभ.
४. इष्यं मूको. ५. नास्ति वि^२ अ^१. ६. इन्द्र मूको. ७. वृष्टिं मूको. ८. त्रिसु मूको.
९-९. नास्ति मूको.

दण्डा इवेद् गोअजनास आसन् परिच्छिन्ना भरता अर्भकासः ।

अर्भवच्च पुरेता वसिष्ठ आदित् तृसूनां विशो अप्रथन्त ॥ ६ ॥

दण्डाऽईव । इत् । गोऽअजनासः । आसन् । परिऽच्छिन्नाः । भरताः । अर्भकासः ।

अर्भवत् । च । पुरःएता । वसिष्ठः । आत् । इत् । तृसूनाम् । विशः । अप्रथन्त ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यथा गोअजनाः दण्डाः परिच्छिन्नशाखा भवन्ति एवं निरस्तपरिचरणाः भरतकुलजाताः अर्भकाः विश्वामित्रा अस्माकं सपत्नाः अभवन् । तेषाम् एषाम् अभवत् च^१ पुरेता वसिष्ठः । अनन्तरमेव तृसूनाम् प्रजाः निहतशत्रुकाः प्रथिताः अभवन् इति ॥ ६ ॥

त्रयः कृण्वन्ति भुवनेषु रेतस्तिष्ठः प्रजा आर्या ज्योतिरग्राः ।

त्रयो घर्मास उषसं सचन्ते सर्वा इत् तां अनु विदुर्वसिष्ठाः ॥ ७ ॥

त्रयः । कृण्वन्ति । भुवनेषु । रेतः । तिष्ठः । प्रजाः । आर्याः । ज्योतिऽअग्राः ।

त्रयः । घर्मासः । उषसम् । सचन्ते । सर्वान् । इत् । तान् । अनु । विदुः । वसिष्ठाः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अत्र शाटयायनकम् — “त्रयः कृण्वन्ति हि भुवनेषु रेतः’ इत्यग्निः पृथिव्यां रेतः कृणोति वायुरन्तरिक्षे आदित्यो दिवि । ‘तिष्ठः प्रजा आर्या ज्योतिरग्राः’ इति वसवो रुद्रा^२ आदित्यास्तेषाम् एतज्ज्योतिर्यदसावादित्यः । ‘त्रयो घर्मास उषसं सचन्ते’ इत्यग्निरसं सचते वायुरुषसम् सचते आदित्य उषसं सचत इति । ‘सर्वान् एव तान् अनु विदुः वसिष्ठाः’ ” (जैमि २, १४१-२) ॥ ७ ॥

सूर्यस्येव वक्षथो ज्योतिरेषां समुद्रस्येव महिमा गभीरः ।

वातस्येव प्रजवो नान्येन स्तोमो वसिष्ठा अन्वेतवे वः ॥ ८ ॥

सूर्यस्यऽइव । वक्षथः । ज्योतिः । एषाम् । समुद्रस्यऽइव । महिमा । गभीरः ।

वातस्यऽइव । प्रजवः । न । अन्येन । स्तोमः । वसिष्ठाः । अनुऽएतवे । वः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यथा सूर्यस्य अश्वः सञ्चरति एवम् एषाम् अपि ज्योतिः सर्वतोदिक्कं विसरति उदधेः इव महिमा गभीरः^३ वातस्य इव^४ प्रजवः अन्येन केनचिद् युष्माकम् स्तोमः हे वसिष्ठाः ! न अन्वेतुं शक्यत इति । उत्तरोऽर्धर्चः^५ प्रत्यक्षः ॥ ८ ॥

त इन्निण्यं हृदयस्य प्रकेतैः सहस्रवल्गुमभि सं चरन्ति ।

यमेन तत् परिधिं वयन्तोऽप्सरस उप सेदुर्वसिष्ठाः ॥ ९ ॥

१. नास्ति अ^१. २. नास्ति वि^२ अ^१. ३-३. ^१तस्यैव मूको. ४. ^२तराभिः वि^३ छ; उत्तारोऽर्धः कश्च; ^४तराभिः अ^१.

ते । इत् । निष्पम् । हृदयस्य । प्रऽक्रेतैः । सहस्रऽवल्लभम् । अभि । सम् । चरन्ति ।
यमेन । ततम् । परिऽधिम् । वयन्तः । अप्सरसः । उप । सेदुः । वसिष्ठाः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० ते एव अन्तर्हितम् हृदयस्य प्रज्ञानैः बहुशास्त्रं कर्म अभि सम् चरन्ति । तेऽस्मान् उर्वश्याः^१
पुत्रान् ईश्वरेण कृतम् परिधिम् कर्मतन्तुम् वयन्तः^२ उप सेदुः वसिष्ठपुत्रा इति ॥ ९ ॥

विद्युतो ज्योतिः परिं संजिहानं मित्रावरुणा यदपश्यतां त्वा ।

तत् ते जन्मोत्तैकं वसिष्ठागस्त्यो यत् त्वा विश आजुभारं ॥ १० ॥

विऽद्युतः । ज्योतिः । परिं । समऽजिहानम् । मित्रावरुणा । यत् । अपश्यताम् । त्वा ।
तत् । ते । जन्म । उत । एकम् । वसिष्ठ । अगस्त्यः । यत् । त्वा । विशः । आऽजुभारं ॥ १० ॥

वेङ्कट० वसिष्ठ ! अन्तरिक्षे विद्युतः ज्योतिः भूत्वा सञ्चरन्तम् त्वाम् मित्रावरुणा यदा परि अपश्यताम्,
तदानीं तव एकम् जन्म अभूत् । अगस्त्यः यदा त्वाम् मनुष्यान् प्रत्याहृतवान्^३ । अगस्त्यवसिष्ठौ
नूनं सम्मन्थ्यैव^४ मानुष्यकमास्थिताविति ॥ १० ॥

^५इति पञ्चमाष्टके तृतीयाध्याये त्रयोविंशो वर्गः^६ ।

उतासि मैत्रावरुणो वसिष्ठोर्वश्या ब्रह्मन् मनसोऽधि जातः ।

द्रप्सं स्कन्नं ब्रह्मणा दैव्येन विश्वे देवाः पुष्करे त्वाददन्त ॥ ११ ॥

उत । असि । मैत्रावरुणः । वसिष्ठ । उर्वश्याः । ब्रह्मन् । मनसः । अधि । जातः ।
द्रप्सम् । स्कन्नम् । ब्रह्मणा । दैव्येन । विश्वे । देवाः । पुष्करे । त्वा । अददन्त ॥ ११ ॥

वेङ्कट० अपि च भवसि मित्रावरुणयोः पुत्रस्त्वम् वसिष्ठ ! उर्वश्याः ब्रह्मन् ! मनसः अधि जातः ।
मित्रावरुणयोः दीक्षितयोर्हृदयमपसरसं दृष्ट्वा वासतीवरे^१ कुम्भे रेतः स्कन्नम् आसीत् ।
ततोऽगस्त्यवसिष्ठौ समजायेताम् । उर्वशीतो^२ मित्रावरुणयोर्मनसोऽधिजात इत्युक्तो^३ भवति ।
मित्रावरुणयोः स्कन्नम् रेतः दैव्येन ब्रह्मणा मन्त्रेण विश्वे देवाः पुष्करे कुम्भस्यान्तरिक्षे
त्वाम् अधारयन् (तु. बृदे ५, १४९-१५५) ॥ ११ ॥

स प्रक्रेत उभयस्य प्रविद्वान्तसहस्रदान उत वा सदानः ।

यमेन तत् परिधिं वयिष्यन्ऽप्सरसः परिं जज्ञे वसिष्ठः ॥ १२ ॥

सः । प्रऽक्रेतः । उभयस्य । प्रऽविद्वान् । सहस्रऽदानः । उत । वा । सदानः ।
यमेन । ततम् । परिऽधिम् । वयिष्यन् । अप्सरसः । परिं । जज्ञे । वसिष्ठः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० वसिष्ठः प्रज्ञाता पार्थिवं दिव्यं च लोकं प्रजानन् गोसहस्रदानः, यद्वा सर्वदा दानयुक्तः, न
सहस्रदानः एव । यमेन ततम् कर्मतन्तुम् वयिष्यन् अप्सरसः परिं अजायत वसिष्ठः ॥ १२ ॥

१. °श्याम् मूको २. वमन्तः मूको. ३. °त्याहृत° मूको. ४. सम्मत्तै वि° अ'; °न्ये ल लज. ५. नास्ति
मूको. ६. °तीपरे वि° अ'; वास्तीपरे ल लज. ७. °शीगता वि° अ'; °शीगतो ल लज. ८. इत्यल्यो मूको,

सत्रे ह जातविषिता नमोभिः कुम्भे रेतः सिषिचतुः समानम् ।

ततो ह मान उदियाय मध्यात् ततो जातमृषिमाहुर्वसिष्ठम् ॥ १३ ॥

सत्रे । ह । जातौ । इषिता । नमोऽभिः । कुम्भे । रेतः । सिषिचतुः । समानम् ।

ततः । ह । मानः । उत् । इयाय । मध्यात् । ततः । जातम् । ऋषिम् । आहुः । वसिष्ठम् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० सत्रे प्रादुर्भूतौ मित्रावरुणौ यज्ञे प्रवृत्तौ हविर्भिः मानुषैः स्वेषुस्वेषु यज्ञेषु अध्येषितौ कुम्भे रेतः सिषिचतुः समानम् । ततः कुम्भस्य मध्यात् अगस्त्यः उत् इयाय । ततः^१ जातम् ऋषिम् आहुः वसिष्ठम् ॥ १३ ॥

उक्थभृतं सामभृतं विभर्ति ग्रावाणं विभ्रत् प्र वदात्यग्रे ।

उपैनमाध्वं सुमनस्यमाना आ वो गच्छति प्रतृदो वसिष्ठः ॥ १४ ॥

उक्थऽभृतम् । सामऽभृतम् । विभर्ति । ग्रावाणम् । विभ्रत् । प्र । वदाति । अग्रे ।

उप । एनम् । आध्वम् । सुमनस्यमानाः । आ । वो । गच्छति । प्रतृदः । वसिष्ठः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० होता उक्थभृत्, उद्गाता सामभृत्^२ । तौ वसिष्ठोऽध्वर्युः सन्धारयति^३ । तथा^४ अभिषवणग्रावाणं धारयन् प्रथममेव यजूंषि 'प्र वदति' । उप विशत एनम् सुमनसो भवन्तः । आ गच्छति^५ युष्मान्^६ हे 'प्रतृदः । तृत्सवः'^७ वसिष्ठः इति ॥ १४ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके तृतीयाध्याये चतुर्विंशो वर्गः ।

[३४]

^१वसिष्ठो मैत्रावरुणिक्रंषिः । विश्वे देवा देवता, षोडश्या अहिः, सप्तदश्या अहिर्बुध्न्यः ।

^२द्विपदा विराट् छन्दः, अन्त्याश्चतस्रस्त्रिष्टुभः ।

प्र शुक्रैतु देवी मनीषा अस्मत् सुतष्टो रथो न वाजी ॥ १ ॥

प्र । शुक्रा । एतु । देवी । मनीषा । अस्मत् । सुतष्टः । रथः । न । वाजी ॥ १ ॥

वेङ्कट० वसिष्ठः । वैश्वदेवम् । प्र एतु ज्वलन्ती देवी स्तुतिर्वाग् अस्मत्तः सुतष्टः रथः इव वेगवानिति ॥ १ ॥

विदुः पृथिव्या दिवो जनित्रं शृण्वन्त्यापो अध क्षरन्तीः ॥ २ ॥

विदुः । पृथिव्याः । दिवः । जनित्रम् । शृण्वन्ति । आपः । अध । क्षरन्तीः ॥ २ ॥

वेङ्कट० ओषधीः पुण्यन्त्या अस्याः द्युलोकात् जनितम् उदकम् आगच्छतीति विदुः । एतदेवाह— तदनन्तरम् शृण्वन्ति^१ आपः स्वर्गात्^२ क्षरन्त्यः^३ ॥ २ ॥

१. तन्तवे वि^२; ततवे अ^१ ल लभ. २. 'महत् मूको. ३. 'रयन्ति मूको. ४. कथं वि^१; कथा अ^१. ५-५. प्रवति मूको. ६. 'च्छन्ति मूको. ७. युष्मासु (°स लभ.) वि^२ ल लभ; °ष्मां स अ^१. ८-८. प्रतृत्सवो वि^२; प्रतृत्सव अ^१; पुत्रदस्तृत्सवः ल लभ. ९-९. नास्ति मूको. १०-१०. उदसर्गात् वि^२ अ^१; अपः स्व^१ लभ. ११. क्षरन्ति मूको.

आपश्चिदस्मै पिन्वन्त पृथ्वीवृत्रेषु शूरा मंसन्त उग्राः ॥ ३ ॥

आपः । चित् । अस्मै । पिन्वन्त । पृथ्वीः । वृत्रेषु । शूराः । मंसन्ते । उग्राः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आपः चित् अस्मै इन्द्राय अक्षरन् विस्तीर्णाः । युद्धेषु चैनम्^१ शूराः स्तुवन्ति उग्राः ॥ ३ ॥

आ धूर्षस्मै दधाताश्वानिन्द्रो न वज्री हिरण्यवाहुः ॥ ४ ॥

आ । धूऽसु । अस्मै । दधात । अश्वान् । इन्द्रः । न । वज्री । हिरण्यवाहुः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० आ दधात इन्द्राय रथस्य धूर्षु अश्वान्, इन्द्रः इदानीं वज्रवान् हिरण्यपाणिः^२ आगच्छतु ॥ ४ ॥

अभि प्र स्थातहेव यज्ञं यातैव पत्मन् तमनां हिनोत ॥ ५ ॥

अभि । प्र । स्थात । अहं^३इव । यज्ञम् । याता^४इव । पत्मन् । तमनां । हिनोत ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यथा अहानि सूर्यः अभिप्रतिष्ठते तथा यूयम् यज्ञम् अभि प्र तिष्ठत । याता अध्वगः^५ स यथा मागे पादं प्रेरयति, तथा^६ यज्ञं स्वयमेव प्रेरयतेति । अस्तोत्तरा^७ भूयसे निर्वचनाय ॥ ५ ॥

तमनां समत्सु हिनोत यज्ञं दधात केतुं जनाय वीरम् ॥ ६ ॥

तमनां । समत्सु । हिनोत । यज्ञम् । दधात । केतुम् । जनाय । वीरम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० स्वयम् एषु सहस्रांशेषु प्रवृत्तेषु निष्क्रमयत । यज्ञम् पुरोदधत । शत्रुजनाय युद्धे^८स्वात्मनो^९ ज्ञापयितारम् वीरम् ॥ ६ ॥

उदस्य शुष्माद् भानुर्नार्ति बिभर्ति भारं पृथिवी न भूम ॥ ७ ॥

उत् । अस्य । शुष्मात् । भानुः । न । अर्ति । बिभर्ति । भारम् । पृथिवी । न । भूम ॥ ७ ॥

वेङ्कट० "उत् गच्छतु" यज्ञस्य बलाद् आदित्य इव शत्रून् प्रति वीरः । सोऽयं यज्ञः बिभर्ति^{१०} भारम् यथा भूमिः^{११} भूतजातमिति ॥ ७ ॥

हयामि देवां अयातुरग्ने साधन्नृतेन धियं दधामि ॥ ८ ॥

हयामि । देवान् । अयातुः । अग्ने । साधन् । ऋतेन । धियम् । दधामि ॥ ८ ॥

वेङ्कट० हयामि^{१२} देवान् "अगच्छन् अहिंसको वा" अग्ने ! । साधयन् यज्ञं सत्येन अहं कर्म धारयामि ॥ ८ ॥

अभि वो देवीं धियं दधिध्वं प्र वो देवत्रा वाचं कृणुध्वम् ॥ ९ ॥

अभि । वः । देवीम् । धियम् । दधिध्वम् । प्र । वः । देवत्रा । वाचम् । कृणुध्वम् ॥ ९ ॥

१. चैनम् अ^१. २. ण्यवान् वाहुः अ^२; ण्यवाहुः ल लभ. ३. ध्वगेरा मूको. ४. यथा मूको.

५. अस्याः उत्तरा ल प्रस्तावः. ६. युद्धेनात्म^६ मूको. ७-७. तुच्छस्य तु मूको; उदार्त ल प्रस्तावः.

८. विभक्ति मूको. ९. भूमि मूको. १०. हयान मूको. ११-११. अच्छन्न हिंसको वाम् मूको.

वेङ्कट० अभि धारयत यूयं देवनशीलम् कर्म । देवेषु च वाचम् यूयम् प्र धारयतेति ॥ ९ ॥

आ चष्ट आसां पाथो नदीनां वरुण उग्रः सहस्रचक्षाः ॥ १० ॥

आ । चष्टे । आसाम् । पाथः । नदीनाम् । वरुणः । उग्रः । सहस्रचक्षाः ॥ १० ॥

वेङ्कट० आसाम् नदीनाम् उदकम् आ चष्टे अभिपश्यति वरुणः उग्रः सहस्रदर्शनः ॥ १० ॥

१ इति पञ्चमाष्टके तृतीयाध्याये पञ्चविंशो वर्गः ॥

राजा राष्टानां पेशो नदीनामनुत्तमस्मै क्षत्रं विश्वायु ॥ ११ ॥

राजा । राष्टानाम् । पेशः । नदीनाम् । अनुत्तमः । अस्मै । क्षत्रम् । विश्वऽआयु ॥ ११ ॥

वेङ्कट० राजमानानाम् अन्येषां प्रभूणामपि राजा । अपि वा जनपदा राष्टाणि । णत्वाभावश्छान्दसः २ ।
रूपम् नदीनाम् । अनुत्तमं शत्रुभिः अस्मै बलम् भवतु सर्वगामि ॥ ११ ॥

अविष्टो अस्मान् विश्वासु विक्ष्वयुं कृणोत शंसं निनित्सोः ॥ १२ ॥

अविष्टो इति । अस्मान् । विश्वासु । विक्ष्व । अयुम् । कृणोत । शंसम् । निनित्सोः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० रक्षति एव अस्मान् सर्वासु प्रजासु । स निन्दितुमिच्छतः शत्रोः शंसनम् अद्योतमानम्
करोतु ॥ १२ ॥

व्येतु दिद्युद् द्विषामशैवा युयोत विष्वग्रपस्तनूनाम् ॥ १३ ॥

वि । एतु । दिद्युत् । द्विषाम् । अशैवा । युयोत । विष्वक् । रपः । तनूनाम् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० अपगच्छतु आयुधम् शत्रूणाम् असुखम् । पृथक् करोतु विष्वक् पापम् तनूनाम् ॥ १३ ॥

अवीन्नो अग्निहव्यान्नमोभिः प्रेष्ठो अस्मा अधायि स्तोमः ॥ १४ ॥

अवीत् । नः । अग्निः । हव्यऽअत् । नमःऽभिः । प्रेष्ठः । अस्मै । अधायि । स्तोमः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० रक्षतु अस्मान् अग्निः हविषोऽत्ता ५ नमस्कारैः प्रियतमः । अस्मै अग्नये अस्माभिः स्तोमाः
कृताः ॥ १४ ॥

सजूर्देवेभिरपां नपातं सखायं कृध्वं शिवो नो अस्तु ॥ १५ ॥

सजृः । देवेभिः । अपाम् । नपातम् । सखायम् । कृध्वम् । शिवः । नः । अस्तु ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अपान्नपाद् देवैः सङ्गतो भवति । तम् अपाम् नपातम् सखायम् कुरुध्वम् । सः शिवः
अस्माकम् अस्तु ॥ १५ ॥

अब्जामुक्थैरहिं गृणीषे बुध्ने नदीनां रजःसु सीदन् ॥ १६ ॥

अप्जाम् । उक्थैः । अहिम् । गृणीषे । बुध्ने । नदीनाम् । रजःसु । सीदन् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० अप्सुजातम् शस्त्रैः अहिम्^१ गृणीषे नदीनाम् बुध्ने उदकेषु सीदन्तम् । निरुक्तं द्रष्टव्यम्
(या १०, ४४) ॥ १६ ॥

मा नोऽहिर्बुध्न्यो रिषे धान्मा यज्ञो अस्य स्निधत्तयोः ॥ १७ ॥

मा । नः । अहिः । बुध्न्यः । रिषे । धात् । मा । यज्ञः । अस्य । स्निधत् । ऋतुः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० मा अस्मान् अहिः बुध्न्यः^२ देवो विनाशाय दधातु । मा च अस्य यज्ञोऽस्मात् अवस्रवतु^३
यज्ञकामस्येति ॥ १७ ॥

उत न एषु नृषु श्रवो धुः प्र राये यन्तु शर्धन्तो अर्यः ॥ १८ ॥

उत । नः । एषु । नृषु । श्रवः । धुः । प्र । राये । यन्तु । शर्धन्तः । अर्यः ॥ १८ ॥

वेङ्कट० अपि च अस्माकम् एषां नृणां मध्ये अन्नम् ददतु । प्र यच्छन्तु च धनाय । शर्धन्तिरुत्साहकम् ।
शर्धन्तः गमनशीला देवाः ॥ १८ ॥

तपन्ति शत्रुं स्वर्णं भूमा महासेनासो अमैभिरेषाम् ॥ १९ ॥

तपन्ति । शत्रुम् । स्वः । न । भूमिम् । महासेनासः । अमैभिः । एषाम् ॥ १९ ॥

वेङ्कट० तपन्ति शत्रुम् आदित्य इव भूमिम् महासेनाः^४ स्तोतारः बलैः देवानाम् ॥ १९ ॥

आ यन्नः पत्नीर्गमन्त्यच्छा त्वष्टा सुपाणिर्दधातु वीरान् ॥ २० ॥

आ । यत् । नः । पत्नीः । गमन्ति । अच्छा । त्वष्टा । सुपाणिः । दधातु । वीरान् ॥ २० ॥

वेङ्कट० यदि अस्मान् देवपत्न्यः आ गच्छन्ति । यदि च सुपाणिः त्वष्टा वीरान् धारयति ।
पूर्वत्र सम्बन्धः ॥ २० ॥

^५इति पञ्चमाष्टके तृतीयाध्याये षड्विंशो वर्गः ॥

प्रति नः स्तोमं त्वष्टा जुषेत स्यादस्मे अरमतिर्वसूयुः ॥ २१ ॥

प्रति । नः । स्तोमम् । त्वष्टा । जुषेत । स्यात् । अस्मे इति । अरमतिः । वसूयुः ॥ २१ ॥

वेङ्कट० प्रति सेवेत अस्माकम् स्तोमम् त्वष्टा । भवतु अस्मासु पर्याप्तमतिः त्वष्टा धनकामः ॥ २१ ॥

१. अभि वि^१; रहितम् ल लङ्. २-२. अहिर्बुध्न्यः ल लङ्. ३. वन्तु ल लङ्. ४-४. 'मिस्थहा'
वि^२; 'मिस्थमा' अ' लङ्; 'मिस्था' ल. ५-५. नास्ति मूको. ६. सोमः वि^३ अ'; स्तोमः ल लङ्.

ता नो रासन् रातिषाचो वसून्या रोदसी वरुणानी शृणोतु ।

वरुत्रीभिः सुशरणो नो अस्तु त्वष्टा सुदत्रो वि दधातु रायः ॥ २२ ॥

ता । नः । रासन् । रातिऽसाचः । वसूनि । आ । रोदसी इति । वरुणानी । शृणोतु ।

वरुत्रीभिः । सुऽशरणः । नः । अस्तु । त्वष्टा । सुऽदत्रः । वि । दधातु । रायः ॥ २२ ॥

वेङ्कट० तानि अस्मभ्यं ददतु दानस्य सम्भक्त्यः^२ धनानि^३ । द्यावापृथिव्यौ तदनुगच्छेताम् ।

तथा 'आ शृणोतु' वरुणानी च स्तुतिम्^४ । देवपत्नीभिः सह सुगृहः अस्माकम् अस्तु । त्वष्टा सुधनः^५ करोतु चाभिमतं धनं हितम्^६ ॥ २२ ॥

तन्नो रायः पर्वतास्तन्न आपस्तद् रातिषाच ओषधीरुत द्यौः ।

वनस्पतिभिः पृथिवी सजोषा उभे रोदसी परि पासतो नः ॥ २३ ॥

तत् । नः । रायः । पर्वताः । तत् । नः । आपः । तत् । रातिऽसाचः । ओषधीः । उत । द्यौः ।

वनस्पतिभिः । पृथिवी । सऽजोषा । उभे इति । रोदसी इति । परि । पासतः । नः ॥ २३ ॥

वेङ्कट० 'तत् इदं' स्तोत्रम् अस्माकं त्वष्टृप्रभृतयः परि रक्षन्त्विति ॥ २३ ॥

अनु तदुर्वी रोदसी जिहातामनु द्युक्षो वरुण इन्द्रसखा ।

अनु विश्वे मरुतो ये सहासो रायः स्याम धरुणं धियध्वै ॥ २४ ॥

अनु । तत् । उर्वी इति । रोदसी इति । जिहाताम् । अनु । द्युक्षः । वरुणः । इन्द्रसखा ।

अनु । विश्वे । मरुतः । ये । सहासः । रायः । स्याम । धरुणम् । धियध्वै ॥ २४ ॥

वेङ्कट० विस्तीर्णे द्यावापृथिव्यौ तत् अनु गच्छेताम् । तथा वरुणः च दीप्तः^७ अनु गच्छतु

इन्द्रसखा^८ । अनु गच्छन्तु विश्वे च मरुतः ये सहनशीलाः । धनस्य गृहम् वयं स्याम श्रितानां भारणार्थमिति ॥ २४ ॥

तन्न इन्द्रो वरुणो मित्रो अग्निराप ओषधीर्वनिनो जुषन्त ।

शर्मन्त्स्याम मरुतामुपस्थे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ २५ ॥

तत् । नः । इन्द्रः । वरुणः । मित्रः । अग्निः । आपः । ओषधीः । वनिनः । जुषन्त ।

शर्मन् । स्याम । मरुताम् । उपस्थे । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ २५ ॥

१-१. या ६, १४ द्र.

२. संभक्ता वि^१; संभक्त्या अ^१; संभक्त्यः ल लङ्.

३. 'नि' आशृणोतु

मूको.

४-४. नास्ति मूको.

५. स्तुतिः वि^१ ल लङ्; स्तुति अ^१.

६. 'धनम्' वि^२ अ^१; 'धन

ल लङ्.

७. हितः लङ्.

८-८. तदित् ल लङ्.

९. दीप्तिः मूको.

१०. 'न्द्रसखा मूको.

वेङ्कट० तत् इदम् अस्माकम् इन्द्रादयः सेवन्ताम्, 'ओषध्यः वृक्षाश्च' । तथा वयम् मरुताम् उपस्थाने सति सुखे स्याम इति ॥ २५ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके तृतीयाध्याये सप्तविंशो वर्गः ^२ ॥

[३५]

^१वसिष्ठो मैत्रावरुणिक्रंषिः । विश्वेदेवा देवता । त्रिष्टुप् छन्दः ^२ ।

शं न इन्द्राग्नी भवतामवोभिः शं न इन्द्रावरुणा रातह्वया ।

शमिन्द्रासोमा सुविताय शं योः शं न इन्द्रापूषणा वार्जसातौ ॥ १ ॥

शम् । नः । इन्द्राग्नी इति । भवताम् । अवऽभिः । शम् । नः । इन्द्रावरुणा । रातह्वया ।

शम् । इन्द्रासोमा । सुविताय । शम् । योः । शम् । नः । इन्द्रापूषणा । वार्जसातौ ॥ १ ॥

वेङ्कट० शमयितारानुपद्रवाणाम् इन्द्राग्नी भवताम् ^१रक्षणैः इति । इन्द्रस्य प्राधान्यात् सर्वेष्वनुषङ्गः ।

शम् अस्माकम् इन्द्रावरुणौ मनुष्यैर्देवहविष्कौ । शम् इन्द्रासोमौ अभ्युदयार्थम् अस्माकम् । शम् योः

च भवताम् ^२ । 'शम् इति' पुनः ^३ पूरणम् । शम् अस्माकम् इन्द्रापूषणौ युद्ध इति ॥ १ ॥

शं नो भगः शमु नः शंसौ अस्तु शं नः पुरंधिः शमु सन्तु रायः ।

शं नः सत्यस्य सुयमस्य शंसः शं नो अर्यमा पुरुजातो अस्तु ॥ २ ॥

शम् । नः । भगः । शम् । ऊँ इति । नः । शंसः । अस्तु । शम् । नः । पुरंम्ऽधिः । शम् । ऊँ इति ।

सन्तु । रायः ॥ शम् । नः । सत्यस्य । सुयमस्य । शंसः । शम् । नः । अर्यमा । पुरुऽजातः । अस्तु ॥ २ ॥

वेङ्कट० शम् अस्माकम् भगः देवः । शम् एव अस्माकं नराशंसः भवतु । शम् अस्माकं प्रजा ।

शम् एव भवन्तु धनानि । शम् नः सत्यस्य सुयमस्य ^१ शंसनम् । शम् नः अर्यमा बहुजनः

भवतु ॥ २ ॥

शं नो धाता शमु धर्ता नो अस्तु शं न उरूची भवतु स्वधाभिः ।

शं रोदसी बृहती शं नो अद्रिः शं नो देवानां सुहृद्वानि सन्तु ॥ ३ ॥

शम् । नः । धाता । शम् । ऊँ इति । धर्ता । नः । अस्तु । शम् । नः । उरूची । भवतु । स्वधाभिः ।

शम् । रोदसी इति । बृहती इति । शम् । नः । अद्रिः । शम् । नः । देवानां । सुहृद्वानि । सन्तु ॥ ३ ॥

वेङ्कट० शम् नः धाता भवतु । शम् एव धर्ता । शम् नः विस्तीर्णा पृथिवी अन्नैः भवतु । शम्

द्यावापृथिव्यौ मह्यौ । शम् पर्वतः । शम् नः देवानाम् स्वाह्वानानि स्तोत्राणि भवन्तु ॥ ३ ॥

शं नो अग्निज्योतिरनीको अस्तु शं नो मित्रावरुणावधिना शम् ।

शं नः सुकृतां सुकृतानि सन्तु शं न इषिरो अभि वातु वातः ॥ ४ ॥

शम् । नः । अग्निः । ज्योतिः॑ऽअनीकः । अस्तु । शम् । नः । मित्रावरुणौ । अधिना । शम् ।

शम् । नः । सु॒कृताम् । सु॒कृतानि । सन्तु । शम् । नः । इ॒षि॒रः । अ॒भि । वा॒तु । वा॒तः ॥४॥

वेङ्कट० शम् अस्माकम् अग्निः ज्योतिर्मुखो भवतु । शम् अस्माकम् मित्रावरुणौ१ अधिनौ च ।

शम् नः सुकृतम् सुकृतानि कर्माणि भवन्तु । तथा सुखम् अस्माकं गमनशीलः वातः

आ वातु ॥ ४ ॥

शं नो द्यावापृथिवी पूर्वहूतौ शमन्तरिक्षं दृश्ये नो अस्तु ।

शं न ओषधीर्वनिनो भवन्तु शं नो रजसस्पतिरस्तु जिष्णुः ॥ ५ ॥

शम् । नः । द्यावा॑पृथि॒वी इति । पूर्व॑हूतौ । शम् । अन्तरि॑क्षम् । दृश्ये । नः । अस्तु ।

शम् । नः । ओष॑धीः । व॒नि॒नः । भ॒वन्तु । शम् । नः । रज॑सः । प॒तिः । अस्तु । जि॒ष्णुः ॥५॥

वेङ्कट० शम् अस्माकं द्यावापृथिव्यौ प्रथमाह्वाने । सुखम् अन्तरिक्षम् दर्शनाय अस्माकं भवतु ।

शम् नः ओषध्यः वृक्षाः च भवन्तु । शम् नः लोकस्य पतिः अस्तु जिष्णुः आदित्यः ॥ ५ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके तृतीयाध्याये अष्टाविंशो वर्गः^२ ॥

शं न इन्द्रो वसुभिर्देवो अस्तु शमादित्येभिर्वरुणः सुशंसः ।

शं नो रुद्रो रुद्रेभिर्जलाषः शं नस्त्वष्टा ग्राभिरिह शृणोतु ॥ ६ ॥

शम् । नः । इन्द्रः । वसु॑भिः । दे॒वः । अस्तु । शम् । आ॒दि॒त्येभिः । वरु॑णः । सु॒शंसः ।

शम् । नः । रु॒द्रः । रु॒द्रेभिः । ज॒ला॒षः । शम् । नः । त्वष्टा । ग्रा॒भिः । इ॒ह । शृ॒णोतु ॥ ६ ॥

वेङ्कट० शम् नः इन्द्रः वसुभिः सह देवः भवतु । तथा आदित्यैः ^१वरुणः च शम् भवतु सुशुतिः^२ ।

शम् नः रुद्रः रुद्रैः सुखकरः । 'जलाषः' (निघ ३, ६) इति सुखनाम^३ । शम् नः त्वष्टा देवपत्नीभिः

सह स्तोत्रम् इह शृणोतु ॥ ६ ॥

शं नः सोमो भवतु ब्रह्म शं नः शं नो ग्रावाणः शम् सन्तु यज्ञाः ।

शं नः स्वरूपां मितर्यो भवन्तु शं नः प्रस्वः शम्वेस्तु वेदिः ॥ ७ ॥

शम् । नः । सोमः । भ॒वतु । ब्र॒ह्म । शम् । नः । शम् । नः । ग्रा॒वा॒णः । शम् । ऊँ इति । सन्तु । य॒ज्ञाः ।

शम् । नः । स्वरू॑पाम् । मि॒तर्यः । भ॒वन्तु । शम् । नः । प्र॒स्वः । शम् । ऊँ इति ।

अस्तु । वे॒दिः ॥ ७ ॥

१. इन्द्रावरुणं मूको.

२-२. नास्ति मूको.

३-३. रुणस्य मूको.

४. सुश्रुति वि^२ अ^१.

५. खमावः मूको.

वेङ्कट० शम् नः सोमः भवतु । ब्रह्म च अस्माकं शङ्करम् । शम् नः आवाणः । शम् एव सन्तु यज्ञाः । शम् नः यूपानां मानानि भवन्तु । शम् नः बर्हीषि । शम् एव अस्तु वेदिः^१ ॥ ७ ॥

शं नः सूर्य उरुचक्षा उदैतु शं नः चतस्रः प्रदिशो भवन्तु ।

शं नः पर्वता ध्रुवयो भवन्तु शं नः सिन्धवः शम् सन्त्वापः ॥ ८ ॥

शम् । नः । सूर्यः । उरुचक्षाः । उत् । एतु । शम् । नः । चतस्रः प्रदिशः । भवन्तु ।

शम् । नः । पर्वताः । ध्रुवयोः । भवन्तु । शम् । नः । सिन्धवः । शम् । ऊँ इति । सन्तु । आपः ॥

वेङ्कट० कल्याणम् अस्माकम् सूर्यः उत् एतु बहूनां द्रष्टा । शम् नः चतस्रः मुख्या दिशः भवन्तु । शम् नः पर्वताः निश्चलं^२ तिष्ठन्तः भवन्तु । शम् नः सिन्धवः । शम् एव सन्तु आपः इति ॥ ८ ॥

शं नो अदितिर्भवतु व्रतेभिः शं नो भवन्तु मरुतः स्वर्काः ।

शं नो विष्णुः शम् पूषा नो अस्तु शं नो भवित्रं शम् वस्तु वायुः ॥ ९ ॥

शम् । नः । अदितिः । भवतु । व्रतेभिः । शम् । नः । भवन्तु । मरुतः । सुअर्काः ।

शम् । नः । विष्णुः । शम् । ऊँ इति । पूषा । नः । अस्तु । शम् । नः । भवित्रम् । शम् । ऊँ इति । अस्तु । वायुः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० शम् अस्माकम् अदितिः भवतु कर्मभिः । शम् नः भवन्तु मरुतः स्वर्जनाः । शम् नः विष्णुः । शम् एव पूषा नः अस्तु । शम् अस्माकम् अस्तु भवित्रम् यत्किञ्चन पृथिव्यां भवति । शम् एव अस्तु वायुः ॥ ९ ॥

शं नो देवः सविता तार्यमाणः शं नो भवन्तूषसो विभातीः ।

शं नः पर्जन्यो भवतु प्रजाभ्यः शं नः क्षेत्रस्य पतिरस्तु शम्भुः ॥ १० ॥

शम् । नः । देवः । सविता । तार्यमाणः । शम् । नः । भवन्तु । उषसः । विभातीः ।

शम् । नः । पर्जन्यः । भवतु । प्रजाभ्यः । शम् । नः । क्षेत्रस्य । पतिः । अस्तु । शम्भुः ॥

वेङ्कट० शम् नः देवः सविता रक्षन्^३ । शम्^४ नः भवन्तु उषसः व्युच्छन्त्यः । शम् नः पर्जन्यः भवतु प्रजाभ्यः । शम् अस्माकम् अस्तु क्षेत्रस्य पतिः सुखस्य भावयिता ॥ १० ॥

^५इति पञ्चमाष्टके तृतीयाध्याये एकोनविंशो वर्गः^५ ॥

शं नो देवा विश्वदेवा भवन्तु शं सरस्वती सह धीभिरस्तु ।

शमभिषाचः शम् रातिषाचः शं नो दिव्याः पार्थिवाः शं नो अप्याः ॥ ११ ॥

१. वेदिम् अ' लअ. २. निश्चलाः अ' ल लअ. ३. रक्ष मूको. ४. ज मूको. ५-५ नास्ति मूको.

शम् । नः । देवाः । विश्वऽदेवाः । भवन्तु । शम् । सरस्वती । सह । धीभिः । अस्तु ।
शम् । अभिऽसाचः । शम् । ऊँ इति । रातिऽसाचः । शम् । नः । दिव्याः । पार्थिवाः । शम् ।
नः । अप्याः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० विश्वे देवाः नाम देवताः अस्माकम् शम् भवन्तु । शम् सरस्वती सह कर्मभिः अस्तु । शम्
अभिगन्तारः । शम् एव धनस्य सेवितारः । शम् नः दिवि भवाः । शम् नः^१ पार्थिवाः
अन्तरिक्ष्याः^२ च^३ ॥ ११ ॥

शं नः सत्यस्य पतयो भवन्तु शं नो अर्वन्तः शम् सन्तु गावः ।

शं न ऋभवः सुकृतः सुहस्ताः शं नो भवन्तु पितरो हवेषु ॥ १२ ॥

शम् । नः । सत्यस्य । पतयः । भवन्तु । शम् । नः । अर्वन्तः । शम् । ऊँ इति । सन्तु । गावः ।
शम् । नः । ऋभवः । सुकृतः । सुहस्ताः । शम् । नः । भवन्तु । पितरः । हवेषु ॥ १२ ॥

वेङ्कट० अभिर्यमो वरुण इति सत्यस्य पतयः अस्माकम् शम् भवन्तु । शम् नः अश्वाः । शम्
एव भवन्तु गावः । शम् नः ऋभवः सुकर्माणः^१ कुशलहस्ताः । शम् अस्माकम् भवन्तु
पितरः क्लानेषु ॥ १२ ॥

शं नो अज एकपाद् देवो अस्तु शं नोऽहिर्बुध्न्यः^१ शं समुद्रः ।

शं नो अपां नपात् पेरुस्तु शं नः पृश्निर्भवतु देवगोपा ॥ १३ ॥

शम् । नः । अजः । एकपाद् । देवः । अस्तु । शम् । नः । अहिः । बुध्न्यः । शम् । समुद्रः ।
शम् । नः । अपाम् । नपात् । पेरुः । अस्तु । शम् । नः । पृश्निः । भवतु । देवऽगोपा ॥ १३ ॥

वेङ्कट० शम् अस्माकम् अजः एकपात् नाम देवः भवतु । शम् अस्माकम् अहिः बुध्न्यः । शम्
अन्तरिक्षम् । शम् अस्माकम् अपाम् नपात् रक्षको भवतु । शम् नः पृश्निः भवतु देवाः
गोपनीयाः^२ गोपायितारो वा यस्याः सा^३ ॥ १३ ॥

आदित्या रुद्रा वसवो जुषन्तेदं ब्रह्म क्रियमाणं नवीयः ।

शृण्वन्तु नो दिव्याः पार्थिवासो गोजाता उत ये यज्ञियासः ॥ १४ ॥

आदित्याः । रुद्राः । वसवः । जुषन्तु । इदम् । ब्रह्म । क्रियमाणम् । नवीयः ।

शृण्वन्तु । नः । दिव्याः । पार्थिवासः । गोऽजाताः । उत । ये । यज्ञियासः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० आदित्यादयो वसिष्ठेन इदम्^१ क्रियमाणम् नवतरम् स्तोत्रम् सेवन्ताम् । शृण्वन्तु अस्माकम् दिव्याः
देवाः पार्थिवाश्च, अपि च^२ ये अपि^३ गोजाताः^४ मरुतो यज्ञियाश्च आदित्याः ॥ १४ ॥

१. नास्ति मूको. २. अन्त^० मूको. ३. सुवर्मा^० मूको. ४-४. यस्या गोपयितारो वा मूको.
५-५. यस्ति मूको. ६. गोजाता ल लभ.

ये दे॒वानां॑ य॒ज्ञिया॑ य॒ज्ञियानां॑ मनो॒र्यज॑त्रा अ॒मृता॑ ऋ॒तज्ञाः ।

ते नो॑ रा॒सन्ता॑मु॒रुगा॒यम॒द्य यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ १५ ॥

ये । दे॒वाना॑म् । य॒ज्ञियाः । य॒ज्ञियाना॑म् । मनोः॑ । यज॑त्राः । अ॒मृताः । ऋ॒तज्ञाः ।

ते । नः । रा॒सन्ता॑म् । उ॒रुगा॒यम् । अ॒द्य । यू॒यम् । पा॑त । स्व॒स्तिभिः॑ । सदा॑ । नः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० ये देवानाम् अपि यज्ञियानाम् यज्ञियाः भवन्ति इति प्राणान् आह इन्द्रादीन् वा मनुष्यस्य यष्टव्याः अमृताः सत्यज्ञाः, ते नः प्रयच्छन्तु बहूनां गेयं धनम् । अद्य यूयम् पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १५ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके तृतीयाध्याये त्रिंशो वर्गः’ ॥

व्याख्यतृतीयमध्यायं पञ्चमस्याष्टकस्य सः ।

विश्वामित्रकुले जातो माधवः सुन्दरीसुतः ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने पञ्चमाष्टके तृतीयोऽध्यायः ।

—*—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये पञ्चमाष्टके तृतीयोऽध्यायः ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः ।

वेङ्कट०

‘प्र ब्रह्मैत्वि(तु’ इ)त्यथाध्यायं^१ न्याचिख्यासति माधवः ।
 अनेकविषु^२ सूक्तेषु^३ वक्तव्यं सम्प्रदर्शयन् ॥ १ ॥
 ऋषयः^४ सूक्तमेकं^५ ‘सद् अपश्यन्^६ बहवः कथम् ।
 सङ्गीभूय तपस्तप्त्वा सर्व एव सहाऽपठन् ॥ २ ॥
 इति केचन मन्यन्ते माधवस्य न तन्मतम् ।
 नास्ति सूक्ते श्रूयमाणे^७ ‘शक्यमेवं प्रभाषितुम्^८ ॥ ३ ॥
 ‘एना वयं पर्यसे(सा’^९ इ)ति संवादे यज्ञदीवचः ।
 तत्रैवं शक्यते वक्तुं नाम ‘ह्यत्र निवेशितम्^{१०} ॥ ४ ॥
 ‘यमग्ने वाजसातम’^{११}-सूक्ते ‘^{१२}नाम च कीर्त्यते^{१३} ।
 ‘प्रयस्वन्तो हवामहे’^{१४} शक्यं ‘^{१५}तत्रापि भाषितुम्^{१६} ॥ ५ ॥
 ‘एवाँ अग्निं वसूयवः’^{१७}-सूक्ते सामान्यतः कृतः ।
 वसूयुनामनिर्देशः^{१८} सन्त्यन्येऽपि च तादृशाः ॥ ६ ॥
 ‘अबोध्यग्निः समिधे(धा’^{१९} इ)ति सूक्तं बुधगविष्टिरौ ।
 सहैकं द्वौ ‘^{२०}ददशतुरेकः सूक्ते’^{२१} तु कीर्त्यते ॥ ७ ॥
 ‘गविष्टिरो नमसे(सा’^{२२} इ)ति बुधस्तत्र^{२३} न कीर्तितः ।
 ‘यदिन्द्राहं यथा त्वम्’^{२४} च सूक्तमार्धं द्वयोर्मतम् ॥ ८ ॥
 ‘अहं यथा त्वमीशीय × × × स्तोता मे’^{२५} इति दृश्यते ।
 एकवत्तत्र निर्देशो न त्वावामिति दृश्यते ॥ ९ ॥
 ‘आ यदिन्द्रैश्च दद्वहे सहस्रं वसुरोचिषः’^{२६} ।
 एकवत्तत्र निर्देशः ‘तिष्ठं वनस्य मध्य आ’^{२७} ॥ १० ॥

१. ‘ह्येतु सदध्यायं वेङ्कटज. २. अनेकविषु वि^२ अ^१; अनेक^० लज; ‘विषु वेङ्कटज. ३. सूत्रेषु लज.
 ४. नास्ति वि^२ अ^१. ५-५. सपदश्यन् वि^२ अ^१ लज. ६-६. वाक्यमेवं प्रभाषत वि^२ अ^१; वाक्यमेव प्र^० लज.
 ७. ऋ ३, ३३, ४. ८-८. ह्यत्र निवेशनम् वि^२ अ^१. ९. ऋ ५, २०, १. १०-१०. नामावकीं वि^२ अ^१.
 ११. ऋ ५, २०, ३. १२-१२. तत्राभिमां वि^२ अ^१. १३. ऋ ५, २५, ९. १४. वसूयुगामनिर्देशः वि^२ अ^१
 लज. १५. ऋ ५, १, १. १६-१६. ‘रेकसुं वि^२ अ^१ लज. १७. ऋ ५, १, १२. १८. ‘वत्तत्र वेङ्कटज.
 १९. ऋ ८, १४, १. २०. ऋ ८, ३४, १६. २१. ऋ ८, ३४, १८.

मत्स्यानां जालबद्धानां 'त्यान्' इत्यार्षे^१ विदुर्बुधाः ।

तत्रापि दृष्टो निर्देशः 'उत त्वामदिते महि'^२ ॥ ११ ॥

एवंविधेषु सूक्तेषु तस्मादेक ऋषिर्मतः ।

प्रधानोऽन्ये त्वप्रधाना इति मन्यामहे वयम् ॥ १२ ॥

स च प्रधानो निर्देशाद् अस्माभिर्ज्ञायते क्वचित् ।

'यर्विष्टिरो नमसे(सा'^३ इ)ति प्राधान्यं ह्यवगम्यते ॥ १३ ॥

'यदिन्द्राहं यथे(था'^४ इ)त्यत्र न विशेषः प्रतीयते ।

गोषूक्ती^५ वाश्वसूक्ती वा नैकोऽपि ह्यत्र^६ कीर्त्यते ॥ १४ ॥

'तं प्रलथे(था'^७ इ)त्यवत्सारः^८ काश्यपोऽन्यैः सहर्षिभिः ।

तस्मिन् सूक्ते समुद्दिष्टैर्दर्शेत्यवगम्यते^९ ॥ १५ ॥

'ऋज्राश्वः प्रष्टिभिरि(भिः'^{१०} इ)ति विस्पष्टमृषिराह च ।

कर्तृत्वमात्मनो^{११} दृष्टौ आतृणां चाप्रमाणताम्^{१२} ॥ १६ ॥

प्रह्लाः प्राञ्जलयस्सर्व इन्द्रं तुष्टूषवः स्थिताः ।

उपशृण्वन् सुतेष्विन्द्रम् ऋज्राश्वः स्तुतवान् स्वयम् ॥ १७ ॥

ऋषिरेकां ददर्शचमू ऋषिरेकामथापरः ।

इति केचन मन्यन्ते तदयुक्तमिति स्थितिः ॥ १८ ॥

शतं वैखानसान् प्राहुः सहस्रं वसुरोचिषः ।

न तावत्य ऋचस्तेषां वृद्धेष्वस्तु विनिर्णयः ॥ १९ ॥ इति^{१३} ॥

[३६]

^१वसिष्ठो मैत्रावरुणिकर्षिः । विश्वे देवा देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^{१४} ।

प्र ब्रह्मैतु सदर्नाहृतस्य वि रश्मिभिः ससृजे सूर्यो गाः ।

वि सानुना पृथिवी संस उर्वी पृथु प्रतीकमध्येधे अग्निः ॥ १ ॥

१-१. ऋ ८, ६७, १; त्यान्वित्या^१वि^२ अ^३ ल लअ. २. ऋ ८, ६७, १०. ३. ऋ ५, १, १२. ४. ऋ ८, १४, १. ५. गोसू^५ वि^६ अ^७ ल; गोषू^८ लअ. ६. ऋ ८, १४. ७. ऋ ५, ४४, १. ८. 'दिष्टो^९ वैक्रअ; 'दिष्टे^{१०} अ^{११} लअ. ९. ऋ १, १००, १७. १०. कर्तृ...त्मनो वि^{१२} अ^{१३}; कर्तृमात्मनौ ल लअ; प्राधाम्यन्त्रात्मनो वैक्रअ. ११. चाप्रधानताम् वैक्रअ. १२. नास्ति वि^{१४} अ^{१५} लअ. १३-१३. नास्ति सूको.

प्र । ब्रह्म । एतु । सदर्नात् । ऋतस्य । वि । रश्मिभिः । ससृजे । सूर्यः । गाः ।
वि । सानुना । पृथिवी । सस्त्रे । उर्वी । पृथु । प्रतीकम् । अधि । आ । ईधे । अग्निः ॥ १ ॥

वेङ्कट० वासिष्ठं^१ वैश्वदेवम् । प्र एतु स्तुतिं श्रौतीम्^२ ब्रह्म आदित्यः उदकस्य सदानात् दिवः ।^३ वि
सृजति^४ उदकानि सूर्यः रश्मिभिः । ततः उच्छ्रितेनौषधिवनस्पतिसन्नाहेन^५ विस्तृताऽस्ति^६ पृथिवी
महती । सञ्जातेषु चौषधिषु वनस्पतिषु प्रथितम्^७ प्रतीकम् उत्तरवेदिलक्षणमङ्गम् अधि प्रज्वाल्यते
अग्निः ॥ १ ॥

इमां वा मित्रावरुणा सुवृक्तिमिषं न कृण्वे असुरा नवीयः ।

इनो वामन्यः पदवीरदब्धो जनै च मित्रो यतति ब्रुवाणः ॥ २ ॥

इमाम् । वाम् । मित्रावरुणा । सुवृक्तिम् । इषम् । न । कृण्वे । असुरा । नवीयः ।
इनः । वाम् । अन्यः । पदवीः । अदब्धः । जनम् । च । मित्रः । यतति । ब्रुवाणः ॥ २ ॥

वेङ्कट० इमाम् वाम् हे मित्रावरुणौ ! स्तुतिम् अन्नम् इव करोमि हे बलिनौ ! नवतराम्^१ । ईश्वरः
युवयोः अन्यः पदानां^२ सर्वाऽऽवासानां ज्ञाता वरुणः अहिंसितः 'मित्रः च' जनम् यातयति कार्येषु^३
व्यापारयति स्तूयमानः (तु. ऋ ३, ५९, १) ॥ २ ॥

आ वार्तस्य ध्रजतो रन्त इत्या अपीपयन्त धेनवो न सूदाः ।

महो दिवः सदर्ने जायमानोऽचिक्रदद् वृषभः सस्मिन्नूधन् ॥ ३ ॥

आ । वार्तस्य । ध्रजतः । रन्ते । इत्याः । अपीपयन्त । धेनवः । न । सूदाः ।
महः । दिवः । सदर्ने । जायमानः । अचिक्रदत् । वृषभः । सस्मिन् । ऊधन् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आ रमन्ते वायोः गच्छतः^१ इत्याः गमनानि, वायोर्विविधा गतय इतस्ततः प्रादुर्भवन्ति ।
वर्धन्ते च धेनवः इव^२ सूदाः 'सूदः' (निघ ३, २३) इति कूपनाम । महतः दिवः सदर्ने
अन्तरिक्षे जायमानः न्यक्रन्दीत्^३ पर्जन्यः सर्वस्मिन् ऊधनि । यत उदकं निर्गच्छति तदूधो^४
मेघसङ्घः ॥ ३ ॥

गिरा य एता युनजद्वरीं त इन्द्र प्रिया सुरथा शूर धायू ।

प्र यो मन्युं रिरिक्षतो मिनात्या सुक्रतुमर्यमणं ववृत्याम् ॥ ४ ॥

गिरा । यः । एता । युनजत् । हरी इति । ते । इन्द्र । प्रिया । सुश्रथा । शूर । धायू इति ।
प्र । यः । मन्युम् । रिरिक्षतः । मिनाति । आ । सुक्रतुम् । अर्यमणम् । ववृत्याम् ॥ ४ ॥

१. वसि^१ मूको. २. श्रोत्रं मूको; स्तोत्रं ल प्रस्तावः. ३-३. विहति मूको. ४. °स्पतिसन्नाहन
मूको. ५. °तासि मूको. ६. पतितं वि^२; पतितं अ^३; प्रतीतं ल लज. ७. नै(ने अ^४.)वतराम् वि^२ अ^५;
नैवतरम् ल; नैवतारम् लज. ८. पादा^६ मूको. ९-९. मित्रस्य मूको; मित्रः वा ल प्रस्तावः. १०. रायेषु
वि^२ अ^५; रायेषु ल लज. ११. °च्छन्तः मूको. १२. च वि^२ अ^५. १३. न्यक्रन्दि मूको. १४. दूतः
मूको.

वेङ्कट० हे इन्द्र! स्तोत्रेण यः एतौ हरी युनक्ति तव प्रियौ शोभनरंहणौ हे शूर! धारकौ, सोऽहम्^१ । प्र हिनस्ति यः मन्युम्^२ मां हिंसितुमिच्छतः शत्रोः, तं त्वाम् आ ववृत्याम् सुकर्माणम् अर्यमणम् उदारम् ॥ ४ ॥

यजन्ते अस्य सख्यं वर्यश्च नमस्विनः स्व ऋतस्य धामनम् ।

वि पृक्षो बाबधे नृभिः स्तवान इदं नमो रुद्राय प्रेष्ठम् ॥ ५ ॥

यजन्ते । अस्य । सख्यम् । वर्यः । च । नमस्विनः । स्वे । ऋतस्य । धामनम् ।

वि । पृक्षः । बाबधे । नृभिः । स्तवानः । इदम् । नमः । रुद्राय । प्रेष्ठम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० पूजयन्ति इन्द्रस्य सख्यम् पक्षिणः च अन्नवतः स्वस्मिन् उदकस्य स्थानेऽन्तरिक्षे वर्तमानस्य ।
^१वि बाधते^३ च शत्रूणामन्नं मनुष्यैः स्तूयमानः, यद्वा ^२वि बध्नाति^४ स्तोतृषदनम् । तस्मै रुद्राय^५
 मेधाविने इदम् हविः प्रियतमम् क्रियत इति ॥ ५ ॥

^६इति पञ्चमाष्टके चतुर्थाध्याये प्रथमो वर्गः^७ ॥

आ यत् साकं यशसौ वावशानाः सरस्वती सप्तथी सिन्धुमाता ।

याः सुष्वयन्त सुदुधाः सुधारा अभि स्वेन पर्यसा पीप्यानाः ॥ ६ ॥

आ । यत् । साकम् । यशसः । वावशानाः । सरस्वती । सप्तथी । सिन्धुमाता ।

याः । सुष्वयन्त^१ । सुदुधाः । सुधाराः । अभि । स्वेन । पर्यसा । पीप्यानाः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० आ-नयामास या सह कीर्तिं कामयमानाः सरस्वती षण्णां नदीनां सप्तमी सिन्धूनां
 माता । याः नद्यो 'हि सुष्वयन्त स्वयिः प्वज्जिपर्यायः', अभ्यव्वजन्त^२ सरस्वतीम् सुदुधाः शोभन-
 धाराः स्वेन पर्यसा प्यायमानाः । यद्वा^३ यदिति यदेत्यर्थः । उत्तरत्र सम्बन्धः ॥ ६ ॥

उत त्ये नो मरुतो मन्दसाना धियं तोकं च वाजिनोऽवन्तु ।

मा नः परि ख्यदक्षरा चरन्त्यवीवृधन् युज्यं ते रयिं नः ॥ ७ ॥

उत । त्ये । नः । मरुतः । मन्दसानाः । धियम् । तोकम् । च । वाजिनः । अवन्तु ।

मा । नः । परि । ख्यत् । अक्षरा । चरन्ती । अवीवृधन् । युज्यम् । ते । रयिम् । नः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अपि च तथा सरस्वत्या सह अमी च मरुतः मोदमानाः अस्माकं कर्म^४ पुत्रम् च
 बलवन्तः रक्षन्तु । मा अस्मान् वर्जयतु^५ माता^६ चरन्ती^७ सरस्वती च । वर्धयन्तु योग्यम् रयिम्
 अस्माकं मरुतः सरस्वती चेति ॥ ७ ॥

१. सोऽयम् ल प्रस्तावः. २. मन्युर्मा ('मा अ') मूको. ३-३. पिबधने वि^२ अ^१ ल; विहधने लअ.
 ४. पिबध्नाति वि^२ अ^१; पिब ल लअ. ५. इन्द्रा मूको. ६-६. नास्ति मूको. ७. <✓ सुष्वि
 < सुष्वि- (< ✓ सू 'गतौ, 'वहने') इति द्र. ८-८. हि ... तस्य वि प्वज्जि^२ वि^२ अ^१; 'स्वविः प्वज्जि'
 ल; 'स्ववि प्वज्जि' लअ. ९. 'भ्यषज' मूको. १०. य वा मूको. ११. नास्ति मूको. १२. वर्जयध्वं
 वि^२; पजययध्वं अ^१; वर्जय त्वं ल लअ. १३. मा वि^२. १४. चरन्ति मूको.

प्र वो महीमरमतिं कृणुध्वं प्र पूषणं विदध्यं न वीरम् ।

भगं धियोऽवितारं नो अस्याः सातौ वाजं रातिषाचं पुरंधिम् ॥ ८ ॥

प्र । वः । महीम् । अरमतिम् । कृणुध्वम् । प्र । पूषणम् । विदध्यम् । न । वीरम् ।

भगम् । धियः । अवितारम् । नः । अस्याः । सातौ । वाजम् । रातिऽसाचम् । पुरंम्ऽधिम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० प्र^१ कृणुध्वम् यूयं पृथिवीं पर्याप्तमतिम्^२, अपि वा विरामो रमतिः, अपर्यन्ताम् । प्र कृणुध्वम् पूषणम् च गृहार्हम् इव वीरम्, भगम् चास्माकम् अस्य कर्मणो रक्षितारम् ।
‘अथ तं^३ धनस्य दातारं बहुप्रज्ञं भगम् अन्नम् याचध्वम् सातौ सत्यां भजते यदा^४ युष्मान् भगस्तदेति^५ । यद्वा सात्यर्थम्^६ वाजम् बलिनं भगं च प्रकृणुध्वमिति^७ ॥ ८ ॥

अच्छायं वो मरुतः श्लोकं एत्वच्छा विष्णुं निषिक्तपामवोभिः ।

उत प्रजायै गृणते वयो धुर्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ९ ॥

अच्छ । अयम् । वः । मरुतः । श्लोकः । एतु । अच्छ । विष्णुम् । निषिक्तपाम् । अवोभिः ।

उत । प्रजायै । गृणते । वयः । धुः । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अभिगच्छतु अयम् युष्मान् मरुतः ! श्लोकः । तथा निषिक्तस्य सोमस्य पातारम् विष्णुम् चाभिगच्छतु रक्षणार्थम् । अपि च मरुतः सर्वे वा देवाः प्रजायै गृणते च मद्यम् अन्नम् प्रयच्छन्तु ॥ ९ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके चतुर्थाध्याये द्वितीयो वर्गः’ ॥

[३७]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । विश्वे देवा देवता । त्रिष्टुप् छन्दः’ ।

आ वो वारिष्ठो वहतु स्तवध्यै रथो वाजा ऋभुक्षणो अमृक्तः ।

अभि त्रिपृष्ठैः सर्वनेषु सोमैर्मदे सुशिप्रा महभिः पूणध्वम् ॥ १ ॥

आ । वः । वारिष्ठः । वहतु । स्तवध्यै । रथः । वाजाः । ऋभुक्षणः । अमृक्तः ।

अभि । त्रिपृष्ठैः । सर्वनेषु । सोमैः । मदे । सुशिप्राः । महभिः । पूणध्वम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० आ वहतु युष्मान् अत्यन्तं वोढां स्तोतुम्^१ रथः हे सौधन्वानः !^२ वाजाः ! । ऋभुक्षणः !^३ इत्यृभूणां^४ अज्येष्टकनिष्ठाभ्यां व्यपदेशः । शत्रुभिरपरिमृष्टः । अभिप्रयच्छत धनानि त्रयाणां देवगणानां पृष्ठभूतैः^५ सर्वनेषु सोमैः जनितैः^६ मदे^७ हे सुहनवः ! महद्भिः ॥ १ ॥

१. नास्ति मूको.

२. ‘मतिमताम् वि’ अ’.

३-३. रश्मय तं ल लभ; नास्ति वि’ अ’.

४. यथा अ’.

५. ‘स्तथेति वि’ अ’.

६. सत्यं मूको.

७. प्राक् ल लभ.

८-८. नास्ति मूको.

९. वोढुः वि’; वोढ अ’ ल लभ.

१०. स्तोतुः (‘तु वि’ अ’)

मूको.

११-११. तु. ऋ ४, ३७, ३;

७, ४८, १ प्रभ.

१२. ‘त्यभूता मूको.

१३. प्रभू वि’; प्रकृष्टम् अ’; ‘ते लभ.

१४. जनीते मूको.

१५. मद वि’ अ’ ल; मद लभ.

यूयं ह रत्नं मघवत्सु धत्थ स्वर्दश ऋभुक्ष्णो अमृक्तम् ।

सं यज्ञेषु स्वधावन्तः पिबध्वं वि नो राधांसि मतिभिर्दयध्वम् ॥ २ ॥

यूयम् । ह । रत्नम् । मघवत्सु । धत्थ । स्वःऽदशः । ऋभुक्ष्णः । अमृक्तम् ।

सम् । यज्ञेषु । स्वधाऽवन्तः । पिबध्वम् । वि । नः । राधांसि । मतिऽभिः । दयध्वम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० यूयम् ह रत्नम् हविष्मत्सु^१ दत्थ सर्वस्य द्रष्टारः हे ऋभवः ! अहिंसितम् । सम् पिबध्वम् यज्ञेषु हे अन्नवन्तः !, विविधं प्रयच्छत चास्मभ्यम् धनानि स्तुतिभिः ॥ २ ॥

उवोचिथ हि मघवन् देष्णं महो अर्भस्य वसुनो विभागे ।

उभा ते पूर्णा वसुना गर्भस्ती न सूनृता नि यमते वसुव्या ॥ ३ ॥

उवोचिथ । हि । मघवन् । देष्णम् । महः । अर्भस्य । वसुनः । विऽभागे ।

उभा । ते । पूर्णा । वसुना । गर्भस्ती इति । न । सूनृता । नि । यमते । वसुव्या ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सेवसे हि मघवन् ! धनम्^२ वृद्धस्य बालस्य च वसुनः विभागार्थम् । उभौ ते पूर्णौ धनेन बाहू । न तव वाक् नि यच्छति वसुसमूहान्^३ । किं तर्हि । भूयोभूयो विसृजति ॥ ३ ॥

त्वमिन्द्र स्वयंशा ऋभुक्षा वाजो न साधुरस्तमेष्टृक्वा ।

वयं नु ते दाश्वांसः स्याम ब्रह्म कृण्वन्तो हरिवो वसिष्ठाः ॥ ४ ॥

त्वम् । इन्द्र । स्वयंशाः । ऋभुक्षाः । वाजः । न । साधुः । अस्तम् । एषि । ऋक्वा ।

वयम् । नु । ते । दाश्वांसः । स्याम । ब्रह्म । कृण्वन्तः । हरिऽवः । वसिष्ठाः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० त्वम् इन्द्र ! स्वभूतकीर्तिः^४ महान् अश्वः इव साधयिता गृहम् एषि स्तोत्रवान् । वयम् इति स्पष्टम् ॥ ४ ॥

सनितासि प्रवर्तो दाशुषे चिद् याभिर्विवेषो हर्यश्च धीभिः ।

ववन्मा नु ते युज्याभिरुती कदा न इन्द्र राय आ दशस्येः ॥ ५ ॥

सनिता । असि । प्रऽवर्तः । दाशुषे । चित् । याभिः । विवेषः । हरिऽअश्व । धीभिः ।

ववन्म । नु । ते । युज्याभिः । उती । कदा । नः । इन्द्र । रायः । आ । दशस्येः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० प्रदानशीलः भवसि मुख्यस्य धनस्य^५ यजमानाय यादृशीभिः बुद्धिभिः । व्याप्नोषि त्वं यजमानान्^६ हर्यश्च । सम्भक्तारो भूयास्म क्षिप्रं तव योग्यैः रक्षणैः । कदा अस्मभ्यम् इन्द्र ! धनानि आ प्रयच्छे ॥ ५ ॥

^७इति पञ्चमाष्टके चतुर्थाध्याये तृतीयो वर्गः ॥

१. °भन् सु मूको. २. नास्ति ल लभ. ३-३. वसुत् समूहानहि वि^२ अ' ल; वसुसमूहान् वसुत् मूहानहि लभ. ४. स्यभू° मूको. ५. नास्ति मूको. ६. °नात् मूको. ७-७. नास्ति मूको.

वासयसीव वेधसस्त्वं नः कदा न इन्द्र वचसो बुबोधः ।

अस्तं तात्या धिया रयि सुवीरं पृक्षो नो अर्वा न्युहीत वाजी ॥ ६ ॥

वासयसिऽइव । वेधसः । त्वम् । नः । कदा । नः । इन्द्र । वचसः । बुबोधः ।

अस्तम् । तात्या । धिया । रयिम् । सुवीरम् । पृक्षः । नः । अर्वा । नि । उहीत । वाजी ॥ ६ ॥

वेङ्कट० वासयसि इदानीं परिचरतः त्वम् अस्मान् । कदा अस्माकम् इन्द्र । वचनं बुध्येथाः^१ । 'गृहम् तन्यमानेन^२ कर्मणा ततया वा स्तुत्या रयिम् सुवीरम् अन्नं च प्रति वेगवान् अश्वः अस्मान्^३ नि उहीत इतीन्द्रम्^४ परोक्षेणाह — गृहादिष्वस्मान् प्रापयत्विति^५ ॥ ६ ॥

अभि यं देवी निर्व्रैतिश्चिदीशे नक्षन्त इन्द्रं शरदः सुपृक्षः ।

उपं त्रिबन्धुर्जरदष्टिमेत्यस्ववेशं यं कृण्वन्त मर्ताः ॥ ७ ॥

अभि । यम् । देवी । निऽऽव्रैतिः । चित् । ईशे । नक्षन्ते । इन्द्रम् । शरदः । सुपृक्षः ।

उपं । त्रिऽबन्धुः । जरत्ऽअष्टिम् । एति । अस्ववेशम् । यम् । कृण्वन्त । मर्ताः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० यम् इन्द्रम् अभि देवी पृथिवी प्राणिनाम् ईष्टे, व्याप्नुवन्ति इन्द्रम् शरदः 'शोभनाम्नाः, सः^६ उप एति त्रयाणां लोकानां बन्धुः जरदष्टिम् । यो देवैर्दत्तमशनं जरयति यज्ञेन स जरदष्टिरिति । यम्^७ इन्द्रम्^८ मर्ताः कुर्वन्ति^९ अस्ववेशम्^{१०} स्वस्मिन्नायतने यः कदाचिदपि नास्ते सोऽस्ववेशः^{११} । 'तथाकरणम् इतस्तत्^{१२} आह्वानमिति ॥ ७ ॥

आ नो राधांसि सवितः स्तवध्या आ रायो यन्तु पर्वतस्य रातौ ।

सदा नो दिव्यः पायुः सिषक्तु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ८ ॥

आ । नः । राधांसि । सवितरिति । स्तवध्या । आ । रायः । यन्तु । पर्वतस्य । रातौ ।

सदा । नः । दिव्यः । पायुः । सिषक्तु । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० आ यन्तु^{१३} अस्मान् अन्नानि त्वां स्तोतुम् हे सवितः । आ यन्तु च धनानि मेघस्य दाने । सदा अस्मान्^{१४} दिव्यः^{१५} रक्षकः पर्जन्यः सिषक्तु इति ॥ ८ ॥

^{१६}इति पञ्चमाष्टके चतुर्थाध्याये चतुर्थो वर्गः^{१७} ॥

१. बुद्धे वि^२ अ'; बुध्य ल लअ. २-२. गृह्यमाणेन वि^३; गृहन्तमानेन अ'; ग्रहं तमानेन ल लअ; गृहं ततमानेन ल प्रस्तावः. ३-३. निहितेतीन्द्रं वि^४ अ' ल; निहितेन्द्रं लअ; 'न्द्र ल प्रस्तावः. ४. 'वस्तिवति मूको. ५-५. 'नास्मासः मूको. ६. यत् मूको. ७. इन्द्र वि^८ ल लअ. ८. नास्ति मूको. ९. अ (आ वि^{१०}) स्ववेगम् मूको. १०. स्ववेशः वि^{११} अ'. ११-११. तथाकारयितस्तत् वि^{१२} ल. १२. नयन्तु मूको. १३. अस्यान् मूको. १४. दिवः मूको. १५-१५. नास्ति मूको.

[३८]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिकर्षिः । आद्यादिषष्ट्यन्तानां सविता देवता, षष्ठ्या उत्तरार्धस्य भगो वा,
ससम्यष्टम्योवांजिनः । त्रिष्टुप् छन्दः’ ।

उदु ष्य देवः सविता ययाम हिरण्ययीममतिं यामर्शिश्नेत् ।

नूनं भगो हव्यो मानुषेभिर्वि यो रत्नां पुरुषसुर्दधाति ॥ १ ॥

उत् । ऊँ इति । स्यः । देवः । सविता । ययाम् । हिरण्ययीम् । अमर्तिम् । याम् । अर्शिश्नेत् ।
नूनम् । भगः । हव्यः । मानुषेभिः । वि । यः । रत्ना । पुरुषसुः । दधाति ॥ १ ॥

वेङ्कट० सोऽयम् सविता देवः उत् ययाम हिरण्ययाम्^२ रूपम्, यद् रूपम् अयं श्रयति । प्रादुरभू-
दित्यर्थः । सम्प्रति भजनीयः ह्यातव्यः मनुष्यैः भवति । वि दधाति यः रत्नानि बहुधनः ॥ १ ॥

उदु तिष्ठ सवितः श्रुध्यैस्य हिरण्यपाणे प्रभृतावृतस्य ।

व्युर्वी पृथ्वीममतिं सृजान आ नृभ्यो मर्तभोजनं सुवानः ॥ २ ॥

उत् । ऊँ इति । तिष्ठ । सवितरिति । श्रुधि । अस्य । हिरण्यपाणे । प्रभृतावृतौ । कृतस्य ।
वि । उर्वीम् । पृथ्वीम् । अमर्तिम् । सृजानः । आ । नृभ्यः । मर्तभोजनम् । सुवानः ॥ २ ॥

वेङ्कट० उत् तिष्ठ सवितः, ‘तदनु च’ शृणु च’ स्तोत्रमिदं हे हिरण्यपाणे ! सोमस्य हरणे उरुतमं पृथुतमम्
रूपम् वि सृजन् आ सुवानः इव मनुष्येभ्यः मनुष्ययोग्यमशनम् ॥ २ ॥

अपि ष्टुतः सविता देवो अस्तु यमा चिद् विश्वे वसवो गृणन्ति ।

स नः स्तोमान् नमस्यैश्चनो धाद् विश्वेभिः पातु पायुभिर्नि सूरीन् ॥ ३ ॥

अपि । स्तुतः । सविता । देवः । अस्तु । यम् । आ । चिद् । विश्वे । वसवः । गृणन्ति ।
सः । नः । स्तोमान् । नमस्यैः । चनः । धात् । विश्वेभिः । पातु । पायुभिः । नि । सूरीन् ॥

वेङ्कट० अपि अस्तु सङ्गच्छताम्^१ स्तुतः सविता ‘देवः, यम् विश्वे अपि’ वसवः^२ आ स्तुवन्ति,
सः अस्माकम् स्तोमान् हविश्च धारयतु नमस्यः । विश्वैश्च रक्षणैः नितरां रक्षतु स्तोतृन् ॥ ३ ॥

अभि यं देव्यदितिर्गुणातिं सवं देवस्य सवितुर्जुषाणा ।

अभि सम्राजो वरुणो गृणन्त्यभि मित्रासो अर्यमा सजोषाः ॥ ४ ॥

अभि । यम् । देवी । अदितिः । गुणातिं । सवम् । देवस्य । सवितुः । जुषाणा ।
अभि । सम्राजः । वरुणः । गृणन्ति । अभि । मित्रासः । अर्यमा । सजोषाः ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति सूको. २. रण्यमं ल; *रण्यम् लअ. ३-३. तदनूचः वि^१ अ^२. ४-४. शृण्वत
वि^२ अ^३. ५. स गच्छं सूको. ६-६. अयं वि^३. ७. अवि सूको. ८. वत्सपः लअ; वत्सवः वि^४ अ^५ ल.

वेङ्कट० अभि द्यौति यम् देवी अदितिः प्रसवम् देवस्य सवितुः सेवमाना । अभि गृणन्ति ततः
सम्राजः वरुणः च । अभि गृणन्ति मित्रासः मित्रो देवः तदनुचराश्च अर्यमा च सङ्गताः ॥ ४ ॥

अभि ये मिथो वनुषः सर्पन्ते रातिं दिवो रातिषाचः पृथिव्याः ।

अहिर्बुध्न्य उत नः शृणोतु वरूच्येकधेनुभिर्नि पातु ॥ ५ ॥

अभि । ये । मिथः । वनुषः । सर्पन्ते । रातिम् । दिवः । रातिःसाचः । पृथिव्याः ।

अहिः । बुध्न्यः । उत । नः । शृणोतु । वरूच्री । एकधेनुभिः । नि । पातु ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अभि स्पृशन्ति ये सम्भक्तारः इतरेतरजीवाः^१ रातिम् दातारम् देवलोकस्य रातिं भजन्तः पृथिव्याः
मनुष्याणामभिलषितानि प्रयच्छन्तो देवाः ते सर्वेऽस्माकं स्तोत्रं शृण्वन्ति । शृणोतु^२ अपि च
अहिः बुध्न्यः^३ । वरूच्री^४ च एकधेनुभिः नाम स्वानुचरीभिः अस्मान् नि पातु ॥ ५ ॥

अनु तन्नो जास्पतिर्मसीष्ट रत्नं देवस्य सवितुरियानः ।

भगमुग्रोऽवसे जोहवीति भगमनुग्रो अर्धं याति रत्नम् ॥ ६ ॥

अनु । तत् । नः । जाःपतिः । मसीष्ट । रत्नम् । देवस्य । सवितुः । इयानः ।

भगम् । उग्रः । अवसे । जोहवीति । भगम् । अनुग्रः । अर्धं । याति । रत्नम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अनु मन्यताम् तत् अस्माकम् जास्पतिः^५ त्वष्टा रत्नम् देवस्य सवितुः स्वभूतम् तेन प्रत्तम्^६
इहागच्छन् सवित्रा । भजनीयं सवितारम्^७ “उद्गूर्णः आपद्भ्यो” रक्षणाय आह्वयति । भगम्
अनुद्गूर्णो याचते^८ रत्नम् । भागो^९ वाऽयमर्धं च इति (तु. ऋअ २, ७, ३८) ॥ ६ ॥

शं नो भवन्तु वाजिनो हवेषु देवताता मितद्रवः स्वर्काः ।

जम्भयन्तोऽहिं वृकं रक्षांसि सनेम्यस्मद् युयवन्नमीवाः ॥ ७ ॥

शम् । नः । भवन्तु । वाजिनः । हवेषु । देवताता । मितःद्रवः । सुऽअर्काः ।

जम्भयन्तः । अहिम् । वृकम् । रक्षांसि । सनेमि । अस्मत् । युयवन् । अमीवाः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० सुखाः भवन्तु नः वाजिनः ह्वानेषु देवतातौ यज्ञे मितद्रवः मितगमनाः, अध्वानं विमाच
गच्छन्तः, स्वच्छनाः । हिंसन्तः अहिम् च वृकम्^{१०} च रक्षांसि च क्षिप्रम् अस्मत्तः यावयन्तु
अमीवाः ॥ ७ ॥

वाजैवाजेऽवत वाजिनो नो धनेषु विप्रा अमृता ऋतज्ञाः ।

अस्य मध्वः पिबत मादयध्वं तृप्ता यात पथिभिर्देवयानैः ॥ ८ ॥

१. जीवः मूको. २-२. °क शृणोतु गृणन्ति वि^२ अ^१; °कं स्तोतु शृ^२ लअ. ३. °बुध्न्यः वि^२ अ^१;
°बुध्न्यः ल; अहि व बुध्नो लअ. ४. प्रकृति मूको. ५. जनो पतिः अ^१; जानां पतिः लअ. ६. प्रत्तम् मूको.
७. नास्ति मूको. ८. °र्णा आभ्यो मूको. ९. °तो मूको. १०. भगो मूको. ११. भक्तम् वि^२ अ^१.

वाजैऽवाजे । अवत । वाजिनः । नः । धनेषु । विप्राः । अमृताः । ऋतऽज्ञाः ।
अस्य । मध्वः । पिबत । मादर्यध्वम् । तृप्ताः । यात । पथिऽभिः । देवऽयानैः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सङ्ग्रामेसङ्ग्रामे रक्षत हे अश्वाः ! अस्मान् धनेषु शत्रुभ्यः आजिहीर्षितेषु मेधाविनः !
अमृताः ! वाजिनोऽश्वरूपाः^१ केचन^२ देवाः । सत्यज्ञाः ! अमुं सोमम् पिबत माद्यत च । अथ
तृप्ताः गच्छत पथिभिः देवयानैः ॥ ८ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके चतुर्थाध्याये पञ्चमो वर्गः^३ ।

[३९]

^४वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । विश्वे देवा देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^५ ।

ऊर्ध्वो अग्निः सुमतिं वस्वो अश्रेत् प्रतीची जूर्णिर्देवतातिमेति ।

भेजाते अद्री रथ्येव पन्थामृतं होता न इषितो यजाति ॥ १ ॥

ऊर्ध्वः । अग्निः । सुऽमतिम् । वस्वः । अश्रेत् । प्रतीची । जूर्णिः । देवऽतातिम् । एति ।
भेजाते इति । अद्री इति । रथ्याऽइव । पन्थाम् । ऋतम् । होता । नः । इषितः । यजाति ॥ १ ॥

वेङ्कट० ऊर्ध्वः अग्निः सुऽदतिम् अस्माकम् वस्वः दानाय श्रयति । प्रतीची^६ क्षिप्रा^७ उषा यज्ञम् एति ।
भेजाते शत्रूणामाहतांरो^८ अद्री युवाम् आजि^९ रथ्ये इव पन्थानं महान्तम् । अस्मिन्काले यज्ञं
होता अस्माकं प्रेषितो यजति ॥ १ ॥

प्र वावृजे सुप्रया बर्हिरेषामा विस्पतीव वीरिटे इयाते ।

विशामक्तोरुषसः पूर्वहूतौ वायुः पूषा स्वस्तये नियुत्वान् ॥ २ ॥

प्र । ववृजे । सुऽप्रयाः । बर्हिः । एषाम् । आ । विस्पती इवेति विस्पतीऽइव । वीरिटे । इयाते इति ।
विशाम् । अक्तोः । उषसः । पूर्वहूतौ । वायुः । पूषा । स्वस्तये । नियुत्वान् ॥ २ ॥

वेङ्कट० प्रवृक्तम्^{१०} आसीत् सुप्रयाणम्^{११} एषाम् बर्हिः । आ गच्छतः वायुः पूषा च अन्तरिक्षे राजानाविव
गणे^{१२} । मनुष्याणाम् रात्र्याः^{१३} 'विवासे उषसः च'^{१४} पूर्वस्यामभिहूतौ^{१५} वायुः नियुत्वान् पूषा
च अस्माकम् स्वस्तये । निरुक्तम् (५, २८) द्रष्टव्यम् ॥ २ ॥

ज्मया अत्र वसवो रन्त देवा उरावन्तरिक्षे मर्जयन्त शुभ्राः ।

अर्वाक् पथ उरुजयः कृणुध्वं श्रोता दूतस्य जग्मुषो नो अस्य ॥ ३ ॥

ज्मयाः । अत्र । वसवः । रन्त । देवाः । उरौ । अन्तरिक्षे । मर्जयन्त । शुभ्राः ।
अर्वाक् । पथः । उरुऽजयः । कृणुध्वम् । श्रोता । दूतस्य । जग्मुषः । नः । अस्य ॥ ३ ॥

१. वाजिनोभ्यश्च रूपं मूको. २. केन च वि^३ अ'. ३-३. नास्ति मूको. ४. पृथिवी मूको.
५. क्षिप्ता मूको. ६-६. *तारः विद्रवा यूयं आजं मूको. ७. प्रवृक्तम् मूको. ८. सु प्रायं लङ.
९. वृत्तितम् वि^३ अ'; ने ल लङ. १०-१०. विवषवासेश्च मूको. ११. *भिभू मूको.

वेङ्कट० पृथिव्याः अस्मिन् देवयजने अरमयन्त पार्थिवाः देवाः । उरौ अन्तरिक्षे च तत्रत्याः गच्छन्ति शोभनाः । मार्ष्टिर्गतिकर्मसु^१ पठितः (तु. निघ ३, १४; या १, २०) । अर्वाचीनान् अधोमुखान् कुरुध्वं युष्माकं मार्गान् तैः^२ इत आगच्छत हे महावेगाः ! । शृणुत च युष्माकम् जग्मुषः अस्माकम् अस्य दूतस्य अग्नेः वचः^३ ॥ ३ ॥

ते हि यज्ञेषु यज्ञियांस ऊमाः सधस्थं विश्वे अभि सन्ति देवाः ।

ताँ अध्वर उशतो यक्ष्यग्ने श्रुष्टी भगं नासत्या पुरन्धिम् ॥ ४ ॥

ते । हि । यज्ञेषु । यज्ञियांसः । ऊमाः । सधस्थम् । विश्वे । अभि । सन्ति । देवाः ।

तान् । अध्वरे । उशतः । यक्षि । अग्ने । श्रुष्टी । भगम् । नासत्या । पुरम्धिम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० ते हि यज्ञेषु यज्ञार्हाः अवितारः^४ आसनम् अभि भवन्ति सर्वे देवाः । तान् यज्ञे कामयमानान् यज अग्ने ! क्षिप्रम् भगम्^५ बहुयज्ञम् अश्विनौ च ॥ ४ ॥

आग्ने गिरौ दिव आ पृथिव्या मित्रं वह वरुणमिन्द्रमग्निम् ।

आर्यमणमदिति विष्णुमेषां सरस्वती मरुतो मादयन्ताम् ॥ ५ ॥

आ । अग्ने । गिरः । दिवः । आ । पृथिव्याः । मित्रम् । वह । वरुणम् । इन्द्रम् । अग्निम् ।

आ । आर्यमणम् । अदितिम् । विष्णुम् । एषाम् । सरस्वती । मरुतः । मादयन्ताम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अग्ने ! दिवः पृथिव्याः च 'आ वह' अस्माकं स्तुतीः^६ प्रति देवतां^७ मित्रादिकाम्^८ एषां वसिष्ठानाम् । तथा सरस्वती मरुतः च मादयन्तु च ॥ ५ ॥

रेरे हव्यं मतिभिर्यज्ञियानां नक्षत् कामं मर्त्यानामसिन्वन् ।

धाता रयिमविदस्यं सदासां संक्षीमहि युज्येभिर्नु देवैः ॥ ६ ॥

रेरे । हव्यम् । मतिभिः । यज्ञियानाम् । नक्षत् । कामम् । मर्त्यानाम् । असिन्वन् ।

धात । रयिम् । अविदस्यम् । सदासाम् । संक्षीमहि । युज्येभिः । नु । देवैः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० दीयते^९ हविः स्तुतिभिः सह देवानाम् । व्याप्नोतु अभिलषितं^{१०} मनुष्याणां मध्ये स्वं धनम् अबध्नन्^{११} यजमानः । प्रयच्छत धनम् अन्त्यम् सदा दीयमानमपि अविदस्यम्^{१२} । सङ्गता भवाम सहायैः^{१३} क्षिप्रम् देवैः ॥ ६ ॥

नू रोदसी अभिष्टुते वसिष्ठैरुतावानो वरुणो मित्रो अग्निः ।

यच्छन्तु चन्द्रा उपमं नो अर्कं यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

१. धीन् वि^१; धीन् गति^२ अ^३ ल; धीन् गति^३ लअ.

२. नास्ति मूको.

३. वच मूको.

४. अविकारं मूको.

५. भगवन् वि^४ अ^५; भगवम् ल लअ.

६-६. आह मूको.

७. स्तुतिः वि^६ अ^७;

स्तुति लअ.

८. ता मूको.

९. मित्रादिकाः ल प्रस्तावः.

१०. दीयते मूको.

११. षितानां मूको.

१२. अबुधन् वि^८; मविधन् अ^९; अबुध्यन् ल लअ.

१३. अविदासं मूको.

१४. सवायै मूको.

नु । रोदसी इति । अभिस्तुते इत्यभिस्तुते । वसिष्ठैः । ऋतुजानः । वरुणः । मित्रः । अग्निः ।
यच्छन्तु । चन्द्राः । उपमम । नः । अर्कम् । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० क्षिप्रं यावापृथिव्यौ अभिस्तुते^१ वसिष्ठैः, यज्ञवन्तः वरुणादयश्च प्र यच्छन्तु उपसः उपमान-
भूतम्^२ नः^३ अन्नम्, यद्वा आह्लादका देवा इति ॥ ७ ॥

^४इति पञ्चमाष्टके चतुर्थाध्याये षष्ठो वर्गः^५ ॥

[४०]

^६वसिष्ठो मैत्रावरुणिकृषिः । विश्वे देवा देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^७ ।

ओ शुष्टिर्विदध्याइ समेतु प्रति स्तोमं दधीमहि तुराणाम् ।

यद्य देवः सविता सुवाति स्यामांस्य रत्निनो विभागे ॥ १ ॥

ओ इति । शुष्टिः । विदध्या । सम् । एतु । प्रति । स्तोमम् । दधीमहि । तुराणाम् ।

यत् । अद्य । देवः । सविता । सुवाति । स्याम । अस्य । रत्निनः । विभागे ॥ १ ॥

वेङ्कट० सम् आयातु क्षिप्रं विदधिता^८ प्रति दधीमहि^९ स्तोमम् आगतायां त्वयि देवानाम् ।
यदि अद्य देवः सविता उषा अस्मान्^{१०} प्रसौति, तर्^{११} स्तुत्या युक्ता वयं धनिनः भवेम
अस्य सवितुः धनविभाजने^{१२} ॥ १ ॥

मित्रस्तन्नो वरुणो रोदसी च धुमंक्तमिन्द्रो अर्यमा ददातु ।

दिदेष्टु देव्यदिति रेकणो वायुश्च यन्नियुवैते भगश्च ॥ २ ॥

मित्रः । तत् । नः । वरुणः । रोदसी इति । च । धुमंक्तम् । इन्द्रः । अर्यमा । ददातु ।

दिदेष्टु । देवी । अदितिः । रेकणः । वायुः । च । यत् । नियुवैते इति नियुवैते । भगः । च ॥

वेङ्कट० मित्रः तत् अस्मभ्यं वरुणादिश्च दीप्तान्नं धनं प्रयच्छतु । दिशतु देवी^{१३} अदितिः धनम्,
वायुः भगः च यत् धनम् पृथक् कुरुतः^{१४} ॥ २ ॥

सेदुग्रो अस्तु मरुतः स शुष्मी यं मर्त्यं पृषदश्वा अवाथ ।

उतेमग्निः सरस्वती जुनन्ति न तस्य रायः पर्येतास्ति ॥ ३ ॥

सः । इत् । उग्रः । अस्तु । मरुतः । सः । शुष्मी । यम् । मर्त्यम् । पृषत्^{१५} अश्वाः । अवाथ ।

उत । ईम् । अग्निः । सरस्वती । जुनन्ति । न । तस्य । रायः । परिणता । अस्ति ॥ ३ ॥

१. °डुतो मूको. २. उपवासभू° मूको. ३. नास्ति अ^१; अन्नः लज्.

५. 'धहिं' वि^२ अ^३; 'थहिं' ल लज्. ६. धीमहि वि^२ अ^३; दनीडी धीमहि लज्.

४-४. नास्ति मूको.

७. °स्मात् मूको.

८. नास्ति वि^१. ९. °जनैः मूको. १०. तेऽपि मूको. ११. °स्तम् मूको.

वेङ्कट० सः एव उद्गर्णः भवतु हे मरुतः! सः बलवान्, यम् मर्त्यम् हे पृषदश्वाः! रक्षथ । अपि च एनम् अग्निः^१ सरस्वती च तदनुचराश्च प्रीणयन्ति धनेन । न च तस्य धनस्य परिगन्ता अस्ति कश्चिदिति ॥ ३ ॥

अयं हि नेता वरुण ऋतस्य मित्रो राजानो अर्यमापो धुः ।

सुहवा देव्यदितिरनर्वा ते नो अंहो अति पर्षन्नरिष्टान् ॥ ४ ॥

अयम् । हि । नेता । वरुणः । ऋतस्य । मित्रः । राजानः । अर्यमा । अपः । धुरिति धुः । सुहवा । देवी । अदितिः । अनर्वा । ते । नः । अंहः । अति । पर्षन् । अरिष्टान् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अयम् हि नेता^१ वरुणः सत्यस्य मित्रः अर्यमा च राजानः कर्म धारयन्ति, तथा^२ स्वाह्वाना देवी अदितिः च अप्रत्युद्रता^३ अन्यस्मिन् । ते सर्वे अस्मान् अंहसः^४ अति पारयन्तु^५ अहिंसितानिति^६ ॥ ४ ॥

अस्य देवस्य मीळहुषो वया विष्णोरेषस्य प्रभृथे हविर्भिः ।

विदे हि रुद्रो रुद्रियं महित्वं यासिष्टं वर्तिरश्विनाविरावत् ॥ ५ ॥

अस्य । देवस्य । मीळहुषः । वयाः । विष्णोः । एषस्य । प्रऽभृथे । हविःऽभिः । विदे । हि । रुद्रः । रुद्रियम् । महिऽत्वम् । यासिष्टम् । वर्तिः । अश्विनौ । इराऽवत् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अस्य देवस्य सेक्तुः शास्त्राभूताः अन्ये देवाः विष्णोः हविर्भिः एषणीयस्य यज्ञे । तथा रुद्रः स्तोता स्तुत्यं^१ महत्त्वम् अश्विनोः हि जानाति । 'हे अश्विनौ!' तथा सति अन्नयुक्तं मार्गम् यासिष्टम् इति ॥ ५ ॥

मात्रं पूषन्नाघृण इरस्यो वरूत्री यद् रातिषाचश्च रासन् ।

मयोभुवो नो अर्वन्तो नि पान्तु वृष्टिं परिज्मा वातो ददातु ॥ ६ ॥

मा । अत्र । पूषन् । आघृणे । इरस्यः । वरूत्री । यत् । रातिऽसाचः । च । रासन् । मयःऽभुवः । नः । अर्वन्तः । नि । पान्तु । वृष्टिम् । परिऽज्मा । वातः । ददातु ॥ ६ ॥

वेङ्कट० मा अत्र हे पूषन् ! आगतदीप्ते ! (तु. निष ५, ९)^१ इरामिच्छेः, वरूत्री^२ वारयिष्यसाकं^३ प्रजा तथा रातिषाचः^४ रातिं भजन्तः अस्मदीयं धनमपहरन्तश्च यत्र तुभ्यं प्रयच्छन्ति । सुखस्य भावयितारः अस्मान् अश्वाः^५ रक्षन्तु । वृष्टिम् परितो गन्ता वायुः ददातु ॥ ६ ॥

१-१ 'वान् वि' ; 'वान् न अ' ल लभ. २. अग्निम् मूको. ३. नेतारः मूको. ४. नास्ति वि'. ५. च प्रत्युता वि' ल; अप्रत्युता अ'; अप्रत्युस्तुता लभ. ६-६. अतिचारं वि'. ७. 'सितानि' ल लभ. ८. तुभ्यं वि' अ' ल; स्तुभ्यं लभ. ९-९. नास्ति मूको. १०-१०. इरामिच्छे कृवि वि; इरामिच्छेवांवि अ'; इरामिच्छो कृत् ल लभ. ११. विवारं मूको. १२. रात्रिं मूको. १३. तु. ऋ ७, ३५, १२; ३८, ७ प्रभृ. अश्वक्षराः लभ; अनश्वराः अ' वि' ल.

नू रोदसी अभिष्टुते वसिष्ठैर्ऋतावानो वरुणो मित्रो अग्निः ।

यच्छन्तु चन्द्रा उपमं नो अर्कं यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

नु । रोदसी इति । अभिष्टुते इत्यभिष्टुते । वसिष्ठैः । ऋतवानः । वरुणः । मित्रः । अग्निः ।
यच्छन्तु । चन्द्राः । उपमम् । नः । अर्कम् । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० पूर्वं व्याख्याता (ऋ ७, ३९, ७ द्र.) ॥ ७ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके चतुर्थाध्याये सप्तमो वर्गः’ ॥

[४१]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । आद्याया अग्नीन्द्रमित्रावरुणाग्निभगपूषब्रह्मणस्पतिसोमरुद्रा देवता,
द्वितीयादिषष्ठयन्तानां भगः, सप्तम्या उषसः । त्रिष्टुप् छन्दः, आद्या जगती’ ।

प्रातरग्निं प्रातरिन्द्रं हवामहे प्रातर्मित्रावरुणा प्रातरश्विना ।

प्रातर्भगं पूषणं ब्रह्मणस्पतिं प्रातः सोममुत रुद्रं हुवेम ॥ १ ॥

प्रातः । अग्निम् । प्रातः । इन्द्रम् । हवामहे । प्रातः । मित्रावरुणा । प्रातः । अश्विना ।
प्रातः । भगम् । पूषणम् । ब्रह्मणः । पतिम् । प्रातरिति । सोमम् । उत । रुद्रम् । हुवेम ॥ १ ॥

वेङ्कट० ‘प्रातर्भागं जगत्याया’ लिङ्गोक्तदेवताऽन्त्योषस्या’ इति कात्यायनः (ऋअ २, ७, ४१) । सेयं
निगदसिद्धा ॥ १ ॥

प्रातर्जितं भगमुग्रं हुवेम वयं पुत्रमदितेयो विधृता ।

आध्रश्चिद् यं मन्यमानस्तुरश्चिद् राजा चिद् यं भगं भक्षीत्याहं ॥ २ ॥

प्रातःऽजितम् । भगम् । उग्रम् । हुवेम । वयम् । पुत्रम् । अदितेः । यः । विधृता ।
आध्रः । चित् । यम् । मन्यमानः । तुरः । चित् । राजा । चित् । यम् । भगम् । भक्षि । इति । आहं ॥ २ ॥

वेङ्कट० प्रातर्जयिनम् भगम् उग्रम् हुवेम वयम् पुत्रम् अदितेः, यः विधारयिता सर्वस्य । ‘आध्रः चित् यम्
मन्यमानः’ । आध्रः आढ्यालुः दरिद्रः (तु. या १२, १४) स यं स्तुवन् भक्षि इति आह । तथा
तुरः चित् तुरः प्रेरको धनस्य आढ्यः राजा चित् यम् भगम् अहं भजेयम् इति वदति ॥ २ ॥

भग प्रणेतर्भग सत्यराधो भगेमां धियमुदवा ददन्नः ।

भग प्र णो जनय गोभिरश्वैर्भग प्र नृभिर्नृवन्तः स्याम ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. आधा मूको. ३. सोऽयं वि अ. ४. ‘सिद्धः वि अ. ५. ‘ग्र
वयम् मूको. ६-६. आढ्यः...मन्यमानः वि अ. आढ्यमन्यमानः ल; आढ्यमुन्यमा लअ. ७. आर्द्र
अ; आर्द्र लअ. ८. आलुः ल लअ. ९. सद् अ; सन् ल लअ.

भगं । प्रनेतरिति प्रऽनेतः । भगं । सत्यऽराभः । भगं । इमाम् । धियम् । उत । अत्र । ददेत् । नः ।

भगं । प्र । नः । जनय । गोभिः । अश्वैः । भगं । प्र । नृऽभिः । नृऽवन्तः । स्याम ॥ ३ ॥

वेङ्कट० भगं प्रणेतः । स्तोतृणाम् भगं सत्यधनं । भगं इदं कर्म उत अव रक्ष प्रयच्छन् धनम् अस्माकम् । भगं प्र जनय अस्मान् गोभिः अश्वैः च । भगं प्र भवेम नृभिः नृवन्तः^१ ॥ ३ ॥

उतेदानीं भगवन्तः स्यामोत प्रपित्व उत मध्ये अहाम् ।

उतोदिता मघवन्त्सूर्यस्य वयं देवानां सुमतौ स्याम ॥ ४ ॥

उत । इदानीम् । भगवन्तः । स्याम । उत । प्रपित्वे । उत । मध्ये । अहाम् ।

उत । उतऽईता । मघवन् । सूर्यस्य । वयम् । देवानाम् । सुमतौ । स्याम ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अपि च इदानीम् वयं भगेन देवेन युक्ताः स्याम, अपि च अहाम् प्रपित्वे प्राप्तौ प्रातः मध्ये च । अपि च उदये सूर्यस्य मघवन् । इन्द्र!^२ । भगस्यैव वा सम्बोधनम् । वयम् सर्वेषामेव देवानाम् सुमनसः स्याम ॥ ४ ॥

भग एव भगवाँ अस्तु देवास्तेन वयं भगवन्तः स्याम ।

तं त्वा भग सर्व इज्जोहवीति स नो भग पुरएता भवेह ॥ ५ ॥

भगः । एव । भगवान् । अस्तु । देवाः । तेन । वयम् । भगवन्तः । स्याम ।

तम् । त्वा । भग । सर्वः । इत् । जोहवीति । सः । नः । भग । पुरऽएता । भव । इह ॥ ५ ॥

वेङ्कट० भगः एव देवोऽस्मदर्थं भाग्ययुक्तः भवतु प्रापयतु 'अस्मान् भाग्यम्'^३ हे देवाः । तेन वयम् भगवन्तः स्याम । तम् त्वा भग सर्वः एव आह्वयति^४ । सः नः भग पुरएता भव अत्र^५ ॥ ५ ॥

समध्वरायोषसो नमन्त दधिक्रावेषु शुचये पदार्य ।

अर्वाचीनं वसुविदं भगं नो रथमिवाश्वा वाजिन आ वहन्तु ॥ ६ ॥

सम् । अध्वराय । उषसः । नमन्त । दधिक्रावाऽइव । शुचये । पदार्य ।

अर्वाचीनम् । वसुविदम् । भगम् । नः । रथम् इव । अश्वाः । वाजिनः । आ । वहन्तु ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सम् नमन्त यशार्थम् उषसः अश्व इव प्रतिष्ठिताय युद्धदेशाय । अभिमुखं धनस्य लभयितारम् भगम् नः रथमिव अश्वाः वेगवन्तः आ 'वहन्तु उषसः'^१ ॥ ६ ॥

अश्वावतीर्गोमतीर्न उषासो वीरवतीः सदमुच्छन्तु भद्राः ।

घृतं दुहाना विश्वतः प्रपीता यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

१. नृपते मूको. २-२. मघवन्तीन्द्र वि^२ अ^३; मघवन्ति त्रिन्द्र ल लज. ३-३. अस्माद् भाग्यं ल लज; अस्मद्भाग्यं ल प्रस्तावः. ४. 'यन्ति मूको. ५. अतः मूको. ६-६. 'हरष' मूको.

अश्वेऽवतीः । गोऽर्मतीः । नः । उषसैः । वीरिऽवतीः । सदैम् । उच्छन्तु । भद्राः ।
घृतम् । दुहानाः । विश्वतः । प्रऽपीताः । यूयम् । पातु । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अश्ववत्यः गोमत्यः अस्माकम् उषसः वीरवत्यश्च सदैव उच्छन्तु भजनीयाः^१ उदकम् दुहानाः
विश्वतः एव पुष्टाः ॥ ७ ॥

^२इति पञ्चमाष्टके चतुर्थाध्याये अष्टमो वर्गः^३ ॥

[४२]

^४वसिष्ठो मैत्रावरुणिकृषिः । विश्वे देवा देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^५ ।

प्र ब्रह्माणो अङ्गिरसो नक्षन्तु प्र क्रन्दन्नुर्नभन्यस्य वेतु ।

प्र धेनवं उदऽप्रतो नवन्त युज्यातामद्रीं अध्वरस्य पेशः ॥ १ ॥

प्र । ब्रह्माणः । अङ्गिरसः । नक्षन्तु । प्र । क्रन्दन्तुः । नभन्यस्य । वेतु ।

प्र । धेनवं । उदऽप्रतः । नवन्तु । युज्याताम् । अद्री इति । अध्वरस्य । पेशः ॥ १ ॥

वेङ्कट० वैश्वदेवम् । प्र व्याप्नुवन्तु ब्राह्मणाः, अङ्गिरसः आगच्छन्तु । प्र कामयतां पर्जन्यः वायु-
देशार्थम् । सङ्गच्छन्तां च उदप्रतः धेनवः इति मेघान् आह । आयुज्यातां रथेऽश्वान् आगमार्थम्^६
आदतां^७ शत्रूणां वातपर्जन्यौ अध्वरस्य रूपभूतौ ॥ १ ॥

सुगस्ते अग्ने सनवित्तो अध्वा युक्ष्वा सुते हरितो रोहितश्च ।

ये वा सन्नन्नरुषा वीरवाहो हुवे देवानां जनिमानि सत्तः ॥ २ ॥

सुऽगः । ते । अग्ने । सनवित्तः । अध्वा । युक्ष्वा । सुते । हरितः । रोहितः । च ।

ये । वा । सन्नन् । अरुषाः । वीरवाहः । हुवे । देवानाम् । जनिमानि । सत्तः ॥ २ ॥

वेङ्कट० शोभनगमनः^८ तव अग्ने । सम्भक्तधनः मार्गः । योजय सुते सोमे हरितः रोहितः च अश्वान्^९ । ये^{१०}
वा तव सद्ने आरोचमानाः वीरस्य तव वोढारः तान् वा युक्ष्व^{११} । ह्ययामि^{१२} अहम् देवानाम् जनिमानि ।
देवानित्यर्थः । सत्तः निषण्णः ॥ २ ॥

समु वो यज्ञं महयन् नमोभिः प्र होता मन्द्रो रिरिच उपाके ।

यजस्व सु पूर्वणीक देवाना यज्ञियांरमतिं वष्ट्याः ॥ ३ ॥

१. मृजं वि^२; मुजं अं ल लङ्. २-२. नास्ति मूको. ३. आगमनां ल प्रस्तावः. ४. आहतां
ल वि^३; आदतां अं लङ्. ५. 'मने मूको. ६. चान् मूको. ७. यन् मूको. ८. युक्ष्य मूको.
९. धवां मूको.

सम् । ऊँ इति । वः । यज्ञम् । म॒ह्यन् । नमःऽभिः । प्र । होता । म॒न्द्रः । रि॒रि॒चे । उ॒पा॒के ।
यज॑स्व । सु । पुरु॑ऽअ॒नीक । दे॒वान् । आ । य॒ज्ञिया॑म् । अ॒रम॑तिम् । वृ॒त्याः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सम् अपूजयन् युष्माकं हविः नमस्कारैः सह, प्र रि॒रि॒चे अत्यन्तमुज्ज्वलो^१ भवति अन्तिके^२
होता मोदनः इति अग्निसुक्त्वा तं प्रत्यक्षमाह—यजस्व सुष्टु हे बहुज्वालानीक! देवान्, आ
वर्तय च यज्ञाहीं सन्ततां ज्वालाम्^३ ॥ ३ ॥

य॒दा वी॒रस्य॑ रे॒वतो॑ दुरो॒णे स्यो॑न॒शीर॑ति॒थिरा॑चि॒कैतत् ।
सु॒प्री॑तो अ॒ग्निः सु॒धितो॑ द॒म आ स वि॒शे दा॑ति॒ वार्य॑मि॒र्यत्यै॑ ॥ ४ ॥

य॒दा । वी॒रस्य॑ । रे॒वतः॑ । दुरो॒णे । स्यो॑न॒शीः । अ॒ति॒थिः । आ॒चि॒कैतत् ।
सु॒प्री॑तः । अ॒ग्निः । सु॒धितः॑ । द॒मे । आ । सः । वि॒शे । दा॑ति । वार्य॑म् । इ॒र्यत्यै॑ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यदा वीरस्य आढ्यस्य गृहे सुखशायी अतिथिः आभिसुख्येन स्तोत्रं बुध्यते । सुप्रीतः अग्निः
सुनिहितः दमे स्वे आयतने, सः वीरो मनुष्यः विशे प्रयच्छति धनम् आत्मानमभिगच्छन्त्यै ॥ ४ ॥

इ॒मं नो॑ अ॒ग्ने अ॒ध्व॒रं जु॑षस्व म॒रुत्स्वि॒न्द्रे य॒शसं॑ कृ॒धी नः॑ ।
आ न॑क्ता ब॒र्हिः स॑द॒तामु॒षासो॑श॒न्ता मि॒त्रावरु॑णा य॒जेह॑ ॥ ५ ॥

इ॒मम् । नः॑ । अ॒ग्ने । अ॒ध्व॒रम् । जु॑षस्व । म॒रुत्स्वु॑ । इ॒न्द्रे । य॒शसं॑ । कृ॒धि । नः॑ ।
आ । न॑क्ता । ब॒र्हिः । स॑द॒ताम् । उ॒षसा॑ । उ॒श॒न्ता । मि॒त्रावरु॑णा । य॒ज । इ॒ह ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इमम् नः अग्ने! यज्ञं सेवस्व^१ । मरुत्सु इन्द्रे च अस्माकं यशस्विनं पुत्रं कुरु । “आ सीदताम्”
नक्ता उषासा बर्हिः । कामयमानौ मित्रावरुणौ यज अत्र^२ ॥ ५ ॥

ए॒वाग्निं॑ स॒हस्यं॑ वसि॒ष्ठो रा॒यस्का॑मो वि॒श्वप्स्य॑स्य स्तौ॒त् ।
इ॒षं रा॒यिं प॑प्रथ॒द् वाज॑म॒स्मे यूयं॑ पा॒त स्व॒स्तिभिः॑ स॒दा नः॑ ॥ ६ ॥

ए॒व । अ॒ग्निम् । स॒हस्यं॑ । वसि॒ष्ठः । रा॒यः॒स्का॑मः । वि॒श्वप्स्य॑स्य । स्तौ॒त् ।
इ॒षम् । रा॒यिम् । प॑प्रथ॒त् । वाज॑म् । अ॒स्मे इति॑ । यूयम् । पा॒त । स्व॒स्तिभिः॑ । स॒दा । नः॑ ॥ ६ ॥

वेङ्कट० एवम् अग्निम् सबलम्^१ वसिष्ठः धनकामः विश्वप्स्यस्य राज्ञः अस्तौत् । सोऽग्निः अन्नं धनं बलं
च अस्मासु प्रथयतु ॥ ६ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके चतुर्थाध्याये नवमो वर्गः’ ॥

१. ‘ज्वले मूको. २-२. नवदन्तिके ल प्रस्तावः. ३-३. यज्ञाहीं सन्ततज्वालम् मूको.
४. ‘यस्व वि’ अ^१. ५-५. असिदाता वि’ अ^२; असिदाताम् ल लभ, ६. अतम् मूको. ७. सकुशलं
वि’ अ^१ ल; सहकुशलं लभ. ८-८. नास्ति मूको.

[४३]

‘बसिष्ठो मैत्रावरुणिकृषिः । विश्वे देवा देवता । त्रिष्टुप् छन्दः’ ।

प्र वो यज्ञेषु देवयन्तो अर्चन् द्यावा नमोभिः पृथिवी इषध्यै ।

येषां ब्रह्माण्यसमानि विप्रा विष्वग्विद्यन्ति वनिनो न शाखाः ॥ १ ॥

प्र । वः । यज्ञेषु । देवयन्तः । अर्चन् । द्यावा । नमः । ऽभिः । पृथिवी इति । इषध्यै ।

येषाम् । ब्रह्माणि । असमानि । विप्राः । विष्वक् । विद्यन्ति । वनिनः । न । शाखाः ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्र अर्चन् युष्मान् हे देवाः ! यज्ञेषु देवकामाः विप्राः, द्यावापृथिव्यौ च नमस्कारैः इषध्यै याचितुम्
अग्रम् । येषाम् विप्राणां स्तोत्राणि असमानि विष्वक् विविधं गच्छन्ति वृक्षस्य इव शाखाः ॥ १ ॥

प्र यज्ञ एतु हेत्वो न सप्तिरुद्यच्छ्वं समनसो घृताचीः ।

स्तृणीत बर्हिर्ध्वराय साधूर्वा शोचीषि देवयून्यस्थुः ॥ २ ॥

प्र । यज्ञः । एतु । हेत्वः । न । सप्तिः । उत् । यच्छ्वम् । समनसः । घृताचीः ।

स्तृणीत । बर्हिः । अध्वराय । साधु । ऊर्वा । शोचीषि । देवयूनि । अस्थुः ॥ २ ॥

वेङ्कट० प्र एतु यज्ञः गमनकुशलः इव^२ अश्वः^३ । उत् यच्छ्वम् समनस्काः सन्तः स्तुचः^४ । स्तृणीत बर्हिः
यज्ञार्थं कल्याणम् । उत्तिष्ठन्तु^५ देवकामानि शोचीषि, ज्वलयत्^६ इत्यर्थः ॥ २ ॥

आ पुत्रासो न मातरं विभृत्राः सानौ देवासौ बर्हिषः सदन्तु ।

आ विश्वाचीं विदध्यामनक्त्वग्ने मा नो देवताता मृधस्कः ॥ ३ ॥

आ । पुत्रासः । न । मातरम् । विभृत्राः । सानौ । देवासः । बर्हिषः । सदन्तु ।

आ । विश्वाचीं । विदध्याम् । अनक्तु । अग्ने । मा । नः । देवताता । मृधः । कुरिति कः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आ सीदन्तु मातरम्^१ इव विशेषेण भरणीयाः बालाः पुत्राः बर्हिषः समुच्छ्रिते देशे देवाः ।
आभिमुख्येन अनक्तु विश्वाची गौः यज्ञे वर्तमानां तव ज्वालाम् । जुहूरेव वा विश्वाची ।
अग्ने !^२ अस्माकम् यज्ञे मा कार्षीः हिंसाम् ॥ ३ ॥

ते सीषपन्त जोषमा यजत्रा ऋतस्य धाराः सुदुघा दुहानाः ।

ज्येष्ठं वो अद्य मह आ वसूनामा गन्तन समनसो यतिष्ठ ॥ ४ ॥

ते । सीषपन्त । जोषम् । आ । यजत्राः । ऋतस्य । धाराः । सुदुघाः । दुहानाः ।

ज्येष्ठम् । वः । अद्य । महः । आ । वसूनाम् । आ । गन्तन । समनसः । यति । स्थ ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. नास्ति ल वि^२. ३. अश्वश्च मूको. ४. स्तुचः मूको. ५. षन्त वि^२
ल; ०ष्टु लभ. ६. ज्वल त्वं नय मूको. ७. तं मूको. ८. अग्ने मूको.

वेङ्कट० ते आ स्पृशन्तु प्रीतिं यष्टन्याः उदकस्य धाराः सुदोहाः दुहानाः । प्रशस्ततमम् अद्य युष्माकम् वसूताम् महत्त्वम् अस्मान् आ गच्छन्तु । हे देवाः ! आ गच्छत समानमनस्काः यावन्तः भवथ ॥ ४ ॥

ए॒वा नो॑ अ॒ग्ने वि॒क्ष्वा द॑शस्य॒ त्वया॑ व॒यं स॑हसाव॒न्नास्काः॑ ।

रा॒या यु॒जा स॑ध॒मादो॑ अरि॒ष्टा यु॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ ५ ॥

ए॒व । नः । अ॒ग्ने । वि॒क्षु । आ । द॑शस्य । त्वया॑ । व॒यम् । स॑हसा॒ऽवन् । आ॒स्काः ।

रा॒या । यु॒जा । स॑ध॒मादः । अरि॒ष्टाः । यु॒यम् । पा॑त । स्व॒स्तिभिः । सदा॑ । नः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० एवम् अस्मभ्यम् अग्ने ! प्रजासु जाभिमुख्येन देहि । त्वया वयम् बलवन् ! आस्कन्दितारः धनेन सहायेन सह माद्यन्तः अहिंसिताः ॥ ५ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके चतुर्थाध्याये दशमो वर्गः’ ।

[४४]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । दधिका देवता, प्रथमाया दधिकाश्च्युषोऽग्निभगेन्द्रविष्णुपूष-
ब्रह्मणस्पत्यादित्यद्यावापृथिव्यापः । त्रिष्टुप् छन्दः, आद्या जगती’ ।

द॒धि॒क्रां वः॑ प्रथ॒मम॑श्विनोषस॒मग्निं॑ समि॒द्धं भग॑मू॒तये॑ हुवे ।

इन्द्रं॑ विष्णुं॑ पू॒षणं॑ ब्रह्म॒णस्पति॑मादित्यान् द्यावा॑पृथि॒वी अ॒पः स्वः॑ ॥ १ ॥

द॒धि॒ऽक्राम् । वः । प्र॒थमम् । अ॒श्विना । उ॒षसम् । अ॒ग्निम् । स॒मऽई॒द्धम् । भग॑म् । ऊ॒तये॑ । हु॒वे ।

इन्द्र॑म् । विष्णु॑म् । पू॒षणम् । ब्रह्म॑णः । प॒तिम् । आ॒दित्यान् । द्यावा॑पृथि॒वी इति॑ । अ॒पः । स्व॒रिति॑ स्वः ॥ १ ॥

वेङ्कट० एता देवताः युष्माकम् रक्षणाय प्रथमम् ह्वयामि । त्रींश्च लोकान् आदित्यान् च ॥ १ ॥

द॒धि॒क्रामु॑ नमसा बो॒धय॑न्त उ॒दीरा॑णा य॒ज्ञमु॑पप्र॒यन्तः॑ ।

इळां॑ दे॒वीं ब॒र्हिषि॑ साद॒यन्तो॑ऽश्विना वि॒प्रा सु॒हवा॑ हुवेम ॥ २ ॥

द॒धि॒ऽक्राम् । ऊँ इति॑ । नम॑सा । बो॒धय॑न्तः । उ॒त्ऽई॒राणाः । य॒ज्ञम् । उ॒प॒प्र॒यन्तः ।

इळा॑म् । दे॒वीम् । ब॒र्हिषि॑ । साद॒यन्तः । अ॒श्विना । वि॒प्रा । सु॒हवा॑ । हु॒वेम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० दधिकाम् एव हविषा बोधयन्तः उद्यच्छन्तः यज्ञम् उपप्रयन्तः इळाम् देवीम् हविः बर्हिषि सादयन्तः अश्विनौ मेधाविनौ स्वाह्वानौ हुवेम । दधिक्रं सूक्तं साहचर्यादन्येषां स्तुतिः ॥ २ ॥

द॒धि॒क्रावा॑णं बु॒बुधानो॑ अ॒ग्निमु॑प॒ ब्रुव॑ उ॒षसं॑ सूर्यं॒ गाम् ।

ब्र॒ध्नं मँश्च॑तोर्विरुणस्य ब॒भ्रुं ते॑ वि॒श्वास्मद् दुरि॑ता याव॑यन्तु ॥ ३ ॥

दधिऽक्रावाणम् । बुबुधानः । अग्निम् । उप । ब्रुवे । उषसम् । सूर्यम् । गाम् ।
ब्रध्नम् । मंश्चतोः । वरुणस्य । बभ्रुम् । ते । विश्वा । अस्मत् । दुःऽइता । यवयन्तु ॥ ३ ॥

वेङ्कट० बुबुधानः अश्वम्^१ उप ब्रुवे अग्निम् उषसम् सूर्यम् गाम् च । मंश्चतुरित्यश्वनाम,
मन्यमानानभिगच्छतीति^२, इह^३ तु वरुणविशेषणम् । मंश्चतोः वरुणस्य महान्तम् बभ्रुम् अश्वम् ।
ते सर्वे विश्वानि अस्मत्तो दुरितानि पृथक् कुर्वन्तु ॥ ३ ॥

दधिकावां प्रथमो वाज्यवाग्रे रथानां भवति प्रजानन् ।

संविदान उषसा सूर्येणादित्येभिर्वसुभिरङ्गिरोभिः ॥ ४ ॥

दधिऽक्रावा । प्रथमः । वाजी । अर्वा । अग्रे । रथानाम् । भवति । प्रऽजानन् ।
सम्ऽविदानः । उषसा । सूर्येण । आदित्येभिः । वसुभिः । अङ्गिरोभिः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० दधिकावा प्रथमः बलवान् गन्ता रथानाम् अग्रे भवति गन्तव्यं देशम् प्रजानन् उषः-
प्रभृतिभिः संविदानः ऐकमत्यं गतः ॥ ४ ॥

आ नो दधिकाः पथ्यामनक्तवृतस्य पन्थामन्वेतुवा उ ।

शृणोतु नो दैव्यं शर्धो अग्निः शृण्वन्तु विश्वे महिषा अमूराः ॥ ५ ॥

आ । नः । दधिऽक्राः । पथ्याम् । अनक्तु । ऋतस्य । पन्थाम् । अनुऽएतवै । ऊँ इति ।
शृणोतु । नः । दैव्यम् । शर्धोः । अग्निः । शृण्वन्तु । विश्वे । महिषाः । अमूराः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० आभिमुख्येन अनक्तु अस्माकम् दधिकाः पन्थानम् उदकेन, यज्ञस्य पन्थानम् अविच्छेदेनानुष्ठातुम् ।
शृणोतु अस्मान् दैव्यम् बलम् अग्निः । शृण्वन्तु विश्वे महान्तः अमूढा देवाः अस्मानिति ॥ ५ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके चतुर्थाध्याये एकादशो वर्गः’ ॥

[४५]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिरङ्गिः । सविता देवता । त्रिष्टुप् छन्दः’ ।

आ देवो यातु सविता सुरत्नोऽन्तरिक्षप्रा वहमानो अश्वैः ।

हस्ते दधानो नयी पुरूणि निवेशयश्च प्रसुवश्च भूम ॥ १ ॥

आ । देवः । यातु । सविता । सुऽरत्नः । अन्तरिक्षऽप्राः । वहमानः । अश्वैः ।
हस्ते । दधानः । नयी । पुरूणि । निऽवेशयन् । च । प्रऽसुवन् । च । भूम ॥ १ ॥

वेङ्कट० आ यातु देवः सविता^१ शोभनरत्नः अन्तरिक्षस्य पूरयिता अश्वैः उद्यमानः हस्ते प्रयच्छन्
धारयन् वा बहूनि धनानि रात्रौ निवेशयन् प्रातः प्रसुवन् च भूतजातम् ॥ १ ॥

उदस्य बाहू शिथिरा बृहन्ता हिरण्यया दिवो अन्ता अनष्टाम् ।

नूनं सो अस्य महिमा पणिष्ट सूरश्चिदस्मा अनु दादपस्याम् ॥ २ ॥

उत् । अस्य । बाहू इति । शिथिरा । बृहन्ता । हिरण्यया । दिवः । अन्तान् । अनष्टाम् ।
नूनम् । सः । अस्य । महिमा । पणिष्ट । सूरः । चित् । अस्मै । अनु । दात् । अपस्याम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० उत् व्यामुतः^१ अस्य बाहू शिथिलौ प्रेर्यमाणौ महान्तौ हिरण्ययौ दिवः पर्यन्तान्^२ । नूनम्
सः अस्य महिमा स्तूयते सवितुः अत् सूर्योऽपि अस्मै सवित्रे अनु ददाति अपस्याम् कर्मच्छाम्,
उपबृंहयतीत्यर्थः । सविता कर्माणि लौकिकानि चिकीर्षति, साहाय्यं सूर्यः करोति ॥ २ ॥

स घा नो देवः सविता सहावा साविषद् वसुपतिर्वसूनि ।

विश्रयमाणो अमर्तिमरूचीं मर्तभोजनमर्धं रासते नः ॥ ३ ॥

सः । घा । नः । देवः । सविता । सहवा । आ । साविषत् । वसुऽपतिः । वसूनि ।
विऽश्रयमाणः । अमर्तिम् । अरूचीम् । मर्तभोजनम् । अर्धं । रासते । नः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सः खलु अस्मभ्यम् देवः सविता सहनवान् आभिमुख्येन सुवत् वसुपतिः वसूनि ।
विविधं श्रयमाणः रूपम् बह्वचनम् मनुष्यभोजनमन्नम् इदानीं प्रयच्छतु अस्मभ्यम् ॥ ३ ॥

इमा गिरः सवितारं सुजिह्वं पूर्णगभस्तिमीळते सुपाणिम् ।

चित्रं वयौ बृहदस्मे दधातु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ४ ॥

इमाः । गिरः । सवितारम् । सुजिह्वम् । पूर्णगभस्तिम् । ईळते । सुपाणिम् ।
चित्रम् । वयः । बृहत् । अस्मे इति । दधातु । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० इमाः गिरः सवितारम् शोभनवाचम् धनपूर्णबाहुम्^१ स्तुवन्ति शोभनपाणिम् । सञ्चितम् अन्नम्
बृहत् अस्मासु दधातु ॥ ४ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके चतुर्थाध्याये द्वादशो वर्गः^२ ।

[४६]

^१वसिष्ठो मैत्रावरुणिकृषिः । रुद्रो देवता । जगती छन्दः, चतुर्थी त्रिष्टुप्^२ ।

इमा रुद्राय स्थिरधन्वने गिरः क्षिप्रेष्वे देवाय स्वधान्ने ।

अषाढहाय सर्ममानाय वेधसे तिग्मायुधाय भरता शृणोतु नः ॥ १ ॥

१. 'पुवतः मूको. २. 'न्ताग्निना वि'; 'न्ताग्निनाग्नी अ'; 'न्तानि ल लभ.

३. 'गंमाहुः मूको.

इमाः । रुद्राय । स्थिरधन्वने । गिरः । क्षिप्रऽईषवे । देवाय । स्वधाऽत्रे ।
अषाढहाय । सहमानाय । वेधसे । तिमऽआयुधाय । भरत । शृणोतु । नः ॥ १ ॥^१

वेङ्कट० इमाः रुद्राय स्थिरधन्वने गिरः क्षिप्रैषवे देवाय अन्नवते शत्रुभिरसोढाय तत्सहमानाय
विभात्रे तिमधनुष्काय भरत हे मनुष्याः ! । सः^२ शृणोतु अस्मानिति ॥ १ ॥

स हि क्षयेण क्षम्यस्य जन्मनः साम्राज्येन दिव्यस्य चेतति ।

अवन्वन्तीरुपं नो दुरश्चराऽनमीवो रुद्र जासु नो भव ॥ २ ॥

सः । हि । क्षयेण । क्षम्यस्य । जन्मनः । साम्राज्येन । दिव्यस्य । चेतति ।

अवन् । अवन्तीः । उप । नः । दुरः । चर । अनमीवः । रुद्र । जासु । नः । भव ॥ २ ॥

वेङ्कट० सः हि क्षयेण निवासत्वेन पार्थिवस्य भूतजातस्य ज्ञायते, साम्राज्येन च दिवि भवस्य
देवगणस्य चेति । अथ प्रत्यक्षः — रक्षन्^३ चास्माकं रक्षन्तीः दुरः उप चर अमीवारहितः^४ रुद्र !
प्रजासु भव अस्माकम् ॥ २ ॥

या ते दिद्युद्वसृष्टा दिवस्परि क्षमया चरति परि सा वृणक्तु नः ।

सहस्रं ते स्वपिवात भेषजा मा नस्तोकेषु तनयेषु रीरिषः ॥ ३ ॥^५

या । ते । दिद्युत् । अवऽसृष्टा । दिवः । परि । क्षमया । चरति । परि । सा । वृणक्तु । नः ।

सहस्रम् । ते । सुऽअपिवात । भेषजा । मा । नः । तोकेषु । तनयेषु । रीरिषः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यत् ते^६ आयुधम् त्वयावसृष्टम् अन्तरिक्षात् पृथिवीं लक्ष्मीकृत्य चरति, तत् परि वर्जयतु अस्मान् ।
'सहस्रम् ते स्वातवचन !' भैषज्यानि इति यास्कः^७ (१०, ७) । मा अस्माकं पुत्रेषु पौत्रेषु च हिंसीः^८ ॥ ३ ॥

मा नो वधी रुद्र मा परा दा मा ते भूम प्रसितौ हीळितस्य ।

आ नो भज बर्हिषि जीवशंसे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ४ ॥

मा । नः । वधीः । रुद्र । मा । परा । दा । मा । ते । भूम । प्रऽसितौ । हीळितस्य ।

आ । नः । भज । बर्हिषि । जीवऽशंसे । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० मा अस्मान् वधीः रुद्र ! । मा च शत्रुभ्यः परा दाः । मा ते भूम बन्धने कुदस्य ।
'प्रसितिः प्रसयनात् तन्तुर्वा जालं वा' (या ६, १२) इत्युक्तम् । ^९ 'आ भज' प्रापय अस्मान्^{१०} यज्ञे
जीवानां शंसनीये ॥ ४ ॥

^{११} इति पञ्चमाष्टके चतुर्थाध्याये त्रयोदशो वर्गः^{१२} ॥

१. ऋचाविमे (१, ३) यथाक्रमं यास्केन व्याख्याते (१०, ६, ७) . २-२. °व्याय वि^१. ३. रक्ष
मूको. ४-४. रक्षन् दुर उर अमिवारहितौ वि^२ अ^३; रक्ष दुर उर अमिवारहितौ ल; रक्ष दुर उर अमिवारहितौ लअ.
५. तव अ^४. ६. °वन अ^५ ल लअ. ७. रास्को वि^६; रास्को ल लअ; रास्को अ^७. ८. हिंसि मूको.
९. प्रसन्नाकृतिर्वा जालं अ^८; प्रसयनात् कति वा जालं वि^९; प्रसयनात् तन्तिर्वा जालं ल; प्रसयनात्तन्तिर्वा जाल लअ.
१०-१०. आहजा मूको. ११. अस्मिन् वि^{१०} ल लअ. १२-१२. नास्ति मूको.

[४७]

१वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । आपो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^१ ।

आपो यं वः प्रथमं देवयन्तं इन्द्रपानमूर्मिमकृण्वतेळः ।

तं वो वयं शुचिमारिप्रमद्य घृतप्रुषं मधुमन्तं वनेम ॥ १ ॥

आपः । यम् । वः । प्रथमम् । देवऽयन्तः । इन्द्रऽपानम् । ऊर्मिम् । अकृण्वत । इळः ।

तम् । वः । वयम् । शुचिम् । अरिप्रम् । अद्य । घृतऽप्रुषम् । मधुऽमन्तम् । वनेम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे आपः! यम् युष्माकम् प्रथमम् यजमानाः इन्द्रस्य पानम् ऊर्मिम् अकृण्वत स्रोतारः
इति वसतीवर्यभिप्रायम् । तम् वः वयम् शुचिम् अपापम् अद्य घृतस्य स्रष्टारम् मधुमन्तम्
भजेम ॥ १ ॥

तमूर्मिमापो मधुमत्तमं वोऽपां नपादवत्वाशुहेमा ।

यस्मिन्निन्द्रो वसुभिर्मादयाते तमश्याम देवयन्तो वो अद्य ॥ २ ॥

तम् । ऊर्मिम् । आपः । मधुमत्तमम् । वः । अपाम् । नपात् । अवतु । आशुहेमा ।

यस्मिन् । इन्द्रः । वसुभिः । मादयाते । तम् । अश्याम् । देवऽयन्तः । वः । अद्य ॥ २ ॥

वेङ्कट० तम् ऊर्मिम् हे आपः! मधुमत्तमम् युष्माकम् अपाम् नपात् देवो रक्षतु आशुगमनः । यस्मिन्
इन्द्रः वसुभिः देवैः सह मादयति, तम् युष्माकम् ऊर्मिम् अद्य वयम् अश्याम देवकामाः ॥ २ ॥

शतपवित्राः स्वधया मदन्तीर्देवीर्देवानामपि यन्ति पार्थः ।

ता इन्द्रस्य न मिनन्ति व्रतानि सिन्धुभ्यो हव्यं घृतवज्जुहोत ॥ ३ ॥

शतऽपवित्राः । स्वधया । मदन्तीः ।^१ देवीः । देवानाम् । अपि । यन्ति । पार्थः ।

ताः । इन्द्रस्य । न । मिनन्ति । व्रतानि । सिन्धुऽभ्यः । हव्यम् । घृतवत् । जुहोत ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अनेकपवनसाधनाः^१ स्वधया मनुष्यान् तर्पयन्त्यः देव्यः देवानाम् अभिगच्छन्ति स्थानम् ।
ताः इन्द्रस्य न हिंसन्ति कर्माणि । ताम्यः सिन्धुभ्यः हव्यम् घृतवत् जुहुत^२ ॥ ३ ॥

याः सूर्यो रश्मिभिराततान् याम्य इन्द्रो अरदद् गातुमूर्मिम् ।

ते सिन्धवो वरिवो धातना नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ४ ॥

याः । सूर्यः । रश्मिभिः । आऽततान् । याम्यः । इन्द्रः । अरदत् । गातुम् । ऊर्मिम् ।

ते । सिन्धवः । वरिवः । धातन । नः । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० याः सूर्यः रश्मिभिः अन्तरिक्षे विस्तारयति । याभ्यः च इन्द्रः व्यह्रिषत्^१ गमनशीलम् ऊर्मिम् । गमनकामः^२ मार्गं चकारेत्यर्थः । 'इन्द्रो अस्माँ^३ अरदद्वज्रबाहुः'^४ (ऋ ३, ३३, ६) इति मन्त्रः । ते^५ यूयम् हे सिन्धवः ! धनम् अस्मभ्यं धत्त । सिन्धुसामानाधिकरण्यात्^६ तच्छब्दस्य लिङ्गभेदः ॥ ४ ॥

^७इति पञ्चमाष्टके चतुर्थाध्याये चतुर्दशो वर्गः^८ ॥

[४८]

^९वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । ऋभवो देवता, चतुर्थ्या विश्वे देवा वा । त्रिष्टुप् छन्दः^{१०} ।

ऋभुक्षणे वाजा मादयध्वमस्मे नरो मघवानः सुतस्य ।

आ वोऽर्वाचः क्रतवो न यातां विभ्वो रथं नर्यं वर्तयन्तु ॥ १ ॥

ऋभुक्षणे । वाजाः । मादयध्वम् । अस्मे इति । नरः । मघवानः । सुतस्य ।

आ । वः । अर्वाचः । क्रतवः । न । याताम् । विऽभ्वः । रथम् । नर्यम् । वर्तयन्तु ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे ऋभवः ! वाजाः ! इति ज्येष्ठकनिष्ठाभ्यां व्यपदेशः, मादयध्वम् अस्मासु हे नरः ! मघवन्तः ! सोमेन । गच्छतां युष्माकम् अभितोमुखाः^{११} अश्वाः रथम् आ वर्तयन्तु नृहितम्, यथा मनुष्याणां कर्माणि भवतां रथम् आवर्तयन्ति^{१२} हे महान्तः ! ॥ १ ॥

ऋभुर्ऋभुभिर्ऋभि वः स्याम विभ्वो विभुभिः शर्वसा शर्वांसि ।

वाजो अस्माँ अवतु वाजसाताविन्द्रेण युजा तरुषेम वृत्रम् ॥ २ ॥

ऋभुः । ऋभुऽभिः । अभि । वः । स्याम । विऽभ्वः । विभुऽभिः । शर्वसा । शर्वांसि ।

वाजः । अस्मान् । अवतु । वाजसातौ । 'इन्द्रेण । युजा । तरुषेम । वृत्रम्' ॥ २ ॥

वेङ्कट० ऋभुभिः युष्माभिः ^{१३}'वयमपि ऋभवः'^{१४} शत्रून् अभि भवेम । तृतीयायामपि 'बहुवचनस्य वसन्सौ' (पा ८, १, २१) इति दृष्टम् । ऋभुरिति जसः स्वादेशः । तथा विभुभिः भवद्विवर्धं च विभ्वः महान्तः बलेन बलानि अभिभवेम । 'वाजः कनीयान्'^{१५} युष्माकम् अस्मान् सङ्ग्रामे रक्षतु । तेषां सहायभूतेन इन्द्रेण तरेम शत्रुम् ॥ २ ॥

ते चिद्धि पूर्वोरभि सन्ति शासा विश्वाँ अर्यं उपरताति वन्वन् ।

इन्द्रो विभ्वोँ ऋभुक्षा वाजोँ अर्यः शत्रोँमिथत्या कृणवन् वि नृम्णम् ॥ ३ ॥

ते । चित् । हि । पूर्वीः । अभि । सन्ति । शासा । विश्वान् । अर्यः । उपरताति । वन्वन् ।

इन्द्रः । विऽभ्वो । ऋभुक्षाः । वाजः । अर्यः । शत्रोः । मिथ्या । कृणवन् । वि । नृम्णम् ॥ ३ ॥

१. विलि^० मूको. २. गमनकामार्गं अ^१ ल लभ; गमनिकामार्गं वि^२. ३. अस्माकम् वि^३ अ^१ ल; अस्मान् लभ. ४-४. ते हे यूयं सि^३ वि^३ अ^१. ५. 'समानां' ल. ६-६. नास्ति मूको. ७. अमितो^१ मूको. ८. 'यति मूको. ९-९. तु. या (५, २). १०-१०. वयमभिभवः वि^३; वयमप्यभिभवः ल लभ; वयमप्यभिभवः ल प्रस्तावः. ११-११. वाजजनी वि^३ अ^१; वाजो वाजनीयान् ल; वाजनीया लभ.

वेङ्कट० ते हि खलु बह्वीः सेनाः अभि भवन्ति 'शासेन असिना' । अपि च सर्वानेव अरीन् उपरताति ध्नन्ति । स्वार्थिकस्तातिल् प्रत्ययः । मूलत एव ध्नन्तीति । इन्द्रः विभ्वा मध्यमः^२ ऋभुक्षाः^३ च ज्येष्ठः कनीयान् वाजः च ईश्वरः शत्रोः धनम् वि कृण्वन्तु । मिथया इति 'निपातो मिथःपर्यायः'^४ । सङ्गता इति ॥ ३ ॥

नू देवासो वरिवः कर्तना नो भूत नो विश्वेऽवसे सज्जोषाः ।

समस्मे इषं वसवो ददीरन् यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ४ ॥

नू । देवासः । वरिवः । कर्तन । नः । भूत । नः । विश्वे । अवसे । सज्जोषाः ।

सम् । अस्मे इति । इषम् । वसवः । ददीरन् । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० क्षिप्रं हे^५ देवाः ! धनं कुरुत असभ्यम् । भवत च सर्वे अस्माकं रक्षणाय सङ्गताः । 'सम् ददीरन्'^६ सम्प्रयच्छन्तु असभ्यम् अन्नम् वसवः देवाः ॥ ४ ॥

“इति पञ्चमाष्टके चतुर्थाध्याये पञ्चदशो वर्गः” ॥

[४९]

“वसिष्ठो मैत्रावरुणिकृषिः । आपो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः” ।

समुद्रज्यैष्ठाः सलिलस्य मध्यात् पुनाना यन्त्यनिविशमानाः ।

इन्द्रो या वज्री वृषभो रराद ता आपो देवीरिह मामवन्तु ॥ १ ॥

समुद्रज्यैष्ठाः । सलिलस्य । मध्यात् । पुनानाः । यन्ति । अनिऽविशमानाः ।

इन्द्रः । याः । वज्री । वृषभः । रराद । ताः । आपः । देवीः । इह । माम् । अवन्तु ॥ १ ॥

वेङ्कट० समुद्रप्रथमाः अन्तरिक्षस्य मध्यात् शोधयन्त्यः^७ गच्छन्ति^८ अनिविशमानाः^९ । इन्द्रः याः अपः^{१०} वज्री वर्षिता व्यलिखद् वज्रेण भित्त्वा निरगमयत्, ताः आपः देवीः इह माम् रक्षन्तु ॥ १ ॥

या आपो दिव्या उत वा स्रवन्ति खनित्रिमा उत वा याः स्वयंजाः ।

समुद्रार्था याः शुचयः पावकास्ता आपो देवीरिह मामवन्तु ॥ २ ॥

याः । आपः । दिव्याः । उत । वा । स्रवन्ति । खनित्रिमाः । उत । वा । याः । स्वयंज्याः ।

समुद्रार्थार्थाः । याः । शुचयः । पावकाः । ताः । आपः । देवीः । इह । माम् । अवन्तु ॥ २ ॥

१-१. शोभनासीना वि^१; शासेनासीना ल अ^१ लअ; शासेनापि ल प्रस्तावः. २. *ध्यमाः मूको.
३. *क्षा मूको. ४-४. निपातोमिथापः* मूको. ५. व्रुटितम् वि^२; भे अ^१ ल लअ. ६-६. सन्नदी° मूको.
७-७. नास्ति मूको. ८. शोधयन्त्यौ अ^१ लअ; शोधयन्त्यः वि^२ ल. ९. गच्छन्त्यः वि^२; गच्छन्त अ^१.
१०. विशमा° वि^१ अ^१. ११. आपः वि^२ ल लअ.

वेङ्कट० याः आपः अन्तरिक्ष्याः^१, याश्च ततः स्रवन्ति, खनित्रिमाः कूप्याः^२, उत वा याः स्वयंजाताः^३ निम्नेषु देशेषु । समुद्रो गन्तव्यो यासां ताः^४ समुद्रार्थाः नादेयाः ज्वलन्त्यः^५ शोधयिष्यः ॥ २ ॥

यासां राजा वरुणो याति मध्ये सत्यानृते अवपश्यञ्जनानाम् ।

मधुश्चुतः शुचयो याः पावकास्ता आपो देवीरिह मामवन्तु ॥ ३ ॥

यासाम् । राजा । वरुणः । याति । मध्ये । सत्यानृते इति । अवपश्यन् । जनानाम् ।

मधुश्चुतः । शुचयः । याः । पावकाः । ताः । आपः । देवीः । इह । माम् । अवन्तु ॥ ३ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ३ ॥

यासु राजा वरुणो यासु सोमो विश्वे देवा यासुर्जं मदन्ति ।

वैश्वानरो यास्वग्निः प्रविष्टस्ता आपो देवीरिह मामवन्तु ॥ ४ ॥

यासु । राजा । वरुणः । यासु । सोमः । विश्वे । देवाः । यासु । ऊर्जम् । मदन्ति ।

वैश्वानरः । यासु । अग्निः । प्रविष्टः । ताः । आपः । देवीः । इह । माम् । अवन्तु ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यासु राजा वरुणः यासु च सोमः विश्वे एव च देवाः 'स्थिताः यासु ऊर्जम्' प्रति माद्यन्ति । वैश्वानरः यासु अग्निः प्रविष्टः ॥ ४ ॥

“इति पञ्चमाष्टके चतुर्थाध्याये षोडशो वर्गः” ॥

[५०]

“वसिष्ठो मित्रावरुणिक्रंषिः । मित्रावरुणौ देवता, द्वितीयस्या अग्निः, तृतीयस्या विश्वे देवाः, चतुर्थ्या नद्यः । जगती छन्दः, चतुर्थी अतिजगती शकरी वा” ।

आ मां मित्रावरुणेह रक्षतं कुलाययद् विश्वयन्मा न आ गन् ।

अजकावं दुर्दशीकं तिरो दधे मा मां पथेन रपसा विदत् त्सरुः ॥ १ ॥

आ । माम् । मित्रावरुणा । इह । रक्षतम् । कुलाययत् । विश्वययत् । मा । नः । आ । गन् ।

अजकावम् । दुःदशीकम् । तिरः । दधे । मा । माम् । पथेन । रपसा । विदत् । त्सरुः ॥ १ ॥

वेङ्कट० आभिमुख्येन माम् इह हे मित्रावरुणौ ! “रक्षतम्” । कुलायं^{१०} “कुर्वत् विविधं” वर्धमानं विविधं वा भषमाणं^{११} भूतम्^{१२} मा अस्मान् आ गच्छत्विति आभिप्रायम् । “आ हि भूम्यां कुलायं” करोति । अजकावम् अजशब्दयुक्तं दुर्दशनं^{१३} तिरः भवतु । मा माम् पद भवेन^{१४} शब्देन जानातु छद्मगतिश्चेति ॥ १ ॥

१. अन्तं वि^१. २. कूप्याः वि^२ ल; आप्याः लअ. ३. यास्तु अयज्ञाज्जाता ल लअ; या स्वयंजाता वि^३ अ^३. ४. नास्ति मूको. ५. नादेयो मूको. ६-६. स्थितामूर्जे वि^४ अ^४; “ताः वासु ऊर्जम्” ल; ताः यासु उब्जम् लअ. ७-७. नास्ति मूको. ८. “रणे मूको. ९. रक्षितम् मूको. १०. कुलाय मूको. ११-११. कुर्वन्विदं वि^५; कुर्वन्विदं अ^५. १२. आषं मूको. १३. विषम इति सायणः. १४-१४. आभि-भूम्यां कुलानां मूको; आभि भू^६ वा आभि भू^६ वा ल प्रस्तावः. १५. दर्शयन् मूको. १६. भवने मूको.

यद् विजामन् परुषि वन्दनं भुवदष्टीवन्तौ परि कुल्फौ च देहत् ।

अग्निष्टच्छोचन्नप बाधतामितो मा मां पद्येन रपसा विदत् त्सरुः ॥ २ ॥

यत् । विजामन् । परुषि । वन्दनम् । भुवत् । अष्टीवन्तौ । परि । कुल्फौ । च । देहत् ।

अग्निः । तत् । शोचन् । अप । बाधताम् । इतः । मा । माम् । पद्येन । रपसा । विदत् । त्सरुः ॥ २ ॥

वेङ्कट० यद् विविधजन्मनि सन्धौ भवति वन्दननामकं^१ विषमविषम्, अष्टीवन्तौ गुल्फौ च परितः उपचितं करोति, अग्निः तत् विषं ज्वलन् अप बाधताम् इतः ॥ २ ॥

यच्छल्ललौ भवति यन्नदीषु यदोषधीभ्यः परि जायते विषम् ।

विश्वे देवा निरितस्तत् सुवन्तु मा मां पद्येन रपसा विदत् त्सरुः ॥ ३ ॥

यत् । शल्ललौ । भवति । यत् । नदीषु । यत् । ओषधीभ्यः । परि । जायते । विषम् ।

विश्वे । देवाः । निः । इतः । तत् । सुवन्तु । मा । माम् । पद्येन । रपसा । विदत् । त्सरुः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ३ ॥

याः प्रवतो निवत उद्वत उदन्वतीरनुदकाश्च याः ।

ता अस्मभ्यं पर्यसा पिन्वमानाः शिवा देवीरशिपदा भवन्तु सर्वा नद्यो अशिमिदा भवन्तु । ४ ।

याः । प्रवतः । निवतः । उद्वतः । उदन्वतीः । अनुदकाः । च । याः । ताः । अस्मभ्यम् ।

पर्यसा । पिन्वमानाः । शिवाः । देवीः । अशिपदाः । भवन्तु । सर्वाः । नद्यः । अशिमिदाः । भवन्तु ॥ ४ ॥

वेङ्कट० याः नद्यः विस्तारवत्यः विस्तृतेन देशेन गच्छन्त्यः, याश्च निवतः, याश्च उद्वत्यः, याश्च उदन्वत्यः, अनुदकाः च याः, ताः^२ अस्मभ्यम् पर्यसा^३ वर्धमानाः शिवाः देव्यः अशिपदाः अन्नस्य स्थानभूताः भवन्तु, ताः सर्वाः नद्यः अशिमिदाः अन्नस्य वर्धयित्र्यः भवन्तु ॥ ४ ॥

^४इति पञ्चमाष्टके चतुर्थाध्याये सप्तदशो वर्गः^५ ॥

[५१]

^१वसिष्ठो मैत्रावरुणिकृषिः । आदित्या देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^२ ।

आदित्यानामर्वसा नूतनेन सक्षीमहि शर्मणा शर्ममेन ।

अनागास्त्वे अदितित्वे तुरास इमं यज्ञं दधतु श्रोषमाणाः ॥ १ ॥

आदित्यानाम् । अर्वसा । नूतनेन । सक्षीमहि । शर्मणा । शर्ममेन ।

अनागाः स्त्वे । अदितित्वे । तुरासः । इमम् । यज्ञम् । दधतु । श्रोषमाणाः ॥ १ ॥

वेङ्कट० आदित्यानाम् रक्षणेन नवतरेण^१ सङ्गता भवेम^२ सुखे च^३ सुखतमे अपि । अपापत्वे^४ अखण्डत्वे च क्षिप्राः इमम् यज्ञम् स्थापयन्तु यज्ञम् अपापम् अखण्डितं च कुर्वन्तु स्तुतीः शृण्वन्तः ॥ १ ॥

आदित्यासो अदितिर्मादयन्तां मित्रो अर्यमा वरुणो रजिष्ठाः ।

अस्माकं सन्तु भुवनस्य गोपाः पिबन्तु सोममवसे नो अद्य ॥ २ ॥

आदित्यासः । अदितिः । मादयन्ताम् । मित्रः । अर्यमा । वरुणः । रजिष्ठाः ।

अस्माकम् । सन्तु । भुवनस्य । गोपाः । पिबन्तु । सोमम् । अवसे । नः । अद्य ॥ २ ॥

वेङ्कट० आदित्याः अदितिः च माता माद्यन्तु^५ मित्रः अर्यमा च वरुणः च अत्यन्तमृजवः । अस्माकम् भवन्तु भुवनस्य^६ गोपाधितारः^७ । पिबन्तु सोमम् रक्षणाय अस्माकम् अद्य ॥ २ ॥

आदित्या विश्वे मरुतश्च विश्वे देवाश्च विश्वं ऋभवश्च विश्वे ।

इन्द्रो अग्निरश्विनां तुष्टुवाना यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

आदित्याः । विश्वे । मरुतः । च । विश्वे । देवाः । च । विश्वे । ऋभवः । च । विश्वे ।

इन्द्रः । अग्निः । अश्विनां । तुष्टुवानाः । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० एते सर्वे स्तूयमाना भवन्त्वस्माभिरिति ॥ ३ ॥

इति पञ्चमाष्टके चतुर्थाध्याये अष्टादशो वर्गः ॥

[५२]

वसिष्ठो मित्रावरुणिकृषिः । आदित्या देवता । त्रिष्टुप् छन्दः ।

आदित्यासो अदितयः स्याम पूदेवत्रा वसवो मर्त्यत्रा ।

सनेम मित्रावरुणा सनन्तो भवेम द्यावापृथिवी भवन्तः ॥ १ ॥

आदित्यासः । अदितयः । स्याम । पूः । देवऽत्रा । वसवः । मर्त्यऽत्रा ।

सनेम । मित्रावरुणा । सनन्तः । भवेम । द्यावापृथिवी इति । भवन्तः ॥ १ ॥

वेङ्कट० आदित्यानां 'स्वभूतावयवाः' अखण्डनीयाः^८ भवेम । हे वसवः ! अस्माकं देवेषु मर्त्येषु च निवासस्थानं भवतु । हे मित्रावरुणौ ! भजेमहि धनम् भजमानाः अप्युपर्युपरि तथा भवेम, द्यावापृथिवी ! भवन्तः अप्युपर्युपरि प्रजाभिः पशुभिरन्यैश्चाभिलषितैः ॥ १ ॥

मित्रस्तन्नो वरुणो मामहन्त शर्म तोकाय तनयाय गोपाः ।

मा वो भुजेमान्यजातमेनो मा तत् कर्म वसवो यच्चयध्वे ॥ २ ॥

१. नवतित^१ मूको.

२-२. सुखेन ल प्रस्तावः.

३-३. °मेऽन्त्यपाप° वि^२ अ^१; अपाप° ल लज.

४. नास्ति वि^२ अ^१; न्तु ल लज.

५. भवनस्य अ^१ ल.

६. गोपवि° ल.

७-७. नास्ति मूको.

८-८. तावयव मण्डनी^१ मूको.

मि॒त्रः । तत् । नः । वरु॑णः । म॒म॒ह॒न्त॒ । श॒र्म॑ । तो॒काय॑ । त॒र्न॒याय॑ । गो॒पाः ।

मा । वः । भु॒जेम॑ । अ॒न्यऽजा॑तम् । ए॒नः । मा । तत् । क॒र्म॑ । व॒स॒त्रः । यत् । च॒र्य॒ध्वे ॥ २ ॥

वेङ्कट० मित्रः तत् अस्मभ्यम् वरुणः अन्ये च आदित्याः प्रयच्छन्तु सुखं पुत्राय पौत्राय च गोपा-
यितारः^१ । युष्माकम् अन्येषु जातम् एनः^२ यद् यूयम् अन्येषु जनयथ तद् वयम् मा भुजेम । भोगः^३
प्राप्तिः । मा च तत् कुर्मः वसवः^४, यत् यूयम् चर्यध्वे हृदये स्थापयत ॥ २ ॥

तु॒र॒ण्य॒वोऽङ्गि॑रसो नक्ष॒न्त॒ रत्नं॑ दे॒वस्य॑ स॒वि॒तुरि॒या॒नाः ।

पि॒ता च॑ त॒न्नो॑ म॒हान् यज॑त्रो वि॒श्वे दे॒वाः स॒म॒न॒सो जु॑षन्त ॥ ३ ॥

तु॒र॒ण्य॒वः । अ॒ङ्गि॑रसः । न॒क्ष॒न्त॒ । रत्न॑म् । दे॒वस्य॑ । स॒वि॒तुः । इ॒या॒नाः ।

पि॒ता । च॑ । तत् । नः । म॒हान् । यज॑त्रः । वि॒श्वे॑ । दे॒वाः । स॒म॒न॒सः । जु॑षन्त ॥ ३ ॥

वेङ्कट० त्वरमाणाः अङ्गिरसः प्राप्नुवन् रत्नम् देवस्य सवितुः याचमानाः । पिता च तत् अस्माकं
वरुणः महान् यष्टव्यः विश्वे च देवाः सङ्गताः प्रायच्छन्, 'अङ्गिरसः आदित्यान् अयाजयन्', तेभ्य
आदित्या दक्षिणामनयन्^५ (तु. माश ३, ५, १, १७; १८; ऐत्रा ६, ३५ प्रभृ.) । तामङ्गिरोभ्यः^६ सविता
प्रायच्छत्^७ । तदिदमत्रोक्तमिति ॥३॥

‘इति पञ्चमाष्टके चतुर्थाध्याये एकोनविंशो वर्गः’ ॥

[५३]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिकृषिः । धावापृथिवी देवता । त्रिष्टुप् छन्दः’ ।

प्र॒ धावा॑ य॒ज्ञैः पृ॒थि॒वी न॒मो॒भिः स॒वाधं॑ ई॒ळे बृ॒हती॑ यज॒त्रे ।

ते चि॒द्धि॒ पूर्वे॑ क॒वयो॑ गृणन्तः पुरो म॒ही द॑धिरे दे॒वपु॑त्रे ॥ १ ॥

प्र । धावा । यज्ञैः । पृथिवी इति । नमःऽभिः । स॒वाधः । ई॒ळे । बृ॒हती॑ इति । यज॒त्रे॑ इति ।

ते इति । चि॒त् । हि । पूर्वे॑ । क॒वयः॑ । गृणन्तः । पुरः । म॒ही इति । द॑धिरे । दे॒वपु॑त्रे इति दे॒वऽपु॑त्रे ॥

वेङ्कट० प्रकर्षेण स्तौमि धावापृथिव्यौ यज्ञैः नमस्कारैश्च बाधया सहितः महत्यौ यष्टव्ये । ते^८ चि॒त् हि
पूर्वे कवयः गृणन्तः पुरः दधिरे महत्यौ ययोर्देवाः पुत्राः ॥ १ ॥

प्र॒ पूर्वे॑ जे पि॒तरा॑ न॒व्य॒सीभिर्गी॑भिः कृ॒णु॒ध्वं स॒दने॑ ऋ॒तस्य॑ ।

आ नो॑ धावापृथि॒वी दै॒व्येन॑ जनेन यातं म॒हिं वां वरु॑थम् ॥ २ ॥

१. गोपं लभ.

२ २. जायमानां वि^१; जायमाना अ^२; जातं एना ल लभ.

३. भोगं मूको.

४. अजायम मूको.

५. णामानयन् माश.

६. ङ्गिरोयः मूको.

७-७. नास्ति मूको.

८. बाधाय मूको.

९. नास्ति वि^२. १०. ति मूको.

प्र । पूर्वजे इति पूर्वजे । पितरा । नव्यसीभिः । गीऽभिः । कृणुष्वम् । सदेने इति । ऋतस्य ।
आ । नः । द्यावापृथिवी इति । दैव्येन । जनेन । यातम् । महि । वाम् । वरुथम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० प्र कृणुष्वम् पूर्वजे^१ पितरौ^२ नवतराभिः स्तुतिभिः यज्ञस्य आधारभूते । आ यातम् अस्मान्
हे द्यावापृथिव्यौ ! दैव्येन जनेन सह । महद्भि युवयोः वरणीयं धनम् ॥ २ ॥

उतो हि वां रत्नधेयानि सन्ति पुरुणि द्यावापृथिवी सुदासे ।

अस्मे धत्तं यदसदस्कृधोयु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

उतो इति । हि । वाम् । रत्नधेयानि । सन्ति । पुरुणि । द्यावापृथिवी इति । सुदासे ।

अस्मे इति । धत्तम् । यत् । असत् । अस्कृधोयु । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अपि च युवयोः धनदानानि^१ विद्यन्ते बहूनि हे द्यावापृथिव्यौ ! सुदासे पैजवनाय राज्ञे^२ ।
अस्मभ्यं च धत्तम् तत्, यत् 'अनल्पं भवेत्'^३ ॥ ३ ॥

“इति पञ्चमाष्टके चतुर्थाध्याये विंशो वर्गः” ॥

[५४]

“वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । वास्तोष्पतिर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः” ।

वास्तोष्पते प्रति जानीह्यस्मान्स्वावेशो अनमीवो भवा नः ।

यत् त्वेमहे प्रति तन्नो जुषस्व शं नो भव द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ १ ॥

वास्तोः । पते । प्रति । जानीहि । अस्मान् । सुऽआवेशः । अनमीवः । भव । नः ।

यत् । त्वा । ईमहे । प्रति । तत् । नः । जुषस्व । शम् । नः । भव । द्विपदे । शम् । चतुष्पदे ॥

वेङ्कट० “हे वास्तोः पते !” यत् त्वां याचामहे तत् अस्मभ्यं प्रयच्छ” । शङ्करः भव अस्माकम् द्विपदे
चतुष्पदे च ॥ १ ॥

वास्तोष्पते प्रतरणो न एधि गयस्फानो गोभिरश्वेभिरिन्दो ।

अजरासस्ते सख्ये स्याम पितेव पुत्रान् प्रति नो जुषस्व ॥ २ ॥

वास्तोः । पते । प्रतरणः । नः । एधि । गयस्फानः । गोभिः । अश्वेभिः । इन्दो इति ।

अजरासः । ते । सख्ये । स्याम । पिताऽइव । पुत्रान् । प्रति । नः । जुषस्व ॥ २ ॥

१. °जे वा वि^१ अ^१ ल; °जे ... लअ. २. पित्यो मूको. ३. °दानादि मूको. ४. राज्ञो ल वि^१.
५-५. नास्ति मूको. ६-६. ... मूको. ७. प्रतिय^० वि^२ अ^१.

वेङ्कट० वास्तोः पते । प्रणेता^१ भव अस्माकं गृहाणां वर्धयिता गोभिः अश्वैश्च इन्दो ! । अजरासः^२ इति स्पष्टम् ॥ २ ॥

वास्तोष्पते शुग्मया संसदा ते सक्षीमहि रण्वया गातुमर्त्या ।

पाहि क्षेम उत योगे वरं नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

वास्तोः । पते । शुग्मया । समऽसदा । ते । सक्षीमहि । रण्वया । गातुमर्त्या ।

पाहि । क्षेमे । उत । योगे । वरम् । नः । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० वास्तोः पते । सुखकरेण^३ तव उपसदनेन^४ रमणीयेन गतिमता संसक्ता भवेम । रक्ष अस्मान् योगक्षेमयोः कल्याणम् ॥ ३ ॥

^५इति पञ्चमाष्टके चतुर्थाध्याये एकविंशो वर्गः ॥

[५५]

^६वसिष्ठो मैत्रावरुणिक्रविः । प्रथमाया वास्तोष्पतिर्देवता, शिष्टानामिन्द्रः । आद्याया गायत्री छन्दः, द्वितीयादिचतुर्थ्यन्ता उपरिष्ठाद् बृहत्यः, पञ्चम्याद्यष्टम्यन्ता अनुष्टुभः^७ ।

अमीवहा वास्तोष्पते विश्वा रूपाण्याविशन् । सखा सुशेव एधि नः ॥ १ ॥^८

अमीवऽहा । वास्तोः । पते । विश्वा । रूपानि । आविशन । सखा । सुशेवः । एधि । नः ॥ १ ॥

वेङ्कट० रक्षोहा वास्तोः पते । विश्वानि रूपाणि आविशन सखा सुसुखः भव अस्माकम् ॥ १ ॥

यदर्जुन सारमेय दतः पिशङ्ग यच्छसे ।

वीव भ्राजन्त ऋष्टय उप स्रक्षे बप्सतो नि षु स्वप ॥ २ ॥

यत् । अर्जुन । सारमेय । दतः । पिशङ्ग । यच्छसे ।

विऽईव । भ्राजन्ते । ऋष्टयः । उप । स्रक्षे । बप्सतः । नि । षु । स्वप ॥ २ ॥

वेङ्कट० यदा त्वम् अर्जुनवर्ण ! सारमेय ! पिशङ्गवर्ण ! दन्तान् यच्छसि विवृतान् करोषि, तदानीं वि भ्राजन्ते इव 'तत्र ऋष्टयः' ऋष्टिसदृशा^९ भवन्ति दन्ताः स्रक्षोः उप बप्सतः लेलिहानस्य । स त्वं सुष्ठु नि स्वापय ।

शौनकः — वरुणस्य गृहान् रात्रौ वसिष्ठः^{१०} 'स्वप्न आचरत्' ।

प्रविवेशाथ तं^{११} तत्र आ^{१२}नदन् अभ्यधावत्^{१३} ॥

१. प्रणेता अ^१ लख. २. ईश्वरासः मूको. ३. तप उवस^२ मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५. यास्केन व्याख्याता (१०, १७). ६-६. तत्रष्टयः ल लख; तत्र य वि^३ अ^३. ७. इष्टि^३ वि^३ अ^३. ८. वसिष्ठाः मूको. ९-९. स्वप्नमाचरन् मूको. १०. तान् वि^३ अ^३; तां ल लख. ११-११. नेदन्नभ्यधावत् मूको.

कन्दन्तं सारमेयं तं धावन्तं दष्टुमुद्यतम्^१ ।
 'यद्वर्जुने(न)^२ इति च द्वाभ्यां^३ सान्त्वयित्वा न्यसूषुपत्^४ ॥
 'स तं प्रस्थापयामास^५ जनमन्यं च वारुणम् ।
 ततस्तु वरुणो राजा^६ स्वैः पाशैः प्रत्यबध्यत्^७ ॥
 'बद्धः स वारुणैः पाशैर् 'ध्रुवायुं त्वे(त्वा)^८ इति दृश्यते^९ ।
 स बद्धः^{१०} पितरं सूक्तैश्चतुर्भिरथ उत्तरैः ॥
 अभितुष्टाव 'धीरे(रा)^{११} इति मुमोचैनं ततः पिता'
 (बृदे ६, ११-१५) । इति ॥ २ ॥

स्तेनं राय सारमेय तस्करं वा पुनःसर ।

स्तोतृनिन्द्रस्य रायसि किमस्मान् दुच्छुनायसे नि षु स्वप ॥ ३ ॥

स्तेनम् । राय । सारमेय । तस्करम् । वा । पुनःसर ।

स्तोतृन् । इन्द्रस्य । रायसि । किम् । अस्मान् । दुच्छुनऽयसे । नि । सु । स्वप ॥ ३ ॥

वेङ्कट० स्तेनम् प्रति सम्भष^१ सारमेय । तस्करम् वा । पुनः तत् प्रति 'सरतीति पुनःसरः^२ । 'तस्कर-
 स्तेनयोरल्पो' भेदः । स्तोतृन् इन्द्रस्य अस्मान् भषसि^३ । तच्चायुक्तमिति वदति — किम् अस्मान्
 बाधसे ॥ ३ ॥

त्वं सूकरस्य दर्दहि तवं दर्दतु सूकरः ।

स्तोतृनिन्द्रस्य रायसि किमस्मान् दुच्छुनायसे नि षु स्वप ॥ ४ ॥

त्वम् । सूकरस्य । दर्दहि । तवं । दर्दतु । सूकरः ।

स्तोतृन् । इन्द्रस्य । रायसि । किम् । अस्मान् । दुच्छुनऽयसे । नि । सु । स्वप ॥ ४ ॥

वेङ्कट० जहि सूकरम् । त्वाम् सूकरः हन्तु । स्तोतृन् इन्द्रस्य अहिंसकान् तव किम् अस्मान् बाधस इति ॥४॥

सस्तु माता सस्तु पिता सस्तु श्वा सस्तु विश्वपतिः ।

ससन्तु सर्वे ज्ञातयः सस्त्वयमभितो जनः ॥ ५ ॥

सस्तु । माता । सस्तु । पिता । सस्तु । श्वा । सस्तु । विश्वपतिः ।

ससन्तु । सर्वे । ज्ञातयः । सस्तु । अयम् । अभितः । जनः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सर्वो जनः स्वपित्विति यथाकाममात्मनः प्रवेशार्थं प्रस्थापयति ॥ ५ ॥

१. दण्डुं मूको. २. ऋ ७, ५५, २-३. ३-३. सां च पीत्वा न्वउष्टुवत् मूको. ४-४. एवं प्रस्थापं
 मूको. ५-५. स्वान् पाशान् प्रत्यमुब्रत मूको. ६-६. नास्ति बृदे. † ऋ ७, ८८, ७. ७. ध्रुवा मूको.
 ८. ऋ ७, ८६-८९. ९. नास्ति वि^२ अ^१. १०-१०. प्रति सर मूको. ११-११. स्तेनं वि^२; तस्तेनं अ^१;
 तस्तरस्तेनं लभ. १२. भवसि वि^२ अ^१.

य आस्ते यश्च चरति यश्च पश्यति नो जनः ।

तेषां सं हन्मो अक्षाणि यथेदं हर्म्यं तथा ॥ ६ ॥

यः । आस्ते । यः । च । चरति । यः । च । पश्यति । नः । जनः ।

तेषाम् । सम् । हन्मः । अक्षाणि । यथा । इदम् । हर्म्यम् । तथा ॥ ६ ॥

वेङ्कट० तेषाम् सर्वेषाम् अक्षाणि सम् हन्मः । सहनं सर्वेषां हिंसनं दण्डादिना मथनम् । तथा कृते यथा इदम् हर्म्यम् 'अविचलत् तिष्ठति' तथा सर्वः जनः अविचलस्तिष्ठतु सुप्तः ॥ ६ ॥

सहस्रशृङ्गो वृषभो यः समुद्रादुदाचरत् ।

तेना सहस्येना वयं नि जनान्त्स्वापयामसि ॥ ७ ॥

सहस्रशृङ्गः । वृषभः । यः । समुद्रात् । उत्तः आचरत् ।

तेन । सहस्येन । वयम् । नि । जनान् । स्वापयामसि ॥ ७ ॥

वेङ्कट० सहस्रतेजाः वर्षिता यः अयम् समुद्रात् उत्तिष्ठति तेन अभिभवनकुशलेन नि स्वापयामः वयम् इमान् जनान् इति ॥ ७ ॥

प्रोष्टेशया वह्नेशया नारीयास्तल्पशीवरीः ।

स्त्रियो याः पुण्यगन्धास्ताः सर्वाः स्वापयामसि ॥ ८ ॥

प्रोष्टेशयाः । वह्नेशयाः । नारीः । याः । तल्पशीवरीः ।

स्त्रियः । याः । पुण्यगन्धाः । ताः । सर्वाः । स्वापयामसि ॥ ८ ॥

वेङ्कट० खट्वाशयाः वह्नेशयाः* । वह्नां शिविकादि । याः च नार्यः तल्पशायिन्यः, स्त्रियः याः च पुण्यगन्धाः, ताः सर्वाः प्रस्वापयामः ॥ ८ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके चतुर्थाध्याये द्वाविंशो वर्गः’ ॥

[५६]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिकर्षिः । मरुतो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः, आद्या एकादश द्विपदा विराजः’ ।

क ई व्यक्ता नरः सनीळा रुद्रस्य मर्या अधा स्वश्वाः ॥ १ ॥

के । ईम् । विअक्ताः । नरः । सनीळाः । रुद्रस्य । मर्याः । अध । सुअश्वाः ॥ १ ॥

वेङ्कट० के इमे व्यक्ताः भवन्ति मनुष्याः सरथाः रुद्रस्य पुत्राः अपि च स्वश्वाः इति मरुतो दृष्ट्वा विस्मितो वदति ॥ १ ॥

१. एषां वि२ अ१; येषां लअ. २. सहनं ल लअ. ३-३. अविचलस्तिष्ठतु इति वि२ अ१. ४. यथा वि२ अ१. ५. चलस्ति० वि२ अ१. ६. नास्ति अ१ वि२. ७. नास्ति वि२. ८-८. नास्ति मूको.

नकिर्ह्येषां ज॒नू॒षि वेद॑ ते अ॒ङ्ग वि॒द्रे मि॒थो ज॒नित्र॑म् ॥ २ ॥

नकिः । हि । ए॒षाम् । ज॒नू॒षि । वेद॑ । ते । अ॒ङ्ग । वि॒द्रे । मि॒थः । ज॒नित्र॑म् ॥ २ ॥

वेङ्कट० न कश्चित् हि एषाम् जन्मानि वेत्ति । ते एव परस्परस्य जन्मभूमीः जानन्ति ॥ २ ॥

अ॒भि स्व॒पू॒भिर्मि॒थो व॑प॒न्त॒ वात॑स्वनसः श्ये॒ना अ॑स्पृ॒ध्नन् ॥ ३ ॥

अ॒भि । स्व॒ऽपू॒भिः । मि॒थः । व॒प॒न्त॒ । वात॑स्वनसः । श्ये॒नाः । अ॒स्पृ॒ध्नन् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० स्वभूतैरुदकैः परस्परं सर्व एव पृथिव्याम् अभिवपनं कुर्वन्ति वपन्ति उदकानि^१ । निर्गच्छस्त्वनाः^२ गमनशीलाः स्पर्धन्ते निबिडा भवन्ति ॥ ३ ॥

ए॒तानि॑ धी॒रो नि॒ष्या चि॒केत॑ पृ॒श्नि॒र्यदू॒धो म॒ही ज॒भार॑ ॥ ४ ॥

ए॒तानि॑ । धी॒रः । नि॒ष्या । चि॒केत॑ । पृ॒श्निः । यत् । ऊ॒धः । म॒ही । ज॒भार॑ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० एतानि भूतानि प्राज्ञः^५ अन्तर्हितानि जानाति^६, पृश्निः महती यानि आत्मीय ऊधसि जभार^७ । 'पृश्निवै वै पयसो मरुतो जाताः' (तै २, २, ११, ४) इति ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

सा वि॒ट् सु॒वीरा॑ म॒रुद्भि॑रस्तु स॒नात् स॒हन्ती॑ पु॒ष्यन्ती॑ नृ॒म्णम् ॥ ५ ॥

सा । वि॒ट् । सु॒वीरा॑ । म॒रुत्ऽभिः । अ॒स्तु । स॒नात् । स॒हन्ती॑ । पु॒ष्यन्ती॑ । नृ॒म्णम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सा विट् सुप्रजा मरुद्भिः भवतु चिरम् अभिभवन्ती^८ शत्रून् पुष्यन्ती^९ च^{१०} धनम् । याऽपि^{११} वैतानि^{१२} निष्यानि^{१३} वेदेति ॥ ५ ॥

या॒मं ये॒ष्टाः शु॒भा शो॒भि॒ष्टाः श्रि॒या संमि॑श्र॒ता ओजो॑भि॒रु॒ग्राः ॥ ६ ॥

या॒मम् । ये॒ष्टाः । शु॒भा । शो॒भि॒ष्टाः । श्रि॒या । संमि॑श्र॒ताः । ओजो॑भिः । उ॒ग्राः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० नियातव्यम् अत्यन्तं यान्तः उदकेन अत्यन्तं शोभितारः अलङ्कारैर्वा शोभमानाः^{१४} श्रिया सज्जताः^{१५} बलैः उद्गूर्णाः ॥ ६ ॥

उ॒ग्रं व॒ ओजः॑ स्वि॒रा श॒वांस्य॑धा॒ म॒रुद्भि॑र्गणस्तुर्वि॒ष्मान् ॥ ७ ॥

१. 'भिवचनं' मूको. २-२. पपन्ति उदकान् वि^१ ल लज्ज; वपन्ति उदकान् अ^१. ३. 'च्छन्व' मूको. ४. प्राज्ञे मूको. ५. 'नन्ति ल लज्ज अ^१; जानन्ती वि^२. ६. जहार मूको. ७. 'भवन्तु वि^३ ल लज्ज; 'भवन्ति अ^१. ८. 'भवन्ति मूको. ९. चेत् मूको. १०. यावि मूको. ११. वेतानि वि^४ ल; पेतानि अ^१ लज्ज. १२. निष्यानि वि^५; निष्यानि ल लज्ज. १३. 'समान मूको. १४. 'ज्ञतैर्व' वि^५ अ^१.

उग्रम् । वः । ओजः । स्थिरा । शर्वांसि । अर्ध । मरुत्ऽभिः । गणः । तुर्विष्मान् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० उग्रम् युष्माकम् ओजः । स्थिराणि च बलानि । अपि च सोऽयम् मरुद्भिः आरब्धः^१ सङ्घः^२ वृद्धिमान् ॥ ७ ॥

शुभ्रो वः शुष्मः क्रुध्मी मनांसि धुनिर्धुनिरिव शर्धस्य धृष्णोः ॥ ८ ॥

शुभ्रः । वः । शुष्मः । क्रुध्मी । मनांसि । धुनिः । मुनिःऽइव । शर्धस्य । धृष्णोः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० शोभनशीलः युष्माकम् शुष्मः क्रोधनशीलानि मनांसि । कम्पयिता मरुद्गणः, मुनिः इव वेगस्य शरीरस्य^३, धृष्णोः^४ ध्रुवस्य स्थावरादेः । यथा मुनिरुत्थितं वेगमुन्मूलयति तद्वद् वृक्षादीनिति ॥ ८ ॥

सनेस्यस्मद् युयोतं दिधुं मा वो दुर्मतिरिह प्रणङ् नः ॥ ९ ॥

सनेमि । अस्मत् । युयोतं । दिधुम् । मा । वः । दुःऽमतिः । इह । प्रणङ् । नः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० पुराणं भवताम् आयुधम् अस्मत्तः पृथक् कुरुत । मा वः युष्माकम् दुर्मतिः इह अस्मान् प्रणङ्^५ ॥ ९ ॥

प्रिया वो नाम हुवे तुराणामा यत् तृपन्मरुतो वावशानाः ॥ १० ॥

प्रिया । वः । नाम । हुवे । तुराणाम् । आ । यत् । तृपत् । मरुतः । वावशानाः ॥ १० ॥

वेङ्कट० स्वरमाणानां युष्माकं 'प्रियम् नाम' ह्वयामि हे मरुतः ! यत् नाम^६ कामयमानाः प्रजाः आभिमुख्येन तर्पयति ॥ १० ॥

^७इति पञ्चमाष्टके चतुर्थाध्याये त्रयोविंशो वर्गः ॥

स्त्रायुधासं इष्मिणः सुनिष्का उत स्वयं तन्वः शुम्भमानाः ॥ ११ ॥

सुऽआयुधासः । इष्मिणः । सुऽनिष्काः । उत । स्वयम् । तन्वः । शुम्भमानाः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० स्वायुधाः एषणशीलाः शोभनाभरणाः^८, अपि च स्वयम् एव अङ्गानि शोभमानाः^९ भवन्ति मरुत आभरणैः ॥ ११ ॥

शुचीं वो हव्या मरुतः शुचीनां शुचिं हिनोम्यध्वरं शुचिभ्यः ।

ऋतेन सत्यमृतसाप आयञ्छुचिजन्मानः शुचयः पावकाः ॥ १२ ॥

१. नास्ति वि^१ अ^१; 'रव्यः ल लञ्; 'रव्य वि^१ अ. २. सङ्घा वि^१ अ^१; सङ्घा वा ल लञ्.
३. मनांसि मनांसि ल वि^२. ४. शरी^० वि^१ अ^१. ५. नास्ति वि^२ अ^१. ६. प्रणक्तुः वि^१; 'णक्तुः अ^१ लञ्;
'णक्तुः ल लञ्. ७-७. प्रियमाण वि^१ अ^१; प्रियमाणम् ल लञ्. ८. नामानः वि^१ अ^१; मान ल लञ्.
९-९. नास्ति मूको. १०. 'नहरं वि^१; 'नगरं अ^१ ल लञ्. ११. शोभनाः मूको.

शुचीं । वः । हव्या । मरुतः । शुचीनाम् । शुचिम् । हिनोमि । अध्वरम् । शुचिऽभ्यः ।
 ऋतेन । सत्यम् । ऋतऽसापः । आयन् । शुचिऽजन्मानः । शुचयः । पावकाः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० शुचीनि युष्माकं हन्यानि हे मरुतः । शुचीनाम् शुचिम् प्रेरयामि यज्ञम् शुचिभ्यः भवद्भ्यः ।
 सत्येनैव सत्यम् सत्यस्पृशः मरुतः आयन् शुचिजन्मानः शुचयः शोधकाः ॥ १२ ॥

अंसेष्वामरुतः स्वादयो वो वक्षःसु रुक्मा उपशिश्रियाणाः ।

वि विद्युतो न वृष्टिभी रुचाना अनु स्वधामायुर्धैर्यच्छमानाः ॥ १३ ॥

अंसेषु । आ । मरुतः । स्वादयः । वः । वक्षःसु । रुक्माः । उपऽशिश्रियाणाः ।
 वि । विद्युतः । न । वृष्टिभिः । रुचानाः । अनु । स्वधाम् । आयुर्धैः । यच्छमानाः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० हे मरुतः । युष्माकम् अंसेषु खादयः भवन्ति । वक्षस्सु च रुक्माः उपश्रीयमाणाः भवन्ति ।
 विद्युत इव वृष्टिभिः वि रोचमानाः मरुतो भवन्त्यलङ्कृताः । ते स्वधाम् उदकम् आयुर्धैः
 अनु नियच्छन्ति ॥ १३ ॥

प्र बुध्न्या व ईरते महोसि प्र नामानि प्रयज्यवस्तिरध्वम् ।

सहस्रियं दम्यं भागमेतं गृहमेधीयं मरुतो जुषध्वम् ॥ १४ ॥

प्र । बुध्न्या । वः । ईरते । महोसि । प्र । नामानि । प्रयज्यवः । तिरध्वम् ।
 सहस्रियम् । दम्यम् । भागम् । एतम् । गृहमेधीयम् । मरुतः । जुषध्वम् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० प्रेरयन्ति अन्तरिक्षभवानि भवतां बलानि । ते यूयं हे प्रकर्षेण यष्टय्याः । उदकानि वर्धयत ।
 सहस्रसंमितम् गृहभवम् भागम् एतम् गृहमेधीयाक्यम् जुषध्वम् मरुतः ॥ १४ ॥

यदि स्तुतस्य मरुतो अधीथेत्या विप्रस्य वाजिनो हवीमन् ।

मक्षू रायः सुवीर्यस्य दात नू चिद् यमन्य आदभदरावा ॥ १५ ॥

यदि । स्तुतस्य । मरुतः । अधिऽइथ । इत्या । विप्रस्य । वाजिनः । हवीमन् ।
 मक्षु । रायः । सुवीर्यस्य । दात । नु । चित् । यम् । अन्यः । आऽदभत् । अरावा ॥ १५ ॥

वेङ्कट० यदि स्तुतं हे मरुतः । जानीथ, इत्थं मेधाविनः हविष्मतः आह्वाने शीघ्रं धनं सुवीर्यं
 दत्त क्षिप्रम्, यम् रयिम् अन्यः 'आदभत् अदाता' । अरातीनां धनमाहृत्यास्मभ्यं दत्तेरयथो
 भवति ॥ १५ ॥

इति पञ्चमाष्टके चतुर्थाध्याये चतुर्विंशो वर्गः ॥

अत्यासो न ये मरुतः स्वध्वो यक्षदृशो न शुभयन्त मर्याः ।

ते हर्म्येष्ठाः शिशवो न शुभ्रा वत्सासो न प्रक्रीळिनः पयोधाः ॥ १६ ॥

अत्यासः । न । ये । मरुतः । सुऽअश्वः । यक्षऽदृशः । न । शुभयन्त । मर्याः ।

ते । हर्म्येऽस्थाः । शिशवः । न । शुभ्राः । वत्सासः । न । प्रऽक्रीळिनः । पयःऽधाः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० अश्वाः इव ये मरुतः स्वध्वनाः यक्षदृशः यक्षा इव दृश्यमाना यक्षा इव अलङ्कारैरङ्गानि ये शुभयन्त मर्याः, ते प्रासादस्थाः इव शिशवः रथस्थाः शोभमानाः वत्साः इव च प्रकर्षेण क्रीडिनः उदकस्य दातारः ॥ १६ ॥

दशस्यन्तो नो मरुतो मृळन्तु वरिवस्यन्तो रोदसी सुमेके ।

आरे गोहा नृहा वधो वो अस्तु सुन्नेभिस्मे वंसवो नमध्वम् ॥ १७ ॥

दशस्यन्तः । नः । मरुतः । मृळन्तु । वरिवस्यन्तः । रोदसी इति । सुमेके इति सुऽमेके ।

आरे । गोऽहा । नृऽहा । वधः । वः । अस्तु । सुन्नेभिः । अस्मे इति । वंसवः । नमध्वम् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० प्रसृज्यन्तः अस्माकम् मरुतः सुखयन्तु परिचरन्तः द्यावापृथिव्यौ शोभमाने । दूरे गोर्हन्ता मनुष्यस्य हन्ता च वधः युष्माकं भवतु । सुखैः अस्मासु हे वासयितारः ! नमध्वम् ॥ १७ ॥

आ वो होता जोहवीति सत्तः सत्राचीं रातिं मरुतो गृणानः ।

य ईवतो वृषणो अस्ति गोपाः सो अद्रयावी हवते व उक्थैः ॥ १८ ॥

आ । वः । होता । जोहवीति । सत्तः । सत्राचीम् । रातिम् । मरुतः । गृणानः ।

यः । ईवतः । वृषणः । अस्ति । गोपाः । सः । अद्रयावी । हवते । वः । उक्थैः ॥ १८ ॥

वेङ्कट० आभिमुख्येन शृशं ह्वयति होता होतृषदने निषण्णः युष्मान् बहुत्वमञ्जन्तीम् भवताम् रातिम् दानम् हे मरुतः ! वृषाणः । यः यजमानो गमनवतः जङ्गमस्य हे वर्षितारः ! भवति गोपायिता । यज्ञेन हि जगद्वर्धते । सः होता अद्रयावी युष्मान् उक्थैः द्वयरहितोऽद्रयान् मरुत एव आह्वयति ॥ १८ ॥

इमे तुरं मरुतो रामयन्तीमे सहः सहस आ नमन्ति ।

इमे शंसं वनुष्यतो नि पान्ति गुरु द्वेषो अररुषे दधन्ति ॥ १९ ॥

इमे । तुरम् । मरुतः । रामयन्ति । इमे । सहः । सहसः । आ । नमन्ति ।

इमे । शंसम् । वनुष्यतः । नि । पान्ति । गुरु । द्वेषः । अररुषे । दधन्ति ॥ १९ ॥

वेङ्कट० इमे त्वरमाणं स्रोतारम् मरुतः रमयन्ति । इमे^१ हि^२ बलवताम्^३ अभिभवितारः विधेयीकुर्वन्ति । इमे^४ आशंसकं^५ भजमानस्य परिरक्षन्ति । गुरुः च द्वेषः अयजमानाय^६ कुर्वन्ति ॥ १९ ॥

इमे रधं चिन्मरुतो जुनन्ति भूमिं चिद् यथा वसवो जुषन्त ।

अप बाधध्वं वृषणस्तमांसि धत्त विश्वं तनयं लोकमस्मे ॥ २० ॥

इमे । रधम् । चिद् । मरुतः । जुनन्ति । भूमिम् । चिद् । यथा । वसवः । जुषन्त ।

अप । बाधध्वम् । वृषणः । तमांसि । धत्त । विश्वम् । तनयम् । लोकम् । अस्मे इति ॥ २० ॥

वेङ्कट० यथा अस्मान् धनानि सेवन्ते तथा इमे मरुतः प्रेरयन्ति बाधकं भ्रमणशीलम् च रक्षः^७ । प्रत्यक्षदिशष्टः । अप बाधध्वम् हे वृषणः ! तमांसि । धत्त विश्वम् धनम् तनयम् लोकम् च अस्मासु ॥ २० ॥

‘इति पञ्चमाष्टके चतुर्थाध्याये पञ्चविंशो वर्गः’ ॥

मा वो दात्रान्मरुतो निरराम मा पश्चाद् दध्म रथ्यो विभागे ।

आ नः स्पार्हे भजतना वसव्ये^८ यदी सुजातं वृषणो वो अस्ति ॥ २१ ॥

मा । वः । दात्रात् । मरुतः । निः । अराम । मा । पश्चात् । दध्म । रथ्यः । विभागे ।

आ । नः । स्पार्हे । भजतन । वसव्ये । यत् । ईम् । सुजातम् । वृषणः । वः । अस्ति ॥ २१ ॥

वेङ्कट० मा वः दानाद् हे मरुतः ! निः अराम निर्गमाम । मा च पश्चात् गच्छेम हे रथवन्तः ! भवतां धनविभागे । आ भजत अस्मान् स्पृहणीये धनसमूहे, यत् शोभनजननम् हे वृषणः ! युष्माकं विद्यते वसव्यम्^९ ॥ २१ ॥

सं यद्वनन्त मन्युभिर्जनासः शूरा यद्दीर्घोषधीषु विश्व ।

अध स्मा नो मरुतो रुद्रियासस्त्रातारो भूत पृतनास्वर्यः ॥ २२ ॥

सम् । यत् । हनन्त । मन्युभिः । जनासः । शूराः । यद्दीर्घ । ओषधीषु । विश्व ।

अध । स्म । नः । मरुतः । रुद्रियासः । त्रातारः । भूत । पृतनासु । अर्यः ॥ २२ ॥

वेङ्कट० सम् गच्छन्ते यदा क्रोधैः जनाः शूराः महतीषु ओषधीषु निवेशयित्रीषु । ओषधीनां हि पकानां^{१०} लाभार्थं युध्यन्ते । अध^{११} स्म नः हे मरुतः ! रुद्रपुत्राः ! रक्षितारः भवत सङ्ग्रामेषु अभिगन्तारः ॥ २२ ॥

१. नास्ति वि^२ अ^३. २. हे वि^२ अ^३. ३. भवताम् वि^२ ल; भवतारम् अ^३ लभ. ४. इमे कुर्वन्तीमे मूको. ५. °सतं मूको. ६-६. °नस्य ... नाय वि^२ अ^३. ७. रक्ष वि^२ ल लभ. ८-८. नास्ति मूको. ९. मानाद् मूको. १०. पसं मूको. ११. पक्षाणां वि^२ अ^३; पक्षानां लभ. १२. स मूको.

भूरिं चक्र मरुतः पित्र्याण्युक्थानि या वः शस्यन्ते पुरा चित् ।

मरुद्भिः पृतनासु साळ्हा मरुद्भिरित् सनिता वाजमवी ॥ २३ ॥

भूरिं । चक्र । मरुतः । पित्र्याणि । उक्थानि । या । वः । शस्यन्ते । पुरा । चित् ।

मरुद्भिः । उग्रः । पृतनासु । साळ्हा । मरुद्भिः । इत् । सनिता । वाजम् । अवी ॥ २३ ॥

वेङ्कट० भूरीणि अहं कृतवान् पितृभिः कृतानि उक्थानि हे मरुतः, यानि वः शस्यन्ते गतेऽपि काले । मरुद्भिः उद्गूणो^१ वीरः पृतनासु शत्रूणां सोढा भवति । मरुद्भिः एव सम्भक्ता सङ्ग्रामम् अश्वः स्तोतुः ॥ २३ ॥

अस्मे वीरो मरुतः शुष्म्यस्तु जनानां यो असुरो विधर्ता ।

अपो येन सुक्षितये तरेमाध स्वमोको अभि वः स्याम ॥ २४ ॥

अस्मे इति । वीरः । मरुतः । शुष्मी । अस्तु । जनानाम् । यः । असुरः । विधर्ता ।

अपः । येन । सुक्षितये । तरेम । अध । स्वम् । ओकः । अभि । वः । स्याम ॥ २४ ॥

वेङ्कट० अस्माकम् वीरः हे मरुतः ! बलवान् अस्तु, जनानाम् यः बलवान् विभर्ता भवति व्यासः । येन शोभनाय निवासाय वीरेण तरेम युद्धम् । अथ युष्माकं स्वभूतम् ओकः वयम् अभि भवेम । यज्ञगृहं प्राप्नुयामेति ॥ २४ ॥

तन्न इन्द्रो वरुणो मित्रो अग्निराप ओषधीर्वनिनो जुषन्त ।

शर्मन्त्स्याम मरुतामुपस्थे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ २५ ॥

तत् । नः । इन्द्रः । वरुणः । मित्रः । अग्निः । आपः । ओषधीः । वनिनः । जुषन्त ।

शर्मन् । स्याम । मरुताम् । उपस्थे । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ २५ ॥

वेङ्कट० पूर्वं व्याख्यातेयम् ऋक् (७, ३४, २५) ॥ २५ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके चतुर्थाध्याये षड्विंशो वर्गः ॥

[५७]

^१वसिष्ठो मैत्रावरुणिक्रयिः । मरुतो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^१ ।

मध्वो वो नाम मारुतं यजत्राः प्र यज्ञेषु शर्वसा मदन्ति ।

ये रेजयन्ति रोदसी चिदुर्वी पिन्वन्त्युत्सं यदयासुरुग्राः ॥ १ ॥

मध्वः । वः । नाम । मारुतम् । यजत्राः । प्र । यज्ञेषु । शर्वसा । मदन्ति ।

ये । रेजयन्ति । रोदसी इति । चित् । उर्वी इति । पिन्वन्ति । उत्सम् । यत् । अयासुः । उग्राः ॥ १ ॥

वेङ्कट० स्तोतारो युष्माकम् मारुतम्^१ नाम, मरुच्छब्दमित्यर्थः, हे यष्टव्याः ! प्र मदन्ति यज्ञेषु बलेन सह स्तुवन्ति । ये कम्पयन्ति द्यावापृथिव्यौ अपि विस्तीर्णे । पिन्वन्ति^२ च मेघम् यदा^३ गच्छन्ति उद्गूर्णाः । उत्तरोऽर्धः^४ परोक्षः ॥ १ ॥

निचेतारो हि मरुतो गृणन्तं प्रणेतारो यजमानस्य मन्म ।

अस्माकमद्य विदथेषु बहिरा वीतये सदत पिप्रियाणाः ॥ २ ॥

निऽचेतारः । हि । मरुतः । गृणन्तम् । प्रऽनेतारः । यजमानस्य । मन्म ।

अस्माकम् । अद्य । विदथेषु । बहिः । आ । वीतये । सदत । पिप्रियाणाः ॥ २ ॥

वेङ्कट० स्वस्तिनायतने स्थापयितारः हि मरुतः स्तुवन्तम्^५ । द्वितीया च दृष्टा^६ । प्रणेतारः^७ यजमानस्य अभिलषितम् । अस्माकम् अद्य यज्ञेषु बहिः आ सीदत^८ सोमपानाय प्रीयमाणाः ॥ २ ॥

नैतावदन्ये मरुतो यथेमे भ्राजन्ते रुक्मैरायुधैस्तनूभिः ।

आ रोदसी विश्वपिशः पिशानाः समानमञ्ज्यञ्जते शुभे कम् ॥ ३ ॥

न । एतावत् । अन्ये । मरुतः । यथा । इमे । भ्राजन्ते । रुक्मैः । आयुधैः । तनूभिः ।

आ । रोदसी इति । विश्वऽपिशः । पिशानाः । समानम् । अञ्जि । अञ्जते । शुभे । कम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० न एतावत् ये केचन राजन्ते मरुतः यथा इमे भ्राजन्ते रुक्मैः आभरणैः अङ्गैश्च । द्यावापृथिव्यौ 'विश्वान् पिशः' आभिमुख्येन पिशानाः । पिशः^९ आश्लेषकर्मा । द्यावापृथिव्यौ सर्व एव व्याप्नुवाना इत्यर्थः । त इमे समानम् आभरणम्^{१०} आत्मशरीरेषु अञ्जते^{११} शोभनार्थम् ॥ ३ ॥

ऋधक् सा वो मरुतो दिद्युदस्तु यद् व आगः पुरुषता कराम ।

मा वस्तस्यामपि भूमा यजत्रा अस्मे वो अस्तु सुमतिश्चनिष्ठा ॥ ४ ॥

ऋधक् । सा । वः । मरुतः । दिद्युत् । अस्तु । यत् । वः । आगः । पुरुषता । कराम ।

मा । वः । तस्याम् । अपि । भूम । यजत्राः । अस्मे इति । वः । अस्तु । सुऽमतिः । चनिष्ठा ॥ ४ ॥

वेङ्कट० पृथग् अस्मत्तो दूरे तद् वः हे मरुतः ! दिद्युत् आयुधं भवतु, यद्यपि वयं युष्माकं पुरुषत्वेन बालिशत्वेन^{१२} । 'आगः कुर्मः'^{१३} । मा^{१४} युष्माकम् तस्याम् दिद्युति अपि भूम^{१५} । अभिभवोऽप्ययः । हे यष्टव्याः ! अस्मासु युष्माकम् अस्तु सुमतिः^{१६} अतिशयेनान्नवती ॥ ४ ॥

१. मरुतम् अ'. २. विदन्ति अ'; विदन्ति वि'. ३. यथा अ'. ४. 'उरोऽर्धः' ल प्रस्तावः.

५. स्तुवन्तः मूको. ६. अष्टा वि' अ'; दृष्टा ल लअ. ७. प्रणेतार मूको. ८. सीद मूको. ९-१०. विश्वान् विशः वि' ल; विशान् विश्वः अ'; विश्वविशः लअ. १०. पिपिशिः वि' ल; विविशिः अ' लअ. ११. आहर' अ' लअ. १२. अञ्जते मूको. १३. बलानिश्चिन वि' ल; बलानिश्चिन अ'; बलानिश्चिन लअ; बलानिश्चयेन ल प्रस्तावः. १४-१५. आगकूर्मः मूको. १५-१६. 'कं मिभू' वि' अ'; 'पि मिभू' ल. १६. सुमतुम् मूको.

कृते चिदत्र मरुतो रणन्तानवद्यासः शुचयः पावकाः ।

प्र णोऽवत सुमतिभिर्यजत्राः प्र वाजैभिस्तिरत पुष्यसै नः ॥ ५ ॥

कृते । चिद् । अत्र । मरुतः । रणन्त । अनवद्यासः । शुचयः । पावकाः ।

प्र । नः । अवत । सुमतिभिः । यजत्राः । प्र । वाजैभिः । तिरत । पुष्यसै । नः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० कृते चिद् अत्र स्तोमे मरुतः अरमन्त^१ अनवद्याः शुचयः पावकाः । प्र अवत अस्मान् सुमतिभिः हे यष्टव्याः । प्र वर्धयत अस्मान् अन्नैः पोषणाय ॥ ५ ॥

उत स्तुतासो मरुतो व्यन्तु विश्वेभिर्नामभिर्नरो हवींषि ।

ददात नो अमृतस्य प्रजायै जिगृत रायः सूनृता मघानि ॥ ६ ॥

उत । स्तुतासः । मरुतः । व्यन्तु । विश्वेभिः । नामभिः । नरः । हवींषि ।

ददात । नः । अमृतस्य । प्रजायै । जिगृत । रायः । सूनृता । मघानि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अपि च स्तुताः मरुतः भक्षयन्तु सर्वैः नामभिः 'ईदृङ् चान्यादृङ् च' (तै १, ८, १३, ५-६) इत्यादिभिः स्तुताः नेतारः हवींषि । दत्त अस्माकम् अन्नं प्रजायै । उच्चारयत^१ सूनृतानि च वचनानि मंहनीयानि ॥ ६ ॥

आ स्तुतासो मरुतो विश्व ऊती अच्छा सूरिन्सर्वताता जिगात ।

ये नस्मना शतिनो वर्धयन्ति यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

आ । स्तुतासः । मरुतः । विश्वे । ऊती । अच्छा । सूरिन् । सर्वताता । जिगात ।

ये । नः । स्मना । शतिनः । वर्धयन्ति । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० आ गच्छत स्तुताः हे मरुतः । सर्वेऽपि यूयं रक्षणार्थम् स्तोतृन् प्रति सर्वस्मिन्नपि काले । ये अस्मान् आत्मना एव बहुभूनाः वर्धयन्ति, त इति ॥ ७ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके चतुर्थाध्याये सप्तविंशो वर्गः ॥

[५८]

^१वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । मरुतो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^२ ।

प्र साकमुक्षे अर्चता गणाय यो दैव्यस्य धाम्नस्तुर्विष्मान् ।

उत क्षोदन्ति रोदसी महित्वा नक्षन्ते नाकं निःकृतेरवंशात् ॥ १ ॥

प्र । साकमुक्षे । अर्चत । गणाय । यः । दैव्यस्य । धाम्नः । तुर्विष्मान् ।

उत । क्षोदन्ति । रोदसी इति । महित्वा । नक्षन्ते । नाकम् । निःकृतेः । अवंशात् ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्र उच्चारयत स्तुतीः सहोक्षणं कुर्वते गणाय, यः दैव्यस्य स्थानस्य बलवान् सर्वेभ्यो देवेभ्यो बलवत्तरः । अपि च शक्यीकुर्वन्ति द्यावापृथिव्यौ महत्त्वेन । व्याप्नुवन्ति च नाकम् लोकम् अस्याः पृथिव्याः आरभ्य वंशरहितेनाऽन्तरिक्षेण ॥ १ ॥

ज॒नूश्चिद् वो मरु॒तस्त्वेष्ये॑ण भी॒मांस॑स्तुर्वि॒मन्य॑वोऽयांसः ।

प्र ये महो॒भिरोज॑सोत सन्ति विश्वो॒ वो या॒मन् भ॑यते स्व॒र्दृक् ॥ २ ॥

ज॒नूः । चि॒त् । वः । म॒रुतः । त्वे॒ष्येण । भी॒मांसः । तुर्वि॒मन्य॑वः । अया॑सः ।

प्र । ये । महो॒ऽभिः । ओज॑सा । उ॒त । सन्ति॑ । विश्वः । वः । या॒मन् । भ॑यते । स्वःऽदृक् ॥२॥

वेङ्कट० जन्मानि युष्माकम् मरुतः ! दीप्तेन रुद्रेण हे भीमाः ! बहुक्रोधाः ! गमनशीलाः ! । प्र भवन्ति ये महद्भिस्तेजोभिः बलेन च सह, तेषां युष्माकं गमने सर्वोऽपि स्वर्दृग् विभेति । दिवो दर्शनात् वनस्पतिः स्वर्दृक् । वनस्पतयो हयूध्वं पश्यन्ति उत्तिष्ठन्तः ॥ २ ॥

बृ॒हद् व॒र्यो म॒धव॑त्स्रो दधा॒त जु॒जोष॑न्म॒रुतः॑ सु॒ष्टुतिं॑ नः ।

ग॒तो ना॒ध्वा वि ति॑राति ज॒न्तुं प्र णः॑ स्पा॒र्हाभि॑रु॒तिभि॑स्तिरेत ॥ ३ ॥

बृ॒हत् । व॒र्यः । म॒धव॑त्स्रः । द॒धात॑ । जु॒जोष॑न् । इत् । म॒रुतः॑ । सु॒ष्टुति॑म् । नः ।

ग॒तः । न । अ॒ध्वा । वि । ति॑राति । ज॒न्तुम् । प्र । नः । स्पा॒र्हाभिः । उ॒तिभिः॑ । ति॑रेत ॥३॥

वेङ्कट० बृहत् अन्नम् हविष्मद्भ्यः प्रयच्छत हे ऋत्विजः ! । सेवन्ते एव अस्माकम् मरुतः सुष्टुतिम् । सोऽयं मरुद्गणो यथा गतः अध्वा विरमयति जन्तुम् एवम् विरमयति लब्धकामम् अजिगमिषुं करोति । सोऽस्मान् स्पृहणीयैः रक्षणैः प्र वर्धयेदिति ॥ ३ ॥

युष्मो॒तो वि॒प्रो म॒रुतः॑ श॒तस्वी॑ युष्मो॒तो अ॒र्वा स॒हुरिः॑ स॒हस्री॑ ।

युष्मो॒तः स॒म्रा॒लुत॑ ह॒न्ति वृ॒त्रं प्र तद् वो॑ अस्तु धू॒तयो॑ दे॒ष्णम् ॥ ४ ॥

युष्माऽ॒र्कतः॑ । वि॒प्रः । म॒रुतः॑ । श॒तस्वी॑ । युष्माऽ॒र्कतः॑ । अ॒र्वा । स॒हुरिः॑ । स॒हस्री॑ ।

युष्माऽ॒र्कतः॑ । स॒म्रा॒ट् । उ॒त । ह॒न्ति । वृ॒त्रम् । प्र । तत् । वः । अ॒स्तु । धू॒तयः॑ । दे॒ष्णम् ॥४॥

वेङ्कट० युष्माभी रक्षितः हे मरुतः ! स्तोता बहुधनः भवति । युष्मोतः अश्वः सहनशीलः सहस्रम् आहरति शत्रुभ्यः । युष्मोतः अनश्वो राजा अपि च हन्ति शत्रुम् सम्राट् भवन् । प्र अस्तु तत् युष्माकं दानम् अस्मासु हे कम्पयितारः ! ॥ ४ ॥

१. स्वर्दृक् मूको. २-२. *स्पति स्वर्गहन् वनस्पते याह्यं ल लभ; *स्पति स्रग्वन्वनस्पते याह्यं वि^२; *स्पति स्रग्वन् वनस्पते यां ह्यं अ^३. ३. *ष्टतः मूको. ४. *दस्यां मूको. ५. *स्मात् मूको. ६. अश्व वि^२ अ^३; अश्व अ^३; अश्व लभ. ७-७. *तो नशीरता वि^२ अ^३; युष्मातो नशी राजा ल लभ. ८. भवन्ति मूको. ९. त मूको.

तां आ रुद्रस्य मीळहुषो विवासे कुविन्नंसन्ते मरुतः पुनर्नः ।

यत् सस्वती जिहीळिरे यदाविख तदेन ईमहे तुराणाम् ॥ ५ ॥

तान् । आ । रुद्रस्य । मीळहुषः । विवासे । कुवित् । नंसन्ते । मरुतः । पुनः । नः ।

यत् । सस्वती । जिहीळिरे । यत् । आविः । अवं । तत् । एनः । ईमहे । तुराणाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० तान् परिचरामि रुद्रस्य सूनून् सेवतृन् । बहु अस्माकं नमयन्ति मरुतः पुनः । 'सस्वः' (निघ ३, २४) इत्यन्तर्हितनाम । अत्र तु सस्वर्तेति दृष्टम् । यत् अन्तर्हितं पापं कुध्यन्ति मरुतः, यत् च आविर्भूतम्, अव ईमहे तत् एनः मरुतां क्षिप्राणां हृदतम् अपगच्छत्विति^१ याचामहे ॥ ५ ॥

प्र सा वाचि सुष्टुतिर्मघोनामिदं सूक्तं मरुतो जुषन्त ।

आराच्चिद् द्वेषो वृषणो युयोत यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

प्र । सा । वाचि । सुऽस्तुतिः । मघोनाम् । इदम् । सुऽउक्तम् । मरुतः । जुषन्त ।

आरात् । चित् । द्वेषः । वृषणः । युयोत । युयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० प्रोक्ता^१ सा इयम् सुष्टुतिः । हविष्मताम् इदम् सूक्तम् मरुतः सेवन्ताम् । अस्मत्तो दूरे हे वृषणः ! पापं पृथक् कुरुत ॥ ६ ॥

^२इति पञ्चमाष्टके चतुर्थाध्याये अष्टाविंशो वर्गः^३ ॥

[५९]

^१वसिष्ठो मैत्रावरुणिक्रंषिः । मरुतो देवता, द्वादश्या रुद्रः । प्रगाथश्छन्दः (विषमा बृहत्यः, समाः सतोबृहत्यः), सप्तम्यष्टम्यौ त्रिष्टुभौ, नवमीदशम्येकादश्यो गायत्र्यः, द्वादश्यनुष्टुप् ।

यं त्रायध्व इदमिदं देवासो यं च नयथ ।

तस्मा अग्ने वरुण मित्रार्यमन् मरुतः शर्म यच्छत ॥ १ ॥

यम् । त्रायध्वे । इदम् इदम् । देवासः । यम् । च । नयथ ।

तस्मै । अग्ने । वरुण । मित्र । अर्यमन् । मरुतः । शर्म । यच्छत ॥ १ ॥

वेङ्कट० यम् रक्षत इत्यमित्यम् देवासः !, यम् च नयथ, तस्मै मह्यम् हे अग्न्यादयः ! सुखं प्र यच्छत । मरुतं सूक्तम् ॥ १ ॥

१-१. सस्वरितामित्यन्तर्हितनामात्रनुस्वर्तेतिदृष्टम् मूको. २. अवग° मूको. ३. प्र सा प्रो° वि° अ°.

४-४. नास्ति मूको.

युष्माकं देवा अवसाहनि प्रिय ईजानस्तरति द्विषः ।

प्र स क्षयं तिरते वि महीरिषो यो वो वराय दाशति ॥ २ ॥

युष्माकम् । देवाः । अवसा । अहनि । प्रिये । ईजानः । तरति । द्विषः ।

प्र । सः । क्षयम् । तिरते । वि । महीः । इषः । यः । वः । वराय । दाशति ॥ २ ॥

वेङ्कट० युष्माकम् हे देवाः ! रक्षणेन प्रिये दिवसे ईजानः तरति शत्रून् । प्र वर्धयति च सः गृहम्, विविधं च वर्धयति महान्ति अन्नानि, यः युष्मभ्यं प्रयच्छति आत्मीयमभिलषितम् उद्दिश्य ॥ २ ॥

नहि वंश्चरमं चन वसिष्ठः परिमंसते ।

अस्माकमद्य मरुतः सुते सचा विश्वे पिबत कामिनः ॥ ३ ॥

नहि । वः । चरमम् । चन । वसिष्ठः । परिमंसते ।

अस्माकम् । अद्य । मरुतः । सुते । सचा । विश्वे । पिबत । कामिनः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० नहि वः चरमम् अपि यो भवतां जघन्यम् आगच्छति, तमप्ययं वसिष्ठः परिबुध्यते परिवर्जयति । तथा सति अस्माकम् अद्य हे मरुतः ! सुते सहिताः विश्वे पिबत कामिनः ॥ ३ ॥

नहि वं ऊतिः पृतनासु मर्धति यस्मा अराध्वं नरः ।

अभि व आवर्त सुमतिर्नवीयसी तूयं यात पिपीषवः ॥ ४ ॥

नहि । वः । ऊतिः । पृतनासु । मर्धति । यस्मै । अराध्वम् । नरः ।

अभि । वः । आ । अवर्त । सुमतिः । नवीयसी । तूयम् । यात । पिपीषवः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० नहि युष्माकं रक्षणम् पृतनासु बाध्यते । अस्मै यजमानाय तामूतिम् अराध्वम् नरः ! रातिर्दानकर्मा । तथा सति युष्माकं 'नवतरा सुमतिः' अस्मान् अभि आ वृणोतु । क्षिप्रम् आगच्छत हे सोमं पातुकामाः !^१ ॥ ४ ॥

ओ षु घृष्टिराधसो यातनान्धांसि पीतये ।

इमा वो हव्या मरुतो ररे हि कुं मो ष्वन्यत्र गन्तन ॥ ५ ॥

ओ इति । सु । घृष्टिराधसः । यातनं । अन्धांसि । पीतये ।

इमा । वः । हव्या । मरुतः । ररे । हि । कुम् । मो इति । सु । अन्यत्र । गन्तन ॥ ५ ॥

वेङ्कट० आ यात ये घृष्टिराधसः ! इतरेतरं संहन्यमानधनाः !^१ सोमान् पातुम् । इमानि युष्मभ्यं हवीषि मरुतः ! अहम् हि प्रयच्छामि । मा गच्छत अन्यत्र तथा सति । सु पूरणे ॥ ५ ॥

आ च नो ब॒र्हिः स॒द॒ता॒वि॒ता च॑ नः स्पा॒र्हाणि॑ दा॒त॒वे वसु॑ ।

अ॒स्त्रै॒धन्तो॑ म॒रुतः॑ सो॒म्ये म॒धौ स्वा॒हे॒ह मा॒द॒या॒ध्वै ॥ ६ ॥

आ । च । नः । ब॒र्हिः । स॒द॒त । अ॒वि॒त । च । नः । स्पा॒र्हाणि॑ । दा॒त॒वे । वसु॑ ।

अ॒स्त्रै॒धन्तः । म॒रु॒तः । सो॒म्ये । म॒धौ । स्वा॒हा । इ॒ह । मा॒द॒या॒ध्वै ॥ ६ ॥

वेङ्कट० आ सीदत च अस्माकम् बर्हिः । रक्षत च^१ अस्मान् । वर्णान्यत्वं छान्दसम् । स्पृहणीयानि धनानि दातुम् । अक्षीणाः भवन्तः मरुतः ! सोममये मधुनि स्वाहाकारेण इह माद्यत ॥ ६ ॥

^२इति पञ्चमाष्टके चतुर्थाध्याये एकोनत्रिंशो वर्गः^३ ॥

स॒स्वश्चि॒द्धि त॒न्वः॑ शु॒म्भ॒मा॒ना आ हं॒सा॒सो नी॒ल॒पृ॒ष्ठा अ॒प॒प्त॒न् ।

वि॒श्वं श॒र्धो अ॒भि॒तो मा॒ नि षे॒द नरो॑ न र॒ण्वाः स॒र्व॒ने म॒द॒न्तः ॥ ७ ॥

स॒स्व॒रि॒ति । चि॒त् । हि । त॒न्वः । शु॒म्भ॒मा॒नाः । आ । हं॒सा॒सः । नी॒ल॒पृ॒ष्ठाः । अ॒प॒प्त॒न् ।

वि॒श्वम् । श॒र्धः । अ॒भि॒तः । मा॒ नि । षे॒द । नरः॑ । न । र॒ण्वाः । स॒र्व॒ने । म॒द॒न्तः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अन्तर्हिताः (तु. निघ ३, २४) अङ्गानि शोभयन्त आभरणैः नीलपृष्ठाः केचन हंसाः आ अपप्तन् इति मरुदभिप्रायम् । ते नूनं नीलपृष्ठा भवन्ति । माम् अभितः^१ विश्वम् शर्धः^२ नि सीदतु इति मारुतं शर्धोऽभिप्रेत्याह । मनुष्याः इव रमणीयाः यज्ञे मदन्तः भवन्ति मरुतः ॥ ७ ॥

यो नो॑ म॒रुतो॑ अ॒भि दु॒र्ह॒णा॒युस्ति॒रश्चि॒त्तानि॑ व॒सवो॑ जिघाँसति ।

द्रु॒हः पा॒शान् प्र॒ति स मु॒ची॒ष्ट त॒र्पि॒ष्ठेन॑ ह॒न्म॒ना ह॒न्त॒ना तम् ॥ ८ ॥

यः । नः । म॒रु॒तः । अ॒भि । दुः॒ह॒णा॒युः । ति॒रः । चि॒त्तानि॑ । व॒स॒वः । जिघाँस॑ति ।

द्रु॒हः । पा॒शान् । प्र॒ति । सः । मु॒ची॒ष्ट । त॒र्पि॒ष्ठेन॑ । ह॒न्म॒ना । ह॒न्त॒ना । तम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यः अस्मान् हे मरुतः ! जिघांसति दुर्हणायुः दुष्टभावो हणायुः क्रुध्यन् तिरः कुर्वन् बुद्धीः^४ हे वासयितारः !^५ सः द्रोणुः^६ पाशान् युष्मदीयान् प्रति मुञ्चतु । तत्पृतमेन आयुधेन तम् हत ॥ ८ ॥

सा॒त॒प॒ना इ॒दं ह॒विर्म॒रुत॑स्तज्जु॒ष्टन॑ । यु॒ष्मा॒क्रो॒ती रि॒शाद॑सः ॥ ९ ॥

सा॒म्स॒त॒प॒नाः । इ॒दम् । ह॒विः । म॒रु॒तः । तत् । जु॒ष्ट॒न । यु॒ष्मा॒क । क॒ती । रि॒शाद॑सः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० हे सन्तपनकुशलाः ! शत्रूणाम् तत् इदम् हविः मरुतः ! सेवध्वम् यौष्माकीणेन रक्षणेन सह हे हिंसितृणां^७ निरसितारः ! ॥ ९ ॥

१. नास्ति अ^१. २-२. नास्ति मूको. ३. अहितः मूको. ४. शर्धोमा वि^२; शर्धोमा अ^१; शर्धा लअ. ५. बुद्धिः मूको. ६. °सिता मूको. ७-७. समुद्रोऽङ्गं वि^२; सः मुद्रोऽङ्गं अ^१; सः मुद्रोऽङ्गं लअ; अस्मद्द्रोणुः (पक्षे) ल प्रस्तावः. ८. °सितृणाम् ल.

गृहमेधास आ गतं मरुतो मापं भूतन । युष्माकोती सुदानवः ॥ १० ॥

गृहमेधासः । आ । गतः । मरुतः । मा । अप । भूतन । युष्माक । ऊती । सुदानवः ॥ १० ॥

वेङ्कट० हे गृहमेधाः ! गृहे विद्यमानयज्ञाः ! आ गच्छत मरुतः ! । मा च अप भवत युष्माक ऊती सुदानाः ! ॥ १० ॥

इहेह वः स्वतवसः कवयः सूर्यत्वचः । यज्ञं मरुत आ वृणे ॥ ११ ॥

इहइह । वः । स्वतवसः । कवयः । सूर्यत्वचः । यज्ञम् । मरुतः । आ । वृणे ॥ ११ ॥

वेङ्कट० इह चेह च युष्माकं हे स्वभूतबलाः ! कवयः ! सूर्यसदृशरूपाः ! यज्ञम् मरुतः ! आभिमुख्येन सम्भजे ॥ ११ ॥

त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् ।

उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥ १२ ॥

त्रिऽअम्बकम् । यजामहे । सुगन्धिम् । पुष्टिऽवर्धनम् ।

उर्वारुकम् इव । बन्धनात् । मृत्योः । मुक्षीय । मा । अमृतात् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० अत्र वाजसनेयकम् — “एष ते रुद्र भागः सह^१ स्वसाऽम्बिकया तं^२ जुषस्व स्वाहा^३ इत्यम्बिका ह वै नामास्य स्वसा तयास्यैष सह^४ भागस्तद् यदस्यैष^५ स्त्रिया सह भागस्तस्मात् त्र्यम्बको नाम” (माश २, ६, २, ९) इति । तं वयम् यजामहे शोभनगन्धम् पुष्टेर्वर्धयितारम् । अथैकवदाह— यथा उर्वारुकम् पक्त्वा बन्धनात् स्वयमेवाऽनायासेन मुक्तं भवति एवम् अहम् मृत्योः मुक्षीय, मा अमृतात् । जीवितम् अमृतमिति ॥ १२ ॥

“इति पञ्चमाष्टके चतुर्थाध्याये त्रिंशो वर्गः” ॥

व्याख्यात्^१ तुरीयमध्यायं पञ्चमस्याष्टकस्य सः ।

अष्टकस्य कुले जातो माधवो वेङ्कटात्मजः ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहितान्याख्याने पञ्चमाष्टके चतुर्थोऽध्यायः ।

—*—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये पञ्चमाष्टके चतुर्थोऽध्यायः ॥

१-१. स्वविक्रया ते मूको. २ स मूको. ३. सदस्यैष मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५. व्याख्यात् वि^२ अ^१.

अथ पञ्चमोऽध्यायः ।

वेङ्कट०

‘यदद्य सूर्ये(र्थ) इ’त्यध्यायं व्याचिख्यासति माधवः ।
 अष्टकादिषु वक्तव्यम् आदितः सम्प्रदर्शयन् ॥ १ ॥
 अष्टकाध्यायविच्छेदः पुराणैर्ऋषिभिः कृतः ।
 उद्ग्राहार्थं प्रदेशानाम् इति मन्यामहे वयम् ॥ २ ॥
 वर्गाणामपि विच्छेद आर्ष एवेति निश्चयः ।
 ‘ब्राह्मणेऽपि दृश्यन्ते’ वर्गसंशब्दनादयः^१ ॥ ३ ॥
 ‘विभज्यन्ते च’ सूक्तानि समधा तत्र वर्गशः ।
 अन्ताल्लोपोऽपि वृद्धिश्च क्रियेतेऽनुगुणाविति^४ ॥ ४ ॥
 अध्यापनाय शिष्याणां विभागो वर्गशः कृतः ।
 सुग्रहो हि भवत्यल्पः शक्यो धारयितुं ततः ॥ ५ ॥
 सङ्कीर्णभूयाभवत् सर्वमेकं^५ मण्डलमादितः ।
 आसीदृषिर्मधुच्छन्दा मधुरोत्तममन्त्रदक्^६ ॥ ६ ॥
 तस्मादग्रे प्रादुरभूत् काण्वो मेधातिथिस्ततः ।
 शौनशोपानि छन्दांसि मधुराणि ततोऽभवन् ॥ ७ ॥
 हैरण्यस्तूपच्छन्दांसि काण्वानि च ततः परम् ।

‘अत्र शाद्रायनकम् — ‘वैश्वामित्रो मधुच्छन्दा अकामयत् ‘मुख्ये ब्रह्मवर्चसि’ स्यामिति’ ॥ ८ ॥

अमहान्ति निवेश्याऽन्तर्मण्डलानि महर्षिभिः ।
 कृतो महद्भ्यां रक्षार्थम् अथ तेषां परिग्रहः ॥ ९ ॥
 समानमेतद्यज्ञस्य ‘एव तद्वसेने ह्यतीति’ ।
 सामिधेनीप्रभृतिषु ब्राह्मणैस्तद्विधीयते^७ ॥ १० ॥
 भूयिष्ठं^८ यज्ञसंयुक्तम् उत्तमं मण्डलं विदुः ।
 पितृमेधादिकं तस्माद् अन्ततस्तन्निवेशितम्^९ ॥ ११ ॥
 मध्यस्थानां मण्डलानां क्रमो योऽयं व्यवस्थितः ।
 तस्य कारणमन्वेष्टुं सङ्ख्याऽस्माभिः प्रदर्श्यते ॥ १२ ॥

१-१. ‘व्यभिष्ट’ वि^२ अ^१ ल लञ्. २. वर्गसंशब्दनादि च मूको. ३-३. ‘न्तेऽथ वि^२ अ^१.
 ४. क्रियते तु गुणाविति वि^२ अ^१ ल लञ्. ५. सर्व ए^० वि^२ अ^१. ६. मधुमत्तमं वि^२ अ^१ ल.
 ७-७. मुख्यो ब्रह्मवर्चसी वि^२ अ^१ लञ्. ८-८. नास्ति वेङ्कट. ९. ‘पैर्विद्वि’ वेङ्कट. १०. भूयिष्ठा
 लञ्. ११. सम्यक् अन्ततं वि^२ अ^१; तद्वच निवे वेङ्कट.

आद्यन्तयोर्मण्डलयोर्नवोने द्वे शते विदुः ।
 त्रिचत्वारिंशद्^१ द्विषष्टिद्वयना षष्टिरनन्तरम् ॥ ११ ॥
 सप्ताध्यशीतिः^२ पञ्चाधिसप्ततिसदनन्तरम्^३ ।
 चतुरधिकं च शतम् अष्टोनं च शतं ततः ॥ १२ ॥
 चतुर्दशकं च शतं^४ सूक्तानां क्रमशो विदुः ।
 मध्यस्थानां मण्डलानाम् इतिसङ्ख्या यथाक्रमम् ॥ १३ ॥
 रक्षार्थमथ वाक्यानि कलायो लवनं^५ ततः ।
 रातिनाश्च^६ दमूनाश्च सदनं मथनं तथा ॥ १४ ॥
 वनाय क्रोधतो^७ द्वे च भयकृद् युद्धकृत् तथा ।
 क्रमेण दशवाक्यानि सायाह्नः^८ स्यात् समन्वये ॥ १५ ॥
 वामदेवस्तृतीयश्चेद्^९ भरद्वाजश्च पञ्चमः ।
 कण्वश्च सप्तमः सूक्तैः क्रमवृद्धैर्भवेत् क्रमः ॥ १६ ॥
 न च क्रमेण वर्धन्त ऋचो गार्त्समदादिषु ।
 तस्माद् ऋकोऽपि नैतेषाम् अष्टानां सिध्यति क्रमः ॥ १७ ॥
 वाक्यैरेतैर्विजानीयाद् मण्डलानामृचः क्रमात् ।
 दशानां दशभिः प्राज्ञः तथाधेयो^{१०} धरावनिः ॥ १८ ॥
 साध्यं च नो धेहि मेऽन्नं शूरसूनुर्मतोऽसिनः ।
 गुरुदाने युगान्तस्य^{११} सिद्धान्तस्य^{१२} निशीथके ॥ १९ ॥
 शतैश्चतुर्भिरधिकम् अयुतं गणितं मया ।
 द्वे चर्चावतिरिच्येते^{१३} द्विपदाश्चात्र सङ्गताः ॥ २० ॥
 पृथक्पदा^{१४} तु गणनं द्विपदानां^{१५} तदाधिका ।
 चतुश्शतादशीतिश्च वाक्यं च ग्रहवानयम् ॥ २१ ॥

१. द्विचं वि^२ अ^३ ल लञ. २. सप्ताशीतिः वेङ्गञ; सप्ताधिशो ... वि^२ अ^३. ३. पञ्चाधिसप्त^४
 वेङ्गञ. ४-४. चतुर्दशं च शतकं अ^३ वेङ्गञ. ५-५. काल योगवनं वि^२ अ^३; कानयोगवनं लञ.
 ६. 'तिनश्च वेङ्गञ. ७. 'भनो वेङ्गञ; छन्न अ^३ लञ ल; प्रच्छन्नं वि^२. ८. सायाह्नं वेङ्गञ.
 ९. 'तीयश्च वेङ्गञ. १०. तदाधे^{१०} वि^२ अ^३; तथा देयः वेङ्गञ. ११. युगं तस्य वि^२. १२. सिद्धान्तस्य
 वेङ्गञ. १३. च यान्यति^{१३} वेङ्गञ; च यावति^{१३} वि^२ अ^३. १४. 'यत्तदा वि^२ अ^३; 'यग्यदा वेङ्गञ.
 १५. द्विपादा^{१५} वेङ्गञ.

एकर्च^१ एकवर्गः ^२स्याद् दृचौ^३ द्वौ नवकावुभौ ।

एकोनं स्यात् त्रिकशतं चतुष्कं पञ्चसप्ततिः ॥ २२ ॥

अधिकं च शतं तस्याः^४ चतुःपञ्चाशदष्टकाः ।

एकविंशशतं प्राहुः सप्तकानां च वैदिकाः ॥ २३ ॥

शतानि त्रीणि षट्कानां चत्वारिंशत्त्रयस्तथा ।

पञ्चकानां सहस्रं च द्वे शते नवकं तथा ॥ २४ ॥

ऋचां दश सहस्राणि ऋचां पञ्चशतानि च^५ ।

ऋचामशीतिपादश्च^६ पाठोऽयं न समञ्जसः ॥ २५ ॥

अपह्वायाथ पादस्याक्षराण्यादाय^७ पण्डितः ।

ऋचः कालेन गणयेत् तत्तु^८ शुद्धिर्भविष्यति ॥ २६ ॥

मण्डलं वामदेवस्य तृतीयं चेतथाष्टमम्^९ ।

स्यान्मण्डलं पावमानं 'क्रमाद् वृद्धेः' क्रमो भवेत् ॥ २७ ॥

विश्वामित्रो वामदेवात् सम्पन्नो व्यतिरिच्यते ।

अतिरेकश्च विज्ञेयो गायत्रीकरणाद् बुधैः ॥ २८ ॥

अत्र ब्रूमो गृत्समदः क्षत्रियो ब्राह्मणोऽभवत् ।

इन्द्रप्रसादाद् अस्यासन् वाचश्च हृदयङ्गमाः ॥ २९ ॥

अग्रे तस्मात्^{१०} प्रादुरभूद् विश्वामित्रस्ततोऽभवत् ।

तस्यापि मधुरा मन्त्रा ब्राह्मण्यमपि लब्धवान् ॥ ३० ॥

दृष्टवेदस्ततोऽपश्यत्^{११} पुनश्च तपसाऽन्वितः^{१२} ।

मण्डलं नवमं तेन तदन्ते सन्निवेशितम् ॥ ३१ ॥

प्रागाथे^{१३} मण्डले बह्व्यो नाराशंस्य^{१४} ऋचस्ततः ।

सन्निवेशोऽन्ततस्तस्य मध्यस्थेष्विति मन्यते ॥ ३२ ॥

१. एतच्च वि^२ अ^१. २-२. स्याद्दृचौ वेंकट. ३. वर्गाः वेंकट. ४. वै वेंकट. ५. °तिः पाद° वेंकट. ६. पापस्य क्षादनाय च मूको. ७. तन्तु वेंकट. ८. च तथा° वेंकट. ९-९. क्रमवृद्धे वेंकट; क्रमावृद्धे वि^३ अ^१ लभ. १०-१०. अग्रेस्मात् वि^२ अ^१ लभ. ११. °वेदेनतो° वि^२ अ^१ ल लभ; °वेदास्ततोऽपश्यन् वेंकट. १२. °न्विताः मूको, १३. प्रागा° अ^१ लभ. १४. नरा° वि^२ अ^१,

अन्येषां क्रमवृद्धानां सन्निवेशः क्रमादभूत् ।

चतुर्णां वामदेवादेर्मण्डलानामिति स्थितिः ॥ ३३ ॥

अथानुवाकविच्छेदो बहुभिर्हेतुभिः कृतः ।

‘सुरूपकृत्नुम्’ इत्यैन्द्रात् प्रागेकः कल्पितो बुधैः ॥ ३४ ॥

ऐन्द्राण्यथाष्टौ सूक्तानि विभक्तानि समन्वितैः^१ ।

षट्सूक्तावनुवाकौ द्वौ समौ मेधातिथेरपि ॥ ३५ ॥

शौनश्शेषोऽनुवाकस्तु शुनश्शेषेन कल्पितः ।

हैरण्यस्तूपकाण्वौ च प्रास्कण्वाद्याश्च सप्तकाः ॥ ३६ ॥

गौतमस्यो(स्थ ‘उ’)पप्रयन्त^२-सूक्तानां विंशतिं विदुः ।

एकादशकनवकावनुवाकौ च कल्पितौ ॥ ३७ ॥

ऐन्द्रमेकादशं सूक्तम् ऐन्द्रैः पूर्वसमन्वितम्^३ ।

इति सर्वानुवाकेषु कार्या सूक्ष्मेक्षिका बुधैः ॥ ३८ ॥ इति ।

[६०]

^४वसिष्ठो मैत्रावरुणिकर्षिः । प्रथमायाः सूर्यो देवता, शिष्टानां मित्रावरुणौ । त्रिष्टुप् छन्दः^५ ।

यद्यद्य सूर्यं ब्रवीऽनागा उद्यन् मित्राय वरुणाय सत्यम् ।

वयं देवत्रादिते स्याम तवं प्रियासौ अर्यमन् गृणन्तः ॥ १ ॥

यत् । अद्य । सूर्यं । ब्रवः । अनागाः । उद्यन् । मित्राय । वरुणाय । सत्यम् ।

वयम् । देवत्रा । अदिते । स्याम । तवं । प्रियासः । अर्यमन् । गृणन्तः ॥ १ ॥

वेङ्कट० वसिष्ठः । मैत्रावरुणं सूक्तम् । आद्या सौर्या^६ । यत् अद्य सूर्यं । ब्रूयाः^७ अस्मान् अनागसः उद्यन् मित्रावरुणयोः सत्यम् एव, नैतैः^८ पापं कृतमिति ब्रवीषि । ततः वयम् हे अदीन ! सूर्य ! देवेषु स्याम तव प्रियासः अर्यमन् ! त्वां स्तुवन्तः ॥ १ ॥

एष स्य मित्रावरुणा नृचक्षा उभे उदैति सूर्यो अभि ज्मन् ।

विश्वस्य स्थातुर्जगतश्च गोपा ऋजु मर्तेषु वृजिना च पश्यन् ॥ २ ॥

एषः । स्यः । मित्रावरुणा । नृचक्षाः । उभे इति । उत् । एति । सूर्यः । अभि । ज्मन् ।

विश्वस्य । स्थातुः । जगतः । च । गोपाः । ऋजु । मर्तेषु । वृजिना । च । पश्यन् ॥ २ ॥

१. क्र १,४,१. २. समं दिधा वेंकट. ३. क्र १,७४,१; गौतमस्यां व प्रियन्त वि^१. ४. पूर्वैः स^० वेंकट. ५-५. नास्ति मूको. ६. सौ मूको. ७. ब्रूयाः ल; ब्रुवा वि^२; ब्रवो ज^३. ८. नैते मूको.

वेङ्कट० सः एषः मित्रावरुणौ! मनुष्याणां द्रष्टा चावापृथिवी लक्ष्मीकृत्य उत् एति सूर्यः गच्छन् विश्वस्य स्थावरस्य जङ्गमस्य च गोपायिता ऋजूनि मनुष्येषु कुटिलानि च कर्माणि पश्यन्^१ ॥ २ ॥

अयुक्तं सप्त हरितः सधस्थाद् या ई वहन्ति सूर्यं घृताचीः ।

धामानि मित्रावरुणा युवाकुः सं यो युथेव जनिमानि चष्टे ॥ ३ ॥

अयुक्तं । सप्त । हरितः । सधस्थात् । याः । ईम् । वहन्ति । सूर्यम् । घृताचीः ।

धामानि । मित्रावरुणा । युवाकुः । सम् । यः । युथाईव । जनिमानि । चष्टे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० रथे युक्तवान् सप्त वडवाः सहस्थाने^२, याः एनम् वहन्ति सूर्यम् उदकमञ्चन्त्यो बृष्टिमुत्पादयन्त्यः । धामानि स्थानानि त्रीन् लोकान् हे मित्रावरुणौ! यः युवां कामयमानः सम् पश्यति तेषु जातानि च भूतानि यूथानीव गवां गोपालः ॥ ३ ॥

उद् वां पृक्षासो मधुमन्तो अस्थुरा सूर्यो अरुहच्छुक्रमर्णः ।

यस्मा आदित्या अध्वनो रदन्ति मित्रो अर्यमा वरुणः सजोषाः ॥ ४ ॥

उत् । वाम् । पृक्षासः । मधुमन्तः । अस्थुः । आ । सूर्यः । अरुहत् । शुक्रम् । अर्णः ।

यस्मै । आदित्याः । अध्वनः । रदन्ति । मित्रः । अर्यमा । वरुणः । सजोषाः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० उत् अस्थुः युवाभ्याम् अन्नानि आज्यवन्ति । ^३आ अरुहत् अन्तरिक्षम् तत्स्थम्^४ शुक्रम् उदकम् सूर्यः । तत्रस्थानां ह्युदकानां मध्येन सूर्यो गच्छत्यत एव आप^५ इत्यन्तरिक्षनाम (तु. निघ १, ३) भवति । यस्मै सूर्याय अन्ये आदित्याः मार्गान्^६ विलिखन्ति, मित्रः अर्यमा वरुणः च ताभ्यां सङ्गतः सूर्यः । आदित्या रदन्तीति ॥ ४ ॥

इमे चेतारो अनृतस्य भूरैर्मित्रो अर्यमा वरुणो हि सन्ति ।

इमे ऋतस्य वावृधुर्दुरोणे शग्मासः पुत्रा अदितेरदब्धाः ॥ ५ ॥

इमे । चेतारः । अनृतस्य । भूरैः । मित्रः । अर्यमा । वरुणः । हि । सन्ति ।

इमे । ऋतस्य । वावृधुः । दुरोणे । शग्मासः । पुत्राः । अदितेः । अदब्धाः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इमे ज्ञातारः पापस्य बह्वनः^७ मित्रः अर्यमा वरुणः हि भवन्ति । ^८इमे एव^९ च यज्ञस्य गृहे वर्धन्ते शक्ताः अदितेः पुत्राः अहिंसिताः ॥ ५ ॥

इमे मित्रो वरुणो दूळभासोऽचेतसं चिचितयन्ति दक्षैः ।

अपि क्रतुं सुचेतसं वतन्तस्तिरश्चिदंहः सुपथा नयन्ति ॥ ६ ॥

१. पश्यत् ल लज्ज. २. स्यस्थानो मूको. ३-३. अन्तरिक्षम् आ अरुहत् तत्रं मूको. ४. अप मूको. ५. मार्गात् मूको. ६. 'हिनीं वि' अ^१; 'हिनी ल लज्ज. ७-७. म ए० ल लज्ज अ^१; स ए० वि^२.

इमे । मित्रः । वरुणः । दुःसदभासः । अचेतसम् । चित् । चितयन्ति । दक्षैः ।

अपि । क्रतुम् । सुऽचेतसम् । वतन्तः । तिरः । चित् । अंहः । सुऽपथा । नयन्ति ॥ ६ ॥

वेङ्कट० इमे मित्रः वरुणः च अर्यमा च दम्भितुमशक्याः^१ अज्ञमपि पुरुषं चेतयन्ति^२ स्वसामर्थ्यैः ।

अपि च कर्म सुप्रज्ञानम् भजमानाः तिरः नयन्ति च पापम्, स्तोतृन् शोभनेन मार्गेण ॥ ६ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके पञ्चमाध्याये प्रथमो वर्गः^३ ॥

इमे दिवो अनिमिषा पृथिव्याश्चिकित्वांसौ अचेतसं नयन्ति ।

प्रव्राजे चिन्नद्यौ गाधमस्ति पारं नो अस्य विष्पितस्य पर्षन् ॥ ७ ॥

इमे । दिवः । अनिऽमिषा । पृथिव्याः । चिकित्वांसः । अचेतसम् । नयन्ति ।

प्रऽव्राजे । चित् । नद्यः । गाधम् । अस्ति । पारम् । नः । अस्य । विष्पितस्य । पर्षन् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० इमे^४ द्युलोकस्य अनिमेषेण पश्यन्तः अस्याश्च पृथिव्याः ज्ञातारः अज्ञं मनुष्यं स्तोतारं नयन्ति^५ ।

प्रव्राजो गमनमार्गः उदकस्य, तत्र चास्याः नद्याः स्थलं विद्यते । तस्मात् 'सुतरेयं नदी' भवताम् । तथा सति पारम् अस्य प्रवृद्धस्योदकस्य (तु. या ६, २०) नयन्त्विति^६ काञ्चन नदीमुत्तितीर्षुराहेति ॥ ७ ॥

यद् गोपावददितिः शर्म भद्रं मित्रो यच्छन्ति वरुणः सुदासे ।

तस्मिन्ना तोकं तनयं दधाना मा कर्म देवहेळनं तुरासः ॥ ८ ॥

यत् । गोपावत् । अदितिः । शर्म । भद्रम् । मित्रः । यच्छन्ति । वरुणः । सुऽदासे ।

तस्मिन् । आ । तोकम् । तनयम् । दधानाः । मा । कर्म । देवऽहेळनम् । तुरासः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यदि गोपनवत् पृथिवी गृहम् भजनीयम् मित्रः वरुणः च प्रयच्छन्ति सुदासे राज्ञे, तस्मिन्

वयं पुत्रं तत्पुत्रं च धारयन्तो निदधाना वा लब्धधनाः चौर्यादिकं देवानां 'क्रोधनम् मा करवाम' हे त्वरमाणाः ! इति । उत्तरोऽर्धः^७ प्रत्यक्षः ॥ ८ ॥

अव वेदिं होत्राभिर्यजेत रिपुः काश्चिद् वरुणध्रुतः सः ।

परि द्वेषाभिर्यमा वृणक्तुं सुदासे वृषणा उ लोकम् ॥ ९ ॥

अव । वेदिम् । होत्राभिः । यजेत । रिपुः । काः । चित् । वरुणऽध्रुतः । सः ।

परि । द्वेषऽभिः । अर्यमा । वृणक्तु । उरुम् । सुऽदासे । वृषणौ । ऊँ इति । लोकम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० याः काः चित् दिवो रिपुभूताः वरुणस्य द्रोघद्वयः^८ प्रजाः भवन्ति, तासाम् वेदिम् सः वरुणः

१. तदङ्कितम् मूको. २. चोदयन्ति अ' लअ. ३-३. नास्ति मूको. ४. 'मे दिवः अ'. ५. 'यति मूको. ६-६. 'रेन्नदी' मूको. ७. नयन्ति कृत्विति वि' अ'; नयन्त्युन्विति ल लअ. ८. नास्ति वि'. ९-९. तधनं... वि' अ'; तधन मा कुर्म ल लअ. १०. 'रोऽर्धर्षः ल प्रस्तावः. ११. द्रोघ्यः मूको.

ऋत्विग्भिः पृथक् करोतु यज्ञोन्मुखान् असुरान् विश्लथयतु वा^१, अर्यमा च परि वृणक्तु द्वेषोभिः क्रोधैः । विस्तीर्णं स्थानं पैजवनाय हे वर्षितारौ ! मित्रावरुणौ ! कुरुतमिति ॥ ९ ॥

सस्वरिचिद्वि समृतिस्त्वेष्येषामपीच्यैन सहसा सहन्ते ।

युष्मद् भिया वृषणो रेजमाना दक्षस्य चिन्महिना मृळता नः ॥ १० ॥

सस्वरिति । चित् । हि । समऽऋतिः । त्वेषी । एषाम् । अपीच्यैन । सहसा । सहन्ते ।

युष्मत् । भिया । वृषणः । रेजमानाः । दक्षस्य । चित् । महिना । मृळत । नः ॥ १० ॥

वेङ्कट० एषाम् असुराणां जलैः पुरैर्वा तिरोहिता (तु. निघ ३, २५) समृतिः सङ्गतिः सङ्घः त्वेषी दीप्तिमती भवति । तथा अन्तर्हितेन (तु. निघ ३, २५) बलेन अभिभवन्ति सर्वाः प्रजाः । युष्मत् भयेन^२ हे वर्षितारः ! कम्पमानाः अपि छिद्रेषु प्रहरन्ति बलस्य महत्त्वेन । तत्र अस्मान् सुखयतेति ॥ १० ॥

यो ब्रह्मणे सुमतिमायजति वाजस्य सातौ परमस्य रायः ।

सीक्षन्त मन्युं मघवानो अर्य उरु क्षयाय चक्रिरे सुधातु ॥ ११ ॥

यः । ब्रह्मणे । सुऽमतिम् । आऽयजति । वाजस्य । सातौ । परमस्य । रायः ।

सीक्षन्त । मन्युम् । मघऽवानः । अर्यः । उरु । क्षयाय । चक्रिरे । सुऽधातु ॥ ११ ॥

वेङ्कट० यः ब्राह्मणाय मह्यम् सुमतिम् अन्नस्य परमस्य च धनस्य लाभार्थम् आप्रयच्छति^३ सुदाः^४ पैजवनः, तस्य शत्रोः क्रोधम्^५ तस्य भगाः सहन्ताम् धनवन्तः । तथा विस्तीर्णं शोभनसन्धानं^६ च स्थानम् आवासाय कुर्वन्तिवति ॥ ११ ॥

इयं देव पुरोहितिर्युवभ्यां यज्ञेषु मित्रावरुणावकारि ।

विश्वानि दुर्गा पिपृतं तिरो नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १२ ॥

इयम् । देवा । पुरऽऽहितिः । युवऽभ्याम् । यज्ञेषु । मित्रावरुणौ । अकारि ।

विश्वानि । दुऽगा । पिपृतम् । तिरः । नः । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० हे देवौ ! मित्रावरुणौ ! युवाभ्याम् इयम् पुरोहितिः पुरोनिधानयोग्या स्तुतिः यज्ञेषु अकारि । विश्वानि दुर्गाणि अतिपारयतम्^७ अस्मान् ॥ १२ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके पञ्चमाध्याये द्वितीयो वर्गः’ ॥

१. ना मूको.

२. बलेन अ^१.

३. °च्छन्ति मूको.

४. सुदा मूको.

५. क्रोधः अ^१.

६. °भनं स° वि° ल; °भना स° अ° लअ.

७. °वारयतम् ल लअ; °वारयत अ^१; °वारयतः वि°.

८. तस्मात् मूको. ९-९. नास्ति मूको.

[६१]

वसिष्ठो मित्रावरुणिर्ऋषिः । मित्रावरुणौ देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^१ ।

उद् वां चक्षुर्वरुण सुप्रतीकं देवयोरेति सूर्यस्ततन्वान् ।

अभि यो विश्वा भुवनानि चष्टे स मन्युं मर्त्येष्ववा चिकेत ॥ १ ॥

उत् । वाम् । चक्षुः । वरुणा । सुऽप्रतीकम् । देवयोः । एति । सूर्यः । ततन्वान् ।

अभि । यः । विश्वा । भुवनानि । चष्टे । सः । मन्युम् । मर्त्येषु । आ । चिकेत ॥ १ ॥

वेङ्कट० उत् एति युवयोः देवयोः तेजः सुखमन्तरिक्षे विस्तारयन् सूर्यः हे मित्रावरुणौ ! यः सूर्यः
सर्वाणि भुवनानि अभि पश्यति, 'सः मरणशीलेषु' मनः आ चिकेत तेजसा प्रज्ञापयति ॥ १ ॥

प्र वां स मित्रावरुणावृतावा विप्रो मन्मानि दीर्घश्रुदियति ।

यस्य ब्रह्माणि सुक्रतु अवाथ आ यत् कृत्वा न शरदः पृणैथे ॥ २ ॥

प्र । वाम् । सः । मित्रावरुणौ । ऋतऽवा । विप्रः । मन्मानि । दीर्घश्रुत् । इयति ।

यस्य । ब्रह्माणि । सुक्रतु इति सुऽक्रतु । अवाथः । आ । यत् । कृत्वा । न । शरदः । पृणैथे इति ॥ २ ॥

वेङ्कट० प्र ईरयति^१ 'वाम् सः' मेधावी बहुश्रुतः वसिष्ठः यज्ञत्रान् हे मित्रावरुणौ ! स्तोत्राणि, यस्य
स्तोत्राणि हे सुप्रज्ञानौ ! रक्षथः, यानि च स्तोत्राणि कृष्यादिना कर्मणा शरदः इव ओषधीभिः
कामैः आ पूरयथः^२ ॥ २ ॥

प्रोरोमित्रावरुणा पृथिव्याः प्र दिव ऋष्याद् बृहतः सुदान् ।

स्पशौ दधाथे ओषधीषु विरुद्धग्यतो अनिमिषं रक्षमाणा ॥ ३ ॥

प्र । उरोः । मित्रावरुणा । पृथिव्याः । प्र । दिवः । ऋष्यात् । बृहतः । सुदान् इति सुऽदान् ।

स्पशः । दधाथे इति । ओषधीषु । विरुद्ध । ऋधक् । यतः । अनिमिषम् । रक्षमाणा ॥ ३ ॥

वेङ्कट० प्रकर्षेण दधाथे हे मित्रावरुणौ ! सुदानौ । विस्तीर्णायाः पृथिव्याः दिवः च महतः
दर्शनीयाद् उदितौ तेजांसि ओषधीषु मनुष्येषु च पृथक्पृथक्, स्तुतिभिः अभिगच्छतो मनुष्यान्
अनिमेषम् रक्षमाणाविति ॥ ३ ॥

शंसा मित्रस्य वरुणस्य धाम शुष्मो रोदसी बद्धधे महित्वा ।

अयन् मासा अयज्वनामवीराः प्र यज्ञमन्मा वृजनं तिराते ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति मूको.

२-२. समानशीलस्थं वि^२; सः मनशीलस्थम् अ^२ ल लज.

३. 'ति

प्रेरयति ल लज. ४-४. वां सः वां सः लज; वां सः प्रेरयति वि^२ अ^२. ५. 'रयथ मूको.

शंसं । मित्रस्य । वरुणस्य । धाम । शुष्मः । रोदसी इति । बद्धे । महिऽत्वा ।
अयन् । मासाः । अयज्वनाम् । अवीराः । प्र । यज्ञऽमन्मा । वृजनम् । तिराते ॥ ४ ॥

वेङ्कट० स्तुहि मित्रावरुणयोः तेजः । बलम् एतयोर्महत्त्वेन^१ द्यावापृथिव्यौ बाधते । गच्छन्तु मासाः
अयज्वनाम् अनुत्पादितपुत्राः । प्र वर्षयतु यज्ञबुद्धिः बलमिति^२ ॥ ४ ॥

अमूरा विश्वा वृषणाविमा वां न यासु चित्रं ददृशे न यक्षम् ।

द्रुहः सचन्ते अनृता जनानां न वां निष्यान्यचिते अभूवन् ॥ ५ ॥

अमूरा । विश्वा । वृषणौ । इमाः । वाम् । न । यासु । चित्रम् । ददृशे । न । यक्षम् ।
द्रुहः । सचन्ते । अनृता । जनानाम् । न । वाम् । निष्यानि । अचिते । अभूवन् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० युवयोः इमानि विश्वानि भूतानि अमूढानि हे वृषणौ !, इमाः च दिशः, यासु दिक्षु स्थितम्
चित्रम् नानारूपम् अद्भुतं^३ च भूतं मनुष्यैर्न दृश्यते । जनानाम् द्रोणधारः पापानि सेवन्ते ।
तत्र न युवयोः अन्तर्हितानि कानिचित् पापानि अभवन् अप्रज्ञाते देशे ॥ ५ ॥

समु वां यज्ञं महयं नमोभिहुवे वां मित्रावरुणा सज्बाधः ।

प्र वां मन्मान्यृचसे नवानि कृतानि ब्रह्म जुजुषन्निमानि ॥ ६ ॥

सम् । ऊं इति । वाम् । यज्ञम् । महयम् । नमःऽभिः । हुवे । वाम् । मित्रावरुणा । सज्बाधः ।
प्र । वाम् । मन्मानि । ऋचसे । नवानि । कृतानि । ब्रह्म । जुजुषन् । इमानि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सम् पूजयामि युवयोः यज्ञम् अहं हविर्भिः । हुवे च वाम् हे मित्रावरुणौ ! बाधासहितः ।
प्र सेवन्ताम् वाम् मननीयानि अर्चनार्थम् नवानि कृतानि स्तोत्राणि इमानि ॥ ६ ॥

इयं देव पुरोहितिर्युवभ्यां यज्ञेषु मित्रावरुणावकारि ।

विश्वानि दुर्गा पिपृतं तिरो नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

इयम् । देवा । पुरःऽहितिः । युवभ्याम् । यज्ञेषु । मित्रावरुणौ । अकारि ।
विश्वानि । दुःऽगा । पिपृतम् । तिरः । नः । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० पूर्वं व्याख्याता (ऋ ७, ६०, १२ द्र.) ॥ ७ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके पञ्चमाध्याये तृतीयो वर्गः^२ ॥

[६२]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । आद्यानां तिसृणां सूर्यो देवता, शिष्टानां मित्रावरुणौ । त्रिष्टुप् छन्दः’ ।

उत् सूर्यो बृहदर्चीष्यश्रेत् पुरु विश्वा जनिम् मानुषाणाम् ।

समो दिवा ददृशे रोचमानः क्रत्वा कृतः सुकृतः कर्तृभिर्भूत् ॥ १ ॥

उत् । सूर्यः । बृहत् । अर्चीषि । अश्रेत् । पुरु । विश्वा । जनिम् । मानुषाणाम् ।

समः । दिवा । ददृशे । रोचमानः । क्रत्वा । कृतः । सुकृतः । कर्तृभिः । भूत् ॥ १ ॥

वेङ्कट० उत् अश्रेत् प्राप सूर्यः महान्ति अर्चीषि पुरुणि च जातानि सर्वाणि मानुषाणाम् । समः^१
एव दिवा दृश्यते दीप्यमानः । ‘तस्मात् सर्व एव मन्यते मां प्रति उदगात्’ (तै ६, ५, ४, २)
इति ब्राह्मणम् । उदिते च सूर्ये कर्तृभिः कृतः अर्थः प्रज्ञानेन तेजसा वा प्रादुर्भूतेन सुकृतः
भवति । रात्रौ हि कृतं दुष्कृतं भवति ॥ १ ॥

स सूर्यं प्रति पुरो न उद् गां एभिः स्तोमेभिरेतशेभिरेवैः ।

प्र नो मित्राय वरुणाय वोचोऽनागसो अर्यम्णे अग्रये च ॥ २ ॥

सः । सूर्यं । प्रति । पुरः । नः । उत् । गाः । एभिः । स्तोमेभिः । एतशेभिः । एवैः ।

प्र । नः । मित्राय । वरुणाय । वोचः । अनागसः । अर्यम्णे । अग्रये । च ॥ २ ॥

वेङ्कट० सः हे सूर्य ! त्वम् अस्माकम् पुरः^२ प्रति उत् अगाः^३ एभिः स्तोमेभिः मया क्रियमाणैः ‘एतशैः च
अश्वैः’ गन्तुभिः सह । उदितः^४ च सन् अस्मान् मित्रादिभ्यः प्र ब्रूहि अपापान् ॥ २ ॥

वि नः सहस्रं शुरुधो रदन्तुतावानो वरुणो मित्रो अग्निः ।

यच्छन्तु चन्द्रा उपमं नो अर्कमा नः कामं पूपुरन्तु स्तवानाः ॥ ३ ॥

वि । नः । सहस्रम् । शुरुधः । रदन्तु । ऋतुऽवानः । वरुणः । मित्रः । अग्निः ।

यच्छन्तु । चन्द्राः । उपमम् । नः । अर्कम् । आ । नः । कामम् । पूपुरन्तु । स्तवानाः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० वि लिखन्तु मित्राग्नाः कुर्वन्तु अस्माकं बह्वीः, ओषधीः शुचो रोधयित्रीः, यज्ञवन्तः वरुणः
मित्रः अग्निः । प्र यच्छन्तु च ह्यादकाः अस्मभ्यम् उपमानभूतम् अन्नम् । आ पूरयन्तु च अस्माकं
स्तूयमानाः कामम् ॥ ३ ॥

द्यावाभूमी अदिते त्रासीथां नो ये वां जुष्टुः सुजनिमान ऋषे ।

मा हेले भूम वरुणस्य वायोर्मा मित्रस्य प्रियर्तमस्य नृणाम् ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति सूको. २. समा सूको. ३. अत्र सूको. ४. पुनः सूको. ५. ‘गात् सूको.
६-६. एतशेऽश्वभि वि’; ‘शैः ... अ’; ‘शैः अश्वैः ल लज्ज. ७. अदितिः ल लज्ज.

द्यावाभूमी इति । अदिते । त्रासीधाम् । नः । ये । वाम् । जङ्गुः । सुजनिमानः । ऋष्ये इति ।
मा । हेळै । भूम । वरुणस्य । वायोः । मा । मित्रस्य । प्रियतमस्य । नृणाम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० उभे द्यावाभूमी रक्षेधाम् अस्मान् । तत्र विशेषेण 'भूमिः मा' त्रायते । अदिते । इति
त्वं विशेषेण त्रायस्व इति । ये वाम् शातवन्तः शोभनजन्मानः हे दर्शनीये ! । मा क्रोधे भूम
वरुणस्य वायोः च मित्रस्य नृणाम् प्रियतमस्य इति ॥ ४ ॥

प्र बाहवा सिंसृतं जीवसे न आ नो गव्यूतिमुक्षतं घृतेन ।

आ नो जने श्रवयतं युवाना श्रुतं मे मित्रावरुणा हवमा ॥ ५ ॥

प्र । बाहवा । सिंसृतम् । जीवसे । नः । आ । नः । गव्यूतिम् । उक्षतम् । घृतेन ।
आ । नः । जने । श्रवयतम् । युवाना । श्रुतम् । मे । मित्रावरुणा । हवा । इमा ॥ ५ ॥

वेङ्कट० प्र सारयतम् बाहू जीवनाय अस्माकम् । गोमार्गम् च अस्माकम् उदकेन आ सिञ्चतम् ।
आ श्रावयतम् च अस्मान् जनेषु हे युवानौ ! । श्रुतम् च हे मित्रावरुणौ ! मम इमानि
स्रोत्राणि ॥ ५ ॥

नू मित्रो वरुणो अर्यमा नस्मने तोकाय वरिवो दधन्तु ।

सुगा नो विश्वा सुपथानि सन्तु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

नु । मित्रः । वरुणः । अर्यमा । नः । स्मने । तोकाय । वरिवः । दधन्तु ।
सुगा । नः । विश्वा । सुपथानि । सन्तु । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० क्षिप्रम् मित्रः वरुणः अर्यमा च अस्माकं आत्माने पुत्राश्च च धनं प्रयच्छन्तु । सुगानि
अस्माकं विश्वानि स्थानानि भवन्तु ॥ ६ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके पञ्चमाध्याये चतुर्थो वर्गः^१ ॥

[६३]

^१वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । आद्यादिचतुर्थ्यन्तानां सूर्यो देवता, पञ्चम्याः सूर्य-
मित्रावरुणाः, षष्ठ्या मित्रावरुणौ अर्यमा च । त्रिष्टुप् छन्दः^१ ।

उद्वेति सुभगो विश्वचक्षाः साधारणः सूर्यो मानुषाणाम् ।

चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्य देवश्चर्मैव यः समर्विव्यक् तमांसि ॥ १ ॥

उत् । ऊँ इति । एति । सुभगः । विश्वचक्षाः । साधारणः । सूर्यः । मानुषाणाम् ।
चक्षुः । मित्रस्य । वरुणस्य । देवः । चर्मैव । यः । समर्विव्यक् । तमांसि ॥ १ ॥

वेङ्कट० उत् एति एव सुभगः विश्वस्य द्रष्टा समानः सूर्यः मनुष्याणाम् । मित्रावरुणयोः चक्षुः देवः । यः चर्म इव^१ पृथिव्या^२ विस्तृतानि अन्तरिक्षाणि^३ च तमांसि^४ संपिण्डयति ॥ १ ॥

उद्वेति प्रसवीता जनानां महान् केतुरर्णवः सूर्यस्य ।

समानं चक्रं पर्याविष्टसन् यदेतशो वहति धूर्ध्रु युक्तः ॥ २ ॥

उत् । ऊँ इति । एति । प्रऽसविता । जनानाम् । महान् । केतुः । अर्णवः । सूर्यस्य ।

समानम् । चक्रम् । परिऽअविष्टसन् । यत् । एतशः । वहति । धुऽसु । युक्तः ॥ २ ॥

वेङ्कट० उत् एति प्रेरयिता जनानाम् महान् प्रज्ञापयिता रश्मिः उदकवान् सूर्यस्य । समवृत्तम् चक्रम् पर्यावर्तयितुमिच्छन् यस्मिन् काले^५ एतशः^६ वहति रथस्य धूर्ध्रु^७ युक्तः ॥ २ ॥

विभ्राजमान उषसामुपस्थाद् रैभैरुदेत्यनुमद्यमानः ।

एष मे देवः सविता चच्छन्द यः समानं न प्रमिनाति धाम ॥ ३ ॥

विभ्राजमानः । उषसाम् । उपऽस्थात् । रैभैः । उत् । एति । अनुऽमद्यमानः ।

एषः । मे । देवः । सविता । चच्छन्द । यः । समानम् । न । प्रऽमिनाति । धाम ॥ ३ ॥

वेङ्कट० विभ्राजमानः उषसाम् उत्सङ्गात् स्त्रोतृभिः उत् एति अनुमाद्यमानः । एषः मे देवः सविता उपच्छन्दनं करोति, यः समानम् सर्वेषां तेजः न हिनस्ति^८ ॥ ३ ॥

दिवो रुक्म उरुचक्षा उदेति दूरेअर्थस्तरणिभ्राजमानः ।

नूनं जनाः सूर्येण प्रसूता अयन्नर्थानि कृणवन्नपांसि ॥ ४ ॥

दिवः । रुक्मः । उरुऽचक्षाः । उत् । एति । दूरेऽअर्थः । तरणिः । भ्राजमानः ।

नूनम् । जनाः । सूर्येण । प्रऽसूताः । अयन् । अर्थानि । कृणवन् । अपांसि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० दिवः रोचमानः महातेजाः उत् एति दूरे गमनं यस्य भवत्युदितमात्रस्य क्षिप्रगतिः भ्राजमानः । इदानीम् जनाः सूर्येण प्रसूताः प्राप्नुवन्ति गन्तव्यानि स्थानानि, कुर्वन्ति च कर्माणि ॥ ४ ॥

यत्रा चक्रमृता गातुमस्मै श्येनो न दीयन्नन्वेति पार्थः ।

प्रति वां सूर उदिते विधेम नमोभिर्मित्रावरुणोत हव्यैः ॥ ५ ॥

यत्र । चक्रः । अमृताः । गातुम् । अस्मै । श्येनः । न । दीयन् । अनु । एति । पार्थः ।

प्रति । वाम् । सूर । उत्ऽदिते । विधेम । नमःऽभिः । मित्रावरुणा । उत् । हव्यैः ॥ ५ ॥

१. इव मेव वि^१; इममेव अ^२; चमेव ल. २. नास्ति ल लङ्. ३-३. विस्तृतान्तरी^३ मूको; विस्तृतान्यान्तरी^३ ल प्रस्तावः. ४-४. तत् पि^४ मूको; मम तमां^४ मूको. ५. काल मूको. ६. विनाशो वि^६ अ^६; विनाश ल लङ्. ७. सुष्ठु वि^७ अ^७; सुष्ठु ल लङ्. ८. ०स्ति मित्र वि^८ अ^८ लङ्.

वेङ्कट० यत्र चक्रुः देवाः मार्गम् अस्मै तत् अन्तरिक्षम् (तु. या ६, ७) श्येनः इव गच्छन् अनुगच्छति ।
प्रति विधेम युवयोः सूर्येऽस्मिन् उदिते नमोभिः, अपि च हव्यैः च मित्रावरुणौ ! इति ॥ ५ ॥

नू मित्रो वरुणो अर्यमा नस्मने तोकाय वरिवो दधन्तु ।

सुगा नो विश्वा सुपथानि सन्तु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

नु । मित्रः । वरुणः । अर्यमा । नः । त्मने । तोकाय । वरिवः । दधन्तु ।

सुगा । नः । विश्वा । सुपथानि । सन्तु । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० पूर्वं व्याख्याता (ऋ ७, ६२, ६) ॥ ६ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके पञ्चमाध्याये पञ्चमो वर्गः’ ॥

[६४]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । मित्रावरुणौ देवता । त्रिष्टुप् छन्दः’ ।

दिवि क्षयन्ता रजसः पृथिव्यां प्र वा घृतस्य निर्णिजो ददीरन् ।

हव्यं नो मित्रो अर्यमा सुजातो राजा सुक्षत्रो वरुणो जुषन्त ॥ १ ॥

दिवि । क्षयन्ता । रजसः । पृथिव्याम् । प्र । वाम् । घृतस्य । निर्निजः । ददीरन् ।

हव्यम् । नः । मित्रः । अर्यमा । सुजातः । राजा । सुक्षत्रः । वरुणः । जुषन्त ॥ १ ॥

वेङ्कट० दिवि निवसन्तौ ‘उदकस्य अर्थम्’ पृथिव्याम् च वाम् आज्यस्य हव्यमानस्य ‘निर्णिजः’
स्तोकाः^१ प्रकर्षेण धारयेयुः । हव्यम् अस्माकम् मित्रः अर्यमा च शोभनजननः राजा सुधनः
वरुणः च सेवन्ताम् ॥ १ ॥

आ राजाना मह ऋतस्य गोपा सिन्धुपती क्षत्रिया यातमर्वाक् ।

इळा नो मित्रावरुणोत वृष्टिमव दिव इन्वतं जीरदानू ॥ २ ॥

आ । राजाना । महः । ऋतस्य । गोपा । सिन्धुपती इति सिन्धुऽपती । क्षत्रिया । यातम् । अर्वाक् ।

इळाम् । नः । मित्रावरुणा । उत । वृष्टिम् । अव । दिवः । इन्वतम् । जीरदानू इति जीरऽदानू ॥ २ ॥

वेङ्कट० आ यातम् हे राजानौ ! महतः सत्यस्य गोपायितारौ ! सिन्धूनां स्वामिनौ ! जातितः क्षत्रियौ !
अभिमुखम् । अन्नम् नः ‘मित्रावरुणौ ! अपि च वृष्टिम्’ सुलोकाद् अपक्षारयतं^२ क्षिप्रदानौ ! ॥ २ ॥

मित्रस्तन्नो वरुणो देवो अर्यः प्र सार्धिष्ठेभिः पृथिभिर्नयन्तु ।

ब्रवद् यथा न आदरिः सुदास इषा मदेम सह देवगोपाः ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति सूको. २. ‘कार्ब अ’ ३-३. ‘र्णीजस्तो’ सूको. ४. क्षत्रियात् सूको. ५-५. ‘रुणे
वचि च विष्टि वि’ अ’ ल; ‘रुणे वचि चि विष्टि लअ. ६. ‘रवितं सूको.

मित्रः । तत् । नः । वरुणः । देवः । अर्यः । प्र । साधिष्ठेभिः । पृथिऽभिः । नयन्तु ।
ब्रवत् । यथा । नः । आत् । अरिः । सुऽदासे । उषा । मदेम । सह । देवऽगोपाः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० मित्रादयः अस्मान् साधुतमैः मार्गैः तथा प्र नयन्तु, ब्रूयात् यथा अस्मान् अभिगमना-
नन्तरम् 'एव अरिः गन्ता' द्वाराधिकृतः अन्तःपुरस्थिताय^२ सुदासे प्राप्ताय । अन्तेन मदेम
पुत्रपौत्रैः सह देवैः रक्ष्यमाणाः ॥ ३ ॥

यो वां गर्ते मनसा तक्षदेतमुर्ध्वा धीतिं कृण्वद् धारयच्च ।

उक्षेथां मित्रावरुणा घृतेन ता राजाना सुक्षितीस्तर्पयेथाम् ॥ ४ ॥

यः । वाम् । गर्तम् । मनसा । तक्षत् । एतम् । ऊर्ध्वा । धीतिम् । कृण्वत् । धारयत् । च ।
उक्षेथाम् । मित्रावरुणा । घृतेन । ता । राजाना । सुक्षितीः । तर्पयेथाम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यः वाम् रथम् (तु या ३, ५) एतम्^१ मनसा स्तोत्रपरेण 'संतक्ष्णोति स्तौतीत्यर्थः' । उन्मुखां
बुद्धिं करोति स्तुत्यर्थम्, धारयति च निश्चलां करोति । तस्य स्वभूताः सुनिवासाः प्रजाः उदकेन
मित्रावरुणा!^२ उक्षेथाम्, तौ हे राजानौ ! तर्पयेथाम् च ॥ ४ ॥

एष स्तोमो वरुण मित्र तुभ्यं सोमः शुक्रो न वायवेऽयामि ।

अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधीर्ययं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

एषः । स्तोमः । वरुण । मित्र । तुभ्यम् । सोमः । शुक्रः । न । वायवे । अयामि ।
अविष्टम् । धियः । जिगृतम् । पुरं^३धीर्ययं । युयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अयम् स्तोमः वरुण ! मित्र ! तुभ्यम् अहर्मुखे सोमः इव^४ दीप्तः^५ वायवे अस्माभिः अयामि
यतः^६ कृतः । अविष्टम्^७ 'धियः, जिगृतम्'^८ पुरंधीः^९ ॥ ५ ॥

“इति पञ्चमाष्टके पञ्चमाध्याये षष्ठो वर्गः” ॥

[६५]

“वसिष्ठो मैत्रावरुणिकृषिः । मित्रावरुणौ देवता । त्रिदृप् छन्दः” ।

प्रति वां सूर उर्दिते सूक्तैर्मित्रं हुवे वरुणं पूतदक्षम् ।

ययोरसुर्यश्मक्षितं ज्येष्ठं विश्वस्य यामन्नाचिता जिगत्तु ॥ १ ॥

प्रति । वाम् । सूर । उर्दिते । सुऽउत्तैः । मित्रम् । हुवे । वरुणम् । पूतदक्षम् ।
ययोः । असुर्यम् । अक्षितम् । ज्येष्ठम् । विश्वस्य । यामन् । आऽचिता । जिगत्तु ॥ १ ॥

१. एव... वि^१ अ^१; एव... गं^२ ल लभ. २. पुरस्थाय वि^३. ३. एत वि^३ अ^१ ल; एतः लभ.
४. संस्तौति स्तौतीत्यर्थः वि^३; संस्तरोति स्तौतीत्यर्थः अ^१. ५. नास्ति मूको. ६. न वि^३ अ^१.
७. नास्ति वि^३ अ^१. ८. इत वि^३ अ^१. ९. अविष्टि ल लभ. १०-१०. इति कृतम् वि^३ अ^१; तिकृतम्
लभ; मियः^१ ल. ११-११. नास्ति मूको.

वेङ्कट० प्रति हुवे^१ वाम् उदिते सूर्ये सूर्यैः मित्रम् वरुणम् च शुद्धबलम्, ^२ययोः असुराणां हन्तृ बलम् अक्षीणम् प्रशस्तम् विश्वस्य अपि अभिगमने सङ्ख्ये च जयशीलं भवति^३ ॥ १ ॥

ता हि देवानामसुरा तावर्था ता नः क्षितीः करतमूर्जयन्तीः ।

अश्याम मित्रावरुणा वयं वां द्यावा च यत्र पीपयन्महा च ॥ २ ॥

ता । हि । देवानाम् । असुरा । तौ । अर्था । ता । नः । क्षितीः । करतम् । ऊर्जयन्तीः ।

अश्याम । मित्रावरुणा । वयम् । वाम् । द्यावा । च । यत्र । पीपयन् । अहा । च ॥ २ ॥

वेङ्कट० तौ हि देवानाम् बलिनौ । तौ ईश्वरौ ^१तौ नः प्रजाः कुरुतम् बलं^२ कुर्वाणाः । प्राप्नुयामहे मित्रावरुणौ । वयम् वाम्, यस्यां प्राप्तौ सत्याम् अस्मान् द्यावापृथिव्यौ अहानि च वर्धयन्ति ॥ २ ॥

ता भूरिपाशावनृतस्य सेतू दुरत्येतू रिपवे मर्त्याय ।

ऋतस्य मित्रावरुणा पथा वामपो न नावा दुरिता तरेम ॥ ३ ॥

ता । भूरिऽपाशौ । अनृतस्य । सेतु इति । दुरत्येतु इति दुः^१अत्येतू । रिपवे । मर्त्याय ।

ऋतस्य । मित्रावरुणा । पथा । वाम् । अपः । न । नावा । दुः^२इता । तरेम ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तौ बहुतन्ती पापस्य बन्धकौ^१ हिंसितुः^२ मर्त्यानां मनुष्यस्य आक्रमितुम् अशक्यौ सर्वथा बन्धीथ इत्यर्थः । तथाविधौ हे मित्रावरुणौ ! युवयोः सत्यस्य मार्गेण उदकानि नावा इव तरेम दुरितानि ॥ ३ ॥

आ नो मित्रावरुणा हव्यजुष्टिं घृतैर्गव्यूतिमुक्षतमिळाभिः ।

प्रति वामत्र वरमा जनाय पृणीतमुद्रो दिव्यस्य चारोः ॥ ४ ॥

आ । नः । मित्रावरुणा । हव्यजुष्टिम् । घृतैः । गव्यूतिम् । उक्षतम् । इळाभिः ।

प्रति । वाम् । अत्र । वरम् । आ । जनाय । पृणीतम् । उद्रः । दिव्यस्य । चारोः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० आ सिञ्चतम् अस्माकं हे मित्रावरुणौ ! युवाभ्यां यत्र हव्यानि सेव्यन्ते तम् इति । एतदेव आह — उदकैः गोमार्गम् इळाभिः अन्नैः घातैः^१ । प्रति यच्छतम् च युवां वरणीयम् उदकम् जनाय । तदेव आह — प्रयच्छतम् उदकं दिव्यं चारु इति । प्रतिभवति युवयोः स्वभूतम्^२ उदकं जनायेति वा ॥ ४ ॥

एष स्तोमो वरुण मित्र तुभ्यं सोमः शुक्रो न वायवेऽयामि ।

अत्रिष्टं धियो जिगृतं पुरंधीर्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

१. प्रतिभवे वि^२; प्रतिभवे अ^१ ल लअ. २-२. नास्ति वि^२ अ^१. ३. बलन्ध^३ मूको. ४. 'स्ति' मूको. ५. घातैः मूको; घृतैः लप्रस्तावः. ६. स्वभू^४ मूको.

एषः । स्तोमः । वरुण । मित्र । तुभ्यम् । सोमः । शुक्रः । न । वायवे । अयामि ।
अविष्टम् । धियः । जिगृतम् । पुरम्ऽधीः । यूयम् । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० पूर्वं व्याख्याता (ऋ ७, ६४, ५ द्र.) ॥ ५ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके पञ्चमाध्याये सप्तमो वर्गः’ ॥

[६६]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । मित्रावरुणौ देवता, चतुर्ध्यादित्रयोदश्यन्तानाम् आदित्याः,
चतुर्दश्यादिषोडश्यन्तानां सूर्यः । गायत्री छन्दः, दशम्यादिपञ्चदश्यन्तानां प्रगाथः
(समा बृहत्यः, विषमाः सतोबृहत्यः), षोडश्याः पुरउणिक्’ ।

प्र मित्रयोर्वरुणयोः स्तोमो न एतु शूष्यः । नमस्वान् तुविज्ञातयोः ॥ १ ॥

प्र । मित्रयोः । वरुणयोः । स्तोमः । नः । एतु । शूष्यः । नमस्वान् । तुविज्ञातयोः ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्र एतु मित्रावरुणयोः अस्मादीयः स्तोमः सुखावहः हविष्मान् बहुजननयोः^१ ॥ १ ॥

या धारयन्त देवाः सुदक्षा दक्षपितरा । असुर्याय प्रमहसा ॥ २ ॥

या । धारयन्त । देवाः । सुदक्षा । दक्षपितरा । असुर्याय । प्रमहसा ॥ २ ॥

वेङ्कट० यौ^१ अधारयन्^२ देवाः शोभनबलौ दक्षपितरौ बलं रक्षकं ययोः तौ असुर्याय असुराणां
स्वभूताय बलाय तत् प्रतिहन्यन्तु प्रकृष्टतेजसौ इति ॥ २ ॥

ता नः स्तिपा तनूपा वरुण जरितृणाम् । मित्र साधयन्त धियः ॥ ३ ॥

ता । नः । स्तिपा । तनूपा । वरुण । जरितृणाम् । मित्र । साधयन्तम् । धियः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तौ अस्माकं^३ तनूनां^४ गृहाणां च रक्षकौ हे वरुण ! स्तोतृणाम् मित्र ! च साधयन्तम् कर्माणि ॥३॥

यद्य सूर उदितेऽनागा मित्रो अर्यमा । सुवार्ति सविता भर्गः ॥ ४ ॥

यत् । अद्य । सूरैः । उत्पद्यते । अनागाः । मित्रः । अर्यमा । सुवार्ति । सविता । भर्गः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यत् अद्य ‘उदिते सूर्ये’ अनागसः अस्मान् मित्रादयः प्रेरयन्ति । ततः सुखं जीवाम
इति वाक्यशेषः ॥ ४ ॥

सुप्रावीरस्तु स क्षयः प्र नु यामन्सुदानवः । ये नो अंहोऽतिपिप्रति ॥ ५ ॥

१-१. नास्ति सूको. २. बहून् जननयः वि^१; बहून् जननयोग्यान् अ^१. ३. या वि^२ अ^१.
४. अवाधा^० वि^२; अवधा^० अ^१ ल; अद्धार^० लअ. ५. स्वभूतये वि^२ अ^१; स्वभूतया ल लअ. ६. ...तूनां
वि^१; तूनां अ^१ ल; नां लअ. ७-७. सूर्ये षोतिते अ^१.

सुप्रऽअवीः । अस्तु । सः । क्षयः । प्र । नु । यामन् ।

सुऽदानवः । ये । नः । अंहः । अतिऽपिप्रति ॥ ५ ॥

वेङ्कट० शोभनरक्षणम् प्र भवतु तत् गृहम् हे शोभनदानाः ! भवतां गमने, 'ये भवन्तः' अस्माकम्
 'अंहसः अवृत्तेः' अतिपारयन्ति ॥ ५ ॥

'इति पञ्चमाष्टके पञ्चमाध्याये अष्टमो वर्गः' ॥

उत स्वराजो अदितिरदब्धस्य व्रतस्य ये । महो राजान ईशते ॥ ६ ॥

उत । स्वराजः । अदितिः । अदब्धस्य । व्रतस्य । ये । महः । राजानः । ईशते ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अपि च स्वराजः मित्रादयः अदितिः^१ च अहिंसितस्य व्रतस्य वर्षणादेः प्रणेतारः ते
 महान्तः राजानः सर्वेषाम् ईश्वरा भवन्ति ॥ ६ ॥

प्रति वां सूर उदिते मित्रं गृणीषे वरुणम् । अर्यमणं रिशादसम् ॥ ७ ॥

प्रति । वाम् । सूरैः । उत्सृजते । मित्रम् । गृणीषे । वरुणम् । अर्यमणम् । रिशादसम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० प्रति स्तौमि । द्विविकरणानां^४ छान्दसी वृत्तिः । वाम् उदिते सूर्ये मित्रावरुणौ अर्यमणम् च
 हिंसितृणाम् असितारम् ॥ ७ ॥

राया हिरण्यया मतिरियमवृकाय शर्वसे । इयं विप्रा मेधसातये ॥ ८ ॥

राया । हिरण्यया । मतिः । इयम् । अवृकाय । शर्वसे । इयम् । विप्रा^५ । मेधसातये ॥ ८ ॥

वेङ्कट० धनेन हेतुना हिरण्येच्छया च इयम् स्तुतिः स्तेनवर्जिताय बलाय च । इयम् प्राज्ञयोः
 मित्रावरुणयोः यज्ञभजनाय च इति ॥ ८ ॥

ते स्याम देव वरुण ते मित्र सूरिभिः सह । इषं स्वश्च धीमहि ॥ ९ ॥

ते । स्याम । देव । वरुण । ते । मित्र । सूरिभिः । सह । इषम् । स्वश्च । धीमहि ॥ ९ ॥

वेङ्कट० ते वयं भवाम समृद्धाः हे देव ! वरुण ! । ते मित्र ! स्तोतृभिः पुत्रैः सह स्याम । अन्नम्
 च सर्वं धारयेम^६ ॥ ९ ॥

बहवः सूरचक्षसोऽग्निजिह्वा ऋतावृधः ।

त्रीणि ये येमुर्विदथानि धीतिभिर्विश्वा नि परिभूतिभिः ॥ १० ॥

बृहवः । सूर्यश्चक्षसः । अग्निऽजिह्वाः । ऋतऽवृधः ।

त्रीणि । ये । येमुः । विदथानि । धीतिऽभिः । विश्वानि । परिभूतिऽभिः ॥ १० ॥

वेङ्कट० बृहवः सूर्यदर्शनाः मित्रादयः, तेषां हि सूर्यश्चक्षुः, अग्निजिह्वाः^१ यज्ञस्य वर्धयितारः, ये त्रीणि विदथानि त्रीलोकान् यच्छन्ति कर्मभिः विश्वानि च भूतानि च परिभवन्तैः ॥ १० ॥

^१इति पञ्चमाष्टके पञ्चमाध्याये नवमो वर्गः^२ ॥

वि ये दधुः शरदं मासमादह्यं यज्ञमकुतुं चादृचम् ।

अनाप्यं वरुणो मित्रो अर्यमा क्षत्रं राजान आशत ॥ ११ ॥

वि । ये । दधुः । शरदम् । मासम् । आत् । अहः । यज्ञम् । अकुतुम् । च । आत् । ऋचम् ।

अनाप्यम् । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । क्षत्रम् । राजानः । आशत ॥ ११ ॥

वेङ्कट० अकुर्वन्^१ ये अत्र संवत्सरम् मासम् अहः च आवृत्तिभिः यज्ञम् आज्यं स्तुतिम् च । तथा अन्यैः आप्तुमशक्यं धनं च सोमात्मकं मित्रादयः राजानः व्याप्नुवन् ॥ ११ ॥

तद् वो अद्य मनामहे सूक्तैः सूर उदिते ।

यदोहते वरुणो मित्रो अर्यमा यूयमतस्य रथ्यः ॥ १२ ॥

तत् । वः । अद्य । मनामहे । सुऽउक्तैः । सूरैः । उत्ऽईते ।

यत् । ओहते । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । यूयम् । ऋतस्य । रथ्यः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० तत् वः अद्य स्तुमः सूक्तैः उदिते सूर्यैः^२ । यत् धनं प्रापयति वरुणः^३ मित्रः अयमा इति पादः परोक्षः । यूयम् सत्यभूतस्य मनुष्यस्य प्रापयथ हे नेतारः ! रथवन्तः ! वेति ॥ १२ ॥

ऋतावानं ऋतजाता ऋतावृधो घोरासो अनृतद्विषः ।

तेषां वः सुप्ते सुच्छर्दिष्टमे नरः स्याम ये च सूरयः ॥ १३ ॥

ऋतऽवानः । ऋतऽजाताः । ऋतऽवृधः । घोरासः । अनृतऽद्विषः ।

तेषाम् । वः । सुप्ते । सुच्छर्दिष्टमे । नरः । स्याम । ये । च । सूरयः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० सत्यवन्तः सत्याजाताः सत्यस्य वर्धयितारः घोराः अनृतस्य द्रोघधारः । तेषाम् युष्माकं सुखे अतिशयेन शोभनगृहयुक्ते हे नेतारः ! स्याम वयम् । सन्तु च ये च अन्ये स्तोतारः ॥ १३ ॥

१. अग्निर्जि^० मूको. २-२. नास्ति मूको. ३. आकुं^० मूको. ४. नास्ति वि^२ अ^१, ५. वरुणे वि^२ ल लभ.

उदु त्यद् दर्शतं वपुर्दिव एति प्रतिह्वरे ।

यदीमाशुर्वहति देव एतंशो विश्वस्मै चक्षसे अरम् ॥ १४ ॥

उत् । ऊँ इति । त्यत् । दर्शतम् । वपुः । दिवः । एति । प्रतिह्वरे ।

यत् । ईम् । आशुः । वहति । देवः । एतंशः । विश्वस्मै । चक्षसे । अरम् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० दिवः उत् एति तदिदं दर्शनीयं रूपम् आदित्याख्यम् अस्मत्समीपे । यत् एनम् अश्वः
वहति देवनशीलः^१ एतशवर्णः विश्वस्मै चक्षसे सर्वेषां दर्शनाय पर्याप्तम् इति ॥ १४ ॥

शीर्ष्णःशीर्ष्णो जगतस्तस्थुषस्पतिं समया विश्वमा रजः ।

सप्त स्वसारः सुविताय सूर्य वहन्ति हरितो रथे ॥ १५ ॥

शीर्ष्णःऽशीर्ष्णः । जगतः । तस्थुषः । पतिम् । समया । विश्वम् । आ । रजः ।

सप्त । स्वसारः । सुविताय । सूर्यम् । वहन्ति । हरितः । रथे ॥ १५ ॥

वेङ्कट० उच्छ्रिताद् उच्छ्रिताद् देशात् जगतः^२ स्थावरस्य च^३ स्वामिनं सर्वस्य^४ लोकस्य समीपे सप्त
स्वयं सारिण्यः अभ्युदयाय सूर्यम् आ वहन्ति हरितः रथे ॥ १५ ॥

^५इति पञ्चमाष्टके पञ्चमाध्याये दशमो वर्गः^६ ॥

तच्चक्षुर्देवहितं शुक्रमुचरत् । पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतम् ॥ १६ ॥

तत् । चक्षुः । देवहितम् । शुक्रम् । उत्ऽचरत् । पश्येम । शरदः । शतम् । जीवेम । शरदः । शतम् ॥

वेङ्कट० तत् प्रकाशकं देवैर्निहितं ज्वलत् उद्यत्^१ पश्येम शरदः शतम्^२ । पश्यन्तश्च जीवेम
शरदः शतम् ॥ १६ ॥

काव्येभिरदाभ्या यातं वरुण द्युमत् । मित्रश्च सोमपीतये ॥ १७ ॥

काव्येभिः । अदाभ्या । आ । यातम् । वरुण । द्युमत् । मित्रः । च । सोमपीतये ॥ १७ ॥

वेङ्कट० स्तोत्रैः हे अहिंसितौ ! आ गच्छतम् दीप्तियुक्तम्^३ वरुण !^४ मित्रः च सोमपानाय ॥ १७ ॥

दिवो धार्मभिर्वरुण मित्रश्चा यातमद्रुहा । पिबतं सोममातुजी ॥ १८ ॥

दिवः । धार्मभिः । वरुण । मित्रः । च । आ । यातम् । अद्रुहा ।

पिबतम् । सोमम् । आतुजी इत्याऽतुजी ॥ १८ ॥

वेङ्कट० दिवः स्थानेभ्यः हे मित्रावरुणौ ! आ गच्छतम् अद्रोग्धारौ । पिबतम् च सोमम् आह्वतारौ^५
शत्रूणाम् ॥ १८ ॥

१. °लम् वि^२ अ^३. २. जगतीतः वि^२ ल; जगतीति अ^३; जजदिति लङ्. ३. नास्ति वि^२ अ^३.

४. सप्तस्य वि^२. ५-५. नास्ति सूको. ६. उत् वि^२; उदुद्यत् ल लङ्. ७. नास्ति ल लङ्. ८. 'युक्तः

ल प्रस्तावः. ९. ऋणम् वि^२ अ^३. १०. आवह° वि^२ अ^३.

आ यातं मित्रावरुणा जुषाणावाहुतिं नरा । पातं सोममृतावृधा ॥ १९ ॥

आ । यातम् । मित्रावरुणा । जुषाणौ । आऽहुतिम् । नरा । पातम् । सोमम् । ऋतुऽवृधा ॥ १९ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ १९ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके पञ्चमाध्याये एकादशो वर्गः’ ॥

[६७]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिकृषिः । अश्विनौ देवता । त्रिष्टुप् छन्दः’ ॥

प्रति वां रथं नृपती जुरध्यै हविष्मता मनसा यज्ञियेन ।

यो वा दूतो न धिष्ण्यावजीगरच्छा सूनुर्न पितरा विवक्त्रि ॥ १ ॥

प्रति । वाम् । रथम् । नृपती इति नृपती । जुरध्यै । हविष्मता । मनसा । यज्ञियेन ।

यः । वाम् । दूतः । न । धिष्ण्यौ । अजीगः । अच्छ । सूनुः । न । पितरा । विवक्त्रि ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्रति गच्छामि युवयोः रथम् हे नृपती ! स्तोतुम् हविष्मता मनसा यज्ञोद्युक्तेन, यः रथः वाम् दूतः इव धिष्णाहौ ! अपि(?) इमं लोकं प्रापयति । किञ्च पुत्रः इव पितरौ, अश्विनौ अहम् अभिष्टौमि ॥ १ ॥

अशोच्यग्निः समिधानो अस्मे उपो अदृश्रन् तमसश्चिदन्ताः ।

अचेति केतुरुषसः पुरस्ताच्छ्रिये दिवो दुहितुर्जायमानः ॥ २ ॥

अशोचि । अग्निः । समऽदधानः । अस्मे इति । उपो इति । अदृश्रन् । तमसः । चित् । अन्ताः ।

अचेति । केतुः । उषसः । पुरस्तात् । श्रिये । दिवः । दुहितुः । जायमानः ॥ २ ॥

वेङ्कट० प्रज्ज्वाल अग्निः समिध्यमानः अस्मासु उपसि । तथा उप दृश्यन्ते औषसैः तेजोभिः अन्धकारस्य अन्ताः ५ । अचेति च तेजः उषसः प्राच्यां दिशि । अन्तरिक्षे श्रयणाय दिवः दुहितुः प्रादुर्भवति ॥ २ ॥

अभि वां नूनमश्विना सुहोता स्तोमैः सिषक्ति नासत्या विवक्त्रान् ।

पूर्वीभिर्यातं पृथ्याभिरुवाक् स्वविदा वसुमता रथेन ॥ ३ ॥

अभि । वाम् । नूनम् । अश्विना । सुहोता । स्तोमैः । सिषक्ति । नासत्या । विवक्त्रान् ।

पूर्वीभिः । यातम् । पृथ्याभिः । उवाक् । स्वऽविदा । वसुमता । रथेन ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अभि सेवते अस्मिन् काले इमौ हे अश्विनौ! कल्याणस्तोता स्तोमैः वचनकुशलः । पुरातनैः^१ यातम्^२ मार्गैः अभिसुखं सर्वज्ञौ युवां धनवता रथेन ॥ ३ ॥

अवोर्वी नूनमश्विना युवाकुर्वे यद् वाँ सुते माध्वी वसूयुः ।

आ वाँ वहन्तु स्थविरासो अश्वाः पिबाथो अस्मे सुषुता मधूनि ॥ ४ ॥

अवोः । वाम् । नूनम् । अश्विना । युवाकुः । हुवे । यत् । वाम् । सुते । माध्वी इति । वसूयुः ।
आ । वाम् । वहन्तु । स्थविरासः । अश्वाः । पिबाथः । अस्मे इति । सुषुता । मधूनि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० रक्षकयोः युवयोः इदानीम् अश्विनौ! युवां कामयमानः अहम् अस्मि, ततः ह्वयामि,
यदा वाम् सुतसोमे मधुमन्तौ! वसुकामः । तदानीम् आ वहन्तु वाम् दृढाः अश्वाः ।
पिबतम् अस्मासु सुषु सुतान्^३ सोमान् ॥ ४ ॥

प्राचींस्तु देवाश्विना धियं मेऽमृध्नां सातये कृतं वसूयुम् ।

विश्वा अविष्टं वाज आ पुरन्धीस्ता नः शक्तं शचीपती शचीभिः ॥ ५ ॥

प्राचीम् । ऊँ इति । देवा । अश्विना । धियम् । मे । अमृध्नाम् । सातये । कृतम् । वसूयुम् ।
विश्वाः । अविष्टम् । वाजे । आ । पुरन्धीः । ता । नः । शक्तम् । शचीपती इति शचीपती ।
शचीभिः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० उन्मुखम् एव हे देवौ! अश्विनौ! मदीयं कर्म रक्षोभिः अहिंसितम् भजनाय^४ कुरुतम्
धनकामं मदीयं कर्म भजतम्^५ । विश्वाः च रक्षतम् अस्माकम् अन्ने प्रवृत्ता बुद्धीः^६ । तौ
अस्मान् शक्तान् कुरुतम् हे प्रज्ञापती!^७ प्रज्ञाभिः ॥ ५ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके पञ्चमाध्याये द्वादशो वर्गः’ ॥

अविष्टं धीष्वश्विना न आसु प्रजावद् रेतो अहयं नो अस्तु ।

आ वाँ तोके तनये तूतुजानाः सुरत्नासो देववीति गमेम ॥ ६ ॥

अविष्टम् । धीषु । अश्विना । नः । आसु । प्रजावद् । रेतः । अहयम् । नः । अस्तु ।
आ । वाम् । तोके । तनये । तूतुजानाः । सुरत्नासः । देववीतिम् । गमेम ॥ ६ ॥

वेङ्कट० रक्षतम्^८ कर्मसु अश्विनौ! अस्मान् एषु । प्रजायुक्तम् रेतः अहयम्^९ उन्मुखम् अस्माकम् अस्तु ।
आ गमेम^{१०} युवयोः यज्ञम् पुत्रे तत्पुत्रे च तयोः लाभाय^{११} त्वरमाणाः शोभनधनाः । प्रजार्थम्
उपगच्छाम इत्यर्थः ॥ ६ ॥

१. पुनरा^१ मूको. २. यात मूको. ३. तान् मूको. ४. भजमानाय मूको. ५. भजत मूको.
६. बुद्धिः मूको. ७. प्रज्ञापती मूको. ८-८. नारित मूको. ९. रक्षत अ^१ ल लख. १०. अभूयम् मूको.
११. गं मे वि^२ अ^१; गमे ल; गमे लख. १२. लोभा^३ मूको.

एष स्य वाँ पूर्वगत्वेव सख्ये निधिर्हितो मांघ्वी रातो अस्मे ।

अहेळता मनसा यातमर्वागश्नन्ता हव्यं मानुषीषु विशु ॥ ७ ॥

एषः । स्यः । वाम् । पूर्वगत्वाऽइव । सख्ये । निऽधिः । हितः । मांघ्वी इति । रातः । अस्मे इति ।
अहेळता । मनसा । आ । यातम् । अर्वाक् । अश्नन्ता । हव्यम् । मानुषीषु । विशु ॥ ७ ॥

वेङ्कट० सः 'एषः वाम् पूर्वगत्वा इव युवयोः' सन्धानाय प्रथमं गच्छति स्वसख्यसिद्धयर्थं सोममयः^२ निधिः
निहितः अस्माकम् अभिप्रक्तः^३ हे मधुमन्तौ ! । अहेळता^४ इति स्पष्टम् ॥ ७ ॥

एकस्मिन् योगे भुरणा समाने परिं वां सप्त स्रवतो रथो गात् ।

न वायन्ति सुम्भो देवयुक्ता ये वाँ धूर्षु तुरणयो वहन्ति ॥ ८ ॥

एकस्मिन् । योगे । भुरणा । समाने । परिं । वाम् । सप्त । स्रवतः । रथः । गात् ।
न । वायन्ति । सुऽम्भः । देवयुक्ताः । ये । वाम् । धुऽसु । तुरणयः । वहन्ति ॥ ८ ॥

वेङ्कट० युवयोः द्वयोः समाने एकस्मिन् उद्योगे हे क्षिप्रकारिणौ ! वाम् परि गमयति सप्त
नदीः रथः । सप्त हि नदीः अतिक्रम्य अश्विनौ आगच्छतः । न शुष्यन्ति शोभनभवनाः^५,
देवैः युक्ताः ये वाम् धूर्षु युक्ता अश्वाः वहन्ति ॥ ८ ॥

असश्वता मघवद्भ्यो हि भूतं ये राया मघदेयं जुनन्ति ।

प्र ये बन्धुं सूनृताभिस्तिरन्ते गव्या पृश्नन्तो अश्व्या मघानि ॥ ९ ॥

असश्वता । मघवत्^६भ्यः । हि । भूतम् । ये । राया । मघदेयम् । जुनन्ति ।
प्र । ये । बन्धुम् । सूनृताभिः । तिरन्ते । गव्या । पृश्नन्तः । अश्व्या । मघानि ॥ ९ ॥

वेङ्कट० आसंगवर्जितौ^१ हविष्मद्भ्यः हि युवां भवतम्, ये धनेन मंहनीयं देयम्^२ अन्नं प्रेर-
यन्ति, ये च बन्धुम् आगतं दरिद्रं वाग्भिः प्रवर्धयन्ति मंहनीयानि गवाश्चतुन्दानि^३
सम्पर्चयन्तः इति ॥ ९ ॥

नू मे हवमा शृणुतं युवाना यासिष्टं वर्तिरश्विनाविरावत् ।

धत्तं रत्नानि जरतं च सूरीन् यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥

नु । मे । हवम् । आ । शृणुतम् । युवाना । यासिष्टम् । वर्तिः । अश्विनौ । इराजवत् ।
धत्तम् । रत्नानि । जरतम् । च । सूरीन् । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ १० ॥

१-१. 'गस्वेवयोः वि' ; 'गस्वेवयोर्वयोः अ' ; 'गस्वेवयो वयोः ल लअ' ; 'यो द्वयोः ल प्रस्तावः. २. सोमयोः
वि^२ अ'. ३. अभिप्रेतो वि^२ अ' ; अभिप्रक्तः ल लअ. ४. अहे सूको. ५. 'नहव' वि'. ६. तु. ऋ २,
२५, ४ भाष्यम् (वैतु. ल प्रस्तावः असंगवर्जितौ) ; असमवर्जितौ सूको. ७. देवम् सूको. ८. गवामश्वा^० सूको.

वेङ्कट० क्षिप्रं मम आह्वानम् आ शृणुतम् हे युवानौ^१ । प्राप्तम्^२ मार्गम् अन्नयुक्तम्^३ अश्विनौ ।
धत्तम् रत्नानि, वयसा जरयतम् च स्तोतृन् ॥ १० ॥

^४इति पञ्चमाष्टके पञ्चमाध्याये त्रयोदशो वर्गः ॥

[६८]

^५वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । अश्विनौ देवता । विराट् छन्दः, अष्टमीनवम्यौ त्रिष्टुभौ^६ ।

आ शुभ्रा यातमश्विना स्वश्वा गिरो दत्ता जुजुषाणा युवाकौः ।
हव्यानि च प्रतिभृता वीतं नः ॥ १ ॥

आ । शुभ्रा । यातम् । अश्विना । सुऽअश्वा । गिरः । दत्ता । जुजुषाणा । युवाकौः ।
हव्यानि । च । प्रतिभृता । वीतम् । नः ॥ १ ॥

वेङ्कट० आ यातम् हे शोभनौ ! अश्विनौ ! शोभनाश्चौ स्तुतीः^७ दर्शनीयौ ! सेवमानौ युष्मत्कामस्य ।
हव्यानि च प्रतिसम्भृतानि स्वादत्तम् नः ॥ १ ॥

प्र वामन्धांसि मद्यान्यस्थुररं गन्तं हविषो वीतये मे ।
तिरो अर्यो हव्नानि श्रुतं नः ॥ २ ॥

प्र । वाम् । अन्धांसि । मद्यानि । अस्थुः । अरम् । गन्तम् । हविषः । वीतये । मे ।
तिरः । अर्यः । हव्नानि । श्रुतम् । नः ॥ २ ॥

वेङ्कट० प्रस्थितानि युवयोः मदकराणि अन्नानि हविर्धानात् । पर्याप्तम् गच्छतम् मम हविषः
पानाय । तिरस्कृत्य शत्रून् हव्नानि श्रुतम् अस्माकम् ॥ २ ॥

प्र वां रथो मनोजवा इयति तिरो रजांस्यश्विना शतोतिः ।
अस्मभ्यं सूर्यावसू इयानः ॥ ३ ॥

प्र । वाम् । रथः । मनः । जवाः । इयति । तिरः । रजांसि । अश्विना । शतऽऊतिः ।
अस्मभ्यम् । सूर्यावसू इति । इयानः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० प्र ईरयति वाम् मनोवेगः रथः तिरस्कुर्वन् लोकान् अश्विनौ ! शतरक्षणः अस्मदर्थं
हे सूर्याया वासयितारौ ! गच्छन् ॥ ३ ॥

अयं ह यद् वां देव्या उ अद्रिरूध्वो विवक्षित सोमसुद् युवभ्याम् ।
आ वल्गू विप्रो ववृतीत हव्यैः ॥ ४ ॥

अयम् । ह । यत् । वाम् । देवऽयाः । ऊँ इति । अर्द्धः । विवक्ति । सोमऽसुत् । युवऽभ्याम् ।
आ । वल्गू इति । विप्रः । ववृतीत् । हव्यैः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अयम् यदा वाम् देवौ^१ कामयमानः प्रावा^२ उन्मुखः शब्दं^३ करोति सोमसुत् युवाभ्याम् ।
तदानीं वल्गनशीलौ मेधावी स्रोता आ ववृत्त्यात् युवां^४ हविर्भिः ॥ ४ ॥

चित्रं ह यद् वां भोजनं न्वस्ति न्यत्रये महिष्वन्तं युयोतम् ।

यो वामोमानं दधते प्रियः सन् ॥ ५ ॥

चित्रम् । ह । यत् । वाम् । भोजनम् । नु । अस्ति । नि । अत्रये । महिष्वन्तम् । युयोतम् ।
यः । वाम् । ओमानम् । दधते । प्रियः । सन् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० पूजनीयम् ह यत् युवयोः अन्नम् अस्ति, तत् सर्वं महत्त्वयुक्तम्^५ अत्रये ऋषये नि युयोतम्
प्रायच्छतम्, यः वाम्^६ रक्षणम् अधारयत् प्रियः भवन् अत्रिः ॥ ५ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके पञ्चमाध्याये चतुर्दशो वर्गः^७ ॥

उत त्यद् वां जुरते अश्विना भूच्यवानाय प्रतीत्यं हविर्दे ।

अधि यद् वर्षं इत ऊति धत्थः ॥ ६ ॥

उत । त्यत् । वाम् । जुरते । अश्विना । भूत् । च्यवानाय । प्रतीत्यम् । हविःऽदे ।
अधि । यत् । वर्षः । इतऽऊति । धत्थः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अपि च तत् वाम् स्तुवते अश्विनौ ! अभवत् च्यवानाय प्रतीत्यम् प्रतिगमनम्, वृद्धस्य
पुनर्युवत्वं प्रतिगमनम्, हविषः दात्रे । "अधि धत्थः" यस्मात् रूपम् जीर्णस्य इतोमुखम्^८ ॥ ६ ॥

उत त्यं भुज्युमश्विना सखायो मध्ये जहुर्दुरेवासः समुद्रे ।

निरीं पर्षदरावा यो युवार्कुः ॥ ७ ॥

उत । त्यम् । भुज्युम् । अश्विना । सखायः । मध्ये । जहुः । दुःऽएवासः । समुद्रे ।
निः । ईम् । पर्षत् । अरावा । यः । युवार्कुः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अपि च तम् भुज्युम् अश्विनौ ! सखायः समुद्रमध्ये त्यक्तवन्तः दुर्गमनाः । तम् एनं
पारं प्रति निः पर्षत् अरावा अरणं गमनं तद्वान् अरावेति अश्वः, गमनवान् रथो वा, यः^९
युष्मत्कामः ॥ ७ ॥

१. देवाः वि^१ अ^२. २-२. °ख श^३ मूको. ३. युष्मन् मूको. ४. ममस्वयुं वि^४ ल; ममहत्वयुं
अ^५ लअ. ५. वामं मूको. ६-६. नास्ति मूको. ७-७. धत्थः मूको. ८. अयमस्मात् मूको.
९ तु. ऋ १, १५९, ९ भाष्यम्; अधोमुं वि^६; अधोमुं अ^७ ल लअ. १०. नास्ति वि^८.

वृकाय चिज्जसमानाय शक्तमुत श्रुतं शयवे हूयमाना ।

यावद्व्यामपिन्वतम्पो न स्तर्यं चिच्छक्त्यश्विना शचीभिः ॥ ८ ॥

वृकाय । चित् । जसमानाय । शक्तम् । उत । श्रुतम् । शयवे । हूयमाना ।

यौ । अघ्न्याम् । अपिन्वतम् । अपः । न । स्तर्यम् । चित् । शक्ती । अश्विना । शचीभिः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० वृकाय अपि जसमानाय विमोचने शक्तौ अभवतम् । अपि च अश्रुणुतम्^१ शयवे हूयमानौ^२ । शयोः गाम् अपिन्वतम् अक्षारयतम् पयः उदकानि इव निवृत्तप्रसवाम्^३ अपि आत्मीयया शक्त्या प्रज्ञाभिः च ॥ ८ ॥

एष स्य कारुर्जरते सूक्तैरग्रे बुधान उषसां मुमन्मा ।

इषा तं वर्धदघ्न्या पयोभिर्युं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ९ ॥

एषः । स्यः । कारुः । जरते । सुऽउक्तैः । अग्रे । बुधानः । उषसाम् । सुऽमन्मा ।

इषा । तम् । वर्धत् । अघ्न्या । पयःऽभिः । युयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० एषः स्तोता स्तौति^४ सूक्तैः उषसाम् अग्रे बुध्यमानः शोभनमननः । तम् शयुम् आत्मीया गौः पयसा अवर्धयत् इति ॥ ९ ॥

^५इति पञ्चमाष्टके पञ्चमाध्याये पञ्चदशो वर्गः^५ ॥

[६९]

^६वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । अश्विनौ देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^६ ।

आ वां रथो रोदसी बद्धधानो हिरण्ययो वृषभिर्यात्वश्वैः ।

घृतवर्तनिः पविर्भी रुचान इषां वोळ्हा नृपतिर्वाजिनीवान् ॥ १ ॥

आ । वाम् । रथः । रोदसी इति । बद्धधानः । हिरण्ययः । वृषभिः । यातु । अश्वैः ।

घृतवर्तनिः । पविभिः । रुचानः । इषाम् । वोळ्हा । नृऽपतिः । वाजिनीऽवान् ॥ १ ॥

वेङ्कट० आ यातु युवयोः रथः द्वावापृथिन्यौ बाधमानः हिरण्ययः पुंभिः अश्वैः उदकयुक्तमार्गः पविभिः दीप्यमानः अन्नानाम् वोळ्हा नृणां पालयिता बलवान् इति ॥ १ ॥

स पप्रथानो अभि पञ्च भूमा त्रिवन्धुरो मनसा यातु युक्तः ।

विशो येन गच्छथो देवयन्तीः कुत्रा चिद् याममश्विना दधाना ॥ २ ॥

१. अश्रुणुं वि० ल; अश्रुणुं अ० लअ. २. मानः सूको. ३. सवा सूको. ४. स्तौतिः सूको.

सः । पप्रथानः । अभि । पञ्च । भूम । त्रिवन्धुरः । मनसा । आ । यातु । युक्तः ।
विशः । येन । गच्छथः । देवस्यन्तीः । कुत्र । चित् । यामम् । अश्विना । दर्शना ॥ २ ॥

वेङ्कट० सः रथः पञ्च जनान् धनप्रदानेन विस्तारयन् त्रिवन्धुरः मनसा युक्तः अभि आ यातु ।
मनुष्यान् येन अभि गच्छथः^१ देवकामान् यत्र कुत्र चित् अपि गमनम् अश्विनौ ! कुर्वन्तौ ॥ २ ॥

स्वश्वा यशसा यातमर्वाग् दत्ता निधिं मधुमन्तं पिबाथः ।

वि वां रथो बध्वा^२ यदमानोऽन्तान् दिवो बाधते वर्तनिभ्याम् ॥ ३ ॥

सुअश्वा । यशसा । आ । यातम् । अर्वाक् । दत्ता । निधिम् । मधुमन्तम् । पिबाथः ।
वि । वाम् । रथः । बध्वा । यदमानः । अन्तान् । दिवः । बाधते । वर्तनिभ्याम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० शोभनाश्चौ यशस्विनौ आ गच्छतम् अभिसुखम् । हे दत्तौ ! सोमवन्तम् निधिम् प्राग्रम्
पिबतम् । वि बाधते युवयोः रथः उषसा सह^३ अभिगच्छन् । यदिरभिक्रमणकर्मा । दिवः
पर्यन्तान् चक्रपविभ्याम् ॥ ३ ॥

युवोः श्रियं परि योषावृणीत सूरौ दुहिता परितक्म्यायाम् ।

यद् देवयन्तमवथः शचीभिः परि घंसमोमना वां वयो गात् ॥ ४ ॥

युवोः । श्रियम् । परि । योषा । अवृणीत । सूरः । दुहिता । परितक्म्यायाम् ।
यत् । देवयन्तम् । अवथः । शचीभिः । परि । घंसम् । ओमना । वाम् । वयः । गात् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० युवयोः श्रियम्^४ परि अवृणीत सूर्यदुहिता युवतिः परितक्म्येति^५ रात्रिनाम, तस्याः पश्चिमे
भागे युवयोः काले । यत् देवकामं रक्षथः^६ प्रज्ञाभिः । अत्र यास्कः—“पर्यगात् वां घंसम्
अहरवनायाजम्”^७ (या ६, ४) इति । यजमानानां रक्षणार्थम् अहः^८ हविर्भूतमज्ञम् वाम् अश्विनौ !
परि गच्छति इति ॥ ४ ॥

यो ह स्य वां रथिरा वस्ते उस्ता रथो युजानः परियाति वर्तिः ।

तेन नः शं योरुषसो व्युष्टौ न्यश्विना वहतं यज्ञे अस्मिन् ॥ ५ ॥

यः । ह । स्यः । वाम् । रथिरा । वस्ते । उस्ताः । रथः । युजानः । परियाति । वर्तिः ।
तेन । नः । शम् । योः । उषसः । विउष्टौ । नि । अश्विना । वहतम् । यज्ञे । अस्मिन् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यः खलु एषः युवयोः हे रथवन्तौ ! वस्ते तेजांसि रथः युज्यमानः, परिगच्छति^९ च मार्गम्,
तेन अस्माकम् शम् च योः च उषसः व्युच्छने^{१०} नि वहतम् अश्विनौ !!! अस्मिन्^{११} यज्ञे ॥ ५ ॥

१. अनाभिं वि^२; अनभिं अ^३. २. हस मूको. ३. श्रियतं ल लभ; श्रयतं वि^४ अ^५. ४. *तक्षे^६
मूको. ५. रक्षन् वि^७ अ^८; रक्षन् ल लभ. ६. पर्यागाद्वा घंस हरवसानेऽज्ञम् मूको. ७. अग्निः वि^८ अ^९ ल;
अग्नि लभ. ८. *तमनम् तं ल लभ; *तं नम् वि^९. ९. °च्छन्ति मूको. १०. °च्छन्ने वि^{१०}; °च्छन् अ^{११}.
११. °श्विना वि^{१२} अ^{१३}. १२. नास्ति वि^{१४} अ^{१५}.

नरा गौरैव विद्युतं तृषाणास्माकमद्य सवनोप यातम् ।

पुरुत्रा हि वा मतिभिर्हवन्ते मा वामन्ये नि यमन् देवयन्तः ॥ ६ ॥

नरा । गौराऽइव । विद्युतम् । तृषाणा । अस्माकम् । अद्य । सर्वना । उप । यातम् ।
पुरुत्रा । हि । वाम् । मतिभिः । हवन्ते । मा । वाम् । अन्ये । नि । यमन् । देवयन्तः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे नेतारौ! गौरौ इव मृगौ विद्यतम्, मृगतृषावन्तौ अस्माकम् अद्य सवनानि^१ उप
गच्छतम् । बहुषु हि देशेषु वाम्^२ स्तुतिभिः हवन्ते^३ । तत्र मा वाम् अन्ये नि यच्छन्तु
देवकामाः ॥ ६ ॥

युवं भुज्युमवविद्धं समुद्र उदहथुरणसो अस्निधानैः ।

पतत्रिभिरश्रमैरव्यथिभिर्दंसनाभिरश्विना पारयन्ता ॥ ७ ॥

युवम् । भुज्युम् । अवविद्धम् । समुद्रे । उत् । ऊहथुः । अर्णसः । अस्निधानैः ।
पतत्रिभिः । अश्रमैः । अव्यथिभिः । दंसनाभिः । अश्विना । पारयन्ता ॥ ७ ॥

वेङ्कट० युवम् भुज्युम्^४ सखिभिः समुद्रमध्ये अवविद्धम्^५ पारं प्रति उत् ऊहथुः उदकात् अक्षीणैः^६ अश्वैः
व्यथारहितैः श्रमवर्जितैः कर्मभिः अश्विनौ! तं पारयन्तौ^७ ॥ ७ ॥

नू मे हवमा शृणुतं युवाना यासिष्टं वर्तिरश्विनाविरावत् ।

धत्तं रत्नानि जरतं च सूरीन् यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ८ ॥

नु । मे । हवम् । आ । शृणुतम् । युवाना । यासिष्टम् । वर्तिः । अश्विनौ । इरावत् ।
धत्तम् । रत्नानि । जरतम् । च । सूरीन् । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० पूर्वं व्याख्याता (ऋ ७, ६७, १० द्र.) ॥ ८ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके पञ्चमाध्याये षोडशो वर्गः’ ॥

[७०]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । अश्विनौ देवता । त्रिष्टुप् छन्दः’ ।

आ विश्ववाराश्विना गतं नः प्र तत् स्थानमवाचि वां पृथिव्याम् ।

अश्वो न वाजी शुनपृष्ठो अस्थादा यत् सेदथुर्ध्रुवसे न योनिम् ॥ १ ॥

१. णादि मूको. २. वा मूको. ३. भवन्ति अ. ४. भुज्युः मूको. ५. अपवि^० वि^१ अ.
६. क्षिणैः मूको. ७. वार^० मूको. ८-८. नास्ति मूको.

आ । विश्वस्वारा । अश्विना । गतम् । नः । प्र । तत् । स्थानम् । अवाचि । वाम् । पृथिव्याम् ।
अश्वः । न । वाजी । शुनस्पृष्टः । अस्थात् । आ । यत् । सिद्धयुः । ध्रुवसे । न । योनिम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे विश्वैः वरणीयो! अश्विनौ! आ गच्छतम् अस्मान् । प्र अवाचि प्रोक्तं अस्माभिः तत्
स्थानम् अस्याम् पृथिव्याम् युवयोः । अस्माभिः तत् च स्थानं स्तीर्णबर्हिः, वाम् 'अन्वीक्ष्य
अश्व' इव बलवान् सुखस्पृष्टः, तिष्ठति, आ सिद्धयुः यत् स्थानम्, यथा मनुष्यः ध्रुवावस्थानाय^१
योग्यम् आसीदति ॥ १ ॥

सिषंक्ति सा वां सुमतिश्चनिष्ठातापि घर्मो मनुषो दुरोणे ।

यो वां समुद्रान्तसरितः पिपर्येतग्वा चित्र सुयुजा युजानः ॥ २ ॥

सिषंक्ति । सा । वाम् । सुमतिः । चनिष्ठा । अतापि । घर्मः । मनुषः । दुरोणे ।

यः । वाम् । समुद्रान् । सरितः । पिपरि । एतद्गवा । चित्र । न । सुयुजा । युजानः ॥ २ ॥

वेङ्कट० सेवते सा वाम् सुमतिः^२ अतिशयेन अन्नवती । तप्तः च घर्मः^३ मनुष्यस्य गृहे । यः घर्मः
वाम् समुद्रान् सरितः च^४ पारयति, गमयति^५ इत्यर्थः, अश्वौ इव सुयुक्तौ यज्ञे युज्यमानः^६ ॥ २ ॥

यानि स्थानान्याश्विना दधार्थे दिवो यद्दीर्घोषधीषु विश्व ।

नि पर्वतस्य मूर्धनि सदन्तेषु जनाय दाशुषे वहन्ता ॥ ३ ॥

यानि । स्थानानि । अश्विना । दधार्थे इति । दिवः । यद्दीर्घ । ओषधीषु । विश्व ।

नि । पर्वतस्य । मूर्धनि । सदन्ता । इषम् । जनाय । दाशुषे । वहन्ता ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यानि आवासस्थानानि आत्मनः अश्विनौ!^{१०} कुरुतः दिवः आगतौ महतीषु^{११} ओषधीषु
प्रजासु च पर्वतस्य मूर्धनि नि वसन्तौ^{१२} यजमानाय अन्नं च^{१३} वहन्तौ । उत्तरत्र सम्बन्धः^{१४} ॥ ३ ॥

चनिष्टं देवा ओषधीष्वप्सु यद् योग्या अश्रवैथे ऋषीणाम् ।

पुरुणि रत्ना दधतौ न्यस्मे अनु पूर्वाणि चख्यथुर्युगानि ॥ ४ ॥

चनिष्टम् । देवौ । ओषधीषु । अप्सु । यत् । योग्याः । अश्रवैथे इति । ऋषीणाम् ।

पुरुणि । रत्ना । दधतौ । नि । अस्मे इति । अनु । पूर्वाणि । चख्यथुः । युगानि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० चनिष्टम्^{१५} इच्छतं हे देवौ! तासु ओषधीषु अप्सु च, यदा^{१६} न्याप्नुथः योग्याः स्तुतीः

१-१. अन्वीक्षाश्च वि^२; अन्विक्ष्य अश्व अ^३ ल लञ. २. सिद्धयुः वि^३ अ^३; सिद्धयुः ल लञ.

३. नृवा^४ मूको. ४. युग्महम् मूको. ५. 'प्रतीः वि^५ ल लञ. ६. घर्म मूको. ७. 'त... वि^६ अ^६.

८. 'यन्ति मूको. ९. 'मानाः वि^७ अ^७. १०. 'भिनः वि^८. ११. महतीषु मूको. १२. 'सन्तो

मूको. १३-१३. 'इन्ता...सं वि^९ अ^९. १४. चन मूको. १५. यथा वि^{१०} अ^{१०}.

ऋषीणाम् । बहूनि रत्नानि अस्मासु नि दधानौ अनु चख्यथुः^१ गतान् दिवसान् । अनुख्यानम् अनुमननम्^२ । दिवसा गता निरर्थका इति बुद्धिम् अधुना धनं प्रयच्छन्तौ कुरुतः^३ ॥ ४ ॥

शुश्रुवांसां चिदश्विना पुरुष्यभि ब्रह्माणि चक्षथे ऋषीणाम् ।

प्रति प्र यातं वरमा जनायास्मे वामस्तु सुमतिश्चर्निष्ठा ॥ ५ ॥

शुश्रुऽवांसा । चित् । अश्विना । पुरुषि । अभि । ब्रह्माणि । चक्षथे इति । ऋषीणाम् ।

प्रति । प्र । यातम् । वरम् । आ । जनाय । अस्मे इति । वाम् । अस्तु । सुमतिः । चर्निष्ठा ॥

वेङ्कट० शुश्रूषमाणौ एव अश्विनौ ! " ... .. ॥ ५ ॥

यो वां यज्ञो नासत्या हविष्मान् कृतब्रह्मा समयोऽ भवाति ।

उप प्र यातं वरमा वसिष्ठमिमा ब्रह्माण्यृच्यन्ते युवभ्याम् ॥ ६ ॥

यः । वाम् । यज्ञः । नासत्या । हविष्मान् । कृतऽब्रह्मा । समयः । भवाति ।

उप । प्र । यातम् । वरम् । आ । वसिष्ठम् । इमा । ब्रह्माणि । ऋच्यन्ते । युवभ्याम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यः वाम् यज्ञः ... .. ॥ ६ ॥

इयं मनीषा इयमश्विना गीरिमां सुवृक्ति वृषणा जुषेथाम् ।

इमा ब्रह्माणि युवयून्यग्मन् यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

इयम् । मनीषा । इयम् । अश्विना । गीः । इमाम् । सुऽवृक्तिम् । वृषणा । जुषेथाम् ।

इमा । ब्रह्माणि । युवऽयूनि । अग्मन् । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० ... .. स्तुतिः । इमाम् च स्तुतिम् वर्षितारौ ! सेवेथाम् । इमानि च हवीषि युवां कामयमानानि गच्छन्तु वामिति ॥ ७ ॥

"इति पञ्चमाष्टके पञ्चमाध्याये सप्तदशो वर्गः" ॥

[७१]

"वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । अश्विनौ देवता । त्रिष्टुप् छन्दः" ।

अप स्वसुरुषसो नर्जिहीते रिणक्ति कृष्णीरुषाय पन्थाम् ।

अश्वामघा गोमघा वां हुवेम दिवा नक्तं शरुमस्मद् युयोतम् ॥ १ ॥

अप । स्वसुः । उषसः । नक् । जिहीते । रिणक्ति । कृष्णीः । अरुषाय । पन्थाम् ।

अश्वऽमघा । गोऽमघा । वाम् । हुवेम् । दिवा । नक्तम् । शरुम् । अस्मद् । युयोतम् ॥ १ ॥

१. °ख्यपृथुः मूको.

२. °मनुनम् मूको.

३. °नः इति वि^३ अ^१.

४. °नौ... मूको.

५-५. नास्ति मूको.

वेङ्कट० स्वसुः उषसः आगमनाय नक्तं नगिति रात्रिम् आह । सा अप गच्छति^१ । 'रुशद्वत्सा रुशती श्वेत्यागात्' (ऋ १, ११३, २) इत्युक्तम्^२ । रेचयति पन्थानं रात्रिः आरोचमानाय आदित्याय । अस्मिन् काले वयम् हे अश्वधनौ!^३ गोधनौ!^४ वाम् हुवेम^५ । दिवा नक्तम् च अस्मत्तः हिंसकं पृथक् कुरुतम् ॥ १ ॥

उपायातं दाशुषे मर्त्याय रथेन वाममश्विना वहन्ता ।

युयुतमस्मदर्निराममीवां दिवा नक्तं माध्वी त्रासीथाम् नः ॥ २ ॥

उप० उपायातम् । दाशुषे । मर्त्याय । रथेन । वामम् । अश्विना । वहन्ता ।

युयुतम् । अस्मत् । अनिरामम् । अमीवाम् । दिवा । नक्तम् । माध्वी इति । त्रासीथाम् । नः ॥ २ ॥

वेङ्कट० उपागच्छतम्^६ दाशुषे यजमानाय रथेन धनम् अश्विनौ ! वहन्तौ । पृथक् कुरुतम् अस्मत्तः अनिराम् अनतिः प्राणन हर्मा^७ । आसकारिण्यशक्तिरनिरा । अमीवा च रोगविशेषः औदरः । दिवा नक्तम् च हे मधुमन्तौ !^८ अस्मान् रक्षतम् ॥ २ ॥

आ वां रथमवमस्यां व्युष्टौ सुम्नायवो वृषणो वर्तयन्तु ।

स्यूमगभस्तिमृत्युग्भिरश्वैराश्विना वसुमन्तं वहेथाम् ॥ ३ ॥

आ । वाम् । रथम् । अवमस्याम् । वि० उ० उ० । सुम्नायवः । वृषणः । वर्तयन्तु ।

स्यूमगभस्तिम् । ऋतयुक्तुः^९ । अश्वैः । आ । अश्विना । वसुमन्तम् । वहेथाम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आ वर्तयन्तु वाम् रथम् अवमस्याम् उषसि । अवमाऽद्यतनी^{१०} । सुखम् इच्छन्तः पुमांसः ऋत्विजः । अनुस्यूतरश्मिं यज्ञयोगिभिः^{११} अश्वैः आ वहेथाम्^{१२} अश्विनौ ! वसुमन्तम् रथम् ॥ ३ ॥

यो वां रथो नृपती अस्ति वोळ्हा त्रिवन्धुरो वसुमाँ उस्त्रयामा ।

आ न एना नासत्योष यातमभि यद् वा विश्वप्स्यो जिगाति ॥ ४ ॥

यः । वाम् । रथः । नृपती इति नृपती । अस्ति । वोळ्हा । त्रिवन्धुरः । वसुमान् । उस्त्रयामा ।

आ । नः । एना । नासत्या । उष । यातम् । अभि । यत् । वाम् । विश्वप्स्यः । जिगाति ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यः वाम् रथः नृपती ! भवति^{१३} वोळ्हा । वन्धुरं फलकासङ्घाटः । त्रिवन्धुरः वसुमान् उत्सरणशीलगमनः । तेन अनेन अस्मान् उप आ यातम् नासत्यौ ! । अभि गच्छति यस्मात् वाम् वसिष्ठः विश्वरूपः । नानाविधस्तुतिकरणात् वैश्वरूप्यम् । यद् वा विश्वप्स्यः व्यापकः^{१४} विश्वस्य इति^{१५} ॥ ४ ॥

१. नन् मूको; नक्तम् ल प्रस्तावः. २. अवगं मूको. ३. 'त्युक्तः वि' अ'. ४. अश्विधं वि' अ' ल; अश्विनौ लअ. ५. 'नो मूको. ६. हवे' मूको. ७. उपगं मूको. ८. 'प्राणानं' लअ. ९. वसुमं मूको. १०. आवं वि'. ११. यजुषो' मूको. १२. 'वहेथौ मूको. १३. भवन्ति मूको. १४. 'कः भवति अ'. १५. 'स्येति वि' ल लअ; 'स्योपीति अ'.

युवं च्यवानं जरसोऽमुमुक्तं नि पेदवं ऊहथुशुमश्वम् ।

निरंहसस्तमसः स्पर्तमत्रिं नि जाहुषं शिथिरे धातमन्तः ॥ ५ ॥

युवम् । च्यवानम् । जरसः । अमुमुक्तम् । नि । पेदवे । ऊहथुः । आशुम् । अश्वम् ।

निः । अंहसः । तमसः । स्पर्तम् । अत्रिम् । नि । जाहुषम् । शिथिरे । धातम् । अन्तरिति ॥ ५ ॥

वेङ्कट० युवम् च्यवानम् 'जरया मोचितवन्तौ' । पेदवे च राज्ञे शीघ्रगन्तारम् अश्वम् आत्मीयम्
'नि ऊहथुः । निपतितम् उत्थापितवन्तौ' आहन्तुः* तमसः अत्रिम् शतदूरेषु यन्त्रगृहेषु असुरैः*
प्रक्षिप्तम् । जाहुषम् च राजानं शिथिले तस्य राज्ये पुनः निहितवन्तौ ॥ ५ ॥

इयं मनीषा इयमश्विना गीरिमां सुवृक्तिं वृषणा जुषेथाम् ।

इमा ब्रह्माणि युवयून्यगमन् युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

इयम् । मनीषा । इयम् । अश्विना । गीः । इमाम् । सुवृक्तिम् । वृषणा । जुषेथाम् ।

इमा । ब्रह्माणि । युवयूनि । अगमन् । युयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० पूर्वै न्याख्याता (ऋ ७, ७०, ७ द्र.) ॥ ६ ॥

* इति पञ्चमाष्टके पञ्चमाध्याये अष्टादशो वर्गः* ॥

[७२]

* वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । अश्विनौ देवता । त्रिष्टुप् छन्दः* ।

आ गोमता नासत्या रथेनाश्ववता पुरुश्चन्द्रेण यातम् ।

अभि वां विश्वा नियुतः सचन्ते स्पर्हया श्रिया तन्वा शुभाना ॥ १ ॥

आ । गोमता । नासत्या । रथेन । अश्ववता । पुरुश्चन्द्रेण । यातम् ।

अभि । वाम् । विश्वाः । नियुतः । सचन्ते । स्पर्हया । श्रिया । तन्वा । शुभाना ॥ १ ॥

वेङ्कट० आ यातम् गोमता हे नासत्यौ ! रथेन अश्ववता बहुसुवर्णेन । अभि सचन्ते वाम् विश्वाः वडवाः*
स्पृहणीयया श्रिया अङ्गेन च शोभमानौ ॥ १ ॥

आ नो देवेभिरुप यातमर्वाक् सजोषसा नासत्या रथेन ।

युवोहि नः सख्या पित्र्याणि समानो बन्धुरुत तस्य वित्तम् ॥ २ ॥

१-१. *रयामोऽच्युतं* वि* अ* ; वन्तो ल लज्ज. २. एव वि* अ* ; ववे ल लज्ज. ३-३. *युः...
उत्थां वि* अ* ; *युः निष्पम् उत्था ल लज्ज. ४. अहं मूको. ५. अश्वैः सुरैः वि* अ* ; असुरे ल लज्ज.
६. *वन्तः वि* अ* ; वन्तो ल लज्ज. ७-७. नास्ति मूको. ८. विषवाः मूको.

आ । नः । देवेभिः । उप । यातम् । अर्वाक् । सऽजोषसा । नासत्या । रथेन ।

युवोः । हि । नः । सख्या । पित्र्याणि । समानः । बन्धुः । उत । तस्य । वित्तम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० उप आ यातम् अर्वाक् अस्मान् देवैः सह सङ्गतौ हे नासत्यौ! रथेन । युवोः हि 'नः सख्यानि' पित्र्याणि क्रमागतानि । तथा बन्धुः च समानस्तुतिः । बन्धुः पितरः च वां स्तुवन्ति, वयं चेत्यर्थः । तं बन्धुम् वित्तम् इति ॥ २ ॥

उटु स्तोमासो अश्विनोरबुध्रञ्जामि ब्रह्माण्युषसंश्च देवीः ।

आविर्वासन् रोदसी धिण्येमे अच्छा विप्रो नासत्या विवक्ति ॥ ३ ॥

उत् । ऊँ इति । स्तोमासः । अश्विनोः । अबुध्रन् । जामि । ब्रह्माणि । उषसः । च । देवीः ।

आऽविर्वासन् । रोदसी इति । धिण्ये इति । इमे इति । अच्छ । विप्रः । नासत्या । विवक्ति ॥

वेङ्कट० उत् अबुध्यत अश्विनोः स्तोमाः । भवति (?) इमे अश्विनौ इति ॥ ३ ॥

वि चेदुच्छन्त्याश्विना उषासः प्र वां ब्रह्माणि कारवो भरन्ते ।

ऊर्ध्व भानुं सविता देवो अश्रेद् बृहदग्रयः समिधा जरन्ते ॥ ४ ॥

वि । च । इत् । उच्छन्ति । अश्विनौ । उषसः । प्र । वाम् । ब्रह्माणि । कारवः । भरन्ते ।

ऊर्ध्वम् । भानुम् । सविता । देवः । अश्रेत् । बृहत् । अग्रयः । समऽर्धा । जरन्ते ॥ ४ ॥

वेङ्कट० वि उच्छन्ति च इत् अश्विनौ! उषसः । प्र भरन्ते युवयोः स्तोत्राणि स्तोतारः । ऊर्ध्वम् रश्मिम् देवः सविता श्रयति । महान्तः अग्रयः समिन्धनेन सह अस्मिन् काले युवयोः यागे स्तूयन्ते ॥ ४ ॥

आ पश्चातान्नासत्या पुरस्तादाश्विना यातमधरादुदक्तात् ।

आ विश्वतः पाञ्चजन्येन राया यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

आ । पश्चातात् । नासत्या । आ । पुरस्तात् । आ । अश्विना । यातम् । अधरात् । उदक्तात् ।

आ । विश्वतः । पाञ्चजन्येन । राया । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ५ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके पञ्चमाध्याये एकोनविंशो वर्गः’ ॥

[७३]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिक्रंषिः । अश्विनौ देवता । त्रिष्टुप् छन्दः’ ।

अतारिष्म तमसस्पारमस्य प्रति स्तोमं देवयन्तो दधानाः ।

पुरुदंसा पुरुतमा पुराजामर्त्या हवते अश्विना गीः ॥ १ ॥

अतारिष्म । तमसः । पारम् । अस्य । प्रति । स्तोमम् । देव्यन्तः । दधानाः ।
पुरुन्दसा । पुरुस्तमा । पुराञ्जा । अमर्त्या । हवते । अश्विना । गीः ॥ १ ॥

वेङ्कट० नैशस्य अस्य तमसः पारम् तीर्णवन्तः^१ प्रति दधानाः स्तोमम् देवकामाः । अस्मिन् काले
पुरुकर्माणौ^२ बहुक्षपणौ शत्रूणां पुराणजातौ अमर्त्यौ ह्वयति वाक् अश्विनौ ॥ १ ॥

न्यु प्रियो मनुषः सादि होता नासत्या यो यजते वन्दते च ।

अश्नीतं मध्वो अश्विना उपाक आ वा वोचे विदथेषु प्रयस्वान् ॥ २ ॥

नि । ऊँ इति । प्रियः । मनुषः । सादि । होता । नासत्या । यः । यजते । वन्दते । च ।
अश्नीतम् । मध्वः । अश्विनौ । उपाके । आ । वाम् । वोचे । विदथेषु । प्रयस्वान् ॥ २ ॥

वेङ्कट० निषण्णो होतृषदने प्रियः होता मनुष्यस्य नासत्यौ यः यजति^३ स्तौति च । पिबतम् सोमम्
अश्विनौ ! । अन्तिके आभिमुख्येन ब्रवीमि वाम् अहं यज्ञेषु हविष्मान् ॥ २ ॥

अहेम यज्ञं पथामुराणा इमां सुवृक्तिं वृषणा जुषेथाम् ।

श्रुष्टीवेव प्रेषितो वामबोधि प्रति स्तोमैर्जरमाणो वसिष्ठः ॥ ३ ॥

अहेम । यज्ञम् । पथाम् । उराणाः । इमाम् । सुवृक्तिम् । वृषणा । जुषेथाम् ।
श्रुष्टीवाऽहं । प्रऽप्रेषितः । वाम् । अबोधि । प्रति । स्तोमैः । जरमाणः । वसिष्ठः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० प्रेरयामः यज्ञम् उषसि पतताम् आगच्छतां देवानाम् उरुकर्माणः^४ उरु कर्म कुर्वाणाः ।
इमाम् स्तुतिं वृषणौ सेवेथाम् । क्षिप्रवान् इव प्रेषितः^५ दूतः वाम् प्रति अबोधि स्तोमैः
स्तुवन्^६ वसिष्ठः ॥ ३ ॥

उप त्या वह्नी गमतो विशं नो रक्षोहणा संभृता वीळुपाणी ।

समन्धांस्यग्मत मत्सराणि मा नो मर्धिष्टमा गतं शिवेन ॥ ४ ॥

उप । त्या । वह्नी इति । गमतः । विशम् । नः । रक्षःऽहना । सम्भृता । वीळुपाणी इति वीळुपाणी ।
सम् । अन्धांसि । अग्मत । मत्सराणि । मा । नः । मर्धिष्टम् । आ । गतम् । शिवेन ॥ ४ ॥

वेङ्कट० तौ वोढारौ अस्माकं प्रजाम् उप गच्छतः रक्षोहणौ हविर्भिः सम्भृतौ^७ दृढपाणी ।
सम् अगच्छन्त युवयोः मादकानि सोमाब्जानि । मा अस्मान् हिंसिष्टम् । आ गच्छतम् सुखेन
प्रदित्सितेन सह इति ॥ ४ ॥

१. 'वन्तं' मूको. २. उरु वि^२ अ^१. ३. 'ति ते' मूको. ४. 'कर्मणा वि^२ ल लभः, 'कर्मणा अ^१.
५. 'प्रेषितः वि^२. ६. स्तुव मूको. ७. 'संभृतौ' मूको.

आ पश्चात्तात्तासत्या पुरस्तादाश्विना यातमधरादुदक्तात् ।

आ विश्वतः पाञ्चजन्येन राया यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

आ । पश्चात्तात् । तासत्या । आ । पुरस्तात् । आ । अश्विना । यातम् । अधरात् । उदक्तात् ।

आ । विश्वतः । पाञ्चजन्येन । राया । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ऋ ७, ७२, ५ द्र. ॥ ५ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके पञ्चमाध्याये विंशो वर्गः’ ॥

[७४]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिक्रंषिः । अश्विनौ देवता । प्रगाथः छन्दः (विषमा बृहत्यः, समाः सतोबृहत्यः)’ ।

इमा उ वां दिविष्टय उस्त्रा हवन्ते अश्विना ।

अयं वामह्वेऽवसे शचीवसू विशंविशं हि गच्छथः ॥ १ ॥

इमाः । उँ इति । वाम् । दिविष्टयः । उस्त्रा । हवन्ते । अश्विना ।

अयम् । वाम् । अह्वे । अवसे । शचीवसू इति शचीवसू । विशम् विशम् । हि । गच्छथः ॥ १ ॥

वेङ्कट० इमाः उँ वाम् दिविष्टयः उपसो दिवम् इच्छन्ति इति उत्सरणशीलौ हवन्ते हे अश्विनौ ।

अयम् च वाम् ह्वयामि रक्षणाय प्रज्ञावसू । युवाम् हि विशंविशम् गच्छथः, सर्वाः

प्रजाः अभिगच्छतम् ॥ १ ॥

युवं चित्रं ददधुर्भोजनं नरा चोदथां सूनृतावते ।

अर्वाग् रथं समनसा नि यच्छतं पिबतं सोम्यं मधु ॥ २ ॥

युवम् । चित्रम् । ददधुः । भोजनम् । नरा । चोदथाम् । सूनृतावते ।

अर्वाक् । रथम् । समनसा । नि । यच्छतम् । पिबतम् । सोम्यम् । मधु ॥ २ ॥

वेङ्कट० युवां पूजनीयम् ददधुः अन्नम् हे नरौ!, मद्यं च चोदयतम् स्तुतिमते । अर्वाग्

इति स्पष्टम् ॥ २ ॥

आ यातमुप भूषतं मध्वः पिबतमश्विना ।

दुग्धं पर्यो वृषणा जेन्यावसू मा नो मर्धिष्टमा गतम् ॥ ३ ॥

आ । यातम् । उप । भूषतम् । मध्वः । पिबतम् । अश्विना ।

दुग्धम् । पर्यः । वृषणा । जेन्यावसू इति । मा । नः । मर्धिष्टम् । आ । गतम् ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति सूको. २. नास्ति वि. ३. °शीलो सूको. ४. °च्छत वि. ल लज; °च्छथ अ. ५.

५. ददधुः सूको, ६. °दयं वि. ल लज; °दयन् अ.

वेङ्कट० आ गच्छतम्, उप च भवतम्^१, सोमम्^२ च पिबतम्^३ अश्विनौ^४ दुग्धम् पयः च हे वृषणौ !
जेतव्यशत्रुघ्नौ^५, मा अस्मान् हिंसिष्टम्, आ गच्छतम् ॥ ३ ॥

अश्वांसो ये वामुप दाशुषो गृहं युवां दीयन्ति विभ्रतः ।

मक्षयुभिर्नरा हयैभिरश्विना देवा यातमस्मयू ॥ ४ ॥

अश्वासः । ये । वाम् । उप । दाशुषः । गृहम् । युवाम् । दीयन्ति । विभ्रतः ।

मक्षयुभिः । नरा । हयैभिः । अश्विना । आ । देवा । यातम् । अस्मयू इत्यस्मयू ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अश्वासः ये युवयोः उप गच्छन्ति यजमानस्य गृहम् प्रति युवाम् रथे धारयन्तः । तैः
क्षिप्रगमनकारिभिः हे नरौ ! अश्वैः अश्विनौ ! देवौ ! आ यातम् अस्मत्कामौ^६ ॥ ४ ॥

अर्धा ह यन्तो अश्विना पृक्षः सचन्त सूरयः ।

ता यंसतो मघवञ्चो ध्रुवं यशश्छर्दिस्मभ्यं नासत्या ॥ ५ ॥

अर्ध । ह । यन्तः । अश्विना । पृक्षः । सचन्त । सूरयः ।

ता । यंसतः । मघवत्स्मभ्यः । ध्रुवम् । यशः । छर्दिः । अस्मभ्यम् । नासत्या ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अथ खलु अभिगच्छन्तः अश्विनौ अन्नं सचन्ते स्तोतारः । तौ प्रयच्छतः हविष्मद्भ्यः
ध्रुवम् अन्नम्, अस्मभ्यम् च गृहम् प्रयच्छतम् हे नासत्या ! इति ॥ ५ ॥

प्र ये ययुरवृकासो रथा इव नृपातारो जनानाम् ।

उत स्वेन शवसा शूशुवुरं उत क्षियन्ति सुक्षितिम् ॥ ६ ॥

प्र । ये । ययुः । अवृकासः । रथाः इव । नृपातारः । जनानाम् ।

उत । स्वेन । शवसा । शूशुवुः । नरः । उत । क्षियन्ति । सुक्षितिम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० प्र यच्छन्ति ये वृकवर्जिताः शीघ्रम् रथाः इव नृणां रक्षितारः जनानाम् मध्ये अश्विनोः^७
स्तोतारः । 'ते च' 'स्वेन बलेन' वृद्धा भवन्ति, अपि च निवसन्ति सुनिवासम् ॥ ६ ॥

'इति पञ्चमाष्टके पञ्चमाध्याये एकविंशो वर्गः' ॥

[७५]

'वसिष्ठो मैत्रावरुणिक्रंषिः । उषा देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

व्युष्टा आवो दिविजा ऋतेनाविष्कृण्वाना मंहिमानमागात् ।

अप द्रुहस्तम आवरजुष्टमङ्गिरस्तमा पथ्या अजीगः ॥ १ ॥

१. हव° वि° । २-२. चवितम् वि°; चर्वितम् अ°; च पितम् ल लञ. ३. अश्विना वि° अ°.

४. जेतव्यं शत्रुघ्नो मूको. ५. °कामम् अ°. ६. अश्विनौ मूको. ७-७. स्तेन मूको; स्वेन ल प्रस्तावः.

८. स्वबलेन अ°; स्वन ब° लञ. ९-९. नास्ति मूको.

वि । उषाः । आवः । दिविऽजाः । ऋतेन । आविऽकृष्णाना । महिमानम् । आ । अगात् ।
अप । द्रुहः । तमः । आवः । अजुष्टम् । अङ्गिरऽतमा । पथ्याः । अर्जीगरिति ॥ १ ॥

वेङ्कट० उषाः विविधं गच्छति दिवि जाता सत्येन प्रकाश्येन सह । अन्धकाराऽपनयनात् सत्यस्य
प्रकाशनम् । प्रकाशयन्ती महिमानम् आ जगाम । आगता^१ च रक्षांसि तमः च आत्मनः
अपर्याप्तम् अप गमयति । सा इयम्^२ अङ्गिरस्तमा । पुरा उषाः अङ्गिरःसु जज्ञे । मार्गान् तमसा
तिरोहितान् तदपनयनेन उज्जहारेति । तेजांसि वा पथ्याः इति ॥ १ ॥

महे नो अद्य सुविताय बोध्युषो महे सौभगाय प्र यन्धि ।

चित्रं रयिं यशसं धेहस्मे देवि मर्तेषु मानुषि श्रवस्युम् ॥ २ ॥

महे । नः । अद्य । सुविताय । बोधि । उषः । महे । सौभगाय । प्र । यन्धि ।
चित्रम् । रयिम् । यशसम् । धेहि । अस्मे इति । देवि । मर्तेषु । मानुषि । श्रवस्युम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० महते अस्माकम् अद्य अभ्युदयाय प्रवृद्धा भव^३ । तथा उषः! महते सौभाग्याय
धनम् अस्मभ्यम् प्र यच्छ । चित्रम् रयिम् यशस्विनम् प्रयच्छ अस्मभ्यम् । देवि! मर्त्येषु
मां प्रथितं कुरु धनप्रदानेन मनुष्यहिते! कीर्तिमिच्छन्तम्^४ ॥ २ ॥

एते त्वे भानवो दर्शतायाश्चित्रा उषसो अमृतांस आगुः ।

जनयन्तो दैव्यानि व्रतान्यापृणन्तो अन्तरिक्षा व्यस्थुः ॥ ३ ॥

एते । त्वे । भानवः । दर्शतायाः । चित्राः । उषसः । अमृतांसः । आ । अगुः ।
जनयन्तः । दैव्यानि । व्रतानि । आपृणन्तः । अन्तरिक्षा । वि । अस्थुः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० ते^५ इमे रश्मयः दर्शनीयायाः उषसः चित्राः मरणवर्जिताः प्रादुरभवन् । जनयन्तः
यज्ञान् आपूरयन्तः^६ च अन्तरिक्षम् वि तिष्ठन्ते ॥ ३ ॥

एषा स्या युजाना पराकात् पञ्च क्षितीः परि सद्यो जिगाति ।

अभिपश्यन्ती व्युना जनानां दिवो दुहिता भुवनस्य पत्नी ॥ ४ ॥

एषा । स्या । युजाना । पराकात् । पञ्च । क्षितीः । परि । सद्यः । जिगाति ।
अभिपश्यन्ती । व्युना । जनानाम् । दिवः । दुहिता । भुवनस्य । पत्नी ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सा एषा उषाः युजाना दूरात् पञ्च जनान् सद्यः एव परि गच्छति^७ दर्शयन्ती^८ मार्गान्
जनानाम् दिवः दुहिता भुवनस्य पालयित्री ॥ ४ ॥

१. तानि वि^१ अ^१; तां ल लञ्. २. एवम् अ^१. ३. भवत वि^२ अ^१. ४-४. ते...गच्छतं वि^२ अ^१.

५. नास्ति वि^२; एते अ^१ ल लञ्. ६. पूर^० ल लञ्. ७-७. परीच्छ^० वि^२ ल; परिच्छ^० अ^१ लञ्.

८. नास्ति वि^२ अ^१; दर्शनीय ल लञ्.

वाजिनीवती सूर्यस्य योषा चित्रामघा राय ईशे वसूनाम् ।

ऋषिष्टुता जरयन्ती मघोन्युषा उच्छति वह्निभिर्गृणाना ॥ ५ ॥

वाजिनीवती । सूर्यस्य । योषा । चित्रामघा । रायः । ईशे । वसूनाम् ।

ऋषिष्टुता । जरयन्ती । मघोनी । उषाः । उच्छति । वह्निभिः । गृणानाः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अन्नवती सूर्यस्य योषा चित्रधना धनस्य ईशे वसूनाम् च । वसूनि वासयन्ति^१ इति रश्मयः । ऋषिष्टुता^२ सर्वं भूतजातम् जरयन्ती^३ धनवती उषाः उच्छति वोढुभिः स्तोतृभिः स्तूयमाना ॥ ५ ॥

प्रति द्युतानामरुषासो अश्वाश्चित्रा अदृश्रन्नुषसं वहन्तः ।

याति शुभ्रा विश्वपिशा रथेन दधाति रत्नं विधृते जनाय ॥ ६ ॥

प्रति । द्युतानाम् । अरुषासः । अश्वाः । चित्राः । अदृश्रन् । उषसम् । वहन्तः ।

याति । शुभ्रा । विश्वपिशा । रथेन । दधाति । रत्नम् । विधृते । जनाय ॥ ६ ॥

वेङ्कट० प्रति अदृश्रन्^४ द्योतमानाम् आरोचमानाः अश्वाः चित्राः उषसम् वहन्तः । याति शोभमाना विश्वरूपा^५ रथेन । दधाति रत्नम् परिचरते जनाय ॥ ६ ॥

सत्या सत्येभिर्महती महद्भिर्देवी देवेभिर्यजता यजत्रैः ।

रुजद् दृळ्हानि दददुस्त्रियाणां प्रति गाव उषसं वावशन्त ॥ ७ ॥

सत्या । सत्येभिः । महती । महद्भिः । देवी । देवेभिः । यजता । यजत्रैः ।

रुजत् । दृळ्हानि । ददत् । दुस्त्रियाणाम् । प्रति । गावः । उषसम् । वावशन्त ॥ ७ ॥

वेङ्कट० सत्या सत्यैः महती च महद्भिः देवी देवैः यष्टव्या यष्ट्यैः सह विनाशयति दृढानि^६ तमांसि, ददाति च^७ रश्मिन् । रश्मयश्च उषसम्^८ अत्यन्तम् प्रति कामयन्ते ॥

नू नो गोमद् वीरवद् धेहि रत्नमुषो अश्वावत् पुरुभोजो अस्मे ।

मा नो बर्हिः पुरुषता निदे कर्षूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ८ ॥

नू । नः । गोमत् । वीरवत् । धेहि । रत्नम् । उषः । अश्वावत् । पुरुभोजः । अस्मे इति ।

मा । नः । बर्हिः । पुरुषता । निदे । कः । युयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० क्षिप्रम् अस्मभ्यम् गोमत् वीरवत् च धेहि रत्नम् उषः ! अश्वावत् बहुप्रकारं भोक्तव्यम् अस्माभिः । मा अस्माकं यज्ञम् जनतायाम् निन्दायै कार्षीः^९ ॥ ८ ॥

^{१०}इति पञ्चमाष्टके पञ्चमाध्याये द्वाविंशो वर्गः^{१०} ॥

१. वोस^० मूको. २. °ष्टुताः ल. ३. जनयन्ती मूको. ४. नास्ति वि^३ अ^३. ५. °षा धनेन अ^३.
६. दृढानि अ^३. ७. नास्ति वि^३. ८. औषुसम् ल. ९. षी वि^३; षीत् अ^३; काषी ल लङ्.
१०-१०. नास्ति मूको.

[७६]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिक्रंषिः । उषा देवता । त्रिष्टुप् छन्दः’ ।

उदु ज्योतिरमृतं विश्वजन्यं विश्वानरः सविता देवो अश्रेत् ।

कृत्वा देवानामजनिष्ट चक्षुराविरकभुवनं विश्वमुषाः ॥ १ ॥

उत् । ऊँ इति । ज्योतिः । अमृतम् । विश्वजन्यम् । विश्वानरः । सविता । देवः । अश्रेत् ।

कृत्वा । देवानाम् । अजनिष्ट । चक्षुः । आविः । अकः । भुवनम् । विश्वम् । उषाः ॥ १ ॥

वेङ्कट० बास्कः—‘उत् अशिष्रियत् ज्योतिः अमृतम् सर्वजन्यम् विश्वानरः सविता देवः’
(या ११, १०) । कृत्वा रश्मिना उषाख्यम् देवानाम् चक्षुः अजनिष्ट । आविः करोति
भुवनम्^२ सर्वम् उषाः इति ॥ १ ॥

प्र मे पन्था देवयाना अदृश्रन्नमर्धन्तो वसुभिरिष्कृतासः ।

अभूदु केतुरुषसः पुरस्तात् प्रतीच्यागादधि हर्म्येभ्यः ॥ २ ॥

प्र । मे । पन्थाः । देवयानाः । अदृश्रन् । अमर्धन्तः । वसुभिः । इष्कृतासः ।

अभूत् । ऊँ इति । केतुः । उषसः । पुरस्तात् । प्रतीची । आ । अगात् । अधि । हर्म्येभ्यः ॥

वेङ्कट० प्र अदृश्यन्त मम अग्रे पन्थानः देवयानाः रश्मयः अर्हिसन्तः वसुभिः देवैः इष्कृताः^३ ।
भवति केतुः प्रज्ञानं रश्मिः उषसः पुरस्तात् । अभिमुखम् आ गच्छति उषा उच्छ्रितेभ्यो
देशेभ्यः ॥ २ ॥

तानीदहानि बहुलान्यासन् या प्राचीनमुदिता सूर्यस्य ।

यतः परिं जार ईवाचरन्त्युषो ददृक्षे न पुनर्यतीव ॥ ३ ॥

तानि । इत् । अहानि । बहुलानि । आसन् । या । प्राचीनम् । उत्तईता । सूर्यस्य ।

यतः । परिं । जारः ईव । आचरन्ती । उषः । ददृक्षे । न । पुनः । यती ईव ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तानि एव अहानि विस्तृतानि भवन्ति, यानि अहानि सूर्यस्य उद्यतः^४ प्रागेव उदितानि
आसन् । यस्मात् त्वम् जारः इव आचरन्ती उषः ! न परि दृश्यसे न क्षणमात्रं तिष्ठसि,
यथा यती^५ देशान्तरं गच्छन्ती काचिद्, आगता तदानीम् एव गच्छति । यथा वा जारः
तद्वत् त्वं च गता ततोऽपि^६ प्रादुर्भवन्ती^७ इति ॥ ३ ॥

त इद् देवानां सधुमाद आसन्नृतावानः कवयः पुर्व्यासः ।

गूळहं ज्योतिः पितरो अन्विन्दन्तस्त्यमन्त्रा अजनयन्नुषासम् ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. हवनम् वि^२; भवनम् अ^१ ल लञ. ३. इष्कृताः अ^१ ल लञ. ४. उद्योतः वि^२
ल लञ. ५. यतीति ल लञ; यतीति वि^२ अ^१ ल प्रस्तावः. ६. °तो नि मूको. ७. °भवसि ल प्रस्तावः

ते । इत् । देवानाम् । सधऽमादः । आसन् । ऋतऽवानः । कवयः । पूर्व्यासः ।
गूळहम् । ज्योतिः । पितरः । अनु । अविन्दन् । सत्यऽमन्त्राः । अजनयन् । उषसम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० ते खलु देवानाम् सधमादः अभवन् । यज्ञवन्तः कवयः पुराणाः कर्माणि अनुतिष्ठन्ति ।
गूळम् ज्योतिः उषआख्यं पालयितारः देवाः अनु अविन्दन् । सत्यमन्त्राः सत्यस्तुतयः जनयन्तु
उषसम् । यद् वा वसिष्ठस्य पितरः स्तुतिभिः उषसम् अविन्दन् अजनयन् चेति ॥ ४ ॥

समान ऊर्वे अधि संगतासः सं जानते न यतन्ते मिथस्ते ।

ते देवानां न मिनन्ति व्रतान्यमर्धन्तो वसुभिर्यादमानाः ॥ ५ ॥

समाने । ऊर्वे । अधि । समऽग्रातासः । सम् । जानते । न । यतन्ते । मिथः । ते ।
ते । देवानाम् । न । मिनन्ति । व्रतानि । अमर्धन्तः । वसुभिः । यादमानाः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० समाने साधारणे ऊर्वे बाडवे अग्नौ उषसः निदानभूते^१ सङ्गताः सम् जानते । न च
मिथः यतन्ते संयत्ताः^२ ते रश्मयः । ते देवानाम् यज्ञाख्यानि कर्माणि न हिंसन्ति अर्हिसन्तः
वसुभिः देवैः प्रेर्यमाणाः ॥ ५ ॥

प्रति त्वा स्तोमैरीळते वसिष्ठा उषर्बुधः सुभगे तुष्टुवांसः ।

गवां नेत्री वार्जपत्नी न उच्छोषः सुजाते प्रथमा जरस्व ॥ ६ ॥

प्रति । त्वा । स्तोमैः । ईळते । वसिष्ठाः । उषऽबुधः । सुभगे । तुष्टुवांसः ।
गवाम् । नेत्री । वार्जपत्नी । नः । उच्छ । उषः । सुजाते । प्रथमा । जरस्व ॥ ६ ॥

वेङ्कट० प्रति स्तुवन्ति त्वाम् स्तोमैः वसिष्ठाः उषसि प्रबुध्यमानाः हे सुधने!^३ स्तुवन्तः । पशूनाम् नेत्री
अन्नस्य पालयित्री अन्नपत्निका^४ वा अस्मदर्थं वि उच्छ । उषः । शोभनजनने ! मुख्या स्तूयस्व
स्तुता भवेति ॥ ६ ॥

एषा नेत्री राधसः सूनृतानामुषा उच्छन्ती रिभ्यते वसिष्ठैः ।

दीर्घश्रुतं रयिमस्मे दधाना यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

एषा । नेत्री । राधसः । सूनृतानाम् । उषाः । उच्छन्ती । रिभ्यते । वसिष्ठैः ।
दीर्घश्रुतम् । रयिम् । अस्मे इति । दधाना । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० एषा अन्नस्य वाचां च नेत्री उषाः^५ व्युच्छन्ती स्तूयते वसिष्ठैः दीर्घकालं श्रूयमाणम् धनम्
अस्मभ्यम् दधाना इति ॥ ७ ॥

^६ इति पञ्चमाष्टके पञ्चमाध्याये त्रयोविंशो वर्गः ॥

१. निदानं मूको. २. न संयं वि^३. ३. सुधनैः वि^४. ४. वतीका मूको. ५-५. नेत्रशुषा मूको.
६-६. नास्ति मूको.

[७७]

१वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । उषा देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^१ ।

उपो रुरुचे युवतिर्न योषा विश्वं जीवं प्रसुवन्ती चरायै ।

अभूद्ग्नः समिधे मानुषाणामज्योतिर्बाधमाना तमांसि ॥ १ ॥

उपो इति । रुरुचे । युवतिः । न । योषा । विश्वम् । जीवम् । प्रसुवन्ती । चरायै ।

अभूत् । अग्निः । समुद्गन्धे । मानुषाणाम् । अकः । ज्योतिः । बाधमाना । तमांसि ॥ १ ॥

वेङ्कट० उप एव रुरुचे युवतिः इव स्त्री विश्वम् जीवम् प्रेरयन्ती चरणार्थम् । तस्मिन् काले अभूत् अग्निः समिन्धनाय मानुषाणाम् । करोति ज्योतिः बाधमाना^२ तमांसि ॥ १ ॥

विश्वं प्रतीची सप्रथा उदस्थाद् रुशद् वासो बिभ्रती शुक्रमश्वैत् ।

हिरण्यवर्णा सुदृशीकसंदृग् गवां माता नेत्र्यहामरोचि ॥ २ ॥

विश्वम् । प्रतीची । सप्रथाः । उत् । अस्थात् । रुशत् । वासः । बिभ्रती । शुक्रम् । अश्वैत् ।

हिरण्यवर्णा । सुदृशीकसंदृक् । गवाम् । माता । नेत्री । अहाम् । अरोचि ॥ २ ॥

वेङ्कट० विश्वम् भूतम् अभिमुखी सर्वतः पृथुतमा उत् अतिष्ठत् । श्वेतम् वासः बिभ्रती दीप्तिमत्^३ ज्योतिः आवर्धयते^४ । हिरण्यवर्णा सुदृशीकसन्दर्शना ज्योतिषाम् माता अहाम् नेत्री दीप्यते ॥ २ ॥

देवानां चक्षुः सुभगा वहन्ती श्वेतं नयन्ती सुदृशीकमश्वम् ।

उषा अदशि रश्मिभिर्व्यक्ता चित्रामघ्रा विश्वमनु प्रभूता ॥ ३ ॥

देवानाम् । चक्षुः । सुभगा । वहन्ती । श्वेतम् । नयन्ती । सुदृशीकम् । अश्वम् ।

उषाः । अदशि । रश्मिभिः । विऽअक्ता । चित्रऽमघ्रा । विश्वम् । अनु । प्रऽभूता ॥ ३ ॥

वेङ्कट० देवानाम् चक्षुः आदित्यम् आह्निकं वा तेजः वहन्ती सुधना श्वेतम् सुदर्शनम् आत्मीयम् अश्वम् नयन्ती उषाः अदशि रश्मिभिः व्यज्यमाना चित्रधना सर्वं भूतजातं लक्ष्यीकृत्य^५ प्रादुर्भूतेति ॥ ३ ॥

अन्तिवामा दूरे अमित्रमुच्छोर्वा गव्यूतिमभयं कृधी नः ।

यावय द्वेष आ भरा वसूनि चोदय राधो गृणते मघोनि ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति सूको. २. बाधमाना सूको; बाधमानम् ल प्रस्तावः ३. दीप्तिमिति ल वि^२; दीप्तिमिति अ^१ लअ. ४. आवर्तय^० वि^२. ५. लक्ष्यीकृ^० वि^२ अ^१.

अन्तिऽवामा । दूरे । अमित्रम् । उच्छ । उर्वाम् । गव्यूतिम् । अभयम् । कृधि । नः ।
यवय । द्वेषः । आ । भर । वसूनि । चोदय । राधः । गृणते । मघोनि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सन्निकृष्टधना अमित्रम् दूरे अस्माकं वि उच्छ । यथा अमित्रो दूरे भवति तथा व्युच्छे-
त्यर्थः । विस्तीर्णं गोमार्गम् अभयम् च अस्माकम् कुरु । पृथक् कुरु च शत्रुम्, आ भर
धनानि, चोदय अन्नं स्तुवते मह्यम् हे उषः ! ॥ ४ ॥

अस्मे श्रेष्ठेभिर्भानुभिर्वि भाह्युषो देवि प्रतिरन्तीं न आयुः ।

इषं च नो दधती विश्ववारे गोमदश्चावद् रथवच्च राधः ॥ ५ ॥

अस्मे इति । श्रेष्ठेभिः । भानुभिः । वि । भाहि । उषः । देवि । प्रऽतिरन्तीं । नः । आयुः ।
इषम् । च । नः । दधती । विश्वऽवारे । गोऽमत् । अश्चऽवत् । रथऽवत् । च । राधः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अस्माकं श्रेष्ठेः भानुभिः व्युष्टा भव उषः ! देवि ! वर्धयन्ती^१ अस्माकम् आयुः, अन्नम्
च नः प्रयच्छन्ती^२ हे विश्वैर्वरणीये !^३ गवादिद्युक्तं धनम् च ॥ ५ ॥

यां त्वा दिवो दुहितर्वर्धयन्त्युषः सुजाते मतिभिर्वसिष्ठाः ।

सास्मासु धा रयिमृष्वं बृहन्तं यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

याम् । त्वा । दिवः । दुहितः । वर्धयन्ति । उषः । सुऽजाते । मतिभिः । वसिष्ठाः ।
सा । अस्मासु । धाः । रयिम् । ऋष्वम् । बृहन्तम् । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धेति ॥ ६ ॥

“इति पञ्चमाष्टके पञ्चमाध्याये चतुर्विंशो वर्गः” ॥

[७८]

“वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । उषा देवता । त्रिष्टुप् छन्दः” ।

प्रति केतवः प्रथमा अदृश्रन् ऊर्ध्वा अस्या अज्जयो वि श्रयन्ते ।

उषो अर्वाचा बृहता रथेन ज्योतिष्मता वाममस्मभ्यं वक्षि ॥ १ ॥

प्रति । केतवः । प्रथमाः । अदृश्रन् । ऊर्ध्वाः । अस्याः । अज्जयः । वि । श्रयन्ते ।
उषः । अर्वाचा । बृहता । रथेन । ज्योतिष्मता । वामम् । अस्मभ्यम् । वक्षि ॥ १ ॥

वेङ्कट० “प्रति अदृश्यन्त” मुख्याः रश्मयः । ऊर्ध्वाः उषसः अज्जयः विविधं सेवन्ते जनाः(?) । अज्जयः
रश्मयः । हे उषः ! अभिमुखेन^४ महता रथेन ज्योतिष्मता धनम् अस्मभ्यम् वह ॥ १ ॥

१. “यन्ति वि”.

२. “च्छन्ति मूको.

३. विश्वैर्वरणीये वि^२ अ^१; विश्वैर्वरणीये ल लभ.

४-४. नास्ति मूको. ५-५ प्रति दृश्यन् वि^२ अ^१; प्रत्यदृश्यन् ल लभ. ६. अभिमुखेन ल लभ.

प्रति षीमग्निर्जरते समिद्धः प्रति विप्रासो मतिभिर्गृणन्तः ।

उषा याति ज्योतिषा बाधमाना विश्वा तमांसि दुरिताप देवी ॥ २ ॥

प्रति । सीम । अग्निः । जरते । समिद्धः । प्रति । विप्रासः । मतिभिः । गृणन्तः ।

उषाः । याति । ज्योतिषा । बाधमाना । विश्वा । तमांसि । दुःश्रुता । अप । देवी ॥ २ ॥

वेङ्कट० सर्वतः समिद्धः अग्निः प्रति स्तूयते । 'तथा विप्राश्च' स्तुतिभिः उषसः स्तुवन्तो जनैः प्रति स्तूयन्ते । उषाः गच्छति विश्वानि तमांसि दुरितानि च ज्योतिषा अप बाधमाना देवी इति ॥ २ ॥

एता उ त्याः प्रत्यदृश्रन् पुरस्ताज्ज्योतिर्यच्छन्तीरुषसो विभातीः ।

अजीजनन्सूर्यं यज्ञमग्निमपाचीनं तमो अगादजुष्टम् ॥ ३ ॥

एताः । ऊँ इति । त्याः । प्रति । अदृश्रन् । पुरस्तात् । ज्योतिः । यच्छन्तीः । उषसः । विभातीः ।

अजीजनन् । सूर्यम् । यज्ञम् । अग्निम् । अपाचीनम् । तमः । अगात् । अजुष्टम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० ताः एताः पुरस्तात् प्रति दृश्यन्ते ज्योतिः यच्छन्त्यः^१ उषसः व्युच्छन्त्यः । ताः इमाः अजीजनन् सूर्यम् यज्ञम् अग्निम् च । अपाचीनम्^२ तमः अगच्छत् आगतायाम् उषसि अशोभनम् ॥ ३ ॥

अर्चेति दिवो दुहिता मधोनी विश्वे पश्यन्त्युषसं विभातीम् ।

आस्थाद् रथं स्वधया युज्यमानमा यमश्वासः सुयुजो वहन्ति ॥ ४ ॥

अर्चेति । दिवः । दुहिता । मधोनी । विश्वे । पश्यन्ति । उषसम् । विभातीम् ।

आ । अस्थात् । रथम् । स्वधया । युज्यमानम् । आ । यम् । अश्वासः । सुयुजः । वहन्ति ॥

वेङ्कट० ज्ञायते दिवः दुहिता उषाः । विश्वे पश्यन्ति उषसम् व्युच्छन्तीम्^१ । सा इयम् आ तिष्ठति रथम् बलेन युज्यमानम्, यम्^२ रथम् आ वहन्ति अश्वाः सुयुक्ताः ॥ ४ ॥

प्रति त्वाद्य सुमनसो बुधन्तास्माकांसो मध्वानो वयं च ।

तिल्विलायध्वमुषसो विभातीर्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

प्रति । त्वा । अद्य । सुमनसः । बुधन्तः । अस्माकांसः । मध्वानः । वयम् । च ।

तिल्विलायध्वम् । उषसः । विभातीः । युयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० प्रति अनुबुध्यन्त^१ अद्य त्वाम् आगताम् सुमनसः स्तोतारः अस्मदीयाः हविष्मन्तः वयम्

१-१. तथापि प्राञ्चः वि^२ अ^३. २. इच्छ^० वि^२. ३. अपाचीनम् ल प्रस्तावः. ४. व्युच्छन्तीम् वि^२ ल लभ; व्युच्छतीम् अ^३. ५. नास्ति सूको. ६. अनुबुध्यन्त अ^३; बुध्यन्त (°न्त्व लभ.) ल लभ.

च । हे उषसः ! तिल्विलेवाऽऽचरत^१ व्युच्छन्त्यः । यथा भद्रे क्षेत्रे निमिता^२ तिल्विला प्ररोहति
तथा बहुशाखाः प्रादुर्भवतेति ॥ ५ ॥

^३इति पञ्चमाष्टके पञ्चमाध्याये पञ्चविंशो वर्गः^४ ॥

[७९]

^५वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । उषा देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^६ ।

व्यु^७रूषा आवः पृथ्या^८ जना^९नां पञ्च क्षिती^{१०}र्मानुषी^{११}र्बोधयन्ती ।

सुसं^{१२}दृग्भि^{१३}रुक्षभि^{१४}र्भानुम^{१५}श्रेद् वि सूर्यो रोदसी चक्षसावः ॥ १ ॥

वि । उषाः । आवः । पृथ्या । जनानाम् । पञ्च । क्षितीः । मानुषीः । बोधयन्ती ।

सुसंदृग्भिः । उक्षभिः । भानुम् । अश्रेत् । वि । सूर्यः । रोदसी इति । चक्षसा । आवरित्यावः ॥

वेङ्कट० वि गमयति उषाः मार्गान् जनानाम् रश्मीन् वा^{१६} पञ्च क्षितीः मानुषीः बोधयन्ती^{१७} ।

सुसन्दर्शनैः सेकृभिः रश्मिभिः दीप्तं श्रयति । वि आवृणोति सूर्यः द्यावापृथिव्यौ तेजसा ॥१॥

व्यञ्जते दिवो अन्तेष्वक्तून् विशो न युक्ता उषसो यतन्ते ।

सं ते गावस्तम् आ वर्तयन्ति ज्योतिर्यच्छन्ति सविता^{१८} बाहू ॥ २ ॥

वि । अञ्जते । दिवः । अन्तेषु । अक्तून् । विशः । न । युक्ताः । उषसः । यतन्ते ।

सम् । ते । गावः । तमः । आ । वर्तयन्ति । ज्योतिः । यच्छन्ति । सविताऽईव । बाहू इति ॥२॥

वेङ्कट० प्रकाशयन्ति अन्तरिक्षस्य पर्यन्तेषु अञ्जनसाधनान् रश्मीन् । मनुष्याः इव युक्ताः कार्येषु
उषसः^{१९} प्रयत्नं कुर्वन्ति । सम् आ वर्तयन्ति पिण्डीकुर्वन्ति तव रश्मयः तमः । ज्योतिः च
यच्छन्ति । यथा सविता उद्यन् आत्मीयौ बाहू यच्छति^{२०} ॥ २ ॥

अभूदुषा इन्द्रतमा मधोन्यजीजनत् सुविताय श्रवांसि ।

वि दिवो देवी दुहिता दधात्याङ्गिरस्तमा सुकृते वसूनि ॥ ३ ॥

अभूत् । उषाः । इन्द्रतमा । मधोनी । अजीजनत् । सुविताय । श्रवांसि ।

वि । दिवः । देवी । दुहिता । दधाति । अङ्गिरःतमा । सुकृते । वसूनि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अभूत् उषाः ईश्वरतमा धनवती । अजीजनत् अभ्युदयाय अन्नानि । दिवः दुहिता देवी
वि दधाति अङ्गिरसां वरिष्ठां सुकर्मणे धनानि ॥ ३ ॥

तावदुषो राधो अस्मभ्यं रास्व यावत् स्तोतृभ्यो अरदो गृणाना ।

यां त्वा जज्ञुर्वृषभस्या रवेण वि दृळ्हस्य दुरो अद्रैरौर्णोः ॥ ४ ॥

१. °लेपापक्त मूको. २. न्युप्ता ल प्रस्तावः. ३-३. नास्ति मूको. ४. पा मूको. ५. °यति
मूको. ६. उषस मूको. ७-७. बाहु(°ह लङ्.)भ्यां यमिति मूको. ८. वसिष्ठाः मूको.

तावत् । उषः । राधः । अस्मभ्यम् । रास्व । यावत् । स्तोतृभ्यः । अरदः । गुणाना ।
याम् । त्वा । जजुः । वृषभस्य । रवेण । वि । दृळ्हस्य । दुरः । अद्रेः । और्णोः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० तावत् उषः ! अन्नम् अस्मभ्यम् देहि, यावत् स्तोतृभ्यः प्रादाः स्तूयमाना । याम् त्वाम्
आगतां जानन्ति वृषभस्य उषसि शब्दयतः^२ रवेण, सा वि और्णोः^३ दृळ्हस्य^४ शिलोच्चयस्य द्वाराणि
पणिभिः अपहृतानां गवाम् आनयनाय ॥ ४ ॥

देवदेवं राधसे चोदयन्त्यस्मद्यक् सूनृता ईरयन्ती ।

व्युच्छन्ती नः सनये धियो धा यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

देवम् देवम् । राधसे । चोदयन्ती । अस्मद्यक् । सूनृताः । ईरयन्ती ।
विऽउच्छन्ती । नः । सनये । धियः । धाः । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सर्वं^५ देवं^६ धनाय चोदयन्ती अस्मदभिमुखं वाचः च प्रेरयन्ती व्युच्छन्ती अस्माकं
लाभाय^७ बुद्धिं देहि ॥ ५ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके पञ्चमाध्याये षड्विंशो वर्गः’ ॥

[८०]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिक्र्षिः । उषा देवता । त्रिष्टुप् छन्दः’ ॥

प्रति स्तोमैभिरुषसं वसिष्ठा गीर्भिर्विप्रासः प्रथमा अबुध्नन् ।

विवर्तयन्ती रजसी समन्ते आविष्कृण्वतीं भुवनानि विश्वा ॥ १ ॥

प्रति । स्तोमैभिः । उषसम् । वसिष्ठाः । गीऽभिः । विप्रासः । प्रथमाः । अबुध्नन् ।
विवर्तयन्तीम् । रजसी इति । समन्ते इति समऽन्ते । आविऽकृण्वतीम् । भुवनानि । विश्वा ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्रति अबोधयन् स्तोमैः उषसम् वसिष्ठाः^१ गीर्भिः च मेधाविनः अन्येभ्यः स्तोतृभ्यः
पूर्वम् एव अन्धकारापनयनेन पृथक् कुर्वतीम्^२ छावापृथिव्यौ सङ्गतान्ते सर्वाणि भुवनानि
प्रकाशयन्तीम् ॥ १ ॥

एषा स्या नव्यमायुर्दधाना गूढ्वी तमो ज्योतिषोषा अबोधि ।

अग्रं एति युवतिरहयाणा प्राचिकित् सूर्यं यज्ञमग्निम् ॥ २ ॥

एषा । स्या । नव्यम् । आयुः । दधाना । गूढ्वी । तमः । ज्योतिषा । उषाः । अबोधि ।
अग्रं । एति । युवतिः । अहयाणा । प्र । अचिकित् । सूर्यम् । यज्ञम् । अग्निम् ॥ २ ॥

१. या मूको. २. शब्दायन्तः वि^३ ल; शब्दं यन्तः अ^४ लक्ष. ३-३. व्यौर्णो वि^३; व्यौर्णो अ^४ ल लक्ष.
४. दृळ्हस्य वि^३. ५. देवं अ^४. ६. देव मूको. ७. लानायम् ल लक्ष. ८-८. नारित मूको.
९. वरिष्ठाः वि^३ ल लक्ष. १०. ०र्वन्तीम् मूको.

वेङ्कट० सा एषा नवतरम् आयुः दधाना तिरोहितं कृत्वा तमः ज्योतिषा उषाः प्रबुद्धा भवति ।
अग्रे च सर्वेषां देवानाम् युवतिः एति अहणीभूतयाना^१ (तु. या ५, १५) । प्र ज्ञापयति च
सूर्यम् यज्ञम् अग्निम् ॥ २ ॥

अश्वावतीर्गोमतीर्न उषासो वीरवतीः सदैमुच्छन्तु भद्राः ।

घृतं दुहाना विश्वतः प्रपीता यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

अश्वऽवतीः । गोऽमतीः । नः । उषसः । वीरऽवतीः । सदैम् । उच्छन्तु । भद्राः ।

घृतम् । दुहानाः । विश्वतः । प्रऽपीताः । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० पूर्वं व्याख्याता (ऋ ७, ४१, ७) ॥ ३ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके पञ्चमाध्याये सप्तविंशो वर्गः^२ ॥

व्याख्यत् पञ्चममध्यायं पञ्चमस्याष्टकस्य सः ।

लोहितस्य कुले जातो माधवः सुन्दरीसुतः ॥

इति श्रीवेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहितान्याख्याने पञ्चमाष्टके पञ्चमोऽध्यायः ॥

—*—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये पञ्चमाष्टके पञ्चमोऽध्यायः ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः ।

वेङ्कट०

‘प्रत्यु अदर्शयती(ति’ इ)ति^१ न्याचिख्यासति माधवः ।

कारणं^२ सूक्तभेदस्य मुखतः सम्प्रदर्शयन् ॥ १ ॥

ऋषिच्छन्दोदेवताऽर्थाः^३ सूक्तभेदस्य हेतवः ।

मन्यन्ते बहुधाः केचिद् अर्थमेव विभेदकम् ॥ २ ॥

नवमे मण्डले भेदः सूक्तानामृषिभिः कृतः ।

‘स्वादिष्ट्या मदिष्ट्या’ चत्वार्याहुर्निर्दर्शनम् ॥ ३ ॥

गायत्राण्येव चत्वारि सोम एव च देवता ।

मधुच्छन्दःप्रभृतयः चत्वार ऋषयोऽभवन् ॥ ४ ॥

छन्दोदेवतयोः^४ साम्ये सन्ति सूक्तानि मण्डले ।

ऋषिभेदेन भिन्नानि पावमानाभिषिद्धिते ॥ ५ ॥

‘इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्’^५ छन्दोभेदेन भिद्यते ।

देवताभेदभिन्नानि ‘वायुवा याहि दर्शत’^६ ॥ ६ ॥

आत्मदृष्टेषु सूक्तेषु क्वचित् संयोजयन्ति च ।

दृष्टानन्येन ऋषिणा मन्त्रानिह महर्षयः ॥ ७ ॥

आङ्गिरसेन घोरेण दृष्टामेकामिमामृचम् ।

‘अस्मे ‘प्र यन्धि’ मघवन्’ विश्वामित्रस्तथाऽकरोत् ॥ ८ ॥

अन्त्यं^७ तृचं मण्डलस्य ‘जामदग्न्यं वदन्ति हि’^८ ।

‘आ नो मित्रारुणे (°णा’^९ इ)ति^{१०} सूक्तान्ते च न्यवेदयत्^{११} ॥ ९ ॥

सहासनकृतां^{१२} तत्र सम्प्रीतिं कारणं विदुः ।

आत्ममन्त्रसमाश्रिते^{१३} मन्त्रान् पश्यन्ति सङ्गताः ॥ १० ॥

बहवः सन्ति ननु च द्रष्टारो^{१४} द्वैपदस्य ये ।

बन्धुः सुबन्धुरित्येते सत्यं ते आतरोऽभवन् ॥ ११ ॥

१. ‘शि आयतो वेङ्कट. २. कारणं वि^२ अ^१ लअ. ३. ऋषिच्छन्दोदेवतार्थः वि^२; ऋषिच्छन्दोदेवतार्थः ल. ४. ऋ ९, १, १. ५. °देव° वि^२ अ^१. ६. ऋ १, ११, २. ७. ऋ १, २, १. ८-८. प्रवृद्ध वि^२ अ^१; प्र...न्य लअ. ९. ऋ ३, ३६, १०. १०. अन्त्यं वि^२ अ^१ ल; अन्त्यं च लअ. ११-११. सूक्तान्ते च न्यवेदयत् वि^२ अ^१ ल लअ. १२. ऋ ३, ६२, १६. १३-१३. जामदग्न्यं वदन्ति हि वि^२ अ^१ ल लअ; °न्यवेदयत् वेङ्कट. १४. °सन(°त्र अ^१ लअ.)कृतां वि^२ अ^१ लअ. १५. °न्त्रमां वि^२ अ^१ लअ. १६. द्रष्टारो वि^२ अ^१.

द्विपदाश्च समानीताः सूक्तमेकमतोऽभवत्^१ ।
 ददशुः काल एकस्मिन् सर्वे च सह सङ्गताः ॥ १२ ॥
 तदेतच्छाट्यायनके^२ विस्पष्टं प्रतिपादितम् ।
 यथा दृष्टमिदं सूक्तं तत्तत्रैवावधार्यताम् ॥ १३ ॥
 ऋष्यादिभेदः प्रायेण सूक्तभेदस्य कारणम् ।
 कारणान्तरमप्यस्ति दृश्यते यत् कचित्कचित् ॥ १४ ॥
 कर्मानुरोधादपि^३ च सूक्तानां भेद इष्यते ।
 ऋषिच्छन्दोदैवतेषु समानेष्वपि च कचित् ॥ १५ ॥
 तत्रोदाहरणान्याहुर्नवमे मण्डले बुधाः ।
 एकर्विकाणि सूक्तानि 'मन्द्रयां सोम धारया'^४ ॥ १६ ॥
 'सुरूपकृत्नुमृतये'^५ इति सूक्तेषु सप्तसु ।
 देवतेन्द्र ऋषिश्चैको भिद्यते^६ केन हेतुना ॥ १७ ॥
 छन्दश्च षण्णां गायत्री सप्तमेऽनुष्टुबागता ।
 'गायन्ति त्वा गायत्रिणः'^७ कामं तत्तेन भिद्यताम् ॥ १८ ॥
 नोपपादयितुं शक्यं मनुष्यैरत्र कारणम् ।
 'अथापि वासनां कांचित् कथ्यमानामिमां'^८ शृणु ॥ १९ ॥
 सुरूपकृत्नु-सूक्तेन^९ यज्ञ^{१०} आगन्तुमिच्छति ।
 आगते सति कर्तव्यम् 'आ त्वेते(ता)^{११} इति च भाषते ॥ २० ॥
 'युञ्जन्ति ब्रध्नम्'^{१२} इत्यस्मिन् यथा वै सहकारिभिः ।
 यस्मिंश्च काल आयाति तत्सर्वं कथितं विदुः ॥ २१ ॥
 'इन्द्रमिद् गायिनीं बृहत्'^{१३} इति सूक्तेन भाषते ।
 अनेकाद्वातृसन्नावम् इन्द्रमाहात्म्यमेव च ॥ २२ ॥
 बहवो यद्यपीन्द्र त्वां विद्वयन्त इमे जनाः ।
 तान् सर्वानपहाय त्वम् अस्माकं भव केवलः^{१४} ॥ २३ ॥

१. °मेकमतोभवत् वि^१ अ^१ लअ. २. तु जैत्र ३, १६८-१७०. ३. अर्थानु^३ वेंकअ. ४. ऋ ९, ६, १.
 ५. ऋ १, ४, १. ६. भिद्यन्ते वि^२ लअ. ७. ऋ १, १८, १. ८-८. तथापि कारणं किंचित् कथ्य-
 मानमिमं वेंकअ. ९. °सूक्तेषु लअ. १०. यजुः वि^२ अ^१. ११. ऋ १, ३, १. १२. ऋ १, ३, १.
 १३. ऋ १, ७, १. १४. केवलम् वि^१ अ^१ लअ.

‘एन्द्रं सानुसिम्’ इत्यत्र स्तुतादिन्द्रात् ‘स हीच्छति’ ।

धनमात्माभिलषितं सज्जिहीर्षति च स्तुतिम्^१ ॥ २४ ॥

स्तुतमिन्द्रं जिगमिषुम् ऋषिस्त्यक्तुमशक्नुवन् ।

‘इन्द्रेही(०हिं) इ’ति पुनः स्तौति याचते च धनं पुनः ॥ २५ ॥

उक्तमर्थमिमं सर्वं सप्तमेनानुभाषते ।

आनुष्टुभेन सूक्तेन ‘गायन्ति त्वे (त्वा)^२ इ’त्यृषिः पुनः ॥ २६ ॥

कवित्वस्यानुरोधाय^३ तमेवार्थं पुनः कञ्चित् ।

अन्यं प्रकारमाश्रित्य पश्यन्ति च महर्षयः ॥ २७ ॥

भेदस्तत्रापि सूक्तानां भवतीति विनिश्चयः ।

‘नासत्याभ्यां बृहिरिव’^४ सूक्तान्याहुर्निर्दर्शनम् ॥ २८ ॥

स्तौत्यश्विनावृषिस्तेषु^५ सङ्गृह्य च विगृह्य च ।

कक्षीवान् दैर्घतमसः^६ कवित्वं सम्प्रदर्शयन् ॥ २९ ॥

पश्यन्ति तांस्तानुद्दिश्य कामानपि^७ महर्षयः ।

ये ये सूक्तेषु दृश्यन्ते ते च भेदस्य हेतवः ॥ ३० ॥

तथा दर्शनकालस्य भेदश्चैषां विभेदकः ।

स च भेदो ब्राह्मणेषु मन्त्रेष्वपि च दृश्यते ॥ ३१ ॥

महावाक्यानुसारेण^८ सैषा सूक्ष्मेक्षिका बुधैः ।

कार्या भिन्नेषु सूक्तेषु शुद्धमर्थमभीप्सुभिः ॥ ३२ ॥ इति^९ ॥

[८१]

“वसिष्ठो मैत्रावरुणिकृषिः । उषा देवता । प्रगाथश्छन्दः (विषमा बृहत्यः, समाः सत्तेः बृहत्यः)”^{११} ।

प्रत्यु अदश्यायत्युच्छन्तीं दुहिता दिवः ।

अपो महि व्ययति चक्षसे तमो ज्योतिः कृणोति सूनरीं ॥ १ ॥

प्रति । ऊँ इति । अदर्शि । आऽयती । उच्छन्तीं । दुहिता । दिवः ।

अपो इति । महि । व्ययति । चक्षसे । तमः । ज्योतिः । कृणोति । सूनरीं ॥ १ ॥

१. ऋ १, ८, १. २-२. अभीप्सति वैक्रम. ३. स्वयम् अ^१. ४. ऋ १, ९, १. ५. ऋ १, १०, १.
६. कापि तस्यानु^० वि^२; कचित्तस्यानु^० अ^१ लभ. ७. ऋ १, ११६, १. ८. सोऽश्विनौ च ऋषि^० वि^२ अ^१;
सोऽश्विनौ वृषि^० लभ. ९. दैवत^० वि^२ अ^१ लभ. १०. कामानिह वैक्रम. ११. “क्यानुरोधेन वैक्रम.
१२. नास्ति वि^२ अ^१ लभ. १३-१३. नास्ति सूको.

वेङ्कट० वसिष्ठः^१ । प्रति एव इदयते आगच्छन्ती^२ व्युच्छन्ती दिवः दुहिता । ^३अप नयति^४ मइत् तमः^५ दर्शनाय^६, ज्योतिः च कृणोति उषाः ॥ १ ॥

उदुस्त्रियाः सृजते सूर्यः सचां उद्यन्नक्षत्रमर्चिवत् ।

तवेदुषो व्युषि सूर्यस्य च सं भुक्तेन गमेमहि ॥ २ ॥

उत् । उस्त्रियाः । सृजते । सूर्यः । सचां । उत्स्यत् । नक्षत्रम् । अर्चिष्वत् ।

तव । इत् । उषः । विऽउषि । सूर्यस्य । च । सम् । भुक्तेन । गमेमहि ॥ २ ॥

वेङ्कट० उत् एव सृजते सूर्यः रश्मीन् । ^१तथैव सह उद्यत्^२ नक्षत्रम् अपि तेजस्वि^३ भवति । तव इत् हे उषः । व्युच्छने सूर्यस्य च 'सम् गमेमहि अन्नेन'^४ ॥ २ ॥

प्रति त्वा दुहितर्दिव उषो जीरा अभुत्स्महि ।

या वहसि पुरु स्पार्ह वनन्वति रत्नं न दाशुषे मयः ॥ ३ ॥

प्रति । त्वा । दुहितः । दिवः । उषः । जीराः । अभुत्स्महि ।

या । वहसि । पुरु । स्पार्हम् । वनन्वति । रत्नम् । न । दाशुषे । मयः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० प्रति बोधयामः त्वाम् हे दिवः दुहितः । उषः । क्षिप्राः । या त्वम् वहसि बहु स्पृहणीयं धनवति ! रत्नम्, यजमानाय^१ 'मयः सुखं'^२ प्रयच्छसि इति ॥ ३ ॥

उच्छन्ती या कृणोषि मंहना महि प्रख्यै देवि स्वर्दृशे ।

तस्यास्ते रत्नभार्ज ईमहे वयं स्याम मातुर्न सुनवः ॥ ४ ॥

उच्छन्ती । या । कृणोषि । मंहना । महि । प्रख्यै । देवि । स्वः । दृशे ।

तस्याः । ते । रत्नभार्जः । ईमहे । वयम् । स्याम । मातुः । न । सुनवः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० व्युच्छन्ती या करोषि महत्त्वेन महति ! देवि ! ^१'सर्वं भूतं दर्शनाय'^२ प्रकथनाय च तमसः अपनयनाय । तस्याः तव रत्नप्रापणानि याचामहे । तथा कुर्वाणाः वयम् स्याम मातुः इव पुत्राः तव प्रियाः ॥ ४ ॥

तच्चित्रं राध आ भरोषो यद् दीर्घश्रुत्तमम् ।

यत् ते दिवो दुहितर्मर्तभोजनं तद् रास्व भुनजामहे ॥ ५ ॥

१. सिष्ठः ल लभ; नास्ति वि^२. २. 'च्छन्ति मूको. ३-३. वयनं वि^३; अवनं अ^४; इव नं ल लभ. ४. तयोः वि^२ अ^५; तयः ल लभ. ५. 'शना...वि^२ अ^६; 'शना ल लभ. ६-६. सह एव तथा उद्यत् वि^३ ल लभ. ७. 'स्वी मूको. ८-८. सङ्गतेमभिहि अने मूको. ९. 'माना मूको. १०-१०. सुखमयं मूको ११. नास्ति मूको. १२-१२. 'भूतदर्शं मूको; सर्वभूतदर्शं ल प्रस्तावः.

तत् । चित्रम् । राधः । आ । भ्र । उषः । यत् । दीर्घश्रुत्स्तम् ।

यत् । ते । दिवः । दुहितः । मर्तभोजनम् । तत् । रास्व । भुनजामहै ॥ ५ ॥

वेङ्कट० तत् चापनीयम् धनम् आ हर उषः^१, यत् अत्यन्तं दीर्घकालं श्रूयते । यत् च ते हे दिवः दुहितः ! मनुष्याणां भोजनसाधनं भवति, तत् अस्मभ्यं प्रयच्छ, तत् वयम् भुनजामहै ॥ ५ ॥

श्रवः सूरिभ्यो अमृतं वसुत्वनं वाजो अस्मभ्यं गोमंतः ।

चोदयित्री मघोनः सनुतावत्युषा उच्छदप स्निधः ॥ ६ ॥

श्रवः । सूरिभ्यः । अमृतम् । वसुत्वनम् । वाजान् । अस्मभ्यम् । गोमंतः ।

चोदयित्री । मघोनः । सनुतावती । उषाः । उच्छत् । अप । स्निधः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० श्रवणीयम् स्तोत्रभ्यः अन्नम् वसुमन्त्रम्^१ च अस्मभ्यम् च अन्नानि गोयुक्तानि चोदयित्री धनवतः शब्दवती उषाः 'अप उच्छत्' शत्रून् । प्रदापयतु आढ्यान् अस्माकं^२ धनम्, विनाशयतु च शत्रून् इति ॥ ६ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके षष्ठाध्याये प्रथमो वर्गः^३ ॥

[८२]

^४वसिष्ठो मैत्रावरुणिक्रषिः । इन्द्रावरुणौ देवता । जगती छन्दः^५ ।

इन्द्रावरुणा युवमध्वराय नो विशे जनाय महि शर्म यच्छतम् ।

दीर्घप्रयज्युमति यो वनुष्यति वयं जयेम पृतनासु दूढयः ॥ १ ॥

इन्द्रावरुणा । युवम् । अध्वराय । नः । विशे । जनाय । महि । शर्म । यच्छतम् ।

^६दीर्घप्रयज्युम् । अति । यः । वनुष्यति । वयम् । जयेम । पृतनासु । दुःस्थः^७ ॥ १ ॥

वेङ्कट० इन्द्रावरुणौ ! युवाम्^८ अस्माकं यज्ञाय विशे दासभूतायै^९ जनाय च पुत्राय च महत् सुखम् दत्तम्^{१०} । दीर्घप्रतयज्ञम् अति हिनस्ति यः, तादृशान् दुर्बुद्धीन् वयम् सङ्ग्रामेषु जयेम ॥ १ ॥

सम्राट् अन्यः स्वराट् अन्य उच्यते वां महान्ताविन्द्रावरुणा महावसू ।

विश्वे देवासः परमे व्योमनि सं वामोजो वृषणा सं बलं दधुः ॥ २ ॥

सम्राट् । अन्यः । स्वराट् । अन्यः । उच्यते । वाम् । महान्तौ । इन्द्रावरुणा । महावसू इति महावसू ।

विश्वे । देवासः । परमे । विओमनि । सम । वाम् । ओजः । वृषणा । सम । बलम् । दधुः ॥ २ ॥

वेङ्कट० सम्राट् इति अन्यः, स्वराट् अन्यः उच्यते युवयोः । सर्वेषां राजा^{११} सम्राट् 'इति वरुणमाह' ।

१. चापनीयम् वि^१ ल; वननीयम् अ^१; चापनीयम् ल लख. २. ओ मूको. ३. 'मस्य वि' अ^१.

४-४. अवेच्छ^० मूको. ५. 'स्मान्' अ^१. ६-६. नास्ति मूको. ७-७. यास्केन (५, २) व्याख्यातः.

८. युवं अ^१. ९. 'ताय ल प्रस्तावः. १०. दत्त ल लख ११. राजां वि^२; राजा अ^१.

स्वयमेव राजन् स्वराड् इति इन्द्रम्^१ आह । महान्तौ इन्द्रावरुणौ महाधनौ^२ । विश्वे देवाः परमे स्थाने स्थितयोः युवयोः बलम्^३ ओजः च सम् दधुः हे वृषणौ! इति ॥ २ ॥

अन्वपां खान्यत्तन्तमोजसा सूर्यमैरयतं दिवि प्रभुम् ।

इन्द्रावरुणा मदे^४ अस्य मायिनोऽपिन्वतमपितः पिन्वतं धियः ॥ ३ ॥

अनु । अपाम् । खानि । अतन्तम् । ओजसा । आ । सूर्यम् । ऐरयतम् । दिवि । प्रभुम् ।

इन्द्रावरुणा । मदे । अस्य । मायिनः । अपिन्वतम् । अपितः । पिन्वतम् । धियः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० मेघस्थानाम् अपाम् द्वाराणि बलेन अनु अतन्तम्^५ । दिवि च सूर्यम् आ रोहयतं प्रापयतम् प्रभुम् । हे इन्द्रावरुणौ! मदे अस्य सोमस्य^६ प्रज्ञावतः परितः उदकानि अपिन्वतम्^७, पिन्वतम् च कर्माणि । "अपिशब्दः परिपर्यायः" ॥ ३ ॥

युवामिद् युत्सु पृतनासु वह्नयो युवां क्षेमस्य प्रसवे मितज्ञवः ।

ईशाना वस्व उभयस्य कारव इन्द्रावरुणा सुहवा हवामहे ॥ ४ ॥

युवाम् । इत् । युत्सु । पृतनासु । वह्नयः । युवाम् । क्षेमस्य । प्रसवे । मितज्ञवः ।

ईशाना । वस्वः । उभयस्य । कारवः । इन्द्रावरुणा । सुहवा । हवामहे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० युवाम् एव युद्धेषु सेनासु च बोद्धारः हवामहे । युवाम् एव क्षेमस्य "प्रसवनिमित्तं मितज्ञानुकाः" अभिगच्छन्तः हवामहे । ईशाना वस्वः^८ उभयस्य^९ दिव्यस्य च पार्थिवस्य च स्रोतारः इन्द्रावरुणौ! स्वाह्वानौ^{१०} हवामहे ॥ ४ ॥

इन्द्रावरुणा यद्विमानि चक्रथुर्विश्वा जातानि भुवनस्य मज्मना ।

क्षेमेण मित्रो वरुणं दुवस्यति मरुद्भिर्गुणः शुभमन्य ईयते ॥ ५ ॥

इन्द्रावरुणा । यत् । इमानि । चक्रथुः । विश्वा । जातानि । भुवनस्य । मज्मना ।

क्षेमेण । मित्रः । वरुणम् । दुवस्यति । मरुद्भिः । उग्रः । शुभम् । अन्यः । ईयते ॥ ५ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्रावरुणौ! यत् इमानि चक्रथुः विश्वानि अपि जातानि भुवनस्य अस्य बलेन । तयोः एकः वरुणस्य क्षेमार्थम् मित्रः देवः तं परिचरति । मरुद्भिः उद्गूर्णः कल्याणम् अन्यः इन्द्रः गच्छति ॥ ५ ॥

११ इति पञ्चमाष्टके षष्ठाध्याये द्वितीयो वर्गः ११

१. वरुणम् मूको. २. धना मूको. ३. सर्वे देवाः व० मूको. ४. तृप्तम् मूको. ५. सोम अ० ल लअ; स्तोमः वि०. ६. अपिबतं वि० अ०. ७-७. अपि शब्दपरिचर्याय मूको. ८-८. मित्तमवजा० मूको. ९. नास्ति मूको. १०. ना मूको. ११-११. नास्ति मूको.

महे शुल्काय वरुणस्य नु त्विष ओजो मिमाते ध्रुवमस्य यत् स्वम् ।

अजामिमन्यः इत्ययन्तमातिरद् दध्रेभिर्न्यः प्र वृणोति भूर्यसः ॥ ६ ॥

महे । शुल्काय । वरुणस्य । नु । त्विषे । ओजः । मिमाते इति । ध्रुवम् । अस्य । यत् । स्वम् ।
अजामिम् । अन्यः । इत्ययन्तम् । आ । आतिरत् । दध्रेभिः । अन्यः । प्र । वृणोति । भूर्यसः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० महते बन्धनाय वरुणस्य क्षिप्रं दीप्ताय बलम् उपवृहितं कुरुतः^१ इन्द्रावरुणौ, यत्
अस्य वरुणस्य ध्रुवम् स्वभूतं भवति बलम् । पापकृतां बन्धनाय वरुणबलम् इन्द्रः च
उपवृद्धयतोत्यर्थः । इन्द्रावरुणयोः एकः^२ अजामिम् अबन्धुं व्रतानि श्रययन्तम्^३ आ तिरति^४ ।
तिरतिः^५ विनाशकर्मा । विनाशयति । स्वल्पैरुपायैः अन्यः^६ प्र वारयति बहून् शत्रून् ।
'दध्रेभिश्चित्समृता हंसि भूर्यसः' (ऋ १, ३१, ६) इत्युक्तम् ॥ ६ ॥

न तमंहो न दुरितानि मर्त्यमिन्द्रावरुणा न तपः कुतश्चन ।

यस्य देवा गच्छथो वीथो अध्वरं न तं मर्तस्य नशते परिहृतिः ॥ ७ ॥

न । तम् । अंहः । न । दुःश्रितानि । मर्त्यम् । इन्द्रावरुणा । न । तपः । कुतः । चन ।
यस्य । देवा । गच्छथः । वीथः । अध्वरम् । न । तम् । मर्तस्य । नशते । परिहृतिः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० न तम् अंहः न च दुरितानि मर्त्यम् हे इन्द्रावरुणौ ! न अपि तापकम्^१ अन्यत् कुतः
चित् आगच्छति । यस्य देवौ ! अभि गच्छथः^२, कामयेथे च यज्ञम्, न तम् मनुष्यस्य
व्याप्नोति परिबाधा ॥ ७ ॥

अर्वाङ्मनरा दैव्येनावसा गतं शृणुतं हवं यदि मे जुजोषथः ।

युवोहि सख्यमुत वा यदार्प्यं मर्दीकमिन्द्रावरुणा नि यच्छतम् ॥ ८ ॥

अर्वाङ् । नरा । दैव्येन । अवसा । आ । गतम् । शृणुतम् । हवम् । यदि । मे । जुजोषथः ।
युवोः । हि । सख्यम् । उत । वा । यत् । आर्प्यम् । मर्दीकम् । इन्द्रावरुणा । नि । यच्छतम् ॥

वेङ्कट० अभिमुखम् आ गच्छतम् नरौ ! देवयोः युवयोः उचितेन रक्षणेन । शृणुतम् च ह्वानम्
यदि मे प्रीयेथे^१ । युवयोः हि सख्यम् अपि च यत् ज्ञातेयं सह भवतः । तथा सति
सुखकरम् इन्द्रावरुणौ ! तदुभयम् अस्मासु कुरुतमिति ॥ ८ ॥

अस्माकमिन्द्रावरुणा भरेभरे पुरोयोधा भवतं कृष्टयोजसा ।

यद् वां हवन्त उभये अर्धं स्पृधि नरस्तोकस्य तनयस्य सतिषु ॥ ९ ॥

१. कुरुत वि^३ अ^१; कुरु कुरुतम् ल लअ. २. एते मूको. ३-३. जाति मूको. ४. तरतिः मूको.
५-५. त्रुटितम् वि^३ अ^१. ६-६. नावि ताव^० मूको. ७. 'अ वि^३ अ^१ ल; 'थं लअ. ८. प्रिये'
वि^३ अ^१,

अस्माकम् । इन्द्रावरुणा । भरेऽभरे । पुरःस्योधा । भवतम् । कृष्टिऽओजसा ।
यत् । वाम् । हवन्ते । उभये । अध । स्पृधि । नरः । तोकस्य । तनयस्य । सतिषु ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अस्माकम् इन्द्रावरुणौ ! सङ्ग्रामे पुरोयोदारौ भवतम् हे कर्षणशीलबलौ ! यदा वाम्
हवन्ते उभये सैनिकाः सङ्ग्रामे मनुष्याः पुत्रस्य तत्पुत्रस्य च लाभेषु इति ॥ ९ ॥

अस्मे इन्द्रो वरुणो मित्रो अर्यमा युष्मं यच्छन्तु महि शर्म सप्रथः ।

अवधं ज्योतिरदितेऋतावृधो देवस्य श्लोकं सवितुर्मनामहे ॥ १० ॥

अस्मे इति । इन्द्रः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । युष्मम् । यच्छन्तु । महि । शर्म । सुप्रथः ।

अवधम् । ज्योतिः । अदितेः । ऋतऽवृधः । देवस्य । श्लोकम् । सवितुः । मनामहे ॥ १० ॥

वेङ्कट० अस्मभ्यम् इन्द्रादयः अन्नम् यच्छन्तु महत् च सुखं सर्वतः पृथुतमम् । बाधकरहितम्
ज्योतिः अदितेः यज्ञस्य वर्धयिष्याः भवतु । देवस्य च सवितुः श्लोकम् अन्वहं ब्रूमः युवयोः
प्रसादादिति ॥ १० ॥

^१इति पञ्चमाष्टके षष्ठाध्याये तृतीयो वर्गः^२ ॥

[८३]

^३वसिष्ठो मैत्रावरुणैर्ऋषिः । इन्द्रावरुणौ देवता । जगती छन्दः^४ ।

युवां नरा पश्यमानासु आप्यं प्राचा गव्यन्तः पृथुपर्शवो ययुः ।

दासा च वृत्रा हतमार्याणि च सुदासमिन्द्रावरुणावसावतम् ॥ १ ॥

युवाम् । नरा । पश्यमानासः । आप्यम् । प्राचा । गव्यन्तः । पृथुपर्शवः । ययुः ।

दासा । च । वृत्रा । हतम् । मार्याणि । च । सुदासम् । इन्द्रावरुणा । अवसा । अवतम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० युवाम् नरौ ! पश्यमानाः^१ ज्ञातेयम्^२ युवयोः यज्ञार्थं प्राङ्मुखं बहिः आहूतुं^३ गा इच्छन्तः^४
^५पृथुपर्शवः आत्तपृथ्वश्चपर्शवः^६ यान्ति । दासान् उपक्षपयितृन् वृत्राणि उपद्रवान्^७ च आर्यैरपि
कृतान् विनाशयतम् । पैजवनम् सुदासम् इन्द्रावरुणौ ! रक्षतम् ॥ १ ॥

यत्रा नरः समयन्ते कृतध्वजो यस्मिन्नाजा भवति किं चन प्रियम् ।

यत्रा भयन्ते भुवना स्पर्द्धशस्तत्रा न इन्द्रावरुणाधि वोचतम् ॥ २ ॥

१. तदा वि^१ ल लभ. २-२. नास्ति मूको. ३. पश्यन्तः ल प्रस्तावः. ४. °तेय मूको.

५-५. अगा इच्छन्तः ल लभ अ^१; आगच्छन्तः वि^१. ६-६. पृथु पशु पशवः आत्तपृथवः च पशवः वि^१ अ^१ ल;

प्रथु प्रगिव पशव आत्त प्रथश्च पशो लभ. ७. °द्रवान् मूको.

यत्र । नरः । समऽअर्यन्ते । कृतऽध्वजः । यस्मिन् । आज्ञा । भवति । किम् । चन । प्रियम् ।
यत्र । भयन्ते । भुवना । स्वऽदृशः । तत्र । नः । इन्द्रावरुणा । अधि । वोचतम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० यत्र मनुष्याः सङ्गच्छन्ते उच्छ्रितपताकाः । ध्वजतेः उच्छ्रयतिकर्मणः^१ । यस्मिन् सङ्ग्रामे
भवति यत् किञ्चिदपि मनुष्यस्य अभिमतम् अन्नादिकम् । यत्र बिभ्यति भूतानि स्वर्देशः
च देवाः । हिंसासम्भवाद्^२ भयम् । तत्र अस्माकम् इन्द्रावरुणौ ! अधि वोचतम्^३ एत एव
परान्ति^४ जयन्तु इति ॥ २ ॥

सं भूम्या अन्तां ध्वसिरा अदक्षतेन्द्रावरुणा दिवि घोष आरुहत् ।

अस्थुर्जनानामुप मामरातयोऽर्वागर्वसा हवनश्रुता गतम् ॥ ३ ॥

सम् । भूम्याः । अन्ताः । ध्वसिराः । अदक्षत । इन्द्रावरुणा । दिवि । घोषः । आ । अरुहत् ।
अस्थुः । जनानाम् । उप । माम् । अरातयः । अर्वाक् । अर्वसा । हवनऽश्रुता । आ । गतम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० भूम्याः अन्ताः ध्वंसनशीलाः सम् दृश्यन्ते । ध्वंसयन्ति चतस्रः दिशः सैनिका अधिष्ठिताः ।
तथा 'इन्द्रावरुणौ ! दिवि सैनिकानां' शब्दः आरोहणं करोति । जनानाम् अरातयः च माम्
'उप तिष्ठन्ति' । अभिमुखं रक्षणार्थं हे हवनश्रुतौ ! आ गच्छतम् ॥ ३ ॥

इन्द्रावरुणा वधनाभिरप्रति भेदं वन्वन्ता प्र सुदासमावतम् ।

ब्रह्माण्येषां शृणुतं हवींमनि सत्या तृत्सूनामभवत् पुरोहितिः ॥ ४ ॥

इन्द्रावरुणा । वधनाभिः । अप्रति । भेदम् । वन्वन्ता । प्र । सुदासम् । आवतम् ।
ब्रह्माणि । एषाम् । शृणुतम् । हवींमनि । सत्या । तृत्सूनाम् । अभवत् । पुरोहितिः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्रावरुणौ ! वधैः अप्रतिगतशत्रुकं भेत्तारं कुलस्य चायमानं^१ हिंसन्तौ प्र आवतम् सुदासम् ।
ब्रह्माणि च एषाम् शृणुतम् हवने । सत्यभरा भवतु तृत्सूनाम् पुरोहितिः इति च । यत्
अस्मान् एते पुरो दधुः तृत्सवः, तत् फलतु एषाम् इति ॥ ४ ॥

इन्द्रावरुणावभ्या तपन्ति माघान्यर्यो वनुषामरातयः ।

युवं हि वस्व उभयस्य राजथोऽर्ध स्मा नोऽवतं पार्ये दिवि ॥ ५ ॥

इन्द्रावरुणौ । अभि । आ । तपन्ति । मा । अघ्नानि । अर्यः । वनुषाम् । अरातयः ।
युवम् । हि । वस्वः । उभयस्य । राजथः । अर्ध । स्म । नः । अवतम् । पार्ये । दिवि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्रावरुणौ ! माम् अभि आ तपन्ति शत्रोः अघानि आहन्तृणि प्रहरणानि हिंसतां^१ शत्रूणां

१. 'च्छ्रयक' वि^२ ल; 'च्छ्रयतक' अ^३; 'च्छ्रयतक' लअ. २. 'संभावा' मूको. ३-३. 'त एव राजं
ल लअ; एतमेवपरात्रं वि^२ अ^३. † राजानं ल प्रस्तावः. ४-४. 'रुणो...सै' वि^२ अ^३; 'णौ दिव ल लअ.
५-५. उ अवति' मूको. ६. चाषमा' ल लअ; तु. क (७, १८, १९ प्रभृ.) भाष्यम्. ७. वृटितम् वि^२ अ^३;
हिंसितां ल लअ.

करादीनाम् अप्रदानानि । युवाम् हि उभयस्य दिव्यस्य च पार्थिवस्य च धनस्य राजथः । तथा सति
अस्मान् रक्षतम्^१ 'पार्थे दिवसे अन्तिमे'^२ सङ्ग्रामस्य अह्नि ॥ ५ ॥

^३इति पञ्चमाष्टके षष्ठाध्याये चतुर्थो वर्गः^४ ॥

युवां हवन्त उभयांस आजिष्विन्द्रं च वस्वो वरुणं च सातये ।

यत्र राजभिर्दशभिर्निवाधितं प्र सुदासमावतं तृत्सुभिः सह ॥ ६ ॥

युवाम् । हवन्ते । उभयांसः । आजिषु । इन्द्रम् । च । वस्वैः । वरुणम् । च । सातये ।

यत्र । राजभिः । दशभिः । निवाधितम् । प्र । सुदासम् । आवतम् । तृत्सुभिः । सह ॥ ६ ॥

वेङ्कट० युवाम् हवन्ते उभये सैनिकाः सङ्ग्रामेषु इन्द्रम्^५ वरुणम् च धनस्य भजनाय^६ । यस्मिन् सङ्ग्रामे
'शत्रुभिः दशभिः' राजभिः नितरां बाधितम्^७ प्र आवतम् सुदासम् राजानं सर्वैः तृत्सुभिः सह ॥ ६ ॥

दश राजानः समिता अयज्यवः सुदासमिन्द्रावरुणा न युयुधुः ।

स्त्या नृणामग्रसदामुपस्तुतिर्देवा एषामभवन् देवहूतिषु ॥ ७ ॥

दश । राजानः । समस्ताः । अयज्यवः । सुदासम् । इन्द्रावरुणा । न । युयुधुः ।

स्त्या । नृणाम् । अग्रसदाम् । उपस्तुतिः । देवाः । एषाम् । अभवन् । देवहूतिषु ॥ ७ ॥

वेङ्कट० दश राजानः सङ्गताः अयष्टारः सुदासम् इन्द्रावरुणौ ! न युयुधुः भवद्भ्यां परिगृहीतम् ।
स्त्या नृणाम् हविषि सीदताम् उपस्तुतिः, फलं प्रयच्छति । एषाम् प्रादुर्भवन्ति देवानामा-
ह्वनेषु^८ देवाः च आहूताः तान् उपगच्छन्ति ॥ ७ ॥

दाशराज्ञे परियत्ताय विश्वतः सुदासं इन्द्रावरुणावशिक्षतम् ।

श्वित्यञ्चो यत्र नमसा कपर्दिनो धिया धीवन्तो असंपन्त तृत्सवः ॥ ८ ॥

दाशराज्ञे । परियत्ताय । विश्वतः । सुदासे । इन्द्रावरुणौ । अशिक्षतम् ।

श्वित्यञ्चः । यत्र । नमसा । कपर्दिनः । धिया । धीवन्तः । असंपन्त । तृत्सवः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० दाशराज्ञे परितो युद्धार्थं यतमानाय सर्वतः एव सुदासे हे इन्द्रावरुणौ ! बलं प्रायच्छतम्,
इवेतिमानम्^९ अञ्चन्तः यत्र हविषा सह कपर्दिनः कर्मणा कर्मवन्तः देवान् अस्पृशन् तृत्सवः
च । 'श्वित्यञ्चो मा दक्षिणतः कपर्दाः' (ऋ ७ ३३, १) इत्युक्तम् ॥ ८ ॥

वृत्राण्यन्यः समिथेषु जिघ्रते व्रतान्यन्यो अभि रक्षते सदा ।

हवामहे वां वृषणा सुवृक्तिभिरस्मे इन्द्रावरुणा शर्म यच्छतम् ॥ ९ ॥

१. रक्षत मूको. २-२. व्रुटितम् वि^२ अ^१. ३-३ नास्ति मूको. ४. वर...मज^३ वि^२; वरुणोयं
मज अ^१. ५-५. 'त्रुभि...बाधि' वि^२ अ^१. † दर्शनी ल लअ. ६. देवानाह्वं वि^२ अ^१; देवानमाह्वं लअ.
७. इवेतिमा^३ वि^२ अ^१ ल; इवेतिमानां लअ.

वृत्राणि । अन्यः । समऽङ्घ्रेषु । जिघ्रन्ते । व्रतानि । अन्यः । अभि । रक्षते । सदा ।
हवामहे । वाम् । वृषणा । सुवृक्तिऽभिः । अस्मे इति । इन्द्रावरुणा । शर्म । यच्छतम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धेति ॥ ९ ॥

अस्मे इन्द्रो वरुणो मित्रो अर्यमा द्युम्नं यच्छन्तु महि शर्म सप्रथः ।

अवध्रं ज्योतिरदितेर्ऋतावृधो देवस्य श्लोकं सवितुर्मनामहे ॥ १० ॥

अस्मे इति । इन्द्रः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । द्युम्नम् । यच्छन्तु । महि । शर्म । सप्रथः ।
अवध्रम् । ज्योतिः । अदितेः । ऋतऽवृधः । देवस्य । श्लोकम् । सवितुः । मनामहे ॥ १० ॥

वेङ्कट० पूर्वं व्याख्याता (ऋ ७, ८२, १० द्र.) ॥ १० ॥

इति पञ्चमाष्टके षष्ठाध्याये पञ्चमो वर्गः^१ ॥

[८४]

^१वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । इन्द्रावरुणौ देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^१ ।

आ वाँ राजानावध्वरे वृत्त्यां हव्येभिरिन्द्रावरुणा नमोभिः ।

प्र वाँ घृताचीं बाह्वोर्दधाना परि त्मना विषुरुपा जिगाति ॥ १ ॥

आ । वाम् । राजानौ । अध्वरे । वृत्त्याम् । हव्येभिः । इन्द्रावरुणा । नमःऽभिः ।
प्र । वाम् । घृताचीं । बाह्वोः । दधाना । परि । त्मना । विषुरुपा । जिगाति ॥ १ ॥

वेङ्कट० आ वर्तयामि वाम् राजानौ ! यज्ञे हव्यैः नमस्कारैः च इन्द्रावरुणौ ! परि गच्छति वाम्
जुहुः बाह्वोः ध्रियमाणा स्वयमेव नानाविधैः हविर्भिः नानारूपा ॥ १ ॥

युवो राष्ट्रं बृहदिन्वति द्यौर्यौ सेतुभिररज्जुभिः सिनीथः ।

परि नो हेळो वरुणस्य वृज्या उरुं न इन्द्रः कृणवदु लोकम् ॥ २ ॥

युवोः । राष्ट्रम् । बृहत् । इन्वति । द्यौः । यौ । सेतुऽभिः । अरज्जुऽभिः । सिनीथः ।
परि । नः । हेळः । वरुणस्य । वृज्याः । उरुम् । नः । इन्द्रः । कृणवत् । ऊँ इति । लोकम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० युवयोः महत् राष्ट्रम् द्यौः वर्षेण प्रीणयति । यौ युवां रज्जुवर्जितैः सेतुभिः^२ बन्धकैः
बध्नीथः पापकृतः । ते हि रोगादिना अभिभूयन्ते । वरुणस्य क्रोधः अस्मान् परि वर्जयतु । विस्तीर्णं
लोकम् अस्माकम् इन्द्रः च करोतु ॥ २ ॥

कृतं नो यज्ञं विदथेषु चारुं कृतं ब्रह्माणि सूरिषु प्रशस्ता ।

उपो रयिर्देवजूतो न एतु प्र णः स्पार्हाभिरूतिभिस्तिरेतम् ॥ ३ ॥

कृतम् । नः । यज्ञम् । विदथेषु । चारुम् । कृतम् । ब्रह्माणि । सूरिषु । प्रशस्ता ।

उपो इति । रयिः । देवजूतः । नः । एतु । प्र । नः । स्पार्हाभिः । ऊतिभिः । तिरेतम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० कुरुतम् अस्माकम् यज्ञम् गृहेषु चारुम् । कुरुतम् च स्तोत्राणि स्तोत्रेषु प्रशस्तानि ।

उप^१ गच्छतु अस्मान् रयिः देवप्रेरितः । प्रवर्धयतम् अस्मान् स्पृहणीयैः रक्षणैः ॥ ३ ॥

अस्मे इन्द्रावरुणा विश्ववारं रयिं धत्तं वसुमन्तं पुरुक्षुम् ।

प्र य आदित्यो अनृता मिनात्यमिता शूरो दयते वसूनि ॥ ४ ॥

अस्मे इति । इन्द्रावरुणा । विश्ववारम् । रयिम् । धत्तम् । वसुमन्तम् । पुरुक्षुम् ।

प्र । यः । आदित्यः । अनृता । मिनाति । अमिता । शूरः । दयते । वसूनि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अस्मासु इन्द्रावरुणौ ! विश्वैः वरणीयम् रयिम् धत्तम् वासयितृभिः पुरुषैः तद्वन्तं बहूनां शब्दनीयम् । प्र मिनाति यः अदितेः पुत्रः अनृतानि^१ भूतानि सर्वतः^२ । अस्मभ्यं धनानि प्रयच्छतु^३ इति वाक्यशेषः । एवम् अमितानि धनानि शूरः इन्द्रः च प्रयच्छतीति ॥ ४ ॥

इयमिन्द्रं वरुणमष्ट मे गीः प्रावत् तोके तनये तूतुजाना ।

सुरत्नासो देववीति गमेम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

इयम् । इन्द्रम् । वरुणम् । अष्ट । मे । गीः । प्र । आवत् । तोके । तनये । तूतुजाना ।

सुरत्नासः । देववीतिम् । गमेम । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इयम् मदीया स्तुतिः इन्द्रावरुणौ अश्नुते । ‘प्र आगच्छत्’ पुत्रार्थं पौत्रार्थं^४ च त्वरमाणा । शोभनधनाः यज्ञं वयं प्राप्नुयामेति ॥ ५ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके षष्ठाध्याये षष्ठो वर्गः’ ॥

[८५]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिक्रंषिः । इन्द्रावरुणौ देवता । त्रिष्टुप् छन्दः’ ।

पुनीषे वामरक्षसं मनीषां सोममिन्द्राय वरुणाय जुह्वत् ।

घृतप्रतीकामुषसं न देवीं ता नो यामन्नुष्यतामभीके ॥ १ ॥

१. प्रशस्ता वि^१ ल लअ. २. हि उप मूको. ३. अनृतानि मूको. ४. त्रुटितम् वि^२ अ^१;
सवजः ल लअ. ५. ‘च्छन्तु वि^३ अ^१. ६-६. प्रागच्छन् वि^३; प्रागच्छन् ल लअ. ७. तु. ऋ ७, ६७, ६
भाष्यम्; पौत्रं मूको. ८-८. नास्ति मूको.

पुनीषे । वाम् । अरक्षसम् । मनीषाम् । सोमम् । इन्द्राय । वरुणाय । जुह्वत् ।

घृतऽप्रतीकाम् । उषसम् । न । देवीम् । ता । नः । यामन् । उरुष्यताम् । अभीके ॥ १ ॥

वेङ्कट० शोधयामि अहं युवयोः बाधकरहिताम् स्तुतिम् । न हि अनयोः स्तोतारं कश्चित् बाधते । सोमम् इन्द्रावरुणाभ्याम् जुह्वत् । घृतावयवां घृतसहिताम् स्तुतिम् उषसम् इव देवनशीलाम् । तौ अस्मान् गमने रक्षताम् सङ्ग्रामे ॥ १ ॥

स्पर्धन्ते वा उ देवहूये अत्र येषु ध्वजेषु दिद्यवः पतन्ति ।

युवं तां इन्द्रावरुणावमित्रान् हतं पराचः शर्वा विषूचः ॥ २ ॥

स्पर्धन्ते । वै । ऊँ इति । देवऽहूये । अत्र । येषु । ध्वजेषु । दिद्यवः । पतन्ति ।

युवम् । तान् । इन्द्रावरुणौ । अमित्रान् । हतम् । पराचः । शर्वा । विषूचः ॥ २ ॥

वेङ्कट० अस्मिन् देवह्वाने जनाः स्पर्धन्ते, अहमहमिकया वां ह्वयन्ते । येषु जनेषु साङ्ग्रामिकेषु ध्वजेषु आयुधानि पतन्ति । येषां सङ्ग्रामः प्रादुर्भवतीत्यर्थः । युवाम् तान् हे इन्द्रावरुणौ ! अमित्रान् हतम् प्राङ्मुखान् आयुधेन नानादिकान् ॥ २ ॥

आपश्चिद्धि स्वयंशसः सदःसु देवीरिन्द्रं वरुणं देवता धुः ।

कृष्टीरन्यो धारयति प्रविक्ता वृत्राण्यन्यो अप्रतीनि हन्ति ॥ ३ ॥

आपः । चित् । हि । स्वयंशसः । सदःसु । देवीः । इन्द्रम् । वरुणम् । देवता । धुरिति धुः ।

कृष्टीः । अन्यः । धारयति । प्रविक्ताः । वृत्राणि । अन्यः । अप्रतीनि । हन्ति ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आपः चित् च अन्तरिक्ष्याः स्वभूतयशसः स्वेषु स्थानेषु देवीः इन्द्रावरुणौ देवते धारयन्ति । मध्यमे स्थाने पठितौ इन्द्रावरुणौ अन्तरिक्षम् धारयति इत्यर्थः । अन्तरिक्षनाम च भवति 'आपः' (निघ १, ३) इति । मनुष्यान् एकः वरुणः धारयति प्रकर्षेण व्याप्तान् । शत्रून् अन्यः अप्रतिगतान् इन्द्रः हन्ति ॥ ३ ॥

स सुक्रतुर्ऋतचिदस्तु होता य आदित्य शर्वसा वां नमस्वान् ।

आववर्तदवसे वां हविष्मानसदित् स सुविताय प्रयस्वान् ॥ ४ ॥

सः । सुऽक्रतुः । ऋतऽचित् । अस्तु । होता । यः । आदित्या । शर्वसा । वाम् । नमस्वान् ।

आऽववर्तत् । अवसे । वाम् । हविष्मान् । असत् । इत् । सः । सुविताय । प्रयस्वान् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सः सुप्रज्ञः भवतु सुकर्मा वा सत्यज्ञः होता, यः हे आदित्यो ! वेगेन नमस्कारयुक्तः आववर्तयति वाम् रक्षणार्थम् । पुनः वाम् इति पूरणम् । हविष्मान् भवति एव सः अभ्युदयाय अन्नवान् हविष्मान् इति ॥ ४ ॥

१. जुह्वन् मूको. २. शीलं मूको. ३. तव वि^१ ल लज्ज; सह अ^१. ४. अस्मात् वि^२ ल लज्ज.

५. ऽङ्ग्रामैः मूको. ६. पराङ्मुखान् वि^२. ७. युक्तम् मूको.

इयमिन्द्रं वरुणमष्ट मे गीः प्रावत् तोके तनये तूतुजाना ।

सुरत्नासो देववीति गमेम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

इयम् । इन्द्रम् । वरुणम् । अष्ट । मे । गीः । प्र । आवत् । तोके । तनये । तूतुजाना ।

सुरत्नासः । देवस्वीतिम् । गमेम् । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० पूर्वं व्याख्याता (ऋ ७, ८४, ५ द्र.) ॥ ५ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके षष्ठाध्याये सप्तमो वर्गः’ ॥

[८६]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिक्रूषिः । वरुणो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः’ ।

धीरा त्वंस्य महिना जनूंषि वि यस्तस्तम्भ रोदसी चिदुर्वी ।

प्र नार्कमृष्वं नुनुदे बृहन्तं द्विता नक्षत्रं पप्रथच्च भूम ॥ १ ॥^१

धीरा । तु । अस्य । महिना । जनूंषि । वि । यः । तस्तम्भ । रोदसी इति । चित् । उर्वी इति ।

प्र । नार्कम् । ऋष्वम् । नुनुदे । बृहन्तम् । द्विता । नक्षत्रम् । पप्रथत् । च । भूम ॥ १ ॥

वेङ्कट० स्थिराणि अविचालीनि^१ वरुणस्य महत्त्वेन सर्वाणि जातानि भूतानि, यो विस्तीर्णे द्यावापृथिव्यौ वि अस्तन्नात्^२ । प्र नुनुदे तृतीयं लोकम्, आदित्यं वा दर्शनीयं महान्तं सोमं वरुणः । दिवा नक्षत्रं पृथिव्यां च भूतजातं^३ द्वैधम् पप्रथत् उभयत्र प्रथितं करोति ॥ १ ॥

उत स्वयां तन्वा उ सं वदे तत् कदा न्वन्तर्वरुणे भुवानि ।

किं मे हव्यमहृणानो जुषेत कदा मृलीकं सुमना अभि ख्यम् ॥ २ ॥

उत । स्वयां । तन्वा । सम् । वदे । तत् । कदा । नु । अन्तः । वरुणे । भुवानि ।

किम् । मे । हव्यम् । अहृणानः । जुषेत । कदा । मृलीकम् । सुमनाः । अभि । ख्यम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० अपि च आत्मीयेन पुत्रेण सह अहम् एतत् वदामि । कदा अहं वरुणस्य अन्तः भवानीति । किम् च मे हव्यम् वरुणः अक्रुद्धः^४ जुषेत^५ । कदा च अहं सुखचितारम्^६ सुमनाः अभि पश्यामि ॥ २ ॥

पृच्छे तदेनो वरुण दिदृक्षूषो एमि चिकितुषो विपृच्छम् ।

समानमिन्मे क्वयश्चिदाहुरयं ह तुभ्यं वरुणो हणीते ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. तु. ऋ ७, ९९, २; १०, ६२, ३. ३. अविचलानि ल वि^१. ४. *स्तद्विध्मान् मूको. ५. *जात मूको. ६. *क्रुद्ध मूको. ७. जुषे च वि^२ अ^३ ल; जजृषेत लक्ष. ८. सुखशयि^० वि^३ अ; खशयिता^० ल लक्ष; *तारं चाहं च वि^२ अ^३; *तारम् अहं च ल लक्ष,

पृच्छे । तत् । एतः । वरुण । दिदक्षुः^१ । उपो इति । एमि । चिकितुषः । विऽपृच्छम् ।
समानम् । इत् । मे । कवयः । चित् । आहुः । अयम् । ह । तुभ्यम् । वरुणः । हृणीते ॥ ३ ॥

वेङ्कट० पृच्छामि वरुण ! तत् पापम् अहम् दिदक्षुः^१ सर्वं भूतम् । यो मां^२ मद्विदक्षयाऽऽगच्छति तं
पृच्छामि । तथा अहम् एव अन्यान् चिकितुषः जनान् उप^३ गच्छामि, विविधं च पृच्छामि । तत्र च
सर्वं एव कवयः समानम् एव मम आहुः—अयं ह तुभ्यम् वरुणः क्रुध्यति इति ॥ ३ ॥

किमार्ग आस वरुण ज्येष्ठं यत् स्तोतारं जिघांससि सखायम् ।

प्र तन्मे वोचो दूळभ स्वधावोऽव त्वानेना नमसा तुर इयाम् ॥ ४ ॥

किम् । आर्गः । आस । वरुण । ज्येष्ठम् । यत् । स्तोतारम् । जिघांससि । सखायम् ।
प्र । तत् । मे । वोचः । दुःऽदूढम् । स्वधाऽवः । अव । त्वा । अनेनाः । नमसा । तुरः । इयाम् ॥

वेङ्कट० किम् मम प्रवृद्धतरम् पापम् आस वरुण ! यत् त्वम् स्तोतारम् जिघांससि पाशैर्बध्नन्
सखायम् । प्र ब्रूहि तत् पापं मम हे दुर्दम्भ ! बलवन् ! । उक्ते तस्मिन् पापे प्रायश्चित्तं
“कृत्वा अनेनाः सन् त्वाम्” अभिमुखं गच्छामि हविषा सह त्वरमाणः । अत्र शौनकः—

“वरुणस्य गृहान् रात्रौ वसिष्ठः स्वप्न आचरत्” ।

प्रविवेशाथ तं तत्र श्वा नदन् अभ्यधावत्” ॥

स तं प्रस्वापयामास जनमन्यं च वारुणम् ।

ततस्तु वरुणो राजा स्वैः पाशैः प्रत्यबध्यत्” ॥

स बद्धः पितरं सूक्तैश्चतुर्भिरथ उत्तरैः ।

अभिपुष्टाव ‘धीरे(रा)’ इति मुमोचैनं ततः पिता” ॥

‘ध्रुवास्तु’ त्वे(त्वा) इति चोक्तायां पाशाः मुमुचिरे सुतम् ॥”

(बृदे ६, ११-१५) इति ॥”

अव द्रुग्धानि पित्र्या सृजा नोऽव या वयं चकृमा तनूभिः ।

अव राजन् पशुतृपं न तायुं सृजा वत्सं न दाम्नो वसिष्ठम् ॥ ५ ॥

अव । द्रुग्धानि । पित्र्या । सृज । नः । अव । या । वयम् । चकृम । तनूभिः ।

अव । राजन् । पशुतृपम् । न । तायुम् । सृज । वत्सम् । न । दाम्नः । वसिष्ठम् ॥ ५ ॥

१. वैष १, १५६८ j द्र. २. मा मूको. ३. अप मूको. ४-४. कृतवानेन सं त्वं मूको.
५-५. स्वप्नमाचरन् मूको. ६. नन्दन् वि^१ अ^१. ७. अभ्यधावत् मूको. ८. ‘त्यबुध्य’ वि^२ अ^१. ९. बुध्वा
वि^२ अ^१; बुद्धा ल लञ. १०. ऋ ७, ८६, १. ११. कचित् मूको. १२. ध्रुवांस मूको. १३. ऋ ७, ८८, ७.
१४. चोक्ताभ्यां मूको. १५. पाशान् मूको. १६-१६. अस्मात्त्रमोचिरे बृदे. १७. तु. ऋ ७, ५५, २ भाष्यम्.

वेङ्कट० पितुरागतान् अस्माकं द्रोहान्^१ गर्भस्थेषु अस्मासु यदेनः^२ पिता चकार, ततः अस्मासु सङ्क्रान्तानि पापानि अव सृज । तथा अव सृज वयम् यानि कृतवन्तः शरीरैः । यथा राजन् । स्तेनः प्रायश्चित्तं कुर्वाणः तृप्तपशुकः^३ अवसृज्यते^४, यवसे प्रदर्शिते यदि पशवो भक्षयन्ति ततः अवसृज्यते । तथा अव सृज वत्सम् इव च दासः वसिष्ठम् ॥ ५ ॥

न स स्वो दक्षो वरुण धृतिः सा सुरा मन्युर्विभीदको अचित्तिः ।

अस्ति ज्यायान् कनीयस उपारे स्वप्नश्चनेदनृतस्य प्रयोता ॥ ६ ॥

न । सः । स्वः । दक्षः । वरुण । धृतिः । सा । सुरा । मन्युः । वि॒भी॒द॒कः । अ॒चित्तिः ।

अ॒स्ति । ज्या॒या॒न् । क॒नी॒य॒सः । उ॒प॒ऽअ॒रे । स्व॒प्नः । च॒न । इत् । अ॒नृत॒स्य । प्र॒यो॒ता ॥ ६ ॥

वेङ्कट० न तत् स्वं बलं वरुण !, अपि तर्हि धृतिः सा भवति । धृतिः इति ध्रुवां नियतिम् आह । न पुरुषः स्वैरं तदनुतिष्ठति, दैवाभिपन्नः अनुतिष्ठतीत्यर्थः । सुरा मन्युः च ब्राह्मणादीनां हनननिमित्तभूतः, विभे (? भी) दकः च देवनहेतुः, अचित्तिः^५ च मान्यामान्यहेतुः, अस्ति ज्यायान् देवः^६ नाम कनीयसः^७ समीपे, तथा स्वप्नः अपि पुरुषस्य निरर्थकस्य^८ मिश्रयिता भवति ॥ ६ ॥

अरं दासो न मीळ्हुषे कराण्यहं देवाय भूर्णयेऽनागाः ।

अचेतयदचितो देवो अर्यो गृत्सं राये कवितरो जुनाति ॥ ७ ॥

अ॒रम् । दा॒सः । न । मी॒ळ्हु॒षे । क॒रा॒णि । अ॒हम् । दे॒वाय॑ । भूर्ण॑ये । अ॒नागाः ।

अ॒चे॒त॒य॒त् । अ॒चितः॑ । दे॒वः । अ॒र्यः । गृ॒त्सं । रा॒ये । क॒वि॒ऽत॒रः । जु॒ना॒ति ॥ ७ ॥

वेङ्कट० पर्याप्तं कर्म दासः^९ इव स्वामिने अहम्^{१०} सेकत्रे वरुणाय करोमि देवाय क्षिप्रकारिणे अपापः । ज्ञापयतु^{११} अज्ञानं देवः । स्वामी^{१२} स्तोतारं धनाय अत्यन्तं प्राज्ञः प्रेरयति ॥ ७ ॥

अयं सु तुभ्यं वरुण स्वधावो हृदि स्तोमं उपश्रितश्चिदस्तु ।

शं नः क्षेमं शम् योगे नो अस्तु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ८ ॥

अ॒यम् । सु । तु॒भ्यम् । व॒रुण॑ । स्व॒धा॒ऽवः । हृ॒दि । स्तो॒मः । उ॒प॒ऽश्रि॒तः । चि॒त् । अ॒स्तु ।

श॒म् । नः । क्षे॒मं । श॒म् । ऊँ इति॑ । यो॒गे । नः । अ॒स्तु । यू॒यम् । पा॒त । स्व॒स्ति॒भिः । स॒दा । नः ॥ ८ ॥

१. द्रोहात् गर्भस्थेषु मूको. २. यदेनं वि^१ अ^१; यदेन ल लङ्. ३. न्यु. अर्यस्य च कृते वैप १, १९७८८ द्र. ४. 'वाणः...को' वि^२ अ^२. ५. अन्वक्तिः मूको. ६. देवम् मूको. ७. कर्तनीयः मूको. ८. अतिं वि^३ अ^३ ल; अनिनर्थ लङ्. ९. दासं वि^४ ल लङ्; दासं अ^४. १०. ह मूको. ११. ज्ञापय^५ वि^५ अ^५. १२. स्वामिस्त्वि^६; स्वामिन् अ^६; 'मिस् ल लङ्,

वेङ्कट० अयम् तुभ्यम् वरुण ! बलवन् !^१ हृदि स्तोमः सुष्ठु उपश्रितः^२ भवतु । शङ्करः च अयम्
अस्माकम् क्षेमे भवतु शम् एव अस्मदीये योगे ॥ ८ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके षष्ठाध्याये अष्टमो वर्गः^३ ॥

[८७]

^१वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । वरुणो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^४ ।

रदत् पथो वरुणः सूर्याय प्राणीसि समुद्रिया नदीनाम् ।
सर्गो न सुष्ठो अर्वतीर्ऋतायश्चकार महीरवनीरहभ्यः ॥ १ ॥

रदत् । पथः । वरुणः । सूर्याय । प्र । अर्णीसि । समुद्रिया । नदीनाम् ।
सर्गः । न । सुष्ठु । अर्वतीः । ऋतस्यन् । चकार । महीः । अर्वनीः । अहभ्यः ॥ १ ॥

वेङ्कट० व्यलिखद्^५ अन्तरिक्षे मार्गान् वरुणः सूर्याय । 'उरुं हि राजा वरुणश्चकार' (ऋ १,
२४,८) इत्युक्तम् । प्र असृजत् च उदकानि अन्तरिक्ष्याणि नदीः पूरयितुम् । उत्सृष्टः
इव अश्वः "उद्युक्तो बडवां" गन्तुमिच्छन् करोति महतीः गतीः वरुणः अहोभ्यः । अन्वहम्
उदितः शीघ्रं गच्छतीत्यर्थः ॥ १ ॥

आत्मा ते वातो रज आ नवीनोत् पशुर्न भूर्णिर्यवसे ससवान् ।
अन्तर्मही बृहती रोदसीमे विश्वा ते धाम वरुण प्रियाणि ॥ २ ॥

आत्मा । ते । वातः । रजः । आ । नवीनोत् । पशुः । न । भूर्णिः । यवसे । ससवान् ।
अन्तः । मही इति । बृहती इति । रोदसी इति । इमे इति । विश्वा । ते । धाम । वरुण । प्रियाणि ॥ २ ॥

वेङ्कट० शरीरम् ते गच्छत्^६ सर्वलोकं नवं करोति पशुः इव भर्ता यवसे सम्भजनवान्, भक्षितसत्य^७
इत्यर्थः । अन्तः महती बृंहिते आवापृथिव्यौ इमे यानि भवन्ति^८ स्थानानि तानि^९ सर्वाणि
तव प्रियाणि वरुण ! इति ॥ २ ॥

परि स्पशो वरुणस्य स्मदिष्टा उमे पश्यन्ति रोदसी सुमेके ।
ऋतावानः कवयो यज्ञधीराः प्रचेतसो य इषयन्त मन्म ॥ ३ ॥

परि । स्पशः । वरुणस्य । स्मत्सृष्टाः । उमे इति । पश्यन्ति । रोदसी इति । सुमेके इति सुमेके ।
ऋतावानः । कवयः । यज्ञधीराः । प्रचेतसः । ये । इषयन्त । मन्म ॥ ३ ॥

१. °वत् मूको. २. उपश्रितः अ^१. ३-३. नास्ति मूको. ४. बलिरिव (°रवा लभ) मूको.
५-१. °क्तो बडवा अ^१. ६. अवगच्छन् ल लभ; गच्छन् वि^२ अ^१. ७. भक्षितः स^३ मूको. ८. भवानि
मूको; धामानि भवन्तानि ल प्रस्तावः. ९. त्रुटितम् लभ.

वेङ्कट० परि पश्यन्ति चाराः वरुणस्य शोभनगमनाः उभे द्यावापृथिव्यौ शोभमाने सत्यवन्तः क्रान्तकर्माणः सम्पूजनीयधैर्याः, ये वरुणस्य पूजां मनुष्यैः क्रियमाणाम् ऐच्छन् इति ॥ ३ ॥

उवाच मे वरुणो मेधिराय त्रिः सप्त नामाघ्न्या विभर्ति ।

विद्वान् पदस्य गुह्या न वोचद् युगाय विप्र उपाय शिक्षन् ॥ ४ ॥

उवाच । मे । वरुणः । मेधिराय । त्रिः । सप्त । नाम । अघ्न्या । विभर्ति ।

विद्वान् । पदस्य । गुह्या । न । वोचत् । युगाय । विप्रः । उपाय । शिक्षन् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० उवाच मह्यम् वरुणः मेधाविने त्रिः सप्त एकविंशतिः नामानि काचित् गौः विभर्ति इति पृथिवीम् आह । तस्या हि यास्कपठितानि एकविंशतिर्नामानि (निघ १, १) । किञ्च विद्वान् वरुणः पदस्य गुह्यानि च मह्यम् अवोचत् युक्ताय मेधावी आप्तुम्^१ उक्ताय दृढमवस्थिताय शिक्षणं कुर्वन् । नकारः समुच्चयार्थीयः । पदानां गुह्यान् अर्थाश्च व्याकरोत् इत्यर्थः ॥ ४ ॥

तिस्रो द्यावो निहिता अन्तरस्मिन् तिस्रो भूमिरुपराः षड्विधानाः ।

गृत्सो राजा वरुणश्चक्र एतं दिवि प्रेङ्खं हिरण्ययं शुभे कम् ॥ ५ ॥

तिस्रः । द्यावः । निऽहिताः । अन्तः । अस्मिन् । तिस्रः । भूमीः । उपराः । षट्सर्विधानाः ।

गृत्सः । राजा । वरुणः । चक्रे । एतम् । दिवि । प्रऽङ्खम् । हिरण्ययम् । शुभे । कम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० तिस्रः द्यावः भवन्ति इति । तिस्रः च भूमयः 'तिस्रो भूमिर्धारयन् तीरुत द्युन् (ऋ २, २७, ८) इत्युक्तम् । तिस्रः द्यावः अस्मिन् वरुणे अन्तः निहिताः । तथा तिस्रः च भूमयः अस्मिन् एव उप्ताः^१ । तथा षड्विधानाः षड्विधाः षट् कार्याणि येषां ऋतूनां ते शोभार्थम् । मेधावी राजा वरुणः चक्रे एतम् दिवि प्रेङ्खम् इत्यादित्यम् आह । हिरण्ययम् कम् इति पूरणम् ॥ ५ ॥

अव सिन्धुं वरुणो द्यौरिव स्थाद् द्रप्सो न श्वेतो मृगस्तुविष्मान् ।

गम्भीरशंसो रजंसो विमानः सुपारक्षत्रः सतो अस्य राजा ॥ ६ ॥

अव । सिन्धुम् । वरुणः । द्यौऽइव । स्थात् । द्रप्सः । न । श्वेतः । मृगः । तुविष्मान् ।

गम्भीरऽशंसः । रजंसः । विऽमानः । सुपारऽक्षत्रः । सतः । अस्य । राजा ॥ ६ ॥

वेङ्कट० समुद्रम् वरुणः 'अव स्थापयति', यथा वेलां न अतिक्रामति, यथा द्यौः सर्वाणि भूतानि अवस्थापयति, द्रवणशीलः^२ श्वेतवर्णः गौरः इव मृगः तुविष्मान् प्रवृद्धिमान् वेगवान्

१. पूजा वि^२ ल; प्रजां लअ.

२. आप्नुहि वि^२ अ^१ ल; आप्नुनि लअ.

३. उक्ताः वि^२ अ^१

ल; उक्तः लअ ४-४. अघः स्था^० वि^२ ल; अघ स्था^० लअ, ५. द्रवि^० मूको.

गम्भीरस्तोत्रः^१ अन्तरिक्षस्य परिच्छेत्ता सुपारबलः^२ अस्य बलं सुष्ठु पारयति । सतः^३ अस्य सर्वस्य लोकस्य राजा ॥ ६ ॥

यो मृळयाति चक्रुषे चिदागो वयं स्याम वरुणे अनागाः ।

अनु व्रतान्यर्दितेऋधन्तो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

यः । मृळयाति । चक्रुषे । चित् । आर्गः । वयम् । स्याम । वरुणे । अनागाः ।

अनु । व्रतानि । अर्दितेः । ऋधन्तः । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० यः सुखयति पापं चक्रुषे अपि स्तोत्रे, तस्मिन् वरुणे वयम् स्याम अनागसः^४ अनुक्रमेण अदीनस्य वरुणस्य सन्ध्यावन्दनादीनि वर्धयन्तः^५ ॥ ७ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके षष्ठाध्याये नवमो वर्गः’ ॥

[८८]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । वरुणो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः’ ॥

प्र शुन्ध्युर्वं वरुणाय प्रेष्ठां मतिं वसिष्ठ मीळहुषे भरस्व ।

य ईमर्वाञ्चं करते यजत्रं सहस्रमघं वृषणं बृहन्तम् ॥ १ ॥

प्र । शुन्ध्युर्वम् । वरुणाय । प्रेष्ठां । मतिम् । वसिष्ठ । मीळहुषे । भरस्व ।

यः । ईम् । अर्वाञ्चम् । करते । यजत्रम् । सहस्रमघम् । वृषणम् । बृहन्तम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्र भरस्व शोधयित्रीं पापकृताम् वरुणाय प्रियतमाम् स्तुतिम् हे वसिष्ठ ! सेकत्रे, यः एनम् आदित्यम् अभिमुखम् कुरुते यष्ट्यम् बहुधनम् वृषणम् महान्तम् । ‘दिवि सूर्यमदधात्’ (ऋ ५, ८५, २) इत्युक्तम् ॥ १ ॥

अथा न्वंस्य संदृशं जगन्वानग्नेरनीकं वरुणस्य मंसि ।

स्वर्ग्यदश्मन्नाधिपा उ अन्धोऽभि मा वपुर्दृश्ये निनीयात् ॥ २ ॥

अर्धं । नु । अस्य । समदृशम् । जगन्वान् । अग्नेः । अनीकम् । वरुणस्य । मंसि ।

स्वः । यत् । अश्मन् । अधिपाः । ऊँ इति । अन्धः । अभि । मा । वपुः । दृश्ये । निनीयात् ॥

वेङ्कट० अस्य सन्दर्शनम् ‘प्राप्तोऽहम्’, अथ क्षिप्रं तस्य यागार्थम् वरुणस्य अग्नेः उवालालक्षणम् अनीकम् सामिधेनीभिः स्तौमि । कल्याणम् अभिषवग्राणि निधीयमानं यदा अन्धः सोमलक्षणम् वरुणः अधिपाता भवति, तदानीम् आत्मोयं रूपं मां प्रति नयतु मम दर्शनाय ॥ २ ॥

१. ‘रः स्तोता वि’ अ’ ल; ‘स्तोत्रा लञ. २. छद्मार् मूको. ३. सत्ये वि’ ल लञ; समेत्य अ’.

४. नान्यस वि’; अनान्यस अ’ ल लञ. ५. ‘यन्तम् मूको. ६-६. नास्ति मूको. ७-७. प्राप्नोतु अ’.

आ यद् रुहाव वरुणश्च नावं प्र यत् समुद्रमीरयाव मध्यम् ।

अधि यदपां स्नुभिश्चराव प्र ग्रेह्व ईह्वयावहै शुभे कम् ॥ ३ ॥

आ । यत् । रुहाव । वरुणः । च । नावम् । प्र । यत् । समुद्रम् । ईरयाव । मध्यम् ।

अधि । यत् । अपाम् । स्नुऽभिः । चराव । प्र । प्रऽईह्वे । ईह्वयावहै । शुभे । कम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आ रुहाव यदि अहम् वरुणः च नावम् । आरोहानन्तरं च तां मध्यस्थितं समुद्रम् प्रति यदि प्र ईरयाव । समुद्रमध्यस्थानाम् अपाम् उपरि स्थितैः समुत्थितैः ऊर्मिभिः यदि चराव तां ततो वरुणगृहं प्रति नेतुम् ॥ ३ ॥

वसिष्ठं ह वरुणो नाव्याधादृषिं चकार स्वपा महोभिः ।

स्तोतारं विप्रः सुदिनत्वे अह्नां यान्नु द्यावस्ततनन् यादुषासः ॥ ४ ॥

वसिष्ठम् । ह । वरुणः । नावि । आ । अधात् । ऋषिम् । चकार । सुऽअपाः । महऽभिः ।

स्तोतारम् । विप्रैः । सुदिनऽत्वे । अह्नाम् । यात् । नु । द्यावः । ततनन् । यात् । उषसः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० ... । ऋषिम् चकार शोभनकर्मा तेजोभिः स्तोतारम् मेधावी अह्नाम् सुदिनत्वे । सुदिनानि अह्नानि अस्मै चकार इत्यर्थः । यानि अह्नानि द्यावः ततनन् यानि च उषसः, तेषाम् इति । 'अह्नां नेत्री जनित्री प्रजानाम्' (तै ४, ३, ११, ५) इति ओषसो मन्त्रः । द्यावो दीप्तो देवः । यादिति द्वितीयाबहुवचनस्यादादेशः^१ ॥ ४ ॥

कृत्यानि नौ सख्या बभूवुः सचावहे यदवृकं पुरा चित् ।

बृहन्तं मानं वरुण स्वधावः सहस्रद्वारं जगमा गृहं ते ॥ ५ ॥

क । त्यानि । नौ । सख्या । बभूवुः । सचावहे इति । यत् । अवृकम् । पुरा । चित् ।

बृहन्तम् । मानम् । वरुण । स्वधाऽवः । सहस्रद्वारम् । जगम् । गृहम् । ते ॥ ५ ॥

वेङ्कट० हे वरुण ! क तानि आवयोः सख्यानि अभवन् इति वरुणम् अपश्यन् आह^१ । अभि-
गच्छेवहि 'यत् आवां' स्तेनवर्जितं यथा पुरा । चित् इत्युपमार्थे । बृहन्तम् बहून् अर्थान्
सम्भवन्तम् वरुण ! बलवन् ! सहस्रद्वारम् गच्छाव गृहम् तव ॥ ५ ॥

य आपिर्नित्यो वरुण प्रियः सन् त्वामागांसि कृणवत् सखा ते ।

मा त एनस्वन्तो यक्षिन् भुजेम यन्धिष्मा विप्रः स्तुवते वरूथम् ॥ ६ ॥

यः । आपिः । नित्यः । वरुण । प्रियः । सन् । त्वाम् । आगांसि । कृणवत् । सखा । ते ।

मा । ते । एनस्वन्तः । यक्षिन् । भुजेम । यन्धि । स्म । विप्रः । स्तुवते । वरूथम् ॥ ६ ॥

१. मूको. प्रथमपादस्य व्याख्यानं त्रुटितम्.

२. वैप १, २५८९ c,d द्र.; *त्वादेशः मूको.

३. नास्ति मूको. ४-४. यथावां मूको.

वेङ्कट० यः ज्ञातिः नित्यः^१ औरसः^२ वरुणः । प्रियः सन् च त्वाम् आगमिं करोति । तव अनिष्टानि करोतीत्यर्थः । समानख्यानः ते । अथ बहुवदाह । तेऽनागसः^३ वयं तव स्वभूताः मा एनस्वन्तः भुजेम पापफलम् हे पूजावन्!^४ । प्रयच्छ मेधावी त्वम् स्तुवते मह्यम् ध्रुवं गृहम् ॥ ६ ॥

ध्रुवासु त्वासु क्षितिषु क्षियन्तो व्यस्मत् पाशं वरुणो मुमोचत् ।

अवो वन्वाना अदितेरुपस्थाद् यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

ध्रुवासु । त्वा । आसु । क्षितिषु । क्षियन्तः । वि । अस्मत् । पाशम् । वरुणः । मुमोचत् ।

अवः । वन्वानाः । अदितेः । उपस्थात् । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० आसु ध्रुवासु निर्गन्तुम् अशक्यासु । त्वेति सप्तमीबहुवचनस्याकारः^५ । क्षितिषु^६ कासुचिन् निवसन्तो वयम् इदानीं भवामः । वि मुमोक्तुं^७ अस्मत्तः पाशम् वरुणः । वयं गमनम् याचमानाः अदितेः उपस्थात्^८ इदानीम् । बद्धोऽदितेः^९ उपस्थे तिष्ठति, विमुक्तः स्वैरं गच्छतीति ॥ ७ ॥

^{१०}इति पञ्चमाष्टके षष्ठाध्याये दशमो वर्गः^{११} ॥

[८९]

^{१२}वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । वरुणो देवता । गायत्री छन्दः, पञ्चमी जगती^{१३} ।

मो षु वरुण मृन्मयं गृहं राजन्नहं गमम् । मृळा सुक्षत्र मृळ्य ॥ १ ॥

मो इति । सु । वरुण । मृन्मयम् । गृहम् । राजन् । अहम् । गमम् । मृळ । सुक्षत्र । मृळ्य ॥

वेङ्कट० मा एव मृन्मयम् गृहम् वरुणः^{१४} राजन् । अहम् गच्छेयम् । किं तर्हि । सौवर्णम् एव । सु इति पूरणम् । सुखितः भव, अस्मान् च हे सुवल् ! मृळ्य ॥ १ ॥

यदेमिं प्रस्फुरन्निव दृतिर्न ध्मातो अद्रिवः । मृळा सुक्षत्र मृळ्य ॥ २ ॥

यत् । एमिं । प्रस्फुरन्^{१५} । दृतिः । न । ध्मातः । अद्रिवः । मृळ । सुक्षत्र । मृळ्य ॥ २ ॥

वेङ्कट० यद् गच्छामि प्रस्फुरन् इव चोरः सभादर्शने, दृतिः^{१६} इव च उदकेन भयेन आध्मातः^{१७} हे आयुधवन्!^{१८} ॥ २ ॥

क्रत्वं समह दीनतां प्रतीपं जगमा शुचे । मृळा सुक्षत्र मृळ्य ॥ ३ ॥

क्रत्वं । समह । दीनता । प्रति^{१९} । जगम । शुचे । मृळ । सुक्षत्र । मृळ्य ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे पूजासहित ! कर्मणः दीनतायाम् प्रतीपम् गच्छेम शुचे!^{२०} । दीनं कर्म मा अस्मान् उपतिष्ठतु इत्यर्थः ॥ ३ ॥

१. नित्यम् मूको. २. रसे मूको. ३. गसा मूको. ४. वत् मूको. ५. स्थवाकारः वि^१; नस्याकार अ^२ ल लज्ज ६. नास्ति मूको. ७. नास्ति लज्ज. ८. स्थान् मूको. ९. वध्वो^३ मूको. १०-१०. नास्ति मूको. ११. धृतिम् वि^२; दृतिम् अ^२ ल लज्ज. १२. स्मातः वि^३ अ^३; आस्मातः ल लज्ज. १३. वत् वि^३ अ^३; वान् ल लज्ज. १४. चिचे वि^३ अ^३; शिचे ल लज्ज.

अपां मध्ये तस्थिवांसं तृष्णाविदज्जरितारम् । मृळा सुक्षत्र मृळयं ॥ ४ ॥

अपाम् । मध्ये । तस्थिवांसम् । तृष्णा । अविदत् । जरितारम् । मृळ । सुक्षत्र । मृळयं ॥ ४ ॥

वेङ्कट० समुद्रमध्यस्थानाम् अपाम् मध्ये तस्थिवांसम् स्तोतारम् माम् अविन्दत् तृष्णा । तथा सति मृळ, हे सुक्षत्र ! मृळय इति ॥ ४ ॥

यत् किं चेदं वरुण दैव्ये जनेऽभिद्रोहं मनुष्याश्चरामसि ।

अचिन्ती यत् तव धर्मा युयोपिम मा नस्तस्मादेनसो देव रीरिषः ॥ ५ ॥

यत् । किम् । च । इदम् । वरुण । दैव्ये । जने । अभिद्रोहम् । मनुष्याः । चरामसि ।

अचिन्ती । यत् । तव । धर्म । युयोपिम । मा । नः । तस्मात् । एनसः । देव । रीरिषः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यत् किम् च इदम् हे वरुण ! दैव्ये जने मनुष्याः सन्तो वयम् अभिद्रोहम् चरामः । देवदृष्टानि व्रतानि न तथा कुर्म इत्यर्थः । अज्ञानेन^१ यत् च तव धर्माणि युयोपिम । शुभानाम् अशुभानां च समीकरणं योपनम् । मा अस्मान् तस्मात् पापादेः^२ देव ! हिंसीः ॥ ५ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके षष्ठाध्याये एकादशो वर्गः^३ ॥

[९०]

^१वसिष्ठो मैत्रावरुणिकृषिः । वायुर्देवता, अन्त्यानां तिसृणाम् ईन्द्रवायू । त्रिष्टुप् छन्दः^४ ।

प्र वीरया शुचयो दद्रीरे वामध्वर्युभिर्मधुमन्तः सुतासः ।

वह वायो नियुतो याह्यच्छा पिब सुतस्यान्धसो मदाय ॥ १ ॥

प्र । वीरया । शुचयः । दद्रीरे । वाम् । अध्वर्युभिः । मधुमन्तः । सुतासः ।

वह । वायो इति । निऽयुतः । याहि । अच्छ । पिब । सुतस्य । अन्धसः । मदाय ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्रकर्षेण आद्रियन्ते युवयोः वीर्यकरणेच्छया शुचयः अध्वर्युभिः मधुमन्तः सुताः सोमाः । वह वायो ! त्वम् । प्रापय आत्मानं तदर्थम् । नियुतः अभि याहि । पिब सुतं सोमं मदार्थम् इन्द्रेण सहेति ॥ १ ॥

ईशानाय प्रहृतिं यस्त आनट् शुचिं सोमं शुचिपास्तुभ्यं वायो ।

कृणोषि तं मर्त्येषु प्रशस्तं जातोजातो जायते वाज्यस्य ॥ २ ॥

ईशानाय । प्रहृतिम् । यः । ते । आनट् । शुचिम् । सोमम् । शुचिष्पाः । तुभ्यम् । वायो इति ।

कृणोषि । तम् । मर्त्येषु । प्रशस्तम् । जातः जातः । जायते । वाजी । अस्य ॥ २ ॥

वेङ्कट० ईशानाय प्रकर्षेण होतव्यं प्रमुखे वा होतव्यम् यः तुभ्यं प्रापयति शुचिम् सोमम् हे शुद्धस्य सोमस्य पातः! तुभ्यम् वायो!, करोषि तम् मनुष्येषु प्रशस्तम् । जातोजातः पुत्रः अस्य बलवान् जायते । सर्वः पुत्रः बलवान् भवति ॥ २ ॥

राये नु यं जज्ञतु रोदसीमे राये देवी धिषणा धाति देवम् ।

अथ वायुं नियुतः सञ्चत स्वा उत श्वेतं वसुधितिं निरेके ॥ ३ ॥

राये । नु । यम् । जज्ञतुः । रोदसी इति । इमे इति । राये । देवी । धिषणा । धाति । देवम् । अथ । वायुम् । नियुतः । सञ्चत । स्वाः । उत । श्वेतम् । वसुधितिम् । निरेके ॥ ३ ॥

वेङ्कट० धनार्थम् यम् जनयतः इमे द्यावापृथिव्यौ, तम् देवम् धनार्थम् देवी मदीया बुद्धिः धारयति । तदनन्तरम् एव ममागमनार्थम् वायुम् नियुतः सेवन्ते स्वाः अपि श्वेतवर्णं दत्तधनं निर्गमने दारिद्र्ये वा स्तोतृणामिति ॥ ३ ॥

उच्छन्नुषसः सुदिना अरिप्रा उरु ज्योतिर्विविदुर्दीध्यानाः ।

गव्यं चिदूर्वमुशिजो वि वव्रुस्तेषामनु प्रदिवं सस्रुरापः ॥ ४ ॥

उच्छन् । उषसः । सुदिनाः । अरिप्राः । उरु । ज्योतिः । विविदुः । दीध्यानाः । गव्यम् । चित् । ऊर्वम् । उशिजः । वि । वव्रुः । तेषाम् । अनु । प्रदिवं । सस्रुः । आपः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० न्युच्छन्ति उषसः सुदिनाः अपापाः^१ । उरु ज्योतिः च लेभिरे दीप्यमानाः अग्नयः । गव्यम् च सङ्घातम् कामयमानाः देवाः विवृतद्वारमकुर्वन् । तान् आपः च दीप्ताः पुरातनाः वा अनु सस्रुः ॥ ४ ॥

ते सत्येन मनसा दीध्यानाः स्वेन युक्तासुः क्रतुना वहन्ति ।

इन्द्रवायू वीरवाहं रथं वामीशानयौगभि पृक्षः सचन्ते ॥ ५ ॥

ते । सत्येन । मनसा । दीध्यानाः । स्वेन । युक्तासुः । क्रतुना । वहन्ति । इन्द्रवायू इति । वीरवाहम् । रथम् । वाम् । ईशानयोः । अभि । पृक्षः । सचन्ते ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ते सत्येन मनसा दीप्यमानाः असुरधमनसः स्वेन प्रज्ञानेन युक्ताः वहन्ति । हे इन्द्रवायू! वीरयोः युवयोः वोढारम् रथम्^२ पणीन्^३ जेतुं तथा ईश्वरयोः भवतोः सतोः पणिभ्यः गोलक्षणम् अन्नं च सचन्ते ॥ ५ ॥

ईशानासो ये दधते स्वर्णो गोभिरश्वैर्भिर्यसुभिर्हिरण्यैः ।

इन्द्रवायू सुरयो विश्वमायुरवीन्द्रिर्वीरैः पृतनासु सद्युः ॥ ६ ॥

१. मय्या ग° अ^१; मयाग° वि^२ अ^१. २. अवापाः सूको. ३. नास्ति वि^३ अ^१. ४. वणीन् अ^१; पणि वि^३ छ.

ईशानासः । ये । दधते । स्वः । नः । गोभिः । अश्वेभिः । वसुभिः । हिरण्यैः ।
इन्द्रवायु इति । सूर्यः । विश्वम् । आयुः । अर्वत्भिः । वीरैः । पृतनासु । सद्युः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्रवायू ! शक्ताः ये धारयन्ति सर्वम् अस्माकं गवादिभिः सह धनम्, ते सूर्यः
स्तोतारः अस्मदीयाः शत्रूणाम् विश्वम् अन्नम् अश्वैः वीरैः च सङ्ग्रामेषु अभिभवन्तु ॥ ६ ॥

अर्वन्तो न श्रवसो भिक्षमाणा इन्द्रवायू सुष्टुतिभिर्वसिष्ठाः ।

वाजयन्तः स्ववसे हुवेम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

अर्वन्तः । न । श्रवसः । भिक्षमाणाः । इन्द्रवायू इति । सुस्तुतिभिः । वसिष्ठाः ।
वाजयन्तः । सु । अवसे । हुवेम । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अश्वाः इव घासम् अन्नम् भिक्षमाणाः इन्द्रवायू शोभनाभिः स्तुतिभिः वसिष्ठाः अन्नम्
इच्छन्तः 'सुष्टु आह्वयेम' रक्षणार्थम् इति ॥ ७ ॥

१ इति पञ्चमाष्टके षष्ठाध्याये द्वादशो वर्गः ॥

[९१]

१ वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । प्रथमातृतीययोर्वीर्यदेवता, शिष्टानाम् इन्द्रवायू । त्रिष्टुप् छन्दः १ ।

कुविदङ्ग नमसा ये वृधासः पुरा देवा अनवद्यास आसन् ।

ते वायवे मनवे बाधितायावासयन्नुषसं सूर्येण ॥ १ ॥

कुवित् । अङ्ग । नमसा । ये । वृधासः । पुरा । देवाः । अनवद्यासः । आसन् ।
ते । वायवे । मनवे । बाधिताय । आवासयन् । उषसम् । सूर्येण ॥ १ ॥

वेङ्कट० बहु क्षिप्रं हविषा वृद्धाः पुरा ये देवाः अनवद्याः अभवन्, ते शत्रुभिः बाधिताय मनवे
राज्ञे तद्धविर्भिः प्रीता यज्ञमुखे वायुमयं यजतु इति मन्यमानाः यागार्थम् सूर्येण सह
उषसम् आवासयन् इति ॥ १ ॥

उशन्ता दूता न दभाय गोपा मासश्च पाथः शरदश्च पूर्वीः ।

इन्द्रवायू सुष्टुतिर्वामियाना मर्डीकिर्मद्वे सुवितं च नव्यम् ॥ २ ॥

उशन्ता । दूता । न । दभाय । गोपा । मासः । च । पाथः । शरदः । च । पूर्वीः ।
इन्द्रवायू इति । मुस्तुतिः । वाम् । इयाना । मर्डीकिम् । इद्वे । सुवितम् । च । नव्यम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० कामयमानौ^१ दूतौ न हिंसायै भवथः । गोपायितारौ^२ मासान् च रक्षथः शरदः च बह्वीः ।

१. सुष्टुवतां (पां) ह्वये° वि°; सुष्टु वां ह्वये° अ°.

२-२. नास्ति मूको.

३. माना° मूको.

४. गोपयि° मूको.

हे इन्द्रवायू! सुष्टुतिः वाम् गच्छन्ती सुखम् इच्छति शोभनं च गमनम् नवतरम् । पुत्रो वा सुवितः^१ इति ॥ २ ॥

पीवोअन्नो रयिवृधः सुमेधाः श्वेतः सिंपक्ति नियुतामभिथ्रीः ।

ते वायवे सर्मनसो वि तस्थुर्विश्वेन्नरः स्वपत्यानि चक्रुः ॥ ३ ॥

पीवःऽअन्नान् । रयिऽवृधः । सुऽमेधाः । श्वेतः । सिंपक्ति । निऽयुताम् । अभिऽथ्रीः ।

ते । वायवे । सऽर्मनसः । वि । तस्थुः । विश्वा । इत् । नरः । सुऽअपत्यानि । चक्रुः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० स्थूलान्नान् रयया^२ वृद्धान् सुप्रज्ञः श्वेतवर्णः सेवते वायुः नियुताम् अभिगन्ता । ते च अयम् एव यष्ट्य इति सङ्गतमनसः^३ वायवे तिष्ठन्ति विविधम् । विश्वानि एव मनुष्याः कर्माणि वायवे चक्रुः । 'शोभनान्यपत्ननिमित्तानि' येषु तानि स्वपत्यानि इति ॥ ३ ॥

यावत् तरस्तन्वोऽ यावदोजो यावन्नरश्चक्षमा दीध्यानाः ।

शुचिं सोमं शुचिपा पातमस्मे इन्द्रवायू सदतं बर्हिरेदम् ॥ ४ ॥

यावत् । तरः । तन्वः । यावत् । ओजः । यावत् । नरः । चक्षमा । दीध्यानाः ।

शुचिम् । सोमम् । शुचिऽपा । पातम् । अस्मे इति । इन्द्रवायू इति । सदतम् । बर्हिः । आ । इदम् ॥

वेङ्कट० यावत्प्रमाणः वेगः शरीरस्य यावत् ओजः यावत् च मनुष्याः चक्षुषा पश्यन्ति युवयोः शरीरं दीप्यमाना युवानः, 'तावता शरीरेण आगतौ' । शिष्टं स्पष्टम् इति ॥ ४ ॥

नियुवाना नियुतः स्पार्हवीरा इन्द्रवायू सरथं यातमर्वाक् ।

इदं हि वां प्रभृतं मध्वो अग्रमर्धं प्रीणाना वि मुमुक्तमस्मे ॥ ५ ॥

निऽयुवाना । निऽयुतः । स्पार्हऽवीराः । इन्द्रवायू इति । सऽरथम् । यातम् । अर्वाक् ।

इदम् । हि । वां । प्रऽभृतम् । मध्वः । अग्रम् । अर्धं । प्रीणाना । वि । मुमुक्तम् । अस्मे इति ॥

वेङ्कट० निमिश्रयन्तौ^४ नियुतः स्पृहणीयबलाः^५ हे इन्द्रवायू! समानरथम् आगच्छतम् अभिमुखम् । इदम् हि वाम् प्रभृतम् 'ऐन्द्रवायवाख्यम् मध्वः' अग्रम् । अथ प्रीयमाणौ अस्मान् पाशबन्धाद् वि-मुञ्चतम् ॥ ५ ॥

या वां शतं नियुतो याः सहस्रमिन्द्रवायू विश्ववाराः सचन्ते ।

आभिर्यातं सुविदत्राभिर्वाक् पातं नरा प्रतिभृतस्य मध्वः ॥ ६ ॥

१. सुषित मूको. २. नया मूको. ३. सङ्कल्पित अ^१. ४-४. शोधना^० मूको. ५. ताः वत वि^२ ल; ताः मवता लज. ६. 'यन्तो मूको. ७. 'णीयं ... बि^३ अ^१; 'णीयं व^० ल लज. ८. नि मूको. ९-९. 'ख्यमुक्तो वि^३ अ^१.

याः । वाम् । शतम् । निऽयुतः । याः । सहस्रम् । इन्द्रवायू इति । विश्ववाराः । सचन्ते ।

आ । आभिः । यातम् । सुऽविदत्राभिः । अर्वाक् । पातम् । नरा । प्रतिऽभृतस्य । मध्वः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० याः वाम् सेवन्ते शतम् नियुतः याः च सहस्रम् इन्द्रवायू सर्वेषां वारयिष्यः । आ यातम् आभिः सुधनाभिः अभिमुखम्, पातम् च नरेण(?) सम्भृतम् सोमम् ॥ ६ ॥

अर्वन्तो न श्रवसो भिक्षमाणा इन्द्रवायू सुऽस्तुतिभिर्वसिष्ठाः ।

वाजयन्तः स्ववसे हुवेम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

अर्वन्तः । न । श्रवसः । भिक्षमाणाः । इन्द्रवायू इति । सुस्तुतिभिः । वसिष्ठाः ।

वाजयन्तः । सु । अवसे । हुवेम । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० पूर्वं व्याख्याता (क ७, १०, ७ द्र.) ॥ ७ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके षष्ठाध्याये त्रयोदशो वर्गः’ ॥

[९२]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । वायुर्देवता, द्वितीयाचतुर्थ्योरिन्द्रवायू । त्रिष्टुप् छन्दः’ ।

आ वायो भूष शुचिपा उप नः सहस्रं ते नियुतो विश्ववार ।

उपो ते अन्धो मद्यमयामि यस्य देव दधिषे पूर्वपेयम् ॥ १ ॥

आ । वायो इति । भूष । शुचिऽपाः । उप । नः । सहस्रम् । ते । निऽयुतः । विश्ववार ।

उपो इति । ते । अन्धः । मद्यम् । अयामि । यस्य । देव । दधिषे । पूर्वपेयम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० उप आ गच्छ अस्मान् वायो ! सोमस्य पातः ! । सहस्रम् हि ते सन्ति नियुतः । हे विश्वैर्वरणीय ! । तुभ्यम् उप गमयामि मदकरम् सोमम्, यस्य देव ! करोषि पूर्वपानम् ॥ १ ॥

प्र सोता जीरो अध्वरेष्वस्थात् सोमभिन्द्राय वायवे पिबेद्यै ।

प्र यद् वा मध्वो अग्रियं भरन्त्यध्वर्यवो देवयन्तः शचीभिः ॥ २ ॥

प्र । सोता । जीरः । अध्वरेषु । अस्थात् । सोमम् । इन्द्राय । वायवे । पिबेद्यै ।

प्र । यत् । वाम् । मध्वः । अग्रियम् । भरन्ति । अध्वर्यवः । देवयन्तः । शचीभिः ॥ २ ॥

वेङ्कट० प्र अस्थात् अभिषोताऽध्वर्युः क्षिप्रः यज्ञेषु प्रागेव यम् सोमम् इन्द्राय वायवे च पानायः । प्र हरन्ति यत् मुख्यम् सोमस्य वाम् अध्वर्यवः देवकामाः कर्मभिः ॥ २ ॥

प्र याभिर्यासिं दाश्वांसमच्छा नियुद्धिर्वायविष्टये दुरोणे ।

नि नो रयिं सुभोजसं युवस्व नि वीरं गव्यमश्व्यं च राधः ॥ ३ ॥

प्र । याभिः । यासि । दाश्वांसम् । अच्छ । नियुत्सभिः । वायो इति । इष्टये । दुरोणे ।

नि । नः । रयिम् । सुभोजसम् । युवस्व । नि । वीरम् । गव्यम् । अश्व्यम् । च । राधः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० प्र गच्छसि^१ याभिः यजमानं प्रति नियुद्धिः हे वायो! यशार्थम् गृहे, ताभिः नि युवस्व
अरमाकम् रयिम् शोभनभोजनम् । वीरम् गव्यम् अश्व्यम् च धनम् नि मिश्रयेति ॥ ३ ॥

ये वायवे इन्द्रमादनासः आदेवासो नितोशनासो अर्यः ।

घ्नन्तो वृत्राणि सूरिभिः प्याम सासह्वांसो युधा नृभिर्मित्रान् ॥ ४ ॥

ये । वायवे । इन्द्रमादनासः । आदेवासः । नितोशनासः । अर्यः ।

घ्नन्तः । वृत्राणि । सूरिभिः । प्याम । सासह्वांसः । युधा । नृभिः । मित्रान् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० ये अश्वाः^१ इन्द्रवायुभ्यां मदहेतवः इन्द्रायू देवावभिमुखाः हन्तारः शत्रोः, तैः सूरिभिः
प्राज्ञैः अश्वैः इन्द्रवायू गमयद्भिः शत्रून् घ्नन्तः वयम् स्याम अभिभवन्तः युद्धेन भटैः^२
च मित्रान् ॥ ४ ॥

आ नो नियुद्धिः शतिनीभिरध्वरं सहस्रिणीभिरुप याहि यज्ञम् ।

वायो अस्मिन्सर्वने मादयस्व यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

आ । नः । नियुत्सभिः । शतिनीभिः । अध्वरम् । सहस्रिणीभिः । उप । याहि । यज्ञम् ।

वायो इति । अस्मिन् । सर्वने । मादयस्व । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ५ ॥

^१इति पञ्चमाहके षष्ठाध्याये ऋतुर्दशो वर्गः^२ ॥

[९३]

“वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । इन्द्राग्नी देवता । त्रिष्टुप् छन्दः” ।

शुचिं नु स्तोमं नवजातमद्येन्द्राग्नी वृत्रहणा जुषेथाम् ।

उभा हि वां सुहवा जोहवीमि ता वाजं सद्य उशते धेष्टा ॥ १ ॥

१. प्रयच्छ^१ वि^२ ल लङ्; प्रयच्छति अ^३ २. अगव्यम् मूको. ३. नास्ति वि^४ ४. तु. ऋ
(१,१००,६) भाष्यम्; मगैः मूको. ५-५, नास्ति मूको.

शुचिम् । नु । स्तोमम् । नवऽजातम् । अद्य । इन्द्राग्नी इति । वृत्रऽहना । जुषेथाम् ।
उभा । हि । वाम् । सुऽहवा । जोह्वामि । ता । वाजम् । सद्यः । उशते । धेष्ठा ॥ १ ॥

वेङ्कट० निरवद्यम् क्षिप्रम् स्तोमम् नवजननम् अद्य हे इन्द्राग्नी! शत्रूणां हन्तारौ! सेवेथाम्^१ । उभा हि
वाम् अहं स्वाह्वानौ भृशम् आह्वयामि । तौ युवाम् अजम् सद्यः एव कामयमानाय मङ्गं
दानृतमौ ॥ १ ॥

ता सानसी शवसाना हि भूतं साकं वृधा शवसा शुशुवांसा ।
क्षयन्तौ रायो यवसस्य भूरैः पृङ्क्तं वाजस्य स्थविरस्य घृष्वैः ॥ २ ॥

ता । सानसी इति । शवसाना । हि । भूतम् । साकम् वृधा । शवसा । शुशुवांसा ।
क्षयन्तौ । रायः । यवसस्य । भूरैः । पृङ्क्तम् । वाजस्य । स्थविरस्य । घृष्वैः ॥ २ ॥

वेङ्कट० तौ सम्भजनीयौ हे बलम् आचरन्तौ! हि भवतम् सहवृद्धौ बलेन वर्धमानौ ईश्वरौ भवन्तौ
धनस्य यवसस्य च बहुनः । तथा सति सम्पर्चयतं प्रयच्छतं वा अन्नं वृद्धम् वर्षणशीलम्^२
शत्रूणाम् इति ॥ २ ॥

उपो ह यद् विदथं वाजिनो गुधीभिर्विप्राः प्रमतिमिच्छमानाः ।
अर्वन्तो न काष्ठां नक्षमाणा इन्द्राग्नी जोहुवतो नरस्ते ॥ ३ ॥

उपो इति । ह । यत् । विदथम् । वाजिनः । गुः । धीभिः । विप्राः । प्रमतिम् । इच्छमानाः ।
अर्वन्तः । न । काष्ठां । नक्षमाणाः । इन्द्राग्नी इति । जोहुवतः । नरः । ते ॥ ३ ॥

वेङ्कट० उप गच्छन्ति यदा गृहं हविष्मन्तः कर्मभिः मेधाविनः इन्द्राग्न्योः प्रमतिम्^३ इच्छमानाः
अन्नाः इव काष्ठाम् स्वाप्नुवन्ताः, तदानीम् इन्द्राग्नी भृशम् आह्वयन्तः भवन्ति ते मनुष्याः
इति ॥ ३ ॥

गीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिच्छमान ईङ्ते रयि यशसं पूर्वभाजम् ।
इन्द्राग्नी वृत्रहणा सुवज्रा प्र नो नव्येभिस्तिरतं देष्णैः ॥ ४ ॥

गीऽभिः । विप्रः । प्रमतिम् । इच्छमानः । ईङ्ते । रयिम् । यशसम् । पूर्वभाजम् ।
इन्द्राग्नी इति । वृत्रहणा । सुवज्रा । प्र । नः । नव्येभिः । तिरतम् । देष्णैः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० गीर्भिः विप्रः प्रमतिम् इच्छमानः याचते धनम् इच्छति वा यशसा युक्तम् पूर्वमेव
भजनीयम् । हे इन्द्राग्नी! शत्रूणां हन्तारौ! स्वायुधौ प्र वर्धयतम् अस्मान् नवतरैः^४ धनैः ॥ ४ ॥

१. सेवेथाम् वि^२ अ^१; वेथाम् ल लअ. २. वर्षणं मूको. ३. प्रमतिम् वि^३ अ^१. ४. नवतरैः
वि^३ अ^१; नोतरैः ल लअ.

सं यन्मही मिथती स्पर्धमाने तनुरुचा शूरसाता यतैते ।

अदेवयुं विदथे देवयुभिः सत्रा हतं सोमसुता जनेन ॥ ५ ॥

सम् । यत् । मही इति । मिथती इति । स्पर्धमाने इति । तनुरुचा । शूरसाता । यतैते इति ।
अदेवयुम् । विदथे । देवयुभिः । सत्रा । हतम् । सोमसुता । जनेन ॥ ५ ॥

वेङ्कट० 'सम् गच्छेते' महत्यौ संयुज्यमाने स्पर्धमाने दीप्तशरीरे सेने सह्यामे । तदानीम् अयजमानम्
देवयुभिः हतम् सह्यामगृहे । तदेव आह—सत्यम् एव हतम् यजमानेन जनेन च
इति ॥ ५ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके षष्ठाध्याये पञ्चदशो वर्गः ॥

इमामु षु सोमसुतिमुप न एन्द्राग्नी सोमनसाय यातम् ।

नू चिद्धि परिमन्नाथे अस्माना वां शश्वद्विर्वृतीय वाजैः ॥ ६ ॥

इमाम् । ऊँ इति । सु । सोमसुतिम् । उप । नः । आ । इन्द्राग्नी इति । सोमनसाय । यातम् ।
नू । चित् । हि । परिमन्नाथे इति परिमन्नाथे । अस्मान् । आ । वाम् । शश्वत्सुभिः । विर्वृतीय । वाजैः ॥

वेङ्कट० इमाम् एव अस्मदीयाम् सोमसुतिम् हे इन्द्राग्नी । अस्मासु सोमनसं कर्तुं सुष्ठु उप आ गच्छतम् ।
क्षिप्रम् अस्मान् परिमन्नाथे । आत्मीयाः एते इति बुद्धिः परिमननम् । तथा सति बहुभिः
अन्नैः वाम् आ वर्तयेयम् ॥ ६ ॥

सो अग्रे एना नर्मसा समिद्धोऽच्छा मित्रं वरुणमिन्द्रं वोचेः ।

यत् सीमार्गश्चकूमा तत् सु मृळ तदर्थमादितिः शिश्रथन्तु ॥ ७ ॥

सः । अग्ने । एना । नर्मसा । सम्ऽईद्धः । अच्छ । मित्रम् । वरुणम् । इन्द्रम् । वोचेः ।
यत् । सीम् । आर्गः । चकूम । तत् । सु । मृळ । तत् । अर्थमा । अदितिः । शिश्रथन्तु ॥ ७ ॥

वेङ्कट० सः त्वम् अग्रे ! अनेन हविषा समिद्धः मित्रादीन् अभिब्रूहि यत् अस्माकम् अभिलषितम् ।
यत् वयं सर्वतः पापं कृतवन्तः, तत् पापं सुष्ठु सुख्य । तत् यत् अर्थमा अदितिः च अन्ये
च मित्रादयः श्रथयन्तु ॥ ७ ॥

एता अग्रे आशुषाणास इष्टीर्युवोः सचाभ्यश्याम वाजान् ।

मेन्द्रो नो विष्णुर्मरुतः परि ख्यन् यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ८ ॥

एताः । अग्ने । आशुषाणासः । इष्टीः । युवोः । सचा । अभि । अश्याम् । वाजान् ।
मा । इन्द्रः । नः । विष्णुः । मरुतः । परि । ख्यन् । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० एताः इष्टीः अग्ने ! व्यापयन्तः अपि च स्वभूतानि अन्नानि सह प्राप्नुयाम । युवयोः^१
स्वभूतान् अस्मान् इन्द्रादयः मा परि ख्यन् । परिख्यानं त्यागः ॥ ८ ॥

^२इति पञ्चमाष्टके षष्ठाध्याये षोडशो वर्गः^३ ॥

[९४]

^४वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । इन्द्राग्नी देवता । गायत्री छन्दः, अन्त्याऽनुष्टुप्^५ ।

इयं वा॒म॒स्य मन्म॑न॒ इन्द्रा॑ग्नी पू॒र्व्यस्तु॑तिः । अ॒भ्राद् वृ॒ष्टिर्नि॑वाजनि ॥ १ ॥

इयम् । वा॒म् । अ॒स्य । मन्म॑नः । इन्द्रा॑ग्नी इति । पू॒र्व्यस्तु॑तिः । अ॒भ्रात् । वृ॒ष्टिःऽईव । अ॒जनि॑ ॥ १ ॥

वेङ्कट० इयम् युवयोः अस्य स्तोतुः^३ हे इन्द्राग्नी ! पू॒र्व्यस्तु॑तिः मुख्ये काले प्रादुर्भूता स्तुतिः
अ॒भ्रात् वृ॒ष्टि॒रिव॑ अजनि ॥ १ ॥

शृ॒णुतं ज॑रितु॒र्हव॑मिन्द्रा॑ग्नी वन॑तं गिरः । ई॒शाना॑ पि॒प्यत॑ धियः ॥ २ ॥

शृ॒णुतम् । ज॒रितुः । ह॒वम् । इन्द्रा॑ग्नी इति । वन॑तम् । गिरः । ई॒शाना॑ । पि॒प्यत॑म् । धियः ॥ २ ॥

वेङ्कट० शृणुतम् स्तोत्राह्वानम् हे इन्द्राग्नी ! । भजतम् स्तुतिः^४ । ^५ईश्वरौ पू॒रय॑तम् कर्माणि^६ ॥ २ ॥

मा पा॑प॒त्वाय॑ नो न॒रेन्द्रा॑ग्नी माभि॑शस्तये । मा नो॑ री॒रध॑तं नि॒दे ॥ ३ ॥

मा । पा॑प॒त्वाय॑ । नः । न॒रा । इन्द्रा॑ग्नी इति । मा । अ॒भि॒शस्तये॑ । मा । नः । री॒रध॑तम् । नि॒दे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे नरा !^७ हे नेतारौ ! ^८अस्मान् न पापत्वाय^९ विधेयान् कुरुतम् इन्द्राग्नी !, मा च
अभि॑शस्तये, मा च नि॒न्दि॒त्रे शत्र॑वे ॥ ३ ॥

इन्द्रे॑ अ॒ग्रा नमो॑ बृ॒हत् सु॑वृ॒क्तिमे॑रयामहे । धि॒या धे॑ना॒ अव॑स्यवः ॥ ४ ॥

इन्द्रे॑ । अ॒ग्रा । नमः । बृ॒हत् । सु॑वृ॒क्तिम् । आ । ई॒र॒याम॑हे । धि॒या । धे॑नाः । अव॑स्यवः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० वयम् इन्द्राग्न्योः महत् हविः सुप्रवृत्तम् आभिमुख्येन प्रापयामः कर्मणा स्तुतिः च
रक्षणम् इच्छन्तः ॥ ४ ॥

ता हि श॑श्वन्त॒ ईळ॑त॒ इ॒त्था वि॑प्रा॒स ऊ॑तये । स॒बाधो॑ वाज॑सातये ॥ ५ ॥

ता । हि । श॑श्वन्तः । ईळ॑ते । इ॒त्था । वि॑प्रा॒सः । ऊ॑तये । स॒बाधः । वाज॑ऽसातये ॥ ५ ॥

१. युवायो मूको. २-२. नास्ति मूको. ३. स्तोतृ मूको. ४. स्तुतिः मूको. ५-५. ईश्वरी
पूजायां कर्मणि वि^३ अ^१; ईश्वरो पूज्यः कं लृ लञ्, ६. नास्ति लञ् अ^१. ७-७. °स्मानपापं वि^२ अ^१.

वेङ्कट० तौ हि बहवः स्तुवन्ति यथा वयम्, इत्थं मेधाविनः रक्षणाय, बाधासहिताः^१
युद्धप्राप्तये च ॥ ५ ॥

ता वाँ गीर्भिर्विपन्यवः प्रयस्वन्तो हवामहे । मेघसांता सनिष्यवः ॥ ६ ॥

ता । वाम् । गीःऽभिः । विपन्यवः । प्रयस्वन्तः । हवामहे । मेघऽसांता । सनिऽष्यवः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० तौ वाम् गीर्भिः स्तोतारः हविष्मन्तः हवामहे यज्ञे धनकामाः ॥ ६ ॥

^२इति पञ्चमाष्टके षष्ठाध्याये सप्तदशो वर्गः^३ ॥

इन्द्राग्नी अवसा गतमस्मभ्यं चर्षणीसहा । मा नो दुःशंस ईशत ॥ ७ ॥

इन्द्राग्नी इति । अवसा । आ । गतम् । अस्मभ्यम् । चर्षणिऽसहा । मा । नः । दुःशंसः । ईशत ॥ ७ ॥

वेङ्कट० इन्द्राग्नी । रक्षणेन आ गच्छतम् अस्मदर्थं हे शत्रूणां सोदारौ ! । मा अस्माकं शत्रुः
ईशिष्ट ॥ ७ ॥

मा कस्य नो अररुषो धूर्तिः प्रणङ् मर्त्यस्य । इन्द्राग्नी शर्म यच्छतम् ॥ ८ ॥

मा । कस्य । नः । अररुषः । धूर्तिः । प्र । नक् । मर्त्यस्य । इन्द्राग्नी इति । शर्म । यच्छतम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० मा कस्य चित्^४ अपि अदातुः हिंसा अस्मान् प्र आमोतु मनुष्यस्य । तथा अस्माकं सुखं
प्र यच्छतम् इन्द्राग्नी ! ॥ ८ ॥

गोमद्विरण्यवद् वसु यद् वामश्वावदीमहे । इन्द्राग्नी तद् वनेमहि ॥ ९ ॥

गोऽमत् । हिरण्यऽवत् । वसु । यत् । वाम् । अश्वऽवत् । ईमहे । इन्द्राग्नी इति । तत् । वनेमहि ॥

वेङ्कट० निगदसिदेति ॥ ९ ॥

यत् सोम आ सुते नर इन्द्राग्नी अजोहवुः । सप्तिवन्ता सपर्यवः ॥ १० ॥

यत् । सोमे । आ । सुते । नरः । इन्द्राग्नी इति । अजोहवुः । सप्तिऽवन्ता । सपर्यवः ॥ १० ॥

वेङ्कट० यदा सोमे अभिषुते मनुष्याः इन्द्राग्नी श्रुशम् आ ह्वयन्ति अश्ववन्तौ^५ पूजाकामाः ।
पूर्वत्र वाक्यसमाप्तिः ॥ १० ॥

उक्थेभिर्वृत्रहन्तमा या मन्दाना चिदा गिरा । आङ्गुषैराविवांसतः ॥ ११ ॥

उक्थेभिः । वृत्रहन्तमा । या । मन्दाना । चित् । आ । गिरा । आङ्गुषैः । आऽविवांसतः ॥ ११ ॥

१. बाधासहिताः मूको. २-२. नास्ति मूको. ३. कस्यकामस्यचित् अ^१. ४. अश्ववन्तः वि^२ ल;
इवन्तो अ^१; अश्मवन्तो लअ.

वेङ्कट० शस्त्रैः वृत्राणां हन्तारौ यौ स्तुत्यौ मोदमानो आङ्गूषैः आघोषैः ङक्षैः शब्दितैः शस्त्रैः
(तु. या ५, ११) आभिमुख्येन वसतः^१ यजमानेषु । उत्तरत्र सम्बन्धः ॥ ११ ॥

ताविद् दुःशंसं मर्त्यं दुर्विद्वांसं रक्षस्विनम् ।
आभोगं हन्मना हतमुदधिं हन्मना हतम् ॥ १२ ॥

तौ । इत् । दुःशंसम् । मर्त्यम् । दुःविद्वांसम् । रक्षस्विनम् ।
आभोगम् । हन्मना । हतम् । उदधिम् । हन्मना । हतम् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० तौ एव युवाम् दुःशंसम् मनुष्यम् दुर्विद्वांसम् दुर्बुद्धिमित्यर्थः^२ । रक्षः बलं तद्वन्तम्
अभिभूय भोक्तारम् इमम् आयुधेन हतम् । उदधिम् इव^३ घटम् अनायासेन^४ हतम्
इति ॥ १२ ॥

^५ इति पञ्चमाष्टके षष्ठाध्याये अष्टादशो वर्गः^५ ॥

[९५]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिक्रंषिः । सरस्वती देवता, तृतीयायाः सरस्वान् । त्रिष्टुप् छन्दः’ ।

प्र क्षोदसा धार्यसा सप्त एषा सरस्वती धरुणमार्यसी पूः ।
प्रबाबधाना रथ्येव याति विश्वा अपो महिना सिन्धुरन्याः ॥ १ ॥

प्र । क्षोदसा । धार्यसा । सप्ते । एषा । सरस्वती । धरुणम् । आर्यसी । पूः ।
प्रबाबधाना । रथ्याऽइव । याति । विश्वाः । अपः । महिना । सिन्धुः । अन्याः ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्र सरति^१ उदकेन वा पानार्हेण सहिता एषा सरस्वती धारयन्ती^२ लोकस्य लोहमयी च
नगरी इति औपमिकम्, प्रकर्षेण बध्नीती आत्मनि एकीकुर्वती^३ । राजमार्गः इव गच्छति
सर्वाणि एव अन्यानि उदकानि महत्त्वेन प्रबाबधाना सिन्धुः इति ॥ १ ॥

एकाचेतत् सरस्वती नदीनां शुचिर्यती गिरिभ्य आ समुद्रात् ।
रायश्चेतन्ती भुवनस्य भूर्रेघृतं पयो दुदुहे नाहुषाय ॥ २ ॥

एका । अचेतत् । सरस्वती । नदीनाम् । शुचिः । यती । गिरिभ्यः । आ । समुद्रात् ।
रायः । चेतन्ती । भुवनस्य । भूरैः । घृतम् । पयः । दुदुहे । नाहुषाय ॥ २ ॥

वेङ्कट० एका बुबुधे सरस्वती एव नदीनाम् मध्ये शुचिः गच्छन्ती पर्वतेभ्यो निस्सृता बावत्
पश्चिमं समुद्रम् । धनं बहु प्रज्ञापयन्ती भुवनस्य गौः भूत्वा घृतम् पयः च दुदुहे
नहुषपुत्राय । नाहुषोक्तं वचनं न अन्याः शुश्रुवुः नद्यः, सरस्वती तु शुश्रावेति

१. वसतोः मूको. २. अत्यर्थः वि^३; अत्यन्तः अ^४. ३-३. बाम् एनाथा^० मूको. ४-४. नास्ति
मूको ५. प्रसरस्यति मूको. ६. °यती मूको. ७. कुर्वन्ति वि^३ अ^४ छ; °वन्तीति लख.

शौनकः—

राजा वर्षसहस्राय दीक्षिष्यन्नाहुषः^१ पुरा ।चचारैकरथेनेमां ब्रुवन्^२ सर्वाः समुद्रगाः ॥यक्ष्ये वहत^३ मा सर्वाः^४ द्वन्द्वशो वाऽथवैकशः ।

प्रत्यूचुस्तं नृपं नद्यः स्वल्पवीर्याः कथं वयम् ॥

वहेम सर्वान् भोगांस्ते सत्रे वार्षसहस्रिके ।

सरस्वतीं प्रपद्यस्व सा ते^५ वक्ष्यति नाहुष ! ॥तथेत्युक्त्वा^६ जगामाशु आपगां^७ च सरस्वतीम् ।

सा चैनं प्रतिजग्राह दुदुहे च पयो घृतम् ॥

एतदत्यद्भुतं कर्म सरस्वत्या नृपं प्रति ।

वारुणिः कीर्तयामास प्रथमस्थ द्वितीयया ॥ (बृदे ६, २०-२४) इति ॥२॥

स वावृधे नर्यो योषणासु वृषा शिशुर्वृषभो यज्ञियासु ।

स वाजिनं मघर्वत्स्यो दधाति वि सातथै तन्वै मामृजीत ॥ ३ ॥

सः । ववृधे । नर्यः । योषणासु । वृषा । शिशुः । वृषभः । यज्ञियासु ।

सः । वाजिनम् । मघर्वत्स्यः । दधाति । वि । सातथै । तन्वम् । मामृजीत ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सः सरस्वान् वावृधे नृहितः नदीषु पुमान् शिशुः सेक्ता यज्ञार्हासु । सः बलिनं हविष्मत्स्यः^१ प्रयच्छति । वि शोधयतु सोऽस्मदीयां तनुम् लाभाय संशयतु ॥ ३ ॥

उत स्या नः सरस्वती जुषाणोप श्रवत् सुभगा यज्ञे अस्मिन् ।

मित्तुभिर्नमस्यैरियाना राया युजा चिदुत्तरा सखिभ्यः ॥ ४ ॥

उत । स्या । नः । सरस्वती । जुषाणा । उप । श्रवत् । सुभगा । यज्ञे । अस्मिन् ।

मित्तुभिः । नमस्यैः । इयाना । राया । युजा । चित् । उत्तरा । सखिभ्यः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अपि च सा सरस्वती अस्मान् सेवमाना स्तुतीः उप शृणोतु सुधना अस्मिन् यज्ञे प्रमाणार्थं मित्तजानुकैः नमस्कारं कुर्वद्भिः अभिगम्यमाना धनेन सहायवर्गेण^२ च अन्याभ्यो नदीभ्यः सखिभ्यः उत्कृष्टां स्तोत्रभ्यः वा सुप्रशस्तेति ॥ ४ ॥

१. वीक्षि° मूको. २. वदन् मूको. ३. भागान् मे बृदे. ४. त्वा मूको. ५-५. जगामाश्वामापगां मूको. ६. हविष्मत्स्यम् मूको. ७. '०णं सहायवर्गेण वि' ल; '०णं सहायवर्गेण लभ. ८. उत्कृष्टः वि' ल लभ.

इमा जुह्वाना युष्मदा नमोभिः प्रति स्तोमं सरस्वति जुषस्व ।

तव शर्मन् प्रियतमे दधाना उप स्थेयाम शरणं न वृक्षम् ॥ ५ ॥

इमा । जुह्वानाः । युष्मत् । आ । नमःऽभिः । प्रति । स्तोमम् । सरस्वति । जुषस्व ।

तव । शर्मन् । प्रियतमे । दधानाः । उप । स्थेयाम् । शरणम् । न । वृक्षम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इमानि हवीषि जुह्वानाः वयं भवाम नमस्कारैः । प्रति सेवस्व त्वम् स्तोमम् सरस्वति ।।

तव सुखे प्रिये निधीयमानाः त्वाम् उप स्थेयाम प्रतिश्रयभूतं महान्तम् इव वृक्षम् ॥ ५ ॥

अयमु ते सरस्वति वसिष्ठो द्वारावृतस्य सुभगे व्यावः ।

वर्ध शुभ्रे स्तुवते रासि वाजान् यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

अयम् । ऊँ इति । ते । सरस्वति । वसिष्ठः । द्वारौ । ऋतस्य । सुभगे । वि । आवरित्यावः ।

वर्ध । शुभ्रे । स्तुवते । रासि । वाजान् । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अयम् उ ते सरस्वति ! वसिष्ठः ऋतस्य यज्ञस्य पूर्वापरौ वि आवः द्वारौ संस्तवयागार्थम् सुभगे !। वर्ध शोभमाने !, स्तुवते च प्रयच्छ अन्नानि इति ॥ ६ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके षष्ठाध्याये एकोनविंशो वर्गः’ ॥

[९६]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । सरस्वती देवता, चतुर्ध्यादिषष्ठयन्तानां सरस्वान् । आद्याद्वितीययोः प्रगाथद्वन्द्वः (=प्रथमा बृहती, द्वितीया सतोबृहती), तृतीया प्रस्तारपङ्क्तिः, शिष्टा गायत्र्यः’ ।

बृहदु गायिषे वचोऽसुर्यो नदीनाम् ।

सरस्वतीमिन्महया सुवृक्तिभिः स्तोमैर्वसिष्ठ रोदसी ॥ १ ॥

बृहत् । ऊँ इति । गायिषे । वचः । असुर्यो । नदीनाम् ।

सरस्वतीम् । इत् । महय । सुवृक्तिभिः । स्तोमैः । वसिष्ठ । रोदसी इति ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे वसिष्ठ ! महत् वचः^१ त्वं ब्रवीषि बलवती नदीनाम् सरस्वती इति । ताम् एव सरस्वतीम् पूजय स्तुतिभिः सुप्रवृत्ताभिः वसिष्ठ ! द्यावापृथिव्योः उपशृण्वत्योः^२ ॥ १ ॥

उभे यत् ते महिना शुभ्रे अन्धसी अधिक्षियन्ति पूरवः ।

सा नो बोध्यवित्री मरुत्सखा चोद राधो मघोनाम् ॥ २ ॥

१. सस्तपया^१ वि^२ अ^३; संस्तपया^० ल; सस्तपया^० लअ.

२-२. नास्ति सूको.

३. वचः सूको.

४. ण्वतोः सूको.

उभे इति । यत् । ते । म॒हिना । शु॒भ्रे ! अन्ध॑सी इति । अ॒धिऽक्षि॑यन्ति । पू॒र्वः ।
सा । नः । बो॒धि । अ॒वि॒त्री । म॒रुत्स॑खा । चो॒द । रा॒धः । म॒घोना॑म् ॥ २ ॥

वेङ्कट० उभे यस्याः ते महत्त्वेन हे शोभमाने! अन्धे दिव्यं पार्थिवं च, यद्वा कृष्टपच्यं च
अकृष्टपच्यं च, अधिगच्छन्ति मनुष्याः । सा अस्माकं बुध्यस्व अवित्री भवामीति, यस्याः
ते मरुतः सखायः । चोदय धनं हविष्मताम् ॥ २ ॥

भ॒द्रमि॑द् भ॒द्रा कृ॑णवत् सर॑स्वत्यक॒वारी चेत॑ति वा॒जिनी॑वती ।

गृ॒णाना ज॑मदग्नि॒वत् स्तु॑त्रा॒ना च व॑सिष्ठ॒वत् ॥ ३ ॥

भ॒द्रम् । इत् । भ॒द्रा । कृ॑ण॒वत् । सर॑स्वती । अ॒क॒वऽअ॑री । चेत॑ति । वा॒जिनी॑ऽवती ।

गृ॒णाना । ज॑म॒दग्नि॑ऽवत् । स्तु॑त्रा॒ना । च । व॑सि॒ष्ठऽवत् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० भद्रम् एव भद्रा कृणोतु सरस्वती । अकुत्सितगमना बुध्यताम्^१ अज्ञवती स्तूयमाना जमदग्निना
इव ऋषिणा, तथा, यथा वसिष्ठः स्तौति तद्वत् च स्तूयमानेत्यात्मानं परोक्षम्
आह ॥ ३ ॥

ज॒नी॒यन्तो॒ न्वग्र॑वः पु॒त्री॒यन्तः सु॑दान॒वः । सर॑स्वन्तं ह॒वाम॑हे ॥ ४ ॥

ज॒नी॒ऽयन्तः । नु । अ॒ग्र॒वः । पु॒त्रि॒ऽयन्तः । सु॑दान॒वः । सर॑स्वन्तम् । ह॒वाम॑हे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० जायाम् आत्मनः इच्छन्तः क्षिप्रं गमनशीलाः पुत्रीयन्तः च वयं शोभनदानाः सरस्वन्तम्
हवामहे ॥ ४ ॥

ये ते॑ सर॒स्व ऊ॒र्मयो॑ मधु॒मन्तो घृ॑तश्चु॒तः । तेभि॑र्नोऽवि॒ता भ॑व ॥ ५ ॥

ये । ते । सर॒स्वः । ऊ॒र्मयः । मधु॑मन्तः । घृ॑तऽश्चु॒तः । तेभिः । नः । अ॒वि॒ता । भ॒व ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ये ते हे सरस्वः! ऊर्मयः सिन्धुरूपस्य मधुरसवन्तः उदकच्युतः, तेभिः नः अविता भव ॥ ५ ॥

प्री॒पि॒वांसं॑ सर॒स्वतः॑ स्त॒नं यो वि॒श्वदर्श॑तः । भ॒क्षीम॑हि प्र॒जामि॑षम् ॥ ६ ॥

प्री॒पि॒वांसम् । सर॒स्वतः । स्त॒नम् । यः । वि॒श्वऽदर्श॑तः । भ॒क्षीम॑हि । प्र॒जाम् । इ॒षम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० वर्धमानम् सरस्वतः स्तनम् भजामहे प्रजाम् अन्नं च । ततः भुक्षीमहि इत्यर्थः । यः स्तनः
विश्वेषां दर्शनीयः ॥ ६ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके षष्ठाध्याये विशो वर्गः^२ ॥

[९७]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । आद्याया इन्द्रो देवता; द्वितीयस्याश्रतुर्ध्याद्यष्टम्यन्तानां च
बृहस्पतिः, तृतीयानवम्योरिन्द्राब्रह्मणस्पती, दशम्या इन्द्राबृहस्पती । त्रिष्टुप् छन्दः^१ ।

यज्ञे दिवो नृषदने पृथिव्या नरो यत्र देवयवो मदन्ति ।

इन्द्राय यत्र सर्वनानि सुन्वे गमन्मदाय प्रथमं वयंश्च ॥ १ ॥

यज्ञे । दिवः । नृऽसदने । पृथिव्याः । नरः । यत्र । देवऽयवः । मदन्ति ।

इन्द्राय । यत्र । सर्वनानि । सुन्वे । गमत् । मदाय । प्रथमम् । वयः । च ॥ १ ॥

वेङ्कट० ऐन्द्रयाद्या^१ । सूक्तं बार्हस्पत्यम् । अन्त्यैन्द्रो (तु. ऋअ २, ७, ९७) च । यज्ञे दिवः आगत्य
निषीदतु पृथिव्याः नृषदने मनुष्याणां सदनस्थाने । तदेव आह—नरः ऋत्विजः यस्मिन् यज्ञे
देवकामाः मदन्ति, इन्द्राय यस्मिन् यज्ञे त्रीणि सर्वनानि सुषुविरे । तत्र इन्द्रः मदाय
गच्छतु, प्रथमम् एव^२ तस्य च अश्वाः^३ गच्छन्तु^४ ॥ १ ॥

आ दैव्या वृणीमहेऽवांसि बृहस्पतिर्नो मह आ सखायः ।

यथा भवेम मीळहुषे अनागा यो नो दाता परावतः पितेव ॥ २ ॥

आ । दैव्या । वृणीमहे । अवांसि । बृहस्पतिः । नः । महे । आ । सखायः ।

यथा । भवेम । मीळहुषे । अनागाः । यः । नः । दाता । पराऽवतः । पिताऽइव ॥ २ ॥

वेङ्कट० आ वृणीमहे दैव्यानि रक्षणानि । बृहस्पतिः अस्मान् आ पूजयति हे सखायः । यथा
भवेम वयं कामानां सेक्ष्रे अनागसः । यः अस्मान् दाता परावतः दूरात् पिता इव
आगच्छति ॥ २ ॥

तम् ज्येष्ठं नमसा हविर्भिः सुशेवं ब्रह्मणस्पतिं गृणीषे ।

इन्द्रं श्लोको महि दैव्यः सिषक्तु यो ब्रह्मणो देवकृतस्य राजा ॥ ३ ॥

तम् । ऊँ इति । ज्येष्ठम् । नमसा । हविःऽभिः । सुशेवंम् । ब्रह्मणः । पतिम् । गृणीषे ।

इन्द्रम् । श्लोकः । महि । दैव्यः । सिषक्तु । यः । ब्रह्मणः । देवऽकृतस्य । राजा ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तम् एव ज्येष्ठम् नमस्कारेण हविर्भिः च सुसुखम् ब्रह्मणः पतिम्^५ स्तुहि । इन्द्रम् च श्लोकः
महान्तं देवार्हः सेवताम्, यः अन्नस्य देवैः उत्पादितस्य सर्वस्य राजा ॥ ३ ॥

स आ नो योनिं सदतु प्रेष्ठो बृहस्पतिर्विश्वारो यो अस्ति ।

कामो रायः सुवीर्यस्य तं दातु पर्षन्तो अति सश्चतो अरिष्टान् ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति सूको २. ऐन्द्राग्न्याषा सूको. ३-३. तस्याश्वाश्वा वि^१ अ^१; तस्याश्वाः वा ल;
तस्याश्वाः व लअ. ४. ंतु इत्यर्थः अ^१. ५. बृहस्पतिं वि^२ अ^१.

सः । आ । नः । योनिम् । सदतु । प्रेष्ठः । बृहस्पतिः । विश्ववारः । यः । अस्ति ।
कामः । रायः । सुवीर्यस्य । तम् । दात् । पर्षत् । नः । अति । सश्वतः । अरिष्टान् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सः अस्माकं बर्हिः आ सीदतु प्रियतमः बृहस्पतिः, विश्वैः वरणीयः यः भवति । सुवीर्यस्य
धनस्य यः अस्माकम् कामः तम् प्रयच्छतु । अति पारयतु नः शत्रुभिः संसक्तान्
अहिंसितान् एव ॥ ४ ॥

तमा नो अर्कममृताय जुष्टमिमे धासुरमृतासः पुराजाः ।
शुचिक्रन्दं यजतं पस्त्यानां बृहस्पतिमनर्वाणं हुवेम ॥ ५ ॥

तम् । आ । नः । अर्कम् । अमृताय । जुष्टम् । इमे । धासुः । अमृतासः । पुराजाः ।
शुचिक्रन्दम् । यजतम् । पस्त्यानाम् । बृहस्पतिम् । अनर्वाणम् । हुवेम ॥ ५ ॥

वेङ्कट० तत् अन्नम् अन्नम्यम् आ प्रयच्छन्तु अमरणाय पर्याप्तम् इमे देवाः पुराणाः । शुद्धस्तोत्रं
यष्टव्यं गृहाणाम् । 'विशः पस्त्याः' (तु. माश ५, ३, ५, १९) इति च ब्राह्मणम् । 'बृहस्पतिम्
अप्रत्युतम्' अन्यस्मिन् (तु. या ६, २३) हुवेम ॥ ५ ॥

इति पञ्चमाष्टके षष्ठाध्याये एकविंशो वर्गः ॥

तं शुग्मासो अरुषासो अश्वा बृहस्पतिं सहवाहो वहन्ति ।
सहश्चिद् यस्य नीलवत् सधस्थं नभो न रूपमरुषं वसानाः ॥ ६ ॥

तम् । शुग्मासः । अरुषासः । अश्वाः । बृहस्पतिम् । सहवाहः । वहन्ति ।
सहः । चित् । यस्य । नीलवत् । सधस्थम् । नभः । न । रूपम् । अरुषम् । वसानाः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० तम् शक्ताः आरोचमानाः अश्वाः बृहस्पतिम् सहवहन्तः वहन्तु । सहः शरीरम्, सहनात् ।
शरीरम् यस्य नीलवर्णयुक्तम् । 'आ वेधसं नीलपृष्ठम्' (ऋ ५, ४३, १२) इति उक्तम् । रथे
सहस्थितम् 'नभः न' आदित्य इव रूपम् 'आरोचमानम् आच्छादयन्तः' ॥ ६ ॥

स हि शुचिः शतपत्रः स शुन्ध्युर्हिरण्यवाशीरिषिः स्वर्षाः ।
बृहस्पतिः स स्वावेश ऋष्वः पुरु सखिभ्य आसुतिं करिष्ठः ॥ ७ ॥

सः । हि । शुचिः । शतपत्रः । सः । शुन्ध्युः । हिरण्यवाशीः । इषिरः । स्वःसाः ।
बृहस्पतिः । सः । सुआवेशः । ऋष्वः । पुरु । सखिभ्यः । आसुतिम् । करिष्ठः ॥ ७ ॥

१. विश ५° ल लङ्; विशत्या ५° वि° लङ्; विशप° अ°. २-२. 'तिम् आ प्रत्यु° ल लङ्; 'तिरप्रत्यु°
अ°; 'तिरप्रत्यु° वि°. ३. भूमयः मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५-५. वहन्त वि° अ°. ६. 'चमानाच्छा°
वि° अ°; 'चमानामाच्छा° ल लङ्.

वेङ्कट० सः हि शुचिः शतपतनः । सः हि शोधकः हितरमणीयवचनः^१, आयुधं वा^२ वाशी^३,
गमनशीलः^४ स्वर्गस्य सम्भक्ता । बृहस्पतिः सः शोभनावेशः दर्शनीयः स्तोत्रभ्यः महतीम्
आसुतिम् धनस्य प्रसवम् अत्यन्तं तत्कर्ता ॥ ७ ॥

देवी देवस्य रोदसी जनित्री बृहस्पतिं वावृधतुर्मद्वित्वा ।

दक्षाय्याय दक्षता सखायः करद् ब्रह्मणे सुतरां सुगन्धा ॥ ८ ॥

देवी इति । देवस्य । रोदसी इति । जनित्री इति । बृहस्पतिम् । ववृधतुः । मद्वित्वा ।

दक्षाय्याय । दक्षत । सखायः । करत् । ब्रह्मणे । सुतरां । सुगन्धा ॥ ८ ॥

वेङ्कट० देव्यौ देवस्य जनयिष्यौ द्यावापृथिव्यौ बृहस्पतिम् वर्धयामासतुः महत्त्वेन । पूज्याय पूजां
कुरुत हे सखायः । करोतु ब्राह्मणाय मह्यं सुतराणि सुगन्धानि च उदकानि ॥ ८ ॥

इयं वा ब्रह्मणस्पते सुवृक्तिर्ब्रह्मेन्द्राय वज्रिणे अकारि ।

अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधीर्जजस्तमर्यो वनुषामरातीः ॥ ९ ॥

इयम् । वाम् । ब्रह्मणः । पते । सुवृक्तिः । ब्रह्म । इन्द्राय । वज्रिणे । अकारि ।

अविष्टम् । धियः । जिगृतम् । पुरंधीः । जजस्तम् । अर्यः । वनुषाम् । अरातीः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० इयम् वाम् ब्रह्मणः पते ! सुवृक्तिः इन्द्राय वज्रिणे तुभ्यं च अकारि हविः च । अविष्टम्
इति गतम् (ऋ ४, ५०, ११ द्र.) ॥ ९ ॥

बृहस्पते युवमिन्द्रश्च वस्वो दिव्यस्येशाथे उत पार्थिवस्य ।

धत्तं रयिं स्तुवते कीरये चिद् यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥

बृहस्पते । युवम् । इन्द्रः । च । वस्वः । दिव्यस्य । ईशाथे इति । उत । पार्थिवस्य ।

धत्तम् । रयिम् । स्तुवते । कीरये । चित् । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ १० ॥

वेङ्कट० 'बृहस्पते ! त्वं च' इन्द्रः च युवां धनस्य दिव्यस्य पार्थिवस्य च उभयस्य ईश्वरौ भवतः ।
तथा सति प्रयच्छतं तद् धनम् स्तुवते स्तोत्रे ॥ १० ॥

'इति पञ्चमाष्टके षष्ठाध्याये द्वाविंशो वर्गः' ॥

[९८]

'वसिष्ठो मैत्रावरुणिर्ऋषिः । इन्द्रो देवता, अन्त्याया इन्द्रावृहस्पती । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

अध्वर्यवोऽरुणं दुग्धमंशुं जुहोतन वृषभार्य क्षितीनाम् ।

गौराद् वेदीयां अवपानमिन्द्रो विश्वाहेद् याति सुतसाममिच्छन् ॥ १ ॥

१. 'णीयं वचनम् लृङ्' । २. नास्ति वि' अ' । ३. पावनी मूको. ४. 'शील मूको. ५-५. नास्ति
मूको. ६-६. ततश्च वि' अ' । ७. नास्ति मूको. ८. 'च्छत यत् मूको. ९-९. नास्ति मूको.

अर्ध्वर्यवः । अरुणम् । दुग्धम् । अंशुम् । जुहोतन । वृषभार्य । क्षितीनाम् ।

गौरात् । वेदीयान् । अवऽपानम् । इन्द्रः । विश्वाहा । इत् । याति । सुतऽसौमम् । इच्छन् ॥ १ ॥

वेङ्कट० अर्ध्वर्यवः ! आरोचमानम् दुग्धम् अंशुम् जुहुत क्षितीनाम् वर्षित्रे । गौरात् अपि मृगाद्
अतिशयेन दूरस्थं विन्दन् अधोमुखेन पातय्यम् इन्द्रः सर्वदैव गच्छति सुतसोमम् यजमानम्
इच्छन् ॥ १ ॥

यद् दधिषे प्रदिवि चार्वन्नं दिवेदिवे पीतिमिदस्य वक्षि ।

उत हृदोत मनसा जुषाण उशन्निन्द्र प्रस्थितान् पाहि सोमान् ॥ २ ॥

यत् । दधिषे । प्रऽदिवि । चारु । अन्नम् । दिवेऽदिवे । पीतिम् । इत् । अस्य । वक्षि ।

उत । हृदा । उत । मनसा । जुषाणः । उशन् । इन्द्र । प्रऽस्थितान् । पाहि । सोमान् ॥ २ ॥

वेङ्कट० यत् धारयसि 'गते काले' चारु त्वम् अन्नम्, तस्य इदानीम् अपि अन्नवहं पानं वह,
पिब तम् । अधुना अपि च हृदयेन मनसा अपि च सेवमानः कामयमानः इन्द्र ! प्रस्थितान्
पिब सोमान् ॥ २ ॥

जज्ञानः सोमं सहसे पपाथ प्र ते माता महिमानमुवाच ।

एन्द्र पप्राथोर्वन्तरिक्षं युधा देवेभ्यो वरिवश्चकर्थ ॥ ३ ॥

जज्ञानः । सोमम् । सहसे । पपाथ । प्र । ते । माता । महिमानम् । उवाच ।

आ । इन्द्र । पप्राथ । उरु । अन्तरिक्षम् । युधा । देवेभ्यः । वरिवः । चकर्थ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० प्रादुर्भवन् त्वम् सोमम् पपाथ बलाय^१ । प्र उवाच ते महिमानम् माता पृथिवी त्वया पाल्य-
माना । आ पप्राथ च विस्तीर्णम् अन्तरिक्षम् इन्द्र ! । युधा देवेभ्यः त्वं धनम् चकर्थ ॥ ३ ॥

यद् योधया महतो मन्यमानान्त्साक्षाम् तान् बाहुभिः शार्शदानान् ।

यद् वा नृभिर्वृत इन्द्राभियुध्यास्तं त्वयाजि सौश्रवसं जयेम ॥ ४ ॥

यत् । योधयाः । महतः । मन्यमानान् । साक्षाम् । तान् । बाहुभिः । शार्शदानान् ।

यत् । वा । नृभिः । वृतः । इन्द्र । अभिऽयुध्याः । तम् । त्वया । आजिम् । सौश्रवसम् । जयेम ॥

वेङ्कट० यान्^२ अयोधयः 'त्वम् अस्मान् महतः अभिमन्यमानान्'^३ । सहेमहि तान् बाहुभिः 'हिंसतः
शत्रून्'^४ । शदिः शतनकर्मा । यद् वा त्वं मरुद्भिः परिवृतः इन्द्र ! अभियुध्याः । ततः
त्वया तम् वयं सङ्ग्रामं कीर्तिनिमित्तम् जयेम ॥ ४ ॥

१. काले गते वि^२ अ^३. २. पालय मूको. ३. यम् मूको. ४. त्वं महतोऽस्मानभिं मूको.

५. हिंसितशत्रून् मूको.

प्रेन्द्रस्य वोचं प्रथमा कृतानि प्र नूतना मघवा या चकार ।

यदेददेवीरसहिष्ट माया अथाभवत् केवलः सोमो अस्य ॥ ५ ॥

प्र । इन्द्रस्य । वोचम् । प्रथमा । कृतानि । प्र । नूतना । मघवा । या । चकार ।

यदा । इत् । अदेवीः । असहिष्ट । मायाः । अर्थ । अभवत् । केवलः । सोमः । अस्य ॥ ५ ॥

वेङ्कट० प्र अवोचम् इन्द्रस्य पुरातनानि कर्माणि । प्र अवोचम् नूतनानि मघवा यानि चक्रे । यदा
‘एवेन्द्रः आसुरीः’ मायाः असहिष्ट । अनन्तरम् एव अस्य अभवत् असाधारणः सोमः ॥ ५ ॥

तवेदं विश्वमभितः पशव्यं यत् पश्यसि चक्षसा सूर्यस्य ।

गवामसि गोपतिरेक इन्द्र भक्षीमहि ते प्रयतस्य वस्वः ॥ ६ ॥

तव । इदम् । विश्वम् । अभितः । पशव्यम् । यत् । पश्यसि । चक्षसा । सूर्यस्य ।

गवाम् । असि । गोपतिः । एकः । इन्द्र । भक्षीमहि । ते । प्रयतस्य । वस्वः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० तव एव इदम् सर्वम् अभितः इश्यमानम् पशव्यम् पशूनां सुसुखं भवति । यदा त्वम्
सूर्यस्य तेजसा पशून् पश्यसि । ततः च गवाम् असि गोपतिः त्वम् एकः एव इन्द्र ।
भजेमहि त्वया प्रतं धनम् ॥ ६ ॥

बृहस्पते युवमिन्द्रश्च वस्वो दिव्यस्येशाथे उत पार्थिवस्य ।

धत्तं रयिं स्तुवते कीरये चिद् यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

बृहस्पते । युवम् । इन्द्रः । च । वस्वः । दिव्यस्य । ईशाथे इति । उत । पार्थिवस्य ।

धत्तम् । रयिम् । स्तुवते । कीरये । चित् । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० पूर्वं व्याख्याता (ऋ ७, ९७, १० द्र.) ॥ ७ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके षष्ठाध्याये त्रयोविंशो वर्गः’ ॥

[९९]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिक्रंषिः । विष्णुर्देवता, चतुर्ध्यादिषष्ठ्यन्तानाम् इन्द्राविष्णू । त्रिष्टुप् छन्दः’ ।

पुरो मात्रया तन्वा वृधान न ते महित्वमन्वश्नुवन्ति ।

उमे ते विद्म रजसी पृथिव्या विष्णो देव त्वं परमस्य वित्से ॥ १ ॥

पुरः । मात्रया । तन्वा । वृधान । न । ते । महित्वम् । अन्तु । अश्नुवन्ति ।

उमे इति । ते । विद्म । रजसी इति । पृथिव्याः । विष्णो इति । देव । त्वम् । परमस्य । वित्से ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'अपीपरः त्वं' मानसाधनेन' शरीरेण त्रीन् लोकान् हे वर्धमान ! । वामनो हि भूत्वा ववृधे विष्णुः । तव शरीरस्य महत्त्वम् न अन्ये केचन 'व्याप्नुवन्ति । तव स्वभूतौ' द्वौ एव लोकौ वयं जानीमः पृथिवीम् अन्तरिक्षं च । हे देव ! विष्णो ! त्वम् एव तृतीयं लोकं जानासि ॥ १ ॥

न ते विष्णो जायमानो न जातो देव महिम्नः परमन्तमाप ।

उदस्तम्ना नाकम्पुष्वं बृहन्तं दाधर्थं प्राचीं क्रकुभं पृथिव्याः ॥ २ ॥

न । ते । विष्णो इति । जायमानः । न । जातः । देव । महिम्नः । परम् । अन्तम् । आप ।

उत् । अस्तम्नाः । नाकम् । ऋष्वम् । बृहन्तम् । दाधर्थम् । प्राचीम् । क्रकुभम् । पृथिव्याः ॥ २ ॥

वेङ्कट० न ते विष्णो ! जायमानः न अपि जातः देव ! महिम्नः परम् अन्तम् 'प्र आप । उत्तम्भित-
वान्' असि तृतीयं लोकं दर्शनीयं महान्तम् । धारयः च पृथिव्याः प्राचीम् दिशम् ॥ २ ॥

इरावती धेनुमती हि भूतं सुयवसिनी मनुषे दशस्या ।

व्यस्तम्ना रोदसी विष्णवेते दाधर्थं पृथिवीमभितो मयूखैः ॥ ३ ॥

इरावती इतीरावती । धेनुमती इति धेनुमती । हि । भूतम् । सुयवसिनी इति सुयवसिनी । मनुषे । दशस्या । वि । अस्तम्नाः । रोदसी इति । विष्णो इति । एते इति । दाधर्थम् । पृथिवीम् । अभितः । मयूखैः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अन्नवत्यौ पशुमत्यौ च हि अभवतं शोभनयवसे सर्वस्मै मनुष्याय' मनवे राज्ञे वा दानम्' इच्छन्त्यौ । त्वं च एते रोदसी' हे विष्णो ! वि अस्तम्नाः । दाधर्थं च इमाम् पृथिवीम् परितः तेजोभिः शङ्कुभिः ॥ ३ ॥

उरुं यज्ञाय चक्रथुरु लोकं जनयन्ता सूर्यमुषासमग्निम् ।

दासस्य चिद् वृषशिप्रस्य माया जघ्नथुर्नरा पृतनाज्येषु ॥ ४ ॥

उरुम् । यज्ञाय । चक्रथुः । ऊँ इति । लोकम् । जनयन्ता सूर्यम् । उषसम् । अग्निम् ।

दासस्य । चित् । वृषशिप्रस्य । मायाः । जघ्नथुः । नरा । पृतनाज्येषु ॥ ४ ॥

वेङ्कट० उरुम् 'यज्ञाय चक्रथुः' ऊँ लोकम् स्थानं जनयन्तौ हे इन्द्राविष्णू ! सूर्यम् उषसम् अग्निम् च दासस्य 'चित् वृषशिप्राख्यस्य' युवाम् जघ्नथुः मायाः सङ्ग्रामेषु' नेतारौ ! ॥ ४ ॥

- १-१. अवीपरस्त्वं वि' अ'; परस्त्वम् ल लङ्. २. मानसाधारणेन अ'. ३-३. 'वन्तः वि' अ'; 'वन्तः तव ल लङ्. ४-४. प्रापोप्तमभिवान् वि'; प्रावोभिवान् अ'; प्राप । कप्तमभिवान् ल; प्राव कप्तमभिवान् लङ्; 'ऊर्ध्वम् अभि' ल प्रस्तावः. ५. मनुष्या मूको. ६. दासी वि'; दानी अ' ल लङ्. ७. नास्ति अ'. ८-८. कुरुत यज्ञाय अ'. ९-९. विक्रितुषेचिप्राख्यस्य अ'; चिद् वृषशिप्रस्य वि'. १०. 'पु हे वि' अ'.

इन्द्राविष्णू दंहिताः शम्बरस्य नव पुरो नवति च श्रथिष्टम् ।

शतं वर्चिनः सहस्रं च साकं हथो अप्रत्यसुरस्य वीरान् ॥ ५ ॥

इन्द्राविष्णू इति । दंहिताः । शम्बरस्य । नव । पुरः । नवतिम् । च । श्रथिष्टम् ।

शतम् । वर्चिनः । सहस्रम् । च । साकम् । हथः । अप्रति । असुरस्य । वीरान् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्राविष्णू! शिलाभिः दंहिताः शम्बरासुरस्य नव पुरः नवतिम् च श्रथिष्टम् ।
तथा वर्चिनः असुरस्य शतम् सहस्रम् च पुरः साकम् हथः, शत्रुभिः अप्रतिहतान् असुरस्य
वीरान् च ॥ ५ ॥

इयं मनीषा बृहती बृहन्तोऽरुक्रमा तवसा वर्धयन्ती ।

ररे वां स्तोमं विदथेषु विष्णो पिन्वतमिषो वृजनेष्विन्द्र ॥ ६ ॥

इयम् । मनीषा । बृहती । बृहन्ता । उरुक्रमा । तवसा । वर्धयन्ती ।

ररे । वाम् । स्तोमम् । विदथेषु । विष्णो इति । पिन्वतम् । इषः । वृजनेषु । इन्द्र ॥ ६ ॥

वेङ्कट० इयम् स्तुतिः महती महान्तौ उरुक्रमणौ इति विष्णुसाहचर्यात् उभावाह^१, वर्धनेन वर्धयन्ती
भवति । तथा प्रयच्छामि च स्तोमम् युवाभ्यां यज्ञेषु विष्णो! । तथा सति इन्द्र! त्वं
च विष्णुः च अन्नानि अस्मभ्यम् पिन्वतम्^२ सङ्ग्रामे ॥ ६ ॥

वषट् ते विष्णवाः आ कृणोमि तन्मे जुषस्व शिपिविष्ट हव्यम् ।

वर्धन्तु त्वा सुष्टुतयो गिरौ मे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

वषट् । ते । विष्णो इति । आसः । आ । कृणोमि । तत् । मे । जुषस्व । शिपिविष्ट । हव्यम् ।

वर्धन्तु । त्वा । सुऽस्तुतयः । गिरः । मे । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० वषट्कारं तव हे विष्णो! आसः आस्यात्^१ आभिमुख्येन करोमि । तथा वषट्कृतं मम
हव्यम् हे शिपिविष्ट! सेवस्व । शिपिविष्टः यज्ञः इति द्वे यज्ञनामनी इत्युक्तम् (तु.
या ५, ७) । वर्धन्तु इति स्पष्टम् ॥ ७ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके षष्ठाध्याये चतुर्विंशो वर्गः^२ ॥

[१००]

^३वसिष्ठो मैत्रावरुणिक्रूषिः । विष्णुर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^४ ।

नू मर्तो दयते सन्निष्यन् यो विष्णव उरुगायाय दाशत् ।

प्र यः सत्राचा मनसा यजात एतावन्तं नर्यमाविवासात् ॥ १ ॥

१. उपावह वि^१ अ^२; उपावाह ल लअ. २. पिबतम् वि^२ अ^२ लअ. ३. आस्यादि सूक्तो.
४-४. नास्ति सूक्तो.

नु । मर्तः । दयते । सनिष्यन् । यः । विष्णवे । उरुऽग्रायार् । दाशत् ।

प्र । यः । सुत्रार्चा । मनसा । यजति । एतावन्तम् । नर्यम् । आऽविवासात् ॥ १ ॥

वेङ्कट० क्षिप्रं मनुष्यः प्रयच्छति हविः, धनं तद्द्वारेण सः सनिष्यन्, यः विष्णवे उरुकीर्तये हविः प्रयच्छति । न अन्येभ्यः च देवेभ्यः विडम्बते । यः महत्त्वम् अञ्जता मनसा विष्णुम् प्र यजते । यः च एतावन्तम् नर्यम् आविवासति अधितिष्ठति । एतावन्तम् इति महान्तमित्यर्थः ॥ १ ॥

त्वं विष्णो सुमतिं विश्वजन्यामप्रयुतामेवयावो मतिं दाः ।

पर्वो यथा नः सुवितस्य भूरेश्वावतः पुरुश्चन्द्रस्य रायः ॥ २ ॥

त्वम् । विष्णो इति । सुमतिम् । विश्वजन्याम् । अप्रयुताम् । एवयावः । मतिम् । दाः ।

पर्वः । यथा । नः । सुवितस्य । भूरैः । अश्ववतः । पुरुश्चन्द्रस्य । रायः ॥ २ ॥

वेङ्कट० त्वम् विष्णो ! सुमतिम् विश्वजनहिताम् अप्रमत्ताम् हे एवयावः !, एवान् गच्छति, वेहि । पर्वः यथा नः शोभनगमनस्य बहोः अश्ववतः बहुसुवर्णस्य धनस्य भवेत् । पर्वः^२ सम्पर्क इति ॥ २ ॥

त्रिदेवः पृथिवीमेष एतां वि चक्रमे शतर्चसं महित्वा ।

प्र विष्णुरस्तु तवसस्तवीयान् त्वेषं ह्यस्य स्थविरस्य नाम ॥ ३ ॥

त्रिः । देवः । पृथिवीम् । एषः । एताम् । वि । चक्रमे । शतऽअर्चसम् । महित्वा ।

प्र । विष्णुः । अस्तु । तवसः । तवीयान् । त्वेषम् । हि । अस्य । स्थविरस्य । नाम ॥ ३ ॥

वेङ्कट० त्रिः देवः पृथिवीम् एषः एताम् वि चक्रमे बहुस्तुतिकाम् महत्त्वेन । प्र भवतु विष्णुः वृद्धादपि^१ वृद्धतरः । त्वेषम्^२ हि अस्य^३ स्थविरस्य नाम विष्णुः इति ॥ ३ ॥

वि चक्रमे पृथिवीमेष एतां क्षेत्राय विष्णुर्मनुषे दशस्यन् ।

ध्रुवासो अस्य कीरयो जनास उरुक्षितिं सुजनिमा चकार ॥ ४ ॥

वि । चक्रमे । पृथिवीम् । एषः । एताम् । क्षेत्राय । विष्णुः । मनुषे । दशस्यन् ।

ध्रुवासः । अस्य । कीरयः । जनासः । उरुऽक्षितिम् । सुजनिमा । चकार ॥ ४ ॥

वेङ्कट० वि चक्रमे पृथिवीन् एषः विष्णुः एताम् असुरैः आक्रान्तां^४ निवासार्थम् असुरान् अवजित्वा^५ पृथिवीं

१. एवन् ल लभ; एव नू वि^२ अ^३ मूको. २. वचः मूको. ३. वृद्धोदपि अ^३ ल लभ; वृद्धोऽपि वि^२. ४-४. वृद्धोवात्यस्य वि^२ अ^३. † नास्ति मूको. ५. आक्रमन्तात् वि^३ ल; आक्रमन्तान् लभ; आक्रान्तान् ल प्रस्तावः. ६. अपजित्वा अ^३.

मनुष्याय दातुमिच्छन् । स्थिताः अस्य स्तोतारः जनाः अयम् एव स्तोतव्य इति
एकमनसः तिष्ठन्ति । सोऽयं शोभनजन्मा विस्तीर्णनिवासाम्^१ असुरापनयनेन चकार ॥ ४ ॥

प्र तत् ते अद्य शिपिविष्ट नामार्थः शंसामि व्युनानि विद्वान् ।

तं त्वा गृणामि तवसमतव्यान् क्षयन्तमस्य रजसः पराके ॥ ५ ॥^२

प्र । तत् । ते । अद्य । शिपिऽविष्ट । नाम । अर्थः । शंसामि । व्युनानि । विद्वान् ।

तम् । त्वा । गृणामि । तवसम् । अतव्यान् । क्षयन्तम् । अस्य । रजसः । पराके ॥ ५ ॥

वेङ्कट० प्र शंसामि तत्^३ ते अद्य शिपिविष्ट! नाम अर्थः स्तोमानाम् ईश्वरः । "महेश्वरः"
त्वम् असि^४ इति वा । प्रज्ञानानि जानन्^५ । त्वां स्तौमि तवसम् अतव्यान् । 'तवसः' (निघ ३, ३)
इति महतो नामधेयं भवति । निवसन्तम् अस्य लोकस्य पराक्रान्ते दूरे देशे ॥ ५ ॥

किमित् ते विष्णो परिचक्ष्यं भूत् प्र यद् ववक्षे शिपिविष्टो अस्मि ।

मा वर्षो अस्मदप गूह एतद् यदन्यरूपः समिथे बभूथ ॥ ६ ॥

किम् । इत् । ते । विष्णो इति । परिऽचक्ष्यम् । भूत् । प्र । यत् । ववक्षे । शिपिऽविष्टः । अस्मि ।

मा । वर्षः । अस्मत् । अप । गूहः । एतत् । यत् । अन्यऽरूपः । समुऽथे । बभूथ ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यास्कः — 'शिपिविष्टो विष्णुरिति विष्णोर्दे^६ नामनी भवतः । कुत्सितार्थं पूर्वं भव-
तीति^७ औपमन्यवः । किं ते विष्णोऽप्रख्यातम्^८ एतद् भवत्यप्रख्यापनीयं यन् नः प्रब्रूषे
शेष इव निर्वैष्टितोऽस्मीत्यप्रतिपन्नरश्मिः । अपि वा प्रशंसानामैवाभिप्रेतं स्यात् । किं ते विष्णो ।
प्रख्यातमेतद् भवति प्रख्यापनीयं यदुत प्रब्रूषे शिपिविष्टोऽस्मीति प्रतिपन्नरश्मिः । शिवयोऽन्^९
रश्मय उच्यन्ते, तैराविष्टो भवति । मा वर्षो अस्मद् अप गूह एतत्^{१०} । वर्षः इति^{११} रूपनाम,
वृणोतीति सतः । यदन्यरूपः समिथे सङ्ग्रामे भवसि संयतरश्मिः (या ५, ७, ८) इति ।

औपमन्यवपक्षे अयमर्थः — प्रच्छन्नरूपः सन् युद्धे वसिष्ठस्य विष्णुः साहाय्यम्
अकरोत् । तं वसिष्ठः प्रच्छन्नरूपम् आह —^{१२} किम् इत् ते^{१३} इति । यद्यपि त्वं परित्यक्तरश्मिः
प्रच्छादनार्थम् इह वर्तमानः तत् तव व्रीडाम्^{१४} आवहति महतः । तथा सति मा वर्षो
अस्यत् अपगूहनाय तद् यत् त्वम् इदम् अस्मिन् सङ्ग्रामे अन्यरूपः भवसि इति ।
प्रशंसानामपक्षे तु — मानुषे युद्धे समागतस्य स्वरूपप्रच्छादनार्थम् आत्मीयं तेजः अपगूहितुम्
इच्छतः विष्णोः अनुशासनम् किम् इत् ते इति ॥ ६ ॥

१. विस्तीर्णमन्त्रिणां मूको. २. यास्केन (५, ९) व्याख्याता. ३. तं वि^३ अ^३. ४-४. महेश्वरः
मूको; इविषामेश्वरः ल प्रस्तावः. ५. अस्ति मूको. ६. जानानः वि^६; जाननं अ^६. ७. 'णोर्षपना' मूको.
८. 'ति नास्ति अ^८. ९. प्रख्यापनीयम् मूको. १०. शिवयो^{१०} मूको. ११. एतदित् मूको. १२. 'ति
व मूको. १३-१३. किमित् वि^{१३} अ^{१३}; 'मिताम् लभ. १४. व्रीळं मूको.

वर्षट् ते विष्णवा॒स आ कृ॑णोमि॒ तन्मे॑ जुषस्व शिपिविष्ट ह॒व्यम् ।

वर्ध॑न्तु त्वा सुष्टु॒तयो॑ गिरी॒ मे यु॑यं पा॒त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॒ नः ॥ ७ ॥

वर्षट् । ते । वि॒ष्णो इति॑ । आ॒सः । आ । कृ॑णोमि । तत् । मे । जुषस्व । शिपि॒ऽविष्ट॑ । ह॒व्यम् ।

वर्ध॑न्तु । त्वा । सु॒ऽस्तुतयः॑ । गिरीः । मे । यु॒यम् । पा॒त । स्व॒स्तिभिः॑ । सदा॑ । नः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० पूर्वं व्याख्याता (ऋ ७, १९, ७ द्र.) ॥ ७ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके षष्ठाध्याये पञ्चविंशो वर्गः’ ॥

व्याकरोत् षष्ठमध्यायं पञ्चमस्याष्टकस्य सः ।

भरतस्य कुले जातो माधवो वेङ्कटात्मजः ॥ २ ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहितान्याख्याने पञ्चमाष्टके षष्ठोऽध्यायः ॥

—*—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये पञ्चमाष्टके षष्ठोऽध्यायः ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः ।

वेङ्कट०

‘तिस्रो वाचो’ ऽधुनाऽध्यायं व्याचिख्यासति माधवः ।

‘ऋषौ चार्षे’ च वक्तव्यं प्रागनुक्तं प्रदर्शयन् ॥ १ ॥

मनुष्यत्वे मन्त्रकृत ऋषयः परिकीर्तिताः ।

आर्षेयवरणं तेषां^२ तथा च ब्राह्मणं शृणु ॥ २ ॥

‘न देवैर्न मनुष्यैरार्षेयं कृणीत ऋषिभिरेवार्षेयं कृणीत’ (आपश्चौ २४, ५, ३) इति ।

न मन्त्रदर्शनात्पूर्वम् ऋषित्वं प्रत्यपद्यत ।

श्यावाश्व इत्यवोचाम पञ्चमे मण्डले वयम् ॥ ३ ॥

तेषामृषीणां ज्ञातव्यं गोत्रमित्याह शौनकः ।

देवा देव्योऽप्सरोनद्यो गन्धर्वाश्च स्वयम्भुवः ॥ ४ ॥

कार्पाण्युद्दिश्य^३ जायन्ते यदि देवादयोऽपि च ।

मानुषेषु कुलेष्वंशैर्गोत्रं ज्ञेयमिति स्थितिः ॥ ५ ॥

विपाट्छुतुद्रयोरिन्द्रस्य^४ मरुतामदितेस्तथा ।

नोवाच^५ शौनको गोत्रम् इति तत्र निदर्शनम् ॥ ६ ॥

इच्छन्निन्द्रसमं पुत्रम् अभ्यधादङ्गिरा ऋषिः ।

अभूदिन्द्रः^६ स्वयं तस्य तनयः सभ्यनामकः ॥ ७ ॥

इच्छन्निन्द्रसमं पुत्रं चचार कुशिकः पुरा ।

ऐषीरधिब्रह्मचर्यं^७ गाधिनोऽस्य सुतोऽभवत् ॥ ८ ॥

ज्ञातव्यमनयोगोत्रं विद्यमानमिति स्थितिः ।

नामार्षयोस्तु विज्ञानं कार्यं सर्वत्र पण्डितैः ॥ ९ ॥

ऋषिः शाक्त्यो गौरिवीतिरन्नीणां मण्डले कथम् ।

आजगाम परित्यज्य वासिष्ठं मण्डलं स्वकम् ॥ १० ॥

१. ऋषिर्वाषे वि^१ अ^१. २. तेषां नि^२ अ^१ ल लञ. ३. रायं निर्दिश्य वि^३; रायान्निर्दिश्य अ^३; रायां लञ. ४. द्विपाशुतुद्यो^४ वि^३; द्विपाशुतुद्यौ^४ अ^३. ५. प्रोवाच ल प्रस्तावः. ६. आगेदिन्द्र अ^६; अगेदिन्द्र वि^६. ७. रथी त्रं वि^७ अ^१ लञ; गाधीन्द्रोस्य वि^७ अ^३; गाधीन्द्रोस्त्व लञ.

‘समिद्धो अग्निर्दिवी(वि)^१ इ)ति विश्ववारार्षमुच्यते ।

तस्याः पतिगौरिवीतिरपश्यत् सूक्तमुत्तरम् ॥ ११ ॥

‘सर्जास्पत्यम्^२’ इति ब्रूते विश्वावारा ततो वयम् ।

मन्यामहे पतिं तस्या गौरिवीतिमिहागतम् ॥ १२ ॥

मध्येऽग्नीणामाङ्गिरसो धरुणो नाम कश्चन ।

सूक्तं ‘प्र वेधसे’^३ इति प्रसङ्गाद् दृष्टवानृषिः ॥ १३ ॥

तेनाभिषज्यत्^४ सूक्तेन धरुणोऽत्रिमृषिं पुरा ।

तथैव तत्रात्रिम् ‘अस्पर्’^५ इति सूक्तान्ततः^६ श्रुतम् ॥ १४ ॥

वर्तमाना मातृकुले तत्रत्यैरृषिभिः सह ।

तादृशान्^७ ददृशुर्मन्त्रान् इति केचिदवस्थिताः ॥ १५ ॥

समानोदकसामान्याच्छयाबाधः^८ कण्वमण्डले ।

अग्निनेन्द्रेण^९ सूक्तानि ददर्श पुनरागतः ॥ १६ ॥

ऊद्धानि^{१०} कारणान्येवं मण्डलान्तरसङ्क्रमे ।

अन्येषामपि दृष्टानामिति वृद्धेभ्य आगतः ॥ १७ ॥

ऋषयो बहुचैरिस्थं स्मर्यन्ते सामगौरपि^{११} ।

स्मरन्त्यध्वर्यवः^{१२} नैवं^{१३} तत्र किं कारणं भवेत्^{१४} ॥ १८ ॥

प्रजापतिश्च सोमश्च तृतीयोऽग्निस्त्रयैव च ।

विश्वेदेवाः स्वयम्भूश्च तेषां काण्डर्षयो मताः^{१५} ॥ १९ ॥

यजूंष्युचश्च^{१६} बहुभिः दृष्टा ह्येतैर्महर्षिभिः^{१७} ।

काण्डान्धकुर्वन्नृषयः स्मर्यन्तेऽध्वर्युभिश्च ते ॥ २० ॥

पठन्त्यवान्तरानादौ ब्राह्मणानां कठाः^{१८} पुनः ।

ऋषीन् व्याख्यानभूतानाम् अनेकान् यजुषामपि ॥ २१ ॥

१. ऋ ५, २८, १. २. ऋ ५, २८, ३. ३. ऋ ५, १५, १. ४. अभिषज्य वि^२ अ^१ ल लञ. ५. ऋ ५, १५, ५. ६. सूक्तं तथा वि^२ अ^१; सूक्तं तता लञ. ७. ‘शा वि^२ अ^१ ल लञ. ८. ‘दर्क’ वि^२ अ^१. ९. ऋ ८, ३५, १. १०. औद्धानि^{१०} वि^२ अ^१. ११. सागमै^{११} वि^२ अ^१; सागमे^{११} लञ. १२. ‘रत्त्वाध्वर्यवः वेङ्कज; ‘रन्त्यध्वर्यवे वि^२ अ^१ ल; ‘रन्त्यध्वर्यवे लञ. १३. नैव वि^२ अ^१. १४. वदेत् वेङ्कज. १५. विदुः वेङ्कज. १६. यजुष्यु^{१६} वि^२ अ^१ वेङ्कज ल; यजूंष्यु च लञ. १७. नेते म^{१७} वि^२ अ^१ लञ; सन्ति म^{१७} वेङ्कज. १८. कथाः वि^२ अ^१ ल लञ.

काण्डर्विस्मरणादेव भवत्यभ्युदयस्ततः^१ ।

स्मरन्त्यवान्तराज्ञैत इति वृद्धेभ्य आगमः ॥ २२ ॥

ब्राह्मणान्नामधेयाश्च शाखास्वन्यास्त्रपि द्विजाः ।

तानेवर्षान् विजानन्ति य ऋग्वेदे व्यवस्थिताः ॥ २३ ॥

साम्नां रथन्तरादीनां भिन्नैवात्यन्तमाकृतिः^२ ।

ताण्डके शाटयायनके भिद्यन्त ऋषयो न तु ॥ २४ ॥

भरद्वाजोऽकामयत वसिष्ठोऽकामयतेति ।

उभयत्रार्थवादानां पश्यामो ह्येकरूपताम् ॥ २५ ॥

अध्वर्यूणां ब्राह्मणानि—‘कृणुष्व पाजः’^३ इत्यत्र वामदेवस्यर्चो याज्यानुवाक्या भवन्तीत्युक्तम् । ‘दिवस्परि प्रथमम्’ इत्यत्रैतेन वै वत्सग्रीर्भालन्दन इत्युक्तम् । ‘अयं सो अग्निः’^४ इति विश्वामित्रः^५ सूक्तं भवतीत्युक्तम् । ऋषेर्ऋषेर्वा एता निर्मिता यत् सामिधेन्य इत्युक्तम् ।

एवमैक्ये रूपभेदः पाठभेदश्च किंकृतः ।

साम्नामृचां च विविधः कथयन्त्यत्र वैदिकाः ॥ २६ ॥

भूयोभूयस्तपस्तप्त्रा वेदान्नानाविधानिति ।

ऋषयो दृष्टुः पूर्वे तन्तमर्थमभीप्सवः ॥ २७ ॥

यजुःष्वक्षु च वैरूप्ये रूपस्वरकृते बुधाः ।

अर्थद्वैरूप्यमपि च कारणं प्रतिजानते ॥ २८ ॥

ऋग् ‘विद्वो देवस्य नेतुः’^६ भवेत्तत्र निदर्शनम् ।

‘विश्वे’ बहुवचनान्तं पठन्त्यध्वर्यवः^७ पदम् ॥ २९ ॥ इति ॥

[१०१]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणिः (वृष्टिकामः) ऋषिः, कुमार आग्नेयो वा । पर्जन्यो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः’ ।

तिस्रो वाचः प्र वृद्ध ज्योतिरग्रा या एतद् दुहे मधुदोषमूर्धः ।

स वत्सं कृण्वन् गर्भमोषधीनां सद्यो जातो वृषभो रोरवीति ॥ १ ॥

तिस्रः । वाचः । प्र । वृद्ध । ज्योतिःऽअग्राः । याः । एतत् । दुहे । मधुऽदोषम् । ऊर्धः ।

सः । वत्सम् । कृण्वन् । गर्भम् । ओषधीनाम् । सद्यः । जातः । वृषभः । रोरवीति ॥ १ ॥

१. °स्तथा अर् ल लङ्. २. भिन्नेहात्यन्त° वि° अर्. ३. ऋ ४, ४, १. ४. ऋ १०, ४५, १.

५. ऋ ३, २२, १. ६. ऋ ५, ५१, १. ७. °त्याध्व° वैरूप्य. ८-८. नास्ति सूको.

वेङ्कट० आग्नेयः कुमारो नाम सूक्तयोः, वसिष्ठ एव वा वृष्टिकामः । तिस्रः वाचः 'प्र वद विद्युन्मुखाः' ।
 'तर्स्येते वषट्कारा यत् स्तनयति यद्विद्योतति ततो यदवस्फूर्जते' यद्वातो वाति' (तु. माश ११, ५, ६, ९)
 इति ब्राह्मणम् । याः 'एतत्' दुहते मधुक्षारि मेघस्योषः । यः सः 'आत्मीयम् वत्सम्
 उदकम्' ओषधीनाम् गर्भम् कृण्वन्, अपि वाग्निर्वत्सः पर्जन्यस्य तमोषधीनां गर्भम् कृण्वन्,
 सद्यः जातः वृषभः शब्दायते ॥ १ ॥

यो वर्धन ओषधीनां यो अपां यो विश्वस्य जगतो देव ईशे ।

स त्रिधातुं शरणं शर्म यंसत् त्रिवर्तु ज्योतिः स्वभिष्टयस्मे ॥ २ ॥

यः । वर्धनः । ओषधीनाम् । यः । अपाम् । यः । विश्वस्य । जगतः । देवः । ईशे ।
 सः । त्रिऽधातुं । शरणम् । शर्म । यंसत् । त्रिवर्तुं । ज्योतिः । सुऽअभिष्टि । अस्मे इति ॥ २ ॥

वेङ्कट० यः ओषधीनाम् अपाम् च वर्धनः, यः च देवः विश्वस्य जगतः ईष्टे, सः त्रिवन्धनं गृहं च
 सुखं च यच्छतु । 'त्रिवर्तुं च ज्योतिः' स्वभ्येषणम् असम्भ्यं प्रयच्छतु । त्रिवर्तनं भवत्यादित्यात्
 ज्योतिर्वा 'वसन्ता प्राणर्ग्रीष्मे मध्यन्दिने शरद्वराहे' (तै २१, २, ५) त्रिप्रकारं
 तप्यमानमिति ॥ २ ॥

स्तुरीरु त्वद् भवति सूत उ त्वद् यथावशं तन्वं चक्र एषः ।

पितुः पयः प्रति गृह्णाति माता तेन पिता वर्धते तेन पुत्रः ॥ ३ ॥

स्तुरीः । ऊँ इति । त्वत् । भवति । सूते । ऊँ इति । त्वत् । यथावशम् । तन्वंम् । चक्रे । एषः ।
 पितुः । पयः । प्रति । गृह्णाति । माता । तेन । पिता । वर्धते । तेन । पुत्रः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० निवृत्तप्रसवम्^{१०} एकम् भवति । सूते अन्यत् । यथाकामम् आत्मीयं शरीरम् उभयोः
 करोति एषः देवः पर्जन्यः । दिवि च पृथिव्यां चात्मीयमुदकं विस्तारयति, तत्र पृथिव्योषधीः^{११}
 जनयतीत्यर्थः । पितुः पयः प्रति गृह्णाति माता गुलोकात् पृथिवी उदकम् । तेन उदकेन पिता
 च वर्धते पुत्रः चायं लोकः । पितृप्रदानं हि देवाश्च उपजीवन्तीति ॥ ३ ॥

यस्मिन् विश्वानि भुवनानि तस्थुस्तिस्त्रो द्यावस्त्रेधा ससुरारपः ।

त्रयः कोशास उपसेचनासो मध्वः श्चोतन्त्यमितो विरप्शम् ॥ ४ ॥

यस्मिन् । विश्वानि । भुवनानि । तस्थुः । तिस्रः । द्यावः । त्रेधा । सस्रुः । आपः ।
 त्रयः । कोशासः । उपऽसेचनासः । मध्वः । श्चोतन्ति । अमितः । विऽरप्शम् ॥ ४ ॥

१-१. प्रावदद्यन्मुं वि^१. २. यदः प्रस्फूर्जं वि^१; यदपस्फूर्जं अ^१. ३. वायति मूको. ४. नास्ति वि^१.
 ५. ए१ मूको. ६. उदकम् मूको. ७. तमोषं मूको. ८-८. ज्योतिस्त्रयस्य कृते तु. शौ ९, ५, ८; १०, ७,
 १२, ४०; मा ८, ३६; माश ११, ५, ८, २; शाश्रौ १६, २१, २. ९. अभ्ये^१ वि^१. १०. त्रिवृतः प्रं वि^१;
 त्रिवृत प्रं अ^१; त्ववृत्तं ल लभ. ११. °व्योषधी मूको.

वेङ्कट० यस्मिन् विश्वानि भूतानि तिष्ठन्ति, त्रयश्च लोकाः । यस्माच्च त्रेधा स्रवन्ति आपः
आज्यौषधिसोमरूपाः । त्रयः कोशाः अग्निवायुसूर्याख्याः पर्जन्यस्य उपसेचनाः उदकानि क्षरन्ति
परितो महान्तं पर्जन्यम् ॥ ४ ॥

इदं वचः पर्जन्याय स्वराजे हृदो अस्त्वन्तरं तज्जुजोषत् ।

मयोभुवो वृष्टयः सन्त्वस्मे सुपिप्पला ओषधीर्देवगोपाः ॥ ५ ॥

इदम् । वचः । पर्जन्याय । स्वराजे । हृदः । अस्तु । अन्तरम् । तत् । जुजोषत् ।

मयःऽभुवः । वृष्टयः । सन्तु । अस्मे इति । सुपिप्पलाः । ओषधीः । देवऽगोपाः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इदम् वचः पर्जन्याय स्वराजे हृदयस्य अन्तरङ्गम् अस्तु । तत् स सेवताम् । सुखस्य
भावयिष्यः वृष्टयः 'अस्मासु सन्तु सुफलाः ओषधयः'† च देवेन पर्जन्येन गुप्ताः ॥ ५ ॥

स रेतोधा वृषभः शश्वतीनां तस्मिन्नात्मा जगतस्तस्थुषश्च ।

तन्म ऋतं पातु शतशारदाय यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

सः । रेतऽधाः । वृषभः । शश्वतीनाम् । तस्मिन् । आत्मा । जगतः । तस्थुषः । च ।

तत् । मा । ऋतम् । पातु । शतशारदाय । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० पर्जन्यः रेतसो निधाता वर्धिता च बह्वीनामपाम् । तस्मिन् आत्मा जङ्गमस्य स्थावरस्य
च । यद्वा बह्वीनामोषधीनां पर्जन्यः । तत् उदकम् अस्मान् रक्षतु शतशारदाय जीविताय ॥ ६ ॥

†इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये प्रथमो वर्गः ॥

[१०२]

†वसिष्ठो मैत्रावरुणिः (वृष्टिकामः) ऋषिः, कुमार आग्नेयो वा । पर्जन्यो देवता ।

गायत्री छन्दः, द्वितीया पादनिचृत्† ।

पर्जन्याय प्र गायत दिवस्पुत्राय मीळहुषे । स नो यवसमिच्छतु ॥ १ ॥

पर्जन्याय । प्र । गायत । दिवः । पुत्राय । मीळहुषे । सः । नः । यवसम् । इच्छतु ॥ १ ॥

वेङ्कट० पर्जन्याय प्र गायत अन्तरिक्षे प्रादुर्भूताय सेवत्रे । सः अस्माकम् यवसम् इच्छतु ॥ १ ॥

यो गर्भमोषधीनां गवां कृणोत्यर्वताम् । पर्जन्यः पुरुषीणाम् ॥ २ ॥

यः । गर्भम् । ओषधीनाम् । गवाम् । कृणोति । अर्वताम् । पर्जन्यः । पुरुषीणाम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ २ ॥

१. °स्मासु बलाज्यौषधयः वि†; °स्मासु बलाज्यौषधयः अ†; °स्मासु सुबलाज्यौषधयः रु; °स्मासु
लभलाज्यौषधयः लभ. † आज्यौषधयः ल प्रस्तावः. २. 'शर' ल लभ. ३-३. नास्ति मूको.

तस्मा इदास्यै हविर्जुहोता मधुमत्तमम् । इळीं नः संयतै करत् ॥ ३ ॥

तस्मै । इत् । आस्यै । हविः । जुहोत । मधुमत्तमम् । इळीम् । नः । समऽयतम् । करत् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० ... अन्नं सम्यग्गतं करोत्विति ॥ ३ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये द्वितीयो वर्गः^२ ॥

[१०३]

^१वसिष्ठो मैत्रावरुणिक्रंषिः । मण्डूका देवता । त्रिष्टुप् छन्दः, आद्यानुष्टुप्^२ ।

संवत्सरं शशयाना ब्राह्मणा व्रतचारिणः ।

वाचं पर्जन्यजिन्वितां प्र मण्डूकां अवादिषुः ॥ १ ॥

संवत्सरम् । शशयानाः । ब्राह्मणाः । व्रतऽचारिणः ।

वाचम् । पर्जन्यजिन्विताम् । प्र । मण्डूकाः । अवादिषुः ॥ १ ॥

वेङ्कट० संवत्सरम् शिशयानाः ब्राह्मणाः व्रतचारिणः अनश्नन्तः वाचम् पर्जन्यप्रीताम् प्र अवादिषुः मण्डूकाः ।
अत्र यास्कः (९, ६) — 'ब्राह्मणा ब्रुवाणाः^१ । अपि बोपमार्थे स्यात् । ब्राह्मणा इव व्रतचारिण इति' ॥ १ ॥

दिव्या आपो अभि यदेनमायन् दति न शुष्कं सरसी शयानम् ।

गवामह न मायुर्वत्सिनीनां मण्डूकानां वग्नुरत्रा समैति ॥ २ ॥

दिव्याः । आपः । अभि । यत् । एनम् । आयन् । दतिम् । न । शुष्कम् । सरसी इति । शयानम् ।

गवाम् । अह । न । मायुः । वत्सिनीनाम् । मण्डूकानाम् । वग्नुरः । अत्र । सम् । एति ॥ २ ॥

वेङ्कट० दिव्याः आपः अभि आयन् यत् एनम् मण्डूकम् दतिम् इव शुष्कम् सलिले महति सरसि शयानम् । गवाम् इव शब्दः वत्सयुक्तानाम् मण्डूकानाम् शब्दः अत्र पर्जन्ये वर्षासु वा सम् गच्छते । अह इति पूरणम् ॥ २ ॥

यदीमेनां उशतो अभ्यवर्षीत् तृष्यावतः प्रावृष्यागतायाम् ।

अख्वलीकृत्या पितरं न पुत्रो अन्यो अन्यमुप वदन्तमेति ॥ ३ ॥

यत् । ईम् । एनान् । उशतः । अभि । अवर्षीत् । तृष्यावतः । प्रावृषि । आगतायाम् ।

अख्वलीकृत्य । पितरम् । न । पुत्रः । अन्यः । अन्यम् । उप । वदन्तम् । एति ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यदि एनान् कामयमानान् उदकम् अभि वर्षति पजन्यः तृष्णयुक्तान् प्रावृषि आगतायाम् ।
अस्त्रलीकृत्य इति शब्दानुकरणमाहुः । पितरम् इव पुत्रः अन्यः अन्यम् उप गच्छति वदन्तम्
शब्दायमानमिति ॥ ३ ॥

अन्यो अन्यमनु गृभ्णात्येनोऽपां प्रसृगे यदमन्दिषाताम् ।

मण्डूको यदभिवृष्टः कनिष्कन् पृश्निः संपृङ्क्ते हरितेन वाचम् ॥ ४ ॥

अन्यः । अन्यम् । अनु । गृभ्णाति । एनोः । अपाम् । प्रसृगे । यत् । अमन्दिषाताम् ।

मण्डूकः । यत् । अभिवृष्टः । कनिष्कन् । पृश्निः । सम्पृङ्क्ते । हरितेन । वाचम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अन्यः अन्यम् अनयोर्मण्डूकयोः अनुगम्य गृह्णाति, अपाम् प्रसर्गे यदा अमन्दिषाताम् मण्डूकौ^२ ।
यदा मण्डूकः अभिवृष्टः शब्दं कुर्वन् पृश्निवर्णः सम्पृङ्क्ते हरितवर्णेनान्येन आत्मीयाम् वाचम्
समिश्रयति ॥ ४ ॥

यदेषामन्यो अन्यस्य वाचं शाक्तस्येव वदति शिक्षमाणः ।

सर्वं तदेषां समृद्धेव पर्वं यत् सुवाचो वदथनाध्वप्सु ॥ ५ ॥

यत् । एषाम् । अन्यः । अन्यस्य । वाचम् । शाक्तस्येव । वदति । शिक्षमाणः ।

सर्वम् । तत् । एषाम् । समृद्धा इव । पर्वम् । यत् । सुवाचः । वदथन । अधि । अप्सु ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यत् एषाम्^१ अन्यः अन्यस्य वाचम् वदति शक्तियुक्तस्येव^२ शिष्यः शिक्षन् आचार्यस्य^३ ।
सर्वम् तत् एषाम् भवतां समृद्धमिव पर्वं अज्ञानाम् उदकाप्याचितानाम्^४, यत् सुवाचः यूचम्
अप्सु स्थिताः शब्दं^५ कुरुतेति ॥ ५ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये तृतीयो वर्गः^६ ॥

गोमायुरेको अजमायुरेकः पृश्निरेको हरित एक एषाम् ।

समानं नाम विभ्रतो विरूपाः पुरुत्रा वाचं पिपिशुर्वदन्तः ॥ ६ ॥

गोऽमायुः । एकः । अजऽमायुः । एकः । पृश्निः । एकः । हरितः । एकः । एषाम् ।

समानम् । नाम । विभ्रतः । विरूपाः । पुरुत्रा । वाचम् । पिपिशुः । वदन्तः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० गोशब्दः एकः, अजशब्दः एकः, पृश्निवर्णः एकः, हरितवर्णः एकः एषाम् मण्डूकानाम् ।
समानम् मण्डूकाख्यम् नाम विभ्रतः नानारूपाः बहुदेशेषु वाचम् मिश्रयन्ति शब्दयन्तः^७ ॥ ६ ॥

१. प्रसर्गे अ^१. २. °को मूको. ३. येषाम् ल लअ. ४. शिष्यस्य शिक्षन्नाचार्यः मूको.
५. उदकाप्याचितान् मूको. ६. शं मूको. ७-७. नास्ति मूको. ८. °ब्दा° मूको.

ब्राह्मणासो अतिरात्रे न सोमे सरो न पूर्णमभितो वदन्तः ।

संवत्सरस्य तदहः पारिं षष्ठं यन्मण्डूकाः प्रावृषीणं बभूव ॥ ७ ॥

ब्राह्मणासः । अतिरात्रे । न । सोमे । सरो । न । पूर्णम् । अभितः । वदन्तः ।

संवत्सरस्य । तत् । अहरिति । पारिं । स्थ । यत् । मण्डूकाः । प्रावृषीणम् । बभूव ॥ ७ ॥

वेङ्कट० ब्राह्मणाः इव अतिरात्रे सोमे भूयिष्ठस्तोत्रशस्त्रे सरः इव पूर्णम् अभितः स्तोत्रशस्त्राणि वदन्तः । सरःशब्दः सोमवचनः^१ । संवत्सरस्य तत् दिनं परितो भवथ, यत् दिनं हे मण्डूकाः ! प्रावृषेण्यं भवति प्रादुर्भवति चेति ॥ ७ ॥

ब्राह्मणासः सोमिनो वाचमक्रतु ब्रह्म कृण्वन्तः परिवत्सरीणम् ।

अध्वर्यवो घर्मिणः सिष्विदाना आविर्भवन्ति गुह्या न के चित् ॥ ८ ॥

ब्राह्मणासः । सोमिनः । वाचम् । अक्रतु । ब्रह्म । कृण्वन्तः । परिवत्सरीणम् ।

अध्वर्यवः । घर्मिणः । सिष्विदानाः । आविः । भवन्ति । गुह्याः । न । के । चित् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० ब्राह्मणासः सोमिनः इत्यौपमिकम् । कर्म कृण्वन्तः संवत्सरान्तर्भवम् वाचम् अकुर्वन्^२ । अध्वर्यवः घर्मेण चरन्तः स्वियच्छरीराः आविः भवन्ति गुह्याः इदानीम् के चित् बिलादुत्थिता मण्डूकाः । न इति सम्प्रत्यर्थः ॥ ८ ॥

देवहिंति जुगुप्सुर्द्वादशस्य ऋतुं नरो न प्र मिनन्त्येते ।

संवत्सरे प्रावृष्यागतायां तप्ता घर्मा अश्नुवते विसर्गम् ॥ ९ ॥

देवहिंतिम् । जुगुप्सुः । द्वादशस्य । ऋतुम् । नरो । न । प्र । मिनन्ति । एते ।

संवत्सरे । प्रावृषि । आगतायाम् । तप्ताः । घर्माः । अश्नुवते । विसर्गम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० द्वादशमासस्य संवत्सरस्य देवहिंतिम् हवीरूपम् जुगुप्सुः एते । तदेवाह — न हिंसन्ति वार्षिकम् ऋतुम् नेतार इति । प्रकाशीभवन्तः ऋतुं प्रकाशयन्तीत्यर्थः । संवत्सरे प्रावृषि आगतायाम् तप्ताः केचन घर्माः बिलात् विसर्गम् प्राप्नुवन्ति । तप्ता घर्मा इत्यौपमिकम् ॥ ९ ॥

गोमायुरदादजमायुरदात् पृश्निरदाद्धरितो नो वसूनि ।

गवां मण्डूका ददतः शतानि सहस्रसावे प्र तिरन्त आयुः ॥ १० ॥

गोमायुः । अदात् । अजमायुः । अदात् । पृश्निः । अदात् । हरितः । नः । वसूनि ।

गवाम् । मण्डूकाः । ददतः । शतानि । सहस्रसावे । प्र । तिरन्ते । आयुः ॥ १० ॥

वेङ्कट० गोमायुः अदात् । एवमग्रे च धनानि अस्मभ्यम् गवाम् शतानि प्रयच्छन्तः मण्डूकाः सहस्रसावे बहूनां प्रसवे वर्षद्वनम् प्र वर्षयन्ति आयुः अन्नम् इति ॥ १० ॥

‘इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये चतुर्थो वर्गः’ ॥

[१०४]

‘वसिष्ठो मैत्रावरुणर्क्षिः । इन्द्रासोमौ देवता, अष्टमीषोडशयोः एकोनविंश्यादिद्वाविंश्यन्तानां च इन्द्रः, नवमीद्वादशीत्रयोदशीनां सोमः, दशमीचतुर्दश्योरग्निः, एकादश्या देवाः, सप्तदश्या प्रावाणः, अष्टादश्या भरुतः, त्रयोविंश्याः (पूर्वाधेस्य) वसिष्ठाशीः, (उत्तराधेस्य) पृथिव्यन्तरिक्षे । त्रिष्टुब् ऊन्दः, आद्यादिषष्ठ्यन्ताः अष्टादश्येक-विंशीत्रयोविंश्यश्च जगल्यः, सप्तमी जगती त्रिष्टुब् वा, पञ्चाविंशी अनुष्टुप् ।

इन्द्रासोमा तपतं रक्ष उब्जतं न्यर्पयतं वृषणा तमोवृधः ।

परां शृणीतमचितो न्योषतं हतं नुदेथां नि शिशीतमत्रिणः ॥ १ ॥

इन्द्रासोमा । तपतम् । रक्षः । उब्जतम् । नि । अर्पयतम् । वृषणा । तमःऽवृधः ।

परा । शृणीतम् । अचितः । नि । ओषतम् । हतम् । नुदेथाम् । नि । शिशीतम् । अत्रिणः ॥ १ ॥

वेङ्कट० शौनकः— संवत्सरं तु मण्डूकम् ऐन्द्रासोमं परं तु यत् ।

ऋषिर्ददर्श राक्षोघ्नं पुत्रशोकपरिप्लुतः ॥

‘ये पाकशंसम्[९]’ ऋक् सौम्या आग्नेयी तत उत्तरा ।

एकादशी वैश्वदेवी सौम्यस्तस्याः परो द्रष्टवः ॥

‘यदि ब्राह्म[१४]’ ऋगाग्नेयी ऐन्द्री ‘यो मे[मा१६]’ इति तु स्मृता ।

प्राण्यो ‘प्र या जिगाती’ (ति[१७]’ इति ‘वि तिष्ठध्वम्[१८]’ तु मारुती ॥

‘प्र वर्तये’ (य[१९]’ इति पञ्चैन्द्रय “ऐन्द्रासोमी त्वृगुत्तरा” ।

अधिस्त्वाशिषमाशास्ते ‘मा नो रक्षः[२३]’ इति त्वृचि ॥

पञ्चदश्यां तु सूक्तस्य अष्टम्यां चैव वारुणिः ।

दुःखशोकपरीतात्मा शपते विलपन्निव ॥ (बृदे ६, २७-३१; ३३) इति ॥

हे इन्द्रासोमौ ! तेजोभिः तपतम् रक्षः उब्जतम् च । उब्जतिर्वधकर्मा । नि अर्पयतम् अन्नो नयतं वर्षितारौ ! तमसा वर्षयितुं राक्षसान् । परां शृणीतम् पराङ्मुखं नीत्वा विशीर्णान् कुरुतम् । अज्ञान् निर्दहतं च । हतम् । नुदेथाम् । नितरां च तनूकुरुतम् अदनशीलानिति ॥ १ ॥

१-१. नास्ति मूको.

२. वे वा ... कशं स्मृदौम्या वि^२ अ^१ लक्ष.

३. ऋग्वैम्या मूको.

४. ‘यस्तस्मात् मूको.

५. ऐन्द्रयौ मूको.

६. स्मृतौ मूको.

७-७. त्वृगु^२ मूको.

८. ‘णि अ^२; णी

वि^२ लक्ष; वरुणी लक्ष णीः लृ प्रस्तावः. ९. शपथे मूको,

इन्द्रासोमा समघशंसमभ्यध्वं तर्पुयस्तु चरुरग्निवाँइव ।

ब्रह्मद्विषे क्रव्यादे घोरचक्षसे द्वेषो धत्तमनवायं किमीदिने ॥ २ ॥

इन्द्रासोमा । सम् । अघऽशंसम् । अभि । अघम् । तर्पुः । ययस्तु । चरुः । अग्निवान्ऽइव ।

ब्रह्मऽद्विषे । क्रव्यऽअदे । घोरऽचक्षसे । द्वेषः । धत्तम् । अनवायम् । किमीदिने ॥ २ ॥

वेङ्कट० इन्द्रासोमौ ! अघस्य शंसितारम् सम् अभि भवतम् अघम् आहत्य तापकः राक्षसः युवयो-
स्तेजसा आयस्तो भवतु, यथाऽग्निना तप्यमानः^१ चरुः । ब्राह्मणद्वेषिणे क्रव्यादे घोरस्यानाय
द्वेषः धत्तम् । अन्यपेयम् अनवयवं वा यदन्ये न ज्यवेयुः^२ । 'किमीदिने किमिदानीमिति चरते'^३
किम्^४ इदं^५ किमिदमिति वा पिशुनाय चरते' इति यास्कः (६, ११) ॥ २ ॥

इन्द्रासोमा दुष्कृतो वव्रे अन्तरनारम्भणे तमसि प्र विध्यतम् ।

यथा नातः पुनरेकश्चनोदयत् तद् वामस्तु सहसे मन्युमच्छवः ॥ ३ ॥

इन्द्रासोमा । दुऽऽकृतः । वव्रे । अन्तः । अनारम्भणे । तमसि । प्र । विध्यतम् ।

यथा । न । अतः । पुनः । एकः । चन । उत्ऽअयत् । तत् । वाम् । अस्तु । सहसे । मन्युमत् । शवः ॥

वेङ्कट० इन्द्रासोमौ ! दुष्टस्य कर्मणः कर्तृन् वारके^१ अन्तः अनालम्बने तमसि 'प्र विध्यतम्' प्रक्षि-
पतम्, यथा न अतः तमसः पुनः एकः अपि 'राक्षस उद्गच्छेत्' । तत् युवयोः^२ अस्तु
अभिभवाय रक्षसां^३ क्रोधयुक्तम्^४ बलम् ॥ ३ ॥

इन्द्रासोमा वर्तयतं दिवो वधं सं पृथिव्या अघशंसाय तर्हणम् ।

उत् तक्षतं स्वर्ग्यं पर्वतेभ्यो येन रक्षो वावृधानं निजूर्वथः ॥ ४ ॥

इन्द्रासोमा । वर्तयतम् । दिवः । वधम् । सम् । पृथिव्याः । अघशंसाय । तर्हणम् ।

उत् । तक्षतम् । स्वर्ग्यम् । पर्वतेभ्यः । येन । रक्षः । ववृधानम् । निऽजूर्वथः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० इन्द्रासोमौ ! सुलोकाद् वज्रम् सम् वर्तयतम् पृथिव्याः अघशंसाय रक्षसे हिंसकम् । उत् तक्षतम्
पृथक् कुरुतं स्वरणकुशलम् अशनिं^१ मेघेभ्यः, यथा काष्ठेभ्यः शकलम् उत्तक्षन्ति^२ । येन वज्रेण
रक्षः वर्धमानं निहथः^३ ॥ ४ ॥

इन्द्रासोमा वर्तयतं दिवस्पर्षग्निप्लेभिर्धुवमश्महन्मभिः ।

तर्पुधेभिरजरैभिरत्रिणो नि पर्शानि विध्यतं यन्तु निस्वरम् ॥ ५ ॥

१. °मानाः मूको. २. प्यपेयुः ल लञ; न्या पयेयुः वि^२; वापेयुः अ^१. ३. °रतेः मूको. ४. नास्ति
मूको. ५. इमं मूको. ६. तु. वैप १, २९८५ १; नास्ति वि^२. ७-७. प्रवर्धतं मूको. ८. °सो न उ^० मूको.
९. उजयोः वि^२ अ^१; युजयोः ल लञ. १०. रक्षांसि वि^२ अ^१. ११. धियुक्तम् ल लञ; युक्तम् वि^२ अ^१.
१२. अशनं वि^२ ल लञ; अन्नं अ^१. १३. उत्वक्ष^० ल लञ; भक्षय^० वि^२ अ^१. १४. निहथ मूको.

इन्द्रासोमा । वर्तयतम् । दिवः । परिं । अग्निऽतप्तेभिः । युवम् । अश्महन्मऽभिः ।
तपुऽवधेभिः । अजरेभिः । अत्रिणः । नि । पर्शानि । विध्यतम् । यन्तु । निऽस्वरम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० 'इन्द्रासोमौ ! परि वर्तयतम् अन्तरिक्षाद् आगच्छथः । अग्निना तप्तस्यैः व्याप्तहनैः तापनशील-
प्रहारैः अदनशीलान् राक्षसान् शस्त्रैः नि विध्यतम् पर्शानि पाद्वस्थे अपि । नि यन्तु राक्षसाः
निस्वरम् शब्दायमानाः(?)† ॥ ५ ॥

इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये पञ्चमो वर्गः ॥

इन्द्रासोमा परिं वां भूतु विश्वत इयं मतिः कक्ष्याश्वेव वाजिना ।
यां वां होत्रां परिहिनोमि मेधयेमा ब्रह्माणि नृपतीं व जिन्वतम् ॥ ६ ॥

इन्द्रासोमा । परिं । वाम् । भूतु । विश्वतः । इयम् । मतिः । कक्ष्या । अश्वाऽश्व । वाजिना ।
याम् । वाम् । होत्राम् । परिऽहिनोमि । मेधया । इमा । ब्रह्माणि । नृपती इवेति नृपतीऽश्व । जिन्वतम् ॥

वेङ्कट० इन्द्रासोमौ ! परि भवतु वाम् सर्वतः इयम् स्तुतिः अश्वाविव बलिनौ कक्ष्या, याम्
युवयोः अहं प्रेरयामि प्रज्ञया । अतो युवाम् इमानि स्तोत्राणि राजानाविव कामप्रदानेन
प्रीणयतम् ॥ ६ ॥

प्रति स्मरेथां तुजयद्भिरेवैर्हतं द्रुहो रक्षसो भङ्गुरावतः ।
इन्द्रासोमा दुःकृते मा सुगं भूद् यो नः कदा चिदभिदासति द्रुहा ॥ ७ ॥

प्रति । स्मरेथाम् । तुजयत्ऽभिः । एवैः । हतम् । द्रुहः । रक्षसः । भङ्गुरावतः ।
इन्द्रासोमा । दुःकृते । मा । सुगम् । भूत् । यः । नः । कदा । चित् । अभिऽदासति । द्रुहा ॥ ७ ॥

वेङ्कट० 'अस्मान् प्रति' स्मरेथाम् । आगच्छतमित्यर्थः । क्षिप्रमाचरद्भिः गमनैः । हतम् च द्रोघधृन्
राक्षसान् भङ्गुरावतः भञ्जनशीलकर्मयुक्तान् । हे इन्द्रासोमौ ! दुष्कर्मणे मा सुगम् भवतु ।
सुगम् इति सुखनाम । यः नः कदा चित् अपि अभिहितस्ति द्रोहेण ॥ ७ ॥

यो मा पाकेन मनसा चरन्तमभिचष्टे अनृतेभिर्वचोभिः ।
आप इव काशिना संगृभीता असन्नस्त्वासत इन्द्र वक्ता ॥ ८ ॥

यः । मा । पाकेन । मनसा । चरन्तम् । अभिऽचष्टे । अनृतेभिः । वचःऽभिः ।
आपःऽश्व । काशिना । सम्गृभीताः । असन् । अस्तु । असतः । इन्द्र । वक्ता ॥ ८ ॥

१-१. नास्ति वि^१ अ^१. † परिशाने मूको. ‡ तु. ऋ ७, १, ७ भाष्यम्. २-२. नास्ति मूको.
३. इन्द्रासोमा अ^१. ४. बलै अ^१; अन्यत्र बलौ; सबलौ वा ल प्रस्तावः. ५. 'जमाना' मूको.
६-६. प्रत्यस्मान् वि^२ अ^१; अस्मात् प्र^० ल लज्. ७. द्रोघधृन् वि^२ अ^१ ल; द्राधृन् लज्.

वेङ्कट० यः मां पक्वेन त्यक्तानृतेन मनसा चरन्तम् ऋजुभिः वदति अनृतैः वचोभिः, उदकानीव^१ आकाशवता पात्रेण सङ्गृहीतानि, यद्वा काशिर्मुष्टिः, असन्^२ भवतु असत्यस्य इन्द्र ! वक्ता । 'यो मा^३ मोघं यातुधानेत्याह' (ऋ ७, १०४, १५) इति वक्ष्यति ॥ ८ ॥

ये पाकशंसं विहरन्त एवैर्ये वा भद्रं दूषयन्ति स्वधाभिः ।

अहये वा तान् प्रददातु सोम आ वा दधातु निऋतेरुपस्थे ॥ ९ ॥

ये । पाकऽशंसम् । विऽहरन्ते । एवैः । ये । वा । भद्रम् । दूषयन्ति । स्वधाभिः ।

अहये । वा । तान् । प्रऽददातु । सोमः । आ । वा । दधातु । निःऽऋतेः । उपस्थे ॥ ९ ॥

वेङ्कट० ये पक्वानां वचसां शंसितारम् विविधं हरन्ति गमनैः, ये वा भद्रम् माम् दूषयन्ति बहैः, तान् सर्पाय वा परिददातु सोमः, आ दधातु वा निऋतेः उपस्थे ॥ ९ ॥

यो नो रसं दिप्सति पित्वो अग्ने यो अश्वानां यो गवां यस्तनूनाम् ।

रिपुः स्तेनः स्तेयकृद् दध्रमेतु नि ष हीयतां तन्वां तनां च ॥ १० ॥

यः । नः । रसम् । दिप्सति । पित्वः । अग्ने । यः । अश्वानाम् । यः । गवाम् । यः । तनूनाम् ।

रिपुः । स्तेनः । स्तेयऽकृद् । दध्रम् । एतु । नि । षः । हीयताम् । तन्वा । तना । च ॥ १० ॥

वेङ्कट० यः अस्माकम् अन्नस्य रसम् विनाशयति अग्ने, यः चाश्वानीनाम् रिपुः स्तेनः स्तेयस्य कर्ता भवति, सः दध्रम् एतु दध्रत्वं प्राप्नोतु^४ अल्पो भवतु । नि हीयतां च सः आत्मना पुत्रेण च, यद्वा पुत्रेण धनेन चेति ॥ १० ॥

^४इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये षष्ठो वर्गः ॥

परः सो अस्तु तन्वां तनां च तिस्रः पृथिवीरधो अस्तु विश्वाः ।

प्रति शुष्यतु यशो अस्य देवा यो नो दिवा दिप्सति यश्च नक्तम् ॥ ११ ॥

परः । सः । अस्तु । तन्वा । तना । च । तिस्रः । पृथिवीः । अधः । अस्तु । विश्वाः ।

प्रति । शुष्यतु । यशः । अस्य । देवाः । यः । नः । दिवा । दिप्सति । यः । च । नक्तम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० परस्ताद् भवतु सः आत्मना पुत्रेण च । तथा तिस्रः च पृथिवीः सर्वाः अधस्तात् अस्तु ।

प्रति शुष्यतु च अस्य यशः कीर्तिः अन्नं वा हे देवाः ! । यः नः इति स्पष्टम् ॥ ११ ॥

सुविज्ञानं चिकितुषे जनाय सचासच्च वचसी पस्पृधाते ।

तयोर्यत् सत्यं यत्तरद्वर्जीयस्तदित् सोमोऽवति हन्त्यासत् ॥ १२ ॥

सुऽविज्ञानम् । चिकितुषे । जनाय । सत् । च । असत् । च । वचसी इति । पृस्पृधाते इति ।
तयोः । यत् । सत्यम् । यतरत् । ऋजीयः । तत् । इत् । सोमः । अवति । हन्ति । असत् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० सुविज्ञानम् चिकितुषे जनाय इति विद्वांसम् आत्मानम् आह । तस्मै मह्यं सत्यम् असत्यम् च
वचसी स्पर्धमाने भवतः । केचिन्मां यातुधान इति वदन्ति न तथेत्यपरे । ते वचने मिथः स्पर्धयेते^१
किमिदम् सत्यम् उतेदमिति । तयोः वचसोः यत् सत्यम् यतरत् च ऋजुतरम् अनृतवर्जितम्^२
तत् एव सोमः रक्षति, तथा स्थापयति । हन्ति असत्यमिति ॥ १२ ॥

न वा उ सोमो वृजिनं हिनोति न क्षत्रियं मिथुया धारयन्तम् ।

हन्ति रक्षो हन्त्यासद् वदन्तमुभाविन्द्रस्य प्रसितौ शयाते ॥ १३ ॥

न । वै । ऊँ इति । सोमः । वृजिनम् । हिनोति । न । क्षत्रियम् । मिथुया । धारयन्तम् ।
हन्ति । रक्षः । हन्ति । असत् । वदन्तम् । उभौ । इन्द्रस्य । प्रसितौ । शयाते इति ॥ १३ ॥

वेङ्कट० न एव सोमः पापकारिणं विसृजति न अपि क्षत्रियम् असत्यम् धारयन्तम् । किं तर्हि करोति ।
हन्ति रक्षः, हन्ति च असत्यम् वदन्तम्^३ । उभौ इन्द्रस्य जालेन परिगृहीतौ तदन्तः शयाते ॥ १३ ॥

यदि वाहमनृतदेव आस मोघं वा देवाँ अप्यूहे अग्ने ।

किमस्मभ्यं जातवेदो हृणीषे द्रोघवाचस्ते निर्ऋथं सचन्ताम् ॥ १४ ॥

यदि । वा । अहम् । अनृतदेवः । आस । मोघम् । वा । देवान् । अपिऽऊहे । अग्ने ।
किम् । अस्मभ्यम् । जातवेदः । हृणीषे । द्रोघवाचः । ते । निःऽऋथम् । सचन्ताम् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० यदि वा अहम् अनृतदेवः भवामि । असत्येन यः क्रीडति सोऽनृतदेवः । मोघम् वा देवान् अपि-
नयामि^४ अग्ने ! असत्यं^५ निवेदयामि देवेभ्यः, तत् त्वं जानासीति वाक्यशेषः । नाहं तथाविधः ।
तथा सति किम् अस्मभ्यम् जातवेदः^६ ! क्रुध्यसि । द्रोघवाचः राक्षसाः तव निर्ऋथम् सेवन्ताम् ।
यां त्वं निर्ऋतिम् उत्पादयसि^७ तां प्राप्नुवन्तीति ॥ १४ ॥

अद्या मुरीय यदि यातुधानो अस्मि यदि वायुस्तुतप पूरुषस्य ।

अद्या स वीरैर्दशभिर्वि यूया यो मा मोघं यातुधानेत्याह ॥ १५ ॥

अद्य । मुरीय । यदि । यातुधानः । अस्मि । यदि । वा । आयुः । तुतप । पूरुषस्य ।
अध । सः । वीरैः । दशभिः । वि । यूयाः । यः । मा । मोघम् । यातुधान । इति । आह ॥

१. स्पर्धयेते मूको. २. °तरच्चानृतमेव अपाजिं ल लङ्. ३. वदन्तौ वि' अ'.
४. नयानि मूको. ५. सत्यं ल. ६. जातवेदसः वि' अ'; °वेदस लङ्. ७. अल्पायसि वि'; उत्पादयसि
अ' ल लङ्. ८. तु. या ७, ३.

वेङ्कट० अथ एवाहं त्रियेय यदि अहम् यातुधानः अस्मि, यदि वा राक्षसो भूत्वा पुरुषस्य आयुः जीवितम् अहम् ततप । अथ सः च वीरैः पुत्रैः दशभिः पृथक्कृतो भवतु, यः मा अनृतमेव यातुधान ! इति वदति ॥ १५ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये सप्तमो वर्गः’ ॥

यो मायातुं यातुधानेत्याह यो वा रक्षाः शुचिरस्मीत्याह ।

इन्द्रस्तं हन्तु महता वधेन विश्वस्य जन्तोरधमस्पदीष्ट ॥ १६ ॥

यः । मा । अयातुम् । यातुऽधान । इति । आह । यः । वा । रक्षाः । शुचिः । अस्मि । इति । आह । इन्द्रः । तम् । हन्तु । महता । वधेन । विश्वस्य । जन्तोः । अधमः । पदीष्ट ॥ १६ ॥

वेङ्कट० ‘यः माम् अहिंसकम् यातुधान ! इति वदति, यः वा स्वैरं राक्षसः शुचिः अहम् अस्मि इति वदति, इन्द्रः तम् हन्तु महता वधेन । सः विश्वस्य जन्तोः अधमः पततु सर्वस्याधः भवतु’ इति ॥ १६ ॥

प्र या जिगाति खर्गलेव नक्तमप दुहा तन्वं गूहमाना ।

वव्राँ अनन्ताँ अव सा पदीष्ट ग्रावाणो घ्नन्तु रक्षसं उपन्दैः ॥ १७ ॥

प्र । या । जिगाति । खर्गलेऽव । नक्तम् । अप । दुहा । तन्वम् । गूहमाना । वव्रान् । अनन्तान् । अव । सा । पदीष्ट । ग्रावाणः । घ्नन्तु । रक्षसः । उपन्दैः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० ‘प्र गच्छति । या नक्तम् । खर्गलेत्युल्लङ्घीमाहुः । उल्लङ्घीव नक्तम् द्रोहार्थं मनुष्याणां शरीरम् अप गूहमाना, सा अपर्यन्तान् कृपान् अव पदीष्ट कूपेष्वर्वाक् पतत्वगाधेषु । ग्रावाणः घ्नन्तु राक्षसान् शन्दैः ॥ १७ ॥

वि तिष्ठध्वं मरुतो विक्ष्विच्छत गृभायत रक्षसः सं पिनष्टन ।

वयो ये भूत्वी पतयन्ति नक्तभिर्ये वा रिपो दधिरे देवे अध्वरे ॥ १८ ॥

वि । तिष्ठध्वम् । मरुतः । विक्ष्व । इच्छत । गृभायत । रक्षसः । सम् । पिनष्टन । वयः । ये । भूत्वी । पतयन्ति । नक्तभिः । ये । वा । रिपः । दधिरे । देवे । अध्वरे ॥ १८ ॥

वेङ्कट० विविधं गच्छत हे मरुतः । प्रजासु हविः इच्छत । तदनन्तरं रक्षांसि गृहीत । सम् च तानि चूर्णयत । पक्षिणः भूत्वा ये रात्रिभिः पतयन्ति, ये वा पापानि उत्पादयन्ति देवनशीले यज्ञे, तान् रक्षसः इति ॥ १८ ॥

१-१. नास्ति मूको. २-२. नास्ति वि अ'. ३-३. नास्ति वि अ'. ४-४. यच्छ ल लभ. ५-५. कीमिव मूको. ६-६. उप वि अ'. ७-७. अव्य वि अ'. ८-८. गच्छ अ' लभ, गच्छ वि ल. ९-९. परिक्षिणः मूको. १०-१०. पापादि मूको. ११-११. राक्षसः ल लभ.

प्र वर्तय दिवो अश्मानमिन्द्र सोमशितं मघवन्त्सं शिशधि ।

प्राक्तादपाक्तादधरादुदक्तादभि जहि रक्षसः पर्वतेन ॥ १९ ॥

प्र । वर्तय । दिवः । अश्मानम् । इन्द्र । सोमशितम् । मघवन् । सम् । शिशधि ।

प्राक्तात् । अपाक्तात् । अधरात् । उदक्तात् । अभि । जहि । रक्षसः । पर्वतेन ॥ १९ ॥

वेङ्कट० प्र वर्तय दिवः अश्मानम् इन्द्र ! वज्रम् । इन्द्र ! पीतेन सोमेन शितमात्मीयं^१ बलं निशितिकुरु^२ । वज्रेण प्राच्याः प्रतीच्याः अधरात् उत्तरतश्च^३ अभि जहि राक्षसान् ॥ १९ ॥

एत उ त्पे पतयन्ति श्वयातव इन्द्रं दिप्सन्ति दिप्सवोऽदाभ्यम् ।

शिशीते शक्रः पिशुनेभ्यो वधं नूनं सृजदशनिं यातुमश्वः ॥ २० ॥

एते । ऊँ इति । त्पे । पतयन्ति । श्वयातवः । इन्द्रम् । दिप्सन्ति । दिप्सवः । अदाभ्यम् ।

शिशीते । शक्रः । पिशुनेभ्यः । वधम् । नूनम् । सृजत् । अशनिम् । यातुमत्स्यः ॥ २० ॥

वेङ्कट० ते एते पतयन्ति^४ श्वयातवः, इन्द्रम् च^५ दिप्सन्ति दम्भितुमिच्छन्तः शत्रुभिरभिभवितुमशक्यम्^६ । अथ इन्द्रश्च तीक्ष्णीकरोति शक्रः राक्षसेभ्यः वज्रम् । स क्षिप्रं विसृजतु अशनिम् हिंसावद्भ्यः^७ ॥ २० ॥

‘इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये अष्टमो वर्गः’ ॥

इन्द्रो यातूनामभवत् पराशरो हविर्मथीनामभ्याश्विवासताम् ।

अभीदु शक्रः परशुर्यथा वनं पात्रैव भिन्दन्सत एति रक्षसः ॥ २१ ॥

इन्द्रः । यातूनाम् । अभवत् । पराशरः । हविःसमर्थीनाम् । अभि । आश्विवासताम् ।

अभि । इत् । ऊँ इति । शक्रः । परशुः । यथा । वनम् । पात्राश्च । भिन्दन् । सतः ।

एति । रक्षसः ॥ २१ ॥

वेङ्कट० ‘इन्द्रोऽपि पराशर उच्यते । परा शातयिता यातूनाम्’ इति यास्कः (६, २०) । इन्द्रः यातूनाम् हविर्मथीनाम् अभिमुख्येन सञ्चरताम् अभिभवं करोति । अभि एव गच्छति शक्रः, परशुः यथा वनम् अभिगच्छति, पात्राणि इव भिन्दन् मृन्मयान्यपक्वानि, विद्यमानान् प्रादुर्भूतान्^८ राक्षसान्^९ । पुंलिङ्गश्च रक्षशब्दो दृष्ट इति ॥ २१ ॥

१. शीतं मूको. २. निशितं मूको. ३. उदक् च वि ल लअ; उत्तरश्च अ. ४. पङ्क्ति मूको. ५. नास्ति वि अ. ६. अभिभवितुं शत्रुभिः अशक्यं अ; शत्रुभिमं वि. ७. अहिंसा वि ल अहिंसापदस्य अ लअ. ८-८. नास्ति मूको. ९. ‘माना वि अ’. १०. ‘ताद वि अ’. ११. रक्षसाम् वि अ.

उल्लूकयातुं शुशुलूकयातुं ज॒हि श्वया॑तुमु॒त कोक॑यातुम् ।

सु॒पर्ण॑या॒तुमु॒त गृध्र॑यातुं दृ॒षदे॑व॒ प्र मृ॑ण॒ रक्ष॑ इन्द्र ॥ २२ ॥

उल्लूक॑स्यातुम् । शुशुलूक॑स्यातुम् । ज॒हि । श्व॑या॒तुम् । उ॒त । कोक॑स्यातुम् ।

सु॒पर्ण॑स्या॒तुम् । उ॒त । गृध्र॑स्यातुम् । दृ॒षदा॑इव । प्र । मृ॒ण । रक्षः॑ । इन्द्र ॥ २२ ॥

वेङ्कट० उल्लूकादयो रात्रिञ्चराः प्राणिनो^१ हिंसकाः । येषां हिंसासाधनानि भवन्ति ते तथोक्ता इति ।

इतान् दृषदुपलभ्यामिव बीजादिकं संचूर्णय इन्द्र । इति ॥ २२ ॥

मा नो॒ रक्षो॑ अ॒भि न॒द् या॒तुमा॑व॒तामपो॑च्छतु मिथु॒ना या कि॑मीदिनां ।

पृथि॒वी नः॑ पा॒र्थिवा॑त् पा॒त्वंहंसो॑ऽन्तरिक्षं दि॒व्यात् पा॑त्व॒स्मान् ॥ २३ ॥

मा । नः॑ । रक्षः॑ । अ॒भि । न॒द् । या॒तु॒ऽमा॑व॒ताम् । अप॑ । उ॒च्छ॒तु । मि॒थु॒ना । या । कि॑मीदिनां ।

पृथि॒वी । नः॑ । पा॒र्थिवा॑त् । पा॒तु । अ॒हंसः॑ । अ॒न्तरि॑क्षम् । दि॒व्यात् । पा॒तु । अ॒स्मान् ॥ २३ ॥

वेङ्कट० 'रक्षः रक्षितव्यमस्मात्' (या ४, १८) इत्युक्तम् । मा अस्मान् अभि न्याप्नोतु हिंसावतां बलम् ।

पृथक् करोतु मिथुनानि किमिदं किमिदमित्याचरन्ति राक्षसानाम् । तानिन्द्रोऽपोहतु । पृथिवी नः इति स्पष्टम् ॥ २३ ॥

इन्द्र॑ ज॒हि पु॒मांसं॑ या॒तुधा॑नमु॒त स्त्रियं॑ मा॒यया॑ शाश॑दानाम् ।

वि॒ग्रीवा॑सो मूर॑दे॒वा ऋ॒दन्तु॑ मा ते दृ॒शन्त॑स्त्र्य॒यमु॑च्चरन्तम् ॥ २४ ॥

इन्द्र॑ । ज॒हि । पु॒मांसम् । या॒तु॒ऽधा॑नम् । उ॒त । स्त्रि॒यम् । मा॒यया॑ । शाश॑दानाम् ।

वि॒ग्री॒वा॒सः । मूर॑दे॒वाः । ऋ॒दन्तु॑ । मा । ते । दृ॒शन् । सूर्य॑म् । उ॒त्त॑ऽच्चरन्तम् ॥ २४ ॥

वेङ्कट० इन्द्र । जहि पुमांसम् यातुधानम् अपि च स्त्रियम् तेन सहाऽऽगच्छन्तीम् मायया प्रजाः पीडयन्तीम् ।

विगतग्रीवाः^२ मूरदेवाः मरणक्रीडा राक्षसाः । ऋदतिः^३ गमनकर्मा नाशकर्मा^४ वा । गच्छन्तु नश्यन्तु वेति । मा ते द्राक्षुः सूर्यम् उद्यन्तम् ॥ २४ ॥

प्रति॑ चक्ष्व॒ वि च॒क्ष्वेन्द्र॑श्च सोम॑ जागृ॒तम् ।

रक्षो॑भ्यो व॒धम॑स्यतम॒शनिं॑ या॒तुम॑ञ्चः ॥ २५ ॥

प्रति॑ । च॒क्ष्व । वि । च॒क्ष्व । इन्द्रः॑ । च॒ । सोम॑ । जागृ॒तम् ।

रक्षः॑ऽभ्यः । व॒धम् । अ॒स्य॒तम् । अ॒शनि॑म् । या॒तुम॑त्ऽभ्यः ॥ २५ ॥

१. 'णिनां ल; 'णिना लञ.

२. विगतग्रीवां वि^२ अ^३; ^३तग्रीवा ल लञ.

३. ऋदतिः वि^२ अ^३;

४. नास्ति लञ.

वेङ्कट० प्रति पश्य वि पश्य इन्द्रः त्वं च सोम!^१, युवाम्^२ जागरणं कुरुतम्^३। रक्षोभ्यः हन्तारम्
अस्यत्तम् अशनिम् हिंसावद्भ्यः इति ॥ २५ ॥

^४इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये नवमो वर्गः^५ ॥

इति ऋग्वेदे सभाष्ये सप्तमं मण्डलं समाप्तम् ॥

१. मस्य वि^२ अ^१, २. नास्ति वि^२ अ^१ ३. कुरुतः मूको, ४-४. नास्ति मूको,

अथ
ऋग्वेदे सभाष्ये
अष्टमं मण्डलम्

[१]

‘प्रथमाद्वितीययोः प्रगाथो घोरः काण्व ऋषिः, त्रिंश्यादित्रयस्त्रिंश्यन्तानां श्लाघोगिरासङ्गः, अन्त्याया आङ्गिरसी शश्वती, शिष्टानाम् मेधातिथि-मेध्यातिथी काण्वौ । इन्द्रो देवता, अन्त्यानां पञ्चानाम् आसङ्गः । आद्यानां चतसृणां प्रगाथश्छन्दः (विषमे बृहत्यौ, समे सतोबृहत्यौ), अन्ये द्वे त्रिष्टुभौ, शिष्टा बृहत्यः’ ।

मा चिदन्यद् वि शंसत सखायो मा रिषण्यत ।
इन्द्रमित् स्तोता वृषणं सचा सुते मुहुर्लुक्था च शंसत ॥ १ ॥

मा । चित् । अन्यत् । वि । शंसत् । सखायः । मा । रिषण्यत् ।
इन्द्र । इत् । स्तोत् । वृषणम् । सचा । सुते । मुहुः । लुक्था । च । शंसत् ॥ १ ॥

वेङ्कट० शौनकः— ‘कण्वश्चैव प्रगाथश्च घोरपुत्रौ^१ बभूवतुः ।
गुरुणा तावनुज्ञातावूषतुः सहितौ वने ॥
वसतोस्तु तयोस्तत्र कण्वपत्न्याः शिरः स्वपन्^२ ।
कृत्वा कनीयान् कण्वस्य उत्सङ्गे नान्वबुध्यत^३ ॥
शप्तुकामस्तु तं कण्वः क्रुद्धः पापमिशङ्कया ।
बोधयामास पादेन दिधक्षन्निब तेजसा ॥
विदित्वा तस्य तं भावं प्रगाथः प्राञ्जलिः स्थितः ।
मातृत्वे च पितृत्वे च वरयामास तावुभौ ॥
स घौरो^४ वाऽथ काण्वो^५ वा वंशजैर्बहुभिः सह ।
ददर्शान्यैश्च सहित ऋषिर्मण्डलमष्टमम्’^६ (बृदे ६, ३५-३९) इति ॥

तत्राद्यं द्वयृचं प्रगाथोऽपश्यत् । अवशिष्टस्य मेधातिथिर्मेध्यातिथिश्च द्रष्टारौ । ‘स्तुहि स्तुहि’

१-१. नास्ति मूको. २. घोरपुं मूको. ३. क्षमात् मूको. ४. बुध्यत् मूको. ५. घोरो मूको. ६. कण्वो मूको. ७. ष्टकम् मूको.

इत्यादीनां चतसृणाम् आसङ्गो नाम प्रायोगिः । तस्य पत्नी^१ त्वन्त्यामृचमपश्यत् । 'प्राङ्मत्स्याद-
नुक्तगोत्रः काण्वो वेदितव्यः' (तु. ऋअ ८, १, १) इति ।

मा चित् इन्द्रात् अन्यत् वि शंसत । हे सखायः ! मा चिनष्टा भवत । इन्द्रम् एव स्तुत
वर्षितारम्^२ सङ्गताः सुते सोमे । मुहुः शस्त्राणि च तस्मै शंसत ॥ १ ॥

अवक्रक्षिणं वृषभं यथाजुरं गां न चर्षणीसहम् ।

विद्वेषणं संवननोभयंकुरं मंहिष्ठमुभयाविनम् ॥ २ ॥

अवक्रक्षिणम् । वृषभम् । यथा । अजुरम् । गाम् । न । चर्षणिऽसहम् ।

विद्वेषणम् । सम्^३वननम् । उभयम्^४ऽकुरम् । मंहिष्ठम् । उभयाविनम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० अवकर्षणशीलम्^५ वृषभम् इव अजीर्णम् गाम् इव चर्षणीनां सोढारम् विद्वेषणम् संवननम्^६
उभयस्य कर्तारम् दातृतमम् हिंसानुशंसाभ्यां तद्वन्तम् । पूर्वत्र सम्बन्धः ॥ २ ॥

यच्चिद्धि त्वा जना इमे नाना हवन्त ऊतये ।

अस्माकं ब्रह्मेदमिन्द्र भूतु तेऽहा विश्वा च वर्धनम् ॥ ३ ॥

यत् । चित् । हि । त्वा । जनाः । इमे । नाना । हवन्ते । ऊतये ।

अस्माकम् । ब्रह्म । इदम् । इन्द्र । भूतु । ते । अहा । विश्वा । च । वर्धनम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यत् चित् हि त्वा जनाः इमे नाना हवन्ते^७ रक्षणाय, तथापि अस्माकम् इदम्^८ स्तोत्रम् इन्द्र !
भवतु ते अहानि च सर्वाणि सौमिकानि वर्धमानानीति ॥ ३ ॥

वि तर्तूर्यन्ते मघवन् विपश्चितोऽर्यो विपो जनानाम् ।

उप क्रमस्व पुरुरूपमा भर वाजं नेदिष्ठमूतये ॥ ४ ॥

वि । तर्तूर्यन्ते । मघ^९ऽवन् । विपः^{१०}ऽचितः । अर्यः । विपः । जनानाम् ।

उप । क्रमस्व । पुरुरूपम् । आ । भर । वाजम् । नेदिष्ठम् । ऊतये ॥ ४ ॥

वेङ्कट० उपद्रवेभ्यः वि तर्तूर्यन्ते विशेषेण तार्यन्ते^{११} मघवन् ! त्वया विपश्चितः अभिगन्तारः
मेधाविनः जनानाम् मध्ये । तथा सति उप गच्छ, पुरुरूपम् च आ हर अन्नम् तवासन्नतमम्
अस्माकं रक्षणाय ॥ ४ ॥

महे चन त्वामद्रिषः परां शुल्काय देयाम् ।

न सहस्राय नायुताय वज्रिवो न श्रुताय श्रुतामघ ॥ ५ ॥

१. नास्ति मूको. २. °तारः मूको. ३. युवक° मूको. ४. °ननम् इति मूको. ५. वहन्ते
मूको. ६. इन्द्रं मूको. ७. तार्यन्ते मूको.

महे । चन । त्वाम् । अद्रिऽवः । परा । शुल्काय । देयाम् ।
न । सहस्राय । न । अयुताय । वज्रिऽवः । न । शतार्य । शतऽमघ ॥ ५ ॥

वेङ्कट० महते खलु वज्रिन् ! त्वाम् मूल्याय परा दद्याम् क्रीणानाय 'विक्रीणानः, न तु' सहस्राय 'दद्याम्, न अपि अयुताय वज्रवन् !, न अपि' शताय बहुधन ! ॥ ५ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये दशमो वर्गः^१ ॥

वस्यो^१ इन्द्रासि मे पितुरुत भ्रातुरभुञ्जतः ।

माता च मे छदयथः समा वसो वसुत्वनाय राधसे ॥ ६ ॥

वस्यान् । इन्द्र । असि । मे । पितुः । उत । भ्रातुः । अभुञ्जतः ।
माता । च । मे । छदयथः । समा । वसो इति । वसुऽत्वनाय । राधसे ॥ ६ ॥

वेङ्कट० वस्यान् ननु इन्द्र ! असि मम पितुः अपि च भ्रातुः अपालयतः । नहि तौ रक्षतः, यथा त्वं रक्षसीति । मम माता त्वम् च ममोपच्छन्दनं कुरुथः समानौ^४ हे वासयितः ! वसुमत्त्वार्थम् अन्नार्थं च । उभयं प्रयच्छथ इत्यर्थः ॥ ६ ॥

केयथ केदसि पुरुत्रा चिद्धि ते मनः ।

अलर्षि युध्म खजकृत् पुरंदर प्र गायत्रा अगासिषुः ॥ ७ ॥

क । इयथ । क । इत् । असि । पुरुऽत्रा । चित् । हि । ते । मनः ।
अलर्षि । युध्म । खजऽकृत् । पुरम्ऽदर । प्र । गायत्राः । अगासिषुः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० क गतवानसि । क सम्प्रति भवसि । बहुषु हि स्थानेषु ते मनः भवति । परितो गच्छसि । अर्तेः चर्करीतम्^५ । हे युद्धकुशल ! सङ्ग्रामस्य कर्तः ! पुराणां दारयितः ! प्र अगासिषुः त्वां^६ गायत्रिण उद्गातारः ॥ ७ ॥

प्रास्मै^१ गायत्रमर्चत वावातुर्यः पुरंदरः ।

याभिः काण्वस्योप बर्हिः^२ रासदं यासद् वज्री भिनत् पुरः ॥ ८ ॥

प्र । अस्मै । गायत्रम् । अर्चत् । वावातुः । यः । पुरम्ऽदरः ।
याभिः । काण्वस्य । उप । बर्हिः । आऽसदम् । यासत् । वज्री । भिनत् । पुरः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० प्र उच्चारयत इन्द्राय गायत्रम् साम, गमनशीलः यः पुरां 'दारयिता । याभिः^३ काण्वस्य मेधातिथेः बर्हिः उप याति^४ तदासनार्थम्, वज्री भिनत्ति च पुरीः, 'तास्वृक्षु गायत्रमिति' ॥ ८ ॥

१-१. °णानोऽवतु मूको. २-२. मयान्नाव्युतावजूपन्ना मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४. समानो मूको.

५. चरितम् मूको. ६. त्वम् अ^१. ७-७. 'यितरभि वि^२; 'यिताराभि अ^३. ८. °यात मूको.

९-९. ताः स्रष्टुर्गात्रमि^४ वि^२; ताः स्रष्टुर्गात्रमि अ^३.

ये ते सन्ति दशग्विनः शतिनो ये सहस्रिणः ।

अश्वासो ये ते वृषणो रघुद्रुवस्तोर्भिर्नस्तूयमा गहि ॥ ९ ॥

ये । ते । सन्ति । दशग्विनः । शतिनः । ये । सहस्रिणः ।

अश्वासः । ये । ते । वृषणः । रघुद्रुवः । तेभिः । नः । तूयम् । आ । गहि ॥ ९ ॥

वेङ्कट० ये ते भवन्ति दशादिसङ्ख्यायुक्ताः, बहव इत्यर्थः, अश्वाः, ये ते वृषणः क्षिप्रगामिनः, तैः अस्मान् क्षिप्रम् आ गच्छ ॥ ९ ॥

आ त्वष्ट्रं संवर्धुषां हुवे गायत्रवेपसम् ।

इन्द्रं धेनुं सुदुधामन्यामिषमुरुधारामरुक्तम् ॥ १० ॥

आ । तु । अद्य । सवः सुदुधाम् । हुवे । गायत्रवेपसम् ।

इन्द्रम् । धेनुम् । सुदुधाम् । अन्याम् । इषम् । उरुधाराम् । अरुमरुक्तम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० आ ह्वामि क्षिप्रम् अद्य अमृतस्य दोग्ध्रीम्, गायत्रं साम यस्या धेनोर्वेगमुत्पादयति । इन्द्रम् धेनुम् सुदुधाम् अन्याम् इषम् । यथा 'प्रत्यक्षमन्नमेवमिन्द्रश्चान्यदन्नं' भवति, तस्याव्यभिचारेण दानात्, महाधारां पर्याप्तकारिणीम् ॥ १० ॥

इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये एकादशो वर्गः ॥

यत् तुदत् सूर एतशं वड्कू वातस्य पर्णिना ।

वहत् कुत्सेमार्जुनेयं शतक्रतुः त्सरद् गन्धर्वमस्तृतम् ॥ ११ ॥

यत् । तुदत् । सूरः । एतशम् । वड्कू इति । वातस्य । पर्णिना ।

वहत् । कुत्सेम् । अर्जुनेयम् । शतक्रतुः । त्सरत् । गन्धर्वम् । अस्तृतम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० यदा तुदत् सूर्यो देवः एतशम् कषिम्, तदानीम् वड्कू 'वड्कूतरो चाश्वौ' वातस्य सदृशेन पतनेन तद्वन्तौ कुत्सेम् अर्जुन्याः पुत्रं प्रति अवहत् शतक्रतुः । अथ कुत्सेन सहाभ्यगच्छत् आदित्यम् अन्यैरहिंसितम् एतशं तस्माद्रक्षितुम् (तु. ऋ १, ६१, १५) ॥ ११ ॥

य ऋते चिदभिश्चिषः पुरा जत्रुभ्य आतृदः ।

संधाता संधिं मघवा पुरुवसुरिष्कर्ता विहृतं पुनः ॥ १२ ॥

यः । ऋते । चित् । अभिश्चिषः । पुरा । जत्रुभ्यः । आतृदः ।

सम्संधाता । सम्संधिम् । मघवा । पुरुवसुः । इष्कर्ता । विहृतम् । पुनरिति ॥ १२ ॥

१. 'यन्ति मूको.

२. 'क्षमन्नमिन्द्रश्चैवान्य' अ.

३. स्यादभिचा' अ.

४. पर्याप्ति' अ.

५-५. नास्ति मूको.

६. एतम् मूको.

७-७. 'तरं चाश्वौ मूको.

८. प्रत्यवगत् मूको.

वेङ्कट० यः विनापि अभिश्लेषेण श्लेष्मणा । येन विच्छिन्नः पुनः सन्धीयते तच्छ्लेष्म, तेन विनापि पुरा एव जत्रूणां^१ मर्दनात्^२ । जत्रवो^३ ग्रीवाः । विच्छिन्नस्य^४ शिरसो यावदातृष्णात्^५ लोहितं निरस्यति ततः प्रागेव सन्धातुं शक्तः सन्धेयं शिरः मधवा बहुधनः तथा विहृतम् शिथिलीकृतमपि पुनः संस्कर्तेति ॥ १२ ॥

मा भूम निष्टया इवेन्द्र त्वदरणा इव ।

वनानि न प्रजहितान्यद्रिवो दुरोषांसो अमन्महि ॥ १३ ॥

मा । भूम । निष्टयाऽइव । इन्द्र । त्वत् । अरणाऽइव ।

वनानि । न । प्रजहितानि । अद्रिवः । दुरोषांसः । अमन्महि ॥ १३ ॥

वेङ्कट० मा वयम् भूम नीचाः^६ इव इन्द्र! , मा च भूम अरमणाः इव^७ स्तोतारः, "मा च" वनानि इव इतरेतरविशिष्टानि^८ दवाग्निना । वज्रिन्! शत्रुभिर्दग्धुमशक्याः त्वां स्तुमः ॥ १३ ॥

अमन्महीदनाशवोऽनुग्रासश्च वृत्रहन् ।

सकृत् सु ते महता शूर राधसानु स्तोमं मुदीमहि ॥ १४ ॥

अमन्महि । इत् । अनाशवः । अनुग्रासः । च । वृत्रहन् ।

सकृत् । सु । ते । महता । शूर । राधसा । अनु । स्तोमम् । मुदीमहि ॥ १४ ॥

वेङ्कट० स्तुमः त्वाम् आश्रुत्वोद्गूर्णत्ववर्जिताः^९ शनैश्शनैः हे वृत्रहन् । सकृत् सहैव सुष्ठु तुभ्यम् महता हविषा सह शूर! स्तोमम् च अनु ब्रूमः, प्रयच्छन्तो हविः स्तुमः^{१०} इति । मदिरित्यनुमुदितवचनकर्मेति^{१०} ॥ १४ ॥

यदि स्तोमं मम श्रवदस्माकमिन्द्रमिन्दवः ।

तिरः पवित्रं ससृवांसं आशवो मन्दन्तु तुग्यावृधः ॥ १५ ॥

यदि । स्तोमम् । मम । श्रवत् । अस्माकम् । इन्द्रम् । इन्दवः ।

तिरः । पवित्रम् । ससृवांसः । आशवः । मन्दन्तु । तुग्यऽवृधः^{११} ॥ १५ ॥

वेङ्कट० यदि स्तोमम् मदीयं शृणुयात्, अथ इन्द्रम् अस्माकम् सोमाश्च मन्दन्तु इति । स्तुतिं चेच्छृणोति पिबति सोममित्यर्थः । तिरः पवित्रम् ससृवांसः पूताः क्षिप्रं प्राप्नुवन्तः वसतीवरीभिरतिवृद्धाः^{१२} । 'तुग्या'^{१३} (निघ १, १२) इति जलनामेति ॥ १५ ॥

^{१४} इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये द्वादशो वर्गः^{१४} ॥

१. जत्रूणां वि^१. २. 'मर्दनात् अ^१; मर्दनात् वि^२. ३. शत्रवो मूको. ४. पिच्छिन्नस्य अ^१. ५. 'तृणात् मूको. ६-६. इममाचार्यमरणा मूको. ७-७. किन्तु मूको. ८. 'तराविष्मि' ल. ९. 'दग्धत्वाव' मूको. १०-१०. इत्यनुमु^१ मूको. ११. तु. वैप १, १४८५ अ. १२. 'तीवरीरिति वि^१; 'तीवरीरिति अ^१. १३. तृया मूको. १४-१४. नास्ति मूको.

आ त्व॑श्च स॒धस्तु॑तिं वा॒वातुः स॒ख्युरा ग॑हि ।

उप॑स्तुतिर्म॒घोनां॑ प्र त्वा॒वत्व॑धा ते वा॒श्मि सु॑ष्टुतिम् ॥ १६ ॥

आ । तु । अ॒श्च । स॒धस्तु॑तिम् । वा॒वातुः । स॒ख्युः । आ । ग॑हि ।

उप॑स्तुतिः । म॒घोना॑म् । प्र । त्वा । अ॒वत्वु । अ॒र्ध । ते । वा॒श्मि । सु॑ष्टुतिम् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० आ गच्छ क्षिप्रम् अथ यत्र सह स्तुवन्ति यज्ञे प्रियतमस्वः सख्युः । उपस्तुतिः हविष्मताम् प्र गच्छतु त्वाम् । अथाहं च कामये तव सुस्तोत्रम् ॥ १६ ॥

सो॒ता हि सोम॑मद्रि॒भिरे॑म॒नम॑प्सु धा॒वत ।

ग॒व्या व॒स्त्रेव॑ वा॒सय॑न्त॒ इन्न॑रो निर्धु॑क्षन् व॒क्षणा॑भ्यः ॥ १७ ॥

सोत॑ । हि । सोम॑म् । अद्रि॑भिः । आ । ई॒म् । ए॒नम् । अ॒प्सु । धा॒वत ।

ग॒व्या । व॒स्त्रा॑ऽइव । वा॒सय॑न्तः । इत् । नरः । निः । धु॑क्षन् । व॒क्षणा॑भ्यः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० अभिषुणुत^१ सोमम् प्रावभिः आ धावत एनम् अप्सु इति वसतीवरीभिः संसर्गमाह । तथा^२ कुर्वन्तः सोत । गव्यानि च सोममिश्रणानि सोमस्वोपरि^३ वस्त्राणीव वासयन्तः मनुष्याः निः धुक्षयन्ति सोमात् अद्भ्यः (तु. निघ १, १३) । तथा यूयं च कुरुतेति ॥ १७ ॥

अ॒ध॒ ज॒मो अ॒र्ध॒ वा दि॒वो बृ॒हतो रो॑च॒नादधि॑ ।

अ॒या वर्ध॑स्व त॒न्वा गि॒रा म॒मा जा॒ता सु॑क्रतो पृ॒ण ॥ १८ ॥

अ॒र्ध । ज॒मः । अ॒र्ध । वा । दि॒वः । बृ॒हतः । रो॑च॒नात् । अ॒धि ।

अ॒या । वर्ध॑स्व । त॒न्वा । गि॒रा । म॒म । आ । जा॒ता । सु॑क्रतो इति सु॒क्रतो । पृ॒ण ॥ १८ ॥

वेङ्कट० पृथिव्याः अन्तरिक्षात् बृहतः रोचनात् दिवः वा 'आगत्य अनया' तायमानया मम स्तुत्या वर्धस्व, आ पूरय च हे सुक्रतो ! जातानि भूतानि कामैः ॥ १८ ॥

इन्द्रा॑य सु म॒दिन्त॑मं सोमं सो॒ता वरे॑ण्यम् ।

श॒क्र ए॒णं पी॑पयद् वि॒श्वया धि॒या हि॒न्वानं॑ न वा॒जयु॑म् ॥ १९ ॥

इन्द्रा॑य । सु । म॒दिन्त॑मम् । सोम॑म् । सो॒त । वरे॑ण्यम् ।

श॒क्रः । ए॒नम् । पी॑पयत् । वि॒श्वया । धि॒या । हि॒न्वान॑म् । न । वा॒जयु॑म् ॥ १९ ॥

वेङ्कट० इन्द्राय सुष्ठु मदयितारम् सोमम् सोत^१ वरणीयम् । शक्रः एनम् वर्धयतु अभिषोतारं सर्वया प्रज्ञया यजमानं प्रीणयितारम् इदानीम् अन्नमिच्छमानम् ॥ १९ ॥

१. 'यमस्य अ' । २. यच्छतु मूको. ३. अभिषुत मूको. ४. अथा मूको. ५. सोमस्यापरि मूको. ६-६. 'गत्याय वि' । ७. सोता बि^२; सोतार अ^१. ८. वरेण्यम् बि^२.

मा त्वा सोमस्य गल्दया सदा याचन्नहं गिरा ।

भूर्णिं मृगं न सर्वनेषु चुक्रुधं क ईशानं न याचिषत् ॥ २० ॥

मा । त्वा । सोमस्य । गल्दया । सदा । याचन् । अहम् । गिरा ।

भूर्णिम् । मृगम् । न । सर्वनेषु । चुक्रुधम् । कः । ईशानम् । न । याचिषत् ॥ २० ॥

वेङ्कट० मा त्वा सोमस्य गल्दया, सोममिन्द्रस्य च उदरे प्रवेशयति यदा, तदा याचन् अहम् गिरा भरणशीलम् मृगम् सिंहम् इव दण्डताडनादिना सर्वनेषु चुक्रुधम् नैव क्रोधयेयम्^१ । कः हि ईशानम् धनानाम् न याचिषत् । 'आ त्वा विशन्तिवन्दव आ गल्दा धमनीनाम्'^२ (माथ्रौ १, ७, २, १८) इति मन्त्रः । तत्र गल्दा इन्द्रवो भवन्ति नाडीनां गालना-निवारणकर्तारः ॥ २० ॥

^१ इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये त्रयोदशो वर्गः ॥

मदेनेषितं मदमुग्रमुग्रेण शर्वसा ।

विश्वेषां तरुतारं मदच्युतं मदे हि भ्मा ददाति नः ॥ २१ ॥

मदेन । इषितम् । मदम् । उग्रम् । उग्रेण । शर्वसा ।

विश्वेषाम् । तरुतारम् । मदच्युतम् । मदे । हि । स्म । ददाति । नः ॥ २१ ॥

वेङ्कट० मदेन प्रेरितम् मदम् उद्गूर्णम् उद्गूर्णेन शर्वसा विश्वेषाम् शत्रूणां तारकम् मदस्य^५ प्रच्यावकम् सोमस्य पीतस्य मदे प्रयच्छति अस्मभ्यम् इन्द्रः^६ । पीत्वा सोमं मदम् अस्माकम् उत्पादयतीत्यर्थः ॥ २१ ॥

शेवारि वार्या पुरु देवो मर्ताय दाशुषे ।

स सुन्वते च स्तुवते च रासते विश्वगूर्तो अरिष्टुतः ॥ २२ ॥

शेवारि । वार्या । पुरु । देवः । मर्ताय । दाशुषे ।

सः । सुन्वते । च । स्तुवते । च । रासते । विश्वगूर्तः । अरिष्टुतः ॥ २२ ॥

वेङ्कट० सोमो^७ यज्ञः स्तोत्रं वा शेवारः, 'सुखं पर्याप्तं' यस्मिन् भवतीति । सर्वैः स्तुतः विश्वगूर्तः । अरिभिरभिष्टुतः^९ । शिष्टं स्पष्टमिति ॥ २२ ॥

एन्द्र याहि मत्स्वं चित्रेण देव राधसा ।

सरो न प्रास्यदरं सपीतिभिरा सोमैभिरु स्फिरम् ॥ २३ ॥

१. यास्केन (६, २४) व्याख्याता. २. क्रोधते वयम् अ^१. ३. धमनीनाम् अ^२. ४-४. नास्ति मूको. ५. मदनस्य मूको. ६. इन्द्र मूको. ७. सोमे मूको. ८-८. सुखपर्याप्तं मूको. ९. अरिभिरभिष्टुत मूको.

आ । इन्द्र । याहि । मत्स्व । चित्रेण । देव । राधसा ।

सरः । न । प्रासि । उदरम् । सपीतिऽभिः । आ । सोमेभिः । उरु । स्फिरम् ॥ २३ ॥

वेङ्कट० आ याहि 'इन्द्र' मत्स्व' च चित्रेण देव', सोमाब्देन । सरः इव आ पूरय आत्मीयम् उदरम् समानपानैरन्यैः सह देवैः सोमेभिः^२ विस्तीर्णं वृद्धम् । 'स्फिरम् स्फायतेवृद्धिकर्मणः'^३ ॥ २३ ॥

आ त्वा सहस्रमा शतं युक्ता रथे हिरण्यये ।

ब्रह्मयुजो हरय इन्द्र केशिनो वहन्तु सोमपीतये ॥ २४ ॥

आ । त्वा । सहस्रम् । आ । शतम् । युक्ताः । रथे । हिरण्यये ।

ब्रह्मयुजः । हरयः । इन्द्र । केशिनः । वहन्तु । सोमपीतये ॥ २४ ॥

वेङ्कट० मन्त्रैर्युक्ताः ब्रह्मयुजः^४ । शिष्टं स्पष्टम् ॥ २४ ॥

आ त्वा रथे हिरण्यये हरी मयूरशेष्या ।

शितिपृष्ठा वहतां मध्वो अन्धसो विवक्षणस्य पीतये ॥ २५ ॥

आ । त्वा । रथे । हिरण्यये । हरी इति । मयूरशेष्या ।

शितिपृष्ठा । वहताम् । मध्वः । अन्धसः । विवक्षणस्य । पीतये ॥ २५ ॥

वेङ्कट० आ वहताम् त्वाम् रथे हिरण्यये अश्वौ मयूररोमाणौ । शेषतिर्निर्गमनकर्मा^५ । श्वेतपृष्ठौ मदकरस्य सोमस्य वहनशीलस्य पानाय ॥ २५ ॥

^६इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये चतुर्दशो वर्गः^६ ॥

पिब त्वष्टस्य गिर्वणः सुतस्य पूर्वपा इव ।

परिष्कृतस्य रसिन इयमातुतिश्चारुमदाय पत्यते ॥ २६ ॥

पिब । तु । अस्य । गिर्वणः । सुतस्य । पूर्वपाऽइव ।

परिष्कृतस्य । रसिनः । इयम् । आऽसुतिः । चारुः । मदाय । पत्यते ॥ २६ ॥

वेङ्कट० 'पिब क्षिप्रम् असुं' हे गीर्भिर्वननीय ! सुतम् पूर्वपाः इव यथा तदादि प्रथमं^७ पिबति तद्वत् । संस्कृतस्य अङ्गिरेण रसवतः इयम् आसूयमाना प्रेर्यमाणा आहुतिः चारुः^८ मदाय हविर्धानात् गच्छति ॥ २६ ॥

य एको अस्ति दंसना महाँ उग्रो अभि ब्रतैः ।

गमत् स शिप्री न स योषदा गमद्धवं न परि वर्जति ॥ २७ ॥

१-१. इन्द्रमस्य मूको. २. नास्ति मूको. ३-३. स्फीरस्फातेः वि^३; स्फीरस्पातेः अ^३. ४. तु. ऋ ८, २, २७; ब्रह्मविदः मूको. ५. शेवति^५ मूको. ६-६. नास्ति मूको. ७-७. 'प्र मुमु मूको. ८. 'मं श्रयति' अ^८. ९. चारुं मूको.

यः । एकः । अस्ति । दंसना । महान् । उग्रः । अभि । व्रतैः ।

वैर्मत् । सः । शिप्री । न । सः । योषत् । आ । गमत् । हवम् । न । परि । वर्जति ॥ २७ ॥

वेङ्कट० यः एकः भवति कर्मणा । महान् 'उद्गूर्णः अभि' भवति कर्मभिः । गच्छतु^२ सः शिप्रवान्^३,
न तु सः पृथग्भवतु, किन्तु आ गच्छतु सह । इन्द्रो ह्वानम् न परि वर्जयति ॥ २७ ॥

त्वं पुरं चरिष्वं वधैः शुष्णस्य सं पिणक् ।

त्वं भा अनु चरो अध द्विता यदिन्द्र हव्यो भुवः ॥ २८ ॥

त्वम् । पुरम् । चरिष्वम् । वधैः । शुष्णस्य । सम् । पिणक् ।

त्वम् । भाः । अनु । चरः । अध । द्विता । यत् । इन्द्र । हव्यः । भुवः ॥ २८ ॥

वेङ्कट० त्वम् पुरम् चरणशीलं प्रहारैः शुष्णासुरस्य^४ सन्वृणितवानसि । त्वम् भासमानः अनु अचरः ।
अनन्तरमेव द्वैधमन्तरिक्षमध्ये^५ मार्गं^६ पृथक्कुर्वन् यदा^७ इन्द्र ! हव्यः भवसि यजमानैः ॥ २८ ॥

मम त्वा सूर उदिते मम मध्यन्दिने दिवः ।

मम प्रपित्वे अपिशर्वरे वसो स्तोमासो अवृत्सत ॥ २९ ॥

मम । त्वा । सूर । उत्सृजेते । मम । मध्यन्दिने । दिवः ।

मम । प्रपित्वे । अपिशर्वरे । वसो इति । आ । स्तोमासः । अवृत्सत ॥ २९ ॥

वेङ्कट० मम त्वाम् उदिते सूर्ये, मम मध्यन्दिने च अहः मम प्रपित्वे, प्रपित्वं प्राप्तिः, अपिशर्वरे शर्वर्या
अह्ना सङ्गमे अपिशर्वरे^८ रात्रिमुखे^९ सायं हे वासवितः ! आ वर्तयन्तु स्तोमाः ॥ २९ ॥

स्तुहि स्तुहीदिते वा ते मंहिष्ठासो मघोनाम् ।

निन्दिताश्वः प्रपथी परमज्या मघस्य मेघ्यातिथे ॥ ३० ॥

स्तुहि । स्तुहि । इत् । एते । घ । ते । मंहिष्ठासः । मघोनाम् ।

निन्दितऽअश्वः । प्रपथी । परमज्याः । मघस्य । मेघ्यऽअतिथे ॥ ३० ॥

वेङ्कट० अत्र कात्यायनः — “प्रायोगिश्वासङ्गो यः स्त्री भूत्वा पुमानभूत्, स मेघ्यातिथये दानं
दत्त्वा 'स्तुहि स्तुहि' इति चतसृभिरात्मानं तुष्टाव । पत्नी चास्याङ्गिरसी शश्वती पुंस्त्वमुपलभ्यैनं
प्रीताऽन्यथा तुष्टाव” (ऋ २, ८, १) इति । यथापुरं पुनः स्तुहि एव इन्द्रम् । एते खलु तुभ्यं

१-१. °णो हि सूको. २. गच्छति अ^१. ३. °प्रपान् सूको. ४. शुष्माङ्ग^२ सूको. ५. °रिक्षमाणे
अ^३. ६. मार्गः सूको. ७. यथा सूको. ८. तु. ऋ १, १२१, १०; ५, ५१, ७. ९. अपिशर्नो सूको.
१०. रात्रिमुखेन अ^४.

धनवतां मध्ये अत्यन्तं दरिद्रेभ्यो दातारः निन्दिताश्वः प्रपथी परमज्याः इति त्रयो राजानो मर्चं^१
प्रयच्छन्ति, यथाहं प्रायच्छम्, हे मेध्यातिथे ! ॥ ३० ॥

^२इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये पञ्चदशो वर्गः^३ ॥

आ यदश्वा॒न् व॒न॒न्वतः॑ श्रद्धया॒हं रथे॑ रु॒हम् ।

उ॒त वा॒मस्य॑ वसु॒नश्चि॑केतति॒ यो अस्ति॑ याद्वः प॒शुः ॥ ३१ ॥

आ । यत् । अश्वा॒न् । व॒न॒न्वतः॑ । श्रद्धया॒ । अ॒हम् । रथे॑ । रु॒हम् ।

उ॒त । वा॒मस्य॑ । वसु॒नः । चि॒केत॑ति । यः । अस्ति॑ । याद्वः । प॒शुः ॥ ३१ ॥

वेङ्कट० यदि अहम् अश्वा॒न्^१ भजनवतः शत्रुभ्यो घनाहरणश्रद्धया रथे आ रुहम् । आयोजयामि^२
सङ्ग्रामं जिगमिषुरित्यर्थः^३ । तदनन्तरमेव वामं धनं लब्धं बुध्यते । यः भवति मनुष्यो
द्रष्टा, धनवीप्सया मां पश्यति । यदुषु भवः याद्वः । 'यदुः' (निघ २, ३) इति मनुष्यनामेति ॥ ३१ ॥

य ऋ॒ज्जा म॒ह्यं मा॒म॒हे स॒ह त्व॒चा हि॒र॒ण्यया॑ ।

ए॒ष वि॒श्वान्य॑भ्यस्तु सौ॒भगा॑स॒ङ्गस्य॑ स्व॒नद्र॑थः ॥ ३२ ॥

यः । ऋ॒ज्जा । म॒ह्यम् । मा॒म॒हे । स॒ह । त्व॒चा । हि॒र॒ण्यया॑ ।

ए॒षः । वि॒श्वानि॑ । अ॒भि । अ॒स्तु । सौ॒भगा॑ । आ॒स॒ङ्गस्य॑ । स्व॒नद्र॑थः ॥ ३२ ॥

वेङ्कट० यः ऋजूनि धनानि^१ मह्यम् प्रायच्छत्^२ सह त्वचा^३ हिरण्यया कक्ष्यया युक्तः । एषः शत्रूणाम्
विश्वानि एव सौभगानि अभि भवतु आसङ्गस्य स्वनद्रथः अश्वः । यथा स्वनद्रथो नाम
कश्चिद्वाजा येन प्रत्तानि^४ धनान्यासङ्गो मेध्यातिथये प्रादादिति ॥ ३२ ॥

अध॑ प्ला॒यो॒गिरि॑ति॒ दास॑द॒न्याना॑स॒ङ्गो अ॒ग्ने द॒शभिः॑ स॒हस्रैः॑ ।

अ॒धो॒क्ष्णो॑ द॒श म॒ह्यं रु॒शन्तो॑ न॒ळा इ॒व सर॑सो नि॒रति॑ष्ठन् ॥ ३३ ॥

अध॑ । प्ला॒यो॒गिः । अ॒ति । दा॒स॒त् । अ॒न्यान् । आ॒स॒ङ्गः । अ॒ग्ने । द॒शभिः॑ । स॒हस्रैः॑ ।

अध॑ । उ॒क्ष्णः॑ । द॒श । म॒ह्यम् । रु॒शन्तः॑ । न॒ळाः इ॒व । सर॑सः । निः । अ॒ति॑ष्ठन् ॥ ३३ ॥

वेङ्कट० इदानीम् प्लायोगिः आसङ्गः अन्यान् राज्ञः अति अदात् अग्ने । दशभिः सहस्रैः गवां
मेध्यातिथये प्रत्तैः । सहस्राणि प्रायच्छदित्यर्थः^{१०} । अध उक्ष्णः दश मह्यम् श्वेतवर्णाः सरसः
नळाः इव निः अतिष्ठन् मेध्यातिथये, मया प्रत्तं धनं वहन्तः यद्वा दानप्रीतेनेन्द्रेण मह्यं
प्रत्ता इति ॥ ३३ ॥

१-१. °नोषं अ^१; °नो रुहं वि^२. २-२. नास्ति मूको. ३. अश्वा मूको. ४-४. रथधनमारुहमा-
मेवाजयामि मूको. ५. जिगीषु° वि^३. ६. °नानि यः अ^४. ७. °च्छत् त्वत् वि^५; °च्छत् तत् अ^६.
८. त्वाच अ^७; त्वाचा वि^८. ९. प्रत्तानि मूको. १०. प्रायच्छन्ति° मूको.

अन्वस्य स्थूरं ददृशे पुरस्तादनस्थ ऊरुरवरम्बमाणः ।

शश्वती नार्यभिचक्ष्याह सुभद्रमर्य भोजनं बिभर्षि ॥ ३४ ॥

अनु । अस्य । स्थूरम् । ददृशे । पुरस्तात् । अनस्थः । ऊरुः । अवसरम्बमाणः ।

शश्वती । नारी । अभिचक्ष्य । आह । सुभद्रम् । अर्य । भोजनम् । बिभर्षि ॥ ३४ ॥

वेङ्कट० अनु ददृशे अस्य स्थूलमुदरम् पुरस्तात् । स्त्रियो हि सन्नतमध्या भवन्ति पुमांसस्तु स्थूलमध्याः ।

अस्थिवर्जितः महान् अवलम्बमानः शिश्नश्चानुददृशे । शश्वती नारी तमिमम् अभिमृश्य वदति हे स्वामिन् ! पते ! मह्यम् सुभद्रम् भोजनम् भोगम् 'अन्नपानादिकं वा भरेति' ॥ ३४ ॥

इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये षोडशो वर्गः ॥

[२]

मेधातिथिः काण्व आङ्गिरसश्च प्रियमेध ऋषिः, एकचत्वारिंशीद्वाचत्वारिंशोर्मेधातिथिः काण्वः ।

इन्द्रो देवता, एकचत्वारिंशीद्वाचत्वारिंशोर्विभिन्दुः । गायत्री छन्दः, अष्टाविंशत्यनुष्टुप्^१ ।

इदं वसो सुतमन्धः पिब सुपूर्णमुदरम् । अनाभयिन् ररिमा ते ॥ १ ॥

इदम् । वसो इति । सुतम् । अन्धः । पिब । सुपूर्णम् । उदरम् । अनाभयिन् । ररिम । ते ॥ १ ॥

वेङ्कट० मेधातिथिः आङ्गिरसश्च प्रियमेधः । इदम् वासयितः ! अभिषुतम् अन्धः, तत् पिब ।

सुपूर्णम् कुरु उदरम् । हे अनाभयिन् ! आभयवर्जित ! । मत्वर्याया वृत्तिर्वाजिनीवतीत्यादिवत् ।

दध्नः तुभ्यम् ॥ १ ॥

नृभिर्धूतः सुतो अश्नैरव्यो वारैः परिपूतः । अश्वो न निकतो नदीषु ॥ २ ॥

नृभिः । धूतः । सुतः । अश्वैः । अव्यः । वारैः । परिपूतः । अश्वः । न । निकः । नदीषु ॥ २ ॥

वेङ्कट० ऋत्विग्भिः प्रक्षालितः, अभिषुतश्च अश्मभिः, अवेबालैश्च परिपूतः अश्वः इव

निर्णिकतशरीरः^१ नदीषु ॥ २ ॥

तं ते यवं यथा गोभिः स्वादुर्मकर्म श्रीणन्तः । इन्द्र त्वास्मिन्त्सधमादे ॥ ३ ॥

तम् । ते । यवम् । यथा । गोभिः । स्वादुम् । अकर्म । श्रीणन्तः । इन्द्र । त्वा । अस्मिन् । सधमादे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तम् तुभ्यं यवान्ममिव गोविकारैः स्वादुम्^२ अकर्म^३ श्रीणन्तः । इन्द्र ! त्वाम् अस्मिन् यज्ञे

तेन तर्पयामश्चेति^४ ॥ ३ ॥

इन्द्र इत् सोमपा एक इन्द्रः सुतपा विश्वायुः । अन्तर्देवान् मर्त्याश्च ॥ ४ ॥

इन्द्रः । इत् । सोमपाः । एकः । इन्द्रः । सुतपाः । विश्वायुः । अन्तः । देवान् । मर्त्यान् । च ॥ ४ ॥

१-१. °कं वहरेतेति मूको.

२-२. नास्ति मूको.

३. निर्णिक° मूको.

४. स्वादं मूको.

५. कर्म मूको. ६. °मश्चेत्यर्थः अ^१.

वेङ्कट० एकः एव इन्द्रः सोमपाः, इन्द्रः सुतपाः, सर्वस्याभिगन्ता, देवान् मनुष्यान् च अन्तः वर्तमानः ॥ ४ ॥

न यं शुक्रो न दुराशीर्न तृप्रा उरुव्यचंसम् । अपस्पृण्वते सुहार्दम् ॥ ५ ॥

न । यम् । शुक्रः । न । दुःऽआशीः । न । तृप्राः । उरुऽव्यचंसम् । अपऽस्पृण्वते । सुहार्दम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० न यम् अभिषुतमात्रः, न च दुराशीः अशोभनाशिरः, न च तृप्राः य उदरात् पीता निर्गच्छन्ति इति, उरुव्यासिम् अपस्पृशन्ति^१ शोभनहृदयम् ॥ ५ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये सप्तदशो वर्गः^२ ॥

गोभिर्यदीमन्ये अस्मन् मृगं न त्रा मृगयन्ते । अभित्सरन्ति धेनुभिः ॥ ६ ॥

गोभिः । यत् । ईम् । अन्ये । अस्मत् । मृगम् । न । त्राः । मृगयन्ते । अभिऽत्सरन्ति । धेनुऽभिः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० गवां लाभाय यदि अस्मत्तः अन्ये एनम् मृगयन्ते मृगम् इव^३ त्राताः (तु. या ५, ३), यदि च^४ स्तुतिभिः एनम् अभित्सरन्ति^५ । स तान् अपहायास्मान्^६ एव अभिगच्छतु^७ इति ॥ ६ ॥

त्रय इन्द्रस्य सोमाः सुतासः सन्तु देवस्य । स्वे क्षये सुतपान्नः ॥ ७ ॥

त्रयः । इन्द्रस्य । सोमाः । सुतासः । सन्तु । देवस्य । स्वे । क्षये । सुतऽपान्नः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० त्रिषु सवनेषु त्रयः सोमाः सुताः भवन्तु^८ देवस्य मदीये यज्ञे सुतं सोमं पिबतः^९ ॥ ७ ॥

त्रयः कोशासः श्रोतन्ति तिस्रश्चम्बः सुपूर्णाः । समाने अधि भार्मन् ॥ ८ ॥

त्रयः । कोशासः । श्रोतन्ति । तिस्रः । चम्बः । सुऽपूर्णाः । समाने । अधि । भार्मन् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० त्र्योणकलशः आधवनीयः पूतभृदिति त्रयः कोशाः श्रोतन्ति । तिस्रः चम्बः मरुत्वतीयाख्याः सुपूर्णाः एकस्मिन् भरणे । भरणं सवनं माध्यन्दिनमिति ॥ ८ ॥

शुचिरसि पुरुनिःष्ठाः क्षीरैर्मध्यत आशीर्तिः । दध्ना मन्दिष्ठः शूरस्य ॥ ९ ॥

शुचिः । असि । पुरुनिःऽस्थाः । क्षीरैः । मध्यतः । आऽशीर्तिः । दध्ना । मन्दिष्ठः । शूरस्य ॥ ९ ॥

वेङ्कट० पूतो भवसि बहुषु पात्रेषु निष्ठितः क्षीरैः मध्यतः मिश्रितः दध्ना च अत्यन्तं मद्यिता इन्द्रस्य इति हविःस्तुतिः ॥ ९ ॥

इमे त इन्द्र सोमास्तीव्रा अस्मे सुतासः । शुक्रा आशिरं याचन्ते ॥ १० ॥

इमे । ते । इन्द्र । सोमाः । तीव्राः । अस्मे इति । सुतासः । शुक्राः । आऽशिरम् । याचन्ते ॥ १० ॥

१. उप० मूको. २-२. नास्ति मूको. ३. प्रातायथि वि. ४. अभित्सरन्ति मूको.
५. 'यावमा' मूको. ६. 'गच्छन्तु मूको. ७. 'वन्तु सोमस्य अ'. ८. पिबत मूको.

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ १० ॥

‘इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये अष्टादशो वर्गः’ ॥

ताँ आशिरँ पुरोळाशमिन्द्रेमं सोमँ श्रीणीहि । रेवन्तं हि त्वां शृणोमि ॥ ११ ॥

तान् । आशिरम् । पुरोळाशम् । इन्द्र । इमम् । सोमम् । श्रीणीहि । रेवन्तम् । हि । त्वा । शृणोमि ॥ ११ ॥

वेङ्कट० आशिरम् पुरोळाशम् इमम् सोमम् इति तान् एतान् इन्द्र ! उदरे श्रीणीहि । धनवन्तम् हि त्वाम् अहम् शृणोमि ॥ ११ ॥

हृत्सु पीतासो युध्यन्ते दुर्मदासो न सुरायाम् । ऊर्ध्वं नग्ना जरन्ते ॥ १२ ॥

हृत्सु । पीतासः । युध्यन्ते । दुःस्रमदासः । न । सुरायाम् । ऊर्ध्वः । न । नग्नाः । जरन्ते ॥ १२ ॥

वेङ्कट० हृत्सु^१ पीताः सोमा इतरेतरं^२ मिश्रिता भवन्ति, यथा सुरानिमित्तं सुरापा इतरेतरम्^३ युध्यन्ते । ऊर्ध्वः^४ तवोदरे न शीर्णा भवन्ति नग्नाः आशिरवर्जिता^५ इति ॥ १२ ॥

रेवाँ इद् रेवतः स्तोता स्यात् त्वावतो मघोनः । प्रेदु हरिवः श्रुतस्य ॥ १३ ॥

रेवान् । इत् । रेवतः । स्तोता । स्यात् । त्वावतः । मघोनः । प्र । इत् । ऊँ इति । हरिः । श्रुतस्य ॥

वेङ्कट० धनवान् एव धनवतः स्तोता भवितुमर्हति^६ । त्वत्सदृशस्य मघवतो विश्रुतस्य भवतः स्तोता हरिवः ! प्र एव भवति रेवान् गोमानिति ॥ १३ ॥

उक्थं चन शस्यमानमगोररिरा चिकेत । न गायत्रं गीयमानम् ॥ १४ ॥

उक्थम् । चन । शस्यमानम् । अगोः । अरिः । आ । चिकेत । न । गायत्रम् । गीयमानम् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० उक्थम् अपि शस्यमानम् अगोः^७ अपशोः अभिगन्ता^८ जानाति । न केवलम् गायत्रम् एव शस्यमानम् । उभयं शृणोतीत्यर्थः ॥ १४ ॥

मा न इन्द्र पीयत्नवे मा शर्धते परा दाः । शिक्षा शचीवः शचीभिः ॥ १५ ॥

मा । न । इन्द्र । पीयत्नवे । मा । शर्धते । परा । दाः । शिक्षा । शचीवः । शचीभिः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० मा अस्मान् इन्द्र ! हिसित्रे, मा च वेगं कुर्वते परा दाः । प्रयच्छ धनं प्रज्ञावन् !^९ प्रज्ञाभिः ॥ १५ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये एकोनविंशो वर्गः’ ॥

१-१. नास्ति मूको. २-२. तु. या १, ४. ३. नास्ति वि. ४-४. नास्ति अ. ५. उधेः मूको.

६. आगिरं मूको. ७. भवतु महीति मूको. ८. अगोः मूको. ९. अहिहन्ता अ; अमिहन्ता वि.

१०. प्रज्ञावत् मूको.

वयम् त्वा तदिदंर्था इन्द्र त्वायन्तः सखायः । कण्वा उक्थेभिर्जरन्ते ॥ १६ ॥

वयम् । ऊँ इति । त्वा । तदित्ऽअर्थाः । इन्द्र । त्वाऽयन्तः । सखायः । कण्वाः । उक्थेभिः । जरन्ते ॥ १६ ॥

वेङ्कट० वयम् उ त्वा तत्प्रयोजनाः स्तुतिपराः इन्द्र । त्वत्कामाः सखायः । अथ परोक्षः—कण्वाः शस्त्रैः स्तुवन्तीति ॥ १६ ॥

न धेमन्यदा पपन वज्रिन्नपसो नविष्टौ । तवेदु स्तोमं चिकेत ॥ १७ ॥

न । घ । ईम् । अन्यत् । आ । पपन । वज्रिन् । अपसः । नविष्टौ । तव । इत् । ऊँ इति । स्तोमम् । चिकेत ॥ १७ ॥

वेङ्कट० न खलु अहम् अन्यत् आ पपन आभिमुख्येन स्तोमि वज्रिन् । अपसः^१ उदकस्य अन्वेषणे^२ । तव^३ एव स्तोमम् अहम् चिकेत ॥ १७ ॥

इच्छन्ति देवाः सुन्वन्तं न स्वप्नाय स्पृहयन्ति । यन्ति प्रमादमतेन्द्राः ॥ १८ ॥

इच्छन्ति । देवाः । सुन्वन्तम् । न । स्वप्नाय । स्पृहयन्ति । यन्ति । प्रमादम् । अतेन्द्राः ॥ १८ ॥

वेङ्कट० इच्छन्ति देवाः सुन्वन्तम्, न स्वप्नाय स्पृहयन्ति^४ । स्वप्नमपहाय सुन्वन्तम् अभिगच्छन्ति^५ प्रकर्षेण मदयितारम् अनलसाः^६ ॥ १८ ॥

ओ षु प्र याहि वाजैभिर्मा हृणीथा अभ्यस्मान् । महाँइव युवजानिः ॥ १९ ॥

ओ इति । सु । प्र । याहि । वाजैभिः । मा । हृणीथाः । अभि । अस्मान् । महान्ऽइव । युवजानिः ॥ १९ ॥

वेङ्कट० आ प्र याहि अन्नैः, अस्मान् अभि मा क्रुधः^७, यथा वृद्धः युवजानिः जायां प्रति आगच्छति, न च क्रुध्यति ॥ १९ ॥

मो ष्वद्य दुर्हणावान्सायं करदारे अस्मत् । अश्रीरइव जामाता ॥ २० ॥

मो इति । सु । अद्य । दुःहणावान् । सायम् । करत् । आरे । अस्मत् । अश्रीरऽइव । जामाता ॥

वेङ्कट० मा अस्मान् अद्य समीपे करोतु हिंसावान् 'राक्षसः सायम्' । स हि रक्षसां कालः । यथा विगुणः जामाता कञ्चन^८ समीपे करोति अनिच्छन्तम् ॥ २० ॥

^१इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये विंशो वर्गः^{१०} ॥

विद्वा हंस्य वीरस्य भूरिदावरीं सुमतिम् । त्रिषु जातस्य मनोसि ॥ २१ ॥

विद्वा । हि । अस्य । वीरस्य । भूरिऽदावरीम् । सुमतिम् । त्रिषु । जातस्य । मनोसि ॥ २१ ॥

१. व्याप्तस्य मूको. २. °वेषणाय अ^१. ३. वै मूको. ४. °हयती मूको. ५. °च्छन्ती वि^२. ६. °लसा मूको. ७. क्रुद्धे अ^१. ८-८. राक्षसाय वि^३; रक्षसाय अ^१. ९. काञ्चन मूको. १०-१०. नास्ति मूको.

वेङ्कट० जानीमः हि अस्य वीरस्य बहुनो धनस्य दात्रीम् सुमतिम्^१ । त्रिषु स्थानेषु प्रादुर्भवतः
मनांसि विद्म इति पूर्वार्धोक्तमेवोक्तमिति^२ ॥ २१ ॥

आ तू विंश्च कर्णवमन्तं न धा विद्म शवसानात् । यशस्तरं शतमूतेः ॥ २२ ॥

आ । तु । सिञ्च । कर्णवमन्तम् । न । धा । विद्म । शवसानात् । यशःस्तरम् । शतम्ऽऊतेः ॥

वेङ्कट० आ सिञ्च क्षिप्रं स्तोतृभिः ऋत्विग्भिस्तद्वन्तम् । न खलु विद्म^३ वयं बलमाचरतः^४
बहुरक्षणाद् इन्द्राद् अन्यम् अत्यन्तम् यशस्विनम् ॥ २२ ॥

ज्येष्ठेन सोतरिन्द्राय सोमं वीराय शक्राय । भरा पिबन्नर्याय ॥ २३ ॥

ज्येष्ठेन । सोतः । इन्द्राय । सोमम् । वीराय । शक्राय । भर । पिबत् । नर्याय ॥ २३ ॥

वेङ्कट० श्रेष्ठेन पात्रेण हे^५ अभिषोतः नृहिताय^६ वीराय शक्राय इन्द्राय सोमम् । 'वीरः वीरयत्यमित्रान्'
(या १, ७) । शक्रः^७ शक्नोतेः । 'भर । तं' पिबतु सोममिति ॥ २३ ॥

यो वेदिष्ठो अव्यथिष्वश्वावन्तं जरितृभ्यः । वाजं स्तोतृभ्यो गोमन्तम् ॥ २४ ॥

यः । वेदिष्ठः । अव्यथिषु । अश्ववन्तम् । जरितृभ्यः । वाजम् । स्तोतृभ्यः । गोमन्तम् ॥ २४ ॥

वेङ्कट० यः अत्यन्तं लम्भयिता व्यथारहितानां देवानां मध्ये अश्ववन्तम् स्तोतृभ्यः वाजम् अन्नम्
स्तोतृभ्यः गोमन्तम् । स्तोतृभ्य इति पूरणः ॥ २४ ॥

पन्यपन्यमिह सौतार आ धावत मद्याय । सोमं वीराय शूराय ॥ २५ ॥

पन्यम्ऽपन्यम् । इत् । सौतारः । आ । धावत् । मद्याय । सोमम् । वीराय । शूराय ॥ २५ ॥

वेङ्कट० स्तोतव्यं स्तोतव्यम् एव^८ हे सौतारः^९ । सोमम् आ धावत वसतीवरीषु^{१०} अभिषुतं मदाह्वय^{११}
वीराय शूराय । शूरः शृणोते^{१२} ॥ २५ ॥

^{१३}इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये एकविंशो वर्गः^{१३} ॥

पाता वृत्रहा सुतमा धा गमन्नारे अस्मत् । नि यमते शतमूतिः ॥ २६ ॥

पाता । वृत्रहा । सुतम् । आ । घा । गमत् । न । आरे । अस्मत् । नि । यमते । शतम्ऽऊतिः ॥ २६ ॥

वेङ्कट० सुतस्य पानशीलः इन्द्रः आ गच्छतु । मा अस्माकम् दूरे भवतु । नि यच्छतु धनं
शतरक्षणम् ॥ २६ ॥

१. सुदती मूको. २. 'मित्यर्थः अ'. ३. विद्मो मूको. ४. आचरन्तः मूको. ५-५. येभिषा-
तुण्डि' मूको. ६. शक्र मूको. ७-७. भरत मूको. ८. नास्ति अ'. ९. एति व मूको.
१०. स्तोतारः मूको. ११-११. 'शुतमदाह्वय मूको. १२. शृणोते वि'; शृणुते अ'. १३-१३. नास्ति
मूको.

एह हरीं ब्रह्मयुजां शुग्मा वक्षतः सखायम् । गोभिः श्रुतं गिर्वैणसम् ॥ २७ ॥

आ । इह । हरी इति । ब्रह्मयुजा । शुग्मा । वक्षतः । सखायम् । गोभिः । श्रुतम् । गिर्वैणसम् ॥ २७ ॥

वेङ्कट० आ वहताम् इह^१ अश्वौ^२ ब्रह्मणा युक्तौ^३ शक्तौ सखायम् स्तुतिश्रवणार्थं^४ विश्रुतं गोभिर्वैणनीयम् ॥ २७ ॥

स्वादवः सोमा आ याहि श्रीताः सोमा आ याहि ।

शिप्रिन्नुषीवः शचीवो नायमच्छा सधमादम् ॥ २८ ॥

स्वादवः । सोमाः । आ । याहि । श्रीताः । सोमाः । आ । याहि ।

शिप्रिन् । ऋषिष्वः । शचीष्वः । न । अयम् । अच्छ । सधमादम् ॥ २८ ॥

वेङ्कट० स्वादवः इमे सोमाः, आ गच्छ । गोभिः श्रीताः सोमाः, आ याहि । शिप्रिन् ! दर्शनवन् ! प्रज्ञावन् ! सधमादम् त्वाम् निरीक्ष्य आस्ते, तस्मादायाहि ॥ २८ ॥

स्तुतश्च यास्त्वा वर्धन्ति महे राधसे नृम्णाय । इन्द्रं कारिणं वृधन्तः ॥ २९ ॥

स्तुतः । च । याः । त्वा । वर्धन्ति । महे । राधसे । नृम्णाय । इन्द्रं । कारिणम् । वृधन्तः ॥ २९ ॥

वेङ्कट० स्तुतयः च याः त्वां वर्धयन्ति महते धनाय बलाय च । ताश्च त्वां न वर्धयन्ति करणशीलम् अन्यत्र वर्तस इति ॥ २९ ॥

गिरश्च यास्ते गिर्वाह उक्था च तुभ्यं तानि । सत्रा दधिरे शवींसि ॥ ३० ॥

गिरः । च । याः । ते । गिर्वाहः । उक्था । च । तुभ्यम् । तानि । सत्रा । दधिरे । शवींसि ॥ ३० ॥

वेङ्कट० गिरः च याः भवन्ति तुभ्यम् गोभिर्विद्यमानाः । तथा उक्थानि च तानि, यानि सत्यमेव तुभ्यं बलानि धारयन्ति । तानि च न वर्धयन्ति अन्यत्र गते त्वयीति ॥ ३० ॥

इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये द्वाविंशो वर्गः ॥

एवेदेष तुविकूर्मिर्वाजाँ एको वज्रहस्तः । सनादमृक्तो दयते ॥ ३१ ॥

एव । इत् । एषः । तुविः । कुर्मिः । वाजान् । एकः । वज्रहस्तः । सनात् । अमृक्तः । दयते ॥ ३१ ॥

वेङ्कट० एवमेव एषः बहोः कर्ता अन्नानि एकः वज्रहस्तः चिरादेवारभ्य शत्रुभिरप्रमृष्टः प्रयच्छति ॥ ३१ ॥

हन्ता वृत्रं दक्षिणेनेन्द्रः पुरु पुरुहुतः । महान् महीभिः शचीभिः ॥ ३२ ॥

१. इव मूको. २-२. ब्राह्मणायुक्तौ अ^१; ब्राह्मणयुक्तौ वि^२. ३. स्तुतिश्रवणार्थं मूको. ४-४. तु. क्र १, १३०, १^५; सा. संप्रत्यर्थे नेति. ५-५. नास्ति वि^२. १-१ श्रिता सोमाया^३ अ^१. १^५ वत् अ^१. ६. पितुः मूको. ७. स्तुतः मूको. ८-८. मन्ये वर्तय मूको. ९-९. नास्ति मूको. १०-१०. नान्ये को मूको.

हन्ता । वृत्रम् । दक्षिणेन । इन्द्रः । पुरुऽद्वृतः । महान् । महीभिः । शचीभिः ॥ ३२ ॥

वेङ्कट० हन्ता शत्रून् दक्षिणेन एकेनैव हस्तेन इन्द्रः बहुभिः आहूतः^१ महान् महतीभिः प्रज्ञाभिः ॥ ३२ ॥

यस्मिन् विश्वाश्चर्षण्य उत च्यौत्ना ज्रयांसि च । अनु धेन्मन्दी मघोनः ॥ ३३ ॥
यस्मिन् । विश्वाः । चर्षण्यः । उत । च्यौत्ना । ज्रयांसि । च । अनु । घ । इत् । मन्दी । मघोनः ॥

वेङ्कट० यस्मिन् विश्वाः प्रजाः अपि च बलानि वेगाः च संस्थितानि । सत्त्वं मघवतः स्तोता अनु हरति सोममिति ॥ ३३ ॥

एष एतानि चकारेन्द्रो विश्वा योऽतिं शृण्वे । वाजदावा मघोनाम् ॥ ३४ ॥
एषः । एतानि । चकार । इन्द्रः । विश्वा । यः । अतिं । शृण्वे । वाजदावा । मघोनाम् ॥ ३४ ॥

वेङ्कट० एषः^२ एतानि सर्वाणि भूतानि चकार इन्द्रः, यः अत्यन्तं श्रूयते अन्नस्य च दाता हविष्मताम् ॥ ३४ ॥

प्रभर्ता रथं गव्यन्तमपाकाच्चिद् यमवति । इनो वसु स हि वोळ्हा ॥ ३५ ॥
प्रभर्ता । रथम् । गव्यन्तम् । अपाकात् । चित् । यम् । अवाति । इनः । वसु । सः । हि । वोळ्हा ॥ ३५ ॥

वेङ्कट० प्रभर्ता रथम् गा इच्छन्तं धनेन^३ रथं गोभिः पूरयति^४ अनल्पादपि शत्रोः, यम् यजमानं रक्षति । तस्मा ईश्वरः^५ सः हि^६ धनस्य वोढा भवति । यद्वा शत्रून् प्रति नयनं प्रभरणमिति ॥ ३५ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये त्रयोविंशो वर्गः^७ ॥

सर्निता विप्रो अर्वदभिर्हन्ता वृत्रं नृभिः शूरः । सत्योऽविता विधन्तम् ॥ ३६ ॥
सर्निता । विप्रः । अर्वदभिः । हन्ता । वृत्रम् । नृभिः । शूरः । सत्यः । अविता । विधन्तम् ॥

वेङ्कट० शत्रूणां सम्भक्ता मेधावी अश्वैः हन्ता च वृत्रम् नरैः^८ शूरः सत्यकर्मा रक्षिता च परिचरन्तम् इन्द्रो भवति ॥ ३६ ॥

यजध्वैनं प्रियमेधा इन्द्रं सत्राचा मनसा । यो भूत् सोमैः सत्यमद्रा ॥ ३७ ॥
यजध्व । एनम् । प्रियमेधाः । इन्द्रम् । सत्राचा । मनसा । यः । भूत् । सोमैः । सत्यमद्रा ॥ ३७ ॥

वेङ्कट० यजध्वम् एनम् हे प्रियमेधस्य पुत्राः ! इन्द्रम् महद्वनम् अञ्जता मनसा, यः भवति सोमैः सत्य-मदनः^९ ॥ ३७ ॥

गाथश्रवसं सत्पतिं श्रवस्कामं पुरुत्मानम् । कण्वासो गात वाजिनम् ॥ ३८ ॥
गाथश्रवसम् । सत्पतिम् । श्रवःस्कामम् । पुरुत्मानम् । कण्वासः । गात । वाजिनम् ॥ ३८ ॥

१. आहतो वि^१; आनतो अ. २. एता वि^२. ३-३. इच्छन्तं धनेन वि^३; इच्छन्तं धनेन अ^४. ४. पूरयतु अ^५. ५-५. सत्य मूको, ६-६. नास्ति मूको. ७. भगैः मूको. ८. 'मघनं अ^६'; 'मदधनम् वि^७.' ९.

वेङ्कट० सङ्कीर्तनीयकीर्तिम् सत्पतिम्^१ अन्नकामम् बहुशरीरम् हे कण्वासः! स्तुत बलिनम् इन्द्रम् ॥ ३८ ॥

य ऋते चिद् गास्पदेभ्यो दात् सखा नृभ्यः शचीवान् । ये अस्मिन् काममश्रियन् ॥ ३९ ॥

यः । ऋते । चिद् । गाः । पदेभ्यः । दात् । सखा । नृभ्यः । शचीवान् ।

ये । अस्मिन् । कामम् । अश्रियन् ॥ ३९ ॥

वेङ्कट० यः यज्ञे पशून् अभिगन्तुभ्यः प्रयच्छति सखा नेतृभ्यः प्रज्ञावान्, ये नरः इन्द्रे^२ कामम् कमनीयं सोमम् श्रयन्ते संमिश्रयन्ति ॥ ३९ ॥

इत्था धीवन्तमद्रिवः क्राण्वं मेध्यातिथिम् । मेषो भूतोऽभि यन्नयः ॥ ४० ॥

इत्था । धीऽवन्तम् । अद्रिऽवः । क्राण्वम् । मेध्याऽअतिथिम् । मेषः । भूतः । अभि । यन् । अयः^३ ॥

वेङ्कट० इत्थमेव कर्मवन्तम् वज्रिन्! कण्वपुत्रम् मेध्यातिथिम् मेषः भूत्वा अभि गच्छन्^४ अभिगच्छ त्वं यजमानानिति^५ ॥ ४० ॥

शिक्षा विभिन्दो अस्मै चत्वार्ययुता ददत् । अष्टा परः सहस्रा ॥ ४१ ॥

शिक्षा । विभिन्दो इति विऽभिन्दो । अस्मै । चत्वारि । अयुता । ददत् । अष्ट । परः । सहस्रा ॥ ४१ ॥

वेङ्कट० अत्र कात्यायनः—अन्त्याभ्यां मेधातिथिः (ऋअ २, ८, २) । देहि विभिन्दो! अस्मै गवाम् चत्वारि अयुतानि प्रयच्छन् अष्टौ च सहस्राणि परस्तात्, अधिकानीत्यर्थः ॥ ४१ ॥

उत सु त्ये पयोवृधा माकी रणस्य नृप्या । जनित्वनाय मामहे ॥ ४२ ॥

उत । सु । त्ये इति । पयःऽवृधा । माकी इति । रणस्य । नृप्या । जनिऽत्वनाय । मामहे ॥ ४२ ॥

वेङ्कट० अपि च एते पयसो वर्धयिष्यौ धेनू माकी^६ च युद्धस्य नेष्यौ । माकिः अश्वा अध्वनो^७ मिसीते गमन इति । जनित्वनाय अस्माकं प्रादुर्भावाय^८ प्रायच्छदिति ॥ ४२ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये चतुर्विंशो वर्गः’ ॥

[३]

‘मेधातिथिः क्राण्व ऋषिः । इन्द्रो देवता, अन्त्यानां चतसृणां पाकस्थामा कौरयाणः ।

प्रगाथच्छन्दः (=विषमा बृहत्स्यः, समाः सतोबृहत्स्यः), एकविंशत्यनुष्टुप्,

द्वाविंशीत्रयोविंशौ गायत्र्यौ, चतुर्विंशी बृहती’ ।

पिवा सुतस्य रसिनो मत्स्वा न इन्द्र गोमतः ।

आपिनो बोधि सधमाद्यो वृधेऽस्माँ अवन्तु ते धियः ॥ १ ॥

१. सपतिम् मूको. २. इन्द्र वि. ३-३. पाठः? (तु. वैप १, २५७५ d). ४-४. भूत्वाभिगन्ध गच्छत् वि. ५. ‘मिजध्व गच्छन् अ’. ५-५. ‘भिगच्छभोज’ मूको. ६. माकि अ. ७-७. माकीरश्वाध्वनो मूको. ८. ‘भवाय अ’. ९-९. नास्ति मूको.

पिबं । सुतस्य । रसिनः । मत्स्वं । नः । इन्द्र । गोऽर्पतः ।

आपिः । नः । बोधि । सधऽमाद्यः । वृधे । अस्मान् । अवन्तु । ते । धियः ॥ १ ॥

वेङ्कट० मेध्यातिथिः । पिबं^१ सुतं रसवन्तम्^२, माद्य अस्माकं स्वभूतेन इन्द्र ! गोमिश्रितेन । बन्धुः सन् बुध्यस्व अस्माकं वर्धनाय सहितैः ऋत्विग्भिः मदनीयः । अस्मान् रक्षन्तु तव कर्माणि ॥ १ ॥

भूयाम ते सुमतौ वाजिनो वयं मा नः स्तरभिमातये ।

अस्माज् चित्रार्भिरवतादभिष्टिभिरा नः सुम्नेषु यामय ॥ २ ॥

भूयाम । ते । सुऽमतौ । वाजिनः । वयम् । मा । नः । स्तः । अभिऽमातये ।

अस्मान् । चित्रार्भिः । अवतात् । अभिष्टिभिः । आ । नः । सुम्नेषु । यमय ॥ २ ॥

वेङ्कट० भवाम तव सुमतौ हविष्मन्तः वयम् । आत्मानमभिमन्यमानाय शत्रवे स्तरणं तस्याप्रतो निधानम्^१ अस्माकम् मा भवतु^२ । अस्मान् चित्रैः अभ्येषणैः रक्ष । अस्मान् सुखेषु च आ यमय संयोजय ॥ २ ॥

इमा उ त्वा पुरुवसो गिरौ वर्धन्तु या मम ।

पावकवर्णाः शुचयो विपश्चितोऽभि स्तोमैरनूषत ॥ ३ ॥

इमाः । उँ इति । त्वा । पुरुवसो इति पुरुऽवसो । गिरः । वर्धन्तु । याः । मम ।

पावकऽवर्णाः । शुचयः । विपऽश्चितः । अभि । स्तोमैः । अनूषत ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इमाः एव त्वां हे बहुधन ! स्तुतयः वर्धयन्तु, याः मम स्वभूताः^४ । पावकसदृशवर्णाः^५ । शुचिः शोचतेज्ज्वलतिकर्मणः । ज्वलन्तः मेधाविनः इन्द्रम् स्तोमैः अभि अनूषत अस्तुवत^६ ॥ ३ ॥

अयं सहस्रमृषिभिः सहस्कृतः समुद्र इव पप्रथे ।

सत्यः सो अस्य महिमा गृणे शर्वो यज्ञेषु विप्रराज्ये ॥ ४ ॥

अयम् । सहस्रम् । ऋषिभिः । सहऽकृतः । समुद्रऽइव । पप्रथे ।

सत्यः । सः । अस्य । महिमा । गृणे । शर्वः । यज्ञेषु । विप्रराज्ये ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अयम् ऋषिभिः बहुभिः बलेन^१ कृतः अन्तरिक्षमिव^२ प्रथितोऽभूत् वृद्धशरीरः । सत्यभूतः सः अस्य महिमा स्तुतः ऋषिभिः, बलं च । तुरीयपादः प्रत्यक्षः—यज्ञेषु हे मेधाविन् ! (?) इन्द्र ! राज्ये (?) च सर्वस्मिन् ॥ ४ ॥

१. सुत पिब मूको. २-२. सुतनुसवं मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४. स्वभूता मूको. ५. वर्णा मूको. ६. अस्तुवन्त मूको. ७-७. कृतकृत्यन्तरिक्षमौपमिकमिव ... वि^३, कृतकृत्यौपमिकमन्तरिक्षमिव अ^३.

इन्द्रमिद् देवतातय इन्द्रं प्रयत्यध्वरे ।

इन्द्रं समीके वनिनो हवामह इन्द्रं धनस्य सातये ॥ ५ ॥

इन्द्रम् । इत् । देवऽतातये । इन्द्रम् । प्रयति । अध्वरे ।

इन्द्रम् । सम् ईके । वनिनः । हवामहे । इन्द्रम् । धनस्य । सातये ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इन्द्रम् एव यज्ञतनार्थम्^१, इन्द्रम् एव वर्तमाने च यज्ञे, इन्द्रम् सहस्रामे हविष्मन्तः हवामहे, इन्द्रम् एव वाऽर्थस्य लाभाय ॥ ५ ॥

इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये पञ्चविंशो वर्गः ॥

इन्द्रो महा रोदसी पप्रथच्छव इन्द्रः सूर्यमरोचयत् ।

इन्द्रे ह विश्वा भुवनानि येमिरे इन्द्रे सुवानास इन्दवः ॥ ६ ॥

इन्द्रः । महा । रोदसी इति । पप्रथत् । शवः । इन्द्रः । सूर्यम् । अरोचयत् ।

इन्द्रे । ह । विश्वा । भुवनानि । येमिरे । इन्द्रे । सुवानासः । इन्दवः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः महता शवसा^२ द्यावापृथिव्यौ अप्रथयत्^३ । इन्द्रः सूर्यम् अरोचयत् । इन्द्रे खलु विश्वानि भूतानि संयतानि, इन्द्रे एव अभिपूयमाणाः सोमाश्च ॥ ६ ॥

अभि त्वा पूर्वपीतय इन्द्र स्तोमैभिरायवः ।

समीचीनास ऋभवः समस्वरन् रुद्रा गृणन्त पूर्व्यम् ॥ ७ ॥

अभि । त्वा । पूर्वऽपीतये । इन्द्र । स्तोमैभिः । आयवः ।

सम् ईचीनासः । ऋभवः । सम् । अस्वरन् । रुद्राः । गृणन्त । पूर्व्यम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अभि सम् अस्वरन् सङ्गताः अभिष्टुवन्ति त्वां प्रथमेव पानाय इन्द्र ! स्तोमैः मनुष्याः सन्तः । सङ्गताः सौधन्वनाः ऋभवः स्तोतारः अस्तुवन् प्रत्नमिति ॥ ७ ॥

अस्येदिन्द्रो वावृधे वृष्ण्यं शवो मदे सुतस्य विष्णावि ।

अद्या तमस्य महिमानमायवोऽनुं ष्टुवन्ति पूर्वथा ॥ ८ ॥

अस्य । इत् । इन्द्रः । ववृधे । वृष्ण्यम् । शवः । मदे । सुतस्य । विष्णावि ।

अद्य । तम् । अस्य । महिमानम् । आयवः । अनुं । स्तुवन्ति । पूर्वथा ॥ ८ ॥

वेङ्कट० अस्य एव सुतस्य सोमस्य मदे^४ वर्धयति इन्द्रः वृष्णः पुंस आत्मनः स्वभूतं बलं यज्ञे । 'विष्णुः' (निघ ३, १७) इति यज्ञनाम^५ । अद्य तम् अस्य महिमानम् सोमजनितं मनुष्याः अनु स्तुवन्ति, यथा पूर्वं तम् अभ्यष्टुवन् ॥ ८ ॥

तत् त्वां यामि सुवीर्यं तद् ब्रह्म पूर्वचित्तये ।

येना यतिभ्यो भृगवे धने हिते येन प्रस्कण्वमाविथ ॥ ९ ॥

तत् । त्वा । यामि । सुवीर्यम् । तत् । ब्रह्म । पूर्वचित्तये ।

येन । यतिभ्यः । भृगवे । धने । हिते । येन । प्रस्कण्वम् । आविथ ॥ ९ ॥

वेङ्कट० तम् त्वा याचे सुवीर्यम् । तत् च अन्नम्^१ पूर्वज्ञानाय, यथा मामाद्यं प्रथममेव^२ सर्वे जानन्ति ।
येन यतिभ्यः प्रदातुभ्यो राजभ्यः भृगवे याचकाय निहितं धनं रक्षितवानसि, येन च
सुवीर्येण प्रस्कण्वम्^३ इति ॥ ९ ॥

येना समुद्रमसृजो महीरपस्तदिन्द्र वृष्णि ते शर्वः ।

सद्यः सो अस्य महिमा न संनशे यं क्षोणीरनुचक्रुदे ॥ १० ॥

येन । समुद्रम् । असृजः । महीः । अपः । तत् । इन्द्र । वृष्णि । ते । शर्वः ।

सद्यः । सः । अस्य । महिमा । न । समुद्रनशे । यम् । क्षोणीः । अनुचक्रुदे ॥ १० ॥

वेङ्कट० येन समुद्रम् प्रति महतीः^४ 'अपः वृष्टिलक्षणाः'^५ वि असृजः, तत् इन्द्र ! तव बलम् वर्षणशीलम्^६ ।
सदनार्हः सः अस्य महिमा कैश्चित् न संनाशयितुं शक्यः, यम् इमं पृथिवी अनुक्रमेण क्रन्दते ।
कामानाम् अभिमतानां याचनं क्रन्दनमिति ॥ १० ॥

इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये षड्विंशो वर्गः ॥

शुग्धी न इन्द्र यत् त्वां रयिं यामि सुवीर्यम् ।

शुग्धि वाजाय प्रथमं सिषासते शुग्धि स्तोमाय पूर्य ॥ ११ ॥

शुग्धि । नः । इन्द्र । यत् । त्वा । रयिम् । यामि । सुवीर्यम् ।

शुग्धि । वाजाय । प्रथमम् । सिषासते । शुग्धि । स्तोमाय । पूर्य ॥ ११ ॥

वेङ्कट० शक्तो भवसि अस्माकम् इन्द्र ! तत्कर्तुं, यथा त्वा अहम् रयिम् याचे सुवीर्यम् । शुग्धि
चान्नार्थम् प्रथमम् एव त्वां सम्भक्तुमिच्छते । शुग्धि च स्तोमाय, स्तोमः स्तोता तत्कार्यार्थम्,
हे प्रत्न ! इति ॥ ११ ॥

शुग्धी नो अस्य यद्ध पौरमाविथ धिय इन्द्र सिषासतः ।

शुग्धि यथा रुशमं श्यावकं कृपमिन्द्र प्रावः स्वर्णरम् ॥ १२ ॥

शुग्धि । नः । अस्य । यत् । ह । पौरम् । आविथ । धियः । इन्द्र । सिषासतः ।

शुग्धि । यथा । रुशमम् । श्यावकम् । कृपम् । इन्द्र । प्र । आवः । स्वःऽनरम् ॥ १२ ॥

१. अन्यं मूको. २. प्रथमेव मूको. ३-३. °ण्वध्वम् मूको. ४. महती मूको. ५. वृष्टिरपो ल'
मूको. ६. तु. ऋ ५, ३५, ४. ७-७. नास्ति मूको.

वेङ्कट० शशिध अस्माकम् अस्य अभिलषितस्य, यथा त्वम् पौरम् रक्षितवान् असि आत्रेयम् ।
कर्माणि इन्द्र! सम्भक्तुमिच्छतः यथा रुशमादींश्च^१ ॥ १२ ॥

कन्नव्यो अतसीनां तुरो गृणीत मर्त्यः ।

नहि न्वस्य महिमानमिन्द्रियं स्वर्गणन्त आनशुः ॥ १३ ॥

कत् । नव्यः । अतसीनाम् । तुरः । गृणीत । मर्त्यः ।

नहि । नु । अस्य । महिमानम् । इन्द्रियम् । स्वः । गृणन्तः । आनशुः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० 'कः नव्यः अतन्तीनां^१ स्तुतीनां प्रेरयिता स्तुवीत मनुष्यः । नहि अस्य महिमानम् इन्द्रियम्
च सर्वम् स्तुवन्तः पूर्वं कवयः आनशुः ॥ १३ ॥

कदु स्तुवन्त ऋतयन्त देवत ऋषिः को विप्र ओहते ।

कदा हवै मघवन्निन्द्र सुन्वतः कदु स्तुवत आ गमः ॥ १४ ॥

कत् । ऊँ इति । स्तुवन्तः । ऋतयन्त । देवता । ऋषिः । कः । विप्रः । ओहते ।

कदा । हवैम् । मघवन् । इन्द्र । सुन्वतः । कत् । ऊँ इति । स्तुवतः । आ । गमः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० कदा स्तुवन्तः देवम् ऋतमैच्छन् । ऋषिः^२ कः मेधावी^३ च स्तुवतः च आ गमः ॥ १४ ॥

उदु त्ये मधुमत्तमा गिरः स्तोमास ईरते ।

सत्राजितो धनसा अक्षितोतयो वाजयन्तो रथा इव ॥ १५ ॥

उत् । ऊँ इति । त्ये । मधुमत्तमाः । गिरः । स्तोमासः । ईरते ।

सत्राजितः । धनसाः । अक्षितः । वाजयन्तः । रथाः इव ॥ १५ ॥

वेङ्कट० उत ईरते अमी मधुमत्तमाः स्तुतीः स्तोमाः स्तोतारः सर्वस्य जेतारः^४ धनस्य सम्भक्तारः
अक्षितरक्षणाः अन्नमिच्छन्तः । यथा रथाः एवंविधाः सङ्ग्रामं प्रविशन्तोऽक्षशब्दं कुर्वन्ति ॥ १५ ॥

इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये सप्तविंशो वर्गः ॥

कण्वा इव भृगवः सूर्यो इव विश्वमिदु धीतमानशुः ।

इन्द्र स्तोमैर्भिर्मह्यन्त आयवः प्रियमेधासो अस्वरन् ॥ १६ ॥

कण्वाः इव । भृगवः । सूर्योऽव । विश्वम् । इत् । धीतम् । आनशुः ।

इन्द्रम् । स्तोमैर्भिः । मह्यन्तः । आयवः । प्रियमेधासः । अस्वरन् ॥ १६ ॥

१. रुशमादीं ... वि^२. २. तु. ऋ ८, ४, २; १२, २. ३-३. ... तानां मूको. ४. ऋषी अ^१;
ऋषी वि^२. ५. मेषा मूको । अत्र ग्रन्थपातोऽनुमीयते. ६. चेनारो मूको. ७-७. नास्ति मूको.

वेङ्कट० भृगुकुलजाः कण्वकुलजाताः इव तथा सूर्याः इव च विश्वम् एव धीतम् आनशुः चिन्तयन्तः प्रायुः । कम् इत्याह—इन्द्रमिति । इन्द्रम् स्तोत्रैः पूजयन्तः, आयवः प्रियमेधस्य पुत्राः अकीर्तयन्नाह्वयन्, धीतं च आनशुरिति ॥ १६ ॥^१

युक्ष्वा हि वृत्रहन्तम् हरीं इन्द्र परावतः ।

अर्वाचीनो मघवन्त्सोमपीतय उग्र ऋष्वेभिरा गहि ॥ १७ ॥

युक्ष्वा । हि । वृत्रहन्तम् । हरी इति । इन्द्र । परावतः ।

अर्वाचीनः । मघवन् । सोमपीतये । उग्रः । ऋष्वेभिः । आ । गहि^२ ॥ १७ ॥

वेङ्कट० योजय हे वृत्राणाम्^३ अतिशयेन 'हन्तः' अश्वौ^४ इन्द्र! दूरात् आगन्तुम्^५ । अभिमुखः मघवन्! सोमपानाय उद्गृह्णः दर्शनीयैः अन्यैर्देवैः सह आ गच्छ ॥ १७ ॥

इमे हि ते कारवो वावशुर्धिया विप्रासो मेधसातये ।

स त्वं नो मघवन्निन्द्र गर्विणो वेनो न शृणुधी हवम् ॥ १८ ॥

इमे । हि । ते । कारवः । वावशुः । धिया । विप्रासः । मेधसातये ।

सः । त्वम् । नः । मघवन् । इन्द्र । गर्विणः । वेनः । न । शृणुधि । हवम् ॥ १८ ॥

वेङ्कट० इमे हि स्तोतारः त्वां कामयन्ते 'बुद्ध्या मेधाविनः'^६ यज्ञभजनाय कथं त्वं^७ यज्ञमागच्छेरिति । सः त्वम् नः हे मघवन् । इन्द्र! गीर्भिर्वननीय! कामी इव शृणु ह्वानम् ॥ १८ ॥

निरिन्द्र बृहतीभ्यो वृत्रं धनुभ्यो अस्फुरः ।

निरर्बुदस्य मृगयस्य मायिनो निः पर्वतस्य गा आजः ॥ १९ ॥

निः । इन्द्र । बृहतीभ्यः । वृत्रम् । धनुभ्यः । अस्फुरः ।

निः । अर्बुदस्य । मृगयस्य । मायिनः । निः । पर्वतस्य । गाः । आजः ॥ १९ ॥

वेङ्कट० यदा त्वम् इन्द्र! बृहतीभ्यः धनुभ्यः^८ महतोऽन्तरिक्षात् वृत्रम् निः अस्फुरः निरगमयः, तदानीम् अर्बुदादीनाम्^९ असुराणां मायावतां पशुन् निः आजः इति ॥ १९ ॥

निरग्रयो रुरुचुर्निरु सूर्यो निः सोम इन्द्रियो रसः ।

निरन्तरिक्षादधमो महामर्हि कृषे तर्दिन्द्र पौंस्यम् ॥ २० ॥

निः । अग्रयः । रुरुचुः । निः । ऊँ इति । सूर्यः । निः । सोमः । इन्द्रियः । रसः ।

निः । अन्तरिक्षात् । अधमः । महाम् । अर्हिम् । कृषे । तत् । इन्द्र । पौंस्यम् ॥ २० ॥

१. तु. ऋ ८, ३, ७, ४०, ३. २-२. ऋ ८, ५०, ७. ३. विदवात्राणाम् सूको. ४-४. हरन्तश्च वि^१; हरन्तश्चौ अ^१. ५. 'न्तुमिच्छन्तो अ^१. ६-६. मेधाविनो बुद्ध्या अ^१. ७. त्वत् सूको. ८. = धनुभ्यः (तु. ऋ १, १४४, ५ भाष्यम्, इह नान्तरीयोत्तरो मन्त्रश्च); धनुभ्यः सूको. ९. अम्बुदा^१ सूको.

वेङ्कट० अग्नयः निः^१ रुचुः निरगच्छन् । निः एव सूर्यः । निः^१ रुचवे सोमः चन्द्रमाश्च इन्द्रस्य जुष्टः रसात्मकः^२ । कदा इत्याह — निः अधमः त्वम् अन्तरिक्षात् महान्तम् अहिम् असुरम् तदानीमिति । तत् इदं सर्वम् अवश्यम् अकृथाः त्वम् इन्द्र ! इति ॥ २० ॥^३

^४इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये अष्टाविंशो वर्गः^५ ॥

यं मे दुरिन्द्रो मरुतः पाकस्थामा कौरयाणः ।

विश्वेषां त्मना शोभिष्ठमुपेव दिवि धावमानम् ॥ २१ ॥

यम् । मे । दुः । इन्द्रः । मरुतः । पाकऽस्थामा । कौरयाणः ।

विश्वेषाम् । त्मना । शोभिष्ठम् । उपेऽइव । दिवि । धावमानम् ॥ २१ ॥

वेङ्कट० यम् मे प्रायच्छन् इन्द्रः मरुतः पाकस्थामा च कौरयाणः त्वत्प्रेषितः विश्वेषाम् अश्वानाम् आत्मना अत्यन्तं शोभयितारम् अन्यानश्चान् सहकारिणः शोभयन्तम् वेगमहतया ^६दिवि धावमानम्^७, तम् अहं प्रत्यगृह्णामिति वाक्यशेषः ॥ २१ ॥

रोहितं मे पाकस्थामा सुधुरं कक्ष्यग्राम् । अदाद् रायो विबोधनम् ॥ २२ ॥

रोहितम् । मे । पाकऽस्थामा । सुधुरम् । कक्ष्यग्राम् ।

अदात् । रायः । विबोधनम् ॥ २२ ॥

वेङ्कट० रोहितम्^८ मह्यम् पाकस्थामा शोभनधुरम्^९ कक्ष्यायाः पूरयितारम् अदात्^६ धनस्य विशेषेण बोधयितारं प्रापकमिति ॥ २२ ॥

यस्मा अन्ये दश प्रति धुरं वहन्ति वह्नयः । अस्तं वयो न तुग्र्यम् ॥ २३ ॥

यस्मै । अन्ये । दश । प्रति । धुरम् । वहन्ति । वह्नयः । अस्तम् । वयः । न । तुग्र्यम् ॥ २३ ॥

वेङ्कट० यस्मै रोहिताय अन्ये दश अश्वाः प्रति वहन्ति धुरम् वोढारः, सोऽयमेकां धुरं वहति, अपरां धुरं दश वहन्ति, सोऽयं रथम् अत्यन्तशीघ्रं वहति^{१०}, यथा तुग्रपुत्रं भुज्युं गृहं प्रति नयन्तः अश्विनोरश्वाः तद्वथं शीघ्रमवहन्ति^{१०} ॥ २३ ॥

आत्मा पितुस्तनूवासं ओजोदा अभ्यञ्जनम् ।

तुरीयमिद् रोहितस्य पाकस्थामानं भोजं दातारमब्रवम् ॥ २४ ॥

आत्मा । पितुः । तनूः । वासः । ओजऽदाः । अभिऽअञ्जनम् ।

तुरीयम् । इत् । रोहितस्य । पाकऽस्थामानम् । भोजम् । दातारम् । अब्रवम् ॥ २४ ॥

१-१. नि मूको.

२. तु. ऋ ९, ४७, ३; रथात्मकं मूको.

३. तु. ऋ ८, ३२, ३; ६३, ८ प्रभृ.

४-४. नास्ति मूको.

५-५. दिवी रेखावधारवमानम् अ^१.

६. पुरोहितं अ^१.

७. शोभनमधुर मूको.

८. मदात् मूको.

९. वहन्ति मूको.

१०. तु. ऋ ८, ७४, १४ प्रभृ.

वेङ्कट० 'शरीरभूतम् अन्नम्', तनुभूतम् वासः । स्वप्नो^२ हि भवति 'वाससा संवीतः'^३ । बलस्य साधकम् अभ्यञ्जनम्^४ तैलमिति त्रीणि । तुरीयम् किमपेक्षितमिति पृच्छ्यमानोऽहं रोहितवर्णस्य अश्वस्य दातारम् पाकस्थाननामानं^५ भोजम् ब्रवीमि । अयं चापेक्षित इति सर्वप्रदातारमिमं च ब्रवीमीति^६ ॥ २४ ॥

“इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये एकोनत्रिंशो वर्गः” ॥

[४]

*देवातिथिः काण्व ऋषिः । इन्द्रो देवता, पञ्चदश्याद्यष्टादश्यन्तानां पूषा वा, अन्त्यानां तिसृणां कुरुङ्गः । प्रगाथश्छन्दः (=विषमा बृहत्यः, समाः सतोबृहत्यः), अन्त्या पुरउणिक्^७ ।

यदिन्द्र प्रागपागुदङ् न्यग् वा ह्यसे नृभिः ।

सिमां पुरु नृषूतो अस्यानवेसिं प्रशर्ध तुर्वशे ॥ १ ॥

यत् । इन्द्र । प्राक् । अपाक् । उर्दक् । न्यक् । वा । ह्यसे । नृभिः ।

सिमं । पुरु । नृसूतः । असि । आनवे । अर्धे । प्रशर्ध । तुर्वशे ॥ १ ॥

वेङ्कट० देवातिथिः^८ । यद्यपि इन्द्र ! त्वं सर्वतो मनुष्यैः आ ह्यसे । हे स्तोतृभिर्बध्यमान ! पुरुषु देशेषु स्तोतृभिः प्रेरितः आनवे भवसि^९ । अनोः^{१०} पुत्र आनवः । तथा भवसि हे प्रकृष्टवेग ! तुर्वशे च । देवातिथेयांज्यौ नूनमिमाविति ॥ १ ॥

यद् वा रुमे रुशमे श्यावके कृपे इन्द्र मादयसे सचा ।

कण्वासस्त्वा ब्रह्मभिः स्तोमवाहस इन्द्रा यच्छन्ति गहि ॥ २ ॥

यत् । वा । रुमे । रुशमे । श्यावके । कृपे । इन्द्र । मादयसे । सचा ।

कण्वासः । त्वा । ब्रह्मभिः । स्तोमवाहसः । इन्द्र । आ । यच्छन्ति । आ । गहि ॥ २ ॥

वेङ्कट० यत् वा त्वं रुमादिष्वन्यतमे इन्द्र ! मायसि सहायम् । कण्वासः त्वां स्तोमैः^{११} स्तोत्रवाहनाः स्तोत्रेण त्वां वहन्तः इन्द्र ! आ यच्छन्ति । अतः आ गच्छ ॥ २ ॥

यथा गौरो अपा कृतं तृष्यन्नेत्यवेरिणम् ।

आपित्वे नः प्रपित्वे तूयमा गहि कण्वेषु सु सचा पिब ॥ ३ ॥

यथा । गौरः । अपा । कृतम् । तृष्यन् । एति । अवे । इरिणम् ।

आपित्वे । नः । प्रपित्वे । तूयम् । आ । गहि । कण्वेषु । सु । सचा । पिब ॥ ३ ॥

१-१. शरीरभूतम् अ^१. २. स्वप्ने मूको. ३-३. वासस्या संवीतः मूको. ४. अभ्यञ्जनं मूको.

५. पाकस्थानना^२ वि^३. ६. ब्रवीति मूको. ७-७. नास्ति मूको. ८. देवातिथिं मूको.

९. हवसि मूको. १०. अनो मूको. ११. सोमैः मूको.

वेङ्कट० यथा गौरः मृगः उदकेन कृतम् इरिणम्^१ मृगनृष्णाम् उदकमिति मन्यमानः तृष्यन् अव
गच्छति, तथा त्वम् अन्नम् आपित्वे प्रपित्वे च प्रातश्च सायं च अस्माकं तूर्णम् आ गच्छ ।
कण्वेषु सुष्टु पिव सोमं सहायभूतम् ॥ ३ ॥

मन्दन्तु त्वा मघवन्निन्द्रेन्दवो राधोदेयाय सुन्वते ।

आमुष्या सोममपिबश्चमू सुतं ज्येष्ठं तद् दधिषे सहः ॥ ४ ॥

मन्दन्तु । त्वा । मघवन् । इन्द्र । इन्दवः । राधः देयाय । सुन्वते ।

आमुष्य । सोमम् । अपिबः । चमू इति । सुतम् । ज्येष्ठम् । तद् । दधिषे । सहः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० मदन्तु त्वाम् मघवन् । इन्द्र ! सोमाः धनं दातुं यजमानाय । आमुष्य सोमम् । आमोषणम्^२
आदानम् । अपिबः अधिषवणफलकयोः सुतम् । तदानीम् ज्येष्ठम् बलम् धारयसि ॥ ४ ॥

प्र चक्रे सहसा सहो बभञ्ज मन्युमोजसा ।

विश्वे त इन्द्र पृतनायवो यदो नि वृक्षा इव येमिरे ॥ ५ ॥

प्र । चक्रे । सहसा । सहः । बभञ्ज । मन्युम् । ओजसा ।

विश्वे । ते । इन्द्र । पृतनायवः । यदो इति । नि । वृक्षाः इव । येमिरे ॥ ५ ॥

वेङ्कट० प्र करोति बलेन अभिभवनम्^३ शत्रूणाम् । तथा बभञ्ज च अभिमन्तारं शत्रुम् बलेन । विश्वे
“तव इन्द्र !” पृतनाकामाः शत्रवः हे महन् ! वृक्षाः इव नियता भवन्ति । तव बलं दृष्ट्वा
स्वेस्वे स्थाने निश्चला आसत इति ॥ ५ ॥

“इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये त्रिंशो वर्गः” ॥

सहस्रेणैव सचते यवीयुधा यस्तु आनलुपस्तुतिम् ।

पुत्रं प्रावर्गं कृणुते सुवीर्यं दाश्रोति नमउक्तिभिः ॥ ६ ॥

सहस्रेण इव सचते । यवीयुधा । यः । ते । आनत् । उपस्तुतिम् ।

पुत्रम् । प्रावर्गम्^४ । कृणुते । सुवीर्यं । दाश्रोति । नमउक्तिभिः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सहस्रेण इव संसृष्टो भवति “पुनःपुनः योद्धा” पुत्रेण, यः ते प्राप्नोति उपस्तुतिम्, पुत्रम्
प्रच्छेदकुशलम्^५ करोति च सुवीर्यं युद्धे पुरस्करोति, यः प्रयच्छति तुभ्यं हविः
स्तुतिभिः सह ॥ ६ ॥

१. इव तु. या (९, ८); इरिण मूको. २-२. मुष्यसे मममोषं मूको. ३. °भिभवना ... मूको.
४-४. तदेव मूको. ५-५. नास्ति मूको. ६. प्र (< प्र) - वं इति पदविभागः द्र. ७-७. युध्यते-
श्रंकीरतवृत्तम् (तु. वैप १, २६०० n); पुनर्योधा वि२; पुना बोद्धा अं. ८. पृच्छेदकुशलम् वि२,

मा भेम मा श्रमिष्मोग्रस्य सख्ये तव ।

महत् ते वृष्णो अभिचक्ष्य कृतं पश्येम तुर्वशं यदुम् ॥ ७ ॥

मा । भेम । मा । श्रमिष्म । उग्रस्य । सख्ये । तव ।

महत् । ते । वृष्णः । अभिऽचक्ष्यम् । कृतम् । पश्येम । तुर्वशम् । यदुम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० मा बिभिम^१, मा च श्रमिष्म उग्रस्य तव सख्ये सति । महत् हि ते वर्षितुः अभिदर्शनीयम् कर्म । पश्येम वयम् तुर्वशम् यदुम् च धनलिप्सवः (तु. ऋ ५, ३१, ८) ॥ ७ ॥

सव्यामनु स्फिग्यं वावसे वृषा न दानो अस्य रोषति ।

मध्वा संपृक्ताः सारघेण धेनवस्तूयमेहि द्रवा पिब ॥ ८ ॥

सव्याम् । अनु । स्फिग्यम् । वावसे । वृषा । न । दानः । अस्य । रोषति ।

मध्वा । सम्पृक्ताः । सारघेण । धेनवः । तूयम् । आ । इहि । द्रव । पिब ॥ ८ ॥

वेङ्कट० दोहार्थम् सव्याम् स्फिजम् अनु यः वावसे^२ वृषा वसति । तत्र ह्यासीनो दोग्धिः । न च दुग्धस्य तुभ्यं दाता रुषितो भवति त्वया फलेन संयोज्यमानः । दुग्धेन पयसा प्रीणयितारः सोमाश्च सम्पृक्ताः मधुना सारघेण इत्यौपमिकम् । अथ हे इन्द्र ! क्षिप्रम् आ इहि, द्रव, पिब च । आगतस्य पानस्थानम् प्रति गमनं द्रवणम्^३ । आ पिब वा त्वरमाणम् इति ॥ ८ ॥

अश्वी रथी सुरूप इद् गोमां इदिन्द्र ते सखा ।

श्वात्रभाजा वयसा सचते सदा चन्द्रो याति सभामुप ॥ ९ ॥

अश्वी । रथी । सुरूपः । इत् । गोमान् । इत् । इन्द्र । ते । सखा ।

श्वात्रभाजा । वयसा । सचते । सदा । चन्द्रः । याति । सभाम् । उप ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अश्वी रथी सुरूपः एव गोमान् एव इन्द्र ! तव सखा सुखभाजा युवत्वेन वयसा संसृष्टो भवति । सदा आह्लादकश्च^४ उप गच्छति सभाम्^५ ॥ ९ ॥

ऋश्यो न तृष्यन्नवपानमा गहि पिबा सोमं वशां अनु ।

निमेघमानो मघवन् दिवेदिव ओजिष्ठं दधिषे सहः ॥ १० ॥

ऋश्यः । न । तृष्यन् । अवपानम् । आ । गहि । पिब । सोमम् । वशान् । अनु ।

निमेघमानः । मघवन् । दिवेऽदिवे । ओजिष्ठम् । दधिषे । सहः ॥ १० ॥

१. बिभिहि वि^२; बिभिहिम् अ^१. २. वा मूको. ३-३. गमन ... वणम् वि^३; गमन ... वणम् अ^१.

४. ह्लादकाद्व^० मूको. ५. सुमहान्तम् अ^१.

वेङ्कट० 'ऋष्यः इव मृगः' तृष्यन् उदकपानस्थानम् आ गच्छ सोमपानस्थानम्, पिब सोमम्^२ कामान् अनु, सोमं स्थितं निषिञ्चन्^३ । अम्बुहम्^४ मघवन् ! ओजस्वितमम् धारयसि बलम् ॥ १० ॥

^५इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये एकत्रिंशो वर्गः^६ ॥

अध्वर्यो द्रावया त्वं सोममिन्द्रः पिपासति ।

उप नूनं युयुजे वृषणा हरी आ च जगाम वृत्रहा ॥ ११ ॥

अध्वर्यो इति । द्रावय । त्वम् । सोमम् । इन्द्रः । पिपासति ।

उप । नूनम् । युयुजे । वृषणा । हरी इति । आ । च । जगाम । वृत्रहा ॥ ११ ॥

वेङ्कट० 'अध्वर्यो ! अंशुभ्यः' द्रावय त्वम् सोमम् अभिषुणु सोमम् । इन्द्रः पिपासति । उप युयुजे च स्वरथे इदानीं पुमांसौ अश्वौ । आ जगाम वृत्रहा तदानीमेव ॥ ११ ॥

स्वयं चित् स मन्यते दाशुर्जिनो यत्रा सोमस्य तृप्पसि ।

इदं ते अन्नं युज्यं समुक्षितं तस्येहि प्र द्रवा पिब ॥ १२ ॥

स्वयम् । चित् । सः । मन्यते । दाशुरिः । जनः । 'यत्र' । सोमस्य । तृप्पसि^१ ।

इदम् । ते । अन्नम् । युज्यम् । समुक्षितम् । तस्य । आ । इहि । प्र । द्रव । पिब ॥ १२ ॥

वेङ्कट० स्वयम् एव दाता 'सः जनः' भवन्(?)^२ मन्यते, क्षिप्रं दिस्सति, यत्र यज्ञे त्वं सोमेन तृप्तो भवसि तत्र वर्तमानः । इदम् ते अन्नम् पानयोग्यं पात्रेषु समुक्षितम् । तत् आ गच्छ, प्र द्रव, तत् पिब, चेति ॥ १२ ॥

रथेष्ठायाध्वर्यवः सोममिन्द्राय सोतन ।

अधि ब्रध्नस्याद्रयो वि चक्षते सुन्वन्तो दाश्वध्वरम् ॥ १३ ॥

रथेऽस्थाय । अध्वर्यवः । सोमम् । इन्द्राय । सोतन ।

अधि । ब्रध्नस्य । अद्रयः । वि । चक्षते । सुन्वन्तः । दाशुऽध्वरम् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० रथे स्थिताय हे अध्वर्यवः ! सोमम् इन्द्राय अभिषुणुत । अधि वि चक्षते निवेदयन्ति महतः इन्द्रस्य प्रावाणः^३ सोमम् अभिषुण्वन्तः दाश्वध्वरम् । धृतयज्ञं^४ यजमानमुच्चैर्धुष्यन्तो यजतेऽयम् इति निवेदयन्ति^५ । 'वगुनेन्द्रं ह्वयत । घोषेणामीवांश्चातयत' (तैब्रा ३, ७, १, १) इति मन्त्रः ॥ १३ ॥

१-१. ऋष्य एव मृ^२ वि^३; ऋष्यतो ... मृ^४ अ^५. २. सोमेषु मूको. ३. निषिञ्च मूको. ४. कामानयहं मूको. ५-५. नास्ति मूको. ६-६. 'याशु' मूको. ७-७. तु. ऋ ८, ५३, ४. ८. भवाम मूको. ९. 'वाणस्ते' अ^१. १०. धत्तं यज्ञं मूको. ११. 'वन्तीति' अ^२.

उप॑ ब्र॒ह्म॑ व॒वाता॑ वृ॒षणा॑ ह॒री इन्द्र॑म॒पसु॑ वक्षतः ।

अ॒र्वाञ्च॑ त्वा स॒प्तयोऽध्व॑र॒श्रियो॑ वह॑न्तु स॒वने॑दुप॑ ॥ १४ ॥

उप॑ । ब्र॒ह्मम् । व॒वाता॑ । वृ॒षणा॑ । ह॒री इति॑ । इन्द्र॑म् । अ॒प॒सु । व॒क्षतः॑ ।

अ॒र्वाञ्च॑म् । त्वा । स॒प्तयः॑ । अ॒ध्व॒र॒ऽश्रियः॑ । वह॑न्तु । स॒वना॑ । इत् । उप॑ ॥ १४ ॥

वेङ्कट० उप वहतः महान्तम् गमनशीलौ पुमांसौ अश्वौ इन्द्रम् अपसु कर्मसु । 'सकारलोपश्चान्दसः । अर्वाञ्चम् त्वाम्' अश्वाः यज्ञं श्रयन्तः वहन्तु सवनानां समीपे ॥ १४ ॥

प्र॒ पू॒षणं॑ वृ॒णीम॑हे यु॒ज्याय॑ पुरु॒वसु॑म् ।

स श॒क्र शि॒क्ष पुरु॑हूत नो धि॒या तु॒जै रा॒ये वि॒मोच॑न ॥ १५ ॥

प्र । पू॒षणम् । वृ॒णीम॑हे । यु॒ज्याय॑ । पुरु॒व॒सुम् ।

सः । श॒क्र । शि॒क्ष । पुरु॑हूत । नः । धि॒या । तु॒जै । रा॒ये । वि॒मो॒च॒न ॥ १५ ॥

वेङ्कट० शौनकः — “पौष्णो प्रे (‘प्र’ इ)ति प्रगाथौ द्वौ मन्यते शाकटायनः ।

ऐन्द्रमेवाथ^१ पूर्वं तु गालवः^२ पौष्णमुत्तरम्” ॥ (बृदे ६, ४३) ॥

कात्यायनस्तु — ‘चतस्रः ‘पौष्ण्यो वा’ (ऋअ २, ८, ४) इति^३ वदति ।

प्र वृणीमहे पूषणम् युज्याय सहायाय इन्द्राय बहुधनम् । इन्द्रो धनं प्रयच्छन्^४ पूष्णः प्रयच्छति ततस्तस्य प्रथममाह्वानम्^५ । सः त्वम् शक्र! पूष्णो धनमादाय पुरुहूत! प्रयच्छ अस्मभ्यं कर्मणा पुत्राय धनाय च हे विशेषेण प्रदातः! ॥ १५ ॥

“इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये द्वात्रिंशो वर्गः” ॥

सं नः॑ शि॒शीहि॑ भुरि॒जौरि॑व क्षुरं रास्व॑ रा॒यो वि॒मोच॑न ।

त्वे तन्नः॑ सु॒वेद॑मु॒स्त्रियं॑ वसु॒ यं त्वं॑ हि॒नोषि॑ म॒र्त्यम् ॥ १६ ॥

सम् । नः॑ । शि॒शीहि॑ । भुरि॒जोऽइ॒व । क्षुरम् । रास्व॑ । रा॒यः । वि॒मो॒च॒न ।

त्वे इति॑ । तत् । नः॑ । सु॒वेद॑म् । उ॒स्त्रियम् । वसु॑ । यम् । त्वम् । हि॒नोषि॑ । म॒र्त्यम् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० तीक्ष्णीकुरु अस्मान्, यथा नापितः^६ प्रवृद्धकेशस्य क्षुरम्^७ तीक्ष्णीकरोति । देहि धनानि हे विमोचनशील! । त्वयि अस्मभ्यं^८ गवात्मकं धनं सुलभं भवति, यम् च त्वम् प्रीणयसि मर्त्यम् । यद् अस्मभ्यं^९ त्वयि सुलभं धनम्, यं चास्मत्तोऽन्यं युद्धे प्रेरयसि तस्य सुलभमिति ॥ १६ ॥

वेमि॑ त्वा पू॒षन्नृ॒क्षसे॑ वेमि॑ स्तोत॑व आघृ॒णे ।

न तस्य॑ वे॒म्यर॑णं हि तद् व॒सो स्तु॑षे प॒ज्जाय॑ साम्ने॑ ॥ १७ ॥

१-१. ‘न्दसः ... त्वाम् मूको. २. ऐन्द्रवैमथ अ'. ३. ‘लवाः वि’; ‘लवा अ’. ४-४. पौष्ण्यौ चेति वि’; पौष्ण्यश्चेति अ’. ५. ‘च्छत् मूको. ६. ‘ह्वान मूको. ७-७. नास्ति मूको. ८. नापितर मूको. ९. (नापितस्य) हस्तयोः (तु. निघ २, ४) क्षुरमिव सा. प्रभृ. १०. मध्यमूको. ११. यदास्म’ मूको.

वेमि । त्वा । पूषन् । ऋञ्जसे । वेमि । स्तोतवे । आघृणे ।

न । तस्य । वेमि । अरणम् । हि । तत् । वसो इति । स्तुषे । पज्जाय । साम्ने ॥ १७ ॥

वेङ्कट० अभिगच्छामि त्वा^१ पूषन् ! हविर्भिः प्रसाधयितुम् । वेमि स्तोतुं त्वा हे आगतदीसे !^२ । न तत् गच्छामि त्वत्तोऽप्यतिरिक्तम् । अरणम्^३ हि तत्^४ भवति ।^५ यद्वा कामये त्वां प्रसाधयितुं स्तोतुं च । न तत् कामये यद् अरणं भवति^६ । वसो ! स्तौमि च वेगवते तुभ्यम् साम्ने संनमयते^७ ॥ १७ ॥

परा गावो यवसं कच्चिदाघृणे नित्यं रेक्णो अमर्त्य ।

अस्माकं पूषन्नविता शिवो भव मंहिष्ठो वाजसातये ॥ १८ ॥

परा । गावः । यवसम् । कत् । चित् । आघृणे । नित्यम् । रेक्णः । अमर्त्य ।

अस्माकम् । पूषन् । अविता । शिवः । भव । मंहिष्ठः । वाजसातये ॥ १८ ॥

वेङ्कट० परा गच्छेयुः यवसम् अस्मदीयाः गावः कदा चित् अपि यवसमेव प्रति गच्छेयुः आगतदीसे ! । नित्यम् धनम् अस्माकं गावः हे अमर्त्य ! । अस्माकम् हे पूषन् ! अविता कल्याणः भव^१ दानुतमः धनलाभाय ॥ १८ ॥

स्थूरं राधः शताश्वं कुरुङ्गस्य दिविष्टिषु ।

राज्ञस्त्वेषस्य सुभगस्य रातिषु तुर्वशेष्वमन्महि ॥ १९ ॥

स्थूरम् । राधः । शतऽअश्वम् । कुरुङ्गस्य । दिविष्टिषु ।^१

राज्ञः । त्वेषस्य । सुभगस्य । रातिषु । तुर्वशेषु । अमन्महि ॥ १९ ॥

वेङ्कट० 'ऐन्द्राणामिह सूक्तानाम् उत्तमस्योत्तमे तृचे' । दानं राज्ञः कुरुङ्गस्य स्थूरं राध इति स्तुतम्^२ (वृदे ६, ४४) । स्थूलं धनं महद्वनं बह्वश्वम् कुरुङ्गस्य दिवसागमनेषु बहुदानं^३ भवति । राज्ञः दीप्तस्य सुधनस्य कुरुङ्गस्य रातिषु तुर्वशेषु मनुष्येषु स्तुमः— एतावन्महद्वनं दत्तमिति ॥ १९ ॥

धीभिः सातानि काण्वस्य वाजिनः प्रियमैधैरभिद्युभिः ।

षष्टिं सहस्रान् निर्मैजामजे निर्यूथानि गवामृषिः ॥ २० ॥

धीभिः । सातानि । काण्वस्य । वाजिनः । प्रियमैधैः । अभिद्युभिः ।

षष्टिम् । सहस्रा । अर्तु । निःऽमैजाम् । अजे । निः । यूथानि । गवाम् । ऋषिः ॥ २० ॥

वेङ्कट० कर्मभिः प्रत्तानि काण्वस्य^१ देवातिथेः वाजिनः^२ प्रियमैधैः अभिगतदीप्तिभिः^३ नितरां शुद्धानाम् गवाम् षष्टिम् सहस्राणि प्रियमैधेभ्यो देवातिथिः ऋषिः यूथभूतानि अनुक्रमेण निः अजे इति ॥ २० ॥

१. त्वां अ^१. २. द्रगन् अ^२. ३-३. नास्ति अ^३. ४. 'यनीति अ^४. ५. सवथा अ^५.

६-६ तु. यास्कः (६, २२). ७-७. तदेव त्वं मूको. ८. = अहर्मुखेषु, उषस्सु (तु. ऋ १, ४५, ७ प्रभृ; ७, ४, १ च); दिवसेष्वङ्गु वि^८; दिवसेषु अङ्गुसु अ^८. ९. महिदानं अ^९; महिदा वि^९. १०-१०. 'तिथे... वि^{१०} अ^{१०}. ११. अधिगः अ^{११}.

वृक्षार्श्चिन्मे अभिपित्वे अरारणुः ।

गां भजन्त मेहनाश्वं भजन्त मेहना ॥ २१ ॥

वृक्षाः । चित् । मे । अभिऽपित्वे । अरारणुः ।

गाम् । भजन्त । मेहना । अश्वम् । भजन्त । मेहना ॥ २१ ॥

वेङ्कट० वृक्षाः अपि आश्रमगताः मम अभिप्राप्तौ अरारणुः हर्षाच्छब्दमकुर्वन् । यद्वा रेमिरे । मया प्रतिगृहीताम् गाम् भजन्त मेहनानि सेचमानानि^१, एवम् अश्वम् च । गावोऽश्वाश्च आश्रमस्थिता मूत्रयन्त इति ॥ २१ ॥

^२इति पञ्चमाष्टके सप्तमाध्याये त्रयस्त्रिंशो वर्गः^३ ॥

व्याख्यत् सप्तममध्यायं पञ्चमस्याष्टकस्य सः ।

गोवर्धनकुले जातो माधवः सुन्दरीसुतः ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहितान्याख्याने पञ्चमाष्टके सप्तमोऽध्यायः ॥

—*—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये पञ्चमाष्टके सप्तमोऽध्यायः ॥

अथ अष्टमोऽध्यायः ।

वेङ्कट०

‘दूरादिहेव यत्सती’^१ व्याचिख्यासति माधवः ।
पितृपुत्रसमावेशे वक्तव्यं सम्प्रदर्शयन् ॥ १ ॥

कण्वस्य पुत्रः प्रस्कण्वः ^२‘प्र वो युहम्’[†] पितुः ^२स्मृतम्^३ ।
आर्षम् ‘अग्ने विवस्वत्’^४ च पुत्रस्य तदनन्तरम् ॥ २ ॥

मधुच्छन्दाः पिता पुत्रम् आहुस्तस्य धनञ्जयम्^५ ।
‘अग्निमीळे’^६ मधुच्छन्दाः ‘इन्द्रं विद्वाः’^७ धनञ्जयः ॥ ३ ॥

विश्वामित्रः पिता पुत्र ऋषभस्तस्य कीर्तितः ।
पितुः ‘सोमस्य’^८ इत्यार्षम् ऋषभस्य ‘प्र वः’^९ स्मृतम् ॥ ४ ॥

अर्चनानाः पिता पुत्रः श्यावाश्वस्तस्य^{१०} कीर्तितः ।
‘ऋतस्य गोपावधिं तिष्ठथः’^{११} पितुरार्षं विदुः ॥ ५ ॥

‘प्र श्यावाश्व’^{१२} पितुः पूर्वं पुत्रः श्यावाश्व आगतः ।
पितृपुत्रविपर्यासे किन्तु स्यादत्र कारणम् ॥ ६ ॥

बहूनि पश्यन् सूक्तानि श्यावाश्वः पूर्वमागतः ।
अर्चनानाः^{१३} पिता पश्चाद् इति वृद्धेभ्य आगतः ॥ ७ ॥

विश्वामित्रपिता गाधिः स विश्वामित्रमण्डले ।
पश्चात् पुत्राद् आजगाम स चासीदधिरल्पदक्^{१४} ॥ ८ ॥

कतस्य^{१५} ^{१६}‘पुत्र उत्कीलस्तस्य’^{१६} सूक्ते ‘वि पार्जसा’^{१७} ।
पितुश्च सूक्ते द्वे एव ‘सुमिध्यमानः’^{१८}, ‘भवा नः’^{१९} ॥ ९ ॥

ऋषस्त्रयोदशाऽपश्यत् सूनुर्दश^{२०} पिता ततः ।
अनाश्रित्य सूक्तसाम्यं पिता पश्चात् समागतः ॥ १० ॥

१. यत्सति अ^१ वैकृञ्. २-२. प्रवोऽयं ... वि^२ ... अ^२. † ऋ १, ३६, १.
३. मतम् वैकृञ्. ४. ऋ १, ४४, १. ५. धनञ्जयम् वैकृञ्. ६. ऋ १, १, १. ७. ऋ १, ११, १.
८. ऋ ३, १, १. ९. ऋ ३, १३, १. १०. श्यावाश्व^{१०} वि^२ अ^२. ११. ऋ ५, ६३, १. १२. ऋ ५, ५२, १.
१३. ‘नाना अ’; ‘नाना वि’^{१३}. १४. ‘षिकल्प’ वि^२ अ^२. १५. कस्य वि^२ अ^२. १६-१६. तनयोत्की^{१६} वि^२;
तनयोत्की^{१६} अ^२. १७. ऋ ३, १५, १. १८. ऋ ३, १७, १. १९. ऋ ३, १८, १. २०. ‘सूनुर्दश वि’^{२०};
‘सूनुर्दश अ’^{२०}.

सुहोत्रश्शुनहोत्रश्च भारद्वाजः^१ नरस्तथा ।
समागता यथाज्येष्ठं भरद्वाजस्य मण्डले ॥ ११ ॥

‘अभूरेको रथिपते’^२ षट् सूक्तानि यथाक्रमम् ।
अपश्यन्नृषयो द्वे-द्वे सन्त्यन्यत्र च तादृशाः ॥ १२ ॥

भ्रातृणामपरो मध्य ऋषिः कश्चिन्न दृश्यते ।
त्रिशोकनाभाक्रमध्ये^३ विरूपः कथमागतः ॥ १३ ॥

‘अग्निमस्तोष्युग्मिर्यम्’^४ नाभाकार्षं विदुर्बुधाः ।
एवमादीनि सूक्तानि विरूपस्ततः^५ आगतः ॥ १४ ॥

‘इमे विप्रस्य वेधसः’^६ तद्विरूपार्थमुच्यते ।
‘आ घा ये अग्निमिन्धते’^७ त्रैशोकं सूक्तमुच्यते^८ ॥ १५ ॥

नाभाकश्च त्रिशोकश्च^९ भ्रातराविति कोऽब्रवीत् ।
शाटयायने^{१०} श्रूयते हि त्रैशोकब्राह्मणे तथा ॥ १६ ॥

अत्र शाटयायनकम्—‘कण्वो वै नार्षदो’^{११} बकस्यासुरस्य दुहितरमविन्दत । तस्यां हास्य
त्रिशोकनाभाकौ^{१२} पुत्रौ जज्ञाते’ । इति ।

श्रूयतां परिहारोऽत्र ‘यो यजाति यजातु इत्’^{१३} ।
इत्येवमादिकः कश्चिदनुवाकः स्मृतो बुधैः ॥ १७ ॥

अन्ते तस्यानुवाकस्य नाभाकः^{१४} पर्यवस्थितः ।
उत्तरस्यानुवाकस्य विरूपो मुखतः स्थितः ॥ १८ ॥

‘इमे विप्रस्य वेधसः’^{१५} सूक्तमाग्नेयमुच्यते ।
‘आ घा ये अग्निमिन्धते’^{१६} ऐन्द्रं त्रैशोकमुच्यते^{१७} ॥ १९ ॥

मण्डलादिष्विवाग्नेयम् ऐन्द्रात्प्राक् स्थापितं बुधैः ।
अनुवाकान्तरत्वाच्च न भ्रातृत्वं नियामकम् ॥ २० ॥

१. भारद्वाजे वि^२; भरद्वाजे अ^१. २. ऋ ६, ३१, १. ३. °नामा तं मध्ये वि^२ अ^१. ४. ऋ ८, ३९, १. ५. °स्तत्र वि^२ अ^१. ६. ऋ ८, ४३, १. ७-८. नास्ति अ^१. † ऋ ८, ४५, १. ८. किशो^१ वि^२; विशो^१ अ^१. ९. °यानिः वि^२ अ^१. १०. नार्षः द्वौ वि^२ अ^१. ११. त्रिशोकनाभागौ वि^२; त्रिशोकनाभागौ अ^१. १२. °कनभा^१ वैप २. १३. ऋ ८, ३१, १. १४. नाभागः वि^२. १५. ऋ ८, ४३, १. १६-१७. नास्ति अ^१. † ऋ ८, ४५, १. १६. °ध्वपां वि^२ अ^१.

अथायं केन विन्यासः सर्वो दृष्टो महर्षिणा ।
सर्वस्यां संहितायां यः सर्वैरिति विपश्चितः ॥ २१ ॥

मण्डलान्यृषयो^१ दृष्ट्वा^२ सर्व एव समागताः ।
विन्यासं ददृशुः पश्चादिति^३ वृद्धेभ्य आगमः^४ ॥ २२ ॥

कल्पनं चानुवाकानाम् ऋषिदृष्टमिति^५ स्थितिः ।
‘नह्यनार्षमिदं’^६ युक्तं यद् दृष्टं ब्राह्मणेष्विति ॥ २३ ॥

‘स्वादिष्ट्या मदिष्ट्या’^७ तासामध्ययने फलम् ।
प्रादर्शयद्वसिष्ठोऽन्ते ‘यः पावमानिरुध्वेति’^८ ॥ २४ ॥

एवं सर्वैः प्रदृष्टानां^९ सूक्तानां क्रमदर्शनम् ।
युक्तमन्ते सङ्गतानाम् अत्र^{१०} वृद्धेषु निर्णयः ॥ २५ ॥

तथैवान्येन^{११} दृष्टेषु मन्त्रेष्वन्ये महर्षयः ।
नानाविधानि सूक्तानि^{१२} पश्यन्त्यपि च सङ्गताः ॥ २६ ॥

अचिन्त्यमद्भुतं वेदं साङ्गोपाङ्गमधीयते ।
अस्यागमं यथातत्त्वम् ऋषिरेवावगच्छति ॥ २७ ॥

ऋषिनामार्षगोत्रेषु^{१३} पञ्चमेऽस्माभिरष्टके ।
अध्यायादिषु वक्तव्यं विभज्योक्तं क्रमादिति ॥ २८ ॥

[५]

^१ब्रह्मातिथिः काण्व ऋषिः । अश्विनौ देवता, अन्त्यानां पञ्चानाम् उत्तरार्धर्चानां कशु-
श्चैद्यः । गायत्री छन्दः, सप्तत्रिंशष्टात्रिंश्यौ बृहत्सौ, अन्त्यानुष्टुप्^{१४} ।

दूरादिहेव यत् सत्यरुणसुरांश्चिखितत् । वि भानुं विश्वधातनत् ॥ १ ॥

दूरात् । इहऽइव । यत् । सती । अरुणऽसुः । अंश्चिखितत् । वि । भानुम् । विश्वधा । अतनत् ॥ १ ॥

वेङ्कट० ब्रह्मातिथिः । दूरात् इह इव^{१५} यदा भवन्ती^{१६} दूरे स्थिताऽपीहेव भवन्ती^{१७} प्रकाशाद् अरुणरूपा
प्राच्याम् अशिखितत्^{१८}, तदानीम् वि अतनत् दीप्तिम्^{१९} सर्वेषु देशेषु ॥ १ ॥

१. °लाट्ठं वि^२ अ^१. २. दृष्टाः वि^२ अ^१. ३-३. वृद्धो ब्रह्मावत वि^२. ४. °काना अ^१.

५-५. न च ह्यार्षं वि^२; नह्यनार्षं अ^१. ६. ऋ ९, १, १. ७. ऋ ९, ६७, ३१. ८. प्रदिष्टानां वि^२ अ^१.

९. इति वैऋअ. १०. नान्येषु दृष्टेष्वन्येषु अ^१; प्रदिष्टानान्येन वि^२. ११. सामानि वि^२ अ^१.

१२-१२. ऋषिनामार्षगोत्राणि अ^१; ऋविर्नामां वि^२. १३-१३. नास्ति मूको. १४-१४. यथा भवन्ति मूको.

१५. भवति वि^२; भवन्ति अ^१. १६. नास्ति अ^१. १७. दीप्त वि^२.

नृवद् दंस्त्रा मनोयुजा रथेन पृथुपार्जसा । सचेथे अश्विनोषसम् ॥ २ ॥

नृवत् । दंस्त्रा । मनःयुजा । रथेन । पृथुपार्जसा । सचेथे इति । अश्विना । उषसम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० मनुष्यराजवद् हे दर्शनीयौ ! मनसा युज्यमानेन रथेन पृथुबलेन सचेथे हे अश्विनौ !
उषसम् इमाम् ॥ २ ॥

युवाभ्यां वाजिनीवसु प्रति स्तोमां अदक्षत । वाचं दूतो यथोहिषे ॥ ३ ॥

युवाभ्याम् । वाजिनीवसु इति वाजिनीवसू । प्रति । स्तोमाः । अदक्षत । वाचम् । दूतः । यथा । ओहिषे ॥

वेङ्कट० हे अन्नवदसू ! युवाभ्याम् अस्मदीयाः स्तोमाः प्रति दृश्यन्ते । दूतः यथा वाचम् प्रापयति
तद्वद् वाचमहं प्रापयामि ॥ ३ ॥

पुरुप्रिया ण ऊतये पुरुमन्द्रा पुरुवसू । स्तुषे कण्वासो अश्विना ॥ ४ ॥

पुरुप्रिया । नः । ऊतये । पुरुमन्द्रा । पुरुवसू इति पुरुवसू । स्तुषे । कण्वासः । अश्विना ॥ ४ ॥

वेङ्कट० बहूनां प्रियौ बहूनां मोदनौ अस्माकं रक्षणाय बहूनां वासयितारौ अश्विनौ स्तोतुं प्रवृत्ताः
कण्वा इति ॥ ४ ॥

मंहिष्ठा वाजसातमेषयन्ता शुभस्पती । गन्तारा दाशुषो गृहम् ॥ ५ ॥

मंहिष्ठा । वाजसातमा । इषयन्ता । शुभः । पती इति । गन्तारा । दाशुषः । गृहम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० दातृत्वमौ अन्नानाम् अत्यन्तं दातारौ अन्नमिच्छन्तौ उदकस्य पती गन्तारौ^२ यजमानस्य गृहम् ॥ ५ ॥
^१इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये प्रथमो वर्गः^३ ॥

ता सुदेवाय दाशुषे सुमेधामवितारिणीम् । घृतैर्गव्यूतिमुक्षतम् ॥ ६ ॥

ता । सुदेवाय । दाशुषे । सुमेधाम् । अवितारिणीम् । घृतैः । गव्यूतिम् । उक्षतम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० तौ शोभनदेवाय^४ यजमानाय सुप्रज्ञाम् अवितारिणीम् या^५ विविधं न गच्छति तां निश्चलां
बुद्धिं प्रयच्छथः । तावस्माकम् उदकैः गोमार्गम् सिञ्चतम् ॥ ६ ॥

आ नः स्तोममुप द्रवत् त्वयं श्येनेभिर्गशुभिः । यातमश्वैर्भिरश्विना ॥ ७ ॥

आ । नः । स्तोमम् । उप । द्रवत् । त्वयम् । श्येनेभिः । आशुभिः । यातम् । अश्वैभिः । अश्विना ॥ ७ ॥

वेङ्कट० उप आ यातम् अस्माकम् स्तोमम् द्रुतं क्षिप्रम् श्येनेभिः^१ आशुभिः । 'श्येनः, आशुः'^२
(तु. निघ १, १४) इत्यश्वनामनी । श्येनः शंसनीयगमनः । आशुः अश्नोत्यध्वानम्^३ । तैः अश्वैः
आयातम् हे अश्विनौ ! इति ॥ ७ ॥

१. नास्ति वि^१. २. गन्तारो मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४. शोभनदेवा मूको. ५. यां
मूको. ६. तवास्मा^० मूको. ७. आशुः मूको. ८. आशुर^० मूको.

येभिस्तिस्त्रः परावतो दिवो विश्वानि रोचना । त्रींक्तून् परिदीर्यथः ॥ ८ ॥

येभिः । तिस्त्रः । पराऽवतः । दिवः । विश्वानि । रोचना । त्रीन् । अक्तून् । परिऽदीर्यथः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० येभिः^१ अश्वैः तिस्त्रः परावतः परि-गच्छथः दिवः च विश्वानि रोचनानि । दूरे युक्तास्त्रयो लोकास्तिस्त्रः परावतः । त्रीन् अक्तून्^२ इत्यग्निवायुसूर्यान् नूनमाहेति^३ । सर्वमिदं परितो गच्छथः यैरइवैरिति ॥ ८ ॥

उत नो गोमंतीरिष उत सातीरहर्विदा । वि पृथः सातये सितम् ॥ ९ ॥

उत । नः । गोऽमंतीः । इषः । उत । सातीः । अहःऽविदा । वि । पृथः । सातये । सितम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अपि च अस्मभ्यं गोमन्ति अन्नानि, अपि च धनानि हे अह्नां लभयितारौ ! प्रयच्छतम्^४ । तल्लाभाय गमनमार्गाश्च भिक्षूणामस्माकम् वि सितम् । विपूर्वः सिनातिर्विमोचने । प्रतिबन्धकान् अपनयतम्^५ मार्गेभ्य इति ॥ ९ ॥

आ नो गोमन्तमश्विना सुवीरं सुरथं रयिम् । वोळ्हमश्वावतीरिषः ॥ १० ॥

आ । नः । गोऽमन्तम् । अश्विना । सुवीरम् । सुऽरथम् । रयिम् । वोळ्हम् । अश्ववतीः । इषः ॥

वेङ्कट० आ वहतम् अस्माकम्^६ गोमन्तम् हे अश्विनौ ! सुपुत्रम् सुरथम् च रयिम् धनम् अश्ववन्ति अन्नानि च ॥ १० ॥

“इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये द्वितीयो वर्गः” ॥

वावृधाना शुभस्पती दत्ता हिरण्यवर्तनी । पिबतं सोम्यं मधु ॥ ११ ॥

वावृधाना । शुभः । पती इति । दत्ता । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी । पिबतम् । सोम्यम् । मधु ॥

वेङ्कट० वर्धमानौ हे उदकपती !^७ दर्शनीयौ ! हिरण्ययुक्तमागौ पिबतम् सोममयम् मधु ॥ ११ ॥

अस्मभ्यं वाजिनीवसू मधर्वञ्च सप्रथः । छर्दिर्यन्तमदाम्यम् ॥ १२ ॥

अस्मभ्यम् । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । मधर्वत्ऽभ्यः । च । सऽप्रथः । छर्दिः । यन्तम् । अदाम्यम् ॥

वेङ्कट० हे अस्मभ्यम् हे अन्नयुक्तधनौ ! हविष्मद्भ्यः च^८ सर्वतः पृथुतमम् गृहम् प्रयच्छतम् अनभिभवनीयं शत्रुभिः ॥ १२ ॥

नि षु ब्रह्म जनानां याविष्टं तूयमा गतम् । मो ष्वन्याँ उपारतम् ॥ १३ ॥

नि । सु । ब्रह्म । जनानाम् । या । अविष्टम् । तूयम् । आ । गतम् । मो इति । सु । अन्यान् । उप । अरतम् ॥

१. यैः अ^१. २. अक्तून् सूको. ३-३. °र्षात्रमा° अ^१. ४. यच्छतम् अ^१. ५. °वनयति अ^१.
६. आवत° सूको. ७. नास्ति सूको. ८. °कवी सूको. ९. ... अयुक्तधनौ च सूको.

वेङ्कट० नितरां रक्षितवन्तौ कर्म जनानाम् यौ तौ क्षिप्रम् अस्मानपि आ गच्छतम् । मा एव अन्यान्
उप गच्छतम् । सु पूरण इति^१ ॥ १३ ॥

अस्य पिबतमश्विना युवं मदस्य चारुणः । मध्वो रातस्य धिष्ण्या ॥ १४ ॥

अस्य । पिबतम् । अश्विना । युवम् । मदस्य । चारुणः । मध्वः । रातस्य । धिष्ण्या ॥ १४ ॥

वेङ्कट० अमुम् पिबतम् अश्विनौ ! युवाम् सोमम् चारुम् मधुसदशम् अस्माभिः प्रत्तम्
हे धिष्णाहौ !^२ इति ॥ १४ ॥

अस्मे आ वहतं रयिं शतवन्तं सहस्रिणम् । पुरुक्षुं विश्वधायसम् ॥ १५ ॥

अस्मे इति । आ । वहतम् । रयिम् । शतवन्तम् । सहस्रिणम् । पुरुक्षुम् । विश्वधायसम् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अस्मभ्यम् आ वहतम् रयिम्^३ शतसहस्रसङ्ख्याकम् बहुशब्दम्^४ प्रसिद्धम् सर्वेषां धर्तारम्
(तु. ऋ ८, ७, १३) ॥ १५ ॥

^५इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये तृतीयो वर्गः^६ ॥

पुरुत्रा चिद्धि वां नरा विह्वयन्ते मनीषिणः । वाघद्गिराश्विना गतम् ॥ १६ ॥

पुरुऽत्रा । चिद् । हि । वाम् । नरा । विह्वयन्ते । मनीषिणः । वाघद्गिर्मिः । अश्विना । आ । गतम् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० बहुषु^७ देशेषु हि^८ वाम् नरौ ! विविधम् ह्वयन्ते स्तोतारः । वोढुभिरश्वैः हे अश्विनौ !
आ गच्छतम् ॥ १६ ॥

जनासो वृक्तबर्हिषो हविष्मन्तो अरंकृतः । युवां हवन्ते अश्विना ॥ १७ ॥

जनासः । वृक्तबर्हिषः । हविष्मन्तः । अरम्ऽकृतः । युवाम् । हवन्ते । अश्विना ॥ १७ ॥

वेङ्कट० जनाः छिन्नबर्हिषः हविष्मन्तः पर्याप्तकारिणः^९ युवाम् हवन्ते हे अश्विनौ ! ॥ १७ ॥

अस्माकमद्य वामयं स्तोमो वाहिष्ठो अन्तमः । युवाभ्यां भूत्वश्विना ॥ १८ ॥

अस्माकम् । अद्य । वाम् । अयम् । स्तोमः । वाहिष्ठः । अन्तमः । युवाभ्याम् । भूतु । अश्विना ॥ १८ ॥

वेङ्कट० युवयोः अत्यन्तं वोढा अस्माकम् अयम् स्तोमः अद्य अन्तिकतमः भवतु युवाभ्याम् हे अश्विनौ ! ॥ १८ ॥

यो ह वां मधुनो दतिराहितो रथचर्षणे । ततः पिबतमश्विना ॥ १९ ॥

यः । ह । वाम् । मधुनः । दतिः । आऽहितः । रथऽचर्षणे । ततः । पिबतम् । अश्विना ॥ १९ ॥

वेङ्कट० यः^{१०} खलु युवयोः मधुनः पूर्णः दतिः आहितः रथचर्षणे नीडे रथस्य, ततः दतेः पिबतम्
मधु हे अश्विनौ ! । रथोपस्थेऽश्विनोर्यजमानेन प्रदत्तेन^{११} सोमेन पूर्णो दतिर्दृश्यते^{१२} इति ॥ १९ ॥

१-१. °छतमेवान्यानुपगच्छत सुदूरणाविति मूको. २. वृषणाहौ मूको. ३-३. °ख्याकब्हुं वि^२.

४-४. नास्ति मूको. ५-५. हि देशेषु अ^१. ६. पर्याप्तकारिणौ मूको. ७. यः स अ^१. ८. प्रवृत्तेन मूको.

९. इतिश्चैन मूको.

तेन नो वाजिनीवसू पश्ये त्रोकाय शं गवे । वहतं पीवरीरिषः ॥ २० ॥

तेन । नः । वाजिनीवसू इति वाजिनीवसू । पश्ये । त्रोकाय । शम् । गवे । वहतम् । पीवरीः । रिषः ॥ २० ॥

वेङ्कट० तेन पीतेन सोमेन अस्माकम् हे अन्नवद्वसू ! 'पश्ये अजाविकादिने' पुत्राय च गवे च सुखम् वहतम्, स्थूलानि चान्नानि ॥ २० ॥

'इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये चतुर्थो वर्गः' ॥

उत नो दिव्या इष उत सिन्धूरहर्विदा । अप द्वारेव वर्षथः ॥ २१ ॥

उत । नः । दिव्याः । इषः । उत । सिन्धून् । अहः । विदा । अप । द्वारे । इव । वर्षथः ॥ २१ ॥

वेङ्कट० अपि च अस्माकं दिव्यानि अन्नानि अपि च उदकानि, हे अहर्विदौ ! अहो^१ ज्ञातारौ !

'द्वारेण इव' अप वर्षथः । यथा अन्तर्निहितं कश्चिद् द्वारेणापगमयति तथा प्रयच्छतमिति ॥ २१ ॥

कदा वां तौद्यो विधत् समुद्रे जहितो नरा । यद् वां रथो विभिष्पतात् ॥ २२ ॥

कदा । वाम् । तौद्यः । विधत् । समुद्रे । जहितः । नरा । यत् । वाम् । रथः । विभिः । पतात् ॥ २२ ॥

वेङ्कट० कदा वाम् तौद्यः पर्यचरत् समुद्रे सहायैः त्यक्तः हे नरौ ! यदा^२ युवयोः रथः अश्वैर्युक्तः अपतत्^३ अग्रतः प्रादुरभूत् । परिचरणावसरस्तत्र न विद्यत इति 'परिचरणसमकालमेव प्रादुरभवदिति' ॥ २२ ॥

युवं कण्वाय नासत्यापिरिप्ताय हर्म्ये । शश्वदूतीर्दशस्यथः ॥ २३ ॥

युवम् । कण्वाय । नासत्या । अपिरिप्ताय । हर्म्ये । शश्वत् । ऊतीः । दशस्यथः ॥ २३ ॥

वेङ्कट० युवम् कण्वाय नार्षदाय^४ हे नासत्यौ ! असुरैर्गृहे प्रक्षिप्ताय बहूनि रक्षणानि प्रयच्छतम् ।

'यन्नार्षदाय श्रवो अध्यधत्तम्' (ऋ १, ११७, ८) इत्युक्तम् ॥ २३ ॥

ताभिरा यातमूतिभिर्नव्यसीभिः सुशस्तिभिः । यद् वां वृषण्वसू हुवे ॥ २४ ॥

ताभिः । आ । यातम् । मूतिभिः । नव्यसीभिः । सुशस्तिभिः ।

यत् । वाम् । वृषण्वसू इति वृषण्वसू । हुवे ॥ २४ ॥

वेङ्कट० तैः आ यातम् रक्षणैः नवतरैः सुस्तोत्रैः कल्याणैः । यदा वाम् हे वृषण्वसू ! ह्वयामि ॥ २४ ॥

यथा चित् कण्वमावतं प्रियमैधमुपस्तुतम् । अत्रिं शिञ्जारमश्विना ॥ २५ ॥

यथा । चित् । कण्वम् । आवतम् । प्रियमैधम् । उपस्तुतम् । अत्रिम् । शिञ्जारम् । अश्विना ॥ २५ ॥

१ पश्येज्याविकादिने वि^२; पश्येज्याविकादिने अ^३. २-२. नास्ति मूको. ३. अन्नौ वि^२; अद्वौ अ^३.

४-४. द्वारेणैव मूको. ५ यथा मूको. ६. पतात् वि^२. ७-७. 'मेव सहायैस्त्यक्ते नृग्रपुत्रे इत्येव युवयोः रथः प्रादुरभूत् अ^३. ८. नोर्षदाय मूको.

वेङ्कट० यथा चित् कण्वम् अरक्षतम्, यथा वा त्रियमेधम्, यथा वा उपस्तुतम्, यथा ^१वा अत्रिम^१, यथा वा शिञ्जारम्^२ हे अश्विनौ ! ॥ २५ ॥

^३इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये पञ्चमो वर्गः^३ ॥

यथोत कृत्व्ये धनेऽंशुं गोष्वगस्त्यम् । यथा वाजेषु सोभरिम् ॥ २६ ॥

यथा । उत । कृत्व्ये । धने । अंशुम् । गोषु । अगस्त्यम् । यथा । वाजेषु । सोभरिम् ॥ २६ ॥

वेङ्कट० यथा अपि च कर्तव्ये धने अंशुम् नाम राजानम्, गोनिमित्तं स्तुवन्तम् अगस्त्यम् च, यथा^४ वा युद्धेषु सोभरिम् नाम आवतम्^५ । तथा अस्मानपि रक्षतमिति ॥ २६ ॥

एतावद् वां वृषण्वसू अतो वा भूयो अश्विना । गृणन्तः सुम्रमीमहे ॥ २७ ॥

एतावत् । वाम् । वृषण्वसू इति वृषण्वसू । अतः । वा । भूयः । अश्विना । गृणन्तः । सुम्रम् । ईमहे ॥ २७ ॥

वेङ्कट० हे प्रदीयमानधनौ ! वयं स्तुवन्तः एतावत् सुखं याचामहे यावदुक्तेभ्यः ऋषिभ्यः भवद्भ्यां कृतम्, अपि वा अतः अपि भूयः इति ॥ २७ ॥

रथं हिरण्यवन्धुरं हिरण्याभीशुमश्विना । आ हि स्थार्यो दिविस्पृशम् ॥ २८ ॥

रथम् । हिरण्यवन्धुरम् । हिरण्यऽभीशुम् । अश्विना । आ । हि । स्थार्यः । दिविऽस्पृशम् ॥ २८ ॥

वेङ्कट० रथम् हिरण्यवन्धुरम् हिरण्ययाऽभीशुम् हे अश्विनौ ! आ हि तिष्ठथः दिविस्पृशम् ॥ २८ ॥

हिरण्ययीं वां रभिरीषा अक्षो हिरण्ययः । उभा चक्रा हिरण्यया ॥ २९ ॥

हिरण्ययीं । वाम् । रभिः । ईषा । अक्षः । हिरण्ययः । उभा । चक्रा । हिरण्यया ॥ २९ ॥

वेङ्कट० युवयोः रथस्य सर्वमङ्गं हिरण्ययमिति । रभिः^६ उपस्तम्भनमित्याहुः ॥ २९ ॥

तेन नो वाजिनीवसू परावर्तश्चिदा गतम् । उपेमां सुष्टुतिं मम ॥ ३० ॥

तेन । नः । वाजिनीवसू इति वाजिनीवसू । परावर्तः । चित् । आ । गतम् ।

उपे । इमाम् । सुस्तुतिम् । मम ॥ ३० ॥

वेङ्कट० तेन अस्माकम् हे अश्ववधनौ !^७ दूरादपि आ गच्छतम्, आगतौ च इमाम् मम सुष्टुतिम् उप आगच्छतम् ॥ ३० ॥

^३इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये षष्ठो वर्गः^३ ॥

१-१. पात्र मूको. २. नास्ति मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४. तथा मूको. ५. पततम् मूको.
६. रभिभिः वि^१. ७. अन्तवधनौ मूको.

आ वह॑थे परा॒कात् पूर्वा॑र॒श्नन्ता॑व॒श्विना । इषो॑ दासी॑रम॒र्त्या ॥ ३१ ॥

आ । वह॑थे इति । परा॒कात् । पूर्वीः । अ॒श्नन्तौ । अ॒श्विना । इषः । दासीः । अ॒मर्त्या ॥ ३१ ॥

वेङ्कट० आ गच्छथः दूरात् बहूनि अश्नन्तौ अश्विनौ ! असुराणां स्वभूतान्यन्नानि हे अमर्त्यौ ! तेषां जयार्थमागच्छतमित्यर्थः । अशिर्व्याप्तिकर्मेति ॥ ३१ ॥

आ नो॑ द्यु॒मैरा श्रवो॑भिरा रा॒या या॑तम॒श्विना । पुरु॑श्चन्द्रा नास॑त्या ॥ ३२ ॥

आ । नः । द्यु॒मैः । आ । श्रवः॑ऽभिः । आ । रा॒या । या॑तम् । अ॒श्विना । पुरु॑श्चन्द्रा । नास॑त्या ॥ ३२ ॥

वेङ्कट० आ यातम् अस्मा अन्नैः 'कीर्तिभिः धनेन' हे अश्विनौ ! बहुदिरण्यौ ! नासत्यौ ! ॥ ३२ ॥

एह वा॑ प्रु॒षित॑प्स॒वो वयो॑ वहन्तु प॒र्णिनः॑ । अच्छा॑ स्वध्व॒रं ज॑नम् ॥ ३३ ॥

आ । इह । वा॒म् । प्रु॒षित॑ऽप्स॒वः । वयः॑ । वह॑न्तु । प॒र्णिनः॑ । अच्छा॑ । सु॒ऽअ॒ध्व॒रम् । ज॑नम् ॥ ३३ ॥

वेङ्कट० आ वहन्तु इह वाम् दीप्तिरूपाः अन्नाः पतनवन्तः^१ सुयज्ञम् यजमानम् प्रति ॥ ३३ ॥

रथं॑ वा॒मनु॑गाय॒सं य इषा॑ वर्त॑ते स॒ह । न च॒क्रम॑भि बा॒धते ॥ ३४ ॥

रथं॑म् । वा॒म् । अनु॑गाय॒सम् । यः । इषा॑ । वर्त॑ते । स॒ह । न । च॒क्रम॑म् । अ॒भि । बा॒धते ॥ ३४ ॥

वेङ्कट० रथम् वामं^१ 'स्तोत्रभिरनुगीयमानम् यः हविषा' सह वर्तयति, न तं^२ 'परचक्रम् अभि भवति'^३ ॥ ३४ ॥

हिर॑ण्यये॒न रथे॑न द्र॒वत्पा॑णिभिर॒श्वैः । न धी॑ज॒वना॑ नास॑त्या ॥ ३५ ॥

हिर॑ण्यये॒न । रथे॑न । द्र॒वत्पा॑णि॒ऽभिः । अ॒श्वैः । धी॑ऽज॒वना॑ । नास॑त्या ॥ ३५ ॥

वेङ्कट० हिरण्ययेन रथेन द्रवत्पाणिभिः च अश्वैः तस्मिन् युक्तैः हे धीजवनौ !^४ कर्मभिर्जवं कुर्वाणौ !^५ नासत्यौ ! आगच्छतमिति ॥ ३५ ॥

^१ इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये सप्तमो वर्गः^६ ॥

यु॒वं मृ॒गं जा॑गृ॒वांसं॑ स्व॒द॑थो वा वृष॑ण्वसू । ता नः॑ पृ॒ङ्क्त॑मिषा र॒यिम् ॥ ३६ ॥

यु॒वम् । मृ॒गम् । जा॑गृ॒वांसं॑म् । स्व॒द॑थः । वा । वृष॑ण्वसू इति वृषण्वसू ।

ता । नः॑ । पृ॒ङ्क्त॑म् । इषा । र॒यिम् ॥ ३६ ॥

१-१. 'मिर्वधं' मूको. २. वहन्तु वि^२. ३. वा मूको. ४-४. 'नयोर्हं' अ^१. ५. कं वि^२. ६-६. पेरव कर्मभिर्भवति मूको. ७. 'वनः वि^३; 'वनो अ^१. ८. कुर्वाणः मूको. ९-९. नास्ति मूको.

वेङ्कट० मृगः^१ मृगयतेः^२ (तु. या ९, १९) । युवां^३ मृगयमाणं स्तोतारम् जागरणपरम् स्वदधः च हे वृषण्वसु ! । तौ^४ 'अस्मभ्यम् अन्नेन' रयिम् सम्पृञ्चेथाम् ॥ ३६ ॥

ता मे अश्विना सनीनां विद्यातं नवानाम् ।

यथा चिच्चैद्यः कशुः शतमुष्ट्राणां ददत् सहस्रा दश गोनाम् ॥ ३७ ॥

ता । मे । अश्विना । सनीनाम् । विद्यातम् । नवानाम् ।

यथा । चित् । चैद्यः । कशुः । शतम् । उष्ट्राणाम् । ददत् । सहस्रा । दश । गोनाम् ॥ ३७ ॥

वेङ्कट० तौ^५ हे अश्विनौ ! नवभिक्षैरालब्धानि^६ नवानि^७ धनानि जानीतमिति । चैद्यात् कशोर्लब्धं धनमश्विनोरेव निवेदयति । यथा चित् 'चैद्यः कशुः उष्ट्राणाम्' शतम् प्रायच्छत् सहस्राणि दश वा गवां च ।

शौनकः — “‘दूराद्’ इत्याश्विने सूक्ते सप्तत्रिंशत्तमी तु या ।

‘तत्रार्थचो द्वयृचश्चान्त्यः कशोर्दानस्तवः’ स्मृतः ॥” (तु. बृदे ६, ४५) इति ॥ ३७ ॥

यो मे हिरण्यसंदृशो दश राज्ञो अमंहत ।

अधस्पदा इच्चैद्यस्य कृष्ट्यश्चर्मन्ना अभितो जनाः ॥ ३८ ॥

यः । मे । हिरण्यसंदृशः । दश । राज्ञः । अमंहत ।

अधःस्पदाः । इत् । चैद्यस्य । कृष्ट्यः । चर्मन्नाः । अभितः । जनाः ॥ ३८ ॥

वेङ्कट० यः मे^{१०} “हिरण्यसन्दर्शनान् अलङ्कृतान्” दश राज्ञः^{११} प्रायच्छत्, अस्याभिलषितं भवद्भिः कर्तव्यमिति, यद्वा मम प्रदीयमानं^{१२} शुल्कमस्मै दातव्यमिति । तस्य चैद्यस्य अन्ये सर्वे अधस्पदाः एव भवन्तु^{१३} चर्मन्नाः अभितः^{१४} वर्तमानाः जनाः । ये दृष्टे राज्ञि पादुकां तस्य विदधते ते चर्मन्ना इति ॥ ३८ ॥

मार्किरेना पथा गाद् येनेमे यन्ति चेदयः ।

अन्यो नेत् सूरिरोहते भूरिदावत्तरो जनः ॥ ३९ ॥

मार्किः । एना । पथा । गात् । येन । इमे । यन्ति । चेदयः ।

अन्यः । न । इत् । सूरिः । ओहते । भूरिदावत्तरः । जनः ॥ ३९ ॥

वेङ्कट० मा गच्छतु अनेन पथा कश्चिद्विसकः, येन पथा इमे चेदयः यन्ति । यथा चैद्यः^{१५} कशुर्धनं प्रापयति, एवम् अन्यः नैव^{१६} प्रापयति सूरिः प्रेरयिता धनस्य अत्यन्तं दाताऽपि^{१७} जनः ॥ ३९ ॥

“इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये अष्टमो वर्गः” ॥

१. नास्ति मूको. २. *यते वि^३. ३. युवं अ^४. ४-४. अभ्यमाषेण अ^५. ५. एतौ वि^६. ६-६. नवभिः क्षणैर्ल^७ वि^८; नवभिक्षणल^९ अ^{१०}. ७. नन्यानि वि^{११}. ८-८. चैद्यक उष्ट्रा^{१२} वि^{१३}; छेद्यक उष्ट्रा^{१४} अ^{१५}. ९-९. कर्त्रार्थचोर्ध्वान्तिकशोदनस्तव^{१६} वि^{१७}; कर्त्रार्थचोर्ध्वान्तिकशो^{१८} अ^{१९}. १०. हे वि^{२०}. ११-११. शैनालङ्कृतां मूको. १२. राज्ञे मूको. १३. *मान अ^{१४}. १४-१४. चर्मन्नास्याभितो मूको. १५. चैद्यः वि^{१६}; चैद्य अ^{१७}. १६. नाव मूको. १७-१७. *तावि मूको. १८-१८. नास्ति मूको.

[६]

^१वत्सः काण्व ऋषिः । इन्द्रो देवता, अन्त्यानां तिसृणां तिरिन्दिरः पार्श्वः । गायत्री छन्दः^१ ।

महाँ इन्द्रो य ओजसा पर्जन्यो वृष्टिमाँ इव । स्तोमैर्वत्सस्य वावृधे ॥ १ ॥

महान् । इन्द्रः । यः । ओजसा । पर्जन्यः । वृष्टिमान् इव । स्तोमैः । वत्सस्य । वावृधे ॥ १ ॥

वेङ्कट० वत्सः^२ । महान् सः इन्द्रः भवति, यः ओजसा परिवृतः पर्जन्यः वृष्टिमान् इव लक्ष्यते ।
सः^३ स्तोमैः वत्सस्य वर्धताम् ॥ १ ॥

प्रजामृतस्य पिप्रतः प्र यद् भरन्त वह्नयः । विप्रा ऋतस्य वाहसा ॥ २ ॥

प्रजाम् । ऋतस्य । पिप्रतः । प्र । यत् । भरन्त । वह्नयः । विप्राः । ऋतस्य । वाहसा ॥ २ ॥

वेङ्कट० सर्वाम् प्रजाम् यज्ञेन पूरयतः इन्द्रस्य प्र भरन्त हविः यदा^४ बोढार ऋत्विजः मेधाविनः
यज्ञस्य वाहकेन^५ सह, तदा स्तोमैः वत्सस्य वावृधे^६ इति ॥ २ ॥

कण्वा इन्द्रं यदक्रत स्तोमैर्यज्ञस्य साधनम् । जामि ब्रुवत आयुधम् ॥ ३ ॥

कण्वाः । इन्द्रम् । यत् । अक्रत । स्तोमैः । यज्ञस्य । साधनम् । जामि । ब्रुवते । आयुधम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० कण्वाः यदा इन्द्रम् कुर्वन्ति स्तोमैः यज्ञस्य साधयितारम्, तदानीम् अस्य "जामि आयुधम्"
स्तुवन्ति । जामिर्जमतः गतिकर्मणः (तु. या ३, ६) ॥ ३ ॥

समस्य मन्यवे विशो विश्वा नमन्त कृष्टयः । समुद्रायैव सिन्धवः ॥ ४ ॥

सम् । अस्य । मन्यवे । विशः । विश्वाः । नमन्त । कृष्टयः । समुद्रायै इव । सिन्धवः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सम् नमन्त अस्य क्रोधाय विशः विश्वाः कृष्टयः । विशः परितो निविशन्तीति । समुद्राय
इव सिन्धवः (= ऋ ८, ४४, २५) ॥ ४ ॥

ओजस्तदस्य तित्विष उभे यत् समवर्तयत् । इन्द्रश्चर्मैव रोदसी ॥ ५ ॥

ओजः । तत् । अस्य । तित्विषे । उभे इति । यत् । समऽअवर्तयत् । इन्द्रः । चर्मै इव । रोदसी इति ॥

वेङ्कट० बलम् तत् अस्य दीप्यते, येन^७ बलेन इन्द्रः छावापृथिव्यौ उभे संवर्तयति
पिण्डीकरोति चर्म इव^८ ॥ ५ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये नवमो वर्गः^१ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. वत्स मूको. ३. नास्ति मूको. ४. वया अ. ५. = अग्निना (तु. (ऋ ३, ११, ७ भाष्यम्); हवनेन मूको. ६. वावृधा मूको. ७-७. तु. ऋ १०, ८, ७; ८; जम्यायुधनं अ. ८. यस्मात् मूको. ९. तु. ऋ ६, ८, ३; ७, ६३, १.

वि चिद् वृत्रस्य दोर्धतो वज्रेण शतपर्वणा । शिरों बिभेद वृष्णिना ॥ ६ ॥

वि । चित् । वृत्रस्य । दोर्धतः । वज्रेण । शतपर्वणा । शिरः । बिभेद । वृष्णिना ॥ ६ ॥

वेङ्कट० वृत्रस्य कम्पयतः वज्रेण शतपर्वणा शिरः वि^१ बिभेद वर्षणशीलेन ॥ ६ ॥

इमा अभि प्र नोनुमो विषामग्रेषु धीतयः । अग्नेः शोचिर्न दिद्युतः ॥ ७ ॥

इमाः । अभि । प्र । नोनुमः । विषाम् । अग्रेषु । धीतयः । अग्नेः । शोचिः । न । दिद्युतः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० इमानि अभि प्र नोनुमः मेधाविनाम् अग्रेषु कर्माणि इन्द्रस्य । यानि अग्नेः तेजसि इव व्याप्तानि ॥ ७ ॥

गुहा सतीरुप त्मना प्र यच्छोचन्त धीतयः । कण्वा ऋतस्य धारया ॥ ८ ॥

गुहा । सतीः । उप । त्मना । प्र । यत् । शोचन्त । धीतयः । कण्वाः । ऋतस्य । धारया ॥ ८ ॥

वेङ्कट० गुहायां वर्तमानानि इन्द्रस्य कर्माणि मेधाविभिरेव ज्ञातुं शक्यानि उप^१ प्र शोचन्त प्रज्वलयन्ति स्वयमेव, यदा प्रकटीकुर्वन्ति कण्वाः सत्यस्य धारयिष्या वाचा । उत्तरत्र सम्बन्धः ॥ ८ ॥

प्र तमिन्द्र नशीमहि रयिं गोमन्तमश्विनम् । प्र ब्रह्म पूर्वचित्तये ॥ ९ ॥

प्र । तम् । इन्द्र । नशीमहि । रयिम् । गोमन्तम् । अश्विनम् । प्र । ब्रह्म । पूर्वचित्तये ॥ ९ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा । 'ब्रह्म अन्नम्' । पूर्वचित्तिरन्यैः^१ पूर्वमेव ज्ञानम् । अन्नवन्तं हि प्रथममेव जानन्ति । नशिर्वांसिकर्मेति ॥ ९ ॥

अहमिद्वि पितुष्परि मेधामृतस्य जग्रभ । अहं सूर्य इवाजनि ॥ १० ॥

अहम् । इत् । हि । पितुः । परि^१ । मेधाम् । ऋतस्य । जग्रभ । अहम् । सूर्यः इव । अजनि ॥ १० ॥

वेङ्कट० अहम् एव हि पितुः कण्वस्य^१ सत्यज्ञानस्य सत्यस्य प्रज्ञाम् जगृहे गृहीतवानस्मि । अहम् सूर्यः इव दीप्यमानः अजनि ॥ १० ॥

^१ इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये दशमो वर्गः ॥

अहं प्रत्नेन मन्मना गिरः शुम्भामि कण्ववत् । येनेन्द्रः शुष्ममिद् दधे ॥ ११ ॥

अहम् । प्रत्नेन । मन्मना । गिरः । शुम्भामि । कण्ववत् । येन । इन्द्रः । शुष्मम् । इत् । दधे ॥ ११ ॥

१. नास्ति मूको. २. उप वि^२; अप अ^१. ३-३. ब्राह्मणम् मूको. ४. रन्यैः पूर्वचित्तिः अ^१.
५. तु. वैप १.१९२६g. ६. कण्वाः वि^२; कण्वा अ^१. ७-७. नास्ति मूको.

वेङ्कट० अहम् पुराणेन पित्र्येण ज्ञानेन 'स्तुतीः अलङ्करोमि' कण्ववत् । येन मन्मना^१ इन्द्रः बलं धारयति ॥ ११ ॥

ये त्वामिन्द्र न तुष्टुवृष्टुः यो ये च तुष्टुवुः । ममेद् वर्धस्व सुष्टुतः ॥ १२ ॥

ये । त्वाम् । इन्द्र । न । तुष्टुवुः । ऋषयः । ये । च । तुष्टुवुः । मम । इत् । वर्धस्व । सुष्टुतः ॥

वेङ्कट० ये त्वाम् इन्द्र ! न तुष्टुवुः, ये च स्तुवन्ति ऋषयः, सर्वानपहाय मम एवाभिलषितम् इति गम्यते, वर्धय सुष्टुतः ॥ १२ ॥

यदस्य मन्युरध्वनीद् वि वृत्रं पर्वशो रुजन् । अपः समुद्रमैरयत् ॥ १३ ॥

यत् । अस्य । मन्युः । अध्वनीत् । वि । वृत्रम् । पर्वशः । रुजन् । अपः । समुद्रम् । ऐरयत् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० यदा अस्य मन्युः अध्वनीत् । ध्वनितिः शब्दकर्मा । स्तनितशब्दमुत्पादयतीत्यर्थः । वृत्रम् मेघरूपम् पर्वशः वि रुजन् तदा अपः उदकानि अन्तरिक्षम् (तु. निघ १, ३) प्रति प्रेरयति । यद्वेह ध्वनिः प्रकाशीभावकर्मेति ॥ १३ ॥

नि शुष्णं इन्द्र धर्षसि वज्रं जघन्थ दस्यवि । वृषा हुग्र शृण्विषे ॥ १४ ॥

नि । शुष्णै । इन्द्र । धर्षसिम् । वज्रम् । जघन्थ । दस्यवि । वृषा । हि । उग्र । शृण्विषे ॥ १४ ॥

वेङ्कट० नि जघन्थ शुष्णे दस्यौ^१ लोकस्य धारकम् वज्रम् । 'वर्षिता हि हे उग्र' त्वं लोके श्रूयसे^२ (तु. ऋ ८, २३, १०) ॥ १४ ॥

न द्याव इन्द्रमोजसा नान्तरिक्षाणि वज्रिणम् । न विव्यचन्त भूमयः ॥ १५ ॥

न । द्यावः । इन्द्रम् । ओजसा । न । अन्तरिक्षाणि । वज्रिणम् । न । विव्यचन्त । भूमयः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० न शुलोकाः^३ इन्द्रम् बलेन व्यामुवन्ति वज्रिणम्, न अपि अन्तरिक्षाणि, न च भूमयः । 'तिस्रो भूमीर्धारयन् त्रीरित यून्' (ऋ २, २७, ८) इति मन्त्रः ॥ १५ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये एकादशो वरः’ ॥

यस्तं इन्द्रमहीरपः स्तभूयमानं आशयत् । नि तं पद्यासु शिश्रथः ॥ १६ ॥

यः । ते । इन्द्र । मही । अपः । स्तभूयमानः । आ । अशयत् । नि । तम् । पद्यासु । शिश्रथः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० 'यः ते इन्द्र ! महतीः अपः' स्तम्भयन् वृत्रः आ अशयत्, तम् पद्यासु अङ्गुलीषु त्वम् नि शिश्रथः । निश्चयनं हि मारणमिति ॥ १६ ॥

१-१. स्तुतीरलङ्करोति वि^१; अलङ्करोति स्तुती अ^२. २. मया मूको. ३. दस्यो मूको. ४-४. वर्षितास्युग्र मूको. ५. श्रूयसे मूको. ६. शुलोके मूको. ७-७. नास्ति मूको. ८-८. नास्ति वि^३; नन्द ... अ^४. ९. वर^५ मूको.

य इमे रोदसी मही समीची समजग्रभीत् । तमोभिरिन्द्र तं गुहः ॥ १७ ॥

यः । इमे इति । रोदसी इति । मही इति । समीची इति समर्द्धी । समर्जग्रभीत् ।
तमःऽभिः । इन्द्र । तम् । गुहः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० 'यः इमे' द्यावापृथिव्यौ महत्यौ सङ्गते हस्तेन सङ्गृह्णाति, तम् अन्धकारैः इन्द्र ! तिरस्कुह
वृत्रम् ॥ १० ॥

य इन्द्र यतयस्त्वा भृगवो ये च तुष्टुवुः । ममेदुग्र श्रुधि हवम् ॥ १८ ॥

ये । इन्द्र । यतयः । त्वा । भृगवः । ये । च । तुष्टुवुः । मम । इत् । उग्र । श्रुधि । हवम् ॥ १८ ॥

वेङ्कट० 'ये इन्द्र !' यतयः^१ त्वा तुष्टुवुः, ये च भृगवः, तान् अतीत्य मम एव हे उद्गूर्ण ! श्रुधि
ज्ञानम् ॥ १८ ॥

इमास्त इन्द्र पृथ्व्यो घृतं दुहत आशिरम् । एनामृतस्य पिप्युषीः ॥ १९ ॥

इमाः । ते । इन्द्र । पृथ्व्यः । घृतम् । दुहते । आशिरम् । एनाम् । ऋतस्य । पिप्युषीः ॥ १९ ॥

वेङ्कट० इमाः ते इन्द्र ! गावः घृतम् आशिरम् च दुहते भूमिम् उदकेन यज्ञसाधितेन पूरयन्त्यः ॥ १९ ॥

या इन्द्र प्रस्वस्त्वासा गर्भमचक्रिरन् । परि धर्मेव सूर्यम् ॥ २० ॥

याः । इन्द्र । प्रस्वः । त्वा । आसा । गर्भम् । अचक्रिरन् । परि । धर्मैऽइव । सूर्यम् ॥ २० ॥

वेङ्कट० याः इमाः प्रजाताः पृथ्व्यः त्वां पयसो निरसनेन गर्भभूतम् परि अचक्रिरन् परिष्कुर्वन्ति ।
यथा धर्म^२ सूर्यम् परितः करोति । धर्म हि धारयति^३ दिवि सूर्यमिति ॥ २० ॥

^१इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये द्वादशो वगः^४ ॥

त्वामिच्छवसस्पते कणा उक्थेन वावृधुः । त्वां सुतास इन्दवः ॥ २१ ॥

त्वाम् । इत् । श्वसः । पते । कणाः । उक्थेन । ववृधुः । त्वाम् । सुतासः । इन्दवः ॥ २१ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धेति ॥ २१ ॥

तवेदिन्द्र प्रणीतिषूत प्रशस्तिरद्विवः । यज्ञो वितन्तसाय्यः ॥ २२ ॥

तव । इत् । इन्द्र । प्रऽणीतिषु । उत । प्रऽशस्तिः । अद्विऽवः । यज्ञः । वितन्तसाय्यः ॥ २२ ॥

१-१. नास्ति अ'. २-२. ... इन्द्र मूको. ३. यस्तयः मूको. ४. कर्म मूको. ५. 'यन्ति मूको.

६-६. नास्ति मूको.

वेङ्कट० तव एव इन्द्र! प्रणयनेषु यजमानानाम् प्रशस्तिः भवति अद्रिवः।। यज्ञः तव प्रणीतिषु एव 'अत्यन्तं तान्तैः सेवितव्यो'† भवति ॥ २२ ॥

आ न इन्द्र महीमिषं पुरं न दर्षि गोमतीम् । उत प्रजां सुवीर्यम् ॥ २३ ॥

आ । नः । इन्द्र । महीम् । इषम् । पुरम् । न । दर्षि । गोमतीम् । उत । प्रजाम् । सुवीर्यम् ॥

वेङ्कट० आभिमुख्येन विदारय अस्माकम् इन्द्र! महद् अन्नं त्वयि स्थितं विवृतद्वारम् पुरम् इव पशुमतीम् । अपि च प्रजाम् सुवीर्यम् च प्रयच्छेति ॥ २३ ॥

'उत त्यदाश्वर्य्यं यदिन्द्र नाहुषीष्वा' । अग्रे विक्षु प्रदीदयत् ॥ २४ ॥

उत । त्यत् । आशुऽअश्वर्य्यम् । यत् । इन्द्र । नाहुषीषु । आ । अग्रे । विक्षु । प्रदीदयत् ॥ २४ ॥

वेङ्कट० अपि च तत् आश्वर्य्यम् 'अश्ववृन्दम् आशु, यत् इदम्' इन्द्र! नहुषस्य स्वभूतासु विक्षु स्थितम्, तच्च आत् अकर्षीदिति । अग्रे प्रकर्षेण दीप्तं भवति । ॥ २४ ॥

अभि व्रजं न तन्निषे सूर उपाकचक्षसम् । यदिन्द्र मृळयासि नः ॥ २५ ॥

अभि । व्रजम् । न । तन्निषे । सूरः । उपाकऽचक्षसम् । यत् । इन्द्र । मृळयासि । नः ॥ २५ ॥

वेङ्कट० न' अभि तनोषि' व्रजम् गवां सरणशीलः त्वम्' उपाकचक्षसम् । 'उपाके' (निघ ३, १६) इत्यन्तिक्राम । अन्तिके दर्शनं यस्य । अस्मत्समीपे न वितनोषि, यदि इन्द्र! अस्मान् सुखयसि ॥ २५ ॥

“इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये त्रयोदशो वर्गः” ॥

यदङ्ग तविषीयस इन्द्र प्रराजसि क्षितीः । महां अपार ओजसा ॥ २६ ॥

यत् । अङ्ग । तविषीऽयसे । इन्द्र । प्रराजसि । क्षितीः । महान् । अपारः । ओजसा ॥ २६ ॥

वेङ्कट० यत् अङ्ग इन्द्र! त्वं बलमिच्छसि, यस्माच्च प्रकर्षेण राजयसि मनुष्यान् महान् अपर्यन्तः बलेन । उत्तरत्र सम्बन्धः ॥ २६ ॥

तं त्वा हविष्मतीर्विश उप ब्रुवत ऊतये । उरुज्रयसमिन्दुभिः ॥ २७ ॥

तम् । त्वा । हविष्मतीः । विशः । उप । ब्रुवते । ऊतये । उरुऽज्रयसम् । इन्दुऽभिः ॥ २७ ॥

वेङ्कट० निगदव्याख्याता । तस्माद् बहुवेगम् उपस्तुवन्तीति ॥ २७ ॥

उपह्वरे गिरीणां संगथे च नदीनाम् । धिया विप्रो अजायत ॥ २८ ॥

१-१. अन्तान्ते सेवितो मूको. † < वि ✓ तम् इति वैप १, २८४३. २-२. तु. ऋ ५, ७, १०; ६, ४६, ७.

३-३. च वृन्दं अ शुं यदि तम् मूको. ४. सा. संग्रथये नेति. ५. 'नोति मूको. ६. तम् मूको.

७-७. नास्ति मूको.

उपऽहरे । गिरीणाम् । समुऽग्रे । च । नदीनाम् । धिया । विप्रः । अजायत ॥ २८ ॥

वेङ्कट० समीपे पर्वतानां सङ्गमे च नदीनाम् कर्मणा हेतुना मेधावी इन्द्रः प्रादुर्भवति ॥ २८ ॥

अतः समुद्रमुद्रतश्चिकित्वाँ अत्र पश्यति । यतो विपान एजति ॥ २९ ॥

अतः । समुद्रम् । उत्सवतः । चिकित्वान् । अत्र । पश्यति । यतः । विपानः । एजति ॥ २९ ॥

वेङ्कट० अतः उद्रतः स्वर्गाद् अमुष्मात् प्राशः अत्र पश्यति अन्तरिक्षम्, यतः स्तूयमानः जानन् वा देवः चलति ॥ २९ ॥

आदित् प्रत्नस्य रेतसो ज्योतिष्पश्यन्ति वासरम् । पुरो यदिध्यते दिवा ॥ ३० ॥

आत् । इत् । प्रत्नस्य । रेतसः । ज्योतिः । पश्यन्ति । वासरम् । पुरः । यत् । इध्यते । दिवा ॥ ३० ॥

वेङ्कट० अनन्तरमेव प्रत्नस्य उदकस्य सम्बन्धि ज्योतिः पश्यन्ति वासयितृ, यदा इन्द्रः परस्तात् सम इध्यते आदित्येन अन्तरिक्षस्थानः ॥ ३० ॥

इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये चतुर्दशो वर्गः ॥

कण्वांस इन्द्र ते मतिं विश्वे वर्धन्ति पौंस्यम् । उतो शविष्ठ वृण्यम् ॥ ३१ ॥

कण्वांसः । इन्द्र । ते । मतिम् । विश्वे । वर्धन्ति । पौंस्यम् । उतो इति । शविष्ठ । वृण्यम् ॥ ३१ ॥

वेङ्कट० कण्वासः इन्द्र ! ते सुमतिम् विश्वे वर्धयन्ति पौंस्यम् च, अपि च हे बलवत्तर ! वृण्यम् ॥ ३१ ॥

इमां मे इन्द्र सुष्टुतिं जुषस्व प्र सु मामव । उत प्र वर्धया मतिम् ॥ ३२ ॥

इमाम् । मे । इन्द्र । सुऽस्तुतिम् । जुषस्व । प्र । सु । माम् । अव । उत । प्र । वर्धय । मतिम् ॥ ३२ ॥

वेङ्कट० इमाम् मे इन्द्र ! सुष्टुतिम् सेवस्व । प्रकर्षेण सुष्टु माम् रक्ष । अपि च वर्धय स्तोतारम् ॥ ३२ ॥

उत ब्रह्मण्या वयं तुभ्यं प्रवृद्ध वज्रिवः । विप्रा अतक्ष्म जिविसे ॥ ३३ ॥

उत । ब्रह्मण्या । वयम् । तुभ्यम् । प्रऽवृद्ध । वज्रिवः । विप्राः । अतक्ष्म । जिविसे ॥ ३३ ॥

वेङ्कट० अपि च ब्रह्माणि वयम् तुभ्यम् हे प्रवृद्ध ! वज्रिन् ! मेधाविनः संस्कृतवन्तः जीवनाय ॥ ३३ ॥

अभि कण्वा अनूषतापो न प्रवता यतीः । इन्द्रं वनन्वती मतिः ॥ ३४ ॥

अभि । कण्वाः । अनुषत । आपः । न । प्रऽवतो । यतीः । इन्द्रम् । वनन्ऽवती । मतिः ॥ ३४ ॥

वेङ्कट० अभि अस्तुवन् कण्वाः इन्द्रम् आपः इव प्रवणेन गच्छन्त्यः । इन्द्रम् प्रविभजन्ती(?)^१
स्तुतिः भवति ॥ ३४ ॥

इन्द्रमुक्तयानि वावृधुः समुद्रमिव सिन्धवः । अनुत्तमन्युमजरम् ॥ ३५ ॥

इन्द्रम् । उक्तयानि । ववृधुः । समुद्रम् इव । सिन्धवः । अनुत्तमन्युम् । अजरम् ॥ ३५ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा । अनुत्तमन्युः अतिरस्कृतक्रोधः^२ ॥ ३५ ॥

^३इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये पञ्चदशो वर्गः^४ ॥

आ नो याहि परावतो हरिभ्यां हर्यताभ्याम् । इममिन्द्र सुतं पिब ॥ ३६ ॥

आ । नः । याहि । पराऽवतः । हरिभ्याम् । हर्यताभ्याम् । इमम् । इन्द्र । सुतम् । पिब ॥ ३६ ॥

वेङ्कट० आ याहि अस्मान् दूराद् अथाभ्याम् कमनीयाभ्याम् । इमम् इन्द्र । सुतम् पिब । हर्षतिः
प्रेप्साकर्मेति ॥ ३६ ॥

त्वामिद् वृत्रहन्तम् जनांसो वृक्तवर्हिषः । हवन्ते वाजसातये ॥ ३७ ॥

त्वाम् । इत् । वृत्रहन्ऽतम् । जनांसः । वृक्तवर्हिषः । हवन्ते । वाजसातये ॥ ३७ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ३७ ॥

अनु त्वा रोदसी उभे चक्रं न वर्त्येतशम् । अनु सुवानाम् इन्द्रवः ॥ ३८ ॥

अनु । त्वा । रोदसी इति । उभे इति । चक्रम् । न । वर्ति । एतशम् । अनु । सुवानासः । इन्द्रवः ॥ ३८ ॥

वेङ्कट० अनुगच्छतः त्वां द्यावापृथिव्यौ उभे, यथा रथचक्रम् अग्रतो गच्छन्तम् अश्वम् अनु वर्तते ।
अनु वर्तन्ते 'अभिपूयमाणाश्च इन्द्रवः'^५ ॥ ३८ ॥

मन्दस्वा सु स्वर्णर उतेन्द्र शर्यणावति । मत्स्वा विवस्वतो मती ॥ ३९ ॥

मन्दस्व । सु । स्वःऽनरे । उत । इन्द्र । शर्यणाऽवति । मत्स्व । विवस्वतः । मती ॥ ३९ ॥

वेङ्कट० मन्दस्व सुष्ठु स्वर्णरूपे देशे राजनि वा, अपि च इन्द्र ! शर्यणावति । शर्यणावन्नाम^६
कुरुक्षेत्रस्य जघनमध्यस्थं सरः^७ । मत्स्व च विवस्वतः राज्ञः स्तुत्या ॥ ३९ ॥

वावृधान उप द्यवि वृषा वज्र्यरोरवीत् । वृत्रहा सौमपातमः ॥ ४० ॥

१. प्रति भवन्ती मूको; सम्भजनवती सा. २. उत्तर प्रहित वि^२; उत्तर प्रहितक्रोध आत्मने अ^१.

३-३. नास्ति मूको. ४-४. 'णाच्चेदेव मूको. ५. शर्षपवन्धनाम वि^३; शर्षणवृद्धनाम अ^१. ६. सरे मूको.

वृत्रधानः । उप । यवि । वृषा । वज्री । अरोरवीत् । वृत्रहा । सोमऽपातमः ॥ ४० ॥

वेङ्कट० वर्धमानः उप रोरवीति अन्तरिक्षे वृषा वज्री वृत्रहा अतिशयेन सोमस्य पाता ॥ ४० ॥

‘इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये षोडशो वर्गः’ ॥

ऋषिर्हि पूर्वजा अस्येक ईशान ओजसा । इन्द्रं चोष्क्यसे वसु ॥ ४१ ॥

ऋषिः । हि । पूर्वजाः । अस्ति । एकः । ईशानः । ओजसा । इन्द्रं । चोष्क्यसे । वसु ॥ ४१ ॥

वेङ्कट० द्रष्टा हि सर्वस्य जगतः पूर्वजः त्वं भवसि एकः ईशानः बलेन । स त्वम् इन्द्र ! स्तोतृभ्यः वसु ब्रवीषि ॥ ४१ ॥

अस्माकं त्वा सुताँ उप वीतपृष्ठा अभि प्रयः । शतं वहन्तु हरयः ॥ ४२ ॥

अस्माकम् । त्वा । सुतान् । उप । वीतपृष्ठाः । अभि । प्रयः । शतम् । वहन्तु । हरयः ॥ ४२ ॥

वेङ्कट० अस्माकम् त्वा सुतान् ‘सोमान् उप वहन्तु’ कान्तपृष्ठाः हविलक्षणमज्ञं च अभि शतम् अश्वाः ॥ ४२ ॥

इमां सु पूर्या धियं मधोवृतस्य पिप्पुषीम् । कणा उक्थेन वावृधुः ॥ ४३ ॥

इमाम् । सु । पूर्याम् । धियम् । मधोः । घृतस्य । पिप्पुषीम् । कणाः । उक्थेन । वावृधुः । ४३ ॥

वेङ्कट० इदं कर्म सुष्ठु वर्धयन्ति प्रतनं मधुना घृतेन च पूर्णम् कणाः शस्त्रेण ॥ ४३ ॥

इन्द्रमिद् विमहीनां मेधे वृणीत मर्त्यः । इन्द्रं सनिष्युस्तये ॥ ४४ ॥

इन्द्रम् । इत् । विमहीनाम् । मेधे । वृणीत । मर्त्यः । इन्द्रम् । सनिष्युः । उतये ॥ ४४ ॥

वेङ्कट० इन्द्रम् एव विशिष्टमहत्त्वानां देवानां मध्ये मेधे मर्त्यः वृणीत, इन्द्रमेव सनिमिच्छन् रक्षणार्थम् ॥ ४४ ॥

अर्वाञ्च त्वा पुरुषदुत प्रियमेधस्तुता हरी । सोमपेयाय वक्षतः ॥ ४५ ॥

अर्वाञ्चम् । त्वा । पुरुषदुत् । प्रियमेधस्तुता । हरी इति । सोमपेयाय । वक्षतः ॥ ४५ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ४५ ॥

शतमहं तिरिन्दिरे सहस्रं पर्शवा ददे । राधांसि याद्वानाम् ॥ ४६ ॥

शतम् । अहम् । तिरिन्दिरे । सहस्रम् । पर्शौ । आ । ददे । राधांसि । याद्वानाम् ॥ ४६ ॥

वेङ्कट० कात्यायनः — ‘तृचोऽन्त्यः तिरिन्दिरस्य पार्श्वस्य दानस्तुतिः’ (ऋअ २, ८, ६) इति । शतम्

अहम् तिरिन्दिरे^१ सहस्रम् च पशोः पुत्रे आ ददे प्रत्यगृह्णाम् अन्नानि यदुकुलजातानां मदीयानां पुत्रपौत्राणां भरणार्थम् ॥ ४६ ॥

त्रीणि शतान्यर्वतां सहस्रा दश गोनाम् । ददुष्पञ्चाय साम्ने ॥ ४७ ॥

त्रीणि । शतानि । अर्वताम् । सहस्रा । दश । गोनाम् । ददुः । पञ्चाय । साम्ने ॥ ४७ ॥

वेङ्कट० त्रीणि शतानि अश्वानाम् दश च सहस्राणि गवाम् प्रायच्छन्^२ पञ्चकुलजाताय मह्यं स्तुवते ॥ ४७ ॥

उदानद् ककुहो दिवमुष्ट्राश्चतुर्युजो ददत् । श्रवसा याद्वं जनम् ॥ ४८ ॥

उत् । आनद् । ककुहः । दिवम् । उष्ट्रान् । चतुःस्युजः । ददत् । श्रवसा । याद्वम् । जनम् ॥ ४८ ॥

वेङ्कट० न्याप्नोति^३ उच्छ्रितः दिवम्^४ तिरिन्दिरेः उष्ट्रान् चतुर्युजः^५ प्रायच्छन् अन्नेन च उत् आनद् यदुवंशजम् जनम् इत्यात्मानमाह ॥ ४८ ॥

^६इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये सप्तदशो वर्गः^७ ॥

[७]

^१पुनर्वत्सः काण्व ऋषिः । मरुतो देवता । गायत्री छन्दः^२ ।

प्र यद् वस्त्रिष्टुभमिष्टं मरुतो विप्रो अक्षरत् । वि पर्वतेषु राजथ ॥ १ ॥

प्र । यत् । वः । त्रिःस्तुभम् । इष्टम् । मरुतः । विप्रः । अक्षरत् । वि । पर्वतेषु । राजथ ॥ १ ॥

वेङ्कट० पुनर्वत्सः । यदा प्र अक्षरत् मेधावी युष्माकम् त्रिष्टुभम् इष्टम्, अन्नं त्रिष्टुप्^३ त्रिवृत्युच्छ्रायं^४ हि तत् । 'अभि त्रिजन्मा त्रिवृदन्नम्' (ऋ १, १४०, २) इत्युक्तम् । हे मरुतः ! 'तस्य मेधेषु' वि राजथ तस्य वर्षार्थं प्रादुर्भूताः ॥ १ ॥

यदङ्ग तविषीयवो यामं शुभ्रा अचिध्वम् । नि पर्वता अहासत ॥ २ ॥

यत् । अङ्ग । तविषीऽयवः । यामम् । शुभ्राः । अचिध्वम् । नि । पर्वताः । अहासत ॥ २ ॥

वेङ्कट० यदा क्षिप्रं हे बलमिच्छन्तः ! गमनं हे शोभमानाः ! कुरुथ, तदानीम्^५ पर्वताः नि अहासतः^६ स्वस्मात् स्थानात् निचलन्ति^७ ॥ २ ॥

उदीरयन्त वायुमिर्वाश्रासः पृश्निमातरः । धुक्षन्त पिप्युषीमिष्टम् ॥ ३ ॥

उत् । ईरयन्त । वायुमिः । वाश्रासः । पृश्निऽमातरः । धुक्षन्त । पिप्युषीम् । इष्टम् ॥ ३ ॥

१. तिमिन्दरे मूको. २. प्रयच्छ मूको. ३. उदयान्नो^० अ^१. ४. दीपं मूको. ५. चतुरजः मूको.
६-६. नास्ति मूको. ७. उप. < ✓ स्तुभ् [*उच्छ्राये] इति; त्रिषद मूको. ८. *य मूको.
९-९. मेधावी ... मेधे^० मूको. १०-१०. पर्वतानिहासत अ^१; *निहासत वि^२. ११. न चलन्ति वि^३.

वेङ्कट० उत् गमयन्ति सर्वतः^१ वायुभिः^२ प्रत्यक्षमारुतैः वाशनशीलाः गोमातरः; मरुतः अधुक्षन् लोकस्य प्यायम्^३ उदकम् अन्नं वेति^४ ॥ ३ ॥

वपन्ति मरुतो मिहं प्र वेपयन्ति पर्वतान् । यद् यामं यान्ति वायुभिः ॥ ४ ॥

वपन्ति । मरुतः । मिहम् । प्र । वेपयन्ति । पर्वतान् । यत् । यामम् । यान्ति । वायुभिः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० भूम्यां नि वपन्ति मरुतः वृष्टिम्, प्र वेपयन्ति च मेघान्, यदा यामम्^५ प्राप्नुवन्ति वायुभिः सह^६ ॥ ४ ॥

नि यद् यामाय वो गिरिर्नि सिन्धवो विधर्मणे । महे शुष्माय येमिरे ॥ ५ ॥

नि । यत् । यामाय । वः । गिरिः । नि । सिन्धवः । विधर्मणे । महे । शुष्माय । येमिरे ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यदा नियता भवन्ति युष्माकं गमनाय गिरिः सिन्धवः च विधारकाय गमनाय महते च बलाय विधेयीभूताः । निश्चलास्तिष्ठन्तीत्यर्थः^७ । पूर्वत्र वाक्यसमाप्तिः ॥ ५ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये अष्टादशो वर्गः’ ॥

युष्माँ उ नक्तमूतये युष्मान् दिवा हवामहे । युष्मान् प्रयत्यध्वरे ॥ ६ ॥

युष्मान् । ऊँ इति । नक्तम् । ऊतये । युष्मान् । दिवा । हवामहे । युष्मान् । प्रयति । अध्वरे ॥ ६ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ६ ॥

उदु त्ये अरुणस्त्वश्चित्रा यामेभिरीरते । वाश्रा अधि ण्नुना दिवः ॥ ७ ॥

उत् । ऊँ इति । त्ये । अरुणस्त्वः । चित्राः । यामेभिः । ईरते । वाश्राः । अधि । स्तुना । दिवः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० उत् ईरते अमी मरुतः अरुणरूपाः चित्राः नानाविधस्वरूपाः^८ । यामेभिः वाशनशीलाः अधि सानुना दिवः^९ ॥ ७ ॥

सृजन्ति रश्मिमोजसा पन्थां सूर्याय यातवे । ते भानुभिर्वि तस्थिरे ॥ ८ ॥

सृजन्ति । रश्मिम् । ओजसा । पन्थाम् । सूर्याय । यातवे । ते । भानुभिः । वि । तस्थिरे ॥ ८ ॥

वेङ्कट० पन्थानं सूर्यस्य यातुः ते दीप्तिभिः वितन्वन्ति । रश्मिभिः सूर्यस्य गमनाय मार्गं कुर्वन्तीति ॥ ८ ॥

इमां मे मरुतो गिरिमिमं स्तोममृभुक्षणः । इमं मे वनता हवम् ॥ ९ ॥

१. समुद्रतः वि^२. २. वायुभि वि^३; वायुमभि^४ अ^५. ३. व्याय^६ मूको. ४. तु. ऋ

८, १३, २५; ५४, ७; ९, ६१, १५. ५-५. तु. ऋ १, ३९, ५. ६-६. मेघान्याया^७ मूको. ७-७. नास्ति

अ^८. ८. निश्चलास्तिष्ठन्ती^९ मूको. ९-९. नास्ति मूको. १०. धस्रूपाः मूको. ११-११. तु. ऋ

४, २८, २; या ... शीलादि ... मूको.

इमाम् । मे । मरुतः । गिरम् । इमम् । स्तोमम् । ऋभुक्षुणः । इमम् । मे । वनत । हवम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० इमाम् मे हे मरुतः ! गिरम्, इमम् च साम्नाम् स्तोमम् हे महान्तः ! (तु. निघ ३, ३), इमम् ह्वानम् च भजत ॥ ९ ॥

त्रीणि सरांसि पृश्नयो दुदुहे वज्रिणे मधु । उत्सं कवन्धमुद्रिणम् ॥ १० ॥

त्रीणि । सरांसि । पृश्नयः । दुदुहे । वज्रिणे । मधु । उत्सम् । कवन्धम् । उद्रिणम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० यथा त्रीणि सरांसि पूर्णानि भवन्ति तथा पृश्निपुत्राः इन्द्राय सोममयम् मधु मदुहन्^१ कवन्धम्^२ उत्सम्^३ उदकदानम्^४ उद्रिणम्^५ इत्यन्तरिक्षमाह । वृत्रवधाय । तथा कुर्वन् तथामन्तस्त्रीगच्छतामभीषाणामिति(?) ॥ १० ॥

^१इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये एकोनविंशो वर्गः ॥

मरुतो यद्धं वो दिवः सुम्नायन्तो हवामहे । आ तू न उप गन्तन ॥ ११ ॥

मरुतः । यत् । ह । वः । दिवः । सुम्नायन्तः । हवामहे । आ । तु । नः । उप । गन्तन ॥ ११ ॥

वेङ्कट० मरुतः ! यदा खलु^१ वः दिवः ह्यलोकात्^२ सुखमिच्छन्तः वयम् हवामहे, तदैव क्षिप्रम् आ गच्छत अस्मान् ॥ ११ ॥

यूयं हि ष्ठा सुदानवो रुद्रा ऋभुक्षुणो दमे । उत प्रचेतसो मदे ॥ १२ ॥

यूयम् । हि । स्थ । सुदानवः । रुद्राः । ऋभुक्षुणः । दमे । उत । प्रचेतसः । मदे ॥ १२ ॥

वेङ्कट० भवथ हे शोभनदानाः ! रुद्रपुत्राः ! महान्तः ! यज्ञे, अपि च सुमतयः सोममदे ॥ १२ ॥

आ नो रयिं मदच्युतं पुरुक्षुं विश्वधायसम् । इयर्ता मरुतो दिवः ॥ १३ ॥

आ । नः । रयिम् । मदच्युतम् । पुरुक्षुम् । विश्वधायसम् । इयर्ता । मरुतः । दिवः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० आभिमुख्येन प्रेरयत धनम्^१ मदस्योपस्थापकम् बहुशब्दम् विश्वस्य धारकम् अस्माकं हे मरुतः ! दिवः आहृत्य ॥ १३ ॥

अधीव यद् गिरीणां यामं शुभ्रा अचिध्वम् । सुवानैर्मन्दध्व इन्दुभिः ॥ १४ ॥

अधिऽइव । यत् । गिरीणाम् । यामम् । शुभ्राः । अचिध्वम् । सुवानैः । मन्दध्वे । इन्दुभिः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० उपरि पर्वतानां हे शुभ्राः ! यदा गमनम् कुरुथ, तदानीं 'सूयमानैः सोमैः' मन्दध्वे ॥ १४ ॥

एतावतश्चिदेषां सुम्रं भिक्षेत मर्त्यैः । अदाम्यस्य मन्मभिः ॥ १५ ॥

१. तु. ऋ २ २४, ४. २. तु. ऋ ५, २९, ७; ६, १७, ११. ३-३. कण्वनोत्समुदकदानमुद्रिणम् मूको. † तु. या १०, ४; वैष १, १०८८ n. § तु. या १०, ९; वैष १, ८९३ f. ‡ तु. या १०, १३; वैष १, ८९६. ४-४. नास्ति मूको. ५-५. गोद्युलो^१ वि^२; गोद्युलो^३ अ^४. ६-६. प्रेरय तद्धनं मूको. ७. सूयमानः सोमे मूको. ८. मदध्वे मूको.

एतावतः । चित् । एषाम् । सुम्नम् । भिक्षेत । मर्त्यः । अदाम्यस्य । मन्मऽभिः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० एतावतः पोष्यवर्गस्य शत्रुभिरहिंस्यस्य 'स्तुतिभिः' मर्त्यः सुखम् भिक्षयेत् मरुतां सम्बन्धि ॥ १५ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये विंशो वर्गः^२ ॥

ये द्रप्सा इव रोदसी धमन्त्यनु वृष्टिभिः । उत्सं दुहन्तो अक्षितम् ॥ १६ ॥

ये । द्रप्साऽइव । रोदसी इति । धमन्ति । अनु । वृष्टिभिः । उत्सम् । दुहन्तः । अक्षितम् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० ये मरुतः उदकद्रप्साः इव पतन्तः द्यावापृथिव्यौ अनु धमन्ति वृष्टिभिः शब्दापयन्ति, मेघम् दुहन्तः अक्षीणम् ॥ १६ ॥

उदु स्वानेभिरीरत उदु रथैरुदु वायुभिः । उत् स्तोमैः पृश्निमातरः ॥ १७ ॥

उत् । ऊँ इति । स्वानेभिः । ईरते । उत् । रथैः । उत् । ऊँ इति । वायुभिः । उत् । स्तोमैः । पृश्निमातरः ॥

वेङ्कट० उत् गच्छन्ति शब्दैः उत् रथैः उत् अश्वैः उत् च स्तुतिभिः सह गोमातरः ॥ १७ ॥

येनाव तुर्वशं यदुं येन कण्वं धनस्पृतम् । राये सु तस्य धीमहि ॥ १८ ॥

येन । आव । तुर्वशम् । यदुम् । येन । कण्वम् । धनस्पृतम् । राये । सु । तस्य । धीमहि ॥ १८ ॥

वेङ्कट० येन 'ररक्षुः' तुर्वशम्^१ यदुम् मरुद्गणाः, येन च कण्वम् धनस्य स्पृष्टारम्, धनार्थम् वयं मरुतां तच्छब्धैः सुष्ठु धीमहि बुध्यामह इति ॥ १८ ॥

इमा उ वः सुदानवो घृतं न पिप्युषीरिषः । वर्धान् काण्वस्य मन्मभिः ॥ १९ ॥

इमाः । ऊँ इति । वः । सुदानवः । घृतम् । न । पिप्युषीः । इषः । वर्धान् । काण्वस्य । मन्मभिः ॥

वेङ्कट० इमाः एव युष्मान् हे शोभनदानाः ! आज्यम् इव 'वृद्धाः' इषः^१ हवींषि वर्धयन्तु काण्वस्य मन्मभिः स्तुतिभिः सह ॥ १९ ॥

क नूनं सुदानवो मदथा वृक्तवर्हिषः । ब्रह्मा को वः सपर्यति ॥ २० ॥

क । नूनम् । सुदानवः । मदथ । वृक्तवर्हिषः । ब्रह्मा । कः । वः । सपर्यति ॥ २० ॥

वेङ्कट० क सम्प्रति यज्ञे मदथ हे सुदानाः ! स्तीर्णवर्हिषः ! आसनार्थं यजमानैः । कः 'ब्राह्मणः' वः अधुना^२ परिचरति ॥ २० ॥

^१इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये एकविंशो वर्गः^२ ॥

नहि ष्म यद्ध वः पुरा स्तोमैर्भिवृक्तबर्हिषः । शर्धान् ऋतस्य जिन्वथ ॥ २१ ॥

नहि । स्म । यत् । ह । वः । पुरा । स्तोमैर्भिः । वृक्तऽवर्हिषः । शर्धान् । ऋतस्य । जिन्वथ ॥ २१ ॥

वेङ्कट० न खलु स्म तद् इदानीं भवति, यत् खलु यूयं पूर्वस्मिन् काले स्तोमैः हे वृक्तबर्हिषः !
उत्साहान् सत्यभूतस्य यजमानस्य प्रीणयथ ॥ २१ ॥

समु त्ये महतीरपः सं क्षोणी समु सूर्यम् । सं वज्रं पर्वशो दधुः ॥ २२ ॥

सम् । ऊँ इति । त्ये । महतीः । अपः । सम् । क्षोणी इति । सम् । ऊँ इति । सूर्यम् । सम् । वज्रम् । पर्वशः । दधुः ॥

वेङ्कट० सम् दधुः ते महद् अन्तरिक्षम् (तु. निघ २, ३), सम्^१ 'द्यावापृथिवी, सम् सूर्यम्^२ ।
सम् दधुः वज्रम् चेन्द्रायुधम् पर्वशः^३ ॥ २२ ॥

वि वृत्रं पर्वशो ययुर्वि पर्वतां अराजिनः । चक्राणा वृष्णि पौंस्यम् ॥ २३ ॥

वि । वृत्रम् । पर्वशः । ययुः । वि । पर्वतान् । अराजिनः । चक्राणाः । वृष्णि । पौंस्यम् ॥ २३ ॥

वेङ्कट० वि ययुः वृत्रम् असुरम् पर्वशः (तु. ऋ ८, ६, १३) । यातिर्वधकर्मसु (तु. निघ २, १९)
पठितः । अपि च मेघान् ईश्वरवर्जितान् कुर्वाणाः वर्षणशीलम् बलम्^४ ॥ २३ ॥

अनु त्रितस्य युध्यतः शुष्ममावन्नत क्रतुम् । अन्विन्द्रं वृत्रतूर्ये ॥ २४ ॥

अनु । त्रितस्य । युध्यतः । शुष्मम् । आवन् । उत । क्रतुम् । अनु । इन्द्रम् । वृत्रतूर्ये ॥ २४ ॥

वेङ्कट० अनु अरक्षन् मरुतः त्रितस्य^५ बलम् युध्यतः, अपि च प्रज्ञानम् । एतदेवाह — अनु अरक्षन्^६
इन्द्रम् 'वृत्रवधार्थे सङ्ग्रामे' इति ॥ २४ ॥

विद्युद्धस्ता अभिद्यवः शिप्राः शीर्षन् हिरण्ययीः । शुभ्रा व्यञ्जत श्रिये ॥ २५ ॥

विद्युत्सहस्ताः । अभिद्यवः । शिप्राः । शीर्षन् । हिरण्ययीः । शुभ्राः । वि । अञ्जत । श्रिये ॥ २५ ॥

वेङ्कट० विद्योतमानहस्ताः अभिगतदीप्तयः तेषाम् शीर्षन् हिरण्यमयः शिप्राः भवन्ति शिरस्त्राणानि
(तु. ऋ ५, ५४, ११) । शोभमानाः मरुतः अर्थम् आभरणैः^७ अङ्गानि वि अजत । 'चित्त्रैरङ्गिभिर्वपुषे'
(ऋ १, ६४, ४) इत्युक्तम् ॥ २५ ॥

'इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये द्वाविंशो वर्गः' ॥

उशना यत् परावत उक्ष्णो रन्ध्रमयातन । द्यौर्न चक्रदत् भिया ॥ २६ ॥

उशना । यत् । परावतः । उक्ष्णः । रन्ध्रम् । अयातन । द्यौः । न । चक्रदत् । भिया ॥ २६ ॥

१. नास्ति अ^१. २. 'द्यावा ... सू' वि^२. ३. वर्षशः मूको. ४. चलं मूको. ५-७. अन् रि-
क्षस्थान. येन्द्रस्य वि^३; अन्वक्षरन्ति-स्थानस्येन्द्रस्य अ^४. ६. अक्षरन् मूको. ७-९. पुत्रवधः ... मूको.
८. मिथयम् मूको. ९-९ नास्ति मूको.

वेङ्कट० उशना यूयं च हे मरुतः! शुष्णासुरवधार्थं यदा मेघस्य द्वारम् दूरात् अयातन^१
अन्तर्वर्तमानं^२ तं हन्तुम्^३, तदा शौः इव स शुष्णः अक्रन्दीत् भयेन ॥ २६ ॥

आ नो मखस्य^४ दावनेऽश्वैर्हिरण्यपाणिभिः । देवांसु उप^५ गन्तन ॥ २७ ॥

आ । नः । मखस्य^४ । दावने^५ । अश्वैः^६ । हिरण्यपाणिभिः^७ । देवांसः^८ । उप^५ । गन्तन ॥ २७ ॥

वेङ्कट० उप आ गच्छत अस्मान् धनस्य दानाय^९ अश्वैः हिरण्यपाणिभिः हे देवाः! ॥ २७ ॥

यदेषां पृषती रथे प्रष्टिर्वहति रोहितः । यान्ति शुभ्रा रिणन्नपः ॥ २८ ॥

यत् । एषाम् । पृषतीः^१ । रथे^२ । प्रष्टिः^३ । वहति^४ । रोहितः^५ । यान्ति^६ । शुभ्राः^७ । रिणन्^८ । अपः^९ ॥ २८ ॥

वेङ्कट० यत् एषाम् पृषतीः^१ रोहितः च बहवाः रथे प्रष्टिः च सुयुक्तः वहति प्रापयति^२ युनक्ति,
तदा यान्ति शोभमानाः प्रेरयन्ति उदकानि च ॥ २८ ॥

सुषोमे शर्यणावत्यार्जिके पस्त्यावति । ययुर्निचक्रया नरः ॥ २९ ॥

सुऽसोमे । शर्यणावति^१ । आर्जिके^२ । पस्त्यावति^३ । ययुः^४ । निऽचक्रया^५ । नरः^६ ॥ २९ ॥

वेङ्कट० सुषोमो नाम देशो यत्र सुषोमा नदी, तत्र शर्यणावति^१ च 'तथा आर्जिके' च पस्त्यावति
च मरुतो यान्ति । निचक्रा नाम पुरी, तथा सुषोमादिषु गच्छन्ति मार्गस्थितया । यद्वा
नियमितचक्रया सेनया सह यान्तीति ॥ २९ ॥

कदा गच्छाथ मरुत इत्या विप्रं हवमानम् । माडीकेभिर्नाधमानम् ॥ ३० ॥

कदा । गच्छाथ^१ । मरुतः^२ । इत्या^३ । विप्रम्^४ । हवमानम्^५ । माडीकेभिः^६ । नाधमानम्^७ ॥ ३० ॥

वेङ्कट० कदा गच्छाथ हे मरुतः! इत्थम् विप्रम् हवमानम् सुखकरैर्धनैः सह याचमानम् ॥ ३० ॥

‘इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये त्रयोविंशो वर्गः’ ॥

कद्धं नूनं कधप्रियो यदिन्द्रमर्जहातन । को वः सखित्व ओहते ॥ ३१ ॥

कत् । ह । नूनम्^१ । कधप्रियः^२ । यत् । इन्द्रम्^३ । अर्जहातन^४ । कः^५ । वः^६ । सखित्वे^७ । ओहते^८ ॥ ३१ ॥

वेङ्कट० कदा खलु यूयं हे स्तोत्रप्रियः!^१ स कालो भवति, यस्मिन् यूयम् इन्द्रम् परित्यजत ।
सर्वदेन्द्रेण सह वर्तध्वे^२ इति । कः वा युष्मान् अयजमानः सख्ये प्रापयति ॥ ३१ ॥

सहो षु णो वज्रहस्तैः कण्वांसो अग्निं मरुद्भिः । स्तुषे हिरण्यवाशीभिः ॥ ३२ ॥

१. आयतं मूको. २-२. तदन्तुम् मूको. ३. दाता येः मूको. ४. बृहती मूको. ५. याति
तापयं मूको. ६. 'ती वि'. ७-७. तदाजिते मूको. ८-८. नास्ति मूको. ९. स्तोत्रं वि.
१०. वर्त ... मूको.

सहो इति । सु । नः । वज्रहस्तैः । कण्वाःसः । अग्निम् । मरुत्सभिः । स्तुषे । हिरण्यवाशीभिः ॥ ३२ ॥

वेङ्कट० सहैव अस्माकं स्वभूता इमे कण्वाः मरुद्भिः आयुधहस्तैः स्तुवन्ति, तथा चाहमपि हिरण्य-
वाशीभिः मरुद्भिः सहैव अग्निम् स्तौमि । हिरण्यैरलङ्कृतानि आयुधानि भवन्ति मरुताम् ॥ ३२ ॥

ओ षु वृष्णः प्रयज्यूना नव्यसे सुविताय । ववृत्यां चित्रवाजान् ॥ ३३ ॥

ओ इति । सु । वृष्णः । प्रयज्यून । आ । नव्यसे । सुविताय । ववृत्याम् । चित्रवाजान् ॥ ३३ ॥

वेङ्कट० आ ववृत्याम् वर्षितुं प्रकर्षेण यष्ट्यान् नवतराय अभ्युदयाय चित्राञ्जान् ॥ ३३ ॥

गिरयश्चित्रि जिहते पर्शानासो मन्यमानाः । पर्वताश्चित्रि येमिरे ॥ ३४ ॥

गिरयः । चित्र । नि । जिहते । पर्शानासः । मन्यमानाः । पर्वताः । चित्र । नि । येमिरे ॥ ३४ ॥

वेङ्कट० गिरयः पर्शानाः (तु. निघ १, १०) इति मेघनामनी । तत्रैकं नैघण्टुकम् । ते च नि जिहते^१
निर्गच्छन्ति मरुद्भिः अभिगम्यमानाः । तथा शिलोच्चयाश्च नियताः भवन्ति मरुद्भिः मन्यमानाः,
न प्रतिगच्छन्ति ॥ ३४ ॥

आक्षण्यावानो वहन्त्यन्तरिक्षेण पतंतः । धातारः स्तुवते वर्यः ॥ ३५ ॥

आ । अक्षण्यावानः । वहन्ति । अन्तरिक्षेण । पतंतः । धातारः । स्तुवते । वर्यः ॥ ३५ ॥

वेङ्कट० आ गच्छन्ति अक्षण्यावानः^१ । दिवि दिग्भ्यो निर्गत्य विदिशो^२ ये गच्छन्ति ते तथोक्ताः ।
अन्तरिक्षेण पतन्तः । नुमभावश्छान्दसः । स्तुवते मनुष्याय अन्नं ताच्छील्येन दातारः^३ ॥ ३५ ॥

अग्निर्हि जानिं पूर्यश्छन्दो न सूरौ अर्चिषा । ते भानुभिर्वि तंस्थिरे ॥ ३६ ॥

अग्निः । हि । जानिं । पूर्यः । छन्दः । न । सूरः । अर्चिषा । ते । भानुसभिः । वि । तंस्थिरे ॥ ३६ ॥

वेङ्कट० अग्निः हि अजनि निर्मथितः 'पूर्यः छन्दः'^१ इव सूर्यो भवन् तेजसा । अथ तमग्निं जातम्
भानुभिः मरुतः वि स्तारयन्ति ॥ ३६ ॥

^२इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये चतुर्विंशो वर्गः ॥

[८]

^३सध्वंसः काण्व ऋषिः । अश्विनौ देवता । अनुष्टुप् छन्दः^३ ।

आ नो विश्वाभिरुतिभिरश्विना गच्छतं युवम् ।

दद्या हिरण्यवर्तनी पिबतं सोम्यं मधु ॥ १ ॥

१. अग्नीन् वि^२. २. जिहते मूको. ३. आक्ष्णं मूको. ४. निविं अ^१. ५. दार अग्निरिति
मूको. ६-६. पूर्ववच्छविन अ^१; पूर्वच्छन्द वि^२. ७-७. नास्ति मूको.

आ । नः । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः । अश्विना । गच्छतम् । युवम् ।
दत्ता । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी । पिबतम् । सोम्यम् । मधु ॥ १ ॥

वेङ्कट० सध्वंसः । आ गच्छतम् अस्मान् विश्वैः रक्षणैः हे अश्विनौ ! 'युवाम् । आगत्य' च हे दर्शनीयौ !
हिरण्यरथौ पिबतम् सोममयम् अन्नम् ॥ १ ॥

आ नूनं यातमश्विना रथेन सूर्यत्वचा ।
भुजी हिरण्यपेशसा कवी गम्भीरचेतसा ॥ २ ॥

आ । नूनम् । यातम् । अश्विना । रथेन । सूर्यत्वचा ।
भुजी इति । हिरण्यपेशसा । कवी इति । गम्भीरचेतसा ॥ २ ॥

वेङ्कट० आ यातम् इदानीम् अश्विनौ ! 'रथेन सूर्यतेजसा' हे भोजयितारौ ! हिरण्य ... ॥ २ ॥

आ यातं नहुषस्पर्यान्तरिक्षात् सुवृक्तिभिः ।
पिबाथो अश्विना मधु कण्वानां सर्वने सुतम् ॥ ३ ॥

आ । यातम् । नहुषः । परि । आ । अन्तरिक्षात् । सुवृक्तिभिः ।
पिबाथः । अश्विना । मधु । कण्वानाम् । सर्वने । सुतम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० ... श्विनौ ! सोमम् कण्वानाम् यज्ञे सुतम् ॥ ३ ॥

आ नो यातं दिवस्पर्यान्तरिक्षादधप्रिया ।
पुत्रः कण्वस्य वामिह सुषाव सोम्यं मधु ॥ ४ ॥

आ । नः । यातम् । दिवः । परि । आ । अन्तरिक्षात् । अधऽप्रिया ।
पुत्रः । कण्वस्य । वाम् । इह । सुषाव । सोम्यम् । मधु ॥ ४ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ४ ॥

आ नो यातमुपश्रुत्यश्विना सोमपीतये ।
स्वाहा स्तोमस्य वर्धना प्र कवी धीतिभिर्नरा ॥ ५ ॥

आ । नः । यातम् । उपऽश्रुति । अश्विना । सोमपीतये ।
स्वाहा । स्तोमस्य । वर्धना । प्र । कवी इति । धीतिभिः । नरा ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ... पानाय स्वाहाकारं यज्ञम् स्तोमस्य स्तोतुः कर्मभिः हे वर्धयितारौ ! धनानि ॥ ५ ॥

इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये पञ्चविंशो वर्गः ॥

यच्चिद्वि वां पुर ऋषयो जुहुरेऽवसे नरा ।

आ यातमश्विना गंतमुपेमां सुष्टुतिं मम ॥ ६ ॥

यत् । चित् । हि । वाम् । पुरा । ऋषयः । जुहुरे । अवसे । नरा ।

आ । यातम् । अश्विना । आ । गतम् । उप । इमाम् । सुऽस्तुतिम् । मम ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यत् चित् हि वाम् पुरा पूर्वस्मिन्नेव काले ऋषयः आहूतवन्तौ रक्षणाय नराः ! । तथापि अस्मान् आ यातम् अश्विनौ !, उप गच्छतम् 'च मम इमाम्' सुष्टुतिम् ॥ ६ ॥

दिवश्चिद् रोचनादध्या नो गन्तं स्वर्विदा ।

धीभिर्वत्सप्रचेतसा स्तोमैर्भिवनश्रुता ॥ ७ ॥

दिवः । चित् । रोचनात् । अधि । आ । नः । गन्तम् । स्वऽविदा ।

धीभिः । वत्सऽप्रचेतसा । स्तोमैभिः । हवनऽश्रुता ॥ ७ ॥

वेङ्कट० शुलोकाद् रोचनात् आ गच्छतम् अस्मान् हे स्वर्विदौ ! । कर्माणि उद्दिश्य हे वत्सप्रचेतसौ ! वत्सेषु प्रमनसौ तथोक्तौ स्तः मामुद्दिश्य हे ह्वानश्रुतौ ! ॥ ७ ॥

किमन्ये पर्यासितेऽस्मत् स्तोमैभिरश्विना ।

पुत्रः कर्णस्य वामृषिर्गीर्भिर्वत्सो अवीवृधत् ॥ ८ ॥

किम् । अन्ये । परि । आसिते । अस्मत् । स्तोमैभिः । अश्विना ।

पुत्रः । कर्णस्य । वाम् । ऋषिः । गीऽभिः । वत्सः । अवीवृधत् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० किम् अस्मत्तः अन्ये अश्विनौ ! स्तोमैः परि उपविशन्ति । अथ प्रत्यक्षः—कर्णस्य पुत्रः वाम्^२ वत्सः ऋषिः मम भ्राता स्तुतिभिः वर्धयति । वयमेवाश्विनौ स्तुम इति ॥ ८ ॥

आ वां विप्रं इहावसेऽहत् स्तोमैभिरश्विना ।

अरिप्रा वृत्रहन्तमा ता नो भूतं मयोभुवा ॥ ९ ॥

आ । वाम् । विप्रः । इह । अवसे । अहत् । स्तोमैभिः । अश्विना ।

अरिप्रा । वृत्रहन्ऽतमा । ता । नः । भूतम् । मयऽभुवा ॥ ९ ॥

वेङ्कट० आ अहत् वाम् विप्रः इह रक्षणार्थम् स्तोमैः अश्विनौ ! । हे अपापौ ! अतिशयेन शत्रूणां हन्तारौ ! तौ अस्माकं भवतम् सुखस्य भावयितारौ ॥ ९ ॥

आ यद् वां योषणा रथमतिष्ठद् वाजिनीवसू ।

विश्वान्यश्विना युवं प्र धीतान्यगच्छतम् ॥ १० ॥

आ । यत् । वाम् । योषणा । रथम् । अतिष्ठत् । वाजिनीवसू इति वाजिनीवसू ।
विश्वानि । अश्विना । युवम् । प्र । धीतानि । अगच्छतम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० हे अन्नवधनौ! आ अतिष्ठत् यदा^१ युवयोः रथम् सूर्यस्य दुहिता, तदानीम् विश्वानि
चिन्तितानि अश्विनौ! युवाम् प्र अगच्छतम् ॥ १० ॥

^१इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये षड्विंशो वर्गः^२ ॥

अतः सहस्रानिर्णिजा रथेना यातमश्विना ।

वत्सो वां मधुमद् वचोऽशंसीत् काव्यः कविः ॥ ११ ॥

अतः । सहस्रानिर्णिजा । रथेन । आ । यातम् । अश्विना ।
वत्सः । वाम् । मधुमत् । वचः । अशंसीत् । काव्यः । कविः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० अस्मात्कारणात् रथेन आ गच्छतम् सहस्ररूपेण अश्विनौ!, यतः 'वत्सः वाम्' 'मधुमत्
वचः'^१ अशंसीत् कवेः पुत्रः स्वयं त्वत्^२ कविः ॥ ११ ॥

पुरुमन्द्रा पुरुवसू मनोतरा रयीणाम् ।

स्तोमं मे अश्विनाविममभि वह्नी अनुषाताम् ॥ १२ ॥

पुरुमन्द्रा । पुरुवसू इति पुरुवसू । मनोतरा । रयीणाम् ।
स्तोमम् । मे । अश्विनौ । इमम् । अभि । वह्नी इति । अनुषाताम् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० बहुसोमौ बहुधनौ निर्मातारौ धनानाम् स्तोमम् मे अश्विनौ इमम् अभि अनुषाताम् वोढारौ ।
अभिष्टवोऽभिनवः । 'सुष्ठु स त्वया' स्तुत^१ इति ॥ १२ ॥

आ नो विश्वान्यश्विना धत्तं राधांस्यहया ।

कृतं न ऋत्विर्वावतो मा नो रीरधतं निदे ॥ १३ ॥

आ । नः । विश्वानि । अश्विना । धत्तम् । राधांसि । अहया ।
कृतम् । नः । ऋत्विर्वावतः । मा । नः । रीरधतम् । निदे ॥ १३ ॥

वेङ्कट० 'आ धत्तम्' नः विश्वानि अन्नानि अश्विनौ! अनवनतौ उच्छ्रितवदनौ । कुरुतम् अस्मान्
प्राप्तुकामान् आयुष्मतः । मा अस्मान् वशी कुरुतम् निन्दित्रे शत्रवे ॥ १३ ॥

१. अन्नध^१ मूको. २. यथा मूको. ३-३. नारित मूको. ४-४. वद्धो वा मूको. ५-५. मधुवचः
अ^१. ६. समुच्चये निपातस्तु द्र. (तु. या १, ९); तव अ^१. ७-७. सुष्ठुसस्त्वया अ^१. ८. स्तुतम् मूको.
९-९. अशत्त मूको.

यन्नासत्या परावति यद् वा स्थो अध्यम्बरे ।

अतः सहस्रनिर्णिजा रथेना यातमश्विना ॥ १४ ॥

यत् । नासत्या । परावति । यद् । वा । स्थः । अधि । अम्बरे ।

अतः । सहस्रनिर्णिजा । रथेन । आ । यातम् । अश्विना ॥ १४ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ १४ ॥

यो वा नासत्यावृषिर्गीर्भिवत्सो अवीवृधत् ।

तस्मै सहस्रनिर्णिजमिषं धत्तं घृतश्चुतम् ॥ १५ ॥

यः । वाम् । नासत्यौ । ऋषिः । गीः । ऽभिः । वत्सः । अवीवृधत् ।

तस्मै । सहस्रनिर्णिजम् । इषम् । धत्तम् । घृतश्चुतम् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ १५ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्यायं सप्तविंशो वर्गः’ ॥

प्रास्मा ऊर्जं घृतश्चुतमश्विना यच्छतं युवम् ।

यो वा सुम्नाय तुष्टवद् वसूयाद् दानुनस्पती ॥ १६ ॥

प्र । अस्मै । ऊर्जम् । घृतश्चुतम् । अश्विना । यच्छतम् । युवम् ।

यः । वाम् । सुम्नाय । तुष्टवद् । वसूयात् । दानुनः । पती इति ॥ १६ ॥

वेङ्कट० ‘प्र यच्छतम्’ अस्मै अन्नम् आज्यसिक्तम् सत्, आज्यसिक्तं क्षरति, अश्विनौ! युवाम् । यः वाम् सुम्नाय अस्तौत् धनमिच्छन् हे दानस्य स्वामिनौ! ॥ १६ ॥

आ नो गन्तं रिशादसेमं स्तोमं पुरुभुजा ।

कृतं नः सुश्रियो नरेमा दातमभिष्टये ॥ १७ ॥

आ । नः । गन्तम् । रिशादसा । इमम् । स्तोमम् । पुरुभुजा ।

कृतम् । नः । सुश्रियः । नरा । इमा । दातम् । अभिष्टये ॥ १७ ॥

वेङ्कट० आ गच्छतम् अस्माकं हे रिशातामसितारौ! इमम् स्तोमम् बहुभोजनौ! कुरुतं चास्मान् सुश्रीकान् नरौ! इमानि च धनानि दत्तम् अभीच्छतेऽस्मै ॥ १७ ॥

आ वां विश्वाभिरुतिभिः प्रियमेधा अहूषत ।

राजन्तावध्वराणामश्विना यामहूतिषु ॥ १८ ॥

आ । वाम् । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः । प्रियऽमेधाः । अद्भुषत् ।
राजन्तौ । अध्वराणाम् । अश्विना । यामऽहूतिषु ॥ १८ ॥

वेङ्कट० आहूतवन्तः वाम् विश्वाभिः ऊतिभिः स्तुतिभिः^१ प्रियमेधकुले जाताः, प्रियमेधो नाम
काण्वपुत्रः, ईशानौ यज्ञानाम् हे अश्विनौ ! यामाऽऽह्वानेषु भवतोरगमनार्थेषु ह्वानेषु ॥ १८ ॥

आ नो गन्तं मयोभुवाश्विना शंभुवा युवम् ।
यो वा विपन्यू धीतिभिर्गीर्भिर्वत्सो अवीवृधत् ॥ १९ ॥

आ । नः । गन्तम् । मयऽभुवा । अश्विना । शम्भुवा । युवम् ।
यः । वाम् । विपन्यू इति । धीतिभिः । गीऽभिः । वत्सः । अवीवृधत् ॥ १९ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा । अस्मान् आ गच्छतम् इमं च वत्सम्, यः हे स्तुतिकामौ ! युवां कर्मभिः
स्तुतिभिश्च वर्धयति ॥ १९ ॥

याभिः कण्वं मेधातिथिं याभिर्वशं दशत्रजम् ।
याभिर्गोशर्यमावतं ताभिर्नोऽवतं नरा ॥ २० ॥

याभिः । कण्वम् । मेधऽअतिथिम् । याभिः । वशम् । दशत्रजम् ।
याभिः । गोशर्यम् । आवतम् । ताभिः । नः । अवतम् । नरा ॥ २० ॥

वेङ्कट० याभिः एतान् अरक्षतम्, ताभिः अस्मान् अभिरक्षतम् । ^१गोशर्यम् स्यूमरदिममित्याहुः^२ ॥ २० ॥
^३इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये अष्टाविंशो वर्गः^३ ॥

याभिर्नरा त्रसदस्युमावतं कृत्व्ये धनै ।
ताभिः प्वशस्माँ अश्विना प्रावतं वाजसातये ॥ २१ ॥

याभिः । नरा । त्रसदस्युम् । आवतम् । कृत्व्ये । धनै ।
ताभिः । सु । अस्मान् । अश्विना । प्र । अवतम् । वाजसातये ॥ २१ ॥

वेङ्कट० याभिः ऊतिभिः हे नरौ ! त्रसदस्युम्^४ आवतम् कर्तव्ये धने, ताभिः सुष्ठु अस्मान्
अश्विनौ ! प्र रक्षतम् अन्नलाभाय ॥ २१ ॥

प्र वां स्तोमाः सुवृक्तयो गिरौ वर्धन्त्वश्विना ।
पुरुत्रा वृत्रहन्तमा ता नो भूतं पुरुस्पृहा ॥ २२ ॥

प्र । वाम् । स्तोमाः । सुवृक्तयः । गिरैः । वर्धन्तु । अश्विना ।
पुरुत्रा । वृत्रहन्तमा । ता । नः । भूतम् । पुरुस्पृहा ॥ २२ ॥

१. हेतिभिः मूको. २-२. °शय्यस्यूम्° मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४ सद° मूको.

वेङ्कट० 'प्रवृद्धौ कुर्वन्तु वाम्' रतोमाः सुप्रवृत्ताः केवलाः गिरः च अश्विनौ ! हे बहूनां त्रातारौ !
अतिशयेन वृत्रस्य हन्तारौ ! तौ अस्माकं भवतम् बहूनां स्पृहणीयौ ॥ २२ ॥

त्रीणि पदान्यश्विनोराविः सान्ति गुहा परः ।

कवी ऋतस्य पतमभिरर्वाग्जीवेभ्यस्परि ॥ २३ ॥

त्रीणि । पदानि । अश्विनोः । अविः । सन्ति । गुहा । परः ।

कवी इति । ऋतस्य । पतमभिः । अर्वाक् । जीवेभ्यः । परि ॥ २३ ॥

वेङ्कट० त्रयः अंशाः अश्विनोः अविः भवन्ति । 'द्यावापृथिवीरूपेण इमे अश्विना' (तु. माश ४, १, ५, १६)
इति ब्राह्मणम् । परस्तात्स्थितोऽशो गुहायां भवति । तौ कवी सर्वानन्यान् जीवानपहाय
अर्वाक् आगच्छतम् ऋतस्य पतनैः सह उदकानि पातयन्ताविति ॥ २३ ॥

^१इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये एकोनविंशो वर्गः^१ ॥

[९]

^२शशकर्णः काण्व ऋविः । अश्विनौ देवता । अनुष्टुप् छन्दः, प्रथमाचतुर्थीषष्ठीचतुर्दशीपञ्चदश्यो
बृहत्स्यः, द्वितीयानृतीयाविंशेकविंशयो गायत्र्यः, पञ्चमी ककुप्, दशमी त्रिष्टुप्,
एकादशी विराट्, द्वादशी जगती^१ ।

आ नूनमश्विना युवं वत्सस्य गन्तमवसे ।

प्रास्मै यच्छतमवृकं पृथु च्छर्दियुतं या अरातयः ॥ १ ॥

आ । नूनम् । अश्विना । युवम् । वत्सस्य । गन्तम् । अवसे ।

प्र । अस्मै । यच्छतम् । अवृकम् । पृथु । छर्दिः । युयुतम् । याः । अरातयः ॥-१ ॥

वेङ्कट० शशकर्णः । आ गच्छतम् इदानीम् अश्विनौ ! युवाम् अस्य वत्सस्य रक्षणाय । प्र^१यच्छतम् अस्मै
स्तेनरहितम्^१ विस्तीर्णम् गृहम् । पृथक् कुरुतम् च याः अरातयः प्रजाः ॥ १ ॥

यदन्तरिक्षे यद् दिवि यत् पञ्च मानुषाँ अनु । नृम्णं तद् धत्तमश्विना ॥ २ ॥

यत् । अन्तरिक्षे । यत् । दिवि । यत् । पञ्च । मानुषान् । अनु । नृम्णम् । तत् । धत्तम् । अश्विना ॥ २ ॥

वेङ्कट० यत् अन्तरिक्षादिषु भवति धनम्, तत्^४ अस्मभ्यम् धत्तम् हे अश्विनौ ! ॥ २ ॥

ये वां दंसाँस्यश्विना विप्रांसः परिमामृशुः । एवेत् काण्वस्य बोधतम् ॥ ३ ॥

ये । वाम् । दंसाँसि । अश्विना । विप्रांसः । परिऽममृशुः । एव । इत् । काण्वस्य । बोधतम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० ये युवयोः कर्माणि अश्विनौ ! मेधाविनः परिममृशुः निरूपितवन्तः, तेषामिव काण्वस्य अपि
स्तुतिं बुध्यतम् ॥ ३ ॥

अयं वाँ घर्मो अश्विना स्तोमेन परिं पिच्यते ।

अयं सोमो मधुमान् वाजिनीवसू येन वृत्रं चिकेतथः ॥ ४ ॥

अयम् । वाम् । घर्मः । अश्विना । स्तोमेन । परिं । सिच्यते ।

अयम् । सोमः । मधुमान् । वाजिनीवसू इति वाजिनीवसू । येन । वृत्रम् । चिकेतथः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अयम् वाम् घर्मः अश्विना ! महावीरस्थितः आज्येनेव स्तोमेन परि सिच्यते । अयम् च भवतोः^१ सोमः रसवान् हे^२ अन्नवद्धनौ^३ !, येन हि तेन पुरा वृत्रम् युवाम् चिकेतथः । अथुसोऽभाव-
इष्टान्दसः ॥ ४ ॥

यदप्सु यद् वनस्पतौ यदोषधीषु पुरुदंससा कृतम् ।

तेन माविष्टमश्विना ॥ ५ ॥

यत् । अप्सु । यत् । वनस्पतौ । यत् । ओषधीषु । पुरुदंससा । कृतम् ।

तेन । मा । अविष्टम् । अश्विना ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यत् अन्नं हे पुरुकर्माणौ ! एतेषु भवद्भ्याम् कृतम्, तेन मां रक्षतम् अश्विनौ ! ॥ ५ ॥

^४इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये त्रिंशो वर्गः^५ ॥

यन्नासत्या भुरण्यथो यद् वा देव भिषज्यथः ।

अयं वाँ वृत्सो मतिभिर्न विन्धते हविष्मन्तं हि गच्छथः ॥ ६ ॥

यत् । नासत्या । भुरण्यथः । यत् । वा । देवा । भिषज्यथः ।

अयम् । वाम् । वृत्सः । मतिभिः । न । विन्धते । हविष्मन्तम् । हि । गच्छथः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यद्यपि नासत्यौ ! गच्छथः^६ यत् वा हे देवौ ! भैषज्यं कुरुथः स्तोतृणाम्, तथापि अयम्
वाम् वृत्सः स्तुतिभिः न लभते । विन्दतेर्वर्णान्यत्वं छान्दसम् । 'न विन्धे अस्य सुष्टुतिम्'
(ऋ १, ७, ७) इति मन्त्रः । हविष्मन्तम् हि युवाम् गच्छथः ॥ ६ ॥

आ नूनमश्विनोऋषिः स्तोमं चिकेत वामया ।

आ सोमं मधुमत्तमं घर्मं सिञ्चादथर्वणि ॥ ७ ॥

आ । नूनम् । अश्विनोः । ऋषिः । स्तोमम् । चिकेत । वामया ।

आ । सोमम् । मधुमत्तमम् । घर्मम् । सिञ्चात् । अथर्वणि ॥ ७ ॥

वेङ्कट० आ चिकेत ज्ञापयते तदानीम् अश्विनोः^७ स्तोमम् ऋषिः कल्याण्या वाचा । आ सिञ्चति
सोमम् मधुमत्तमम् घर्मम् च अथर्वणि अग्नौ ॥ ७ ॥

आ नूनं रघुर्वर्तेनि रथं तिष्ठाथो अश्विना ।

आ वां स्तोमा इमे मम नभो न चुच्यवीरत ॥ ८ ॥

आ । नूनम् । रघुर्वर्तेनिम् । रथम् । तिष्ठाथः । अश्विना ।

आ । वाम् । स्तोमाः । इमे । मम । नभः । न । चुच्यवीरत ॥ ८ ॥

वेङ्कट० आ तिष्ठथः इदानीम् रथम् लघुगमनम् अश्विनौ ! । आभिमुख्येन च्यवन्ते युवयोः इमे स्तोमाः यथा आदित्यः (तु. निघ २, १३) दिवः उत्तिष्ठति ॥ ८ ॥

यदद्य वा नासत्योक्थैराचुच्यवीमहि ।

यद् वा वाणीभिरश्विनेवेत् काण्वस्य बोधतम् ॥ ९ ॥

यत् । अद्य । वाम् । नासत्या । उक्थैः । आचुच्यवीमहि ।

यत् । वा । वाणीभिः । अश्विना । एव । इत् । काण्वस्य । बोधतम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० तत् अद्य वाम् नासत्यौ ! शस्त्रैः आच्यावयामः, यत् च केवलाभिः ऋग्भिः^१ अश्विनौ !, एवमेव काण्वस्य शस्त्राणि गिरश्च बुध्यतम् ॥ ९ ॥

यद् वा कक्षीवां उत यद् व्यश्च ऋषिर्यद् वा दीर्घतमा जुहाव ।

पृथी यद् वा वैन्यः सार्दनेष्वेवेदतो अश्विना चेतयेथाम् ॥ १० ॥

यत् । वाम् । कक्षीवान् । उत । यत् । विश्वः । ऋषिः । यत् । वाम् । दीर्घतमाः । जुहाव ।

पृथी । यत् । वाम् । वैन्यः । सार्दनेषु । एव । इत् । अतः । अश्विना । चेतयेथाम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० यथा कक्षीवान्^२ वाम् जुहाव, अपि च 'व्यश्वादिः', यथा वा वेनपुत्रः पृथी वाम्^३ यज्ञेषु । एवमेव अस्मात् कण्वाद् अश्विनौ ! स्तोत्राणि बुध्यतम् ॥ १० ॥

“इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये एकत्रिंशो वर्गः” ॥

यातं छर्दिष्पा उत नः परस्पा भूतं जगत्पा उत नस्तनूपा ।

वर्तिस्तोकाय तर्नयाय यातम् ॥ ११ ॥

यातम् । छर्दिःस्पौ । उत । नः । परःस्पा । भूतम् । जगत्स्पौ । उत । नः । तनूस्पा ।

वर्तिः । तोकाय । तर्नयाय । यातम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० यातम् गृहस्य रक्षकौ, अपि चास्माकं ... .. पौत्रार्थं^४ च मार्गम् यातम् । गृहं वा यातमित्यर्थः^५ ॥ ११ ॥

१. ऋत्विग्भिः सूको. २. वांक्षी वां सूको. ३-३. 'श्वादिमिवैषा वानेन पुत्रपृथिवी सूको.
४-४. नास्ति सूको. ५. स्तोत्रार्थं सूको. ६. 'तमिति वि'.

यदिन्द्रेण सरथं याथो अश्विना यद् वा वायुना भवथः समौकसा ।

यदादित्येभिर्ऋभुभिः सजोषसा यद् वा विष्णोर्विक्रमणेषु तिष्ठथः ॥ १२ ॥

यत् । इन्द्रेण । सऽरथम् । याथः । अश्विना । यत् । वा । वायुना । भवथः । समऽऔकसा ।

यत् । आदित्येभिः । ऋभुभिः । सऽजोषसा । यत् । वा । विष्णोः । विऽक्रमणेषु । तिष्ठथः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० यत् इन्द्रेण एकरथस्थम्^१ याथः अश्विनौ ! । यत् वा वायुना भवथः समाननिवासौ । यत् वा आदित्यैः ऋभुभिः वा सङ्गतौ । यत् वा विष्णोः विक्रमेषु^२ तिष्ठथः । पूर्वत्र सम्बन्धः ॥ १२ ॥

यद्वाश्विनावहं हुवेय वाजसातये ।

यत् पृत्सु तुर्वणे सहस्तच्छ्रेष्ठमश्विनोरवः ॥ १३ ॥

यत् । अद्य । अश्विनौ । अहम् । हुवेय । वाजऽसातये ।

यत् । पृत्सु । तुर्वणे । सहः । तत् । श्रेष्ठम् । अश्विनोः । अवः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० यत् अद्य अहम् अश्विनौ !^१ अजलाभाय हुवेय । ततोऽहम् यत् सङ्ग्रामेषु तरते प्रतियोद्धे अभिभावुकम् रक्षणम् तत् लभेय श्रेष्ठम् अश्विनोः रक्षणम् ॥ १३ ॥

आ नूनं यातमश्विनेमा हव्यानि वां हिता ।

इमे सोमासो अधि तुर्वशे यदाविमे कण्वेषु वामथ ॥ १४ ॥

आ । नूनम् । यातम् । अश्विना । इमा । हव्यानि । वाम् । हिता ।

इमे । सोमासः । अधि । तुर्वशे । यदौ । इमे । कण्वेषु । वाम् । अर्थः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० आ यातम् इदानीम् अश्विनौ ! इमानि हवींषि वाम् विनिहितानि^१ । यथा इमे सोमाः तुर्वशे यदौ^२ निहिताः, तथा इमे सोमाः कण्वेषु च वाम् निहिता इति ॥ १४ ॥

यन्नासत्या पराके अर्वाके अस्ति भेषजम् ।

तेन नूनं विमदाय प्रचेतसा छर्दिर्वत्साय यच्छतम् ॥ १५ ॥

यत् । नासत्या । पराके । अर्वाके । अस्ति । भेषजम् ।

तेन । नूनम् । विऽमदाय । प्रऽचेतसा । छर्दिः । वत्साय । यच्छतम् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० यत् नासत्यौ ! दूरे अन्तिके वा अस्ति भेषजम्, तेन नूनम् विमदाय राज्ञे वत्साय च मम भ्रात्रे सुखम् यच्छतम्^३ हे सुमती ! ॥ १५ ॥

‘इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये द्वात्रिंशो वर्गः’ ॥

१. एकरथस्थं मूको.; क्वि. द्व. २. विचक्रं मूको. ३. नौ अथ मूको. ४. यः मूको.

५. निविहिं मूको. ६. यः वि. ७. यच्छत मूको. ८-८. नास्ति मूको.

अ॒भु॒त्स्यु॒ प्र दे॒व्या सा॒कं वा॒चाहम॒श्विनोः ।

व्या॒वर्दे॒व्या म॒तिं वि रा॒तिं म॒र्त्येभ्यः ॥ १६ ॥

अभु॒त्सि । ऊँ इति । प्र । दे॒व्या । सा॒कम् । वा॒चा । अ॒हम् । अ॒श्विनोः ।

वि । आ॒वः । दे॒वि । आ । म॒तिम् । वि । रा॒तिम् । म॒र्त्येभ्यः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० प्रबुद्धोऽस्मि अहम् देव्या वाचा सह अश्विनोः । स्तुवन्नेव अश्विनौ अहं प्रबुद्धोऽस्मि । तां वाचमाह—हे देवि ! त्वमश्विनौ स्तुवती तयोः सुमतिम् । व्याविः आङ्पूर्वो ण्यर्थः । वि गमयसि^१ । तथा वि गमयसि च तयोर्दानम् मर्त्येभ्यः । यद्वा उषसः सम्बोधनम् देवि ! इति ॥ १६ ॥

प्र बो॒धयोषो अ॒श्विना प्र दे॒वि सूनृ॒ते महि ।

प्र य॒ज्ञहो॒तरानु॒षक् प्र मदा॑य॒ श्रवो॑ बृ॒हत् ॥ १७ ॥

प्र । बो॒धय॒ । उ॒षः । अ॒श्विना॑ । प्र । दे॒वि । सू॒नृते॒ । महि॒ ।

प्र । य॒ज्ञऽहो॒तः । आ॒नुष॒क् । प्र । मदा॑य॒ । श्रवो॑ । बृ॒हत् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० हे उषः ! अश्विनौ प्र बोधय^२ देवि ! सुशब्दे ! महति ! । हे यज्ञहोतः ! औषसाग्ने ! प्र यच्छ स्तोत्रैः मदाय महद् अन्नम् अनुषक्तम् ॥ १७ ॥

यदु॒षो यासिं भा॒नुना सं सूर्ये॑ण रोच॒से ।

आ हा॒यम॒श्विनो रथो॑ व॒र्तिर्या॑ति नृ॒पाय्य॑म् ॥ १८ ॥

यत् । उ॒षः । यासिं॑ । भा॒नुना॑ । सम् । सू॒र्येण॑ । रोच॒से ।

आ । ह । अ॒यम् । अ॒श्विनोः॑ । रथः॑ । व॒र्तिः । या॒ति । नृ॒पाय्य॑म् ॥ १८ ॥

वेङ्कट० यदा त्वम् हे उषः ! भानुना सह यासि, तदा सूर्येण च सम् रोचसे, तदानीम् आ याति^३ अश्विनोः अयम् रथः वर्तिः^४ यज्ञम्, यत्र नृभिः^५ सोमः पीयते^६ ॥ १८ ॥

यदापी॑तासो अ॒ंशवो गावो॑ न दु॒ह ऊ॒र्धभिः॑ ।

यद् वा वा॒णीरनृ॑षत् प्र दे॒व्यन्तो॑ अ॒श्विना॑ ॥ १९ ॥

यत् । आ॒पी॒तासः॑ । अ॒ंशवः॑ । गा॒वो । न । दु॒हे । ऊ॒र्धभिः॑ ।

यत् । वा । वा॒णीः । अनृ॑षत् । प्र । दे॒व्यन्तोः॑ । अ॒श्विना॑ ॥ १९ ॥

वेङ्कट० यदा रसेन^७ आपीताः अंशवः स्वरसं दुहन्ति गावः इव पयः ऊर्धभिः, यदा^८ वाणीः प्र स्तुवन्ति देवौ अश्विनौ इच्छन्तः । पूर्वत्र सम्बन्धः ॥ १९ ॥

१. = त्वरयसि । २. 'धयन् मूको. ३-३. 'नेऽन्तारथे रथो पतिः मूको. ४-४. सोमपीतये अं.

५. रक्षसे अं; राक्षसे वि^२. ६. यथा अं.

प्र द्युम्नाय प्र शर्वसे प्र नृषाद्याय शर्मणे । प्र दक्षाय प्रचेतसा ॥ २० ॥

प्र । द्युम्नाय । प्र । शर्वसे । प्र । नृषाद्याय । शर्मणे । प्र । दक्षाय । प्र । प्रचेतसा ॥ २० ॥

वेङ्कट० प्र स्तुवति अत्राय प्र च शर्वसे प्र च शत्रूणामभिनित्रे गृहाय 'प्र च बलाय' हे सुमती ! ॥ २० ॥

यन्नूनं धीभिरश्विना पितुर्योना निषीदथः । यद् वा सुमेभिरुक्थ्या ॥ २१ ॥

यत् । नूनम् । धीभिः । अश्विना । पितुः । योना । निषीदथः । यत् । वा । सुमेभिः । उक्थ्या ॥ २१ ॥

वेङ्कट० यत् इदानीम् हे अश्विनौ ! पितुः आदित्यस्य येनौ दिवि निषीदथः कर्मभिर्हेतुभिः तत्र कानिचित्कर्मणि कर्तुम्, यत् वा सुखान्यनुभवितुम् । अथापि भवन्तौ रथे आयातम् प्रशस्यौ ! ॥ २१ ॥

“इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये त्रयास्त्रिंशो वर्गः” ॥

[१०]

‘प्रगाथो घोरः काण्व ऋषिः । अश्विनौ देवता । आद्या बृहती, द्वितीया मध्येज्योतिः, तृतीया अनुष्टुप्, चतुर्थी आस्तारपङ्क्तिः, पञ्चमीषष्ठ्यौ प्रगाथः (= पञ्चमी बृहती, षष्ठी सतोबृहती)² ।

यत् स्थो दीर्घप्रसन्ननि यद् वादो रोचने दिवः ।

यद् वा समुद्रे अध्याकृते गृहेऽत आ यातमश्विना ॥ १ ॥

यत् । स्थः । दीर्घप्रसन्ननि । यत् । वा । अदः । रोचने । दिवः ।

यत् । वा । समुद्रे । अधि । आऽकृते । गृहे । अतः । आ । यातम् । अश्विना ॥ १ ॥

वेङ्कट प्रगाथः¹ । यदि भवथः² युवां दीर्घतरयज्ञगृहे यजमाने, यत् वा अमुष्मिन् आदित्यस्य रोचने लोके, यत् वा अन्तरिक्षे (तु. निघ १, ३), युवयोर्निवासार्थम् आकृते गृहे आ यातम् हे अश्विनौ ! ॥ १ ॥

यद् वा यज्ञं मनवे संमिमिक्षथुरेवेत् काण्वस्य बोधतम् ।

बृहस्पतिं विश्वान् देवां अहं हुवे इन्द्राविष्णू अश्विनावाशुहेषसा ॥ २ ॥

यत् । वा । यज्ञम् । मनवे । सम्मिमिक्षथुः । एव । इत् । काण्वस्य । बोधतम् ।

बृहस्पतिम् । विश्वान् । देवान् । अहम् । हुवे । इन्द्राविष्णू इति । अश्विनौ । आशुहेषसा ॥ २ ॥

वेङ्कट० यत् वा यज्ञम् मनुष्याश्च संमिमिक्षथुः । एवमेव काण्वस्य स्तुतिं बुध्यतम् । अथ परोक्षः । बृहस्पत्यादीन् ह्वयामि अश्विनौ च आशुगमनौ ॥ २ ॥

त्या न्वश्विना हुवे सुदंससा गृभे कृता ।

ययोरस्ति प्र णः सख्यं देवेष्वध्याप्यम् ॥ ३ ॥

१-१. च प्रबलाय अ'. २. मतीः मूको. ३. भवन्तो वि¹; भन्ते अ'. ४. आयातु मूको. ५-५. नास्ति मूको. ६. गात्रं मूको. ७. भवतो मूको. ८. दीर्घगत्यं वि²; दीर्घव्रतयं अ'.

त्या । नु । अश्विना । हुवे । सुऽदंससा । गृमे । कृता ।

ययोः । अस्ति । प्र । नः । सख्यम् । देवेषु । अधि । आप्यम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तौ क्षिप्रम् अश्विनौ ह्वयामि सुकर्माणौ^१ यज्ञगृहे कर्तारौ, ययोः प्र भवति सख्यम् अस्मद्विषयम्, तथा देवेषु अधि^२ प्राप्तिः ज्ञातेयं वा^३ । देवेषु^४ वर्तते मनुष्येष्वपीति । अधि । सप्तम्यर्थे स्फुटीकरोति ॥ ३ ॥

ययोरधि प्र यज्ञा असुरे सन्ति सूरयः ।

ता यज्ञस्याध्वरस्य प्रचेतसा स्वधाभिर्या पिबतः सोम्यं मधु ॥ ४ ॥

ययोः । अधि । प्र । यज्ञाः । असुरे । सन्ति । सूरयः ।

ता । यज्ञस्य । अध्वरस्य । प्रऽचेतसा । स्वधाभिः । या । पिबतः । सोम्यम् । मधु ॥ ४ ॥

वेङ्कट० ययोः अधि यज्ञाः प्र भवन्ति, ययोश्च प्रसादेन प्रज्ञारहिते मनुष्ये प्रज्ञाः^५ प्रादुर्भवन्ति^६ । ता यज्ञस्य अहिंस्यस्य^७ प्रचेतसौ नेतारौ भवन्तौ हविर्भिः यौ पिबतः सोममयम् मधु ॥ ४ ॥

यदद्याश्विनावपाग् यत् प्राक् स्थो वाजिनीवसू ।

यद् द्रुह्यव्यनवि त्वर्षे यदौ हुवे वामथ मा गतम् ॥ ५ ॥

यत् । अद्य । अश्विनौ । अपाक् । यत् । प्राक् । स्थः । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू ।

यत् । द्रुह्यवि । अनवि । त्वर्षे । यदौ । हुवे । वाम् । अथ । मा । आ । गतम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यत् अद्य हे अश्विनौ ! अपाक् भवथः, यदि वा प्राक् हे अन्नवद्धनौ !, यदि द्रुह्यौ राजनि अनवि त्वर्षे यदौ वा स्थः, वाम् अहम् हुवे । सम्प्रति माम् आ गच्छतम् ॥ ५ ॥

यदन्तरिक्षे पतथः पुरुधुजा यद् वामे रोदसी अनु ।

यद् वा स्वधाभिरधितिष्ठथो रथमत आ यातमश्विना ॥ ६ ॥

यत् । अन्तरिक्षे । पतथः । पुरुऽधुजा । यत् । वा । वामे इति । रोदसी इति । अनु ।

यत् । वा । स्वधाभिः । अधिऽतिष्ठथः । रथम् । अतः । आ । यातम् । अश्विना ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यत् अन्तरिक्षे गच्छथः हे बहुभोजनौ !, 'यत् वा' इमे द्यावापृथिव्यौ प्रति । यत् वा रथस्थाभिः स्वधाभिः सह आत्मीयम् रथम् अधितिष्ठथः । अतः आ गच्छतम् अश्विनौ ! ॥ ६ ॥

'इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये चतुर्विंशो वर्गः' ॥

१. रमु* मूको. २. अपि मूको. ३. नास्ति मूको. ४. नास्ति अ. ५. प्रज्ञा अ. ६. 'वति अ. ७. अहिं य मूको. ८. 'नदधौ मूको. ९-९. नास्ति मूको.

[११]

१वत्सः काण्व ऋषिः । अग्निर्देवता । गायत्री छन्दः, आद्या प्रतिष्ठा,
द्वितीया वर्धमाना, दशमी त्रिष्टुप् ।

त्वमग्ने व्रत॒पा असि दे॒व आ मर्त्येष्व॑ । त्वं य॒ज्ञेष्वीद॑र्यः ॥ १ ॥

त्वम् । अग्ने । व्रत॒ऽपाः । असि । दे॒वः । आ । मर्त्येषु॑ । आ । त्वम् । य॒ज्ञेषु॑ । ईद॑र्यः ॥ १ ॥

वेङ्कट० त्वम् अग्ने! कर्मणः पालयिता भवसि, देवश्च सन् मर्त्येषु आगत्य वर्तसे । त्वम् १मज्ञेषु
स्तुत्यः असि१ ॥ १ ॥

त्वमसि प्र॒शस्यो वि॒दथेषु॑ सहन्त्य । अग्ने र॒थीर॑ध्व॒राणाम् ॥ २ ॥

त्वम् । असि । प्र॒ऽशस्यः । वि॒दथेषु॑ । सह॒न्त्य । अग्ने । र॒थीः । अ॒ध्व॒राणाम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० त्वम् भवसि स्तुत्यः यज्ञेषु हे सहनकुशल! अग्ने! नेता अध्वराणाम् ॥ २ ॥

स त्वम॒स्मदप॒ द्विषो॑ यु॒योधि॑ जा॒तवे॑दः । अदे॒वीर॑ग्ने अ॒रातीः ॥ ३ ॥

सः । त्वम् । अ॒स्मत् । अप॑ । द्विषः । यु॒योधि॑ । जा॒त॒ऽवे॒दः । अदे॒वीः । अ॒ग्ने । अ॒रातीः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सः त्वन् अस्मत्तः१ अप युयोधि१ पृथक् कुरु द्वेष्टन् हे जातप्रज्ञ!, तथा अदेवीः आसुरीः अग्ने!
अरातीः अप्रयच्छन्तीश्च विशः२ ॥ ३ ॥

अन्ति चि॒त् सन्त॑मह॒ यज्ञं॑ मर्त्यस्य रि॒पोः । नोप॑ वे॒षि जा॒तवे॑दः ॥ ४ ॥

अन्ति । चि॒त् । सन्त॑म् । अह॑ । य॒ज्ञम् । मर्त्य॑स्य । रि॒पोः । न । उप॑ । वे॒षि । जा॒त॒ऽवे॒दः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अन्तिके चित् वर्तमानम् एव यज्ञम् मनुष्यस्य प्रजानां शत्रुभूतस्य न उप गच्छसि
जातवेदः! ॥ ४ ॥

मर्ता॑ अमर्त्यस्य ते भूरि॑ नाम॒ मना॑महे । वि॒प्रासो॑ जा॒तवे॑दसः ॥ ५ ॥

मर्ता॑ः । अमर्त्य॑स्य । ते । भूरि॑ । नाम॒ । मना॑महे । वि॒प्रासः । जा॒त॒ऽवे॒दसः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अमर्त्यस्य१ ते बहूनि नामानि उच्चारयामः मेधाविनः मर्ताः जातप्रज्ञस्य ॥ ५ ॥

१इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये पञ्चत्रिंशो वर्गः१ ॥

वि॒प्रं वि॒प्रासो॑ऽर्वसे दे॒वं मर्ता॑स ऊ॒तये॑ । अ॒ग्निं गी॑र्भिर्हवामहे ॥ ६ ॥

वि॒प्रम् । वि॒प्रासः । अ॒र्वसे । दे॒वम् । मर्ता॑सः । ऊ॒तये॑ । अ॒ग्निम् । गीः॑ऽभिः । ह॒वाम॑हे ॥ ६ ॥

वेङ्कट० मेधाविनं मेधाविनः रक्षणाय १देवम् मनुष्याः० रक्षणाय अग्निम् स्तुतिभिः हवामहे ॥ ६ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. यतो... मूको. ३. नास्ति अ१. ४. वायुं वि१; वयु व यु१ अ१.

५. विशम् मूको. ६. मर्त्यस्य अ१. ७-७. देवमनु० मूको.

आ ते वत्सो मनो यमत् परमाचित् सधस्थात् । अग्ने त्वां कामया गिरा ॥७॥

आ । ते । वत्सः । मनः । यमत् । परमात् । चित् । सधऽस्थात् । अग्ने । त्वाम्ऽकामया । गिरा ॥७॥

वेङ्कट० आभिमुख्येन आ यच्छत्^१ वत्सः तव^२ मनः परमात् अपि तव भावासात्^३ अग्ने! त्वां कामयमानया स्तुत्या ॥ ७ ॥

पुरुत्रा हि सदृङ्सि विशो विश्वा अनु प्रभुः । समत्सु त्वा हवामहे ॥ ८ ॥

पुरुऽत्रा । हि । सदृङ् । अस्ति । विशः । विश्वाः । अनु । प्रऽभुः । समत्ऽसु । त्वा । हवामहे ॥ ८ ॥

वेङ्कट० बहुषु त्वं देशेषु प्रज्वलन् सदृङ्^४ भवसि, विशः^५ इव विश्वाः अनु प्रभवसि^६ । तम् त्वा सङ्ग्रामेषु हवामहे ॥ ८ ॥

समत्सुग्निमवसे वाजयन्तो हवामहे । वाजेषु चित्रराधसम् ॥ ९ ॥

समत्ऽसु । अग्निम् । अवसे । वाजऽयन्तः । हवामहे । वाजेषु । चित्रराधसम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० सङ्ग्रामेषु अग्निम् रक्षणाय अन्नमिच्छन्तः हवामहे, सङ्ग्रामेषु चित्रमन्नम् यः साधयति ॥ ९ ॥

प्रतो हि कमीढ्यो अध्वरेषु सनाच्च होता नव्यश्च सत्सि ।

स्वां चाग्ने तन्वं पिप्रयस्वास्मभ्यं च सौभगमा यजस्व ॥ १० ॥

प्रतः । हि । कम् । ईड्यः । अध्वरेषु । सनात् । च । होता । नव्यः । च । सत्सि ।

स्वाम् । च । अग्ने । तन्वम् । पिप्रयस्व । अस्मभ्यम् । च । सौभगम् । आ । यजस्व ॥ १० ॥

वेङ्कट० स्तुत्यः अध्वरेषु सनातनः होता नूतनः च सीदसि । स त्वम् स्वाम् च तन्वम्^७ प्रीणय, अस्मभ्यम् च सौभाग्यम् आभिमुख्येन देहि ॥ १० ॥

‘इति पञ्चमाष्टके अष्टमाध्याये षट्त्रिंशो वर्गः’ ॥

ऋगर्थदीपिका सेयं पञ्चमश्चायमष्टकः ।

कर्ता श्रीवेङ्कटार्यस्य तनयो माधवाङ्गयः ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने पञ्चमाष्टके अष्टमोऽध्यायः ॥

— * —

इति ऋग्वेदे सभाष्ये पञ्चमाष्टके अष्टमोऽध्यायः ॥

पञ्चमोऽष्टकः समाप्तः ॥

१. गच्छत् मूको. २-२. वत्सः मूको. ३. तगवसात् मूको. ४. बहु सदम् अ. ५. विश्वं वि. ६. शव मूको. ७. तय अ; यं वि ८-८. नास्ति मूको.

अथ षष्ठोऽष्टकः ।

वेङ्कट०

अथ षष्ठोऽष्टकस्तस्मिन्नध्यायादिवु वक्ष्यते ।
यच्छन्दसीह वक्तव्यं विद्यते छान्दसैर्द्विजैः ॥ १ ॥
गायत्र्युष्णिगनुष्टुप् च बृहती पङ्क्तिरेव च ।
त्रिष्टुब्जगत्यौ^१ सप्तैवि छन्दांसि कवयो विदुः ॥ २ ॥
ननु चातिजगत्यस्ति शक्यं प्यतिशकरी ।
तथैव चाष्टिरत्यष्टिर्धृतिश्चातिधृतिस्तथा ॥ ३ ॥
सर्वाणि दृष्टानि च संहितायां
तथैव चासंश्रुतुरुत्तराणि ।
ततश्च वेदै^२ वचनीयमित्थम्
इमानि छन्दांसि चतुर्दशेति ॥ ४ ॥
ननु च त्रीणि छन्दांसि चत्वार्येति च दृश्यते ।
आहुः प्रवादौ भाक्तौ तौ सप्तत्वाश्चैव तादृशम् ॥ ५ ॥
भवन्ति छान्दसानीह पदानि त्रीणि तद्यथा ।
एकमष्टाक्षरं दृष्टम् एकमेकादशाक्षरम् ॥ ६ ॥
द्वादशाक्षरमप्येकं तेन त्रीणीति भाषते ।
पदं दशाक्षरं चाल्पं वैराजं^३ तदुपेक्षितम् ॥ ७ ॥
गायत्र्येवोष्णिगभवन् पङ्क्तिमल्पाम्^४ उपेक्षते ।
अनुष्टुबेव^५ बृहती तेन चत्वारि भाषते ॥ ८ ॥
तद्वद्^६ भूयांसि सप्तैव प्रधानान्यपि वा पुनः ।
'कथ्यन्ते नामभिश्चैव गायत्री'^७ जगतीति च ॥ ९ ॥
निचृतो^८ भूरिजश्चाहुस्ताश्चेदूनाधिकाक्षराः ।
द्वाभ्यां विराट्स्वराजौ 'च निचृदुष्णिगभुरिक्कुप्' ॥ १० ॥

१. 'जगत्योः वि^२ अ^१. २. वेदैः वि^२; वेदैः अ^१. ३. 'राजस् वि^२ अ^१. ४. ...पत्तिम'
वि^२ अ^१. ५. 'ष्टुभेति अ^१ वि^२ ६. तेन अ^१. ७-७. कथ्य ... गायत्री' वि^२ अ^१. ८. निचृत्तौ
वि^२ अ^१. ९-९. च ... भूरिक्कुति ... वि^२; च ... भूरिक्किच ... अ^१.

‘अग्निः पूर्वैभिः ऋषिभिः’^१ गायत्री निचृदुष्यते ।

‘विद्वांसविद् दुरः पृच्छेद्’^२ गायत्री सा^३ भूरिक्^४ स्मृता ॥ ११ ॥

विराजमाहुः ‘राजन्तमध्वराणाम्’^५ इमामृचम् ।

‘इन्द्रं जुषेस्वै प्रे वैहो’^६ सैषानुष्टुप्स्वरादिति ॥ १२ ॥

चत्वारः पञ्चकाः पादाः षट्कश्चैको यदा भवेत् ।

गायत्री पदपङ्क्तिः सा ‘अध्वा ह्यग्ने क्रतोः’^७ इति ॥ १३ ॥

‘चतुष्को वा’ चतुर्थः स्यात् तत्रोदाहरणं त्विदम् ।

‘अग्ने तमयाश्वम्’^८ इति चतुष्को हि ‘वृद्धिस्पृशः’^९ ॥ १४ ॥

पदपङ्क्तिन्तु पठति^{१०} पङ्क्तिष्वेव पतञ्जलिः ।

कात्यायनस्य गायत्री पदपङ्क्तिरिति स्थितिः ॥ १५ ॥

षट्सप्तैकादशाः पादा उष्णिग्गर्भेति तां विदुः ।

सा ‘ता मे अद्वयानाम्’^{११} इति त्रयश्च यदि^{१२} सप्तकाः ॥ १६ ॥

सा तु पादनिचृत्प्रोक्ता ‘युवाकु हि शची’^{१३} इति सा ।

यदि सप्तकयोर्मध्ये षट्कः साऽतिनिचृत्स्मृता ॥ १७ ॥

सा ‘पुहृतमं पुरुणां स्तोतृणाम्’^{१४} इति दृश्यते^{१५} ।

यदि सप्तकयोर्मध्ये दशकः स्यात् प्रतिष्ठितः ॥ १८ ॥

यवमध्या सा भवति ‘स सुन्वे यो वसूनाम्’^{१६} ।

षट्सप्तकाष्टकाश्चेद् वर्धमानेति कीर्तिता ॥ १९ ॥

विपरीता प्रतिष्ठेति तत्रोदाहरणं शृणु ।

‘त्वमसि प्रशस्यः’^{१७} इति ‘त्वमग्ने व्रतपा असि’^{१८} ॥ २० ॥

षट्कैश्चतुर्भिर्गायत्री पदैस्तु भवति कचित् ।

‘इन्द्रश्शचीपतिः’ इति तत्राहुस्तन्निर्दर्शनम्^{१९} ॥ २१ ॥

१. ऋ १, १, २. २. ऋ १, १२०, २. ३. नास्ति वि^३ अ^३. ४. भूरिति वि^३ अ^३.
 ५. ऋ १, १, ८. ६. कौ २, ३०, २. ७. ऋ ४, १०, २. ८. ‘कोप वि^३ अ^३. ९. ऋ ४, १०, १.
 १०. ऋ १०, २५, २. ११. ... पति वि^३; ... अ^३. १२. ऋ ८, २५, २३. १३. इति वि^३ अ^३.
 १४. १, १७, ४. १५. ऋ ६, ४५, २९. १६. दृश्यताम् वि^३. १७. ऋ ९, १०८, १३. १८. ऋ ८, १९, २.
 १९. ऋ ८, ११, १. २०. ‘शंसम । इन्द्रः शचीपतिः बलेन वीजितः । दुश्च्यवनो वृषा समत्सु सासहिः ॥
 (तु. ऋ १६, १७) वि^३ अ^३.

[१२]

‘पर्वतः काण्व ऋषिः । इन्द्रो देवता । उष्णिक् छन्दः’ ।

य इन्द्र सोमपार्तमो मदः शविष्ठ चेतति । येना हंसि न्यत्रिणं तमीमहे ॥ १ ॥

यः । इन्द्र । सोमपार्तमः । मदः । शविष्ठ । चेतति । येन । हंसि । नि । अत्रिणम् । तम् । ईमहे ॥ १ ॥

वेङ्कट० पर्वतः^१ । यः इन्द्र ! अतिशयेन सोमस्य पाता तव मदः हे बलवत्तम ! प्रज्ञायते शत्रुभिः^२,
येन मदेन त्वम् नि हंसि रक्षः, तम् मदं^३ वयम् अभिगच्छामः ॥ १ ॥

येना दशग्वमध्रिगुं वेपर्यन्तं स्वर्णरम् । येना समुद्रमाविथा तमीमहे ॥ २ ॥

येन । दशग्वम् । अध्रिगुम् । वेपर्यन्तम् । स्वर्णरम् । येन । समुद्रम् । आविथ । तम् । ईमहे ॥ २ ॥

वेङ्कट० येन दिवोदासम् अष्टतगमनम् कम्पमानम् स्वर्णरम्, येन च समुद्रम् अरक्षः^४, तम् ईमहे ॥ २ ॥

येन सिन्धुं महीरपो रथाँइव प्रचोदयः । पन्थामृतस्य यातवे तमीमहे ॥ ३ ॥

येन । सिन्धुम् । महीः । अपः । रथान् इव । प्रचोदयः । पन्थाम् । ऋतस्य । यातवे । तम् । ईमहे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० येन सिन्धुम् प्रति महान्ति उदकानि रथान्^५ इव प्रचोदयसि यज्ञस्य पन्थानम् प्राप्तुम्, तम्
मदम् ईमहे ॥ ३ ॥

इमं स्तोममभिष्टये घृतं न पूतमद्रिवः । येना नु सद्य ओजसा ववक्षिथ ॥ ४ ॥

इमम् । स्तोमम् । अभिष्टये । घृतम् । न । पूतम् । अद्रिः । येन । नु । सद्यः । ओजसा । ववक्षिथ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० इमम् स्तोमम् अस्माकमभिलषितसिद्धयर्थम् घृतम् इव पूतम् वज्रिन् ! जुषस्व, येन क्षिप्रं
तदानीमेव बलेन महान् सन् स्तोतृन् वहसि^६ । ‘ववक्षिथ’ (निघ ३, ३) इति महत्त्वा-
मसु अस्ति ॥ ४ ॥

इमं जुषस्व गिर्वणः समुद्रइव पिन्वते । इन्द्र विश्वाभिरुतिभिर्ववक्षिथ ॥ ५ ॥

इमम् । जुषस्व । गिर्वणः । समुद्रः इव । पिन्वते । इन्द्र । विश्वाभिः । उतिभिः । ववक्षिथ ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इमम् सेवस्व हे गोभिर्वननीय !^७ स्तोमम्, समुद्रः इव ऊर्मिभिः पिन्वते भूयोभूयो निस्सरति ।
इन्द्र ! विश्वैः पालनैः सह त्वं स्तोतृन् वहसि ॥ ५ ॥

‘इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये प्रथमो वर्गः’ ॥

यो नो देवः परावतः सखित्वनाय मामहे । दिवो न वृष्टिं प्रथयन् ववक्षिथ ॥ ६ ॥

१-१ नास्ति मूको. २. नास्ति वि^२. ३. शत्रून् मूको. ४. त्वं मूको. ५. आरं वि^२.
६. रथावे मूको. ७. भवसि मूको. ८. ‘नीयं मूको.

यः। नः। देवः। पुराऽवतः। सखिऽत्वनाय । ममहे । दिवः । न । वृष्टिम् । प्रथयन् । ववक्षिथ ॥६॥

वेङ्कट० यः अस्मान् देवः परावतः आगत्य सख्यार्थं पूजयति, स त्वम् दिवः वृष्टिम् प्रथयन् मेघ इव अस्मान् वहसि ॥ ६ ॥

ववक्षुरस्य केतव उत वज्रो गभस्त्योः । यत् सूर्यो न रोदसी अवर्धयत् ॥७॥

ववक्षुः । अस्य । केतवः । उत । वज्रः । गभस्त्योः । यत् । सूर्यः । न । रोदसी इति । अवर्धयत् ॥७॥

वेङ्कट० वहन्तु अस्य रश्मयः, अपि च वज्रः गभस्त्योः निहितः, यदा सूर्यः इव छावापृथिव्यौ इन्द्रः वर्धयति ॥ ७ ॥

यदि प्रवृद्ध सत्पते सहस्रं महिषां अघः । आदित् त इन्द्रियं महि प्र वावृधे ।८।

यदि । प्रवृद्ध । सत्पते । सहस्रम् । महिषान् । अघः । आत् । इत् । ते । इन्द्रियम् । महि । प्र । ववृधे ॥

वेङ्कट० यदि प्रवृद्ध ! सतां पते ! सहस्रम् महिषान् अभक्षयः, अनन्तरमेव तव बलं महत्त्वं च प्र वर्धते । सहस्रमेव तवाऽशनाय पर्याप्तं महिषाणामिति ॥ ८ ॥

इन्द्रः सूर्यस्य रश्मिभिर्न्यर्शसानमोषति । अग्निर्वनेव सासहिः प्र वावृधे ॥ ९ ॥

इन्द्रः । सूर्यस्य । रश्मिभिः । नि । अर्शसानम् । ओषति ।

अग्निः । वनाऽइव । सासहिः । प्र । ववृधे ॥ ९ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः आदित्यस्य रश्मिभिः 'नि ओषति अर्शसानम्' । अर्शसानः^१ बाधमानः । शत्रुमस्ति । अग्निः 'वनानि इव अभिभवन्' सङ्ग्रामेषु प्र वर्धते ॥ ९ ॥

इयं तं ऋत्विवावती धीतिरेति नवीयसी । सपर्यन्ती पुरुप्रिया मिमीत इत् ॥१०॥

इयम् । ते । ऋत्विवावती । धीतिः । एति । नवीयसी । सपर्यन्ती । पुरुऽप्रिया । मिमीते । इत् ॥ १० ॥

वेङ्कट० इयम् ते काले प्रयुज्यमाना स्तुतिः एति नवतरा । परिचरन्ती सर्वेषां प्रिया पूजयत्येव त्वाम् । इहोष्णिक्षु^२ 'तृतीये पादेऽन्तिमानां'^३ चतुर्णामक्षराणां पादधर्मो^४ दृश्यते ॥ १० ॥

‘इति षष्ठादके प्रथमाध्याये द्वितीयो वर्गः’ ॥

गर्भो यज्ञस्य देवयुः क्रतुं पुनीत आनुषक् । स्तोमैरिन्द्रस्य वावृधे मिमीत इत् ॥११॥

गर्भः । यज्ञस्य । देवयुः । क्रतुम् । पुनीते । आनुषक् । स्तोमैः । इन्द्रस्य । ववृधे । मिमीते । इत् ॥ ११ ॥

१. यथा अ^१. २-२. नोषत्वर्शसोनम् सूको. ३. अर्शसाग्नौ सूको. ४-४. 'नीववाभि' वि^१; 'नीवाभिभवत्' अ^१. ५. इहोष्णि^२ अ^१. ६-६. तृतीयमेवान्ति^३ अ^१; 'तीयेवान्ति' वि^१. ७. वादध^४ सूको. ८-८. नास्ति सूको.

वेङ्कट० यज्ञस्य गर्भः यजमानः क्रतुम् आत्मानं कर्मणां कर्तारं शोधयति अनुषक्तम्^१ । तत्र स्तोमैः
इन्द्रस्य प्रवृद्धो भवति, पश्यति^२ चेन्द्रम् ॥ ११ ॥

सुनिर्मित्रस्य प्रप्रथ इन्द्रः सोमस्य पीतये^३ । प्राची वाशीव सुन्वते मिमीते इत् ॥ १२ ॥
सनिः । मित्रस्य । प्रप्रथे । इन्द्रः । सोमस्य । पीतये । प्राची । वाशीव । सुन्वते । मिमीते । इत् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० मित्रभूतस्य यजमानस्य दाता इन्द्रः प्रथितो भवति सोमपानाय । प्राची उपर्युपरि^४
वर्धमाना स्तुतिः (तु. निघ १, ११) इदानीं यजमानाय प्रथितं^५ करोति एव इन्द्रम् ॥ १२ ॥

यं विप्रां उक्थवाहसोऽभिप्रमन्दुरायवः ।

घृतं न पिप्य आसन्घृतस्य यत् ॥ १३ ॥

यम् । विप्राः । उक्थवाहसः । अभिप्रमन्दुः । आयवः ।

घृतम् । न । पिप्ये । आसनि । ऋतस्य । यत् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० यम् विप्राः^६ शस्त्रस्य वोढारः^७ प्रकर्षेणाभिप्रमदन्ति मनुष्याः, तस्य आस्ये घृतम् इव सोमः
अवर्धत^८ ऋतस्य, सत्यकर्मण इन्द्रस्य यत् प्रीणनमिति ॥ १३ ॥

उत स्वराजे अदितिः स्तोमिन्द्राय जीजनत् । पुरुप्रशस्तमृतयं ऋतस्य यत् ॥ १४ ॥

उत । स्वराजे । अदितिः । स्तोमम् । इन्द्राय । जीजनत् । पुरुप्रशस्तम् । ऋतये । ऋतस्य । यत् ॥

वेङ्कट० अपि च स्वराजे इन्द्राय इयं^९ पृथिवी स्तोमम् जनयति बहुप्रशस्तम् रक्षणाय सत्यस्येन्द्रस्य
युक्तमिति ॥ १४ ॥

अभि वह्नय ऊतयेऽनूषत् प्रशस्तये । न देव विव्रता हरीं ऋतस्य यत् ॥ १५ ॥

अभि । वह्नयः । ऊतये । अनूषत् । प्रशस्तये । न । देव । विव्रता । हरी इति । ऋतस्य । यत् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अभि अनूषत् वोढारः इन्द्रम् रक्षणाय प्रशस्तये च । न देव ! इन्द्र ! तवाश्वौ विकर्माणौ
भवतः, अपि तर्हि समानमनसौ एकं कर्म कुरुतः । यत् तव योग्यं 'कर्म तत्' 'समनसौ
कुरुतः'^{१०} ॥ १५ ॥

‘इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये तृतीयो वर्गः’ ॥

यत् सोममिन्द्र विष्णवि यद् वा घ त्रित आप्तये ।

यद् वा मरुत्सु मन्दसे समिन्दुभिः ॥ १६ ॥

१. 'स्तां मूको. २. ... इति मूको. ३-३. प्रचर्युपरि वि^३; प्रलचर्युपरि अ^३. ४. नास्ति मूको.
५. 'प्राः मनुष्याः मूको. ६. 'रं मूको. ७-७. सोममव^७ वि^७; सोमवर्ध^७ अ^७. ८. इदं यं मूको.
९-९. कर्माः मूको. १०-१०. 'नसोऽकुरुत मूको. ११-११. नास्ति मूको.

यत् । सोमम् । इन्द्र । विष्णोवि । यत् । वा । घृ । त्रिते । आप्त्ये ।

यत् । वा । मरुत्सु । मन्दसे । सम् । इन्दुभिः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० यदि सोमम् इन्द्र । आतरि विष्णौ, 'यत् वा अद्भ्यो' जाते तवानुचरे त्रिते, यत् वा मरुत्सु^१ मन्दसे, तैः सह सोमं पीत्वा मन्दसे । अथापि अस्माकम् इन्दुभिः सम् रमस्वेति । अस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय ॥ १६ ॥

यद् वा शक्र परावर्ति समुद्रे अधि मन्दसे । अस्माकमित् सुते रणा समिन्दुभिः ॥ १७ ॥

यत् । वा । शक्र । परावर्ति । समुद्रे । अधि । मन्दसे ।

अस्माकम् । इत् । सुते । रण । सम् । इन्दुभिः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० यत् वा शक्र । दूरे यदि 'वा समुद्रे' मन्दसे अस्माकम् एव सुते सम् रमस्व इन्दुभिः ॥ १७ ॥

यद् वासि सुन्वतो वृधो यजमानस्य सत्पते ।

उक्थे वा यस्य रण्यसि समिन्दुभिः ॥ १८ ॥

यत् । वा । अस्ति । सुन्वतः । वृधः । यजमानस्य । सत्पते ।

उक्थे । वा । यस्य । रण्यसि । सम् । इन्दुभिः ॥ १८ ॥

वेङ्कट० यदि च भवसि सुन्वतः 'अन्यस्य वृधः' यजमानस्य हे सत्पते!^१, ततो मदीयैः इन्दुभिः संरमस्व, शस्त्रे वा यस्य सम् रमसे तमप्यपहायेति ॥ १८ ॥

देवदेवं वोऽवस इन्द्रमिन्द्रं गृणीषाणि । अधा यज्ञाय त्वर्षणे आनशुः ॥ १९ ॥

देवम् देवम् । वः । अवसे । इन्द्रम् इन्द्रम् । गृणीषाणि । अध । यज्ञाय । त्वर्षणे । वि । आनशुः ॥ १९ ॥

वेङ्कट० सर्वदेवेन्द्रम् एव देवं युष्माकं रक्षणाय स्तुतेः सम्भर्तारः न्याप्नुवन्तु सङ्ग्रामे, अथ 'यज्ञाय च' तारकाय^२ ॥ १९ ॥

यज्ञेभिर्यज्ञवाहसं सोमैभिः सोमपातमम् । होत्राभिरिन्द्रं वावृधुर्व्यानशुः ॥ २० ॥

यज्ञेभिः । यज्ञवाहसम् । सोमैभिः । सोमपातमम् । होत्राभिः । इन्द्रम् । ववृधुः । वि । आनशुः ॥

वेङ्कट० यज्ञैः यज्ञस्य वोढारम् सोमैः 'सोमपातमम् होत्राभिः' च इन्द्रम् अवर्धयन्, विविधम् आनशुः ॥ २० ॥

'इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये चतुर्थो वर्गः' ॥

१-१. 'द्रास्यौ मूको. २. मन्वान् सु मूको. ३-३. समुद्रे वा अ'. ४-४. 'स्यधेकः अ'.

५. सम्प वि^२; सम्पते अ'. ६-६. च यज्ञाय अ'. ७. तादकाः यम् वि^२. ८. सोममपां याभिश्च मूको.

९-९. नास्ति मूको.

महीरस्य प्रणीतयः पूर्वोरुत प्रशस्तयः । विश्वा वसूनि दाशुषे व्यानशुः ॥ २१ ॥

महीः । अस्य । प्रऽनीतयः । पूर्वीः । उत । प्रऽशस्तयः ।
विश्वा । वसूनि । दाशुषे । वि । आनशुः ॥ २१ ॥

वेङ्कट० महान्ति अस्य प्रणयनानि बहूनि प्रशंसनानि^१ विश्वानि च वसूनि दाशुषे प्रपच्छते^२ ।
तमिमम् वि आनशुः ॥ २१ ॥

इन्द्रं वृत्राय हन्तवे देवासो दधिरे पुरः । इन्द्रं वाणीरनूषता समोजसे ॥ २२ ॥
इन्द्रम् । वृत्राय । हन्तवे । देवासः । दधिरे । पुरः । इन्द्रम् । वाणीः । अनुषत । सम् । ओजसे ॥ २२ ॥
वेङ्कट० वृत्रं हन्तुम् पुरः दधिरे देवाः इन्द्रम् ॥ २२ ॥

महान्तं महिना वयं स्तोमैर्भिर्हवनश्रुतम् । अकैरभि प्र नोनुमः समोजसे ॥ २३ ॥
महान्तम् । महिना । वयम् । स्तोमैभिः । हवनऽश्रुतम् । अकैः । अभि । प्र । नोनुमः । सम् । ओजसे ॥
वेङ्कट० महान्तम् महता^१ हविषा वयम् स्तोमैभिः च ह्वानश्रुतम् ऋग्भिश्च सत्यक् अभि प्र
नोनुमः बलात् ॥ २३ ॥

न यं विविक्तो रोदसी नान्तरिक्षाणि वज्रिणम् ।
अमादिदस्य तित्विषे समोजसः ॥ २४ ॥
न । यम् । विविक्तः । रोदसी इति । न । अन्तरिक्षाणि । वज्रिणम् ।
अमात् । इत् । अस्य । तित्विषे । सम् । ओजसः ॥ २४ ॥

वेङ्कट० न यम् पृथक् कुरुतः यावापृथिव्यौ, न च अन्तरिक्षाणि वज्रिणम् । तस्य अस्य यद् ओजः^२
तद्गयादेव सन्दीप्तं^३ भवति सर्वं तेजः । सूर्यादयो 'हि तम्' उद्यन्तीति ॥ २४ ॥

यदिन्द्र पृतनाज्ये देवास्त्वा दधिरे पुरः । आदित् ते हर्यता हरी ववक्षतुः ॥ २५ ॥
यत् । इन्द्र । पृतनाज्ये । देवाः । त्वा । दधिरे । पुरः । आत् । इत् । ते । हर्यता । हरी इति । ववक्षतुः ॥ २५ ॥
वेङ्कट० यदा इन्द्र ! सङ्ग्रामे देवाः त्वाम् पुरः दधिरे । अनन्तरमेव तव कान्तौ अश्वौ
त्वाम्^४ ववक्षतुः ॥ २५ ॥

‘इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये पञ्चमो वर्गः’ ॥

१. प्रशंसानि वि^२. २. प्रयजन्ति वि^३; प्रयजन्ति अ^४. ३. महत्त्वा सूको. ४. ‘जो भवति अ’.
५. सदी^५ सूको. ६-६. हिता सूको. ७. त्वं अ^६. ८-८. नास्ति सूको.

यदा वृत्रं नदीवृतं शर्वसा वज्रिनवधीः । आदित् ते हर्यता हरीं ववक्षतुः ॥ २६ ॥

यदा । वृत्रम् । नदीवृतम् । शर्वसा । वज्रिन् । अवधीः ।
आत् । इत् । ते । हर्यता । हरी इति । ववक्षतुः ॥ २६ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ २६ ॥

यदा ते विष्णुरोजसा त्रीणि पदा विचक्रमे ।

आदित् ते हर्यता हरीं ववक्षतुः ॥ २७ ॥

यदा । ते । विष्णुः । ओजसा । त्रीणि । पदा । विचक्रमे ।
आत् । इत् । ते । हर्यता । हरी इति । ववक्षतुः ॥ २७ ॥

वेङ्कट० यदा तव बलेन आप्यायितः विष्णुः त्रीणि पदानि विचक्रमे, तदानीम् ते हर्यता हरी
ववक्षतुः^१ इति ॥ २७ ॥

यदा ते हर्यता हरीं वावृधाते दिवेदिवे ।

आदित् ते विश्वा भुवनानि येमिरे ॥ २८ ॥

यदा । ते । हर्यता । हरी इति । वावृधाते इति । दिवेदिवे ।
आत् । इत् । ते । विश्वा । भुवनानि । येमिरे ॥ २८ ॥

वेङ्कट० यदा तव स्पृहणीयौ अश्वौ विवर्धयेत^२ अन्वहम्, अनन्तरमेव विश्वानि भुवनानि तुभ्यम्^३
प्रयच्छन्ति ॥ २८ ॥

यदा ते मारुतीर्विश्वस्तुभ्यमिन्द्र नियेमिरे ।

आदित् ते विश्वा भुवनानि येमिरे ॥ २९ ॥

यदा । ते । मारुतीः । विश्वः । तुभ्यम् । इन्द्र । नियेमिरे ।
आत् । इत् । ते । विश्वा । भुवनानि । येमिरे ॥ २९ ॥

वेङ्कट० यदा तव मरुतो नाम देवविशः^४ तुभ्यम् इन्द्र ! अमानम् (?) नि येमिरे नियच्छन्ति ॥ २९ ॥

यदा सूर्यमसुं दिवि शुक्रं ज्योतिरधारयः ।

आदित् ते विश्वा भुवनानि येमिरे ॥ ३० ॥

यदा । सूर्यम् । अमुम् । दिवि । शुक्रम् । ज्योतिः । अधारयः ।
आत् । इत् । ते । विद्वा । भुवनानि । येमिरे ॥ ३० ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ३० ॥

इमां त इन्द्र सुष्टुतिं विप्र इयति धीतिभिः । जामि पदेव पिप्रतीं प्राध्वरे ॥ ३१ ॥
इमाम् । ते । इन्द्र । सुऽस्तुतिम् । विप्रः । इयति । धीतिभिः । जामिम् । पदाऽईव । पिप्रतीम् । प्र । अध्वरे ॥
वेङ्कट० इमाम् ते इन्द्र ! सुष्टुतिम् विप्रः प्रेरयति कर्मभिः, यज्ञे स्वसारम् इव इन्द्रियाणि
पूरयन्तीम् ॥ ३१ ॥

यदस्य धामनि प्रिये समीचीनासो अस्वरन् । नामा यज्ञस्य दोहना प्राध्वरे ॥ ३२ ॥
यत् । अस्य । धामनि । प्रिये । समऽईचीनासः । अस्वरन् ।
नामा । यज्ञस्य । दोहना । प्र । अध्वरे ॥ ३२ ॥

वेङ्कट० यत् अस्य स्थाने प्रिये सङ्गताः अस्वरन् स्तुवन्ति यज्ञस्य नाभ्याह्वयसदसि^१, यत्र स्तोतारः
कामान् दुहन्ति यज्ञे, तत्रेमां सुष्टुतिम् विप्रः प्रेरयतीति ॥ ३२ ॥

सुवीर्यं स्वश्रव्यं सुगव्यमिन्द्र दद्वि नः । होतैव पूर्वचित्तये प्राध्वरे ॥ ३३ ॥
सुऽवीर्यम् । सुऽश्रव्यम् । सुऽगव्यम् । इन्द्र । दद्वि । नः । होताऽइव । पूर्वऽचित्तये । प्र । अध्वरे ॥ ३३ ॥

वेङ्कट० सुवीर्यम् शोभनाश्रसङ्गम् सुगव्यम् इन्द्र ! प्रयच्छ अस्मभ्यम्, यथा ^१होता स्तुतकर्मणे^२
यजमानाय यज्ञे देवेभ्य आदाय अभिलषितम्^३ प्र यच्छतीति ॥ ३३ ॥

^४इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये षष्ठो वर्गः ॥

[१३]

^५नारदः काण्व ऋषिः । इन्द्रो देवता । उष्णिक् छन्दः^६ ।

इन्द्रः सुतेषु सोमेषु क्रतुं पुनीत उक्थ्यम् । विदे वृधस्य दक्षसो महान् हि षः ॥ १ ॥
इन्द्रः । सुतेषु । सोमेषु । क्रतुम् । पुनीते । उक्थ्यम् ।
विदे । वृधस्य । दक्षसः । महान् । हि । षः ॥ १ ॥

वेङ्कट० नारदः^१ । इन्द्रः सुतेषु सोमेषु प्रज्ञातम् आत्मीयं ... प्रशस्यं वृद्धम् बलम् च विन्दते ।
महान् हि षः इन्द्र इति ॥ १ ॥

१. पूरयति मूको. २. नाह्वयसदसि मूको. ३-३. होता ... स्तुत मूको. ४. अतिलपितं मूको.
५-५. नास्ति मूको. ६. नार अ^१; नास्ति वि^२.

स प्रथमे व्योमनि देवानां सद्ने वृधः । सुपारः सुश्रवस्तमः समप्सुजित् ॥ २ ॥

सः । प्रथमे । विऽओमनि । देवानाम् । सद्ने । वृधः ।

सुऽपारः । सुश्रवऽतमः । सम् । अप्सुऽजित् ॥ २ ॥

वेङ्कट० सः प्रथमे स्थाने देवावासभूते^१ अन्तरिक्षे वृद्धः सुष्ठु पारयिता^२ स्वन्नतमः अन्तरिक्षे सम्यग् जेता^३ ॥ २ ॥

तमहे वाजसातय इन्द्रं भराय शुष्मिणम् । भवानः सुम्ने अन्तमः सखा वृधे ॥ ३ ॥

तम् । अहे । वाजऽसातये । इन्द्रम् । भराय । शुष्मिणम् ।

भव । नः । सुम्ने । अन्तमः । सखा । वृधे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तम्^४ ह्यामि सङ्ग्रामे अन्नं यत्र लभ्यते, इन्द्रम् बलवन्तम्^५ । भव त्वम् अस्माकं सुखे अन्तिकतमः सखा वर्धनाय चेति ॥ ३ ॥

इयं ते इन्द्र गिर्विणो रातिः क्षरति सुन्वतः । मन्दानो अस्य बर्हिषो वि राजसि ॥ ४ ॥

इयम् । ते । इन्द्र । गिर्विणः । रातिः । क्षरति । सुन्वतः । मन्दानः । अस्य । बर्हिषः । वि । राजसि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० इयम् ते हे इन्द्र! गीर्भिर्वननीय! सोमस्य 'रातिः क्षरति' सुन्वतः । मोदमानः अनेन स्तीर्णेन^६ बर्हिषा वि राजसि ॥ ४ ॥

नूनं तदिन्द्र दद्धि नो यत् त्वा सुन्वन्त ईमहे । रयिं नश्चित्रमा भरा स्वविदम् ॥ ५ ॥

नूनम् । तत् । इन्द्र । दद्धि । नः । यत् । त्वा । सुन्वन्तः । ईमहे ।

रयिम् । नः । चित्रम् । आ । भर । स्वऽविदम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इदानीम्^७ तत् इन्द्र! प्रयच्छ अस्मभ्यम्, यत् त्वा सुन्वतः याचामहे । रयिम् नः चित्रम् आ भर सर्वस्य लभकम् ॥ ५ ॥

'इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये सप्तमो वर्गः' ॥

स्तोता यत् ते विचर्षणिरतिप्रशर्धयद् गिरः । वया इवानु रोहते जुषन्त यत् ॥ ६ ॥

स्तोता । यत् । ते । विऽचर्षणिः । अतिऽप्रशर्धयत् । गिरः ।

वयाऽइव । अनु । रोहते । जुषन्त । यत् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० स्तोता 'यत् तव विचर्षणिः अत्यन्तः'^८ प्रशर्धयति^९ स्तुतीः^{१०} । शाखाः इव वृक्षम् त्वाम् आरोहन्ति वेष्टयन्ति ता वाचः, यदा त्वां सेवन्त^{११} इति ॥ ६ ॥

१. देवासहूते मूको. २. वारं मूको. ३. 'म्यगेच्छेतौ मूको. ४. त ... अ'. ५. 'न्तं वा अ'. ६-६. रातिरक्षति मूको. ७. तीर्णेन मूको. ८. नास्ति वि'. ९-९. नास्ति मूको. १०-१०. तव ... रयं मूको. ११. प्रवर्धं मूको. १२. स्तुतैः मूको. १३. सेव मूको.

प्रत्नवज्जनया गिरः शृणुधी जरितुर्हवम् । मदेमदे ववक्षिथा सुकृत्वने ॥ ७ ॥

प्रत्नऽवत् । जनय । गिरः । शृणुधि । जरितुः । हवम् । मदेऽमदे । ववक्षिथ । सुऽकृत्वने ॥ ७ ॥

वेङ्कट० प्रत्नवत्^१ जनय स्तुतीः^२ इत्यात्मानम् अनुशिष्य इन्द्रम् आह—शृणु जरितुः^३ ह्वानमिति । सोमस्य मदेन त्वं धनानि वहसि सुकर्मणे ॥ ७ ॥

क्रीळन्त्यस्य सुनृता आपो न प्रवता यतीः । अया धिया य उच्यते पतिर्दिवः ॥ ८ ॥

क्रीळन्ति । अस्य । सुनृताः । आपः । न । प्रऽवता । यतीः । अया । धिया । यः । उच्यते । पतिः । दिवः ॥

वेङ्कट० अभिमुखं गच्छन्ति अस्य स्तुतयः आपः इव प्रवणेन गच्छन्त्यः । अनया प्रज्ञया स्तोतृणाम् यः उच्यते पतिः दिवः, यम् पतिरयमिति प्रज्ञावन्तमिन्द्रं वदन्ति ॥ ८ ॥

उतो पतिर्य उच्यते कृष्टीनामेक इद् वशी । नमोवृधैरवस्युभिः सुते रण ॥ ९ ॥

उतो इति । पतिः । यः । उच्यते । कृष्टीनाम् । एकः । इत् । वशी । नमऽवृधैः । अवस्युभिः । सुते । रण ॥

वेङ्कट० अपि च स्वामी यः उच्यते मनुष्याणाम् एकः एव स्वतन्त्रः हविर्वर्धयद्भिः^४ भिक्षमाणैः अवस्युभिः^५ सुते अस्मिन्सोमे रमस्व ॥ ९ ॥

स्तुहि श्रुतं विपश्चितं हरी यस्य प्रसक्षिणा । गन्तारा दाशुषो गृहं नमस्विनः ॥ १० ॥

स्तुहि । श्रुतम् । विपऽचितम् । हरी इति । यस्य । प्रऽसक्षिणा । गन्तारा । दाशुषः । गृहम् । नमस्विनः ॥

वेङ्कट० स्तुहि^६ विश्रुतम् मेधाविनम्, अश्वौ यस्य प्रसहनशीलौ गन्तारौ यजमानस्य गृहम् हविष्मतः ॥ १० ॥

“इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये अष्टमो वर्गः” ॥

तुतुजानो महेमतेऽश्वेभिः प्रुषितप्सुभिः । आ याहि यज्ञमाशुभिः शमिद्धि ते ॥ ११ ॥

तुतुजानः । महेऽमते । अश्वेभिः । प्रुषितप्सुभिः । आ । याहि । यज्ञम् । आशुभिः । शम् । इत् । हि । ते ॥

वेङ्कट० उत्सवे स्थिता मतिर्यस्य स^१ महेमतिः । त्वरन् हे इन्द्र ! महेमते । अश्वैः दीप्तरूपैः आ याहि यज्ञम् आशुभिः, सुखमेवात्र तुभ्यमिति ॥ ११ ॥

इन्द्रं शविष्ठ सत्पते रयिं गृणत्सु धारय । श्रवः सूरिम्यो अमृतं वसुत्वनम् ॥ १२ ॥

इन्द्र । शविष्ठ । सत्पते । रयिम् । गृणत्सु । धारय । श्रवः । सूरिऽम्यः । अमृतम् । वसुत्वनम् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० इन्द्र ! बलवत्तम ! सतां पते ! रयिम् स्तुवत्सु स्थापय । अन्नं च स्तोतृभ्यः अमरणसाधनम् वसुमत्त्वम् देहि ॥ १२ ॥

१. *वः मूको. २. स्तुतिः मूको. ३. जरीतु मूको. ४. *धन् मूको. ५. *भिः दुभिः मूको.

६. नास्ति वि^२. ७-७. नास्ति मूको. ८. नास्ति मूको.

हवै त्वा सूर उदिते हवै मध्यंदिने दिवः । जुषाण इन्द्र सप्तिभिर्न आ गहि ॥१३॥

हवै। त्वा। सूरै। उत्पुडिते। हवै। मध्यंदिने। दिवः। जुषाणः। इन्द्र। सप्तिऽभिः। नः। आ। गहि ॥१३॥

वेङ्कट० ह्वयामि त्वाम् हे इन्द्र! प्रातः, ह्वयामि अहं च मध्ये दिवः । प्रीयमाणः इन्द्र! अस्मान्
अश्वैः आ गच्छ ॥ १३ ॥

आ तू गहि प्र तु द्रव मत्स्वा सुतस्य गोमतः । तन्तुं तनुष्व पूर्य यथा विदे ॥१४॥

आ। तु। गहि। प्र। तु। द्रव। मत्स्वा। सुतस्य। गोमतः। तन्तुम्। तनुष्व। पूर्यम्। यथा। विदे ॥१४॥

वेङ्कट० आ गच्छ क्षिप्रम् । प्र द्रव च सोमं प्रति । मत्स्व च सुतेन पयोमिश्रणेन सोमेन ।
सन्तानम् चास्मदीयमन्विच्छन् तनुष्व पूर्यम् अतः पूर्वं क्रमादागतम् यथा तव प्रकारस्त्वया
ज्ञायते तथेति ॥ १४ ॥

यच्छक्रासिं परावति यदर्वावति वृत्रहन् । यद् वा समुद्रे अन्धसोऽवितेदसि ॥१५॥

यत्। शक्र। असिं। पराऽवति। यत्। अर्वाऽवति। वृत्रऽहन्।

यत्। वा। समुद्रे। अन्धसः। अविता। इत्। असि ॥१५॥

वेङ्कट० यदि शक्र! भवसि दूरे, यदि वा अन्तिके वृत्रहन्!, यत् वा अन्तरिक्षे अन्धेन रक्षितैव ॥ १५ ॥

इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये नवमो वर्गः ॥

इन्द्रं वर्धन्तु नो गिर इन्द्रं सुतास इन्द्रवः । इन्द्रं हविष्मतीर्विशो अराणिषुः ॥१६॥

इन्द्रम्। वर्धन्तु। नः। गिरः। इन्द्रम्। सुतासः। इन्द्रवः।

इन्द्रं। हविष्मतीः। विशः। अराणिषुः ॥१६॥

वेङ्कट० वर्धयन्तु नः गिरः इन्द्रम्, इन्द्रम् सुताः सोमाः । इन्द्रे हविष्मत्स्यः प्रजाः लब्धधनाः अराणिषुः
रेमिरे ॥ १६ ॥

तमिद् विप्रा अवस्यवः प्रवत्वतीभिरूतिभिः । इन्द्रं क्षोणीर्वर्धयन् वया इव ॥१७॥

तम्। इत्। विप्राः। अवस्यवः। प्रवत्वतीभिः। उतिभिः।

इन्द्रम्। क्षोणीः। अवर्धयन्। वयाऽइव ॥१७॥

वेङ्कट० तम् एव विप्राः रक्षणकामाः प्रकर्षवद्भिः रक्षणैः हेतुभिः वर्धयन्ति । तमेव सर्वाः पृथिव्यः
वर्धयन्ति, यथा वृक्षं शाखाः वर्धयन्ति ॥ १७ ॥

त्रिकदुकेषु चेतनं देवासौ यज्ञमत्तत । तमिद् वर्धन्तु नो गिरः सदावृधम् ॥ १८ ॥
 त्रिकदुकेषु । चेतनम् । देवासः । यज्ञम् । अत्तत । तम् । इत् । वर्धन्तु । नः । गिरः । सदावृधम् ॥ १८ ॥
 वेङ्कट० आभिष्लविकस्य पूर्वं ज्यहं त्रिकदुक इत्याचक्षते । तेषु चेतयितारम् देवाः यजनीयम् इन्द्रं
 विस्तारयन्ति । तम् एव अस्माकं वर्धयन्तु गिरः सदावर्धकम् ॥ १८ ॥

स्तोता यत् ते अनुव्रत उक्त्यान्वृतुथा दधे । शुचिः पावक उच्यते सो अद्भुतः ॥ १९ ॥
 स्तोता । यत् । ते । अनुव्रतः । उक्त्यानि । ऋतुऽथा । दधे ।
 शुचिः । पावकः । उच्यते । सः । अद्भुतः ॥ १९ ॥

वेङ्कट० स्तोता यदि 'ते अनुगुणकर्मा' शस्त्राणि काले धारयति । स स्वयम् शुचिः शोधकश्च
 लौकिकैः कीर्त्यते, तथा महान् भवति ॥ १९ ॥

तदिद् रुद्रस्य चेतति यहं प्रत्नेषु धामसु । मनो यत्रा वि तद् दधुर्विचेतसः ॥ २० ॥
 तत् । इत् । रुद्रस्य । चेतति । यहम् । प्रत्नेषु । धामसु । मनः । यत्र । वि । तत् । दधुः । विचेतसः ॥ २० ॥
 वेङ्कट० तत् एव स्तोतुः स्तोत्रं ज्ञायते^१ महत् पुराणेषु यज्ञगृहेषु, मनः यत्र स्तोत्रे वि दधुः
 विचेतसः देवाः । पुराणेषु यज्ञेष्विन्द्रमेव स्तुन्ति स्तोतारः, तद् देवाश्च शृण्वन्तीति ॥ २० ॥

^१इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये दशमो वर्गः^२ ॥

यदि मे सख्यमावर इमस्य पाह्यन्धसः । येन विश्वा अति द्विषो अतारिम ॥ २१ ॥
 यदि । मे । सख्यम् । आवरः । इमस्य । पाहि । अन्धसः ।
 येन । विश्वाः । अति । द्विषः । अतारिम ॥ २१ ॥

वेङ्कट० यदि मे सख्यम् आवृणोषि, ततः^१ इमम् सोमम् पिब । येन त्वया पीतेन
 विश्वाः अति तरेम वयम् द्विषः प्रजाः ॥ २१ ॥

कदा ते इन्द्र गिर्वणः स्तोता भवति शंतमः । कदा नो गव्ये अश्व्ये वसौ दधः ॥ २२ ॥
 कदा । ते । इन्द्र । गिर्वणः । स्तोता । भवति । शंतमः ।
 कदा । नः । गव्ये । अश्व्ये । वसौ । दधः ॥ २२ ॥

वेङ्कट० कदा ते हे इन्द्र! गीर्भिवननीय! स्तोता भवति सुखतमः^२ । कदा अस्मान् 'गोसङ्घे अश्वसङ्घे'
 धने च करोषीति ॥ २२ ॥

१. तथि^० मूको. २. वर्धतम् मूको. ३-३. ते गुण^० मूको. ४. जायते मूको. ५-५. नास्ति
 मूको. ६. काका... मूको. ७. 'म मूको. ८-८. 'सङ्घे स' मूको.

उत ते सुष्टुता हरी वृषणा वहतो रथम् । अजुर्थस्य मदिन्तमं यमीमहे ॥ २३ ॥
 उत । ते । सुऽस्तुता । हरी इति । वृषणा । वऽतः । रथम् । अजुर्थस्य । मदिन्तमम् । यम् । ईमहे ॥ २३ ॥
 वेङ्कट० अपि च ते सुष्टुतौ^१ अश्वौ वर्षितारौ वहतः रथम्, जरयितुम्^२ अश्वस्य स्तोतृणामतिशयेन
 मदयितारम् यम् वयम्^३ अर्थमभिलषितं याचामहे ॥ २३ ॥

तमीमहे पुरुष्टुतं यद्दं प्रत्नाभिरूतिभिः । नि बर्हिषि प्रिये सददधं द्विता ॥ २४ ॥
 तम् । ईमहे । पुरुऽस्तुतम् । यद्दम् । प्रत्नाभिः । ऊतिभिः ।
 नि । बर्हिषि । प्रिये । सदत् । अध । द्विता ॥ २४ ॥
 वेङ्कट० तम् इन्द्रं याचामहे बहुभिः स्तुतम् महान्तम् । प्रत्नैः मरुद्भिः सह नि षीदतु बर्हिषि प्रिये
 सम्प्रति । द्विता 'द्वैधम्' इति यास्कः (५, ३) । इहासनाय अपरं शरीरं गृहीत्वैति
 तदर्थः^४ ॥ २४ ॥

वर्धस्वा सु पुरुष्टुत ऋषिष्टुताभिरूतिभिः । धुक्षस्व पिप्युषीमिषमवा च नः ॥ २५ ॥
 वर्धस्व । सु । पुरुऽस्तुत । ऋषिऽस्तुताभिः । ऊतिभिः ।
 धुक्षस्व । पिप्युषीम् । इषम् । अवं । च । नः ॥ २५ ॥
 वेङ्कट० वर्धस्व सुष्टु^५ हे बहुभिः स्तुत ! ऋषिष्टुतैः मरुद्भिः सह । धुक्षस्व च वर्धयित्रीम् इषम्
 अन्नम् । रक्ष च अस्मान् ॥ २५ ॥

^१इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये एकादशो वर्गः^६ ॥

इन्द्र त्वमवितेदसीत्था स्तुवतो अद्रिवः । ऋतादियमि ते धियं मनोयुजम् ॥ २६ ॥
 इन्द्र । त्वम् । अविता । इत् । असि । इत्था । स्तुवतः । अद्रिऽवः ।
 ऋतात् । इयमि । ते । धियम् । मनऽयुजम् ॥ २६ ॥
 वेङ्कट० इन्द्र ! त्वम् रक्षितैव भवसि अमुत्र^७ स्तुवतः वज्रिन् ! । सत्यादेव प्रेरयामि^८ तव
 मनोयुजम् स्तोत्रमिति ॥ २६ ॥

इह त्या सधमाद्या युजानः सोमपीतये । हरी इन्द्र प्रतद्वसू अभि स्वर ॥ २७ ॥
 इह । त्या । सधऽमाद्या । युजानः । सोमऽपीतये ।
 हरी इति । इन्द्र । प्रतद्वसू इति प्रतत्स्वसू । अभि । स्वर ॥ २७ ॥

१. सुष्टु तौ मूको. २. षारं अ'. ३. पयः वि'; पय अ'. ४. नूनर्धं वि'; नूनर्धं अ'.
 ५. सस्तुतिषु मूको. ६-६. नास्ति मूको. ७. अमुत्र मूको. ८. 'वामः वि'.

वेङ्कट० इह तौ सहमदन्तौ युञ्जानः सोमपीनये हरी इन्द्र! प्राप्तधनौ अस्मासु प्रेरय ॥ २७ ॥

अभि स्वरन्तु ये तव रुद्रासः सक्षत श्रियम् । उतो मरुत्वतीर्विशो अभि प्रयः ॥ २८ ॥

अभि । स्वरन्तु । ये । तव । रुद्रासः । सक्षत । श्रियम् ।

उतो इति । मरुत्वतीः । विशः । अभि । प्रयः ॥ २८ ॥

वेङ्कट० अभि स्वरन्तु ये तव स्वभूताः अश्वाः । स्तोतारः तेन प्राप्तुवन्तु श्रियम्, अपि च 'मरुत्वतीः विशः' । अस्मान् अभि प्रापय अन्नम् ॥ २८ ॥

इमा अस्य प्रतूर्तयः पदं जुषन्त यद् दिवि । नामां यज्ञस्य सं दधुर्यथा विदे ॥ २९ ॥

इमाः । अस्य । प्रतूर्तयः । पदम् । जुषन्त । यत् । दिवि ।

नामां । यज्ञस्य । सम् । दधुः । यथा । विदे ॥ २९ ॥

वेङ्कट० इमाः अस्य प्रतरणशीलाः पदम् जुषन्त, यत् अस्य दिवि भवति पदम् । नामैः पाचय(?) यज्ञस्य हीमाः^१ सम् दधुः, यथा^२ अयं मनुष्येषु ज्ञायते ॥ २९ ॥

अयं दीर्घाय चक्षसे प्राचि प्रयत्यध्वरे । मिमीति यज्ञमानुषग् विचक्ष्य ॥ ३० ॥

अयम् । दीर्घाय । चक्षसे । प्राचि । प्रयति । अध्वरे ।

मिमीति । यज्ञम् । आनुषक् । विचक्ष्य ॥ ३० ॥

वेङ्कट० अयम् दीर्घाय दूरस्य दर्शनाय^३ इन्द्रः, तं प्राचीने वर्तमाने यज्ञे मिमीति करोति यागसाधनं सोमम् अनुषकं बुद्ध्या इद्वेति^४ ॥ ३० ॥

^५इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये द्वादशो वगः ॥

वृषायमिन्द्र ते रथ उतो ते वृषणा हरी । वृषा त्वं शतक्रतो वृषा हवः ॥ ३१ ॥

वृषा । अयम् । इन्द्र । ते । रथः । उतो इति । ते । वृषणा । हरी इति ।

वृषा । त्वम् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । वृषा । हवः ॥ ३१ ॥

वेङ्कट० वर्षिता अयम् इन्द्र! तव रथः, अपि च वृषणौ अश्वौ, वृषा त्वम् च 'शतप्रज्ञ!', तथा^६ भवति^७ स्तुतिश्च वृषा इति ॥ ३१ ॥

वृषा ग्रावा वृषा मदो वृषा सोमो अयं सुतः । वृषा यज्ञो यमिन्वासि वृषा हवः ॥ ३२ ॥

१. ते मूको. २-२. 'त्वतिशः मूको. ३. हेमाः अ'. ४. यदा अ'. ५. दानाय मूको. ६. इष्टयेति मूको. ७-७. नास्ति मूको. ८-८. शतप्रज्ञत धा वि^८ शतप्रज्ञत थ अ'. ९. 'वतु अ'.

वृषा । प्रावा । वृषा । मदः । वृषा । सोमः । अयम् । सुतः ।

वृषा । यज्ञः । यम् । इन्वासि । वृषा । हवः ॥ ३२ ॥

वेङ्कट० वृषा प्रावा, वृषा च तव मदः, तथा वर्षिता अयम् स्वदर्थम् सुतः सोमः^१, वृषा यज्ञः
च यम् गच्छसि, वृषा हवः ॥ ३२ ॥

वृषा त्वा वृषणं हुवे वज्रिञ्चित्राभिरुतिभिः । वावन्थ हि प्रतिष्ठुतिं वृषा हवः ॥ ३३ ॥

वृषा । त्वा । वृषणम् । हुवे । वज्रिन् । चित्राभिः । उतिभिः ।

वावन्थ । हि । प्रतिष्ठुतिम् । वृषा । हवः ॥ ३३ ॥

वेङ्कट० वृषा त्वा वृषणम् हुवे^२ वज्रिन् । चित्रैः रक्षणैर्दुतिभिः । भजसे हि त्वम् प्रतिष्ठुतिम् । वृषा
हवः^३ इति ॥ ३३ ॥

‘इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये त्रयोदशो वर्गः’ ॥

[१४]

‘गोषूक्त्यश्वसूक्तिनौ काण्वायनावृषी । इन्द्रो देवता । गायत्री छन्दः’ ।

यदिन्द्राहं यथा त्वमीशीय वस्व एक इत् । स्तोता मे गोषखा स्यात् ॥ १ ॥

यत् । इन्द्र । अहम् । यथा । त्वम् । ईशीय । वस्वः । एकः । इत् । स्तोता । मे । गोऽसखा । स्यात् ॥ १ ॥

वेङ्कट० गोषूक्त्यश्वसूक्तिनौ काण्वायनौ । यत् इन्द्र ! अहम् अपि यथा^४ त्वम् ईशिषे तथा ईशीय^५
धनस्य एकः एव । अतो यो मां स्तौति सः ‘गोषखा स्यात्’ इतीन्द्रं प्रयच्छन्तमाह ॥ १ ॥

शिक्षेयमस्मै दित्सेयं शचीपते मनीषिणे । यदहं गोपतिः स्याम् ॥ २ ॥

शिक्षेयम् । अस्मै । दित्सेयम् । शचीपते । मनीषिणे । यत् । अहम् । गोऽपतिः । स्याम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० दद्याम् अस्मै, ततो विदित्सेयम् शचीपते ।^६ स्तुवते, यत् अहम् अपि गोपतिः
स्याम् ॥ २ ॥

धेनुष्टं इन्द्र सूनृता यजमानाय सुन्वते । गामश्वं पिप्युषीं दुहे ॥ ३ ॥

धेनुः । ते । इन्द्र । सूनृता । यजमानाय । सुन्वते । गाम् । अश्वम् । पिप्युषीं । दुहे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० वाक् ते इन्द्र ! सत्या यजमानाय सुन्वते गाम् अश्वम् चाऽऽप्याययन्ती पूरयति ॥ ३ ॥

१. स वि^२; सो अ^३. २. भुवैव मूको. ३. भवः मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५. या मूको.
६. ‘यं मूको. ७-७. घोषः ख्यात्याभि मूको. ८. ‘पतेः मूको.

न ते वर्तास्ति राधस इन्द्र देवो न मर्त्यः । यद् दित्ससि स्तुतो मधम् ॥ ४ ॥
 न । ते । वर्ता । अस्ति । राधसः । इन्द्र । देवः । न । मर्त्यः । यत् । दित्ससि । स्तुतः । मधम् ॥ ४ ॥
 वेङ्कट० न ते धनस्य वारकः विद्यते इन्द्र ! देवः न च मनुष्यः, यदि दातुमिच्छसि स्तुतः
 धनम् ॥ ४ ॥

यज्ञ इन्द्रमवर्धयद् यद् भूमिं व्यवर्तयत् । चक्राण ओपशं दिवि ॥ ५ ॥
 यज्ञः । इन्द्रम् । अवर्धयत् । यत् । भूमिम् । वि । अवर्तयत् । चक्राणः । ओपशम् । दिवि ॥ ५ ॥
 वेङ्कट० यज्ञः इन्द्रम् वर्धयति, यत् अयम् भूमिम् विविधं वर्तयति चक्राणः कुर्वन् 'दिवि
 ओपशम्' । 'योऽधः स्थूणव' स्थित्वा विभर्ति दिवं स ओपशः' ॥ ५ ॥
 'इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये चतुर्दशो वर्गः' ॥

ववृधानस्य ते वयं विश्वा धनानि जिग्युषः । ऊतिमिन्द्रा वृणीमहे ॥ ६ ॥
 ववृधानस्य । ते । वयम् । विश्वा । धनानि । जिग्युषः । ऊतिम् । इन्द्र । आ । वृणीमहे ॥ ६ ॥
 वेङ्कट० वर्धमानस्य ते वयम् विश्वा धनानि विजितवतः रक्षणम् हे इन्द्र ! आ वृणीमहे ॥ ६ ॥

व्य॑न्तरिक्षमतिरुन्मदे सोमस्य रोचना । इन्द्रो यदभिन्तद् वलम् ॥ ७ ॥
 वि । अन्तरिक्षम् । अतिरत् । मदे । सोमस्य । रोचना । इन्द्रः । यत् । अभिनत् । वलम् ॥ ७ ॥
 वेङ्कट० वि अवर्धयत् अन्तरिक्षम् सोममदे रोचनेन तेजसा, इन्द्रः यदा अभिनत् असुरं
 वलम् ॥ ७ ॥

उद् गा आजदङ्गिरोभ्य आविष्कृण्वन् गुहा सतीः । अर्वाञ्च नुनुदे वलम् ॥ ८ ॥
 उत् । गाः । आजत् । अङ्गिरःऽभ्यः । आविः । कृण्वन् । गुहा । सतीः । अर्वाञ्चम् । नुनुदे । वलम् ॥ ८ ॥
 वेङ्कट० उत आजत् पशून् पणिभिः अपहृतान् अङ्गिरोभ्यः आविः कृण्वन् गुहायां वर्तमानान् ।
 अभिमुखम् आगच्छन्तम् वलम् 'च नुनुदे' ॥ ८ ॥

इन्द्रेण रोचना दिवो दृढहानि दंढितानि च । स्थिराणि न पराणुदे ॥ ९ ॥
 इन्द्रेण । रोचना । दिवः । दृढहानि । दंढितानि । च । स्थिराणि । न । पराणुदे ॥ ९ ॥
 वेङ्कट० इन्द्रेण ज्योतींषि दिवः दृढानि दंढितानि स्थिराणि, न च परानोद्यानि ऊर्ध्वम् ॥ ९ ॥

१. पार० मूको. २-२. तु. ऋ १, १७३, ६; दिव्योवधम् मूको. ३. 'त्वाभि भवति दिवस
 औपगवः वि'. ४-४. नास्ति मूको. ५. नीं ... मूको. ६. शरीरम् मूको. ७. वणिभिः वि'.
 ८. 'मानायाम् वि'. ९. 'च्छतं च अ'. १०. च ... मूको. ११. वरणोद्यानि वि'; वरा० अ'.

अ॒पामूर्मिर्मद॑न्नि॒व॒ स्तोमं॑ इन्द्राजिरायते । वि ते मदा॑ अराजिषुः ॥ १० ॥

अ॒पाम् । ऊ॒र्मिः । म॒दन्॑ऽइव । स्तो॒मः । इन्द्र॑ । अ॒जिर॑ऽयते । वि । ते । म॒दाः । अ॒राजि॑षुः ॥ १० ॥

वेङ्कट० अपाम् ऊर्मिः 'हृष्यन् इव' मदीयस्तोमः इन्द्र! अजिरायते 'अजिरम्' (निघ २, १५) इति क्षिप्रनाम । शीघ्रं निर्गच्छति, वि राजन्ते^१ च तव सोममदाः ॥ १० ॥

^१इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये पञ्चदशो वर्गः^२ ॥

त्वं हि स्तोम॑वर्धन॒ इन्द्रा॑स्यु॒क्थ॑वर्धनः । स्तोत॑णामुत भद्र॑कृत् ॥ ११ ॥

त्वम् । हि । स्तो॒मऽव॑र्धनः । इन्द्र॑ । अ॒सि । उ॒क्थ॑ऽवर्धनः । स्तो॒तृणा॑म् । उ॒त । भ॒द्रऽकृ॑त् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ११ ॥

इन्द्र॑मित् केशि॒ना हरी॑ सोम॒पेया॑य वक्षतः । उप॑ यज्ञं सुरार्ध॑सम् ॥ १२ ॥

इन्द्र॑म् । इत् । केशि॒ना । ह॒री इति॑ । सो॒मऽपे॑याय । व॒क्षतः॑ । उप॑ । य॒ज्ञम् । सु॒रार्ध॑सम् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० इन्द्रम् एव प्रशस्तकेशौ अश्वौ^३ सोमपानाय वहतः यज्ञम् प्रति सुधनम्^४ ॥ १२ ॥

अ॒पां फेने॑न॒ नमु॑चेः शिर॑ इन्द्रोद॑वर्तयः । विश्वा॑ यदज॑यः स्पृधः ॥ १३ ॥

अ॒पाम् । फेने॑न । नमु॑चेः । शिरः॑ । इन्द्र॑ । उ॒त् । अ॒वर्त॑यः । विश्वाः॑ । यत् । अ॒जयः॑ । स्पृधः॑ ॥ १३ ॥

वेङ्कट० अपाम् फेनेन आयुधभूतेन^५ नमुचेः शिरः इन्द्र! उत् अवर्तयः, यदा विश्वाः स्पृधः शत्रून् अजयः ॥ १३ ॥

मा॒याभि॑रु॒त्तिसृ॑प्त इन्द्र॑ द्यामा॒रुरु॑क्षतः । अव॑ दस्यू॑रधूनुथाः ॥ १४ ॥

मा॒याभिः॑ । उ॒त्तऽसि॑सृप्तः । इन्द्र॑ । द्याम् । आ॒रुरु॑क्षतः । अव॑ । दस्यू॑न् । अधू॒नुथाः॑ ॥ १४ ॥

वेङ्कट० प्रज्ञानैः पृथिव्याः उत्सर्पितुमिच्छतः इन्द्र! द्याम् आरुरुक्षतः अव अधूनुथाः शत्रून् ॥ १४ ॥

अ॒सुन्वा॑र्मिन्द्र॒ संस॑दं वि॒षूचीं॑ व्य॒नाश॑यः । सोम॑पा उत्त॑रो भवन् ॥ १५ ॥

अ॒सुन्वा॑म्^६ । इन्द्र॑ । स॒मऽस॑दम् । वि॒षूची॑म् । वि । अ॒नाश॑यः । सोम॑पाः । उ॒त्त॑रः । भवन् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अभिषववर्जितानाम् इन्द्र! संसदम् विषूचीम् वि अनाशयः सोमपाः उच्छ्रितः भवन् सर्वेभ्यः ॥ १५ ॥

^१इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये षोडशो वर्गः^२ ॥

१-१. सृष्यन्तिव अ^१; सृष्यन्तीव वि^२. २. °जसे वि^३; °जते अ^४. ३-३. नास्ति मूको. ४. अश्विनौ मूको. ५. °धनः मूको. ६. °भूते वि^५. ७. वैप १, ५३४ j-द्र.

[१५]

‘गोपूक्त्यश्वसूक्तिनौ काण्वायनावृषी । इन्द्रो देवता । उष्णिक् छन्दः’ ।

तम्बभि प्र गायत पुरुहूतं पुरुष्टुतम् । इन्द्रं गीर्भिस्तविषमा विवासत ॥ १ ॥

तम् । ऊँ इति । अभि । प्र । गायत । पुरुहूतम् । पुरुष्टुतम् ।

इन्द्रम् । गीःभिः । तविषम् । आ । विवासत ॥ १ ॥

वेङ्कट० तम् एव अभि प्र गायत पुरुहूतम् पुरुष्टुतम् । इन्द्रम् गीर्भिः महान्तम् आभिमुख्येन परिचरत ॥ १ ॥

यस्य द्विबर्हसो बृहत् सहो दाधार रोदसी । गिरिरज्जो अपः स्ववृषत्वना ॥ २ ॥

यस्य । द्विऽबर्हसः । बृहत् । सहः । दाधार । रोदसी इति । गिरिन् । अज्जान् । अपः । स्वः । वृषऽत्वना ॥ २ ॥

वेङ्कट० यस्य द्वयोः स्थानयोः परिवृढस्य^२ महद् बलम् धारयति चावापृथिव्यौ । मेघान्^३ गमनशीलान् अन्तरिक्षमिदं च सर्वम् धारयति बलेन ॥ २ ॥

स राजसि पुरुष्टुतं एको वृत्राणि जिघ्रसे । इन्द्र जैत्रा श्रवस्या च यन्तवे ॥ ३ ॥

सः । राजसि । पुरुष्टुत । एकः । वृत्राणि । जिघ्रसे । इन्द्र । जैत्रा । श्रवस्या । च । यन्तवे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सः राजसि पुरुष्टुतः । असहाय एव शत्रून् हंसि । तेन सुखायास्माकम्^४ इन्द्र ! ‘जयहेतूनि अन्नहेतूनि’^५ च नियन्तव्यानि ॥ ३ ॥

तं ते मदं गृणीमसि वृषणं पृत्सु सासहिम् । उ लोककृत्नुमद्रिवो हरिश्रियम् ॥ ४ ॥

तम् । ते । मदम् । गृणीमसि । वृषणम् । पृत्सु । सासहिम् ।

ऊँ इति । लोकऽकृत्नुम् । अद्रिऽवः । हरिऽश्रियम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० तम् ते मदम् स्तुमः वर्षितारम् सङ्ग्रामेषु अभिभवितारम् लोकस्य कर्तारम् स्तोतृणाम् वज्रिन् !, यः मदोऽश्वौ श्रयति । मदे हि जनितेऽश्वानुपतिष्ठतः ॥ ४ ॥

येन ज्योतीष्यायवे मनवे च विवेदिथ । मन्दानो अस्य बर्हिषो वि राजसि ॥ ५ ॥

येन । ज्योतीषि । आयवे । मनवे । च । विवेदिथ । मन्दानः । अस्य । बर्हिषः । वि । राजसि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० येन ज्योतीषि आयवे राज्ञे मनवे च ‘अलम्भयः’, तेन^६ सोमेन तृप्यन् अस्य यज्ञस्य सम्बन्धिना वि राजसि ॥ ५ ॥

‘इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये सप्तदशो वर्गः’ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. परिप्रन्नस्य वि^३; परि प्रन्नस्य अ^३. ३. मेघात् मूको. ४. ‘खायास्मा’ वि^३; ‘खायास्मा’ अ^३. ५-५. ‘हेतुभ्यः नहे’ वि^३; ‘हेतुभ्यः नहे’ अ^३. ६-६. ‘लम्भयं स्ते’ मूको.

तदद्या चित् त उक्थिनोऽनु ष्टुवन्ति पूर्वथा । वृषपत्नीरपो जया दिवेदिवे ॥६॥

तत् । अद्य । चित् । ते । उक्थिनः । अनु । स्तुवन्ति । पूर्वथा । वृषपत्नीः । अपः । जय । दिवेऽदिवे ॥६॥

वेङ्कट० तत् अद्य अपि तव शस्त्रिणः अनु स्तुवन्ति इन्द्र! प्रववत् यथा प्रता ऋषयोऽस्तुवन् ।
मेघपत्नीः^१ अपः जयसि त्वम् अन्वहमिति ॥ ६ ॥

तव त्यदिन्द्रियं बृहत् तव शुष्ममुत क्रतुम् । वज्रं शिशति धिषणा वरेण्यम् ॥७॥

तव । त्यत् । इन्द्रियम् । बृहत् । तव । शुष्मम् । उत । क्रतुम् ।

वज्रम् । शिशति । धिषणा । वरेण्यम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० तव तद् बलम् महत्, तव शोषकं तेजः, अपि च प्रज्ञानम्, आयुधम् च वरेण्यम्,^१
तीक्ष्णीकरोति 'स्तोतृणां स्तुतिः'^२ ॥ ७ ॥

तव द्यौरिन्द्र पौंस्यं पृथिवी वर्धति श्रवः । त्वामापः पर्वतासश्च हिन्विरे ॥८॥

तव । द्यौः । इन्द्र । पौंस्यम् । पृथिवी । वर्धति । श्रवः । त्वाम् । आपः । पर्वतासः । च । हिन्विरे ॥ ८ ॥

वेङ्कट० तव द्यौः इन्द्र! बलम्^१ वर्धयति । वर्धयति अन्नम्^२ पृथिवी । येन त्वाम् आपः प्रावाणः च
प्रीणयन्ति ॥ ८ ॥

त्वां विष्णुर्वृहन् क्षयो मित्रो गृणाति वरुणः । त्वां शर्धो मदत्यनु मारुतम् ॥९॥

त्वाम् । विष्णुः । बृहन् । क्षयः । मित्रः । गृणाति । वरुणः । त्वाम् । शर्धः । मदति । अनु । मारुतम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० त्वाम् विष्णुः 'महान् निवासभूतः'^१ स्तौति, मित्रावरुणौ च स्तुतः । त्वाम् एव 'अनु मदति'^२
स्तौति^३ मारुतम्^४ शर्धः^५ ॥ ९ ॥

त्वं वृषा जनानां मंहिष्ठ इन्द्र जज्ञिषे । सत्रा विश्वा स्वपत्यानि दधिषे ॥१०॥

त्वम् । वृषा । जनानाम् । मंहिष्ठः । इन्द्र । जज्ञिषे । सत्रा । विश्वा । सुऽअपत्यानि । दधिषे ॥ १० ॥

वेङ्कट० त्वम् वर्षिता जनानाम् दातृतमः इन्द्र! अजायथा । सत्यमेव विश्वानि भूतानि शोभना-
पत्यानि करोषि । येन कर्मणा न पतन्ति^१ तदपत्यमेव^२ ॥ १० ॥

^१इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये अष्टादशो वर्गः^२ ॥

१. इन्द्रं मूको. २. 'ववतीः वि'; 'ववतीः अ'. ३. परं श्रियं वि^२; परां श्रियं अ'. ४-४. 'णां ...
त्वमिति अ'; 'णांत्विति वि'. ५-५. वर्षयत्यति मूको. ६-६. महानिवसं मूको. ७. तुदन्ति मूको.
८. स्तौमि मूको. ९. 'रुतं च अ'. १०. शर्धं अ'. ११. तपन्ति मूको. १२. कदवत्यन्तमेव वि^२;
कदावात्यन्तमेव अ'. १३-१३. नारित मूको.

स॒त्रा त्वं पु॒रुष॑दु॒तं ए॒को वृ॒त्राणि॑ तो॒शसे । नान्य॑ इन्द्रा॒त् कर॑णं भू॒य इन्व॑ति ॥ ११ ॥
 स॒त्रा । त्वम् । पु॒रु॒ऽस्तु॒त । ए॒कः । वृ॒त्राणि॑ । तो॒श॒से । न । अ॒न्यः । इन्द्रा॒त् । कर॑णम् । भू॒यः । इन्व॑ति ॥ ११ ॥
 वेङ्कट० सत्रा त्वम् हे बहुभिः स्तुत! असहाय एव शत्रून् हंसि । न अन्यः कश्चित् इन्द्रात् कृतं
 कर्म प्रीणयति ॥ ११ ॥

यदिन्द्र॑ मन्म॒शस्त्वा॑ नाना॒ हव॑न्त ऊ॒तये॑ । अ॒स्माकै॑भिर्नृ॒भिर॑त्रा स्व॒र्जय॑ ॥ १२ ॥
 यत् । इन्द्र॑ । मन्म॒ऽशः । त्वा॑ । नाना॑ । हव॑न्ते । ऊ॒तये॑ । अ॒स्माकै॑भिः । नृ॒ऽभिः । अत्र॑ । स्व॒र्ज॒य॒ ॥ १२ ॥
 वेङ्कट० यत् इन्द्र! स्तुतिभिः^१ त्वाम् नाना हवन्ते^२ रक्षणार्थम्^३ । तथाऽऽत्मीयैः जनैः^४ सह जेतव्यं
 सर्वम् जय इति ॥ १२ ॥

अरं॑ क्षया॒य नो॒ महे॑ विश्वा॒ रूपा॑ण्यावि॒शन् । इन्द्रं॑ जैत्रा॒य हर्ष॑या श॒चीप॑तिम् ॥ १३ ॥
 अरम् । क्षया॒य । नः । महे॑ । विश्वा॒ । रूपा॑णि । अ॒ऽवि॒शन् । इन्द्रम् । जैत्रा॒य । हर्ष॑य । श॒ची॒ऽप॒तिम् ॥
 वेङ्कट० 'पर्याप्तानि वासाय अस्माकं' महते^१ विश्वानि इन्द्रस्य रूपाणि आवेशयन् इन्द्रम्^२ निजं
 'जयशीलं बलं' कर्तुम् स्तुतिभिः हर्षय शचीपतिम् ॥ १३ ॥

'इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये एकोनविंशो वर्गः' ॥

[१६]

'हरिम्बिडिः काण्व ऋषिः । इन्द्रो देवता । गायत्री छन्दः' ।

प्र॒ स॒म्राजं॑ च॒र्षणी॑नामिन्द्रं॑ स्तो॒ता नव्यं॑ गी॒र्भिः । नरं॑ नृषा॒हं मं॑हि॒ष्ठम् ॥ १ ॥
 प्र । स॒म॒ऽराजम् । च॒र्षणी॑नाम् । इन्द्रम् । स्तो॒त । नव्यम् । गी॒ऽभिः । नरम् । नृ॒ऽसहम् । मं॑हि॒ष्ठम् ॥ १ ॥
 वेङ्कट० हरिम्बिडिः^{१०} । प्र स्तुत इन्द्रम् सम्राजम् चर्षणीनाम् स्तुत्यम् स्तुतिभिः नेतारम् नृणाम्
 अभिभवितारम् दातृत्वम् ॥ १ ॥

यस्मिन्नु॒क्त्यानि॑ रण्य॑न्ति॒ विश्वा॑नि च श्रव॒स्या । अ॒पाम॑वो न स॒मुद्रे॑ ॥ २ ॥
 यस्मिन् । उ॒क्त्यानि॑ । रण्य॑न्ति । विश्वा॑नि । च । श्रव॒स्या । अ॒पाम् । अवः । न । स॒मुद्रे॑ ॥ २ ॥
 वेङ्कट० यस्मिन् शस्त्राणि^{११} रमन्ते विश्वानि च स्तोतृणाम् अन्ननिमित्तानि वचनानि । यथा नाना-
 विधानां अपाम् गमनम् उदधौ सङ्गच्छते^{१२} ॥ २ ॥

१. 'तिहिः' मूको. २. भवन्ते मूको. ३. 'र्थः' मूको. ४. 'त्मीयेभ्यै वि'; तथात्मनैर्भागेः अं.
 ५-५. 'प्लनिवा' मूको. ६. महति मूको. ७. इन्द्र मूको. ८-८. 'शीलव' वि^२. ९-९. नास्ति मूको.
 १०. हरिमिरि मूको. ११. छत्राणि अं; छत्रिणि बि^२. १२. 'च्छेत' मूको

तं सुष्टुत्या विवासे ज्येष्ठराजं भरे कृत्नुम् । महो वाजिनं सनिभ्यः ॥ ३ ॥

तम् । सुऽस्तुत्या । आ । विवासे । ज्येष्ठराजम् । भरे । कृत्नुम् । महः । वाजिनम् । सनिभ्यः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तम् सुष्टुत्या परिचरामि श्रेष्ठानां राजानम् सङ्ग्रामे कर्तारम् महान्तम् बलिनम् धनार्थम् ॥ ३ ॥

यस्यानूना गभीरा मदा उरवस्तरुत्राः । हर्षुमन्तः शूरसातौ ॥ ४ ॥

यस्य । अनूनाः । गभीराः । मदाः । उरवः । तरुत्राः । हर्षुमन्तः । शूरसातौ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यस्य अन्यूनाः^१ गम्भीराः मदाः विस्तीर्णाः तारकाः हर्षमन्तः^२ स्तोतृन् हर्षयन्तः सङ्ग्रामे ॥ ४ ॥

तमिद् धनेषु हितेष्वधिवाकायं हवन्ते । येषामिन्द्रस्ते जयन्ति ॥ ५ ॥

तम् । इत् । धनेषु । हितेषु । अधिवाकायं । हवन्ते । येषाम् । इन्द्रः । ते । जयन्ति ॥ ५ ॥

वेङ्कट० तम् एव धनेषु परत्र निहितेषु लिप्सितेषु अधिवचनाय हवन्ते । येषाम् इन्द्रः भवति सहायः, ते परान् जयन्ति ॥ ५ ॥

तमिच्छ्यौत्नैरार्यन्ति तं कृतेभिश्चर्षणयः । एष इन्द्रो वरिवःकृत् ॥ ६ ॥

तम् । इत् । च्यौत्नैः । आर्यन्ति । तम् । कृतेभिः । चर्षणयः । एषः । इन्द्रः । वरिवःकृत् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० तम् इन्द्रं कीर्तितैर्बलैः (तु. निघ २, १) प्रेरयन्ति, तम् कृतैश्च कर्मभिः चर्षणयः । एषः एव इन्द्रः तेषां धनस्य कर्ता भवति ॥ ६ ॥

“इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये विंशो वर्गः” ॥

इन्द्रो ब्रह्मेन्द्र ऋषिरिन्द्रः पुरु पुरुहूतः । महान् महीभिः शचीभिः ॥ ७ ॥

इन्द्रः । ब्रह्मा । इन्द्रः । ऋषिः । इन्द्रः । पुरु । पुरुऽहूतः । महान् । महीभिः । शचीभिः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः महान्, इन्द्रः द्रष्टा, इन्द्रः बहुषु देवेषु बहुभिराहूतः, महान् महतीभिः प्रज्ञाभिः ॥ ७ ॥

स स्तोम्यः स हव्यः सत्यः सत्वा तुविकूर्मिः । एकश्चित् सन्नभिभूतिः ॥ ८ ॥

सः । स्तोम्यः । सः । हव्यः । सत्यः । सत्वा । तुविकूर्मिः । एकः । चित् । सन् । अभिभूतिः ॥

वेङ्कट० सः स्तोतव्यः, सः द्वातव्यः सत्यकर्मा सदनशीलः बहोः कर्ता असहाय^१ एव सन् अभिभवता ॥ ८ ॥

तमर्केभिस्तं सामभिस्तं गायत्रैश्चर्षणयः । इन्द्रं वर्धन्ति क्षितयः ॥ ९ ॥

तम् । अर्केभिः । तम् । सामभिः । तम् । गायत्रैः । चर्षणयः । इन्द्रम् । वर्धन्ति । क्षितयः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० तम् ऋग्भिः, तम् सामभिः, तम् गायत्रैः च इन्द्रम् विशेषेण वर्धयन्ति चर्षणयः क्षितयः
द्रष्टारो मनुष्या इति ऋषीनाहुः ॥ ९ ॥

प्रणेतारं वस्यो अच्छा कर्तारं ज्योतिः समत्सु । सामहंसं युधामित्रान् ॥ १० ॥

प्रणेतारम् । वस्यः । अच्छ । कर्तारम् । ज्योतिः । समत्सु । समहंसम् । युधा । अमित्रान् ॥ १० ॥

वेङ्कट० प्रणेतारम् अभ्युदयम् प्रति कर्तारम् अन्धकारापनयनेन ज्योतिः, सहस्रामेषु अभिभवन्तम्
युद्धेन अमित्रान् ॥ १० ॥

स नः पप्रिः पारयाति स्वस्ति नावा पुरुहूतः । इन्द्रो विश्वा अति द्विषः ॥ ११ ॥

सः । नः । पप्रिः । पारयाति । स्वस्ति । नावा । पुरुहूतः । इन्द्रः । विश्वाः । अति । द्विषः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० सः अस्मान् तर्पयिता^१ पारं^२ नयतु अविनाशेन नावा बहुभिराहूतः । इन्द्रः विश्वाः च द्विषः
अति पारयत्वस्मानिति । *यस्मात्तवैवं सिद्धम्* अतिपारय तस्मात् शत्रूनि ॥ ११ ॥

स त्वं न इन्द्र वाजैर्भिर्दशस्या च गातुया च । अच्छा च नः सुन्नं नेषि ॥ १२ ॥

सः । त्वम् । नः । इन्द्र । वाजैर्भिः । दशस्य । च । गातुया । च । अच्छ । च । नः । सुन्नम् । नेषि ॥

वेङ्कट० सः त्वम् अस्मभ्यम् इन्द्र । बलैः शत्रुधनं प्रयच्छ च गमय च धनं प्रति । अभि नेषि च
अस्मान् सुखम् ॥ १२ ॥

इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये एकविंशो वर्गः ॥

[१७]

*इरिम्बिडिः काण्व ऋषिः । इन्द्रो देवता । गायत्री छन्दः, अन्त्ययोः

प्रगाथः (= चतुर्दशी बृहती, पञ्चदशी सतोबृहती) * ।

आ याहि सुषुमा हि त इन्द्र सोमं पिब इमम् । एदं बर्हिः संदो मम ॥ १ ॥

आ । याहि । सुषुमा । हि । ते । इन्द्र । सोमम् । पिब । इमम् । आ । इदम् । बर्हिः । संदः । मम ॥ १ ॥

वेङ्कट० आ याहि । 'सुषुमा ते हि' सोमम् इन्द्र । पिब सोमम् इमम् । आ सीद 'च इदम्'
मदीयम् बर्हिः ॥ १ ॥

१. 'वन्तु वि'; 'वन्त अ'. २. यित्वा मूको. ३. परायन् मूको. ४-४. इथा तवेम सिद्धाम वि^२;
यथा तवेन सिद्धाम अ'. ५-५. नास्ति मूको. ६-६. सुष्ठु ते महिमा मूको. ७. इव मूको. ८. नास्ति
मूको. ९-९. वेदं वि^२; वेदं वा अ'.

आ त्वा ब्रह्मयुजा हरी वहतामिन्द्र केशिना । उप ब्रह्माणि नः शृणु ॥ २ ॥

आ । त्वा । ब्रह्मयुजा । हरी इति । वहताम् । इन्द्र । केशिना । उप । ब्रह्माणि । नः । शृणु ॥ २ ॥

वेङ्कट० आ वहताम् त्वां मन्त्रेण युक्तौ अश्वौ इन्द्र ! प्रशस्तकेशौ । अस्माकम् उप शृणु स्तुतिम् ॥ २ ॥

ब्रह्माणस्त्वा वयं युजा सोमपामिन्द्र सोमिनः । सुतावन्तो हवामहे ॥ ३ ॥

ब्रह्माणः । त्वा । वयम् । युजा । सोमपाम् । इन्द्र । सोमिनः । सुतवन्तः । हवामहे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० ब्रह्मणाः वयम् त्वां युक्तेन स्तोत्रेण सोमपाम् इन्द्र ! विद्यमानसोमाः तत्राप्यभिषुतसोमाः हवामहे ॥ ३ ॥

आ नो याहि सुतावन्तोऽस्माकं सुष्टुतीरुप । पिब सु शिप्रिन्नन्धसः ॥ ४ ॥

आ । नः । याहि । सुतवन्तः । अस्माकम् । सुस्तुतीः । उप । पिब । सु । शिप्रिन् । अन्धसः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० आ याहि अस्मान् सुतवन्तः । उप गच्छ अस्माकम् सुष्टुतीः च । पिब सुशिप्रिन् ! (?) सोमम् ॥ ४ ॥

आ ते सिञ्चामि कुक्ष्योरनु गात्रा वि धावतु । गृभाय जिह्वया मधु ॥ ५ ॥

आ । ते । सिञ्चामि । कुक्ष्योः । अनु । गात्रा । वि । धावतु । गृभाय । जिह्वया । मधु ॥ ५ ॥

वेङ्कट० आ सिञ्चामि तव कुक्ष्योः सोमम् । स तवाङ्गानि अनु वि धावतु । गृहाण जिह्वया सोममयम् मधु ॥ ५ ॥

^१ इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये द्वाविंशो वर्गः ॥

स्वादुष्टे अस्तु संसुटे मधुमान् तन्वेऽ तव । सोमः शमस्तु ते हृदे ॥ ६ ॥

स्वादुः । ते । अस्तु । सम्सुटे । मधुमान् । तन्वे । तव । सोमः । शम् । अस्तु । ते । हृदे ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यस्मादापः संश्रन्ति तस्मै तवाऽऽस्याय स्वादुः सोमो भवतु, तथा मधुमान् शरीराय च तव । सोमः शङ्करो भवतु हृदयाय ॥ ६ ॥

अयम् त्वा विचर्षणे जनीरिवाभि संवृतः । प्र सोम इन्द्र सर्पतु ॥ ७ ॥

अयम् । ऊँ इति । त्वा । विचर्षणे । जनीः । इव । अभि । सम्संवृतः । प्र । सोमः । इन्द्र । सर्पतु ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अयम् 'च त्वा हे विद्वष्टः !' जायाः इव ताभिः संवृतः पतिः अभि प्र सर्पतु सोमः इन्द्र ! इति ॥ ७ ॥

तुविग्रीवो वपोदरः सुबाहुरन्धसो मदै । इन्द्रो वृत्राणि जिघ्रते ॥ ८ ॥

तुविग्रीवः । वपाऽउदरः । सुबाहुः । अन्धसः । मदै । इन्द्रः । वृत्राणि । जिघ्रते ॥ ८ ॥

वेङ्कट० कण्ठस्था नाड्यः ग्रीवाः । बहुग्रीवः वपोदरः सोमप्रवृद्धा^१ वपा यस्योदरे महति^२ स वपोदरः । सुबाहुः सोमस्य मदे इन्द्रः शत्रून्^३ हन्ति ॥ ८ ॥

इन्द्र प्रेहि पुरस्त्वं विश्वस्येशान् ओजसा । वृत्राणि वृत्रहञ्जहि ॥ ९ ॥

इन्द्र । प्र । इहि । पुरः । त्वम् । विश्वस्य । ईशानः । ओजसा । वृत्राणि । वृत्रऽहन् । जहि ॥ ९ ॥

वेङ्कट० इन्द्र ! प्र गच्छ पुरतः त्वम् विश्वस्य ईशानः । बलेन शत्रून्^४ हे शत्रुहन् ! जहि ॥ ९ ॥

दीर्घस्ते अस्वङ्कुशो येना वसु प्रयच्छसि । यजमानाय सुन्वते ॥ १० ॥

दीर्घः । ते । अस्तु । अङ्कुशः । येन । वसु । प्रयच्छसि । यजमानाय । सुन्वते ॥ १० ॥

वेङ्कट० दीर्घः ते अस्तु बाहुः । अङ्कुशवच्चतून्^५ जियच्छतीति बाहुः अङ्कुशः । येन धनानि प्रयच्छसि यजमानाय सुन्वते ॥ १० ॥

इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये त्रयोविंशो वर्गः* ॥

अयं त इन्द्र सोमो निपूतो अर्धं बर्हिषि । एहीमस्य द्रवा पिव ॥ ११ ॥

अयम् । ते । इन्द्र । सोमः । निपूतः । अर्धं । बर्हिषि । आ । इहि । ईम् । अस्य । द्रव । पिव ॥ ११ ॥

वेङ्कट० अयम् ते इन्द्र ! सोमः अभिपुतः । यज्ञे आ गच्छ एनम् । अमुम् द्रव, पिव च ॥ ११ ॥

शार्चिगो शार्चिपूजनाय रणाय ते सुतः । आखण्डल प्र हूयसे ॥ १२ ॥

शार्चिगो इति शार्चिगो । शार्चिपूजन । अयम् । रणाय । ते । सुतः । आखण्डल । प्र । हूयसे ॥ १२ ॥

वेङ्कट० हे समवेतपशो ! समवेतपूजन ! अयम् युद्धाय तव सुतः सोमः । आखण्डल ! प्र हूयसे च ॥ १२ ॥

यस्ते शृङ्गवृषो नपात् प्रणपात् कुण्डपाय्यः । न्यस्मिन् दध्रे आ मनः ॥ १३ ॥

यः । ते । शृङ्गवृषः । नपात् । प्रणपादिति प्रऽनपात् । कुण्डपाय्यः । नि । अस्मिन् । दध्रे । आ । मनः ॥

वेङ्कट० यः ते हे शृङ्गवृषः नपात् !, शृङ्गवृ^६ वृषणः शृङ्गयुक्तो वर्षिता च भवति इति तस्य पुत्र ! । 'कस्ते मातरं विधवानचक्र' (ऋ ४, १८, १२) इत्युक्तम् । तस्य तव प्रणसा^७

१. सोमः प्र° वि°. २. महती मूको. ३. शक्रन् मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५. शृङ्गवृषद् मूको. ६. °णदया मूको.

सोमः 'इन्द्रादापोऽन्नयः सोमः' इति, सः प्रणपात् । इन्द्रस्य 'कुण्डाद्यः कुण्डे पानं यस्य' ।
अस्मिन् तव मनः नि दग्ने निहितमिति ॥ १३ ॥

वास्तोष्पते ध्रुवा स्थूणांसत्रं सोम्यानाम् ।

द्रप्सो भेत्ता पुरां शश्वतीनामिन्द्रो मुनीनां सखा ॥ १४ ॥

वास्तोः । पते । ध्रुवा । स्थूणा । अंसत्रम् । सोम्यानाम् ।

द्रप्सः । भेत्ता । पुराम् । शश्वतीनाम् । इन्द्रः । मुनीनाम् । सखा ॥ १४ ॥

वेङ्कट० हे वास्तोः पते ! त्वं सोम्यानाम्^१ ध्रुवा स्थूणा^२ भवसि 'तद्वत् तान्' धारयसि । तथा अंसत्रम्
च तेषां भवसि । द्रप्सः द्रवत्तेः अभिगन्ता, भेत्ता बह्वीनाम् पुराम् इन्द्रः मुनीनाम् सखा ।
स्तोतारो मुनयः^३ ॥ १४ ॥

पृदाकुसानुर्यजतो गवेषण एकः सन्नभि भूर्यसः ।

भूर्णिमश्वं नयत् तुजा पुरो गृभेन्द्रं सोमस्य पीतये ॥ १५ ॥

पृदाकुसानुः । यजतः । गोऽएषणः । एकः । सन् । अभि । भूर्यसः ।

भूर्णिम् । अश्वम् । नयत् । तुजा । पुरः । गृभा । इन्द्रम् । सोमस्य । पीतये ॥ १५ ॥

वेङ्कट० पृदाकुर्नाम प्राच्या दिशो रक्षिता यं^४ सम्भजते गोपनार्थं^५ सः पृदाकुसानुः इन्द्रः यष्टव्यः
गवामन्वेष्टा असहायः सन् अभि भवति बहून् । स इन्द्रः क्षिप्रम् अश्वम् गृह्यमाणया कशया
पुरस्तात् नयतु ईश्वरं गमनसमर्थं सोमपानायति ॥ १५ ॥

‘इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये चतुर्विंशो वर्गः’ ॥

[१८]

‘इरिम्बिठिः काण्वः ऋषिः । आदित्याः देवता, चतुर्थीषष्ठीसप्तमीनाम् आदितिः, अष्टम्या
अश्विनौ, नवम्या अग्निसूर्यानिताः । उष्णिक् छन्दः’ ।

इदं ह नूनमेषां सुभ्रं भिक्षेत मर्त्यः । आदित्यानामपूर्व्यं सर्वीमनि ॥ १ ॥

इदम् । ह । नूनम् । एषाम् । सुभ्रम् । भिक्षेत । मर्त्यः । आदित्यानाम् । अपूर्व्यम् । सर्वीमनि ॥ १ ॥

वेङ्कट० इदम् 'ह सम्प्रति' एषाम् आदित्यानाम् प्रसवे अपूर्व्यम्^६ धनम् भिक्षेत मनुष्यः कल्याणम् ।
आदित्यैः प्रसूतो भिक्षितुं प्रवृत्तोऽलब्धपूर्वं धनं लभत इति ॥ १ ॥

१-१. =कुण्ड-पेयः (प्रणपात् [तु. वैप १, ११२४])^१; भगपतिकाण्डे पातस्य मूको. २. सोमाना मूको.
३. स्थून् मूको. ४-४. तद्वन्तां अ'. ५. °य भवन्तीत्यर्थः अ'. ६. यः मूको. ७. °नात्वं मूको.
८-८. नास्ति मूको. ९-९. हवं प्रति वि'; हभवं प्रति अ'. १०. नास्ति मूको.

अनर्वाणो ह्येषां पन्था आदित्यानाम् । अदब्धाः सन्ति पायवः सुगेवृधः ॥२॥
 अनर्वाणः । हि । एषाम् । पन्थाः । आदित्यानाम् । अदब्धाः । सन्ति । पायवः । सुगेऽवृधः ॥२॥
 वेङ्कट० अप्रच्युताः^१ हि एषाम् रश्मयः आदित्यानाम् अहिंसिता भवन्ति रक्षकाः, सुगम् अन्तरिक्षं
 तत्र प्रवृद्धाः ॥ २ ॥

तत् सु नः सविता भगो वरुणो मित्रो अर्थमा । शर्मं यच्छन्तु सप्रथो यदीमहे ॥३॥
 तत् । सु । नः । सविता । भगः । वरुणः । मित्रः । अर्थमा । शर्मं । यच्छन्तु । सऽप्रथः । यत् । ईमहे ॥३॥
 वेङ्कट० यत् गृहम् वयं याचामहे, तत् अस्मभ्यम् इमे सुष्ठु प्र यच्छन्तु इति^२, सप्रथः सर्वतः
 पृथुतममिति ॥ ३ ॥

देवेभिर्देव्यदितेऽरिष्टभर्मन्ना गहि । स्मत् सूरिभिः पुरुप्रिये सुशर्मभिः ॥ ४ ॥
 देवेभिः । देवि । अदिते । अरिष्टभर्मन् । आ । गहि ।
 स्मत् । सूरिभिः । पुरुऽप्रिये । सुशर्मभिः ॥ ४ ॥
 वेङ्कट० पुत्रैः सह हे देवि !^३ अदिते ! अहिंसितहविर्भरणे !^४ मयि आ गच्छ कल्याणं प्राज्ञैः सुसुखैः
 आदित्यैः बहुप्रिये !^५ ॥ ४ ॥

ते हि पुत्रासो अदितेर्विदुर्द्वेषांसि योतवे । अंहोश्चिदुरुचक्रयोऽनेहसः ॥ ५ ॥
 ते । हि । पुत्रासः । अदितेः । विदुः । द्वेषांसि । योतवे । अंहोः । चित् । उरुऽचक्रयः । अनेहसः ॥ ५ ॥
 वेङ्कट० ते हि पुत्राः अदितेः जानन्ति^६ पापानि पृथक् कर्तुम् अंहोः चित् पापस्य कृशस्यापि,
 बहुकृतः अपापाः^७ ॥ ५ ॥

^८इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये पञ्चविंशो वर्गः ॥

अदितिर्नो दिवा पशुमदितिर्नक्तमद्वयाः । अदितिः पात्वंहसः सदावृधा ॥६॥
 अदितिः । नः । दिवा । पशुम् । अदितिः । नक्तम् । अद्वयाः ।
 अदितिः । पातु । अंहसः । सदाऽवृधा ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अदितिः नः दिवा नक्तम् च पशुम् रक्षतु अमायया अदितिः पातु पापात् सदावृद्धा ॥६॥

उत स्या नो दिवा मतिरदितिरूत्या गमत् । सा शंताति मयस्करदप सिधः ॥७॥

१. अप्रच्युता अ'. २. इति स मूको. ३-३. 'तेहिंसि' वि^२; 'तेहिंसि' अ'. † 'विहंस'
 मूको. ४. 'प्रियैः' मूको. ५. 'न्तः वि'; 'न्त' अ'. ६. 'पा' मूको. ७-७. नास्ति मूको.

उ॒त । स्या । नः । दि॒वा । म॒तिः । अ॒दि॒तिः । ऊ॒त्या । आ । ग॒म॒त् ।
सा । श॒म॒ऽता॒ति । म॒यः । क॒र॒त् । अ॒प । स्नि॒धः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अपि चैषा दिवा अस्मान् पूजनीया अदितिः रक्षणेन आ गच्छतु । सा शङ्करम्^१ अन्नं करोतु, तथा अप नयतु शत्रून् ॥ ७ ॥

उ॒त त्या दै॒व्या भिष॒जा शं नः॑ क॒रतो अ॒श्विना॑ । यु॒यु॒याता॑मि॒तो र॒पो अ॒प स्नि॒धः ॥ ८ ॥
उ॒त । त्या । दै॒व्या । भि॒ष॒जा । श॒म । नः । क॒र॒तः । अ॒श्वि॒ना । यु॒यु॒याता॑म् । इ॒तः । र॒पः । अ॒प । स्नि॒धः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० अपि च तौ दैव्यौ भिषजौ 'शम् नः'^२ कुरुताम्^३ अश्विनौ । पृथक् कुरुताम् अस्मत्तः पापम् शत्रूँश्च ॥ ८ ॥

श॒म॒भि॒र॒ग्नि॒भिः क॒र॒च्छं न॑स्त॒पतु सूर्यः॑ । शं वा॒तो वा॒त्वर॒पा अ॒प स्नि॒धः ॥ ९ ॥

श॒म । अ॒ग्निः । अ॒ग्नि॒ऽभिः । क॒र॒त् । श॒म । नः । त॒प॒तु । सूर्यः॑ ।
श॒म । वा॒तः । वा॒तु । अ॒र॒पाः । अ॒प । स्नि॒धः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० शम् अग्निः अग्निभिः अन्यैः शास्त्राभूतैः करोतु । शम् नः करोतु सूर्यः । सुखम् वातः आ वातु, पापवर्जितः शत्रूँश्च अप नयतु ॥ ९ ॥

अ॒पा॒मी॒वाम॑प॒ स्नि॒ध॒म॒प॒ से॒धत॑ दु॒र्म॒तिम् । आ॒दि॒त्यासो॑ यु॒यो॒त॒ना नो॒ अ॒हंसः॑ ॥ १० ॥

अ॒प । अ॒मी॒वाम् । अ॒प । स्नि॒ध॒म् । अ॒प । से॒ध॒तु । दुः॒ऽम॒तिम् ।
आ॒दि॒त्यासः॑ । यु॒यो॒त॒न । नः । अ॒हंसः॑ ॥ १० ॥

वेङ्कट० रोगम् क्षयकरम् 'दुर्मतिम् च अप सेधत', आदित्याः! पृथक् कुरुत अस्मान् पापात् ॥ १० ॥

^४इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये षड्विंशो वर्गः^५ ॥

यु॒यो॒ता श॑रु॒म॒स्मदाँ॑ आ॒दि॒त्यास॑ उ॒ताम॑तिम् । ऋ॒ध॒ग्दे॒षः कृ॒णु॒त वि॒श्व॒वे॒दसः॑ ॥ ११ ॥

यु॒यो॒त । श॑रु॒म् । अ॒स्मत् । आ । आ॒दि॒त्यासः॑ । उ॒त । अ॒म॒तिम् ।
ऋ॒ध॒क् । द्वे॒षः । कृ॒णु॒त । वि॒श्व॒ऽवे॒दसः॑ ॥ ११ ॥

वेङ्कट० पृथक् कुरुत हिंसकम् अस्मत्तः आदित्याः!, अपि च अमतिम् । पृथक् शत्रून्^६ कुरुत हे विश्वधनाः! ॥ ११ ॥

तत् सु॒ नः श॑र्मे॒ यच्छ॒तादि॒त्या यन्मु॑मोचति । ए॒न॒स्व॒न्तं चि॒दे॒नसः॑ सु॒दान॒वः ॥ १२ ॥

१. शकम् मूको. २-२. गणौ मूको. ३. 'स्तम्' मूको. ४-४. सेधत दुर्मतिम् मूको.

५-५. नास्ति मूको. ६. हन्तुं वि^७.

तत् । सु । नः । शर्म । यच्छत । आदित्याः । यत् । मुमोचति ।
एनस्विन्तम् । चित् । एनसः । सुदानवः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० तत् सुष्ठु अस्मभ्यम् शर्म यच्छत हे आदित्याः!, यत् शर्म मोचयति एनस्विनम्^१ अपि
‘एनसः मां हे^२ सुदानाः! ॥ १२ ॥

यो नः कश्चिद् रिरिक्षति रक्षस्त्वेन मर्त्यैः । स्वैः ष एवै रिरिषीष्ट युर्जनः ॥ १३ ॥

यः । नः । कः । चित् । रिरिक्षति । रक्षःस्त्वेन । मर्त्यैः ।
स्वैः । सः । एवैः । रिरिषीष्ट । युः । जनः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० यः अस्मान् कः चित् हिंसितुमिच्छति दुष्टभावेन मर्त्यैः, सः अस्माकं पृथक्कर्ता जनः स्वैः
एव ज्ञातिभिः हन्यतामिति । ज्ञातय एव सङ्गच्छन्त^३ इति ॥ १३ ॥

समित् तमघमभ्रवद् दुःशंसं मर्त्यं रिपुम् । यो अस्मिन्ना दुर्हणावाँ उप द्वयुः ॥ १४ ॥

सम् । इत् । तम् । अघम् । अश्नवत् । दुःशंसम् । मर्त्यम् । रिपुम् ।
यः । अस्मिन्ना । दुःहणावान् । उप । द्वयुः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० ‘सम् एव अभोतु तम्’ पापम् दुःशंसम् ‘मर्त्यम् अस्मच्छत्रम्’, यः अस्मासु सखा ‘दुर्हणावान्
उप^४ गच्छति द्वयुः । द्वाययति’ सत्यानृतपरश्च ॥ १४ ॥

पाकत्रा स्थन देवा हृत्सु जानीथ मर्त्यम् । उप द्वयुं चाद्वयुं च वसवः ॥ १५ ॥

पाकऽत्रा । स्थन । देवाः । हृत्सु । जानीथ । मर्त्यम् ।
उप । द्वयुम् । च । अद्वयुम् । च । वसवः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० पक्वप्रज्ञेषु भवथ देवाः! । हृदयेषु च मनुष्यम् ‘द्वायाविनम् अद्वायाविनम् च’ प्रविश्य उप
जानीथ हे वासयितारः! ॥ १५ ॥

‘इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये सप्तविंशो वर्गः’ ॥

आ शर्म पर्वतानामोतापां वृणीमहे । द्यावाक्षामारे अस्मद् रपस्कृतम् ॥ १६ ॥

आ । शर्म । पर्वतानाम् । आ । उत । अपाम् । वृणीमहे ।
द्यावाक्षामा । अरे । अस्मत् । रपः । कृतम् ॥ १६ ॥

१. एनस्थितम् मूको.

२-२. °नसोमेह मूको.

३. °च्छत मूको.; एवाः ज्ञातय इति द्र.

४-४. समेवास्मौ कृतं मूको. ५-५. मर्त्यस्मिच्छत्रम् मूको. ६-६. नास्ति मूको. ७. द्यायसी वि^२; द्यासी अ^१.

८-८. द्यापिनश्च वि^३; °पिनं द्यापिन्श्च अ^४.

वेङ्कट० आ वृगीमहे सुखम् मेघानाम्, अपि 'च अपाम् । हे छावाभूम्यौ!^१ अस्मत्तः पापम् दूरे कुरुतम् ॥ १६ ॥

ते नो भद्रेण शर्मणा युष्माकं नावा वसवः । अति विश्वानि दुरिता पिपर्तन ॥ १७ ॥

ते । नः । भद्रेण । शर्मणा । युष्माकम् । नावा । वसवः ।

अति । विश्वानि । दुःश्रुता । पिपर्तन ॥ १७ ॥

वेङ्कट० तस्माद् भजनीयेन सुखरेण युष्माकम् 'नावा हे वासयितारः!^२ नः^३ अति पारयत विश्वानि दुरितानि ॥ १७ ॥

तुचे तनाय तत् सु नो द्राघीय आयुर्जीवसे ।

आदित्यासः सुमहसः कृणोतेन ॥ १८ ॥

तुचे । तनाय । तत् । सु । नः । द्राघीयः । आयुः । जीवसे ।

आदित्यासः । सुमहसः । कृणोतेन ॥ १८ ॥

वेङ्कट० अस्माकं पुत्राय तत्पुत्राय च युष्मदीयं दीर्घतमम् आयुः जीवनार्थम् सुष्ठु कुरुत हे आदित्याः! सुदीप्तयः! ॥ १८ ॥

यज्ञो ह्रीळो वो अन्तर आदित्या अस्ति मूळत ।

युष्मे इद् वो अपि स्मसि सजात्ये ॥ १९ ॥

यज्ञः । ह्रीळः । वः । अन्तरः । आदित्याः । अस्ति । मूळत ।

युष्मे इति । इत् । वः । अपि । स्मसि । सजात्ये ॥ १९ ॥

वेङ्कट० यज्ञः युष्माकं क्रोधस्य विनाशको भवति आदित्याः । तथा सति 'यूयम् मृडयत'^४ । वयम् युष्माकं समजात्ये अपि भवामः^५ । युष्माभिरेकीभवामो भवतां सह्यं प्रविश्येति ॥ १९ ॥

बृहद् वरूथं मरुतां देवं त्रातारमश्विना । मित्रमीमहे वरुणं स्वस्तये ॥ २० ॥

बृहत् । वरूथम् । मरुताम् । देवम् । त्रातारम् । अश्विना ।

मित्रम् । ईमहे । वरुणम् । स्वस्तये ॥ २० ॥

वेङ्कट० बृहत् वरूथम् सङ्घम् मरुताम्^६ देवम् च त्रातारम् सवितारम् अश्विनौ च मित्रावरुणौ 'च अविनाशाय ईमहे'^७ ॥ २० ॥

अनेहो मित्रार्यमन् नृवद् वरुणं शंस्यम् । त्रिवरूथं मरुतो यन्त नश्छर्दिः ॥ २१ ॥

१-१. अपाङ्गोवा भूम्याम् वि^१; अभोवा भूम्याम् अ^१. २-२. नावेदवा^२ मूको. ३. नास्ति मूको. ४-४. 'यमृयस्त मूको. ५. भुवामः मूको. ६. मरुतो मूको. ७-७. चापि नाशयामहे मूको.

अनेहः । मित्र । अर्यमन् । नृऽवत् । वरुण । शंस्यम् ।
त्रिऽवरूथम् । मरुतः । यन्त । नः । छर्दिः ॥ २१ ॥

वेङ्कट० हे मित्र ! अर्यमन् ! वरुण ! मरुतः ! अपापम् मनुष्ययुक्तम् शंस्यम् त्रिच्छदिष्कम्^१ (?) गृहम्
अस्मभ्यं प्रयच्छत ॥ २१ ॥

ये चिद्वि मृत्युबन्धव आदित्या मनवः स्मसि । प्र स न आयुर्जीवसे तिरेतन ॥ २२ ॥

ये । चित् । हि । मृत्युबन्धवः । आदित्याः । मनवः । स्मसि ।
प्र । सु । नः । आयुः । जीवसे । तिरेतन ॥ २२ ॥

वेङ्कट० ये चित् हि^२ मृत्युबन्धनाः हे आदित्याः ! मनुष्याः भवामः । तेषां सुष्ठु आयुः वर्धयत
जीवनायेति ॥ २२ ॥

^३इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये अष्टाविंशो वर्गः^४ ॥

[१९]

^१सोभरिः काण्व ऋषिः । अग्निर्देवता, चतुस्त्रिंशीपञ्चात्रिंशोः आदित्याः, अन्त्ययोः
त्रसदस्युः पौरुकुत्स्यः । षड्विंशन्ताः प्रगाथः (=विषमाः ककुभः, समाः
सतोबृहत्यः), सप्तविंशी द्विपदा विराट्, अष्टाविंश्यादित्रयस्त्रिंशन्ताः
प्रगाथः (=समाः ककुभः, विषमाः सतोबृहत्यः), चतुस्त्रिंशी उष्णिक्,
पञ्चात्रिंशी सतोबृहती, षट्त्रिंशी ककुप्, अन्त्या पङ्क्तिः^१ ।

तं गूर्धया स्वर्णरं देवासो देवमरति दधन्विरे । देवत्रा हव्यमोहिरे ॥ १ ॥

तम् । गूर्धय । स्वःऽनरम् । देवासः । देवम् । अरतिम् । दधन्विरे । देवऽत्रा । हव्यम् । आ । ऊहिरे ॥ १ ॥

वेङ्कट० सोभरिः । तम् स्तुहि^२ 'सर्वमनुष्यम् । देवाश्च^३ देवम् गन्तारं धारयन्ति । मनुष्याश्च
अनेन देवेषु हव्यम् वहन्ति ॥ १ ॥

विभूतरातिं विप्र चित्रशोचिषमभिमीलिष्व यन्तुरम् ।

अस्य मेधस्य सोम्यस्य सोभरे प्रेमध्वराय पूर्व्यम् ॥ २ ॥

विभूतऽरातिम् । विप्र । चित्रऽशोचिषम् । अग्निम् । ईलिष्व । यन्तुरम् ।

अस्य । मेधस्य । सोम्यस्य । सोभरे । प्र । ईम् । अध्वराय । पूर्व्यम् ॥ २ ॥

१. त्रिदिविष्कं मूको. २. हित मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४-४. 'व्यदे' मूको.

वेङ्कट० विभूतदानम् मेधाविन्! चित्रदीप्तिम् अग्निम् स्तुहि यन्तारम् । अस्य यज्ञस्य सोमार्हस्य
'हे सोमरे!' प्रकर्षेण स्तुहि अग्निम्, योऽयं यज्ञाय मुरुयो भवति ॥ २ ॥

यजिष्ठं त्वा ववृमहे देवं देवत्रा होतारममर्त्यम् । अस्य यज्ञस्य सुक्रतुम् ॥ ३ ॥
यजिष्ठम् । त्वा । ववृमहे । देवम् । देवत्रा । होतारम् । अमर्त्यम् । अस्य । यज्ञस्य । सुक्रतुम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यष्टृतमम् त्वा वृणीमहे देवम् देवेषु 'होतारम् अमर्त्यम्' अस्य यज्ञस्य यज्ञम्,
यस्य अग्निः होता भवति ॥ ३ ॥

ऊर्जो नपातं सुभगं सुदीदितिमग्निं श्रेष्ठशोचिषम् ।

स नो मित्रस्य वरुणस्य सो अपामा सुभ्रं यक्षते दिवि ॥ ४ ॥

ऊर्जः । नपातम् । सुभगम् । सुदीदितिम् । अग्निम् । श्रेष्ठशोचिषम् ।
सः । नः । मित्रस्य । वरुणस्य । सः । अपाम् । आ । सुभ्रम् । यक्षते । दिवि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० 'ऊर्जः पुत्रम्' सुभगम् सुदीप्तम् अग्निम् श्रेष्ठशोचिषम् । रश्मयः शोचीषि । वृणीमः । सः
अस्माकम् ब्रुलोके मित्रादीनां स्वभूतम् अन्नम् आ याचते ॥ ४ ॥

यः समिधा य आहुती यो वेदेन ददाश मर्तो अग्नये । यो नमसा स्वध्वरः ॥ ५ ॥

यः । समिधा । यः । आहुती । यः । वेदेन । ददाश । मर्तो । अग्नये । यः । नमसा । सुअध्वरः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यः समिधा, यः आज्याद्याहुत्या, यः च स्वाध्यायेन दानं करोति मनुष्यः 'अग्नये ।
'स्वाध्याये च' वाचिकम् दानमस्ति । यः च नमस्कारेण दानं सम्पादयति । दानसमो
नमस्कारश्चेत्यर्थः । यद्वा मनुष्येभ्यः प्रदीयमानमन्नम् । स सर्वः सुयज्ञः ॥ ५ ॥

‘इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये एकोनत्रिंशो वर्गः’ ॥

तस्येदर्वन्तो रंहयन्त आशवस्तस्य द्युम्नितमं यशः ।

न तमर्हो देवकृतं कुतश्चन न मर्त्यकृतं नशत् ॥ ६ ॥

तस्य । इत् । अर्वन्तः । रंहयन्ते । आशवः । तस्य । द्युम्नितमम् । यशः ।
न । तम् । अर्हः । देवकृतम् । कुतः । चन । न । मर्त्यकृतम् । नशत् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० तस्य एव अश्वाः गच्छन्ति व्याप्ताः, तस्य दीप्ततमम् यशः । तम् देवकृतम् मर्त्यकृतम् वा
पापम् न व्याप्नोति कुतः चन इति ॥ ६ ॥

१-१. हे सोम हे मूको. २-२. 'तारं मम त्वम् वि'; 'तारमम त्वम् अ'. ३-३. ऊर्जपु° मूको.
४. आज्याहुतिभिः अ'. ५. 'ये यश्च अ'. ६-६. नास्ति अ'. ७. प्रतीय° मूको. ८-८. नास्ति मूको.

स्वग्नयो वो अग्निभिः स्याम सूनो सहस ऊर्जा पते । सुवीरस्त्वमस्मयुः ॥ ७ ॥

सुऽअग्रयः । वः । अग्निभिः । स्याम । सूनो इति । सहसः । ऊर्जाम् । पते । सुऽवीरः । त्वम् । अस्मऽयुः ॥

वेङ्कट० तव गार्हपत्यादिभिः अग्निभिः स्वग्नयः वयम् स्याम सहसः सूनो! अन्नानां 'पते' ।
एकवचनेऽपि वः इति दृष्टम् । सुवीरः त्वम् अस्मत्कामः स्याः ॥ ७ ॥

प्रशंसमानो अतिथिर्न मित्रियोऽग्नी रथो न वेद्यः ।

त्वे क्षेमांसो अपि सन्ति साधवस्त्वं राजा रयीणाम् ॥ ८ ॥

प्रऽशंसमानः । अतिथिः । न । मित्रियः । अग्निः । रथः । न । वेद्यः ।

त्वे इति । क्षेमांसः । अपि । सन्ति । साधवः । त्वम् । राजा । रयीणाम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० प्रशस्यमानः अग्निः अतिथिः इव मित्राणां रक्षको भवति, तथा च रथः इव भवति धनहितः
(तु. ऋ ८, ८४, १) । त्वयि क्षेमाः अपि भवन्ति कल्याणाः, अग्ने! त्वम् राजा भवसि धनानाम् ॥ ८ ॥

सो अद्वा दाश्वध्वरोऽग्ने मर्तः सुभग स प्रशंस्यः । स धीभिर्स्तु सनिता ॥ ९ ॥

सः । अद्वा । दाशुऽअध्वरः । अग्ने । मर्तः । सुऽभग । सः । प्रऽशंस्यः । सः । धीभिः । अस्तु । सनिता ॥

वेङ्कट० सः सत्यम् दत्तयज्ञः अग्ने! मर्त्यः सुधन! । सः एव प्रशंसनीयः । सः कर्मभिः अस्तु
सम्भक्तः । उत्तरत्र सम्बन्धः ॥ ९ ॥

यस्य त्वमूर्ध्वो अध्वराय तिष्ठसि क्षयद्वीरः स साधते ।

सो अर्वीक्षिः सनिता स विपन्युभिः स शूरैः सनिता कृतम् ॥ १० ॥

यस्य । त्वम् । ऊर्ध्वः । अध्वराय । तिष्ठसि । क्षयत्स्वीरः । सः । साधते ।

सः । अर्वीक्षिभिः । सनिता । सः । विपन्युभिः । सः । शूरैः । सनिता । कृतम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० यस्य त्वम् ऊर्ध्वः यज्ञाय तिष्ठसि, निवसद्वीरः साधयति सः अश्वैः युद्धाख्यम्, एवं
स्तोतृभिः एवम् शूरैः ॥ १० ॥

*इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये त्रिंशो वर्गः ॥

यस्याग्निर्वर्गुहे स्तोमं चनो दधीत विश्ववार्यः । हव्या वा वेविषद् विषः ॥ ११ ॥

यस्य । अग्निः । वर्गुः । गृहे । स्तोमम् । चर्नः । दधीत । विश्वऽवार्यः । हव्या । वा । वेविषत् । विषः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० यस्य अग्निः उप्तः गृहे स्तोमम् हविश्च धारयति विश्वैर्वरणीयः^१ । हव्यानि^२ च भक्षयन्^३ व्याप्नोति । सः अर्वद्विः भजते कृतम् (तु. ऋ ८, ११, १०) इति ॥ ११ ॥

विप्रस्य वा स्तुवतः सहसो यहो मक्षुतमस्य रातिषु ।

अवोदेवमुपरिमर्त्य कृधि वसो विविदुषो वचः ॥ १२ ॥

विप्रस्य । वा । स्तुवतः । सहसः । यहो इति । मक्षुतमस्य । रातिषु ।

अवऽदेवम् । उपरिऽमर्त्यम् । कृधि । वसो इति । विविदुषः । वचः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० 'मेधाविनः हे बलस्य पुत्र! अत्यन्तं^४ क्षिप्रस्य^५ वा दानेषु^६ स्तुवतः प्रयच्छतश्चेत्यर्थः । 'तस्योभयस्थान्नम् अवोदेवम्^७ उपरिमर्त्यम्^८ कुरु वासयितः!^९ जानतः स्तोत्रम् ॥ १२ ॥

यो अग्निं हव्यदातिभिर्नमोभिर्वा सुदक्षमाविवासति । गिरा वाजिरशौचिषम् ॥ १३ ॥

यः । अग्निम् । हव्यदातिभिः । नमःभिः । वा । सुदक्षम् । आऽविवासति ।

गिरा । वा । अजिरशौचिषम् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० यः अग्निम् हविर्दानैः नमस्कारैः वा सुबलम् परिचरति, स्तुत्या वा गमनशीलरश्मिम् । उत्तरत्र सम्बन्धः ॥ १३ ॥

समिधा यो निशिती दाशददिति धामभिरस्य मर्त्यैः ।

विश्वेत् स धीभिः सुभगो जनां अतिं द्युमैरुद्र इव तारिषत् ॥ १४ ॥

सम्ऽईधा । यः । निऽशिती । दाशत् । अदितिम् । धामभिः । अस्य । मर्त्यैः ।

विश्वत् । इत् । सः । धीभिः । सुभगः । जनान् । अतिं । द्युमैः । उद्रऽइव । तारिषत् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० समिधा यः मन्त्रेण संस्कृतया प्रीणयति अग्निम्^१, सः तेजोभिः अस्य^२ मनुष्यः विश्वान् एव कर्मभिः सुधनः^३ जनान् अन्नैश्च उदकानीव अति तरति ॥ १४ ॥

तदग्ने द्युमन्मा भर यत् सासहत् सदने कं चिदत्रिणम् । मन्युं जनस्य दूढ्यः ॥ १५ ॥

तत् । अग्ने । द्युमन् । आ । भर । यत् । सासहत् । सदने । कम् । चित् । अत्रिणम् ।

मन्युम् । जनस्य । दुऽढ्यः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० तत् अग्ने! धनम् आ हर, यत् अभिभवति गृहे वर्तमानम् कम् चित् अपि राक्षसम्, क्रोधम् च जनस्य दुऽढ्ये ॥ १५ ॥

^१ इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये एकत्रिंशो वर्गः^{१०} ॥

१. 'रत्रियः सूको. २-२. चाम' वि'. ३-३. ...त्रात्यन्तं सूको. ४-४. पादामेषु वि'; पादामेषु अ'. ५-५. 'स्थान् देव' सूको. ६. 'यितं सूको. ७. तु. ऋ २, १, ११. ८. अन्नैः सूको. ९. विजनः अ', १०-१०. नास्ति सूको,

येन चष्टे वरुणो मित्रो अर्यमा येन नासत्या भर्गः ।

वयं तत् ते शर्वसा गातुवित्तमा इन्द्रत्वोता विधेमहि ॥ १६ ॥

येन । चष्टे । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । येन । नासत्या । भर्गः ।

वयम् । तत् । ते । शर्वसा । गातुवित्तमाः । इन्द्रत्वाऽऊताः । विधेमहि ॥ १६ ॥

वेङ्कट० येन वचसा अस्मान् पश्यन्ति^१ वरुणादयः^२, वयम् तत् वचनं तुभ्यं बलेन विधेमहि
अत्यन्तं गमनविदः इन्द्रेण त्वया च रक्षिताः^३ ॥ १६ ॥

ते घेदग्ने स्वाध्वोऽये ते त्वा विप्र निदधिरे नृचक्षसम् । विप्रांसो देव सुक्रतुम् ॥ १७ ॥

ते । घ । इत् । अग्ने । सुऽआध्वः । ये । त्वा । विप्र । निऽदधिरे । नृऽचक्षसम् ।

विप्रांसः । देव । सुऽक्रतुम् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० ते एव खलु अग्ने! सुकर्माणः, ये त्वा मेधाविन्! गृहे धारयन्ति नृणां द्रष्टारम्
मेधाविनः देव!^४ सुप्रज्ञम् ॥ १७ ॥

त इद् वेदिं सुभग त आहुतिं ते सोतुं चक्रिरे दिवि ।

त इद् वाजेभिर्जिग्युर्महद् धनं ये त्वे कामं न्येरिरे ॥ १८ ॥

ते । इत् । वेदिम् । सुऽभग । ते । आऽहुतिम् । ते । सोतुम् । चक्रिरे । दिवि ।

ते । इत् । वाजेभिः । जिग्युः । महत् । धनम् । ये । त्वे इति । कामम् । निऽएरिरे ॥ १८ ॥

वेङ्कट० ते एव यज्ञाय वेदिम्, ते एव आहुतिम् हे सुभग!^५, ते एवाभिषवम् चक्रिरे, ते एव
बलैः जयन्ति महत् धनम्, ये त्वयि कामम् न्येरिरे समबयन्ति दीप्ते^६ ॥ १८ ॥

भद्रो नो अग्निराहुतो भद्रा रातिः सुभग भद्रो अध्वरः । भद्रा उत प्रशस्तयः ॥ १९ ॥

भद्रः । नः । अग्निः । आऽहुतः । भद्रा । रातिः । सुऽभग । भद्रः । अध्वरः ।

भद्राः । उत । प्रऽशस्तयः ॥ १९ ॥

वेङ्कट० कल्याणः अस्माकम् अग्निः आहुतः, भद्रा रातिः हे सुभग!, भद्रः यज्ञः, भद्राः अपि च
स्तुतयः ॥ १९ ॥

भद्रं मनः कृणुष्व वृत्रतूर्ये येना समत्सु सासहः ।

अव स्थिरा तनुहि भूरि शर्धतां वनेमा ते अभिष्टिभिः ॥ २० ॥

भद्रम् । मनः । कृणुष्व । वृत्रऽतूर्ये । येन । समत्सु । सासहः ।

अव । स्थिरा । तनुहि । भूरि । शर्धताम् । वनेम । ते । अभिष्टिभिः ॥ २० ॥

१. श्यति सूको. २. °रुणोदयः सूको. ३. °क्षितः वि^२; °क्षिता अ^१. ४. नास्ति अ^१.
५. सुतन सूको. ६. दीप्तो अ^१.

यदग्ने मर्त्यस्त्वं स्यामहं मित्रमहो अमर्त्यः । सहसः सूनवाहुत ॥ २५ ॥

यत् । अग्ने । मर्त्यः । त्वम् । स्याम् । अहम् । मित्रमहः । अमर्त्यः ।

सहसः । सूनो इति । आहुत ॥ २५ ॥

वेङ्कट० यन् अग्ने! त्वम् मर्त्यः स्याः, अहम् च स्याम् हे मित्राणां पूजयितः! अमर्त्यः हे सहसः पुत्र! आहुत! । उत्तरत्र सम्बन्धः ॥ २५ ॥

‘इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये त्रयस्त्रिंशो वर्गः’ ॥

न त्वा रासीयाभिःस्तये वसो न पापत्वाय सन्त्य ।

न मे स्तोतामतीवा न दुर्हितः स्यादग्ने न पापया ॥ २६ ॥

न । त्वा । रासीय । अभिःस्तये । वसो इति । न । पापत्वाय । सन्त्य ।

न । मे । स्तोता । अमतीवा । न । दुःहितः । स्यात् । अग्ने । न । पापया ॥ २६ ॥

वेङ्कट० तदाहं त्वाम् अभिशंसनाय न रासीय तुभ्यं धनानि प्रयच्छन् वासयितः!, न च पापत्वाय भजनशील! दद्याम् । न मे स्तोता ‘अमतीवा सन्तसा’ मतिर्यस्य भवति तादृशः, न च दुर्हितः दुःखे निहितः स्यात् अग्ने!, न च पापया वृत्त्या युक्त इति ॥ २६ ॥

पितुर्न पुत्रः सुभृतो दुरोण आ देवाँ एतु प्र णो हविः ॥ २७ ॥

पितुः । न । पुत्रः । सुभृतः । दुरोणे । आ । देवान् । एतु । प्र । नः । हविः ॥ २७ ॥

वेङ्कट० पितुः इव पुत्रः सुभृतः गृहे अस्माकम् अग्निः । तथा सति प्र गच्छतु^१ हविः अस्माकम् देवान् । इयं द्विपदेति ॥ २७ ॥

तवाहमग्र ऊतिभिर्नेदिष्ठाभिः सचेय जोषमा वसो । सदा देवस्य मर्त्यः ॥ २८ ॥

तव । अहम् । अग्ने । ऊतिभिः । नेदिष्ठाभिः । सचेय । जोषम् । आ । वसो इति । सदा । देवस्य । मर्त्यः ॥

वेङ्कट० तव अहम् अग्ने! पालनैः^२ अन्तिकतमैः प्रीतिम् आ सचेय वासयितः! सदा देवस्य मनुष्यः ॥ २८ ॥

तव क्रत्वा सनेयं तव रातिभिरग्ने तव प्रशस्तिभिः ।

त्वामिदाहुः प्रमर्ति वसो ममाग्ने हर्षस्व दातवे ॥ २९ ॥

तव । क्रत्वा । सनेयम् । तव । रातिभिः । अग्ने । तव । प्रशस्तिभिः ।

त्वाम् । इत् । आहुः । प्रमर्तिम् । वसो इति । मम । अग्ने । हर्षस्व । दातवे ॥ २९ ॥

वेङ्कट० तव कर्मणा धनम् सनेयम्, तव दानैः अग्ने !, तव स्तुतिभिः । त्वाम् एव आहुः ^१प्रकृष्टमतिम् हे वासयितः ! ^२मम लौकिकाः । तथा सति अग्ने ! हर्षस्व हृष्टो दानाय भवेति ॥ २९ ॥

प्र सो अग्ने तवोतिभिः सुवीराभिस्तिरते वाजर्मभिः । यस्य त्वं सख्यमावरः ॥ ३० ॥

प्र । सः । अग्ने । तव । ऊतिभिः । सुवीराभिः । तिरते । वाजर्मभिः ।

यस्य । त्वम् । सख्यम् । आवरः ॥ ३० ॥

वेङ्कट० प्र वर्धते^१ सः अग्ने ! तव पालनैः सुपुत्रैः आहृताङ्गैः^२, यस्य त्वम् सख्यम् आवृणोषि ॥ ३० ॥

^३इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये चतुस्त्रिंशो वर्गः^४ ॥

तव द्रप्सो नीलवान् वाश ऋत्विय इन्धानः सिष्णो ददे ।

त्वं महीनामुषसामसि प्रियः क्षपो वस्तुषु राजसि ॥ ३१ ॥

तव । द्रप्सः । नीलवान् । वाशः । ऋत्वियः । इन्धानः । सिष्णो इति । आ । ददे ।

त्वम् । महीनाम् । उषसाम् । असि । प्रियः । क्षपः । वस्तुषु । राजसि ॥ ३१ ॥

वेङ्कट० तव ^१रश्मिः नीलवर्णः शब्दनशीलः ऋतौ भवः^२ शुष्केष्वरण्येषु ग्रीष्मे जातः दीप्यमानः हे शुद्ध ! काष्ठानि आ दत्ते^३ । यद्वा एवंविधस्तव द्रप्सः यजमानैरादीयते यज्ञार्थम् । सः त्वम् महीनाम् उषसाम् असि प्रियः, रात्रिषु अहस्सु च राजसि ॥ ३१ ॥

तमागन्म सोमरयः सहस्रमुष्कं स्वभिष्टिमवसे । सम्राजं त्रासदस्यवम् ॥ ३२ ॥

तम् । आ । अगन्म । सोमरयः । सहस्रमुष्कम् । सुअभिष्टिम् । अवसे ।

सम्प्राजम् । त्रासदस्यवम् ॥ ३२ ॥

वेङ्कट० तम् अग्निम् आभिमुख्येन गतवन्तो वयम् सोमरयः 'बहुवीजम् स्वभ्येषणम्' रक्षणाय सम्यग् दीप्यमानम्^१ 'त्रसदस्यो राज्ञो यज्ञे स्थितम्'^२ ॥ ३२ ॥

यस्य ते अग्ने अन्ये अग्रय उपक्षितो वया इव ।

विपो न द्युम्ना नि युवे जनानां तव क्षत्राणि वर्धयन् ॥ ३३ ॥

यस्य । ते । अग्ने । अन्ये । अग्रयः । उपक्षितः । वया इव ।

विपः । न । द्युम्ना । नि । युवे । जनानाम् । तव । क्षत्राणि । वर्धयन् ॥ ३३ ॥

वेङ्कट० यस्य ते अग्ने ! अन्ये^१ अग्रयः उपवसन्तो भवन्ति शाखाः इव वृक्षस्य । विप्रस्य इव अतिथेः अन्नैः

१. तच्च वि^२; तच्च अ^३. २-२. 'मति वासयितं मूको. ३. वर्धय मूको. ४. 'तानैः मूको.

५-५. नास्ति मूको. ६. रश्मिमेव पञ्चाशब्दनशीलं मतौ भव मूको. ७-७. शुद्धकष्ट...दत्ते मूको.

८-८. 'बहुवीजस्य द्वयः वि^२; 'बहुवीजस्य द्वयः' अ^३. ९. 'दीप्यमानं मूको. १०-१०. त्रसदस्वेराजयज्ञे स्थितमः

मूको. ११. अन्यः वि^२; अन्नैः अ^३.

तव बलानि हविर्भिर्वर्धयन्ति । मिश्रयन्ति^१ अन्नान्यात्मनि पुत्रपौत्राणाम् जनानाम् पोषणाय । यद्वा शत्रूणां जनानाम् अन्नानीति ॥ ३३ ॥

यमादित्यासो अद्रुहः पारं नयथ मर्त्यम् । मघोनां विश्वेषां सुदानवः ॥ ३४ ॥

यम् । आदित्यासः । अद्रुहः । पारम् । नयथ । मर्त्यम् । मघोनाम् । विश्वेषाम् । सुदानवः ॥ ३४ ॥

वेङ्कट० द्वे आदित्यदेवते । यम् हे आदित्याः ! अद्रोग्धारः ! पारम् नयथ मनुष्यम्, धनवतामादयानाम् सर्वेषामेव, सर्वेभ्योऽप्यादयं^२ कुरुथ हे सुदानाः ! । उत्तरत्र सम्बन्धः ॥ ३४ ॥

यूयं राजानः कं चिच्चर्षणीसहः क्षयन्तं मानुषां अनु ।

वयं ते वो वरुण मित्रार्यमन्त्स्यामेदृतस्य रथ्यः ॥ ३५ ॥

यूयम् । राजानः । कम् । चित् । चर्षणिऽसहः । क्षयन्तम् । मानुषान् । अनु ।

वयम् । ते । वः । वरुण । मित्र । अर्यमन् । स्याम । इत् । ऋतस्य । रथ्यः ॥ ३५ ॥

वेङ्कट० यूयम् हे राजानः ! तम् कम् चित् एव 'पारं नयथ' भाग्यवन्तम् हे^३ चर्षणीनाम् अभिभवितारः ! निवसन्तम् मनुष्यान् प्रति । तत्र युष्माकम् ते वयम् स्याम यद् यूयम् रक्षथ । किञ्च हे वरुण ! मित्र ! 'अर्यमन् ! स्याम' एव यज्ञस्य नेतारः ॥ ३५ ॥

अदान्मे पौरुकुत्स्यः पञ्चाशतं त्रसदस्युर्वधूनाम् । मंहिष्ठो अर्यः सत्पतिः ॥ ३६ ॥

अदात् । मे । पौरुऽकुत्स्यः । पञ्चाशतम् । त्रसदस्युः । वधूनाम् । मंहिष्ठः । अर्यः । सत्पतिः ॥ ३६ ॥

वेङ्कट० शौनकः — 'आग्नेये'^४ स्तुती राजर्षेस्त्रसदस्योर् अदादिति ।

पञ्चाशतं वधूनां च गवां तिस्रश्च सप्ततीः^५ ॥

अश्वोष्ट्राणां तथैवासौ^६ वासांसि विविधानि च ।

रत्नानि चर्षभं^७ श्यावं तासामग्नेसरं पतिम्^८ ॥

'प्रतिगृह्य ऋषिदारान्'^९ इन्द्रायैतच्छशंस च ।

वयं सूक्तेन शक्रं च प्रीतस्तेन शचीपतिः ॥

ऋषे ! वरं वृणीष्वेति प्रहस्तमृषिरब्रवीत् ।

काकुत्स्थकन्याः पञ्चाशद् युगपत् रमये^{१०} प्रभो ! ॥

१. निश्र° मूको. २. °भ्यो व्याढे मूको. ३-३. वारनयना मूको. ४. वो मूको. ५-५. °मन्...स्या° मूको. ६. ऋ ८, १९, ३६. ७. °तिम् मूको. ८. °वासमै मूको. ९. वृष° वृदे. १०. पथि मूको. ११-११. °गृह्य° ... मूको.; कृत्वा दारानृषिर्गच्छत् वृदे. १२. व्रते मूको.

कामतो बहुरूपत्वं यौवनं चाक्षयां रतिम् ।

शङ्खनिधिम् पद्मनिधिम् मदगृहेध्वनपायिनम् ॥

प्रासादान् विश्वकर्मासौ^१ सौवर्णास्त्वत्प्रसादतः ।

कुर्वीत पुष्पवाटीञ्च^२ पृथक्कासां सुरद्रुमैः^३ ॥

मा भूत् सपत्नीस्पर्धाऽऽसां सर्वमस्त्विति चाब्रवीत् ॥' (बृदे ६, ५१-५७)

अदात् मङ्गम् पौरुकुत्स्यः वधूनाम् पञ्चाशतम् त्रसदस्युः दानृतमः अर्थः सतां पतिः ॥ ३६ ॥

उत् मे प्रयियोव्रिययोः सुवास्त्वा अधि तुर्वनि ।

तिसृणां सप्ततीनां श्यावः प्रणेता भुवद् वसुर्दियानां पतिः ॥ ३७ ॥

उत् । मे । प्रयियोः । व्रिययोः । सुवास्त्वाः । अधि । तुर्वनि ।

तिसृणाम् । सप्ततीनाम् । श्यावः । प्रऽनेता । भुवत् । वसुः । दियानाम् । पतिः ॥ ३७ ॥

वेङ्कट० कूलं^४ या प्रयौति सा 'प्रयियुः कूलं कषा'^५ । 'कषन्ती कूलं या अवयौति सा वयियुः'^६ ।

उपसर्गस्य अकारलोपश्छान्दसः । 'पार्श्वेन वसाहोमं प्रयौति' (तै ६, ३, ११, १) इति ब्राह्मणम् ।

अत्र यास्कः (४, १५) — 'सुवास्तुर्नदी तुग्व तीर्थं भवति तूर्णमेतदायन्ति' । तिसृणाम् सप्ततीनाम् गवां श्याववर्णः^७ ऋषभः प्रणेता अभवत् वासयिता देयानां गवाम् पतिः इति ॥ ३७ ॥

'इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये पञ्चत्रिंशो वर्गः' ॥

[२०]

'सोभरिर्ऋषिः । मरुतो देवता । प्रथमाद्ययुजां ककुप् छन्दः, द्वितीयादियुजां सतोबृहती' ।

आ गन्ता मा रिषण्यत् प्रस्थावानो मापं स्थाता समन्यवः । स्थिरा चिन्नमयिष्णवः । १ ।

आ । गन्त । मा । रिषण्यत् । प्रऽस्थावानः । मा । अप । स्थात् । सुऽमन्यवः । स्थिरा । चित् । नमयिष्णवः ॥

वेङ्कट० आ गच्छत, मा न्यूनीकुरुत^१ हे प्रस्थानशीलाः ! । मा गच्छत हे 'समानमनसः !

समानस्तुतिकाः ! वा^२ कर्मणा स्थावराणां नमयितारः ! ॥ १ ॥

वीळुपविभिर्मरुत ऋभुक्ष्ण आ रुद्रासः सुदीतिभिः ।

इषा नो अद्या गता पुरुस्पृहो यज्ञमा सौभरीयवः ॥ २ ॥

१. 'मां च मूको. २. 'टीश्च वि'; 'वादिश्च अ'. ३. 'दृमान् वि'; दृमात् अ'. ४. कूलं मूको.
५-५. प्रियकुलकः मूको. ६-६. 'षन्ति युयुः मूको. ७. ववर्णं मूको. ८-८. नास्ति मूको.
९. न्यमूनिक् मूको. १०-१०. 'मनसः स्तुति का वा मूको.

वीळुपविऽभिः । मरुतः । ऋभुक्षणः । आ । रुद्रासः । सुदीप्तिभिः ।

इषा । नः । अद्य । आ । गत । पुरुऽस्पृहः । यज्ञम् । आ । सोमरीऽयवः ॥ २ ॥

वेङ्कट० दृढपविभिः हे मरुतः ! महान्तः ! अद्य आ गच्छत रुद्रपुत्राः ! सुदीप्तिभिः रथैः अग्नेन सह
अस्माकं हे बहुभिः स्पृहणीयाः ! यज्ञम् सोमरिं कामयमानाः ॥ २ ॥

विद्वा हि रुद्रियाणां शुष्ममुग्रं मरुतां शिमीवताम् । विष्णोरेषस्य मीळहुषाम् ॥ ३ ॥

विद्वा । हि । रुद्रियाणाम् । शुष्मम् । उग्रम् । मरुताम् । शिमीवताम् । विष्णोः । एषस्य । मीळहुषाम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० जानीमः हि रुद्रपुत्राणाम् बलम् उद्गूर्णम् मरुताम् कर्मवताम् विष्णोः एषणीयस्य सेक्तृणामु-
त्पादयतां यज्ञम् ॥ ३ ॥

वि द्वीपानि पापतन् तिष्ठद् दुच्छुनोभे युजन्त रोदसी ।

प्र धन्वान्यैरत शुभ्रखादयो यदेजथ स्वभानवः ॥ ४ ॥

वि । द्वीपानि । पापतन् । तिष्ठत् । दुच्छुना । उभे इति । युजन्त । रोदसी इति ।

प्र । धन्वानि । ऐरत । शुभ्रऽखादयः । यत् । एजथ । स्वऽभानवः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० विं पतन्ति द्वीपान्तराणि^१, तिष्ठन्ति च दुःखेन युक्तानि पतत्सु^२ च मरुत्सु ।
द्वीपान्तरेभ्यः पतन्तश्च द्यावापृथिव्यौ उभे युजन्ति । दिवि च पृथिव्यां च भवन्ति^३
मरुतः । प्र धन्वानि । हे शुभ्रखादयः ! यदा^४ कम्पध्वे स्वदीप्तयः !, तदानीम् प्र ईरयथ धन्वानि
प्रति निरुदकान् देशान् प्रति गच्छयेति ॥ ४ ॥

अच्युता चिद् वो अजम्ब्रा नानदति पर्वतासो वनस्पतिः । भूमिर्यामेषु रेजते ॥ ५ ॥

अच्युता । चित् । वः । अजम्ब्रम् । आ । नानदति । पर्वतासः । वनस्पतिः । भूमिः । यामेषु । रेजते ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अच्युतान्यपि दृढान्यपि युष्माकं गमने कम्पमानानि शब्दं कुर्वन्ति । शिलोच्चयाः वनस्पतिः
चेत्यच्युतानि निर्दिशति । भूमिः च गमनेषु कम्पते ॥ ५ ॥

^१इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये षट्त्रिंशो वर्गः^५ ॥

अमाय वो मरुतो यातवे द्यौर्जिहीत उत्तरा बृहत् ।

यत्रा नरो देदिशते तनूष्व त्वक्षांसि बाह्वोजसः ॥ ६ ॥

अमाय । वः । मरुतः । यातवे । द्यौः । जिहीते । उत्तरा । बृहत् ।

यत्र । नरः । देदिशते । तनूषु । आ । त्वक्षांसि । बाहुऽओजसः ॥ ६ ॥

१. नि मूको. २. द्वीपान्यन्तं अ^१. ३-३. 'न्ति ... प' मूको. ४. भवति मूको. ५. यदा
मूको. ६-६. नास्ति मूको.

वेङ्कट० बलाय युष्माकम् मरुतः । 'हिंसित्रे द्यौः गच्छति' उद्गततरा बृहती । भवतां बलं 'दृष्ट्वा स्व-
स्मात्' स्थानात् चलतीति शेषः । परोक्षः^१ — यदा नेतारो मरुत आदिशन्ति, आ दिशन्ति
आत्मनोऽङ्गेषु^२ बलानि बाहुबलाः तदानीमिति ॥ ६ ॥

स्वधामनु श्रियं नरो महि त्वेषा अमवन्तो वृषप्सवः । वहन्ते अहुतप्सवः ॥ ७ ॥
स्वधाम् । अनु । श्रियम् । नरः । महि । त्वेषाः । अमवन्तः । वृषप्सवः । वहन्ते । अहुतप्सवः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० बलम् श्रियम् चानुभूय दातुः नेतारः महान्तः दीप्ताः बलवन्तः 'वर्षितरूपाः गच्छन्ति'^३
अनन्तरूपाः ॥ ७ ॥

गोभिर्वाणो अज्यते सोमरीणां रथे कोशे हिरण्यये ।
गोबन्धवः सुजातास इषे भुजे महान्तो नः स्पर्से नु ॥ ८ ॥

गोभिः । वाणः । अज्यते । सोमरीणाम् । रथे । कोशे । हिरण्यये ।
गोऽबन्धवः । सुजातासः । इषे । भुजे । महान्तः । नः । स्पर्से । नु ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सोमरीणाम्^४ स्तुतिभिः मरुताम् वाणः 'वाद्यविशेषः अज्यते' रथे हिरण्यये कोशे स्थितानाम् ।
गोमातरः शोभनजननाः अस्माकं इष्टये अज्ञाय च महान्तः अस्माकं पारणाय तारणाय च
क्षिप्रं सन्तिवति ॥ ८ ॥

प्रति वो वृषदक्षयो वृष्णे शर्धाय मारुताय भरध्वम् । हव्या वृषप्रयाव्ये ॥ ९ ॥
प्रति । वः । वृषत्^५ अज्ययः । वृष्णे । शर्धाय । मारुताय । भरध्वम् । हव्या । वृषप्रयाव्ये ॥ ९ ॥

वेङ्कट० प्रति भरध्वम् यूयं हे वृष्यमाणहविष्काः ! अग्निम् ये अज्ययन्ति हविर्भिस्ते । 'अज्यन्ति
यं दक्षिणतो' हविर्भिः' (ऋ १, ९५, ६) इत्युक्तम् । वर्षित्रे मारुताय शर्धाय हव्यानि
वृषप्रयाव्ये^६ ॥ ९ ॥

वृषणश्चेन मरुतो वृषप्सुना रथेन वृषनाभिना ।
आ श्येनासो न पक्षिणो वृथा नरो हव्या नो वीतये गत ॥ १० ॥

वृषणश्चेन । मरुतः । वृषप्सुना । रथेन । वृषनाभिना ।
आ । श्येनासः । न । पक्षिणः । वृथा । नरः । हव्या । नः । वीतये । गत ॥ १० ॥

१-१. 'सित्रेऽगच्छति वि' ; 'सित्रो गच्छ' अ^१. २-२. दृष्ट्वास्मात् सूको. ३. परोक्षो वि^२; परोक्षे अ^३.
४. आत्मानमङ्गेषु सूको. ५-५. 'षितृन् उपाग' अ^४. ६. सोमरणीयां सूको. ७-७. वाज्यविशेषोऽङ्गेषु सूको,
८-८. अज्यतो यदं वि^२; अज्यता येन्दं अ^५. ९. 'प्रणाय सूको,

वेङ्कट० यस्य वर्षितारः^१ अथाः स वृषणश्चो रथस्तेन हे मरुतः! वर्षितरूपेण वृषणाभिना आ गच्छत,
इयेनाः इव पक्षिणः अनायासेन अस्माकं^२ हव्यानि^३ नरः! पानाय^४ ॥ १० ॥

“इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये सप्तत्रिंशो वर्गः” ॥

समानमञ्जयेषां वि भ्राजन्ते रुक्मासो अर्धि बाहुषु । दर्विद्युतत्यृष्टयः ॥ ११ ॥

समानम् । अञ्जि । एषाम् । वि । भ्राजन्ते । रुक्मासः । अर्धि । बाहुषु । दर्विद्युतति । ऋष्टयः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० समानः अलङ्कारः एषाम् । बाहोरूपरि केयूरादयः वि भ्राजन्ते । दीप्यन्ते चैषाम् आयुधानि
ऋष्टयाख्यानि^५ ॥ ११ ॥

ते उग्रासो वृषण उग्रवाहवो नर्किष्टनूषु येतिरे ।

स्थिरा धन्वान्यायुधा रथेषु वोऽनीकेष्वधि श्रियः ॥ १२ ॥

ते । उग्रासः । वृषणः । उग्रवाहवः । नर्किः । तनूषु । येतिरे ।

स्थिरा । धन्वानि । आयुधा । रथेषु । वः । अनीकेषु । अधि । श्रियः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० ते उद्गूर्णाः वर्षितारः उद्गूर्णवाहवः न तनूषु सेनासु^६ अल्पबलासु प्रयतन्ते । स्थिराणि^७
धनूषि आयुधानि च युष्माकम् रथेषु सङ्ग्रामेषु^८ च भवताम्, श्रियः च निहिता इति ॥ १२ ॥

येषामर्णो न सप्रथो नाम त्वेषं शश्वतामेकमिद् भुजे । वयो न पित्र्यं सहः ॥ १३ ॥

येषाम् । अर्णः । न । सप्रथः । नाम । त्वेषम् । शश्वताम् । एकम् । इत् । भुजे । वयः । न । पित्र्यम् । सहः ॥

वेङ्कट० येषाम् उदकमिव सर्वतः पृथुतमम् नाम शरीरं दीप्तम् बहूनां यजमानानाम् एकम् एव
भोगाय^९ भवति अन्नमिव पित्र्यम् पुत्रस्य, बलं च ॥ १३ ॥

तान् वन्दस्व मरुतस्तां उप स्तुहि तेषां हि धुनीनाम् ।

अराणां न चरमस्तदेषां दाना मद्वा तदेषाम् ॥ १४ ॥

तान् । वन्दस्व । मरुतः । तान् । उप । स्तुहि । तेषाम् । हि । धुनीनाम् ।

अराणाम् । न । चरमः । तत् । एषाम् । दाना । मद्वा । तत् । एषाम् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० तान् प्रणम मरुतः, तान् उप स्तुहि, ^{१०}तेषाम् कम्पयितृणाम्^{१०} पुनःपुनरागच्छताम् न कश्चन^{११}
चरमः^{१२} भवति । तत् च उपस्तुहि एषाम्^{१३} महता दानेन^{१४} सह ॥ १४ ॥

१-१. वर्षितारो यस्य अ^१. २. यास्मा^२ मूको. ३-३. नरपा^३ मूको. ४-४. नास्ति मूको.
५. ऋष्टयाख्या^५ मूको. ६. स्वेना^६ मूको. ७. स्थिराश्चि मूको. ८. सङ्घातेषु वि^८. ९. भोगो अ^९;
भोगा वि^९. १०-१०. “मेकं पितृणां मूको. ११. कथं चन मूको. १२. परमः मूको. १३. एषा
१४. दाने मूको.

सुभगः स व ऊतिष्वास पूर्वोसु मरुतो व्युष्टिषु । यो वा नूनमुतासति ॥ १५ ॥

सुऽभगः । सः । वः । ऊतिषु । आस । पूर्वोसु । मरुतः । विऽउष्टिषु । यः । वा । नूनम् । उत । असति ॥

वेङ्कट० सुधनः सः युष्मार्कं रक्षणेष्ु 'अभूत् मरुतः!' पूर्वेषु व्युच्छनेषु यः पुरा^१ आढयः, यः वा इदानीम् आढयो भवति ॥ १५ ॥

^१इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये अष्टात्रिंशो वर्गः^१ ॥

यस्य वा यूयं प्रति वाजिनो नर आ हव्या वीतये गथ ।

अभि ष घुमैरुत वाजसातिभिः सुम्ना वो धूतयो नशत् ॥ १६ ॥

यस्य । वा । यूयम् । प्रति । वाजिनः । नरः । आ । हव्या । वीतये । गथ ।

अभि । सः । घुमैः । उत । वाजसातिभिः । सुम्ना । वः । धूतयः । नशत् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० यस्य वा यूयम् हविष्मतो हे नेतारः! प्रति आ गच्छथ^२ हव्यानि 'वीतये, अभि' व्याप्नोति सः यशोभिः अपि च अन्नभजनैः सह युष्मार्कं धनानि हे कम्पयितारः! ॥ १६ ॥

यथा रुद्रस्य सूनवो दिवो वशन्त्यसुरस्य वेधसः । युवानस्तथेदसत् ॥ १७ ॥

यथा । रुद्रस्य । सूनवः । दिवः । वशन्ति । असुरस्य । वेधसः । युवानः । तथा । इत् । असत् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० दीप्तस्य बलवतः रुद्रस्य विधातुः पुत्राः यथा कामयन्ते, युवानः! तथा एव तद्भवति ॥ १७ ॥

ये चाहन्ति मरुतः सुदानवः स्मन्मीळहुषश्चरन्ति ये ।

अतश्चिदा न उप वस्यसा हृदा युवान आ ववृध्वम् ॥ १८ ॥

ये । च । अहन्ति । मरुतः । सुदानवः । स्मत् । मीळहुषः । चरन्ति । ये ।

अतः । चित् । आ । नः । उप । वस्यसा । हृदा । युवानः । आ । ववृध्वम् ॥ १८ ॥

वेङ्कट० ये च स्तोत्रियम्^३ अहन्ति मरुतः शोभनदानाः ये च कल्याणं सेक्तारः चरन्ति । अथ प्रत्यक्षः — ते यूयम् अस्मादन्तरिक्षाद् अस्मान्^४ उप आ वृणीध्वम् वसीयसा हृदयेन सुमत्या सह^५ हे युवानः! ॥ १८ ॥

यून ऊ षु नर्विष्टया वृष्णः पावकाँ अभि सोभरे गिरा । गाय गा इव चर्कषत् ॥ १९ ॥

यूनः । ऊँ इति । सु । नर्विष्टया । वृष्णः । पावकान् । अभि । सोभरे । गिरा । गाय । गाऽइव । चर्कषत् ॥ १९ ॥

१-१. 'भूतं मं वि'; 'भूतन्म' अ^१. २. परा मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४. 'च्छत मूको.
५-५. वोदयामि मूको. ६. 'त्रिकम् मूको. ७. 'स्माद् मूको. ८. सहते यूयं मूको.

वेङ्कट० यूनः नवतरया स्तुत्या वर्षितृणाम् पावकान् हे सोभरे ! सुष्ठु अभि गाय, यथा बलीवर्दान् गमयितुं कीनाशः 'पृथिवीं कृषन्' गायति ॥ १९ ॥

साहा ये सन्ति मुष्टिहेव हव्यो विश्वासु पृतसु होतृषु ।

वृष्णाश्चन्द्रान्न सुश्रवस्तमान् गिरा वन्दस्व मरुतो अहं ॥ २० ॥

सहाः । ये । सन्ति । मुष्टिहाऽहं । हव्यः । विश्वासु । पृतसु । होतृषु ।

वृष्णाः । चन्द्रान् । न । सुश्रवःस्तमान् । गिरा । वन्दस्व । मरुतः । अहं ॥ २० ॥

वेङ्कट० अभिभवितारः ये भवन्ति, वीरः^२ ह्यातव्यः मुष्टिहा इव योद्धा^१, विश्वेषु सङ्ग्रामेषु यजमानेषु च यज्ञेषु सङ्ग्रामेषु च प्रादुर्भवन्ति, तान् पुंस इव ह्लादकान् अतिशयेन कीर्तिमतः^५ स्तुत्या स्तुति^४ मरुतः एवम्^३ ॥ २० ॥

इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये एकोनचत्वारिंशो वर्गः ॥

गावश्चिद् घा समन्यवः सजात्येन मरुतः सर्वन्धवः । रिहते ककुभो मिथः ॥ २१ ॥

गावः । चित् । घ । ससमन्यवः । सजात्येन । मरुतः । सर्वन्धवः । रिहते । ककुभः । मिथः ॥ २१ ॥

वेङ्कट० हे समानमनस्काः ! मरुतः ! यूयं साजात्येन समानेन जननेन रुद्राद् येऽमी^६ सर्वे जातास्तेन समानबन्धना इतरेतरसङ्गताः गावः इव । अवशिष्टः परोक्षः । सङ्कीर्तता दिशो लिहन्ति परस्परम् यथा यवसम्^७ गाव इति ॥ २१ ॥

मर्तश्चिद् वो नृतवो रुक्मवक्षस उप भ्रातृत्वमायति ।

अधि नो गात मरुतः सदा हि व आपित्वमस्ति निधुवि ॥ २२ ॥

मर्तः । चित् । वः । नृतवः । रुक्मवक्षसः । उप । भ्रातृत्वम् । आ । अयति ।

अधि । नः । गात । मरुतः । सदा । हि । वः । आपित्वम् । अस्ति । निधुवि ॥ २२ ॥

वेङ्कट० मर्तः चित् युष्माकं हे नर्तनशीलाः ! रुक्मवक्षसः ! उप आ अयति भ्रातृत्वम्^८ 'सोभरिः उपा- गच्छति'^९ । तथा सति अस्मान् अधि^{१०} गच्छत मरुतः । सदा हि युष्माकम् शातेयम् अस्ति^{११} नितरां ध्रुवम्^{१२} ॥ २२ ॥

मरुतो मारुतस्य न आ भेषजस्य वहता सुदानवः । यूयं सखायः सप्तयः ॥ २३ ॥

मरुतः । मारुतस्य । नः । आ । भेषजस्य । वहत । सुदानवः । यूयम् । सखायः । सप्तयः ॥ २३ ॥

वेङ्कट० हे मरुतः ! मरुद्भेषजम्^{१३} आ वहत^{१४} अस्मान् सुदानाः ! यूयम् हे सखायः ! सर्पणशीलाः ! ॥ २३ ॥

१-१. नास्ति अ^१. २. ०रे मूको. ३. योषा मूको. ४. कीर्तितमात मूको. ५. स्तुति मूको. ६. नास्ति वि^२. ७-७. नास्ति मूको. ८. यमी मूको. ९. नयसं मूको. १०-१०. सौभरिरुपा गच्छन्ति मूको. ११. उपाधि अ^३. १२-१२. नितराज्ञम् मूको. १३. अहपत मूको.

याभिः सिन्धुमवथ याभिस्तूर्वथ याभिर्दशस्यथा क्रिविम् ।

मर्यो नो भूतोतिभिर्मयोभुवः शिवाभिरसचद्विषः ॥ २४ ॥

याभिः । सिन्धुम् । अवथ । याभिः । तूर्वथ । याभिः । दशस्यथ । क्रिविम् ।

मर्यः । नः । भूत । ऊतिभिः । मयःऽभुवः । शिवाभिः । असचद्विषः ॥ २४ ॥

वेङ्कट० याभिः सिन्धुम् 'अवथ, धर्यथ' याभिः च शत्रून्, याभिः च प्रयच्छथ कूपं तृष्णजे
गोतमाय, ताभिः ऊतिभिः^१ अस्माकं सुखं भावयत^२ हे सुखस्य भावयितारः! शिवाभिः
हे असमवेतशत्रवः! ॥ २४ ॥

यत् सिन्धौ यदसिक्न्यां यत् समुद्रेषु मरुतः सुवर्हिषः । यत् पर्वतेषु भेषजम् ॥ २५ ॥

यत् । सिन्धौ । यत् । असिक्न्याम् । यत् । समुद्रेषु । मरुतः । सुवर्हिषः । यत् । पर्वतेषु । भेषजम् ॥

वेङ्कट० यत् सिन्धुनाम्नि, 'यत् च असिक्न्याम् नद्याम्', यत् च समुद्रेषु हे मरुतः! 'सुयज्ञाः!',
यत् च^४ मेघेषु भेषजम् । उत्तरत्र सम्बन्धः ॥ २५ ॥

विश्वं पश्यन्तो विभृथा तनूष्वा तेना नो अधि वोचत ।

क्षमा रपो मरुत आतुरस्य न इष्कर्ता विहृतं पुनः ॥ २६ ॥

विश्वम् । पश्यन्तः । विभृथ । तनूषु । आ । तेन । नः । अधि । वोचत ।

क्षमा । रपः । मरुतः । आतुरस्य । नः । इष्कर्ता । विहृतम् । पुनरिति ॥ २६ ॥

वेङ्कट० तत् विश्वम् भेषजम् अस्मान् पश्यन्तः अस्माकमङ्गेषु धारयथ । तेन अस्मान् अधि वोचत ।
पृथिव्याम् हे मरुतः! गच्छतु^१ अस्माकम् आतुरस्य 'पुत्रादेः रपः व्याधिः'^२ । निष्कुरुत^३ विहृतम्
पुनः^४ च न समेत्स्विति^५ ॥ २६ ॥

“इति षष्ठाष्टके प्रथमाध्याये चत्वारिंशो वर्गः” ॥

षष्ठाष्टकाद्यमध्यायं व्याचकारेति माधवः ।

वणयस्य कुले जातः सहगुह्यार्थान् प्रदर्शयन् ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने षष्ठाष्टके प्रथमोऽध्यायः ॥

— * —

इति ऋग्वेदे सभाष्ये षष्ठाष्टके प्रथमोऽध्यायः ॥

१-१. अवधर्षन्तो यामिश्च शत्रुः वि^१; अवधर्षयन्तो यामिश्च शत्रु अ^१. २. कृति^२ मूको, ३. यतः
मूको. ४-४. वचासि...न^३ मूको. ५-५. स्वयज्ञाच्च मूको. ६. गजतु मूको. ७-७. °देवयो व्याधिं मूको.
८. निषुरुत वि^४; निषूरत अ^४. ९. पुरः मूको. १०. समवेति मूको. ११-११. नास्ति मूको.

अथ द्वितीयोऽध्यायः ।

वेङ्कट०

‘वयमु त्वामपूर्व्ये(व्य इ’)ति न्याचिख्यासति माधवः ।
उष्णिगादिषु वक्तव्यम् आदावेव प्रदर्शयन् ॥ १ ॥

पादे द्वितीये ‘ककुभोऽपि वृद्धिं
पुरोऽपि’ वृद्धिं प्रवदन्ति युक्ताः ।
छन्दसु तेनोष्णिगभूद् द्वितीया
तस्याष्टकौ^१ द्वादशकाश्च पादाः^२ ॥ २ ॥

‘पादो यदा द्वादशकः^३ ‘पुरस्तात्
तदा भवेत् सा पुरउष्णिगाख्या^४ ।
‘अप्व^५न्तर’^६ एतां प्रवदन्ति तां च
ककुप् ‘प्र सो अग्ने’^७ इतीरितार्यैः^८ ॥ ३ ॥

पादो यदैकादशकः पुरस्तात्
मध्ये भवेज्जागतपाद् एकः ।

‘सा स्यात् ककुम्भ्यङ्कुशिरास्तृतीयः^९
पादो भवेत् ‘नूनमथे(थ’^{१०} इ)ति तस्याः ॥ ४ ॥

पादौ यदैकादशिनौ पुरस्तात्
‘प्र या घोषे भृगवाणे न शोभे’^{११} ।

‘षट्को भवेत्तस्य शिरस्तृतीयो^{१२}
वदन्ति विप्रास्तनुशीर्षनाम्नीम् ॥ ५ ॥

‘हरी यस्य सुयुजा विव्रता वेः’^{१३}
अस्या मध्ये ‘षट्कपादो निविष्टः’^{१४} ।

पिपीलिकापूर्वकमध्यशब्दं
समस्तमस्याः प्रवदन्ति संज्ञाम् ॥ ६ ॥

१. कुरुहोऽपि वृद्धिः ररापि वि^१; कुरुहोऽपि वृद्धिःनरापि अ^१. २. ‘स्याष्टौ वि^२ अ^२. ३. पादौ वि^३ अ^३. ४-४. पादे यदा द्वादशकं वि^४ अ^४. ५-५. ‘स्तात् सा उष्णि^५ वि^५ अ^५. ६. ऋ १, २३, १९. ७. ऋ ८, १९, ३०. ८. ‘रितार्यैः वि^८; ‘रितार्यौ अ^८. ९-९. तस्याः कुरुम्भ्यङ्कुशिकास्तृ^९ वि^९ अ^९. १०. ऋ ८, ४६, १५. ११. ऋ १, १२०, ५. १२-१२. षट्कोभतस्याश्चिरसि न था वि^{१२} अ^{१२}. १३. ऋ १०, १०५, २. १४-१४. ‘वोऽपि नंष वि^{१४} अ^{१४}.

त्रयोऽष्टकाः पञ्चक आद्य एकः
 सा 'पितुं नु स्तोषम्'^१ अनुष्टुब्गर्भा ।
 'नन्दे वः'^२ इत्युष्णिगियं चतुर्भिः
 पदैरुपेताक्षरसप्तसङ्ख्यैः^३ ॥ ७ ॥

अत्र शाटयायनकम् — 'सा ककुब्रवीद् बलिष्ठा वाऽहमस्मीति । पराक्रममाणः खलु मेऽक्षराणि समौहीत् पूर्वा मा प्रयुज्जनाम् इति । अथोष्णिगब्रवीत् अथ वै मां पूर्वामाचक्षन्ता इति । तथेति । तस्मिन् समपादयेताम् । पूर्वप्रयोगमन्यावृणीत पूर्वाख्यानमन्या । तस्मादने एवं प्रयुज्जते । तस्मादुष्णिक्ककुभावित्याख्यायते' (तु. जैत्रा ३, २९५) ।

चतुष्पदाऽनुष्टुबथो^४ यदा स्युः
 पदानि पञ्चापि च पञ्चकानि ।
 महापदायां प्रवदन्ति पङ्क्तिं
 'षष्ठं च षट्कं' रोचत उपार्के^५ ॥ ८ ॥
 कृतिराद्यौ जागतावष्टकोऽन्ते
 'मा कस्मै घातमुभ्यमित्रिणे नः'^६ ।
 स्यादष्टको मध्यमश्चेत्^७ तदा स्यात्
 'पर्यु पु प्रे(प्र' इ)ति पिपीलिकमध्या ॥ ९ ॥
 मध्ये भवेजागतपाद एकः
 पूर्वोत्तरौ नवकौ चापि पादौ ।
 सा काविराण्णाम भवेदनुष्टुप्
 सैषा 'ता विद्रासा हवामहे वाम्'^८ ॥ १० ॥
 नववैराजत्रयोदशकैः युता^९
 तां नष्टरूपां कवयो वदन्ति ।
 'वि पृच्छामि पाक्या^{१०} न देवान्'^{११}
 पादैर्विराट् स्याद् दशकैस्त्रिभिश्च ॥ ११ ॥
 इयं 'पिबा सोमम्'^{१२} इतीरितायैः
 यद्वा स्युरेकादशकास्त्रयोऽपि ।

१. ऋ १, १८७, १. २. ऋ ८, ६९, २. ३. पादै° वि^१. ४. °ष्पदानुष्णिगथो वि^२; °ष्पदानुष्णिगिति अ^३. ५-५. षट्कं षट्को रोचत उपार्के अ^४; षष्ठं च रोचत उपार्के पदम् वैकृज. † ऋ ४, १०, ५. ६. ऋ १, १२०, ८. ७-७. °व्यतश्चेत् वि^२ अ^५. ८. ऋ ९, ११०, १. ९. ऋ १, १२०, ३. १०. नास्ति वि^२ अ^६. ११. ऋ १, १२०, ४. १२. ऋ ८, ९५, ३.

‘अग्निं नरो दीर्घितिभिरण्योः’
‘दुहीयन् मित्रधितये युवाकु’ ॥ १२ ॥

[२१]

‘सोभरिः काण्व ऋषिः । इन्द्रो देवता, अन्त्ययोश्चित्रः । प्रगाथश्छन्दः
(=विषमाः ककुभः, समाः सतोबृहत्यः) १ ।

वयमु त्वामपूर्व्यं स्थूरं न कच्चिद् भरन्तोऽवस्यवः । वाजं चित्रं हवामहे ॥ १ ॥

वयम् । ऊँ इति । त्वाम् । अपूर्व्यं । स्थूरम् । न । कत् । चित् । भरन्तः । अवस्यवः ।
वाजं । चित्रम् । हवामहे ॥ १ ॥

वेङ्कट० सोभरिः ५ । वयम् उ त्वाम् हे अभिनव ! स्थूलम् इव ५ कच्चित् मानवं ५ ब्रीह्यादिभिर्हि
पूरयन्तः अवस्यवः सङ्ग्रामे चित्रम् हवामहे ॥ १ ॥

उप त्वा कर्मन्तये स नो युवोग्रश्चक्राम यो धृषत् ।

त्वामिद्वयवितारं ववूमहे सखाय इन्द्र सानसिम् ॥ २ ॥

उप । त्वा । कर्मन् । ऊतये । सः । नः । युवा । उग्रः । चक्राम् । यः । धृषत् ।
त्वाम् । इत् । हि । अवितारम् । ववूमहे । सखायः । इन्द्र । सानसिम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० उप गच्छामः त्वां कर्मणि रक्षणाय । सः अस्मान् इन्द्रः युवा उद्गूर्णः चक्राम् अस्मान् प्रति
गच्छति, यः अभिभक्तुं शत्रुम् । त्वाम् एव हि वयं रक्षितारम् वृणीमहे सखायः
इन्द्र ! ७ भजनीयम् ॥ २ ॥

आ याहीम इन्द्रवोऽश्वपते गोपते उर्वरापते । सोमं सोमपते पिब ॥ ३ ॥

आ । याहि । इमे । इन्द्रवः । अश्वपते । गोपते । उर्वरापते ।
सोमम् । सोमपते । पिब ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आ याहि इमे सोमाः त्वदर्थः हे अश्वदीनां स्वामिन् ! । सोमम् सोमपते ! पिब च ॥ ३ ॥

वयं हि त्वा बन्धुमन्तमबन्धवो विप्रास इन्द्र येमिम ।

या ते धामानि वृषभ तेभिरा गहि विश्वेभिः सोमपीतये ॥ ४ ॥

वयम् । हि । त्वा । बन्धुमन्तम् । अबन्धवः । विप्रासः । इन्द्र । येमिम ।
या । ते । धामानि । वृषभ । तेभिः । आ । गहि । विश्वेभिः । सोमपीतये ॥ ४ ॥

१. ऋ ७, १, १. २. ऋ १, १२०, १. ३-३. नास्ति सूको. ४. सोमं वि; सोहरि सूको,
५-५ कच्चित् मानसं सूको. ६. ०ति अ. ७. इन्द्रम् सूको.

वेङ्कट० वयम् हि त्वां बन्धुभिः देवैः 'तद्वन्तम् अवन्धवः' मेधाविनः इन्द्र! नियच्छामः^२ । तथा सति यानि तव शरीराणि हे वर्धितः! तैः आ गच्छ सर्वैः सोमपानाय ॥ ४ ॥

सीदन्तस्ते वर्यो यथा गोश्रीते मधौ मद्विरे विवक्षणे । अभि त्वामिन्द्र नोनुमः ॥ ५ ॥

सीदन्तः । ते । वर्यः । यथा । गोऽश्रीते । मधौ । मद्विरे । विवक्षणे । अभि । त्वाम् । इन्द्र । नोनुमः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० पक्षिण इव त्वदीये^१ दध्ना पयसा च श्रिते सोमे मदकरे वहनशीले सीदन्तः वयम् अभि स्तुमः त्वाम्^२ इन्द्र! ॥ ५ ॥

^२इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये प्रथमो वर्गः^३ ॥

अच्छा च त्वेना नमसा वदामसि किं मुहुश्चिद् वि दीधयः ।

सन्ति कामासो हरिवो ददिष्ट्वं स्मो वयं सन्ति नो धियः ॥ ६ ॥

अच्छ । च । त्वा । एना । नमसा । वदामसि । किम् । मुहुः । चित् । वि । दीधयः ।

सन्ति । कामासः । हरिऽवः । ददिः । त्वम् । स्मः । वयम् । सन्ति । नः । धियः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अपि च त्वाम् अनेन हविषा वदामः । किम् त्वं^१ मुहुर्मुहुः चिन्तयसि । भवन्ति अस्माकं^२ कामाः हरिवः । त्वम् च ददिः^३ । भवामः वयम् त्वत्सन्निधौ । भवन्ति चास्माकं कर्माणि ॥ ६ ॥

नूतना इदिन्द्र ते वयमुती अभूम नहि नू ते अद्रिवः । विन्ना पुरा परीणसः ॥ ७ ॥

नूतनाः । इत् । इन्द्र । ते । वयम् । उती । अभूम । नहि । नु । ते । अद्रिऽवः । विन्ना । पुरा । परीणसः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० नूतनाः एव वयम् इन्द्र! तव रक्षणे भवामः । नहि पुरा त्वां^१ महान्तम् जानीमः हे वज्रिन्! सम्प्रति त्वां जानन्तो रक्षिता इति ॥ ७ ॥

विन्ना सखित्वमुत शूर भोज्यमा ते ता वज्रिन्नीमहे ।

उतो समस्मिन्ना शिशिहि नो वसो वाजै सुशिप्र गोमति ॥ ८ ॥

विन्ना । सखित्वम् । उत । शूर । भोज्यम् । आ । ते । ता । वज्रिन् । ईमहे ।

'उतो इति । समस्मिन् । आ । शिशिहि । नः । वसो इति' । वाजै । सुऽशिप्र । गोऽमति ॥ ८ ॥

वेङ्कट० जानीमः सखित्वम्, अपि च शूर! तव भोज्यम् धनम् । तदुभयम् वज्रिन्! आभिमुख्येन याचामहे । तथा सति अस्मान् सर्वस्मिन् गोमति अग्ने^{१०} 'सम् आ शिशिहि हे वासयितः!' 'सुहनो! प्रदाय'^{११} तत्तीक्ष्णीकुर्विति'^{१२} ॥ ८ ॥

१-१. 'न्त...बन्ध' मूको. २. यच्छां वि^१. ३. 'दीधेन अ'. ४. श्रिं मूको. ५-५. नास्ति मूको. ६. तु मूको. ७. 'मा हरित्वं वि'; 'मा...द' अ'. ८. त्वा मूको. ९-९. तु. या ५, २३. १०. अग्ने मूको. ११-११. 'शीविहा वासविनः मूको. १२. 'नोऽपदायां मूको. १३. 'कुर्वति मूको.

यो न इदमिदं पुरा प्र वस्य आनिनाय तमु वः स्तुषे । सखाय इन्द्रमूतये ॥९॥

यः । नः । इदम् । इदम् । पुरा । प्र । वस्यः । आनिनाय । तम् । ऊँ इति । वः । स्तुषे ।
सखायः । इन्द्रम् । मूतये ॥ ९ ॥

वेङ्कट० यः अस्माकम् इदम् च इदम् च वसीयः पुरा प्र आनिनाय, तम् एव युष्मदर्थं स्तौमि
सखायः । इन्द्रम् रक्षणाय ॥ ९ ॥

हर्यैश्वं सत्पतिं चर्षणीसहं स हि ष्मा यो अमन्दत ।

आ तु नः स वयति गव्यमश्वयं स्तोतृभ्यो मघवा शतम् ॥ १० ॥

हरिऽअश्वम् । सत्पतिम् । चर्षणिऽसहम् । सः । हि । स्म । यः । अमन्दत ।

आ । तु । नः । सः । वयति । गव्यम् । अश्वम् । स्तोतृभ्यः । मघवा । शतम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० हरिताश्वम् सत्पतिम् मनुष्याणाम् अभिभवितारम् सः हि स्म स्तौति, यः तृप्तो भवति ।
स्तोता लब्धधनो हृष्यतीत्यर्थः । एवं सति अस्मभ्यम् सः इन्द्रः आ प्रापयति गवाश्वसङ्घम्^१ अनेकम्
मघवा । तत एनं वयं च स्तुम इति ॥ १० ॥

^१ इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये द्वितीयो वर्गः^२ ॥

त्वया ह स्विद् युजा वयं प्रति श्वसन्तं वृषभ ब्रवीमहि । संस्थे जनस्य गोमतः ॥११॥

त्वया । ह । स्विद् । युजा । वयम् । प्रति । श्वसन्तम् । वृषभ । ब्रवीमहि । सम् । संस्थे । जनस्य । गोमतः ॥११॥

वेङ्कट० त्वया ह अस्मिन् सहायेन^१ वयम् प्रति ब्रवीमहि हे वर्षितः ! अस्मान् प्रति निश्चसन्तं शत्रुम्
संस्थाने गोमतः जनस्य युद्धे ॥ ११ ॥

जयेम कारे पुरुहूत कारिणोऽभि तिष्ठेम दूढयः ।

नृभिर्वृत्रं हन्याम शूश्रूयाम चावैरिन्द्र प्र णो धियः ॥ १२ ॥

जयेम । कारे । पुरुहूत । कारिणः । अभि । तिष्ठेम । दुः । ध्यः ।

नृभिः । वृत्रम् । हन्याम । शूश्रूयाम । च । अवैः । इन्द्र । प्र । नः । धियः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० जयेम युद्धे पुरुहूत ! 'कर्तृन्' । अभि^१ तिष्ठेम पापबुद्धीन्^२ । नरैः^३ शत्रुम्^४ हन्याम,
वधेमहि^५ च । अस्माकम् प्र रक्ष कर्माणि इन्द्र ! ॥ १२ ॥

अभ्रातृव्यो अना त्वमनापिरिन्द्र जनुषा सनादसि । युधेदापित्वमिच्छसे ॥१३॥

१. 'तिः' सूको. २. ष सूको. ३. गवां च स^१ सूको. ४-४. नास्ति सूको. ५. 'ये वि'.

६-६. कर्तृन्हि सूको. ७. 'बुद्धिम्' अ^१. ८. भगैः सूको ९. 'नृन्' अ^१. १०. हर्षेमहि वि^१;
हे ऋद्धेमहि अ^१.

अ॒भ्रातृ॒व्यः । अ॒ना । त्वम् । अना॑पिः । इन्द्र॑ । ज॒नुषा॑ । स॒नात् । अ॒सि ।
यु॒धा । इत् । आ॒पि॒ऽत्वम् । इच्छ॑से ॥ १३ ॥

वेङ्कट० शत्रुवर्जितः नेतृवर्जितः च त्वम् अबन्धुः च इन्द्र! जन्मनैव चिरादेव भवसि । युद्धेनैव त्वं बान्धवम् इच्छसि । युद्धं कुर्वन्नेव स्तोतुः सखा भवसीति ॥ १३ ॥

नकीं॑ रे॒वन्तं॑ स॒ख्याय॑ विन्दसे पी॒यन्ति॑ ते सुरा॒श्वः ।
य॒दा कृ॒णोषि॑ न॒दनुं॑ स॒मृह॑स्यादित् पि॒तेव॑ हूयसे ॥ १४ ॥

नकीः॑ । रे॒वन्तम् । स॒ख्याय॑ । वि॒न्दसे॑ । पी॒यन्ति॑ । ते । सुरा॒श्वः ।
य॒दा । कृ॒णोषि॑ । न॒दनुम् । सम् । ऊ॒हसि॑ । आत् । इत् । पि॒ताऽ॒श्व । हू॒यसे॑ ॥ १४ ॥

वेङ्कट० न त्वम् धनवन्तम्^१ सख्याय आश्रयसि^२ । पीयन्ति त्वां सुरया वृद्धाः नास्तिकाः । यदा कृणोषि भावयसि स्तोतारम्, तदानीं तस्मै धनम् सम् ऊहसि । अनन्तरमेव तेन स्तुतिभिः पिता इव हूयसे ॥ १४ ॥

मा ते॑ अ॒माजु॒रो यथा॑ मू॒रास॑ इन्द्र॑ स॒ख्ये त्वाव॑तः । नि ष॑दाम॒ सचा॑ सु॒ते ॥ १५ ॥
मा । ते । अ॒माऽजु॒रः । य॒था । मू॒रासः॑ । इन्द्र॑ । स॒ख्ये । त्वाऽ॒वतः॑ । नि । स॒दाम॑ । स॒चा । सु॒ते ॥ १५ ॥

वेङ्कट० मा भूम तव स्वभूता वयम् यथा अमाजुरः भवन्ति मूढाः इन्द्र! त्वावतः^१ सख्ये, तथा वयं मा भूम । असुवन्तो ये गृहे पुत्रैः पोत्रैश्च सह जीर्णा भवन्ति ते अमाजुरः । वयं तु ऋत्विग्भिः सह सुते सोमे नि सदाम ॥ १५ ॥

“इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये तृतीयो वर्गः” ॥

मा ते॑ गोद॒त्र निर॑राम॒ राध॑स इन्द्र॑ मा ते॑ गृ॒हाम॑हि ।
दृ॒ळ्हा चि॑द॒र्यः प्र॑ मृ॒शाम्बा॑ भ॒र न ते॑ दा॒मान॑ आ॒दभे॑ ॥ १६ ॥

मा । ते । गो॒ऽद॒त्र । निः । अ॒राम॑ । रा॒धसः॑ । इन्द्र॑ । मा । ते । गृ॒हाम॑हि ।
दृ॒ळ्हा । चि॒त् । अ॒र्यः । प्र । मृ॒श । अ॒भि । आ । भ॒र । न । ते । दा॒मानः॑ । आ॒द॒भे ॥ १६ ॥

वेङ्कट० “मा ते स्वभूता वयं हे गवां दातः!† धनात् निः गमाम, सर्वदा धनिनो भवेम । इन्द्र!”
मा ते स्वभूता वयं^१ कस्माच्चित् प्रयच्छतो धनं गृह्णीमः, अपितु त्वत् एव गृह्णीमः । दृढान्यपि अर्यः^२ धनानि हस्तेन प्र मृश, अभि आ हर च तानि । न ते दामानः दानानि^३ परैः आदग्भितुं^४ शक्यन्ते महान्ति ॥ १६ ॥

१. अन्यवाच्यम् मूको. २-२. सख्याचाश्च मूको. ३. तावतः मूको. ४-४. नास्ति मूको.
५-५. नास्ति वि^२. † मान्त मान्त स्वभूता वयं हे भगवान् दातः अ^१. ६. यं वि^२; नास्ति अ^१.
७. नास्ति मूको, ८. दत्तानि मूको, ९-९. परोरादहितं वि^२; परोरादहितं अ^१.

इन्द्रो वा घेदिर्यन्मधं सरस्वती वा सुभगा दुर्दिवसु । त्वं वा चित्र दाशुषे ॥ १७ ॥

इन्द्रः । वा । घ । इत् । इयत् । मधम् । सरस्वती । वा । सुभगा । ददिः । वसु । त्वम् । वा । चित्र । दाशुषे ॥

वेङ्कट० कात्यायनः—‘अन्ये द्वयुचे चित्रस्य दानस्तुतिः’ (ऋअ २, ८२१) इति । इन्द्रः वा खलु एतावद् धनम् प्रयच्छेत्, सरस्वती वा सुधना ददिः वसु भवति त्वम् वा हे चित्र! दाशुषे^१ । इन्द्रस्य दाशान् सम्प्रदानं सरस्वत्यास्तीरवासिनश्चित्रस्य भिक्षमाणः ॥ १७ ॥

चित्र इद् राजा राजका इदन्यके यके सरस्वतीमनु ।

पर्जन्य इव ततन्दि वृष्ट्या सहस्रमयुता ददत् ॥ १८ ॥

चित्रः । इत् । राजा । राजकाः । इत् । अन्यके । यके । सरस्वतीम् । अनु ।

पर्जन्यः इव । ततन्त् । हि । वृष्ट्या । सहस्रम् । अयुता । ददत् ॥ १८ ॥

वेङ्कट० चित्रः एव राजा राजकाः एव अन्यके^२ अल्पका इत्यर्थः, यके सरस्वत्यास्तीरे वर्तन्ते । अयम् हि चित्रः सर्वानेव भिक्षमाणान्, पर्जन्यः पृथिवीम् इव वृष्टिभिः, धनैः तनोति सहस्रम् अयुतानि च प्रयच्छन्निति ॥ १८ ॥

^१इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये षतुर्थो वर्गः^३ ॥

[२२]

^४सोभरिः काण्व ऋषिः । अश्विनौ देवता । आद्याः षट् प्रगाथाः (= विषमा बृहत्यः, समाः सतोबृहत्यः), सप्तमी बृहती, अष्टमी अनुष्टुप्, एकादशी ककुप्, द्वादशी मध्येज्योतिः, शिष्टाः प्रगाथाः (= विषमाः ककुभः, समाः सतोबृहत्यः)^५ ।

ओ त्यमह्व आ रथमुद्या दंसिष्ठमूतये ।

यमश्विना सुहवा रुद्रवर्तनी आ सूर्याये तस्थथुः ॥ १ ॥

ओ इति । त्यम् । अह्वे । आ । रथम् । अद्य । दंसिष्ठम् । ऊतये ।

यम् । अश्विना । सुहवा । रुद्रवर्तनी इति रुद्रऽवर्तनी । आ । सूर्याये । तस्थथुः ॥ १ ॥

वेङ्कट० आ हुवे तम् रथम् अयं अत्यन्तदर्शनीयम् रक्षणाय, यम् हे अश्विनौ! स्वाह्वानौ!^६ सङ्ग्रामे रोदनशीलमागौ!^७ यद्वा स्तूयमानमागौ! आ तस्थथुः सूर्या स्वयंवरे तां वरयितुम् ॥ १ ॥

पूर्वापुषं सुहवं पुरुस्पृहं भुज्युं वार्जेषु पूर्व्यम् ।

सचनावन्तं सुमतिभिः सोभरे विद्वेषसमनेहसम् ॥ २ ॥

१. = भिक्षमाणयेत्यभिमतं द्र. २. स्यके मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४. अय मूको. ५. वयं मूको. ६. °नेन मूको. ७. °शीले मा° मूको.

पूर्वऽआपुषम् । सुऽहवम् । पुरुऽस्पृहम् । भुज्युम् । वाजेषु । पूर्व्यम् ।
सचनाऽवन्तम् । सुमतिऽभिः । सोमरे । विऽद्वेषसम् । अनेहसम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० पूर्वेषां स्तोतृणाम् आपोषकम् स्वाह्वानम् बहुभिः स्पृहणीयम् रक्षकम् सङ्ग्रामेषु अग्रतो गन्तारम्
भजनवन्तम् स्तुतिभिः सोमरे! कल्याणीभिः स्तुहि शत्रूणां विद्वेष्टारम् अनुपद्रवम् अश्विनोः
रथम् ॥ २ ॥

इह त्या पुरुभूतमा देवा नमोभिरश्विना ।
अर्वाचीना स्ववसे करामहे गन्तारा दाशुषो गृहम् ॥ ३ ॥

इह । त्या । पुरुऽभूतमा । देवा । नमःऽभिः । अश्विना ।
अर्वाचीना । सु । अवसे । करामहे । गन्तारा । दाशुषः । गृहम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इह तौ अत्यन्तं बहूनां भावयितारौ देवौ हविर्भिः अश्विनौ अभिमुखौ कुर्मः^१ शोभनाय
रक्षणाय गन्तारौ यजमानस्य गृहम् ॥ ३ ॥

युवो रथस्य परि चक्रमीयत ईर्मान्यद् वामिषण्यति ।
अस्माँ अच्छा सुमतिर्वी शुभस्पती आ धेनुर्वि धावतु ॥ ४ ॥

युवोः । रथस्य । परि । चक्रम् । ईयते । ईर्मा । अन्यत् । वाम् । इषण्यति ।
अस्मान् । अच्छ । सुऽमतिः । वाम् । शुभः । पती इति । आ । धेनुऽईव । धावतु ॥ ४ ॥

वेङ्कट० युवयोः रथस्य एकम् चक्रम् 'परितो द्यां' गच्छति । अन्यत् तु चक्रम् अवस्थितं प्रेरकौ वाम्
इच्छति । 'न्यघ्न्यस्य मूर्धनि' (ऋ १, २०, १९) इत्युक्तम् । अस्मान् अभि युवयोः सुमतिः
हे शुभः पती! धेनुः इव आ धावतु ॥ ४ ॥

रथो यो वां त्रिवन्धुरो हिरण्याभीशुरश्विना ।
परि द्यावापृथिवी भूषति श्रुतस्तेन नासत्या गतम् ॥ ५ ॥

रथः । यः । वाम् । त्रिऽवन्धुरः । हिरण्यऽअभीशुः । अश्विना ।
परि । द्यावापृथिवी इति । भूषति । श्रुतः । तेन । नासत्या । आ । गतम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ^१यः वाम् रथः^२ त्रिवन्धुरः ^३हिरण्ययाश्वादिरज्जुः^४ हे अश्विनौ! परिभवति द्यावापृथिव्यौ
विश्रुतः । तेन हे नासत्यौ! आ गच्छतम् ॥ ५ ॥

^१इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये पञ्चमो वर्गः^१ ॥

दशस्यन्ता मनवे पूर्व्य दिवि यवं वृक्रेण कर्षथः ।
ता वामघ सुमतिभिः शुभस्पती अश्विना प्र स्तुवीमहि ॥ ६ ॥

दशस्यन्ता । मनवे । पुन्यम् । दिवि । यवम् । वृकेण । कर्षथः ।

ता । वाम् । अद्य । सुमतिऽभिः । शुभः । पती इति । अश्विना । प्र । स्तुवीमहि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० प्रयच्छन्तौ मनवे राज्ञे प्रलम् दिवि स्थितम् उदकम् पुनश्च यवम् वृकेण लाङ्गलेन कर्षथः ।
तौ वाम् अद्य स्तुतिभिः शुभः पती वयम् अश्विनौ ! प्र स्तुवीमहि ॥ ६ ॥

उप नो वाजिनीवसू यातमृतस्य पथिभिः ।

येभिस्तृक्षि वृषणा त्रासदस्यवं महे क्षत्राय जिन्वथः ॥ ७ ॥

उप । नः । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । यातम् । ऋतस्य । पथिभिः ।

येभिः । तृक्षिम् । वृषणा । त्रासदस्यवम् । महे । क्षत्राय जिन्वथः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० उप^२ गच्छतम् अस्मान् हे अन्नधनौ ! यज्ञस्य मागैः, यैः तृक्षिम् त्रासदस्योः पुत्रम्
हे वृषणौ ! महते धनाय ग्रीणयथः ॥ ७ ॥

अयं वामद्विभिः सुतः सोमो नरा वृषण्वसू ।

आ यातं सोमपीतये पिबतं दाशुषो गृहे ॥ ८ ॥

अयम् । वाम् । अद्विभिः । सुतः । सोमः । नरा । वृषण्वसू इति वृषण्वसू ।

आ । यातम् । सोमऽपीतये । पिबतम् । दाशुषः । गृहे ॥ ८ ॥

वेङ्कट० अयम् वाम् प्रावभिः सुतः सोमः हे नेतारौ ! वृष्यमाणधनौ ! । आ यातम् इति स्पष्टम् ॥ ८ ॥

आ हि रुहतमश्विना रथे कोशे हिरण्यये वृषण्वसू । युञ्जाथां पीवरीरिषः ॥ ९ ॥

आ । हि । रुहतम् । अश्विना । रथे । कोशे । हिरण्यये । वृषण्वसू इति वृषण्वसू ।

युञ्जाथाम् । पीवरीः । र्षः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० आ रुहतम् हे अश्विनौ ! हिरण्यये कोशे रथे हे वृष्यमाणधनौ ! । स्थूलानि अन्नानि अस्मासु
योजयतम् ततः ॥ ९ ॥

याभिः पक्थमवथो याभिरघ्निगुं याभिर्बभ्रुं विजोषसम् ।

ताभिर्नो मक्षू तूर्यमश्विना गतं भिषज्यतं यदातुरम् ॥ १० ॥

याभिः । पक्थम् । अवथः । याभिः । अघ्निगुम् । याभिः । बभ्रुम् । विजोषसम् ।

ताभिः । नः । मक्षू । तूर्यम् । अश्विना । आ । गतम् । भिषज्यतम् । यत् । आतुरम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० याभिः पक्थनामानम् अवथः, याभिः च अघ्निगुम् नाम, याभिः च बभ्रुम् विजोषसम्^१,

ताभिः अस्मान् ऊतिभिः क्षिप्रम् तूर्णम् अश्विनौ ! आ गच्छतम् । भिषज्यतम् आतुरम् पुत्रादिम्
अस्माकम् ॥ १० ॥

‘इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये षष्ठो वर्गः’ ॥

यदग्निगावो अग्निगू इदा चिदह्नौ अश्विना हवामहे । वयं गीर्भिर्विपन्यवः ॥ ११ ॥

यत् । अग्निऽगावः । अग्निगू इत्यग्निऽगू । इदा । चित् । अह्नः । अश्विना । हवामहे ।
वयम् । गीऽभिः । विपन्यवः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० यत् वयम् अश्वतगमनाः कर्मसु त्वरमाणाः अश्वतगमनौ इदानीम् अह्नि^१ अश्विनौ हवामहे
वयम् गीर्भिः मेधाविनः । उत्तरत्र सम्बन्धः ॥ ११ ॥

ताभिरा यातं वृषणोप मे हवै विश्वप्सु विश्ववार्यम् ।

इषा मंहिष्ठा पुरुभूतमा नरा याभिः क्रिर्वि वावृधुस्ताभिरा गतम् ॥ १२ ॥

ताभिः । आ । यातम् । वृषणा । उप । मे । हवम् । विश्वऽप्सुम् । विश्वऽवार्यम् ।

इषा । मंहिष्ठा । पुरुऽभूतमा । नरा । याभिः । क्रिर्विम् । ववृधुः । ताभिः । आ । गतम् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० ताभिः कृतिभिः उप आ यातम् हे वृषणौ ! मम स्तोत्रम् विश्वरूपम् विश्वैर्वरणीयम् । इच्छन्तौ
हवींषि दातृत्वमौ पुरुषाभवन्तौ नरौ ! । याभिः ‘कूपम् ऊतिभिः’ उदकानि वावृधुः, ताभिः
आ गच्छतम् । कूपपतितो वन्दनः^२ अग्निः कूपं पूरयित्वोत्थापितः^३ त्रितो वेति ॥ १२ ॥

ताविदा चिदहानां तावश्विना वन्दमान उप ब्रुवे । ता ऊ नमोभिरीमहे ॥ १३ ॥

तौ । इदा । चित् । अहानाम् । तौ । अश्विना । वन्दमानः । उप । ब्रुवे ।

तौ । ऊँ इति । नमऽभिः । ईमहे ॥ १३ ॥

वेङ्कट० तौ इदानीम् अह्नां प्रातः अश्विनौ^४ प्रणमन् स्तौमि । तौ एव हविर्भिः याचामहे ॥ १३ ॥

ताविद् दोषा ता उषसि शुभस्पती ता यामन् रुद्रवर्तनी ।

मा नो मर्तीय रिपवै वाजिनीवसू परो रुद्रावति रयतम् ॥ १४ ॥

तौ । इत् । दोषा । तौ । उषसि । शुभः । पती इति । ता । यामन् । रुद्रवर्तनी इति । रुद्रऽवर्तनी ।

मा । नः । मर्तीय । रिपवै । वाजिनीवसू इति । वाजिनीवसू । परः । रुद्रौ । अति । रयतम् ॥

वेङ्कट० तौ एव रात्रौ तौ उषसि उदकपती तौ अहनि स्तूयमानमागौ ह्वयामः^५ । तथा सति
मा अस्मान् मर्तीय रिपवै हे अन्नघनौ ! परस्तात् रुद्रौ ! अति रयतम् मा परावृतम्
शत्रवे इति ॥ १४ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. अह्नौ मूको. ३-३. ‘मूर्ति’ मूको. ४. तु. ऋ १, ११२, ५; वदं मूको.

५. ‘त्वोन्वावितः’ मूको. ६. अश्वौ मूको. ७. धयामः मूको.

आ सुगम्याय सुगम्यं प्राता रथेनाश्विना वा सक्षणीं । हुवे पितेव सोमरी ॥१५॥
 आ । सुगम्याय । सुगम्यम् । प्रातरिति । रथेन । अश्विना । वा । सक्षणी इति । हुवे । पिताऽईव । सोमरी ॥
 वेङ्कट० आ वहतम् सुखार्हाय सुखम् प्रातः 'रथेन अश्विनौ' वा सहनशीलौ^१ । तावहं^२ ह्यामि
 सोमरी, यथा मम पिता तौ आजुहावेति ॥ १५ ॥

^१इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये सप्तमो वर्गः^४ ॥

मनोजवसा वृषणा मदच्युता मक्षुग्माभिरुतिभिः ।

आरात्ताचिद् भूतमस्मे अवसे पूर्वीभिः पुरुभोजसा ॥ १६ ॥

मनःऽजवसा । वृषणा । मदऽच्युता । मक्षुग्माभिः । उतिभिः ।
 आरात्तात् । चित् । भूतम् । अस्मे इति । अवसे । पूर्वीभिः । पुरुभोजसा ॥ १६ ॥
 वेङ्कट० हे मनोवेगौ ! वर्षितारौ ! मदं प्रति गन्तारौ ! शीघ्रं गच्छद्भिः पालनैः अन्तिके भवतम्
 अस्माकं रक्षणाय बह्विभिः उतिभिः^५ हे बहूनां भोक्तारौ ! ॥ १६ ॥

आ नो अश्वोवदश्विना वर्तिर्यासिष्टं मधुपातमा नरा । गोमद् दत्ता हिरण्यवत् ॥१७॥

आ । नः । अश्वोऽवत् । अश्विना । वर्तिः । यासिष्टम् । मधुऽपातमा । नरा ।
 गोऽमत् । दत्ता । हिरण्यवत् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० आ गच्छतम् अस्मान् प्रति मार्गम् अश्वयुक्तम् हे सोमस्य पातारौ ! नेतारौ ! अश्विनौ !
 गोयुक्तम् हिरण्ययुक्तम् च दर्शनीयौ ! ॥ १७ ॥

सुप्रावर्गं सुवीर्यं सुष्ठु वार्यमनाधृष्टं रक्षस्विना ।

अस्मिन्ना वामाया नै वाजिनीवसू विश्वा वामानि धीमहि ॥ १८ ॥

सुऽप्रावर्गम् । सुऽवीर्यम् । सुष्ठु । वार्यम् । अनाधृष्टम् । रक्षस्विना ।
 अस्मिन् । आ । वाम् । आऽयाने । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । विश्वा । वामानि । धीमहि ॥
 वेङ्कट० शोभनप्रवर्गम् शोभनवीर्यम् सुष्ठु वरणीयं बलवता अनभिभूतं धनम् वयम् आ धीमहि ।
 तदेवाह^६ — अस्मिन् युवयोः आगमने वाजिनीवसू ! विश्वानि धनानि आ धीमहि ॥ १८ ॥

^१इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये अष्टमो वर्गः^४ ॥

[२३]

^१विश्वमना वैयश्व ऋषिः । अग्निदेवता । उष्णिक् छन्दः^२ ।

ईळिष्वा हि प्रतीव्यं^३ यजस्व जातवेदसम् । चरिष्णुधूममगृभीतशोचिषम् ॥१॥

१-१. रथेनावश्विं मूको. २. सनशी^० वि^२; सचसी^० अ^१. ३. ता वयं मूको. ४-४. नास्ति
 मूको. ५. उतिभिः मूको. ६. नते देवा^० मूको.

ईलिष्व । हि । प्र॒ति॒व्यम् । यज॑स्व । जा॒त॒वे॒द॒सम् । च॒रि॒ष्णु॒धूम॑म् । अ॒गृ॒भी॒त॒ऽशो॒चिष॑म् ॥ १ ॥

वेङ्कट० विश्वमनाः वैयश्वः । स्तुहि हि प्रतिगमनशीलम् । यजस्व जातवेदसम् चरणशीलधूमम् अगृहीतदीप्तिं रक्षोभिः ॥ १ ॥

दा॒मानं॑ वि॒श्वच॑र्षणेऽग्निं वि॒श्वम॑नो गि॒रा । उ॒त स्तु॑षे वि॒स्प॑र्धसो रथानाम् ॥ २ ॥

दा॒मान॑म् । वि॒श्वऽच॑र्षणे । अ॒ग्निम् । वि॒श्वऽम॑नः । गि॒रा । उ॒त । स्तु॑षे । वि॒स्प॑र्धसः । रथानाम् ॥

वेङ्कट० दातारम् हे विश्वस्यार्थस्य द्रष्टः ! विश्वमनः ! अग्निम् गिरा स्तुहि विगतस्पर्धस्य यजमानस्य रथानाम् दानमिति ॥ २ ॥

येषा॑मा॒वा॒ध ऋ॒ग्मि॒य इ॒षः पृ॒क्षश्च॑ नि॒ग्रभे॑ । उ॒प॒वि॒दा व॒ह्निर्वि॑न्दते वसु ॥ ३ ॥

येषा॑म् । आ॒ऽवा॒धः । ऋ॒ग्मि॒यः । इ॒षः । पृ॒क्षः । च । नि॒ऽग्र॒भे । उ॒प॒ऽवि॒दा । व॒ह्निः । वि॒न्द॒ते । वसु ॥ ३ ॥

वेङ्कट० येषाम् अयजमानानाम् आभिमुख्येन हिंसकः अर्चनीयः अन्नानि रसान् च निगृह्णाति, उपवेदनं तेषां धनं च विन्दते वोढा ॥ ३ ॥

उ॒द॒स्य शो॒चिर॑स्थाद् दी॒दियु॑षो व्य॒ज॑रम् । तपु॑र्ज॒म्भ॒स्य सु॒द्युतो॑ ग॒ण॒श्रियः॑ ॥ ४ ॥

उ॒त् । अ॒स्य । शो॒चिः । अ॒स्था॒त् । दी॒दि॒यु॑षः । वि । अ॒ज॑रम् । तपुः॒ऽज॒म्भ॒स्य । सु॒द्यु॒तः । ग॒ण॒ऽश्रि॒यः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० उत् अस्य शोचिः देवस्य अस्थात् तेजः अजरम् तापयितृदंष्ट्रस्य शोभनदीप्तेः, यो यजमानगणं श्रयति ॥ ४ ॥

उ॒दु॑ तिष्ठ॒ स्वध्व॑र॒ स्तवा॑नो दे॒व्या कृ॑पा । अ॒भि॒ख्या॒ भा॒सा बृ॒ह॒ता शु॑शु॒क्निः॑ ॥ ५ ॥

उ॒त् । ऊँ॑ इति । ति॒ष्ठ । सु॒ऽअ॒ध्व॒र । स्तवा॑नः । दे॒व्या । कृ॑पा । अ॒भि॒ऽख्या॒ । भा॒सा । बृ॒ह॒ता । शु॑शु॒क्निः ॥

वेङ्कट० उत् तिष्ठ शोभनयज्ञः स्तयमानः देव्या ज्वाल्या अभिख्या शोभनया महत्या च भासा शोचनशीलः ॥ ५ ॥

“इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये नवमो वर्गः” ॥

अ॒ग्ने या॒हि सु॑श॒स्तिभि॑र्ह॒व्या जु॒ह्वान॑ आ॒नुष॑क् । यथा॑ दू॒तो ब॒भूथ॑ ह॒व्य॒वा॒हनः॑ ॥ ६ ॥

अ॒ग्ने । या॒हि । सु॑श॒स्तिभिः॑ । ह॒व्या । जु॒ह्वानः॑ । आ॒नुष॑क् । यथा॑ । दू॒तः । ब॒भूथ॑ । ह॒व्य॒ऽवा॒हनः॑ ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अग्ने याहि स्तोत्रैः हवींषि जुह्वानः अनुषक्तम्, यथा च त्वम् दूतः बभूथ हविषां वोढा तथैव जुह्वान इति ॥ ६ ॥

१. “शीघ्रम् वि” ; “णश्शीघ्रम्” अ. २. “स्यामस्य वि” . ३. दशाख्य मूको. ४. नास्ति मूको. ५. यज्ञ वि” ; यज्ञे अ. ६. “भिमुख्या मूको. ७-७. नास्ति मूको. ८. सपा. मा (११, ४१) आग्ने ! (आ अ०) इति पाभे. ९-९. अश्वम् मूको. १०. बहु वि” ; बहुधा अ.

अग्निं वः पूव्यं हुवे होतारं चर्षणीनाम् ।

तमया वाचा गृणे तमु वः स्तुषे ॥ ७ ॥

अग्निम् । वः । पूव्यम् । हुवे । होतारम् । चर्षणीनाम् ।

तम् । अया । वाचा । गृणे । तम् । ऊँ इति । वः । स्तुषे ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अग्निम् युष्माकम् पूव्यम् ह्वयामि होतारम् मनुष्याणाम् । अयं हि यजति मनुष्याणाम् ।
तम् अनया वाचा शंसामि । तम् एव वः स्तौमि स्तोमैः ॥ ७ ॥

यज्ञेभिरद्भुतक्रतुं यं कृपा सूदयन्त इत् ।

मित्रं न जने सुधितमृतावनि ॥ ८ ॥

यज्ञेभिः । अद्भुतऽक्रतुम् । यम् । कृपा । सूदयन्ते । इत् ।

मित्रम् । न । जने । सुधितम् । ऋतवनि ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यज्ञैः अद्भुतप्रज्ञम् यम् सामर्थ्येन 'कामान् सूदयन्ते' एव । सूदिः क्षरणकर्मा । मित्रम् इव
सन्तर्पितम् यज्ञवति^१ यजमाने क्षारयन्तीति^२ ॥ ८ ॥

ऋतावानमृतायवो यज्ञस्य साधनं गिरा । उपो एनं जुजुषुर्नमसस्पदे ॥ ९ ॥

ऋतवानम् । ऋतवः । यज्ञस्य । साधनम् । गिरा ।

उपो इति । एनम् । जुजुषुः । नमसः । पदे ॥ ९ ॥

वेङ्कट० यज्ञवन्तं हे यज्ञकामाः ! यज्ञस्य साधनभूतम् वाचा स्तुतम् च तम् एनम् उप आसेविषत
यजमानाः हविषः स्थाने यज्ञवति ॥ ९ ॥

अच्छा नो अङ्गिरस्तमं यज्ञासौ यन्तु संयतः ।

होता यो अस्ति विक्ष्वा यशस्तमः ॥ १० ॥

अच्छ । नः । अङ्गिरःस्तमम् । यज्ञासौ । यन्तु । सम्ऽयतः ।

होता । यः । अस्ति । विक्ष्वा । आ । यशःस्तमः ॥ १० ॥

वेङ्कट० अच्छ यन्तु अस्माकम् अङ्गिरसां^३ वरिष्ठम् यज्ञाः हवींषि संहतानि^४ सुग्भिः । होता यः भवति
मनुष्येषु यशस्तमः, यजस्व तम् ॥ १० ॥

^१इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये दशमो वर्गः^५ ॥

अने तव त्ये अजरेन्धानासो बृहद् भाः । अश्वा इव वृषणस्तविषीयवः ॥ ११ ॥

१-१. 'मान् आदयन्त वि'; 'मानदारयन्त अ'.

२. यज्ञपति मूको.

३. 'यतीति मूको.

४. 'रसा मूको. ५. नास्ति वि', ६-६. नास्ति मूको,

अग्ने । तव । ते । अजर । इन्धानासः । बृहत् । भाः । अश्वाः । इव । वृषणः । तविषीऽयवः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० अग्ने । तव अमी अजर । दीप्यमानाः महान्तः रश्मयः अश्वाः इव पुमांसः बलमाचरन्तः भवन्ति ११ ॥

स त्वं न ऊर्जां पते रयिं रास्व सुवीर्यम् । प्रावं नस्तोके तनये मत्स्वा ॥ १२ ॥

सः । त्वम् । नः । ऊर्जाम् । पते । रयिम् । रास्व । सुवीर्यम् ।

प्र । अव । नः । तोके । तनये । समत्सु । आ ॥ १२ ॥

वेङ्कट० सः त्वम् अस्मभ्यं हे अन्नानां पते ! धनम् देहि सुवीर्यम् । प्र रक्ष च अस्माकं पुत्रे पौत्रे सङ्ग्रामेषु च यद्वक्षितव्यम् ॥ १२ ॥

यद् वा उ विस्पतिः शितः सुप्रीतो मनुषो विशि ।

विश्वेदग्निः प्रति रक्षांसि सेधति ॥ १३ ॥

यत् । वै । ऊँ इति । विस्पतिः । शितः । सुप्रीतः । मनुषः । विशि ।

विश्वा । इत् । अग्निः । प्रति । रक्षांसि । सेधति ॥ १३ ॥

वेङ्कट० यदा खलु विशां पतिः तीक्ष्णीकृतः सुप्रीतः मनुष्यस्य निवेशने, तदानीं विश्वानि एव रक्षांसि अग्निः प्रति सेधति ॥ १३ ॥

श्रुष्ट्यग्ने नवस्य मे स्तोमस्य वीर विस्पते ।

नि मायिनस्तपुषा रक्षसो दह ॥ १४ ॥

श्रुष्टी । अग्ने । नवस्य । मे । स्तोमस्य । वीर । विस्पते ।

नि । मायिनः । तपुषा । रक्षसः । दह ॥ १४ ॥

वेङ्कट० 'श्रुत्वा अग्ने' नवम् मम स्तोमम् हे वीर ! विस्पते । नि दह मायाविनः राक्षसान् तेजसा ॥ १४ ॥

न तस्य मायया चन रिपुर्इशीत मर्त्यः ।

यो अग्रये ददाश हव्यदातिभिः ॥ १५ ॥

न । तस्य । मायया । चन । रिपुः । ईशीत । मर्त्यः । यः । अग्रये । ददाश । हव्यदातिभिः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० न तस्य मायया अपि रिपुः मर्त्यः ईशीत, यः अग्रये प्रयच्छति हविषां दातृभिः ॥ १५ ॥

इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये एकादशो वर्गः ॥

१-१. श्रुत्वाने वि^२; श्रुत्वाने अ^१. २. स्तोत्रं अ^१. ३. निमित्तं वि^२; नमत्तं अ^१. ४. प्रयच्छद्भिः वि^२; प्रायच्छद्भिः अ^१. ५-५. नास्ति मूको.

व्यंश्चस्त्वा वसुविदमुक्षुण्युरग्रीणादृषिः । महो राये तमु त्वा समिधीमहि ॥१६॥

विऽअंश्चः । त्वा । वसुऽविदम् । उक्षुण्युः । अग्रीणात् । ऋषिः ।

महः । राये । तम् । ऊँ इति । त्वा । सम् । इधीमहि ॥ १६ ॥

वेङ्कट० व्यंश्चः मम पिता त्वां वसूनां लम्भकम् सेक्तामिच्छन् अग्रीणात् ऋषिः महते धनाय ।
तम् एव त्वा वयम् सम् इधीमहि ॥ १६ ॥

उशनां काव्यस्त्वा नि होतारमसादयत् । आयजि त्वा मनवे जातवेदसम् ॥१७॥

उशना । काव्यः । त्वा । नि । होतारम् । असादयत् । आऽयजिम् । त्वा । मनवे । जातवेदसम् ॥१७॥

वेङ्कट० कवियुत्रः उशना त्वा 'नि असादयत्' होतारम् आभिमुख्येन यष्टारम् त्वाम्^१ मनवे
राज्ञे जातप्रश्नम् ॥ १७ ॥

विश्वे हि त्वां सजोषसो देवासो दूतमक्रत ।

श्रुष्टी देव प्रथमो यज्ञियो भुवः ॥ १८ ॥

विश्वे । हि । त्वा । सजोषसः । देवासः । दूतम् । अक्रत ।

श्रुष्टी । देव । प्रथमः । यज्ञियः । भुवः ॥ १८ ॥

वेङ्कट० विश्वे हि त्वा 'सङ्गताः सन्तः देवासः' दूतम् अकुर्वन्^२ । क्षिप्रम् देव ! मुख्यः यज्ञियः च
भव^३ ॥ १८ ॥

इमं घां वीरो अमृतं दूतं कृष्णीत मर्त्यैः । पावकं कृष्णवर्तनि विहायसम् ॥१९॥

इमम् । घ । वीरः । अमृतम् । दूतम् । कृष्णीत । मर्त्यैः । पावकम् । कृष्णवर्तनिम् । विहायसम् ॥१९॥

वेङ्कट० इमम् खलु वीरः अमृतम् देवानाम् दूतम् कृष्णीत मनुष्यैः^४ पावकम् कृष्णमार्गम्
महान्तम् ॥ १९ ॥

तं हुवेम यतसुचः सुभासं शुक्रशौचिषम् । विशामग्निमजरं प्रत्नमीड्यम् ॥२०॥

तम् । हुवेम । यतसुचः । सुभासम् । शुक्रशौचिषम् ।

विशाम् । अग्निम् । अजरम् । प्रत्नम् । ईड्यम् ॥ २० ॥

वेङ्कट० तम् हुवेम गृहीतसुचः^५ शोभनभासम् 'ज्वलहीतिकम् विशाम्' ईड्यम् अग्निम् अजरम्
पुराणम् ॥ २० ॥

^६इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये द्वादशो वर्गः^६ ॥

१-१. यसायत् मूको. २. त्वा अ'. ३-३. 'ता...दे' मूको. ४. अकृष्णन् वि'. ५. अभवः अ'.

६. मनुष्याः मूको. ७. 'हीतः सुव वि'; 'हीतः सुप अ'. ८-८. 'सि...वि' वि'; 'सिर्विशा' अ'.

यो अस्मै हव्यदातिभिराहुतिं मर्तोऽर्विधत् ।

भूरि पोषं स धत्ते वीरवद् यशः ॥ २१ ॥

यः । अस्मै । हव्यदातिभिः । आहुतिम् । मर्तः । अर्विधत् ।

भूरि । पोषम् । सः । धत्ते । वीरवत् । यशः ॥ २१ ॥

वेङ्कट० यः अस्मै ऋत्विग्भिः आहुतिम्^१ मनुष्यः करोति, भूरि^२ पोषम् सः धारयति पुत्रयुक्तां च कीर्तिम् ॥ २१ ॥

प्रथमं जातवेदसमग्निं यज्ञेषु पूर्यम् । प्रति सुगेति नमसा हविष्मती ॥ २२ ॥

प्रथमम् । जातवेदसम् । अग्निम् । यज्ञेषु । पूर्यम् । प्रति । सुक् । एति । नमसा । हविष्मती ॥

वेङ्कट० प्रारम्भे जातवज्रम् अग्निम् यज्ञेषु मुख्यम् प्रति एति सुक्^३ नमस्कारेण^४ सह हविष्मती^५ ॥ २२ ॥

आभिविधेमाग्नये ज्येष्ठाभिव्यश्ववत् । मंहिष्ठाभिर्मतिभिः शुक्रशोचिषे ॥ २३ ॥

आभिः । विधेम । अग्नये । ज्येष्ठाभिः । व्यश्ववत् । मंहिष्ठाभिः । मतिभिः । शुक्रशोचिषे ॥ २३ ॥

वेङ्कट० आभिः स्तुतिभिः परिचरेम अग्नये श्रेष्ठाभिः व्यश्ववत् अस्माकम् पितृवत् पूजनीयाभिः ज्वलन्तेजसे^६ ॥ २३ ॥

नूनमर्चं विहायसे स्तोमैभिः स्थूरयूपवत् । ऋषे वैयश्व दम्यायाग्नये ॥ २४ ॥

नूनम् । अर्चं । विहायसे । स्तोमैभिः । स्थूरयूपवत् । ऋषे । वैयश्व । दम्याय । अग्नये ॥ २४ ॥

वेङ्कट० सम्प्रति स्तुहि महत्वे स्तोमैः यथैनं^१ स्थूरयूपो नामर्षिः^२ आनर्चं^३ हे ऋषे ! वैयश्व ! गृहहिताय अग्नये ॥ २४ ॥

अतिथिं मानुषाणां सूनुं वनस्पतीनाम् । विप्रां अग्निमवसे प्रत्नमीळते ॥ २५ ॥

अतिथिम् । मानुषाणाम् । सूनुम् । वनस्पतीनाम् । विप्राः । अग्निम् । अवसे । प्रत्नम् । ईळते ॥ २५ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ २५ ॥

इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये त्रयोदशो वर्गः ॥

महो विश्वा अभि षतोऽभि हव्यानि मानुषा ।

अग्ने नि षत्सि नमसाधि बर्हिषि ॥ २६ ॥

१. 'हुतीः मूको. २. भूति मूको. ३. सून्द वि^३; सू अ^१. ४-४. 'ह... मूको. ५. 'जसः मूको. ६. सूरं यूपो नमभिः मूको. ७. 'नयच्च मूको.

महः । वि॒श्वान् । अ॒भि । स॒तः । अ॒भि । ह॒व्यानि । मानु॑षा ।

अ॒ग्ने । नि । स॒त्ति । न॒मसा । अ॒र्धे । व॒र्हिषि ॥ २६ ॥

वेङ्कट० महतः सर्वानेव सतः स्तोतृन् अभि नि सीद । तथा मानुषाणि च हवींषि अभि निषीद
'अग्ने! संस्तुत्या' सह यज्ञे ॥ २६ ॥

वंस्वा॑ नो वा॒र्या॑ पुरु॒ वंस्व॑ रा॒यः पु॒रुस्पृ॑हः । सु॒वीर्य॑स्य प्र॒जाव॑तो यश॑स्वतः ॥ २७ ॥

वंस्व॑ । नः । वा॒र्या॑ । पु॒रु । वंस्व॑ । रा॒यः । पु॒रुस्पृ॑हः । सु॒वीर्य॑स्य । प्र॒जाव॑तः । यश॑स्वतः ॥ २७ ॥

वेङ्कट० यच्छ अस्मभ्यं वरणीयानि बहूनि । वंस्व धनम् बहुभिः स्पृहणीयम् सुवीर्यम् प्रजावत्
कीर्तिमचेति ॥ २७ ॥

त्वं व॒रो सु॒षाम्णे॒ऽग्ने जना॑य चोद॒य । सदा॑ वसो रा॒तिं य॑विष्ट॒ शश्व॑ते ॥ २८ ॥

त्वम् । व॒रो इति॑ । सु॒ऽसाम्ने॑ । अ॒ग्ने । जना॑य । चोद॒य ।

सदा॑ । व॒सो इति॑ । रा॒तिम् । य॒विष्ट॒ । शश्व॑ते ॥ २८ ॥

वेङ्कट० त्वम् वरणीय! शोभनसाम्ने अग्ने! जनाय चोदय सर्वदा वासयितः! धनम् युवतम्!
बहवे ॥ २८ ॥

त्वं हि सु॒प्र॒तूर॑सि त्वं नो गो॒र्मती॑रिषः । म॒हो रा॒यः सा॒तिम॑ग्ने अ॒र्पा वृ॑धि ॥ २९ ॥

त्वम् । हि । सु॒प्र॒तूरः॑ । अ॒सि । त्वम् । नः । गो॒र्मतीः॑ । र्षः ।

म॒हः । रा॒यः । सा॒तिम् । अ॒ग्ने । अ॒र्पा । वृ॑धि ॥ २९ ॥

वेङ्कट० त्वम् हि 'शोभनप्रदाता भवसि' । त्वम् अस्माकं पशुमन्ति अन्नानि महतश्च धनस्य देयम्
अग्ने! विवृणु ॥ २९ ॥

अ॒ग्ने त्वं य॒शा अ॒स्या मि॒त्रावरु॑णा वह । ऋ॒तावा॑ना स॒म्राजो॑ पू॒तद॑क्षसा ॥ ३० ॥

अ॒ग्ने । त्वम् । य॒शाः । अ॒सि । आ । मि॒त्रावरु॑णा । वह॒ । ऋ॒तवा॑ना । स॒म्राजो॑ । पू॒तद॑क्षसा ॥ ३० ॥

वेङ्कट० अग्ने! त्वम् यशस्वी असि । त्वम् आ वह मित्रावरुणौ सत्यवन्तौ सम्राजौ शुद्धबलौ ॥ ३० ॥

इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये चतुर्दशो वर्गः ॥

[२४]

‘विश्वमना वैयश्व ऋषिः । इन्द्रो देवता, अन्त्यानां तिसृणां वरुः सौषाम्निः ।

उष्णिक् छन्दः, अन्त्याऽनुष्टुप् ।

सखाय आ शिषामहि ब्रह्मेन्द्राय वज्रिणे ।

स्तुष ऊ पु वो नृत्तमाय धृष्णवे ॥ १ ॥

सखायः । आ । शिषामहि । ब्रह्म । इन्द्राय । वज्रिणे ।

स्तुषे । ऊँ इति । सु । वः । नृत्तमाय । धृष्णवे ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे सखायः । वयम् आ शास्महे ब्रह्म कर्तुम् इन्द्राय वज्रिणे । तत्र सर्वेषामेव युष्माकं बलाय^१ नेनृत्तमाय धृष्णवे तस्मै अहमेव स्तौमीति ॥ १ ॥

शर्वसा ह्यसि श्रुतो वृत्रहत्येन वृत्रहा । मधैर्मधोनो अति शूर दाशसि ॥ २ ॥

शर्वसा । हि । असि । श्रुतः । वृत्रहत्येन । वृत्रहा ।

मधैः । मधोनः । अति । शूर । दाशसि ॥ २ ॥

वेङ्कट० बलेन हि असि विश्रुतः वृत्रस्य हननेन^१ वृत्रहन्तेति । मधैः मधवतः^२ अति^३ प्रयच्छसि^४ हे शूर ! । एभ्यः^५ सर्वेभ्योऽत्यन्तं प्रयच्छसीति ॥ २ ॥

स नः स्तवान् आ भर रयि चित्रश्रवस्तमम् ।

निरेके चिद् यो हरिवो वसुर्ददिः ॥ ३ ॥

सः । नः । स्तवानः । आ । भर । रयिम् । चित्रश्रवःस्तमम् ।

निरेके । चित् । यः । हरिःवः । वसुः । ददिः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सः अस्मभ्यं स्तूयमानः आ हर रयिम् अतिशयेनाश्रवन्तम्^१ । निर्गमने यः त्वं हे हरिवः !^२ वासयिता अन्नानां दाता च भवसि ॥ ३ ॥

आ निरेकमुत प्रियमिन्द्र दर्षि जनानाम् ।

धृषता धृष्णो स्तवमान आ भर ॥ ४ ॥

आ । निरेकम् । उत । प्रियम् । इन्द्र । दर्षि । जनानाम् ।

धृषता । धृष्णो इति । स्तवमानः । आ । भर ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. मलाश मूको. ३-३. वृत्रहेति ... मधवतः वि^३; वृत्रहन्तेति ... मधवतः

अ^१, ४-४. प्रयच्छारयाम्भ मूको. ५. एवन्तः मूको. ६. रितः मूको.

वेङ्कट० आ दधिं इन्द्र! विवृतं करोषि जनानाम् निरेकम् अपि च प्रियम् । धनं निरेकं भवति विरेचनाच्चिर्गमनाद्वा । स त्वं घृष्टेन मनसा हे धृष्णो! स्तूयमानः धनम् अस्मभ्यम् आ हर ॥३॥

न ते सव्यं न दक्षिणं हस्तं वरन्त आसुरः ।

न परिबाधो हरिवो गर्विष्ठिषु ॥ ५ ॥

न । ते । सव्यम् । न । दक्षिणम् । हस्तम् । वरन्ते । आसुरः ।

न । परिबाधः । हरिऽवः । गोर्द्विष्ठिषु ॥ ५ ॥

वेङ्कट० न ते सव्यम् हस्तम् न अपि दक्षिणम् हस्तम् वारयन्ति आभिमुख्येन मर्तारः प्रतियोद्धारः, न च परिबाधः परितो बाधमानाः हरिवः! गवामन्वेषणेषु ॥ ५ ॥

१इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये पञ्चदशो वर्गः १ ॥

आ त्वा गोभिरिव ब्रजं गीर्भिर्ऋणोम्यद्रिवः ।

आ स्मा कामं जरितुरा मनः पृण ॥ ६ ॥

आ । त्वा । गोभिःऽइव । ब्रजम् । गीःऽभिः । ऋणोमि । अद्रिऽवः ।

आ । स्म । कामम् । जरितुः । आ । मनः । पृण ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यथा गोपालः^२ गाः ब्रजे प्रक्षिपति एवं त्वां स्तुतिभिः विध्यामि वज्रिन्! । आ^१ पूरय कामम् स्तोतुः मनः च ॥ ६ ॥

विश्वानि विश्वमनसो धिया नो वृत्रहन्तम् । उग्रं प्रणेतुरधि धू वसो गहि ॥७॥

विश्वानि । विश्वमनसः । धिया । नः । वृत्रहन्तम् ।

उग्रं । प्रणेतुरिति प्रऽनेतः । अधि । धू । वसो इति । गहि ॥ ७ ॥

वेङ्कट० विश्वमनसः^४ मम हे उपद्रवाणाम् अतिशयेन हन्तः! उद्गूर्ण! प्रणेतः! वासयितः! विश्वानि स्तोत्राणि कर्माणि वा धिया सुष्ठु अधि गमय ॥ ७ ॥

वयं ते अस्य वृत्रहन् विद्याम शूर नव्यसः । वसोः स्पर्हस्य पुरुहूत राधसः ॥८॥

वयम् । ते । अस्य । वृत्रहन् । विद्याम । शूर । नव्यसः ।

वसोः । स्पर्हस्य । पुरुहूत । राधसः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० वयम् तव इदम् वृत्रहन्! लभेमहि शूर! नवतरम् वसु^५ स्पृहणीयम् पुरुहूत! साधकम् इति ॥ ८ ॥

इन्द्र यथा ह्यस्ति तेऽपरीतं नृतो शर्वः । अमृक्ता रातिः पुरुहूत दाशुषे ॥ ९ ॥

इन्द्र । यथा । हि । अस्ति । ते । अपरिऽइतम् । नृतो इति । शर्वः ।

अमृक्ता । रातिः । पुरुहूत । दाशुषे ॥ ९ ॥

वेङ्कट० इन्द्र! यथा हि ते भवति शत्रुभिः अपरिगतम् बलम् नेतः! नतयितः! वा, तथा पुरुहूत! रातिः च शत्रुभिः 'अहिंसिता दाशुषे' भवति । त्वत्तः प्रभूतं धनं 'न हिंसन्ति' शत्रवः ॥ ९ ॥

आ वृषस्व महामह महे नृतम् राधसे । दृळ्हश्चिद् दृह्य मधवन् मधत्तये ॥ १० ॥

आ । वृषस्व । महाऽमह । महे । नृतम् । राधसे ।

दृळ्हः । चित् । दृह्य । मधऽवन् । मधत्तये ॥ १० ॥

वेङ्कट० आ सिञ्च स्वोदरम् हे 'अत्यन्तपूज्य! महते' नेतृतम! धनाय । दृहिताभ्यां शत्रुपुराणि विदारय मधवन्! धनलाभाय ॥ १० ॥

इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये षोडशो वर्गः ॥

नू अन्यत्रा चिदद्रिवस्त्वन्नो जग्मुराशंसः । मधवञ्छग्धि तव तन्न ऊतिभिः ॥ ११ ॥

नू । अन्यत्र । चित् । अद्रिऽवः । त्वत् । नः । जग्मुः । आऽशंसः ।

मधऽवन् । शग्धि । तव । तत् । नः । ऊतिऽभिः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० त्वत्तः* अन्यत्र पुरा अस्माकम् आशंसनानि जग्मुः अपरिज्ञानात् । इदानीम् मधवन्! देहि 'तावकम् तत्' धनम् अस्मभ्यम् ऊतिभिः सह ॥ ११ ॥

नह्यङ्ग नृतो त्वदन्यं विन्दामि राधसे । राये द्युम्नाय शर्वसे च गर्विणः ॥ १२ ॥

नहि । अङ्ग । नृतो इति । त्वत् । अन्यम् । विन्दामि । राधसे । राये । द्युम्नाय । शर्वसे । च । गर्विणः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० नहि अङ्ग हे नतयितः! त्वत्तः अन्यम् लभे अन्नाय धनाय कीर्त्यै बलाय च गर्विणः! ॥ १२ ॥

एन्दुमिन्द्राय सिञ्चत पिबति सोम्यं मधु । प्र राधसा चोदयाते महित्वना ॥ १३ ॥

आ । इन्दुम् । इन्द्राय । सिञ्चत । पिबति । सोम्यम् । मधु ।

प्र । राधसा । चोदयाते । महित्वना ॥ १३ ॥

१. अप्रतिगं अ०. २-२. 'ता ... षे मूको. ३-३. निर्दि० मूको. ४-४. 'त्यन्तमह० वि०; 'न्तन्तन् म० अ०. ५. सना० मूको. ६-६. नास्ति मूको. ७ नास्ति अ०. ८-८. तावन्तं मूको.

वेङ्कट० इन्दुम् इन्द्राय आ सिञ्चत^१ । पिबतु स सोमं मधुरसं वा । अन्नेन^२ महत्त्वेन^३
स्तोतृन् प्र चोदयति ॥ १३ ॥

उपो हरीणां पतिं दक्षं पृश्नन्तमब्रवम् । नूनं श्रुधि स्तुवतो अश्व्यस्य ॥ १४ ॥

उपो इति । हरीणाम् । पतिम् । दक्षम् । पृश्नन्तम् । अब्रवम् । नूनम् । श्रुधि । स्तुवतः । अश्व्यस्य ॥ १४ ॥

वेङ्कट० उपो अब्रवम् अश्वानाम् पतिम् बलम् पच्यन्तम् । सम्प्रति शृणु स्तुवन्तम् वैयश्वम् विश्व-
मनसम् ॥ १४ ॥

नह्यङ्ग पुरा चन जज्ञे वीरतरस्त्वत् । नकीं राया नैवथा न भन्दना ॥ १५ ॥

नहि । अङ्ग । पुरा । चन । जज्ञे । वीरतरः । त्वत् । नकीः । राया । न । एवथा । न । भन्दना ॥ १५ ॥

वेङ्कट० नहि अङ्ग पुरा चन इन्द्र ! जातः त्वत्तः वीरतरः कश्चित् । न कश्चित् राया त्वत्तोऽतिरिक्तः, न
अपि अन्नेन, न च स्तुत्या । धनवान् रक्षकः स्तुत्यः च त्वत्तोऽन्यः न जात इति ॥ १५ ॥

^४इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये सप्तदशो वर्गः ॥

एदु मध्वो मदिन्तरं सिञ्च वाध्वर्यो अन्धसः ।

एवा हि वीरः स्तवते सदावृधः ॥ १६ ॥

आ । इत् । ऊँ इति । मध्वः । मदिन्तरम् । सिञ्च । वा । अध्वर्यो इति । अन्धसः ।

एव । हि । वीरः । स्तवते । सदावृधः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० आ सिञ्च एव तं गृहीतम् मन्त्रः मदिन्तरम् सोमस्य रसम् अध्वर्यो । एवम् हि वीरः
स्तुयते सदावृधः ॥ १६ ॥

इन्द्रं स्थातहरीणां नकिंष्टे पूर्यस्तुतिम् । उदानंश शर्वसा न भन्दना ॥ १७ ॥

इन्द्रं । स्थातः । हरीणाम् । नकिंष्टे । ते । पूर्यस्तुतिम् । उत् । अदानंश । शर्वसा । न । भन्दना ॥ १७ ॥

वेङ्कट० इन्द्र ! अधिष्ठातः अश्वानाम् ! न कश्चित् ते प्रत्नां स्तुतिम् उद्वयाप्नोति बलेन, न अपि भन्द-
नया पूजनीयेन घनेन । न त्वत्तो बलवान् धनी वाऽस्तीत्यर्थः ॥ १७ ॥

तं वो वाजानां पतिमहूमहि श्रवस्यवः । अप्रायुभिर्यज्ञेभिर्वाध्वेन्यम् ॥ १८ ॥

तम् । वः । वाजानाम् । पतिम् । अहूमहि । श्रवस्यवः । अप्रायुग्भिः । यज्ञेभिः । वध्वेन्यम् ॥ १८ ॥

१. सिञ्चतु अ^१. २-२. °सवाग्ने° मूको. ३. °त्वेन प्रत्नेन मूको. ४-४. °रा ... जा° मूको.
५. °त्यं मूको. ६-६. नास्ति मूको. ७-७. °ध्वये ... स मूको.

वेङ्कट० तम् युष्माकम् अज्ञानाम् पतिम् ह्वयामः अज्ञकामाः 'अप्रमाद्यद्भिः अप्रगच्छद्भिः' वा मनुष्यैः यज्ञैः वर्धनीयम् ॥ १८ ॥

एतो न्विन्द्रं स्तवाम् सखायः स्तोम्यं नरम् ।

कृष्टीर्यो विश्वा अभ्यस्त्येक इत् ॥ १९ ॥

एतो इति । नु । इन्द्रम् । स्तवाम् । सखायः । स्तोम्यम् । नरम् ।

कृष्टीः । यः । विश्वाः । अभि । अस्ति । एकः । इत् ॥ १९ ॥

वेङ्कट० आगच्छत क्षिप्रम् । स्तवाम् इन्द्रम् हे सखायः ! स्तोमार्हम् नेतारम्, सर्वाः प्रजाः यः एकः एव अभि भवति ॥ १९ ॥

अगौरुधाय गृविषे बुक्षाय दस्म्यं वचः । घृतात् स्वादीयो मधुनश्च वोचत ॥ २० ॥

अगोऽरुधाय । गोऽइषे । बुक्षाय । दस्म्यम् । वचः । घृतात् । स्वादीयः । मधुनः । च । वोचत ॥ २० ॥

वेङ्कट० स्तुतिं यो न रुणद्धि तस्मै स्तुतिमिच्छते दीप्ताय दर्शनीयम् वचः घृतात् च मधुनः च स्वादुतरम् ब्रूत । 'वच एव म इदं घृताच्च मधुनश्च स्वादीयोऽस्ति प्रीतिः स्वादीयोऽस्त्वित्येव तदाह' इत्याश्वलायनम् (आष्ट १, १, ५) ॥ २० ॥

'इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये अष्टादशो वर्गः' ॥

यस्यार्मितानि वीर्यांश्च न राधः पर्येतवे । ज्योतिर्न विश्वमभ्यस्ति दक्षिणा ॥ २१ ॥

यस्य । अर्मितानि । वीर्या । न । राधः । परिऽएतवे ।

ज्योतिः । न । विश्वम् । अभि । अस्ति । दक्षिणा ॥ २१ ॥

वेङ्कट० यस्य वीर्याणि न परिमितानि, न धनम् शत्रुभिः परिगन्तुं शक्यम् । ज्योतिः अन्तरिक्षम् इव यस्य दानं सर्वं स्तोतृजनम् अभि भवति । यद्वा येन दत्तं धनम् अभिभवति सर्वं शत्रुम् ॥ २१ ॥

स्तुहीन्द्रं व्यश्वदन्मिं वाजिनं यमम् । अर्यो गयं मंहमानं वि दाशुषे ॥ २२ ॥

स्तुहि । इन्द्रम् । व्यश्वदन्म् । अन्मिम् । वाजिनम् । यमम् ।

अर्यः । गयम् । मंहमानम् । वि । दाशुषे ॥ २२ ॥

वेङ्कट० स्तुहि इन्द्रम् हे विश्वमनः ! व्यश्वदन् अहिंसकम् । ऊर्मिर्हिसाकर्म । बलिनम् नियन्तव्यम् अर्थिभिः । 'स्वामी धनम्' पूज्यमानम् वि तरति दाशुषे ॥ २२ ॥

१. अहमद्यद्भिः पग° वि°; अमाद्यद्भिः प्रग° अ°. २. स्तवाम् मूको. ३. नास्ति मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५. °श्वात्मनो वि°; श्वामनो अ°. ६. अ.त्तिर्हि° मूको. ७-७. स्वामिधनवत् मूको.

एवा नूनमुप स्तुहि वैयंश्च दशमं नवम् । सुविद्वांसं चर्कृत्यं चरणीनाम् ॥ २३ ॥

एव । नूनम् । उप । स्तुहि । वैयंश्च । दशमम् । नवम् । सुविद्वांसम् । चर्कृत्यम् । चरणीनाम् ॥ २३ ॥

वेङ्कट० एवम् इदानीम् उप स्तुहि हे वैयंश्च ! नवानां प्राणानाम् दशमम् । ‘नव वै’ पुरुषे^२ ‘प्राणाः’ (जैत्रा १, १३२; तैआ ५, ६, ९) । मनुष्येषु^३ वर्तमानः^४ इन्द्रस्तेषां दशमो भवति । ‘इन्द्रस्याऽऽत्मानं दशधा’^५ चरन्तम्’ (तैआ ३, ११, १) इति मन्त्रः । नवम् स्तुत्यम् सुविद्वांसम् भूयोभूयः कार्येषु प्रवर्तयितव्यम्^६ चरन्तीनां प्रजानाम् ॥ २३ ॥

वेत्था हि निर्ऋतीनां वज्रहस्त परिवृजम् । अहरहः शुन्ध्युः परिपदामिव ॥ २४ ॥

वेत्थ । हि । निःऽऋतीनाम् । वज्रहस्त । परिऽवृजम् । अहःऽअहः । शुन्ध्युः । परिपदाम्ऽइव ॥ २४ ॥

वेङ्कट० जानीषे हि निर्ऋतीनाम् उपद्रवाणाम् वज्रहस्त । परिवर्जनम्, अहरहः यथा ‘आदित्यः (तु. या ४, १६) परीत्य’ पततां रक्षसां वर्जनं वेत्ति । पतिपदी समानकर्माणाविति ॥ २४ ॥

तदिन्द्राव आ भर येना दंसिष्ठ कृत्वने । द्विता कुत्साय शिश्रथो नि चोदय ॥ २५ ॥

तत् । इन्द्र । अर्वाः । आ । भर । येन । दंसिष्ठ । कृत्वने । द्विता । कुत्साय । शिश्रथः । नि । चोदय ॥ २५ ॥

वेङ्कट० तत् इन्द्र ! रक्षणम् आ भर, येन रक्षणेन हे अत्यन्तदर्शनीय ! कुर्वाणाय अकृत्याः^१ ‘पालनम् । एतदेवाऽऽह’^२ — द्वैधम् कुत्साय शत्रून् शिश्रथः त्वम् । तदस्मभ्यमपि नि चोदय इति ॥ २५ ॥

‘इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये एकोनविंशो वर्गः’ ॥

तमु त्वा नूनमीमहे नव्यं दंसिष्ठ सन्यसे ।

स त्वं नो विश्वा अभिमातीः सक्षणिः ॥ २६ ॥

तम् । ऊँ इति । त्वा । नूनम् । ईमहे । नव्यम् । दंसिष्ठ । सन्यसे ।

सः । त्वम् । नः । विश्वाः । अभिऽमातीः । सक्षणिः ॥ २६ ॥

वेङ्कट० तम् एव त्वाम् इदानीं याचामहे स्तुत्यम् हे अतिशयेन दर्शनीय ! धनानां संन्यासार्थं प्रदानार्थम् । सः त्वम् अस्माकम् विश्वाः अभिमातीः सहसे^१ ॥ २६ ॥

य ऋक्षादंहसो मुचद् यो वार्यात् सप्त सिन्धुषु । वर्धदासस्य तुविनृम्ण नीनमः ॥ २७ ॥

यः । ऋक्षात् । अंहसः । मुचत् । यः । वा । आर्यात् । सप्त । सिन्धुषु ।

वर्धः । दासस्य । तुविऽनृम्ण । नीनमः ॥ २७ ॥

१-१. नवैः मूको. २. ‘वैः’ मूको. ३-३. प्राणमं मूको. ४. ‘मान’ मूको. ५. दशधा मूको. ६. प्रवर्तयितव्यम् मूको. ७-७. ‘त्व ... प’ मूको. ८. हर अ. ९. कृथाः मूको. १०-१०. ‘लन मे वाह’ मूको. ११-११. नास्ति मूको. १२. ‘सेम’ मूको.

वेङ्कट० ऋक्षः रेचनाद् हिंसनाद्वा । यः इन्द्रो रक्षसो जाताद् उपद्रवाद् मुञ्चति, यः वा
‘विपरीतात् आर्यात् सप्तसु’ सिन्धुषु तत्कूले वर्तमानानां स्तोतृणाम् । अथ प्रत्यक्षः—स त्वं
हे बहुधन ! उपक्षपयितुः असुरस्य आयुधम् नमयेति ॥ २७ ॥

यथा वरो सुषाम्णे सनिभ्य आवहो रयिम् । व्यश्वेभ्यः सुभगे वाजिनीवति ॥ २८ ॥
यथा । वरो इति । सुसाम्ने । सनिभ्यः । आ । अवहः । रयिम् ।
विऽअश्वेभ्यः । सुभगे । वाजिनीवति ॥ २८ ॥

वेङ्कट० ‘तुचोऽन्त्यः सौषाम्णस्य वरोर्दानस्तुतिः’ (ऋअ ८, २४) इत्युक्तम् । यथा सुषाम्णे राजनि(?)
पुरा भिक्षमाणेभ्य आहृत्य आ अवहः रयिम्, एवमिदानीमावह व्यश्वेभ्यः सुभगे वाजिनीवति ।
वरो! इत्यत्र वक्तव्यमुक्तमिति ।

शौनकः — “यथा वरो सुषाम्णे’ इत्युत्तमस्त्वौषसस्तुचः” (बृदे ६, ६३) इति ॥ २८ ॥

आ नार्यस्य दक्षिणा व्यश्वँ एतु सोमिनः । स्थूरं च राधः शतवत् सहस्रवत् ॥ २९ ॥
आ । नार्यस्य । दक्षिणा । विऽअश्वान् । एतु । सोमिनः ।
स्थूरम् । च । राधः । शतवत् । सहस्रवत् ॥ २९ ॥

वेङ्कट० आ गच्छतु नृहितस्य सौषाम्णस्य वरोः दक्षिणा व्यश्वान् यजमानस्य, स्थूलम् च अन्नं
शतसहस्रसङ्ख्याकम् ॥ २९ ॥

यत् त्वां पृच्छादीजानः कुहया कुहयाकृते ।
एषो अपश्रितो वल्लो गोमतीमव तिष्ठति ॥ ३० ॥
यत् । त्वा । पृच्छात् । ईजानः । कुहया । कुहयाकृते ।
एषः । अपश्रितः । वल्लः । गोमतीम् । अव । तिष्ठति ॥ ३० ॥

वेङ्कट० यदि त्वां कश्चित् पृच्छति जनः केति हे कुहयाकृते ! क सा इति जिज्ञासवो यां पुरस्कृ-
र्वन्ति भिक्षणप्रवृत्ताः सा तथा सम्बोधिता उषाः । तदानीम् अयम् विवृतद्वारो वारकः शत्रूणां
वरिता वा भिक्षूणाम् गोमतीम् नदीं प्रति तिष्ठति, कथयसीति ॥ ३० ॥

“इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये त्रिंशो वर्गः” ॥

[२५]

“विश्वमना वैश्व ऋषिः । मित्रावरुणौ देवता, दशम्यादितिसृणां विश्वे देवाः ।

उष्णिक् छन्दः, त्रयोविंशी उष्णिगर्भा” ।

ता वां विश्वस्य गोपा देवा देवेषु यज्ञिया । ऋतावाना यजसे पूतदक्षसा ॥ १ ॥

१-१. °रीत ... सप्त° वि°; °रीता ... सप्त° अ° । २. °वहे मूको. ३. °नीवामह मूको.
४. तु. ऋ (८, २३, २८; २६, २) भाष्यम्; परो वि°; पुरो अ°. ५. पृच्छति कश्चित् अ°. ६. °इयम् वि°. ७-७. नास्ति मूको.

ता । वाम् । विश्वस्य । गोपा । देवा । देवेषु । यज्ञिया । ऋतुर्वा ना । यज्ञसे । पूतदक्षसा ॥ १ ॥

वेङ्कट० तौ वाम्^१ विश्वस्य गोपायितारौ देवौ देवेषु यज्ञियौ भजयः ^२यजमानम् । महान्तौ^३ वीरौ यज्ञवन्तौ यज्ञसे विश्वमनः ! पूतबलौ ॥ १ ॥

मित्रा तना न रथ्याइ वरुणो यश्च सुक्रतुः । सनात् सुजाता तनया धृतव्रता ॥ २ ॥

मित्रा । तना । न । रथ्या । वरुणः । यः । च । सुक्रतुः । सनात् । सुजाता । तनया । धृतव्रता ॥ २ ॥

वेङ्कट० मित्रावरुणौ धनानीव नेतारौ, वरुणः यः च सुक्रतुः मित्रश्च, सनातनौ सुजन्मानौ अदितेः तनयौ धृतकर्माणौ ॥ २ ॥

ता माता विश्ववेदसासुर्याय प्रमहसा । मही जजानादिति ऋतावरी ॥ ३ ॥

ता । माता । विश्ववेदसा । असुर्याय । प्रमहसा । मही । जजान । अदितिः । ऋतावरी ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तौ माता^१ सर्वधनौ प्रकृष्टज्ञानौ असुराणां हन्त्रे बलाय महती जजान अदितिः सत्यवती ॥ ३ ॥

महान्ता मित्रावरुणा सम्राजा देवावसुरा । ऋतावानावृतमा घोषतो बृहत् ॥ ४ ॥

महान्ता । मित्रावरुणा । सम्राजा । देवौ । असुरा । ऋतावानौ । ऋतम् । आ । घोषतः । बृहत् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० महान्तौ मित्रावरुणौ सम्राजौ देवौ सत्यप्रज्ञौ^२ सत्यवन्तौ सत्यम् आघोषयन्तौ महत् प्रकाशयत इति ॥ ४ ॥

नपाता शर्वसो महः सूनू दक्षस्य सुक्रतू । सृप्रदानू इषो वास्त्वधि क्षितः ॥ ५ ॥

नपाता । शर्वसः । महः । सूनू इति । दक्षस्य । सुक्रतू इति सुक्रतू ।

सृप्रदानू इति सृप्रदानू । इषः । वास्तु । अधि । क्षितः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० पुत्रौ महतः वेगस्य बलस्य च पुत्रौ सुकर्माणौ सृप्रदानौ अन्नस्य वास्तुनि यज्ञे अधि वसतः ॥ ५ ॥

^१इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये एकविंशो वर्गः^२ ॥

सं या दानूनि येमथुर्दिव्याः पार्थिवीरिषः । नभस्वतीरा वां चरन्तु वृष्टयः ॥ ६ ॥

सम् । या । दानूनि । येमथुः । दिव्याः । पार्थिवीः । इषः ।

नभस्वतीः । आ । वाम् । चरन्तु । वृष्टयः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सम् येमधुः यौ युवां देयानि^१ भनानि दिव्यानि पार्थिवानि च । तौ वाम् उदकवत्यः
वृष्टयः आ चरन्तु उपतिष्ठन्तु ॥ ६ ॥

अधि या बृहतो दिवोऽभि यूथेव पश्यतः । ऋतावांना सम्राजा नमसे हिता ॥ ७ ॥

अधि । या । बृहतः । दिवः । अभि । यूथाऽईव । पश्यतः ।

ऋतवांना । सम्राजा । नमसे । हिता ॥ ७ ॥

वेङ्कट० यौ महतः देवान् अधि पश्यतः, यथा गोयूथानि ऋषभः अभि^२ पश्यति, सत्यवन्तौ सम्राजौ
हविषे हितौ ॥ ७ ॥

ऋतावांना नि षेदतुः साम्राज्याय सुक्रतू । धृतव्रता क्षत्रिया क्षत्रमाशतुः ॥ ८ ॥

ऋतवांना । नि । सेदतुः । साम्राज्याय । सुक्रतु इति सुक्रतू ।

धृतव्रता । क्षत्रिया । क्षत्रम् । आशतुः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० ऋतावानौ नि सेदतुः साम्राज्यार्थम् सुप्रज्ञौ दृढकर्माणौ क्षत्रियौ बलम् च आगच्छताम् ॥ ८ ॥

अक्ष्णाश्चिद् गातुवित्तरानुल्वणेन चक्षसा । नि चिन्मिषन्तां निचिरा नि चिक्यतुः । ९ ।

अक्ष्णः । चित् । गातुवित्तरा । अनुल्वणेन । चक्षसा ।

नि । चित् । मिषन्तां । निचिरा । नि । चिक्यतुः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० चक्षुषः^३ अपि अतिशयेन गातुकान् एव वेत्तारौ । गातुः^४ गमनाद् जङ्गमं सर्वं प्राणिजातम् ।
अनुल्वणेन तेजसा अहोरात्रयोर्व्याप्तेन । अग्नेस्तेज उल्वणं भवति, नैवमनयोः । नि चिक्यतुः सर्वे
नि-मिषन्तौ^५ नितरां पुराणौ ॥ ९ ॥

उत नो देव्यदितिरुष्यतां नासत्या । उरुष्यन्तु मरुतो बृद्धश्वसः ॥ १० ॥

उत । नः । देवी । अदितिः । उरुष्यताम् । नासत्या । उरुष्यन्तु । मरुतः । बृद्धश्वसः ॥ १० ॥

वेङ्कट० अपि च अस्मान्^६ देवी अदितिः रक्षतु । रक्षतां च नासत्यौ । रक्षन्तु मरुतः च प्रवृद्धवेगाः ।
‘मैत्रावरुणं सूक्तम् । दशम्याद्या वैश्वदेव्यः’ (तु. ऋअ ८, २५) ॥ १० ॥

‘इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये द्वाविंशो वर्गः’ ॥

ते नो नावमुष्यत दिवा नक्तं सुदानवः । अरिष्यन्तो नि पायुभिः सचेमहि । ११ ॥

१. देवानि सूको.

२. नास्ति सूको.

३-३. बलवांश्चागच्छतु सूको.

४. अक्ष्णः अ^१.

५-५. गातुका एव ... गातुः विगानूना एव गातुः अ^२.

६. द्विषन्तौ सूको.

७. अस्मभ्यम् वि^३;

अस्यन्तम् अस्मभ्यम् अ^३. ८-८. नास्ति सूको.

ते । नः । नावम् । उरुष्यत । दिवा । नक्तम् । सुऽदानवः ।
अरिष्यन्तः । नि । पायुऽभिः । सचेमहि ॥ ११ ॥

वेङ्कट० ते अस्माकम् नावम् रक्षत दिवा नक्तम् च हे सुदानाः ! । अरिष्टा भवन्तः । ततः
नि सचेमहि^१ पालनैः ॥ ११ ॥

अघ्नते विष्णवे वयमरिष्यन्तः सुदानवे । श्रुधि स्वयावन्तिसन्धो पूर्वचित्तये ॥ १२ ॥

अघ्नते । विष्णवे । वयम् । अरिष्यन्तः । सुदानवे ।
श्रुधि । स्वऽयावन् । सिन्धो इति । पूर्वऽचित्तये ॥ १२ ॥

वेङ्कट० अहिंसते^१ विष्णवे वयम् अरिष्यन्तः शोभनदानाय स्तुतिं कुर्मः । अथ प्रत्यक्षमाह — शृणु
हे स्वयावन् ! । स्वयमेव यो दिवि याति^२ । स्थन्दमान !^३ यजमानाय । *चित्तिः कर्म, आदौ
यः कर्म^४ अनुतिष्ठति । मन्त्रस्तु — ‘सा चित्तिभिर्नि हि चकार मर्त्यम्’ (ऋ १, १६४, २९)
इति ॥ १२ ॥

तद् वार्यं वृणीमहे वरिष्ठं गोपयत्यम् । मित्रो यत् पान्ति वरुणो यदर्यमा ॥ १३ ॥

तत् । वार्यम् । वृणीमहे । वरिष्ठम् । गोपयत्यम् ।
मित्रः । यत् । पान्ति । वरुणः । यत् । अर्यमा ॥ १३ ॥

वेङ्कट० तत् धनम् वृणीमहे वरिष्ठम् रक्षकं रक्षणीयं वा । यत् रक्षन्ति^५ मित्रादयः । अस्मदीयस्य
धनस्य रक्षकाश्च भवन्त्विति ॥ १३ ॥

उत नः सिन्धुरपां तन्मरुतस्तदश्विना । इन्द्रो विष्णुर्मदिवांसः सजोषसः ॥ १४ ॥

उत । नः । सिन्धुः । अपाम् । तत् । मरुतः । तत् । अश्विना । इन्द्रः । विष्णुः । मदिवांसः । सजोषसः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० अपि च अस्माकम् अपाम् सिन्धुः पर्जन्यः तत् रक्षतु, तत्^६ धनम् मरुतः, तत् अश्विनौ
इन्द्रः विष्णुः च कामानां सेक्तारः सङ्गताः रक्षन्त्विति ॥ १४ ॥

ते हि ष्मा वनुषो नरोऽभिमाति कयस्य चित् ।

तिग्मं न क्षोदः प्रतिघ्नन्ति भूर्णयः ॥ १५ ॥

ते । हि । स्म । वनुषः । नरः । अभिऽमातिम् । कयस्य । चित् ।

तिग्मम् । न । क्षोदः । प्रतिऽघ्नन्ति । भूर्णयः ॥ १५ ॥

१. सुदा वि^२; सुदाता अ^३. २. भवतं वि^३; भावतं अ^४. ३. निषेवे^४ मूको. ४. हिंसते मूको.
५. याति वियति वि^५; याति वियाति अ^६. ६. *मानाव मूको. ७-७. चित्तिकर्मोरेयकर्म मूको.
८-८. यावद्रक्षमिति मूको. ९. नास्ति अ^९.

वेङ्कट० ते हि भजमानस्य नेतारः अभिमानिनं मदम्^१ कस्य चिदपि प्रतिघ्नन्ति क्षिप्राः । यथा तीक्ष्णम् उदकं गच्छद् अग्रतःस्थितम् उन्मूलयति ॥ १५ ॥

^१इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये त्रयोविंशो वर्गः^२ ॥

अयमेक इत्था पुरुरु चष्टे वि विस्पतिः । तस्य व्रतान्यनु वश्वरामसि ॥ १६ ॥

अयम् । एकः । इत्था । पुरु । उरु । चष्टे । वि । विस्पतिः । तस्य । व्रतानि । अनु । वः । चरामसि ॥

वेङ्कट० अयम् एकः सूर्यः इत्थं पुरुणि उरुणि^१ च पश्यति विशां पालयिता । तस्य व्रतानि अनु चरामः युष्मदर्थम् । अनुचरतिः आस्वादनकर्मा(?) ॥ १६ ॥

अनु पूर्वाण्योक्त्या साम्राज्यस्य सश्विम । मित्रस्य व्रता वरुणस्य दीर्घश्रुत् ॥ १७ ॥

अनु । पूर्वाणि । ओक्त्या । साम्राज्यस्य । सश्चिम । मित्रस्य । व्रता । वरुणस्य । दीर्घश्रुत् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० क्रमेण सश्विम प्रप्तानि गृहहितानि^१ सम्राजो वरुणस्य । तदेवाऽऽह — मित्रस्य कर्माणि वरुणस्य च^२ दीर्घश्रुतः अनुसश्विमेति ॥ १७ ॥

परि यो रश्मिना दिवोऽन्तान् मुमे पृथिव्याः ।

उभे आ पप्रौ रोदसी महित्वा ॥ १८ ॥

परि । यः । रश्मिना । दिवः । अन्तान् । मुमे । पृथिव्याः ।

उभे इति । आ । पप्रौ । रोदसी इति । महित्वा ॥ १८ ॥

वेङ्कट० यः द्यावापृथिव्योः अन्तान् रश्मिना परि मिनोति । उभे स द्यावापृथिव्यौ महत्त्वेन आ पूरयति वरुणः ॥ १८ ॥

उदु ष्य शरणे दिवो ज्योतिरयंस्त सूर्यः । अग्निर्न शुक्रः समिधान आहुतः ॥ १९ ॥

उत् । ऊँ इति । स्यः । शरणे । दिवः । ज्योतिः । अयंस्त । सूर्यः ।

अग्निः । न । शुक्रः । समिधानः । आहुतः ॥ १९ ॥

वेङ्कट० उत् यच्छति अयम् आदित्यस्य आवासे ज्योतिः आत्मीयम् अवस्थितो वरुणः सुवीर्यः अग्निः इव^१ ज्वलन् समिध्यमानः आहुतः ॥ १९ ॥

वचो दीर्घप्रसन्ननीशे वाजस्य गोमतः । ईशे हि पित्वोऽविषस्य दावने ॥ २० ॥

१. ०रो हि मदनं मूको.

२-२. नास्ति मूको.

३. नास्ति मूको.

४. ग्रहगृहीतानि मूको,
५. नास्ति वि^१.

वचः । दीर्घऽप्रसन्नानि । ईशे । वाजस्य । गोऽमृतः । ईशे । हि । पित्वः । अविषस्य । दावने ॥

वेङ्कट० 'वचः स्तुहि' दीर्घप्रतत्सदने^३ वरुणम् । स वरुणः ईष्टे अन्नस्य पशुमतः, ईष्टे हि अन्नम् अविषम् दातुम् ॥ २० ॥

^३इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये चतुर्विंशो वर्गः^३ ॥

तत् सूर्यं रोदसी उभे दोषा वस्तोरुपं ब्रुवे । भोजेष्वस्माँ अभ्युचरा सदा ॥ २१ ॥
तत् । सूर्यम् । रोदसी इति । उभे इति । दोषा । वस्तोः । उप । ब्रुवे ।
भोजेषु । अस्मान् । अभि । उत् । चर । सदा ॥ २१ ॥

वेङ्कट० तत् सुवीर्यं वारुणं तेजः द्यावापृथिव्यौ च दोषा वस्तोः अहम् उप स्तौमि । स त्वं वरुण ! स्तूयमानो दातृषु अस्मान् अभि उत् चर सदा प्रेरय ॥ २१ ॥

ऋजुमुक्षण्यायने रजतं हरयाणे । रथं युक्तमसनाम सुषामणि ॥ २२ ॥
ऋजम् । उक्षण्यायने । रजतम् । हरयाणे । रथम् । युक्तम् । असनाम् । सुऽसामनि ॥ २२ ॥

वेङ्कट० ऋजुगामिनम् अश्वम् उक्षण्यायने वरौ राजनि असनाम्^४ । रजतम् असनाम् हरयाणे । अथ सुषामणि वरौ^५ युक्तम् कञ्चन रथम् लब्धवन्तः प्रसादादेव वै तेषां देवानामिति ॥ २२ ॥

ता मे अश्व्यानां हरीणां नितोशना । उतो नु कृत्वाणां नृवाहसा ॥ २३ ॥
ता । मे । अश्व्यानाम् । हरीणाम् । नितोशना । उतो इति । नु । कृत्वाणाम् । नृऽवाहसा ॥ २३ ॥
वेङ्कट० प्रतिगृहीतावश्वावाह—तौ^६ मे अश्वसङ्गानां हरितां^७ मध्ये अत्यन्तं शत्रूणां बाधकौ । अपि च कर्तव्यानाम् युद्धानां नृणां वोढारौ ॥ २३ ॥

स्मदभीशू कशावन्ता विप्रा नर्विष्ठया मती । महो वाजिनावर्धन्ता सचासनम् ॥ २४ ॥
स्मदभीशू इति स्मत्ऽअभीशू । कशावन्ता । विप्रा । नर्विष्ठया । मती ।
महः । वाजिनौ । अवन्ता । सचा । असनम् ॥ २४ ॥

वेङ्कट० 'कल्याणाभीशू कशावन्तौ' मेधाविनौ^८ महतो राज्ञः सुषाम्णः अश्वौ गमनवन्तौ द्वौ सह असनम् नवतरया स्तुत्या देवान् स्तुवन्^९ प्रत्यगृह्णामिति^{१०} ॥ २४ ॥

^३इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये पञ्चविंशो वर्गः^३ ॥

१-१. बहिस्तुति मूको. २. 'व्रतसदहे मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४. असमान मूको.
५. वरो मूको. ६. ते मूको. ७. हरतां मूको. ८-८. 'णामिश्रुतां' मूको. ९. 'विनो मूको.
१०. स्तुवन् मूको. ११. 'ह्लादिति मूको.

[२६]

‘विश्वमना वैयश्च ऋषिः, व्यश्चो वा आङ्गिरसः । अश्विनौ देवता, अन्त्यानां षण्णां
वायुः । उष्णिक् छन्दः, षोडश्याद्येकोनविंशयन्ता एकविंशी-
पञ्चविंशौ च गायत्र्यौ, विंशी अनुष्टुप् ।

युवोरु षू रथं हुवे सधस्तुत्याय सूरिषु । अतूर्तदक्षा वृषणा वृषण्वसू ॥ १ ॥

युवोः । ऊँ इति । सु । रथम् । हुवे । सधस्तुत्याय । सूरिषु ।

अतूर्तदक्षा । वृषणा । वृषण्वसू इति वृषण्वसू ॥ १ ॥

वेङ्कट० युवयोरेव रथम् सुष्टु ह्वयामि सह भवन्तौ स्तोतुं प्राज्ञानां मध्ये हे अहिंसितबलौ ! वर्षितारौ !
वृष्यमाणधनौ ! ॥ १ ॥

युवं वरो सुषाम्णे महे तने नासत्या । अवोभिर्याथो वृषणा वृषण्वसू ॥ २ ॥

युवम् । वरो इति । सुषाम्ने । महे । तने । नासत्या ।

अवोऽभिः । याथः । वृषणा । वृषण्वसू इति वृषण्वसू ॥ २ ॥

वेङ्कट० युवम् सुषाम्णे राजनि(?) महते धनाय अस्माकं हे नासत्यौ ! पालनैः याथः वृषणौ ! वृषण्वसू !
ताम् इमां स्तुतिम् । वरं सम्बोधयति वरो ! इति ॥ २ ॥

ता वामद्य हवामहे हव्येभिर्वाजिनीवसू । पूर्वीरिष इष्यन्तावति क्षपः ॥ ३ ॥

ता । वाम् । अद्य । हवामहे । हव्येभिः । वाजिनीवसू इति वाजिनीवसू ।

पूर्वीः । इषः । इष्यन्तौ । अति । क्षपः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तौ वाम् अद्य हवामहे हविर्भिः हे अन्नधनौ ! बहूनि अन्नानि अधिगच्छन्तौ क्षपाया
अतिक्रमणे ॥ ३ ॥

आ वां वाहिंष्ठो अश्विना रथो यातु श्रुतो नरा । उप स्तोमान् तुरस्य दर्शथः श्रिये ॥ ४ ॥

आ । वाम् । वाहिंष्ठः । अश्विना । रथः । यातु । श्रुतः । नरा । उप । स्तोमान् । तुरस्य । दर्शथः । श्रिये ॥ ४ ॥

वेङ्कट० आ यातु युवयोः बोद्धतमः^१ रथः अश्विनौ ! नेतारौ ! विश्रुतः । उप दर्शथः स्तोमान् क्षिप्रस्य
स्तोतुः श्रयर्थम्^२ ॥ ४ ॥

जुहुराणा चिदश्विना मन्येथां वृषण्वसू । युवं हि रुद्रा पर्षथो अति द्विषः ॥ ५ ॥

जुहुराणा । चित् । अश्विना । आ । मन्येथाम् । वृषण्वसु इति वृषण्वसू ।
युवम् । हि । रुद्रा । पर्षथः । अति । द्विषः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० कुटिलानि पापानि अश्विनौ ! युवाम्^१ आभिमुख्येन जानीथः वृषण्वसू !^२ । युवाम् हि
स्तुत्वौ ! क्रूरौ ! वा शत्रून् अति पर्षथः ॥ ५ ॥

^१इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये षड्विंशो वर्गः ॥

दत्ता हि विश्वमानुषङ् मक्षभिः परिदीयथः । धियंजिन्वा मधुवर्णा शुभस्पती ॥ ६ ॥

दत्ता । हि । विश्वम् । आनुषक् । मक्षुभिः । परिदीयथः ।
धियम्जिन्वा । मधुवर्णा । शुभः । पती इति ॥ ६ ॥

वेङ्कट० दत्तौ हि विश्वम् अनुषक्तं क्षिप्रैः अश्वैः परिगच्छथः कर्माणि प्रीणयन्तौ^५ मधुवर्णौ
उदकपती^४ ॥ ६ ॥

उप नो यातमश्विना राया विश्वपुषा सह । मघवांना सुवीरावनपच्युता ॥ ७ ॥

उप । नः । यातम् । अश्विना । राया । विश्वपुषा । सह । मघवांना । सुवीरौ । अनपच्युता ॥ ७ ॥

वेङ्कट० उप आ यातम् अस्मान् अश्विनौ ! धनेन विश्वस्य पोषकेण सह धनवन्तौ सुवीरौ
अनपच्युतौ^६ ॥ ७ ॥

आ मे अस्य प्रतीव्यमिन्द्रनासत्या गतम् । देवा देवेभिरेव सचनस्तमा ॥ ८ ॥

आ । मे । अस्य । प्रतीव्यम् । इन्द्रनासत्या । गतम् । देवा । देवेभिः । अद्य । सचनस्तमा ॥ ८ ॥

वेङ्कट० आ गच्छतम् मम अस्य स्तोत्रस्य प्रतीव्यम्^७ अग्रे इन्द्रनासत्यौ ! देवौ देवैः अद्य अत्यन्तं
सेव्यमानौ^८ ॥ ८ ॥

वयं हि वां हवामहे उक्षण्यन्तौ व्यश्ववत् । सुमतिभिरुप विप्राविहा गतम् ॥ ९ ॥

वयम् । हि । वाम् । हवामहे । उक्षण्यन्तः । व्यश्ववत् । सुमतिभिः । उप । विप्रौ । इह । आ । गतम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० वयम् हि वाम् हवामहे सेत्तारौ कामयमानाः पितृवत् । सुमतिभिः उप आ गतम् इह
हे मेधाविनौ ! ॥ ९ ॥

अश्विना स्वृषे स्तुहि कुवित् ते श्रवतो हवम् । नेदीयसः कूळयातः पूर्णरुत । १० ।

१. त्वाम् वि. २. वृषण्वती मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४. प्रियन्तो वि^२; न्तो वा अ^२.

५. वती मूको. ६. अच्युतौ वि^२. ७. प्रतीव्यम् वि^२; प्रदीप्यम् अ^२. ८. सेवमानौ मूको.

अश्विना । सु । ऋषे । स्तुहि । कुवित् । ते । श्रवतः । हवम् ।

नेदीयसः । कूळयातः । पुणीन् । उत ॥ १० ॥

वेङ्कट० सुष्ठु 'स्तुहि अश्विनौ' ऋषे ! । बहु ते ह्वानम् अश्विनौ शृणुतः । अन्तिकतमान् अपि च हिंस्रः^१ पगीन्^२ अश्विनौ इति ॥ १० ॥

‘इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये सप्तविंशो वर्गः’ ॥

वैयश्वस्य श्रुतं नरोतो मे अस्य वेदथः । सजोषसा वरुणो मित्रो अर्यमा ॥ ११ ॥

वैयश्वस्य । श्रुतम् । नरा । उतो इति । मे । अस्य । वेदथः ।

सजोषसा । वरुणः । मित्रः । अर्यमा ॥ ११ ॥

वेङ्कट० वैयश्वस्य विश्वमनसः^४ मम अपि च नरो !^५ शृणुतं^६ ह्वानम् । अपि च तत् मदीयं जानीतम् । अथ तत् सङ्गतौ मित्रावरुणौ अर्यमा च शृण्वन्तु इति ॥ ११ ॥

युवादत्तस्य धिषण्या युवानीतस्य सूरिभिः । अहरहवृषणा मह्यं शिक्षतम् ॥ १२ ॥

युवादत्तस्य । धिषण्या । युवाजीतस्य । सूरिभिः । अहः^७ऽअहः । वृषणा । मह्यम् । शिक्षतम् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० युवाभ्यां यत् स्तोतृभ्यः दीयते हे धिषणाहौ !, युवाभ्यां यत् नीयते स्तोतृभ्यः, अहरहः वृषणौ !^८ मह्यम् च तादृशम् शिक्षतम्^९ ॥ १२ ॥

यो वां यज्ञेभिरावृतोऽधिषवस्त्रा वधूरिव । सपर्यन्ता शुभे चक्राते अश्विना ॥ १३ ॥

यः । वाम् । यज्ञेभिः । आऽवृतः । अधिषवस्त्रा । वधूः^{१०}ऽइव ।

सपर्यन्ता । शुभे । चक्राते इति । अश्विना ॥ १३ ॥

वेङ्कट० यः मनुष्यः युवयोः यज्ञैः परिवृतः^{११}, उपरिनिहितवस्त्रा वधूः इव वस्त्रेण तम् अश्विनौ भवन्तौ शुभे चक्राते परिचरन्तौ इति । परोक्ष उत्तरः ॥ १३ ॥

यो वामुरुव्यचस्तमं चिकेतति नृपाय्यम् । वर्तिरश्विना परि यातमस्म्यु ॥ १४ ॥

यः । वाम् । उरुव्यचः^{१२}ऽस्तमम् । चिकेतति । नृपाय्यम् ।

वर्तिः । अश्विना । परि । यातम् । अस्म्यु इत्यस्म्यु ॥ १४ ॥

१-१. दुभ्यमभि° वि°; दुभ्यभि° अ°. २. हिंस्र मूको. ३-३. °धीनपि च मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५. °श्वम° मूको. ६. नराः मूको. ७. शृणुत मूको. ८. तम् मूको. ९. वृषणो मूको. १०. नास्ति अ°. ११. परिहित मूको.

वेङ्कट० यः वाम् अत्यन्तं व्याप्तम् नेतृभ्यां पातच्यं सोमम् बुध्यते, तस्य^१ मार्गम् अश्विनौ! परि गच्छतम् मां कामयमानौ ॥ १४ ॥

अस्मभ्यं सु वृषण्वसू यातं वर्तिर्नृपाय्यम् । विषुद्रुहेव यज्ञमूहयुर्गिरा ॥ १५ ॥

अस्मभ्यम् । सु । वृषण्वसू इति वृषण्वसू । यातम् । वर्तिः । नृपाय्यम् ।

विषुद्रुहाऽइव । यज्ञम् । ऊहयुः । गिरा ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अस्मदर्थम् वृषण्वसू! सुष्ठु यातम्^२ मार्गम् नृपाय्यम्^३ सोमं प्रति । युवाम् स्तुत्या यज्ञम् ऊहयुः मनुष्येषु । *विषुद्रुक् शरो^४ भवति बिष्वग् दिनस्तीति तेन यथा मृगम् अभिलषितं देशं प्रापयति तद्वत् इति ॥ १५ ॥

इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये अष्टाविंशो वर्गः ॥

वाहिंष्ठो वां हवानां स्तोमो दूतो हुवन्नरा । युवाभ्यां भूत्वश्विना ॥ १६ ॥

वाहिंष्ठः । वाम् । हवानाम् । स्तोमः । दूतः । हुवत् । नरा । युवाभ्याम् । भूतु । अश्विना ॥ १६ ॥

वेङ्कट० वोदृतमः वाम् स्तोत्राणां मध्ये मदीयः स्तोमः दूतभूतः^५ आह्वयति हे नरौ! । स चायं स्तोमः युवाभ्याम् भवतु प्रियकरः अश्विनौ! यज्ञे ॥ १६ ॥

यददो दिवो अर्णवे इषो वा मदथो गृहे । श्रुतमिन्मे अमर्त्या ॥ १७ ॥

यत् । अदः । दिवः । अर्णवे । इषः । वा । मदथः । गृहे । श्रुतम् । इत् । मे । अमर्त्या ॥ १७ ॥

वेङ्कट० *यदि अस्य* शुलोकस्य 'अर्णवे अपां स्थाने' मदथः अपि च इच्छतः यज्ञमानस्य गृहे, श्रुतम् एव मम स्तोत्रम् अमर्त्यौ! । यद्वा अदः^६ अमुष्मिन् इत्यर्थः ॥ १७ ॥

उत स्या श्वेतयावरी वाहिंष्ठा वां नदीनाम् । सिन्धुर्हिरण्यवर्तनिः ॥ १८ ॥

उत । स्या । श्वेतयावरी । वाहिंष्ठा । वाम् । नदीनाम् । सिन्धुः । हिरण्यवर्तनिः ॥ १८ ॥

वेङ्कट० अपि च एषा श्वेतयावरी^७ नाम, श्वेतजला यातीति । वोदृतमा युवयोः भवतु नदीनाम् मध्ये स्यन्दमाना हितरमणीयमार्गेति । याम् आश्रित्य नदीम् ऋषिः वसति ताम् आह ॥ १८ ॥

स्मदेतया सुक्रीत्याश्विना श्वेतया धिया । वहैथे शुभ्रयावाना ॥ १९ ॥

१. नास्ति मूको. २. पात मूको. ३. नृपार्थ मूको. ४-४. दुर्धरो मूको. ५-५. नास्ति मूको.

६. दूरभूत मूको. ७-७. यदीयस्य मूको. ८-८. *र्णवो वां स्वामे मदस्वामे मूको. ९. वः मूको.

१०. श्वेतलापरि मूको.

स्मत् । एतया । सुऽकीर्त्या । अश्विना । श्वेतया । धिया । वहैथे इति । शुभ्रऽयावाना ॥ १९ ॥

वेङ्कट० शोभनम् एतया 'सुष्ठुत्या श्वेतया' धारयिष्या नद्या अश्विनौ! युवाम् उह्येथे^२ हे शुभ्रगमनौ! ॥ १९ ॥

युक्ष्वा हि त्वं रथासहा युवस्व पोष्या वसो ।

आन्नो वायो मधु पिवास्माकं सवना गहि ॥ २० ॥

युक्ष्वा । हि । त्वम् । रथऽसहा । युवस्व । पोष्या । वसो इति ।

आत् । नः । वायो इति । मधु । पिब । अस्माकम् । सवना । आ । गहि ॥ २० ॥

वेङ्कट० अथ वायव्यः । युक्ष्व^१ हि त्वम् रथस्य वहनशक्तौ वायो! रथेऽश्वौ । अथ^२ तौ अस्मासु मिश्रय आश्वासैः^३ पोष्यौ वासयितः! । अथ पिब च वायो! अस्माकम् मधु । अस्माकम् सवनानि आ गच्छ ॥ २० ॥

^१इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये एकोनत्रिंशो वर्गः^४ ॥

तव वायवृतस्पते त्वष्टुर्जामातरद्भुत । अवांस्या वृणीमहे ॥ २१ ॥

तव । वायो इति । ऋतऽस्पते । त्वष्टुः । जामातः । अद्भुत । अवांसि । आ । वृणीमहे ॥ २१ ॥

वेङ्कट० तव वायो! यज्ञस्य पते! त्वष्टुः जामातः!, इतिहासापेक्षम्^५, महन्! पालनानि आ वृणीमहे ॥ २१ ॥

त्वष्टुर्जामातरं वयमीशानं राय ईमहे । सुतावन्तो वायुं द्युम्ना जनासः ॥ २२ ॥

त्वष्टुः । जामातरम् । वयम् । ईशानम् । रायः । ईमहे । सुतऽवन्तः । वायुम् । द्युम्ना । जनासः ॥

वेङ्कट० त्वष्टुः जामातरम् वयम् ईश्वरम् धनानि याचामहे अभिषुतसोमाः 'वायुम् अन्नानि' च जनाः ॥ २२ ॥

वायो याहि शिवा दिवो वहस्वा सु स्वर्ग्यम् । वहस्व महः पृथुपक्षसा रथे ॥ २३ ॥

वायो इति । याहि । शिव । आ । दिवः । वहस्व । सु । सुऽअर्ग्यम् ।

वहस्व । महः । पृथुऽपक्षसा । रथे ॥ २३ ॥

वेङ्कट० आ याहि वायो! दिवः कल्याणम्(?)^६ । प्रापय सुष्ठु आत्मीयं शोभनाश्वसङ्गम् । प्रापय पृथुपक्षसौ अश्वौ महान्स्त्वम् रथे महान्तौ वाम् ॥ २३ ॥

१-१. 'त्या शोभनयाश्वे' अ^१. २. ऊह्येथे वि^२. ३. युक्ष्वे मूको. ४. अह मूको. ५. श्वासैः मूको.

६-६. नास्ति मूको. ७. इतिहासा^७ मूको. ८-८. वायुवनानि मूको. ९. स्वरतः सम्बोधनं लाघीयः द्र.

त्वां हि सुप्सरस्तमं नृषदनेषु हूमहे । ग्रावाणं नाश्वपृष्ठं मंहना ॥ २४ ॥
 त्वाम् । हि । सुप्सरःस्तमम् । नृऽसर्दनेषु । हूमहे । ग्रावाणम् । न । अश्वऽपृष्ठम् । मंहना ॥ २४ ॥
 वेङ्कट० त्वाम् हि सुरूपतमम् नृणां सदनेषु गृहेषु हूमहे दृषदम् इव व्यासपृष्ठम् महत्त्वेन ॥ २४ ॥

स त्वं नो देव मनसा वायो मन्दानो अग्रियः । कृधि वाजाँ अपो धियः ॥ २५ ॥
 सः । त्वम् । नः । देव । मनसा । वायो इति । मन्दानः । अग्रियः ।
 कृधि । वाजान् । अपः । धियः ॥ २५ ॥

वेङ्कट० सः त्वम् अस्माकम् देव ! मनसा वायो ! मोदमानः मुख्यः कुरु ^२अन्नानि उदकानि^३
 कर्माणि च इति ॥ २५ ॥

^१इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये त्रिंशो वर्गः^३ ॥

[२७]

^१मनुवैवस्वत ऋषिः । विश्वे देवा देवता । प्रगाथश्छन्दः
 (= विषमा बृहत्यः, समाः सतोबृहत्यः)^२ ।

अग्निरुक्थे पुरोहितो ग्रावाणो बर्हिर्ध्वरे ।
 ऋचा यामि मरुतो ब्रह्मणस्पतिं देवाँ अवो वरेण्यम् ॥ १ ॥
 अग्निः । उक्थे । पुरःहितः । ग्रावाणः । बर्हिः । अध्वरे ।
 ऋचा । यामि । मरुतः । ब्रह्मणः । पतिम् । देवान् । अवः । वरेण्यम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० मनुः वैवस्वतः । अग्निः शस्त्रे पुरोहितः । ग्रावाणः बर्हिः च यज्ञे पुरो निहिताः । ऋचा
 याचे मरुतः ब्रह्मणः पतिम् च देवान् च अन्यान् रक्षणम् वरणीयम् । वैश्वदेवानि
 सूक्तानीति ॥ १ ॥

आ पशुं गांसि पृथिवीं वनस्पतीनुषासा नक्तमोषधीः ।
 विश्वे च नो वसवो विश्ववेदसो धीनां भूत प्रावितारः ॥ २ ॥
 आ । पशुम् । गांसि । पृथिवीम् । वनस्पतीन् । उषसा । नक्तम् । ओषधीः ।
 विश्वे । च । नः । वसवः । विश्वऽवेदसः । धीनाम् । भूत । प्रऽअवितारः ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे अग्ने ! त्वम् आ गच्छसि पशुम् पृथिवीम् वनस्पतीन् च तथाऽहोरात्रे च ओषधीः

च । अनेन अग्निना सह हे विश्वे अपि वसवः । अस्माकं कर्मणाम् भवत 'प्रावितारः
सर्वधनाः !' ॥ २ ॥

प्र सू न एत्वध्वरोऽग्ना देवेषु पूव्यः ।

आदित्येषु प्र वरुणे धृतव्रते मरुत्सु विश्वभानुषु ॥ ३ ॥

प्र । सु । नः । एतु । अघ्वरः । अग्ना । देवेषु । पूव्यः ।

आदित्येषु । प्र । वरुणे । धृतव्रते । मरुत्सु । विश्वभानुषु ॥ ३ ॥

वेङ्कट० 'प्र एतु' अस्माकम् अघ्वरः अग्नौ देवेषु मुख्यः, प्र एतु आदित्येषु वरुणे च धृतकर्मणि
मरुत्सु विश्वदीप्तिषु ॥ ३ ॥

विश्वे हि स्म मनवे विश्ववेदसो भुवन् वृधे रिशादसः ।

अरिष्टेभिः प्रायुभिर्विश्ववेदसो यन्ता नोऽवृकं छर्दिः ॥ ४ ॥

विश्वे । हि । स्म । मनवे । विश्ववेदसः । भुवन् । वृधे । रिशादसः ।

अरिष्टेभिः । प्रायुभिः । विश्ववेदसः । यन्त । नः । अवृकम् । छर्दिः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० विश्वे हि स्म सर्वधना देवाः भवन्तु मनवे धर्धनायः रिशतामसितारः । अहिंसितैः पालनैः
हे विश्वधनाः ! प्रयच्छत अस्मभ्यम् अस्तेनम् गृहम् ॥ ४ ॥

आ नो अद्य समनसो गन्ता विश्वे सजोषसः ।

ऋचा गिरा मरुतो देव्यर्दिते सदर्ने पस्त्ये महि ॥ ५ ॥

आ । नः । अद्य । समनसः । गन्त । विश्वे । सजोषसः ।

ऋचा । गिरा । मरुतः । देवि । अर्दिते । सदर्ने । पस्त्ये । महि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० आ गच्छत^१ अस्मान् 'अद्य समनसः' सर्वे अपि सङ्गताः । ऋचा केवलया च गिरा
शुश्रूषितया आगच्छत^२ निर्विशत^३ । मरुतः ! इति वाक्यभेदाद् आमन्त्रिताद्युदात्तानि । निषदनस्थाने
गृहे । महि ! इति अर्दितेः विशेषणम् ॥ ५ ॥

'इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये एकत्रिंशो वर्गः' ॥

अभि प्रिया मरुतो या वो अश्व्या हव्या मित्र प्रयाथन ।

आ बर्हिर्निन्द्रो वरुणस्तुरा नर आदित्यासः सदन्तु नः ॥ ६ ॥

१-१. प्रापितारः सर्वधनाम् मूको.

२-२. प्रेतु मूको.

३. 'व्यम् मूको.

४. गच्छ मूको.

५-५. अनन्यसमनसः वि^१; अनन्यसनमनसः अ^२.

६. गच्छतां वि^२; च गच्छतां अ^३.

७. 'शति मूको.

८-८. नास्ति मूको.

अभि । प्रिया । मरुतः । या । वः । अश्व्या । हव्या । मित्र । प्रऽयाथन ।
आ । बर्हिः । इन्द्रः । वरुणः । तुराः । नरः । आदित्यासः । सन्तु । नः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अभि प्रापयत^१ हे मरुतः ! यानि ^२वः प्रियाणि अश्व्यानि^३ अश्वसङ्घान्^४ । अथ मित्र ! मरुतः !
हवींषि^५ प्रयाथन । आ सीदन्तु^६ अस्माकम् बर्हिः इन्द्रादयः त्वरमाणाः नेतारः ॥ ६ ॥

वयं वो वृक्तवर्हिषो हितप्रयस आनुषक् ।
सुतसोमासो वरुण हवामहे मनुष्वदिद्वाग्रयः ॥ ७ ॥

वयम् । वः । वृक्तऽवर्हिषः । हितऽप्रयसः । आनुषक् ।
सुतऽसोमासः । वरुण । हवामहे । मनुष्वत् । इन्द्रऽअग्रयः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० वयम् विस्तीर्णवर्हिषः निहितहविष्काः अनुषक्तम् सुतसोमाः वरुण ! हवामहे मनुष्वत्^१ समि-
द्धाग्रयः^२ ॥ ७ ॥

आ प्र यात मरुतो विष्णो अश्विना पूषन् मार्कीनया धिया ।
इन्द्र आ यातु प्रथमः सनिष्युभिर्वृषा यो वृत्रहा गृणे ॥ ८ ॥

आ । प्र । यात । मरुतः । विष्णो इति । अश्विना । पूषन् । मार्कीनया । धिया ।
इन्द्रः । आ । यातु । प्रथमः । सनिष्युऽभिः । वृषा । यः । वृत्रहा । गृणे ॥ ८ ॥

वेङ्कट० आ प्र यात हे मरुदादयः ! मदीयेन कर्मणा । इन्द्रः च^१ आ यातु मुख्यः, सम्भजन-
मिच्छद्भिः वृषा यः वृत्रहा स्तूयते ॥ ८ ॥

वि नो देवासो अद्रुहोऽच्छिद्रं शर्म यच्छत ।
न यद् दूराद् वसवो नू चिदन्तितो वरूथमादधर्षति ॥ ९ ॥

वि । नः । देवासः । अद्रुहः । अच्छिद्रम् । शर्म । यच्छत ।
न । यत् । दूरात् । वसवः । नु । चित् । अन्तितः । वरूथम् । आऽदधर्षति ॥ ९ ॥

वेङ्कट० वि यच्छत अस्मभ्यं देवाः ! अद्रोग्धारः ! अच्छिद्रम् गृहम्, दूरात् अन्तिकात् वा आगत्य
कश्चित् यत् गृहम् न आधर्षति^१ हे वासवितारः ! ॥ ९ ॥

अस्ति हि वः सजात्यं रिशादसो देवामो अस्त्याप्यम् ।
प्र णः पूर्वस्मै सुव्रितार्य वोचत मक्षु सुम्नाय नव्यसे ॥ १० ॥

१. प्रापय मूको. २-२. बोध्यान् मूको ३. संघातान् अ^१. ४-४. प्रयच्छानासीत्त्वम् मूको.
५. मनुष्यान् मूको. ६. समिद्धाग्राय वि^२; समिद्धान्नाय अ^३. ७. नास्ति मूको. ८. आधर्षयति अ^४.

अस्ति । हि । वः । सऽज्ञात्यम् । रिशादसः । देवासः । अस्ति । आप्यम् ।
प्र । नः । पूर्वस्मै । सुविताय । वोचत । मक्षु । सुम्नाय । नव्यसे ॥ १० ॥

वेङ्कट० अस्ति हि युष्माकम् सजात्यम् हे रिशतामसितारः ! देवाः !, अस्ति च ज्ञातेयं वैवस्वतेन
मया 'मनुना । आप्यसजात्ययोः' अल्पो भेदः । प्र वोचत अस्मान् मुख्याय अभ्युदयाय
शीघ्रं धनाय च नवतराय उभयम् अस्माकं ब्रूत इति ॥ १० ॥

^१इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये द्वात्रिंशो वर्गः^२ ॥

इदा हि व उपस्तुतिमिदा वामस्य भक्तये ।
उप वो विश्ववेदसो नमस्युराँ असृक्ष्यन्यामिव ॥ ११ ॥

इदा । हि । वः । उपस्तुतिम् । इदा । वामस्य । भक्तये ।
उप । वः । विश्ववेदसः । नमस्युः । आ । असृक्षि । अन्याम्ऽइव ॥ ११ ॥

वेङ्कट० इदानीम् हि युष्माकम् उपस्तुतिम् इदानीमेव धनस्य भजनाय उप आ असृक्षि युष्माकं
हे विश्वधनाः ! अन्नमिच्छन् अन्यामिव^१ । अदृष्टपूर्वा अन्येति ॥ ११ ॥

उदु स्य वः सविता सुप्रणीतयोऽस्थादूर्ध्वो वरेण्यः ।
नि द्विपादश्चतुष्पादो अर्थिनोऽर्विश्रन् पतयिष्णवः ॥ १२ ॥

उत् । ऊँ इति । स्यः । वः । सविता । सुप्रणीतयः । अस्थात् । ऊर्ध्वः । वरेण्यः ।
नि । द्विपादः । चतुःपादः । अर्थिनः । अर्विश्रन् । पतयिष्णवः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० उत् अस्थात् अयं युष्माकं मध्ये सविता हे सुप्रणीतयः ! ऊर्ध्वः वरणीयः^२ । नि विशन्ते
स्वेषु कार्येषु द्विपादाः चतुष्पादाः कार्यार्थिनः पक्षिणश्च ॥ १२ ॥

देवदेवं वोऽवसे देवदेवमभिष्टये ।
देवदेवं हुवेम वाजसातये गृणन्तो देव्या धिया ॥ १३ ॥

देवम्ऽदेवम् । वः । अवसे । देवम्ऽदेवम् । अभिष्टये ।
देवम्ऽदेवम् । हुवेम । वाजसातये । गृणन्तः । देव्या । धिया ॥ १३ ॥

वेङ्कट० युष्माकं मध्ये^३ च 'देवदेवम् हवामहे' रक्षणाय, अनुक्रमेण देवदेवम् अभिलषितसिद्धयर्थम् ।
देवदेवम् हुवेम अन्नलाभाय स्तुवन्तः देव्या प्रज्ञया ॥ १३ ॥

१-१. मनुनापि असना° मूको. २-२. नास्ति मूको. ३. अन्यानिव मूको. ४. अस्मात् मूको.

५. पराणियः मूको. ६. मदे मूको. ७-७. देवं हवा° मूको.

देवासो हि ष्मा मनवे समन्यवो विश्वे साकं सरातयः ।

ते नो अद्य ते अपरं तुचे तु नो भवन्तु वरिवोविदः ॥ १४ ॥

देवासः । हि । स्म । मनवे । सऽमन्यवः । विश्वे । साकम् । सरातयः ।

ते । नः । अद्य । ते । अपरम् । तुचे । तु । नः । भवन्तु । वरिवः । विदः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० देवाः हि स्म मनवे मह्यं समानमनसः सर्वे एव सह सदानाः भवन्ति । ते अस्माकम्
अद्य ते च 'अस्माकम् अन्येषुः' पुत्राय च भवन्तु धनस्य लभ्यतारः ॥ १४ ॥

प्र वः शंसाम्यद्रुहः संस्थ उपस्तुतीनाम् ।

न तं धूर्तिर्वरुण मित्र मर्त्य यो वो धामभ्योऽर्विधत् ॥ १५ ॥

प्र । वः । शंसामि । अद्रुहः । सऽस्थे । उपस्तुतीनाम् ।

न । तम् । धूर्तिः । वरुण । मित्र । मर्त्यम् । यः । वः । धामभ्यः । अर्विधत् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० प्र शंसामि युष्मान् हे अद्रोग्धारः ! संस्थाने उपस्तुतीनाम् यज्ञे । न तम् हिंसा बाधते
मित्रावरुणौ ! मर्त्यम्, यः युष्माकं शरीरेभ्यः प्रयच्छति हविः ॥ १५ ॥

प्र स क्षयं तिरते वि महीरिषो यो वो वराय दाशति ।

प्र प्रजाभिर्जायते धर्मणस्पर्यरिष्टः सर्व एधते ॥ १६ ॥

प्र । सः । क्षयम् । तिरते । वि । महीः । इषः । यः । वः । वराय । दाशति ।

प्र । प्रजाभिः । जायते । धर्मणः । परि । अरिष्टः । सर्वः । एधते ॥ १६ ॥

वेङ्कट० प्र वर्धयति सः गृहम्, वि वर्धयति महान्ति 'अन्नानि, यः वः धनाय' प्रयच्छति । प्र जायते च
प्रजाभिः कर्मणोऽनन्तरम् । तथा अरिष्टः ततश्च सर्वः भवति ॥ १६ ॥

'इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये त्रयस्त्रिंशो वर्गः' ॥

ऋते स विन्दते युधः सुगोभिर्यात्यध्वनः ।

अर्यमा मित्रो वरुणः सरातयो यं त्रायन्ते सजोषसः ॥ १७ ॥

ऋते । सः । विन्दते । युधः । सुगोभिः । याति । अध्वनः ।

अर्यमा । मित्रः । वरुणः । सरातयः । यम् । त्रायन्ते । सजोषसः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० विनाऽपि सः युद्धात् लभते अभिलषितम्, सुगैः अश्वैश्च याति 'मार्गान्, यम् इमे' सदानाः
रक्षन्ति 'सङ्गताः सन्तः' ॥ १७ ॥

अज्रे चिदस्मै कृणुथा न्यञ्चनं दुर्गे चिदा सुसरणम् ।

एषा चिदस्मादशनिः परो नु सास्त्रेधन्ती वि नश्यतु ॥ १८ ॥

अज्रे । चित् । अस्मै । कृणुथ । निऽअञ्चनम् । दुःऽगे । चित् । आ । सुऽसरणम् ।

एषा । चित् । अस्मात् । अशनिः । परः । नु । सा । अस्त्रेधन्ती । वि । नश्यतु ॥ १८ ॥

वेङ्कट० गमने अपि^१ परपुरे^२ अस्मै कुरुत निगमनम् । तथा दुर्गे अपि सुसरणम्^३ । सा एषा अशनिः शत्रुविस्पष्टम्^४ आयुधम् अस्मात्^५ मनोः परः^६ अहिंसती वि नश्यतु ॥ १८ ॥

यदद्य सूर्य उद्यति प्रियक्षत्रा ऋतं दध ।

यन्निम्रुचिं प्रबुधिं विश्ववेदसो यद् वा मध्यंदिने दिवः ॥ १९ ॥

यत् । अद्य । सूर्ये । उत्^१द्यति । प्रिय^२क्षत्राः । ऋतम् । दध ।

यत् । नि^३म्रुचिं । प्र^४बुधिं । विश्व^५वेदसः । यत् । वा । मध्यंदिने । दिवः ॥ १९ ॥

वेङ्कट० यत् अद्य सूर्ये उद्गच्छति हे प्रियवलाः ! कल्याणम् धारयत^१, यत् वा निम्रुचिं^२ सायम्, यद्वा प्रबुधिं प्रातः हे विश्वधनाः !, 'यत् वा अहो मध्ये' । उत्तरत्र सम्बन्धः ॥ १९ ॥

यद् वाभिपित्वे असुरा ऋतं यते छर्दिर्येम वि दाशुषे ।

वयं तद् वो वसवो विश्ववेदस उप स्थेयाम मध्य आ ॥ २० ॥

यत् । वा । अभि^१पित्वे । अ^२सुराः । ऋतम् । यते । छर्दिः । येम । वि । दाशुषे ।

वयम् । तद् । वो । वसवः । विश्व^३वेदसः । उप । स्थेयाम । मध्ये । आ ॥ २० ॥

वेङ्कट० यत् वा अभिप्राप्तौ हे प्राज्ञाः ! यज्ञम् गच्छते वियेम^४ वियच्छथ गृहम् तेजो वा यजमानाय । वयम् तत् ऋतवत् छर्दिः हे वसवः ! विश्ववेदसः !^५ उप स्थेयाम, भवद्भिः प्रसस्य कल्याणस्य गृहस्य मध्ये तिष्ठामेति ॥ २० ॥

यदद्य सूर उदिते यन्मध्यंदिन आतुचि ।

वामं धृत्य मनवे विश्ववेदसो जुह्वानाय प्रचेतसे ॥ २१ ॥

यत् । अद्य । सूर । उत्^१दिते । यत् । मध्यंदिने । आ^२तुचि ।

वामम् । धृत्य । मनवे । विश्व^३वेदसः । जुह्वानाय । प्र^४चेतसे ॥ २१ ॥

१. नास्ति अ^१. २. पुरः पुरो वि^२; पुरे अ^३. ३. सुसुराणाम् सूको. ४. 'विस्पष्टम्' सूको. ५-५. 'नोऽपरात्' सूको. ६. 'यथ' सूको. ७. हीरुवि वि^४; हीरुवि अ^५. ८-८. 'द्वा होमम्' सूको. ९. प्रज्ञाः वि^६. १०. वियच्छ सूको. ११. विश्ववेदसोमस्व सूको.

वेङ्कट० यत् अद्य उदिते सूर्ये, मध्यन्दिने यत् वा आतुचि आनिम्रोचने^१ इति । अत्र तुचिः^२ गमनकर्मा । धनं दत्त^३ मनवे हे विश्वधनाः ! जुह्वते प्रकृष्टज्ञानाय । उत्तरत्र सम्बन्धः ॥ २१ ॥

वयं तद् वः सम्राज आ वृणीमहे पुत्रो न बहुपाय्यम् ।

अश्याम तदादित्या जुह्वतो हविर्येन वस्योऽनशमहै ॥ २२ ॥

वयम् । तत् । वः । सम्राजः । आ । वृणीमहे । पुत्रः । न । बहुपाय्यम् ।

अश्याम । तत् । आदित्याः । जुह्वतः । हविः । येन । वस्यः । अनशमहै ॥ २२ ॥

वेङ्कट० वयम्^४ युष्माकम् तत् हे सम्राजः ! आ वृणीमहे 'पुत्रः न' बहुभिः भोज्यम् । अश्याम तत् वयम् हे आदित्याः ! हविः जुह्वतः, येन श्रेयस्त्वम् अश्नुवीमहीति ॥ २२ ॥

^५इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये चतुस्त्रिंशो वर्गः^६ ॥

[२८]

^७मनुर्वैवस्वत ऋषिः । विश्वे देवा देवता । गायत्री छन्दः, चतुर्थी पुरउष्णिक्^८ ।

ये त्रिंशति त्रयस्पुरो देवासो बर्हिःसदन् । विदन्नहं द्वितासनन् ॥ १ ॥

ये । त्रिंशति । त्रयः । पुरः । देवासः । बर्हिः । आ । असदन् । विदन् । अहं । द्विता । असन् ॥ १ ॥

वेङ्कट० ये त्रिंशति त्रयः परस्तात् तु । त्रयस्त्रिंशद्देवा इत्यर्थः । देवाः बर्हिः आ सीदन्ति, ते अजानन् । तस्मात् 'द्विता द्वैधं' च प्रयच्छन्तु उभाभ्यां हस्ताभ्याम् । यद्वा पुनःपुनः ॥ १ ॥

वरुणो मित्रो अर्यमा स्मद्रातिपाचो अग्नयः । पत्नीवन्तो वषट्कृताः ॥ २ ॥

वरुणः । मित्रः । अर्यमा । स्मद्रातिऽसाचः । अग्नयः । पत्नीऽवन्तः । वषट्कृताः ॥ २ ॥

वेङ्कट० वरुणः मित्रः अर्यमा कल्याणदानभाजनाः अग्नयः च नानाविधाः सपत्नीकाः ते मया वषट्कृताः ॥ २ ॥

ते नो गोपा अपाच्यास्त उदक् इत्या न्यक् । पुरस्तात् सर्वया विशा ॥ ३ ॥

ते । नः । गोपाः । अपाच्याः । ते । उदक् । ते । इत्या । न्यक् । पुरस्तात् । सर्वया । विशा ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अपाची^९ प्रतीची ततः ते अस्माकम् गोपायितारः, ततः उदक् उदीच्याः । ततः इत्यर्थे 'इत्या इति, ऊर्ध्वी' दक्षिणां वा निर्दिशति । ते न्यक् अधस्तात् पुरस्तान् च सर्वेण अनुचर-वर्गेण सह ॥ ३ ॥

१. निद्रोवन मूको. २. स्तुतिः मूको. ३. दत्त मूको. ४. तद् वयम् अ'. ५-५. प्लुतिश्च मूको. ६-६. नास्ति मूको. ७-७. दूतो द्वैतं मूको. ८. 'वाची मूको. ९. अत्यूर्ध्वी मूको.

यथा वशन्ति देवास्तथेदं सत् तर्देषां नकिरा मिनत् । अरावा चन मर्त्यः ॥ ४ ॥

यथा । वशन्ति । देवाः । तथा । इत् । अ सत् । तत् । एषाम् । नकिः । आ । मिनत् । अरावा । चन । मर्त्यः ॥

वेङ्कट० यथा कामयन्ते देवाः तथा एव तत् भवति । तत् एषाम् न कश्चित् हिनस्ति ।
अप्रदाताऽपि मनुष्यः देवेभ्यः प्रयच्छतीति ॥ ४ ॥

सप्तानां सप्त ऋष्टयः सप्त द्युम्नान्येषाम् । सप्तो अधि श्रियो धिरे ॥ ५ ॥

सप्तानाम् । सप्त । ऋष्टयः । सप्त । द्युम्नानि । एषाम् । सप्तो इति । अधि । श्रियः । धिरे ॥ ५ ॥

वेङ्कट० 'सप्त गणा वै' मरुतः गणशः' (तै २, २, ५, ७) । तेषाम् सप्तानाम् ऋष्टयः च 'सप्त भवन्ति',
सप्त द्योतमानानि आयुधानि एषाम्, अपि वा सप्त अन्नानि । सप्त एव ते श्रियः अधि^१
धारयन्ति ॥ ५ ॥

^१इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये पञ्चत्रिंशो वर्गः^१ ॥

[२९]

^२मनुर्वैवस्वत ऋषिः, कश्यपो वा मारीचः । विश्वे देवा देवता । द्विपदा विराट् छन्दः^२ ।

बभ्रुरेको विषुणः सुनरो युवाञ्ज्यङ्क्ते हिरण्ययम् ॥ १ ॥

बभ्रुः । एकः । विषुणः । सुनरः । युवा । अञ्जि । अङ्क्ते । हिरण्ययम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० बभ्रुवर्णः एकः विष्वगञ्जनः सोमः शोभननरः युवा हिरण्मयम् आभरणम् अङ्क्ते
शरीरे ॥ १ ॥

योनिमेक आ ससाद द्योतनोऽन्तर्देवेषु मेधिरः ॥ २ ॥

योनिम् । एकः । आ । ससाद । द्योतनः । अन्तः । देवेषु । मेधिरः ॥ २ ॥

वेङ्कट० योनिम् गुहम् एकः अग्निः आ असीदत् अभिद्योतमानः देवानां मध्ये प्राज्ञः ॥ २ ॥

वाशीमेको विमर्ति हस्त आयसीमन्तर्देवेषु निधुविः ॥ ३ ॥

वाशीम् । एकः । विमर्ति । हस्ते । आयसीम् । अन्तः । देवेषु । निधुविः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० वाशीम्^३ आयसीम् एकः विमर्ति हस्ते त्वष्टा "देवेषु मध्ये" निश्चले स्थाने अवस्थितः^४ ॥ ३ ॥

वज्रमेको विमर्ति हस्त आहितं तेन वृत्राणि जिघ्रते ॥ ४ ॥

१. नास्ति मूको. २. मरुतः मूको. ३-३. भवन्ति सप्त अ^१. ४. वि मूको. ५-५. नास्ति
मूको. ६. वाशं मूको. ७-७. देवम् मूको. ८. स्थितम् मूको.

वज्रम् । एकः । बिभर्ति । हस्ते । आऽहितम् । तेन । वृत्राणि । जिघ्रते ॥ ४ ॥

वेङ्कट० वज्रम् एकः बिभर्ति इन्द्रः हस्ते निहितम् । तेन वृत्राणि हन्ति ॥ ४ ॥

तिग्ममेकौ बिभर्ति हस्त आयुधं शुचिरुग्रो जलाषभेषजः ॥ ५ ॥

तिग्मम् । एकः । बिभर्ति । हस्ते । आयुधम् । शुचिः । उग्रः । जलाषभेषजः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० तीक्ष्णम् एकः बिभर्ति हस्ते आयुधम् पिनाकम् ज्वलन् उद्गूर्णः सुखकरभेषजः^१ ॥ ५ ॥

पथ एकः पीपाय तस्करो यथा एष वेद निधीनाम् ॥ ६ ॥

पथः । एकः । पीपाय । तस्करः । यथा । एषः । वेद । निऽधीनाम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० मार्गान् एकः पूषा रक्षति चोर इव । सोऽयं पृथिव्यां निहितान् निधीन् वेत्ति ॥ ६ ॥

त्रीण्येक उरुगायो वि चक्रमे यत्र देवासो मदन्ति ॥ ७ ॥

त्रीणि । एकः । उरुऽगायः । वि । चक्रमे । यत्र । देवासः । मदन्ति ॥ ७ ॥

वेङ्कट० त्रीणि पदानि एकः उरुकीर्तिः वि चक्रमे विष्णुः । येषु लोकेषु देवाः मदन्ति ॥ ७ ॥

विभिर्द्वा चरत एकया सह प्र प्रवासेव वसतः ॥ ८ ॥

विऽभिः । द्वा । चरतः । एकया । सह । प्र । प्रवासाऽईव । वसतः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० अश्वेः द्वौ चरतः । एकया सूर्यया सह 'प्र वसतः' सदा इमौ । प्रवासिनौ इव सदा अश्विनौ ॥ ८ ॥

सदो द्वा चक्राते उपमा दिवि सम्राजा सर्पिरासुती ॥ ९ ॥

सदः । द्वा । चक्राते इति । उपऽमा । दिवि । सम्राजा । सर्पिरासुती इति सर्पिऽआसुती ॥

वेङ्कट० स्थानं^१ द्वौ चक्राते उपमानभूतौ मित्रावरुणौ दिवि सम्राजौ घृतं ययोः आसूयते^४ हूयते ॥ ९ ॥

अर्चन्त एके महि सामं मन्वत तेन सूर्यमरोचयन् ॥ १० ॥

अर्चन्तः । एकै । महि । सामं । मन्वत । तेन । सूर्यम् । अरोचयन् ॥ १० ॥

वेङ्कट० अत्रयः महत् साम उच्चारयन्ति । तेन साम्ना सूर्यम् अरोचयत् ॥ १० ॥

^१इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये षट्त्रिंशो वर्गः^२ ॥

[३०]

^३मनुर्वैवस्वत ऋषिः । विश्वे देवा देवता । प्रथमा गायत्री, द्वितीया
पुरउष्णिक्, तृतीया बृहती, चतुर्थी अनुष्टुप्^४ ।

नहि वो अस्त्यर्भको देवासो न कुमारकः । विश्वे सतोमहान्त इत् ॥ १ ॥

नहि । वः । अस्ति । अर्भकः । देवासः । न । कुमारकः । विश्वे । सतः । समहान्तः । इत् ॥ १ ॥

वेङ्कट० नहि वः भवति कश्चित् अर्भकः, ^१न अपि कुमारकः^२ देवाः । । सर्व एव सतोमहान्तः एव ।
सर्वस्मान् विद्यमानात् पृथिव्यादेः ये महान्तस्ते सतोमहान्तः ॥ १ ॥

इति स्तुतासो असथा रिशादसो ये स्थ त्रयश्च त्रिंशच्च । मनोर्देवा यज्ञियासः ॥ २ ॥

इति । स्तुतासः । असथ । रिशादसः । ये । स्थ । त्रयः । च । त्रिंशत् । च । मनोः । देवाः । यज्ञियासः ॥

वेङ्कट० इत्थं स्तुताः भवथ^३ हे रिशतामसितारः !^४ देवाः !, ये भवथ त्रयः च त्रिंशत् च हे मनोः
देवाः ! यज्ञियाः ! ॥ २ ॥

ते नस्त्राध्वं तेऽवत त उ नो अधि वोचत ।

मा नः पथः पित्र्यान्मानवादिधि दूरं नैष्ट परावतः ॥ ३ ॥

ते । नः । त्राध्वम् । ते । अवत । ते । ऊँ इति । नः । अधि । वोचत ।

मा । नः । पथः । पित्र्यात् । मानवात् । अधि । दूरम् । नैष्ट । परावतः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० ते अस्मान् रक्षोभ्यः त्राध्वम् । ते रक्षत^१ धनप्रदानैः । ते अस्मान् अधि व्रत । मा
अस्मान् पित्र्यात् मानवात् मार्गात् अपनयत । यम्^२ दूरम् मार्गं मनुष्याणां पिता मनुः चक्रे
तमेव नयत्^३ ॥ ३ ॥

ये देवास इह स्थन विश्वे वैश्वानरा उत ।

अस्मभ्यं शर्म सप्रथो गवेऽश्वाय यच्छत ॥ ४ ॥

ये । देवासः । इह । स्थन । विश्वे । वैश्वानराः । उत ।

अस्मभ्यम् । शर्म । सप्रथः । गवे । अश्वाय । यच्छत ॥ ४ ॥

१. 'यत् मूको. २-२. नास्ति मूको. ३-३. नाम वि कुमा^० मूको. ४. 'वत् मूको. ५. 'ता
मूको. ६. रक्षथ मूको. ७. यत् मूको. ८. नयतम् मूको.

वेङ्कट० हे 'देवाः ! ये' इह भवथ यज्ञे सर्वे विश्वनरहिताः । अपि च अस्मभ्यम् सर्वतः पृथु
 'सुखम् यच्छत', तथा अस्मदीयाय गवे अश्वाय च ॥ ४ ॥

^३इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये सप्तत्रिंशो वर्गः^३ ॥

[३१]

^१मनुर्वैवस्वत ऋषिः । आद्यानां चतसृणां यज्ञो यजमानश्च देवता, पञ्चम्यादि-
 नवम्यन्तानां दम्पती, शिष्टानां दम्पत्याशिषः । गायत्री
 छन्दः, नवमीचतुर्दश्यौ अनुष्टुभौ, दशमी पादनितृत्,
 अन्त्याश्चतस्रः पङ्क्तयः^१ ।

यो यजाति यजात इत् सुनर्वच्च पचाति च । ब्रह्मेदिन्द्रस्य चाकनत् ॥ १ ॥

यः । यजाति । यजाति । इत् । सुनर्वत् । च । पचाति । च । ब्रह्मा । इत् । इन्द्रस्य । चाकनत् ॥

वेङ्कट० कात्यायनः— 'यो यजाति द्वयूनाऽत्रेज्यास्तवो' यजमानप्रशंसा च येत्यादिपञ्च दम्पत्योः
 'शिष्टास्तदाशिषः'^२ (ऋअ २, ८, ३१) इति । यः सकृत् यजते, स दृष्टफलः पुनःपुनः
 यजत एव, सुनोति च पचति च 'पुरोडाशम् । स्तोत्राणि एव इन्द्रस्य कामयते'^३ ॥ १ ॥

पुरोळाशं यो अस्मै सोमं ररत आशिरम् । पादित् तं शक्रो अंहसः ॥ २ ॥

पुरोळाशम् । यः । अस्मै । सोमम् । ररते । आऽशिरम् । पात् । इत् । तम् । शक्रः । अंहसः ॥

वेङ्कट० पुरोडाशम् यः^४ इन्द्राय सोमम् च प्रयच्छति आशिरसहितम्^५, रक्षति एव तम्
 शक्रः^६ पापात् ॥ २ ॥

तस्य द्युमाँ असद् रथो देवजृत्तः स शूशुवत् । विश्वा वन्वन्नमित्रिया ॥ ३ ॥

तस्य । द्युऽमान् । असत् । रथः । देवजृत्तः । सः । शूशुवत् । विश्वा । वन्वन् । अमित्रिया ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तस्य दीप्तिमान् भवति रथः देवप्रेरितः । सः वर्धते विश्वानि हिंसन् अमित्रकृतानि ॥ ३ ॥

अस्य प्रजावती गृहेऽसंश्रन्ती दिवेदिवे । इळा धेनुमती दुहे ॥ ४ ॥

अस्य । प्रजावती । गृहे । असंश्रन्ती । दिवेऽदिवे । इळा । धेनुऽमती । दुहे ॥ ४ ॥

१-१. ये देवाः मूको. २-२. 'खमय' मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४. धूना तेज्यास्तपः
 मूको. ५-५. 'ष्टा अन्याः तथाशि' मूको. ६-६. नास्ति वि'. ७. व मूको. ८. 'वाङ्मिरस'
 मूको. ९. रक्ष मूको.

वेङ्कट० अस्य गृहं स्वस्वं भवति । अहरहः धेनुमती इळा दुह्यते । धेनुः पयः धिनोति इति । यद्वा इळा गवां देवता, सा धेनुभिः धेनुमती भवति ॥ ४ ॥

या दंपती समनसा सुनुत आ च धावतः । देवासो नित्ययाशिरा ॥ ५ ॥

या । दंपती इति दम्पती । समनसा । सुनुतः । आ । च । धावतः ।
देवासः । नित्यया । आशिरा ॥ ५ ॥

वेङ्कट० शौनकः — 'यज्वनोरेव दम्पत्योः पञ्च या दम्पती ऋचः' ॥ (बृदे ६, ७४) ॥

यौ दम्पती सुमनसौ सोमम् सुनुतः, आ च धावतः सोमं शोधयतः हे देवाः ! नित्येन आशिरेण । उत्तरत्र सम्बन्धः ॥ ५ ॥

'इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये अष्टात्रिंशो वर्गः' ॥

प्रति प्राशव्या इतः सम्यञ्चा बर्हिर्शाते । न ता वाजेषु वायतः ॥ ६ ॥

प्रति । प्राशव्यान् । इतः । सम्यञ्चा । बर्हिः । आशाते इति । न । ता । वाजेषु । वायतः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० प्रति गच्छतः^१ प्राश्यान्^२ नवान्नादीन्^३ । सम्यञ्चौ च यज्ञम् व्याप्नुतः । न तौ शुष्यतः अन्नेषु ॥ ६ ॥

न देवानामपि हुतः सुमति न जुगुक्षतः । श्रवो बृहद् विवासतः ॥ ७ ॥

न । देवानाम् । अपि । हुतः । सुमतिम् । न । जुगुक्षतः । श्रवः । बृहत् । विवासतः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० न देवानाम् अपि हुतः^४ । अपिहवः^५ निहवः । तदेवाऽऽह—सुमतिम् न जुगुक्षतः न संवृणुतः । बृहत् अन्नम् देवेभ्यः श्रयच्छतः^६ । देवैः दत्तं प्रकाशयन्तौ 'पुनःपुनः यजतः'^७ ॥ ७ ॥

पुत्रिणा ता कुमारिणा विश्वमायुर्व्यश्नुतः । उभा हिरण्यपेशसा ॥ ८ ॥

पुत्रिणा । ता । कुमारिणा । विश्वम् । आयुः । वि । अश्नुतः । उभा । हिरण्यपेशसा ॥ ८ ॥

वेङ्कट० पुत्रवन्तौ तत्रापि कुमारवन्तौ विश्वम् आयुः प्राप्नुतः, उभौ हिरण्यरूपैः^१ आभरणैः अलङ्कृताविति ॥ ८ ॥

वीतिहोत्रा कृतद्वस्र दशस्यन्तामृताय कम् ।

समूधो रोमशं हतो देवेषु कृणुतो दुवः ॥ ९ ॥

१-१. नास्ति सूको.

२. °छतम् सूको.

३. तु. वैप १, २२४० i; प्राश्यान्म् सूको.

४. नवान्ना° सूको.

५. हुतः सूको.

६. °पिहवि वि^२; अपि हवः अ^१.

७. °च्छतः अ^१.

पुनः पुनः अ^१. ९. °रूपौ सूको.

वीतिऽहोत्रा । कृतद्वम् इति कृततऽवम् । दशस्यन्ता । अमृताय । कम् ।
सम् । ऊर्धः । रोमशम् । हतः । देवेषु । कृणुतः । दुर्वः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० प्रिययज्ञौ कृतधनौ प्रयच्छन्तौ यजमानेभ्यः अन्नम् अमरणाय सुखकरम् । सम् हतः^१
^२रोमशम् ऊर्धः^३ इति मैथुनानुभाषणम् । देवेषु च कुरुतः^४ परिचर्याम् ॥ ९ ॥

आ शर्म पर्वतानां वृणीमहे नदीनाम् । आ विष्णोः सचाभुवः ॥ १० ॥
आ । शर्म । पर्वतानाम् । वृणीमहे । नदीनाम् । आ । विष्णोः । सचाभुवः ॥ १० ॥

वेङ्कट० आ वृणीमहे सुखम् पर्वतानाम् नदीनाम् च तथा विष्णोः च देवैः सह भवतः ॥ १० ॥
^५इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये एकोनचत्वारिंशो वर्गः ॥

एतु पूषा रयिर्भगः स्वस्ति सर्वधातमः । उरुर्ध्वा स्वस्तये ॥ ११ ॥
आ । एतु । पूषा । रयिः । भगः । स्वस्ति । सर्वधातमः । उरुः । अर्ध्वा । स्वस्तये ॥ ११ ॥

वेङ्कट० आ गच्छतु पूषा दाता भगः च स्वस्ति सर्वेषां धारयितृमः । विस्तीर्णः पन्थाः च
अस्माकम् अविनाशाय भवतु ॥ ११ ॥

अरमतिरनर्वणो विश्वो देवस्य मनसा । आदित्यानामनेह इत् ॥ १२ ॥
अरमतिः । अनर्वणः । विश्वः । देवस्य । मनसा । आदित्यानाम् । अनेहः । इत् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० पर्याप्तस्तुतिः अप्रत्युतस्य^६ सर्वः एव जनः देवस्य मनसा भवति । आदित्यानाम् सर्वेषाम्
अपापम्^७ एव दानमिति ॥ १२ ॥

यथा नो मित्रो अर्यमा वरुणः सन्ति गोपाः । सुगा क्रतस्य पन्थाः ॥ १३ ॥
यथा । नः । मित्रः । अर्यमा । वरुणः । सन्ति । गोपाः । सुगाः । क्रतस्य । पन्थाः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० यथा अस्माकम् इमे मित्रादयः भवन्ति गोपाधितारः, तथा सुगमनाः भवन्तु एषां यज्ञस्य
पन्थानः ॥ १३ ॥

अग्निं वः पूर्य गिरा देवमीळे वस्त्रनाम् ।
सपर्यन्तः पुरुप्रियं मित्रं न क्षेत्रसाधसम् ॥ १४ ॥

१. हतौ मूको. २-२. शधूमः मूको. ३. कुरुतं मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५. अग्रयुः
मूको. ६-६. षामे वापा° मूको.

अग्निम् । वः । पुर्व्यम् । गिरा । देवम् । ईळे । वसूनाम् ।
सपर्यन्तः । पुरुऽप्रियम् । मित्रम् । न । क्षेत्रऽसाधसम् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० अग्निम् युष्माकं मुख्यम् गिरा देवम् स्तौमि धनार्थम् । परिचरन्तः बहुप्रियम् मित्रम्
इव क्षेत्रस्य साधकम् मनुष्याः ॥ १४ ॥

मक्षू देववतो रथः शूरो वा पृत्सु कासु चित् ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥ १५ ॥

मक्षु । देवऽवतः । रथः । शूरः । वा । पृत्ऽसु । कासु । चित् ।

देवानाम् । यः । इत् । मनः । यजमानः । इयक्षति । अभि । इत् । अयज्वनः । भुवत् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० शीघ्रं प्रविशति देववतः^१ रथः^२, यथा शूरः कश्चन कासु चित् पृत्तनासु प्रविशति ।
देवानाम् यः मनः यजमानः यष्टुम् इच्छति, सः अभि भवति एव अयज्वनः^३ ॥ १५ ॥

न यजमान रिष्यसि न सुन्वान न देवयो ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥ १६ ॥

न । यजमान । रिष्यसि । न । सुन्वान । न । देवयो इति देवऽयो ।

देवानाम् । यः । इत् । मनः । यजमानः । इयक्षति । अभि । इत् । अयज्वनः । भुवत् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० न त्वम् यजमान! रिष्यसि, न च सुन्वान, न अपि हे देवकाम! । देवानाम् इति
गतम् ॥ १६ ॥

नकिष्टं कर्मणा नशन्न प्र योषन्न योषति ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥ १७ ॥

नकिः । तम् । कर्मणा । नशत् । न । प्र । योषत् । न । योषति ।

देवानाम् । यः । इत् । मनः । यजमानः । इयक्षति । अभि । इत् । अयज्वनः । भुवत् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० न कश्चित् तम् कर्मणा व्याप्नोति, न प्रकर्षेण स्वस्मात् स्थानात् "पृथक् करोति", न
अपि किञ्चित् पृथक् करोति इति ॥ १७ ॥

असदत्र सुवीर्यमुत त्यदाश्वर्यम् ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥ १८ ॥

असत् । अत्र । सुवीर्यम् । उत । त्यत् । आशुऽअश्वर्यम् ।

देवानाम् । यः । इत् । मनः । यजमानः । इयक्षति । अभि । इत् । अयज्वनः । भुवत् ॥ १८ ॥

वेङ्कट० असत् भवति अत्र सुवीर्यम् । अपि च तत् शीघ्राश्वसंघयुक्तम्^१ । देवानाम् इति
समानमिति ॥ १८ ॥

^१इति षष्ठाष्टके द्वितीयाध्याये चत्वारिंशो वर्गः^२ ॥

षष्ठे द्वितीयमध्यायं व्याचकारेति माधवः ।

पौत्रः श्रीमाधवार्यस्य वर्ज्यञ्छब्दविस्तरम् ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने षष्ठाष्टके द्वितीयोऽध्यायः ॥

— * —

इति ऋग्वेदे सभाष्ये षष्ठाष्टके द्वितीयोऽध्यायः ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः ।

वेङ्कट०

‘प्र ^१कृतानृत्यजीषिणो(णः^२ अ)थ व्याचिख्यासति^३ माधवः ।

प्रदर्शयन् बृहत्यादेर्लक्षणानि पृथक्पृथक् ॥ १ ॥

^२पदैः समेता^३ बृहती चतुर्भि-स्त्रयोऽष्टका द्वादशकस्तृतीयः^४ ।सा स्याद् ‘अभि त्वे(त्वा^५) इ)ति रथन्तराद्यासोक्ता निदानेऽपि च स्कन्धोग्रीवी^६ ॥ २ ॥यस्या भवेद् द्वादशकः^७ पुरस्तात्^८सोक्ता पुरस्ताद्^९ बृहतीति विप्रैः ।^{१०}‘महो यस्यपतिः शर्वसो असाम्या^{११}

तस्मिन् द्वितीये बहुधा प्रवादः ॥ ३ ॥

पिङ्गलस्य मते सा स्यान्महर्षेर्न्यङ्कुसारिणी^{१२} ।स्कन्धोग्रीवी क्रौष्टुकेस्तु^{१३} यास्कस्योरोबृहत्यपि ॥ ४ ॥सा ‘मत्स्यपायि ते महः^{१४} अन्त्यो द्वादशको यदि ।उपरिष्ठाद्बृहत्येषा ‘न तमहः^{१५} च तादृशी ॥ ५ ॥

यद्यष्टाक्षरयोर्मध्ये पादौ स्यातां दशाक्षरौ ।

सा स्याद्विष्टारबृहती ‘युवं ह्यास्तं महो^{१६} इति ॥ ६ ॥

त्रयो द्वादशका यस्याः तामूर्ध्वबृहतीं विदुः ।

^{१७}‘अजीजनो अमृत^{१८} सा ^{१९}‘प्रलं^{२०} पीयू^{२१} इत्यपि ॥ ७ ॥

यदि त्वष्टाक्षरो मध्ये त्रयोदशकयोर्भवेत् ।

सा पिपीलिकमध्या स्यात् ‘अभि वो वीरमन्धसः^{२२} ॥ ८ ॥^{२३}‘सर्नितुः सुसर्नितुर्ग्र^{२४} नवाष्टैकादशाष्टकाः ।

बृहत्येषा तु विषमपदेति कवयो विदुः ॥ ९ ॥

१-१. °णो व्या° वेङ्कट. २. पदैः सतः वि^२ अ^१. ३. °तीये वि^३ अ^१. ४. ऋ ८, ३, ७.
 ५. °ग्रीवा वि^३. ६. °कम् वि^३ अ^१. ७-७. त्रुटितम् वि^३ अ^१. ८. ऋ १०, २२, ३. ९. °ङ्कुसकरी अ^१;
 °ङ्कुसकरि° वि^३. १०. कौष्टुकेस्तु मूको. ११. ऋ १, १७५. १२. १०, १२६, १. १३. ऋ १,
 १२०, ७. १४. ऋ ९, ११०, ४. १५. कौ २, ८४४. १६. ऋ ८, ४६, १४. १७. ऋ ८, ४६, २०.

‘तं त्वा वयं पितो’^१ सैषा चतुर्भिर्नवैर्युता ।
बृहत्येवेति कथिता बृहत्यो नव बहुचैः ॥ १० ॥

भवन्ति पाङ्क्तानि पदानि पञ्च
तामाहुर् ‘इन्द्रो मदाय वावृधे’^२ ।
पादैश्चतुर्भिर्दशकैर्विराट् स्यात्
‘ऋतस्य’ पृथि वेधा अपायि^३ ॥ ११ ॥

आद्यं पदं द्वादशकं तृतीयम्
अथाष्टकौ द्वौ भवतश्च पादौ ।
सतोबृहत्याख्यमिदं बदन्ति
‘न त्वावाँ अन्यो दिव्यो न पार्थिवः’^४ ॥ १२ ॥

विपर्यये सा विपरीतनाम्नी
तत्राष्टकावाद्यतृतीयपादौ ।

तामाहुर् ‘य ऋष्वः श्रावयत्सखा’^५
प्रस्तारपङ्क्तेरथ पादकलसिः ॥ १३ ॥

आद्यो पादौ जागतावष्टकौ च
‘उच्छ्वस्व पृथिवि मा नि बाधथाः’^६ ।

आस्तारपङ्क्तिर्विपरीतपादा^७

‘आग्निं न’^८ सूक्तं कथयन्ति सर्वम् ॥ १४ ॥

आद्यान्त्यौ^९ चेजागतौ सम्प्रदिष्टा^{१०}
संस्तारपङ्क्तिः कविभिः पुराणैः ।

निदर्शनम् ‘पितृभृतो न तन्तु-
मित्’^{११} तु प्रदिष्टमिह शौनकेन ॥ १५ ॥

आम्नायते च द्विपदासु सेयम्
अधीयते च^{१२} द्विपदैव विप्रैः^{१३} ।

संस्तारपङ्क्तिश्च भवेत् समस्ता
विष्टारपङ्क्तेरथ पादकलसिः ॥ १६ ॥

१. ऋ १, १८७, ११. २. ऋ १, ८१, १. ३. ऋ ६, ४४, ८. ४. ऋ ७, ३२, २३. ५. ऋ ८, ४६, १२. ६. ऋ १०, १८, ११. ७. आस्थानप० सूको. ८. ऋ १०, २१, १. ९. आद्यान्तौ वेङ्गभ. १०. ‘दिष्टौ वि’. ११. ऋ १०, १७२, ३. १२-१३. द्विपदास्समस्ताः वि^२ अ^१.

अनुष्टुभोद्गादशकौ^१ च मध्ये
 सा चेयम् 'अग्ने तव श्रवो वयः'^२ ।
 विष्टारपङ्क्तिश्च^३ निदानकारो
 विष्टरुधावेतौ पङ्क्तिपादाविति ॥ १७ ॥

[३२]

^४मेधातिथिः काण्व ऋषिः । इन्द्रो देवता । गायत्री छन्दः^५ ।

प्र कृतान्यृजीषिणः कण्वा इन्द्रस्य गार्थया । मदे सोमस्य वोचत ॥ १ ॥

प्र । कृतानि । ऋजीषिणः । कण्वाः । इन्द्रस्य । गार्थया । मदे । सोमस्य । वोचत ॥ १ ॥

वेङ्कट० मेधातिथिः । ^६प्र ब्रूत कृतानि^७ कर्माणि ऋजीषवतः हे कण्वाः । इन्द्रस्य वाचा सोमस्य मदे सञ्जाते ॥ १ ॥

यः सृविन्दमनर्शनिं पिप्रुं दासमहीशुवम् । वधीदुग्रो रिणन्नपः ॥ २ ॥

यः । सृविन्दम् । अनर्शनिम् । पिप्रुम् । दासम् । अहीशुवम् । वधीत् । उग्रः । रिणन् । अपः ॥

वेङ्कट० यः एतान् अवधीत् उदकानि प्रेरयन् उद्गूणः ॥ २ ॥

न्यर्बुदस्य विष्टपै वष्माणै बृहतस्तिर । कृषे तदिन्द्र पौंस्यम् ॥ ३ ॥

नि । अर्बुदस्य । विष्टपम् । वष्माणम् । बृहतः । तिर । कृषे । तत् । इन्द्र । पौंस्यम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० ^८नि तिर^९ विध्य मेघस्य स्थानम् उदकस्य वारकम् महतः । कुरु इन्द्र । तत् बलम् ॥ ३ ॥

प्रति श्रुताय वो धृषत् तूर्णांशं न गिरेरधि । हुवे सुशिप्रमृतये ॥ ४ ॥

प्रति । श्रुताय । वः । धृषत् । तूर्णांशम् । न । गिरेः । अधि । हुवे । सुशिप्रम् । उतये ॥ ४ ॥

वेङ्कट० प्रति हुवे धृषन्तं शत्रून् युष्माकं स्तुतीनां श्रवणाय, यथा घर्माभितसः^{१०} उदकम् (तु. या ५, १६) मेघात् प्रतिह्वयति, सुहनुम् रक्षणाय ॥ ४ ॥

स गोरश्वस्य वि व्रजं मन्दानः सोम्येभ्यः । पुरं न शूर दर्षसि ॥ ५ ॥

सः । गोः । अश्वस्य । वि । व्रजम् । मन्दानः । सोम्येभ्यः । पुरम् । न । शूर । दर्षसि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सः त्वम् गोः अश्वस्य च व्रजम् मोदमानः^{११} सोमार्हेभ्यः पुरम् इव शत्रूणाम् शूर ! विवृतद्वारं करोषि ॥ ५ ॥

^{१२}इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये प्रथमो वर्गः^{१३} ॥

१. अनुष्टुभौ वि^२ अ^३.

२. ऋ १०, १४०, १; वयम् वेंकट.

३-३. ^{१४}पङ्क्तौ च अ^१ वि.

४-४. नास्ति मूको.

५-५. प्रकृतानि वि^१; प्रब्रूतानि अ^१.

६-६. नवतिरपि वि^१; नतिरपि अ^१.

७. कर्माभि^१ मूको. ८. मदमानः मूको.

यदि मे ररणः सुत उक्थे वा दधसे चनः । आरादुप स्वधा गहि ॥ ६ ॥
 यदि । मे । ररणः । सुते । उक्थे । वा । दधसे । चनः । आरात् । उप । स्वधा । आ । गहि ॥
 वेङ्कट० यदि मे रमसे सोमे उक्थे वा, प्रयच्छसि अन्नम् । दूराद् उप आ गच्छ बलेन ॥ ६ ॥

वयं घा ते अपि षमसि स्तोतारं इन्द्र गिर्वणः । त्वं नो जिन्व सोमपाः ॥ ७ ॥
 वयम् । घ । ते । अपि । स्मसि । स्तोतारः । इन्द्र । गिर्वणः । त्वम् । नः । जिन्व । सोमपाः ॥
 वेङ्कट० वयम् खलु 'ते अपि भवामः' स्तोतारः इन्द्र ! गीर्भिर्वननीय ! । त्वम् अस्मान् प्रीणयसि
 हे सोमस्य पातः ! ॥ ७ ॥

उत नः पितुमा भर संरराणो अविक्षितम् । मधवन् भूरि ते वसु ॥ ८ ॥
 उत । नः । पितुम् । आ । भर । समरराणः । अविक्षितम् । मधवन् । भूरि । ते । वसु ॥ ८ ॥
 वेङ्कट० अपि च अस्मभ्यम् अन्नम् आ हर संरममाणः अविक्षीणम् मधवन् !, भूरि हि ते धनम् ॥ ८ ॥

उत नो गोमंतस्कृधि हिरण्यवतो अश्विनः । इळाभिः सं रभेमहि ॥ ९ ॥
 उत । नः । गोमंतः । कृधि । हिरण्यवतः । अश्विनः । इळाभिः । सम् । रभेमहि ॥ ९ ॥
 वेङ्कट० अपि च अस्मान् पशुमतः कुरु हिरण्यवतः अश्ववतश्च । अन्नैः च^१ सम् रभामहे^२ ॥ ९ ॥

बृबदुक्थं हवामहे सृप्रकरस्त्रमूतये । साधु कृण्वन्तमवसे ॥ १० ॥
 बृबत्सुक्थम् । हवामहे । सृप्रकरस्त्रम् । कृतये । साधु । कृण्वन्तम् । अवसे ॥ १० ॥
 वेङ्कट० महत् बृबत् इति यास्कः । 'बृबदुक्थो महदुक्थः । वक्तव्यमस्मा उक्थम् इति बृबदुक्थो
 वा' (या ६, ४) । हवामहे प्रसृतबाहुम् रक्षणाय साधु कृण्वन्तम्^३ रक्षणाय ॥ १० ॥

“इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये द्वितीयो वर्गः” ॥

यः संस्थे चिच्छतक्रतुरादीं कृणोति वृत्रहा । जरितृभ्यः पुरुवसुः ॥ ११ ॥
 यः । सम्स्थे । चित् । शतक्रतुः । आत् । ईम् । कृणोति । वृत्रहा । जरितृभ्यः । पुरुवसुः ॥ ११ ॥
 वेङ्कट० यः सङ्ग्रामे बहुकर्मा भवति, अपि च तत् युद्धं करोति वृत्रहा बहुधनः
 स्तोतृभ्यः ॥ ११ ॥

स नः शक्रश्चिदा शकुद् दानवां अन्तराभरः । इन्द्रो विश्वाभिरूतिभिः ॥ १२ ॥

१-१. तेविभवा मूको. २. चाश्वैः वि^२. ३. *रब्धाहमे वि^२ अ'. ४. कृणुतं वि^२; कृण्वतं अ'.
 ५-५. नास्ति मूको.

सः । नः । शक्रः । चित् । आ । शक्त । दानवान् । अन्तरऽआभरः । इन्द्रः । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० सः शक्तः अस्मान् अपि शक्तान् करोति दानवान् अन्तराहरः श्वभ्राणि^१ आपूरयन्^२,
छिद्रापिघायी^३ इन्द्रः विश्वैः पालनैः ॥ १२ ॥

यो रायोऽवनिर्महान्सुपारः सुन्वतः सखा । तमिन्द्रमभि गायत ॥ १३ ॥

यः । रायः । अवनिः । महान् । सुपारः । सुन्वतः । सखा । तम् । इन्द्रम् । अभि । गायत ॥ १३ ॥

वेङ्कट० यः धनस्य रक्षकः महान् शोभनपरणः^४ सुन्वतः सखा, तम् इन्द्रम् अभि गायत ॥ १३ ॥

आयन्तारं महि स्थिरं पृतनासु श्रवोजितम् । भूरेरीशानमोजसा ॥ १४ ॥

आऽयन्तारम् । महि । स्थिरम् । पृतनासु । श्रवःऽजितम् । भूरेः । ईशानम् । ओजसा ॥ १४ ॥

वेङ्कट० आभिमुख्येन यच्छन्तम् महान्तम् स्थिरम् सङ्ग्रामेषु^५ श्रवसो जेतारम् भूरेः
ईशानम् बलेन अभिगायतेति ॥ १४ ॥

नर्किरस्य शचीनां नियन्ता सूनृतानाम् । नर्किर्वक्ता न दादिति ॥ १५ ॥

नर्किः । अस्य । शचीनाम् । निऽयन्ता । सूनृतानाम् । नर्किः । वक्ता । न । दात् । इति ॥ १५ ॥

वेङ्कट० न कश्चित् अस्य कर्मणाम्^६ नियन्ता शोभनानाम् । न कश्चित् वक्ता न अयं प्रयच्छति
इति ॥ १५ ॥

“इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये तृतीयो वर्गः” ॥

न नूनं ब्रह्मणामृणं प्राशूनामस्ति सुन्वताम् । न सोमो अप्रता पपे ॥ १६ ॥

न । नूनम् । ब्रह्मणाम् । ऋणम् । प्राशूनाम् । अस्ति । सुन्वताम् । न । सोमः । अप्रता । पपे ॥ १६ ॥

वेङ्कट० न खलु ब्राह्मणानाम् सुन्वताम् ऋणम्^७ भवति, ‘ये सोमं प्राश्नन्ति’ । न सोमः अव्रतेन
पीयते । अविस्तीर्णधनः अव्रतः अप्रयतो^८ वा इति ॥ १६ ॥

पन्य इदुपं गायत पन्य उक्थानि शंसत । ब्रह्मा कृणोत पन्य इत् ॥ १७ ॥

पन्ये । इत् । उप । गायत । पन्ये । उक्थानि । शंसत । ब्रह्मा । कृणोत । पन्ये । इत् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० स्तुत्ये एव इन्द्रे^९ उप गायत । पन्ये उक्थानि च शंसत । अन्यानि च ब्रह्माणि
कृणुत^{१०} पन्ये एव^{११} ॥ १७ ॥

१. विभ्राणा मूको. २. °रत्नं वि^२; °रयन्तं अ^१. ३. छिद्राविघायी मूको. ४. °नवरण मूको.
५. °मेषु जयते मूको. ६. कर्म वि^३; कर्मा अ^१. ७-७. नास्ति मूको. ८. कर्तं मूको. ९-९. चे
सोममाप्राश्नानि वि^३. १०. वैप १,३०८ p द.; °प्रयानो वि^३. ११. इन्द्रम् मूको. १२. कंनुत मूको.

प॒न्य आ द॑र्दि॒रच्छ॒ता सह॑स्रा वा॒ज्यवृ॑तः । इन्द्रो॒ यो यज्व॑नो वृ॒धः ॥ १८ ॥

प॒न्यः । आ । द॑र्दि॒रत् । श॒ता । सह॑स्रा । वा॒जी । अ॒वृ॒तः । इन्द्रः । यः । यज्व॑नः । वृ॒धः ॥ १८ ॥

वेङ्कट० स्तुत्यः^१ इन्द्रः आभिमुख्येन दारयति वीराणां शतानि सहस्राणि च बलवान् अवृतः शत्रुभिः,
इन्द्रः यः यज्वनः वर्धयिता ॥ १८ ॥

वि धू च॑र स्व॒धा अनु॑ कृ॒ष्टीनाम॑न्वाहु॒वः । इन्द्र॑ पिब॑ सु॒ताना॑म् ॥ १९ ॥

वि । सु । च॒र । स्व॒धाः । अनु॑ । कृ॒ष्टीना॑म् । अनु॑ । आ॒हु॒वः । इन्द्रः । पिब॑ । सु॒ताना॑म् ॥ १९ ॥

वेङ्कट० सुष्ठु वि चर हवींषि अनु^२ मनुष्याणाम् आह्वातव्यः । अनु द्वितीयः पूरणः । 'इन्द्र! पिब'
सुतान् ॥ १९ ॥

पिब॑ स्व॒धैन॑वानामु॒त यस्तु॑ष्ट्ये स॒चा । उ॒ताय॑मिन्द्र॒ यस्त॑व ॥ २० ॥

पिब॑ । स्व॒धैन॑वानाम् । उ॒त । यः । तु॒ष्ट्ये । स॒चा । उ॒त । अ॒यम् । इन्द्र॑ । यः । त॑व ॥ २० ॥

वेङ्कट० पिब सोमान्^३ स्वभूतपयसः । धेनोः इदं धैनवम् । अपि च यः सोमः उदके संस्पृष्टः,
अपि च अयम् सोमः त्वया पातव्यः इन्द्र!, यः त्वदीयः ॥ २० ॥

^४इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये चतुर्थो वर्गः^५ ॥

अती॑हि म॒न्युषा॑विणं सु॒षुवांस॑मु॒पार॑णे । इ॒मं रा॒तं सु॒तं पि॑व ॥ २१ ॥

अति॑ । इ॒हि । म॒न्यु॒ऽसा॒वि॒नम् । सु॒षुवांस॑म् । उ॒प॒ऽअ॒र॒णे । इ॒मम् । रा॒तम् । सु॒तम् । पि॑व ॥ २१ ॥

वेङ्कट० अति गच्छ म॒न्युना सु॒न्वन्तम्^६, तथा उ॒पा॒र॒णे सु॒षुवांस॑म्^७ । यत्र न रमन्ते ब्राह्मणा
उपेत्य स उ॒पा॒रणो देश॑ इति । इ॒मम् दत्त॑म् अ॒स्मदी॒यं सोम॑म् पिब ॥ २१ ॥

इ॒हि ति॒स्रः प॒राव॑त इ॒हि प॒ञ्च ज॒नाँ अति॑ । धे॒ना इन्द्रा॑व॒चाक॑शत् ॥ २२ ॥

इ॒हि । ति॒स्रः । प॒रा॒ऽव॑तः । इ॒हि । प॒ञ्च । ज॒ना॑न् । अति॑ । धे॒नाः । इन्द्र॑ । अ॒व॒ऽचा॒क॑शत् ॥ २२ ॥

वेङ्कट० इ॒हि ति॒स्रः प॒राव॑तः अतीत्य^८ । अग्रतः पृष्ठतः पार्श्वतः च आगमनम् आशास्ते । इ॒हि प॒ञ्च
ज॒ना॑न् अति॑ स्तुतीः^९ इन्द्र! अवपश्यन् ॥ २२ ॥

सूर्यो॑ र॒श्मि॒ यथा॑ सृ॒जा त्वा॑ यच्छन्तु मे गि॒रः । नि॒म्नमा॑पो न स॒र्ध्वक् ॥ २३ ॥

सूर्यः । र॒श्मि॒म् । यथा॑ । सृ॒ज् । आ । त्वा॑ । य॒च्छन्तु॑ । मे । गि॒रः । नि॒म्नम् । आ॒पः । न । स॒र्ध्वक् ॥ २३ ॥

१. स्तुत मूको. २. नास्ति मूको. ३-३. इन्द्रस्य मूको. ४. सोमान् मूको. ५-५. नास्ति मूको.
६. सुवन् मूको. ७. सुष्ठुवांस मूको. ८. अतिगृह्य वि. ९. स्तुतिः मूको.

वेङ्कट० सूर्यः रश्मीन् यथा विसृजति, तथा धनं वि सृज । यद्वाऽश्वप्रग्रहान् । आ 'यच्छन्तु त्वां' मदीयाः स्तुतयः । निम्नम् आपः यथा सह परिगृह्णन्ति, तद्वत् त्वां^२ प्रति गच्छन्ति स्तुतय इति ॥२३॥

अध्वर्य॒वा तु हि षि॒ञ्च सोमं॑ वी॒राय॑ शि॒प्रिणे॑ । भ॒रं सु॒तस्य॑ पी॒तये॑ ॥ २४ ॥

अध्व॒र्यो इति॑ । आ । तु । हि । षि॒ञ्च । सोम॑म् । वी॒राय॑ । शि॒प्रिणे॑ । भ॒रं । सु॒तस्य॑ । पी॒तये॑ ॥ २४ ॥

वेङ्कट० अध्वर्यो ! क्षिप्रम् आ सिञ्च सोमम् वीराय हनुमते^३ । हर सुतं पानाय ॥ २४ ॥

य उ॒द्रः फ॒लिगं॑ भि॒नक्त्य॑^४ सि॒न्धू॒रवासृ॑जत् । यो गो॒षु प॒क्कं धा॑रयत् ॥ २५ ॥

यः । उ॒द्रः । फ॒लि॒गम् । भि॒न॒क्त॒ । न्य॒क् । सि॒न्धू॒न् । अ॒वऽअ॒सृ॒जत् । यः । गो॒षु । प॒क्कम् । धा॑रयत् ॥ २५ ॥

वेङ्कट० यः उदकार्थं^५ मेघम् अभिनत्^६ । सिन्धून् च अन्तरिक्षात् न्यक् अवासृजत् । यः गोषु आमासु^७ पक्कम् पयः अधारयत् ॥ २५ ॥

“इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये पञ्चमो वर्गः” ॥

अ॒हन् वृ॒त्रमृ॒चीष॑म औ॒र्णवा॑भम॒हीशु॑वम् । हि॒मेना॑वि॒ध्यद॑र्बु॒दम् ॥ २६ ॥

अ॒हन् । वृ॒त्रम् । ऋ॒ची॒षमः । औ॒र्ण॒वा॒भम् । अ॒ही॒शु॒वम् । हि॒मेन॑ । अ॒वि॒ध्य॒त् । अ॒र्बु॒दम् ॥ २६ ॥

वेङ्कट० अहन् 'वृत्रम् ऋचा समः और्णवाभम् अहीशुवम्' । तथा हिमेन अविध्यत् अर्बुदम् च ॥ २६ ॥

प्र व॑ उ॒ग्राय॑ नि॒ष्टुरे॑ऽषा॒ळहा॑य प्रस॒क्षिणे॑ । दे॒वत्तं॑ ब्र॒ह्म गा॑यत ॥ २७ ॥

प्र । वः । उ॒ग्राय॑ । निः॒ऽतुरे॑ । अ॒षा॒ळहा॑य । प्र॒स॒क्षिणे॑ । दे॒वत्त॑म् । ब्र॒ह्म । गा॑यत ॥ २७ ॥

वेङ्कट० प्र गायत यूयम् उद्गूर्णाय निस्तरते^८ शत्रून् अषाळहाय प्रसहनशीलाय देवदत्तं देवप्रसाद-लब्धम् ब्रह्म स्तोत्रम् ॥ २७ ॥

यो वि॒श्वान्य॑भि व्र॒ता सोम॑स्य मदे॒ अन्ध॑सः । इन्द्रो॑ दे॒वेषु॑ चे॒तति॑ ॥ २८ ॥

यः । वि॒श्वानि॑ । अ॒भि । व्र॒ता । सोम॑स्य । मदे॒ । अन्ध॑सः । इन्द्रः॑ । दे॒वेषु॑ । चे॒तति॑ ॥ २८ ॥

वेङ्कट० यः विश्वानि कर्माणि सोमस्य अद्यमानस्य मदे इन्द्रः देवेषु अभि ज्ञापयति, तस्मै इन्द्राय इति ॥ २८ ॥

इ॒ह त्या॑ स॒ध॒माद्या॑ ह॒री हि॑र॒ण्यके॑श्या । वो॒ळ॒हाम॑भि प्र॒यो ह॑तम् ॥ २९ ॥

इ॒ह । त्या॑ । स॒ध॒मा॒द्या । ह॒री इति॑ । हि॒र॒ण्य॒के॒श्या । वो॒ळ॒हाम॑ । अ॒भि । प्र॒यः । ह॑तम् ॥ २९ ॥

१-१. आयच्छन्तस्त्वं वि^१. २. ताम् सूको. ३. वानुमते सूको. ४. उदरार्थं सूको. ५. भिनत् सूको. ६. आमसु सूको. ७-७. नास्ति सूको. ८. 'त्रमचीषं और्णवाभमहीशुपं वि^१; 'त्रमृचास्तमौर्गवाभमहीशुपं अ^१. ९. निरस्तरते सूको.

वेङ्कट० इह तौ सहमाद्यन्तौ अश्वौ हिरण्यकेशौ' वहताम्' इन्द्रं निहितं सोममन्नं प्रति ॥२९॥

अर्वाञ्च त्वा पुरुषदुत प्रियमैधस्तुता हरी । सोमपेयाय वक्षतः ॥ ३० ॥

अर्वाञ्चम् । त्वा । पुरुषस्तुत । प्रियमैधस्तुता । हरी इति । सोमपेयाय । वक्षतः ॥ ३० ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धेति ॥ ३० ॥

^१इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये षष्ठो वर्गः^१ ॥

[३३]

^१मेध्यातिथिः काण्व ऋषिः । इन्द्रो देवता । बृहती छन्दः,
षोडश्यादितिस्त्रो गायत्र्यः, अन्त्याऽनुष्टुप्^१ ।

वयं घ त्वा सुतावन्त आपो न वृक्तबर्हिषः ।

पवित्रस्य प्रस्रवणेषु वृत्रहन् परि स्तोतार आसते ॥ १ ॥

वयम् । घ । त्वा । सुतऽवन्तः । आपः । न । वृक्तबर्हिषः ।

पवित्रस्य । प्रऽस्रवणेषु । वृत्रऽहन् । परि । स्तोतारः । आसते ॥ १ ॥

वेङ्कट० मेध्यातिथिः । वयम् खलु त्वाम् सुतवन्तः उदकानि इव प्रवणम् अभिगच्छामः स्त्रीर्ण-
बर्हिषः । स्तोतारः^१ च वृत्रहन्! त्वाम् परि उप आसते पवित्रस्य सोमानाम् प्रस्रवणेषु ॥ १ ॥

स्वरन्ति त्वा सुते नरो वसो निरेक उक्थिनः ।

कदा सुतं तृषाण ओक् आ गम इन्द्र स्वब्दीव वंसगः ॥ २ ॥

स्वरन्ति । त्वा । सुते । नरः । वसो इति । निरेके । उक्थिनः ।

कदा । सुतम् । तृषाणः । ओक् । आ । गमः । इन्द्र । स्वब्दीऽइव । वंसगः ॥ २ ॥

वेङ्कट० शब्दायन्ते त्वाम् अभिषुते सोमे नरः हे वासयितः! निर्गमने उक्थिनः । कदा सुतम् सोमं
प्रति तृष्यन्^१ ओक् आ गमः इन्द्र! स्वभूतशब्द इव ऋषभः शब्दं कुर्वन्निति ॥ २ ॥

कर्णैभिर्धृष्णवा धृषद् वाजं दर्षि सहास्रिणम् ।

पिशङ्गरूपं मघवन् विचर्षणे मक्षू गोमन्तमीमहे ॥ ३ ॥

कर्णैभिः । धृष्णो इति । आ । धृषत् । वाजम् । दर्षि । सहास्रिणम् ।

पिशङ्गरूपम् । मघवन् । विऽचर्षणे । मक्षू । गोऽमन्तम् । ईमहे ॥ ३ ॥

१. 'यकोशौ मूको. २. वहतौ मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४. आतारः मूको. ५. हृष्यन्

वेङ्कट० कण्वानुद्दिश्य हे धृष्णो! वाजम्^२ सहस्रसङ्ख्यम् आ दर्षि । छष्टम् पिशङ्गरूपम् हे मघवन् ! विद्रष्टः!^१ शीघ्रम् गोमन्तम् च वाजं याचामहे ॥ ३ ॥

पाहि गायान्धसो मद इन्द्राय मेध्यातिथे ।

यः संमिंश्लो हर्योर्यः सुते सचा वज्री रथो हिरण्ययः ॥ ४ ॥

पाहि । गाय । अन्धसः । मद । इन्द्राय । मेध्यऽअतिथे ।

यः । सम्मिंश्लः । हर्योः । यः । सुते । सचा । वज्री । रथः । हिरण्ययः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० पिव सोमम् गाय च पीतस्य सोमस्य मदे इन्द्राय हे मेध्यातिथे । यः इन्द्रः हर्योः स्वरथे सम्मिश्रयिता, यः च सुते सहायः, स इन्द्रः वज्री, तस्य रथः च हिरण्ययः ॥ ४ ॥

यः सुषव्यः सुदक्षिण इनो यः सुक्रतुर्गुणे ।

य आकरः सहस्रा यः शतामघ इन्द्रो यः पूर्भिदारितः ॥ ५ ॥

यः । सुऽसव्यः । सुऽदक्षिणः । इनः । यः । सुऽक्रतुः । गुणे ।

यः । आऽकरः । सहस्रा । यः । शतामघः । इन्द्रः । यः । पूऽभित् । आरितः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यः शोभनसव्यहस्तः, यः च सुदक्षिणः ईश्वरः, यः सुप्रज्ञः स्तूयते, यः आभिमुख्येन कर्ता बहूनाम्, यः च बहुधनः इन्द्रः, यः पुरां भेत्ता आरितः । 'प्रत्यूतः स्तोमान्' इति यास्कः (५, १५) ॥ ५ ॥

इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये सप्तमो वर्गः

यो धृषितो योऽवृतो यो अस्ति श्मश्रुषु श्रितः ।

विभूतद्युम्नश्च्यवनः पुरुष्टुतः क्रत्वा गौरिव शाकिनः ॥ ६ ॥

यः । धृषितः । यः । अवृतः । यः । अस्ति । श्मश्रुषु । श्रितः ।

विभूतऽद्युम्नः । च्यवनः । पुरुऽस्तुतः । क्रत्वा । गौऽव । शाकिनः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यः धर्षयिता यः च अपरिवृतः शत्रुभिः यः च भवति श्मश्रुषु श्रितः । श्मश्रूणि युद्धानि *आहुः, शवाः एनं* श्रयन्ति इति । प्रभूतधनः च्यावयिता बहुस्तुतः कर्मणा धेनुः इव यजमानस्य स भवति ॥ ६ ॥

क ई वेद सुते सचा पिबन्तं कद् वयो दधे ।

अयं यः पुरो विभिनच्योर्जसा मन्दानः शिष्यन्धसः ॥ ७ ॥

कः । ईम् । वेद । सुते । सचा । पिबन्तम् । कद् । वयः । दधे ।

अयम् । यः । पुरः । विभिनचि । ओर्जसा । मन्दानः । शिषी । अन्धसः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० कः ईम् एनं वेत्ति सुते सोमे भवद्भिः पिबन्तम्^१ सोमम् । किं वा अन्नं धारयति । यः
अयम् पुराणि^२ हिनस्ति बलेन, सोमेन मोदमानः हनुमान् ॥ ७ ॥

दाना मृगो न वारणः पुरुत्रा चरथं दधे ।

नकिंष्ट्वा नि यमदा सुते गमो महाँश्चरस्योर्जसा ॥ ८ ॥

दाना । मृगः । न । वारणः । पुरुत्रा । चरथम् । दधे ।

नकिः । त्वा । नि । यमत् । आ । सुते । गमः । महान् । चरसि । ओर्जसा ॥ ८ ॥

वेङ्कट० मृगः^१ शत्रूणामन्वेषकः मदजलानि इव वारणः बहुषु यज्ञेषु चरणशीलं मदम् इन्द्रः
धारयति । तं त्वां न कश्चित् नि यच्छति^५ । अद्य आ गच्छ सुते सोमे । महान् हि त्वम्
चरसि बलेन ॥ ८ ॥

य उग्रः सन्ननिष्टृतः स्थिरो रणाय संस्कृतः ।

यदि स्तोतुर्मघवा शृणवद्वं नेन्द्रो योषत्या गमत् ॥ ९ ॥

यः । उग्रः । सन् । अनिःस्तृतः । स्थिरः । रणाय । संस्कृतः ।

यदि । स्तोतुः । मघवा । शृणवत् । हवम् । न । इन्द्रः । योषति । आ । गमत् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० यः उद्गूर्णः सन् शत्रुभिः न निष्टृतः^५ अनिस्तीर्णः स्थिरः^१ युद्धाय सम्यक् अस्त्रैः अलङ्कृतः
सोमैः वा संस्कृतः, सः यदि स्तोतुः^२ मघवा शृणोति ह्वानम्, 'इन्द्रः नो अन्यत्र' गच्छति, अपि तु
तत्रैव आ गच्छति ॥ ९ ॥

सत्यमिथा वृषेदसि वृषजूतिर्नोऽवृतः ।

वृषा ह्युग्र शृण्वेषे परावति वृषो अर्वावति श्रुतः ॥ १० ॥

सत्यम् । इथा । वृषा । इत् । असि । वृषजूतिः । नः । अवृतः ।

वृषा । हि । उग्र । शृण्वेषे । परावति । वृषो इति । अर्वावति । श्रुतः ॥ १० ॥

१. पिबतम् मूको. २. पुराणि मूको. ३. मृग मूको. ४. युच्छति मूको. ५. निष्ठितः वि^२;
निष्ठितः अ^१. ६. नारित मूको. ७. स्तोतुम् मूको. ८-८. नास्ति अ^१. † नारित वि^२.

वेङ्कट० सत्यम् इत्थम् त्वम् 'वृषा एव' भवसि, वृषभिः^२ चाकृष्टः अस्माकं शत्रुभिः अवृतः । 'वृषा हि' उग्र !^४ श्रूयसे । दूरेऽपि वृषा एव समोपे च वृषा श्रुतः ॥ १० ॥

“इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये अष्टमो वर्गः” ॥

वृषणस्ते अभीशवो वृषा कशा हिरण्ययी ।

वृषा रथो मघवन् वृषणा हरी वृषा त्वं शतक्रतो ॥ ११ ॥

वृषणः । ते । अभीशवः । वृषा । कशा । हिरण्ययी ।

वृषा । रथः । मघवन् । वृषणा । हरी इति । वृषा । त्वम् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ॥ ११ ॥

वेङ्कट० वर्षितारः ते अश्वः । 'वृषा कशा' हिरण्ययी । वृषा रथः मघवन् ! वर्षितारौ अश्वौ । वृषा त्वम् च बहुप्रज्ञः !^५ ॥ ११ ॥

वृषा सोता सुनोतु ते वृषन्नृजीपिन्ना भर ।

वृषा दधन्वे वृषणं नदीष्व आ तुभ्यं स्थातहरीणाम् ॥ १२ ॥

वृषा । सोता । सुनोतु । ते । वृषन् । ऋजीपिन् । आ । भर ।

वृषा । दधन्वे । वृषणम् । नदीषु । आ । तुभ्यम् । स्थातः । हरीणाम् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० वृषा सोता अभि सुनोतु सोमम् ते वृषन् ! ऋजीपिन् ! ऋजुगमन ! आ भर धनम् । वृषा धारितवान् वृषणम् सोमम् उदकेषु आभिमुख्येन तुभ्यम् हे हरीणाम् स्थातः ॥ १२ ॥

एन्द्र याहि पीतये मधु शविष्ठ सोम्यम् ।

नायमच्छा मघवा शृणवद् गिरो ब्रह्मोक्था च सुक्रतुः ॥ १३ ॥

आ । इन्द्र । याहि । पीतये । मधु । शविष्ठ । सोम्यम् ।

न । अयम् । अच्छ । मघवा । शृणवत् । गिरः । ब्रह्म । उक्था । च । सुक्रतुः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० आ याहि इन्द्र ! पीतये मधु बलवत्तम ! सोममयम् । न अयम् अभिशृणोति मघवा स्तुतीः स्तोत्राणि उक्थानि च सुप्रज्ञः इति अनागमनादाहेति ॥ १३ ॥

वहन्तु त्वा रथेष्ठामा हरयो रथयुजः ।

तिरश्चिदर्यं सर्वानि वृत्रहन्नन्येषां या शतक्रतो ॥ १४ ॥

वहन्तु । त्वा । रथेऽस्थाम् । आ । हरयः । रथयुजः ।

तिरः । चित् । अर्यम् । सर्वानि । वृत्रहन् । अन्येषाम् । या । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ॥ १४ ॥

वेङ्कट० आ वहन्तु त्वां रथस्थम् अश्वाः रथे युक्ताः ईश्वरम् तिरस्कुर्वन्तः सवनानि, अन्येषाम् यानि सवनानि भवन्ति हे शतप्रज्ञ !^१ ॥ १४ ॥

अस्माकं मृद्यान्तं स्तोमं धिष्व महामह ।

अस्माकं ते सर्वना सन्तु शंतमा मदाय द्युक्ष सोमपाः ॥ १५ ॥

अस्माकम् । अद्य । अन्तमम् । स्तोमम् । धिष्व । महाऽमह ।

अस्माकम् । ते । सर्वना । सन्तु । शम्ऽतमा । मदाय । द्युक्ष । सोमऽपाः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अस्माकम् अद्य अन्तिकतमम्^२ स्तोमम् धारय हे महताम्^३ अपि महन् महापूज ! वा । अस्माकम् ते सवनानि भवन्तु शन्तमानि मदाय दीप्त ! सोमस्य पातः !^४ ॥ १५ ॥

“इति षष्ठादके तृतीयाध्याये नवमो वर्गः” ॥

नहि षस्तव नो मम शास्त्रे अन्यस्य रण्यति । यो अस्मान् वीर आनयत् ॥ १६ ॥

नहि । सः । तव । नो इति । मम । शास्त्रे । अन्यस्य । रण्यति । यः । अस्मान् । वीरः । आ । अनयत् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० नहि सः इन्द्रः तव शासने रमते, न च मम, न अपि अन्यस्य, यः अस्मान् वीरः इन्द्रः आ नयति ॥ १६ ॥

इन्द्रश्चिद् घा तदब्रवीत् स्त्रिया अशास्यं मनः । उतो अहं कर्तुं रघुम् ॥ १७ ॥

इन्द्रः । चित् । घ । तत् । अब्रवीत् । स्त्रियाः । अशास्यम् । मनः । उतो इति । अहं । कर्तुम् । रघुम् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० मेध्यातिथेः धनप्रदाता प्लायोगिरासङ्गः । स पुमान् भूत्वा स्यभवत् (तु. ऋअ २, ८, १) । तदा यत् “इन्द्र उवाच” तत् वदति^५—इन्द्रः चित् खलु तत् अब्रवीत्—स्त्रियाः मनः पुरुषेण अशिष्यम् शासितुमशक्यम् चपलत्वात्^६ । अपि च आह—लघु स्त्रियां प्रज्ञत्वम् ॥ १७ ॥

सप्ती चिद् घा मदच्युता मिथुना वहतो रथम् । एवेद् धूर्वृष्ण उत्तरा ॥ १८ ॥

सप्ती इति । चित् । घ । मदऽच्युता । मिथुना । वहतः । रथम् । एव । इत् । धूः । वृष्णः । उत्तरा ॥ १८ ॥

वेङ्कट० “इन्द्रस्य अश्वावपि” खलु मदं सोमं प्रति गन्तारौ मिथुनौ वहतः रथम् “इन्द्रस्य । एवमेव वृष्णः” इन्द्रस्य^७ रथधूः अश्वयोः उत्तरा^८ भवति ॥ १८ ॥

अधः पश्यस्व मोपरि संतरां पादकौ हर ।

मा ते कशप्लकौ दृशन्तस्त्री हि ब्रह्मा बभूविथ ॥ १९ ॥

१. शतप्रज्ञः मूको. २. तमः वि^२; तम अ^३. ३. महत्वात् मूको. ४-४. नास्ति मूको.
५-५. इन्द्रा वाचः मूको. ६. वदन्ति मूको. ७. चपलत्वात् मूको. ८-८. “स्याश्वदश्वावि मूको.
९-९. “स्येव...वृ” मूको, १०-१०. रथसूरयश्चश्वयोत्तम मूको.

अधः । पश्यस्व । मा । उपरि । समऽतराम् । पादकौ । हर ।

मा । ते । कशऽप्लकौ । दूशन् । स्त्री । हि । ब्रह्मा । बभूविथ ॥ १९ ॥

वेङ्कट० एवमन्तरिक्षाद् आगच्छन् रथस्थ इन्द्रः स्त्रियं सन्तं प्रायोगिं पुंस्त्वम् इन्द्राद् इच्छन्तं^१ यदुवाच तद्दर्शयति—अधः^२ पश्यस्व स्त्री सती मा उपरि । तथा अत्यन्तं संश्लिष्टौ पादकौ^३ हर । यथा पुरुषो विष्टिष्टपदनिधानो^४ भवति, नैवं त्वया स्त्रिया कार्यम् । मा च ते कशऽप्लकौ^५ पुरुषाः पश्यन्तु । 'कशतिः आहननकर्मा'^६ । 'कशः प्लकश्च' उभे^७ अङ्गे भवतः । तयोः अदर्शनं वाससः सुष्टु परिधानैः भवति । स्त्रियो हि आ गुल्फाद् अभिसंवीता भवन्ति । 'स्त्री हि' ब्रह्मा 'सन् बभूविथ'^८ । प्राक् अपि मेध्यातिथेः सूक्तान्ते प्रायोगेः आसङ्गस्य पुंस्त्वप्राप्तिरुक्तेति (ऋ ८, १, ३४) ॥ १९ ॥

“इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये दशमो वर्गः” ॥

[३४]

“नीपातिथिः काण्व ऋषिः, अन्त्यानां तिसृणां सहस्रं वसुरोचिषोऽङ्गिरसः । इन्द्रो देवता । अनुष्टुप् छन्दः, अन्त्यास्तिस्रः गायत्र्यः” ॥

इन्द्रं याहि हरिभिरुप कण्वस्य सुष्टुतिम् ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥ १ ॥

आ । इन्द्र । याहि । हरिभिरुप । कण्वस्य । सुष्टुतिम् ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवम् । यय । दिवावसो इति दिवावसो ॥ १ ॥

वेङ्कट० नीपातिथिः । उप आ याहि इन्द्र ! कण्वस्य सुष्टुतिम् अश्वैः । सुलोकम् अस्मिन् इन्द्रे शासति^१ तत्र सुखम् आसत^२ । दिवम्^३ गच्छ दीप्तहविष्क ! इति । तात्पर्यात् अनिघातः ॥ १ ॥

आ त्वा ग्रावा वदन्तिह सोमी घोषेण यच्छतु ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥ २ ॥

आ । त्वा । ग्रावा । वदन् । इह । सोमी । घोषेण । यच्छतु ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवम् । यय । दिवावसो इति दिवावसो ॥ २ ॥

वेङ्कट० आ यच्छतु त्वाम् अभिषवग्रावा शब्दं कुर्वन् इह^४ सोमवान् घोषेण ॥ २ ॥

१. 'च्छन्तमिन्द्रः मूको. २. युधं मूको. ३. पादकौ मूको. ४. विष्टिष्ट पदनिधनं मूको.
५. कशऽप्लकौ मूको. ६-६. कगतिराहनकर्मा मूको. ७-७. कुशं प्लकश्च मूको. ८. उभे मूको.
९-९. स्त्रीभिः मूको. १०-१०. संबभूविदं मूको. ११-११. नास्ति मूको. १२. वासति मूको.
१३. 'सन् मूको. १४. दिव मूको. १५. इव मूको.

अत्रा वि नेमिरेषामुरां न धूनुते वृकः ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवै यय दिवावसो ॥ ३ ॥

अत्र । वि । नेमिः । एषाम् । उराम् । न । धूनुते । वृकः ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवम् । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अस्मिन् यज्ञे एषाम् ग्राणाम् नेमिः सोमलताम् वि धूनुते यथा मेषीम् वृकः ॥ ३ ॥

आ त्वा कर्णा इहावसे हवन्ते वाजसातये ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवै यय दिवावसो ॥ ४ ॥

आ । त्वा । कर्णाः । इह । अवसे । हवन्ते । वाजसातये ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवम् । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ ४ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ४ ॥

दधामि ते सुतानां वृष्णे न पूर्वपाय्यम् ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवै यय दिवावसो ॥ ५ ॥

दधामि । ते । सुतानाम् । वृष्णे । न । पूर्वपाय्यम् ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवम् । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ ५ ॥

वेङ्कट० प्रयच्छामि तुभ्यं सुतान् सोमान्, यथा वृष्णे वायवे पूर्वपाय्यम् प्रयच्छति यज्ञमुखे पेयं सोमम् ॥ ५ ॥

‘इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये एकदशो वर्गः’ ॥

स्मत्पुरंधिर्न आ गहि विश्वतोधीर्न ऊतये ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवै यय दिवावसो ॥ ६ ॥

स्मत्पुरंधिः । नः । आ । गहि । विश्वतोऽधीः । नः । ऊतये ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवम् । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ ६ ॥

वेङ्कट० प्रशस्तबुद्धिः अस्मान् आ गच्छ सर्वतोदत्तबुद्धिः अस्माकं रक्षणाय ॥ ६ ॥

आ नो याहि महेमते सहस्रोते शतामघ ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवै यय दिवावसो ॥ ७ ॥

आ । नः । याहि । महेऽमते । सहस्रऽऊते । शतऽमघ ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवम् । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ ७ ॥

वेङ्कट० आ याहि अस्मान् हे महाबुद्धे! सहस्ररक्षण! बहुधन! ॥ ७ ॥

आ त्वा होता मनुर्हितो देवत्रा वक्षदीड्यः ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवै यय दिवावसो ॥ ८ ॥

आ । त्वा । होता । मनुःऽहितः । देवऽत्रा । वक्षत् । ईड्यः ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवम् । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ ८ ॥

वेङ्कट० आ वहतु त्वाम् होता अग्निः मनुष्यैः^१ गृहेषु निहितः^२ देवानां मध्ये स्तुत्यः ॥ ८ ॥

आ त्वा मदच्युता हरीं श्येनं पक्षेवं वक्षतः ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवै यय दिवावसो ॥ ९ ॥

आ । त्वा । मदऽच्युता । हरी इति । श्येनम् । पक्षाऽईव । वक्षतः ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवम् । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ ९ ॥

वेङ्कट० त्वाम् शत्रूणां मदस्य च्यावयितारौ अश्वौ यथा श्येनम् आत्मीयौ पक्षौ आ वहतः ॥ ९ ॥

आ याह्यर्य आ परि स्वाहा सोमस्य पीतये ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवै यय दिवावसो ॥ १० ॥

आ । याहि । अर्यः । आ । परि । स्वाहा । सोमस्य । पीतये ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवम् । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ १० ॥

वेङ्कट० ^१आ गच्छ ईश्वरः^२ सर्वतः । स्वाहा करोमि सोमं तव पानाय ॥ १० ॥

^३इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये द्वादशो वर्गः^४ ॥

आ नो याह्युपश्रुत्युक्थेषु रणया इह ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवै यय दिवावसो ॥ ११ ॥

आ । नः । याहि । उपऽश्रुति । उक्थेषु । रणय । इह ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवम् । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ ११ ॥

वेङ्कट० आ याहि अस्माकं श्रुतेः समीपम् शस्त्रेषु । रणाय^१ अस्मान् यजे ॥ ११ ॥

सरूपैरा सु नो गहि संभृतैः संभृताश्चः ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥ १२ ॥

सरूपैः । आ । सु । नः । गहि । संभृतैः । सम्भृतऽअश्चः ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवम् । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ १२ ॥

वेङ्कट० समावृत्तैः अश्वैः आ गहि अस्मान् वाससम्भृतैः^२ पुष्टाश्चः ॥ १२ ॥

आ याहि पर्वतेभ्यः समुद्रस्याधिं विष्टपः ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥ १३ ॥

आ । याहि । पर्वतेभ्यः । समुद्रस्य । अधि । विष्टपः ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवम् । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ १३ ॥

वेङ्कट० आ याहि पर्वतेभ्यः, तथा समुद्रस्य अन्तरिक्षस्य विष्टपात् अधि च इति ॥ १३ ॥

आ नो गव्यान्वश्या सहस्रा शूर दद्वहि ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥ १४ ॥

आ । नः । गव्यानि । अश्या । सहस्रा । शूर । दद्वहि ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवम् । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ १४ ॥

वेङ्कट० आ दद्वहि विवृणु अस्मभ्यम् गव्यानि अश्यानि^३ च^४ शूर ! सहस्रसंख्यानि ॥ १४ ॥

आ नः सहस्रशो भ्रायुतानि शतानि च ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥ १५ ॥

आ । नः । सहस्रशः । भ्रा । अयुतानि । शतानि । च ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवम् । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ १५ ॥

वेङ्कट० आ हर अस्मभ्यम् सहस्रशः अयुतानि शतानि च ॥ १५ ॥

आ यदिन्द्रश्च दद्वहे सहस्रं वसुरोचिषः । ओजिष्ठमश्व्यं पशुम् ॥ १६ ॥

आ । यत् । इन्द्रः । च । दद्वहे इति । सहस्रम् । वसुरोचिषः । ओजिष्ठम् । अश्व्यम् । पशुम् ॥ १६ ॥

१. रणाय मूको. २. "संभृतैः मूको. ३. अश्वानि मूको. ४. नास्ति अ'.

वेङ्कट० शौनकः — “तिष्ठः अन्त्यास्तु^१ ‘आ यदिन्द्रः’ इति सहस्रम् वसुरोचिषः” इति । वसुरोचिषः वयम् सहस्रम् अस्माकम् नेता अयम् इन्द्रः च यदा आ दग्धे पारावतात्^२ बलवत्तरम् अश्वात्मकं पशुं च । उत्तरत्र सम्बन्धः ॥ १६ ॥

य ऋज्रा वातरंहसोऽरुषासौ रघुस्यदः । भ्राजन्ते सूर्या इव ॥ १७ ॥

ये । ऋज्राः । वातरंहसः । अरुषासः । रघुस्यदः । भ्राजन्ते । सूर्याऽइव ॥ १७ ॥

वेङ्कट० ये ऋजुगामिनः वातसदृशवेगाः आरोचमानाः लघु च स्यन्दमानाः भ्राजन्ते सूर्याः इव अश्वाः आसाः^३ ॥ १७ ॥

पारावतस्य रातिषु द्रवचक्रेष्वशुषु । तिष्ठं वनस्य मध्य आ ॥ १८ ॥

पारावतस्य । रातिषु । द्रवत्चक्रेषु । अशुषु । तिष्ठम् । वनस्य । मध्ये । आ ॥ १८ ॥

वेङ्कट० तेषु एषु पारावतस्य देवेषु^४ द्रवद्रव्यचक्रेषु अश्वेषु आ तिष्ठम् इति वसुरोचिषां सहस्रं वदति^५ तपोवनस्य मध्ये अश्वेषु प्रतिगृहीतेषु आतिष्ठम् इति ॥ १८ ॥

‘इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये त्रयोदशो वर्गः’ ॥

[३५]

‘इयावाश्च आत्रेय ऋषिः । अश्विनौ देवता । उपरिष्टाज्ज्योतिस्त्रिष्टुप् छन्दः, द्वाविंशीचतुर्विंशौ पङ्क्ती, त्रयोविंशी महावृहती’ ।

अग्निनेन्द्रेण वरुणेन विष्णुनादित्यै रुद्रैर्वसुभिः सचाशुवा ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं पिबतमश्विना ॥ १ ॥

अग्निना । इन्द्रेण । वरुणेन । विष्णुना । आदित्यैः । रुद्रैः । वसुभिः । सचाऽशुवा ।

सजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । सोमम् । पिबतम् । अश्विना ॥ १ ॥

वेङ्कट० इयावाश्चः^६ । अन्यादिभिः सहभूतौ सङ्गतौ उषसा सूर्येण च सोमम् पिबतम् अश्विनौ ॥ १ ॥

विश्वाभिर्धीभिर्भुवनेन वाजिना दिवा पृथिव्याद्रिभिः सचाशुवा ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं पिबतमश्विना ॥ २ ॥

विश्वाभिः । धीभिः । भुवनेन । वाजिना । दिवा । पृथिव्या । अद्रिभिः । सचाऽशुवा ।

सजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । सोमम् । पिबतम् । अश्विना ॥ २ ॥

१. अन्त्या तु मूको. २. पारावतान् मूको. ३-३. सूर्याश्वात्ताः वि^३; र्या^३ ... ताः अ^३. ४. एतेषु अ^३. ५. एषु अश्वेषु मूको. ६. वसवि मूको. ७. अति^३ मूको. ८-८. नास्ति मूको. ९. नास्ति अ^३.

वेङ्कट० सवैः प्रज्ञानैः सर्वेण च भूतजातेन हे बलिनौ! द्युप्रभृतिभिः च सहभूतौ ॥ २ ॥

विश्वेदेवैस्त्रिभिरेकादशैरिहाङ्गिर्मरुद्भिर्मृगुभिः सचाभुवा ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं पिबतमश्विना ॥ ३ ॥

विश्वैः । देवैः । त्रिऽभिः । एकादशैः । इह । अतऽभिः । मरुत्ऽभिः । मृगुऽभिः । सचाऽभुवा ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । सोमम् । पिबतम् । अश्विना ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अस्मिन् यज्ञे सवैः एव सहभूतौ पिबतम् सोमम् इति ॥ ३ ॥

जुषेथां यज्ञं बोधतं हवस्य मे विश्वेह देवौ सवनाव गच्छतम् ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चेषं नो वोळ्हमश्विना ॥ ४ ॥

जुषेथाम् । यज्ञम् । बोधतम् । हवस्य । मे । विश्वा । इह । देवौ । सवना । अव । गच्छतम् ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । आ । इषम् । नः । वोळ्हम् । अश्विना ॥ ४ ॥

वेङ्कट० जुषेथाम् यज्ञम् बुध्यतं च मम ह्वानम् । सर्वाणि एव सवनानि इह देवौ! अव गच्छतम् ।
सङ्गतौ उषसा सूर्येण च अन्नम् अस्मभ्यम् आ वहतम् अश्विनौ! ॥ ४ ॥

स्तोमं जुषेथां युवशेव कन्यनां विश्वेह देवौ सवनाव गच्छतम् ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चेषं नो वोळ्हमश्विना ॥ ५ ॥

स्तोमम् । जुषेथाम् । युवशाऽव । कन्यनाम् । विश्वा । इह । देवौ । सवना । अव । गच्छतम् ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । आ । इषम् । नः । वोळ्हम् । अश्विना ॥ ५ ॥

वेङ्कट० स्तोमम् सचेथां यथा^१ युवानौ कन्यानाम् आह्वानं सेवेते ॥ ५ ॥

गिरो जुषेथामध्वरं जुषेथां विश्वेह देवौ सवनाव गच्छतम् ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चेषं नो वोळ्हमश्विना ॥ ६ ॥

गिरः । जुषेथाम् । अध्वरम् । जुषेथाम् । विश्वा । इह । देवौ । सवना । अव । गच्छतम् ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । आ । इषम् । नः । वोळ्हम् । अश्विना ॥ ६ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ६ ॥

^१इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये चतुर्दशो वर्गः^३ ॥

हारिद्रवेव पतथो वनेदुप सोमं सुतं महिषेवाव गच्छथः ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च त्रिवर्तिर्यातमश्विना ॥ ७ ॥

हारिद्रवाऽइव । पतथः । वना । इत् । उप । सोमम् । सुतम् । महिषाऽइव । अव । गच्छथः ।

सजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । त्रिः । वर्तिः । यातम् । अश्विना ॥ ७ ॥

वेङ्कट० हारिद्रवौ^१ इव पक्षिणौ वनानि उप पतथः^२, सोमम् सुतम् महिषौ इव पिपासितौ^३
अव गच्छथः । सजोषौ उषसा सूर्येण च अह्नः त्रिः मार्गम् यातम् अश्विनौ ! ॥ ७ ॥

हंसारिव पतथो अध्वगाविव सोमं सुतं महिषेवाव गच्छथः ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च त्रिवर्तिर्यातमश्विना ॥ ८ ॥

हंसौऽइव । पतथः । अध्वगौऽइव । सोमम् । सुतम् । महिषाऽइव । अव । गच्छथः ।

सजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । त्रिः । वर्तिः । यातम् । अश्विना ॥ ८ ॥

वेङ्कट० हंसौ इव तथा अध्वगौ इव च ॥ ८ ॥

श्येनारिव पतथो हव्यदातये सोमं सुतं महिषेवाव गच्छथः ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च त्रिवर्तिर्यातमश्विना ॥ ९ ॥

श्येनौऽइव । पतथः । हव्यदातये । सोमम् । सुतम् । महिषाऽइव । अव । गच्छथः ।

सजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । त्रिः । वर्तिः । यातम् । अश्विना ॥ ९ ॥

वेङ्कट० श्येनौ इव तथा यजमानाय च ॥ ९ ॥

पिबतं च तृणुतं चा च गच्छतं प्रजां च धत्तं द्रविणं च धत्तम् ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चोर्जं नो धत्तमश्विना ॥ १० ॥

पिबतम् । च । तृणुतम् । च । आ । च । गच्छतम् । प्रजाम् । च । धत्तम् । द्रविणम् । च । धत्तम् ।

सजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । ऊर्जम् । नः । धत्तम् । अश्विना ॥ १० ॥

वेङ्कट० पिबतम्, तृण्यतम्, तदर्थम् आ गच्छतम्^४, तथा प्रजाम् द्रविणम् च धत्तम् ॥ १० ॥

जयतं च प्र स्तुतं च प्र चावतं प्रजां च धत्तं द्रविणं च धत्तम् ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चोर्जं नो धत्तमश्विना ॥ ११ ॥

१. हरिद्रौ वि^१; हरिद्रौ अ^२. २. वतथः वि^३; वतथ अ^४. ३. निवासितौ मूको. ४. °च्छथ वि^५; °च्छत अ^६.

जयतम् । च । प्र । स्तुतम् । च । प्र । च । अवतम् । प्रऽजाम् । च । धत्तम् । द्रविणम् । च । धत्तम् ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । ऊर्जम् । नः । धत्तम् । अश्विना ॥ ११ ॥

वेङ्कट० जयतम् च शत्रून्, प्रस्तुतम् च स्तोतृन्, अस्मान् प्र च रक्षतम् ॥ ११ ॥

हतं च शत्रून् यततं च मित्रिणः प्रजां च धत्तं द्रविणं च धत्तम् ।
सजोषसा उषसा सूर्येण चोर्जं नो धत्तमश्विना ॥ १२ ॥

हतम् । च । शत्रून् । यततम् । च । मित्रिणः । प्रऽजाम् । च । धत्तम् । द्रविणम् । च । धत्तम् ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । ऊर्जम् । नः । धत्तम् । अश्विना ॥ १२ ॥

वेङ्कट० हतम् च शत्रून्, गच्छतम् च मैत्रीयुक्तान् ॥ १२ ॥

‘इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये पञ्चदशो वर्गः’ ॥

मित्रावरुणवन्ता उत धर्मवन्ता मरुत्वन्ता जरितुर्गच्छथो हवम् ।
सजोषसा उषसा सूर्येण चादित्यैर्यातमश्विना ॥ १३ ॥

मित्रावरुणवन्तौ । उत । धर्मवन्ता । मरुत्वन्ता । जरितुः । गच्छथः । हवम् ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । आदित्यैः । यातम् । अश्विना ॥ १३ ॥

वेङ्कट० मित्रादिभिः सहितौ आगच्छतम् जरितुः ह्वानम् । तथा उषसा सूर्येण च^२ सङ्गतौ
आदित्यैः च यातम् अश्विनौ ! ॥ १३ ॥

अङ्गिरस्वन्ता उत विष्णुवन्ता मरुत्वन्ता जरितुर्गच्छथो हवम् ।
सजोषसा उषसा सूर्येण चादित्यैर्यातमश्विना ॥ १४ ॥

अङ्गिरस्वन्तौ । उत । विष्णुवन्ता । मरुत्वन्ता । जरितुः । गच्छथः । हवम् ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । आदित्यैः । यातम् । अश्विना ॥ १४ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धेति ॥ १४ ॥

ऋभुमन्ता वृषणा वाजवन्ता मरुत्वन्ता जरितुर्गच्छथो हवम् ।
सजोषसा उषसा सूर्येण चादित्यैर्यातमश्विना ॥ १५ ॥

ऋभुमन्ता । वृषणा । वाजवन्ता । मरुत्वन्ता । जरितुः । गच्छथः । हवम् ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । आदित्यैः । यातम् । अश्विना ॥ १५ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा । ऋभुमन्ता वाजवन्ता इति ज्येष्ठकनिष्ठाभ्यां व्यपदेशः ॥ १५ ॥

ब्रह्म जिन्वतमुत जिन्वतं धियो हतं रक्षांसि सेधतममीवाः ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं सुन्वतो अश्विना ॥ १६ ॥

ब्रह्म । जिन्वतम् । उत । जिन्वतम् । धियः । हतम् । रक्षांसि । सेधतम् । अमीवाः ।

सजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । सोमम् । सुन्वतः । अश्विना ॥ १६ ॥

वेङ्कट० ब्राह्मणम् जिन्वतम् । अपि च जिन्वतम् कर्माणि । हतम् च रक्षांसि । नि सेधतम् राक्षसान् ।

सङ्गतौ उषसा सूर्येण च सोमम् सुन्वतः^१ पिबतम् अश्विनौ ! ॥ १६ ॥

क्षत्रं जिन्वतमुत जिन्वतं नृन् हतं रक्षांसि सेधतममीवाः ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं सुन्वतो अश्विना ॥ १७ ॥

क्षत्रम् । जिन्वतम् । उत । जिन्वतम् । नृन् । हतम् । रक्षांसि । सेधतम् । अमीवाः ।

सजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । सोमम् । सुन्वतः । अश्विना ॥ १७ ॥

वेङ्कट० क्षत्रम् जिन्वतम् ... ॥ १७ ॥

धेनूजिन्वतमुत जिन्वतं विशो हतं रक्षांसि सेधतममीवाः ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं सुन्वतो अश्विना ॥ १८ ॥

धेनूः । जिन्वतम् । उत । जिन्वतम् । विशः । हतम् । रक्षांसि । सेधतम् । अमीवाः ।

सजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । सोमम् । सुन्वतः । अश्विना ॥ १८ ॥

वेङ्कट० धेनूः जिन्वतम्, अपि च जिन्वतम् वैश्यान् ॥ १८ ॥

^१इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये षोडशो वर्गः^२ ॥

अत्रैरिव शृणुतं पूर्यस्तुतिं श्यावाश्वस्य सुन्वतो मदच्युता ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चाश्विना तिरोअह्वयम् ॥ १९ ॥

अत्रैः इव । शृणुतम् । पूर्यस्तुतिम् । श्यावश्वस्य । सुन्वतः । मदच्युता ।

सजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । अश्विना । तिरः अह्वयम् ॥ १९ ॥

वेङ्कट० मम पितामहस्य अत्रैः इव मम च मुख्यां स्तुतिम्^३ शृणुतम् श्यावाश्वस्य सुन्वतः
हे शत्रुमदस्य च्यावकौ ! । सजोषसौ उषसा सूर्येण च अश्विना ! तिरोअह्वयम् पिबतं सोमम् ।

तिरोभूते^१ पूर्वस्मिन् अहनि अपरेद्युः प्रातः अनयोः यागः इति ॥ १९ ॥

सर्गा इव सृजतं सुष्टुतीरुपं श्यावाश्वस्य सुन्वतो मंदच्युता ।

सजोषसा उपसा सूर्येण चाश्विना तिरोअह्वयम् ॥ २० ॥

सर्गान्ऽइव । सृजतम् । सुऽस्तुतीः । उप । श्यावऽश्वस्य । सुन्वतः । मन्ऽच्युता ।
सजोषसौ । उपसा । सूर्येण । च । अश्विना । तिरःऽअह्वयम् ॥ २० ॥

वेङ्कट० सुष्टुतीः^२ आत्मनि उप^३ सृजतम् सर्गान् इव । आभरणानि हवींषि वस्त्राणि वा
सर्गाः ॥ २० ॥

रश्मीरिव यच्छतमध्वरां उप श्यावाश्वस्य सुन्वतो मंदच्युता ।

सजोषसा उपसा सूर्येण चाश्विना तिरोअह्वयम् ॥ २१ ॥

रश्मीन्ऽइव । यच्छतम् । अध्वरान् । उप । श्यावऽश्वस्य । सुन्वतः । मन्ऽच्युता ।
सजोषसौ । उपसा । सूर्येण । च । अश्विना । तिरःऽअह्वयम् ॥ २१ ॥

वेङ्कट० अस्मदीयान् यज्ञान् उप गच्छतम् अश्वप्रग्रहान् इव ॥ २१ ॥

अर्वाग् रथं नि यच्छतं पिबतं सोम्यं मधु ।

आ यातमश्विना गतमवस्युर्वामहं हुवे धत्तं रत्नानि दाशुषे ॥ २२ ॥

अर्वाक् । रथम् । नि । यच्छतम् । पिबतम् । सोम्यम् । मधु ।

आ । यातम् । अश्विना । आ । गतम् । अवस्युः । वाम् । अहम् । हुवे । धत्तम् । रत्नानि । दाशुषे ॥

वेङ्कट० अभिमुखम् रथम् नि यच्छतम् । पिबतम् च सोममयम् मधु । आ यातम् अश्विनौ !
आ गच्छतं च सोमं प्रति । रक्षणकामः वाम् अहम् हुवे । धत्तम् रत्नानि प्रयच्छते ॥ २२ ॥

नमोवाके प्रस्थिते अध्वरे नरा विवक्षणस्य पीतये ।

आ यातमश्विना गतमवस्युर्वामहं हुवे धत्तं रत्नानि दाशुषे ॥ २३ ॥

नमःऽवाके । प्रऽस्थिते । अध्वरे । नरा । विवक्षणस्य । पीतये ।

आ । यातम् । अश्विना । आ । गतम् । अवस्युः । वाम् । अहम् । हुवे । धत्तम् । रत्नानि । दाशुषे ॥

वेङ्कट० नमस्कारः यत्र उच्यते, प्रस्थिते यज्ञे नरौ ! । 'उभयं सह' वा एतद्यज्ञ एव यत्^४
सूक्तवाकश्च नमोवाकश्च' (माश १, ९, १, ४) इति ब्राह्मणम् । वहनशीलस्य^५ सोमस्य
पानाय ॥ २३ ॥

१. अति° मूको. २. 'तिम् अ'. ३. उपा मूको ४. नास्ति माश. ५-५. नास्ति मूको.

६. < वि ✓ 'वक्ष' 'वृद्धौ' इति वैप १, २९००; हनन° मूको.

स्वाहाकृतस्य तृप्पतं सुतस्य देवान्धसः ।

आ यातमश्विना गतमवस्युर्वीमहं हुवे धत्तं रत्नानि दाशुषे ॥ २४ ॥

स्वाहाकृतस्य । तृप्पतम् । सुतस्य । देवौ । अन्धसः ।

आ । यातम् । अश्विना । आ । गतम् । अवस्युः । वाम् । अहम् । हुवे । धत्तम् । रत्नानि । दाशुषे ॥ २४ ॥

वेङ्कट० हुतस्य सोमस्य तृप्यतम् सुतस्य हे देवौ ॥ २४ ॥

इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये सप्तदशो वर्गः ॥

[३६]

इयावाश्च आत्रेय ऋषिः । इन्द्रो देवता । शकरी छन्दः, अन्त्या महापङ्क्तिः^१ ।

अवितासि सुन्वतो वृक्तवर्हिषः पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन् विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समप्सुजिन्मरुत्वाँ इन्द्र सत्पते ॥ १ ॥

अविता । असि । सुन्वतः । वृक्तवर्हिषः । पिब । सोमम् । मदाय । कम् । शतक्रतो इति शतक्रतो ।

यम् । ते । भागम् । अधारयन् । विश्वाः । सेहानः । पृतनाः । उरु । जयः । सम् । अप्सुजित् ।

मरुत्वान् । इन्द्र । सत्पते ॥ १ ॥

वेङ्कट० रक्षिता भवसि सोमम् सुन्वतः^१ स्तीर्णवर्हिषः । पिब सोमम् मदाय । कम् इति पूरणम् ।

शतकर्मन् । यम् ते सोमस्य भागम् अकल्पयन् सर्वे देवाः । 'स एतं माहेन्द्रमुद्धारमुदहरत वृत्रं हत्वाऽन्यासु देवतास्वधि' (तै ६, ५, ५, ३-४) इति ब्राह्मणम् । तं पिब विश्वाः पृतनाः उरु च वेगं शत्रूणां सहाभिभवन् अप्सुजेता मरुत्वान् हे इन्द्र ! सतां पते ॥ १ ॥

प्राव स्तोतारं मघवन्नव त्वां पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन् विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समप्सुजिन्मरुत्वाँ इन्द्र सत्पते ॥ २ ॥

प्र । अव । स्तोतारम् । मघवन् । त्वाम् । पिब । सोमम् । मदाय । कम् । शतक्रतो इति शतक्रतो ।

यम् । ते । भागम् । अधारयन् । विश्वाः । सेहानः । पृतनाः । उरु । जयः । सम् । अप्सुजित् ।

मरुत्वान् । इन्द्र । सत्पते ॥ २ ॥

वेङ्कट० प्र रक्ष स्तोतारम् मघवन् । रक्ष त्वाम् च सोमपानेन ॥ २ ॥

ऊर्जा देवाँ अवस्योर्जसा त्वां पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन् विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समप्सुजिन्मरुत्वाँ इन्द्र सत्पते ॥ ३ ॥

ऊर्जा । देवान् । अर्वांसि । ओजसा । त्वाम् । पिब । सोमम् । मदाय । कम् । शतक्रतो इति शतऋतो ।
यम् । ते । भागम् । अधारयन् । विश्वाः । सेहानः । पृतनाः । उरु । जयः । सम् । अप्सुजित् ।
मरुत्वान् । इन्द्र । सत्सपते ॥ ३ ॥

वेङ्कट० देव ! अन्नेन देवान् रक्षसि । बलेन त्वाम् अपि इति ॥ ३ ॥

जनिता दिवो जनिता पृथिव्याः पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।
यं ते भागमधारयन् विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समप्सुजिन्मरुत्वौ इन्द्र सत्पते ॥ ४ ॥
जनिता । दिवः । जनिता । पृथिव्याः । पिब । सोमम् । मदाय । कम् । शतक्रतो इति शतऋतो ।
यम् । ते । भागम् । अधारयन् । विश्वाः । सेहानः । पृतनाः । उरु । जयः । सम् । अप्सुजित् ।
मरुत्वान् । इन्द्र । सत्सपते ॥ ४ ॥

वेङ्कट० जनिता द्यावापृथिव्योरिति ॥ ४ ॥

जनिताश्चानां जनिता गवामसि पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।
यं ते भागमधारयन् विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समप्सुजिन्मरुत्वौ इन्द्र सत्पते ॥ ५ ॥
जनिता । अश्वाणाम् । जनिता । गवाम् । असि । पिब । सोमम् । मदाय । कम् । शतक्रतो इति शतऋतो ।
यम् । ते । भागम् । अधारयन् । विश्वाः । सेहानः । पृतनाः । उरु । जयः । सम् । अप्सुजित् ।
मरुत्वान् । इन्द्र । सत्सपते ॥ ५ ॥

वेङ्कट० जनिता अश्वाणाम् गवाम् च भवसि ॥ ५ ॥

अत्रीणां स्तोममद्रिवो महस्कृधि पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।
यं ते भागमधारयन् विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समप्सुजिन्मरुत्वौ इन्द्र सत्पते ॥ ६ ॥
अत्रीणाम् । स्तोमम् । अद्रिः । महः । कृधि । पिब । सोमम् । मदाय । कम् । शतक्रतो इति शतऋतो ।
यम् । ते । भागम् । अधारयन् । विश्वाः । सेहानः । पृतनाः । उरु । जयः । सम् । अप्सुजित् ।
मरुत्वान् । इन्द्र । सत्सपते ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अत्रीणाम् स्तोमम् वज्रिन् ! महान्तम् कुरु ॥ ६ ॥

इयावाश्वस्य सुन्वतस्तथा शृणु यथाशृणोरत्रेः कर्माणि कृण्वतः ।

प्र त्रसदस्युमाविथ त्वमेक इन्नृषाह्य इन्द्र ब्रह्माणि वर्धयन् ॥ ७ ॥

इयावऽश्वस्य । सुन्वतः । तथा । शृणु । यथा । अशृणोः । अत्रेः । कर्माणि । कृण्वतः ।
प्र । त्रसदस्युम् । आविथ । त्वम् । एकः । इत् । नृसह्ये । इन्द्र । ब्रह्माणि । वर्धयन् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० इयावाश्वस्य मम शृणु सुन्वतः स्तुतिम् तथा, यथा अशृणोः अत्रेः कर्माणि कुर्वतः^१ ।
सः त्वम् प्र आविथ त्रसदस्युम्^२ एकः एव युद्धे इन्द्र! स्तोत्राणि वर्धयन् कामैः ॥ ७ ॥

^१इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये अष्टादशो वर्गः^३ ॥

[३७]

^१इयावाश्व आत्रेय ऋषिः । इन्द्रो देवता । महापङ्क्तिश्छन्दः, आद्याऽतिजगती^४ ।

प्रेदं ब्रह्म वृत्रतूयैष्वाविथ प्र सुन्वतः शचीपत इन्द्र विश्वाभिरूतिभिः ।

माध्यंदिनस्य सर्वनस्य वृत्रहन्नेद्य पिब सोमस्य वज्रिवः ॥ १ ॥

प्र । इदम् । ब्रह्म । वृत्रऽतूयैषु । आविथ । प्र । सुन्वतः । शचीऽपते । इन्द्र । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ।
माध्यन्दिनस्य । सर्वनस्य । वृत्रऽहन् । अनेद्य । पिब । सोमस्य । वज्रिऽवः ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्र आविथ इदम् ब्रह्म ब्राह्मणान् सङ्ग्रामेषु प्र सुन्वतः ^५यजमानान् शचीपते! इन्द्र!^६
विश्वैः पालनैः । स त्वम् माध्यन्दिनस्य सर्वनस्य वृत्रहन्! अनिन्द्य! पिब सोमम्
वज्रिन्! ॥ १ ॥

सेहान उग्र पृतना अभि द्रुहः शचीपत इन्द्र विश्वाभिरूतिभिः ।

माध्यंदिनस्य सर्वनस्य वृत्रहन्नेद्य पिब सोमस्य वज्रिवः ॥ २ ॥

सेहानः । उग्र । पृतनाः । अभि । द्रुहः । शचीऽपते । इन्द्र । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ।
माध्यन्दिनस्य । सर्वनस्य । वृत्रऽहन् । अनेद्य । पिब । सोमस्य । वज्रिऽवः ॥ २ ॥

वेङ्कट० द्रोघ्नीः सेनाः अभिमवन् कर्मपते!^७ इति ॥ २ ॥

एकरात्रस्य भुवनस्य राजसि शचीपत इन्द्र विश्वाभिरूतिभिः ।

माध्यंदिनस्य सर्वनस्य वृत्रहन्नेद्य पिब सोमस्य वज्रिवः ॥ ३ ॥

एकराट् । अस्य । भुवनस्य । राजसि । शचीऽपते । इन्द्र । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ।
माध्यन्दिनस्य । सर्वनस्य । वृत्रऽहन् । अनेद्य । पिब । सोमस्य । वज्रिऽवः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० एक एव राजा अस्य भुवनस्य राजसि ॥ ३ ॥

सुस्थावाना यवयसि त्वमेक इच्छचीपत इन्द्र विश्वाभिरूतिभिः ।

माध्यंदिनस्य सर्वनस्य वृत्रहन्नेद्य पिब सोमस्य वज्रिवः ॥ ४ ॥

१. कुर्वतः सूको. २. °स्युम् त्वम् सूको. ३-३. नास्ति सूको. ४-४. यजमाना ... इन्द्र सूको,
५. कर्मपते सूको.

सुऽस्थावाना । यवयसि । त्वम् । एकः । इत् । शचीऽपते । इन्द्र । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ।
माध्यन्दिनस्य । सर्वनस्य । वृत्रऽहन् । अनेद्य । पिब । सोमस्य । वज्रिऽवः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० समानं तिष्ठन्तौ इमौ लोकौ त्वम् एकः एव पृथक् करोषि ॥ ४ ॥

क्षेमस्य च प्रयुजश्च त्वमीशिषे शचीपत इन्द्र विश्वाभिरूतिभिः ।

माध्यन्दिनस्य सर्वनस्य वृत्रहन्नेद्य पिबा सोमस्य वज्रिवः ॥ ५ ॥

क्षेमस्य । च । प्रयुजः । च । त्वम् । ईशिषे । शचीऽपते । इन्द्र । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ।
माध्यन्दिनस्य । सर्वनस्य । वृत्रऽहन् । अनेद्य । पिब । सोमस्य । वज्रिऽवः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० क्षेमस्य च प्रयुजः प्रयोगस्य च योगक्षेमयोः त्वम् ईशिषे ॥ ५ ॥

क्षत्राय त्वमवसि न त्वमाविथ शचीपत इन्द्र विश्वाभिरूतिभिः ।

माध्यन्दिनस्य सर्वनस्य वृत्रहन्नेद्य पिबा सोमस्य वज्रिवः ॥ ६ ॥

क्षत्राय । त्वम् । अवसि । न । त्वम् । आविथ । शचीऽपते । इन्द्र । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ।
माध्यन्दिनस्य । सर्वनस्य । वृत्रऽहन् । अनेद्य । पिब । सोमस्य । वज्रिऽवः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० त्वम् बलाय भवसि । त्वं रक्षसि च आशु आश्रितान् । न त्वम् केनचित् रक्षयसे ॥ ६ ॥

श्यावाश्वस्य रेभतस्तथा शृणु यथाशृणोरत्रेः कर्माणि कृण्वतः ।

प्र त्रसदस्युमाविथ त्वमेक इन्नृषाह्य इन्द्र क्षत्राणि वर्धयन् ॥ ७ ॥

श्यावऽश्वस्य । रेभतः । तथा । शृणु । यथा । अशृणोः । अत्रेः । कर्माणि । कृण्वतः ।
प्र । त्रसदस्युम् । आविथ । त्वम् । एकः । इत् । नृऽसह्ये । इन्द्र । क्षत्राणि । वर्धयन् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० रेभतिः स्तौतिकमेति (तु. निष ३, १४) ॥ ७ ॥^१

^२इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये एकोनविंशो वर्गः^३ ॥

[३८]

^१श्यावाश्व आत्रेय ऋषिः । इन्द्राग्नी देवता । गायत्री छन्दः^२ ।

यज्ञस्य हि स्थ ऋत्विजा सस्नी वाजेषु कर्मसु । इन्द्राग्नी तस्य बोधतम् ॥ १ ॥

यज्ञस्य । हि । स्थः । ऋत्विजा । सस्नी इति । वाजेषु । कर्मसु । इन्द्राग्नी इति । तस्य । बोधतम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्राग्नी ! यज्ञस्य ऋत्विजौ स्थः^१ शुद्धौ । सङ्ग्रामेषु यज्ञेषु च उपतिष्ठन्तौ इन्द्राग्नी !
तं मां वित्तम्, स्तुतिं वा इमाम् इति ॥ १ ॥

तोशासा रथयावाना वृत्रहणापराजिता । इन्द्राग्नी तस्य बोधतम् ॥ २ ॥

तोशासा । रथऽयावाना । वृत्रऽहनी । अपराऽजिता । इन्द्राग्नी इति । तस्य । बोधतम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० हिंसावन्तौ रथेन गच्छन्तौ शत्रूणां हन्तारौ^१ अपराजितौ^२ युवाम् इन्द्राग्नी ! ॥ २ ॥

इदं वां मदिरं मध्वधुंक्षन्त्रिभिर्नरः । इन्द्राग्नी तस्य बोधतम् ॥ ३ ॥

इदम् । वाम् । मदिरम् । मधुं । अधुंक्षन् । अद्रिऽभिः । नरः । इन्द्राग्नी इति । तस्य । बोधतम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ३ ॥

जुषेथां यज्ञमिष्टये सुतं सोमं सधस्तुती । इन्द्राग्नी आ गतं नरा ॥ ४ ॥

जुषेथाम् । यज्ञम् । इष्टये । सुतम् । सोमम् । सधस्तुती इति सधस्तुती ।

इन्द्राग्नी इति । आ । गतम् । नरा ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सेवेथाम् यज्ञम् यागाय सुतम् च सोमम् हे सहभूतस्तुती ! । इन्द्राग्नी ! आ गच्छतम् नेतारौ ! ॥ ४ ॥

इमा जुषेथां सर्वना येभिर्हव्यान्यूहथुः । इन्द्राग्नी आ गतं नरा ॥ ५ ॥

इमा । जुषेथाम् । सर्वना । येभिः । हव्यानि । ऊहथुः । इन्द्राग्नी इति । आ । गतम् । नरा ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इमानि सेवेथाम् सर्वनानि, यैः युवाम् हव्यानि ऊहथुः^१ ॥ ५ ॥

इमां गायत्रवर्तनि जुषेथां सुष्टुतिं मम । इन्द्राग्नी आ गतं नरा ॥ ६ ॥

इमाम् । गायत्रवर्तनिम् । जुषेथाम् । सुऽस्तुतिम् । मम । इन्द्राग्नी इति । आ । गतम् । नरा ॥ ६ ॥

वेङ्कट० इमाम् गायत्रमार्गाम्^२ सेवेथाम् सुष्टुतिम् मम ॥ ६ ॥

^१इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये विंशो वर्गः^३ ॥

प्रातर्यावभिरा गतं देवेभिर्जेन्यावस्र । इन्द्राग्नी सोमपीतये ॥ ७ ॥

प्रातर्यावऽभिः । आ । गतम् । देवेभिः । जेन्यावस्र इति । इन्द्राग्नी इति । सोमपीतये ॥ ७ ॥

वेङ्कट० प्रातर्यावभिः आ गच्छतम् देवैः हे जेतव्यशत्रुघ्नौ !^४ इन्द्राग्नी ! सोमस्य पानाय ॥ ७ ॥

श्यावाश्वस्य सुन्वतोऽत्रीणां शृणुतं हवम् । इन्द्राग्नी सोमपीतये ॥ ८ ॥

१. हन्तारा वि^१. २. स्वराजितो मूको. ३-३. युवा ... मूको. ४. गयतमा^१ मूको. ५-५ नास्ति मूको. ६. शत्रुघ्नौ मूको.

श्यावऽअश्वस्य । सुन्वतः । अत्रीणाम् । शृणुतम् । हवम् । इन्द्राग्नी इति । सोमऽपीतये ॥ ८ ॥

वेङ्कट० 'व्यावाश्वस्य यजमानस्य ऋत्विजाम् अत्रीणाम्' शृणुतम्^१ ह्वानम् ॥ ८ ॥

एवा वामह ऊतये यथाहुवन्त मेधिराः । इन्द्राग्नी सोमपीतये ॥ ९ ॥

एव । वाम् । अह्ने । ऊतये । यथा । अहुवन्त । मेधिराः । इन्द्राग्नी इति । सोमऽपीतये ॥ ९ ॥

वेङ्कट० एवम् वाम^२ अहं ह्वयामि रक्षणाय, यथा अहुवन्त^३ प्राज्ञाः ॥ ९ ॥

आहं सरस्वतीवतो रिन्द्राग्न्योरवो वृणे । याभ्यां गायत्रमुच्यते ॥ १० ॥

आ । अहम् । सरस्वतीऽवतोः । इन्द्राग्न्योः । अवः । वृणे । याभ्याम् । गायत्रम् । ऋच्यते ॥ १० ॥

वेङ्कट० अहम् स्तुतिमतोः^४ इन्द्राग्न्योः पालनम् आ वृणे, ययोरर्थम् गायत्रम् साम स्तुयते ॥ १० ॥

^५इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये एकविंशो वर्गः^६ ॥

[३९]

^७नाभाकः काण्व ऋषिः । अग्निर्देवता । महापङ्क्तिश्छन्दः^८ ।

अग्निमस्तोष्यग्मिर्यमग्निमीळा यजध्वै ।

अग्निर्देवाँ अनक्तु न उभे हि विदथे कविरन्तश्चरति दूत्यं नभन्तामन्यके समे । १ ।

अग्निम् । अस्तोषि । ऋग्मिर्यम् । अग्निम् । ईळा । यजध्वै । अग्निः । देवान् । अनक्तु । नः । उभे इति । हि । विदथे इति । कविः । अन्तरिति । चरति । दूत्यम् । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥ १ ॥

वेङ्कट० अग्निम् "स्तौमि ऋगईम्" । अग्निम् स्तुत्या यष्टुं स्तौमि । अग्निः देवान् अस्माकम् अनक्तु हविर्भिः । सोऽयम् उभे हि बावापृथिव्यौ अन्तः दूत्यम् चरति अन्तरिक्षे गच्छन् । नभन्ताम्^९ च 'सर्वे जिघांसवः' शत्रवः । यद्वा नभतिर्हिंसाकर्मा^{१०} (तु. निघ २, १९), हिंस्यमानाः^{११} अग्निनेति^{१२} ॥ १ ॥

न्यग्ने नव्यसा वचस्तनूषु शंसमेषाम् ।

न्यराती रराव्णां विश्वा अर्यो अरातीरितो युच्छन्वामुरो नभन्तामन्यके समे । २ ।

नि । अग्ने । नव्यसा । वचः । तनूषु । शंसम् । एषाम् । नि । अरातीः । रराव्णाम् । विश्वाः । अर्यः । अरातीः । इतः । युच्छन्तु । आऽमुरः । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥ २ ॥

१-१. 'स्य जामित्राणाम् वि' ; 'स्य यजमानस्य जामित्राणाम् अ' । २. 'त मूको. ३. नास्ति वि'.
४. 'वन्तः मूको. ५. स्तुतीवतोः मूको. ६-६. नास्ति मूको. ७-७. स्तोमगर्भम् मूको. ८. नभवं...
मूको. ९-९. सर्वेऽपि पिवांसः वि'; 'निवांसः अ' मूको. १०. नगतिर्हि' मूको. ११. 'मानं मूको.
१२. अग्निनेति वि'.

वेङ्कट० नि^१ दह अग्ने! शंसनम् एषाम् शत्रूणाम् अस्माकम् अङ्गेषु नवतरेण वचसा^२। नि दह
अरातिम् प्रयच्छताम्। विश्वाः अभिगच्छन्तः अरातयः इतः अपगच्छन्तु आमूढाः ॥ २ ॥

अग्ने मन्मानि तुभ्यं कं घृतं न जुह्व आसनि ।

स देवेषु प्र चिकिद्धि त्वं ह्यसि पूर्यः शिवो दूतो विवस्वतो नभन्तामन्यके संमे ॥३॥

अग्ने । मन्मानि । तुभ्यम् । कम् । घृतम् । न । जुह्वे । आसनि । सः । देवेषु । प्र । चिकिद्धि ।

त्वम् । हि । असि । पूर्यः । शिवः । दूतः । विवस्वतः । नभन्ताम् । अन्यके । संमे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यथा आस्ये घृतम् जुह्वति, एवम्^३ अग्ने! स्तोत्राणि तुभ्यम् आस्ये जुह्वे । 'सः त्वं'^४
देवानां मध्ये प्रकर्षेण जानीहि स्तुतीः । त्वम् हि असि प्रज्ञः^५ शिवः च दूतः
विवस्वतः ॥ ३ ॥

तत्तदग्निर्वयो दधे यथायथा कृपण्यति ।

ऊर्जाहुतिर्वसूनां शं च योश्च मयो दधे विश्वस्यै देवहूत्यै नभन्तामन्यके संमे ॥४॥

तत्तत् । अग्निः । वयः । दधे । यथायथा । कृपण्यति । ऊर्जाऽआहुतिः । वसूनाम् ।

शम् । च । योः । च । मयः । दधे । विश्वस्यै । देवहूत्यै । नभन्ताम् । अन्यके । संमे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० तत्तत् अग्निः^६ अन्नं प्रयच्छति, यथायथा स्तोत्रभिः याच्यते^७ । अन्नेन आहूयमानः
वासयितृणां^८ यजमानानाम् शम् च योः च सुखं च करोति । सर्वस्मै देवानां ह्यानाय, यः
कश्चन अपि देवो यदि हूयते, अग्निरेव सर्वं करोति इति ॥ ४ ॥

स चिकेत सहीयसाग्निश्चित्रेण कर्मणा ।

स होता शश्वतीनां दक्षिणाभिरुभीवृत इनोति च प्रतीव्यं^९ नभन्तामन्यके संमे ॥५॥

सः । चिकेत । सहीयसा । अग्निः । चित्रेण । कर्मणा । सः । होता । शश्वतीनाम् ।

दक्षिणाभिः । अभिऽवृतः । इनोति । च । प्रतीव्यम् । नभन्ताम् । अन्यके । संमे ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सः 'ज्ञायते अभिभावुकेन' अग्निः चित्रेण कर्मणा । सः होता बह्वीनां पशुभिः च परिवृतः
गच्छति च प्रत्येतव्यं शत्रुम् ॥ ५ ॥

^{१०}इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये द्वारिंशो वर्गः^{१०} ॥

अग्निर्जाता देवानामग्निर्वेद मर्तानामपीच्यम् ।

अग्निः स द्रविणोदा अग्निर्द्वारा व्यूर्णते स्वाहुतो नवीयसा नभन्तामन्यके संमे ॥६॥

१. निर् मूको. २ नास्ति मूको. ३. एव मूको. ४-४. सत्यम् मूको. ५. प्रज्ञः मूको. ६. अग्निम्
मूको. ७. याचते मूको. ८. वासयन्तृणाम् मूको. ९-९. °ते हिमावु° अ^१. १०-१०. नास्ति मूको.

अग्निः । ज्ञाता । देवानाम् । अग्निः । वेद । मर्तानाम् । अपीच्यम् । अग्निः । सः ।
द्रविणः सदाः । अग्निः । द्वारा । वि । ऊर्णते । सुऽआहुतः । नवीयसा । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥

वेङ्कट० अग्निः 'जातानि देवानाम् वेत्ति । अग्निः मर्तानाम्' च वेत्ति गुह्यम् । अग्निः 'सः धनस्य'
दाता । अग्निः द्वाराणि धनस्य वि ऊर्णते' स्वाहुतः नवतरेण हविषा ॥ ६ ॥

अग्निर्देवेषु संवसुः स विश्वु यज्ञियास्वा ।

स मुदा काव्या पुरु विश्वं भूमैव पुष्यति देवो देवेषु यज्ञियो नभन्तामन्यके समे ॥ ७ ॥

अग्निः । देवेषु । समऽवसुः । सः । विश्वु । यज्ञियासु । आ । सः । मुदा । काव्या । पुरु ।
विश्वम् । भूमैव । पुष्यति । देवः । देवेषु । यज्ञियः । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अग्निः देवेषु संवसति । सः मनुष्येषु, अपि च यज्ञेषु संवसति । सः मोदेन बहूनि
कर्माणि पुष्यति यथा विश्वम् भूमिः । देवः देवानां मध्ये यज्ञियः ॥ ७ ॥

यो अग्निः सप्तमानुषः श्रितो विश्वेषु सिन्धुषु ।

तमागन्म त्रिपस्त्यं मन्धातुर्दस्युहन्तमग्निं यज्ञेषु पूर्य नभन्तामन्यके समे ॥ ८ ॥

यः । अग्निः । सप्तमानुषः । श्रितः । विश्वेषु । सिन्धुषु । तम् । आ । अगन्म । त्रिपस्त्यम् ।
मन्धातुः । दस्युहन्तमम् । अग्निम् । यज्ञेषु । पूर्यम् । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सप्त यस्य स्तोतारो मनुष्याः 'स सप्तमानुषः' यः विश्वेषु सिन्धुषु श्रितः, तम् वयम् आ अगन्म
त्रिस्थानं यौवनाश्वस्य' मान्धातुः (तु. निघ ३, १५) 'दस्युनां हन्तारम् अग्निम् यज्ञेषु मुख्यम्' ॥ ८ ॥

अग्निसूत्रिणि त्रिधातून्या क्षेति विदथा कविः ।

स त्रीरैकादशा इह यक्षच्च पिप्रयच्च नो विप्रो दूतः परिष्कृतो नभन्तामन्यके समे ॥ ९ ॥

अग्निः । त्रीणि । त्रिधातूनि । आ । क्षेति । विदथा । कविः । सः । त्रीन् । एकादशान् ।
इह । यक्षत् । च । पिप्रयत् । च । नः । विप्रः । दूतः । परिष्कृतः । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥

वेङ्कट० अग्निः त्रीणि स्थानानि त्रिबन्धनानि पृथिव्यादीनि' आ निवसति कविः । सः त्रीन् एकादशान्
देवान् इह यजतु । पूरयतु च अस्मान् मेधावी दूतः अलङ्कृतः ॥ ९ ॥

त्वं नो अग्र आयुषु त्वं देवेषु पूर्य वस्व एक इरज्यासि ।

त्वामापः परिष्कृतः परि यन्ति स्वसैतवो नभन्तामन्यके समे ॥ १० ॥

१-१. जानाति देवानां वेत्ति अङ्गिमत्तानां वि'; जानाति देवानां वाञ्छि अङ्गिमत्तानाम् अ'.

२-२. सदनस्य मूको. ३. ऊर्णते मूको. ४. नास्ति मूको. ५-५. संसक्तमा' मूको. ६. 'व' मूको.

७. तु. वैप १, २४५२ b. ८. 'व्यमिति अ'. ९. 'दीनि या अ'.

त्वम् । नः । अग्ने । आयुषु । त्वम् । देवेषु । पूर्य । वस्वः । एकः । इरज्यसि । त्वाम् । आपः ।
परिऽसुतः । परि । यन्ति । स्वऽसेतवः । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥ १० ॥

वेङ्कट० त्वम् अस्माकम् अग्ने । मनुष्येषु, त्वम् देवेषु पूर्य !^१ धनस्य एकः ईशिषे । त्वाम् आपः
परितः स्रवन्त्यः^२ परि गच्छन्ति स्वभूतसेतवः ॥ १० ॥

^३इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये त्रयोविंशो वर्गः^४ ॥

[४०]

^१नाभाकः काण्व ऋषिः । इन्द्राग्नी देवता । महापङ्क्तिश्छन्दः^२ ।

इन्द्राग्नी युवं सु नः सहन्ता दासथो रयिम् ।

येन दृळ्हा समत्स्वा वीळु चित् साहिषीमह्यग्निर्वनेव वात इन्नभन्तामन्यके समे ॥ १ ॥

इन्द्राग्नी इति । युवम् । सु । नः । सहन्ता । दासथः । रयिम् । येन । दृळ्हा । समत्स्व ।
आ । वीळु । चित् । सहिषीमहि । अग्निः । वनाऽइव । वाते । इत् । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥

वेङ्कट० इन्द्राग्नी ! युवम् सुष्ठु अस्मभ्यम् अभिभवन्तौ यच्छतम् धनम् । येन 'धनानि दृढानि'^१
सङ्ग्रामेषु अपि च स्थिराणि सहिषीमहि तम् रयिम्, 'यथा अग्निः अरण्यानि अभिभवति
वाते एव इति'^२ ॥ १ ॥

नहि वां वव्रयामहेऽथेन्द्रमिद् यजामहे शर्विष्ठं नृणां नरम् ।

स नः कदा चिदर्वता गमदा वाजसातये गमदा मेघसातये नभन्तामन्यके समे ॥ २ ॥

नहि । वाम् । वव्रयामहे । अर्थ । इन्द्रम् । इत् । यजामहे । शर्विष्ठम् । नृणाम् । नरम् ।
सः । नः । कदा । चित् । अर्वता । गमत् । आ । वाजऽसातये । गमत् । आ । मेघऽसातये ।
नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥ २ ॥

वेङ्कट० न हि वाम् वयं धनं याचामहे । अपि तर्हि इन्द्रम् एव यजामहे शर्विष्ठम् नृणाम् नेतारम् ।
सः अस्मान् कदा चित् अश्वेन आ गच्छति अजलाभाय कदाचित् यज्ञभजनाय ॥ २ ॥

ता हि मध्यं भराणामिन्द्राग्नी अधिक्षितः ।

ता उ कवित्वना कवी पृच्छयमाना सखीयते सं धीतमश्नुतं नरा नभन्तामन्यके समे ॥ ३ ॥

ता । हि । मध्यम् । भराणाम् । इन्द्राग्नी इति । अधिऽक्षितः । तौ । ऊँ इति । कविऽत्वना ।
कवी इति । पृच्छयमाना । सखिऽयते । सम् । धीतम् । अश्नुतम् । नरा । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥ ३ ॥

१. आवर्तम् त्रि^१; आवर्तम् अ^२. २. स्रवन्त्यः मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४-४. दृढानि धनानि
अ^१. ५-५. यथा अरण्यानि अभिभवति चात् इति मूको.

वेङ्कट० तौ हि मध्यम् सङ्ग्रामाणाम् इन्द्राग्नी अधिनिवसतः । तौ एव कवित्वेन क्रान्तकर्माणौ
कविजनैः पृच्छयमानौ^१ सखित्वम् इच्छते सम् अश्नुतम् कर्म नरौ ! ॥ ३ ॥

अभ्यर्चं नभाकवदिन्द्राग्नी यजसा गिरा ।

ययोर्विश्वमिदं जगदियं द्यौः पृथिवी मद्भु^२पस्थे बिभृतो वसु नभन्तामन्यके संमे ॥ ४ ॥

अभि । अर्चं । नभाक^३ऽवत् । इन्द्राग्नी इति । यजसा । गिरा । ययोः । विश्वम् । इदम् । जगत् ।
इयम् । द्यौः । पृथिवी । मही । उप^४स्थे । बिभृतः । वसु । नभन्ताम् । अन्यके । संमे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हे नभाक ! नभाकवत्^२ इन्द्राग्नी यज्ञेन स्तुत्या वा अभि अर्चं, ययोः विश्वम् इदम् जगत्,
ययोः च उपस्थे द्यावापृथिव्यौ वसु बिभृतः ॥ ४ ॥

प्र ब्रह्माणि नभाकवदिन्द्राग्निभ्यामिरज्यत ।

या सप्तबुधमर्णवं जिह्ववारमपोर्णुत इन्द्र ईशान ओजसा नभन्तामन्यके संमे ॥ ५ ॥

प्र । ब्रह्माणि । नभाक^३ऽवत् । इन्द्राग्निभ्याम् । इरज्यत । या । सप्तबुधम् । अर्णवम् ।
जिह्ववारम् । अप^४ऽऊर्णुतः । इन्द्रः । ईशानः । ओजसा । नभन्ताम् । अन्यके । संमे ॥ ५ ॥

वेङ्कट० प्र ईर्यते इन्द्राग्निभ्याम् स्तेत्राणि नभाकवत् यौ इन्द्राग्नी सप्तमूलम् अर्णवम् पिहितद्वारम्
तेजोभिः अपोर्णुतः । तयोः मध्ये इन्द्रः ईशानः भवति बलेन ॥ ५ ॥

अपि वृश्च पुराणवद् व्रततेरिव गुष्पितमोजो दासस्य दम्भय ।

वयं तदस्य संभृतं वस्विन्द्रेण वि भजेमहि नभन्तामन्यके संमे ॥ ६ ॥

अपि । वृश्च । पुराण^३ऽवत् । व्रततेः^४ इव । गुष्पितम् । ओजः । दासस्य । दम्भय । वयम् ।
तत् । अस्य । सम्^५भृतम् । वसु । इन्द्रेण । वि । भजेमहि । नभन्ताम् । अन्यके । संमे ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अपि वृश्च यथा प्रलः^१ वृश्चति^२ शत्रूणां लतायाः इव ^३गुष्पितम् इति गुल्फतिपर्यायः^४ ।
व्रततेः निर्गतां शाखाम् इव इति । तदेवाह—बलम्^५ दासस्य विनाशयेति । परोक्ष उत्तरार्धः
स्पष्टः ॥ ६ ॥

इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये चतुर्विंशो वर्गः ॥

यदिन्द्राग्नी जना इमे विह्वयन्ते तना गिरा ।

अस्माकैर्भिर्नृभिर्वयं सांसह्याम पृतन्यतो वनुयाम वनुध्यतो नभन्तामन्यके संमे ॥ ७ ॥

१. पूज्यमा' मूको. २. नभाकव बि'; ताकतभाकव अ'. ३. प्रश्नौ मूको. ४. पृच्छति मूको.
५. गु...गुल्फ' वि'; ...गुल्फ' अ'. ६. बल मूको. ७-७. नास्ति मूको.

यत् । इन्द्राग्नी इति । जनाः । इमे । विह्वयन्ते । तदा । गिरा ।

अस्माकैभिः । नृभिः । वयम् । ससह्यार्म । पृतन्यतः । वनुयाम । वनुष्यतः । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥

वेङ्कट० इमे जनाः इन्द्राग्नी विह्वयन्ते धनेन स्तुत्या च । तेषु वयम्^१ अस्माकीनैः मनुष्यैः अभि-
भवेम पृतनामिच्छतः^२ । वनुयाम च वनुष्यतः हन्तुमिच्छतः ॥ ७ ॥

या नु श्वेताववो दिव उच्चरात उप धुभिः ।

इन्द्राग्न्योरनु व्रतमुहाना यन्ति सिन्धवो यान्तसीं बन्धादमुञ्चतां नभन्तामन्यके समे । ८ ।

या । नु । श्वेतौ । अवः । दिवः । उत्तुच्चरातः । उप । धुभिः । इन्द्राग्न्योः । अनु । व्रतम् ।
उहानाः । यन्ति । सिन्धवः । यान् । सीम् । बन्धात् । अमुञ्चताम् । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥

वेङ्कट० यौ श्वेतौ^३ अधस्तात् दिवः उप उच्चरतः दीप्तिभिः^४ । तयोः इन्द्राग्न्योः अनु यन्ति कर्म
बहन्तः सिन्धवः, यान् सिन्धून् इमौ सर्वतो बन्धनात्^५ अमुञ्चताम् ॥ ८ ॥

पूर्वीष्ट इन्द्रोपमातयः पूर्वीरुत प्रशस्तयः सूनो हिन्वस्य हरिवः ।

वस्वो वीरस्यापृचो या नु साधन्त नो धियो नभन्तामन्यके समे ॥ ९ ॥

पूर्वीः । ते । इन्द्र । उपमातयः । पूर्वीः । उत । प्रशस्तयः । सूनो इति । हिन्वस्य । हरिः । वस्वः ।

वीरस्य । आपृचः । याः । नु । साधन्त । नः । धियः । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥ ९ ॥

वेङ्कट० बहूनि ते उपमानानि इन्द्र !, बह्व्यश्चापि^६ प्रशस्तयः "प्रेरयितः ! प्रीणयितुः", वज्रिन् !;
वासयितुः वीरस्य धनानि आपर्चयतः तव याः स्तुतिः उपमातिः च अस्माकं प्रज्ञाम्
असाधयन्^७ ॥ ९ ॥

तं शिशीता सुवृक्तिभिस्त्वेषं सत्त्वानमृगमयम् ।

उतो नु चिद् य ओजसा शुष्णस्याण्डानि भेदति जेषत् स्वर्वतीरपो नभन्तामन्यके समे । १० ।

तम् । शिशीत् । सुवृक्तिभिः । त्वेषम् । सत्त्वानम् । ऋगमयम् । उतो इति । नु । चिद् ।

यः । ओजसा । शुष्णस्य । आण्डानि । भेदति । जेषत् । स्वर्वतीः । अपः । नभन्ताम् ।

अन्यके । समे ॥ १० ॥

वेङ्कट० तम् संस्क्रुतं^८ स्तुतिभिः दीप्तं सम्भक्तारम्^९ ऋगहम् । अपि च यः बलेन शुष्णासुरस्य
अण्डजातानि अभिनत् अपत्यानि, स दिव्यानि "यजतु उदकानि"^{१०} ॥ १० ॥

तं शिशीता स्वध्वरं सत्यं सत्त्वानमृत्त्वियम् ।

उतो नु चिद् य ओहंत आण्डा शुष्णस्य भेदत्यजैः स्वर्वतीरपो नभन्तामन्यके समे ॥ ११ ॥

१. च यम् मूको. २. पृतनानां वि. ३-३. यादवतौ वि. यो श्वेतौ अ. ४. दीप्तः वि. दीप्तिः
अ. ५. वज्रं धनात् मूको. ६. °पि च वि. ७-७. प्रेरयित प्रीणयित मूको. ८. साधनयत् मूको.
९. संस्क्रित वि. संस्क्रित अ. १०. संमत्तारम् वि. ११-११. यजतु कस्यानि मूको.

तम् । शिशीत् । सुऽअध्वरम् । सत्यम् । सत्वानम् । ऋत्विर्यम् । उतो इति । नु । चित् ।
यः । ओहते । आण्डा । शुष्णस्य । भेदति । अजैः । स्वऽस्वतीः । अपः । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥

वेङ्कट० तम् संस्कुरुत सुयज्ञम् आर्यम् सत्वानम्^१ ऋतौ ऋष्यम्, यः यज्ञं प्रति गच्छति
हिनस्ति च शुष्णस्य आण्डानि । स त्वम् अजैषीः दिव्यानि उदकानि ॥ ११ ॥

एवेन्द्राग्निभ्यां पितृवन्नवीयो मन्धातुवदङ्गिरस्वदवाचि ।

त्रिधातुना शर्मणा पातमस्मान् वयं स्याम पतयो रयीणाम् ॥ १२ ॥

एव । इन्द्राग्निभ्याम् । पितृवत् । नवीयः । मन्धातुवत् । अङ्गिरस्वत् । अवाचि ।
त्रिधातुना । शर्मणा । पातम् । अस्मान् । वयम् । स्याम । पतयः । रयीणाम् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० एवम् इन्द्राग्निभ्याम् पितृवत् नवतरम् मन्धातुवत् अङ्गिरोवच्च स्तोत्रम् अवाचि । त्रिधातुना
गृहेण रक्षतम् अस्मान् । वयम् स्याम पतयः रयीणाम् इति ॥ १२ ॥

^२इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये पञ्चविंशो वर्गः^३ ॥

[४१]

^२नाभाकः काण्व ऋषिः । वरुणो देवता । महापङ्क्तिश्छन्दः^३ ।

अस्मा ऊं पु प्रभूतये वरुणाय मरुद्भ्योऽर्चो विदुष्टरेभ्यः ।

यो धीता मानुषाणां पश्चो गा ईव रक्षति नभन्तामन्यके समे ॥ १ ॥

अस्मै । ऊं इति । सु । प्रभूतये । वरुणाय । मरुद्भ्यः । अर्चो । विदुऽष्टरेभ्यः ।
यः । धीता । मानुषाणाम् । पश्चः । गाऽईव । रक्षति । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥ १ ॥

वेङ्कट० अस्मै ऊं सु प्रकृष्टधनाय वरुणाय मरुद्भ्यः^३ च स्तुहि^१ विद्वत्तरेभ्यः, यः वरुणः कर्माणि
मानुषाणाम् पशून् गच्छत इव रक्षति^४ ॥ १ ॥

तम् पु समना गिरा पितृणां च मन्मभिः ।

नाभाकस्य प्रशस्तिभिर्यः सिन्धूनामुपोदये सप्तस्वसा स मध्यमो नभन्तामन्यके समे ॥ २ ॥

तम् । ऊं इति । सु । समना । गिरा । पितृणाम् । च । मन्मभिः । नाभाकस्य । प्रशस्तिभिः ।
यः । सिन्धूनाम् । उप । उत्स्रजे । सप्तस्वसा । सः । मध्यमः । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥

वेङ्कट० यास्कः — 'तं 'स्वभिष्टौमि समनया' गिरा गीत्या स्तुत्या पितृणां च मननीयैः स्तोमैः ।
नाभाकस्य प्रशस्तिभिः । ऋषिर्नाभाको बभूव । यः स्यन्दमानानामासामुपोदये सप्तस्वसारमेनमाह

वाग्भिः स मध्यम इति निरुच्यते । अथैष एव भवति । नभन्तामन्यके समे । मा भूवन्नन्यके सर्वे, ये नो द्विषन्ति दुर्धियः पापधियः पापसङ्कल्पाः' (या १०, ५) इति । यत् सिन्धुभ्य उद्वच्छन्तीत्यर्थः ॥ २ ॥

स क्षपः परिं पस्वजे न्यु१स्रो मायया दधे स विश्वं परिं दर्शतः ।

तस्य वेनीरनु॑ व्रतमुषस्ति॒स्रो अवर्धयन् नभन्तामन्यके समे ॥ ३ ॥

सः । क्षपः । परिं । सस्वजे । नि । उ॒स्रः । मा॒यया । द॒धे । सः । वि॒श्वम् । परिं । दर्श॑तः ।
तस्य॑ । वेनीः । अनु॑ । व्र॒तम् । उ॒षः । ति॒स्रः । अ॒वर्ध॑यन् । नभ॑न्ताम् । अ॒न्यके । समे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सः वरुणः रात्रीः परि स्वजते । उत्सरणशीलः सर्वे कर्मणा परितः च नि दधाति दर्शनीयः, तस्य व्रतम् कामयमानाः प्रजाः त्रिषु कालेषु अनु वर्धयन्ति प्रातः मध्यन्दिने सायमिति ॥ ३ ॥

यः ककुभौ निधारयः पृथिव्यामधि दर्शतः ।

स माता पूर्वं पदं तद् वरुणस्य सप्त्यं स हि गोपा इवेर्यो नभन्तामन्यके समे ॥ ४ ॥

यः । क॒कुभः । नि॒ऽधा॒रयः । पृ॒थि॒व्याम् । अधि॑ । दर्श॑तः । सः । मा॒ता । पूर्॒वम् । प॒दम् ।
तद् । वरु॑णस्य । स॒प्त्यम् । सः । हि । गो॒पाः॒ऽइव॑ । इर्यः॑ । नभ॑न्ताम् । अ॒न्यके । समे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यः दिशः निधारयति पृथिव्या उपरि दर्शनीयः, सः निर्माता स्तोतुः प्रत्नं स्थानं स्वर्गाख्यम्, तत् अस्माभिः च सर्पणीयम् तस्य स्वभूतम् । सः हि गोपायिता गोपाल इव सर्वेषां पशूनां सर्वासां प्रजानां स्वामी भवति प्रेरयिता इर्यः ॥ ४ ॥

यो धर्ता भुवनानां य उस्त्राणामपीच्या३ वेद नामानि गुह्या ।

स कविः काव्या पुरु रूपं द्यौरिव पुष्यति नभन्तामन्यके समे ॥ ५ ॥

यः । ध॒र्ता । भु॒व॒ना॒नाम् । यः । उ॒स्त्रा॒णा॒म् । अ॒पी॒च्या । वे॒द । ना॒मा॒नि । गु॒ह्या ।
सः । क॒विः । का॒व्या । पु॒रु । रू॒पम् । द्यौः॒ऽइव॑ । पु॒ष्य॒ति । नभ॑न्ताम् । अ॒न्यके । समे ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यः धारयिता भुवनानाम्, यः च रश्मीनां देवाधिष्ठानभूतानाम् अन्तर्हितानि जानाति नामानि गुहायां निहितानि, सः कविः कविकर्माण बहूनि पुष्यति, यथा द्यौः पुष्यति रूपम् ॥ ५ ॥

३इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये षड्विंशो वर्गः ॥

यस्मिन् विश्वानि काव्या चक्रे नार्भिरिव श्रिता ।

त्रितं जूती संपर्यत व्रजे गावो न मयुजे युजे अश्वौ अयुक्षत नभन्तामन्यके समे ॥ ६ ॥

यस्मिन् । विश्वानि । काव्या । चक्रे । नाभिःऽइव । श्रिता । त्रितम् । जूती । सपर्यत ।
व्रजे । गावः । न । सम्युजे । युजे । अश्वान् । अयुक्षत । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यस्मिन् विश्वानि कविकर्माणि चक्रे नाभिः इव स्थितानि अन्तः, 'तं त्रिपु' 'स्थानेषु स्थितं' जवेन
परिचरत । यथा पशून् व्रजे संयुजे संयोगार्थं सह स्थापयितुं युजन्ति^१, एवम् अस्माकम्
अभियोगाय सपत्नाः च 'अश्वान् अयुक्षत, ततः' क्षिप्रं परिचरत वरुणमिति ॥ ६ ॥

य आस्वत्कं आशये विश्वा जातान्येषाम् ।

परि धामानि मर्मृशद् वरुणस्य पुरो गये विश्वे देवा अनु व्रतं नभन्तामन्यके समे ॥ ७ ॥

यः । आसु । अत्कः । आशये । विश्वा । जातानि । एषाम् । परि । धामानि । मर्मृशत् ।
वरुणस्य । पुरः । गये । विश्वे । देवाः । अनु । व्रतम् । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥ ७ ॥

वेङ्कट० यः एषाम् अश्वानां स्वभूतं 'यद् रूपम् आसु' दिक्षु स्थितानि विश्वानि जातानि आशेते,
सोऽवाक्^२ सर्वाणि तेजांसि परिमृशतः वरुणस्य अस्य पुरः गये भवति रथस्य पुरस्तात् भवति ।
तस्य वरुणस्य विश्वे अन्ये देवाः व्रतम् अनु गच्छन्ति ॥ ७ ॥

स समुद्रो अप्रीच्यस्तुरो द्यामिव रोहति नि यदासु यजुर्दधे ।

स माया अर्चिना पदास्तृणान्नाक्रमारुद्नभन्तामन्यके समे ॥ ८ ॥

सः । समुद्रः । अप्रीच्यः । तुरः । द्यामिव । रोहति । नि । यत् । आसु । यजुः । दधे ।
सः । मायाः । अर्चिना । पदा । अस्तृणात् । नाकम् । आ । अरुद् । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यस्मादापः समुद्रवन्ति सः समुद्रः अन्तर्हितः वरुणः तुरः क्षिप्रः, आदित्यः यथा
दिवम् रोहति, तद्वत् रोहति नाकम् । यदा आसु दिक्षु प्रजाभ्यः दानम् नि दधाति । सः
असुराणाम् मायाः अर्चिभक्ता तेजसा हिनस्ति, 'नाकम् च आ रोहति' ॥ ८ ॥

यस्य श्वेता विचक्षणा तिस्रो भूमीरधिष्ठितः ।

त्रिरुत्तराणि पप्रतुर्वरुणस्य ध्रुवं सद् स सप्तानामिरेज्यति नभन्तामन्यके समे ॥ ९ ॥

यस्य । श्वेता । विचक्षणा । तिस्रः । भूमीः । अधिष्ठितः । त्रिः । उत्तराणि । पप्रतुः ।
वरुणस्य । ध्रुवम् । सद् । सः । सप्तानाम् । इरेज्यति । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥ ९ ॥

वेङ्कट० यस्य श्वेतानि तेजांसि तिस्रः भूमीः अधःस्थिताः प्रथयन्ति^३ अन्तरिक्षे अधिवसतः ।

१-१. त्रीषु वि^१; तन्त्रीषु अ^१. २-२. अस्थाने मूको. ३. युजन्ति मूको. ४-४. आन युक्षत तत मूको.
५. यदूपरासु मूको. ६. सोक् वि^२. ७-७. नास्ति अ^१. ८. प्रसयति मूको.

तत्र त्रीणि च उत्तराणि । 'तिस्रो भूनीधारयन् त्रीँस्त द्युन्' (ऋ २, २७, ८) इति मन्त्रः ।
तस्य वरुणस्य ध्रुवम् सदः । सः सप्तानाम् सिन्धूनाम् ईश्वरो भवति ॥ ९ ॥

यः श्वेताँ अधिनिर्णिजश्चक्रे कृष्णाँ अनु व्रता ।

स धाम पुर्व्यं ममेयः स्कम्भेन वि रोदसी अजो न धामधारयन्नभन्तामन्यके समे ॥ १० ॥

यः । श्वेतान् । अधिनिर्णिजः । चक्रे । कृष्णान् । अनु । व्रता । सः । धाम । पुर्व्यम् । ममे ।
यः । स्कम्भेन । वि । रोदसी इति । अजः । न । धाम् । धारयत् । नभन्ताम् । अन्यके । समे ॥

वेङ्कट० यः दिवा श्वेतान् आत्मीयान् रश्मीन्^१ रात्रौ कृष्णान् करोति । कर्माणि लक्ष्यकृत्य^२ उभय-
विधकर्मानुगुणम्^३ सः प्रलम् धाम अन्तरिक्षं दिवं वा ममे । यः^४ स्कम्भेन अन्तरिक्षेण रोदसी^५
आदित्यः धाम् इव वि धारयति इति^६ ॥ १० ॥

^१इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये सप्तविंशो वर्गः^७ ॥

[४२]

^१नाभाकः काण्वः, अचनाना आत्रेयो वा ऋषिः । आदितस्तिसृणां वरुणो देवता,
अन्त्यानां तिसृणाम् अश्विनौ । आदितः तिस्रस्त्रिष्टुभः, अन्त्यास्त्रिभः अनुष्टुभः^१ ।

अस्तमन्नाद् धामसुरो विश्ववेदा अमिमीत वरिमाणं पृथिव्याः ।

आसीदद् विश्वा भुवनानि सम्राट् विश्वेत् तानि वरुणस्य व्रतानि ॥ १ ॥

अस्तमन्नात् । धाम् । असुरः । विश्ववेदाः । अमिमीत । वरिमाणम् । पृथिव्याः ।
आ । आसीदत् । विश्वा । भुवनानि । सम्राट् । विश्वा । इत् । तानि । वरुणस्य । व्रतानि ॥ १ ॥

वेङ्कट० अस्तमन्नात् धाम् असुरः विश्वधनः । तथा पृथिव्याः च परिमाणं चक्रे । इत्थं निर्मितानि
विश्वानि भुवनानि सम्राट् भूत्वा च आ असीदत् । विश्वानि एव तानि वरुणस्य कर्माणि ॥ १ ॥

एवा वन्दस्व वरुणं बृहन्तं नमस्या धीरममृतस्य गोपाम् ।

स नः शर्म त्रिवरुथं वि यंसत् पातं नो द्यावापृथिवी उपस्थे ॥ २ ॥

एव । वन्दस्व । वरुणम् । बृहन्तम् । नमस्य । धीरम् । अमृतस्य । गोपाम् ।
सः । नः । शर्म । त्रिवरुथम् । वि । यंसत् । पातम् । नः । द्यावापृथिवी इति । उपस्थे ॥ २ ॥

वेङ्कट० एवं स्तुहि वरुणम् महान्तम्, नमस्कुरु^१ च प्राप्तम् अमृतस्य गोपायितारम् । सः अस्मभ्यं
गृहं त्रिदिविकं^२ प्रयच्छतु^३ । पातम् अस्मान् द्यावापृथिव्यौ ! उपस्थे वर्तमानान् ॥ २ ॥

१. अस्मिन् मूको. २. लक्ष्यकृत्य वि^२. ३. 'विधि कर्माणिनुगुण वि^३; 'कर्माणिनुगुण अ'. ४. नास्ति मूको. ५. इत्यर्थः अ'. ६-६. नास्ति मूको. ७. नवसू मूको. ८. नियच्छ' मूको. ९. 'च्छन्तु मूको.

इमां धियं शिक्षमाणस्य देव क्रतुं दक्षं वरुण सं शिशाधि ।

ययाति विश्वा दुःस्ता तरेम सुतर्माणमधि नावं रुहेम ॥ ३ ॥

इमाम् । धियम् । शिक्षमाणस्य । देव । क्रतुम् । दक्षम् । वरुण । सम् । शिशाधि ।

यया । अति । विश्वा । दुःस्ता । तरेम । सुतर्माणम् । अधि । नावम् । रुहेम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इमाम् धियम् कर्म अनुतिष्ठतः देव ! प्रज्ञानं बलं च वरुण ! तीक्ष्णीकुरु । यया नावा विश्वानि दुरितानि अति तरेम, तां सुष्ठु तारयित्रीम् नावम् वयम् अधि रुहेम् इति यज्ञाभिप्रायम् ॥ ३ ॥

आ वां ग्रावाणो अश्विना धीभिर्विप्रा अचुच्यवुः ।

नासत्या सोमपीतये नभन्तामन्यके संमे ॥ ४ ॥

आ । वाम् । ग्रावाणः । अश्विना । धीभिः । विप्राः । अचुच्यवुः ।

नासत्या । सोमऽपीतये । नभन्ताम् । अन्यके । संमे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० आश्विनः^१ तृचः निगदसिद्धः । विप्राः ग्रावाणः यज्ञे वाम् कर्मभिः आ अचुच्यवुः इति ॥ ४ ॥

यथा वामत्रिरश्विना गीभिर्विप्रो अजोहवीत् ।

नासत्या सोमपीतये नभन्तामन्यके संमे ॥ ५ ॥

यथा । वाम् । अत्रिः । अश्विना । गीऽभिः । विप्रः । अजोहवीत् ।

नासत्या । सोमऽपीतये । नभन्ताम् । अन्यके । संमे ॥ ५ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ५ ॥

एवा वामह्व ऊतये यथाहुवन्त मेधिराः ।

नासत्या सोमपीतये नभन्तामन्यके संमे ॥ ६ ॥

एव । वाम् । अह्वे । ऊतये । यथा । अहुवन्त । मेधिराः ।

नासत्या । सोमऽपीतये । नभन्ताम् । अन्यके । संमे ॥ ६ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ६ ॥

^१इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये अष्टाविंशो वर्गः^२ ॥

[४३]

‘विरूप आङ्गिरस ऋषिः । अग्निर्देवता । गायत्री छन्दः’ ।

इमे विप्रस्य वेधसोऽग्नेरस्तृतयज्वनः । गिरः स्तोमांस ईरते ॥ १ ॥

इमे । विप्रस्य । वेधसः । अग्नेः । अस्तृतयज्वनः । गिरः । स्तोमांसः । ईरते ॥ १ ॥

वेङ्कट० आङ्गिरसः^१ विरूपः । इमे मेधाविनः विधातुः अग्नेः अहिंसितयजमानस्य गिरः प्रेरयन्ति
स्तोतारः ॥ १ ॥

अस्मै ते प्रतिहृत्ये जातवेदो विचर्षणे । अग्ने जनामि सुष्टुतिम् ॥ २ ॥

अस्मै । ते । प्रतिहृत्ये । जातवेदः । विचर्षणे । अग्ने । जनामि । सुष्टुतिम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० अस्मै तुभ्यं प्रेप्सते^२ जातवेदः । ‘विद्वष्टः ! अग्ने !’ जनयामि सुष्टुतिम् ॥ २ ॥

आरोका इव घेदहं तिग्मा अग्ने तव त्विषः । दद्धिर्वनानि बप्सति ॥ ३ ॥

आरोकाः इव । घ । इत् । अहं । तिग्माः । अग्ने । तव । त्विषः । दत्तभिः । वनानि । बप्सति ॥ ३ ॥

वेङ्कट० पशवः आरोकाः^३ आरोचनात् । पशवः इव तीक्ष्णाः^४ अग्ने ! तव^५ दीप्तयः दन्तैः अरण्यानि
भक्षयन्ति ॥ ३ ॥

हरयो धूमकेतवो वातजूता उप दधि । यतन्ते वृथगग्रयः ॥ ४ ॥

हरयः । धूमकेतवः । वातजूताः । उप । दधि । यतन्ते । वृथक् । अग्रयः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हरणशीलाः धूमकेतवः वातप्रेरिताः अन्तरिक्षे गच्छन्ति वृथक् अग्रयः । पृथक् इत्यनेन
सममव्ययं वृथगिति । पृथगित्येव वाजसनेयिनः पठन्ति (मा ३३, २) ॥ ४ ॥

एते त्वे वृथगग्रय इद्भासः समदक्षत । उपसामिव केतवः ॥ ५ ॥

एते । त्वे । वृथक् । अग्रयः । इद्भासः । सम् । अदक्षत । उपसाम् इव । केतवः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ५ ॥

‘इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये एकोनविंशो वर्गः’ ॥

कृष्णा रजांसि पत्सुतः प्रयाणं जातवेदसः । अग्निर्यद् रोधति क्षमि ॥ ६ ॥

कृष्णा । रजांसि । पत्सुतः । प्रयानं । जातवेदसः । अग्निः । यत् । रोधति । क्षमि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० कृष्णाः पांसवः पत्तः भवन्ति प्रयाणे जातवेदसः अग्नेः^१, यदा अग्निः रुणद्धि वनस्पतीन् शुष्कान्^२ क्षमायाम् ॥ ६ ॥

धासिं कृष्णान ओषधीर्विप्सदग्निर्न वायति । पुनर्यन् तरुणीरपि ॥ ७ ॥

धासिम् । कृष्णानः । ओषधीः । विप्सत् । अग्निः । न । वायति । पुनः । यन् । तरुणीः । अपि ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अन्नम् (तु. निघ २, ७) कृष्णानः ओषधीः भक्षयन् अग्निः न शाम्यति । पुनः च गच्छन् भवति प्रादुर्भूताः तरुणीः अपि ॥ ७ ॥

जिह्वाभिरह नन्नमदर्चिषा जञ्जणाभवन् । अग्निर्वनेषु रोचते ॥ ८ ॥

जिह्वाभिः । अह । नन्नमत् । अर्चिषा । जञ्जणाऽभवन् । अग्निः । वनेषु । रोचते ॥ ८ ॥

वेङ्कट० ज्वालाभिः एव वनस्पतीन् अत्यन्तं नमयन् अर्चिषा च ज्वलन् । 'जञ्जणाभवन्' (निघ १, १७) इति ज्वलतिकर्मसु पठितः । अग्निः अरण्येषु रोचते ॥ ८ ॥

अप्स्वग्ने सधिष्टव सौषधीरनु रुध्यसे । गर्भे सज्जायसे पुनः ॥ ९ ॥

अऽसु । अग्ने । सधिः^३ । तव । सः । ओषधीः । अनु । रुध्यसे । गर्भे । सन् । जायसे । पुनरिति ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अप्सु अग्ने । तव प्रवेशस्थानम् । सः त्वम् ओषधीः जीर्णाः अनु रुणत्सि । ततः पुनः च तासां भूमिष्ठानाम्^४ गर्भे भवन् जायसे ॥ ९ ॥

उदग्ने तव तद् घृतादर्ची रोचत आहुतम् । निसानं जुहोः मुखे ॥ १० ॥

उत् । अग्ने । तव । तत् । घृतात् । अर्चिः । रोचते । आऽहुतम् । निसानम् । जुहः । मुखे ॥ १० ॥

वेङ्कट० उत् रोचते अग्ने । तव तत् अर्चिः घृतात् आहुतम् लिहत्^५ जुहः^६ होमसाधनस्तुचः मुखे ॥ १० ॥

‘इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये त्रिंशो वर्गः’ ॥

उक्षान्नाय वशान्नाय सोमपृष्ठाय वेधसे । स्तोमैर्विधेमाग्नये ॥ ११ ॥

उक्षऽअन्नाय । वशऽअन्नाय । सोमऽपृष्ठाय । वेधसे । स्तोमैः । विधेम । अग्नये ॥ ११ ॥

वेङ्कट० उक्षान्नाय वशान्नाय सोमघृतपृष्ठाय विधाने स्तोमैः परिचरणं कुर्मः अग्नये ॥ ११ ॥

उत त्वा नमसा वयं होतवरेण्यक्रतो । अग्ने समिद्धिरीमहे ॥ १२ ॥

उत । त्वा । नमसा । वयम् । होतः । वरेण्यक्रतो इति वरेण्यऽक्रतो । अग्ने । समित्ऽभिः । ईमहे ॥ १२ ॥

१. अग्निः मूको. २. जुष्टान् मूको. ३. तु. मा १३, ५३; वैप १, ३२४७ d. ४. भूयिष्ठा^० मूको. ५. भव मूको. ६. लिहन् मूको. ७. जुहोः मूको. ८-८. नास्ति मूको.

वेङ्कट० अपि च त्वाम् अग्नेन वयम् हे होतः! वरणीयप्रज्ञ! अग्ने! समिद्धिः च याचामहे ॥ १२ ॥

उत त्वा भृगुवच्छुचे मनुष्वदग्न आहुत । अङ्गिरस्वद्वैवामहे ॥ १३ ॥

उत । त्वा । भृगुऽवत् । शुचे । मनुष्वत् । अग्ने । आऽहुत । अङ्गिरस्वत् । हवामहे ॥ १३ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ १३ ॥

त्वं ह्यग्ने अग्निना विप्रो विप्रेण सन्तसता । सखा सख्या समिध्यसे ॥ १४ ॥

त्वम् । हि । अग्ने । अग्निना । विप्रः । विप्रेण । सन् । सता । सखा । सख्या । समऽमिध्यसे ॥ १४ ॥

वेङ्कट० ब्राह्मणव्याख्याता (ऐत्रा १, १६) ॥ १४ ॥

स त्वं विप्राय दाशुषे रयिं देहि सहस्रिणम् । अग्ने वीरवर्तीमिषम् ॥ १५ ॥

सः । त्वम् । विप्राय । दाशुषे । रयिम् । देहि । सहस्रिणम् । अग्ने । वीरऽवर्तीम् । इषम् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ १५ ॥

१ इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये एकविंशो वर्गः १ ॥

अग्ने भ्रातुः सहस्रकृत रोहिदश्च शुचिर्व्रत । इमं स्तोमं जुषस्व मे ॥ १६ ॥

अग्ने । भ्रातुरिति । सहऽकृत । रोहितऽअश्च । शुचिर्व्रत । इमम् । स्तोमम् । जुषस्व । मे ॥ १६ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ १६ ॥

उत त्वाग्ने मम स्तुतो वाश्राय प्रतिहर्यते । गोष्ठं गावं इवाशत ॥ १७ ॥

उत । त्वा । अग्ने । मम । स्तुतः । वाश्राय । प्रतिऽहर्यते । गोऽस्थम् । गावंऽइव । आशत ॥ १७ ॥

वेङ्कट० अपि च त्वाम् अग्ने! मम स्तुतयः गोष्ठम् गावः इव प्राप्नुवन्ति । वाशनशीलाय वत्साय पयः कामयमानाय दोहार्थं यथा प्रविशन्ति इति ॥ १७ ॥

तुभ्यं ता अङ्गिरस्तम विश्वाः सुक्षितयः पृथक् । अग्ने कामाय येमिरे ॥ १८ ॥

तुभ्यम् । ताः । अङ्गिरऽतम् । विश्वाः । सुऽक्षितयः । पृथक् । अग्ने । कामाय । येमिरे ॥ १८ ॥

वेङ्कट० तुभ्यम् ताः अङ्गिरस्तम! विश्वाः प्रजाः पृथक्पृथक् अग्ने! कामसिद्धयर्थम् आत्मनः नियच्छन्ति ॥ १८ ॥

अग्निं धीभिर्मनीषिणो मेधिरासो विपश्चितः । अन्नसद्याय हिन्विरे ॥ १९ ॥

अग्निम् । धीभिः । मनीषिणः । मेधिरासः । विपऽश्चितः । अन्नऽसद्याय । हिन्विरे ॥ १९ ॥

वेङ्कट० अग्निम् कर्मभिः मनस ईश्वराः मेधाविनः प्राज्ञाः अन्नस्य भजनाय ग्रीणयन्ति ॥ १९ ॥

तं त्वामज्मेषु वाजिनं तन्वाना अग्ने अध्वरम् । वह्निं होतारमीळते ॥ २० ॥

तम् । त्वाम् । अज्मेषु । वाजिनम् । तन्वानाः । अग्ने । अध्वरम् । वह्निम् । होतारम् । ईळते ॥ २० ॥

वेङ्कट० तम् त्वाम् अज्मेषु^१ गृहेषु बलिनम् तन्वानाः अग्ने ! यज्ञम् वोढारम् ह्वातारम्^२ स्तुवन्ति ॥ २० ॥

^३इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये द्वात्रिंशो वर्गः^४ ॥

पुरुत्रा हि सदृङ्सि विशो विश्वा अनु प्रभुः । समत्सु त्वा हवामहे ॥ २१ ॥

पुरुऽत्रा । हि । सदृङ् । अस्मि । विशः । विश्वाः । अनु । प्रभुः । समत्सु । त्वा । हवामहे ॥ २१ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धेति ॥ २१ ॥

तर्मांलिष्व य आहुतोऽग्निर्विभ्राजते घृतैः । इमं नः शृण्वद्वम् ॥ २२ ॥

तम् । ईळिष्व । यः । आहुतः । अग्निः । विभ्राजते । घृतैः । इमम् । नः । शृण्वत् । हवम् ॥ २२ ॥

वेङ्कट० तम् स्तुहि, यः आहुतः अग्निः विभ्राजते घृतैः सह । इमम्^५ अस्माकम् शृणोतु हवम्^६ ॥ २२ ॥

तं त्वा वयं हवामहे शृण्वन्तं जातवेदसम् । अग्ने घ्नन्तमप द्विषः ॥ २३ ॥

तम् । त्वा । वयम् । हवामहे । शृण्वन्तम् । जातवेदसम् । अग्ने । घ्नन्तम् । अप । द्विषः ॥ २३ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ २३ ॥

विशां राजानमद्भुतमर्घ्यक्षं धर्मणामिमम् । अग्निमीळे स उ श्रवत् ॥ २४ ॥

विशाम् । राजानम् । अद्भुतम् । अर्घ्यक्षम् । धर्मणाम् । इमम् । अग्निम् । ईळे । सः । उँ इति । श्रवत् ॥

वेङ्कट० विशाम् राजानम् महान्तम् अनुसन्धातारम्^१ कर्मणाम् इमम् अग्निम् स्तौमि । सः^२ शृणोतु ॥ २४ ॥

अग्निं विश्वायुर्वेपसं मयं न वाजिनं हितम् । सप्तिं न वाजयामसि ॥ २५ ॥

अग्निम् । विश्वायुर्वेपसम् । मयम् । न । वाजिनम् । हितम् । सप्तिम् । न । वाजयामसि ॥ २५ ॥

वेङ्कट० अग्निम् सर्वगतबलम् मनुज्यम् इव बलिनम् योद्धारम् हितम् अश्वम् इव च बलिनं कुर्मः ॥ २५ ॥

१. अग्ने मूको. २. ह्वातारः वि^३; ह्वातार अ^४. ३-३. नास्ति मूको. ४. मम मूको. ५. भवम् अ^६. ६. ंन्धा वि^७; ंन्धा अ^८. ७-७. सं मूको.

घ्नन् मृध्राण्यप द्विषो दहन् रक्षांसि विश्वहा । अग्ने तिग्मेन दीदिहि ॥ २६ ॥

घ्नन् । मृध्राणि । अप । द्विषः । दहन् । रक्षांसि । विश्वहा । अग्ने । तिग्मेन । दीदिहि ॥ २६ ॥

वेङ्कट० हिंसकान् द्वेष्टन् अप घ्नन् दहन् च रक्षांसि सर्वदा अग्ने । तिग्मेन तेजसा दीदिहि^१ ॥ २६ ॥

यं त्वा जनांस इन्धते मनुष्वदङ्गिरस्तम । अग्रे स बोधि मे वचः ॥ २७ ॥

यम् । त्वा । जनांसः । इन्धते । मनुष्वत् । अङ्गिरःस्तम । अग्ने । सः । बोधि । मे । वचः ॥ २७ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धेति ॥ २७ ॥

यदग्रे दिविजा अस्यप्सुजा वा सहस्कृत । तं त्वा गीर्भिर्हवामहे ॥ २८ ॥

यत् । अग्ने । दिविजाः । अस्ति । अप्सुजाः । वा । सहःस्कृत । तम् । त्वा । गीःभिः । हवामहे ॥ २८ ॥

वेङ्कट० यः त्वम् अग्ने ! दिविजाः भवसि अन्तरिक्षजाश्च सहसा कृतः(?) च, तम् त्वा गीर्भिः हवामहे ॥ २८ ॥

तुभ्यं धेत् ते जना इमे विश्वाः सुक्षितयः पृथक् । धासि हिन्वन्त्यत्तवे ॥ २९ ॥

तुभ्यम् । ध । इत् । ते । जनाः । इमे । विश्वाः । सुक्षितयः । पृथक् । धासिम् । हिन्वन्ति । अत्तवे ॥ २९ ॥

वेङ्कट० तुभ्यम् एव खलु ते इमे जनाः विश्वाः च अन्याः सुक्षितयः मया दृश्यमानाः प्रजाः अन्नम् प्रेरयन्ति अदनाय पृथक् इति ॥ २९ ॥

ते घेदग्ने स्वाध्योऽह्ना विश्वा नृचक्षसः । तरन्तः स्याम दुर्गहा ॥ ३० ॥

ते । घ । इत् । अग्ने । सुआध्यः । अहा । विश्वा । नृचक्षसः । तरन्तः । स्याम । दुःगहा ॥ ३० ॥

वेङ्कट० ते खलु वयम् अग्ने ! सुकर्माणः विश्वानि अहानि नृणां द्रष्टारः तरन्तः भवेम दुःखेन गाहितव्यानि ॥ ३० ॥

^१इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये चतुस्त्रिंशो वर्गः^२ ॥

अग्निं मन्द्रं पुरुप्रियं शीरं पावकशोचिषम् । हृद्धिर्मन्द्रेभिरीमहे ॥ ३१ ॥

अग्निम् । मन्द्रम् । पुरुप्रियम् । शीरम् । पावकशोचिषम् । हृत्भिः । मन्द्रेभिः । ईमहे ॥ ३१ ॥

वेङ्कट० 'अग्निम् मादनम्'^३ बहुप्रियं शयनशीलम् यज्ञेषु पावकदीप्तिम् मनोहारिभिः^४ मादनैः^५ स्तोत्रैः ईमहे ॥ ३१ ॥

१. दिव्यं हानम् मूको. २-२. नास्ति मूको. ३-३. या (४, १४) द्र. ४-४. अग्निमोदनम् वि^२; अग्नि... अ^१, ५. मनोहराभिः वि^२. ६. गो^० मूको.

स त्वमग्ने विभार्वसुः सृजन्तसूर्यो न रश्मिभिः । शर्धन् तमांसि जिघ्रसे ॥ ३२ ॥

सः । त्वम् । अग्ने । विभाऽर्वसुः । सृजन् । सूर्यः । न । रश्मिऽभिः । शर्धन् । तमांसि । जिघ्रसे ॥ ३२ ॥

वेङ्कट० सः त्वम् अग्ने । दीप्तिधनः उच्यन् इव सूर्यः रश्मिभिः वेगं कुर्वन् तमांसि जिघ्रसे ॥ ३२ ॥

तत् ते सहस्व ईमहे दात्रं यन्नोपदस्यति । त्वदग्ने वार्यं वसु ॥ ३३ ॥

तत् । ते । सहस्वः । ईमहे । दात्रम् । यत् । न । उपऽदस्यति । त्वत् । अग्ने । वार्यम् । वसु ॥ ३३ ॥

वेङ्कट० तत् ते बलवन् ! याचामहे धनम्, यत् न उपदस्यति । त्वत्तः अग्ने ! वरणीयम् धनम् याचामहे ॥ ३३ ॥

‘इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये पञ्चत्रिंशो वर्गः’ ॥

[४४]

‘विरूप आङ्गिरस ऋषिः । अग्निर्देवता । गायत्री छन्दः’ ॥

समिधाग्निं दुवस्यत घृतैर्बोधयतातिथिम् । आस्मिन् हव्या जुहोतन ॥ १ ॥

सम्ऽइधा । अग्निम् । दुवस्यत । घृतैः । बोधयत । अतिथिम् । आ । अस्मिन् । हव्या । जुहोतन ॥ १ ॥

वेङ्कट० समिधा अग्निम् परिचरत, घृतैः च बोधयत अतिथिम् । आ जुहुत च अस्मिन् समिद्धे हवींषि ॥ १ ॥

अग्ने स्तोमं जुषस्व मे वर्धस्वानेन मन्मना । प्रति सूक्तानि हर्य नः ॥ २ ॥

अग्ने । स्तोमम् । जुषस्व । मे । वर्धस्व । अनेन । मन्मना । प्रति । सुऽउक्तानि । हर्य । नः ॥ २ ॥

वेङ्कट० अग्ने ! स्तोमम् जुषस्व मे, वर्धस्व अनेन^१ स्तोत्रेण, प्रति कामय अस्माकम् सूक्तानि ॥ २ ॥

अग्निं दूतं पुरो दधे हव्यवाहमुप ब्रुवे । देवाँ आ सादयादिह ॥ ३ ॥

अग्निम् । दूतम् । पुरः । दधे । हव्यऽवाहम् । उप । ब्रुवे । देवान् । आ । सादयात् । इह ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अग्निम् दूतम् अहं पुरः करोमि, हव्यवाहम्^१ च स्तौमि । सः देवान् इह आ सादयतु ॥ ३ ॥

उत् ते बृहन्तो अर्चयः समिधानस्य दीदिवः । अग्ने शुक्रास ईरते ॥ ४ ॥

उत् । ते । बृहन्तः । अर्चयः । सम्ऽइधानस्य । दीदिऽवः । अग्ने । शुक्रासः । ईरते ॥ ४ ॥

वेङ्कट० उत ईरते ते' महान्तः अर्चयः समिध्यमानस्य हे दीप्त! अग्ने! ज्वलन्तः ॥ ४ ॥

उप त्वा जुहो३ मम घृताचीर्यन्तु हर्यत । अग्ने हव्या जुषस्व नः ॥ ५ ॥

उप । त्वा । जुहोः । मम । घृताचीः । यन्तु । हर्यत । अग्ने । हव्या । जुषस्व । नः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० उप यन्तु^२ त्वाम्^३ मम होमसाधनस्युचः^४ घृतमञ्जन्त्यः हे कामयमान! । अग्ने! हव्यानि जुषस्व नः ॥ ५ ॥

^५इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये षट्त्रिंशो वर्गः^५ ॥

मन्द्रं होतारमृत्विजं चित्रभानुं विभावसुम् । अग्निमीळे स उ श्रवत् ॥ ६ ॥

मन्द्रम् । होतारम् । ऋत्विजम् । चित्रभानुम् । विभावसुम् । अग्निम् । ईळे । सः । ऊँ इति । श्रवत् ॥

वेङ्कट० मादनम्^६ ह्वातारम् ऋतौ यष्टारम् चित्रदीप्तिम् तेजोधनम् अग्निम् स्तौमि । सः शृणोतु ॥ ६ ॥

प्रत्नं होतारमीडयं जुष्टमग्निं कविक्रतुम् । अध्वराणामभिश्चियम् ॥ ७ ॥

प्रत्नम् । होतारम् । ईडयन् । जुष्टम् । अग्निम् । कविक्रतुम् । अध्वराणाम् । अभिश्चियम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० प्रत्नम् होतारम् ईड्यम् पर्याप्तम् अग्निम् कान्तकर्माणम्^७ यज्ञानाम् अभिश्चियितारम् ईळे ॥ ७ ॥

जुषाणो अङ्गिरस्तमेमा हव्यान्यानुषक् । अग्ने यज्ञं नय क्रतुथा ॥ ८ ॥

जुषाणः । अङ्गिरःस्तम । इमा । हव्यानि । आनुषक् । अग्ने । यज्ञम् । नय । क्रतुथा ॥ ८ ॥

वेङ्कट० जुषाणः हे अङ्गिरसां वरिष्ठ!^८ इमानि हवींषि^९ अनुषक्तम् अग्ने! यज्ञम्^{१०} च नय काले ॥ ८ ॥

समिधान उ सन्त्य शुक्रशोच इहा वह । चिकित्वान् दैव्यं जनम् ॥ ९ ॥

सम्सिधानः । ऊँ इति । सन्त्य । शुक्रशोचे । इह । आ । वह । चिकित्वान् । दैव्यम् । जनम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० हे भजनशील! समिध्यमानः एव ज्वलद्दीप्ते! इह आ वह जानन् दैव्यम् जनम् ॥ ९ ॥

विप्रं होतारमद्रुहं धूमकेतुं विभावसुम् । यज्ञानां केतुमीमहे ॥ १० ॥

विप्रम् । होतारम् । अद्रुहम् । धूमकेतुम् । विभावसुम् । यज्ञानाम् । केतुम् । ईमहे ॥ १० ॥

वेङ्कट० प्राज्ञम् ह्वातारम् अद्रोगधारम् धूमकेतुम् विभावसुम् यज्ञानाम् पताकास्थानीयम् याचामहे ॥ १० ॥

^{११}इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये सप्तत्रिंशो वर्गः^{११} ॥

१. तं वि^२; त अ^३. २. जयन्तु मूको. ३. त्वम् मूको. ४. अहो... मूको ५-५. नास्ति मूको. ६. मोदनं मूको. ७. °माणः मूको. ८. वसिष्ठ मूको. ९. हविषि मूको. १०. यं मूको.

अग्ने नि पाहि नस्त्वं प्रति ष्म देव रीषतः । भिन्धि द्वेषः सहस्कृत ॥ ११ ॥

अग्ने । नि । पाहि । नः । त्वम् । प्रति । स्म । देव । रीषतः । भिन्धि । द्वेषः । सहःस्कृत ॥ ११ ॥

वेङ्कट० हिंसतः अस्मान् अग्ने ! त्वम् प्रति नि पाहि, भिन्धि शत्रून् हे बलेन कृत ! ॥ ११ ॥

अग्निः प्रत्नेन मन्मना शुम्भानस्तन्वं^१ स्वाम् । कविर्विप्रेण वावृधे ॥ १२ ॥

अग्निः । प्रत्ने । मन्मना । शुम्भानः । तन्वंम् । स्वाम् । कविः । विप्रेण । वृधे ॥ १२ ॥

वेङ्कट० अग्निः^२ प्रत्नेन स्तोत्रेण स्वम् अङ्गम् शोभयन् कविः मेधाविना वृद्धो भवति ॥ १२ ॥

ऊर्जो नपातमा हुवेऽग्निं पावकशोचिपम् । अस्मिन् यज्ञे स्वध्वरे ॥ १३ ॥

ऊर्जः । नपातम् । आ । हुवे । अग्निम् । पावकशोचिपम् । अस्मिन् । यज्ञे । सुअध्वरे ॥ १३ ॥

वेङ्कट० अन्नस्य पुत्रम् आ हुवे अग्निम् पावकदीप्तिम् अस्मिन् यज्ञे अत्यन्तम् अहिंस्ये^३ असुरैः^४ ॥ १३ ॥

स नो मित्रमहस्त्वमग्ने शुक्रेण शोचिषा । देवैरा सत्सि बर्हिषि ॥ १४ ॥

सः । नः । मित्रमहः । त्वम् । अग्ने । शुक्रेण । शोचिषा । देवैः । आ । सत्सि । बर्हिषि ॥ १४ ॥

वेङ्कट० हे मित्राणां पूजनीय ! सः त्वम् अग्ने ! ज्वलता तेजसा देवैः सह आ सीद यज्ञे ॥ १४ ॥

यो अग्निं तन्वो^५ दमे देवं मर्तैः सपर्यति । तस्मा इद् दीदयद् वसु ॥ १५ ॥

यः । अग्निम् । तन्वः । दमे । देवम् । मर्तैः । सपर्यति । तस्मै । इत् । दीदयत् । वसु ॥ १५ ॥

वेङ्कट० यः अग्निम् धनस्य प्राप्त्यर्थं गृहे देवम् मर्त्यैः परिचरति, तस्मै एव अग्निः धनम् प्रयच्छति ॥ १५ ॥

^१इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये अष्टात्रिंशो वर्गः^२ ॥

अग्निर्मूर्धा दिवः कुकुत् पतिः पृथिव्या अयम् । अपां रतांसि जिन्वति ॥ १६ ॥

अग्निः । मूर्धा । दिवः । कुकुत् । पतिः । पृथिव्याः । अयम् । अपाम् । रतांसि । जिन्वति ॥ १६ ॥

वेङ्कट० अग्निः मूर्धा दिवः उच्छ्रितः, पृथिव्याः च अयम् पतिः; अपाम् रतांसि स्थावरजङ्गमात्मकानि प्रीणयति ॥ १६ ॥

उदग्ने शुचयस्तव शुक्रा भ्राजन्त ईरते । तव ज्योतीष्यर्चयः ॥ १७ ॥

उत् । अग्ने । शुचयः । तव । शुक्राः । भ्राजन्तः । ईरते । तव । ज्योतीषि । अर्चयः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० उत् ईरते प्रेरयन्ति तव अग्ने! निर्मलाः शुक्लवर्णाः दीप्यमानाः अर्चयः तव ज्योतीषि ॥ १७ ॥

ईशिषे वार्यस्य हि दात्रस्याग्ने स्वर्पतिः । स्तोता स्यां तव शर्मणि ॥ १८ ॥

ईशिषे । वार्यस्य । हि । दात्रस्य । अग्ने । स्वर्पतिः । स्तोता । स्याम् । तव । शर्मणि ॥ १८ ॥

वेङ्कट० ईशिषे हि वरणीयस्य धनस्य अग्ने! स्वर्गस्य स्वामी । तथा सति स्तोता अहम् स्याम् तव सुखे ॥ १८ ॥

त्वामग्ने मनीषिणस्त्वां हिन्वन्ति चित्तिभिः । त्वां वर्धन्तु नो गिरः ॥ १९ ॥

त्वाम् । अग्ने । मनीषिणः । त्वाम् । हिन्वन्ति । चित्तिभिः । त्वाम् । वर्धन्तु । नः । गिरः ॥

वेङ्कट० त्वाम् अग्ने! मनीषिणः स्तुतिभिः स्तुवन्ति, त्वाम् एव प्रीणयन्ति कर्मभिः । त्वाम् वर्धयन्तु अस्माकम् स्तुतयः ॥ १९ ॥

अदब्धस्य स्वधावतो दूतस्य रेभतः सदा । अग्नेः सख्यं वृणीमहे ॥ २० ॥

अदब्धस्य । स्वधावतः । दूतस्य । रेभतः । सदा । अग्नेः । सख्यम् । वृणीमहे ॥ २० ॥

वेङ्कट० अहिंसितस्य बलवतः दूतस्य देवान् स्तुवतः सदा अग्नेः^१ सख्यम् वृणीमहे ॥ २० ॥

^१इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये एकोनचत्वारिंशो वर्गः^२ ॥

अग्निः शुचिर्व्रततमः शुचिर्विप्रः शुचिः कविः । शुचीं रोचत आहुतः ॥ २१ ॥

अग्निः । शुचिर्व्रततमः । शुचिः । विप्रः । शुचिः । कविः । शुचिः । रोचते । आहुतः ॥ २१ ॥

वेङ्कट० अग्निः अतिशयेन शुचिकर्मा शुचिः मेधावी शुचिः कान्तप्रज्ञः शुचिः एव रोचते आहुतः ॥ २१ ॥

उत त्वा धीतयो मम गिरौ वर्धन्तु विश्वहा । अग्ने सख्यस्य बोधि नः ॥ २२ ॥

उत । त्वा । धीतयः । मम । गिरौ । वर्धन्तु । विश्वहा । अग्ने । सख्यस्य । बोधि । नः ॥ २२ ॥

वेङ्कट० अपि च त्वां कर्माणि मम गिरः च वर्धयन्तु सर्वदा । अग्ने! सख्यम् बुध्यस्व अस्माकम् ॥ २२ ॥

यदेग्ने स्यामहं त्वं त्वं वा घा स्या अहम् । स्युष्टे सत्या इहाशिषः ॥ २३ ॥

यत् । अग्ने । स्याम् । अहम् । त्वम् । त्वम् । वा । घ । स्याः । अहम् ।

स्युः । ते । सत्याः । इह । आशिषः ॥ २३ ॥

वेङ्कट० यत् अग्ने! अहम् त्वम् स्याम् बहुधनः, त्वम् वा खलु अहम् स्याः^१ दरिद्रः स्तोता, ततः तव आशासनानि सत्यानि स्युः इति ॥ २३ ॥

वसुर्वसुपतिर्हि कमस्यग्रे विभावसुः । स्याम ते सुमतावपि ॥ २४ ॥

वसुः । वसुऽपतिः । हि । कुम् । अर्सि । अग्ने । विभाऽवसुः । स्याम । ते । सुऽमतौ । अपि ॥ २४ ॥

वेङ्कट० वासयिता^२ धनपतिः^३ हि भवसि अग्ने! दीप्तिधनः । तथा सति तव सुमतौ वयम् अपि स्याम ॥ २४ ॥

अग्ने धृतव्रताय ते समुद्रायैव सिन्धवः । गिरौ वाश्रास ईरते ॥ २५ ॥

अग्ने । धृतऽव्रताय । ते । समुद्रायऽइव । सिन्धवः । गिरः । वाश्रासः । ईरते ॥ २५ ॥

वेङ्कट० अग्ने! धृतकर्मणे तुभ्यम् गिरः वाशनशीलाः प्रवर्तन्ते, यथा समुद्राय सिन्धवः^४ ॥ २५ ॥

“इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये चत्वारिंशो वर्गः” ॥

युवानं विश्वपतिं कविं विश्वादं पुरुवेपसम् । अग्निं शुम्भामि मन्मभिः ॥ २६ ॥

युवानम् । विश्वपतिम् । कविम् । विश्वऽअदम् । पुरुऽवेपसम् । अग्निम् । शुम्भामि । मन्मऽभिः ॥ २६ ॥

वेङ्कट० युवानम् विश्वपतिम् कविम् विश्वस्थ हविषोऽत्तारम्^५ बहुकर्माणम्^६ अग्निम् शोभयामि स्तुतिभिः ॥ २६ ॥

यज्ञानां रथ्ये वयं तिम्रजम्भाय वीळ्वे । स्तोमैरिषेमाग्नये ॥ २७ ॥

यज्ञानाम् । रथ्ये । वयम् । तिम्रऽजम्भाय । वीळ्वे । स्तोमैः । इषेम । अग्नये ॥ २७ ॥

वेङ्कट० यज्ञानाम् नेत्रे वयम् तीक्ष्णज्वालाय दद्यात् स्तोमैः अन्नं कर्तुमिच्छेम अग्नये^७ ॥ २७ ॥

अयमग्ने त्वे अपि जरिता भूतु सन्त्य । तस्मै पावक मृळय ॥ २८ ॥

अयम् । अग्ने । त्वे इति । अपि । जरिता । भूतु । सन्त्य । तस्मै । पावक । मृळय ॥ २८ ॥

१. स्यात् मूको. २. °विला मूको. ३. वनस्पतिः मूको. ४. तु. क्र. ८, ६, ४. ५-५. नास्ति मूको.
६. °षोत्तरम् मूको. ७. °माणि मूको. ८. तु. क्र. ८, ४३, ११.

वेङ्कट० अयम् अग्ने! त्वयि अपि जरिता भजनीय! भवतु। तस्मै हे शोषक! सुखम् उत्पादय^१
तं सुखय ॥ २८ ॥

धीरो ह्यस्य^२ब्रह्मसद् विप्रो न जागृविः सदा । अग्ने दीदयसि द्यवि ॥ २९ ॥

धीरः । हि । असि । अ॒ब्र॒ह्म॒सत् । विप्रः । न । जागृविः । सदा । अग्ने । दीदयसि । द्यवि ॥ २९ ॥

वेङ्कट० धीरः हि भवसि हविषि^३ सीदन् मेधावी इव जागरणशीलः भवसि सदा इति । प्रत्यक्षा-
ग्निमाह — अग्ने! दीप्यसे अन्तरिक्षे ॥ २९ ॥

पुराग्ने दुरितेभ्यः पुरा मृध्रेभ्यः कवे । प्र ण आयुर्वसो तिर ॥ ३० ॥

पुरा । अग्ने । दुः॒ऽद॒तेभ्यः । पुरा । मृ॒ध्रेभ्यः । क॒वे । प्र । नः । आयुः । व॒सो इति । ति॒र ॥ ३० ॥

वेङ्कट० पापानि^४ शत्रवश्च यदाऽस्मान् हिंसन्ति, प्रागेव ततः अग्ने! कवे! वसो! वर्धय अस्माकम्
आयुः इति ॥ ३० ॥

^१इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये एकचत्वारिंशो वर्गः ॥

[४५]

^१त्रिशोकः काण्व ऋषिः । इन्द्रो देवता, प्रथमाया अग्नीन्द्रौ । गायत्री छन्दः^२ ।

आ घा ये अग्निर्मिन्धते स्तृणन्ति बर्हिः आनुषक् । येषामिन्द्रो युवा सखा ॥ १ ॥

आ । घ । ये । अ॒ग्निम् । इन्ध॒ते । स्तृ॒णन्ति । ब॒र्हिः । आ॒नुषक् । येषाम् । इन्द्रः । युवा । सखा ॥ १ ॥

वेङ्कट० त्रिशोकः । आभिमुख्येन खलु ये अग्निम् इन्धते, ते अनुषक्तम् बर्हिः^३ च स्तृणन्ति,
येषाम् इन्द्रः युवा सखा भवति ॥ १ ॥

बृहन्निदिध्म एषां भूरि शस्तं पृथुः स्वरुः । येषामिन्द्रो युवा सखा ॥ २ ॥

बृहन् । इत् । इ॒ध्मः । ए॒षाम् । भू॒रि । श॒स्तम् । पृ॒थुः । स्वरुः । येषाम् । इन्द्रः । युवा । सखा ॥

वेङ्कट० महान् खलु एषाम् इध्मः, भूरि च स्तोत्रम्, स्वरुः च पृथुः ॥ २ ॥

अयुद्ध इद् युधा वृतं शूर आजति सत्त्वभिः । येषामिन्द्रो युवा सखा ॥ ३ ॥

अयुद्धः । इत् । यु॒धा । वृ॒तम् । शू॒रः । आ । अ॒जति । सत्त्व॑भिः । येषाम् । इन्द्रः । युवा । सखा ॥

^११. 'यम्' मूको. २. हवीषि मूको. ३. पदपाणि मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५-५. या ६, १४ द्र.
६. बर्हिषः मूको.

वेङ्कट० प्रागयोद्धैव सन् योद्धुमिर्भटैः^१ परिवृतम् आत्मीयैः बलैः शूरः भूत्वा^२ आ अजति
नमयति^३ । येषाम् इन्द्रः युवा सखा जनेषु अन्तर्भूतः ॥ ३ ॥

आ बुन्दं वृत्रहा ददे जातः पृच्छद् वि मातरम् । क उग्राः के ह शृण्वरे ॥ ४ ॥

आ । बुन्दम् । वृत्रहा । ददे । जातः । पृच्छत् । वि । मातरम् । के । उग्राः । के । ह । शृण्वरे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यास्कः (६, ३२) — 'बुन्द इषुर्भवति । भिन्दो वा भयदो वा भासमानो द्रवतीति वा' इति ।
जातः इन्द्रः आ ददे इषुम् वृत्रहा । अयं^४ च मातरम् वि अपृच्छत् — के इह लोके उद्गूर्णबलाः, के च
वीर्येण विश्रुताः, तान् ब्रूहीति ॥ ४ ॥

प्रति त्वा शवसी वदद् गिरावप्सो न योधिषत् । यस्तै शत्रुत्वमाचके ॥ ५ ॥

प्रति । त्वा । शवसी । वदत् । गिरौ । अप्सः । न । योधिषत् । यः । ते । शत्रुत्वम् । आऽचके ॥ ५ ॥

वेङ्कट० प्रति अवदत् 'त्वाम् शवसी माता' बलवती — यः ते शत्रुत्वम् पुत्र ! कामयते, 'स पर्वते
अप्सः गजः'^५ इव योधयति^६ ॥ ५ ॥

इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये द्विचत्वारिंशो वर्गः

उत त्वं मघवञ्छृणु यस्ते वष्टिं ववक्षि तत् । यद् वीळयांसि वीळु तत् ॥ ६ ॥

उत । त्वम् । मघवञ् । शृणु । यः । ते । वष्टिं । ववक्षि । तत् । यत् । वीळयांसि । वीळु । तत् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अपि च तत् त्वम् मघवन् ! शृणु, यत् त्वत्तः किञ्चित् कामयते तस्मै तत् वहसि । यत् च
त्वं दृढीकरोषि दृढमेव तत् भवति ॥ ६ ॥

यदाजिं यात्याजिकृदिन्द्रः स्वश्वयुरूप । रथीतमो रथीनाम् ॥ ७ ॥

यत् । आजिम् । यार्ति । आजिऽकृत् । इन्द्रः । स्वश्वऽयुः । उप । रथिऽतमः । रथिनाम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० यदा युद्धम् उप याति युद्धकृत् इन्द्रः स्वश्वमिच्छन्, तदा अतिशयेन रथी भवति
जयति सर्वान् ॥ ७ ॥

वि षु विश्वा अभियुजो वज्रिन् विष्वग्यथा वृह । भवा नः सुश्रवस्तमः ॥ ८ ॥

वि । सु । विश्वाः । अभिऽयुजः । वज्रिन् । विष्वक् । यथा । वृह । भव । नः । सुश्रवऽतमः ॥ ८ ॥

१. योद्धुमिर्भटैः मूको. २-२. जनितमवति मूको. ३. दय वि^२. ४-४. त्वाङ्गवसी माना मूको.
५-५. सर्वपतेस्फोषट मूको. ६. बोधयन्ति मूको. ७-७. नास्ति मूको.

वेङ्कट० वि बृह सुष्टु विश्वाः अभियोक्त्रीः प्रजाः वज्रिन्!, यथा विश्वक् भवन्ति । भव अस्माकं स्वन्नतमः^१ ॥ ८ ॥

अस्माकं सु रथं पुर इन्द्रः कृणोतु सातये । न यं धूर्वन्ति धूर्तर्यः ॥ ९ ॥

अस्माकम् । सु । रथम् । पुरः । इन्द्रः । कृणोतु । सातये । न । यम् । धूर्वन्ति । धूर्तर्यः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अस्माकम् सुष्टु रथम् पुरः करोतु इन्द्रः^२ लाभाय, यम् इन्द्रम्^३ न हिंसन्ति हिंसाः ॥ ९ ॥

वृज्याम ते परि द्विपोऽरं ते शक्र दावने । गमेमेदिन्द्र गोमंतः ॥ १० ॥

वृज्याम् । ते । परि । द्विपः । अरम् । ते । शक्र । दावने । गमेम् । इत् । इन्द्र । गोमंतः ॥ १० ॥

वेङ्कट० परि वृज्याम् ते द्वेष्टृन् नोपगच्छेम भिक्षमाणाः । पर्याप्तम् तव स्वभूतम् शक्र! दानाय^४ गमेम एव इन्द्र!^५ पशुमतः ॥ १० ॥

^६इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये त्रयश्चत्वारिंशो वर्गः^७ ॥

शनैश्चित् यन्तो अद्रिवोऽश्ववन्तः शतग्विनः । विवक्षणा अनेहसः ॥ ११ ॥

शनैः । चित् । यन्तः । अद्रिवः । अश्ववन्तः । शतग्विनः । ^१विवक्षणाः । अनेहसः^२ ॥ ११ ॥

वेङ्कट० शनैःशनैः यन्तः वज्रिन्! अश्ववन्तः बहुधनाः विवक्षणाः^३ वोढव्यं वहन्तः अनुपद्रवाः गमेमेदिति ॥ ११ ॥

ऊर्ध्वा हि ते दिवेदिवे सहस्रा सूनृता शता । जरितृभ्यो विमंहते ॥ १२ ॥

ऊर्ध्वा । हि । ते । दिवेदिवे । सहस्रा । सूनृता । शता । जरितृभ्यः । विमंहते ॥ १२ ॥

वेङ्कट० ऊर्ध्वानि हि ते अन्वहं सहस्राणि शतानि च धनानि स्तोतृभ्यः प्रयच्छति ॥ १२ ॥

विद्म हि त्वा धनं जयमिन्द्र दृळ्हा चिदारुजम् । आदारिणं यथा गर्यम् ॥ १३ ॥

विद्म । हि । त्वा । धनम् । जयम् । इन्द्र । दृळ्हा । चित् । आरुजम् । आदारिणम् । यथा । गर्यम् ॥

वेङ्कट० विद्म हि त्वा धनानां जेतारम् इन्द्र! दृढानामपि आभिमुख्येन भङ्क्तारम्^४ शत्रूणाम् आदार्तारम् गृहम्^५ इव भूतानां रक्षकम् ॥ १३ ॥

ककुहं चित् त्वा कवे मन्दन्तु धृष्णविन्दवः । आ त्वा पणिं यदीमहे ॥ १४ ॥

ककुहम् । चित् । त्वा । कवे । मन्दन्तु । धृष्णो इति । इन्दवः । आ । त्वा । पणिम् । यत् । ईमहे ॥

१. स्वन्ततं भव वि^२; स्वन्ततम भव अ^३. २-२. लाभायमिन्द्रम् वि^२; लाभाय अ^३. ३-३. गमेमेन्द्र वि^३; गमेमेन्द्र अ^३. ४-४. नास्ति मूको. ५-५ तु. ऋ ८, ४९, ४. ६. विवक्षुणा मूको. ७ इनकारम् अ^३. ८. गृहैः मूको.

वेङ्कट० उच्छ्रितम् चित् त्वा कवे !^१ मन्दन्तु^२ धर्षक ! सोमाः^३ । आ याचामहे यदा त्वां पणमानम् ॥ १४ ॥

यस्ते रेवाँ अदाशुरिः प्रममर्षं मघत्तये । तस्य नो वेद आ भर ॥ १५ ॥

यः । ते । रेवान् । अदाशुरिः । प्रममर्षं । मघत्तये । तस्य । नः । वेदः । आ । भर ॥ १५ ॥

वेङ्कट० यः ते धनवान् सन् अदानशीलः प्रममर्षं असूयति मघदानाय, न यजते, अर्थात् ? तस्य नः धनम् आ हर ॥ १५ ॥

^१इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये चतुश्चत्वारिंशो वर्गः^४ ॥

इम उ त्वा वि चक्षते सखाय इन्द्र सोमिनः । पृष्टावन्तो यथा पशुम् ॥ १६ ॥

इमे । ऊँ इति । त्वा । वि । चक्षते । सखायः । इन्द्र । सोमिनः । पृष्टावन्तः । यथा । पशुम् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० इमे उ त्वां प्रपश्यन्ति सखायः इन्द्र ! अभिपुतसोमाः, यथा पश्यन्ति पशुम्^५ सम्भृतघासाः ॥ १६ ॥

उत त्वावधिरं वयं श्रुत्कर्णं सन्तपुतये । दूरादिह हवामहे ॥ १७ ॥

उत । त्वा । अवधिरम् । वयम् । श्रुत्कर्णम् । सन्तम् । पुतये । दूरात् । इह । हवामहे ॥ १७ ॥

वेङ्कट० अपि च त्वाम् अवधिरम् 'ततः श्रुत्कर्णम् सन्तम्' रक्षणाय दूरात् इह वयम्^६ हवामहे ॥ १७ ॥

यच्छुश्रया इमं हवै दुर्मर्षं चक्रिया उत । भवेरापिर्नो अन्तमः ॥ १८ ॥

यत् । शुश्रूयाः । इमम् । हवैम् । दुःस्मर्षम् । चक्रियाः । उत । भवैः । आपिः । नः । अन्तमः ॥

वेङ्कट० यदि श्रूण्याः इमम् ह्वानम्, दुस्सहं बलं 'कुर्याः, भवेः' च बन्धुः अस्माकम् अन्तिकतमः ॥ १८ ॥

याच्चाद्धि ते अपि व्यथिर्जगन्वांसो अमन्महि । गोदा इदिन्द्र वोधि नः ॥ १९ ॥

यत् । चित् । हि । ते । अपि । व्यथिः । जगन्वांसः । अमन्महि । गोऽदाः । इत् । इन्द्र । वोधि । नः ॥

वेङ्कट० यदा चित् हि तुभ्यं व्यथिताः गन्तारः विष्टुमः, तदा 'गोदाः एव' इन्द्र ! अस्माकम् भवामीति^७ बुध्यस्व ॥ १९ ॥

आ त्वा रम्भं न जिव्रयो ररम्भा श्वसस्पते । उश्मसि त्वा मधस्थ आ ॥ २० ॥

१. काले वि^१; कले अ^१. २. मन्दन्तु मूको. ३. सोम मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५. पशु मूको. ६-६. ततः ... स^१ मूको. ७. नास्ति अ^१. ८-८. कुवाँहवे वि^१; 'हवेः अ^१. ९-९. गो ... ए^१ मूको. १०. तु. ऋ ३, ३०, २१; भावम् इ^१ मूको.

‘आ । त्वा । र॒म्भम् । न । जि॒त्रयः । र॒र॒म्भ ।’ श॒व॒सः । प॒ते । उ॒श्म॒सि । त्वा । स॒ध॒ऽस्थे । आ ॥२०॥

वेङ्कट० त्वाम् वयम् आ रभामहे यथा दण्डम्^१ वृद्धाः हे बलस्य पते ! । कामयामहे च त्वां यज्ञे ॥ २० ॥

‘इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये पञ्चचत्वारिंशो वर्गः’ ॥

स्तोत्रमिन्द्राय गायत पुरुनृम्णाय सत्त्वेने । नक्रियं वृण्वते युधि ॥ २१ ॥

स्तोत्रम् । इन्द्राय । गा॒य॒त । पु॒रु॒ऽनृ॒म्णाय । सत्त्वेने । नक्रिः । यम् । वृ॒ण्व॒ते । यु॒धि ॥ २१ ॥

वेङ्कट० स्तोत्रम् इन्द्राय गायत^२ बहुधनाय दानशीलाय, न केचन यम् वारयन्ति सङ्ग्रामे ॥२१॥

अभि त्वा वृषभा सुते सुतं सृजामि पीतये । तृम्पा व्यश्नुही मदम् ॥ २२ ॥

अभि । त्वा । वृ॒ष॒भ । सु॒ते । सु॒तम् । सृ॒जामि । पी॒तये । तृ॒म्प । वि । अ॒श्नु॒हि । म॒दम् ॥२२॥

वेङ्कट० अभि सृजामि त्वां वृष ! अभिषुते सोमे सुतम् पानाच्च । ‘तृप्य वि अश्नुहि’ च सोमम् ॥ २२ ॥

मा त्वा मूरा अविष्यत्रो मोपहस्वान् आ दभन् । मार्कीं ब्रह्मद्विषो वनः ॥२३॥

मा । त्वा । मू॒राः । अ॒वि॒ष्य॒त्रः । मा । उ॒प॒ऽह॒स्वानः । आ । द॒भन् । मा॒र्कीम् । ब्र॒ह्म॒ऽद्वि॒षः । व॒नः ॥

वेङ्कट० मा त्वां मारकाः मनुष्याणां पालनकामाः^३ आ दभ्नुवन्तु^४, मा च उपहसनपराः^५ । मा त्वं ब्रह्मणो द्वेष्टुन् भजेथाः ॥ २३ ॥

इह त्वा गोपरीणसा महे मन्दन्तु राधसे । सरो गौरो यथा पिब ॥ २४ ॥

इ॒ह । त्वा । गो॒ऽप॒री॒ण॒सा । म॒हे । म॒न्द्॒न्तु । रा॒ध॒से । स॒रः । गो॒रः । य॒था । पि॒ब ॥ २४ ॥

वेङ्कट० इह त्वां गव्येन पयसा मिश्रितेन सोमेन मनुष्याः महते धनाय मदन्तु । त्वं तं सोमम् पिब यथा गौरः मृगः सरः पिबति ॥ २४ ॥

या वृत्रहा परावति सना नवा च चुच्युवे । ता संसत्सु प्र वोचत ॥ २५ ॥

या । वृ॒त्र॒ऽहा । प॒रा॒ऽव॒ति । स॒ना । न॒वा । च । चु॒च्यु॒वे । ता । सं॒स॒त्सु । प्र । वो॒च॒त ॥२५॥

१-१. या ३, २१ द्र. २-२. वयं ... दण्डं मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४. गायन्तः मूको.

५-५. तृप्यश्नुहि मूको. ६. पालकामा मूको. ७. दश्नुवन्तु वि^३; दश्नुवन्तु अ^१. ८. उवहचवर मूको.

वेङ्कट० यानि वृत्रहा दूरे सनातनानि नूतनानि च धनानि प्रेरितवान्, तानि संस्तु प्र
वोचत ॥ २५ ॥

‘इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये षट्चत्वारिंशो वर्गः’ ॥

अपिबत् कद्रुवः सुतमिन्द्रः सहस्रबाह्वे । अत्रादेदिष्ट पौंस्यम् ॥ २६ ॥

अपिबत् । कद्रुवः । सुतम् । इन्द्रः । सहस्रबाह्वे । अत्र । अदेदिष्ट । पौंस्यम् ॥ २६ ॥

वेङ्कट० अपिबत् कद्रोः ऋषेः सुतम् इन्द्रः सहस्रबाहोः शत्रून् हन्तुम् । अत्र अस्य
वीर्यम् अदीप्यत ॥ २६ ॥

सत्यं तत् तुर्वशे यदौ विदानो अहवाय्यम् । व्यानट् तुर्वणे शर्मि ॥ २७ ॥

सत्यम् । तत् । तुर्वशे । यदौ । विदानः । अहवाय्यम् । वि । आनट् । तुर्वणे । शर्मि ॥ २७ ॥

वेङ्कट० सत्यम् तत् तुर्वशे यदौ^२ च तयोः प्रीत्यर्थम् जानन् तयोः शत्रुम् अहवाय्यम् नाम
व्यासवान् सङ्ग्रामे कर्म ॥ २७ ॥

तरणिं वो जनानां त्रदं वाजस्य गोमंतः । समानमु प्र शंसिषम् ॥ २८ ॥

तरणिम् । वः । जनानाम् । त्रदम् । वाजस्य । गोमंतः । समानम् । ऊँ इति । प्र । शंसिषम् ॥ २८ ॥

वेङ्कट० तारकम्^३ युष्माकम् जनानाम्, तर्दयितारम्^४, पशुमतोऽन्नस्य प्रेरयितारम् साधारणमेव
प्र शंसामि ॥ २८ ॥

ऋभुक्षणं न वर्तव उक्थेषु तुग्र्यावृधम् । इन्द्रं सोमे सचा सुते ॥ २९ ॥

ऋभुक्षणम् । न । वर्तवे । उक्थेषु । तुग्र्यऽवृधम् । इन्द्रम् । सोमे । सचा । सुते ॥ २९ ॥

वेङ्कट० महान्तम् इदानीम्^५ धनं वरीतुम्^६ शस्त्रेषु उदकस्य^७ वर्धयितारम् इन्द्रम् सोमे सह सुते
प्रशंसामि ॥ २९ ॥

यः कृन्तदिद् वि योन्यं त्रिशोकाय गिरिं पृथुम् । गोभ्यो गातुं निरेतवे ॥ ३० ॥

यः । कृन्तत् । इत् । वि । योन्यम् । त्रिशोकाय । गिरिम् । पृथुम् । गोभ्यः । गातुम् । निःएतवे ॥

वेङ्कट० यः वि अकृन्तत् निर्गमनद्वारम् त्रिशोकार्थम् मेघम् विस्तीर्णम्, स उदकेभ्यो निर्गमनाय
मार्गम् च करोति ॥ ३० ॥

‘इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये सप्तचत्वारिंशो वर्गः’ ॥

यद् दधिषे मनस्यसि मन्दानः प्रेदियक्षसि । मा तत् करिन्द्र मृळ्य ॥ ३१ ॥

यत् । दधिषे । मनस्यसि । मन्दानः । प्र । इत् । इयक्षसि ।

मा । तत् । कः । इन्द्र । मृळ्य ॥ ३१ ॥

वेङ्कट० यत्^१ धारयसि, यत् च नमस्करोषि मोदमानः, यत् च प्र यच्छसि^२, तत् सर्वम्
इदानीम् कार्षीः^३ । अस्मान् एव सुखय ॥ ३१ ॥

दध्रं चिद्धि त्वावतः कृतं शृण्वे अधि क्षमि । जिगात्विन्द्र ते मनः ॥ ३२ ॥

दध्रम् । चित् । हि । त्वाऽवतः । कृतम् । शृण्वे । अधि । क्षमि । जिगात् । इन्द्र । ते । मनः ॥

वेङ्कट० अल्पम् अपि त्वत्सदृशस्य कृतम् विश्रुतं भवति पृथिव्याम् । तथा सति गच्छतु इन्द्र ! तव
मनः मयि ॥ ३२ ॥

तवेदु ताः सुकीर्तयोऽसन्नुत प्रशस्तयः । यदिन्द्र मृळ्यासि नः ॥ ३३ ॥

तव । इत् । ऊँ इति । ताः । सुकीर्तयः । असन् । उत । प्रशस्तयः । यत् । इन्द्र । मृळ्यासि । नः ॥

वेङ्कट० तव एव ताः सुकीर्तयः सम्भवेयुः, अपि च प्रशस्तयः, यत्^१ इन्द्र ! अस्मान् सुख-
यसि ॥ ३३ ॥

मा न एकस्मिन्नागसि मा द्वयोरुत त्रिषु । वर्षीर्मा शूर भूरिषु ॥ ३४ ॥

मा । नः । एकस्मिन् । आगसि । मा । द्वयोः । उत । त्रिषु । वर्षीः । मा । शूर । भूरिषु ॥ ३४ ॥

वेङ्कट० मा वर्षीः अस्मान् एकस्मिन् आगसि, मा च द्वयोः, अपि च त्रिषु, मा च शूर !
बहुषु अपि ॥ ३४ ॥

विभया हि त्वावत उग्रादभिप्रभङ्गिणः । दस्मादहमृतीषहः ॥ ३५ ॥

विभय । हि । त्वाऽवतः । उग्रात् । अभिऽप्रभङ्गिनः । दस्मात् । अहम् । ऋतिऽसहः ॥ ३५ ॥

वेङ्कट० विभेमि^१ हि त्वत्सदृशात् उद्गूणात् शत्रुपुराणामभिप्रहतुः उपक्षपयितुः^२ हिंसां सहतः^३ ॥ ३५ ॥

^१इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये अष्टचत्वारिंशो वर्गः^४ ॥

मा सख्युः शूनमा विदे मा पुत्रस्य प्रभूवसो । आवृत्वंद् भूत ते मनः ॥ ३६ ॥

मा । सख्युः । शूनम् । आ । विदे । मा । पुत्रस्य । प्रभूवसो इति प्रभुऽवसो । आऽवृत्वंत् । भूत । ते । मनः ॥

१. यं मूको. २. यच्छ मूको. ३. कार्षीत् मूको. ४. विभेमि मूको. ५-५. हिंसा सहत
मूको. ६-६. नास्ति मूको.

वेङ्कट० मा सख्युः वृद्धिम्^१ आ वेदयामि, मा च पुत्रस्य प्रभूतधनः! आवर्तनवत् भवतु तव मनः अस्मासु ॥ ३६ ॥

को नु मर्या अमिथितः सखा सखायमब्रवीत् । जहा को अस्मदीषते ॥ ३७ ॥

कः । नु । मर्याः । अमिथितः । सखा । सखायम् । अब्रवीत् । जहा । कः । अस्मत् । ईषते ॥ ३७ ॥

वेङ्कट० ^१कः नु हे^२ मनुष्याः! अनाकुष्टः सखा सखायम् वदति इन्द्रात् अन्यः—कम् अहं जघाम, कः वा अस्मद् भीतः पलायते इति (तु. या ४, २) । 'मा न एकस्मिन्नागसि' (ऋ ८, ४५, ३४) इत्यादिकया श्रुत्या नूनम् ऋषिमिन्द्र आजहारेति तत्र विस्मयते ऋषिरिति ॥ ३७ ॥

एवारै वृषभा सुतेऽसिन्वन् भूर्यावयः । श्वघ्नीव निवता चरन् ॥ ३८ ॥

एवारै । वृषभ । सुते । असिन्वन् । भूरि । आवयः । श्वघ्नीऽइव । निवता । चरन् ॥ ३८ ॥

वेङ्कट० एवारो नाम कश्चित्, तस्मिन् वृषभ! तेनाभिपुते सोमे असिन्वन् अवधनन् आत्मनि बहूनि धनानि प्रापयः । 'श्वघ्नी कितवो भवति स्वं हन्ति' इति यास्कः (५, २२), अथवा श्वानं हन्तीति श्वगरः । स यथा निवृता^१ मार्गेण परम्परया^२ जीवमानः प्रतिकितवाय^३ धनं नापयति^४ ॥ ३८ ॥

आ त एता वचोयुजा हरीं गृम्णे सुमद्रथा । यदीं ब्रह्मभ्य इददः ॥ ३९ ॥

आ । ते । एता । वचःऽयुजा । हरी इति । गृम्णे । सुमत्ऽरथा । यत् । ईम् । ब्रह्मभ्यः । इत् । ददः ॥

वेङ्कट० आ गृह्णामि मदभिमुखं यातुं हस्ताभ्याम् आकर्षामि^१ तव एतौ ब्रह्मणा युज्यमानौ अश्वौ^२ कल्याणरथौ । यत् इदं धनं ब्राह्मणेभ्यः^३ एव ददासि ॥ ३९ ॥

भिन्धि विश्वा अप द्विषः परि बाधो जही मृधः । वसु स्पार्ह तदा भर ॥ ४० ॥

भिन्धि । विश्वाः । अप । द्विषः । परि । बाधः । जहि । मृधः । वसु । स्पार्हम् । तत् । आ । भर ॥

वेङ्कट० अप भिन्धि विश्वाः द्वेष्टीः सेनाः । परि जहि च बाधः हिंसित्रीः^१ मृधः । ततः तासाम् वसु च अस्मभ्यम् आ हर स्पृहणीयम् ॥ ४० ॥

यद्वीळाविन्द्र यत् स्थिरे यत् पर्शानि पराभृतम् । वसु स्पार्ह तदा भर ॥ ४१ ॥

यत् । वीळौ । इन्द्र । यत् । स्थिरे । यत् । पर्शानि । पराभृतम् । वसु । स्पार्हम् । तत् । आ । भर ॥

वेङ्कट० यत् दृढे इन्द्र!, यत् च स्थिरे, यत् च मेघे त्वया पराभृतम्^१ विन्यस्तम् धनम् ॥ ४१ ॥

१. वृद्धस्य सूको.

२-२. को लुङ्गे सूको.

३. वैप १, १८२८ ज द्र.; नलता सूको.

४. परम्परा सूको.

५-५. धनमपयति सूको.

६. 'र्षादि सूको.

७-७. कल्या ... बा^१ सूको.

८. हिंसीति सूको.

९. निघ १, १० (सूको.) द्र.

१०. पराहृतम् अ^१.

यस्य ते विश्वमानुषो भूरदत्तस्य वेदति । वसु स्पार्ह तदा भर ॥ ५२ ॥

यस्य । ते । विश्वऽमानुषः । भूरैः । दत्तस्य । वेदति । वसु । स्पार्हम् । तत् । आ । भर ॥ ४२ ॥

वेङ्कट० यत् स्वया दत्तम् बहु सर्वो भुव्यः जानाति वसु स्पार्हम् तत् आ हरेति ॥ ४२ ॥

^२इति षष्ठाष्टके तृतीयाध्याये एकोनपञ्चाशत्तमो वर्गः^३ ॥

षष्ठे तृतीयमध्यायं व्याचकरेति माधवः ।

श्रीवेङ्कटार्यतनयः सम्यगर्थान् प्रदर्शयन् ॥ १ ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने षष्ठाष्टके तृतीयोऽध्यायः ॥

—*—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये षष्ठाष्टके तृतीयोऽध्यायः ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः ।

वेङ्कट०

‘त्वावतः पुरुषसो’ व्याचिख्यासति माधवः ।
प्रदर्शयंस्त्रिष्टुबादेर्लक्षणानि पृथक्पृथक् ॥ १ ॥

स्यात् त्रिष्टुबेकादशकैश्चतुर्भिः
‘कस्य नूनं कृतमस्यामृतानाम्’^१ ।
पदे यदि द्वे भवतस्तु जागते
षदन्ति सूक्तेन तदा व्यवस्थाम् ॥ २ ॥

‘यस्मै त्वमायजसे स साधति’^२
‘ये वाजिनं परिपश्यन्ति षक्नुमः’^३ ।

पूर्वानयोर्जागतसूक्तनिष्ठा
ततश्च सा जगती त्रिष्टुबन्धा ॥ ३ ॥

बैराजौ जागतौ चोभौ तां विद्यादभिसारिणीम् ।
‘यो वाचा विवावः’^४ इति तत्रोदाहरणं विदुः ॥ ४ ॥

नवकौ दशकश्चैकश्चतुर्थस्तैश्चैष्टुभस्तथा ।
सा स्यात् त्रिष्टुब्विरादस्थाना ‘स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः’^५ ॥ ५ ॥

अपि वा दशकौ स्यातां नवकः^६ त्रैष्टुभस्तथा ।
‘विरादस्थानैव सा’ ‘भृषी हवमिन्द्र मा रिषण्यः’^७ ॥ ६ ॥

पादा यदेकादशिनस्त्रयः स्युः
‘तुभ्यं श्वोतन्त्यघ्नियो शचीवः’^८ ।
पादश्चतुर्थश्च तथाष्टकः स्याद्
विराड्द्वयं तां कथयन्ति सन्तः ॥ ७ ॥

त्रयो यदि द्वादशिनोऽष्टकोऽन्त्यो
ज्योतिष्मतीं तां कवयो वदन्ति ।

१. ऋ १, २४, १.

२. ऋ १, १४, २.

३. ऋ १, १६२, १२.

४. ऋ १०, २३, ५.

५. ऋ १, ८९, ६.

६. नवकं वि^२ अ^१.

७-७. विराद् स्थाने वा वि^१ अ^१.

८. ऋ २, ११, १.

९. ऋ ३, २१, ४.

तज्ज्योतिषञ्चापि यतोऽष्टकं स्यात्
पुरस्ताज्ज्योतिर्मध्येज्योतिरिति ॥ ८ ॥

‘इमे तं इन्द्र ते वयं × ये त्वारभ्य चरामसि’^१ ।
इत्यध्वयनमेकेषां मुख्यः पादस्तदाष्टकः^२ ॥ ९ ॥

अस्माकं तु जगत्येषा पुरुष्टुतपदान्विता ।
यद्वा ‘यज्ञं मनवे’^३ इति मध्येज्योतिरुदाहृता ॥ १० ॥

तृतीयेनापि पादेन मध्येज्योतिरियं भवेत् ।
‘तदश्विना भिषजे(ज)’^४ इति सा ज्ञेयाध्वर्युवेदतः ॥ ११ ॥

अपरिष्टाज्ज्योतिरियम् ‘अग्निनेन्द्रेण’^५ कीर्तिता ।
पादोऽष्टकश्चतुर्थोऽस्याः ‘सोमं पिबतमश्विना’^६ ॥ १२ ॥

पादानि^७ चत्वारि यदाष्टकानि
महावृहत्युक्तिमियं^८ लभेत ।

आद्यं पदं द्वादशकं च तस्याः
‘नमोवाके प्रस्थिते अश्वरे नराः’^९ ॥ १३ ॥

मुख्यावष्टाक्षरौ यस्यास्तृतीयो द्वादशाक्षरः ।
पुनर्द्वादष्टकौ स्यातां यवमध्येति तां विदुः ॥ १४ ॥

सा ‘सं मां तपन्त्यभितः सुपत्नीरिव पशैवः’^{१०} ।
अथाद्यौ दशकौ पादावष्टकाश्च तत्तत्तयः ॥ १५ ॥

पङ्क्त्युत्तरेति तामाहुर्विराट्पूर्वामथापरे ।
‘एवेन्द्राग्निभ्यामहावि’^{११} त्रिष्टुभो दश कीर्तिताः ॥ १६ ॥

चत्वारो ‘द्वादशाः पादाः’ यदि स्युर्जगती भवेत् ।
‘जनस्य गोपा अजनिष्टे(ष्ट)’^{१२} ‘इ’मं स्तोमम्’^{१३} इमे यथा ॥ १७ ॥

अष्टाक्षरास्त्रयः पादा द्वौ च द्वादशकौ यदा ।
महासतो बृहतीत्युक्ता’^{१४} (क्ता ‘आ)यः पप्रौ भानुने(ना)’^{१५} इति सा ॥ १८ ॥

१. ऋ १, ५७, ४. २. ‘स्तथाष्टकम् वि’^२; ‘स्तथाष्टकं अ’^३. ३. ऋ ८, १०, २. ४. मा १९, ८२.
५. ऋ ८, ३५, १. ६. पादानि अ’^६. ७. महावृह’^७ वि’^८ अ’^९. ८. ऋ ८, ३५, २३. ९. ऋ १, १०५, ८.
१०. ऋ ५, ८६, ६. ११-११. द्वादशपदाः सूको. १२. ऋ ५, ११, १. १३. ऋ १, ९४, १.
१४. ‘इत्युक्ता वि’^{१४} अ’^{१५}. १५. ऋ ६, ४८, ६.

अष्टकौ सप्तकः षट्को^१ दशको^२ नवकस्तथा ।

‘सूर्ये^३ विषमा संजामि’^४ महापङ्क्तिं वदन्ति ताम् ॥ १९ ॥

षट्स्वष्टकेष्वपि तथा ‘अव^५ द्वके अव^५ त्रिका’^५ ।

‘उभे यदिन्द्रो रोदसी’^५ जगत्पस्तिस्त्र ईरिताः ॥ २० ॥ इति ।

[४६]

‘वशः अक्षय ऋषिः । इन्द्रो देवता, एकविंश्यादिचतुर्विंश्यन्तानां पृथुश्रवाः कानीतः,
पञ्चविंश्याद्यष्टाविंश्यन्तानां द्वात्रिंश्याश्च वायुः । गायत्री छन्दः, प्रथमायाः पादनिचृत्,
पञ्चम्याः ककुप्, सप्तम्या बृहती, अष्टम्या अनुष्टुप्, नवम्याः सतोबृहती, एकादशी-
द्वादशयोर्विपरीतोत्तरः प्रगाथः=(बृहती, विपरीता), त्रयोदश्या द्विपदा
जगती, चतुर्दश्या बृहती पिपीलिकमध्या, पञ्चदश्याः ककुप् न्यङ्कुशिरा,
षोडश्या विराट्, सप्तदश्या जगती, अष्टादश्या उपरिष्टाद्बृहती,
एकोनविंश्या बृहती, विंश्या विषमपदा बृहती, एकविंशीचतुर्विंशयोः
पङ्क्तिः, द्वात्रिंश्याः संस्तारपङ्क्तिः, पञ्चविंश्याद्यष्टा-
विंश्यन्तानां प्रगाथः=(बृहती, सतोबृहती)
त्रिंश्या द्विपदा विराट्, एकत्रिंश्या
उष्णिक्, द्वात्रिंश्याः पङ्क्तिः^१ ।

त्वावतः पुरुवसो वयमिन्द्र प्रणेतः । स्मसिं स्थातर्हरीणाम् ॥ १ ॥

त्वाऽवतः । पुरुवसो इति पुरुऽवसो । वयम् । इन्द्र । प्रनेतारिति प्रऽनेतः । स्मसिं । स्थातः । हरीणाम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० त्वत्सदृशस्य बहुवन ! वयम् इन्द्र ! प्रणेतः ! स्वभूताः स्मः हे हरीणाम् अभिष्टातः ! ॥ १ ॥

त्वां हि सत्यमद्रिवो विद्म दातारमिषाम् । विद्म दातारं रयीणाम् ॥ २ ॥

त्वाम् । हि । सत्यम् । अद्रिऽवः । विद्म । दातारम् । इषाम् । विद्म । दातारम् । रयीणाम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ २ ॥

आ यस्य ते महिमानं शतमूते शतक्रतो । गीर्भिर्गुणन्ति कारवः ॥ ३ ॥

आ । यस्य । ते । महिमानम् । शतम्ऽऊते । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । गीऽभिः । गुणन्ति । कारवः ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ३ ॥

१. षट्को वि^२ अ^१. २. दशको वि^२ अ^१. ३. ऋ १, १९१, १०. ४. ऋ १०, ५९, ९.
५. ऋ १०, १३४, १. ६-६. नास्ति सूको.

सुनीथो घा स मर्त्यो यं मरुतो यमर्यमा । मित्रः पान्त्यद्रुहः ॥ ४ ॥

सुऽनीथः । घ । सः । मर्त्यः । यम् । मरुतः । यम् । अर्यमा । मित्रः । पान्ति । अद्रुहः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० प्रशस्यः खलु भवति मनुष्यः, यम् मरुत्प्रभृतयः रक्षन्ति^१ द्रोहवर्जिताः ॥ ४ ॥

दधानो गोमदश्ववत् सुवीर्यमादित्यजुत एधते । सदा राया पुरुस्पृहा ॥ ५ ॥

दधानः । गोऽमत् । अश्वऽवत् । सुवीर्यम् । आदित्यऽजुतः । एधते । सदा । राया । पुरुऽस्पृहा ॥

वेङ्कट० धारयन्^२ गवादियुक्तं धनम् आदित्यप्रेरितः पुरुषः^३ वर्धते सर्वदा बहुभिः स्पृहणीयेन धनेन ॥ ५ ॥

इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये प्रथमो वर्गः ॥

तमिन्द्रं दानमीमहे शवसानमभीर्वम् । ईशानं राय ईमहे ॥ ६ ॥

तम् । इन्द्रम् । दानम् । ईमहे । शवसानम् । अभीर्वम् । ईशानम् । रायः । ईमहे ॥ ६ ॥

वेङ्कट० 'तम् इन्द्रम्' देयं^४ धनम् याचामहे बलमाचरन्तम् अभीरुम् । ईशानम् धनानि याचामहे ॥ ६ ॥

तस्मिन् हि सन्त्यूतयो विश्वा अभीरवः सचा ।

तमा वहन्तु सप्तयः पुरुवसुं मदाय हरयः सुतम् ॥ ७ ॥

तस्मिन् । हि । सन्ति । ऊतयः । विश्वाः । अभीरवः । सचा ।

तम् । आ । वहन्तु । सप्तयः । पुरुऽवसुम् । मदाय । हरयः । सुतम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० तस्मिन् हि भवन्ति मरुतः सर्वे एव अभीरवः सहायाः । तम् आ वहन्तु अश्वाः बहुधनम् सोममदार्थम् हरणशीलाः सुतम् सोमं प्रति ॥ ७ ॥

यस्ते मदो वरेण्यो य इन्द्र वृत्रहन्तमः ।

य आददिः स्वरृभिर्भ्यः पृतनासु दुष्टरः ॥ ८ ॥

यः । ते । मदः । वरेण्यः । यः । इन्द्र । वृत्रहन्तमः ।

यः । आऽददिः । स्वरृभिः । यः । पृतनासु । दुष्टरः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यः ते मदः वरणीयः, यः च इन्द्र! अतिशयेन शत्रूणां हन्ता, यः च शत्रुभ्यो नृभ्यः सर्वं धनम् आदत्ते, यः च पृतनासु दुष्टरः^५, तस्मै मदाय इति पूर्वत्र सम्बन्धः ॥ ८ ॥

१. रक्षति मूको. २. नास्ति अ. ३. प्रणीतः मूको. ४-४. नास्ति मूको, ५-३. नास्ति अ. ६. देव मूको. ७. इष्टतरः मूको.

यो दुष्टरो विश्ववार श्रवाय्यो वाजेष्वस्ति तरुता ।

स नः शविष्ठ सवना वसो गहि गमेम गोमति व्रजे ॥ ९ ॥

यः । दुस्तरः । विश्ववार । श्रवाय्यः । वाजेषु । अस्ति । तरुता ।

सः । नः । शविष्ठ । सर्वना । आ । वसो इति । गहि । गमेम । गोमति । व्रजे ॥ ९ ॥

वेङ्कट० यः दुष्टरः^१ विश्वैर्वरणीय ! श्रवणीयः सङ्ग्रामेषु भवति तारकः, सः त्वं बलवत्तम !
अस्माकं सवनानि आ गच्छ । वासयितः ! गच्छेम वयं गोमन्तं व्रजम्^२ ॥ ९ ॥

गव्यो षु णो यथा पुराश्वयोत रथया । वरिवस्य महामह ॥ १० ॥

गव्यो इति । सु । नः । यथा । पुरा । अश्वया । उत । रथया । वरिवस्य । महामह ॥ १० ॥

वेङ्कट० अस्माकं गवादीनामिच्छया गवादीन् अस्मभ्यं दातुं हे महाधन ! परिचर अस्मान्
उपागच्छ यथापुरम् इति ॥ १० ॥

^१इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये द्वितीयो वर्गः^१ ॥

नहि ते शूर राधसोऽन्तं विन्दामि सत्रा ।

दशस्या नो मघवन्नू चिदद्रिवो धियो वाजैभिराविथ ॥ ११ ॥

नहि । ते । शूर । राधसः । अन्तम् । विन्दामि । सत्रा ।

दशस्य । नः । मघवन् । नु । चित् । अद्रिवः । धिर्यः । वाजैभिः । आविथ ॥ ११ ॥

वेङ्कट० नहि ते शूर ! धनस्य पर्यन्तम् बुद्ध्या^३ विन्दामि महतः । प्रयच्छ अस्मभ्यम् मघवन् ! क्षिप्र-
मेव । वज्रिन् ! कर्माणि अन्नैः रक्ष^४ ॥ ११ ॥

य ऋष्वः श्रावयत्सखा विश्वेत् स वेदं जनिमा पुरुषुतः ।

तं विश्वे मानुषा युगेन्द्रं हवन्ते तविषं यतस्रुचः ॥ १२ ॥

यः । ऋष्वः । श्रावयत्सखा । विश्वा । इत् । सः । वेद । जनिम । पुरुस्तुतः ।

तम् । विश्वे । मानुषा । युगा । इन्द्रम् । हवन्ते । तविषम् । यतस्रुचः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० यः दर्शनीयः श्रावयत्सखा धनप्रदानेन आत्मानं श्रावयति^५, सः विश्वानि एव
जातानि भूतानि वेदं बहुभिः स्तुतः । तम् सर्वे मानुषान् कालान् सर्वेषु कालेषु इन्द्रम्
हवन्ते वृद्धम् हस्तेन यतस्रुचः ॥ १२ ॥

१. दुष्टरः अ^१. २. प्रजाम् मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४. बुद्धाः वि^२. ५. रक्षम् मूको.
६. भव^३ मूको.

स नो वाजेष्वविता पुरुवसुः पुरःस्थाता मघवा वृत्रहा भवत् ॥ १३ ॥

सः । नः । वाजेषु । अविता । पुरुऽवसुः । पुरःऽस्थाता । मघऽवा । वृत्रऽहा । भवत् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० सः अस्माकं सङ्ग्रामेषु रक्षिता बहुधनः अग्रतः स्थाता मघवान् वृत्रहा भवतु इति ।
'जगती द्विपदेयम् इति' ॥ १३ ॥

अभि वो वीरमन्धसो मदेषु गाय गिरा महा विचेतसम् ।

इन्द्रं नाम श्रुत्यं शाकिनं वचो यथा ॥ १४ ॥

अभि । वः । वीरम् । अन्धसः । मदेषु । गाय । गिरा । महा । विऽचेतसम् ।

इन्द्रम् । नाम । श्रुत्यम् । शाकिनम् । वचः । यथा ॥ १४ ॥

वेङ्कट० अभि गायत यूयम् वीरम् सोमस्य मदेषु स्तुत्या महत्या प्रमत्तिम् इन्द्रम् नमयितारम्
शत्रूणां श्रवणीयम् शक्तम् । यथा युष्माकम् वचः प्रतिभाति गायत्र्या त्रिष्टुभा चेति ॥ १४ ॥

ददी रेक्णस्तन्वे ददिर्वसु ददिर्वाजेषु पुरुहूत वाजिनम् । नूनमथ ॥ १५ ॥

दादिः । रेक्णः । तन्वे । ददिः । वसु । ददिः । वाजेषु । पुरुऽहूत । वाजिनम् । नूनम् । अथ ॥

वेङ्कट० दाता धनम् आत्मने, ददिः पुत्राय च धनम्, ददिः सङ्ग्रामेषु । हे पुरुहूत ! अन्नवन्तं
रथिं त्वं वह^१ क्षिप्रम् इदानीमेव ॥ १५ ॥

^१इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये तृतीयो वर्गः ॥

विश्वेषामिरज्यन्तं वसूनां सासद्वांसं चिदस्य वर्षसः । कृपयतो नूनमत्यथ ॥ १६ ॥

विश्वेषाम् । इरज्यन्तम् । वसूनाम् । सासद्वांसम् । चित् । अस्य । वर्षसः ।

कृपऽयतः । नूनम् । अति । अथ ॥ १६ ॥

वेङ्कट० सर्वेषां धनानाम् ईशानम् अभिभवितारम् च अस्य वारकस्य^२ शत्रोः कल्पयतः युद्धं
कुर्वाणस्य रथिम् इदानीम् अति प्रयच्छ । क्षिप्रं महान्तं रथिं प्रयच्छेत्यर्थः ॥ १६ ॥

महः सु वो अरमिषे स्तवामहे मीळहुषे अरंगमाय जग्मये ।

यज्ञेभिर्गीर्भिर्विश्वमनुषां मरुतामियक्षसि गायं त्वा नर्मसा गिरा ॥ १७ ॥

महः । सु । वः । अरम् । इषे । स्तवामहे । मीळहुषे । अरम्ऽगमाय । जग्मये ।

यज्ञेभिः । गीऽभिः । विश्वऽमनुषाम् । मरुताम् । इयक्षसि । गायं । त्वा । नर्मसा । गिरा ॥ १७ ॥

वेङ्कट० महतः 'सु वः गमनम्' सुष्ठु इच्छामि^१ । स्तवामहे सेवत्रे पर्याप्तगमनाय गमनशीलाय तुभ्यं यज्ञैः स्तुतिभिश्च । सर्वेषां मनुष्याणाम् इज्यसे मरुताम् सम्बन्धी । तं त्वामहं गाये^२ नमस्कारेण सह गिरा ॥ १७ ॥

ये पातयन्ते अजमभिर्गिरीणां स्तुभिरेषाम् ।

यज्ञं महिष्वर्णीनां सुम्नं तुविष्वर्णीनां प्राध्वरे ॥ १८ ॥

ये । पातयन्ते । अजमभिः । गिरीणाम् । स्तुभिः । एषाम् ।

यज्ञम् । महिऽस्वर्णीनाम् । सुम्नम् । तुविऽस्वर्णीनाम् । प्र । अध्वरे ॥ १८ ॥

वेङ्कट० ये पतन्ति बलैः उदकैः मेघानां प्रस्रवद्भिः । एषाम् मरुतां तव सहायानाम् यज्ञम् कुर्मः महास्वनानाम् । अथ सुम्नम् सुखं प्राप्नुयाम^३ । तेषां प्रवृद्धं स्वभूतं प्रापयामो वा सुखकरं हविः यज्ञे ॥ १८ ॥

प्रभङ्गं दुर्मतीनामिन्द्र शविष्ठा भर ।

रयिमस्मभ्यं युज्यं चोदयन्मते ज्येष्ठं चोदयन्मते ॥ १९ ॥

प्रभङ्गम् । दुःसतीनाम् । इन्द्र । शविष्ठ । आ । भर ।

रयिम । अस्मभ्यम् । युज्यम् । चोदयत्समते । ज्येष्ठम् । चोदयत्समते ॥ १९ ॥

वेङ्कट० प्रकर्षेण भञ्जकम् दुर्मतीनाम् इन्द्र ! बलवत्तर ! आ भर रयिम् अस्मभ्यम् योग्यम् । यस्य बुद्धिः सर्वदा धनं प्रेरयति स चोदयन्मतिः^४ । प्रशस्तम् ॥ १९ ॥

सनितः सुसनितरु चित्र चेतिष्ठ सृन्त ।

प्रासहा सभ्राद् सहरिं सहन्तं भुज्युं वाजेषु पूर्व्यम् ॥ २० ॥

सनितरिति । सुसनितः । उग्र । चित्र । चेतिष्ठ । सृन्त ।

प्रसहा । समभ्राद् । सहरिम् । सहन्तम् । भुज्युम् । वाजेषु । पूर्व्यम् ॥ २० ॥

वेङ्कट० सुष्ठु दातः ! उद्गूर्ण ! चित्र ! अत्यन्तं चेतयितः !^५ सुसत्य ! प्रसह्य^६ हे सभ्राद् ! सहनशीलम् सहन्तम् भोजयितारं रयिम् सङ्ग्रामेषु मुख्यम् अस्मभ्यम् आभरेति^७ ॥ २० ॥

'इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये चतुर्थो वर्गः' ॥

१-१. सपगमनम् वि^१; सुपग^२ अ^३. २. विच्छामि मूको. ३. कायेन मूको. ४. प्राप्नुयां मूको.
५. चोदयन्मतिम् मूको. ६. चेतितः मूको. ७. प्रस मूको. ८. आहरेति अ^४. ९-९. नास्ति मूको.

आ स ए॒तु य ई॒वदाँ अदे॒वः पु॒र्तमा॒ददे ।

यथा चि॒दशोँ अ॒श्व्यः पृथु॒श्रव॑सि कानी॒ते॒स्या व्यु॒ष्याद॒दे ॥ २१ ॥

आ । सः । ए॒तु । यः । ई॒वत् । आ । अदे॒वः । पु॒र्तम् । आ॒ददे ।

यथा । चि॒त् । व॒शः । अ॒श्व्यः । पृथु॒श्रव॑सि । कानी॒ते । अ॒स्याः । वि॒उषि॑ । आ॒ददे ॥ २१ ॥

वेङ्कट० शौनकः — “वशायाश्वाय’ यत् प्रादात् कानीतस्तु पृथुश्रवाः” ॥

तदत्र संस्तुतं दानम् आ स इत्येवमादिभिः ।” (बृदे ६, ७९, ८०) इति ॥

आ गच्छतु सः समर्थः, यः अदेवः सन् कस्माच्चित् आहयात् गमनदुक्तम्^१ पु॒र्तम्^२ गोधनम् आदत्ते । देवश्चेत् माययाऽप्यादातुम्^३ अर्हति । मनुष्यः कश्चित् आगच्छतु इति । यथा चित् वशः^४ अश्वस्य पुत्रः पृथुश्रवसि^५ कनीतस्य^६ पुत्रे कन्यायाः वा पुत्रे अस्याः उषसो व्युच्छन्ने^७ आददे ॥ २१ ॥

षष्टिं सह॒स्राश्व॑स्य॒स्यायु॑ता॒सन॒मुष्ट्रा॑नां विंश॒तिं श॒ता ।

दश॒ श्यावी॑नां श॒ता दश॒ त्र्यरु॑षीणां दश॒ गवाँ सह॒स्रा ॥ २२ ॥

षष्टिम् । सह॒स्रा । अ॒श्व्यस्य॑ । अ॒युता॑ । अ॒सनम् । उ॒ष्ट्रा॒नाम् । विंश॒तिम् । श॒ता ।

दश॑ । श्यावी॑नाम् । श॒ता । दश॑ । त्रि॒अरु॑षीणाम् । दश॑ । गवाँम् । सह॒स्रा ॥ २२ ॥

वेङ्कट० षष्टिम्^१ सहस्राणि अयुतानि च अभजम्, उष्ट्राणाम् च विंशतिम्^२ शतानि, दश च शतानि श्याववर्णानां वडवानाम्, दश च त्र्यरुषीणाम्^३ त्रीणि आरोचमानानि^४ श्वेतानि^५ यासाम्, ऊरुष्टे^६ भसदि च श्वेतानाम् इत्यर्थः । दश च गवाम् सहस्राणि इति ॥ २२ ॥

दश॒ श्या॒वा ऋ॒धद्र॑यो वी॒तवा॑रास आ॒शवः॑ । म॒था ने॒मि नि वा॑वृ॒तुः ॥ २३ ॥

दश॑ । श्या॒वाः । ऋ॒धत्॒ऽरयः॑ । वी॒त॒वा॒रासः । आ॒शवः॑ । म॒थाः । ने॒मिम् । नि । वा॑वृ॒तुः ॥ २३ ॥

वेङ्कट० दश^१ श्याववर्णाः प्रवृद्धगतयः^२ क्रान्तबलाः^३ क्षिप्रा मथनशीलाः^४ रथस्य नेमिम् नि वर्तयन्ति ॥ २३ ॥

दाना॑सः पृथु॒श्रव॑सः कानी॒तस्य॑ सु॒राध॑सः ।

रथं॑ हि॒र॒ण्ययं॑ दद॒न्महि॑ष्ठः सु॒रिर्भू॒द्वर्षि॑ष्ठम॒कृत॒श्रवः॑ ॥ २४ ॥

१. श्याय मूको. २. पृथक्छाः मूको. ३. तु. ऋ ५, ४९, ५ भाष्यम्; युक्तः मूको. ४. पूर्व मूको. ५. व्यादातुम् मूको. ६. विगः मूको. ७. पृथुश्रव मूको. ८. कनीतसस्य मूको. ९. च्छन्ने मूको. १०. नास्ति अ. ११. वि मूको. १२. ऋषीणाम् मूको. १३-३१. रोचं मूको. १४. श्वेत्यानि मूको. १५. कुहतिष्ठे मूको. १६-१६. णीः ... गतं मूको. १७. क्रान्ता वाञ्छा मूको. १८-१८. क्षिप्रम् मूको.

दानासः । पृथुश्रवसः । कानीतस्य । सुश्रावसः ।

रथम् । हिरण्यम् । ददत् । मंहिष्ठः । सूरिः । अभूत् । वर्षिष्ठम् । अकृत । श्रवः ॥ २४ ॥

वेङ्कट० तानि इमानि दत्तानि पृथुश्रवसः कानीतस्य सुधनस्य । मह्यम् हिरण्यम् रथम् प्रयच्छन्
अत्यन्तदाता प्राज्ञः अभूत् । पृथुतमाम् च कीर्तिम् अकृत आत्मन इति ॥ २४ ॥

आ नो वायो महे तने याहि मखाय पाजसे ।

वयं हि ते चक्रुमा भूरि दावने सद्यश्चिन्महि दावने ॥ २५ ॥

आ । नः । वायो इति । महे । तने । याहि । मखाय । पाजसे ।

वयम् । हि । ते । चक्रुम । भूरि । दावने । सद्यः । चित् । महि । दावने ॥ २५ ॥

वेङ्कट० आ याहि अस्मान् वायो ! महते धनाय महनीयाय च बलाय, उभयं प्रदातुम् । वयम्
हि ते कृतवन्तः कर्म भूरे दात्रे सद्यः एव महतः दात्रे ॥ २५ ॥

‘इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये पञ्चमो वर्गः’ ॥

यो अश्वेभिर्वहते वस्ते उस्त्रास्त्रिः सप्त सप्ततीनाम् ।

एभिः सोमैभिः सोमसुद्धिः सोमपा दानाय शुक्रपूतपाः ॥ २६ ॥

यः । अश्वेभिः । वहते । वस्ते । उस्त्राः । त्रिः । सप्त । सप्ततीनाम् ।

एभिः । सोमैभिः । सोमसुद्धिः । सोमपाः । दानाय । शुक्रपूतपाः ॥ २६ ॥

वेङ्कट० यः पृथुश्रवाः अश्वेभिः गच्छति, वस्ते च गाः, १ताभिः च १ गच्छति । गवां १ सङ्ख्या त्रिः
सप्त इति । सप्ततीनाम् त्रिः सप्त गा वस्ते इति । एभिः सोमैः सोमसुद्धिः च
प्रावभिः सह हे सोमस्य पातः ! १ अस्मभ्यम् दानाय हे पूतस्य सोमस्य पातः ! । उत्तरत्र
सम्बन्धः ॥ २६ ॥

यो म इमं चिदु त्मनामन्दच्चित्रं दावने ।

अरट्वे अक्षे नहुषे सुकृत्वाणि सुकृत्तराय सुक्रतुः ॥ २७ ॥

यः । मे । इमम् । चित् । ऊँ इति । त्मना । अमन्दत् । चित्रम् । दावने ।

अरट्वे । अक्षे । नहुषे । सुकृत्वाणि । सुकृत्तराय । सुक्रतुः ॥ २७ ॥

वेङ्कट० यः मह्यं स्वयमेव अमन्दत् चित्रम् रथि दातुम्, श्रद्धाम् अकरोत् । अरट्वादयः पृथुश्रवसः
अध्यक्षाः, तान् अन्वशात्—अस्मै नयतेति सुकृत्तराय, जन्मान्तरे सुकर्मेति ॥ २७ ॥

१. अर्थस्य कृते क्र २,९,२ भाष्यमपि द्र.

२-२. नास्ति मूको.

३-३. ता मूको.

४-४. सङ्ख्येति स० मूको.

५. पूतस्य पातारम् मूको.

६. ०न्दम् मूको.

७. सत्त० मूको.

८. जन्मातरे मूको.

उचथ्ये^१ वपुषि यः स्वराळुत वायो घृतस्नाः ।

अश्वैषितं रजैषितं शुनैषितं प्राज्म तदिदं नु तत् ॥ २८ ॥

उचथ्ये । वपुषि । यः । स्वराट् । उत । वायो इति । घृतस्नाः ।

अश्वैषितम् । रजैषितम् । शुनैषितम् । प्र । अज्म । तत् । इदम् । नु । तत् ॥ २८ ॥

वेङ्कट० उचथ्ये वपुषि च अध्यक्षयोः यः स्वराट् पृथुश्रवाः । यद्वा अरदवादिषु^१ षट्सु राजसु^२ यः स्वाराज्यं करोति घृतवत् शुद्धः, तस्मात् अश्वादिभिः आनीतम्^३ । रजःशब्देन गर्दभः उच्यते, उष्ट्रो वा । तत् अन्नं प्राप्नुमः । तच्चेदमिति वायवे निर्दिशति—‘इदम् नु तत् वायो!’ इति ॥ २८ ॥

अर्धं प्रियमिषिराय षष्टिं सहस्रासनम् । अश्वानामिन्न वृष्णाम् ॥ २९ ॥

अर्धं । प्रियम् । इषिराय । षष्टिम् । सहस्रा । असनम् । अश्वानाम् । इत् । न । वृष्णाम् ॥ २९ ॥

वेङ्कट० इदानीं प्रेरयित्रे राज्ञे श्रद्धेयम् सहस्राणाम् षष्टिम् ततोऽहं लब्धवान् अस्मि अश्वानाम् इव बलीवर्दानां च ॥ २९ ॥

गावो न यूथमुप यन्ति वध्रय उप मा यन्ति वध्रयः ॥ ३० ॥

गावः । न । यूथम् । उप । यन्ति । वध्रयः । उप । मा । आ । यन्ति । वध्रयः ॥ ३० ॥

वेङ्कट० यथा सङ्गवे गावः यूथम् उप गच्छन्ति, एवं मां पृथुश्रवसा दत्ताः छिन्नवृषणा बलीवर्दा उपतिष्ठन्ति ॥ ३० ॥

अथ यच्चारथे गणे शतमुष्ट्रां अचिक्रदत् । अथ श्वित्तेषु विंशतिं शता ॥ ३१ ॥

अर्धं । यत् । चारथे । गणे । शतम् । उष्ट्रान् । अचिक्रदत् । अर्धं । श्वित्तेषु । विंशतिम् । शता ॥

वेङ्कट० अथ यथा चारथे मह्यं सञ्चार्यमाणे प्रेर्यमाणे धनगणे शतम् उष्ट्रान् अशब्दयत् प्रदानाय जुहाव । अथ श्वित्तेषु^४ श्वेतवर्णेषु गोषु विंशतिम् च शतानि अचिक्रदत् इति ॥ ३१ ॥

शतं दासे बल्वूथे विप्रस्तरुक्ष आ ददे ।

ते ते वायविमे जना मदन्तीन्द्रगोपा मदन्ति देवगोपाः ॥ ३२ ॥

शतम् । दासे । बल्वूथे । विप्रः । तरुक्षे । आ । ददे ।

ते । ते । वायो इति । इमे । जनाः । मदन्ति । इन्द्रगोपाः । मदन्ति । देवगोपाः ॥ ३२ ॥

१. अरदवादि० मूको.

२. रजस्स मूको.

३. आनीतम् मूको.

४-४. दनुकदायो मूको.

५. श्वित्तेषु मूको.

वेङ्कट० शतम् दासे बलवृथे^१ धनस्य तारके राज्ञा प्रदिष्टस्य दातरि मेधावी वशः गोऽश्वान्^२ आ ददे । अथ परोक्षवदाइ—ते ते इति । हे वायो ! तव स्वभूताः ते इमे जनाः इन्द्रेण देवैः च गुप्ताः लब्धधनाः अस्मात्^३ राज्ञः मदन्ति इति ॥ ३२ ॥

अथ स्या योषणा मही प्रतीची वशमश्व्यम् । अधिरुक्मा वि नीयते ॥ ३३ ॥

अर्थ । स्या । योषणा । मही । प्रतीची । वशम् । अश्व्यम् । अधिरुक्मा । वि । नीयते ॥ ३३ ॥

वेङ्कट० अथ सेयं कन्या मंहनीया अभिसुखी वशम् अश्व्यम्^४ अधिरुद्धरुक्माभरणा राज्ञा प्रदिष्टा वि नीयते, मां प्रत्यानयन्ति^५ तां चेति ॥ ३३ ॥

‘इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये षष्ठो वर्गः’ ॥

[४७]

‘त्रित आप्त्य ऋषिः । आदित्या देवता, चतुर्दश्याष्टादश्यन्तानाम् आदित्योपसः ।

महापङ्क्तिः छन्दः’ ॥

महिं वो महतामवो वरुण मित्रं दाशुषे ।

यमादित्या अभि द्रुहो रक्षथा नेमधं नशदनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १ ॥

महिं । वः । महताम् । अवः । वरुण । मित्रं । दाशुषे । यम् । आदित्याः । अभि । द्रुहः । रक्षथ । न । ईम् । अघम् । नशत् । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १ ॥

वेङ्कट० त्रित आप्त्यः । महत् वः महताम् पालनम् यजमानाय हे वरुणादयः ! । यम् दाश्वान्सं हे आदित्याः ! द्रोहात् अभि रक्षथ, न एनम् पापम् प्राप्नोति । अनुपद्रवाणि युष्माकं रक्षणानि, सुरक्षणानि युष्माकं रक्षणानीति ॥ १ ॥

विदा देवा अघानामादित्यासो अपाकृतिम् ।

पक्षा वयो यथोपरि व्यृस्मे शर्म यच्छतानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ २ ॥

विद । देवाः । अघानाम् । आदित्यासः । अपऽआकृतिम् । पक्षा । वयः । यथा । उपरि । वि । अस्मे इति । शर्म । यच्छत् । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे देवाः ! आदित्याः ! पापानाम् अपाकरणप्रकारम् जानीथ । पक्षौ यथा पक्षिणः पोतानाम् उपरि कुर्वन्ति, तथा अस्मासु सुखम् वि यच्छत ॥ २ ॥

१. बल्ये मूको. २. गोश्व वि^२; सोऽश्व अ^१. ३. अस्मान् मूको. ४. अश्वं मूको. ५. प्रत्यादयन्ती मूको. ६-६. नास्ति मूको.

व्यश्रस्मे अधि शर्म तत् पक्षा वयो न यन्तन ।

विश्वानि विश्ववेदसो वरूथ्या मनामहेऽनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ ३ ॥

वि । अस्मे इति । अधि । शर्म । तत् । पक्षा । वयः । न । यन्तन । विश्वानि । विश्वऽवेदसः । वरूथ्या । मनामहे । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऊतयः । वः । ऊतयः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० वि यच्छत अस्मासु अधि तत् सुखं पक्षाविव^१ पक्षिणः अण्डानाम् उपरि । विश्वानि हे विश्वधनाः ! गृहहितानि^२ धनानि याचामहे ॥ ३ ॥

यस्मा अरासत क्षयं जीवातुं च प्रचेतसः ।

मनोर्विश्वस्य घेदिम आदित्या राय ईशतेऽनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ ४ ॥

यस्मै । अरासत । क्षयम् । जीवातुम् । च । प्रचेतसः । मनोः । विश्वस्य । घ । इत् । इमे । आदित्याः । रायः । ईशते । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऊतयः । वः । ऊतयः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यस्मै प्रयच्छन्ति निवासम्^३ अन्नम् च प्रचेतसः, तस्मै प्रयच्छन्ति । सर्वस्य मनुष्यस्य इमे आदित्याः धनस्य च ईश्वरा भवन्ति ॥ ४ ॥

परि णो वृणजन्तुषा दुर्गाणि रथ्यो यथा ।

स्यामेदिन्द्रस्य शर्मण्यादित्यानामुतावस्यनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ ५ ॥

परि । नः । वृणजन् । अघा । दुःशानि । रथ्यः । यथा । स्यामे । इत् । इन्द्रस्य । शर्माणि । आदित्यानाम् । उत । अवसि । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऊतयः । वः । ऊतयः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० परि वर्जयन्तु अस्मान् पापानि, यथा दुर्गाणि सारथयः परि वर्जयन्ति । स्याम एव इन्द्रस्य सुखे, अपि च अन्येषाम् आदित्यानाम् रक्षणे ॥ ५ ॥

इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये सप्तमो वर्गः ॥

परिहृतेदना जनों युष्मादत्तस्य वायति ।

देवा अदभ्रमाश वो यमादित्या अहेतनानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ ६ ॥

परिहृता । इत् । अना । जनः । युष्मादत्तस्य । वायति । देवाः । अदभ्रम् । आश । वः । यम् । आदित्याः । अहेतन । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऊतयः । वः । ऊतयः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० परिपीडितेनैव अना प्राणेन युक्तः जनः^१ युष्माभिः दत्तं गच्छति । देवाः ! ^२आश वः^३ अनल्पं धनं युष्मदीयं स लभते यम् प्राप्नुय^४ ॥ ६ ॥

न तं तिग्मं च न त्यजो न द्रासदभि तं गुरु ।

यस्मा उ शर्म सप्रथ आदित्यासो अराध्वमनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥७॥

न । तम् । तिग्मम् । च न । त्यजः । न । द्रासत् । अभि । तम् । गुरु । यस्मै । ऊँ इति । शर्म । सप्रथः । आदित्यासः । अराध्वम् । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऊतयः । वः । ऊतयः ॥

वेङ्कट० न तम् तीक्ष्णम् त्यजः अभिगच्छति । 'त्यजः' (निघ २, १२) इति क्रोधनाम, अत्र तु आयुधवचनः^५ । त्यजस्तिजतेः निर्दिशतिकर्मणः । न अपि अभि गच्छति गुरु गदादि तम् । द्रा^६ इति कुत्सितगमनकर्मा । यस्मै^७ सुखं सर्वतः पृथु हे आदित्याः ! अराध्वम्^८ अदत्त ॥ ७ ॥

युष्मे देवा अपि ष्मसि युध्यन्त इव वर्मसु ।

यूयं महो न एनसो यूयमर्भीदुरुष्यतानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ ८ ॥

युष्मे इति । देवाः । अपि । ष्मसि । युध्यन्तः इव । वर्मसु । यूयम् । महः । नः । एनसः । यूयम् । अर्भीत् । उरुष्यत् । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऊतयः । वः । ऊतयः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० युष्मासु देवाः ! वयम् अपि भवेम, यथा युध्यन्तः भटाः कवचेषु अपि भवन्ति । यूयम् महतः अस्मात् पापात् यूयम् अल्पात् च अस्मान् रक्षतेति ॥ ८ ॥

अदितिर्न उरुष्यत्वादितिः शर्म यच्छतु ।

माता मित्रस्य रेवतोऽर्यम्णो वरुणस्य चानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥९॥

अदितिः । नः । उरुष्यत् । अदितिः । शर्म । यच्छतु । माता । मित्रस्य । रेवतः । अर्यम्णः । वरुणस्य । च । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऊतयः । वः । ऊतयः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धेति ॥ ९ ॥

यद् देवाः शर्म शरणं यद् भद्रं यदनातुरम् ।

त्रिधातु यद् वरूथ्यं^१ तदस्मासु वि यन्तनानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥१०॥

यत् । देवाः । शर्म । शरणम् । यत् । भद्रम् । यत् । अनातुरम् । त्रिधातु । यत् । वरूथ्यम् । तत् । अस्मासु । वि । यन्तन् । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १० ॥

१. जने मूको. २-२. वैप १, ४८१ d द्र. ३. प्रा नुत मूको. ४. आयुतव^० अ'. ५. द्रात् वि'. ६. यदस्मै ७. आययम् मूको.

वेङ्कट० यत् देवाः! 'सुखं शरणीयम्', यत् भजनीयम्, यत् रोगरहितम् त्रिगुणम्, यत् च वरूथहितं धनम्, तन् अस्मासु वि यच्छत ॥ १० ॥

२ इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये अष्टमो वर्गः ३ ॥

आदित्या अव हि ख्यताधि कूलादिव स्पशः ।

सुतीर्थमर्वतो यथानु नो नेषथा सुगमनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ ११ ॥

आदित्याः । अव । हि । ख्यत । अधि । कूलात् । इव । स्पशः । सुतीर्थम् । अर्वतः । यथा । अनु । नः । नेषथ । सुगम् । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऊतयः । वः । ऊतयः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० आदित्याः! अव हि पश्यत अधःस्थितान् अस्मान्, यथा कूले तिष्ठन्नधः^१ पश्यति ज्ञातोदकं जिज्ञासुः । शोभनतीर्थमिव देशम् अश्वान् सादिनः, अस्मान्^२ सुखं पन्थानम् अनु नयथ ॥ ११ ॥

नेह भद्रं रक्षस्विने नावयै नोपया उत ।

गवे च भद्रं धेनवे वीराय च श्रवस्यतेऽनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १२ ॥

न । इह । भद्रम् । रक्षस्विने । न । अवयै । न । उपयै । उत । गवे । च । भद्रम् । धेनवे । वीराय । च । श्रवस्यते । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० न इह भद्रम् बलवते, न अपि अवगच्छते बाधकाय, न च उपगच्छते युष्माभिः दीयते । गवे च धेनवे च भद्रम्, वीराय च श्रवस्यते^३ अस्मदीयाय भवति युष्मद्वत्तमिति ॥ १२ ॥

यदाविर्यदपीच्यं देवासो अस्ति दुष्कृतम् ।

त्रिते तद्विश्वमाप्त्य आरे अस्मद् दधातनानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १३ ॥

यत् । आविः । यत् । अपीच्यम् । देवासः । अस्ति । दुःस्कृतम् । त्रिते । तत् । विश्वम् । आप्त्ये । आरे । अस्मत् । दधातन् । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० यत् आविर्भूतम् यत् च अन्तर्हितम् हे देवाः! अस्ति दुष्कृतम्, त्रिते तत् विश्वम् आप्त्ये^४ अस्मत्तो दूरे स्थापयत ॥ १३ ॥

यच्च गोषु दुष्पवन्त्यं यच्चास्मे दुहितदिवः ।

त्रिताय तद्विभाव्याप्त्याय परा वहानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १४ ॥

१-१. सुखश्रवणीयाः मूको. २-२. नास्ति मूको. ३. 'ब्रथ वि'. ४. अश्वाद् वि'; अश्वान् अ'. ५. श्रवस्यते मूको. ६. आप्त्यै वि'; आप्ते अ'.

यत् । च । गोष्ठं । दुःस्वप्न्यम् । यत् । च । अस्मे इति । दुहितः । दिवः । त्रिताय । तत् ।
विभाऽवरि । आप्याय । परा । वह । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० पञ्च (१४-१८) उपस्था भवन्ति । यत् च गवामनर्थसूचकम् दुस्वप्न्यम्^१, यत् च
अस्मासु दिवः दुहितः^२, तत् अपां पुत्राय त्रिताय उषः^३ परा वह इति ॥ १४ ॥

निष्कं वा घा कृण्वते स्रजं वा दुहितर्दिवः ।

त्रिते दुष्प्वप्यं सर्वमाप्त्ये पारि दन्नस्यनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १५ ॥

निष्कम् । वा । घ । कृण्वते । स्रजम् । वा । दुहितः । दिवः । त्रिते । दुःस्वप्न्यम् । सर्वम् ।
आप्त्ये । पारि । दन्नसि । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० निष्कम् वा खलु कुर्वाणाय सुवर्णकाराय स्रजम्^२ वा स्वप्ने मह्यं यत् अघम् तत्
दिवः दुहितः^३ त्रिते सर्वम् आप्त्ये निष्कृष्य दन्नः^४ ॥ १५ ॥

“इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये नवमो वर्गः” ॥

तदन्नाय तदपसे तं भागमुपसेदुषे ।

त्रिताय च द्विताय चोषो दुष्प्वप्यं वहानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १६ ॥

तत्ऽअन्नाय । तत्ऽअपसे । तम् । भागम् । उपऽसेदुषे । त्रिताय । च । द्विताय । च ।
उषः । दुःस्वप्न्यम् । वह । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० स्वप्ने भोज्यं भुङ्क्ते, करणीयं च करोति । तदुभयं तथा प्रत्यक्षतो भवति । एवं सति
यः तदन्नो भवति यश्च तत्कर्मा भवति त्रितादिः, तस्मै तम्^५ भजनीयम् उभयम् उपगच्छते
त्रिताय च द्विताय च अस्मत्तोऽपनीय^६ गमय दुष्प्वप्यम् इति ॥ १६ ॥

यथा कलां यथा शफं यथ ऋणं संनयामसि ।

एवा दुष्प्वप्यं सर्वमाप्त्ये सं नयामस्यनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १७ ॥

यथा । कलाम् । यथा । शफम् । यथा । ऋणम् । सम्ऽनयामसि । एव । दुःस्वप्न्यम् ।
सर्वम् । आप्त्ये । सम् । नयामसि । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० यथा अशनार्थं संस्कुर्वन्तो हतस्य पशोः कलाम् शफम् इति सह आदाय अन्यत्र
सन्नयन्ति । एव दुष्प्वप्यम् सर्वम् आप्त्ये^७ सम् नयामः । प्रवृद्धं वा यथा
ऋणम् इति ॥ १७ ॥

१. दुस्वप्न्यम् मूको. २. नास्ति मूको. ३. °दस्मं वि^१; °दस्मन् अ^२. ४-४. नास्ति मूको.
५. ततम् मूको. ६. °नीय गवनीय मूको. ७. °प्त्ये स्मितम् मूको.

अजैष्माद्यासनाम् चाभूमानागसो वयम् ।

उषो यस्माद् दुष्स्वप्यादभैष्माप तदुच्छत्वनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १८ ॥

अजैष्म । अद्य । असनाम् । च । अभूम् । अनागसः । वयम् । उषः । यस्मात् । दुःस्वप्यात् ।

अभैष्म । अप । तत् । उच्छतु । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १८ ॥

वेङ्कट० जयेम^१ अद्य^२, भवेम^३ च अनागसः वयम् । हे उषः! यस्मात् दुष्स्वप्यात्^४ वयम् अभैष्म, अप गच्छतु तत् इति ॥ १८ ॥

^५इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये दशमो वर्गः^५ ॥

[४८]

^१प्रगाथो घौरः काण्व ऋषिः । सोमो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः, पञ्चमी जगती^२ ।

स्वादोरभक्षि वयसः सुमेधाः स्वाध्यो वरिवोवित्तरस्य ।

विश्वे यं देवा उत मर्त्यासो मधु ब्रुवन्तो अभि संचरन्ति ॥ १ ॥

स्वादोः । अभक्षि । वयसः । सुमेधाः । सुऽआध्यः । वरिवोवित्तरस्य ।

विश्वे । यम् । देवाः । उत । मर्त्यासः । मधु । ब्रुवन्तः । अभि । समऽचरन्ति ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्रगाथः । स्वादु अहं भजेय अन्नं शोभनप्रज्ञः सुकर्मा अत्यन्तं पूजायाः^३ लम्भकम् । यम् विश्वे देवाः मनुष्याश्च सोमम् मधु इति वदन्तः अभि सङ्गच्छन्ते ॥ १ ॥

अन्तरिक्षं प्रागा अदितिर्भवास्यवयाता हरसो दैव्यस्य ।

इन्द्रविन्द्रस्य सख्यं जुषाणः श्रौष्टीव धुरमनु राय ऋध्याः ॥ २ ॥

अन्तरिक्षं । च । प्र । अगाः । अदितिः । भवासि । अवऽयाता । हरसः । दैव्यस्य ।

इन्द्रो इति । इन्द्रस्य । सख्यम् । जुषाणः । श्रौष्टीऽइव । धुरम् । अनु । राये । ऋध्याः ॥ २ ॥

वेङ्कट० अन्तः त्वं गच्छसि अखण्डनीयः^४ । भवसि अपनेता दैव्यस्य क्रोधस्य हे इन्द्रो! त्वम् इन्द्रस्य सख्यम् सेवमानः । स त्वं यथा क्षिप्रगामी अश्वः 'धुरम् प्रणयति एवम्' अस्मान् प्रणय धनार्थम् । ऋधिः अनुपूर्वो गमनार्थो भवति ॥ २ ॥

१. जयेत् मूको. २. माद्यं वि^२; अद्यं अ^२. ३. जेमहवेम मूको. ४. दुष्स्वप्यात् अ^२.
५-५. नारित मूको. ६. पूजायां मूको. ७. 'यस्य मूको. ८-८. 'रम् ... धृ ... ए' वि^२;
'रम् ... ए' अ^२.

अपाम॑ सोमम॑मृता॑ अभूमा॑गन्म॑ ज्योति॑रवि॒दाम॑ दे॒वान् ।

किं नूनम॑स्मान् कृ॒णव॑दरातिः॒ किमु॑ धूर्ति॑रमृत॒ मर्त्य॑स्य ॥ ३ ॥

अपाम॑ । सोमम॑ । अमृताः । अभूम॑ । अगन्म॑ । ज्योतिः॑ । अवि॒दाम॑ । दे॒वान् ।

किम् । नूनम् । अस्मान् । कृ॒णव॑त् । अरातिः॑ । किम् । ऊँ इति॑ । धूर्तिः॑ । अमृत॒ । मर्त्य॑स्य ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अपाम सोमम्, अमृताः च अभूम, अगन्म च ज्योतिः, अविदाम ज्ञातवन्तः च देवान् ।
किम् इदानीम् अस्मान् कुर्यात् शत्रुः । किम् वा हिंसकः हे अमृत! मनुष्यस्य मम
कृणवत् इति ॥ ३ ॥

शं नो॑ भव॒ हृद॑ आ पी॒त इ॒न्दो पि॒तेव॑ सोम॒ सून॑वे॒ सुशे॑वः ।

सखे॑व॒ सख्ये॑ उरु॒शंस॑ धीरः॒ प्र ण॑ आयु॒र्जीव॑से॒ सोम॒ तारीः॑ ॥ ४ ॥

शम् । नः । भव॒ । हृदे॑ । आ । पीतः॑ । इ॒न्दो इति॑ । पि॒ताऽइ॒व । सोम॒ । सून॑वे । सु॒शेवः॑ ।

सखा॑ऽइव । सख्ये॑ । उरु॒शंस॑ । धीरः॑ । प्र । नः । आयुः॑ । जी॒वसे॑ । सोम॒ । ता॒रीः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० पीतः त्वम् इन्दो! हृदयाय सुखं भावय । आङ्पूर्वोऽन्तर्पर्यर्थे । ^१पिता इव^१ सोम !
पुत्राय सुसुखः, सखा इव च सख्ये, हे बहुकीर्ति!^२ प्राज्ञः प्र वर्धय अस्माकं ^३जीवनाय च आयुः^४ ॥ ४ ॥

इ॒मे मा॑ पी॒ता य॒शस॑ उरु॒ण्यवो॑ रथं॒ न गा॑वः॒ सम॑नाह॒ पर्व॑सु ।

ते मा॑ रक्ष॒न्तु वि॒स्रस॑श्च॒रित्रा॑दु॒त मा॑ स्ना॒माद् य॒वय॑न्ति॒वन्द॑वः ॥ ५ ॥

इ॒मे । मा॑ । पी॒ताः । य॒शस॑ । उरु॒ण्यवः॑ । रथम् । न । गा॑वः । सम् । अ॒नाह॑ । पर्व॑सु ।

ते । मा॑ । र॒क्षन्तु॑ । वि॒स्रस॑सः । च॒रित्रा॑त् । उ॒त । मा॑ । स्ना॒मात् । य॒वय॑न्तु । इ॒न्दवः॑ ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इमे माम् पीताः यशस्विनः रक्षाकामाः रथम् इव गोविकारभूता बध्नाः सम् नहन्ति
सन्धिषु । ते माम् रक्षन्तु विस्त्रस्तात् कर्मणः । पीतसोमो ह्यविस्त्रस्तं कर्म करोति । अपि
च मां न्याधेः पृथक् कुर्वन्तु^१ इन्दवः ॥ ५ ॥

^२इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये एकादशो वर्गः^३ ॥

अ॒ग्निं न मा॑ मथि॒तं सं दि॑दीपः॒ प्र च॑क्षय॒ कृणु॑हि वस्य॑सो नः ।

अथा॑ हि ते॒ मद् आ॑ सोम॒ मन्ये॑ रे॒वाँ इ॒व प्र॑ चे॒रा पु॑ष्टिमच्छ ॥ ६ ॥

१-१. एतेच वि^१; एतेव अ^१. २. 'कीर्त्ये मूको. ३-३. जीवयायुः वि^२; जीवय चायुः अ^१. ४. कर्मसु
मूको. ५-५. नास्ति मूको.

अग्निम् । न । मा । मथितम् । सम् । दिदीपः । प्र । चक्षय । कृणुहि । वस्यसः । नः ।
अर्थ । हि । ते । मदे । आ । सोम । मन्ये । रेवान्ऽइव । प्र । चर । पुष्टिम् । अच्छ ॥ ६ ॥

वेङ्कट० मथितम् अग्निम् इव माम् सम् दीपय च प्र चक्षय चक्षुषः सन्पुक्षणेन । कुरु च अस्मान् वसीयसः । सम्प्रति हे सोम ! पानजनिते मदे स्तौमि त्वाम् । तथा सति धनवानिव आढ्यः अस्मासु प्र चारय पोषम् ॥ ६ ॥

इषिरेण ते मनसा सुतस्य भक्षीमहि पित्र्यस्येव रायः ।

सोमं राजन् प्र ण आयूषि तारीरहानीव सूर्यो वासराणि ॥ ७ ॥

इषिरेण । ते । मनसा । सुतस्य । भक्षीमहि । पित्र्यस्यऽइव । रायः ।
सोम । राजन् । प्र । नः । आयूषि । तारीः । अहानिऽइव । सूर्यः । वासराणि ॥ ७ ॥

वेङ्कट० इच्छावता मनसा त्वां सुतं वयम् भक्षीमहि पित्र्यमिव धनम् । सोम ! राजन् ! प्र वर्धय^१ अस्माकम् आयूषि^२ अहानीव सूर्यः वासराणि । वासयन्ति मनुष्यान् इति वासराणि इति ॥७॥^३

सोमं राजन् मृळ्या नः स्वस्ति तव स्मसि ब्रत्याऽस्तस्य विद्धि ।

अलर्तिं दक्ष उत मन्युरिन्द्रो मा नो अर्यो अनुक्तामं परा दाः ॥ ८ ॥

सोम । राजन् । मृळ्य । नः । स्वस्ति । तव । स्मसि । ब्रत्याः । तस्य । विद्धि ।
अलर्ति । दक्षः । उत । मन्युः । इन्द्रो इति । मा । नः । अर्यः । अनुक्तामम् । परा । दाः ॥८॥

वेङ्कट० सोम ! राजन् ! सुख्य अस्मान् ! अविनाशेन । तव स्मः वयं व्रतपराः । तत् त्वं जानीहि । गच्छति वृद्धः शत्रुः इन्द्रो !^४ अभिमन्ता च अस्मान् पापार्थम् । मा अस्मान् उभयविधस्य शत्रोः यथाकामम्^५ परा दाः^६ ॥ ८ ॥

त्वं हि नस्तुन्वः सोम गोपा गात्रेगात्रे निषसत्था नृचक्षाः ।

यत् ते वयं प्रमिनाम ब्रतानि स नो मृळ सुषखा देव वस्यः ॥ ९ ॥

त्वम् । हि । नः । तुन्वः । सोम । गोपाः । गात्रेगात्रे । निऽससत्थ । नृऽचक्षाः ।
यत् । ते । वयम् । प्रऽमिनाम । ब्रतानि । सः । नः । मृळ । सुऽसखा । देव । वस्यः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० त्वम् हि नः अङ्गस्य सोम ! गोपायिता सर्वेषु अङ्गेषु निषीदसि मनुष्याणां द्रष्टा ।
यत् ते वयम् प्रहिंस्य^७ ब्रतानि । तथापि सः त्वम् अस्मान् सुख्य सुसखा भवन् देव !
श्रेष्ठान्^८ इति ॥ ९ ॥

१. तव मूको. २. वर्धये मूको. ३. आयुषि मूको. ४. व्याख्यातेयमृग या (४, ७).

५. इन्द्रो मूको. ६-६. वरदा मूको. ७. प्रहिंस्य मूको. ८. शत्रु अस्मान् मूको.

ऋदूदरेण सख्या सचेय यो मा न रिष्येद्वर्यश्च पीतः ।

अयं यः सोमो न्यधायस्मे तस्मा इन्द्रं प्रतिरमेम्यायुः ॥ १० ॥

ऋदूदरेण । सख्या । सचेय । यः । मा । न । रिष्येत् । हरिऽअश्च । पीतः ।

अयम् । यः । सोमः । नि । अधायि । अस्मे इति । तस्मै । इन्द्रम् । प्रऽतिरम् । एमि । आयुः ॥

वेङ्कट० ऋदूदरेण^१ ऋदूदरः ऋदूदरः (वृ. या ६, ४) इति शास्तोदरवर्णो^२ हि ऋदूदरः भवति । तेन अहम् सख्या सङ्गतो भवामि । यः सोमः पीतः माम् न हिंस्येत्^३ इन्द्र ! । अयम् यः^४ सोमः निहितः अस्मासु तस्मै सोमाय प्रवृद्धम् आयुः जठरे अपि अवस्थानम्^५ इन्द्रम् याचे ॥ १० ॥

^६इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये द्वादशो वर्गः^७ ॥

अप त्या अस्थुरनिरा अमीवा निरत्रसन् तमिषीचीरमैषुः ।

आ सोमो अस्माँ अरुहद् विहाया अगन्म यत्र प्रतिरन्त आयुः ॥ ११ ॥

अप । त्याः । अस्थुः । अनिराः । अमीवाः । निः । अत्रसन् । तमिषीचीः । अमैषुः ।

आ । सोमः । अस्मान् । अरुहत् । विहायाः । अगन्म । यत्र । प्रऽतिरन्ते । आयुः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० अप तिष्ठन्तु अपगच्छन्तु ताः^१ अनिराः^२ प्रेरयितुमशक्याः अमीवाः । नितरां त्रस्यन्तु अमीवा बलमञ्जन्त्यो बिभ्यतु च । त्रासः कम्पहेतुः भयाद् अन्यः । आ अरुहत्^३ अस्मान् सोमः महान्, अगन्म तम् यस्मिन् सोमे वर्धयन्ति आयुः पुरुषाः ॥ ११ ॥

यो न इन्दुः पितरो हृत्सु पीतोऽमर्त्यो मर्त्या आविवेश ।

तस्मै सोमाय हविषा विधेम मृळीके अस्य सुमतौ स्याम ॥ १२ ॥

यः । नः । इन्दुः । पितरः । हृत्सु । पीतः । अमर्त्यः । मर्त्यान् । आऽविवेश ।

तस्मै । सोमाय । हविषा । विधेम । मृळीके । अस्य । सुऽमतौ । स्याम ॥ १२ ॥

वेङ्कट० यः अस्माकम् इन्दुः हे पितरः ! हृत्सु पीतः अमर्त्यः मर्त्यान् आविवेश तस्मै सोमाय हविषा परिचरेम । सुखे सोमस्य सुमतौ च वयम् स्याम ॥ १२ ॥

त्वं सोम पितृभिः संविदानोऽनु द्यावापृथिवी आ तंतन्थ ।

तस्मै त इन्दो हविषा विधेम वयं स्याम पतयो रयीणाम् ॥ १३ ॥

१. नास्ति मूको. २. शास्तोदरवर्णो मूको. ३-३. इन्द्रादयः मूको. ४. अमवस्थानम् मूको.
५-५. नास्ति मूको. ६. ताम् मूको. ७. अग्निः आ वि^२; अग्निरा अ^१. ८. अरुहम् मूको.

त्वम् । सोम । पितृभिः । सुमऽविदानः । अनु । द्यावापृथिवी इति । आ । ततन्थ ।
तस्मै । ते । इन्द्रो इति । हविषा । विधेम । वयम् । स्याम । पतयः । रयीणाम् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० त्वम् सोम ! पितृभिः सङ्गच्छमानः अनु आ ततन्थ द्यावापृथिव्यौ^१ । तस्मै ते इन्द्रो !
हविषा परिचरेम । वयम् इति स्पष्टम् ॥ १३ ॥

त्रातारो देवा अर्थि वोचता नो मा नो निद्रा ईशत मोत जल्पिः ।

वयं सोमस्य विश्वहं प्रियासः सुवीरांसो विदथमा वदेम ॥ १४ ॥

त्रातारः । देवाः । अर्थि । वोचत । नः । मा । नः । निद्रा । ईशत । मा । उत । जल्पिः ।
वयम् । सोमस्य । विश्वहं । प्रियासः । सुवीरांसः । विदथम् । आ । वदेम ॥ १४ ॥

वेङ्कट० हे त्रातारः देवाः ! अस्माकम् अधिवचनं^२ कुरुत । मा अस्माकम्^३ निद्रा स्वप्नः^४ ईशिष्ट,
मा च जल्पिः । वयम् सोमस्य सर्वदा प्रियाः सुपुत्राः गृहम् आभिमुख्येन वदेम ।
आवदनं गृहस्थानां पुत्रपौत्राणां धनेन उपच्छन्दनम् इत्यर्थः^५ ॥ १४ ॥

त्वं नः सोम विश्वतो वयोधास्त्वं स्वर्विदा विशा नृचक्षाः ।

त्वं न इन्द्र ऊतिभिः सजोषाः पाहि पश्चातादुत वा पुरस्तात् ॥ १५ ॥

त्वम् । नः । सोम । विश्वतः । वयऽधाः । त्वम् । स्वऽवित् । आ । विश । नृचक्षाः ।
त्वम् । नः । इन्द्रो इति । ऊतिभिः । सजोषाः । पाहि । पश्चातात् । उत । वा । पुरस्तात् ॥

वेङ्कट० त्वम् अस्माकम् सोम ! विश्वतः अन्नस्य दाता । त्वम् सर्ववित् आ विश अस्मान्
मनुष्याणां द्रष्टा^६ । त्वम् च इन्द्रो !^७ अस्मान् मरुद्भिः सङ्गतः रक्ष पश्चात् पुरस्तात् च^८ ॥ १५ ॥

‘इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये त्रयोदशो वर्गः’ ॥

अथ वालखिल्यम् ।^१

[४९ (१)]

प्रस्कण्वः काण्व ऋषिः । इन्द्रो देवता । प्रगाथः छन्दः (= विषमा बृहती, समा सतोबृहती) ।

अभि प्र वः सुरार्धसमिन्द्रमर्चं यथा विदे ।

यो जरितृभ्यो मधवा पुरुवसुः सहस्रेणेव शिक्षति ॥ १ ॥

१. स्पष्टम् मा द्यावा° वि^२; धामद्यावा° अ^३. २-२. °तन् अस्मा° मूको. ३. स्वप्नं मूको. ४. इति वि^५. ५. दुष्टः मूको. ६. इन्द्र मूको. ७. नास्ति अ^८. ८-८. नास्ति मूको. ९. वालखिल्य-सूक्तानि [४९-५९ (११)] न सन्ति मूको.

अभि । प्र । वः । सुऽराधसम् । इन्द्रम् । अर्च । यथा । विदे ।
यः । जारुतुऽभ्यः । मघर्वा । पुरुऽवसुः । सहस्रेणऽइव । शिक्षति ॥ १ ॥

शतानीकेव प्र जिगाति धृष्णुया हन्ति वृत्राणि दाशुषे ।
गिरेरिव प्र रसा अस्य पिन्विरे दत्राणि पुरुभोजसः ॥ २ ॥
शतानीकाऽइव । प्र । जिगाति । धृष्णुया । हन्ति । वृत्राणि । दाशुषे ।
गिरेऽइव । प्र । रसाः । अस्य । पिन्विरे । दत्राणि । पुरुभोजसः ॥ २ ॥

आ त्वा सुतास इन्दवो मदा य इन्द्र गिर्वणः ।
आपो न वज्रिन्नन्त्रोक्यं सरः पूणन्ति शूर राधसे ॥ ३ ॥
आ । त्वा । सुतासः । इन्दवः । मदाः । ये । इन्द्र । गिर्वणः ।
आपः । न । वज्रिन् । अतु । ओक्यम् । सरः । पूणन्ति । शूर । राधसे ॥ ३ ॥

अनेहसं प्रतरणं विवक्षणं मध्वः स्वादिष्ठमीं पिब ।
आ यथा मन्दसानः किरासि नः प्र क्षुद्रेव त्मना धृषत् ॥ ४ ॥
अनेहसम् । प्रतरणम् । विवक्षणम् । मध्वः । स्वादिष्ठम् । ईम् । पिब ।
आ । यथा । मन्दसानः । किरासि । नः । प्र । क्षुद्राऽइव । त्मना । धृषत् ॥ ४ ॥

आ नः स्तोममुप द्रवद्वियानो अश्वो न सोतृभिः ।
यं ते स्वधावन्तस्वदयन्ति धेनव इन्द्र कण्वेषु रातयः ॥ ५ ॥
आ । नः । स्तोमम् । उप । द्रवत् । द्वियानः । अश्वः । सोतृभिः ।
यम् । ते । स्वधाऽवन् । स्वदयन्ति । धेनवः । इन्द्र । कण्वेषु । रातयः ॥ ५ ॥

इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये चतुर्दशो वर्गः ॥

उग्रं न वीरं नमसोप सेदिम् विभूतिमार्क्षितावसुम् ।
उद्रीव वज्रिन्नवतो न सिञ्चते क्षरन्तीन्द्र धीतयः ॥ ६ ॥
उग्रम् । न । वीरम् । नमसा । उप । सेदिम् । विभूतिम् । मार्क्षितावसुम् ।
उद्रीऽइव । वज्रिन् । अवतः । न । सिञ्चते । क्षरन्ति । इन्द्र । धीतयः ॥ ६ ॥

यद्ध नूनं यद्वा यज्ञे यद्वा पृथिव्यामधि ।
अतो नो यज्ञमाशुभिर्महेमत उग्र उग्रेभिरा गहि ॥ ७ ॥

यत् । ह । नूनम् । यत् । वा । यज्ञे । यत् । वा । पृथिव्याम् । अर्धि ।
अतः । नः । यज्ञम् । आशुभिः । महेऽमते । उग्रः । उप्रोभिः । आ । गृहि ॥ ७ ॥

अजिरासो हरयो ये त आशवो वाता इव प्रसक्षिणः ।
येभिरपत्यं मनुषः परीयसे येभिर्विश्वं स्वर्दृशे ॥ ८ ॥

अजिरासः । हरयः । ये । ते । आशवः । वाताऽइव । प्रऽसक्षिणः ।
येभिः । अपत्यम् । मनुषः । परिऽर्यसे । येभिः । विश्वम् । स्वः । दृशे ॥ ८ ॥

एतावतस्त ईमह इन्द्र सुम्नस्य गोमतः ।
यथा प्रावो मघवन् मेघ्यातिथिं यथा नीपातिथिं धने ॥ ९ ॥

एतावतः । ते । ईमहे । इन्द्र । सुम्नस्य । गोऽमतः ।
यथा । प्र । आवः । मघऽवन् । मेघ्यऽतिथिम् । यथा । नीपऽतिथिम् । धने ॥ ९ ॥

यथा कण्वे मघवन् त्रसदस्यवि यथा पक्थे दशव्रजे ।
यथा गोशर्ये असनोऽर्जिश्चनीन्द्र गोमद्विरण्यवत् ॥ १० ॥

यथा । कण्वे । मघऽवन् । त्रसदस्यवि । यथा । पक्थे । दशऽव्रजे ।
यथा । गोऽशर्ये । असनोः । ऋजिश्चनि । इन्द्र । गोऽमत् । हिरण्यऽवत् ॥ १० ॥

इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये पञ्चदशो वर्गः ॥

[५० (२)]

पुष्टिगुः काण्व ऋषिः । इन्द्रो देवता । प्रगाथः छन्दः (= विषमा बृहती, समा सतोबृहती) ।

प्र सु श्रुतं सुरार्धसमर्चां शक्रमभिष्टये ।
यः सुन्वते स्तुवते काम्यं वसु सहस्रेणैव मंहते ॥ १ ॥

प्र । सु । श्रुतम् । सुरार्धसम् । अर्चं । शक्रम् । अभिष्टये ।
यः । सुन्वते । स्तुवते । काम्यम् । वसु । सहस्रेणऽइव । मंहते ॥ १ ॥

शतानीका हेतयो अस्य दुष्टरा इन्द्रस्य समिषो महीः ।
गिरिर्न भुज्मा मघवत्सु पिन्वते यदी सुता अमन्दिषुः ॥ २ ॥

शतऽानीकाः । हेतयः । अस्य । दुस्तराः । इन्द्रस्य । समऽदर्षः । महीः ।
गिरिः । न । भुज्मा । मघवत्सु । पिन्वते । यत् । ईम् । सुताः । अमन्दिषुः ॥ २ ॥

यदीं सुतासु इन्द्रवोऽभि प्रियममन्दिषुः ।

आपो न धायि सर्वनं म आ वसो दुष्वा इवोप दाशुषे ॥ ३ ॥

यत् । ईम् । सुतासः । इन्द्रवः । अभि । प्रियम् । अमन्दिषुः ।

आपः । न । धायि । सर्वनम् । मे । आ । वसो इति । दुष्वाऽइव । उप । दाशुषे ॥ ३ ॥

अनेहसं वो हवमानमुतये मध्वः क्षरन्ति धीतयः ।

आ त्वा वसो हवमानासु इन्द्रव उप स्तोत्रेषु दधिरे ॥ ४ ॥

अनेहसम् । वः । हवमानम् । उतये । मध्वः । क्षरन्ति । धीतयः ।

आ । त्वा । वसो इति । हवमानासः । इन्द्रवः । उप । स्तोत्रेषु । दधिरे ॥ ४ ॥

आ नः सोमै स्वध्वर इयानो अत्यो न तोशते ।

यं ते स्वदावन्तस्वदन्ति गूर्तयः पौरे छन्दयसे हवम् ॥ ५ ॥

आ । नः । सोमै । सुऽअध्वरे । इयानः । अत्यः । न । तोशते ।

यम् । ते । स्वदाऽवन् । स्वदन्ति । गूर्तयः । पौरे । छन्दयसे । हवम् ॥ ५ ॥

इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये षोडशो वर्गः ॥

प्र वीरमुग्रं विविचि धनस्पृतं विभूतिं राधसो महः ।

उद्रीव वज्रिन्नवतो वसुत्वना सदा पीपेथ दाशुषे ॥ ६ ॥

प्र । वीरम् । उग्रम् । विविचिम् । धनस्पृतम् । विभूतिम् । राधसः । महः ।

उद्रीव । वज्रिन् । अवतः । वसुत्वना । सदा । पीपेथ । दाशुषे ॥ ६ ॥

यद्ध नूनं परावति यद् वा पृथिव्यां दिवि ।

युजान इन्द्र हरिभिर्महेमत ऋष्व ऋष्वेभिरा गहि ॥ ७ ॥

यत् । ह । नूनम् । परावति । यत् । वा । पृथिव्याम् । दिवि ।

युजानः । इन्द्र । हरिभिः । महेऽमते । ऋष्वः । ऋष्वेभिः । आ । गहि ॥ ७ ॥

रथिरासो हरयो ये ते अस्त्रिध ओजो वातस्य पिप्रति ।

येभिर्नि दस्युं मनुषो निघोषयो येभिः स्वः परीयसे ॥ ८ ॥

रथिरासः । हरयः । ये । ते । अस्त्रिधः । ओजः । वातस्य । पिप्रति ।

येभिः । नि । दस्युम् । मनुषः । निघोषयः । येभिः । स्वः । परीयति । स्वः । परिऽईयसे ॥ ८ ॥

एतावतस्ते वसो विद्याम शूर नव्यसः ।

यथा प्राव एतंश्च कृत्व्ये घने यथा वशं दशव्रजे ॥ ९ ॥

एतावतः । ते । वसो इति । विद्याम । शूर । नव्यसः ।

यथा । प्र । आवः । एतंशम् । कृत्व्ये । घने । यथा । वशम् । दशव्रजे ॥ ९ ॥

यथा कण्वे मघवन् मेघे अघ्वरे दीर्घनीथे दमूनसि ।

यथा गोशर्ये असिषासो अद्रिवो मयि गोत्रं हरिश्चियम् ॥ १० ॥

यथा । कण्वे । मघवन् । मेघे । अघ्वरे । दीर्घनीथे । दमूनसि ।

यथा । गोशर्ये । असिषासः । अद्रिवः । मयि । गोत्रम् । हरिश्चियम् ॥ १० ॥

इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये सप्तदशो वर्गः ॥

[५१ (३)]

श्रुष्टिगुः काण्व ऋषिः । इन्द्रो देवता । प्रगाथः छन्दः (= विषमा बृहत्त्यः, समाः सतोबृहत्त्यः) ।

यथा मनौ सांवरणौ सोममिन्द्रार्पिवः सुतम् ।

नीपातिथौ मघवन् मेघ्यातिथौ पुष्टिगौ श्रुष्टिगौ सचा ॥ १ ॥

यथा । मनौ । साम्वरणौ । सोमम् । इन्द्र । अपिबः । सुतम् ।

नीपऽअतिथौ । मघवन् । मेघ्यऽअतिथौ । पुष्टिगौ । श्रुष्टिगौ । सचा ॥ १ ॥

पार्षद्वाणः प्रस्कण्वं समसादयच्छयानं जित्रिमुद्धितम् ।

सहस्राण्यसिषासद् गवामृषिस्त्वोतो दस्यवे वृकः ॥ २ ॥

पार्षद्वाणः । प्रस्कण्वम् । सम । असादयत् । शयानम् । जित्रिम् । उद्धितम् ।

सहस्राणि । असिषासत् । गवाम् । ऋषिः । त्वाऽऊतः । दस्यवे । वृकः ॥ २ ॥

य उक्थेभिर्न विन्धते चिकिद्य ऋषिचोदनः ।

इन्द्रं तमच्छा वद नव्यस्या मत्यारिष्यन्तं न भोजसे ॥ ३ ॥

यः । उक्थेभिः । न । विन्धते । चिकित् । यः । ऋषिऽचोदनः ।

इन्द्रम् । तम् । अच्छ । वद । नव्यस्या । मती । अरिष्यन्तम् । न । भोजसे ॥ ३ ॥

यस्मा अर्कं सप्तशीर्षाणमानुचुस्त्रिधातुमुत्तमे पदे ।

स त्वि॑मा विश्वा भुव॑नानि चिक्र॑ददादिजनिष्ट॑ पौ॒स्यम् ॥ ४ ॥

यस्मै । अर्कम् । सप्तशीर्षाणम् । आनुचुः । त्रिधातुम् । उत्तमे । पदे ।

सः । तु । इमा । विश्वा । भुवनानि । चिक्रदत् । आत् । इत् । जनिष्ट । पौस्यम् ॥ ४ ॥

यो नो॑ दा॒ता व॒सूनामिन्द्रं॑ तं ह॒महे व॒यम् ।

वि॒भ्रा ह्य॑स्य सु॒मतिं॑ नवी॒यसीं॑ ग॒मेम॒ गोम॑ति ब्रजे ॥ ५ ॥

यः । नः । दाता । वसूनाम् । इन्द्रम् । तम् । हमहे । वयम् ।

विभ्रा । हि । अस्य । सुमतिम् । नवीयसीम् । गमेम । गोमति । ब्रजे ॥ ५ ॥

इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये अष्टादशो वर्गः ॥

यस्मै॑ त्वं व॒सो दा॒नाय॒ शिक्ष॑सि स रा॒यस्पोष॑मश्नुते ।

तं त्वा॑ व॒यं म॒घव॑न्निन्द्र॒ गिर्व॑णः सु॒ताव॑न्तो हवामहे ॥ ६ ॥

यस्मै । त्वम् । वसो इति । दानाय । शिक्षसि । सः । रायः । पोषम् । अश्नुते ।

तम् । त्वा । वयम् । मघवन् । इन्द्र । गिर्वणः । सुतावन्तः । हवामहे ॥ ६ ॥

क॒दा च॒न स्त॒रीर॑सि नेन्द्र॑ सश्च॒सि दा॒शुषे॑ ।

उ॒पोपे॑न्नु म॒घव॑न् भू॒य इ॒न्नु ते॒ दानं॑ दे॒वस्य॑ पृ॒च्यते ॥ ७ ॥

कदा । चन । स्तरीः । असि । न । इन्द्र । सश्चसि । दाशुषे ।

उपेऽउप । इत् । नु । मघवन् । भूयः । इत् । नु । ते । दानम् । देवस्य । पृच्यते ॥ ७ ॥

प्र यो न॒न॒क्षे अ॒भ्योर्ज॑सा क्रि॒विं व॒धैः शु॒ष्णं निघो॑षयन् ।

य॒देद॑स्त॒म्भीत् प्र॒थर्य॑न्न॒मू दि॒वमादि॑जनिष्ट॑ पार्थि॒वः ॥ ८ ॥

प्र । यः । ननक्षे । अभि । ओर्जसा । क्रिविम् । वधैः । शुष्णम् । निघोषयन् ।

यदा । इत् । अस्तम्भीत् । प्रथर्यन् । अमूम् । दिवम् । आत् । इत् । जनिष्ट । पार्थिवः ॥ ८ ॥

यस्या॑यं वि॒श्व आ॒र्यो दा॑सः शे॒वधि॑पा अ॒रिः ।

ति॒रश्चि॑द॒र्ये रु॒शमे॑ प॒वीर॑वि तु॒म्येत् सो अ॑ज्यते र॒यिः ॥ ९ ॥

यस्य । अयम् । विश्वः । आर्यः । दासः । शेवधिः पाः । अरिः ।

तिरः । चित् । अर्ये । रुशमे । पवीरवि । तुम्ये । इत् । सः । अज्यते । रयिः ॥ ९ ॥

तु॒रुण्य॑वो म॒धुम॑न्तं घृ॒तश्चु॑तं वि॒प्रासो अ॒र्कमा॑नुचुः ।

अ॒स्मे र॒यिः प॑प्रथे वृ॒ष्ण्यं श॒वोऽस्मे सु॒वाना॑स इ॒न्द्रवः ॥ १० ॥

तु॒र॒ण्य॒र्वः । म॒धु॒ऽम॒न्त॒म् । घृ॒त॒ऽश्चु॒त॒म् । वि॒प्रा॒सः । अ॒र्क॒म् । आ॒नृ॒चुः ।
अ॒स्मे इति । र॒यिः । प॒प्र॒थे । वृ॒ष्ण्य॒म् । श॒र्वः । अ॒स्मे इति । सु॒त्रा॒ना॒सः । इ॒न्द्र॒वः ॥ १० ॥

इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये एकोनविंशो वर्गः ॥

[५२ (४)]

आयुः काण्व ऋषिः । इन्द्रो देवता । प्रगाथः छन्दः (= विषमा बृहत्यः, समाः सतोबृहत्यः) ।

यथा मनौ विवस्वति सोमं शक्रार्पिवः सुतम् ।

यथा त्रिते छन्द इन्द्र जुजोषस्यायौ मादयसे सचा ॥ १ ॥

यथा । मनौ । विवस्वति । सोमम् । शक्र । अपिवः । सुतम् ।

यथा । त्रिते । छन्दः । इन्द्र । जुजोषसि । आयौ । मादयसे । सचा ॥ १ ॥

पृषध्रे मेध्ये मातरिश्चनीन्द्र सुवाने अमन्दथाः ।

यथा सोमं दशशिप्रे दशोण्ये स्यूमरश्मावृजूनसि ॥ २ ॥

पृषध्रे । मेध्ये । मातरिश्चनि । इन्द्र । सुवाने । अमन्दथाः ।

यथा । सोमम् । दशशिप्रे । दशोण्ये । स्यूमरश्मौ । ऋजूनसि ॥ २ ॥

य उक्था केवला दधे यः सोमं धृषितापिबत् ।

यस्मै विष्णुस्त्रीणि पदा विचक्रम उप मित्रस्य धर्मभिः ॥ ३ ॥

यः । उक्था । केवला । दधे । यः । सोमम् । धृषिता । अपिबत् ।

यस्मै । विष्णुः । स्त्रीणि । पदा । विचक्रमे । उप । मित्रस्य । धर्मभिः ॥ ३ ॥

यस्य त्वमिन्द्र स्तोमेषु चाकनो वाजे वाजिञ्छतक्रतो ।

तं त्वा वयं सुदुर्घामिव गोदुहो जुहुमसि श्रवस्यवः ॥ ४ ॥

यस्य । त्वम् । इन्द्र । स्तोमेषु । चाकनः । वाजे । वाजिन् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

तम् । त्वा । वयम् । सुदुर्घामिव । गोदुहः । जुहुमसि । श्रवस्यवः ॥ ४ ॥

यो नो दाता स नः पिता महान् उग्र ईशानः कृत् ।

अयामन्नुग्रो मधवा पुरुवसुगोरश्वस्य प्र दातु नः ॥ ५ ॥

यः । नः । दाता । सः । नः । पिता । महान् । उग्रः । ईशानऽकृत् ।

अयामन् । उग्रः । मधवा । पुरुवसुः । गोः । अश्वस्य । प्र । दातु । नः ॥ ५ ॥

इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये विंशो वर्गः ॥

यस्मै त्वं वसो दानाय मंहसे स रायस्पोषमिन्वति ।

वसूयवो वसुपतिं शतक्रतुं स्तोमैरिन्द्रं हवामहे ॥ ६ ॥

यस्मै । त्वम् । वसो इति । दानाय । मंहसे । सः । रायः । पोषम् । इन्वति ।

वसुऽयवः । वसुऽपतिम् । शतऽक्रतुम् । स्तोमैः । इन्द्रम् । हवामहे ॥ ६ ॥

कदा चन प्र युच्छस्युभे नि पासि जन्मनी ।

तुरीयादित्य हवन् त इन्द्रियमा तस्थावमृतं दिवि ॥ ७ ॥

कदा । चन । प्र । युच्छसि । उभे इति । नि । पासि । जन्मनी इति ।

तुरीय । आदित्य । हवन्म् । ते । इन्द्रियम् । आ । तस्थौ । अमृतम् । दिवि ॥ ७ ॥

यस्मै त्वं मघवन्निन्द्र गिर्वणः शिक्षो शिक्षसि दाशुषे ।

अस्माकं गिरं उत सुष्टुतिं वसो कण्ववच्छृणुधी हवम् ॥ ८ ॥

यस्मै । त्वम् । मघऽवन् । इन्द्र । गिर्वणः । शिक्षो इति । शिक्षसि । दाशुषे ।

अस्माकम् । गिरः । उत । सुऽस्तुतिम् । वसो इति । कण्वऽवत् । शृणुधि । हवम् ॥ ८ ॥

अस्तावि मन्म पूर्य ब्रह्मेन्द्राय वोचत ।

पूर्वीऋतस्य बृहतीरनुषत स्तोतुर्मेधा असृक्षत ॥ ९ ॥

अस्तावि । मन्म । पूर्यम् । ब्रह्म । इन्द्राय । वोचत ।

पूर्वीः । ऋतस्य । बृहतीः । अनुषत । स्तोतुः । मेधाः । असृक्षत ॥ ९ ॥

समिन्द्रो रायो बृहतीरधुनुत सं क्षोणी समु सूर्यम् ।

सं शुक्रासः शुचयः सं गवाशिरः सोमा इन्द्रममन्दिषुः ॥ १० ॥

सम् । इन्द्रः । रायः । बृहतीः । अधुनुत । सम् । क्षोणी इति । सम् । ऊँ इति । सूर्यम् ।

सम् । शुक्रासः । शुचयः । सम् । गोऽआशिरः । सोमाः । इन्द्रम् । अमन्दिषुः ॥ १० ॥

इति षष्ठाष्टके ऋतुर्थाध्याये एकविंशो वर्गः ॥

[५३ (५)]

मेध्यः काष्ठं ऋषिः । इन्द्रो देवता । प्रगाथः छन्दः (= विषमा बृहत्स्यः, समाः सतोबृहत्स्यः) ।

उपमं त्वा मघोनां ज्येष्ठं च वृषभाणाम् ।

पूभिर्त्तमं मघवन्निन्द्र गोविदमीशानं राय ईमहे ॥ १ ॥

उप॒ऽमम् । त्वा । म॒घोना॑म् । ज्येष्ठ॑म् । च । वृष॑भाणा॑म् ।

पू॒र्भित॑ऽत॒मम् । म॒घऽव॒न् । इन्द्र॑ । गो॒ऽवि॒दम् । ई॒शान॑म् । रा॒यः । ई॒महे ॥ १ ॥

य आ॒युं कु॒त्स॑मतिथि॒ग्वम॑र्दयो वावृ॒धानो दि॒वेदि॑वे ।

तं त्वा व॒यं ह॑र्य॒श्वं श॑त॒क्रतुं वाज॑यन्तो हवामहे ॥ २ ॥

यः । आ॒युम् । कु॒त्स॑म् । अ॒तिथि॑ऽग्वम् । अ॒र्दयः । व॒वृ॒धा॒नः । दि॒वेऽदि॑वे ।

तम् । त्वा । व॒यम् । ह॒रि॑ऽअश्वम् । श॒त॒क्र॑तुम् । वाज॑यन्तः । ह॒वाम॑हे ॥ २ ॥

आ नो वि॒श्वेषां र॑सं म॒ध्वः सिञ्च॑न्त्व॒द्रयः ।

ये प॒राव॑ति सु॒न्विरे जने॑ष्व॒ा ये अ॒र्वाव॑तीन्द॒वः ॥ ३ ॥

आ । नः । वि॒श्वेषा॑म् । र॑सम् । म॒ध्वः । सिञ्च॑न्तु । अ॒द्रयः ।

ये । प॒रा॒ऽव॒ति । सु॒न्वि॒रे । जने॑षु । आ । ये । अ॒र्वा॒ऽव॒ति । इन्द्र॑वः ॥ ३ ॥

वि॒श्व॒ा द्वे॒षांसि ज॒हि चाव॑ चा कृ॒धि वि॒श्वे स॑न्व॒न्त्वा वसु॑ ।

शी॒ष्टेषु॑ चित्ते म॒दिरा॑सौ अ॒ंशवो॑ यत्रा सोम॑स्य तृ॒म्पसि॑ ॥ ४ ॥

वि॒श्व॒ा । द्वे॒षांसि॑ । ज॒हि । च । अ॒व । च । आ । कृ॒धि । वि॒श्वे । स॑न्व॒न्तु । आ । वसु॑ ।

शी॒ष्टेषु॑ । चि॒त् । ते । म॒दि॒रा॒सः । अ॒ंश॒वः । यत्र॑ । सोम॑स्य । तृ॒म्प॒सि॑ ॥ ४ ॥

इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये द्वाविंशो वगः ॥

इन्द्र॑ नेदी॒य एदि॑हि मि॒तमे॑धाभि॒रु॒तिभिः॑ ।

आ श॑त॒म श॑त॒माभि॑र॒भिष्टि॑भिरा स्वा॒पे स्वा॒पिभिः॑ ॥ ५ ॥

इन्द्र॑ । नेदी॒यः । आ । इत् । इ॒हि । मि॒त॒मे॒धाभिः॑ । उ॒तिभिः॑ ।

आ । श॒म॒ऽत॒म । श॒म॒ऽत॒माभिः॑ । अ॒भिष्टि॑भिः । आ । सु॒ऽअ॒पे । स्वा॒पिभिः॑ ॥ ५ ॥

आजि॒तुरं स॑त्पतिं वि॒श्वच॑र्षणिं कृ॒धि प्र॒जास्वा॑भ॒गम् ।

प्र स्र॑ ति॒रा श॑ची॒भिरे॑ तं उ॒क्थि॑नः क्रतुं पु॒नत॑ आ॒नुष॑क् ॥ ६ ॥

आजि॒तुर॑म् । स॒त्प॒तिम् । वि॒श्वच॑र्षणिम् । कृ॒धि । प्र॒जासु॑ । आ॒भ॒गम् ।

प्र । सु । ति॒र । श॑ची॒भिः । ये । ते । उ॒क्थि॑नः । क्र॒तुम् । पु॒न॒ते । आ॒नु॒ष॒क् ॥ ६ ॥

यस्ते साधि॒ष्टोऽव॑से ते स्या॒म भ॑र॒ेषु ते ।

व॒यं हो॒त्राभि॑रु॒त दे॒वहू॑तिभिः स॒स॒वांसौ॑ मनामहे ॥ ७ ॥

यः । ते । साधिष्ठः । अवसे । ते । स्याम् । भेषु । ते ।
वयम् । होत्राभिः । उत । देवद्वीतिऽभिः । ससऽवांसः । मनामहे ॥ ७ ॥

अहं हि तै हरिवो ब्रह्म वाजयुराजिं यामि सदोतिभिः ।

त्वामिदेव तममे समश्चयुर्गव्युरग्रे मथीनाम् ॥ ८ ॥

अहम् । हि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । वाजऽयुः । आजिम् । यामि । सदा । ऊतिऽभिः ।
त्वाम् । इत् । एव । तम् । अमे । सम् । अश्चऽयुः । गव्युः । अग्रे । मथीनाम् ॥ ८ ॥

इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये त्रयोविंशो वर्गः ॥

[५४ (१)]

मातरिश्वा काण्व ऋषिः । इन्द्रो देवता, तृतीयाचतुर्थ्योः विश्वे देवाः । प्रगाथः छन्दः
(= विषमा बृहत्यः, समाः सतोबृहत्यः) ।

एतत् तं इन्द्र वीर्यं गीर्भिर्गृणन्ति कारवः ।

ते स्तोभन्त ऊर्जमावन् घृतश्चुतं पौरासो नक्षन् धीतिभिः ॥ १ ॥

एतत् । ते । इन्द्र । वीर्यम् । गीऽभिः । गृणन्ति । कारवः ।

ते । स्तोभन्तः । ऊर्जम् । आवन् । घृतश्चुतम् । पौरासः । नक्षन् । धीतिऽभिः ॥ १ ॥

नक्षन्त इन्द्रमवसे सुकृत्यया येषां सुतेषु मन्दसे ।

यथा संवर्ते अमदो यथा कृश एवास्मे इन्द्र मत्स्व ॥ २ ॥

नक्षन्ते । इन्द्रम् । अवसे । सुऽकृत्यया । येषाम् । सुतेषु । मन्दसे ।

यथा । सम्ऽवर्ते । अमदः । यथा । कृशे । एव । अस्मे इति । इन्द्र । मत्स्व ॥ २ ॥

आ नो विश्वे सजोषसो देवासो गन्तनोष नः ।

वसवो रुद्रा अवसे न आ गमञ्छ्वन्तु मरुतो हवम् ॥ ३ ॥

आ । नः । विश्वे । सऽजोषसः । देवासः । गन्तन । उप । नः ।

वसवः । रुद्राः । अवसे । नः । आ । गमन् । श्वन्तु । मरुतः । हवम् ॥ ३ ॥

पूषा विष्णुर्हवनं मे सरस्वत्यवन्तु सप्त सिन्धवः ।

आपो वातः पर्वतासो वनस्पतिः शृणोतु पृथिवी हवम् ॥ ४ ॥

पूषा । विष्णुः । हवनम् । मे । सरस्वती । अवन्तु । सप्त । सिन्धवः ।

आपः । वातः । पर्वतासः । वनस्पतिः । शृणोतु । पृथिवी । हवम् ॥ ४ ॥

इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये चतुर्विंशो वर्गः ॥

यदिन्द्र राधो अस्ति ते माघोनं मघवत्तम ।

तेन नो बोधि सधमाद्यो वृधे भगो दानाय वृत्रहन् ॥ ५ ॥

यत् । इन्द्र । राधः । अस्ति । ते । माघोनम् । मघवत्तमम् ।

तेन । नः । बोधि । सधमाद्यः । वृधे । भगः । दानाय । वृत्रहन् ॥ ५ ॥

आजिपते नृपते त्वमिद्धि नो वाज आ वक्षि सुक्रतो ।

वीती होत्राभिरुत देववीतिभिः ससुवांसो वि शृण्वरे ॥ ६ ॥

आजिपते । नृपते । त्वम् । इत् । हि । नः । वाजै । आ । वक्षि । सुक्रतो इति सुक्रतो ।

वीती । होत्राभिः । उत । देववीतिभिः । ससुवांसः । वि । शृण्वरे ॥ ६ ॥

सन्ति ह्यर्ष्य आशिष इन्द्र आयुर्जनानाम् ।

अस्मान् नक्षस्व मघवन्नुपावसे धुक्षस्व पिप्युषीमिषम् ॥ ७ ॥

सन्ति । हि । अर्ष्ये । आशिषः । इन्द्रै । आयुः । जनानाम् ।

अस्मान् । नक्षस्व । मघवन् । उप । अवसे । धुक्षस्व । पिप्युषीम् । इषम् ॥ ७ ॥

वयं ते इन्द्र स्तोमैभिविधेम त्वमस्माकं शतक्रतो ।

महि स्थूरं शशयं राधो अहयं प्रस्कण्वाय नि तोशय ॥ ८ ॥

वयम् । ते । इन्द्र । स्तोमैभिः । विधेम । त्वम् । अस्माकम् । शतक्रतो इति शतक्रतो ।

महि । स्थूरम् । शशयम् । राधः । अहयम् । प्रस्कण्वाय । नि । तोशय ॥ ८ ॥

इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये पञ्चविंशो वर्गः ॥

[५५ (•)]

कृशः काण्व ऋषिः । प्रस्कण्वदानं देवता । गायत्री छन्दः, तृतीयापञ्चम्यावनुष्टुभौ

भूरीदिन्द्रस्य वीर्यं व्यख्यमभ्यारयति । राधस्ते दस्यवे वृक ॥ १ ॥

भूरि । इत् । इन्द्रस्य । वीर्यम् । वि । अख्यम् । अभि । आ । अयति । राधः । ते । दस्यवे । वृक ॥

शतं श्वेतासं उक्ष्णो दिवि तारो न रोचन्ते । मद्वा दिवं न तस्तभुः ॥ २ ॥

शतम् । श्वेतासः । उक्ष्णः । दिवि । तारः । न । रोचन्ते । मद्वा । दिवम् । न । तस्तभुः ॥ २ ॥

शतं वेणूञ्छतं शुनः शतं चर्माणि म्लतानि ।

शतं मे बल्वजस्तुका अरुषीणां चतुःशतम् ॥ ३ ॥

शतम् । वेणून् । शतम् । शुनः । शतम् । चर्माणि । म्लानानि ।
शतम् । मे । बल्वजस्तुकाः । अरुणीणाम् । चतुःशतम् ॥ ३ ॥

सुदेवाः स्थ काण्वायना वयोवयो विचरन्तः । अश्वासो न चङ्क्रमत ॥ ४ ॥

सुदेवाः । स्थ । काण्वायनाः । वयःऽवयः । विऽचरन्तः । अश्वासः । न । चङ्क्रमत ॥ ४ ॥

आदित् साप्तस्य चर्किरन्नानूनस्य महि श्रवः ।

श्यावीरतिध्वसन् पथश्चक्षुषा चन संनशे ॥ ५ ॥

आत् । इत् । साप्तस्य । चर्किरन् । न । अनूनस्य । महि । श्रवः ।
श्यावीः । अतिऽध्वसन् । पथः । चक्षुषा । चन । समऽनशे ॥ ५ ॥

इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये षड्विंशो वर्गः ॥

[५६ (८)]

पृषधः काण्व ऋषिः । इन्द्रो देवता, पञ्चम्या अग्निसूर्यौ । गायत्री छन्दः, पञ्चमी पङ्क्तिः ।

प्रति ते दस्यवे वृक राधो अदश्यह्यम् । द्यौर्न प्रथिना शवः ॥ १ ॥

प्रति । ते । दस्यवे । वृक । राधः । अदशि । अह्यम् । द्यौः । न । प्रथिना । शवः ॥ १ ॥

दश मर्हं पौतकृतः सहस्रा दस्यवे वृकः । नित्याद् रायो अमंहत ॥ २ ॥

दश । मर्हम् । पौतऽकृतः । सहस्रा । दस्यवे । वृकः । नित्यात् । रायः । अमंहत ॥ २ ॥

शतं मे गर्दभानां शतमूर्णावतीनाम् । शतं दासाँ अति स्रजः ॥ ३ ॥

शतम् । मे । गर्दभानाम् । शतम् । ऊर्णाऽवतीनाम् । शतम् । दासान् । अति । स्रजः ॥ ३ ॥

तत्रो अपि प्राणीयत पूतक्रतायै व्यक्ता । अश्वानामिन्न यूथ्याम् ॥ ४ ॥

तत्रो इति । अपि । प्र । अनीयत । पूतऽक्रतायै । विऽक्ता । अश्वानाम् । इत् । न । यूथ्याम् ॥ ४ ॥

अचैत्यग्निश्चिकितुर्हव्यवाद् स सुमद्रथः ।

अग्निः शुक्रेण शोचिषा बृहत् सूरौ अरोचत दिवि सूर्यौ अरोचत ॥ ५ ॥

अचैति । अग्निः । चिकितुः । हव्यऽवाद् । सः । सुमद्रथः ।

अग्निः । शुक्रेण । शोचिषा । बृहत् । सूरः । अरोचत । दिवि । सूर्यः । अरोचत ॥ ५ ॥

इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये सप्तविंशो वर्गः ॥

[५७ (९)]

मेध्यः काण्व ऋषिः । अश्विनौ देवता । त्रिष्टुप् छन्दः ।

युवं देवा क्रतुना पूर्व्येण युक्ता रथेन तविषं यजत्रा ।

आगच्छतं नास्त्या शचींभिरिदं तृतीयं सर्वनं पिबाथः ॥ १ ॥

युवम् । देवा । क्रतुना । पूर्व्येण । युक्ताः । रथेन । तविषम् । यजत्रा ।

आ । अगच्छतम् । नास्त्या । शचींभिः । इदम् । तृतीयम् । सर्वनम् । पिबाथः ॥ १ ॥

युवां देवास्त्रयं एकादशासः सत्याः सत्यस्य ददृशे पुरस्तात् ।

अस्माकं यज्ञं सर्वनं जुषाणा पातं सोममश्विना दीधन्नी ॥ २ ॥

युवाम् । देवाः । त्रयः । एकादशासः । सत्याः । सत्यस्य । ददृशे । पुरस्तात् ।

अस्माकम् । यज्ञम् । सर्वनम् । जुषाणा । पातम् । सोमम् । अश्विना । दीधन्नी इति दीर्घाऽअग्नी ॥

पुनार्यं तदश्विना कृतं वां वृषभो दिवो रजसः पृथिव्याः ।

सहस्रं शंसा उत ये गर्विष्ठौ सर्वा इत् तां उप याता पिबन्धै ॥ ३ ॥

पुनार्यम् । तत् । अश्विना । कृतम् । वाम् । वृषभः । दिवः । रजसः । पृथिव्याः ।

सहस्रम् । शंसाः । उत । ये । गोर्द्विष्टौ । सर्वा । इत् । तान् । उप । यात । पिबन्धै ॥ ३ ॥

अयं वां भागो निर्हितो यजत्रेमा गिरौ नास्त्योप यातम् ।

पिबतं सोमं मधुमन्तस्मे प्र दाश्वांसमवतं शचींभिः ॥ ४ ॥

अयम् । वाम् । भागः । निर्हितः । यजत्रा । इमाः । गिरः । नास्त्या । उप । यातम् ।

पिबतम् । सोमम् । मधुमन्तम् । अस्मे इति । प्र । दाश्वांसम् । अवतम् । शचींभिः ॥ ४ ॥

इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये अष्टाविंशो वर्गः ॥

[५८ (१०)]

मेध्यः काण्व ऋषिः । विश्वे देवा देवता, प्रथमाया ऋषिज्ञो वा । त्रिष्टुप् छन्दः ।

यमृत्विजो बहुधा कल्पयन्तः सचेतसो यज्ञमिमं वहन्ति ।

यो अनूचानो ब्राह्मणो युक्त आसीत् का स्वित् तत्र यजमानस्य संवित् ॥ १ ॥

यम् । ऋत्विजः । बहुधा । कल्पयन्तः । सऽचैतसः । युञ्जम् । इमम् । वहन्ति ।

यः । अनुचान । ब्राह्मणः । युक्तः । आसीत् । का । स्वित् । तत्र । यजमानस्य । सम्ऽवित् ॥

एकं एवाग्निर्बहुधा समिद्ध एकः सूर्यो विश्वमनु प्रभूतः ।

एकैवोषाः सर्वमिदं वि भात्येकं वा इदं वि बभूव सर्वम् ॥ २ ॥

एकः । एव । अग्निः । बहुधा । सम्ऽईद्धः । एकः । सूर्यः । विश्वम् । अनु । प्रऽभूतः ।

एका । एव । उषाः । सर्वम् । इदम् । वि । भाति । एकम् । वै । इदम् । वि । बभूव । सर्वम् ॥ २ ॥

ज्योतिष्मन्तं केतुमन्तं त्रिचक्रं सुखं रथं सुषदं भूरिवारम् ।

चित्रामघ्रा यस्य योगेऽधिजज्ञे(?) तं वां हुवे अतिरिक्तं पिबध्ये ॥ ३ ॥

ज्योतिष्मन्तम् । केतुऽमन्तम् । त्रिऽचक्रम् । सुखम् । रथम् । सुऽसदम् । भूरिऽवारम् ।

चित्रऽमघ्रा । यस्य । योगे । अधिऽजज्ञे(?) । तम् । वाम् । हुवे । अतिऽरिक्तम्* । पिबध्ये ॥ ३ ॥

इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये एकोनविंशो वगः ॥

[५९ (११)]

सुपर्णः काण्व ऋषिः । इन्द्रावरुणौ देवता । जगती छन्दः ।

इमानि वां भागधेयानि सिस्त्रत इन्द्रावरुणा प्र महे सुतेषु वाम् ।

यज्ञेयं ह सवना भुरण्यथो यत् सुन्वते यजमानाय शिक्षथः ॥ १ ॥

इमानि । वाम् । भागधेयानि । सिस्त्रते । इन्द्रावरुणा । प्र । महे । सुतेषु । वाम् ।

यज्ञेऽयं ह । सवना । भुरण्यथः । यत् । सुन्वते । यजमानाय । शिक्षथः ॥ १ ॥

निष्पिध्वरीरोषधीराप आस्तामिन्द्रावरुणा महिमानमाशत ।

या सिस्त्रतु रजसः पारे अध्वनो ययोः शत्रुर्नकिरादेव ओहते ॥ २ ॥

निऽसिध्वरीः । ओषधीः । आपः । आस्ताम् । इन्द्रावरुणा । महिमानम् । आशत ।

या । सिस्त्रतुः । रजसः । पारे । अध्वनः । ययोः । शत्रुः । नकिः । अदेवः । ओहते ॥ २ ॥

१. यद्योगीयतिष्ठस्वरस्य सावसरत्वात् *जज्ञे इति सुशोधम् । २. अति । रिक्तम् इत्युपलब्धः पाठः प्रमाददुष्टः द्र.

स॒त्यं तदिन्द्रावरुणा कृ॒शस्य॑ वां म॒ध्वं ऊ॒र्मिं दु॒हते स॒प्त वाणीः ।

ताभिर्दा॒श्वांस॑मवतं शु॒भस्पती॑ यो वा॒मद॑ब्धो अ॒भि पाति॑ चि॒त्तिभिः ॥ ३ ॥

स॒त्यम् । तत् । इन्द्रावरु॑णा । कृ॒शस्य॑ । वा॒म् । म॒ध्वः । ऊ॒र्मिम् । दु॒हते । स॒प्त । वाणीः ।

ताभिः । दा॒श्वांस॑म् । अ॒वत॑म् । शु॒भः । प॒ती इति॑ । यः । वा॒म् । अ॒द॑ब्धः । अ॒भि । पा॒ति । चि॒त्तिभिः ॥

घृ॒त॒प्रुषः॑ सौ॒म्या जी॒रदा॑नवः स॒प्त स्वसा॑रः स॒र्दने ऋ॒तस्य॑ ।

या ह॑ वा॒मिन्द्रावरुणा घृ॒तश्चु॑तस्त॒भिर्धत्तं॑ यज॑मानाय शि॒क्षत॑म् ॥ ४ ॥

घृ॒तऽप्रुषः॑ । सौ॒म्याः । जी॒रऽदा॑नवः । स॒प्त । स्वसा॑रः । स॒र्दने । ऋ॒तस्य॑ ।

याः । ह॑ । वा॒म् । इन्द्रावरु॑णा । घृ॒तऽश्चु॑तः । ताभिः । ध॒त्तम् । यज॑मानाय । शि॒क्ष॒त॒म् ॥ ४ ॥

इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये त्रिंशो वर्गः ॥

अ॒वो॒चाम॑ म॒हते सौ॒भगा॑य स॒त्यं त्वे॒षाभ्यां॑ म॒हिमा॑नमिन्द्रि॒यम् ।

अ॒स्मान्निस्व॑न्द्रावरुणा घृ॒तश्चु॑तस्त्रिभिः सा॒प्तेभि॑रवतं शु॒भस्पती॑ ॥ ५ ॥

अ॒वो॒चाम॑ । म॒हते । सौ॒भगा॑य । स॒त्यम् । त्वे॒षाभ्याम् । म॒हि॒मा॒नम् । इन्द्रि॒यम् ।

अ॒स्मान् । सु॒ । इन्द्रावरु॑णा । घृ॒तऽश्चु॑तः । त्रिभिः । सा॒प्तेभिः । अ॒वत॑म् । शु॒भः । प॒ती इति॑ ॥

इन्द्रावरुणा यदृ॒षिभ्यो॑ म॒नीषां॑ वा॒चो म॒तिं श्रु॑तम॒दत्त॑म॒ग्रे ।

यानि॑ स्था॒नान्य॑सृजन्त॒ धीरा॑ य॒ज्ञं त॑न्वा॒नास्त॑र्पसा॒भ्यपश्य॑म् ॥ ६ ॥

इन्द्रावरु॑णा । यत् । ऋ॒षिभ्यः॑ । म॒नीषा॑म् । वा॒चः । म॒तिम् । श्रु॑तम् । अ॒दत्त॑म् । अ॒ग्रे ।

यानि॑ । स्था॒नानि॑ । अ॒सृज॑न्त॒ । धी॒राः । य॒ज्ञम् । त॑न्वा॒नाः । त॑र्पसा । अ॒भि । अ॒प॒श्य॑म् ॥ ६ ॥

इन्द्रावरुणा सौ॒मन॑सम॒दृप्तं॑ रा॒यस्पोषं॑ यज॑मानेषु ध॒त्तम् ।

प्र॒जां पु॒ष्टिं भू॑तिम॒स्मासु॑ ध॒त्तं दी॒र्घायु॑त्वाय॒ प्र ति॑रतं न॒ आयुः॑ ॥ ७ ॥

इन्द्रावरु॑णा । सौ॒म॒न॒सम् । अ॒दृप्त॑म् । रा॒यः । पो॒षम् । यज॑मानेषु । ध॒त्तम् ।

प्र॒जाम् । पु॒ष्टिम् । भू॒तिम् (?) । अ॒स्मासु॑ । ध॒त्तम् । दी॒र्घायु॑त्वाय॒ । प्र । ति॒र॒तम् । नः । आ॒युः ॥ ७ ॥

इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये एकत्रिंशो वर्गः ॥

इति वालखिल्यं समाप्तम् ॥

[६०]

‘भगः प्रागाथ ऋषिः । अग्निर्देवता । प्रगाथश्छन्दः (= विषमा बृहत्यः, समाः सतोबृहत्यः)’ ।

अग्र आ याह्यग्निभिर्होतारं त्वा वृणीमहे ।

आ त्वामनक्तु प्रयता हविष्मती यजिष्ठं बर्हिःसदे ॥ १ ॥

अग्ने । आ । याहि । अग्निऽभिः । होतारम् । त्वा । वृणीमहे ।

आ । त्वाम् । अनक्तु । प्रयता । हविष्मती । यजिष्ठम् । बर्हिः । आऽसदे ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्रागाथः । अग्ने ! आ गच्छ अग्निभिः अन्यैः सहायभूतैः सह । होतारम् त्वाम् वृणीमहे ।
आभिमुख्येन त्वाम् अनक्तु सिञ्चताम् अध्वर्योर्बाहुभ्याम् प्रयता हविष्मती स्तुग् यष्टृतमम्,
बर्हिषि या स्तुग् आसाद्यते ॥ १ ॥

अच्छा हि त्वा सहसः सूनो अङ्गिरः सुचश्चरन्त्यध्वरे ।

ऊर्जो नपातं घृतकेशमीमहेऽग्निं यज्ञेषु पुर्व्यम् ॥ २ ॥

अच्छ । हि । त्वा । सहसः । सूनो इति । अङ्गिरः । सुचः । चरन्ति । अध्वरे ।

ऊर्जः । नपातम् । घृतकेशम् । ईमहे । अग्निम् । यज्ञेषु । पुर्व्यम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० अच्छ चरन्ति हि त्वा हे सहसः सूनो ! अङ्गिरसामेक ! सुचः यज्ञे । अङ्गस्य पुत्रं ‘रक्षकं वा’
ज्वालाकेशम् आचामहे अभिलषितम् अग्निम् यज्ञेषु मुख्यम् ॥ २ ॥

अग्ने कविर्वेधा असि होता पावक यक्षयः ।

मन्द्रो यजिष्ठो अध्वरेष्वीड्यो विप्रैभिः शुक्र मन्मभिः ॥ ३ ॥

अग्ने । कविः । वेधाः । असि । होता । पावक । यक्षयः ।

मन्द्रः । यजिष्ठः । अध्वरेषु । ईडयः । विप्रैभिः । शुक्र । मन्मभिः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अग्ने ! कविः विधाता भवसि होता हे शोधक ! यष्टव्यः मोदनः यष्टृतमः यज्ञेषु
स्तोतव्यः विप्रैः हे शुक्र ! दीप्त ! स्तुतिभिः ॥ ३ ॥

अद्रौघमा वदोशतो यविष्ठय देवाँ अजस्र वीतर्ये ।

अभि प्रयांसि सुधिता वसो गहि मन्दस्व धीतिर्मिहितः ॥ ४ ॥

अद्रोघम् । आ । वह । उ॒शतः । य॒वि॒ष्ठय॒ । दे॒वान् । अ॒ज॒स्र । वी॒तये॑ ।

अ॒भि । प्र॒या॒सि । सु॒र्धि॒ता । आ । व॒सो इति॑ । ग॒हि । म॒न्दस्व॑ । धी॒तिऽभिः॑ । द्वि॒तः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अद्रोघम् मां प्रति आ वह कामयमानान् युवतम् ! देवान् अनवरतं^१ दीप्यमान ! हविषो भक्षणाय । अभि आ गच्छ सुनिहितानि हवींषि वासयितः ! । मन्दस्व कर्मभिः^२ दमे निहितः^३ ॥ ४ ॥

त्वमि॒त् स॒प्र॒था अ॒स्य॒ग्ने त्रा॒त॒र्क॒तस्क्र॒विः ।

त्वां वि॒प्रा॒सः स॒मि॒धान॑ दी॒दिव॒ आ वि॒वास॑न्ति वे॒धसः॑ ॥ ५ ॥

त्वम् । इत् । सु॒प्र॒थाः । अ॒सि । अ॒ग्ने । त्रा॒तः । ऋ॒तः । क॒विः ।

त्वाम् । वि॒प्रा॒सः । स॒म॒ऽऽ॒धान॑ । दी॒दि॒वः । आ । वि॒वा॒स॒न्ति । वे॒ध॒सः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० त्वम् एव सर्वतः पृथुतमः भवसि अग्ने ! रक्षितः ! सत्यभूतः क्रान्तप्रज्ञः । त्वाम् मेधाविनः हे समिध्यमान ! दीप्त !^४ परिचरन्ति विधातारः^५ कर्मणाम् ॥ ५ ॥

^६इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये द्वात्रिंशो वर्गः^६ ॥

शो॒चा शो॒चि॒ष्ठ दी॒दि॒हि वि॒शे म॒यो रा॒स्व स्तो॒त्रे म॒हाँ अ॒सि ।

दे॒वानां॑ श॒र्मन् म॒म स॒न्तु सूर॑यः श॒त्रूषा॑हः स्त्र॒ग्नयः॑ ॥ ६ ॥

शो॒च । शो॒चि॒ष्ठ । दी॒दि॒हि । वि॒शे । म॒यः । रा॒स्व । स्तो॒त्रे । म॒हान् । अ॒सि ।

दे॒वाना॑म् । श॒र्मन् । म॒म । स॒न्तु । सूर॑यः । श॒त्रू॒ऽस॒हः । सु॒ऽअ॒ग्नयः॑ ॥ ६ ॥

वेङ्कट० शोच हे अत्यन्तं शोचितः ! दीपय च । प्रजायै सुखं देहि धनं च स्तोत्रे । महान् त्वम् असि । देवैः प्रप्ते सुखे मम भवन्तु स्रोतारः शत्रूणामभिभवितारः शोभनाग्निः ॥ ६ ॥

यथा॑ चि॒द् वृ॒द्धम॑त॒सम॒ग्ने सं॒जू॒र्वसि॑ क्षा॒र्मि ।

ए॒वा द॑ह मि॒त्रम॑हो यो अ॒स्म॒ध्रुग् दु॒र्मन्मा॑ क॒श्च वे॑नति ॥ ७ ॥

यथा॑ । चि॒त् । वृ॒द्धम् । अ॒त॒सम् । अ॒ग्ने । स॒म॒ऽजू॒र्वसि॑ । क्षा॒र्मि ।

ए॒व । द॒ह । मि॒त्र॒ऽम॒हः । यः । अ॒स्म॒ध्रुक् । दु॒ऽम॒न्मा । कः । च । वे॒न॒ति ॥ ७ ॥

वेङ्कट० यथा प्रवृद्धम् "अतसम् वृक्षं" शुष्कम् अग्ने ! संजूर्वसि । जूर्वतिर्हिसाकर्मा । सन्दहसि पृथिव्यां

१. अनदतरं मूको. २-२. मनुस्व चर्मभिः मूको. ३. निहितम् मूको. ४. दीप्ति मूको.

५. *तारम् मूको. ६-६ नास्ति मूको. ७-७. अतस वृक्ष मूको.

वर्तमानम् । एवम् दह हे मित्रपूजयितः ! । यः अस्माकं द्रोग्धा^१ दुर्बुद्धिः कश्चित् कामयते
द्रोग्धुम् अस्मान् इति ॥ ७ ॥

मा नो मर्तीय रिपवै रक्षस्विने माघशंसाय रीरधः ।

असैधद्विस्तरणिभिर्यविष्ठच शिवेभिः पाहि पायुभिः ॥ ८ ॥

मा । नः । मर्तीय । रिपवै । रक्षस्विने । मा । अघशंसाय । रीरधः ।

असैधत्ऽभिः । तरणिऽभिः । यविष्ठच । शिवेभिः । पाहि । पायुऽभिः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० मा अस्मान् मनुष्याय हिंसित्रे बलवते मा च स्तेनाय वशं नय । ^२अक्षिणैः तारकैः^३
युवतम ! कल्याणैः पाहि पालनैः ॥ ८ ॥

पाहि नो अग्र एकया पाह्युत द्वितीयया ।

पाहि गीभिस्तिस्मृभिरूर्जा पते पाहि चतस्मिर्वसो ॥ ९ ॥

पाहि । नः । अग्ने । एकया । पाहि । उत । द्वितीयया ।

पाहि । गीऽभिः । तिस्मृभिः । ऊर्जाम् । पते । पाहि । चतस्मिऽभिः । वसो इति ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अस्मान् अग्ने ! एकया गिरा ऋचा, पाहि उत द्वितीयया । पाहि गीभिः तिस्मिः च
अन्नानां पते !^४ । पाहि चतस्मिः च वासयितः ! ॥ ९ ॥

पाहि विश्वस्माद्रक्षसो अराव्णः प्र स्म वाजेषु नोऽव ।

त्वामिद्धि नेदिष्ठं देवतातय आपि नक्षामहे वृधे ॥ १० ॥

पाहि । विश्वस्मात् । रक्षसः । अराव्णः । प्र । स्म । वाजेषु । नः । अव ।

त्वाम् । इत् । हि । नेदिष्ठम् । देवऽतातये । आपिम् । नक्षामहे । वृधे ॥ १० ॥

वेङ्कट० पाहि विश्वस्मात् रक्षसः अदातुः । प्र रक्ष अस्मान् सङ्ग्रामेषु । त्वाम् एव अभ्यासज्ञतमम्
यज्ञाय बन्धुम् वयम् नक्षामहे न्याप्नुमः वृद्धयर्थम् ॥ १० ॥

^५इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये त्रयस्त्रिंशो वर्गः ॥

आ नो अग्रे वयोवृधै रयि पावक शंस्यम् ।

रास्वा च न उपमाते पुरुस्पृहं सुनीती स्वयंशस्तरम् ॥ ११ ॥

आ । नः । अग्ने । वयःऽवृधम् । रयिम् । पावक । शंस्यम् ।
रास्व । च । नः । उपऽमाते । पुरुऽस्पृहम् । सुऽनीती । स्वयंशःऽतरम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० आ हर अस्मदर्थम् अग्ने! अन्नस्य वर्धयितारम् रयिम् पावक! शंसनीयम् । देहि च
अस्मभ्यं हे उमाते! । धनं यः समीपे करोति स तथोक्तः । बहुभिः स्पृहणीयम् शोभनेन
प्रणयनेन अत्यन्तम् स्वभूतकीर्ति ॥ ११ ॥

येन वंसां पृतनासु शर्धतस्तरन्तो अर्य आदिशः ।
स त्वं नो वर्ध प्रयसा शचीवसो जिन्वा धियो वसुविदः ॥ १२ ॥

येन । वंसां । पृतनासु । शर्धतः । तरन्तः । अर्यः । आऽदिशः ।
सः । त्वम् । नः । वर्ध । प्रयसा । शचीवसो इति शचीवसो । जिन्व । धियोः । वसुविदः ॥

वेङ्कट० येन हिंस्याम सङ्ग्रामेषु वेगं कुर्वतः तरन्तः 'शत्रून् आह्वयमानाः', तं रयिं देहि । सः
त्वम् अस्मान् वर्धय च अन्नेन हे प्रज्ञया वासयितः! कर्मधन! वा, प्रीणय कर्माणि
धनस्य लम्भकानि ॥ १२ ॥

शिशानो वृषभो यथाग्निः शृङ्गे दर्विध्वत् ।
तिग्मा अस्य हनवो न प्रतिधृषे सुजम्भः सहसो यहुः ॥ १३ ॥

शिशानः । वृषभः । यथा । अग्निः । शृङ्गे इति । दर्विध्वत् ।
तिग्माः । अस्य । हनवः । न । प्रतिधृषे । सुजम्भः । सहसः । यहुः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० तीक्ष्णीकुर्वन् वृषभः इव अग्निः शृङ्गे ज्वालाशरीरं धून्वन् । तीक्ष्णाः अस्य हनवः हनुस-
दृशा रश्मयः न प्रति धर्षितुं शक्याः । सुदंष्ट्रः सहसः पुत्रः ॥ १३ ॥

नहि ते अग्ने वृषभ प्रतिधृषे जम्भासो यद्वितिष्ठसे ।
स त्वं नो होतः सुहुतं हविष्कृधि वंस्वा नो वार्यो पुरु ॥ १४ ॥

नहि । ते । अग्ने । वृषभ । प्रतिधृषे । जम्भासः । यत् । विऽतिष्ठसे ।
सः । त्वम् । नः । होतृरिति । सुहुतम् । हविः । कृधि । वंस्व । नः । वार्यो । पुरु ॥ १४ ॥

वेङ्कट० नहि ते अग्ने! वृषभ! प्रतिधर्षितुं शक्यन्ते ज्वालाः, यथा दावभूतो विविधं गच्छसि ।
सः त्वम् अस्माकम् होतः! सुहुतम् हविः कुरु । वंस्व अस्मभ्यं धनानि बहूनि ॥ १४ ॥

शेषे वनेषु मात्रोः सं त्वा मर्तास इन्धते ।

अतन्द्रो हव्या वहसि हविष्कृत आदिद् देवेषु राजसि ॥ १५ ॥

शेषे । वनेषु । मात्रोः । सम् । त्वा । मर्तासः । इन्धते ।

अतन्द्रः । हव्या । वहसि । हविःकृतः । आत् । इत् । देवेषु । राजसि ॥ १५ ॥

वेङ्कट० शेषे त्वम् अरण्येषु अरण्योः^१ । ततः अरणी आहत्य मथित्वा जातं तम् त्वा सम् इन्धते मनुष्याः । ततः त्वम्^२ अनलसः हव्यानि वहसि यजमानस्य । अनन्तरम् एव देवेषु राजसि ॥ १५ ॥

सप्त होतारस्तमिदीळते त्वाग्ने सुत्यजमह्वयम् ।

भिनत्स्यद्रिं तपसा वि शोचिषा प्राग्ने तिष्ठ जनान् अति ॥ १६ ॥

सप्त । होतारः । तम् । इत् । ईळते । त्वा । अग्ने । सुत्यजम् । अह्वयम् ।

भिनत्सि । अद्रिम् । तपसा । वि । शोचिषा । प्र । अग्ने । तिष्ठ । जनान् । अति ॥ १६ ॥

वेङ्कट० सप्त होतारः तम् एव^३ स्तुवन्ति त्वाम् अग्ने । शोभनत्यागम् उद्धतम् । वि भिनत्सि मेघम्^४ तपसा शोचिषा च । प्र तिष्ठ अग्ने । जनान् अतीत्य हवीष्यादाय देवान् प्रति ॥ १६ ॥

अग्निमग्निं वो अध्रिगुं हुवेम वृक्तबर्हिषः ।

अग्निं हितप्रयसः शश्वतीष्व होतारं चर्षणीनाम् ॥ १७ ॥

अग्निःअग्निम् । वः । अध्रिःगुम् । हुवेम । वृक्तःबर्हिषः ।

अग्निम् । हितःप्रयसः । शश्वतीषु । आ । होतारम् । चर्षणीनाम् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० अग्निम् एव वः अष्टतममनम् आह्वयाम विच्छिन्नबर्हिषः । अग्निम् निहितहविष्काः बह्वीषु भूमिषु आ ह्वयन्ति मनुष्यार्थं देवानां ह्यतारम् ॥ १७ ॥

केतेन शर्मन्त्सचते सुषामण्यग्ने तुभ्यं चिकित्वना ।

इषण्यया नः पुरुरूपमा भर वाजं नेदिष्ठमूतये ॥ १८ ॥

केतेन । शर्मन् । सचते । सुःसामनि । अग्ने । तुभ्यम् । चिकित्वना ।

इषण्यया । नः । पुरुरूपम् । आ । भर । वाजम् । नेदिष्ठम् । ऊतये ॥ १८ ॥

वेङ्कट० प्रज्ञानेन शोभनसामके यज्ञे तव सचनं करोति जनः चिकितुषा सहकारिणा जनेन । स त्वम् अस्माकम् इदम्यथा इच्छया बहुरूपम् आ हर अन्नम् अन्तिकतमम् रक्षणाय ॥ १८ ॥

अग्रं जरितं विंशतिस्तेपानो देव रक्षसः ।

अप्रोषिवान् गृहस्पतिर्महाँ असि दिवस्पायुर्दुरोणयुः ॥ १९ ॥

अग्रे । जरितः । विंशतिः । तेपानः । देव । रक्षसः ।

अप्रोषिवान् । गृहस्पतिः । महान् । असि । दिवः । पायुः । दुरोणयुः ॥ १९ ॥

वेङ्कट० अग्रे ! स्तोतः ! त्वं विशां पालयिता तपन् हे देव ! रक्षांसि अप्रोषिवान् गृह एव तिष्ठन् गृहस्वामी महान् भवसि दिवः रक्षकः यजमानगृहस्य कामयिता ॥ १९ ॥

मा नो रक्ष आ वेशीदाघृणीवसो मा यातुर्यातुमावताम् ।

परोगव्यूत्यनिरामप क्षुधमग्ने सेध रक्षस्विनः ॥ २० ॥

मा । नः । रक्षः । आ । वेशीत् । आवृणिवसो इत्याघृणिऽवसो । मा । यातुः । यातुऽमावताम् ।

परःऽगव्यूति । अनिराम् । अप । क्षुधम् । अग्ने । सेध । रक्षस्विनः ॥ २० ॥

वेङ्कट० मा अस्मान् रक्षः आ विशतु तेजोभन !, मा च हिंसा हिंसावतां यातुधानानाम् । गव्यूतेः क्रोशात् परस्तात् अन्नाभावम् उपक्षपयितारम् रक्षांसि च अप सेध अग्ने ॥ २० ॥

^१इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये पञ्चत्रिंशो वर्गः^१ ॥

[६१]

^१भर्गः प्रागाथ ऋषिः । इन्द्रो देवता । प्रागाथश्छन्दः (= विषमा बृहत्यः, समाः सतोबृहत्यः) सप्तदशी शङ्कुमती^१ ।

उभयं शृणवच्च न इन्द्रो अर्वागिदं वचः ।

सत्राच्या मधवा सोमपीतये धिया शर्विष्ठ आ गमत् ॥ १ ॥

उभयम् । शृणवत् । च । नः । इन्द्रः । अर्वाक् । इदम् । वचः ।

सत्राच्या । मधवा । सोमपीतये । धिया । शर्विष्ठः । आ । गमत् ॥ १ ॥

वेङ्कट० अस्माकं^१ स्तोत्रशस्त्रात्मकम् उभयम्^२ इदम् वचः शृणोतु अभिमुखम् आगतः इन्द्रः । महत् धनम् अञ्चन्त्या बुद्ध्या मधवा सोमपानाय बलवत्तमः आ गच्छतु ॥ १ ॥

तं हि स्वराजं वृषभं तमोजसे धिषणे निष्टतक्षतुः ।

उतोपमानां प्रथमो नि षीदसि सोमकामं हि ते मनः ॥ २ ॥

तम् । हि । स्वराजम् । वृषभम् । तम् । ओजसे । धिषणे इति । निःस्ततक्षतुः ।

उत । उपमानाम् । प्रथमः । नि । षीदसि । सोमकामम् । हि । ते । मनः ॥ २ ॥

वेङ्कट० तम् हि स्वराजम् वर्षितारं वर्षाणाम् अर्थं द्यावापृथिव्यौ^१ नितरां सञ्चस्करतुः, तम् एव बलाय । अपि च 'उपमानभूतानां देवानां'^२ मुख्यो भूत्वा निषीदसि । सोमकामम् हि ते मनः ॥ २ ॥

आ वृषस्व पुरुवसो सुतस्येन्द्रान्धसः ।

विद्वा हि त्वा हरिवः पृतसु सांसहिमधृष्टं चिद् दधृष्वणिम् ॥ ३ ॥

आ । वृषस्व । पुरुवसो इति पुरुवसो । सुतस्य । इन्द्र । अन्धसः ।

विद्वा । हि । त्वा । हरिवः । पृतसु । सांसहिम् । अधृष्टम् । चित् । दधृष्वणिम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आ सिञ्चस्व बहुधन ! सुतम् इन्द्र ! सोमं जठरे । जानीमः^३ हि त्वां सेनासु अभिभवितारम् हरिवः !^४ शत्रुभिः धर्षयितुमशक्यम् धर्वकमन्येषाम् ॥ ३ ॥

अप्रामिसत्य मघवन् तथेदसदिन्द्र क्रत्वा यथा वशः ।

सनेम वाजं तव शिप्रिन्नवसा मक्षु चिद्यन्तो अद्रिवः ॥ ४ ॥

अप्रामिसत्य । मघवन् । तथा । इत् । असत् । इन्द्र । क्रत्वा । यथा । वशः ।

सनेम । वाजम् । तव । शिप्रिन् । अवसा । मक्षु । चित् । यन्तः । अद्रिवः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अविनश्यत्सत्य ! मघवन् ! तथा एव भवति तत्, इन्द्र ! प्रज्ञानेन यथा त्वं कामयसे । भजेमहि अन्नम् तव शिप्रिन् ! रक्षणेन क्षिप्रं शत्रून् गच्छन्तो वज्रिन् ! ॥ ४ ॥

शग्ध्युते पु शचीपते इन्द्र विश्वाभिरुतिभिः ।

भगं न हि त्वा यशसं वसुविदमनु शूर चरामसि ॥ ५ ॥

शग्धि । ऊँ इति । सु । शचीपते । इन्द्र । विश्वाभिः । ऊतिभिः ।

भगम् । न । हि । त्वा । यशसम् । वसुविदम् । अनु । शूर । चरामसि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० देहि सुष्ठु शचीपते ! इन्द्र ! विश्वैः मरुद्भिः । भगम् इव भाग्याधिपतिं यशस्विनम् त्वां धनानां लभयितारम् शूर !^५ वयम् हि अनु चरामः ॥ ५ ॥

^१ इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये षट्त्रिंशो वर्गः^६ ॥

१. °यो मूको. २-२. °मान देवानां भूतानां मूको. ३. जानीम मूको. ४. हरिभिः इव वि^२; हरिवि अ^१. ५. शूरम् मूको. ६-६. नास्ति मूको.

पौरो अश्वस्य पुरुकृद् गवामस्युत्सो देव हिरण्ययः ।

नकिर्हि दानं परिमर्षिषत् त्वे यद्यद्यामि तदा भर ॥ ६ ॥

पौरः । अश्वस्य । पुरुऽकृत् । गवाम् । असि । उत्सः । देव । हिरण्ययः ।

नकिः । हि । दानम् । परिऽमर्षिषत् । त्वे इति । यत्स्यत् । यामि । तत् । आ । भर ॥ ६ ॥

वेङ्कट० पूरयिता अश्वस्य भवसि, बहूनां कर्त्ता गवाम् भवसि, उत्ससदशः^१ देव ! हिरण्ययशरीरः ।
न कश्चित् हि^२ दानम् परिहिनस्ति त्वयि अवस्थितम्^३ । यद्यत् याचे अहम्, तत् सर्वम्
आ भर^४ ॥ ६ ॥

त्वं होहि चेरवे विदा भगं वसुत्तये ।

उद् वावृषस्व मघवन् गविष्ट्य उदिन्द्राश्वमिष्टये ॥ ७ ॥

त्वम् । हि । आ । इहि । चेरवे । विदाः । भगम् । वसुत्तये ।

उत् । ववृषस्व । मघऽवन् । गोऽइष्टये । उत् । इन्द्र । अश्वम्ऽइष्टये ॥ ७ ॥

वेङ्कट० त्वम् हि दाता आ गच्छ अनुचरते । लभस्व आदस्व भजनीयं कल्याणं धनम् अस्माकम्
वसुनो दानाय । उत्सिञ्च गां देहि मघवन् ! गा इच्छते । तथा उत् वावृषस्व अश्वम्^५ मघवन् !
अश्वमिच्छते^६ ॥ ७ ॥

त्वं पुरु सहस्राणि शतानि च यूथा दानाय मंहसे ।

आ पुरंदरं चकृम् विप्रवचस इन्द्रं गायन्तोऽर्वसे ॥ ८ ॥

त्वम् । पुरु । सहस्राणि । शतानि । च । यूथा । दानाय । मंहसे ।

आ । पुरम्ऽदरम् । चकृम् । विप्रवचसः । इन्द्रम् । गायन्तः । अर्वसे ॥ ८ ॥

वेङ्कट० त्वम् पुरुणि सहस्राणि शतानि च गवां यूथानि दानाय अनुमन्यसे । यद्वा दानो
यजमानः, तस्मै प्रयच्छसि । तं त्वां पुरां दारयितारम् अभिमुखं कुर्मः विशेषेण
प्रकृष्टवचसः इन्द्रम् गायन्तः रक्षणार्थम् ॥ ८ ॥

अविप्रो वा यदर्विधद्विप्रो वेन्द्र ते वचः ।

स प्र ममन्दत् त्वाया शतक्रतो प्राचामन्यो अहंसन ॥ ९ ॥

अविप्रः । वा । यत् । अर्विधत् । विप्रः । वा । इन्द्र । ते । वचः ।

सः । प्र । ममन्दत् । त्वाऽया । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । प्राचामन्यो इति प्राचाऽमन्यो । अहम्ऽसन ॥ ९ ॥

१. उत्सदशः मूको. २. नास्ति वि^२. ३. स्थितः मूको. ४. हर अ^२. ५-५. मघवन्नमथ^१

वेङ्कट० मेधारहितो मेधावी वा यत् इन्द्र! तव वचः करोति त्वां स्तौति, सः प्रकर्षेण मोदते त्वत्कामनया शतप्रज्ञ! प्राचीनक्रोध! । नेन्द्रस्य क्रोधं प्रतिहन्ति कश्चित् । अहमित्युक्त्वा यः शत्रून् भजते सः अहंसनः ॥ ९ ॥

उग्रबाहुर्भक्षकृत्वा पुरंदरो यदि मे शृण्वद्वर्गम् ।

वसुयवो वसुपतिं शतक्रतुं स्तोमैरिन्द्रं हवामहे ॥ १० ॥

उग्रबाहुः । भक्षकृत्वा । पुरम्दरः । यदि । मे । शृण्वत् । ह्वम् ।

वसुयवः । वसुपतिम् । शतक्रतुम् । स्तोमैः । इन्द्रम् । हवामहे ॥ १० ॥

वेङ्कट० उद्गूर्णबाहुः हिंसायाः कर्ता पुरन्दरः यदि मे शृणोति ह्वानम्, धनकामाः वसुपतिम् शतप्रज्ञम् स्तोमैः^१ सर्वदा इन्द्रम् वयम् हवामहे ॥ १० ॥

^१इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये सप्तत्रिंशो वर्गः^२ ॥

न प्रापासो मनामहे नारायासो न जल्हवः ।

यदिन्विन्द्रं वृषणं सचा सुते सखायं कृण्वामहे ॥ ११ ॥

न । प्रापासः । मनामहे । न । नारायासः । न । जल्हवः ।

यत् । इत् । नु । इन्द्रम् । वृषणम् । सचा । सुते । सखायम् । कृण्वामहे ॥ ११ ॥

वेङ्कट० यास्कः (६, १५) — 'न पापा मन्यामहे । नाधनाः । न ज्वलनेन हीनाः । अस्त्यस्मासु ब्रह्मचर्यमध्ययनं तपो दानकर्मैव्यभिरवोचत्' इति । यस्मात् इन्द्रम् वर्षितारं सह सुते सोमे सखायम् कुर्म इति ॥ ११ ॥

उग्रं युयुज्म पृतनासु सासहिमृणकातिमदाभ्यम् ।

वेदा भूमं चित् सनिता रथितमो वाजिनं यमिदू नशत् । १२ ॥

उग्रम् । युयुज्म । पृतनासु । ससहिम् । ऋणकातिम् । अदाभ्यम् ।

वेद । भूमम् । चित् । सनिता । रथितमः । वाजिनम् । यम् । इत् । ऊँ इति । नशत् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० उद्गूर्णं योजयामः सङ्ग्रामेषु अभिभवितारम् ऋणकातिम् ऋणभूतस्तुतिम् ऋणवत् फलप्रदानेन स्तोतारम् उत्तमर्णमिव संयोजयन्तम् अहिंस्यम् । 'अयम् इन्द्रः तं दृष्ट्वा वेत्ति, बहुषु अश्वेषु भ्रमणकुशलमेवाश्वं^१ सम्भजनशीलः सारथिरिव यम् एव हविष्मन्तं बहूनां मनुष्याणां मध्ये इन्द्रो व्याप्नोति ॥ १२ ॥

यत इन्द्र भयामहे ततो नो अभयं कृधि ।

मघवञ्छग्धि तव तन्न ऊतिभिर्वि द्विषो वि मृधो जहि ॥ १३ ॥

यतः । इन्द्र । भयामहे । ततः । नः । अभयम् । कृधि ।

मघवन् । शग्धि । तव । तत् । नः । ऊतिभिः । वि । द्विषः । वि । मृधः । जहि ॥ १३ ॥

वेङ्कट० यतः शत्रोः इन्द्र ! भयामहे, ततः अस्माकम् अभयम् कुरु । मघवन् ! शक्तः^१ भवसि । तव तैः अस्माकं रक्षणैः जहि द्वेष्टान्, वि जहि हिंसकान् ॥ १३ ॥

त्वं हि राधस्पते राधसो महः क्षयस्यासि विधतः ।

तं त्वा वयं मघवन्निन्द्र गिर्वणः सुतावन्तो हवामहे ॥ १४ ॥

त्वम् । हि । राधःस्पते । राधसः । महः । क्षयस्य । असि । विधतः ।

तम् । त्वा । वयम् । मघवन् । इन्द्र । गिर्वणः । सुतावन्तः । हवामहे ॥ १४ ॥

वेङ्कट० त्वम्^१ हि धनपते ! धनस्य^२ महतो गृहस्य च दाता भवसि परिचरतः^३ । षष्ठीसामर्थ्यात् प्रदातेति लभ्यते । तम् त्वा वयम् इति स्पष्टम् ॥ १४ ॥

इन्द्रः स्पलुत वृत्रहा परस्पा नो वरेण्यः ।

स नो रक्षिषच्चरमं स मध्यमं स पश्चात् पातु नः पुरः ॥ १५ ॥

इन्द्रः । स्पलु । उत । वृत्रहा । परःस्पः । नः । वरेण्यः ।

सः । नः । रक्षिषत् । चरमम् । सः । मध्यमम् । सः । पश्चात् । पातु । नः । पुरः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः वेत्ता । स्पशतिज्ञानकर्मा । वृत्रहा परपालयिता अस्माकं वरणीयः । सः अस्माकं रक्षतु चरमम् पुत्रम्, ^१सः मध्यमम्^२ । सः एव अस्मान् पश्चात् पुरस्ताच्च रक्षतु ॥ १५ ॥

^३इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये अष्टात्रिंशो वर्गः^४ ॥

त्वं नः पश्चादधरादुत्तरात् पुर इन्द्र नि पाहि विश्वतः ।

आरे अस्मत् कृणुहि दैव्यं भयमारे हेतीरदेवीः ॥ १६ ॥

त्वम् । नः । पश्चात् । अधरात् । उत्तरात् । पुरः । इन्द्र । नि । पाहि । विश्वतः ।

आरे । अस्मत् । कृणुहि । दैव्यम् । भयम् । आरे । हेतीः । अदेवीः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० त्वम् अस्मान् इन्द्र ! सर्वतः रक्ष । कुरु देवकृतम् भयम् अस्मत् दूरे, आयुधानि आसुराणि च ॥ १६ ॥

अद्याद्या श्वःश्व इन्द्र त्रास्व परे च नः ।

विश्वा च नो जरितृन्तसत्पते अहा दिवा नक्तं च रक्षिषः ॥ १७ ॥

अद्यऽअद्य । श्वःऽश्वः । इन्द्र । त्रास्व । परे । च । नः ।

विश्वा । च । नः । जरितृन् । सत्पते । अहा । दिवा । नक्तम् । च । रक्षिषः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० यद्यद् अद्यशब्दवाच्यम्^१, तत्र सर्वत्र अस्मान् इन्द्र! रक्ष, एवं श्वश्च तृतीये च दिवसे अस्मान् ।

सर्वाणि एव च अहानि स्तोतृन् अस्मान् हे सतां पते! दिवा नक्तम् च रक्ष ॥ १७ ॥

प्रभङ्गी शूरो मधवा तुवीमघः संमिश्रलो वीर्याय कम् ।

उभा ते बाहू वृषणा शतक्रतो नि या वज्रं मिमिक्षतुः ॥ १८ ॥

प्रऽभङ्गी । शूरः । मधवा । तुविऽमघः । सम्ऽमिश्रः । वीर्याय । कम् ।

उभा । ते । बाहू इति । वृषणा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । नि । या । वज्रम् । मिमिक्षतुः ॥ १८ ॥

वेङ्कट० प्रभञ्जनशीलः शूरः मधवा बहुधनः संमिश्रयिता वीर्यकरणाय सोमस्य । उभौ ते बाहू वर्षितारौ शतकर्मन्!, यौ वज्रम् नि मिमिक्षतुः परिगृह्णीतः ॥ १८ ॥

^१इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये एकोनचत्वारिंशो वर्गः^२ ॥

[६२]

^१प्रगाथो घोरः वाण्व ऋषिः । इन्द्रो देवता । पङ्क्तिश्छन्दः, सप्तम्यादिनवम्यन्ता बृहत्त्यः^२ ।

प्रो अस्मा उपस्तुतिं भरता यज्जुजोषति ।

उक्थैरिन्द्रस्य माहिर्न वयो वर्धन्ति सोमिनो भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥ १ ॥

प्रो इति । अस्मै । उपऽस्तुतिम् । भरत । यत् । जुजोषति ।

उक्थैः । इन्द्रस्य । माहिर्नम् । वयः । वर्धन्ति । सोमिनः । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्रगाथः । प्र भरत^१ अस्मै उपस्तुतिम्, यदि भवते । शस्त्रैः इन्द्रस्य महत् अन्नम् वर्धयन्ति यजमानाः । भजनीयानि इन्द्रस्य दानानि ॥ १ ॥

अयुजो असमो नृभिरेकः कृष्टीरयास्यः ।

पूर्वीरति प्र ववृधे विश्वा जातान्योजसा भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥ २ ॥

अयुजः । असमः । नृऽभिः । एकः । कृष्टीः । अयास्यः ।

पूर्वीः । अति । प्र । ववृधे । विश्वा । जातानि । ओजसा । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ २ ॥

वेङ्कट० असहायः अन्यैः^१ नृभिः असदृशः एकः उपक्षपयितुमशक्यः^२ बह्वीः प्रजाः^३ अति प्र वर्धते ।
विश्वानि च जातानि "बलेन अति" प्रवर्धते ॥ २ ॥

अहितेन चिदर्वता जीरदानुः सिषासति ।

प्रवाच्यमिन्द्र तत् तव वीर्याणि करिष्यतो भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥ ३ ॥

अहितेन । चित् । अर्वता । जीरदानुः । सिषासति ।

प्रवाच्यम् । इन्द्र । तत् । तव । वीर्याणि । करिष्यतः । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० केन चित् अयोजितेन अपि अन्धेन क्षिप्रदानः^४ सम्भक्तुमिच्छति । प्रकर्षेण वाच्यम् इन्द्र !
तत् तव सङ्ग्रामेषु वीर्याणि करिष्यतः, यत् स्वयमेव युज्यमानेन अन्धेन सम्भजनम्^५
इति ॥ ३ ॥

आ याहि कृण्वाम त इन्द्र ब्रह्माणि वर्धना ।

येभिः शविष्ठ चाकनो भद्रमिह श्रवस्यते भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥ ४ ॥

आ । याहि । कृण्वाम । ते । इन्द्र । ब्रह्माणि । वर्धना ।

येभिः । शविष्ठ । चाकनः । भद्रम् । इह । श्रवस्यते । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० आ याहि कृण्वाम ते इन्द्र ! स्तोत्राणि वर्धनानि, यैः बलवत्तम ! कामयसे भद्रम् कर्तुम्
इह अन्नमिच्छते ॥ ४ ॥

धृषतश्चिद् धृषन्मनः कृणोषीन्द्र यत् त्वम् ।

तीत्रैः सोमैः सपर्यतो नमोभिः प्रतिभूषतो भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥ ५ ॥

धृषतः । चित् । धृषत् । मनः । कृणोषि । इन्द्र । यत् । त्वम् ।

तीत्रैः । सोमैः । सपर्यतः । नमोभिः । प्रतिभूषतः । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० घृष्टाद् अपि घृष्टम् अत्यन्तं "घृष्टम् मनः" करोषि इन्द्र ! यस्मात् त्वम् । तीत्रैः सोमैः
परिचरतः नमस्कारैः अलङ्कुर्वतः तस्य तव इन्द्रस्य भजनीयानि दानानि ॥ ५ ॥

अव चष्ट ऋचीषमोऽवतां इव मानुषः ।

जुष्ट्वी दक्षस्य सोमिनः सखायं कृणुते युजं भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥ ६ ॥

अव । चष्टे । ऋचीषमः । अवतान्ऽइव । मानुषः ।

जुष्ट्वी । दक्षस्य । सोमिनः । सखायम् । कृणुते । युजम् । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ ६ ॥

१. अन्यः मूको. २. प्रजा उप० मूको. ३. नास्ति मूको. ४. बलेन यानि मूको. ५. दातुः
वि२; दातु न मूको. ६. भजनम् मूको. ७-७. मनः घृष्टम् अ१.

वेङ्कट० अव पश्यति ऋचा समः स्तुत्या समः 'कृषान् इव मानुषः' । सेविता वृद्धस्य यजमानस्य सखायम् करोति युज्यमानं सोममातृणम्^१ अवेक्षितम्^२ ॥ ६ ॥

^३इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये चत्वारिंशो वर्गः^४ ॥

विश्वे त इन्द्र वीर्यं देवा अनु क्रतुं ददुः ।

भुवो विश्वस्य गोपतिः पुरुषदुत भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥ ७ ॥

विश्वे । ते । इन्द्र । वीर्यम् । देवाः । अनु । क्रतुम् । ददुः ।

भुवः । विश्वस्य । गोपतिः । पुरुषस्तुत । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० विश्वे ते इन्द्र ! धनं ददतु^५ देवाः अनुसृत्य^६ प्रज्ञानम् बहवः^७ । त्वम् विश्वस्य गोपतिः बहुभिः स्तुतः^८ ॥ ७ ॥

गुणे तदिन्द्र ते शर्व उपमं देवतातये ।

यद्वंसि वृत्रमोजसा शचीपते भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥ ८ ॥

गुणे । तत् । इन्द्र । ते । शर्वः । उपमम् । देवतातये ।

यत् । हंसि । वृत्रम् । ओजसा । शचीपते । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० स्तौमि इन्द्र ! तव तत् बलम् अन्तिकम् यजमानाय । येन हंसि^९ शत्रुम् बलेन प्रज्ञापते^{१०} ॥ ८ ॥

सर्मेनेव वपुष्यतः कृषावन्मानुषा युगा ।

विदे तदिन्द्रश्चेतनमर्धं श्रुतो भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥ ९ ॥

सर्मेनाऽइव । वपुष्यतः । कृषावत् । मानुषा । युगा ।

विदे । तत् । इन्द्रः । चेतनम् । अर्धं । श्रुतः । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० समनस्का मानिनी इव वपुरिच्छतः^{११} पुरुषान् कृणोति विधेयान् मानुषाणि युगानि कालान् मासादीन्^{१२} । लम्भयति तत्^{१३} इन्द्रः प्रज्ञापकम्^{१४} । तेन विश्रुतो भवति ॥ ९ ॥

उज्जातमिन्द्र ते शर्व उत त्वामुत तव क्रतुम् ।

भूरिगो भूरि वावृधुर्मर्धवन् तव शर्मणि भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥ १० ॥

१-१. कृषानि परमा मूको. २. वायम् मूको. ३. पूज्यं मूको. ४. सेमपात्रण्डम् अ^१.

५. अपेक्षम् मूको. ६-६. नास्ति मूको. ७. ददिम मूको. ८. अन्वनु मूको. ९. व्याहवः मूको.

१०. स्तुतः मूको. ११. नास्ति मूको. १२. ज्ञावते मूको. १३. परीच्छत मूको. १४. मासादीन्

मूको. १५-१५. इन्द्रम् मूको.

उत् । जातम् । इन्द्र । ते । शर्वः । उत् । त्वाम् । उत् । तव । क्रतुम् ।

भूरिगो इति भूरिऽगो । भूरि । वृधुः । मघऽवन् । तव । शर्मणि । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥

वेङ्कट० उत् वर्धयन्ति प्रार्दुभूतम् इन्द्र । तव बलम् उत् वर्धयन्ति च त्वाम् ^१उत् वर्धयन्ति तव प्रज्ञानम् बहुपशो ! मघवन् ! अत्यन्तम्, तव ^२सुखे वर्तमानाः ^३ ॥ १० ॥

अहं च त्वं च वृत्रहन्तसं युज्याव सनिभ्य आ ।

अरातीवा चिदद्रिवोऽनु नौ शूर मंसते भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥ ११ ॥

अहम् च । त्वम् । च । वृत्रऽहन् । सम् । युज्याव । सनिभ्यः । आ ।

अरातिऽवा । चित् । अद्रिऽवः । अनु । नौ । शूर । मंसते । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० 'अहम् च त्वम् च वृत्रहन् !' सङ्गतौ भवाव यावता कालेन धनानि लभ्यन्ते तावत् कालम् । सङ्गतयोः च आचयोः अप्रदानशीलः अपि वज्रिन् ! त्वद्वनानाम् ^१ अनुमननं करोति ॥ ११ ॥

सत्यमिद् वा उ तं वयमिन्द्रं स्त्वाम् नानृतम् ।

महौ असुन्वतो वधो भूरि ज्योतीषि सुन्वतो भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥ १२ ॥

सत्यम् । इत् । वै । ऊँ इति । तम् । वयम् । इन्द्रम् । स्त्वाम् । न । अनृतम् ।

महान् । असुन्वतः । वधः । भूरि । ज्योतीषि । सुन्वतः । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० सत्यम् एव तम् वयम् इन्द्रम् स्त्वाम्, न तु अनृतम् । अस्माभिः उक्ता गुणाः सत्या एव नानृता इति । महान् भवति असुन्वतः प्रहारः । बहूनि च ज्योतीषि सुन्वतः इति ॥ १२ ॥

^१इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये एकचत्वारिंशो वर्गः ^१ ॥

[६३]

^१प्रगाथः काण्व ऋषिः । इन्द्रो देवता, द्वादश्या देवाः । गायत्री छन्दः,

प्रथमाचतुर्थीपञ्चमीसप्तम्यः अनुष्टुभः, द्वादशी त्रिष्टुप् ^१ ।

स पुर्व्यो महानां वेनः क्रतुभिरानजे । यस्य द्वारा मनुष्पिता देवेषु धिर्य आनजे ॥ १ ॥

सः । पुर्व्यः । महानां । वेनः । क्रतुऽभिः । आनजे । यस्य । द्वारा । मनुः । पिता । देवेषु । धिर्यः । आनजे ॥

वेङ्कट० सः मुख्यः महतां कान्तः ^२ कर्मभिः आनजे । आनजिः ^३ प्राप्तिकर्मा । महतां कर्माणि उद्दिश्य

१-१. मुख्य मूको.

२. च वि^१; व अ^१.

३. 'मानां मूको.

४. या (१,४) द्वे.

५. उर्ध्वमानम् मूको.

६-६. नास्ति मूको.

७. कान्तः मूको.

८. नास्ति मूको.

गच्छति । यस्य^१ इन्द्रस्य द्वारेण सर्वेषां भूतानाम् पिता मनुः देवेषु अभिलषितानि^२
प्राप्तः^३ ॥ १ ॥

दिवो मानं नोत्सदन्त्सोमपृष्ठासो अद्रयः । उक्था ब्रह्म च शंस्या ॥ २ ॥

दिवः । मानम् । न । उत् । सदन् । सोमपृष्ठासः । अद्रयः । उक्था । ब्रह्म । च । शंस्या ॥ २ ॥

वेङ्कट० द्युलोकस्य निर्मातारम् इन्द्रम् न उत् सृजन्तु सदा अभिषुण्वन्तु सोमम् इन्द्राय^४ सोमपृष्ठाः
प्रावणः । शस्त्राणि च^५ स्तोत्राणि च अस्मै शंसनीयानि ॥ २ ॥

स विद्रां अङ्गिरोभ्य इन्द्रो गा अवृणोदप । स्तुषे तदस्य पौंस्यम् ॥ ३ ॥

सः । विद्वान् । अङ्गिरः । अभ्यः । इन्द्रः । गाः । अवृणोत् । अप । स्तुषे । तत् । अस्य । पौंस्यम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सः विद्वान् अङ्गिरसामर्थाय^६ "अप अवृणोत्" इन्द्रः पशून् पणिभिः अपहृतान्^७ । स्तौमि^८
अस्य तत् वीर्यम् ॥ ३ ॥

स प्रत्नथा कविवृध इन्द्रो वाकस्य वृक्षणिः । शिवो अर्कस्य होमन्यस्मत्रा गन्त्ववसे ॥ ४ ॥

सः । प्रत्नथा । कविः । वृधः । इन्द्रः । वाकस्य । वृक्षणिः ।

शिवः । अर्कस्य । होमनि । अस्मत्त्रा । गन्तु । अवसे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० पूर्वस्मिन्^९ इव काले सम्प्रति च कवीनां वर्धयिता इन्द्रः स्तोतुः बोढा शिवः च भवति ।
अर्चनीयस्य सोमस्य होमे सः अस्मासु गच्छतु रक्षणाय ॥ ४ ॥

आदु नु ते अनु क्रतुं स्वाहा वरस्य यज्यवः ।

श्वात्रमर्का अनूषतेन्द्र गोत्रस्य दावने ॥ ५ ॥

आत् । ऊँ इति । नु । ते । अनु । क्रतुम् । स्वाहा । वरस्य । यज्यवः ।

श्वात्रम् । अर्काः । अनुषत् । इन्द्रः । गोत्रस्य । दावने ॥ ५ ॥

वेङ्कट० आत् अनन्तरम् एव तव अनु स्तुवन्ति^{१०} प्रज्ञानम्^{११} स्वाहायाः पत्युः अग्नेः यष्टारः त्वद्या-
गार्थम् अग्निं यजन्तः क्षिप्रम् (तु. या ५, ३) स्तोतारः इन्द्र ! धनस्य दानाय ॥ ५ ॥

इन्द्रे विश्वानि वीर्या कृतानि कर्त्तव्यानि च । यमर्का अध्वरं विदुः ॥ ६ ॥

इन्द्रै । विश्वानि । वीर्या । कृतानि । कर्त्तव्यानि । च । यम । अर्काः । अध्वरम् । विदुः ॥ ६ ॥

१. स्वस्य मूको. २. अभिवर्षितानि मूको. ३. प्रातः मूको. ४. इन्द्रस्य अर्. ५. नास्ति
अर्. ६. "मर्षा" मूको. ७-७. वावृ मूको. ८. "हता" मूको. ९. स्तोषि मूको. १०. सर्वं मूको.
११. सव मूको. १२. "ज्ञाना" मूको.

वेङ्कट० इन्द्रे^१ विश्वानि वीर्याणि कृतानि च कर्तव्यानि च । यम्^२ स्तोतारः हिंसारहितम् जानन्ति^३ ॥ ६ ॥

‘इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये द्विचत्वारिंशो वर्गः’ ॥

यत् पाञ्चजन्यया विशेन्द्रे घोषा असृक्षत ।

अस्तृणाद् बर्हणा विपोऽर्यो मानस्य स क्षयः ॥ ७ ॥

यत् । पाञ्चजन्यया । विशा । इन्द्रे । घोषाः । असृक्षत ।

अस्तृणात् । बर्हणा । विपः । अर्यः । मानस्य । सः । क्षयः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० ‘यत् पञ्चजनभवया सर्वया विशा प्रजया’ इन्द्रे स्तुतिवाचः असृक्षत^४ सृज्यन्ते, तदानीं स्तृणाति शत्रून् महर्षेण । मेधाविनः स्तोतुः ईश्वरः पूजायाः ‘सः निवासः’ ॥ ७ ॥

इयमुं ते अनुष्टुतिश्चकृषे तानि पौंस्या । प्रावश्चक्रस्य वर्तनिम् ॥ ८ ॥

इयम् । ऊँ इति । ते । अनुऽस्तुतिः । चकृषे । तानि । पौंस्या । प्र । आवः । चक्रस्य । वर्तनिम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० इयम् उ ते अनुष्टुतिः अनुक्रमेण ‘क्रियमाणा स्तुतिः’, कृतवानसि तानि वीर्याणि । ‘प्र अरक्षः चक्रस्य वर्तनिम्’ । आत्मीयस्य रथस्य मार्गं यथा अन्ये न बाधन्ते तथा करोषि^५ ॥ ८ ॥

अस्य वृष्णो व्योदने उरु क्रमिष्ट जीवसे । यवं न पश्व आ ददे ॥ ९ ॥

अस्य । वृष्णः । विऽओदने । उरु । क्रमिष्ट । जीवसे ।

यवम् । न । पश्वः । आ । ददे ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अस्य वर्षितुः विविधे अस्त्रे स्वभूते विस्तीर्णे पदनिधानं करोति जीवनाय^६ सर्वः लोकः । तदा यवम्^७ पशवः इव विविधम् ओदनम् आ दत्ते स्तुत्यात् । तथा नाम तत् स्तोत्रम् ॥ ९ ॥

तद् दधाना अवस्यवो युष्माभिर्दक्षपितरः । स्याम मरुत्वतो वृधे ॥ १० ॥

तत् । दधानाः । अवस्यवः । युष्माभिः । दक्षऽपितरः । स्याम । मरुत्वतः । वृधे ॥ १० ॥

वेङ्कट० ‘तत् स्तोत्रम् दधानाः’ रक्षणम् इच्छन्तः युष्माभिः सह दक्षपितरः वयम् । दक्षो नाम प्रजापतिः । स्याम मरुत्वतः इन्द्रस्य वर्धनाय ॥ १० ॥

१. नास्ति मूको. २. अयम् मूको. ३. जनयन्ति मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५-५. तु. या ३, ८.
६. ‘क्षय’ मूको. ७-७. सन्निवासः मूको. ८-८. क्रियमाणाः स्तुतिः मूको. ९-९. प्रारक्षश्चक्रस्य
वर्तनीम् मूको. १०. करोति मूको. ११. इति वनाय मूको. १२. वयम् मूको.

ब॒ळृ॒त्वियाय॑ धाम्न॒ ऋ॒क्कभिः॑ शूर॒ नोनु॑मः । जेषा॑मेन्द्र॒ त्वया॑ युजा ॥ ११ ॥
वट् । ऋ॒त्वियाय॑ । धाम्ने॑ । ऋ॒क्कभिः॑ । शूर॒ । नोनु॑मः । जेषा॑म । इन्द्र॒ । त्वया॑ । युजा ॥ ११ ॥

वेङ्कट० सत्यम् एव ऋतौ भवाय॑ धाम्ने॑ कल्याणाय तेजसे तुभ्यं मरुद्भिः सह शूर !, स्तोत्रं कुर्मः१ । जयेम॑ इन्द्र ! त्वया सहायेन शत्रून् ॥ ११ ॥

अ॒स्मे रु॒द्रा मे॒हना॑ पर्व॒तासो॑ वृ॒त्रह॑त्ये भर॒हूतौ॑ स॒जोषाः॑ ।
यः शंस॑ते स्तु॒वते॑ धारि॑ प॒ञ्च इन्द्र॑ज्येष्ठा अ॒स्माँ अव॑न्तु दे॒वाः ॥ १२ ॥
अ॒स्मे इति॑ । रु॒द्राः । मे॒हना॑ । पर्व॒तासः॑ । वृ॒त्रह॑त्ये । भर॒हूतौ॑ । स॒जोषाः॑ ।
यः । शंस॑ते । स्तु॒वते॑ । धारि॑ । प॒ञ्च । इन्द्र॑ज्येष्ठाः । अ॒स्मान् । अव॑न्तु । दे॒वाः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० 'देवाः ये' अस्मान् रुद्राः मेहनेन सेचनेन१ युक्ताः मेवाः शत्रुहननसाधने सङ्ग्रामे सङ्गताः, शंसते२ स्तुवते च प्रदानाय निहितः वेगवान् पर्जन्यः, ते इमे इन्द्रज्येष्ठाः३ देवाः रक्षन्तु । पुनः अस्मान् इति पूरणम् ॥ १२ ॥

१ इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये त्रिचत्वारिंशो वर्गः ॥

[६४]

१ प्रगाथः काण्व ऋषिः । इन्द्रो देवता । गायत्री छन्दः ॥

उत् त्वा॑ म॒न्दन्तु॑ स्तो॒माः कृ॒णुष्व॑ राधो॑ अ॒द्रि॒वः । अ॒व ब्र॒ह्म॒द्विषो॑ ज॒हि ॥ १ ॥
उत् । त्वा । म॒न्दन्तु॑ । स्तो॒माः । कृ॒णुष्व॑ । राधो॑ । अ॒द्रि॒वः । अ॒व । ब्र॒ह्म॒द्विषो॑ । ज॒हि ॥ १ ॥
वेङ्कट० त्वाम् उत् मादयन्तु स्तोमाः । कुरु अन्नं वज्रिन् ! । अव जहि ब्रह्मणः द्वेष्टृन् राक्षसान् ॥ १ ॥

प॒दा प॒णीर॑राध॒सो नि॑ बा॒धस्व॑ म॒हाँ अ॒सि । न॒हि त्वा॑ क॒श्च॒न प्र॒ति ॥ २ ॥
प॒दा । प॒णीन् । अ॒राध॑सः । नि । बा॒धस्व॑ । म॒हान् । अ॒सि । न॒हि । त्वा । कः । च॒न । प्र॒ति ॥ २ ॥
वेङ्कट० पदा असुरान् १ अराधस्कान् नि बाधस्व ॥ २ यतः महान् असि । नहि त्वा कः अपि प्रति१० भवति ॥ २ ॥

त्व॒मीशि॑षे सु॒ताना॑मिन्द्र॒ त्वमसु॑तानाम् । त्वं रा॒जा जना॑नाम् ॥ ३ ॥

१. व मूको. २. दान्ते मूको. ३. कुर्वः मूको. ४. ह्येय मूको. ५-५. देवीय मूको.
६. सेचनाय मूको. ७. 'त मूको. ८. 'न्द्र ज्ये' मूको. ९-९. नास्ति मूको. १०-१०. अराधकाणि
प्रति मूको.

त्वम् । ईशिषे । सुतानाम् । इन्द्र । त्वम् । असुतानाम् । त्वम् । राजा । जनानाम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अभिपुतसोमानाम् अन्येषां च इन्द्र । त्वम् ईशिषे । त्वम् राजा जनानाम् ॥ ३ ॥

एहि प्रेहि क्षयों दिव्या उधोषश्चर्षणीनाम् । ओभे पृणासि रोदसी ॥ ४ ॥

आ । इहि । प्र । इहि । क्षयः । दिवि । आऽधोषन् । चर्षणीनाम् । आ । उभे इति । पृणामि । रोदसी इति ॥

वेङ्कट० आ गच्छ प्र गच्छ निवासम् दिवः त्वम् आधोषणम् कुर्वन् मनुष्याणाम् अर्थाय । आ पूरयसि यावापृथिव्यौ उभे अपि ॥ ४ ॥

त्यं चित् पर्वतं गिरिं शतवन्तं सहस्रिणम् । वि स्तोतृभ्यो रुरोजिथ ॥ ५ ॥

त्यम् । चित् । पर्वतम् । गिरिम् । शतऽवन्तम् । सहस्रिणम् । वि । स्तोतृभ्यः । रुरोजिथ ॥ ५ ॥

वेङ्कट० तं च पर्ववन्तम् मेघम् शतसहस्रोदकवन्तम् वि जहि वज्रेण स्तोतृभ्यः ॥ ५ ॥

वयम् त्वा दिवां सुते वयं नक्तं हवामहे । अस्माकं काममा पृण ॥ ६ ॥

वयम् । ऊँ इति । त्वा । दिवां । सुते । वयम् । नक्तम् । हवामहे । अस्माकम् । कामम् । आ । पृण ॥ ६ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ६ ॥

इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये चतुश्चत्वारिंशो वर्गः ॥

कस्य वृषभो युवां तुविग्रीवो अनानतः । ब्रह्मा कस्तं संपर्यति ॥ ७ ॥

कः । स्यः । वृषभः । युवां । तुविऽग्रीवः । अनानतः । ब्रह्मा । कः । तम् । संपर्यति ॥ ७ ॥

वेङ्कट० 'क स वर्षिता' युवा बहुग्रीवः । कण्ठस्था नाड्यो ग्रीवाः । कश्चित् प्रति नमनमकुर्वन् । ब्राह्मणः कः तम् पूजयति ॥ ७ ॥

कस्य स्वित् सर्वनं वृषा जुजुष्वां अवं गच्छति । इन्द्रं क उ स्विदा चके ॥ ८ ॥

कस्य । स्वित् । सर्वनम् । वृषा । जुजुष्वान् । अवं । गच्छति । इन्द्रम् । कः । ऊँ इति । स्वित् । आ । चके ॥

वेङ्कट० कस्य स्विन् सर्वनम् वृषा प्रीयमाणः अवं गच्छति । इन्द्रम् वा कः जानाति ॥ ८ ॥

कं ते दाना असक्षत वृत्रहन् कं सुवीर्या । उक्थे क उ स्विदन्तमः ॥ ९ ॥

१-१. प्रजलिष्म सदित्वे मायोषणम् मूको. २. मवं मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४-४. क्षययिता वि^२; कामु क्षययिता अ^१. ५. बहुप्रवः वि^१; बहुप्रवः अ^१. ६. कश्चित् मूको. ७. वन् वि^२.

कम् । ते । दानाः । असक्षत । वृत्रं हन् । कम् । सुवीर्या । उक्थे । कः । ऊँ इति । स्वित् । अन्तमः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० कम् तव दानानि सेवन्ते वृत्रहन् । कम् वा सुवीर्याणि सचन्ते^१ । शस्त्रे कः उ इत्थं^२
च अन्तिकतमः भवति ॥ ९ ॥

अयं ते मानुषे जने सोमः पुरुषे स्यते । तस्येहि प्र द्रवा पिब ॥ १० ॥

अयम् । ते । मानुषे । जने । सोमः । पुरुषे । स्यते । तस्य । आ । इहि । प्र । द्रव । पिब ॥ १० ॥

वेङ्कट० अयम् ते मानुषे जने सोमः पूरुणामसु राजसु स्यते । तम् आ गच्छ प्र द्रव पिब च ।
आगमनानन्तरं पात्रं प्रति गमनं प्रद्रवः ॥ १० ॥

अयं ते शर्यणावति सुषोमायामधि प्रियः । आर्जीकीये मदिन्तमः ॥ ११ ॥

अयम् । ते । शर्यणावति । सुषोमायाम् । अधि । प्रियः । आर्जीकीये । मदिन्तमः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० 'अयम् ते' शर्यणावति 'कुरुक्षेत्रस्य जघनार्धभवे समस्यन्ते' सुषोमाख्यायां नद्याम् प्रियकरः
आर्जीकीयनाम्नि देशे च अत्यन्तं मदयिता सोमः । उत्तरत्र सम्बन्धः ॥ ११ ॥

तम्य राधसे महे चारु मदाय घृष्वये । एहीमिन्द्र द्रवा पिब ॥ १२ ॥

तम् । अयम् । राधसे । महे । चारुम् । मदाय । घृष्वये । *आ । इहि । ईम् । इन्द्र । द्रव । पिब^३ ॥ १२ ॥

वेङ्कट० तम् अयम् महते धनाय चारुम् शत्रूणां घर्षणशीलाय^४ मदाय आ गच्छ इन्द्र । द्रव
पिब च ॥ १२ ॥

^५इति पष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये पञ्चचत्वारिंशो वर्गः ॥

[६५]

^६प्रगाथः काण्व ऋषिः । इन्द्रो देवता । गायत्री छन्दः^७ ।

यदिन्द्र प्रागपागुदङ् न्यग्वा ह्यसे नृभिः । आ याहि त्वयमाशुभिः ॥ १ ॥

यत् । इन्द्र । प्राक् । अपाक् । उदक् । न्यक् । वा । ह्यसे । नृभिः । आ । याहि । त्वयम् । आशुभिः ॥

वेङ्कट० यदि त्वम् इन्द्र । अस्वदीयैः^८ मनुष्यैः प्राक् अपाक् उदक् न्यक् वा ह्यसे, आ गच्छ
क्षिप्रम् अश्वैः ॥ १ ॥

यद्वा प्रसवणे दिवो मादयामि स्वर्णरे । यद्वा समुद्रे अन्धसः ॥ २ ॥

१ सवते मूको. २. विन्ध्यम मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४-४. तु. ऋ ८, ६, ३९ भाष्यम्;
कुरुक्षेत्रस्य जघनार्धभवे समस्यन्ते मूको. ५-५. तु. इहत्यो १०मो मन्त्रः, ८, १७, ११ च । ६. वपं^९ मूको.
७. अन्वदीयैः मूको.

यत् । वा । प्रऽस्रवणे । दिवः । मादयासे । स्वऽनरे । यत् । वा । समुद्रे । अन्धसः ॥ २ ॥

वेङ्कट० यत् वा अन्तरिक्षस्य प्रस्रवणे स्थाने माद्यसि, सर्वनरे वा अस्मिन् लोके^१, यत् वा अन्तरिक्षे सोमेन^२ । उत्तरत्र सम्बन्धः ॥ २ ॥

आ त्वा गीर्भिर्महामुरुं हुवे गार्मिव भोजसे । इन्द्र सोमस्य पीतये ॥ ३ ॥

आ । त्वा । गीऽभिः । महाम् । उरुम् । हुवे । गाम्ऽइव । भोजसे । इन्द्र । सोमस्य । पीतये ॥ ३ ॥

वेङ्कट० निगदव्याख्याता इति ॥ ३ ॥

आ त इन्द्र महिमानं हरयो देव ते महः । रथे वहन्तु बिभ्रतः ॥ ४ ॥

आ । ते । इन्द्र । महिमानम् । हरयः । देव । ते । महः । रथे । वहन्तु । बिभ्रतः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० आ वहन्तु तव इन्द्र । महिमानम् हरयः । 'देव' ते^१ महः 'अश्वा आ वहन्तु' रथे धारयन्तः ॥ ४ ॥

इन्द्रं गृणीष उं स्तुषे महां उग्र ईशानकृत् । एहि नः सुतं पिब ॥ ५ ॥

इन्द्र । गृणीषे । उं इति । स्तुषे । महान् । उग्रः । ईशानऽकृत् । आ । इहि । नः । सुतम् । पिब ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इन्द्र । उच्यसे स्तूयसे, महान् उद्गूर्णः ऐश्वर्यकृत् । आ इहि, नः सुतम् पिब ॥ ५ ॥

सुतावन्तस्त्वा वयं प्रयस्वन्तो हवामहे । इदं नो बर्हिः आसदे ॥ ६ ॥

सुतऽवन्तः । त्वा । वयम् । प्रयस्वन्तः । हवामहे । इदम् । नः । बर्हिः । आऽसदे ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सुतसोमवन्तः हविष्मन्तः च त्वा वयम् हवामहे । इदम्^१ अस्माकम् बर्हिः आसनाय^२ तवेति^३ ॥ ६ ॥

‘इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये षट्चत्वारिंशो वर्गः’ ॥

यच्चिद्धि शश्वतामसीन्द्र साधारणस्त्वम् । तं त्वा वयं हवामहे ॥ ७ ॥

यत् । चित् । हि । शश्वताम् । असी । इन्द्र । साधारणः । त्वम् । तम् । त्वा । वयम् । हवामहे ॥ ७ ॥

वेङ्कट० यत् चित् हि बहूनाम् भवसि इन्द्र । समानः त्वम् । तथाऽपि तम् त्वा वयम् हवामहे ॥ ७ ॥

इदं ते सोम्यं मध्वधुक्षन्नद्रिभिर्नरः । जुषाण इन्द्र तत् पिब ॥ ८ ॥

इदम् । ते । सोम्यम् । मधु । अधुक्षन् । अद्रिऽभिः । नरः । जुषाणः । इन्द्र । तत् । पिब ॥ ८ ॥

१. तु. क ८, ६, ३९.

२. तु. क ८, १३, १५.

३-३. नास्ति वि^२.

४-४. श्रावयतु मूको.

५. इह मूको.

६. आसताय मूको.

७. तमवे^३ मूको.

८-८. नास्ति मूको.

वेङ्कट० इदम् ते सोममयम् मधु अधुक्षन् सुधियः प्रावभिः । सेवमानः^१ इन्द्र! विभ तत् ॥ ८ ॥

विश्वो^२ अर्यो विपश्चितोऽति^३ ख्यस्तूयमा गहि । अस्मे धेहि श्रवो बृहत् ॥ ९ ॥

विश्वान् । अर्यः । विपःऽचितः । अति । ख्यः । तूयम् । आ । गहि । अस्मे इति । धेहि । श्रवः । बृहत् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० विश्वान् स्वामी^४ विपश्चितः अति ख्यः अतीत्य अस्मान् एव पश्य^५ । तदर्थं क्षिप्रम्^६ आ गहि^७, अस्मासु धेहि^८ च^९ महत् अन्नम् ॥ ९ ॥

दाता मे पृषतीनां राजा हिरण्यवीनाम् । मा देवा मघवा रिषत् ॥ १० ॥

दाता । मे । पृषतीनाम् । राजा । हिरण्यवीनाम् । मा । देवाः । मघवा । रिषत् ॥ १० ॥

वेङ्कट० प्रदाता मे हिरण्यपरिवीतानाम्^१ पृषतीनाम् राजा धनवान् हे देवाः । मा^२ 'रिष्टो भवतु'^३ ॥ १० ॥

सहस्रे पृषतीनामधि^४ चन्द्रं बृहत् पृथु । शुक्रं हिरण्यमा ददे ॥ ११ ॥

सहस्रे । पृषतीनाम् । अधि^५ । चन्द्रम् । बृहत् । पृथु । शुक्रम् । हिरण्यम् । आ । ददे ॥ ११ ॥

वेङ्कट० पृषद्वर्णानां गवाम् 'सहस्रे उपरि'^६ स्थितम् आह्लादकम् उच्छ्रितम्^७ 'विस्तीर्णम् उज्ज्वलम्^८ हिरण्यम्^९ अहम् आ ददे ॥ ११ ॥

नपातो दुर्गहस्य मे सहस्रेण सुरार्धसः । श्रवो देवेष्वकृत ॥ १२ ॥

नपातः । दुःऽगहस्य । मे । सहस्रेण । सुरार्धसः । श्रवः । देवेषु । अकृत ॥ १२ ॥

वेङ्कट० व्यपेक्षावर्जितस्य दुर्गहस्य दुःखं गाहमानस्य^{१०} दरिद्रस्य मे गवाम् सहस्रेण सह शोभ-
नधना राजानः अन्नम् देवेषु प्रीतेषु अग्रतः प्रायच्छन्निति^{११} 'कञ्जन राजानं निर्दिशति'^{१२} ॥ १२ ॥

^१इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये सप्तचत्वारिंशो वर्गः^२ ॥

[६६]

^३कलिः प्रागाथ ऋषिः । इन्द्रो देवता । प्रगाथश्छन्दः (= विषमा बृहत्यः, समाः सतोबृहत्यः), पञ्चदशी अनुष्टुप्^४ ।

तरोभिर्वो विद्वद्भुमिन्द्रं सबाध ऊतये ।

बृहद्भार्यन्तः सुतसोमे अध्वरे हुवे भरं न कारिणम् ॥ १ ॥

१. सेचं मूको. २-२. विपश्चिनोति मुख्योऽतीत्यस्मान् पश्यत मूको. ३-३. नास्ति मूको.
४. देहि मूको. ५. नास्ति वि. ६. 'पीता' मूको. ७-७. रिष्टो भवतु मूको. ८-८. 'सं लं ... मुप'
९-९. 'उज्ज्व' ('ज्वा अ') लस्थिरं मूको. १०. दाहं मूको. ११-११. किञ्च ... राजा मूको.

तरःऽभिः । वः । विदत्स्वसुम् । इन्द्रम् । सुऽबाधः । ऊतये ।

बृहत् । गायन्तः । सुतऽसोमे । अध्वरे । हवे । भरम् । न । कारिणम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० वेदयद्वसुम् इन्द्रम् बाधासहिताः रक्षणार्थम् बृहत् साम गायन्तः^१ सुतसोमे यज्ञे परिचरतेति शेषः । तम् अहं युष्मदर्थं ह्वयामि भर्तारं कुटुम्बिनम् इव करणशीलम् इति ॥ १ ॥

न यं दुध्रा वरन्ते न स्थिरा मुरो मदे सुशिप्रमन्धसः ।

य आदृत्या शशमानाय सुन्वते दाता जरित्र उक्थ्यम् ॥ २ ॥

न । यम् । दुध्राः । वरन्ते । न । स्थिराः । मुरः । मदे । सुशिप्रम् । अन्धसः ।

यः । आदृत्य । शशमानाय । सुन्वते । दाता । जरित्रे । उक्थ्यम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० न यम् दुर्धराः वारयन्ति^२, न च स्थिराः मनुष्याः सोमस्य मदेन सुहनुम्^३, यः^४ आदरं कृत्वा भजमानाय सुन्वते स्तुवते^५ च प्रशस्यं धनम् दाता इति ॥ २ ॥

यः शक्रो मृक्षो अश्व्यो यो वा कीजो हिरण्ययः ।

स ऊर्वस्य रेजयत्यपावृतिमिन्द्रो गव्यस्य वृत्रहा ॥ ३ ॥

यः । शक्रः । मृक्षः । अश्व्यः । यः । वा । कीजः । हिरण्ययः ।

सः । ऊर्वस्य । रेजयति । अपावृतिम् । इन्द्रः । गव्यस्य । वृत्रहा ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यः शक्रः स्तोतृणां परिचारकः^६ परिचरणीयो वा अश्वेषु कुशलः, यः वा कीजः^७ इति अद्भुतमाह । किम् अस्य जन्मेत्यद्भुतं दृष्ट्वा पृच्छन्ति । हिरण्यमशरीरः, सः महत्तः गोसङ्घस्य अपवरणम् कम्पयति विवृतद्वारं व्रजं करोति इन्द्रः वृत्रहा ॥ ३ ॥

निखातं चिद्यः पुरुसंभृतं वसुदिद्वपति दाशुषे ।

वज्री सुशिप्रो हर्यश्व इत् करदिन्द्रः क्रत्वा यथा वशत् ॥ ४ ॥

निखातम् । चित् । यः । पुरुऽसंभृतम् । वसु । उत् । इत् । वपति । दाशुषे ।

वज्री । सुशिप्रः । हरिऽअश्वः । इत् । क्रत् । इन्द्रः । क्रत्वा । यथा । वशत् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० भूम्याम् निखातम् अपि बहु च यत् तत् संभृतम्^८ वसु यजमानाय यः दातुम् उत् वपति । वज्री सुहनुः हर्यश्वः एव यत् करोति इन्द्रः, कर्मणा यथा कर्तुं कामयते ॥ ४ ॥

१. गायत मूको. २. गायतु मूको. ३. सह^० मूको. ४. व मूको. ५. वन्तः मूको.
६. रकं मूको. ७. गीशः मूको. ८. व्रतं मूको. ९. पुरुसं मूको.

यद् वावन्थं पुरुषुत पुरा चिच्छर नृणाम् ।

वयं तत् ते इन्द्र सं भरामसि यज्ञमुक्थं तुरं वचः ॥ ५ ॥

यत् । ववन्थं । पुरुऽस्तुत् । पुरा । चित् । शूर । नृणाम् ।

वयम् । तत् । ते । इन्द्र । सम् । भरामसि । यज्ञम् । उक्थम् । तुरम् । वचः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यत् अचीकमथाः^१ पुरुषुत । पुरा चित् विक्रान्तः^२ नृणाम् सकाशात्, वयम्^३ तत् ते इन्द्र ! सम्प्रति सम् भरामः यज्ञम् शस्त्रं च क्षिप्रं वाच्यम्^४ इति ॥ ५ ॥

^१इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये अष्टाचत्वारिंशो वर्गः^२ ॥

सचा सोमेषु पुरुहूत वज्रिवो मदाय द्युक्ष सोमपाः ।

त्वमिद्वि ब्रह्मकृते काम्यं वसु देष्टुः सुन्वते भुवः ॥ ६ ॥

सचा । सोमेषु । पुरुहूत । वज्रिऽवः । मदाय । द्युक्ष । सोमऽपाः ।

त्वम् । इत् । हि । ब्रह्मऽकृते । काम्यम् । वसु । देष्टुः । सुन्वते । भुवः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सह सोमेषु पुरुहूत । वज्रिन् ! सोमं पातुम् मदाय हे द्युमन् !^१ सोमस्य पातः ! । त्वम् एव हि स्तोत्रकृते कमनीयम् वसु दातृतमः सुन्वते भवसि । सर्वं धनं प्रयच्छसीत्यर्थः ॥ ६ ॥

वयमेनमिदा ह्योऽपीपेमह वज्रिणम् ।

तस्मा उ अद्य समना सुतं भरा नूनं भूषत श्रुते ॥ ७ ॥

वयम् । एनम् । इदा । ह्यः । अपीपेम । इह । वज्रिणम् ।

तस्मै । ऊँ इति । अद्य । समना । सुतम् । भर । आ । नूनम् । भूषत । श्रुते ॥ ७ ॥

वेङ्कट० वयम् एनम् इदानीम् ह्यः च आप्याययामः अत्र वज्रिणम् । तस्मै^१ एव अद्य सङ्ग्रामार्थम् सुतम् सोमम् भर । आ^२ भूषत आभवतु^३ आगच्छतु सम्प्रति स्तोत्रे श्रुते^४ ॥ ७ ॥

वृकश्चिदस्य वारण उरामथिरा वयुनेषु भूषति ।

सेमं नः स्तोमं जुजुषाण आ गहीन्द्र प्र चित्रया धिया ॥ ८ ॥

वृकः । चित् । अस्य । वारणः । उरामथिः । आ । वयुनेषु । भूषति ।

सः । इमम् । नः । स्तोमम् । जुजुषाणः । आ । गहि । इन्द्र । प्र । चित्रया । धिया ॥ ८ ॥

१. अचीकम मूको. २-२. चि ... मूको. ३-३. विशावयम् मूको. ४. प्राच्यम् मूको.

५-५. नास्ति मूको. ६-६. महाय मदत मूको. ७. तस्मात् मूको. ८-८. साबाध मूको. ९. नास्ति

मूको. १०. भवतु मूको. ११. ०त्रे ... ते मूको.

वेङ्कट० स्तेनः अपि इन्द्रस्य वारयिता गच्छतां^१ बहूनां मथिता^२ आ भवति मार्गेषु, आनुकूल्यम् एव भजते । सः त्वम् इमम् नः स्तोमम्^३ सेवमानः आगच्छ । इन्द्र! चित्रम् कर्म उद्दिश्य प्र आगच्छेति ॥ ८ ॥

कटुं न्व^४ स्याकृतमिन्द्रस्यास्ति पौंस्यम् ।

केनो नु कं श्रोमतेन न शुश्रुवे जनुषः पारि वृत्रहा ॥ ९ ॥

कटु । ऊँ इति । नु । अस्य । अकृतम् । इन्द्रस्य । अस्ति । पौंस्यम् ।

केनो इति । नु । कम् । श्रोमतेन । ने । शुश्रुवे । जनुषः । पारि । वृत्रहा ॥ ९ ॥

वेङ्कट० किम् नु खलु अस्य अकृतम् इन्द्रस्य भवति वीर्यम् । सर्वमेव करोति । केन नु खलु श्रवणीयेन वीर्येण न श्रूयते^५ जन्मनः प्रभृति वृत्रहा । यद्यद् इतः पूर्वं चकार सर्वेण एव तेन कर्मणा श्रूयत इति ॥ ९ ॥

कटुं महीरधृष्टा अस्य तविषीः कटुं वृत्रघ्नो अस्तृतम् ।

इन्द्रो विश्वान् बेकनाटा^६ अहर्दश^७ उत क्रत्वा^८ पर्णीरभि ॥ १० ॥

कटु । ऊँ इति । महीः । अधृष्टाः । अस्य । तविषीः । कटु । ऊँ इति । वृत्रघ्नः । अस्तृतम् ।

इन्द्रः । विश्वान् । बेकनाटान् । अहःऽदशः । उत । क्रत्वा । पर्णीन् । अभि ॥ १० ॥

वेङ्कट० कदा नु खलु अस्य इन्द्रस्य महान्ति बलानि धर्षणीयानि(?) अधर्षितानि आसन् । कदा खलु वृत्रघ्नः^९ भेत्तव्यम् अस्तृतम्^{१०} भवति । अत्र यास्कः (६, २६) — “बेकनाटाः खलु कुसीदिनो भवन्ति । द्विगुणकारिणो वा । द्विगुणदायिनो वा । द्विगुणं कामयन्त इति वा । ‘इन्द्रो विश्वान्’ ।’ इन्द्रः सर्वान् बेकनाटान् अहर्दशः^{११} सूर्यदशो य इमान्यहानि पश्यन्ति न पराणीते वा । अभिभवति कर्मणा पर्णींश्च वणिजः” इति ॥ १० ॥

‘इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये एकोनपञ्चाशो वर्गः’ ॥

वयं धा ते अपूर्व्येन्द्र ब्रह्माणि वृत्रहन् ।

पुरुतमांसः पुरुहूत वज्रिवो भृतिं न प्र भरामसि ॥ ११ ॥

वयम् । धा । ते । अपूर्व्या । इन्द्र । ब्रह्माणि । वृत्रहन् ।

पुरुतमांसः । पुरुहूत । वज्रिवः । भृतिम् । न । प्र । भरामसि ॥ ११ ॥

१. °च्छता मूको. २. पथिका मूको. ३. स्तोतः मूको. ४. अदधते वि^१; अयं दधते अ^१.

५. °घ्नं मूको. ६. अत्रत मूको. ७. नास्ति मूको. ८-८- नास्ति मूको.

वेङ्कट० वयम् खलु ते इन्द्र! नूतनानि ब्रह्माणि वृत्रहन्!^१ बहुतमाः अनेके वयम् पुरुहूत! वज्रिन्!^२
कर्मकराय^३ भृतिम्^४ इव प्र भरामः^५ ॥ ११ ॥

पूर्वीश्चिद्वि त्वे तुविकूर्मिन्नाशसो हवन्त इन्द्रोतयः ।

तिरश्चिदर्यः सवना वसो गहि शविष्ठ श्रुधि मे हवम् ॥ १२ ॥

पूर्वीः । चित् । हि । त्वे इति । तुविऽकुर्मिन् । आऽशसः । हवन्ते । इन्द्र । ऊतयः ।

तिरः । चित् । अर्यः । सवना । आ । वसो इति । गहि । शविष्ठ । श्रुधि । मे । हवम् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० बहूनि हि आशंसनानि त्वयि बहुकर्मन्!^६ स्थितानि^७ रक्षाश्च^८ स्तोतारः हवन्ते । तिरस्कृत्य
अरेः सवनानि अरीन् वा आ गच्छ वासयितः ! । बलवत्तम ! शृणु मे ह्वानम् ॥ १२ ॥

वयं वा ते त्वे इद्विन्द्र विप्रा अपि स्मसि ।

नहि त्वदन्यः पुरुहूत कश्चन मर्घवन्नस्ति मर्दिता ॥ १३ ॥

वयम् । घ । ते । त्वे इति । इत् । ऊँ इति । इन्द्र । विप्राः । अपि । स्मसि ।

नहि । त्वत् । अन्यः । पुरुऽहूत । कः । चन । मर्घऽवन् । अस्ति । मर्दिता ॥ १३ ॥

वेङ्कट० वयम् खलु तव स्वमूताः । तथा सति त्वयि एव इन्द्र! मेधाविनः अपि भवामः । नहि
त्वत् अन्यः इति स्पष्टम् ॥ १३ ॥

त्वं नो अस्या अमतेरुत क्षुधोऽभिशस्तेरव स्पृधि ।

त्वं न ऊती तव चित्रया धिया शिक्षा शचिष्ठ गातुवित् ॥ १४ ॥

त्वम् । नः । अस्याः । अमतेः । उत । क्षुधः । अभिऽशस्तेः । अव । स्पृधि ।

त्वम् । नः । ऊती । तव । चित्रया । धिया । शिक्ष । शचिष्ठ । गातुऽवित् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० अस्याः दुर्मतेः दारिद्र्यकृतायाः तथा क्षुधः अभिशस्तेः च अव स्पृधि विमोचय । त्वम्
अस्मभ्यम्^९ देहि^{१०} हि तव रत्नेन चित्रेण कर्मणा शचिष्ठ!^{११} मार्गज्ञः ॥ १४ ॥

सोम इद्रः सुतो अस्तु कलयो मा बिभीतन ।

अपेदेष ध्वस्मायति स्वयं धैषो अपायति ॥ १५ ॥

१. 'वहा मूको. २. कर्म कारय वि'. ३. हतं मूको. ४. हरा^० अ'. ५. 'मं मूको.

६. स्थिरतानि मूको. ७. रक्षा^० मूको. ८. नास्ति मूको. ९. असुह्यत् मूको. १०. देवि मूको.

११. शयिषु वि'; शयिषू अ'.

सोमः । इत् । वः । सुतः । अस्तु । कलयः । मा । विभीतन् ।

अर्प । इत् । एषः । ध्वस्मा । अयति । स्वयम् । घ । एषः । अर्प । अयति ॥ १५ ॥

वेङ्कट० सोमः एव क्षिप्रम् इन्द्रार्थं युष्माकम् सुतः भवतु । हे कलयः^१ । पुत्राणां शातीनां च^२ सम्बोधनम् । मा विभीतन्^३ । अप गच्छतु अयं ध्वंसनशीलः राक्षसः स्वयम् एव ॥ १५ ॥

^१इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये पञ्चाशो वर्गः^४ ॥

[६७]

^१मत्स्यः साम्मद ऋषिः, मैत्रावरुणिर्मान्यः, बहवो वा मत्स्या जालनद्धाः । आदित्या देवता, दशम्यादिद्वादश्यन्तानाम् अदितिः । गायत्री छन्दः^२ ।

त्यान् नु क्षत्रियाँ अव आदित्यान् याचिषामहे । सुमृलीकाँ अभिष्टये ॥ १ ॥

त्यान् । नु । क्षत्रियान् । अवः । आदित्यान् । याचिषामहे । सुमृलीकान् । अभिष्टये ॥ १ ॥

वेङ्कट० शौनकः^३ — ऋषिः ^४साम्मदो मत्स्यः । ऋषिमस्य मैत्रावरुणिं वा मत्स्यानेव वा विदुः सूक्तेऽस्मिन् — त्यान् नु क्षत्रियान् अवः ।

तान् क्षिप्रं^५ जात्या क्षत्रियान् रक्षणम् अदित्यान् याचिषामहे सुखयितृन् अभिगमनाय अभिमताय वा । जालान्^६ निर्गमनं प्रार्थितम्^७ ॥ १ ॥

मित्रो नो अत्यँहृतिं वरुणः पर्षदर्यमा । आदित्यासो यथा विदुः ॥ २ ॥

मित्रः । नः । अति । अंहृतिम् । वरुणः । पर्षत् । अर्यमा । आदित्यासः । यथा । विदुः ॥ २ ॥

वेङ्कट० मित्रादयः अस्मान् अंहृतिम् जालम्^८ अति नयन्तु, यथा जानन्ति ॥ २ ॥

तेषां हि चित्रमुक्थ्यं^९ वरुथमस्ति दाशुषे । आदित्यानामरुक्ते ॥ ३ ॥

तेषाम् । हि । चित्रम् । उक्थ्यम् । वरुथम् । अस्ति । दाशुषे । आदित्यानाम् । अरुमरुक्ते ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तेषाम् हि चायनीयं^{१०} प्रशस्यं धनं विद्यते आदित्यानाम् प्रयच्छते पर्याप्तकारिणे यजमानाय ॥ ३ ॥

महिं वो महतामवो वरुण मित्रार्यमन् । अवांस्या वृणीमहे ॥ ४ ॥

महिं । वः । महताम् । अवः । वरुण । मित्र । अर्यमन् । अवांसि । आ । वृणीमहे ॥ ४ ॥

१. कलय मूको.

२-२. ^१धनमन्विहितान् वि^२; ^३धनमान्विहितान् अ^४.

३-३. नास्ति मूको.

४. तु. वृदे ६, ८७-९१.

५-५. मादान् मदस्य हर्षस्य मैत्रावरुणिं व वा मत्स्यानेव विदुः सूक्तरन् । त्या ...

क्षत्रिया अव तान् क्षिप्रम् मूको.

६-६. ^१मन प्रास्थित मूको.

७. जलम् मूक

८. याचतीयम् मूको.

वेङ्कट० महत् वः महताम् रक्षणम् वरुण! मित्र! अर्यमन्! । तथा सति भवतां रक्षणानि आ वृणीमहे ॥ ४ ॥

जीवान् नो अभि धेतुनादित्यासः पुरा हथात् । कद्धं स्थ हवनश्रुतः ॥ ५ ॥

जीवान् । नः । अभि । धेतुन । आदित्यासः । पुरा । हथात् । कर् । ह । स्थ । हवनऽश्रुतः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यास्कः (६, २७) — 'जीवतो नोभिधावताऽऽदित्याः ! पुरा^१ हननात् । कः नु^२ स्थ ह्वानश्रुतः^३ इति । मत्स्यानां जालमापन्नानाम् एतद् आर्षं वेदयन्ते' इति ॥ ५ ॥

^१इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये एकपञ्चाशो वर्गः^३ ॥

यद्रः श्रान्ताय सुन्वते वरुथमस्ति यच्छर्दिः । तेना नो अर्धि वोचत ॥ ६ ॥

यत् । वः । श्रान्ताय । सुन्वते । वरुथम् । अस्ति । यत् । छर्दिः । तेन । नः । अर्धि । वोचत ॥

वेङ्कट० यत् वः श्रान्ताय सुन्वते वरणीयं धनम् अस्ति, यत् च गृहम्, तेन अस्मान् अधि भूत । तदुभयं दत्त्वाऽधिवचनं च कुरुत ॥ ६ ॥

अस्ति देवा अंहोरुर्वस्ति रत्नमनागसः । आदित्या अद्भुतैनसः ॥ ७ ॥

अस्ति । देवाः । अंहोः । उरु । अस्ति । रत्नम् । अनागसः । आदित्याः । अद्भुतऽएनसः^१ ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अस्ति देवाः ! आहन्तुः पापशीलस्य बहु हिंसनम् । अस्ति रत्नम्^२ अपापस्य आदित्याः ! अभूतपापाः, यद् वा^३ ये पापकृतां महद् एनः कुर्वन्ति ते तथोक्ताः ॥ ७ ॥

मा नः सेतुः सिषेदयं महे वृणक्तु नरुपरि । इन्द्र इद्धि श्रुतो वशी ॥ ८ ॥

मा । नः । सेतुः । सिषेत् । अयम् । महे । वृणक्तु । नः । परि । इन्द्रः । इत् । हि । श्रुतः । वशी ॥

वेङ्कट० मा अस्मान् अयम् सेतुः जालं बध्नातु । महते कर्मणे अस्मान् परि वृणक्तु वर्जयतु । इन्द्रः एव विश्रुतः स्वतन्त्रो जालात् मोचयतु इति ॥ ८ ॥

मा नो मृचा रिपूणां वृजिनानामविष्यवः । देवा अभि प्र मृक्षत ॥ ९ ॥

मा । नः । मृचा । रिपूणाम् । वृजिनानाम् । अत्रिष्यवः । देवाः । अभि । प्र । मृक्षत ॥ ९ ॥

वेङ्कट० मृचिर्हिंसाकर्मा । 'यत् क्षुरेण मर्चयता' (शौ ८, २, १७) इति मन्त्रः । मा अस्मान्

१. अनु परा वि^२; अनुपुरा अ^३. २-२ ख वा श्रुतः मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४, प्र३ वा ११ वा सं३ वेति विमृश्यम् । ५. एन मूको. ६. वः मूको.

रिपूणाम् हिंसकानाम् मृचा जालेन । ते 'अभि प्र मृक्षत' हे अविष्यवः!^१ देवाः । अभिप्रमर्शनम्^२
उपरि जालस्य प्रेरणम् ॥ ९ ॥

उत त्वामदिते मह्यं देव्युप ब्रुवे । सुमृळीकामभिष्टये ॥ १० ॥

उत । त्वाम् । अदिते । महि । अहम् । देवि । उप । ब्रुवे । सुमृळीकाम् । अभिष्टये ॥ १० ॥

वेङ्कट० आदित्यानां मातुरियं स्तुतिः मत्स्यानामन्यतमस्येति ॥ १० ॥

^३इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये द्विपञ्चाशो वर्गः ॥

पर्विं दीने गभीर आँ उग्रपुत्रे जिघांसतः । मार्किस्तोकस्य नो रिषत् ॥ ११ ॥

पर्वि । दीने । गभीरे । आ । उग्रपुत्रे । जिघांसतः । मार्किः । तोकस्य । नः । रिषत् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० आ पर्वि क्षीणे^४ उदके । 'गभीरम्'^५ (निघ १, १२) इति उदकनाम । उद्गूर्णपुत्रे!^६ जिघांसतः
शत्रोः । मा कश्चित् अस्माकं पुत्रं हिंसीत् ॥ ११ ॥

अनेहो न उरुव्रज उरुचि वि प्रसर्तवे । कृधि तोकार्य जीवसे ॥ १२ ॥

अनेहः । नः । उरुव्रजे । उरुचि । वि । प्रसर्तवे । कृधि । तोकार्य । जीवसे ॥ १२ ॥

वेङ्कट० अनेहसः अस्मान् हे विस्तीर्णगमने ! उरुचि ! दूरं हीयं गता भवति, तथा उरुत्वं च
अञ्चति । प्रसरणाय वि कुरु 'जालात् अपनय तोकार्यम् जीवितुम्' । यथा जीवेम वयम्
पुत्रान् रक्षितुम् ॥ १२ ॥

ये मूर्धानः क्षितीनामदब्धासः स्वयंशसः । व्रता रक्षन्ते अद्रुहः ॥ १३ ॥

ये । मूर्धानः । क्षितीनाम् । अदब्धासः । स्वयंशसः । व्रता । रक्षन्ते । अद्रुहः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० ये उच्छ्रिताः प्रजानाम् अहिंसिता स्वकीर्तयः^७ कर्माणि रक्षन्ते द्रोहरहिताः ॥ १३ ॥

ते न आस्रो वृकाणामादित्यासो मुमोचत । स्तेनं बद्धमिवादिते ॥ १४ ॥

ते । नः । आस्रः । वृकाणाम् । आदित्यासः । मुमोचत । स्तेनम् । बद्धम् इव । अदिते ॥ १४ ॥

वेङ्कट० ते नः अस्मान् आस्यात्^८ हिंसकानाम् आदातृणाम् वा आदित्याः ! मुञ्चत त्वं^९ च
अदिते । स्तेनम् इव बद्धम्^{१०} ॥ १४ ॥

अपो षु ण इयं शरुादित्या अपं दुर्मतिः । अस्मदेत्वजघनुषी ॥ १५ ॥

१. हि मृक्षत मूको. २. उद्यः वि^१; वृष्ट्यादयः अ^१. ३. अभिप्रदर्श अभिप्रमर्श^२ अ^१ ४-४. नास्ति
मूको. ५. क्षीणम् मूको. ६. हीरम् मूको. ७. उद्गीर्णे पुं मूको. ८-८. जाडान्पिनयने(ते अ^१)कार्य
जीवि^१ मूको. ९. स्वकीर्णम् मूको. १०. अस्मान् वि^२; अस्यात् अ^१. ११. तं मूको. १२. बन्धम् मूको.

अपो इति । सु । नः । इयम् । शरुः । आदित्याः । अप । दुःऽमतिः । अस्मत् । एतु । अजघ्नुषी ॥

वेङ्कट० अस्मत्तः अप गच्छतु^१ आदित्याः । अहिंसन्ती^२ जालिकस्थ^३ इयम् शरुः^४ प्रसितिः^५ दुर्मतिः च^६ ॥ १५ ॥

^१इति षष्ठाष्टके चतुर्थाध्याये त्रिपञ्चाशो वर्गः^७ ॥

शश्वद्धि वः सुदानव आदित्या ऊतिभिर्वयम् । पुरा नूनं बुभुज्महे ॥ १६ ॥

शश्वत् । हि । वः । सुदानवः । आदित्याः । ऊतिभिः । वयम् । पुरा । नूनम् । बुभुज्महे ॥ १६ ॥

वेङ्कट० शश्वत् हि युष्माकम् हे सुदानाः ! आदित्याः । रक्षणैः वयम् भुज्महे पुरा सम्प्रति च ॥ १६ ॥

शश्वन्तं हि प्रचेतसः प्रतियन्तं चिदेनसः । देवाः कृणुथ जीवसे ॥ १७ ॥

शश्वन्तम् । हि । प्रचेतसः । प्रतियन्तम् । चित् । एनसः । देवाः । कृणुथ । जीवसे ॥ १७ ॥

वेङ्कट० बहुमपि हि जनं^८ हे सुमतयः ! प्रतिगच्छन्तं^९ शत्रून् पापकृतः देवाः ! कुरुत जीवनाय ॥ १७ ॥

तत् सु नो नव्यं सन्यस आदित्या यन्मुमोचति । बन्धाद् बद्धमिवादिते ॥ १८ ॥

तत् । सु । नः । नव्यम् । सन्यसे । आदित्याः । यत् । मुमोचति । बन्धात् । बद्धम्^{१०} इव । अदिते ॥

वेङ्कट० तत्^१ सुष्ठु अस्माकं नवतरम् सम्भजनाय^२ भवतु, आदित्याः ! यत् अस्मान् मुञ्चति बन्धात्^३ बद्धम्^४ इव अदिते ! च ॥ १८ ॥

नास्माकमस्ति तत् तर आदित्यासो अतिष्कदे । यूयमस्मभ्यं मृळत ॥ १९ ॥

न । अस्माकम् । अस्ति । तत् । तरः । आदित्यासः । अतिष्कदे । यूयम् । अस्मभ्यम् । मृळत ॥

वेङ्कट० न अस्माकम् अस्ति स वेगो हे आदित्याः !, यो वेगः प्रसितेः अतिस्कन्दनाय भवति । तथा सति यूयम् अस्मभ्यम् सुखं कुरुत ॥ १९ ॥

मा नो हेतिर्विवस्वत आदित्याः कृत्रिमा शरुः । पुरा नु जरसो वधीत् ॥ २० ॥

मा । नः । हेतिः । विवस्वतः । आदित्याः । कृत्रिमा । शरुः । पुरा । नु । जरसः । वधीत् ॥ २० ॥

वेङ्कट० मा अस्मान् वैवस्वतस्य^१ यमस्य हेतिभूता कृत्रिमा प्रसितिः पुरा नु जरसः वधीत् । यूयमिव^२ जीर्णाः स्याम अहताः^३ ॥ २० ॥

१. °च्छन्तु वि^२. २. °सन्ति मृको. ३. अधिकस्य मृको. ४. शत्रु मृको. ५-५. °तीश्च

मृको. ६-६. नास्ति मृको. ७. धनं मृको. ८. °च्छन्त मृको. ९. मदत् वि^३; मदत् तत् अ^४.

१०. संभजे नः वि^३; संभजे नोय अ^४. ११. बन्धान् मृको. १२. तन्म मृको. १३. वैस्वतः स्व मृको.

१४. °यमेव मृको. १५. हता मृको.

वि षु द्वेषो व्यंहतिमादित्यासो वि संहितम् । विष्वग्नि वृहता रपः ॥ २१ ॥

वि। सु। द्वेषः। वि। अंहतिम्। आदित्यासः। वि। सम्ऽहितिम्। विष्वक्। वि। वृहत्। रपः ॥२१॥

वेङ्कट० वि वृहत द्वेषः, 'वि वृहत अंहतिम् आदित्याः! संहितम्' जालं च, विष्वचीनम् वि वृहत पापम् इति ॥ २१ ॥

^१इति षष्ठाष्टके चतुर्थोऽध्याये चतुःपञ्चाशो वर्गः^२ ॥

व्याख्यत् पौत्रश्रिन्तयन्त्यास्तुरीयं माधवाह्वयः ।

अध्यायमष्टके षष्ठे शब्दैः कतिपयैरिति ॥ १ ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने षष्ठाष्टके चतुर्थोऽध्यायः ॥

—*—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये षष्ठाष्टके चतुर्थोऽध्यायः ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः ।

वेङ्कट०

‘आ त्वा रथं यथोतये’ न्याचिरुयासति माधवः ।

अतिच्छन्दस्सु वक्तव्यं द्विपदासु च दर्शयन् ॥ १ ॥

त्रयः पादा जागताः स्युरष्टकौ च तथा परौ ।

आहुस्तामतिजगतीं सा ‘प्र वो मदे मतर्यः’ ॥ २ ॥

पदानि सप्त शक्याः सा ‘प्रो ध्वस्मै पुरोधम्’ ॥ ३ ॥

पदानि तत्राष्टकानि शृणुताप्यतिशकरीम् ॥ ३ ॥

पदे षोडशके पूर्वे जागतं च तथाऽष्टके ।

‘स्रकं जातः क्रतुने(ना’ १ इ)ति पदैः पञ्चभिरन्विता ॥ ४ ॥

अष्टेस्त्रयः षोडशका अष्टकौ च तथोत्तमौ ।

‘त्रिकद्रुकेषु महिषः’ इत्याष्टिं कवयो विदुः ॥ ५ ॥

‘अग्निं होतारम्’ २ अत्यष्टिर्जागतावष्टकास्त्रयः ।

जागताश्चाष्टकश्चाथ ३ सप्त पादा भवन्ति ते ॥ ६ ॥

‘अवर्मह ईन्द्र’ ४ धृतिर्जागतावष्टकास्त्रयः ।

षोडशोऽथाष्टकश्चान्त्यः ५ सप्त पादाः प्रकीर्तिताः ॥ ७ ॥

सप्तैवातिघृतेः पादाः ‘स हि शध्वो न मारुतम्’ ६ ।

द्वादशकषोडशकावष्टका जागतोऽष्टकः ॥ ८ ॥

चतुर्दशेत्थं कविभिः पुराणैः

छन्दांसि दृष्टानि समीरितानि ।

‘इयन्ति दृष्टानि तु’ ७ संहितायाम्

अन्यानि ८ वेदेष्वपरेषु सन्ति ॥ ९ ॥

चतुरधिकछन्दांसि ९ दर्शितानि चतुर्दश ।

यानि दशतयीध्वासन्नुत्तराणि सुभेषजे ॥ १० ॥

१. ऋ ५, ८७, १. २. ऋ १०, १३३, १. ३. ऋ २, २२, ३. ४. ऋ २, २२, १. ५. ऋ १, १२८, ८. ६. ‘कस्त्वा षे वेंकट. ७. ऋ १, १३३, ६. ८. त्रयोदशोऽष्टकं वि’ अ. ९. ऋ १, १२७, ६. १०-१०. इयं तु दृष्टानिति वि’ अ. ११. आणानि वि’ अ. १२. ‘कदछन्दसु वि’ अ.

कृतिः 'प्रकृतिराकृतिर्विकृतिः संकृतिस्तथा' ।

षष्ठी चाभिकृतिर्नाम सप्तम्युत्कृतिरुच्यते ॥ ११ ॥

अशीतिश्चतुरशीतिरष्टाशीतिर्द्विनवतिः ।

षण्णवतिः शतं पूर्णमुत्तमं तु चतुश्शतम् ॥ १२ ॥

'प्रातिशाक्ये निदाने च माप्रमाप्रतिमादयः' ।

नानाविधानि च्छन्दासि लक्षितानि च लक्षणैः ॥ १३ ॥

उक्तानां छन्दसां सन्ति द्विपदैकपदा अपि ।

त्रिष्टुब्जगत्योर्गायत्र्याः पङ्क्त्या याऽभूच्चतुष्पदा^१ ॥ १४ ॥

'एकः पाद^२ एकपदा द्वौ पादौ^३ द्विपदोच्यते ।

प्रोच्यते तेनतेनैव सरूपा^४ यस्य पादतः ॥ १५ ॥

न दाशतस्यैकपदा^५ काचिद् यास्कस्य विद्यते ।

'भद्रं नो अर्पि वातय'^६ तस्यैकादशिनी विराट् ॥ १६ ॥

'इन्द्रो विद्वस्य गोपतिः'^७ 'इन्द्रो विद्वस्य भूपतिः'^८ ।

एताश्चतस्रो गायत्रीराहुरेकपदा इति ॥ १७ ॥

'पर्वस्व सोम मृदयन्निन्द्राय मधुमत्तमः'^९ ।

इति तिस्रः समाख्याता गायत्र्यो द्विपदा इति ॥ १८ ॥

'आ वाँ सुग्ने वारिमन्'^{१०} सा त्रिष्टुबेकपदोच्यते ।

'महि राधो विद्वज्जन्यम्'^{११} त्रैष्टुभं द्विपदां विदुः ॥ १९ ॥

'अग्ने भव सुषमिधा'^{१२} सूक्तं सर्वं च तादृशम् ।

'स नो वाजेषु'^{१३} पादौ द्वौ जगतीं द्विपदां विदुः ॥ २० ॥

'ऋतौ देवा अनिबाधे'^{१४} 'सिषक्त्तु न ऊर्जव्यस्य'^{१५} ।

द्वे विराजावेकपदे तथाऽ(था 'अ)सिक्न्या यजमानो न होता'^{१६} ॥ इति ॥ २१ ॥

१-१. 'राकृति ... रसं वि' अ^१. २-२. 'शाल्वेऽग्निदाने मा प्रति' वि^२ अ^१; 'प्रमा प्रतिमेति च वेंकट. ३. 'क्षणम् वि' अ^१. ४. प ... भूचं वि' अ^१. ५. एकपादा वि^२ अ^१. ६-६. द्विपादा वि^२ अ^१. ७. सरूपेः वि^२ अ^१. ८. 'कपादा वि' अ^१. ९. ऋ १०, २०, १. १०. आग्नौ ८, २, २१. ११. ऋ ९, ६७, १६. १२. ऋ ६, ६३, ११. १३. ऋ ६, ४७, २५. १४. ऋ ७, १७, १. १५. ऋ ८, ४६, १३. १६. ऋ ५, ४२, १७. १७. ऋ ५, ४१, २०. १८. ऋ ४, १७, १५.

[६८]

प्रियमेध आङ्गिरस ऋषिः । इन्द्रो देवता, अन्त्यानां षण्णां ऋक्षाधमेधौ ।

गायत्री छन्दः, अनुष्टुप्मुखः प्रगाथः (= अनुष्टुप्गायत्र्यौ), प्रथमा-

चतुर्थीसप्तमीदशम्यः अनुष्टुभः, षोडशी शङ्कुमती^१ ।

आ त्वा रथं यथोतये सुम्नायं वर्तयामसि । तुविक्कूर्मिमृतीषहमिन्द्र शर्विष्ठ सत्पते ॥ १ ॥

‘आ । त्वा । रथम् । यथा । ऊतये’ । सुम्नायम् । वर्तयामसि ।

तुविऽक्कूर्मिम् । ऋतिऽसहम् । इन्द्र । शर्विष्ठ । सत्पते ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्रियमेधः । आ वर्तयामः त्वाम्, यथा रथम् आवर्तयन्ति, रक्षणाय सुखाय च बहोः कर्तारम् हिंसकानामभिवितारम् इन्द्र ! शर्विष्ठ ! सत्पते ! ॥ १ ॥

तुविशुष्म तुर्विक्रतो शर्चीवो विश्वया मते । आप्राथ महित्वना ॥ २ ॥

तुविऽशुष्म । तुर्विक्रतो इति तुर्विऽक्रतो । शर्चीऽवः । विश्वया । मते । आ । प्राथ । महिऽत्वना ॥ २ ॥

वेङ्कट० बहुबल ! बहुकर्मन् ! विशानवन् ! विश्वव्यासेन महत्त्वेन पूजनीय ! आ पूरितवानसि ॥ २ ॥

यस्य ते महिना महः परि ज्मायन्तमीयतुः । हस्ता वज्रं हिरण्ययम् ॥ ३ ॥

यस्य । ते । महिना । महः । परि । ज्मायन्तम् । ईयतुः । हस्ता । वज्रम् । हिरण्ययम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यस्य ते महत्त्वेन महतः परिगृहीतः । पृथिवी उमा^१ । ज्मायन्तम् महान्तम् वज्रम् हस्तौ हिरण्ययम् । महान्तं वज्रं महत्त्वेन हस्तौ परिगृहीत इति पूर्वेण सम्बन्धः ॥ ३ ॥

विश्वानरस्य वस्पतिमनानतस्य शर्वसः । एवैश्च चर्षणीनामूती हुवे रथानाम् ॥ ४ ॥

विश्वानरस्य । वः । पतिम् । अनानतस्य । शर्वसः ।

एवैः । च । चर्षणीनाम् । ऊती । हुवे । रथानाम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० विश्वान् प्रत्यृतस्य शत्रूणामग्रहस्य^१ शर्वसः पतिम् युष्माकं सैनिकानां गमनैः रथानाम् च गमनैः सह हुवे रक्षणाय । यदा^२ सैनिकाः सरथाः प्रविशन्ति युष्मदीयाः, तदानीम् इन्द्रं हुव इति ॥ ४ ॥^३

अभिष्टये सदावृधं स्वर्मीळ्हेषु यं नरः । नाना हवन्त ऊतये ॥ ५ ॥

अभिष्टये । सदाऽवृधम् । स्वऽमीळ्हेषु । यम् । नरः । नाना । हवन्ते । ऊतये ॥ ५ ॥

१-१. नास्ति सूको. २-२. व्यु. निगमश्च या (५, ३) द्र. ३. नास्ति सूको. ४. 'णां प्र' सूको. ५. यथा सूको. ६. या (१२, २१) व्याख्यानमपि द्र.

वेङ्कट० अभिलषितसिद्धयर्थम् सदावृद्धम् सङ्ग्रामेषु यम्^१ मनुष्याः^२ नाना हवन्ते रक्षणार्थम् ॥ ५ ॥

^३इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये प्रथमो वर्गः^४ ॥

परोमात्रमृचीषमिन्द्रमुग्रं सुरार्धसम् । ईशानं चिद्वसूनाम् ॥ ६ ॥

परः^५मात्रम् । ऋचीषम् । इन्द्रम् । उग्रम् । सुरार्धसम् । ईशानम् । चित् । वसूनाम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० परा मात्रा यस्य तम् ऋचा समम् इन्द्रम् उग्रम् सुधनम् ईशानम् च वसूनाम्^६ ॥ ६ ॥

तन्मिद्रार्धसे मह इन्द्रं चोदामि पीतये । यः पूर्यामनुष्टुतिमीशे कृष्टीनां नृतुः ॥ ७ ॥

तम्^७तम् । इत् । रार्धसे । महे । इन्द्रम् । चोदामि । पीतये ।

यः । पूर्याम् । अनुष्टुतिम् । ईशे । कृष्टीनाम् । नृतुः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० तम् एव सर्वदा महते धनाय इन्द्रम् चोदयामि सोमं पातुम्, यः यज्ञमुखस्थाम् अनुष्टुतिम् प्रति ईश्वरो भवति मनुष्याणाम् विनेता ॥ ७ ॥

न यस्य ते शवसानं सख्यमानंश्च मर्त्यः । नक्तिः शवांसि ते नशत् ॥ ८ ॥

न । यस्य । ते । शवसानं । सख्यम् । आनंश्च । मर्त्यः । नक्तिः । शवांसि । ते । नशत् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० न यस्य ते हे बलम्^८ आचरन् ! सख्यम् आनशे मनुष्यः, तस्य तव न कश्चित् बलानि व्याप्नोति ॥ ८ ॥

त्वोतासस्त्वा युजाप्सु सूर्ये महद्वनम् । जयेम पृत्सु वज्रिवः ॥ ९ ॥

त्वाऽऽतासः । त्वा । युजा । अप्सु । सूर्ये । महत् । धनम् । जयेम । पृत्सु । वज्रिवः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० 'त्वया रक्षिताः' त्वया सहायेन वयम् अप्सु स्नातुं सूर्यं च द्रष्टुम्^९ महत् धनम् जयेम सङ्ग्रामेषु वज्रिन् ! । धनलाभात् अमृतस्यैतदुभयं प्रयोजनम् ॥ ९ ॥

तं त्वां यज्ञेभिरीमहे तं गीर्भिर्गिर्वणस्तम ।

इन्द्रं यथा चिदार्विथ वाजेषु पुरुमाय्यम् ॥ १० ॥

तम् । त्वा । यज्ञेभिः । ईमहे । तम् । गीऽभिः । गिर्वणऽस्तम् ।

इन्द्रं । यथा । चित् । आर्विथ । वाजेषु । पुरुऽमाय्यम् ॥ १० ॥

१. यः मूको. २. ऋष्या मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४. वधू° मूको. ५. बन्धम् मूको.
६. त्वद् मूको. ७. इष्टं वि°; 'ष्टु' अ°.

वेङ्कट० तम् त्वा यज्ञैः प्रयुक्तैः याचामहे, तम् स्तुतिभिः हे अतिशयेन गीर्भिः वननीय !
इन्द्र ! यथा रक्षसि सङ्ग्रामेषु बहुप्रज्ञम्^१ । यकारः उपजनः ॥ १० ॥

^१इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये द्वितीयो वर्गः^२ ॥

यस्य ते स्वादु मुख्यं स्वाद्वी प्रणीतिरद्विवः । यज्ञो वितन्तुसाय्यः ॥ ११ ॥

यस्य । ते । स्वादु । मुख्यम् । स्वाद्वी । प्रणीतिः । अद्विऽवः । यज्ञः । वितन्तुसाय्यः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० यस्य ते हर्षकम् सत्यम् स्वाद्वी^३ च प्रणीतिः 'वज्रिन् ! यज्ञः' विशेषेण तननीयः^४ ॥ ११ ॥

उरु णस्तन्वे^५ तने उरु क्षयाय नस्कृधि । उरु णो यन्धि जीवसे ॥ १२ ॥

उरु । नः । तन्वे । तने । उरु । क्षयाय । नः । कृधि । उरु । नः । यन्धि । जीवसे ॥ १२ ॥

वेङ्कट० बहु नः पुत्राय तत्पुत्राय च बहु च सर्वस्मै निवासाय^६ धनं कुरु । 'उरु वयः'
प्रयच्छ अस्मभ्यं जीवनाय ॥ १२ ॥

उरुं नृभ्यं उरुं गवं उरुं रथाय पन्थाम् । देववीतिं मनामहे ॥ १३ ॥

उरुम् । नृऽभ्यः । उरुम् । गवै । उरुम् । रथाय । पन्थाम् । देवऽवीतिम् । मनामहे ॥ १३ ॥

वेङ्कट० उरुम् नृप्रभृतीनां पन्थानम् देववीतिम् यजं^७ च अस्मात्^८ प्रार्थयामहे ॥ १३ ॥

उप मा षट् द्वाद्वानरः सोमस्य हर्ष्या । तिष्ठन्ति स्वादुरातयः ॥ १४ ॥

उप । मा । षट् । द्वाद्वानरः । सोमस्य । हर्ष्या । तिष्ठन्ति । स्वादुरातयः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० उप तिष्ठन्ति मा यज्ञे^९ प्रसर्पन्तः^{१०} षट् मनुष्याः द्वौद्वौ^{११} भूत्वा सोमस्य पीतेन ह^{१२}ण
शोभनदानाः ॥ १४ ॥

ऋज्रविन्द्रोत आ ददे हरी ऋक्षस्य सूनवि । आश्वमेधस्य रोहिता ॥ १५ ॥

ऋज्रौ । इन्द्रोते । आ । ददे । हरी इति । ऋक्षस्य । सूनवि । आश्वमेधस्य । रोहिता ॥ १५ ॥

वेङ्कट० षट्सु तेषु राजसु अतिथिगवपुत्रे^{१३} इन्द्रोते ऋजुगामिनौ अश्वौ अहम् आ ददे, तथा
हरी ऋक्षस्य सूनौ^{१४} । तथा आश्वमेधपुत्रस्य रोहितवर्णौ आददे ॥ १५ ॥

^१इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये तृतीयो वर्गः^२ ॥

१. 'ज्ञ' मूको. २-२. नास्ति मूको. ३. स्वादु वि^१. ४-४. यज्ञः वज्रिश्च मूको. ५. 'नीव' मूको. ६. दिव^० मूको. ७-७. रूपय मूको. ८. वज्रं मूको. ९. अस्मान् मूको. १०. वज्रे वि^१; स्वज्रे अ'. ११. प्रसर्पन्ति वि. १२. नास्ति मूको. १३. अतिथि पु^० मूको. १४. सूनो मूको.

सुरथीं आतिथिग्वे स्वभीशूराक्षे । आश्वमेधे सुपेशसः ॥ १६ ॥

सुऽरथान् । आतिथिऽग्वे । सुऽअभीशून् । आक्षे । आश्वमेधे । सुऽपेशसः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० 'सुरथान् शोभनाश्वान् अतिथिग्वपुत्रे' इन्द्रोते, तथा स्वभीशून् ऋक्षपुत्रे, तथा आश्वमेधे सुरूपान् आ ददे' ॥ १६ ॥

पळश्वीं आतिथिग्व इन्द्रोते वधूमतः । सचा पूतकृतौ सनम् ॥ १७ ॥

षट् । अश्वान् । आतिथिऽग्वे । इन्द्रोते । वधूमतः । सचा । पूतकृतौ । सनम् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० ऋक्षाश्वमेधाभ्यां प्रेरितौ तयोः पुत्रौ बहु धनम् ऋषये प्रायच्छताम् । तद् दृष्ट्वा अतिथिग्वः च तयोः यज्ञे वर्तमानः 'स्वपुत्रमिन्द्रोतमवदद् एतस्मै' देहीति । तच्चानया दर्शयति — 'षट् अश्वान्' अतिथिग्वपुत्रे इन्द्रोते पूतप्रज्ञाने' 'प्रत्ताभिः वधूभिः युक्तान् आक्षांऽऽश्वमेधाभ्यां प्रत्तेन धनेन सह अभजम् । एवं चाश्वान् एतान् तस्मै देहीति आतिथिग्वदानस्यापि इयं' स्तुतिर्भवति । तत्र कात्यायनः (ऋअ २, ८, ६८) — 'अन्त्याः षड् ऋक्षाश्वमेधयोर्दानस्तुतिः' इति ॥ १७ ॥

एषु चेतद्वृषण्वत्यन्तऋज्रेष्वरुषी । स्वभीशुः कशावती ॥ १८ ॥

आ । एषु । चेतत् । वृषण्ऽवती । अन्तः । ऋज्रेषु । अरुषी । सुऽअभीशुः । कशाऽवती ॥ १८ ॥

वेङ्कट० आ ज्ञायते एषु अश्वारोहेण पुंसा तद्वती अन्तः ऋजुगामिषु अश्वेषु आरोचमाना स्वभीशुः कशावती काचित् वडवा च इति तैः प्रत्तानाम् अश्वानां मध्ये स्थिता वडवाम् आह ॥ १८ ॥

न युष्मे वाजवन्धवो निनित्सुश्चन मर्त्यैः । अवद्यमधि दीधरत् ॥ १९ ॥

न । युष्मे इति । वाजऽवन्धवः । निनित्सुः । चन । मर्त्यैः । अवद्यम् । अधि । दीधरत् ॥ १९ ॥

वेङ्कट० हे अन्नबन्धवः ! इति 'त्रयाणां पितॄणां सम्बोधनम् । अपि वा षण्णां पुत्राणां पितॄणां च । न युष्मासु' निनित्सुः अपि मर्त्यैः अवधारयति' अवद्यम् ॥ १९ ॥

"इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये चतुर्थो वर्गः" ॥

१-१. नास्ति वि^२. † अतिथि ... अ^३. २. पूरि^० मूको. ३. तं वि^२. ४-४. 'पुत्रो ... तमद्र-
शादेत मूको. ५-५. षट्कान् मूको. ६. प्रज्ञाने वि^२. ७-७. प्रत्ताभिः वदयुक्तान् अश्वमेधाभ्यां
प्रत्तेन धनेन सह अभजन् एवं चान्वाचये तानिति तस्मै देहि दिग्वदानस्यापि यं मूको. ८. 'वडवः मूको.
९-९. 'णां पुत्राणां पितॄणां च न सु^० अ^३. १०. न वा^० मूको. ११-११. नास्ति मूको.

[६९]

‘प्रियमेध आङ्गिरस ऋषिः । इन्द्रो देवता, एकादश्याः (पूर्वाध्वस्य) विश्वे देवाः, एकादश्याः (उत्तरार्धस्य) द्वादश्याश्च वरुणः । अनुष्टुप् छन्दः, द्वितीया उष्णिक्, चतुर्थ्यादि-
षष्ठ्यन्ता गायत्र्यः, एकादशीषोडश्या पङ्क्ती, सप्तदश्यादश्या बृहत्यौ’ ।

प्र॒प्त्रं व॒स्त्रि॒ष्टुभ॒मिषं॑ म॒न्दद्वी॑रायेन्द॒वे । धि॒या वो॑ मे॒धसा॑तये॒ पुरं॑ध्या वि॒वास॑ति ॥ १ ॥

प्र॒प्त्रं । वः । त्रि॒ऽस्तुभ॑म् । इ॒षम् । म॒न्दत्स्वी॑राय । इन्द॒वे ।

धि॒या । वः । मे॒धऽसा॑तये । पुरं॑ध्या । आ । वि॒वा॒स॒ति ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्रभरत^१ यूयम् त्रिष्टुभम् तृचम् अन्नम् मन्दद्वीराय^२ । यो वीरान् हर्षयति । इन्दुः
इन्दतेः ऐश्वर्यकर्मणः । इन्दनकर्मणे^३ । स^४ युष्मान् यज्ञभजनार्थम् धिया पुरंध्या भगेन देवेन
सह आ गच्छति ॥ १ ॥

न॒दं व॒ ओद॑तीनां न॒दं यो॒युव॑तीनाम् । पतिं॑ वो॒ अघ्न्या॑नां धे॒नूना॑मिषु॒ध्यासि॑ ॥ २ ॥

न॒दम् । वः । ओद॑तीनाम् । न॒दम् । यो॒युव॑तीनाम् ।

पति॑म् । वः । अघ्न्या॑नाम् । धे॒नुना॑म् । इषु॒ध्यासि॑ ॥ २ ॥

वेङ्कट० ओदत्य उषसः । ‘ओदती’ (निघ १, २) इत्युपोनाम्^५ । यस्मात् इन्द्रात् उषसः निर्ग-
च्छन्ति नदात् इव उदकानि, तम् इन्द्रम् अहं युष्मदर्थं ह्वयामि । योयुवत्यः नद्यः, उदकेन
मिश्रयन्ति इति । तथा पतिम् गवाम् । अथ एकवदाह^६—त्वं धेनुः^७ इच्छसि ॥ २ ॥

ता अस्य॑ सू॒ददो॑हसः सोमं॑ श्री॒णन्ति॑ पृ॒श्नयः॑ ।

जन्म॑न् दे॒वानां॑ वि॒शस्त्रि॑ष्वा रो॒चने॑ दि॒वः ॥ ३ ॥

ताः । अ॒स्य । सू॒द॒ऽदो॑हसः । सोमं॑ । श्री॒ण॒न्ति । पृ॒श्नयः॑ ।

जन्म॑न् । दे॒वाना॑म् । वि॒शः । त्रि॒षु । आ । रो॒च॒ने । दि॒वः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० ताः इन्द्रस्य सूदसदोहसः^८ । ‘सूदः’ (निघ ३, २३) इति कृपनाम्^९ । सोमम् श्रीणन्ति
आशिरेण गावः देवानाम् जन्मस्थाने^{१०} विशन्त्यः^{११} दिवः आदित्यस्य रोचने हि त्रिषवणेषु
इति ॥ ३ ॥

अ॒भि प्र॑ गो॒पतिं॑ गि॒रेन्द्र॑म॒र्चं यथा॑ वि॒दे । सूनुं॑ स॒त्यस्य॑ सत्प॑तिम् ॥ ४ ॥

अ॒भि । प्र॑ । गो॒ऽप॒तिम् । गि॒रा । इन्द्र॑म् । अ॒र्चं । यथा॑ । वि॒दे । सूनु॑म् । स॒त्यस्य॑ । सत्प॑तिम् ॥

१-१. नास्ति मूको. २. ०रथ मूको. ३. मदद्वी० वि०; महद्वी० अ०. ४. इन्द्रकर्मणा मूको.

५. न मूको. ६-६. ओषतोत्युपोना० मूको. ७. ०परां ह मूको. ८. धेनुः वि०. ९. ०देह मूको.

१०. रूप० मूको. ११. स्थाने मूको. १२. विशन्त्ये मूको.

वेङ्कट० अभि प्र अर्चं गवां पतिम् इन्द्रम् गिरा यथा स इन्द्रो गुणैः ज्ञायते, सत्यस्य सनुम् सतां पतिम् ॥ ४ ॥

आ हरयः ससृजिरेऽरुषीरधि बर्हिषि । यत्राभि संनवामहे ॥ ५ ॥

आ । हरयः । ससृजिरे । अरुषीः । अधि । बर्हिषि । यत्र । अभि । समऽनवामहे ॥ ५ ॥

वेङ्कट० आ सृजन्ति अश्वाः आरोचमानाः बर्हिष उपरि, यस्मिन् स्थितम् इन्द्रं वयम् अभि संस्तुमः ॥ ५ ॥

^१इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये पञ्चमो वगः^२ ॥

इन्द्राय गावं आशिरं दुदुहे वज्रिणे मधु । यत् सीमुपह्वरे विदत् ॥ ६ ॥

^१इन्द्राय । गावं । आशिरम् । दुदुहे । वज्रिणे । मधु^३ । यत् । सीम् । उपऽह्वरे । विदत् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० इन्द्राय गावः आशिरम् दुदुहे^४ वज्रिणे मदकरम् । यत् इन्द्रः मधु लभते समीपे वर्तमानं गवाम् इति ॥ ६ ॥

उद्यद् ब्रध्नस्य विष्टपं गृहमिन्द्रश्च गन्वहि ।

मध्वः पीत्वा संचेवहि त्रिः सप्त सख्युः पदे ॥ ७ ॥

उत् । यत् । ब्रध्नस्य । विष्टपम् । गृहम् । इन्द्रः । च । गन्वहि ।

मध्वः । पीत्वा । संचेवहि । त्रिः । सप्त । सख्युः । पदे ॥ ७ ॥

वेङ्कट० यदा^५ उद् गच्छावः महतः आदित्यस्य 'विष्टपम् गृहम् अहम्' इन्द्रः च, तदा^६ सोमम् पीत्वा तत्र 'संसृष्टौ भवेव' । त्रिः सप्त इति देवलोकानाम् उत्तमम् एकविंशमाह । 'असावादित्य एकविंशः' (ऐत्रा १, ३०) इति ब्राह्मणम् । सख्युः स्थाने^७ ॥ ७ ॥

अर्चतु प्राचतु प्रियमेधासो अर्चत । अर्चन्तु पुत्रका उत पुरं न धृष्णवर्चत ॥ ८ ॥

अर्चत । प्र । अर्चत । प्रियमेधासः । अर्चत । अर्चन्तु । पुत्रकाः । उत । पुरम् । न । धृष्णु । अर्चत ॥ ८ ॥

वेङ्कट० अर्चत प्रकर्षेण अर्चत इन्द्रं हे प्रियमेधाः ! अर्चत । तथा पुत्रकाः अर्चन्तु । यथा पुरम् धर्षणशीलम् अर्चन्ति, तादृशम् इन्द्रम् अर्चत ॥ ८ ॥

अव स्वराति गर्गीरो गोधा परि सनिष्वणत् ।

पिङ्गा परि चनिष्कदिन्द्राय ब्रह्मोद्यतम् ॥ ९ ॥

१. अहि वि^१; अहि अ^१.

२-२. नास्ति मूको.

३-३. तु. ऋ ८, ६, १९; ७, १०; या ६, ८.

४. दूतहतैः मूको.

५. यथा मूको.

६-६. परिष्टवामहे त्वा मूको.

७. दा मूको.

८-८. सुदृष्टौ भवेत् इति मूको.

९. स्तानैः मूको.

अर्व । स्वरति । गर्गैः । गोधा । पारि । सनिस्वनत् ।
पिङ्गा । परि । चनिस्कृदत् । इन्द्राय । ब्रह्म । उत्स्यतम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० 'गर्गैः वाद्यः' अव स्वरति प्रवृत्ते युद्धे । हस्तघ्नः^१ च भृशं^२ परि स्वनत् इति । पिशङ्गवर्णा
ज्या च परितः स्कन्दते । तथा इन्द्राय च स्तोत्रम् उद्यतम् भवति ॥ ९ ॥

आ यत् पतन्त्येन्यः सुदुघा अनपस्फुरः ।
अपस्फुरं गृभायत् सोममिन्द्राय पातवे ॥ १० ॥

आ । यत् । पतन्ति । एन्यः । सुदुघाः । अनपस्फुरः ।
अपस्फुरम् । गृभायत् । सोमम् । इन्द्राय । पातवे ॥ १० ॥

वेङ्कट० आ पतन्ति यदा नद्यः सुदोहाः अत्यन्तम् अप्रवृद्धोदकाः, तदानीं पुष्टाः यूयं प्रवृद्धम्
सोमम् इन्द्राय पातुं गृहीत ॥ १० ॥

^१इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये षष्ठे वर्गेः^२ ॥

अपादिन्द्रो अपादग्निर्विश्वे देवा अमत्सत ।
वरुण इदिह क्षयत् तमापो अभ्यनूषत वत्सं संशिश्वरीरिव ॥ ११ ॥

अपात् । इन्द्रः । अपात् । अग्निः । विश्वे । देवाः । अमत्सत ।
वरुणः । इत् । इह । क्षयत् । तम् । आपः । अभि । अनूषत । वत्सम् । संशिश्वरीः^३ इव ॥ ११ ॥

वेङ्कट० अपात् वैश्वदेवाद् घर्मयुक्तम्^४ अपिबन् सोमम् इन्द्रः । अपिबत् अग्निः । विद्वे च देवाः
अनृष्यन् सोमेन । वरुणः च इह न्यवसत् । तम् निषण्णं^५ हि आपः अभि अस्तुवन्, यथा वत्सम्
संशिश्वर्यः सङ्गन्तमाना गावः । श्वयते गतिकर्मणं^६ इदं रूपम् ॥ ११ ॥

सुदेवो असि वरुण यस्य ते सप्त सिन्धवः ।
अनुक्षरन्ति काकुदं सूर्म्यं सुषिरामिव ॥ १२ ॥

सुदेवः । असि । वरुण । यस्य । ते । सप्त । सिन्धवः ।
अनुक्षरन्ति । काकुदम् । सूर्म्यम् । सुषिराम्^७ इव ॥ १२ ॥

१. गर्भरोगात् वि^१; गर्भरोवाद्यो अ^२. २. °ते मूको. ३. °मं मूको. ४. मृशत् मूको.
५-५. नास्ति मूको. ६. धर्व° वि^३; धर्व इत्युक्तं अ^४. ७. °णा मूको. ८. अङ्गित्त° मूको.

वेङ्कट० कल्याणदेवो भवसि वरुण !, यस्य सप्त नद्यः तव जिह्वाम् अनुक्षरन्ति । वरुणस्य एव जिह्वा यत् समुद्रः । सूर्यशब्दो गदायां दृष्टः—‘एषा वै सूमीं कर्णकावत्येतया ह स्म वै देवा असुराणां शततर्हस्तुंहन्ति’ (तै १,५,७,६) इति । इह’ तु सुषिरे काष्ठविशेषे वर्तते । निरुक्तं (या ५,२७) द्रष्टव्यम् इति ॥ १२ ॥

यो व्यतीरफाणयत् सुयुक्ताँ उप दाशुषे ।

तक्को नेता तदिद्रुपुरुषमा यो अमुच्यत ॥ १३ ॥

यः । व्यतीन् । अफाणयत् । सुयुक्तान् । उप । दाशुषे ।

तक्कः । नेता । तत् । इत् । वपुः । उपऽमा । यः । अमुच्यत ॥ १३ ॥

वेङ्कट० यः विशेषेण आगमनशीलान् अश्वान् उप गमयति सुयुक्तान् दाशुषाम् उद्दिश्य । गमनशीलः तदानीम् एव उदकं नयति । उपमानभूतः यः इन्द्रः अमुच्यत अन्यैः बलिभिः मुक्तो भवति ॥ १३ ॥

अतीदु शक्र ओहत इन्द्रो विश्वा अति द्विषः ।

भिनत् कनीन ओदनं पच्यमानं परो गिरा ॥ १४ ॥

अति । इत् । ऊँ इति । शक्रः । ओहते । इन्द्रः । विश्वाः । अति । द्विषः ।

भिनत् । कनीनः । ओदनम् । पच्यमानम् । परः । गिरा ॥ १४ ॥

वेङ्कट० अति एव गच्छति इन्द्रः शक्रः । तदेवाह—इन्द्रः विश्वाः द्विषः अति गच्छति इति । भिनत्ति कमनीय इन्द्रः मेघम्^२ माध्यमिकया वाचा देवतया पच्यमानम्^३ परस्तात् स्थितः^४ ॥ १४ ॥

अर्भको न कुमारकोऽधि तिष्ठन् नवं रथम् ।

स पक्षन्महिषं मृगं पित्रे मात्रे विभुक्रतुम् ॥ १५ ॥

अर्भकः । न । कुमारकः । अधि । तिष्ठत् । नवम् । रथम् ।

सः । पक्षत् । महिषम् । मृगम् । पित्रे । मात्रे । विभुऽक्रतुम् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अल्पशरीरः इव कुमारः अधि तिष्ठति इन्द्रः नवम् रथम् । सः पचतु^१ भक्षणाय महिषम् मृगम् द्यावापृथिव्योः अभ्युदयाय बहुकर्माणम् ॥ १५ ॥

आ तू सुशिप्र दंपते रथं तिष्ठा हिरण्ययम् ।

अथ द्युक्षं संचेवहि सहस्रपादमरुषं स्वस्तिगामनेहसम् ॥ १६ ॥

आ । तु । सुऽशिप्र । दम्ऽपते । रथम् । तिष्ठ । हिरण्ययम् ।

अध । द्युक्षम् । सचेवहि । सहस्रऽपादम् । अरुषम् । स्वस्तिऽगाम् । अनेहसम् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० आ तिष्ठ क्षिप्रं सुहनो !^१ गृहपते ! हिरण्ययम् रथम् । तम् अहं च आरोहेयम् इति वदति — सम्प्रति दीप्तम् सचेवहि बहुपादम् आरोचमानम् स्वस्ति गन्तारम् अनुपद्रवम् इति ॥ १६ ॥

तं धैमि॒त्था न॑म॒स्विन॒ उप॑ स्व॒राज॑मासते ।

अर्थे॑ चिदस्य सु॒धितं॑ यदेत॒व आव॑र्तयन्ति दा॒वने॑ ॥ १७ ॥

तम् । घ । ईम् । इत्था । न॒म॒स्विनः॑ । उप॑ । स्व॒राज॑म् । आ॒स॒ते ।

अर्थम् । चि॒त् । अ॒स्य । सु॒धित॑म् । यत् । ए॒ते॒वे । आ॒व॒र्तय॑न्ति । दा॒वने॑ ॥ १७ ॥

वेङ्कट० तम् खलु एनम् इत्थं हविष्मन्तः उप आसते स्वराजम् । अर्थम् चित् अस्य सुनिहितम् याचते, यदा इन्द्रं दानाय आत्मनि यातुम् आवर्तयन्ति ॥ १७ ॥

अनु॑ प्र॒त्नस्यो॑क्तसः प्रि॒यमे॑धास एषाम् ।

पूर्वाम॑नु प्रय॒तिं वृ॒क्तब॑र्हिषो हि॒तप्र॑यस आशत ॥ १८ ॥

अनु॑ । प्र॒त्नस्य॑ । ओ॒क्तसः॑ । प्रि॒यमे॑धासः । ए॒षाम् ।

पूर्वाम् । अनु॑ । प्र॒य॒तिम् । वृ॒क्तब॑र्हिषः । हि॒तप्र॑यसः । आ॒श॒त ॥ १८ ॥

वेङ्कट० अनु आशत एषाम् देवानाम् प्रत्नस्य ओक्तसः पुराणम् आत्मीयं गृहं पोषयितुं प्रियमेधाः मुख्यम् प्रदानम् स्तीर्णबर्हिषः निहितहविष्काः ॥ १८ ॥

^१इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये सप्तमो वर्गः^२ ॥

[७०]

^१पुरुहन्मा आङ्गिरस ऋषिः । इन्द्रो देवता । बृहती छन्दः, प्रथमादिषष्ठ्यन्ताः प्रगाथः

(=विषमा बृहत्यः, समाः सतोऽबृहत्यः), द्वादशी शङ्कुमती, त्रयोदशी उष्णिक्,

चतुर्दशी अनुष्टुप्, पञ्चदशी पुरउष्णिक्^२ ।

यो राजा॑ च॒र्षणी॑नां या॒ता रथे॑भि॒रग्नि॑गुः ।

वि॒श्वासां॑ तरु॒ता पृ॒त॒नानां॑ ज्येष्ठो॒ यो वृ॒त्रहा॑ गृणे ॥ १ ॥

यः । राजा । चर्षणीनाम् । याता । रथेभिः । अघ्निस्रुः ।

विश्वासाम् । तुरुता । पृतनानाम् । ज्येष्ठः । यः । वृत्रहा । गृणे ॥ १ ॥

वेङ्कट० पुरुहन्मा आङ्गिरसः । यः राजा चर्षणीनाम् याता रथैः अधृतगमनः विश्वासाम् तारकः पृतनानाम् श्रेष्ठः । यः च वृत्रहा स्तुयते ॥ १ ॥

इन्द्रं तं शुम्भ पुरुहन्मन्त्रवसे यस्य द्विता विधुर्तरि ।

हस्ताय वज्रः प्रति धायि दर्शतो महो दिवे न सूर्यः ॥ २ ॥

इन्द्रम् । तम् । शुम्भ । पुरुहन्मन् । अर्षसे । यस्य । द्विता । विधुर्तरि ।

हस्ताय । वज्रः । प्रति । धायि । दर्शतः । महः । दिवे । न । सूर्यः ॥ २ ॥

वेङ्कट० इन्द्रम् तम् स्तुतिभिः अलङ्कुरु हे पुरुहन्मन् । रक्षणार्थम् । यस्य तब विधुर्तरि द्वैधं भवति औड्यम् अनौड्यं च, तस्य हस्ताय प्रतिनिहितः^१ वज्रः दर्शनीयः महान् दिवः इव सूर्यः ॥ २ ॥

नकिष्टं कर्मणा नश्वश्चकार सदावृधम् ।

इन्द्रं न यज्ञैर्विश्वगूर्तमृभ्वसमघृष्टं धृष्णवोजसम् ॥ ३ ॥

नकिः । तम् । कर्मणा । नशत् । यः । चकार । सदावृधम् ।

इन्द्रम् । न । यज्ञैः । विश्वगूर्तम् । ऋभ्वसम् । अघृष्टम् । धृष्णुवोजसम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० नकिः तम् कर्मणा भिक्षणादिना व्याप्नोति परिचरन्, यः जातः न चकार सदा^१ वर्षकम् इन्द्रम् यज्ञैः विश्वैः आहूतम् महान्तम् शत्रुभिः अघृष्टम् धर्षणशीलबलम् ॥ ३ ॥

अषाळहमुग्रं पृतनासु ससहिं यस्मिन् महीरुज्रयः ।

सं धेनवो जायमाने अनोनवृधावः क्षामो अनोनवुः ॥ ४ ॥

अषाळहम् । उग्रम् । पृतनासु । ससहिम् । यस्मिन् । मही । उरुज्रयः ।

सम् । धेनवः । जायमाने । अनोनवुः । द्यावः । क्षामः । अनोनवुः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० असोढम् उद्गूर्णम् पृतनासु अभिभवितारम् । यस्मिन् जायमाने महत्यः उरुवेगाः^१ सम् अस्तुवन्^२ प्रीणयिष्यः द्यावः पृथिव्यः^३ च ॥ ४ ॥

यद् द्यावं इन्द्र ते शतं शतं भूर्मीरुत स्युः ।

न त्वा वज्रिन्तसहस्रं सूर्या अनु न जातमेष्ट रोदसी ॥ ५ ॥

यत् । द्यौः । इन्द्र । ते । शतम् । शतम् । भूमीः । उत । स्युरिति । स्युः ।
न । त्वा । वज्रिन् । सहस्रम् । सूर्याः । अनु । न । जातम् । अष्ट । रोदसी इति ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यदि द्यौः इन्द्र । तव प्रतिमानार्थम् शतम् स्युः, अपि वा शतम् भूमयः, तथापि
न त्वाम् अश्नुवते^१ । त्वम् एव तेभ्योऽतिरिच्यसे । तथा न त्वा वज्रिन् ! सहस्रम्^२ अपि सूर्याः
अनु भवन्ति । किं बहुना, न जातम् किञ्चन भूतं त्वाम् अश्नुते, न च द्यावापृथिव्यौ
इति ॥ ५ ॥

१ इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्यायेऽष्टमो वर्गः ॥

आ पप्राथ महिना वृष्ण्या वृषन् विश्वा शविष्ठ शर्वसा ।
अस्माँ अव मघवन् गोमति व्रजे वज्रिञ्चित्राभिः ॥ ६ ॥

आ । पप्राथ । महिना । वृष्ण्या । वृषन् । विश्वा । शविष्ठ । शर्वसा ।
अस्मान् । अव । मघवन् । गोमति । व्रजे । वज्रिन् । चित्राभिः । ऊतिभिः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० आ पप्राथ महिना बलेन विश्वानि एव वीर्याणि बलवत्तर ! आवर्षितः ! । अस्मान् रक्ष
“मघवन् ! गोमति व्रजे” वज्रिन् !^१ चित्रैः पालनैः ॥ ६ ॥

न सीमदेव आपदिष दीर्घायो मर्त्यः ।
एतन्वा चिद्य एतशा युयोजते हरी इन्द्रो युयोजते ॥ ७ ॥

न । सीम् । अदेवः । आपत् । इषम् । दीर्घायो इति दीर्घाऽआयो । मर्त्यः ।
एतन्वा । चित् । यः । एतशा । युयोजते । हरी इति । इन्द्रः । युयोजते ॥ ७ ॥

वेङ्कट० न सर्वम् अस्तोता प्राप्नोति अन्नम् हे दीर्घजीव ! मनुष्यः । एतौ अश्वौ भवतः प्राप्तव्यं
गच्छत इति । तौ एतश्वणौ इन्द्रस्य स्वभूतौ^२ । यः इन्द्रः रथे “युनक्ति तौ । यो न स्तौति,
स न” प्राप्नोति अन्नम् इति ॥ ७ ॥

तं वो महो महाय्यमिन्द्रं दानाय सक्षणिम् ।
यो गाधेषु य आरणेषु हव्यो वाजेष्वस्ति हव्यः ॥ ८ ॥

तम् । वः । महः । महाय्यम् । इन्द्रम् । दानाय । सक्षणिम् ।
यः । गाधेषु । यः । आरणेषु । हव्यः । वाजेषु । अस्ति । हव्यः ॥ ८ ॥

१. लोकाः मूको. २. अश्ववन्त मूको. ३. स तथा मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५-५. 'वद्मो ...
व्रजे वि; 'वन् ... व्रजे अ'. ६. वज्रं मूको. ७. 'त. मूको. ८-८. अनक्तिनैवेन स्तौति सदः मूको.

वेङ्कट० तम् यूयं महतः अपि पूजनीयम् इन्द्रम् दानाय^१ सचमानम् परिचरत^२, यः उच्छिष्टेषु निम्नेषु च उदकेषु आह्वातव्यो भवति सङ्ग्रामेषु च ॥ ८ ॥

उदू षु णो वसो महे मृशस्व शूर राधसे ।

उदू षु म॒ह्यै म॒घवन् म॒घत्त॑य॒ उदि॑न्द्र॒ श्रव॑से म॒हे ॥ ९ ॥

उत् । ऊँ इति । सु । नः । वसो इति । महे । मृशस्व । शूर । राधसे ।

उत् । ऊँ इति । सु । म॒ह्यै । म॒घऽवन् । म॒घत्त॑ये । उत् । इन्द्र । श्रव॑से । म॒हे ॥ ९ ॥

वेङ्कट० उत् मृशस्व उत्थापय सुष्ठु अस्मान्^१ वासयितः ! शूर ! महते अन्नाय । उत् मृशस्व मघवन् । महते धनदानाय । उत् मृशस्व इन्द्र ! महत्यै कीर्यै ॥ ९ ॥

त्वं न इन्द्र ऋतुयुस्त्वानिदो नि तृम्पसि ।

मध्ये वसिष्व तुविनृम्णोर्वोर्नि दासं शिश्रथो हयैः ॥ १० ॥

त्वम् । नः । इन्द्र । ऋतुऽयुः । त्वाऽनिदः । नि । तृम्पसि ।

मध्ये । वसिष्व । तुविनृम्ण । ऊर्वोः । नि । दासम् । शिश्रथः । हयैः ॥ १० ॥

वेङ्कट० त्वम् अस्मान् इन्द्र ! यज्ञकामः । त्वां यो निन्दति अयजमानः^२ तस्मात् नि^३ तृम्पसि तत् आकृष्य नितरां तर्पयसि । स त्वं तव ऊर्वोः^४ मध्ये अस्मान् सुष्ठु आच्छादय रक्षार्थं तत्र कुरु तुविनृम्ण ! । नि शिश्रथः^५ 'च असुरम्'^६ प्रहारैः ॥ १० ॥

‘इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये नवमो वर्गः’ ॥

अन्यत्रतममानुषमयज्वानमदेवयुम् ।

अव स्वः सखा दुधुवीत पर्वतः सुघ्नाय दस्युं पर्वतः ॥ ११ ॥

अन्यऽत्रतम् । अमानुषम् । अयज्वानम् । अदेवऽयुम् ।

अव । स्वः । सखा । दुधुवीत । पर्वतः । सुघ्नाय । दस्युम् । पर्वतः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० इन्द्रादन्यं यो यजते^१ सोऽन्यत्रतः तम्^२ मनुष्याणाम् अहितम् अयज्वानम् अदेवकामम्^३ इन्द्र !^४ स्वः सखा पर्वतर्षिः स्वर्गात् अव दुधुवीत सुष्ठु यो हन्ति तस्मै तम् दस्युम् तस्य अग्रतः इति । पुनः पर्वतः इति पूरणम् ॥ ११ ॥

१. आनय वि^२; आनाय २. 'रन्त मूको. ३. 'स्मात् मूको. ४. यजमा^५ मूको. ५. न मूको. ६. 'वं मूको. ७-७. चारुसुरं वि^८; चारुसुतं अ^९. ८-८. नास्ति मूको. ९. ज्ञे नूको. १०. तत् मूको. ११. देव^{१२} मूको. १२. 'न्द्रः वि^{१३}.

त्वं न इन्द्रासां हस्ते शविष्ठ दावने ।

धानानां न सं गृभायास्मयुर्द्विः सं गृभायास्मयुः ॥ १२ ॥

त्वम् । नः । इन्द्र । आसाम् । हस्ते । शविष्ठ । दावने ।

धानानाम् । न । सम् । गृभाय । अस्मयुः । द्विः । सम् । गृभाय । अस्मयुः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० त्वम् अस्माकम् इन्द्र ! एकैकशः दानाय आसाम् गवाम् 'समर्थ' हस्ते सम् गृहाण^१ । कर्मणि षष्ठी । यथा बह्वीर्धानाः हस्ते गृह्णाति तद्वत् । अस्मत्कामः बह्वीः 'गाः हस्ते'^२ गृहाण । ताः सर्वाः दत्त्वा पुनः च सम् गृहाण इति ॥ १२ ॥

सखायः क्रतुमिच्छत कथा राधाम शरस्य ।

उपस्तुतिं भोजः सूरियो अहयः ॥ १३ ॥

सखायः । क्रतुम् । इच्छत । कथा । राधाम् । शरस्य ।

उपस्तुतिम् । भोजः । सूरिः । यः । अहयः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० हे सखायः ! कर्म इच्छत । कथम् साधयामः शत्रूणां हिंसितुः^१ उपस्तुतिम्, भोजकः स्तोतृणाम् प्राज्ञः यः अहयः^२ अनवनतः ॥ १३ ॥

भूरिभिः समह ऋषिभिर्वर्हिष्मद्भिः स्तविष्यसे ।

यदित्थमेकमेकमिच्छरं वत्सान् पराददः ॥ १४ ॥

भूरिभिः । समह । ऋषिभिः । वर्हिष्मद्भिः । स्तविष्यसे ।

यत् । इत्थम् । एकम् एकम् । इत् । शरं । वत्सान् । पराददः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० 'हे शर ! सपूज ! इन्द्र !' त्वम् ऋषिभिः बहुभिः यज्ञवद्भिः स्तविष्यसे^१ । यः त्वम् इत्थम् एकम्-एकम् वत्सान्^२ स्तोतृभ्यः तेभ्यः परायच्छसि । वत्सप्रदानेन मातरोऽपि प्रत्ता^३ भवन्ति ॥ १४ ॥

कर्णगृह्णा मघवा शौरदेव्यो वत्सं नस्त्रिभ्य आनयत् । अजां सूरिर्न धातवे । १५ ।

कर्णगृह्ण । मघवा । शौरदेव्यः । वत्सम् । नः । त्रिभ्यः ।

आ । अनयत् । अजाम् । सूरिः । न । धातवे ॥ १५ ॥

वेङ्कट० शत्रुभिः आहतान् गवां वत्सान् कर्णे गृहीत्वा मघवा शौरदेव्यः शूरदेवानाम् इदं युद्धं शौरदेवम् । युद्धकुशलः शौरदेव्यः । सः वत्सम् अस्माकं हिंसितृभ्यः शत्रुभ्यः आ अनयत्^१ ।

१-१. अर्थसन् गृहाय मूको. २-२. गृह्यते वि^१; गृह्यते अ^२. ३. 'सतिः वि^२. ४. अहूतः मूको.

५-५. माहेत्तशर सः पूर्णेन्द्र वि^२; माहेत्तशर स पूर्ण अ^१. ६. सूचिष्व मूको. ७. 'स्ताव वि^२; वा अ^२.

८. नत्ता मूको. ९. 'नवत् मूको.

यथा^१ अजाम् आत्मीयाम् प्राज्ञः स्वामी तस्याः पथो दुग्ध्वा^२ पातुं कर्णे गृहीत्वा हरति आनयति^३ ॥ १५ ॥

^४इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये दशमो वर्गः^५ ॥

[७१]

^६सुदीतिपुरुमीळहौ आङ्गिरसौ ऋषिः, अन्यतरो वा । अग्निर्देवता । गायत्री छन्दः,
दशम्यादिपञ्चदश्यन्ता प्रगाथः (= विषमा बृहत्त्यः, समाः सतोबृहत्त्यः)^७ ।

त्वं नो अग्ने महोभिः पाहि विश्वस्या अरातेः । उत द्विषो मर्त्यस्य ॥ १ ॥

त्वम् । नः । अग्ने । महः ऽभिः । पाहि । विश्वस्याः । अरातेः । उत । द्विषः । मर्त्यस्य ॥ १ ॥

वेङ्कट० ^८सुदीतिः पुरुमीळहो^९ वा । त्वम् अस्मान् अग्ने । महोभिः मनुष्यस्य बहुविधात् अदानात् रक्ष धनप्रदानेन, तथा द्वेषात् च बलप्रदानेन मनुष्यस्य ॥ १ ॥

नहि मन्युः पौरुषेय ईशे हि वः प्रियजात । त्वमिदं सि क्षपावान् ॥ २ ॥

नहि । मन्युः । पौरुषेयः । ईशे । हि । वः । प्रियऽजात । त्वम् । इत् । अग्निः । क्षपाज्वान् ॥ २ ॥

वेङ्कट० दिवाचरः पुरुषः भवति, रात्रिञ्जरं रक्षः । तत्र दिवा सूर्यम् अधिष्ठाय अग्निः^{१०} चरति । तत्र एतद् उच्यते—नहि तव पौरुषेयः क्रोधः ईश्वरः भवति प्रियजनन ! त्वम् एव भवसि ^{११}रात्रिमान्, अतः^{१२} नक्तं च न अभिभूयसे ॥ २ ॥

स नो विश्वेभिर्देवेभिरूजो नपाद्द्रशोचे । रयिं देहि विश्ववारम् ॥ ३ ॥

सः । नः । विश्वेभिः । देवेभिः । ऊजोः । नपात् । भद्रऽशोचे । रयिम् । देहि । विश्ववारम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ३ ॥

न तमग्ने अरातयो मर्तं युवन्त रायः । यं त्रायसे दाश्वांसम् ॥ ४ ॥

न । तम् । अग्ने । अरातयः । मर्तम् । युवन्त । रायः । यम् । त्रायसे । दाश्वांसम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० न^{१३} तम् अग्ने । शत्रवः मर्तम् पृथक् कुर्वन्ति ^{१४}धनात्, यम्^{१५} यजमानं त्वं रक्षसि ॥ ४ ॥

यं त्वं विप्र मेधसातावग्रे हिनोषि धनाय । स तवोती गोषु गन्ता ॥ ५ ॥

यम् । त्वम् । विप्र । मेधऽसातौ । अग्ने । हिनोषि । धनाय । सः । तव । ऊती । गोषु । गन्ता ॥ ५ ॥

१. यस्या वि^१. २. युध्वा वि^२. ३. आधात् इति मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५-५. ...पुत्रमिहो मूको. ६. °सि मूको. ७-७. रात्रिमात्मनः वि^३. ८. धनम् वि^३. ९-९. धनान्यम् मूको.

वेङ्कट० यम् त्वम् विप्र! यजने^१ अग्ने! प्रेरयसि धनाय, सः तव रक्षणेन गोषु गन्ता भवति ॥ ५ ॥

^२इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये एकादशो वर्गः^३ ॥

त्वं रयिं पुरुवीरमग्ने दाशुषे मर्ताय । प्र णो नय वस्यो अच्छ ॥ ६ ॥

त्वम् । रयिम् । पुरुवीरम् । अग्ने । दाशुषे । मर्ताय । प्र । नः । नय । वस्यः । अच्छ ॥ ६ ॥

वेङ्कट० त्वम् धनं बहुवीरम् अग्ने! प्रयच्छसि दाशुषे मनुष्याय । अस्मान् अपि प्र णयसि श्रेयः धनं प्रति ॥ ६ ॥

उरुष्या णो मा परा दा अघायते जातवेदः । दुराध्ये^४ मर्ताय ॥ ७ ॥

उरुष्य । नः । मा । परा । दाः । अघायते । जातवेदः । दुराध्ये । मर्ताय ॥ ७ ॥

वेङ्कट० रक्ष अस्मान् । मा परा दाः अघमिच्छते जातवेदः । दुर्बुद्धये मनुष्याय ॥ ७ ॥

अग्ने मार्किष्टे देवस्य रातिमदेवो युयोत । त्वमीशिषे वसूनाम् ॥ ८ ॥

अग्ने । मार्किष्टः । ते । देवस्य । रातिम् । अदेवः । युयोत । त्वम् । ईशिषे । वसूनाम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० अग्ने! मा कश्चित् तव देवस्य तत् दानम् अदेवः^५ पृथक् करोतु । त्वम् ईशिषे धनानाम् ॥ ८ ॥

स नो वस्व उप मास्यूजौ नपान्माहिंस्य । सखे वसो जरितृभ्यः ॥ ९ ॥

सः । नः । वस्वः । उप । मासि । ऊजैः । नपात् । माहिंस्य । सखे । वसो इति । जरितृभ्यः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० उपमानं^६ प्रदानम् । सः अस्मभ्यम् उप प्रयच्छ हे अन्नस्य पुत्र! महत् धनम् सखे! वासयितः! स्तोत्रभ्यः ॥ ९ ॥

अच्छा नः शीरशोचिषं गिरौ यन्तु दर्शतम्

अच्छा यज्ञासो नमसा पुरुवसुं पुरुप्रशस्तमृतये ॥ १० ॥

अच्छ । नः । शीरशोचिषम् । गिरैः । यन्तु । दर्शतम् ।

अच्छ । यज्ञासः । नमसा । पुरुवसुम् । पुरुप्रशस्तम् । उतये ॥ १० ॥

वेङ्कट० अभिगच्छन्तु^७ अस्माकम् अशनशीलज्वालम् तज्जनशीलज्वालम्^८ वा स्तुतयः दर्शनीयम् ।

अच्छ यन्तु यज्ञाः च हविषा बहुधनम् बहुप्रशस्तम् रक्षार्थम् ॥ १० ॥

^२इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये द्वादशो वर्गः^३ ॥

१. भजने वि^२; 'नेषु अ^३, २-२. नास्ति सूको. ३. एव वि^२. ४. 'मान सूको. ५. 'च्छतु सूको. ६. तच्चन^७ सूको.

अग्निं सृनुं सहस्रो जातवेदसं दानाय वार्याणाम् ।

द्विता यो भूदमृतो मर्त्येष्व्वा होता मन्द्रतमो विशि ॥ ११ ॥

अग्निम् । सृनुम् । सहस्रः । जातवेदसम् । दानाय । वार्याणाम् ।

द्विता । यः । भूत् । अमृतः । मर्त्येषु । आ । होता । मन्द्रतमः । विशि' ॥ ११ ॥

वेङ्कट० अग्निम् सहस्रः सुतम् जातप्रज्ञम् दानाय धनानाम् । द्विता यः अभूत् । अमृतः सन् मर्त्येषु च अभवत् इति द्वैधम् । होता मादयितृत्तमः मनुष्येषु भवति । तम् अच्छ यन्तु इति ॥ ११ ॥

अग्निं वो देवयज्ययाग्निं प्रयत्यध्वरे ।

अग्निं धीषु प्रथममग्निमर्वत्यग्निं क्षैत्राय साधसे ॥ १२ ॥

अग्निम् । वः । देवयज्यया । अग्निम् । प्रयति । अध्वरे ।

अग्निम् । धीषु । प्रथमम् । अग्निम् । अर्वति । अग्निम् । क्षैत्राय । साधसे ॥ १२ ॥

वेङ्कट० अग्निम् युष्माकं देवयागार्थं स्तौमि, अग्निम् वर्तमाने यज्ञे, अग्निम् कर्मसु, 'अग्निम् मुख्यमागते' आतृष्ये, अग्निम् एव क्षेत्रसम्बन्धिने' साधनाय क्षेत्राणि साधयितुम् ॥ १२ ॥

अग्निरिषां सख्ये ददातु न ईशे यो वार्याणाम् ।

अग्निं तोके तनये शश्वदीमहे वसुं सन्तं तनूपाम् ॥ १३ ॥

अग्निः । इषाम् । सख्ये । ददातु । नः । ईशे । यः । वार्याणाम् ।

अग्निम् । तोके । तनये । शश्वत् । ईमहे । वसुम् । सन्तम् । तनूपाम् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० अग्निः अन्नानि सख्ये ददातु नः, ईशे यः धनानाम् । अग्निम् पुत्रार्थं तत्पुत्रार्थं च बहु याचामहे वासयितारम् सन्तम् अन्नानां पालयितारम् ॥ १३ ॥

अग्निमीळिष्वार्वसे गाथाभिः शीरशोचिषम् ।

अग्निं राये पुरुमीळ्ह श्रुतं नरोऽग्निं सुदीतये छर्दिः ॥ १४ ॥

अग्निम् । ईळिष्व । अर्वसे । गाथाभिः । शीरशोचिषम् ।

अग्निम् । राये । पुरुमीळ्ह । श्रुतम् । नरः । अग्निम् । सुदीतये । छर्दिः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० अग्निम् स्तुहि ^१रक्षणाय वाग्भिः^२ शयनशीलरोचिषम्^३, अग्निम् धनाय हे पुरुमीळह ! ।
विश्रुतम् नरः स्तुवन्ति अन्ये च । अग्निम् सुदीतये^४ च मह्यं गृहं याचस्वेति सुदीतिः^५
पुरुमीळहमाह^६ सखायम् ऋत्विजं वेति ॥ १४ ॥

अग्निं द्वेषो योतवै नो गृणीमस्यग्निं शं योश्च दातवै ।

विश्वांसु विक्ष्ववितेव हव्यो भुवद्वस्तुऋषूणाम् ॥ १५ ॥

अग्निम् । द्वेषः । योतवै । नः । गृणीमसि । अग्निम् । शम् । योः । च । दातवै ।
विश्वांसु । विक्षु । अविताऽइव । हव्यः । भुवत् । वस्तुः । ऋषूणाम् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अग्निम् अस्माकं द्वेष्टन् पृथक् कर्तुं स्तुमः, अग्निम् शम् च योः च दातुम् । विश्वांसु
विशु रक्षको^७ राजा इव ह्यातव्यः भवतु वासयिता अस्माकम् ऋषूणाम्^८ । ऋषवः ऋषयः ॥ १५ ॥

‘इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये त्रयोदशो वर्गः’ ॥

[७२]

‘हयतः प्रागाथो ऋषिः । अग्निर्देवता, हवींषि वा । गायत्री छन्दः’ ।

हविष्कृणुध्वमा गमदध्वर्युर्वनते पुनः । विद्वाँ अस्य प्रशासनम् ॥ १ ॥

हविः । कृणुध्वम् । आ । गमत् । अध्वर्युः । वनते । पुनरिति । विद्वान् । अस्य । प्रशासनम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्रागाथो^९ हयतः । आग्नेयम् । ‘हविः कृणुध्वम्’ । आ जगाम अग्निः । आगते च अध्वर्युः
अध्वरं भजते विद्वान् अस्य^{१०} हविषः प्रशासनम् यथा हविः क्रियते ॥ १ ॥

नि तिग्ममभ्यंशुं सीदद्वोता मनावधि । जुषाणो अस्य सख्यम् ॥ २ ॥

नि । तिग्मम् । अभि । अंशुम् । सीदत् । होता । मनौ । अधि । जुषाणः । अस्य । सख्यम् ॥

वेङ्कट० तिग्मम् अंशुम् अग्निम् होता च अभि नि षीदति यजमाने जुषाणः अग्नेः सख्यम् ॥ २ ॥

अन्तरिच्छन्ति तं जने रुद्रं परो मनीषया । गृह्णन्ति जिह्वया ससम् ॥ ३ ॥

अन्तः । इच्छन्ति । तम् । जने । रुद्रम् । परः । मनीषया । गृह्णन्ति । जिह्वया । ससम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अन्तः इच्छन्ति तम् जने अग्निं परस्तात् स्थितं प्रज्ञानेन । गृह्णन्ति स्तुत्या स्वपनम् । अत्र^{११}
यास्कः (५, ३) — ‘स्वपनम् एतन् माध्यमिकं^{१२} ज्योतिरनित्यदर्शनम्’ इति ॥ ३ ॥

१-१. रक्ष पार्हतिः वि^२; रक्ष पार्गति अ^३. २. शीलम् सूको. ३. सुदीयते सूको. ४. ‘ति सूको.
५. मायं वि^३; ‘मायां अ^४. ६. राजको सूको. ७. ऋषूणाम् सूको. ८-८. नास्ति सूको. ९. आवि
प्र^० सूको. १०. अध सूको. ११. अत्य सूको. १२. मध्यमं सूको.

जाम्यतीतपे धनुर्वयोधा अरुहद्वनम् । दृषदं जिह्यावधीत् ॥ ४ ॥

जामि । अतीतपे । धनुः । वयःऽधाः । अरुहत् । वनम् । दृषदम् । जिह्या । आ । अवधीत् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० गमनशीलम् धनुः तपति अन्नस्य^१ दाता मध्यमः अग्निः^२, उदकम् (तु. निघ १, १२) आ रोहति^३, दृषदम् मेघम् च जिह्या हन्ति ॥ ४ ॥

चरन् वत्सो रुशन्निह निदातारं न विन्दते । वेति स्तोतव अम्यम् ॥ ५ ॥

चरन् । वत्सः । रुशन् । इह । निऽदातारम् । न । विन्दते । वेति । स्तोतवे । अम्यम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० चरन् वत्सः श्वेतो भवन् इह निदातारम् न विन्दते । 'यः प्रतिबध्नाति' न तं लभते । वैद्युतः सोऽयं वत्सः स्वयमेव गच्छति आत्मानं स्तोतुम् 'अम्यम् माध्यमिकां वाचम्'^४ इति ॥ ५ ॥

'इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये चतुर्दशो वर्गः' ॥

उतो न्वस्य यन्महद्भावयोजनं बृहत् । दामा रथस्य ददृशे ॥ ६ ॥

उतो इति । नु । अस्य । यत् । महत् । अश्वस्रवत् । योजनम् । बृहत् । दामा । रथस्य । ददृशे ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अपि च तत् क्षिप्रम् 'यत् अस्य' दीर्घं पृथु सम्बद्धाश्वम् योजनम् दृश्यते । एतदेवाऽऽह — 'दामा रथस्य इति' रज्जुं नियोजयति, सा यदा दृश्यते । उत्तरत्र सम्बन्धः ॥ ६ ॥

दुहन्ति सप्तैकामुप द्वा पञ्च सृजतः । तीर्थे सिन्धोरधि स्वरे ॥ ७ ॥

दुहन्ति । सप्त । एकाम् । उप । द्वा । पञ्च । सृजतः । तीर्थे । सिन्धोः । अधि । स्वरे ॥ ७ ॥

वेङ्कट० तदा दुहन्ति सप्त ऋत्विजः एकाम् घर्मदुघाम् उदिते^१ सूर्ये । तत्र च द्वौ अध्वर्युं पञ्च अन्यानुत्विजः उप सृजतः^२ यजमानं ब्रह्माणं होतारम् आग्नीध्रं प्रस्तोतारम् इति कस्यचित् सिन्धोः तीर्थे । यत्र असौ यजते ऋषिः तत्र । स्वरतिः शब्दकर्मा । यत् तीर्थम् ऋत्विजां शब्दैः शब्दं करोति तत्रेति ॥ ७ ॥

आ दशभिर्विवस्वत इन्द्रः कोशमचुच्यवीत् । खेदया त्रिवृता दिवः ॥ ८ ॥

आ । दशभिः । विवस्वतः । इन्द्रः । कोशम् । अचुच्यवीत् । खेदया । त्रिऽवृता । दिवः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० इत्थं परिचरतः अस्य यजमानस्य दशभिः अङ्गुलिभिः इन्द्रः दिवः मेघम् आ अचुच्यवत् त्रिवृता रश्मिना इति ॥ ८ ॥

१. 'न्तस्य वि'; 'न्यस्य अ'. २. अग्निम् मूको. ३. रोह मूको. ४-४. य ... व' मूको. ५-५. अस्य माध्यमिका वाचम् मूको. ६-६. नास्ति मूको. ७-७. यददास्य वि'. ८-८. नाम्नामरथस्य मूको. ९. अतिथे मूको. १०. 'न्तः मूको.

परि त्रिधातुरध्वरं जूर्णिरिति नवीयसी । मध्वा होतारो अञ्जते ॥ ९ ॥

परि । त्रिधातुः । अध्वरम् । जूर्णिः । एति । नवीयसी । मध्वा । होतारः । अञ्जते ॥ ९ ॥

वेङ्कट० 'परि त्रिविष्टि अध्वरम्' (ऋ ४, १५, २) इत्यनेन^१ समानम् । अस्मिन् यज्ञे परि एति त्रिधातुः^२ क्षिप्रा नवतरा अग्नेः^३ ज्वाला । घृतेन^४ होतारः च अग्निम् अञ्जते^५ ॥ ९ ॥

सिञ्चन्ति नमसावतमुच्चाचक्रं परिज्मानम् । नीचीनद्वारमक्षितम् ॥ १० ॥

सिञ्चन्ति । नमसा । अवतम् । उच्चाचक्रम् । परिज्मानम् । नीचीनद्वारम् । अक्षितम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० सिञ्चन्ति नमनेन^६ अवतम्^७ महावीरम् उपरिस्थितचक्रम् परिचारम् नीचीनद्वारम्^८ अक्षीणम् आहवनीयस्य उपरि ॥ १० ॥

'इति षष्ठाष्टके अमाध्याये पञ्चदशो वर्गः' ॥

अभ्यारमिदद्रयो निषिक्तं पुष्करे मधु । अवतस्य विसर्जने ॥ ११ ॥

अभिऽआरम् । इत् । अद्रयः । निऽसिक्तम् । पुष्करे । मधु । अवतस्य । विऽसर्जने ॥ ११ ॥

वेङ्कट० अभिगम्य ऋत्विजः महावीरस्य अन्तरिक्षे^९ निषिक्तम् मधु सिञ्चन्ति आद्रियमाणाः महावीरस्य विसर्जने । होमानन्तरं हि तम् आसादयन्ति आसन्ध्यामिति ॥ ११ ॥

गाव उपवातावृतं मही यज्ञस्य रप्सुदा । उभा कर्णौ हिरण्यया ॥ १२ ॥

गावः । उप । अवत । अवतम् । मही इति । यज्ञस्य । रप्सुदा । उभा । कर्णौ । हिरण्यया ॥ १२ ॥

वेङ्कट० हे गावः ! उप गच्छत घर्मुदुघाः महावीरम् । मही^{१०} यज्ञस्य रप्सुदा^{११} महावीरोपयोगिता यस्मात् सा^{१२} रप्सुदा । उभौ च अस्य हिरण्ययो कर्णौ हिरण्यरजतौ रुक्मौ इति ॥ १२ ॥

आ सुते सिञ्चत श्रियं रोदस्योरभिश्रियम् । रसा दधीत वृषभम् ॥ १३ ॥

आ । सुते । सिञ्चत । श्रियम् । रोदस्योः । अभिऽश्रियम् । रसा । दधीत । वृषभम् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० आ सिञ्चत सुते गोपयसि श्रयणम् आजं पयः द्यावापृथिव्यौ अभिश्रयन्तम् । वृषभम् अग्निं रसे दधीत । 'आग्नेयी वा एवा यदजा' (तैब्रा ३, ७, ३, १) इति ब्राह्मणादित्यमुक्तम् इति ॥ १३ ॥

ते जानत स्वमोक्थं सं वत्सासो न मातृभिः । मिथो नसन्त जामिभिः ॥ १४ ॥

ते । जानत । स्वम् । ओक्थम् । सम । वत्सासः । न । मातृभिः । मिथः । नसन्त । जामिभिः ॥ १४ ॥

१. इत्येतेन अ'. २. 'तु मूको. ३. 'अ मूको. ४. 'वृते' मूको. ५. 'न्ते मूको. ६. नवेनन वि'; नवेनन अ'. ७. अतः मूको. ८. नीचरद्वा' मूको. ९-९. नास्ति मूको. १०. अन्तिके मूको. ११. महित मूको. १२-१२. 'वीरोपज्ञोपयिस्ता मूको.

वेङ्कट० ते गावः जानत स्वम् निवासस्थानं महावीरम् । यथा वत्साः मातृभिः मिथः सङ्गताः भवन्ति । एवम् जामिभिः सम् नसन्त इति ॥ १४ ॥

उप स्रक्केषु वप्सतः कृण्वते धरुणं दिवि । इन्द्रे अग्रा नमः स्वः ॥ १५ ॥

उप । स्रक्केषु । वप्सतः । कृण्वते । धरुणम् । दिवि । इन्द्रे । अग्रा । नमः । स्वः । रिति स्वः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० उप कुर्वन्ति महावीरस्य स्रक्केषु ज्वालया भक्षयतः^१ अग्नेः अन्नं प्रशस्तम् इन्द्राग्न्योः धारकम् अन्तरिक्षे । यदा^२ महावीरस्य अस्य प्रदेशम् अग्निः वप्सति, तदानीम् इन्द्राग्न्योः द्वारम् अन्नं गव्यमाजं च महावीरस्यास्य उपरि कृण्वन्ति ॥ १५ ॥

^१इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये षोडशो वर्गः^१ ॥

अधुक्षत् पिप्युषीमिषमूर्जं सप्तपदीमरिः । सूर्यस्य सप्त रश्मिभिः ॥ १६ ॥

अधुक्षत् । पिप्युषीम् । इषम् । ऊर्जम् । सप्तपदीम् । अरिः । सूर्यस्य । सप्त । रश्मिभिः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० अधुक्षत् आप्याययत् अन्नं रसं च सप्तपदीम् माध्यमिकां वाचम् । सा हि घर्मधुग्भूत्वा तिष्ठति । तथा च अत्यवामीये (ऋ १, १६४, २७; २८) उक्तम् । गन्ता वायुः सूर्यस्य सप्तभिः रश्मिभिः ॥ १६ ॥

सोमस्य मित्रावरुणोर्दिता सूर आ ददे । तदातुरस्य भेषजम् ॥ १७ ॥

सोमस्य । मित्रावरुणा । उत्सृता । सूरैः । आ । ददे । तत् । आतुरस्य । भेषजम् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० हे मित्रावरुणौ ! उदिते सूर्ये ममास्मिन् यज्ञे सोमम् आ ददे देवानां यागाय । तत् हि आतुरस्य अस्मदादेः भेषजम् ॥ १७ ॥

उतो न्वस्य यत् पदं हर्यतस्य निधान्यम् । परि द्यां जिह्वयातनत् ॥ १८ ॥

उतो इति । नु । अस्य । यत् । पदम् । हर्यतस्य । निधान्यम् । परि । द्याम् । जिह्वया । अतनत् ॥ १८ ॥

वेङ्कट० आत्ते च सोमे अपि च क्षिप्रम् अस्य हर्यतस्य मम यत् हविषां निधानयोग्यं स्थानम् उत्तरवेद्यात्मकम् । 'द्यौरुत्तरवेदिः' (माश ७, ३, १, २७) ताम् अग्निज्वाल्यां परितनोति ॥ १८ ॥

^१इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये सप्तदशो वर्गः^१ ॥

१. °न्तः मृको. २. यथा मृको. ३-३. नास्ति मृको. ४. मामा° मृको. ५. सोम मृको. ६-६. गायत मृको. ७ ७. द्यातुरस्य बि^१; द्यातुरस्य अ^१. ८. निदान° मृको. ९. अग्निज्वा^१

[७३]

‘गोपवन आत्रेयः सप्तवध्निर्वा ऋषिः । अश्विनौ देवता । गायत्री छन्दः^१ ।

उदीराथामृतायते युञ्जाथामश्विना रथम् । अन्ति षट् भूतु वामवः ॥ १ ॥

उत् । ईराथाम् । ऋतयते । युञ्जाथाम् । अश्विना । रथम् । अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥

वेङ्कट० गोपवन आत्रेयः सप्तवध्निर्वा । उत् गच्छतम्^२ यज्ञमिच्छते । युञ्जाथाम् च अश्विनौ ! रथम्^३ । आसन्ने^४ स्थाने अस्माकं विद्यमानं भवतु युवयोः पालनम् ॥ १ ॥

निमिषश्चिज्जवीयसा रथेना यातमश्विना । अन्ति षट् भूतु वामवः ॥ २ ॥

निमिषः । चित् । जवीयसा । रथेन । आ । यातम् । अश्विना । अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥

वेङ्कट० चक्षुषो निमेषादपि वेगवत्तरेण रथेन आ यातम् अश्विनौ ! ॥ २ ॥

उप स्तृणीतमत्रये हिमेन घर्ममश्विना । अन्ति षट् भूतु वामवः ॥ ३ ॥

उप । स्तृणीतम् । अत्रये । हिमेन । घर्मम् । अश्विना । अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० असुरैः अग्नौ प्रक्षिप्ताय अत्रये युवां तम् अग्निम् हिमेन उपस्तीर्णवन्तौ^५ ॥ ३ ॥

कुहं स्थः कुहं जग्मथुः कुहं श्येनैव पेतथुः । अन्ति षट् भूतु वामवः ॥ ४ ॥

‘कुहं । स्थः । कुहं । जग्मथुः । कुहं । श्येनाऽहं । पेतथुः^६ । अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥ ४ ॥वेङ्कट० क भवथः^७ । सम्प्रति क च^८ गच्छथः^९ । ‘क वा’^{१०} श्येनौ इव पेतथुः तटं^{११} निरूपयन्तौ प्रेष्टम् । अन्ति षट् भूतु वामवः^{१२} ॥ ४ ॥

यदद्य कर्हि कर्हि चिच्छ्रूयातमिमं हवम् । अन्ति षट् भूतु वामवः ॥ ५ ॥

‘यत् । अद्य । कर्हि । कर्हि । चित् । श्रूयातम् । इमम् । हवम्^{१३} । अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥

वेङ्कट० यत् अद्य कस्मिन् अपि देशे कस्मिन् अपि काले श्रूयातम् इमम् हवम् । येनयेन वाक्यसंयोगेन उत्तरोऽर्धवर्चः सङ्गच्छते तंतं मध्य मानयेदिति ॥ ५ ॥

‘इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये अष्टादशो वर्गः^१ ॥

अश्विना यामहूतमा नेदिष्ठं याम्याप्यम् । अन्ति षट् भूतु वामवः ॥ ६ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. °छत मूको. ३. तु. क्र १,४६,७. ४. °सने मूको. ५. तु. क्र १,११६,८. ६-६. तु. क्र ५,७४,१-३. ७. °वथ मूको. ८. नास्ति वि^२. ९. °छथ मूको. १०-१०. नास्ति वि^२. ११-११. °पन्ति षष्ठं त्वरि षट्भुयतामत्र मूको. १२-१२. तु. क्र ५,७४,१०.

अश्विना । यामऽहूतमा । नेदिष्ठम् । यामि । आप्यम् । अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अश्विनौ अत्यन्तम् आह्वातव्यौ नेदिष्ठम् याचे बान्धवम् ॥ ६ ॥

अवन्तमत्रये गृहं कृणुतं युवमश्विना । अन्ति षट् भूतु वामवः ॥ ७ ॥

अवन्तम् । अत्रये । गृहम् । कृणुतम् । युवम् । अश्विना । अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० रक्षन्तम् अत्रये कृणुतम् गृहम् युवाम् अश्विनौ ! ॥ ७ ॥

वरंथे अग्निमातपो वदते वल्गवत्रये । अन्ति षट् भूतु वामवः ॥ ८ ॥

वरंथे इति । अग्निम् । आऽतपः । वदते । वल्गु । अत्रये । अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० आवारयतम् अग्निम् 'आतपः वदते वल्गु' स्तोत्रम् अत्रये ॥ ८ ॥

प्र सप्तवधिराशसा धाराग्नेरशायत । अन्ति षट् भूतु वामवः ॥ ९ ॥

प्र । सप्तवधिः । आऽशसा । धाराम् । अग्नेः । अशायत । अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० 'प्र अशायत' रात्रिषु मञ्जूषाया^१ निर्गत्य सप्तवधिः आशंसनेन युवयोः प्रार्थनेन अग्नेः धाराम् मञ्जूषाया अन्तःप्रविष्टाम् प्राशायत इति^२ ॥ ९ ॥

इहा गतं वृषण्वसू शृणुतं मे इमं हवम् । अन्ति षट् भूतु वामवः ॥ १० ॥

इह । आ । गतम् । वृषण्वसू इति वृषण्वसू । शृणुतम् । मे । इमम् । हवम् । अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥

वेङ्कट० इह आ गच्छतं हे वृष्यमाणधनौ ! । शृणुतम् मे इमम् हवम् ॥ १० ॥

^१इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये एकोनविंशो वर्गः^२ ॥

किमिदं वां पुराणवज्जरंतोरिव शस्यते । अन्ति षट् भूतु वामवः ॥ ११ ॥

किम् । इदम् । वाम् । पुराणवत् । जरंतोऽइव । शस्यते । अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० युवयोः प्रत्नयोः^१ जरतोः^२ इव च मया पुनःपुनः शस्यते तादृशयोः इति अनागमनात् अश्विनोः वदति । वृद्धः जीर्णः वा शस्यमान^३ इन्द्रियवैकल्यात् न तत् क्षिप्रं श्रुत्वा करोति ॥ ११ ॥

समानं वां सजात्यं समानो बन्धुरश्विना । अन्ति षट् भूतु वामवः ॥ १२ ॥

१-१. °वा वल्गु मूको.

२-२. प्रागाय^३ मूको.

३. °वां मूको.

४. तु. ऋ ५, ७८, ५.

५-५. नास्ति मूको.

६. °लतोः मूको.

७. °रयोः मूको.

८. यास्य^४ मूको.

समानम् । वाम् । सऽजात्यम् । समानः । बन्धुः । अश्विना । अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० समानम् युवयोः सजात्यम् । एकम् एव उत्पत्तिस्थानम् इत्यर्थः । समानः च बन्धुः स्तुतिः इति ॥ १२ ॥

यो वां रजोस्यश्विना रथो वियाति रोदसी । अन्ति षद् भूतु वामवः ॥ १३ ॥

यः । वाम् । रजोसि । अश्विना । रथः । विडयति । रोदसी इति । अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥

वेङ्कट० यः युवयोः सर्वान् लोकान् द्यावापृथिव्यौ च अश्विनौ ! वि याति रथः, तेन आगच्छतम् इति ॥ १३ ॥

आ नो गव्यैभिरश्व्यैः सहस्रैरुप गच्छतम् । अन्ति षद् भूतु वामवः ॥ १४ ॥

आ । नः । गव्यैभिः । अश्व्यैः । सहस्रैः । उप । गच्छतम् । अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥

वेङ्कट० उप आ गच्छतम् अस्मान् बहुभिः गव्यैः अश्व्यैः^२ च ॥ १४ ॥

मा नो गव्यैभिरश्व्यैः सहस्रैभिरति ख्यतम् । अन्ति षद् भूतु वामवः ॥ १५ ॥

मा । नः । गव्यैभिः । अश्व्यैः । सहस्रैभिः । अति । ख्यतम् । अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥

वेङ्कट० मा अस्मान् एतैः अति पश्यतम् । अतिदर्शनम् अप्रदानम् इति ॥ १५ ॥

अरुणप्सुरुषा अभूदकज्योतिर्ऋतावरी । अन्ति षद् भूतु वामवः ॥ १६ ॥

अरुणऽप्सुः । उषाः । अभूत् । अकः । ज्योतिः । ऋतऽवरी । अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥

वेङ्कट० अरुणरूपा उषाः अभूत् । करोति ज्योतिः उषाः ॥ १६ ॥

अश्विना सु विचाकशद्रक्ष परशुमाँ इव । अन्ति षद् भूतु वामवः ॥ १७ ॥

अश्विना । सु । विऽचाकशत् । वृक्षम् । परशुमान्ऽइव । अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० अश्विनौ^१ सुष्ठु नाशयति अन्धकारम् अत्यन्तं दीप्यमानः सूर्यः अग्निः वा वृक्षम् परशुमान् इव ॥ १७ ॥

पुरं न धृष्णवा रुज कृष्णया बाधितो विशा । अन्ति षद् भूतु वामवः ॥ १८ ॥

पुरम् । न । धृष्णो इति । आ । रुज । कृष्णया । बाधितः । विशा । अन्ति । सत् । भूतु । वाम् । अवः ॥

वेङ्कट० कर्षणशीलया विशा शत्रुभूतया बाधितः त्वं सप्तवधे ! शृणुः भूत्वा मञ्जूषाम् आ रुज इति
आत्मनः अनुशासनम् । अपि वा सप्तवधिं गोपवनः^१ अनुशास्ति इति ॥ १८ ॥

^१इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये विंशो वर्गः^२ ॥

[७४]

^१गोपवन आत्रेय ऋषिः । अग्निर्देवता, त्रयोदश्यादिपञ्चदश्यन्तानां श्रुतवर्ण आर्क्षस्य
दानम् । प्रथमादिद्वादश्यन्ता अनुष्टुप्मुखः प्रगाथश्छन्दः
(= अनुष्टुप्गायत्र्यौ), अवशिष्टा अनुष्टुभः^२ ।

विशोर्विशो वो अतिथिं वाजयन्तः पुरुप्रियम् ।

अग्निं वो दुर्यं वचः स्तुषे शूषस्य मन्मभिः ॥ १ ॥

विशःऽविशः । वः । अतिथिम् । वाजयन्तः । पुरुऽप्रियम् ।

अग्निम् । वः । दुर्यम् । वचः । स्तुषे । शूषस्य । मन्मभिः ॥ १ ॥

वेङ्कट० सर्वस्य मनुष्यस्य अतिथिम् यूयम् अन्नम् इच्छन्तः बहुप्रियम् परिचरत । अहं च अग्निम्
युष्माकं गृहभवम् वचसा^१ स्तौमि सुखकरस्य स्तोत्रैः इति ॥ १ ॥

यं जनांसो हविष्मन्तो मित्रं न सर्पिरासुतिम् । प्रशंसन्ति प्रशस्तिभिः ॥ २ ॥

यम् । जनांसः । हविष्मन्तः । मित्रम् । न । सर्पिःऽआसुतिम् । प्रशंसन्ति । प्रशस्तिभिः ॥ २ ॥

वेङ्कट० यम् जनाः हविष्मन्तः सखायम् इव यस्मिन् घृतं हूयते, प्रशंसन्ति प्रशंसनैः तम्
इति ॥ २ ॥

पन्यांसं जातवेदसं यो देवतात्युद्यता । हव्यान्यैरयद्विवि ॥ ३ ॥

पन्यांसम् । जातवेदसम् । यः । देवताति । उत्त्युद्यता । हव्यानि । ऐरयत् । दिवि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अत्यन्तं स्तोतारम् जातवेदसम्, यः यज्ञे^१ उद्यता हव्यानि^२ शुलोके प्रेरयति ॥ ३ ॥

आगन्म वृत्रहन्तमं ज्येष्ठमग्निमानवम् । यस्य श्रुतवीं बृहन्नाक्षो अनीक एधते ॥ ४ ॥

आ । अगन्म । वृत्रहन्तमम् । ज्येष्ठम् । अग्निम् । आनवम् ।

यस्य । श्रुतवीं । बृहन् । आर्क्षः । अनीके । एधते ॥ ४ ॥

वेङ्कट० आगताः वृत्रहन्तमम् प्रशस्यम् अग्निम्^१ मनुष्याणां सम्बन्धिनम्, यस्य अयम् श्रुतर्वा
आर्क्षः^२ 'महान् ज्वालासंवे' वर्धते इति । भिक्षणाय यज्ञ आगतः तत्रत्यम्^३ अग्निं स्तौति ॥ ४ ॥

अमृतं जातवेदसं तिरस्तमांसि दर्शतम् । घृताहवनमीड्यम् ॥ ५ ॥

अमृतम् । जातवेदसम् । 'तिरः । तमांसि । दर्शतम्'^४ । घृतऽआहवनम् । ईड्यम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अमृतम् जातवेदसम्, यः तमांसि तिरः दर्शयति विनाशयति, यस्मिन् च घृतम् आहूयते,
स्तुत्यं तम् आगन्म इति ॥ ५ ॥

^५इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये एकविंशो वर्गः^६ ॥

सबाधो यं जना इमेऽग्निं हव्येभिरीळते । जुह्वानासो यत्सुचः ॥ ६ ॥

'सबाधः । यम् । जनाः । इमे । अग्निम् । हव्येभिः । ईळते'^७ । जुह्वानासः । यत्सुचः । ६ ॥

वेङ्कट० बाधसहिताः यम् जनाः इमे अग्निम् हव्यैः सह स्तुबन्ति होमं कुर्वाणा आत्सुचः^८ ॥ ६ ॥

^९इयं ते नव्यसी मतिरग्ने अधायिस्मदा । मन्द्रं सुजातं सुक्रतोऽमूरं दस्मार्तिथे ॥ ७ ॥

इयम् । ते । नव्यसी । मतिः । अग्ने । अधायि । अस्मत् । आ ।

मन्द्रं । सुजातं । सुक्रतो इति सुक्रतो । अमूरं । दस्मं । अतिथे ॥ ७ ॥

वेङ्कट० इयम् ते नवतरा स्तुतिः अग्ने ! निहिताऽभूत् अस्मासु हे मोदमान ! शोभनजनन !
सुप्रज्ञ ! अमूढ ! दर्शनीय ! अतिथे ! ॥ ७ ॥

सा ते अग्ने शन्तमा चर्निष्ठा भवतु प्रिया । तया वर्धस्व सुष्टुतः ॥ ८ ॥

सा । ते । अग्ने । शमऽन्तमा । चर्निष्ठा । भवतु । प्रिया । तया । वर्धस्व । सुऽस्तुतः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सा ते 'अग्ने ! शन्तमा अतिशयेन' अन्नवती भवतु प्रिया । तया मत्या वर्धस्व
सुष्टुतः ॥ ८ ॥

सा द्युमैर्धुम्निनीं बृहदुपोष श्रवसि श्रवं । दधीत वृत्रतूर्यै ॥ ९ ॥

सा । द्युमैः । द्युम्निनीं । बृहत् । उपऽउप । श्रवसि । श्रवं । दधीत । वृत्रतूर्यै ॥ ९ ॥

वेङ्कट० सा हविर्भिः हविष्मती^{१०} महत् अन्नम् अस्माकम् उप दधीत वर्तमानस्य अन्नस्य उपरि
अनुपक्षीणे पूर्वस्मिन् अन्ने^{११} सङ्ग्रामे शत्रुभ्यः ॥ ९ ॥

१. 'ग्निः मूको. २. नास्ति मूको. ३-३. महाज्वालासंवेध मूको. ४. तस्य तत्र' अ'. ५-५. तु. ऋ
३, २७, १३. ६-६. नास्ति मूको. ७-७. तु. ऋ ७, ८, १. ८. 'च इति अ'. ९-९. 'अग्ने ... अति'
मूको. १०. 'न्ति मूको. ११. अग्ने मूको.

अश्वमिद्रां रथप्रां त्वेषमिन्द्रं न सत्पतिम् ।

यस्य श्रवांसि तूर्वथ पन्यपन्यं च कृष्टयः ॥ १० ॥

अश्वम् । इत् । गाम् । रथऽग्राम् । त्वेषम् । इन्द्रम् । न । सत्पतिम् ।

यस्य । श्रवांसि । तूर्वथ । पन्यम्पन्यम् । च । कृष्टयः ॥ १० ॥

वेङ्कट० अश्वम् इव गन्तारम् 'रथानां धनैः' पूरयितारम् दीप्तम् इन्द्रम् इव च सतां पतिम्
इमं परिचरत अग्निम्, यस्य बलेन शत्रुभ्यः अन्नानि 'तूर्वथ हिंस्थ पन्यम्' च स्तुत्यं धनम्
मनुष्याः ॥ १० ॥

'इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये द्वाविंशो वर्गः' ॥

यं त्वा गोपवनो गिरा चर्निष्ठदग्ने अङ्गिरः । स पावक श्रुधि हवम् ॥ ११ ॥

यम् । त्वा । गोपवनः । गिरा । चर्निष्ठत् । अग्ने । अङ्गिरः । सः । पावक । श्रुधि । हवम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० यम् त्वा अयम् गोपवनः गिरा अतिशयेन अन्नप्रदातारम् अकरोत् अग्ने! अङ्गिरः!, सः
पावक! श्रुधि तस्य ह्वानम् ॥ ११ ॥

यं त्वा जनास ईळते सबाधो वाजसातये । स बोधि वृत्रतूर्ये ॥ १२ ॥

यम् । त्वा । जनासः । ईळते । सबाधः । वाजसातये । सः । बोधि । वृत्रऽतूर्ये ॥ १२ ॥

वेङ्कट० जनासः यम् त्वा जनाः स्तुवन्ति बाधासहिताः अन्नलाभाय, सः बुध्यस्व अस्मान्
सङ्ग्रामे ॥ १२ ॥

अहं हुवान आर्क्षे श्रुतर्वणि मदच्युति ।

शर्धासीव स्तुकाविनां मृक्षा शीर्षा चतुर्णाम् ॥ १३ ॥

अहम् । हुवानः । आर्क्षे । श्रुतर्वणि । मदच्युति ।

शर्धासिऽइव । स्तुकाऽविनाम् । मृक्षा । शीर्षा । चतुर्णाम् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० अहम् हूयमानः ऋक्षस्य अपत्ये श्रुतर्वनाग्नि शत्रुमदस्य च्यावयितरि, स्तुकाविनः ऊर्णायवः
स्तुका^१ केशसङ्घातः, तद्वतां शर्धासि इव उच्छ्रितानि लोमानि इव 'हस्तेन उन्मृजामि'
प्रतिगृह्यमाणानाम् चतुर्णाम् अश्वानां शिरांसि ॥ १३ ॥

१. रथ ... थ^२ मूको. २. तुर्वथा ऋषयः मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४. नास्ति अ^१. ५. रो मूको.
६. इ मूको. ७. = √ मृक्ष > लटि उपु^१ *मृक्षामि > (वावि.) > *मृक्षाइ > यनि-इति (तु. छन्दः) ।
८. व्यापपि^१ मूको. ९. कापि नः मूको. १०. स्तुता मूको. ११-११. तु. ऋ १, १२६, ४ भाष्यम् ।

मां चत्वारः आशवः शर्विष्ठस्य द्रवित्वः ।

सु०रथासो अभि प्रयो वक्षन् वयो न तुभ्यम् ॥ १४ ॥

माम् । चत्वारः । आशवः । शर्विष्ठस्य । द्रवित्वः ।

सु०रथासः । अभि । प्रयोः । वक्षन् । वयोः । न । तुभ्यम् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० माम् चत्वारः अश्वाः बलवत्तमस्य श्रुतवर्णः गमनशीलाः शोभनरथाः अभि अवहन
शत्रूणाम् अन्नं प्रति । यथा तुभ्यम् भुज्यं चतस्रः नावः स्वगृहं प्रापयन् इति ॥ १४ ॥

सत्यमित् त्वां महेनदि परुष्णयव देदिशम् ।

नेमापो अश्वदातरः शर्विष्ठादस्ति मर्त्यैः ॥ १५ ॥

सत्यम् । इत् । त्वा । महे०नदि । परुष्णि । अव । देदिशम् ।

न । ईम् । आपः । अश्व०दातरः । शर्विष्ठात् । अस्ति । मर्त्यैः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० सत्यम् एव त्वां हे महानदि! परुष्णि! अव देदिशम् त्वां प्रति वदामि । तदेवाऽऽह—
नेमापः इति । हे आपः! न अस्मात् बलवत्तमाद् अन्यः कश्चित् मनुष्यः अश्वानाम् अतिशयेन
दाता विद्यत इति ॥ १५ ॥

इति पष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये त्रयोविंशो वर्गः ॥

[७५]

विरूप आङ्गिरस ऋषिः । अग्निर्देवता । गायत्री छन्दः ॥

युक्त्वा हि देवदूतमाँ अश्वाँ अग्ने रथीरिव । नि होता पूर्यः सदः ॥ १ ॥

युक्त्व । हि । देव०दूत०मान् । अश्वान् । अग्ने । रथीः०इव । नि । होता । पूर्यः । सदः ॥ १ ॥

वेङ्कट० विरूपः । योजय रथे देवानाम् आह्वानृतमान् अश्वान् अग्ने! सारथिः इव । युक्त्वा च
मुख्यः त्वम् नि षीद च होता इति ॥ १ ॥

उत नो देव देवाँ अच्छा वोचो विदुष्टरः । श्रद्धिश्वा वार्या कृधि ॥ २ ॥

उत । नः । देव । देवान् । अच्छ । वोचः । विदुः०तरः । श्रत् । विश्वा । वार्या । कृधि ॥ २ ॥

वेङ्कट० अपि च अस्मान् देव! देवान् अभिब्रूयाः विद्वत्तमः ॥ श्रत् च कृधि विश्वानि वरणीयानि
धनानि देवेषु अस्माकम् ॥ २ ॥

१. मातः अभि वि०; महान् अभि अ०. २. अश्वान् मूको ३. विद्युत मूको. ४-४. नास्ति मूको.
५. विद्वत्तम मूको. ६. शं मूको.

त्वं ह यद्यविष्टय सहसः स्रनवाहुत । ऋतावा यज्ञियो भुवः ॥ ३ ॥

त्वम् । ह । यत् । यविष्टय । सहसः । सूनो इति । आऽहुत । ऋतवा । यज्ञियः । भुवः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० त्वम् खलु यदा युवतम् ! सहसः पुत्र ! आहुत । सत्यवान् यज्ञसम्पादकः भवसि, तदा
श्रत् विश्वा वार्या कृधि (ऋ ८, ७५, २) ॥ ३ ॥

अयमग्निः सहस्रिणो वाजस्य शतिनस्पतिः । मूर्धा कवी रयीणाम् ॥ ४ ॥

अयम् । अग्निः । सहस्रिणः । वाजस्य । शतिनः । पतिः । मूर्धा । कविः । रयीणाम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अयम् अग्निः सहस्रशतसङ्ख्यस्य अन्नस्य स्वामी^१ उच्छ्रितः^२ क्रान्तप्रज्ञः मनुष्याणाम्
रयीणाम् च भवति^३ ॥ ४ ॥

तं नेमिमृभवो यथा नमस्व सहस्रतिभिः । नेदीयो यज्ञमङ्गिरः ॥ ५ ॥

तम् । नेमिम् । ऋभवः । यथा । आ । नमस्व । सहस्रतिभिः । नेदीयः । यज्ञम् । अङ्गिरः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० हे अङ्गिरः ! तम्^१ यज्ञम् आ नमस्व समीपतरम्^२ आनमय समानह्वानैः अन्यैः देवैः सह, यथा
रथस्य नेमिम् ऋभवः आनमन्ति । आनमनकुशला ऋभवः ॥ ५ ॥

^३ इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये चतुर्विंशो वर्गः^४ ॥

तस्मै नूनमभिद्यवे वाचा विरूप नित्यया । वृष्णे चोदस्व सुष्टुतिम् ॥ ६ ॥

तस्मै । नूनम् । अभिद्यवे । वाचा । विरूप । नित्यया । वृष्णे । चोदस्व । सुऽस्तुतिम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० तस्मै इदानीम् अभिगतदीप्तये वाचा विरूप ! अनवरतया^१ वृष्णे चोदस्व सुष्टुतिम् । अग्निं
स्तुहीति ॥ ६ ॥

कम् ष्विदस्य सेनयाऽग्नेरपाकचक्षसः । पणिं गोषु स्तरामहे ॥ ७ ॥

^१ कम् । ऊँ इति । स्वित् । अस्य । सेनया । अग्नेः^२ । अपाकऽचक्षसः । पणिम् । गोषु । स्तरामहे ॥ ७ ॥

वेङ्कट० कम्^३ खलु अस्य सेनया ज्वालानीकेन अग्नेः अनल्पतेजसः^४ पणिम् असुरं गोनिमित्तम्
स्तरामहे । स्तरणं हिंसनम् इति । तदानीं बलिनम् अभिभवाम इति ॥ ७ ॥

मा नो देवानां विशः प्रस्नातीरिवोस्त्राः । कृशं न हासुरध्व्याः ॥ ८ ॥

मा । नः । देवानाम् । विशः । प्रस्नातीऽइव । उस्त्राः । कृशम् । न । हासुः । अध्व्याः ॥ ८ ॥

१. स्वाम् मूको. २. °ज्ञ रयीणी भव' वि'. ३-३. °ज्ञमानसं नतर' मूको. ४-४. नास्ति मूको.
५. अवरक्तया वि'; अनवरक्तया अ'. ६-६. तु. ऋ १०, १५६, २. ७. तं मूको. ८. अल्प' मूको.

वेङ्कट० मा अस्मान् देवानाम् परिचारकान्^१ अग्निः हासीत्, यथा^२ पयः क्षरन्त्यः^३ उन्नाः न परित्यजन्ति ।
कृशम् न हासुः अघ्न्याः इति औपमिकम् । कृशं वत्सं^४ यथा गानो न परित्यजन्ति^५
तद्वन्मा हासीत् इति ॥ ८ ॥

मा नः समस्य दूष्यः^६ परिद्वेषसो अंहतिः । ऊर्मिर्न नावमा वधीत् ॥ ९ ॥

मा । नः । समस्य । दुःष्यः । परिद्वेषसः । अंहतिः । ऊर्मिः । न । नावम् । आ । वधीत् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० मा अस्मान् सर्वस्य दुर्बुद्धेः^७ परितः द्विषतः हननम् आहतिः ऊर्मिः^८ इव नावम्
आ वधीत् ॥ ९ ॥^९

नमस्ते अग्न ओजसे गृणन्ति देव कृष्टयः । अमैरमित्रमर्दय ॥ १० ॥

नमः । ते । अग्ने । ओजसे । गृणन्ति । देव । कृष्टयः । अमैः । अमित्रम् । अर्दय ॥ १० ॥

वेङ्कट० नमस्कारम् तव अग्न! देव! बलाय मनुष्याः उच्चारयन्ति । स त्वं बलैः अमित्रम्
अर्दय ॥ १० ॥

इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये पञ्चविंशो वर्गः ॥

कुवित् सु नो गविष्टयेऽग्ने संवेषिषो रयिम् । उरुकुदुरु णस्कृधि ॥ ११ ॥

कुवित् । सु । नः । गोऽष्टये । अग्ने । समऽवेषिषः । रयिम् । उरुकुदुः । उरु । नः । कृधि ॥

वेङ्कट० बहु अस्माकम् गविष्टये अग्ने! सुष्ठु धनं सम्प्रापय । बहुकृत् बहु अस्माकं कुर्विति ।
परयितुम् अस्माकं वा इच्छामिति ॥ ११ ॥

मा नो अस्मिन् महाधने परा वग्भारभृद्यथा । संवर्गं सं रयिं जय ॥ १२ ॥

मा । नः । अस्मिन् । महाऽधने । परा । वृक् । भारभृत् । यथा । समऽवर्गम् । सम । रयिम् । जय ॥

वेङ्कट० मा अस्मान् अस्मिन् सङ्ग्रामे परित्याक्षीः, यथा भारभृत् अन्ते भारं परित्यजति । सर्वतः
शत्रुभ्यः सहाच्छिद्यमानं धनम् अस्मदर्थम् जय इति ॥ १२ ॥

अन्यमस्मद् भिया इयमग्ने सिषक्तु दुच्छुना । वर्धो नो अमवच्छवः ॥ १३ ॥

अन्यम् । अस्मत् । भियै । इयम् । अग्ने । सिषक्तु । दुच्छुना । वर्धो । नः । अमवत् । शवः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० अस्मत्तः अन्यम् तस्य भयाय इयम् अग्ने! दुच्छुना सेवताम्^१ । बाधकवर्गः दुच्छुना ।
वर्धय अस्माकं बलयुक्तं वेगम् ॥ १३ ॥

१. 'रकम् वि' रकाम् अ'.

२-२. वयं क्षरन्तीः मूको.

३-३. था ... परि° मूको.

४. °हे मूको.

५. °मिमं मूको.

६. या. (५, २३) व्याख्यानम् अपि द्र.

७-७. नास्ति मूको.

८. °कुशम् मूको.

९. °ता मूको.

यस्याजुषन्नमस्विनः शमीमर्दुमखस्य वा । तं घेदग्निर्वृधावति ॥ १४ ॥

यस्य । अजुषत् । नमस्विनः । शमीम् । अर्दुःऽमखस्य । वा । तम् । घ । इत् । अग्निः । वृधा । अवति ॥

वेङ्कट० यस्य असेवत नमस्कारवतः अदुष्टयज्ञस्य वा कर्म, तम् एव अग्निः^१ वर्धनेन रक्षति^२ ॥ १४ ॥

परस्या अर्धि संवतोऽवराँ अभ्या तर । यत्राहमस्मि ताँ अव ॥ १५ ॥

परस्याः । अर्धि । समऽवतः । अवराँ । अभि । आ । तर । यत्र । अहम् । अस्मि । तान् । अव ॥

वेङ्कट० परस्याः अस्याः संवतः शत्रुसेनायाः अवराँ अभि आ तर इति आत्मीयान् योद्धून् निर्दिशति । यत्र अहम् अस्मि तान् रक्ष ॥ १५ ॥

विद्वा हि ते पुरा वयमग्ने पितुर्यथावसः । अधा ते सुम्नमीमहे ॥ १६ ॥

विद्वा । हि । ते । पुरा । वयम् । अग्ने । पितुः । यथा । अवसः । अध । ते । सुम्नम् । ईमहे ॥

वेङ्कट० जानीमः हि ते^१ पुरा वयम् रक्षणम् अग्ने ! यथा पितुः । अथ ते सुखं याचामहे ॥ १६ ॥

^२इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये षड्विंशो वर्गः^३ ॥

[७६]

^४कुरुसुतिः काण्व ऋषिः । इन्द्रो देवता । गायत्री छन्दः^५ ।

इमं नु मायिनं हुव इन्द्रमीशानमोर्जसा । मरुत्वन्तं न वृञ्जसे ॥ १ ॥

इमम् । नु । मायिनम् । हुवे । इन्द्रम् । ईशानम् । ओर्जसा । मरुत्वन्तम् । न । वृञ्जसे ॥ १ ॥

वेङ्कट० कुरुसुतिः^४ । इमम् क्षिप्रम् प्राज्ञम् हुवे^५ इन्द्रम् ईश्वरम् बलेन मरुत्वन्तम् इदानीं शत्रूणां छेदनाय ॥ १ ॥

अयमिन्द्रो मरुत्सखा वि वृत्रस्याभिनच्छिरः । वज्रेण शतपर्वणा ॥ २ ॥

अयम् । इन्द्रः । मरुत्सखा । वि । वृत्रस्य । अभिनत् । शिरः । वज्रेण । शतऽपर्वणा ॥ २ ॥

वेङ्कट० अयम् इन्द्रः मरुत्सखा वृत्रस्य वि अच्छिनत् शिरः वज्रेण बहुसन्धिना ॥ २ ॥

वावृधानो मरुत्सखेन्द्रो वि वृत्रमैरयत् । सृजन्त्समुद्रिया अपः ॥ ३ ॥

ववृधानः । मरुत्सखा । इन्द्रः । वि । वृत्रम् । ऐरयत् । सृजन् । समुद्रियाः । अपः ॥ ३ ॥

१. *क्षिम् मूको. २. *क्षन्ति मूको. ३. नास्ति वि^२. ४-४. नारिख मूको. ५. कुरुसति मूको.
६. शुभ मूको.

वेङ्कट० वर्धमानः मरुत्सखा इन्द्रः वृत्रम् वि ऐरयत् सृजन्^१ आन्तरिक्षयाणि उदकानि ॥ ३ ॥

अयं ह येन वा इदं सर्वमरुत्वता जितम् । इन्द्रेण सोमपीतये ॥ ४ ॥

अयम् । ह । येन । वै । इदम् । स्वं । मरुत्वता । जितम् । इन्द्रेण । सोमऽपीतये ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अयम् ह खलु इन्द्रः, येन खलु इदम् सर्वम् मरुत्वता जितम् इन्द्रेण सोमपानार्थम् ॥ ४ ॥

मरुत्वन्तमृजीषिणमोजस्वन्तं विरिञ्चिनम् । इन्द्रं गीर्भिर्हवामहे ॥ ५ ॥

मरुत्वन्तम् । ऋजीषिणम् । ओजस्वन्तम् । विरिञ्चिनम् । इन्द्रम् । गीऽभिः । हवामहे ॥ ५ ॥

वेङ्कट० मरुत्वन्तम् तृतीयसवनस्थेन ऋजीषेण तद्वन्तम् ओजस्वन्तम् महान्तम् (तु. निघ ३, ३)
इन्द्रम् स्तुतिभिः हवामहे ॥ ५ ॥

इन्द्रं प्रत्नेन मन्मेना मरुत्वन्तं हवामहे । अस्य सोमस्य पीतये ॥ ६ ॥

इन्द्रम् । प्रत्नेन । मन्मेना । मरुत्वन्तम् । हवामहे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ ६ ॥

वेङ्कट० इन्द्रम् पुराणेन स्तोत्रेण मरुत्वन्तम् इति स्पष्टम् ॥ ६ ॥

^१इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये सप्तविंशो वर्गः^२ ॥

मरुत्वाँ इन्द्र मीद्वः पिवा सोमं शतक्रतो । अस्मिन् यज्ञे पुरुष्टुत ॥ ७ ॥

मरुत्वान् । इन्द्र । मीद्वः । पिब । सोमम् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । अस्मिन् । यज्ञे । पुरुऽस्तुत ॥

वेङ्कट० स्पष्टमिति ॥ ७ ॥

तुभ्येदिन्द्र मरुत्वते सुताः सोमांसो अद्रिवः हृदा हूयन्त उक्थिनः ॥ ८ ॥

तुभ्य । इत् । इन्द्र । मरुत्वते । सुताः । सोमांसः । अद्रिऽवः । हृदा । हूयन्ते । उक्थिनः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० तुभ्यम् एव इन्द्र ! मरुत्वते सुताः सोमाः वज्रिन् ! श्रद्धया हूयन्ते शश्वन्तः ॥ ८ ॥

पिबेदिन्द्र मरुत्सखा सुतं सोमं दिविष्टिषु । वज्रं शिशान् ओजसा ॥ ९ ॥

पिब । इत् । इन्द्र । मरुत्सखा । सुतम् । सोमम् । दिविष्टिषु । वज्रम् । शिशानः । ओजसा ॥ ९ ॥

वेङ्कट० पिब एव इन्द्र ! मरुत्सखा सुतम् सोमम् अह्नामागमनेषु वज्रम् तीक्ष्णीकुर्वन्
बलेन ॥ ९ ॥

उत्तिष्ठन्नोर्जसा मह पीत्वी शिप्रे अवेपयः । सोममिन्द्र चमू सुतम् ॥ १० ॥

उत्तिष्ठन् । ओर्जसा । सह । पीत्वी । शिप्रे इति । अवेपयः । सोमम् । इन्द्र । चमू इति । सुतम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० उत्तिष्ठन् बह्वेन सह पीत्वा वक्त्रं त्वम् अवेपयः सोमम् इन्द्र । चम्वोः अधिषव-
णफलकयोः सुतम् ॥ १० ॥

अनु त्वा रोदसी उभे क्रक्षमाणमकृपेताम् । इन्द्र यदस्युहाभवः ॥ ११ ॥

अनु । त्वा । रोदसी इति । उभे इति । क्रक्षमाणम् । अकृपेताम् । इन्द्र । यत् । दस्युऽहा । अभवः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० अनु कल्पयेताम्^१ त्वाम् उभे द्यावापृथिव्यौ विलिखन्तम् शत्रून्, इन्द्र । यद्वा^२ त्वम्
दस्युहा भवसि ॥ ११ ॥

वाचमष्टापदीमहं नवस्रक्तिमृतस्पृशम् । इन्द्रात् परि तन्वममे ॥ १२ ॥

वाचम् । अष्टापदीम् । अहम् । नवस्रक्तिम् । ऋतस्पृशम् । इन्द्रात् । परि । तन्वम् । ममे ॥ १२ ॥

वेङ्कट० वाचम् दिग्भिः अवान्तरदिग्भिः च अष्टपदीम् ताभिः आदित्येन च नवस्रक्तिम् सत्य-
स्पृशम् अहम् इन्द्रात् तन्वम्^१ परि ममे । तनुत्वम् इन्द्राय अपर्याप्तिरिति ॥ १२ ॥

‘इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये अष्टाविंशो वर्गः’ ॥

[७७]

‘कुरुसुतिः काण्व ऋषिः । इन्द्रो देवता । गायत्री छन्दः, अन्त्ये द्वे प्रगाथः

(= १मा बृहती, २या सतोबृहती)’ ।

जज्ञानो नु शतक्रतुर्वि पृच्छदिति मातरम् । क उग्राः के ह शृण्विरे ॥ १ ॥

जज्ञानः । नु । शतक्रतुः । वि । पृच्छत् । इति । मातरम् । के । उग्राः । के । ह । शृण्विरे ॥ १ ॥

वेङ्कट० जायमानः एव शतक्रतुः वि ‘पृच्छत् इत्थम्’ मातरम् — के उद्गूर्णबलाः, के च खलु
विश्रुता इति ॥ १ ॥

आदी श्वस्यब्रवीदौर्णवाभमहीशुवम् । ते पुत्र सन्तु निष्टुरः ॥ २ ॥

आत् । ईम् । श्वसी । अब्रवीत् । और्णवाभम् । अहीशुवम् । ते । पुत्र । सन्तु । निःस्तुरः ॥ २ ॥

वेङ्कट० अनन्तरम् एव एनं माता अब्रवीत् और्णवाभम्^१ अहीशुवम्^२ च असुरौ उक्त्वा — तादृशाः
पुत्र ! भवन्तु तव निस्तारणीया इति ॥ २ ॥

१. कल्पेतां वि^१; कल्पेतां अ^१.

२. यथा मूको.

३. तत्त्वम् मूको.

४-४. नास्ति मूको.

५-५. प्रच्छदि त्वं मूको.

६. ‘वाहम् मूको,

७. अभीशुपम वि^२.

समित् तान् वृत्रहासिदत् खे अराँ इव खेदया । प्रवृद्धो दस्युहाभवत् ॥ ३ ॥

सम् । इत् । तान् । वृत्रऽहा । अखिदत् । खे । अरान्ऽइव । खेदया । प्रऽवृद्धः । दस्युऽहा । अभवत् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सर्वान् सहैव वृत्रहा सम् अखिदत् । सङ्घेदनम् आकर्षणम् । यथा रथचक्रस्य खे अरान् खेदया रज्ज्वा सङ्घिदन्ति । प्रवृद्धः दस्युहा अभवत् ॥ ३ ॥

एकया प्रतिधापिबत् साकं सरांसि त्रिंशतम् । इन्द्रः सोमस्य काणुका ॥ ४ ॥

एकया । प्रतिऽधा^१ । अपिबत् । साकम् । सरांसि । त्रिंशतम् । इन्द्रः । सोमस्य । काणुका ॥ ४ ॥

वेङ्कट० एकैनैव प्रतिधानेन अपिबत् सह त्रिंशतम् सरांसि इन्द्रः सोमस्य पूर्णानि ^१क्रान्तानि इति वा क्रान्तानि इति वा^२ । निरुक्तं (या ५, ११) च द्रष्टव्यमिति ॥ ४ ॥

अभि गन्धर्वमतृणदबुधेषु रजःस्वा । इन्द्रो ब्रह्मभ्य इवृधे ॥ ५ ॥

अभि । गन्धर्वम् । अतृणत् । अबुधेषु । रजःऽसु । आ । इन्द्रः । ब्रह्मऽभ्यः । इत् । वृधे ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ^१गन्धर्वो मेघः^२ । गाम् उदकं धारयति इति । तं रश्मिभिः अभि अतृणत् अबुधेषु पदनिधानयोग्यस्थलरहितेषु लोकेषु । अन्तरिक्षे स्थित इत्यर्थः । इन्द्रः ब्राह्मणान् एव वर्धयितुम् ॥ ५ ॥

^३इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये एकोनत्रिंशो वर्गः^४ ॥

निराविध्यद् गिरिभ्य आ धारयत् पक्वमोदनम् । इन्द्रो बुन्दं स्वाततम् ॥ ६ ॥

निः । अविध्यत् । गिरिऽभ्यः । आ । धारयत् । पक्वम् । ओदनम् । इन्द्रः । बुन्दम् । सुऽआततम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० निः अविध्यत् मेघेभ्यः उदकं निर्गमयितुं मनुष्याणाम् पक्वम् ओदनम् धारयत्^१ कुर्वन् । नुमभावः छान्दसः । इन्द्रः इषुम् सृष्ट्वा तथा ॥ ६ ॥^२

शतब्रध्न इषुस्तवं सहस्रपर्ण एक इत् । यमिन्द्र चकृषे युजम् ॥ ७ ॥

शतऽब्रध्नः । इषुः । तवं । सहस्रऽपर्णः । एकः । इत् । यम् । इन्द्र । चकृषे । युजम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० शताग्रः इषुः तव सहस्रपर्णः^३ भवति एकः एव, यम् इन्द्र! कृतवानसि^४ सहायम् ॥ ७ ॥

तेन स्तोतृभ्य आ भर नृभ्यो नारिभ्यो अत्तवे । सद्यो जात ऋशुष्ठिर ॥ ८ ॥

१. वैप १, २१४९ d द्र. २-२. क्रान्तादीनि वा क्रान्त इति वा मूको. ३-३. गन्धर्वमेकः वि^२; *वोमेक अ^२. ४-४. नास्ति मूको. ५. नास्ति मूको. ६. निर्वचनं व्याख्यानं च या. (५, ३३) द्र. ७. *सः वर्णस्य मूको. ८. तवा^३ वि^२.

तेन । स्तोतृभ्यः । आ । भर । नृभ्यः । नारिभ्यः । अत्तवे । सद्यः । जातः । ऋभुस्थिर ॥ ८ ॥

वेङ्कट० तेन स्तोतृभ्यः अस्सभ्यम् आ भर बहु अन्नं पुत्रेभ्यः स्त्रीभ्यः च अत्तुं पर्याप्तम् सद्यः एव प्रादुर्भूतः ऋभुश्चिरः । महान् स्थिरः च तथोक्तः ॥ ८ ॥

एता च्यौत्नानि ते कृता वर्षिष्ठानि परीणसा । हृदा वीड्वधारयः ॥ ९ ॥

एता । च्यौत्नानि । ते । कृता । वर्षिष्ठानि । परीणसा । हृदा । वीळु । अधारयः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० एतानि बलानि त्वया कृतानि वृद्धतमानि परिणद्धानि । कानीत्याह — हृदा इति । बुद्ध्या एवं स्थिराणि पर्वतादीनि अधारयः^१ इति ॥ ९ ॥

विश्वेत् ता विष्णुराभरदुरुक्रमस्त्वेषितः ।

शतं महिषान् क्षीरपाकमोदनं वराहमिन्द्र एमुषम् ॥ १० ॥

विश्वा । इत् । ता । विष्णुः । आ । अभरत् । उरुक्रमः । त्वाऽऽषितः ।

शतम् । महिषान् । क्षीरपाकम् । ओदनम् । वराहम् । इन्द्रः । एमुषम्^२ ॥ १० ॥

वेङ्कट० विश्वानि एव तानि वराहरूपः विष्णुः आ अहरत् असुरेषु स्थितानि उरुक्रमः त्वया इन्द्र!^३ प्रेषितः । शतम् महिषान् क्षीरपाकम् ओदनम् चाहरत् । परोक्षः — तम् वराहम् आहृतासुरसर्वस्वम् इन्द्रः देवेभ्यः आहरत् । यच्छतेः प्रसारणे 'लिटि रूपम् एमुषम् इति'^४ । धनानि यः यच्छति स्म स तथोक्त इति ॥ १० ॥

तुविक्षं ते सुकृतं सूमयं धनुः साधुर्वुन्दो हिरण्ययः ।

उभा ते बाहू रण्या सुसंस्कृता ऋदूपे चिद्वृधा ॥ ११ ॥

तुविक्षम् । ते । सुकृतम् । सुमयम् । धनुः । साधुः । बुन्दः । हिरण्ययः ।

उभा । ते । बाहू इति । रण्या । सुसंस्कृता । ऋदूपे । चित् । ऋदुवृधा ॥ ११ ॥

वेङ्कट० यास्कः (६, ३३) — 'बहुविक्षेपं महाविक्षेपं वा ते सुकृतं सूमयं सुसुखं धनुः । साधयिता ते बुन्दः हिरण्ययः । उभौ ते बाहू रमणीयौ साङ्ग्राम्यौ वा ऋदूपे अर्दनपातिनौ गमनपातिनौ वा । मर्मण्यर्दनवेधिनौ गमनवेधिनौ वा' इति ॥ ११ ॥

^५इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये त्रिंशो वर्गः^६ ॥

[७८]

‘कुरुसुतिः काण्व ऋषिः । इन्द्रो देवता । गायत्री छन्दः, दशमी बृहती’ ।

पुरोळाशं नो अन्धस इन्द्र सहस्रमा भर । शता च शूर गोनाम् ॥ १ ॥

पुरोळाशम् । नः । अन्धसः । इन्द्र । सहस्रम् । आ । भर । शता । च । शूर । गोनाम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० पुरः दीयमानम् अस्मभ्यम् ‘अन्नम् सुव्यञ्जनम्’ आ हर इन्द्र! गवाम् सहस्रम् शतानि च शूर! इति ॥ १ ॥

आ नो भर व्यञ्जनं गामश्चमभ्यञ्जनम् । सचा मुना हिरण्यया ॥ २ ॥

आ । नः । भर । विऽअञ्जनम् । गाम् । अश्चम् । अभिऽअञ्जनम् । सचा । मुना । हिरण्यया ॥ २ ॥

वेङ्कट० आ भर! अस्मभ्यम् व्यञ्जनम् गाम् अश्चम् तैलम् च, तैः सह मननीयानि हिरण्ययानि उपस्कराणि चेति ॥ २ ॥

उत नः कर्णशोभना पुरुणि धृष्णवा भर । त्वं हि शृण्विषे वसो ॥ ३ ॥

उत । नः । कर्णशोभना । पुरुणि । धृष्णो इति । आ । भर । त्वम् । हि । शृण्विषे । वसो इति ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अपि च अस्मभ्यम् कर्णालङ्कारणानि^१ बहूनि धृष्णो! आ भर । त्वम् हि उदारः श्रूयसे वासयितः! ॥ ३ ॥

नकीं वृधीक इन्द्र ते न सुषा न सुदा उत । नान्यस्त्वच्छूर वाघतः ॥ ४ ॥

नकीम् । वृधीकः । इन्द्र । ते । न । सुऽसाः । न । सुऽदाः । उत । न । अन्यः । त्वत् । शूर । वाघतः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० नास्ति कश्चित् त्वत्तः वर्धयिता इन्द्र! न अपि सुष्ठु सम्भक्ता युद्धादौ, न अपि सुष्ठु अभिमतावां दाता । एतदेवाह—न अन्यः त्वत् शूर! ऋत्विजः इति यजमानस्य त्वत्तः अन्यः नास्ति नेता इति ॥ ४ ॥

नकीमिन्द्रो निकर्तवे न शक्रः परिशक्तवे । विश्वं शृणोति पश्यति ॥ ५ ॥

नकीम् । इन्द्रः । निऽकर्तवे । न । शक्रः । परिऽशक्तवे । विश्वम् । शृणोति । पश्यति ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः ‘न निकर्तुं’ शक्यते । तथा शक्रः परिशक्तवे परिभवाय न च भवति । विश्वम् च शृणोति, पश्यति च सर्वम् इति ॥ ५ ॥

‘इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये एकत्रिंशो वर्गः’ ॥

१-१. नास्ति मूको. २-२. अन्नं सुषं ज° मूको. ३. हर अ°. ४. कर्णालङ्क° मूको.
५-५. न क° वि°; निक° अ°.

स म॒न्युं म॒र्त्याना॒मद॑ब्धो नि चि॒कीष॑ते । पुरा नि॒दर्थि॑कीषते ॥ ६ ॥

सः । म॒न्युम् । म॒र्त्याना॒म् । अद॑ब्धः । नि । चि॒कीष॑ते । पुरा । नि॒दः । चि॒कीष॑ते ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सः^१ क्रोधम् म॒र्त्याना॒म् स्वयम् अहिंसितः नि चि॒कीष॑ते^२ निकरोति प्रागेव निन्दायाः ।
यावदेव एनम् अभिभवति, प्रागेव ततः ॥ ६ ॥

क्रत्व॒ इत् पूर्ण॑मुदरं तुरस्या॑स्ति वि॒धतः॑ । वृत्र॒घ्नः सोम॑पा॒न्नः ॥ ७ ॥

क्रत्वः । इत् । पूर्ण॑म् । उ॒दर॑म् । तुरस्यं । अ॒स्ति । वि॒धतः॑ । वृत्र॒घ्नः । सोम॑पा॒न्नः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० कर्मणा एव पूर्णम्^१ उदरम्^२ भवति क्षिप्रस्य वृत्रघ्नः सोमपा॒न्नः । य एनं परिचरति,
तस्य कर्मणा इति ॥ ७ ॥

त्वे वसू॑नि संग॑ता विश्वा॑ च सोम॒ सौभ॑गा । सु॒दात्व॑परि॒हृता ॥ ८ ॥

त्वे इति । वसू॑नि । सम॑गता । विश्वा॑ । च । सोम॒ । सौभ॑गा । सु॒दातु॑ । अपरि॒हृता ॥ ८ ॥

वेङ्कट० त्वयि धनानि सङ्गतानि विश्वानि च सोम! सौभाग्यानि शोभनानि च दानानि
अकुटिलानि इति इन्द्रेण पीयमानम् सोममाहेति^३ ॥ ८ ॥

त्वामि॒द्यव॑युर्मम कामो॑ ग॒व्युर्हि॑र॒ण्ययुः॑ । त्वाम॑श्च॒युरे॑षते ॥ ९ ॥

त्वाम् । इत् । य॒व॒ऽयुः । मम॑ । कामः॑ । ग॒व्युः । हि॒र॒ण्य॒ऽयुः । त्वाम् । अ॒श्च॒ऽयुः । आ । ई॒षते ॥ ९ ॥

वेङ्कट० त्वाम् एव यवम्^१ इच्छन् आ इच्छति मम कामः ग॒व्युः हि॒र॒ण्य॒युः च, त्वाम् एव
अवयुः च इति ॥ ९ ॥

तवेदि॑न्द्रा॒हमा॑शसा हस्ते॒ दात्रं॑ च॒ना द॑दे ।

दि॒नस्य॑ वा म॒घव॑त्सं॒भृत॑स्य वा पु॒र्धिं यव॑स्य का॒शिना॑ ॥ १० ॥

तव॑ । इत् । इन्द्र॒ । अ॒हम् । आ॒ऽशसा॑ । हस्ते॒ । दात्र॑म् । च॒न । आ । द॑दे ।

दि॒नस्य॑ । वा । म॒घ॒ऽव॒न् । सम॑ऽभृतस्य । वा । पु॒र्धिं । यव॑स्य । का॒शिना॑ ॥ १० ॥

वेङ्कट० तव एव इन्द्र! महाशंसनेन अयम् इन्द्रः मम यवम् दास्यति इति बुद्ध्या भिक्षणे
प्रवृत्तः अहम् हस्तेन लवनाय दात्रम् आ ददे । तत्र दात्रेण अनेन लूनस्य वा मघवन्!,
अपि वा प्रागेव यवमग्निः सम्भृतस्य वा यवस्य पूरय मुष्टिना इति ॥ १० ॥

^४इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये द्वात्रिंशो वर्गः^५ ॥

१. सं मूको. २. कीषते मूको. ३. पूर्वम् मूको. ४. उदकम् मूको. ५. ममं हे० मूको.
६. य मूको. ७-७. नास्ति मूको.

[७९]

‘कृतनुर्भागेव ऋषिः । सोमो देवता । गायत्री छन्दः, नवमी अनुष्टुप्’ ।

अयं कृतनुरगृभीतो विश्वजिदुद्भिदित् सोमः । ऋषिर्विप्रः काव्येन ॥ १ ॥

अयम् । कृतनुः । अगृभीतः । विश्वजित् । उत्समित् । इत् । सोमः । ऋषिः । विप्रः । काव्येन ॥ १ ॥

वेङ्कट० अयम् सोमः कर्ता शत्रुभिः अगृहीतः विश्वजिन् उद्भेत्ता च । तम् एनम् ऋषिः विप्रः काव्येन वर्धयति ॥ १ ॥

अभ्यूणीति यन्नग्रं भिषक्तिं विश्वं यत् तुरम् । प्रेमन्धः ख्यन्निः श्रोणो भूत् ॥ २ ॥

अभि । ऊणीति । यत् । नग्रम् । भिषक्तिं । विश्वम् । यत् । तुरम् ।

प्र । ईम् । अन्धः । ख्यत् । नि । श्रोणः । भूत् ॥ २ ॥

वेङ्कट० अभि छादयति वासांसि जनयन् सोमः यत् नग्रम् भवति । भिषज्यति च विश्वम् अपि यत् आतुरम् ओषधीषु प्रविष्टः । तथा पीतसोमः सन् अन्धः^१ विप्रः पश्यति । श्रोणः अपि निः भवति निर्गच्छति ॥ २ ॥

त्वं सोम तनूकृद्भ्यो द्वेषोभ्योऽन्यकृतेभ्यः । उरु यन्तासि वरूथम् ॥ ३ ॥

त्वम् । सोम । तनूकृत्भ्यः । द्वेषःभ्यः । अन्यकृतेभ्यः । उरु । यन्ता । असि । वरूथम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० त्वम् सोम ! अङ्गानां विच्छेदकेभ्यः द्वेषोभ्यः शत्रुकृतेभ्यः, कृत्याभ्य इत्यर्थः, उरु यन्ता भवसि पारकं स्तोतृणाम् इति । ‘अन्यकृतानि हि रक्षसि’ (तै ६, ३, २, २) इति ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

त्वं चित्ती तव दक्षैर्दिव आ पृथिव्या ऋजीषिन् । यावीरघस्यं चिद् द्वेषः ॥ ४ ॥

त्वम् । चित्ती । तव । दक्षैः । दिवः । आ । पृथिव्याः । ऋजीषिन् । यावीः । अघस्यं । चित् । द्वेषः ॥

वेङ्कट० त्वम् प्रश्न्या तव बलैः दिवः^२ च ‘पृथिव्याः च पृथक्’^३ कुरु अस्माकम् आहन्तुः शत्रोः द्वेषः कृत्याः हे तृतीयसवनस्थेन ऋजीषेण तद्वन् ! इति ॥ ४ ॥

अर्थिनो यन्ति चेदर्थं गच्छानिद् ददुषो रातिम् । ववृज्युस्तृष्यतः कामम् ॥ ५ ॥

अर्थिनः । यन्ति । च । इत् । अर्थम् । गच्छान् । इत् । ददुषः । रातिम् । ववृज्युः । तृष्यतः । कामम् ॥

वेङ्कट० अर्थिनः यन्ति च अर्थम् प्रति भिक्षमाणाः, गच्छन्ति च दातुः दानम् । ते च दातारः

१-१. नास्ति मूको. २-२. तु. ऋ ४, १९, ९; १०, २५, ११. ३-३. °तसोः सवदः मूको.

४. दीपः मूको. ५. °याश्च तिरस्कुष पृ° अ^१.

तृव्यतः भिक्षमाणस्य कामम् धनप्रदानेन संस्थापयन्ति । स तृव्यः तदाश्रय इति ॥ ५ ॥

‘इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये त्रयस्त्रिंशो वर्गः’ ॥

विदद्यत् पूर्व्यं नष्टमुदीमृतायुमीरयत् । प्रेमार्युस्तारीदतीर्णम् ॥ ६ ॥

विदत् । यत् । पूर्व्यम् । नष्टम् । उत् । ईम् । ऋतऽयुम् । ईरयत् ।

प्र । ईम् । आयुः । तारीत् । अतीर्णम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यदा प्रलं धनम् नष्टम् लभते, तदा यज्ञकामम् एनं सोमः उत् ईरयति, प्रवर्धयति च आयुः अन्नम् अन्यैः अतीर्णम् । सोमेन यजमानः साधयति अन्नम् इति ॥ ६ ॥

सुशेवो नो मृळयाकुरदंसक्रतुरवातः । भवां नः सोमं शं हृदे ॥ ७ ॥

सुऽशेवः । नः । मृळयाकुः । अदंसक्रतुः । अवातः । भव । नः । सोम । शम् । हृदे ॥ ७ ॥

वेङ्कट० सुसुखः अस्माकं सुखयिता अप्रमत्तप्रज्ञानः गमनवर्जितः उदर एव तिष्ठन् सोम ! भव शङ्करः हृदयाय । पुनः न इति पूरणम् ॥ ७ ॥

मा नः सोमं सं वीविजो मा वि वीभिषथा राजन् । मा नो हार्दिं त्विषा वधीः ॥ ८ ॥

मा । नः । सोम । सम् । वीविजः । मा । वि । वीभिषथाः । राजन् ।

मा । नः । हार्दिं । त्विषा । वधीः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० मा अस्मान् सोम ! सम् वीविजः चलितान् कार्षीः, मा च वि वीभिषथाः^२ राजन्, मा च अस्माकम् हृदयम् दीप्त्या वधीः ॥ ८ ॥

अव यत् स्वे सधस्थे देवानां दुर्मतीरीक्षे ।

राजन्नप द्विषः सेध मीद्वो अप स्रिधः सेध ॥ ९ ॥

अव । यत् । स्वे । सधऽस्थे । देवानाम् । दुऽमतीः । ईक्षे ।

राजन् । अप । द्विषः । सेध । मीद्वः । अप । स्रिधः । सेध ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अव ईक्षे अहं यदा स्वे गृहे देवानाम् दुर्मतयः न प्रविशन्तु इति, तदानीम् एव राजन् ! सेक्तः ! अप सेध द्विषः स्रिधः च इति ॥ ९ ॥^१

‘इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये चतुस्त्रिंशो वर्गः’ ॥

[८०]

^१एकधूनौधस ऋषिः । इन्द्रो देवता, दशम्या देवाः । गायत्री छन्दः, दशमी त्रिष्टुप्^१ ।

नह्य^१न्यं बळाकरं मर्डितारं शतक्रतो । त्वं न इन्द्र मृळय ॥ १ ॥

^२नहि । अन्यम् । बळा । अकरम् । मर्डितारम् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो^३ । त्वम् । नः । इन्द्र । मृळय ॥ १ ॥

वेङ्कट० ^१एकधूनौधसः । न अन्यम्^२ सत्यम् एव अहं करोमि सुखयितारम् शतक्रतो^३ । तथा सति त्वम् इन्द्र ! अस्मान् सुखय ॥ १ ॥

यो नः शश्वत् पुराविथाऽमृधो वाजसातये । स त्वं न इन्द्र मृळय ॥ २ ॥

यः । नः । शश्वत् । पुरा । आविथ । अमृधः । वाजसातये । सः । त्वम् । नः । इन्द्र । मृळय ॥ २ ॥

वेङ्कट० यः अस्मान् पुरा सर्वम् एव रक्षितवानसि अहिंसितः^४ अन्नस्य लाभाय । सः त्वम् इदानीम् अपि इन्द्र ! मृडय अस्मान् इति ॥ २ ॥

किमङ्ग रध्रचोदनः सुन्वानस्यावितेदसि । कुवित् स्विन्द्र णः शकः ॥ ३ ॥

^५किम् । अङ्ग । रध्रचोदनः । सुन्वानस्य^६ । अविता । इत् । असि^७ । कुवित् । सु । इन्द्र । नः । शकः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० किम् त्वम् अङ्ग क्षिप्रम् सुन्वानस्य अविता एव भवसि । रध्रचोदनः रध्रस्य राधकस्य यः चोदयति धनं स तथोक्तः । तथा सति इन्द्र ! बहु अस्माकम् कुर्विति ॥ ३ ॥

इन्द्र प्र णो रथमव पश्चाच्चित् सन्तमद्रिवः । पुरस्तादेनं मे कृधि ॥ ४ ॥

इन्द्र । प्र । नः । रथम् । अव । पश्चात् । चित् । सन्तम् । अद्रिऽवः । पुरस्तात् । एनम् । मे । कृधि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० इन्द्र ! अस्माकम् प्र रत्न रथम् । पश्चात् अपि भवन्तं वज्रिन् ! पुरस्तात् एनम् कुरु मम इति ॥ ४ ॥

हन्तो नु किमाससे प्रथमं नो रथं कृधि । उपमं वाजयु श्रवः ॥ ५ ॥

हन्तो इति । नु । किम् । आससे । प्रथमम् । नः । रथम् । कृधि । उपऽमम् । वाजऽयु । श्रवः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० हन्त इति आभिमुख्यकृदामन्त्रितेन^८ समानम् । हन्त इन्द्र ! किम् त्वम् आससे । मुख्यम् नः रथम् कुरु । अन्नमिच्छत् इदम् अस्मदीयम् अन्नं हविर्भूतं तव उपमम् भवति समीपे^९ वर्तत इति ॥ ५ ॥

^१इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये पञ्चत्रिंशो वर्गः^२ ॥

अवा नो वाजयुं रथं सुकरं ते किमित् परि । अस्मान्तु जिग्युषस्कृधि ॥ ६ ॥

अवा । नः । वाजऽयुम् । रथम् । सुऽकरम् । ते । किम् । इत् । परि । अस्मान् । सु । जिग्युषः । कृधि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० रक्ष अस्माकम् अन्नेच्छुम् रथम् । सुकरम् ते किम् इत् सर्वं कर्तव्यं भवति परितः ।
तथा सति अस्मान् सुष्ठु जेतृन् कुरु इति ॥ ६ ॥

इन्द्र दृष्ट्वस्व पूरसि भद्रा तं एति निष्कृतम् । इयं धीर्ऋत्विष्यावती ॥ ७ ॥

इन्द्र । दृष्ट्वस्व । पूः । असि । भद्रा । ते । एति । निऽस्कृतम् । इयम् । धीः । ऋत्विष्यऽवती ॥ ७ ॥

वेङ्कट० इन्द्र ! दृढ । बलपरिवृतः त्वं पुरम् इव भवसि । भद्रा तव गच्छति संस्कृतस्थानम्
इयम् धीः कर्मकाले कृता ॥ ७ ॥

मा सीमवद्य आ भागुर्वी काष्ठा हितं धनम् । अपावृक्ता अरत्नयः ॥ ८ ॥

मा । सीम् । अवद्ये । आ । भाक् । उर्वी । काष्ठा । हितम् । धनम् । अपऽआवृक्ताः । अरत्नयः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० मा अस्मान् सर्वतः अवद्ये आ भज, न कुतश्चित् प्रापयावद्यम् । अपराजितान् कुर्वित्यर्थः ।
‘उर्वी काष्ठा’ बह्वन्तराल आज्यन्तः (तु. या २, १५) । तत्र शत्रुषु निहितम् आजि-
हीर्षितं धनम् । अपावृक्ताः सन्तु अदानाः यजमानाः शत्रवः ॥ ८ ॥

तुरीयं नाम यज्ञियं यदा करस्तदुश्मसि । आदित् पतिर्न ओहसे ॥ ९ ॥

तुरीयम् । नाम । यज्ञियम् । यदा । करः । तत् । उश्मसि । आत् । इत् । पतिः । नः । ओहसे ॥

वेङ्कट० चतुर्थम् नाम यज्ञियम् यदा च अस्माकम् करोषि, तत् वयं कामयामहे । अनन्तरम्
एव पतिः । त्वं च अस्मान् वहसि । नक्षत्रनाम गुह्यं नाम प्रकाशं नाम इति त्रीणि
नामानि । सोमयाजीति तुरीयं नाम इति ॥ ९ ॥

अवीवृधदो अमृता अमन्दीदेकधूदेवा उत याश्च देवीः ।

तस्मा उ राधः कृणुत प्रशस्तं प्रातर्मक्षू धियावसुर्जगम्यात् ॥ १० ॥

अवीवृधत् । वः । अमृताः । अमन्दीत् । एकऽधूः । देवाः । उत । याः । च । देवीः ।

तस्मै । ऊँ इति । राधः । कृणुत । प्रऽशस्तम् । प्रातः । मक्षु । धियावसुः । जगम्यात् ॥ १० ॥

वेङ्कट० इयं वैश्वदेवी । हे देवाः । अमृताः । युष्मान् अयम् अवीवृधत्, अमन्दीत् एकधूः । अथ च

१. जैत्रान् वि^२; जेत्रीन् अ^१. २. ‘न्द्रः मूको. ३. कश्चि^० वि^२; तश्चि^० अ^१. ४-४. उर्वि
काष्ठाः मूको. ५. ज्यतः मूको. ६. नास्ति मूको. ७. वै ... देवी मूको.

याः भवथ यूयं हे देवपत्न्यः!^१ तस्मै मह्यं धनं कुरुत प्रशस्तम् । प्रातः एव अस्मान्
इन्द्रः कर्मवसुः आगच्छतु इति ॥ १० ॥

^२इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये षट्त्रिंशो वर्गः^३ ॥

[८१]

^४कुसीदी काण्व ऋषिः । इन्द्रो देवता । गायत्री छन्दः^५ ।

आ तू न इन्द्र क्षुमन्तं चित्रं ग्राभं सं गृभाय । महाहस्ती दक्षिणेन ॥ १ ॥

आ । तु । नः । इन्द्र । क्षुऽमन्तम् । चित्रम् । ग्राभम् । सम् । गृभाय । महाऽहस्ती । दक्षिणेन ॥ १ ॥

वेङ्कट० काण्वः^१ कुसीदी । ^२आभिमुख्येन सम् गृहाण इन्द्र ! अस्माकम्^३ दातुं शब्दवत् प्रसिद्धं
धनम् पूजनीयम् महाहस्तः त्वम् दक्षिणेन हस्तेन ॥ १ ॥

विन्ना हि त्वा तुविकूर्मिं तुविदेष्णं तुवीमघम् । तुविमात्रमवोभिः ॥ २ ॥

विन्ना । हि । त्वा । तुविऽकुर्मिम् । तुविऽदेष्णम् । तुविऽमघम् । तुविऽमात्रम् । अवोऽभिः ॥ २ ॥

वेङ्कट० जानीमः हि त्वा बहुकर्माणं बहुप्रदेयं बहुमघं^४ बहुप्रमाणं पालनैः युक्तं चेति ॥ २ ॥

नहि त्वा शूर देवा न मर्तासो दित्सन्तम् । भीमं न गां वारयन्ते ॥ ३ ॥

नहि । त्वा । शूर । देवाः । न । मर्तासः । दित्सन्तम् । भीमम् । न । गाम् । वारयन्ते ॥ ३ ॥^५

वेङ्कट० नहि ^१त्वा शूर ! देवाः मनुष्याश्च दित्सन्तम्^२ भीमम् इव वृषभम् यवसे प्रवृत्तं वारयन्ति ॥ ३ ॥

एतो न्विन्द्रं स्तवामेशानं वस्वः स्वराजम् । न राधसा मर्धिषन्नः ॥ ४ ॥

एतो इति । नु । इन्द्रम् । स्तवाम् । ईशानम् । वस्वः । स्वऽराजम् । न । राधसा । मर्धिषत् । नः ॥

वेङ्कट० आगच्छत क्षिप्रम्, इन्द्रम् स्तवाम धनस्य ईशानम् वरिष्ठस्य स्वराजम् । न अस्मान्
राधसा मर्धिषत्, अन्य आढ्यः धनेन न प्रबाधताम् इति ॥ ४ ॥

प्र स्तोषदुपं गासिषच्छ्वत् सामं गीयमानम् । अभि राधसा जुगुरत् ॥ ५ ॥

प्र । स्तोषत् । उपं । गासिषत् । श्रवत् । सामं । गीयमानम् । अभि । राधसा । जुगुरत् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० प्र स्तौतु इन्द्रः, अस्माकम् उपगानं च ^१करोतु, शृणोतु^२ च साम गीयमानम् ।
अभि गृणातु च धनेन अस्मान् इति ॥ ५ ॥^३

^४इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये सप्तत्रिंशोवर्गः^५ ॥

१. °पत्नयः मूको. २-२. नास्ति मूको. ३. इन्म मूको. ४-४. °ख्येन ... अस्माकं मूको.
५. °मखं अ'. ६. तु. ऋ ४, ३२, ८; ८, १४, ४. ७-७. त्वा सन्तम् मूको. ८-८. क ... शृ° मूको.
९. तु. ऋ १, १०, ४; ४८, १४; ५४, ७.

आ नो भ॒र दक्षिणेनाभि॒ सव्येन॒ प्र मृश॑ । इन्द्र॒ मा नो वसो॑र्निर्भाक् ॥ ६ ॥

आ । नः । भ॒र । दक्षिणेन । अ॒भि । स॒व्येन । प्र । मृश॑ । इन्द्र॒ । मा । नः । वसोः॑ । निः । भाक् ॥

वेङ्कट० आ हर अस्मभ्यम् धनम् दक्षिणेन हस्तेन । अभि प्र मृश अस्मदर्थम् सव्येन च धनम् । इन्द्र! मा अस्मान् धनात् निः भाक्षीः^२ ॥ ६ ॥

उप॑ क्रम॒स्वा भर॑ धृष॒ता धृष्णो॑ जनानाम् । अदा॑शू॒ष्टरस्य॑ वेदः ॥ ७ ॥

उप॑ । क्र॒मस्व । आ । भ॒र । धृष॒ता । धृष्णो॑ इति । जनानाम् । अदा॑शूऽस्तरस्य । वेदः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० उप क्रमस्व अस्मान् प्रति । आ हर धृष्टेन मनसा हे धर्षयितः!^३ जनानाम् मध्ये अत्यन्तम् अदातुः धनम् ॥ ७ ॥

इन्द्र॒ य उ॒ नु ते॒ अस्ति॒ वाजो॑ विप्रे॒भिः स॒नित्वः॑ । अ॒स्माभिः॑ सु॒ तं स॒नुहि॑ ॥ ८ ॥

इन्द्र॒ । यः । ऊँ॑ इति । नु । ते । अ॒स्ति । वाजः॑ । विप्रे॒भिः । स॒नित्वः॑ । अ॒स्माभिः॑ । सु । तम् । स॒नुहि॑ ॥

वेङ्कट० इन्द्र! यः एव तव वाजः विद्यते मेधाविभिः सम्भजनीयः, तम् अस्मान् उद्दिश्य देहि इति ॥ ८ ॥

सद्यो॑जुर्वस्ते॒ वाजा॑ अ॒स्मभ्यं॑ विश्व॒थन्द्राः॑ । वशै॑श्च म॒क्षु ज॒रन्ते॑ ॥ ९ ॥

सद्यः॑ऽजुर्वः । ते । वाजाः॑ । अ॒स्मभ्यम् । विश्व॒थन्द्राः॑ । वशैः॑ । च । म॒क्षु । ज॒रन्ते॑ ॥ ९ ॥

वेङ्कट० सद्योनिर्गमनाः ते वाजाः अस्मभ्यम् भवन्तु सर्वकान्ताः । अपरोक्ष उत्तरार्धः । त्वाम् एते स्तोतारः कामैः हेतुभिः शीघ्रं स्तुवन्ति इति ॥ ९ ॥

^४इति षष्ठाष्टके पञ्चमाध्याये अष्टात्रिंशो वर्गः^५ ॥

अष्टकस्येति षष्ठस्य माधवः सुन्दरीसुतः ।

व्याख्यत् पञ्चममध्यायं तत् पश्यन्तु च पण्डिताः ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहितान्याख्याने षष्ठाष्टके पञ्चमोऽध्यायः ॥

—*—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये षष्ठाष्टके पञ्चमोऽध्यायः ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः ।

वेङ्कट०

‘आ प्र द्रव परावतो’ व्याचिख्यासति माधवः ।

प्रगाथेषु च वक्तव्यं सम्पत्तिं च प्रदर्शयन् ॥ १ ॥

बार्हतो बृहतीपूर्वः ककुप्पूर्वस्तु काकुभः ।

एतौ सतोबृहत्यन्तौ प्रगाथौ भवतो द्वयचौ ॥ २ ॥

‘त्वमङ्ग प्र’^१, ‘प्र वो यृहं’^२, ‘मा चिद्’^३, ‘बृहदु गायिषे’^४ ।

बार्हतान् काकुभानाहुः ‘तं गूर्धया’^५, ‘व्यम्वि(मु)’^६ इति ॥ ३ ॥

चतुर्थषष्ठावभ्यस्येत् प्रगाथे बार्हते सति ।

बृहत्युभे च ककुभौ सम्पद्यन्ते तथा सति ॥ ४ ॥

द्वेतिस्सकारं शंसेत बृहतीकारमिच्छता ।

तयोरेव द्विरभ्यासः कार्य इत्याश्रलायनः ॥ ५ ॥

तृतीयपञ्चमौ पादावभ्यस्येत् काकुभे^७ बुधः ।

ऋचौ द्वे ककुभस्तिस्त्रः सम्पद्यन्ते तथा सति ॥ ६ ॥

महासतोबृहत्यन्तो यो महाबृहतीमुखः ।

स महाबार्हतो नाम ‘बृहद्विरमे अर्विभिः’^८ ॥ ७ ॥

महाबार्हतप्रगाथे चतुर्थे सप्तमं तथा ।

अभ्यस्येते बृहत्यः स्युस्तिस्त्रस्ता इति पण्डिताः ॥ ८ ॥

सन्ति प्रगाथा बहवः प्रातिशाख्यप्रदर्शिताः ।

पातञ्जले निदाने तु द्वौ प्रगाथौ प्रदर्शितौ ॥ ९ ॥

प्रगाथो यवमध्यान्तो ‘वामौ वामस्य धृतयः’^९ ।

बृहत्यौ मुखतस्तस्य गायत्रीत्वं ततो भवेत् ॥ १० ॥

अनुष्टुप्त्रे च गायत्र्यावयमानुष्टुभः स्मृतः ।

‘आ त्वा रथं यथोतये’^{१०} इति तत्र निदर्शनम् ॥ ११ ॥

१. ऋ १, ८४, १९. २. ऋ १, ३६, १. ३. ऋ ८, १, १. ४. ऋ ७, ९६, १. ५. श्रद्धय मूको; ऋ ८, १९, १. ६. ऋ ८, २१, १. ७. ककुभे मूको. ८. ऋ ६, ४८, ७. ९. ऋ ६, ४८, २०. १०. ऋ ८, ६८, १.

अत्र निदानम् — 'यस्य कस्यचिच्छन्दसः सम्पदं^१ कश्चिद्विच्छति ।

चतुर्थं तस्य सङ्ख्याय तावतीराहरेद् ऋचः ॥ १२ ॥

यदि तच्छन्द आहरेद् अन्यदन्यस्य सम्पदे ।

चतुर्थं तस्य सङ्ख्याय विद्यातास्तावतीर्ऋचः^२ ॥ १३ ॥ इति ॥

तदिदं 'तिस्रोऽनुष्टुभः चतस्रो गायत्र्यः' इत्यादिब्राह्मणानां समर्थनम् । तत्र गायत्रीभिः शस्ताभिः जगतीः सम्पादयितुमिच्छन् जगत्याः चतुर्थं गणयेत् । द्वादश भवन्ति । ततो द्वादश गायत्रीः शंसेत् । यदिदं जगतीसम्पादनार्थमाहृतं छन्दः गायत्रं तस्य यच्चतुर्थं तत् पश्येत् । षड् भवन्ति । एवं च द्वादश गायत्र्यः षड् जगत्यो भवन्ति । गायत्रीभिः त्रिष्टुभः सम्पादयितुमिच्छन् एकादश गायत्रीराहरेत् । षट् त्रिष्टुभो भवन्ति । गायत्रीभिः पङ्क्तीः सम्पादयितुमिच्छन् दश गायत्रीराहरेत् । षट् पङ्क्तयो भवन्ति । अथोष्णिग्भिर्जगतीः सम्पादयितुमिच्छन् द्वादशोष्णिह आहरेत् । सप्त जगत्यो भवन्ति । उष्णिग्भिः त्रिष्टुभः सम्पादयितुमिच्छन् एकादशोष्णिह आहरेत् । सप्त त्रिष्टुभो भवन्ति । गायत्रीभिरुष्णिहः सम्पादयितुमिच्छन् सप्त गायत्रीराहरेत् । षडुष्णिहो भवन्ति । उष्णिग्भिर्गायत्रीः सम्पादयितुमिच्छन् षडुष्णिह आहरेत् । सप्त गायत्र्यो भवन्ति । एवं सर्वत्र द्रष्टव्यमिति ॥

[८२]

^१कुसीदी काण्व ऋषिः । इन्द्रो देवता । गायत्री छन्दः^३ ।

आ प्र द्रव परावतोऽर्वावतंश्च वृत्रहन् । मध्वः प्रति प्रभर्मणि ॥ १ ॥

आ । प्र । द्रव । परावतः । अर्वावतः । च । वृत्रहन् । मध्वः । प्रति । प्रभर्मणि ॥ १ ॥

वेङ्कट० आ प्र इव दूरात् अन्तिकात् च वृत्रहन् ! सोमान् प्रति तेषां प्रहरणे^४ ॥ १ ॥

तीत्राः सोमांस आ गंहि सुतासो मादयिष्णवः । पिबं दधृग्यथोचिषे ॥ २ ॥

तीत्राः । सोमांसः । आ । गंहि । सुतासः । मादयिष्णवः । पिबं । दधृक् । यथा । ओचिषे ॥ २ ॥

वेङ्कट० तीव्ररसाः सोमाः इमे मम सुताः मदकराः । आ गच्छ, पिब तान् दृष्टः सन्, यथा तान् सेवसे ॥ २ ॥

इषा मन्दस्वादु तेऽरं वराय मन्यवै । भुवत् त इन्द्र शं हृदे ॥ ३ ॥

इषा । मन्दस्व । आत् । ऊँ इति । ते । अरम् । वराय । मन्यवै । भुवत् । ते । इन्द्र । शम् । हृदे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सोमेन मन्दस्व । अनन्तरम् एव सेयम् इह अरम् भवतु तव वारकाय क्रोधाय, तथा तव^५ इन्द्र ! शम्^६ हृदयाय च ॥ ३ ॥

१. °दः मूको. २. निष १,६. ३-३. नास्ति मूको. ४. प्रहरणम् मूको. ५. नव मूको. ६. नास्ति मूको.

आ त्वंशत्रवा गहि न्युक्थानि च हूयसे । उपमे रोचने दिवः ॥ ४ ॥

आ । तु । अशत्रो इति । आ । गहि । नि । उक्थानि । च । हूयसे । उपऽमे । रोचने । दिवः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० आ गच्छ क्षिप्रम् हे असपत्न ! सङ्ग्रामे । तथा शुलोकात् अग्निभिः दीप्यमाने समीपस्थे यज्ञे च उक्थानि^१ प्रति नि^२ हूयसे । तत्र आ गच्छ ॥ ४ ॥

तुभ्यायमाद्रिभिः सुतो गोभिः श्रीतो मदाय कम् । प्र सोमं इन्द्र हूयते ॥ ५ ॥

तुभ्य^१ । अयम् । अद्रिभिः । सुतः । गोभिः । श्रीतः । मदाय । कम् । प्र । सोमः । इन्द्र । हूयते ॥ ५ ॥

वेङ्कट० तुभ्यम् अयम् प्रावभिः सुतः गोविकारैः मिश्रितः मदार्थम् प्र हूयते ॥ ५ ॥

^१इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये प्रथमो वर्गः^१ ॥

इन्द्रं श्रुधि सु मे हवमस्मे सुतस्य गोमतः । वि पीतिं तृप्तिमश्नुहि ॥ ६ ॥

इन्द्र । श्रुधि । सु । मे । हवम् । अस्मे इति । सुतस्य । गोऽमतः । वि । पीतिम् । तृप्तिम् । अश्नुहि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० इन्द्र ! सुष्ठु श्रुधि मे ह्वानम् । तथा अस्माभिः सुतस्य गोभिः श्रीतस्य^२ च पानम्^३ तृप्तिम् च वि अश्नुहि ॥ ६ ॥

य इन्द्र चमसेष्वा सोमश्चमूषु ते सुतः । पिबेदस्य त्वमीशिषे ॥ ७ ॥

यः । इन्द्र । चमसेषु । आ । सोमः । चमूषु । ते । सुतः । पिबे । इत् । अस्य । त्वम् । ईशिषे ॥ ७ ॥

वेङ्कट० यः इन्द्र ! चमसेषु सोमः चमूषु च सुतः दृश्यते । ग्रहाः चम्बः । पिब त्वम् अमुं सोमम् । तस्य त्वम् एव ईश्वर इति ॥ ७ ॥

यो अप्सु चन्द्रमा इव सोमश्चमूषु ददृशे । पिबेदस्य त्वमीशिषे ॥ ८ ॥

यः । अप्सु । चन्द्रमाऽइव । सोमः । चमूषु । ददृशे । पिबे । इत् । अस्य । त्वम् । ईशिषे ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यः अन्तरिक्षे चन्द्रमाः इव सोमः चमूषु दृश्यते गृहीतः ॥ ८ ॥

यं ते श्येनः पदामरत् तिरो रजांस्यस्पृतम् । पिबेदस्य त्वमीशिषे ॥ ९ ॥

यम् । ते । श्येनः । पदा । आ । अमरत् । तिरः । रजांसि । अस्पृतम् । पिबे । इत् । अस्य । त्वम् । ईशिषे ॥ ९ ॥

वेङ्कट० यम् ते श्येनः पदा आ जहार तिरः कुर्वन् लोकान् आन्तरिक्षान् तेषु लंकेषु अस्पृष्टम्^४ शत्रुभिः । 'पद्भ्यां द्वे सवने समगृह्णाद् मुखेनैकम्' (तै ६, १, ६, ४) इति ब्राह्मणम् ॥ ९ ॥

^१इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये द्वितीयो वर्गः^१ ॥

१. उक्तानि मूको. २. नास्ति मूको. ३-३. नास्ति मूको ४. स्थितस्य मूको. ५. अन्नम् मूको.
६-६. तु. ऋ १०, १४४, ५. ७. स्पृष्टम् मूको.

[८३]

‘कुसीदी काण्व ऋषिः । विश्वे देवा देवता । गायत्री छन्दः’ ।

देवानामिद्वौ महत् तदा वृणीमहे वयम् । वृष्णास्मभ्यमृतये ॥ १ ॥

देवानाम् । इत् । अवः । महत् । तत् । आ । वृणीमहे । वयम् । वृष्णाम् । अस्मभ्यम् । ऊतये ॥ १ ॥

वेङ्कट० देवानाम् एव पालनम् महत् विद्यते । तन् आ वृणीमहे वयम् वृष्णाम् तेषां स्वभूतम्
अस्मभ्यम् रक्षणाय ॥ १ ॥

ते नः सन्तु युजः सदा वरुणो मित्रो अर्यमा । वृधासश्च प्रचेतसः ॥ २ ॥

ते । नः । सन्तु । युजः । सदा । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । वृधासः । च । प्रचेतसः ॥ २ ॥

वेङ्कट० ते अस्माकम् सन्तु सहायाः सदा वरुणादयः वर्धयितारः च सुमतयः ॥ २ ॥

अति नो विष्पिता पुरु नौभिरपो न पर्पथ । यूयमृतस्य रथ्यः ॥ ३ ॥

अति । नः । विष्पिता । पुरु । नौभिः । अपः । न । पर्पथ । यूयम् । मृतस्य । रथ्यः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अति पर्पथ^१ अस्मान् विष्पितानि विप्राप्तानि विततानि बहूनि यत्नानि नौभिः उदकानि
इव यूयम् हे सत्यस्य यज्ञस्य वा नेतारः ! ॥ ३ ॥

वामं नो अस्त्वर्यमन् वामं वरुण शंस्यम् । वामं ह्यवृणीमहे ॥ ४ ॥

वामम् । नः । अस्तु । अर्यमन् । वामम् । वरुण । शंस्यम् । वामम् । हि । आवृणीमहे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० वामम् धनम् नः अस्तु अर्यमन्^१, वामम् वरुण ! शंसनीयम् । वामम् हि वयम् आवृणीमहे ॥ ४ ॥

वामस्य हि प्रचेतस ईशानासो रिशादसः । नेमादित्या अघस्य यत् ॥ ५ ॥

वामस्य । हि । प्रचेतसः । ईशानासः । रिशादसः । न । ईम् । आदित्याः । अघस्य । यत् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० वामस्य हि धनस्य हे प्रचेतसः ! ईश्वराः यूयम् हे रिशतामसितारः ! न एनम् आदित्याः !
तन् प्राप्नोतु यत् अघस्य सम्बन्धि ॥ ५ ॥

‘इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये तृतीयो वर्गः’ ॥

वयमिद्वः सुदानवः क्षियन्तो यान्तो अध्वन्ना । देवा वृधाय हूमहे ॥ ६ ॥

वयम् । इत् । वः । सुदानवः । क्षियन्तः । यान्तः । अध्वन् । आ । देवाः । वृधाय । हूमहे ॥

वेङ्कट० वयम् युष्मान् हे शोभनदानाः ! निवसन्तः गृहेषु^१ अध्वनि वा गच्छन्तः देवाः ! वर्धनाय
आ^२ हूमहे ॥ ६ ॥

अधि न इन्द्रैषां विष्णोः सजात्यानाम् । इता मरुतो अश्विना ॥ ७ ॥

अधि । नः । इन्द्रः । एषाम् । विष्णो इति । सुजान्यानाम् । इत । मरुतः । अश्विना ॥ ७ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्रादयः ! एषाम् सजान्यानाम्^१ अस्मान् एव आगच्छत ॥ ७ ॥

प्र भ्रातृत्वं सुदानवोऽर्धं द्विता समान्या । मातुर्गर्भे भरामहे ॥ ८ ॥

प्र । भ्रातृत्वम् । सुदानवः । अर्धं । द्विता । समान्या । मातुः । गर्भे । भरामहे ॥ ८ ॥

वेङ्कट० प्र भरामहे वचं 'हे सुदानाः' यत् युष्माकम् समान्या द्विता च मातुः गर्भे सजातम् भ्रातृत्वम् । प्रभरणम्^२ उच्चारणं प्रकाशनं वा । आदित्याः सर्वे भ्रातरः इन्द्रशः च सङ्गता इति । 'आदितिः पुत्रकामा मायेभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मौदनमपचत्' (तै ६, ५, ६, १) इति ब्राह्मणम् ॥ ८ ॥

यूयं हि ष्ठा सुदानव इन्द्रज्येष्ठा अभियवः । अधा चिद्ध उत ब्रुवे ॥ ९ ॥

युयम् । हि । ष्ठ । सुदानवः । इन्द्रज्येष्ठाः । अभियवः । अध । चित् । वः । उत । ब्रुवे ॥ ९ ॥

वेङ्कट० यूयम् हि भव्य हे सुदानाः ! इन्द्रनेतृकाः अभिगतदीप्तयः । अथ युष्मान् अहं स्तौमि ॥ ९ ॥

'इति पष्ठाष्टके पष्ठाध्याये चतुर्थो वगः' ॥

[८४]

'उशना काश्य ऋषिः । अग्निर्देवता । गायत्री छन्दः' ।

प्रेष्टं वो अतिथिं स्तुषे मित्रमिव प्रियम् । अग्निं रथं न वेद्यम् ॥ १ ॥

प्रेष्टम् । वः । अतिथिम् । स्तुषे । मित्रम् इव । प्रियम् । अग्निम् । रथम् । न । वेद्यम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० उशना काश्यः । 'प्रेष्टम् युष्माकम्' अतिथिम् स्तौमि, मित्रम् इव प्रियम् अग्निम् रथम् इव धनहितम् लाभहेतुम् वा इति ॥ १ ॥

कविमिव प्रचेतमं यं देवासो अर्धं द्विता । नि मर्त्येष्वदधुः ॥ २ ॥

कविम् इव । प्रचेतसम् । यम् । देवासः । अर्धं । द्विता । नि । मर्त्येषु । आदधुः ॥ २ ॥

वेङ्कट० कान्तकर्माणम् प्रकृतचेतसम् इव पुरुषम् यम् देवाः द्वैधं मनुष्येषु नि आदधुः गार्हपत्यम्

आहवनीयं च । यद्वा दिवि वर्तमानस्य पृथिव्यां च यस्य निधानं कृतवन्तः । स्तुषे' तम् इति ॥ २ ॥

त्वं यविष्ठ दाशुषो नूः पाहि शृणुधी गिरः । रक्षां तोकमुत त्मना ॥ ३ ॥

त्वम् । यविष्ठ । दाशुषः । नून् । पाहि । शृणुधि । गिरः । रक्ष । तोकम् । उत । त्मना ॥ ३ ॥

वेङ्कट० त्वम् युवतम् ! दत्तवतः मनुष्यान् पाहि, शृणु च स्तुतीः, रक्ष पुत्रम् अपि च आत्मना एव ॥ ३ ॥

कया ते अग्ने अङ्गिर ऊर्जो नपादुपस्तुतिम् । वराय देव मन्यवे ॥ ४ ॥

कया । ते । अग्ने । अङ्गिरः । ऊर्जः । नपात् । उपस्तुतिम् । वराय । देव । मन्यवे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० कया वाचा तुभ्यम् अग्ने ! अङ्गिरः ! अन्नस्य पुत्र ! उपस्तुतिम् वरणीयाय अभिमन्यमानाय शत्रुम् देव !^१ भरेम इति ॥ ४ ॥

दाशेम कस्य मनसा यज्ञस्य सहसो यहो । कदु वोच इदं नमः ॥ ५ ॥

दाशेम । कस्य । मनसा । यज्ञस्य । सहसः । यहो इति । कत् । ऊँ इति । वोचे । इदम् । नमः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० दाशेम 'कीदृशस्य मनसा' युक्ताः^२ वयं यजमानस्य हे सहसः पुत्र ! । कदा वा तुभ्यम् इदम् नमः अहम् वोचे^३ हविः वा नमस्कारं वेति ॥ ५ ॥

^४ इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये पञ्चमो वर्गः ॥

अथा त्वं हि नस्करो विश्वा अस्मभ्यं सुक्षितीः । वाजद्रविणमो गिरः ॥ ६ ॥

अथ । त्वम् । हि । नः । करः । विश्वाः । अस्मभ्यम् । सुक्षितीः । वाजद्रविणसः । गिरः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अथ त्वम् अस्मभ्यम् कुरु । तदेवाऽऽह — अस्मभ्यम् सुनिवासाः वाजद्रविणसः च गिरः विश्वाः स्युरिति^५ । दीसधनाः वाजद्रविणस इति ॥ ६ ॥

कस्य नूनं परीणसो धियो जिन्वसि दंपते । गोषांता यस्य ते गिरः ॥ ७ ॥

कस्य । नूनम् । परीणसः । धिर्यः । जिन्वसि । दम्पते । गोऽसांता । यस्य । ते । गिरः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० कस्य इदानीं महतः कर्माणि प्रीणयसि गृहपते !, गवां लाभे भवन्ति यस्य तव स्तुतयः ॥ ७ ॥

१-१. च ... स्तुषे वि^२; ... स्तुषे अ^३. २. स्तुहि सूको. ३. देवम् वि^४. ४-४. 'दृशम्' सूको. ५. युक्तम् सूको. ६. वोचः सूको. ७-७. नास्ति ८. तुरि^५ सूको.

तं मर्जयन्त मुक्रतुं पुरोयावानमाजिषु । स्वेषु क्षयेषु वाजिनम् ॥ ८ ॥

तम् । मर्जयन्त । मुक्रतुम् । पुरःऽयावानम् । आजिषु । स्वेषु । क्षयेषु । वाजिनम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० तम् परिचरन्ति सुवशम् पुरोगन्तारम् आजिषु स्वेषु गृहेषु बलिनम् ॥ ८ ॥

क्षेति क्षेमैभिः साधुभिर्नक्रियं घ्नन्ति हन्ति यः । अग्रे सुवीर एधते ॥ ९ ॥

क्षेति । क्षेमैभिः । साधुभिः । नक्रिः । यम् । घ्नन्ति । हन्ति । यः । अग्रे । सुवीरः । एधते ॥ ९ ॥

वेङ्कट० निवसति साधुभिः क्षेमैः सह । न यम् केचन घ्नन्ति । हन्ति यः 'सर्वान् । अग्ने !' सुपुत्रः च वर्धते स तव एव स्तोतेति^१ ॥ ९ ॥

^१इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये षष्ठो वर्गः^१ ॥

[८५]

^१कृष्ण आङ्गिरस ऋषिः । अश्विनौ देवता । गायत्री छन्दः^१ ।

आ मे हवँ नासत्याश्विना गच्छतं युवम् । मध्वः सोमस्य पीतये ॥ १ ॥

आ । मे । हवम् । नासत्या । अश्विना । गच्छतम् । युवम् । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥ १ ॥

वेङ्कट० आङ्गिरसः कृष्णः । आ गच्छतम् युवाम् अश्विनौ ! मम हवम् मदकरं सोमं पातुम् ॥ १ ॥

इमं मे स्तोममश्विनेमं मे शृणुतं हवम् । मध्वः सोमस्य पीतये ॥ २ ॥

इमम् । मे । स्तोमम् । अश्विना । इमम् । मे । शृणुतम् । हवम् । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥ २ ॥

वेङ्कट० स्तोत्रम् आगमनविषयं^२ ह्वानं च शृणुतम् इति ॥ २ ॥

अयं वां कृष्णौ अश्विना हवते वाजिनीवसू । मध्वः सोमस्य पीतये ॥ ३ ॥

अयम् । वाम् । कृष्णः । अश्विना । हवते । वाजिनीवसू इति वाजिनीवसू । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अयम् कृष्णः नाम वाम् हवते अश्विनौ ! अब्रधनौ ॥ ३ ॥

शृणुतं जरितुहवं कृष्णस्य स्तुवतो नरा । मध्वः सोमस्य पीतये ॥ ४ ॥

शृणुतम् । जरितुः । हवम् । कृष्णस्य । स्तुवतः । नरा । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥ ४ ॥

वेङ्कट० शृणुतम् स्तवनशीलस्य^३ हवम् कृष्णनाम्नः सम्प्रति स्तुवतः हे नेतारौ ! इति ॥ ४ ॥

१-१. सर्वान्नेषु वि^१; *र्वान्नेषु अ^१. २. स्तोते मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४. सोममिमं अ^१.

५. आहम^१ मूको. ६. हवन^१ मूको.

छुर्दि॑यन्त॒मदा॑भ्यं॒ विप्रा॑य॒ स्तुव॑ते न॒रा । मध्वः॑ सोम॑स्य पी॒तये॑ ॥ ५ ॥

छुर्दिः । यन्त॒म् । अदा॑भ्यम् । विप्रा॑य । स्तुव॑ते । न॒रा । मध्वः॑ । सोम॑स्य । पी॒तये॑ ॥ ५ ॥

वेङ्कट० गृहम् यच्छतम् अहिंस्यम् मेधाविने स्तुवते नरौ! इति ॥ ५ ॥

‘इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये सप्तमो वर्गः’ ॥

गच्छ॑तं दा॒शुषो॑ गृह॒मि॒त्था स्तु॑वतो अ॒श्विना॑ । मध्वः॑ सोम॑स्य पी॒तये॑ ॥ ६ ॥

गच्छ॑तम् । दा॒शुषः । गृह॒म् । इ॒त्था । स्तु॑वतः । अ॒श्विना॑ । मध्वः॑ । सोम॑स्य । पी॒तये॑ ॥ ६ ॥

वेङ्कट० गच्छतम् यजमानस्य गृहम् इत्थम् स्तुवतः अश्विनौ! ॥ ६ ॥

यु॒ज्जाथां॑ रास॒भं रथे॑ वी॒ड्व॑ङ्गे वृष॒ण्वसू॑ । मध्वः॑ सोम॑स्य पी॒तये॑ ॥ ७ ॥

यु॒ज्जाथा॑म् । रास॒भम् । रथे॑ । वी॒ड्व॑ङ्गे । वृष॒ण्वसू॑ इति वृषण्वसू । मध्वः॑ । सोम॑स्य । पी॒तये॑ ॥ ७ ॥

वेङ्कट० युजाथाम् रासभम् स्वे२ रथे द्वाङ्गे हे वृष्यमाणधनौ! ॥ ७ ॥

त्रि॒वन्धुरे॑ण॒ त्रिवृ॑ता रथे॒ना या॑तम॒श्विना॑ । मध्वः॑ सोम॑स्य पी॒तये॑ ॥ ८ ॥

त्रि॒वन्धुरे॑ण । त्रि॒वृ॒ता । रथे॒न । आ । या॑तम् । अ॒श्विना॑ । मध्वः॑ । सोम॑स्य । पी॒तये॑ ॥ ८ ॥

वेङ्कट० त्रिफलकासङ्घाटेन त्रिकोणेन रथेन आ यातम् अश्विनौ! ॥ ८ ॥

नू मे॒ गिरौ॑ नास॒त्याश्वि॑ना प्राव॑तं यु॒वम् । मध्वः॑ सोम॑स्य पी॒तये॑ ॥ ९ ॥

नू । मे॒ । गिरिः॑ । नास॒त्या । अ॒श्विना॑ । प्र । अ॒व॒त॒म् । यु॒वम् । मध्वः॑ । सोम॑स्य । पी॒तये॑ ॥ ९ ॥

वेङ्कट० क्षिप्रम् मे गिरः ‘हे नासत्यौ!’ अश्विनौ! युवाम् प्र गच्छतम् रक्तं वेति ॥ ९ ॥

‘इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये अष्टमो वर्गः’ ॥

[८६]

‘कृष्ण आङ्गिरस ऋषिः, विश्वको वा कार्ष्णिः । अश्विनौ देवता । जगती छन्दः’ ।

उ॒मा हि द॒त्ता भि॒षजा॑ म॒योभू॑वो॒मा दक्ष॑स्य॒ वच॑सो बभू॒वथुः॑ ।

ता वां विश्व॑को हवते तनू॒कृ॒थे मा नो॒ वि यौष्टं॑ स॒ख्या मु॒मोच॑तम् ॥ १ ॥

उ॒भा । हि । द॒स्त्रा । भि॒षजौ । म॒यःऽमु॒वा । उ॒भा । दक्ष॑स्य । व॒च॑सः । ब॒भू॒वथुः ।
ता । व॒ाम् । वि॒श्व॑कः । ह॒व॒ते । त॒नूऽकृ॒थे । मा । नः । वि । यौष्ट॑म् । स॒ख्या । मु॒मोच॑तम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० कार्णिर्विश्वकः^१ कृष्णो वा आङ्गिरसः । उभौ हि दक्षौ भिषजौ सुखस्य भावयितारौ उभौ दक्षस्य प्रजापतेः स्तुतेः सम्बन्धिनौ बभूवथुः । तौ वाम् विश्वकः हवते पुत्रस्य कृते । मा अस्माकं सख्यानि पृथक् कुरुतम् । अत्र आगन्तुम् अश्वप्रग्रहान् मुञ्चतम् इति । विष्णाप्वम्^२ उद्दिश्य तस्य पिता विश्वकः वा ह्वयत इति आत्मानम् आह । अपि वा विश्वकस्य पिता कृष्णः वदति—अयं मम पुत्रो विश्वकः पुत्रार्थं वाम् ह्वयत इति ॥ १ ॥

क॒था नूनं॑ वां वि॒म॒ना उप॑ स्तव॒द्यु॒वं धि॒र्यं द॒दथु॑र्वस्य॒इष्ट॒ये ।

ता वां वि॒श्व॑को ह॒व॒ते त॒नूकृ॒थे मा नो॒ वि यौष्टं॑ स॒ख्या मु॒मोच॑तम् ॥ २ ॥

क॒था । नून॑म् । वा॒म् । वि॒म॒नाः । उप॑ । स्त॒व॒त् । यु॒वम् । धि॒र्यम् । द॒दथुः । व॒स्यःऽइष्ट॒ये ।
ता । व॒ाम् । वि॒श्व॑कः । ह॒व॒ते । त॒नूऽकृ॒थे । मा । नः । वि । यौष्ट॑म् । स॒ख्या । मु॒मोच॑तम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० कथम् वाम् पुरा विमनाः ऋषिः उप स्तवत् । यद्वा विमनसे बुद्धिं दधथुः वसिष्ठस्य^१ अभिलषितस्य इष्टये अभिगमनाय । ता वाम् इति गतम् ॥ २ ॥

यु॒वं हि इ॒मां पुरु॑भु॒जेम॑मै॒धतुं॑ वि॒ष्णा॒प्ते द॒दथु॑र्वस्य॒इष्ट॒ये ।

ता वां वि॒श्व॑को ह॒व॒ते त॒नूकृ॒थे मा नो॒ वि यौष्टं॑ स॒ख्या मु॒मोच॑तम् ॥ ३ ॥

यु॒वम् । हि । स्म । पुरु॑भु॒जा । इ॒मम् । ए॒धतु॑म् । वि॒ष्णा॒प्ते । द॒दथुः । व॒स्यःऽइष्ट॒ये ।
ता । व॒ाम् । वि॒श्व॑कः । ह॒व॒ते । त॒नूऽकृ॒थे । मा । नः । वि । यौष्ट॑म् । स॒ख्या । मु॒मोच॑तम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे पुरुभुजौ ! युवाम् हि स्म इमम् एधतुम् इमां बुद्धिम् विष्णाप्ते मम पुत्रे पौत्रे वा दधथुः अस्माकं वसीयसः इच्छां पूरयितुम् ॥ ३ ॥

उ॒त त्वं वी॒रं ध॒न॒सामृ॑जी॒षिणं॑ दू॒रे चि॒त् सन्त॑मव॒से ह॒वाम॑हे ।

यस्य॑ स्वादि॒ष्टा सु॒म॒तिः पि॒तुर्य॑था मा नो॒ वि यौष्टं॑ स॒ख्या मु॒मोच॑तम् ॥ ४ ॥

उ॒त । त्वम् । वी॒रम् । ध॒न॒ऽसाम् । ऋ॒जी॒षिण॑म् । दू॒रे । चि॒त् । सन्त॑म् । अव॒से । ह॒वाम॑हे ।
यस्य॑ । स्वादि॒ष्टा । सु॒म॒तिः । पि॒तुः । य॒था । मा । नः । वि । यौष्ट॑म् । स॒ख्या । मु॒मोच॑तम् ॥

वेङ्कट० अपि च तम् वीरम् धनानां^१ सम्भक्तारम् । “ऋजीषम् अपाजितं” भवति । अभिषुतसोमं^२

विनष्टं दूरे अपि सन्तम् रक्षणाय हवामहे । पुत्रो हि पितरं रक्षति । यस्य स्वादुतमा सुदुतिः
पितुः विश्वकस्य इव ॥ ४ ॥

ऋतेन देवः सविता शमायत ऋतस्य शृङ्गमुर्विया वि पंप्रथे ।

ऋतं सासाह महिं चित् पृतन्यतो मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोचतम् ॥ ५ ॥

ऋतेन । देवः । सविता । शमऽआयते । ऋतस्य । शृङ्गम् । उर्विया । वि । पंप्रथे ।

ऋतम् । सासाह । महिं । चित् । पृतन्यतः । मा । नः । वि । यौष्टम् । सख्या । मुमोचतम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सत्येन देवः सविता सायं शमं गच्छति, 'सत्यस्यैव शृङ्गम्' दिवा विस्तीर्णम् वि प्रथयति ।
अपि च इदम् ऋतम् अभिभवति महत् अपि बलम् पृतन्यतः । एवं प्रशस्तम् ऋतं भवति ।
युवाम् अपि ऋतेन मा नः वि यौष्टम् इति ॥ ५ ॥

^१इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये नवमो वर्गः^२ ॥

[८७]

^३कृष्ण आङ्गिरस ऋषिः, वासिष्ठो वा घुम्नीकः, प्रियमेध आङ्गिरसो वा । अश्विनौ देवता ।

प्रगाथश्छन्दः (= विषमा बृहत्यः, समाः सतोबृहत्यः)^४ ।

घुम्नी वां स्तोमो अश्विना क्रिविर्न सेक आ गतम् ।

मध्वः सुतस्य स दिवि प्रियो नरा पातं गौराविवेरिणे ॥ १ ॥

घुम्नी । वाम् । स्तोमः । अश्विना । क्रिविः । न । सेके । आ । गतम् ।

मध्वः । सुतस्य । सः । दिवि । प्रियः । नरा । पातम् । गौरौऽइव । इरिणे ॥ १ ॥

वेङ्कट० घुम्नीकः वासिष्ठः प्रियमेधो वा आङ्गिरसः । वाम्^१ घुम्नी युवयोः स्तोता भवति अश्विनौ !
कूपः (तु. निघ ३, २३) इव सेके, अनुपक्षीणस्तोत्रः । तथा सति आ गच्छतम् । अपि च अन्नविषयः^२
स्तोमः स्तुतिः इति । सः अयं स्तोता दिवि अभिषुतस्य सोमस्य प्रियः भवति । तम् पातम्
शीघ्रमागत्य नरो ! यथा तृषितौ^३ 'गौरौ इरिणे'^४ शीघ्रम् आगच्छतः ॥ १ ॥

पिबतं घर्म मधुमन्तमश्विना बर्हिः सीदतं नरा ।

ता मन्दसाना मनुषो दुरोण आ नि पातं वेदसा वयः ॥ २ ॥

१-१. 'वयस्यै ... शृ' मूको.

२-२. नास्ति मूको.

३. युवाम् मूको.

४. 'त्रादिवयः मूको.

५. तृवीतौ मूको. ६-६ 'रविरि' मूको.

पिबतम् । घर्मम् । मधुमन्तम् । अश्विना । आ । बर्हिः । सीदतम् । नरा ।
ता । मन्दसाना । मनुषः । दुरोणे । आ । नि । पातम् । वेदसा । वयः ॥ २ ॥

वेङ्कट० पिबतम् घर्मम् मधुरसवन्तम् अश्विनौ ! । आ सीदतम् बर्हिः नरौ ! । तौ मोदमानौ मनुषः
गृहे आगत्य नि पिबतम्^१ पुरोडाशादिना सह सोमलक्षणम् अन्नम् । अपि च आरक्षतम्
धनेन सह आयुरिति ॥ २ ॥

आ वां विश्वाभिरूतिभिः प्रियमेधा अहूषत ।

ता वर्तिर्यातमुप वृक्तबर्हिषो जुष्टं यज्ञं दिविष्टिषु ॥ ३ ॥

^१आ । वाम् । विश्वाभिः । ऊतिभिः । प्रियमेधाः । अहूषत ।^२
ता । वर्तिः । यातम् । उप । वृक्तबर्हिषः । जुष्टम् । यज्ञम् । दिविष्टिषु ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आहूतवन्तः वाम् विश्वैः पालनैः प्रिययज्ञाः प्रियमेधाः वा । एकस्मिन् बहुवचनम् । तौ
गृहम् आगच्छतम् यज्ञमानस्य पर्याप्तम् यज्ञम् प्रति अन्न आगमनेषु ॥ ३ ॥

पिबतं सोमं मधुमन्तमश्विना बर्हिः सीदतं सुमत् ।

ता ववृधाना उप सुष्टुतिं दिवो गन्तं गौराविवेरिणम् ॥ ४ ॥

पिबतम् । सोमम् । मधुमन्तम् । अश्विना । आ । बर्हिः । सीदतम् । सुमत् ।
ता । ववृधानौ । उप । सुस्तुतिम् । दिवः । गन्तम् । गौरौऽईव । इरिणम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० पिबतम् सोमम् मधुमन्तम् अश्विनौ ! । आ सीदतम् बर्हिः शोभनम् । तौ वर्धमानौ
उप गच्छतम् सुष्टुतिम् द्युलोकात् गौरौ इव इरिणम् ॥ ४ ॥

आ नूनं यातमश्विनाश्वेभिः प्रुषितप्सुभिः ।

दत्ता हिरण्यवर्तनी शुभस्पती पातं सोममृतावृधा ॥ ५ ॥

आ । नूनम् । यातम् । अश्विना । अश्वेभिः । प्रुषितप्सुभिः ।
दत्ता । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यवर्तनी । शुभः । पती इति । पातम् । सोमम् । ऋतेऽवृधा ॥ ५ ॥

वेङ्कट० आ यातम् इदानीम् अश्विनौ ! अश्वैः दीप्तरूपैः । दर्शनीयौ ! हिरण्यमयरथौ ! उदकस्य
पालयितारौ ! पिबतम् सोमम् यज्ञस्य वर्धयितारौ ! ॥ ५ ॥

वयं हि वां हवामहे विपन्यवो विप्रांसो वाजसातये ।

ता वल्गू दत्ता पुंरुदंससा धियाश्विना श्रुष्ट्या गतम् ॥ ६ ॥

वृथम् । हि । वाम् । हवामहे । विपन्यवः । विप्रासः । वाजंऽसातये ।

ता । वल्गू इति । दस्त्रा । पुरुऽदंससा । धिया । अश्विना । श्रुष्टी । आ । गतम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० वथम् हि वाम् हवामहे स्तोतारः मेधाविनः अन्नलाभाय । तौ वल्गनशीलौ दस्रौ बहुकर्माणौ प्रज्ञया अश्विनौ ! क्षिप्रम् आ गच्छतम् ॥ ६ ॥

‘इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये दशमो वर्गः’ ॥

[८८]

‘नोधा गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता । प्रगाथश्छन्दः (= विषमा बृहत्य , समाः सतोबृहत्यः)’^१ ।

तं वो दस्ममृतीषहं वसोमन्दानमन्धसः ।

अभि वत्सं न स्वसरेषु धेनव इन्द्रं गीर्भिर्नवामहे ॥ १ ॥

तम् । वः । दस्मम् । ऋतिऽसहम् । वसोः । मन्दानम् । अन्धसः ।

अभि । वत्सम् । न । स्वसरेषु । धेनवः । इन्द्रम् । गीऽभिः । नवामहे ॥ १ ॥

वेङ्कट० नोधा गौतमः । तम् युष्माकं दर्शनीयम् बाधकानामभिभवितारम् वासयित्राऽन्नेन सोमेन मन्दानम् अभि नवामहे अभिशब्दयामः^२, वत्सम् इव गोष्ठेषु धेनवः, इन्द्रम् स्तुतिभिः ॥ १ ॥

द्युक्षं सुदानुं तर्विषीभिरवृतं गिरिं न पुरुभोजसम् ।

क्षुमन्तं वाजं शतिनं सहस्रिणं मक्षू गोमन्तमीमहे ॥ २ ॥

द्युक्षम् । सुदानुम् । तर्विषीभिः । आऽवृतम् । गिरिम् । न । पुरुऽभोजसम् ।

क्षुमन्तम् । वाजम् । शतिनम् । सहस्रिणम् । मक्षु । गोऽमन्तम् । ईमहे ॥ २ ॥

वेङ्कट० दीप्तम् शोभनदानम् बलैः आवृतम् शिलोच्चयम् इव बहुभिर्भोक्तव्यम् शब्दवन्तम् वाजम् याचामहे ॥ २ ॥

न त्वा बृहन्तो अद्रयो वरन्त इन्द्र वीळ्वः ।

यदित्संसि स्तुवते मावते वसु नक्रिष्टदा मिनाति ते ॥ ३ ॥

न । त्वा । बृहन्तः । अद्रयः । वरन्ते । इन्द्र । वीळ्वः ।

यत् । दित्संसि । स्तुवते । माऽवते । वसु । नक्रिः । तत् । आ । मिनाति । ते ॥ ३ ॥

वेङ्कट० न त्वां महान्तः शिलोच्चयाः वारयन्ति इन्द्र! इडाः, यत् दातुमिच्छसि स्तुवंत मादृशाय धनम् । न कश्चित् तव आभिमुख्येन हिनस्ति तत् तव देयम् इति । पूर्वार्धप्रपञ्च उत्तरः ॥ ३ ॥

योद्धासि कृत्वा शर्वसोत दंसना विश्वा जाताभि मज्मना ।

आ त्वायमर्क ऊतये वर्तति यं गोतमा अजीजनन् ॥ ४ ॥

योद्धा । असि । कृत्वा । शर्वसा । उत । दंसना । विश्वा । जाता । अभि । मज्मना ।

आ । त्वा । अयम् । अर्कः । ऊतये । वर्तति । यम् । गोतमाः । अजीजनन् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० योद्धा भवसि प्रज्ञानेन अपि च बलेन कर्मणा । विश्वानि जातानि अभि भवसि च बलेन । तम् त्वा अयम् मन्त्रः स्तोता वा रक्षणाय आ वर्तयति, यम् अजीजनन् गोतमाः ॥ ४ ॥

प्र हि रिरिक्ष ओजसा दिवो अन्तेभ्यस्परि ।

न त्वा विव्याच रज इन्द्र पार्थिवमनु स्वधां ववक्षिथ ॥ ५ ॥

प्र । हि । रिरिक्षे । ओजसा । दिवः । अन्तेभ्यः । परि ।

न । त्वा । विव्याच । रजः । इन्द्र । पार्थिवम् । अनु । स्वधाम् । ववक्षिथ ॥ ५ ॥

वेङ्कट० स्वबलेन^१ अतिरिक्तो भवसि दिवः पर्यन्तेभ्यः । महता शरीरेण न त्वां व्याप्नोति पार्थिवम् रजः लोकः इन्द्र! । स त्वम् अनु^२ वहसि अन्नम्^३ उदकं वा इति ॥ ५ ॥

नक्तिः परिष्टिर्मघवन् मघस्य ते यद् दाशुषे दशस्यसि ।

अस्माकं बोध्युचर्थस्य चोदिता मंहिष्ठो वाजसातये ॥ ६ ॥

नक्तिः । परिष्टिः । मघवन् । मघस्य । ते । यत् । दाशुषे । दशस्यसि ।

अस्माकम् । बोधि । उचर्थस्य । चोदिता । मंहिष्ठः । वाजसातये ॥ ६ ॥

वेङ्कट० न अस्ति ते^१ परिष्टिः निरोद्धा^२ मघवन् ! धनस्य, यदा त्वम् दाशुषे ददासि । तथा सति अस्माकम् बुध्यस्व वचनम् चोदयिता धनानाम् दातृतमः अञ्जलाभाय इति ॥ ६ ॥

^३इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये एकादशो वर्गः^४ ॥

[८९]

^१नृमेधपुरुमेधावाङ्मिरसौ ऋषी । इन्द्रो देवता । प्रथमादिचतुर्थ्यन्ताः प्रगाथौ (= विषमे बृहत्यौ, समे सतोबृहत्यौ), पञ्चमीषष्ठ्यौ अनुष्टुभौ, सप्तमी बृहती^२ ।

बृहदिन्द्राय गायत मरुतो वृत्रहन्तमम् ।

येन ज्योतिरजनयन्नुतावृधौ देवं देवाय जागृवि ॥ १ ॥

१. स्थलेन मूको.

२-२. वहस्यतन्त्रं मूको.

३-३. 'ष्टिन्नि' मूको.

४-४. नास्ति मूको.

५. तु. एवं सर्वत्र; वैतु. इहैव परम्परागतः पाठः 'इतं' (पपा, 'हम्' इति) इति ।

बृहत् । इन्द्राय । गायत् । मरुतः । वृत्रहन्ऽतमम् ।

येन । ज्योतिः । अर्जनयन् । ऋतुऽवृधः । देवम् । देवार्य । जागृवि ॥ १ ॥

वेङ्कट० नृमेध-पुरुमेधौ आङ्गिरसौ । अतिशयेन पापविनाशनम् बृहत् 'साम इन्द्राय' गायत हे स्तोतारः!^१, येन साम्ना ज्योतिः इन्द्राय अर्जनयन्^२ यज्ञस्य वर्धकाः देवनशीलम् जागरण-शीलम् देवाय इति ॥ १ ॥

अपाधमदुभिः शस्तीरशस्तिहाथेन्द्रो द्युमन्याभवत् ।

देवास्त इन्द्र सख्याय येमिरे बृहद्भानो मरुद्गण ॥ २ ॥

अप । अधमत् । अभिशस्तीः । अशस्तिऽहा । अथ । इन्द्रः । द्युम्नी । आ । अभवत् ।

देवाः । ते । इन्द्र । सख्याय । येमिरे । बृहद्भानो इति बृहत्ऽभानो । मरुद्गण ॥ २ ॥

वेङ्कट० अप अधमत् 'अभिः शस्तीः' हिंसाः अशस्तिहा । अथ^३ इन्द्रः 'यशस्वी' आ अभवत् । अथ^४ प्रत्यक्षः—देवाः ते इन्द्र ! सख्यार्थम् आत्मनः नि-येमिरे महादीप्ते ! मरुत्सख !^५ ॥ २ ॥

प्र व इन्द्राय बृहते मरुतो ब्रह्मार्चत ।

वृत्रं हनति वृत्रहा शतक्रतुर्वज्रेण शतपर्वणा ॥ ३ ॥

प्र । वः । इन्द्राय । बृहते । मरुतः । ब्रह्म । अर्चत ।

वृत्रम् । हनति । वृत्रऽहा । शतऽक्रतुः । वज्रेण । शतऽपर्वणा ॥ ३ ॥

वेङ्कट० प्र अर्चयत यूयम् इन्द्राय महते स्तोतारः!^१ स्तोत्रम् । वृत्रम् हन्ति वृत्रहा बहुप्रज्ञः वज्रेण शतपर्वणा इति ॥ ३ ॥

अभि प्र भर धृषता धृषन्मनः श्रवश्चित् ते असद् बृहत् ।

अर्षन्त्वापो जर्वसा वि मातरौ हनौ वृत्रं जया स्वः ॥ ४ ॥

अभि । प्र । भर । धृषता । धृषत्ऽमनः । श्रवः । चित् । ते । असत् । बृहत् ।

अर्षन्तु । आपः । जर्वसा । वि । मातरः । हनौ । वृत्रम् । जय । स्वः । रिति स्वः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अभि प्र भर^१ अस्मभ्यं धृष्टेन मनसा हे शत्रूणां धर्षणशीलमनस्क !, अन्नं तव भवति महत् । वर्ष च । आपः विविधं गच्छन्तु वेगेन मातृस्थानीयाः । तदर्थं ताडय^२ मेघम् । जय सर्वम् इति ॥ ४ ॥

१-१. स्तोमेन्द्रां वि^२; स्तोमेन्द्रां अ^३. २. तु. निघ ३, १८. ३. जनं मूको. ४-४. 'स्तीर्हिंसो अभि शस्तिथ वि^२'; 'स्तीर्हिंसो' अदि शस्तिथ अ^३. ५-५. 'यशस्वि ... थ मूको. ६. 'खाव मूको. ७. भरेण मूको. ८. 'यन् मूको.

यज्जायथा अपूर्व्यं मघवन् वृत्रहत्याय ।

तत् पृथिवीमप्रथयस्तदस्तम्ना उत धाम् ॥ ५ ॥

यत् । जायथाः । अपूर्व्यं । मघवन् । वृत्रहत्याय ।

तत् । पृथिवीम् । अप्रथयः । तत् । अस्तम्नाः । उत । धाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यदा^१ त्वम् अजायथाः हे त्वत्तः न्यतिरिक्तेन पूर्व्येण^२ वर्जित!^३ मघवन्! वृत्रहत्याय, तदानीम् पृथिवीम् अप्रथयः । अपि तथा आदित्यम् च अस्तम्नाः^४ ॥ ५ ॥

तत् ते यज्ञो अजायत तदुर्क उत हस्कृतिः ।

तद्विश्वमभिभूरसि यज्जातं यच्च जन्त्वम् ॥ ६ ॥

तत् । ते । यज्ञः । अजायत । तत् । अर्कः । उत । हस्कृतिः^५ ।

^६तत् । विश्वम् । अभिभूः । असि^७ । यत् । जातम् । यत् । च । जन्त्वम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० तदानीं त्वदर्थम्^८ यज्ञः अजायत, तदानीं मन्त्रः अपि च प्रीत्यै क्रियमाणो हर्षस्य सूचकः । तदानीम् विश्वम् अभिभवसि यत् जातम् यत् च जनयितव्यम् तत् विश्वम् इति ॥ ६ ॥

आमासु पक्कमैरय आ सूर्य रोहयो दिवि ।

घर्म न सामन् तपता सुवृक्तिभिर्जुष्टं गिर्वणसे बृहत् ॥ ७ ॥

‘आमासु । पक्कम् । ऐरयः । आ । सूर्यम् । रोहयः । दिवि^९ ।

घर्मम् । न । सामन् । तपत । सुवृक्तिभिः । ‘जुष्टम् । गिर्वणसे । बृहत्^{१०} ॥ ७ ॥

वेङ्कट० आमासु गोषु पक्कम् पयः त्वम् ऐरयः । आ रोहयः च सूर्यम् दिवि । तम् इमं यथा घर्मम् सामभिः तपन्ति, तथा तीक्ष्णीकुरुत स्तुतिभिः पर्याप्तम् गिर्वणसे बृहत् साम गायते इति ॥ ७ ॥

^{१०}इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये द्वादशो वर्गः^{१०} ॥

[९०]

^{११}नृमेधपुरुमेधावाङ्मिरसौ ऋषी । इन्द्रो देवता । प्रगाथश्छन्दः (=विषमा बृहत्यः, समाः सतोबृहत्यः)^{१२} ।

आ नो विश्वांसु हव्य इन्द्रः समत्सु भूषतु ।

उय ब्रह्माणि सर्वनानि वृत्रहा परमज्या ऋचीषमः ॥ १ ॥

१. यथा सूको. २. पूर्व्येण सूको. ३. वर्जित् वि^२. ४. भ्नात् सूको. ५. तु. ऋ १, २३, १२; ४, ७, ३. ६-६. तु. ऋ ८, ९७, ९. ७. यद^० वि^२. ८-८. तु. ऋ १, ६२, ९; ९, १०७, ७. ९-९. तु. या ६, १४. १०-१०. नास्ति सूको.

आ । नः । विश्वा॑सु । हव्यः । इन्द्रः । समत्सु । भूषतु ।
उप । ब्रह्मा॑णि । सर्व॑नानि । वृत्र॒ऽहा । पर॒मऽज्याः । ऋची॑षमः ॥ १ ॥

वेङ्कट० उप आ भवतु अस्माकम् ब्रह्माणि इन्द्रः सर्वेषु सङ्ग्रामेषु ह्वातव्यः सर्वनानि च वृत्रहा
प्रकर्षेण क्षपयिता स्तुत्या समः ॥ १ ॥

त्वं दा॒ता प्रथ॑मो राध॑साम॒स्यसि॑ स॒त्य ई॒शान॑कृत् ।

तुवि॒द्युम॑नस्य यु॒ज्या वृ॑णीमहे पु॒त्रस्य॑ शर्व॑सो म॒हः ॥ २ ॥

त्वम् । दा॒ता । प्रथ॑मः । राध॑साम् । अ॒सि । अ॒सि । स॒त्यः । ई॒शान॑कृत् ।
तुवि॒द्युम॑नस्य । यु॒ज्या । आ । वृ॑णीमहे । पु॒त्रस्य॑ । शर्व॑सः । म॒हः ॥ २ ॥

वेङ्कट० त्वम् दाता मुख्यः धनानाम् भवसि । असि च सत्यकर्मा ऐश्वर्यकृत् । बह्वक्षस्य योग्यानि
धनानि आ वृणीमहे बलस्य सूनोः महतः तव ॥ २ ॥

ब्रह्मा॑ त इन्द्र॒ गिर्वि॑णः क्रि॒यन्ते॒ अन॑तिद्भुता ।

इ॒मा जुष॑स्व ह॒र्यश्च॑ यो॒जनेन्द्र॑ या ते अ॒मन्म॑हि ॥ ३ ॥

ब्रह्म॑ । ते । इन्द्र॒ । गिर्वि॑णः । क्रि॒यन्ते॒ । अन॑तिद्भुता ।
इ॒मा । जुष॑स्व । हरि॒ऽअ॒श्च । यो॒जना॑ । इन्द्र॑ । या । ते । अ॒मन्म॑हि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० ब्रह्माणि ते इन्द्र ! गीर्भिवननीय ! क्रियन्ते, 'यानि त्वद् गुणान् नाऽतिभवन्ति' सत्यानि ।
तानि इमानि जुषस्व हर्यश्च !, यानि त्वा योजयन्ति, इन्द्र ! यानि तव वयम् उक्तवन्तः ॥ ३ ॥

त्वं हि स॒त्यो म॑घव॒न्नान॑तो वृ॒त्रा भू॒रि न्यृ॑ज्जसे ।

स त्वं श॑विष्ठ वज्र॒हस्त॑ दा॒शुषे॑ऽर्वाञ्च॑ र॒यिमा॑ कृ॒धि ॥ ४ ॥

त्वम् । हि । स॒त्यः । म॑घव॒न् । अन॑नतः । वृ॒त्रा । भू॒रि । नि॒ऽऋ॒ज्जसे॑ ।
सः । त्वम् । श॑विष्ठ । वज्र॒हस्त॑ । दा॒शुषे॑ । अ॒र्वाञ्च॑म् । र॒यिम् । आ । कृ॒धि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० त्वम् हि सत्यः मघवन् ! अप्रहः वृत्राणि भूरीणि न्यक् करोषि । सः त्वम् इति
स्पष्टम् ॥ ४ ॥

त्वमिन्द्र॒ य॒शा अस्य॑जी॒षी श॑वसस्पते ।

त्वं वृ॒त्राणि॑ हंस्य॒प्रती॑न्ये॒क इद॑नु॒त्ता च॑र्षणीधृता ॥ ५ ॥

त्वम् । इन्द्र । यशाः । असि । ऋजीषी । शवसः । पते ।

त्वम् । वृत्राणि । हंसि । अप्रतीनि । एकः । इत् । अनुत्ता । चर्षणिऽधृता ॥ ५ ॥

वेङ्कट० त्वम् इन्द्र ! यशस्वी भवसि ऋजीषी । हे बलस्य पते ! त्वम् वृत्राणि हंसि बलिभिः
अप्रतिहतानि एकः एव अन्यैः अनुत्तानि^१ नोत्तमशक्त्यानि^२ चर्षणीनां धारकेण ॥ ५ ॥

तमु त्वा नूनमसुर प्रचेतसं राधो भागमिवेमहे ।

महीव कृत्तिः शरणा त इन्द्र प्र ते सुम्ना नो अश्ववन् ॥ ६ ॥

तम् । ऊँ इति । त्वा । नूनम् । असुर । प्रचेतसम् । राधः । भागम् इव । ईमहे ।

महीऽइव । कृत्तिः । शरणा । ते । इन्द्र । प्र । ते । सुम्ना । नः । अश्ववन् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० तम् उ त्वा इदानीं हे बलवन् ! प्रकृष्टज्ञानम्^३ धनम् पितृतः भागम् इव याचामहे ।
यास्कः (५, २२) — “कृत्तिः कृत्ततेः । यशो वा अन्नं वा । ‘महीव कृत्तिः शरणा त इन्द्र’ ।
सुमहत् इन्द्र ‘शरणमन्तरिक्षे कृत्तिरिव’” इति । प्र अश्ववन् तव सुम्नानि अस्मान् इति ॥ ६ ॥

“इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये त्रयोदशो वर्गः” ॥

[९१]

‘आत्रेयी अपाला ऋषिः । इन्द्रो देवता । अनुष्टुप् छन्दः, आद्ये पङ्क्ती’ ।

कन्याऽं वारवायती सोममपि सुतार्विदत् ।

अस्तं भरन्त्यब्रवीदिन्द्राय सुनवै त्वा शक्राय सुनवै त्वा ॥ १ ॥

कन्या । वाः । अवऽयती । सोमम् । अपि । सुता । अविदत् ।

अस्तम् । भरन्ती । अब्रवीत् । इन्द्राय । सुनवै । त्वा । शक्राय । सुनवै । त्वा ॥ १ ॥

वेङ्कट० अपाला आत्रेयी । कन्या स्नानार्थम् उदकम् प्रति अवगच्छन्ती मार्गे सोमम् अपि अलभत ।
तं सोमं गृहं प्रति आहरन्ती सा अब्रवीत् — इन्द्राय सुनवै त्वा शक्राय सुनवै त्वा इति ।
शाक्यायनकम् — “सा तीर्थमभ्यवयती सोमांशुमविन्दत् । तं समखादत् । तस्यै ह प्रावाण
इव दन्ता ऊदुः^४ । स इन्द्र आद्रवद् प्रावाणो ‘वै वदन्तीति’^५ । साभिव्याहरत् ‘कन्या
वारवायती’ सोममपि ‘सुताऽविदत्’ । अस्तं भरन्त्यब्रवीदिन्द्राय सुनवै त्वा शक्राय सुनवै त्वा’ इति ।
अस्यै वा इदं^६ प्रावाण इव दन्ता वदन्तीति विदित्वेन्द्रः पराङ्मावर्तत^७ । तमब्रवीत् ‘असौ य एषि वीरकः’
(ऋ ८, ९१, २)” इत्यादि (तु. जैमि १, २२०; बृदे ६, ९९-१०७; षड्गुरुशिष्यः [ऋज]) ॥ १ ॥

१. ‘नुत्तानि मूको. २. नोत्तुमं मूको. ३. ‘ष्टं ज्ञां मूको. ४ ४. ‘रिक्षे ... वि मूको.

५-५. नास्ति मूको. ६. ऊदुः मूको. ७-७. वैरन्ती मूको. ८. चारचायत्री मूको. ९-९. सुता ...

तदादित्यरथैवाश्वं मूको. १०-१०. पुरादावर्तनम् वि^२.

असौ य एषि वीरको गृहं गृहं विचारकशत् ।

इमं जस्मसुतं पिब धानावन्तं करम्भिणामपूपवन्तमुक्थिनम् ॥ २ ॥

असौ । यः । एषि । वीरकः । गृहम्ऽगृहम् । विऽचारकशत् ।

इमम् । जस्मऽसुतम् । पिब । धानाऽवन्तम् । करम्भिणम् । अपूपऽवन्तम् । उक्थिनम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० असौ यः गच्छसि^१ सोमपानाय वीरः गृहं गृहम् प्रति दीप्यमानः । स त्वम् इमम् दंष्ट्राभ्यां सुतं सोमम् पिब धानादियुक्तम् इति । धानादींश्च अपाला इन्द्राय तदानीं सोमेन सह न्यवेदयदिति ॥ २ ॥

आ चन त्वा चिकित्सामोऽधि चन त्वा नेमसि ।

शनैरिव शनकैरिवेन्द्रायेन्दो परि स्रव ॥ ३ ॥

आ । चन । त्वा । चिकित्सामः । अधि । चन । त्वा । न । इमसि ।

शनैःऽइव । शनकैःऽइव । इन्द्राय । इन्दो इति । परि । स्रव ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आ चिकित्सामः त्वाम् अवश्यम्^२ इन्द्र ! मम गृहम् आगतम् आजानीमः । न च त्वां वयम् अधिगच्छामः त्वमेव इहाऽऽगत इति । इन्द्रं मत्वा सोमम् आह—शनैरिव शनकैरिवेति । स त्वम् इन्द्रो ! अस्मै इन्द्राय आगताय^३ शनैः इव शनकैः इव च परि स्रव । अभिषूयमाणः सोमो यज्ञेषु प्रथमं शनैः परिस्ववति, ततः शनकैरिति । शाक्यायनकम्—‘अनाद्रियमाणैवैतम्’ अब्रवीत्—‘आ चन त्वा चिकित्सामोऽधि चन^४ त्वा नेमसि’ इति । पुरा मा सर्वय-र्चापाला^५ शतौतीत्यपपर्यावर्तत । ‘शनैरेव शनकैरिवेन्द्रायेन्दो परि स्रव’ इति ह वा अस्य मुखात् सोमं निरधयत् । सोमपीथ इव ह वा अस्य ‘स भवति’ य एवं विद्वान् स्त्रियै मुखम् उपाजिघ्रति” (तु. जैमि १, २२०) इति ॥ ३ ॥

कुविच्छकत् कुवित् करत् कुविन्नो वस्यसस्करत् ।

कुवित् पतिद्विषो यतीरिन्द्रेण संगमामहै ॥ ४ ॥

कुवित् । शकत् । कुवित् । करत् । कुवित् । नः । वस्यसः । करत् ।

कुवित् । पतिऽद्विषः । यतीः । इन्द्रेण । सम्ऽगमामहै ॥ ४ ॥

वेङ्कट० बहु ‘अस्मान् शक्तान् करोतु । बहु च अस्माकं करोतु । ‘बहु चास्मान् करोतु’ वस्यसः^६ । अत्यन्तम् त्वद्दोषात्^७ पतिभिः^८ द्विष्टाः पतिभ्यः^९ इतो गच्छन्त्यो वयं कैश्चित् अनूह्यमानाः सम्प्रति इन्द्रेण सङ्गमामहै ॥ ४ ॥

१. °च्छति मूको. २. अवश्यम् मूको. ३-३. नास्ति वि^१. ४. °तत्तत् मूको. ५-५. °भोत्रन मूको. ६. सेवयन्नापारवा मूको. ७-७. सह पति मूको. ८-८. °स्मात्तान् मूको. ९-९. नास्ति मूको. १०. नास्ति मूको. ११. त्वद्दो° वि^१; त्वद्दो° अ^१. १२-१२. नास्ति अ^१.

इमानि त्रीणि विष्टपा तानीन्द्र वि रोहय । शिरस्तस्योर्वरादिदं म उपोदरे ॥ ५ ॥

इमानि । त्रीणि । विष्टपा । तानि । इन्द्र । वि । रोहय ।

शिरः । ततस्य । उर्वराम् । आत् । इदम् । मे । उप । उदरे ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इमानि त्रीणि स्थानानि तानि त्वम् इन्द्र ! वि रोहय । शिरः ततस्य मम पितुः । तथा उर्वराम् पितुः क्षेत्रम् । ततः यत् इदम् 'मे उप उदरे इति' गुह्यं निर्दिशति । तद्धि त्वग्दोषे^१ सति अमञ्जातरोमकं भवतीति । शाट्यायनकम् — 'तामब्रवीत् — अपाले किं-कामासीति । साऽब्रवीत् — 'इमानि त्रीणि विष्टपा' इति । खलतिर्हाऽस्यै^२ पितास । तं हाऽखलति चकार । उर्वरा हाऽस्य न जज्ञे । सो ह जज्ञे^३ । उपस्थे हाऽस्यै रोमाणि नासुः । तान्यु ह जज्ञिरे^४ (तु. जैमि १, २२१) इति । अस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय — 'असौ च या नः' इति ॥ ५ ॥

असौ च या न उर्वरादिमां तन्वं^५ मम ।

अथो ततस्य यच्छिरः सर्वा ता रोमशा कृधि ॥ ६ ॥

असौ । च । या । नः । उर्वरा । आत् । इमाम् । तन्वम् । मम ।

अथो इति । ततस्य । यत् । शिरः । सर्वा । ता । रोमशा । कृधि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० निगदव्याख्याता ॥ ६ ॥

खे रथस्य खेऽनसः खे युगस्य शतक्रतो । अपालामिन्द्र त्रिष्पूत्व्यकृणोः सूर्यस्त्वचम् ॥ ७ ॥

खे । रथस्य । खे । अनसः । खे । युगस्य । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

अपालाम् । इन्द्र । त्रिः । पूत्वी । अकृणोः । सूर्यस्त्वचम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० शाट्यायनकम् — 'तां^१ खे रथस्यास्यबृहत् । सा गोधाऽभवत्^२ । तां खेऽनसोऽन्यबृहत् । सा कृकलास्यभवत् । तां खे युगस्याऽन्यबृहत् । सा संदिलष्टिकाऽभवत्^३ । तद् एषाऽभ्यनूच्यते^४ — 'खे रथस्य खेऽनसः' इति । तस्यै ह यत्^५ कल्याणतमं रूपाणां तद्रूपमास' (तु. जैमि १, २२१) इति । त्वग्दोषापनयनाय^६ अक्षादिद्वारेष्वतिकर्षणमिति ॥ ७ ॥

^{१२}इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये चतुर्दशो वर्गः^{१२} ॥

[१२]

^{११}श्रुतकक्षः सुकक्षो वा भाङ्गिरस ऋषिः । इन्द्रो देवता । गायत्री छन्दः, प्रथमानुष्टुप्^{१२} ।

पान्तमा वो अन्धस इन्द्रमाभि प्र गायत । विश्वासाहं शतक्रतुं मंहिष्ठं चर्षणीनाम् ॥ १ ॥

१-१. मृत्रोवो शति अ^१; मृत्रोदर शति वि^२. २. त्वं दो^३ मूको. ३. वल^४ मूको. ४. न ज^५ मूको. ५. जज्ञस मूको. ६. नास्ति मूको. ७. 'भव मूको. ८. संशिष्टिका^९ मूको. ९. 'अनू^{१०} मूको. १०. तत् मूको. ११. त्वय^{११} मूको. १२-१२. नास्ति मूको.

पान्तम् । आ । वः । अन्धसः । इन्द्रम् । अभि । प्र । गायत ।

विश्वः सहम् । शतः कर्तुम् । महिष्ठम् । चर्षणीनाम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० श्रुतकक्षः सुकक्षो^१ वा आङ्गिरसः । पिबन्तम् आभिमुख्येन सोमं यूयम् इन्द्रम् अभि प्र गायत सर्वसहम् बहुप्रज्ञम् दातृत्तमम् मनुष्याणाम् ॥ १ ॥

पुरुहूतं पुरुष्टुतं गाथान्यं^२ सन्श्रुतम् । इन्द्र इति ब्रवीतन ॥ २ ॥

पुरुःहूतम् । पुरुःस्तुतम् । गाथान्यम् । सन्श्रुतम् । इन्द्रः । इति । ब्रवीतन् ॥ २ ॥

वेङ्कट० बहुभिर्हूतम् बहुभिः स्तुतम् गातव्यम् सनातनश्रुतम् एनम् इन्द्रः इति यूयम् ब्रवीतन ॥ २ ॥

इन्द्र इन्नो महानां दाता वाजानां नृतुः । मह्यं अभिश्वा यमत् ॥ ३ ॥

इन्द्रः । इत् । नः । महानाम् । दाता । वाजानाम् । नृतुः । महान् । अभिश्वा । आ । यमत् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः एव अस्माकं महताम् दाता 'अन्नानाम् नेता'^३ । सः महान् अस्मान् अभिजानुकम् आ यच्छतु हस्तयोः परिगृह्य नयतु आत्मसमीपम् इति ॥ ३ ॥

अपादु शिष्यन्धसः सुदक्षस्य प्रहोषिणः । इन्द्रोरिन्द्रो यवाशिरः ॥ ४ ॥

अपाद् । ऊँ इति । शिष्री । अन्धसः । सुदक्षस्य । प्रहोषिणः । इन्द्रोः । इन्द्रः । यवः आशिरः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अपिबत् शिष्री सोमम् सुदक्षस्य प्रकर्षेण जुह्वतः । तदेवाऽऽह — इन्द्रोः इन्द्रः यवाशिरः अपिबदिति ॥ ४ ॥

तम्भभि प्रार्चतेन्द्रं सोमस्य पीतये । तदिद्वयस्य वर्धनम् ॥ ५ ॥

तम् । ऊँ इति । अभि । प्र । अर्चत । इन्द्रम् । सोमस्य । पीतये । तत् । इत् । हि । अस्य । वर्धनम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ^१प्र मंहत तम् एव इन्द्रम्^२ अभिषुतसोमस्य पानाय । तत् एव हि अस्य वर्धनम् सोमपानम् इति ॥ ५ ॥

^३इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये पञ्चदशो वर्गः ॥

अस्य पीत्वा मदानां देवो देवस्यौजसा । विश्वाभि भुवना भुवत् ॥ ६ ॥

अस्य । पीत्वा । मदानाम् । देवः । देवस्य । ओजसा । विश्वा । अभि । भुवना । भुवत् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अस्य सोमस्य मदकराणि पीत्वा देवः इन्द्रः देवनशीलस्य सोमस्य बलेन विश्वानि भुवनानि अभि भवति^४ इति ॥ ६ ॥

१. सूक्ष्मो वि^३; सुदक्षो अ^३. २-२. ना ... नेता वि^३; ... न्नेन अ^३. ३ ३. महिष्ठमेन्द्र आयम् मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५. वसि मूको.

त्यमुं वः सत्रासाहं विश्वासु गीर्ष्वार्यतम् । आ च्यावयस्यूतये ॥ ७ ॥

त्यम् । ऊँ इति । वः । सत्राऽसहम् । विश्वासु । गीर्षु । आऽर्यतम् । आ । च्यावयसि । ऊतये ॥ ७ ॥

वेङ्कट० तम् एव युष्माकम् बहुसहनम् सर्वेषु स्तोत्रेषु विततम् आ गमय रक्षणाय ॥ ७ ॥

युध्मं सन्तमनर्वाणं सोमपामनपच्युतम् । नरमवार्यक्रतुम् ॥ ८ ॥

युधम् । सन्तम् । अनर्वाणम् । सोमऽपाम् । अनपऽच्युतम् । नरम् । अवार्यऽक्रतुम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० योद्धारम् सन्तम् अप्रत्युतम् अन्यैः सोमस्य पातारम् अनपच्युतम्^१ सङ्ग्रामे नरम् अवार्यकर्माणम्^२ ॥ ८ ॥

शिक्षां ण इन्द्र राय आ पुरु विद्राँ ऋचीषम । अवा नः पार्ये धने ॥ ९ ॥

शिक्ष । नः । इन्द्र । रायः । आ । पुरु । विद्रान् । ऋचीषम् । अवा । नः । पार्ये । धने ॥ ९ ॥

वेङ्कट० प्रयच्छ अस्मभ्यम् इन्द्र ! धनानि^३ आहृत्य 'बहु सर्वज्ञः त्वम् हे स्तुत्या सम !' रक्ष^४ अस्मान् पारभवे^५ शत्रुषु स्थिते धने आजिहीषिते^६ ॥ ९ ॥

अतश्चिदिन्द्र ण उपा याहि शतवाजया । इषा सहस्रवाजया ॥ १० ॥

अतः । चित् । इन्द्र । नः । उप । आ । याहि । शतऽवाजया । इषा । सहस्रऽवाजया ॥ १० ॥

वेङ्कट० अस्मात् अन्तरिक्षात् त्वम् इन्द्र ! 'शत्रुस्थानाद् वा अस्मान्' उप आ गच्छ अन्नेन बहुबलेन अपि च बहुभिः क्षमात्रैः(?) युक्तेन इति ॥ १० ॥

‘इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये षोडशो वर्गः’ ॥

अयाम् धीवतो धियोऽर्विद्भिः शक्र गोदरे । जयेम पृत्सु वज्रिवः ॥ ११ ॥

अयाम् । धीवतः । धिर्यः । अर्वित्ऽभिः । शक्र । गोऽदरे । जयेम । पृत्सु । वज्रिवः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० युद्धार्थं गच्छामः वयं 'कर्मवन्तः कर्माणि अश्वैः' शक्र ! गवां दारयितः ! तत्र शत्रुम् जयेम वज्रिन् ! सङ्ग्रामेषु ॥ ११ ॥

वयमुं त्वा शतक्रतो गावो न यवसेष्वा । उक्थेषु रणयामसि ॥ १२ ॥

वयम् । ऊँ इति । त्वा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । गावः । न । यवसेषु । आ । उक्थेषु । रणयामसि ॥ १२ ॥

वेङ्कट० वयम् उ त्वा शतक्रतो ! पशून् इव यवसेषु^७ उक्थेषु रमयामः^८ ॥ १२ ॥

१. अनच्यु^१ मूको. २. वारं^२ मूको. ३. 'नात् मूको. ४-४. 'इ ... रक्ष मूको. ५. पारहवे मूको. ६. 'षते मूको. ७-७. 'स्थानौ न' वि^३; 'स्थानवास्मा अ^३. ८-८. नास्ति मूको. ९-९. कर्म ... श्वैः मूको. १०. 'चमसे' वि^३. ११. 'म मूको.

विश्वा हि मर्त्यत्वानुक्रामा शतक्रतो । अर्गन्म वज्रिन्नाशसः ॥ १३ ॥

विश्वा । हि । मर्त्यऽत्वना । अनुऽक्रामा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । अर्गन्म । वज्रिन् । आऽशसः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० विश्वानि एव मर्त्यत्वानि कामानुगतानि शतक्रतो ! । मनुष्याः^१ चेत् तानितानि हृच्छन्ति इत्यर्थः । तथा सति प्राप्नुयामः वज्रिन् ! वयम् आशंसनानि ॥ १३ ॥

त्वे सु पुत्र शवसोऽवृत्रन् कामकातयः । न त्वामिन्द्रातिं रिच्यते ॥ १४ ॥

त्वे इति । सु । पुत्र । शवसः । अवृत्रन् । कामऽकातयः । न । त्वाम् । इन्द्र । अति । रिच्यते ॥ १४ ॥

वेङ्कट० त्वयि सुष्टु वर्तन्ते हे शवसः पुत्र ! कामकातयः^२ जनाः कामपराः शब्दा येषां भवन्ति ते । न त्वाम् इन्द्र ! कश्चित् अति रिच्यते देवम्^३ ॥ १४ ॥

स नो वृषन्तसर्निष्ठया सं घोरया द्रवित्वा । धियाविड्ढि पुरंध्या ॥ १५ ॥

सः । नः । वृषन् । सर्निष्ठया । सम् । घोरया । द्रवित्वा । धिया । अविड्ढि । पुरंमऽध्या ॥ १५ ॥

वेङ्कट० सः अस्मान् वर्षितः ! दातृत्वमया घोरया सपत्नानां द्रावयिष्या^४ बहूनां धारयिष्या धिया^५ कर्मणा सम् अभिपालय^६ ॥ १५ ॥

“इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये सप्तदशो वर्गः” ॥

यस्ते नूनं शतक्रतुविन्द्रं द्युम्नितमो मदः । तेन नूनं मदं मदेः ॥ १६ ॥

यः । ते । नूनम् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । इन्द्र । द्युम्नितमः ।

मदः । तेन । नूनम् । मदं । मदेरिति मदेः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० यः ते नूनम् शतमते !^७ इन्द्र ! यशस्वितमः सोमः, तेन इदानीम् ‘मदे तव’ सञ्जाते मादय^८ अस्मान् अपि ॥ १६ ॥

यस्ते चित्रश्रवस्तमो य इन्द्र वृत्रहन्तमः । य ओजोदातमो मदः ॥ १७ ॥

यः । ते । चित्रश्रवऽतमः । यः । इन्द्र । वृत्रहन्तमः । यः । ओजऽदातमः । मदः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० यः तव अतिशयेन चित्रयशः अतिशयेन शत्रूणां च हन्ता, यः च अतिशयेन बलदायी मदः, तेन मादयेति ॥ १७ ॥

विद्वा हि यस्ते अद्रिवस्त्वादत्तः सत्य सोमपाः । विश्वासु दस्म कृष्टिषु ॥ १८ ॥

१. ‘नुषः वि’ । २. ‘तमः मूको. ३. ‘वं तेदेवम् मूको. ४. दारवि’ मूको. ५. ध्या वि’; नास्ति अ’ । ६. अविषा’ वि’; अपिपा’ अ’ । ७-९. नास्ति मूको. ८. शनमपि मूको. ९-९. मदेवत मूको. १०. नास्ति मूको.

वि॒द्य । हि । यः । ते । अ॒द्रिऽव्रः । त्वाऽद॑त्तः । स॒त्य । सोम॑ऽपाः । विश्वा॑सु । द॒स्म । कृष्टि॑षु ॥ १८ ॥

वेङ्कट० जानीमः हि यः ते रयिः^१ वज्रिन् ! । एतदेवाऽऽह—त्वया दत्तः यः सत्य ! सोमस्य पातः ! विश्वेषु च यजमानेषु दस्म ! इति ॥ १८ ॥

इन्द्रा॑य म॒दने॑ सु॒तं परि॑ द्योभ॒न्तु नो गिरः॑ । अ॒र्कम॑र्चन्तु क॒ारवः॑ ॥ १९ ॥

इन्द्रा॑य । म॒दने॑ । सु॒तम् । परि॑ । स्तोभ॒न्तु । नः । गिरः॑ । अ॒र्कम् । अ॒र्चन्तु । क॒ारवः॑ ॥ १९ ॥

वेङ्कट० इन्द्राय मदनशीलाय अभिषुतं सोमम् अस्माकं वाचः स्तुवन्तु^२ । अर्चनीयं सोमम्^३ अर्चयन्तु स्तोतारः चेति ॥ १९ ॥

यस्मि॑न् विश्वा॑ अधि॒ श्रियो॑ रण॒न्ति स॒प्त संस॑दः । इन्द्रं॑ सु॒ते ह॒वामहे॑ ॥ २० ॥

यस्मि॑न् । विश्वाः । अधि॑ । श्रियः । रण॒न्ति । स॒प्त । स॒प्तऽस॑दः । इन्द्रं॑ । सु॒ते । ह॒वामहे॑ ॥ २० ॥

वेङ्कट० यस्मिन् अधि विश्वाः श्रियः भवन्ति, रमन्ते च सप्त संसदः होत्राः, तम् इन्द्रम् सुते हवामहे ॥ २० ॥

^४इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये अष्टादशो वर्गः^५ ॥

त्रि॒क॒द्रुके॑षु चे॒तनं॑ दे॒वासो॑ य॒ज्ञम॑लत । तमि॒द्व॒र्धन्तु॑ नो गिरः॑ ॥ २१ ॥

त्रि॒क॒द्रुके॑षु । चे॒तनम् । दे॒वासः । य॒ज्ञम् । अ॒ल॒त । तम् । इत् । व॒र्धन्तु॑ । नः । गिरः॑ ॥ २१ ॥

वेङ्कट० व्याख्याता (ऋ ८, १३, १८ द्र.) ॥ २१ ॥

आ त्वा॑ वि॒शन्ति॑व॒न्दवः॑ स॒मुद्र॑भि॒व सि॒न्धवः॑ । न त्वा॑मिन्द्रा॒ति रि॒च्यते॑ ॥ २२ ॥

आ । त्वा । वि॒शन्ति॑ । इ॒न्दवः॑ । स॒मुद्रम्॑ इ॒व । सि॒न्धवः॑ । न । त्वा॑म् । इन्द्र॑ । अ॒ति । रि॒च्यते॑ ॥

वेङ्कट० आ विशन्तु त्वाम् इन्दवः समुद्रम् इव नद्यः । न त्वाम् कश्चित् इन्द्र ! बलेन अतिरिच्यते ॥ २२ ॥

वि॒व्यक॑थं म॒हिना॑ वृष॒न् भ॒क्षं सोम॑स्य जागृ॒वे । य इन्द्र॑ ज॒ठरै॑षु ते ॥ २३ ॥

वि॒व्यक॑थं । म॒हिना॑ । वृष॒न् । भ॒क्षम् । सोम॑स्य । जागृ॒वे । यः । इन्द्र॑ । ज॒ठरै॑षु । ते ॥ २३ ॥

वेङ्कट० व्यासवानसि महत्त्वेन वृषन् ! सोमस्य भक्षम् जागरणशील !, यः सोमः तव उदरेषु प्रविशति^६ इन्द्र ! ॥ २३ ॥

अ॒रं त इन्द्र॑ कु॒क्ष्ये सोमो॑ भवतु वृ॒त्रह॑न् । अ॒रं धाम॑स्य इ॒न्दवः॑ ॥ २४ ॥

अरम् । ते । इन्द्र । कुक्षये । सोमः । भवतु । वृत्रहन् । अरम् । धामिभ्यः । इन्द्रवः ॥ २४ ॥

वेङ्कट० पर्याप्तम् ते इन्द्र ! जठराय सोमः भवतु वृत्रहन् । अरम् शरीरेभ्यः नानाविधेभ्यः सोमाः भवन्तु ॥ २४ ॥

अरमश्वाय गायति श्रुतकक्षो अरं गवे । अरमिन्द्रस्य धाम्ने ॥ २५ ॥

अरम् । अश्वाय । गायति । श्रुतकक्षः । अरम् । गवे । अरम् । इन्द्रस्य । धाम्ने ॥ २५ ॥

वेङ्कट० गवाश्वसिद्धयर्थम् अयम् श्रुतकक्षः स्तोति पर्याप्तम्, तथा गृहार्थं च । यद् इन्द्रः प्रयच्छति अश्वादिकम् इति ॥ २५ ॥

अरं हि ष्मा सुतेषु णः सोमेष्विन्द्र भूषसि । अरं ते शक्र दावने ॥ २६ ॥

अरम् । हि । स्म । सुतेषु । नः । सोमेषु । इन्द्र । भूषसि । अरम् । ते । शक्र । दावने ॥ २६ ॥

वेङ्कट० पर्याप्तम् यस्मात् सुतेषु सोमेषु त्वं भवसि, पर्याप्तम् प्रयच्छसि धनम् । तथा सति अरम् ते शक्र ! दात्रे भवन्तु सोमाः ॥ २६ ॥

‘इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये एकोनविंशो वर्गः’ ॥

पराकात्ताच्चिदद्रिवस्त्वां नक्षन्त नो गिरः । अरं गमाम ते वयम् ॥ २७ ॥

पराकात्तात् । चित् । अद्रिऽवः । त्वाम् । नक्षन्त । नः । गिरः । अरम् । गमाम् । ते । वयम् ॥

वेङ्कट० दूरात् अपि वज्रिन् ! त्वाम् व्याप्नुवन्तु अस्माकम् इतो निर्गताः स्तुतयः । पर्याप्तम् गमाम त्वत्तः वयम् धनम् ॥ २७ ॥

एवा ह्यसि वीरयुरेवा शूर उत स्थिरः । एवा ते राध्यं मनः ॥ २८ ॥

एव । हि । असि । वीरऽयुः । एव । शूरः । उत । स्थिरः । एव । ते । राध्यम् । मनः ॥ २८ ॥

वेङ्कट० एवं भवसि वीरकामः त्वं युद्धे, तथा एवम् एव च शूरः, अपि च स्थिरः । एवम् एव तव आराधनीयम् मनः स्तुत्यम्^१ ॥ २८ ॥

एवा रातिस्तुवीमघ विश्वेभिर्धायि धातृभिः । अधा चिदिन्द्र मे सचा ॥ २९ ॥

एव । रातिः । तुविऽमघ । विश्वेभिः । धायि । धातृभिः । अध । चित् । इन्द्र । मे । सचा ॥ २९ ॥

वेङ्कट० एवम् रातिः बहुधन ! विश्वैः धार्यते यजमानैः । अथ च त्वम् एवंविधो मम अपि सहायः इति ॥ २९ ॥

मो षु ब्रह्मेवं तन्द्रयुर्धुवो वाजानां पते । मत्स्वा सुतस्य गोमतः ॥ ३० ॥

मो इति । सु । ब्रह्माऽइव । तन्द्रयुः । भुवः । वाजानाम् । पते । मत्स्व । सुतस्य । गोऽर्मतः ॥ ३० ॥

वेङ्कट० मा भव' हे अज्ञानाम् पते ! त्वं ब्राह्मणः इव तन्द्रयुः । ब्राह्मणो^२ हि निवृत्तकर्मा तन्द्रायुक्तः भवति । मत्स्व सुतेन गोमिश्रणेन ॥ ३० ॥

मा न इन्द्राभ्यामुदिशः सूरौ अक्तुष्वायमन् । त्वा युजा वनेम तत् ॥ ३१ ॥

मा । नः । इन्द्र । अभि । आदिशः । सूरः । अक्तुषु । आ । यमन् । त्वा । युजा । वनेम । तत् ॥

वेङ्कट० मा अस्मान् इन्द्र ! अभि आ गच्छन्तु रात्रिषु आदेशारः सूरः सरणशीलाः राक्षसाः । त्वया सहायेन तत् वयं रक्षः हन्यामेति ॥ ३१ ॥

त्वयेदिन्द्र युजा वयं प्रति ब्रवीमहि स्पृधः । त्वमस्माकं तव स्मसि ॥ ३२ ॥

त्वया । इत् । इन्द्र । युजा । वयम् । प्रति । ब्रवीमहि । स्पृधः । त्वम् । अस्माकम् । तव । स्मसि ॥ ३२ ॥

वेङ्कट० त्वया एव इन्द्र ! सहायेन वयम्^३ प्रति ब्रवीमहि^४ स्पर्धमानान् । त्वम् अस्माकम् भवसि, वयं च^५ तव स्म^६ ॥ ३२ ॥

त्वामिद्धि त्वायवोऽनुनोनुवतश्चरान् । सखाय इन्द्र कारवः ॥ ३३ ॥

त्वाम् । इत् । हि । त्वाऽयवः । अनुऽनोनुवतः । चरान् । सखायः । इन्द्र । कारवः ॥ ३३ ॥

वेङ्कट० त्वाम् एव हि त्वत्कामाः अनुक्रमेण स्तुवन्तः चरन्तु सखायः इन्द्र ! स्तोतारः, निवृत्तोपद्रवा इति ॥ ३३ ॥

^१इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये विंशो वर्गः^६ ॥

[९३]

^१सुकक्ष आङ्गिरस ऋषिः । इन्द्रो देवता, चतुस्त्रिंशया इन्द्र क्रमवश्च । गायत्री छन्दः^६ ।

उद् घेदमि श्रुतामधं वृषभं नर्यापसम् । अस्तारमेषि सूर्य ॥ १ ॥

उत् । घ । इत् । अभि । श्रुतऽमधम् । वृषभम् । नर्याऽपसम् । अस्तारम् । एषि । सूर्य ॥ १ ॥

वेङ्कट० उत् एषि विख्यातधनम् वर्षितारम् नृहितकर्माणम्^७ अनुग्रहीतुम्^८ सूर्य !, उदारोऽस्ता प्रदाता, तम्^९ इति ॥ १ ॥

नव यो नवति पुरो बिभेद बाह्वोजसा । अहिं च वृत्रहावधीत् ॥ २ ॥

नव । यः । नवतिम् । पुरः । बिभेद । बाहुऽओजसा । अहिम् । च । वृत्रहा । अवधीत् ॥ २ ॥

१. भुवः अ^१. २. ब्रह्म^२ मूको. ३. च यम् मूको. ४. ब्रवी^३ मूको. ५. त्वमव स्म मूको.
६-६. नास्ति मूको. ७. निहि^४ मूको. ८. अनुक्रम हि मूको. ९. नास्ति मूको.

वेङ्कट० नव नवतिम् च यः पुरः बिभेद बाहुबलेन, अहिम् च अवधीत सः वृत्रहा इति ॥ २ ॥

स न इन्द्रः शिवः सखाश्चावद्रोमद्यवमत् । उरुधारेव दोहते ॥ ३ ॥

सः । नः । इन्द्रः । शिवः । सखा । अश्चऽवत् । गोऽमत् । यवऽमत् । उरुधाराऽइव । दोहते ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सः नः इन्द्रः कल्याणः सखा अश्वादियुक्तं धनम् उरुधारा गौः इव पयः दोहते^१ ॥ ३ ॥

यदद्य कच्च वृत्रहन्नुदगा अभि सूर्य । सर्वं तदिन्द्र ते वशे ॥ ४ ॥

यत् । अद्य । कत् । च । वृत्रऽहन् । उत्ऽअगाः । अभि । सूर्य । सर्वम् । तत् । इन्द्र । ते । वशे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यत् किञ्च अद्य वृत्रहन् । सूर्य । अभि उदगाः सर्वम् तत् इन्द्र । तव वशे भवति^२ स्थावरं जङ्गमं च ॥ ४ ॥

यद्वा प्रवृद्ध सत्पते न मरा इति मन्यसे । उतो तत् सत्यमित् तव ॥ ५ ॥

यत् । वा । प्रऽवृद्ध । सत्ऽपते । न । मरै । इति । मन्यसे । उतो इति । तत् । सत्यम् । इत् । तव ॥

वेङ्कट० यत् वा त्वम् प्रवृद्ध । सतां पते ! न अहम् मरै इति मन्यसे । अपि च तत् तव सत्यम् एव ॥ ५ ॥

^१इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये एकविंशो वर्गः^३ ॥

ये सोमासः परावति ये अर्वावति सुन्विरे । सर्वान्स्ताँ इन्द्र गच्छसि ॥ ६ ॥

ये । सोमासः । पराऽवति । ये । अर्वाऽवति । सुन्विरे । सर्वान् । तान् । इन्द्र । गच्छसि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० ये सोमाः दूरे, ये वा अन्तिके अभिमुताः, सर्वान्^४ तान् इन्द्र ! गच्छसि^५ ॥ ६ ॥

तमिन्द्रं वाजयामसि महे वृत्राय हन्तवे । स वृषा वृषभो भवत् ॥ ७ ॥

तम् । इन्द्रम् । वाजयामसि । महे । वृत्राय । हन्तवे । सः । वृषा । वृषभः । भवत् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० तम् इन्द्रम् बलिनं कुर्मः महत् वृत्रं हन्तुम् । सः वृषा वृषभः भवतु ॥ ७ ॥

इन्द्रः स दामने कृत ओजिष्ठः स मदे हितः । धुम्नी श्लोकी स सोम्यः ॥ ८ ॥

इन्द्रः । सः । दामने । कृतः । ओजिष्ठः । सः । मदे । हितः । धुम्नी । श्लोकी । सः । सोम्यः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः सः दानाय सृष्टः बलवत्तमः । सः सोमे च निहितः । अन्नवान् स्तुतिमान् सः सोमं च अर्हति ॥ ८ ॥

गिरा वज्रो न संभृतः सर्वलो अनपच्युतः । ववक्ष ऋषो अस्तृतः ॥ ९ ॥

गिरा। वज्रः । न । सम्भृतः । सर्वलः । अनपच्युतः । ववक्षे । ऋष्यः । अस्तृतः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० स्तुत्या स्तोत्रभिः^१ आयुधम् इव कर्मभिः सम्भृतः^२ उत्पादितः बलसहितः अनपच्युतः^३ वहति महान्^४ (तु. निघ ३,३) युद्धे अहिंसितः ॥ ९ ॥

दुर्गे चिन्नः सुगं कृधि गृणान इन्द्र गिर्वणः । त्वं च मघवन् वशः ॥ १० ॥

दुःशे । चित् । नः । सुगम् । कृधि । गृणानः । इन्द्र । गिर्वणः । त्वम् । च । मघवन् । वशः । ॥ १० ॥

वेङ्कट० दुर्गे अपि अस्माकम्^५ सुगम् पन्थानम् कृधि स्तूयमानः इन्द्र ! गिर्वणः ! । त्वम् चेत् मघवन् !^६ अस्मान् कामयेथाः ॥ १० ॥

^७ इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये द्वाविंशो वर्गः^८ ॥

यस्य ते नू चिन्नादिशं न मिनन्ति स्वराज्यम् । न देवो नाग्निगुर्जनः ॥ ११ ॥

यस्य । ते । नु । चित् । आदिशम् । न । मिनन्ति । स्वराज्यम् । न । देवः । न । अग्निगुः । जनः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० यस्य तव अद्य पुरा च आज्ञाम् न हिंसन्ति, स्वराज्यम् च । न दवः न अपि अधृतगमनः मनुष्यः । वीरः अधृतगमनो भवति ॥ ११ ॥

अधा ते अप्रतिष्कृतं देवी शुष्मं सपर्यतः । उभे सुशिप्र रोदसी ॥ १२ ॥

अध । ते । अप्रतिष्कृतम् । देवी इति । शुष्मम् । सपर्यतः । उभे इति । सुशिप्र । रोदसी इति ॥ १२ ॥

वेङ्कट० अथ ते अप्रतिकृतं शत्रुभिः देव्यौ धावापृथिव्यौ उभे^९ पूजयतः^{१०} बलम् हे सुहृदो ! ॥ १२ ॥

त्वमेतदधारयः कृष्णासु रोहिणीषु च । परुष्णीषु रुशत् पयः ॥ १३ ॥

त्वम् । एतत् । अधारयः । 'कृष्णासु । रोहिणीषु । च । परुष्णीषु । रुशत् । पयः'^{११} ॥ १३ ॥

वेङ्कट० त्वम् एतत् पयः धारयसि^{१२} कृष्णासु च रोहिणीषु च । 'परुष्णी पर्ववती' इति यास्कः (९, २६) । पर्ववतीषु गोषु श्वेतम् इति ॥ १३ ॥

वि यदहेरधं त्विषो विश्वे देवासो अक्रमुः । विदन्मृगस्य ताँ अमः ॥ १४ ॥

वि । यत् । अहेः । अध । त्विषः । विश्वे । देवासः । अक्रमुः । विदत् । मृगस्य । तान् । अमः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० वि अक्रमुः यदा अहेः ॥ १४ ॥

१. स्तोत्रं मूको. २. सम्भृतं मूको. ३. 'वच्यु' मूको. ४. महत् मूको. ५. 'कम् इन्द्र मूको. ६. नास्ति मूको. ७-७ नास्ति मूको. ८. उभौ मूको. ९. 'यतः' मूको. १०-१०. तु. ऋ १, ६२, ९; ८, ३२, २५; १०, ४९, १०. ११. 'य' मूको.

आदु मे निवरो भुवद्वृत्रहादिष्ट पौंस्यम् । अजातशत्रुरस्तृतः ॥ १५ ॥

आत् । ऊँ इति । मे । निऽत्रः । भुवत् । वृत्रऽहा । अदिष्ट । पौंस्यम् । अजातऽशत्रुः । अस्तृतः ॥ १५ ॥
वेङ्कट० ... .. ॥ १५ ॥

‘इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये त्रयोविंशो वर्गः’ ॥

श्रुतं वो वृत्रहन्तमं प्र शर्धं चर्षणीनाम् । आ शुषे राधसे महे ॥ १६ ॥

श्रुतम् । वः । वृत्रहन्ऽतमम् । प्र । शर्धम् । चर्षणीनाम् । आ । शुषे । राधसे । महे ॥ १६ ॥

वेङ्कट० विश्रुतम् युष्माकम् वृत्रहन्तमम् प्र आ शुषे^२ प्रयच्छामि बलभूतम् चर्षणीनाम् महते धनाय ॥ १६ ॥

अया धिया च गव्यया पुरुणामन् पुरुष्टुत । यत् सोमैसोम आभवः ॥ १७ ॥

अया । धिया । च । गव्यऽया । पुरुऽनामन् । पुरुऽस्तुत । यत् । सोमैऽसोमे । आ । अभवः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० अनया बुद्धया गा इच्छन्त्या वयम् युक्ता^१ भवेम हे बहुनामन् ! ‘उत बहुस्तुत !’ । यदि सर्वेषु सोमेषु अस्माकम् आ भवसि ॥ १७ ॥

बोधिन्मना इदस्तु नो वृत्रहा भूर्यासुतिः । शृणोतु शक्र आशिषम् ॥ १८ ॥

बोधितऽमनाः । इत् । अस्तु । नः । वृत्रऽहा । भूरिऽआसुतिः । शृणोतु । शक्रः । आऽशिषम् ॥ १८ ॥

वेङ्कट० यस्य मनः अभिमतं बुध्यते सः^२ बोधिन्मनाः । स एव अस्तु अस्माकम् वृत्रहा भूर्यासुतिः बहुप्रसवः । शृणोतु च शक्रः आशासनम् ॥ १८ ॥

कया त्वं न ऊत्याभि प्र मन्दसे वृषन् । कया स्तोतृभ्य आ भर ॥ १९ ॥

कया । त्वम् । नः । ऊत्या । अभि । प्र । मन्दसे । वृषन् । कया । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥ १९ ॥

वेङ्कट० कया त्वम् केन अभिगमनेन अस्मान् अभि प्र मन्दसे वृषन् । कया च स्तोतृभ्यः अस्मभ्यम् आ बिभर्षि धनम् ॥ १९ ॥

कस्य वृषा सुते सचा नियुत्वान् वृषभो रणत् । वृत्रहा सोमपीतये ॥ २० ॥

कस्य । वृषा । सुते । सचा । नियुत्वान् । वृषभः । रणत् । वृत्रऽहा । सोमऽपीतये ॥ २० ॥

वेङ्कट० कस्य वृषा सुते सहायभूतः नियुत्वान् वृषभः^३ रमते वृत्रहा सोमपानाय ॥ २० ॥

‘इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये चतुर्विंशो वर्गः’ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. < √ ‘शुष् ‘स्तुतौ’ (वैतु. वें. सा. √ अश् ‘व्यासौ’ इति; P.W. प्रभृ. √ श्वस् इति). शिष्टं वैप १, २२४१। द्र. ३. अयुं मूको. ४-४. उद्धुं वि^२; ...स्तुत अ^३. ५. वा वि^२. ६. नास्ति वि^२.

अभी षु णस्त्वं रयिं मन्दसानः सहस्रिणम् । प्रयन्ता बोधि दाशुषे ॥ २१ ॥

अभि । सु । नः । त्वम् । रयिम् । मन्दसानः । सहस्रिणम् । प्रयन्ता । बोधि । दाशुषे ॥ २१ ॥

वेङ्कट० अभि आहर सुष्ठु अस्मभ्यम् त्वम् रयिम् मोदमानः सहस्रसङ्ख्याकम् । प्रदाता भवामि इति बुध्यस्व यजमानाय इति ॥ २१ ॥

पत्नीवन्तः सुता इमे उशन्तो यन्ति वीतये । अपां जग्मिर्निचुम्पुणः ॥ २२ ॥

पत्नीवन्तः । सुताः । इमे । उशन्तः । यन्ति । वीतये । अपाम् । जग्मिः । निचुम्पुणः ॥ २२ ॥

वेङ्कट० पत्नीवन्तः सुताः इमे अद्भिः सोमाः कामयमानाः यन्ति पानाय अपाम् गन्ता भवति निचुम्पुणः सोमः इति यास्कः (तु. या ५, १८) ॥ २२ ॥

इष्टा होत्रा असृक्षतेन्द्रं वृधासौ अध्वरे । अच्छावभृथमोजसा ॥ २३ ॥

इष्टाः । होत्राः । असृक्षत । इन्द्रम् । वृधासः । अध्वरे । अच्छ । अवभृथम् । ओजसा ॥ २३ ॥

वेङ्कट० यजन्तः सप्त होत्राः विसृजन्ति इन्द्रम् वर्धयन्तः यज्ञे बलेन अवभृथम् प्रति । यावदवभृथम् इन्द्रमेव होत्रका यजन्ति ॥ २३ ॥

इह त्या सधमाद्या हरी हिरण्यकेश्या । वोळ्हामभि प्रयो हितम् ॥ २४ ॥

इह । त्या । सधमाद्या । हरी इति । हिरण्यकेश्या । वोळ्हाम् । अभि । प्रयः । हितम् ॥ २४ ॥

वेङ्कट० गता (ऋ ८, ३२, २९ द्र.) ॥ २४ ॥

तुभ्यं सोमाः सुता इमे स्तीर्णं बर्हिर्विभावसो । स्तोतृभ्य इन्द्रमा वह ॥ २५ ॥

तुभ्यम् । सोमाः । सुताः । इमे । स्तीर्णम् । बर्हिः । विभावसो इति विभावसो ।

स्तोतृभ्यः । इन्द्रम् । आ । वह ॥ २५ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धेति ॥ २५ ॥

इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये पञ्चविंशो वर्गः ॥

आ ते दक्षं वि रोचना दधद्रत्ना वि दाशुषे । स्तोतृभ्य इन्द्रमर्चत ॥ २६ ॥

आ । ते । दक्षम् । वि । रोचना । दधत् । रत्ना । वि । दाशुषे । स्तोतृभ्यः । इन्द्रम् । अर्चत ॥ २६ ॥

वेङ्कट० आभिमुख्येन वि दधातु बलम् तुभ्यं दीप्तम्, तथा रत्नानि च यजमानाय । तथा च स्तोतृभ्यः च तम् इन्द्रम् यूयम् अर्चत इति यजमानस्य स्तोतृणां चानुशासनमिति ॥ २६ ॥

आ ते दधामीन्द्रियमुक्था विश्वा शतक्रतो । स्तोतृभ्य इन्द्र मृळय ॥ २७ ॥

आ । ते । दधामि । इन्द्रियम् । उक्था । विश्वा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । स्तोतृभ्यः । इन्द्र । मृळय ॥
वेङ्कट० आ दधामि ते इन्द्रियम्^१ बलकरं हविः उक्थानि च विश्वानि शतक्रतो ! । स्तोतृणाम्
इन्द्र ! सुखम् उत्पादय ॥ २७ ॥

भद्रंभद्रं न आ भरेषमूर्जं शतक्रतो । यदिन्द्र मृळयांसि नः ॥ २८ ॥

भद्रम्भद्रम् । नः । आ । भर । इषम् । ऊर्जम् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । यत् । इन्द्र । मृळयांसि । नः ॥
वेङ्कट० भद्रम् धनम् अस्मभ्यम् आ हर इषम् च ऊर्जम् च शतक्रतो !, यत् इन्द्र ! अस्मान्
सुखयसि ॥ २८ ॥

स नो विश्वान्या भर सुवितानि शतक्रतो । यदिन्द्र मृळयांसि नः ॥ २९ ॥

सः । नः । विश्वानि । आ । भर । सुवितानि । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । यत् । इन्द्र । मृळयांसि । नः ॥ २९ ॥
वेङ्कट० सः अस्मभ्यम् विश्वानि आ भर सुवितानि अभ्युदयान्^२ ॥ २९ ॥

त्वामिद्वृत्रहन्तम सुतावन्तो हवामहे । यदिन्द्र मृळयांसि नः ॥ ३० ॥

त्वाम् । इत् । वृत्रहन्तम् । सुतऽवन्तः । हवामहे । यत् । इन्द्र । मृळयांसि । नः ॥ ३० ॥
वेङ्कट० त्वाम् एव हे अतिशयेन वृत्राणां हन्तः ! अभिषुतसोमाः हवामहे^३, यत्^४ इन्द्र ! अस्मान्
सुखयसि ॥ ३० ॥

^५इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये षड्विंशो वर्गः^५ ॥

उप नो हरिभिः सुतं याहि मदानां पते । उप नो हरिभिः सुतम् ॥ ३१ ॥

उप । नः । हरिभिः । सुतम् । याहि । मदानाम् । पते । उप । नः । हरिभिः । सुतम् ॥ ३१ ॥
वेङ्कट० 'उप आ याहि' अस्माकं सोमम् हे सोमानाम् पते ! अश्वैः । उप नः इति पूरणम् ॥ ३१ ॥

द्विता यो वृत्रहन्तमो विद इन्द्रः शतक्रतुः । उप नो हरिभिः सुतम् ॥ ३२ ॥

द्विता । यः । वृत्रहन्तम् । विदे । इन्द्रः । शतक्रतुः । उप । नः । हरिभिः । सुतम् ॥ ३२ ॥
वेङ्कट० यः वृत्रहन्तमः द्विता^६ ज्ञायते इन्द्रः शतकर्मा उग्रः च । सोऽस्माकं सुखतमैः अश्वैः उप आयातु ॥ ३२ ॥

त्वं हि वृत्रहन्तेषां पाता सोमानामसि । उप नो हरिभिः सुतम् ॥ ३३ ॥

त्वम् । हि । वृत्रहन् । एषाम् । पाता । सोमानाम् । असि । उप । नः । हरिभिः । सुतम् ॥ ३३ ॥

१. नास्ति मूको. २. 'यानि मूको. ३. भवेम हे मूको, ४. यदि अ', ५-५. नास्ति मूको,
६-६. उपयाहि अ'. ७. अविता मूको,

वेङ्कट० यस्मात् त्वम् इमान् पिबसि सोमान्, अतः^१ उप आयाहि इति ॥ ३३ ॥

इन्द्रं इषे ददातु न ऋभुक्षणमृभुं रयिम् । वाजी ददातु वाजिनम् ॥ ३४ ॥

इन्द्रः । इषे । ददातु । नः । ऋभुक्षणम् । ऋभुम् । रयिम् । वाजी । ददातु । वाजिनम् ॥ ३४ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः अन्नार्थम् अस्मभ्यं महान्तम् ऋभुम् देवं प्रयच्छतु दातारम्^२ । तथा बलवान् इन्द्रः बलवन्तम् अन्नवन्तं वा कनीयांसम् च प्रयच्छतु^३ इति ॥ ३४ ॥

^४इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये सप्तविंशो वगः^५ ॥

[९४]

^६बिन्दुः पूतदक्षो वा आङ्गिरस ऋषिः । मरुतो देवता । गायत्री छन्दः^७ ।

गौर्धयति मरुतां श्रवस्युर्माता मघोनाम् । युक्ता वह्नी रथानाम् ॥ १ ॥

गौः । धयति । मरुताम् । श्रवस्युः । माता । मघोनाम् । युक्ता । वह्निः । रथानाम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० बिन्दुः आङ्गिरसः । धनवताम् मरुताम् माता गौः सोमं पिबति अन्नकामा । युक्ता वोढी^८ रथानाम् भवति^९ सेयम् इति । मारुतं सूक्तम् ॥ १ ॥

यस्या देवा उपस्थे व्रता विश्वे धारयन्ते । सूर्यामासा दृशे कम् ॥ २ ॥

यस्याः । देवाः । उपस्थे । व्रता । विश्वे । धारयन्ते । सूर्यामासा । दृशे । कम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० यस्याः गोः उपस्थे विश्वे देवाः वर्तमानाः कर्माणि धारयन्ते । यस्या वा उपस्थे सूर्या-
चन्द्रमसौ वर्तमानौ दर्शनाय भवतः ॥ २ ॥

तत् सु नो विश्वे अर्य आ सदा गृणन्ति कारवः । मरुतः सोमपीतये ॥ ३ ॥

तत् । सु । नः । विश्वे । अर्यः । आ । सदा । गृणन्ति । कारवः । मरुतः । सोमपीतये ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तत् सुष्ठु अस्माकम् सदा विश्वे अपि गन्तारः^{१०} आ गृणन्ति स्तोतारः । मरुतः सोमपानाय आह्वातव्या इति ॥ ३ ॥

अस्ति सोमो अयं सुतः पिबन्त्यस्य मरुतः । उत स्वराजो अश्विना ॥ ४ ॥

अस्ति । सोमः । अयम् । सुतः । पिबन्ति । अस्य । मरुतः । उत । स्वराजः । अश्विना ॥ ४ ॥

वेङ्कट० विद्यते अयम् सोमः अभिषुतः । पिबन्ति च एनं माध्यन्दिने सवने मरुतः स्वयं दीप्ताः ।
अश्विनौ च पिबतः^{११} ॥ ४ ॥

१. अनन्तः मूको. २. ९ः मूको. ३. °न्तु अ'. ४-४. नास्ति मूको. ५. पोभि मूको.
६. °न्ति मूको. ७. ९म् मूको. ८. °ति मूको.

पिबन्ति मित्रो अर्यमा तनां पूतस्य वरुणः । त्रिषधस्थस्य जावतः ॥ ५ ॥

पिबन्ति । मित्रः । अर्यमा । तनां । पूतस्य । वरुणः । त्रिषधस्थस्य । जावतः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० पिबन्ति मित्रावरुणौ अर्यमा च असुं पवित्रेण पूतम् त्रिस्थानम्^१ । द्रोणकलश आधवनीयः
पूतभृदिति तानि स्थानानि । जावतः जववतः । वेगवन्तम् इति ॥ ५ ॥

उतो न्वस्य जोषमाँ इन्द्रः सुतस्य गोमृतः । प्रातर्होतेव मत्सति ॥ ६ ॥

उतो इति । नु । अस्य । जोषम् । आ । इन्द्रः । सुतस्य । गोमृतः । प्रातः । होता इव । मत्सति ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अपि च अस्य सेवाम् इन्द्रः अभिषुतस्य गोभिः मिश्रितस्य प्रातः सवने अभिष्टौति, यथा
होता देवान् इति ॥ ६ ॥

^१ इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये अष्टाविंशो वर्गः^२ ॥

कदत्विषन्त सूर्यस्तिर आप इव स्त्रिधः । अर्षन्ति पूतदक्षसः ॥ ७ ॥

कत् । अत्विषन्त । सूर्यः । तिरः । आपः इव । स्त्रिधः । अर्षन्ति । पूतदक्षसः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० कदा दीप्यन्ते अन्तरिक्षे प्राज्ञाः मरुतः तिरश्चीनम् उदकानि इव । शोषकाः शत्रूणां
मरुतः व इमे कदा गच्छन्ति शुद्धबलाः ॥ ७ ॥

कद्रौ अद्य महानां देवानामवो वृणे । त्मना च दस्मवर्चसाम् ॥ ८ ॥

कत् । वः । अद्य । महानाम् । देवानाम् । अवः । वृणे । त्मना । च । दस्मवर्चसाम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० कदा वः अद्य महताम् देवानाम् रक्षणम् अहम् वृणे आत्मना च अलङ्कारणैरपि विना
दर्शनीयवर्चसाम्^१ ॥ ८ ॥

आ ये विश्वा पार्थिवानि प्रथन् रोचना दिवः । मरुतः सोमपीतये ॥ ९ ॥

आ । ये । विश्वा । पार्थिवानि । प्रथन् । रोचना । दिवः । मरुतः । सोमपीतये ॥ ९ ॥

वेङ्कट० आ प्रथन् ये सर्वाणि पार्थिवानि दिवः च रोचनानि ज्योतीषि मरुतः । सोमपानाय
आह्वयामि तान्^२ इति ॥ ९ ॥

त्यान् नु पूतदक्षसो दिवो वो मरुतो हुवे । अस्य सोमस्य पीतये ॥ १० ॥

त्यान् । नु । पूतदक्षसः । दिवः । वः । मरुतः । हुवे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ १० ॥

वेङ्कट० तान् क्षिप्रं शुद्धबलान् द्युलोकात् युष्मान् आह्वयामि मरुतः ॥ १० ॥

त्यान् नु ये वि रोदसी तस्तभुर्मरुतो हुवे । अस्य सोमस्य पीतये ॥ ११ ॥

त्यान् । नु । ये । वि । रोदसी इति । तस्तभुः । मरुतः । हुवे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ ११ ॥

वेङ्कट० ये द्यावापृथिव्यौ 'वि तस्तभुः, तान्' एतान् मरुतः हुवे ॥ ११ ॥

त्यं नु मारुतं गणं गिरिष्ठां वृषणं हुवे । अस्य सोमस्य पीतये ॥ १२ ॥

त्यम् । नु । मारुतम् । गणम् । गिरिऽस्थाम् । वृषणम् । हुवे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ १२ ॥

वेङ्कट० तम् इमम् मारुतम् गणम् मेघेषु स्थितम् वर्षितारम् आह्वयामि इति ॥ १२ ॥

^१इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये, एकोनत्रिंशो वर्गः^१ ॥

[९५]

^१तिरश्चीराङ्गिरस ऋषिः । इन्द्रो देवता । अनुष्टुप् छन्दः^१ ।

आ त्वा गिरो रथीरिवास्थुः सुतेषुं गिर्वणः । अभि त्वा समनूषतेन्द्र वत्सं न मातरः । १ ।

आ । त्वा । गिरिः । रथीऽइव । अस्थुः । सुतेषुं । गिर्वणः ।

अभि । त्वा । सम् । अनुषत । इन्द्र । वत्सम् । न । मातरः ॥ १ ॥

वेङ्कट० तिरश्चीः आङ्गिरसः । आ तिष्ठन्ति त्वां स्तुतयः, क्षिप्रं रथेन गच्छन् इव प्राप्यं देशम्, सुतेषु सोमेषु गीर्भिर्वननीय ! । त्वाम् अभि सम् शब्दयन्ति गिरः इन्द्र ! वत्सम् इव मातरः ॥ १ ॥

आ त्वा शुक्रा अचुच्यवुः सुतासं इन्द्र गिर्वणः ।

पिबा त्वस्यान्धस इन्द्र विश्वासु ते हितम् ॥ २ ॥

आ । त्वा । शुक्राः । अचुच्यवुः । सुतासः । इन्द्र । गिर्वणः ।

पिब । तु । अस्य । अन्धसः । इन्द्र । विश्वासु । ते । हितम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० आ गमयन्तु त्वाम् इन्द्र ! गिर्वणः ! सुताः ज्वलन्तः । सोमम् पिब^१ क्षिप्रम् इदमन्नम् । इन्द्र ! विश्वासु दिक्षु त्वदर्थमेव हविः निहितं भवति ॥ २ ॥

पिबा सोमं मदाय कमिन्द्र श्येनाभृतं सुतम् ।

त्वं हि शश्वतीनां पती राजा विशामसि ॥ ३ ॥

पिब । सोमम् । मदाय । कम् । इन्द्र । श्येनऽआभृतम् । सुतम् ।

त्वम् । हि । शश्वतीनाम् । पतिः । राजा । विशाम् । असि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० पिब सोमम् मदाय । कम् इति पूरणम् । इन्द्र ! दिवः गायत्र्याहृतम् अभिषुतम् । त्वम् हि बह्वीनाम् विशाम्^१ स्वामी राजा च भवसि ॥ ३ ॥

श्रुधी हवँ तिरश्च्या इन्द्र यस्त्वा सपर्यति ।
सुवीर्यस्य गोमतो रायस्पूधिं मह्यँ असि ॥ ४ ॥

श्रुधि । हवम् । तिरश्च्याः । इन्द्र । यः । त्वा । सपर्यति ।
सुवीर्यस्य । गोऽमतः । रायः । पूधिं । महान् । असि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० श्रुधि हवम् तिरश्च्याः मम इन्द्र !, यः त्वां परिचरति । श्रुत्वा च शोभनवीर्येण गोमता धनेन पूरय । महान् त्वम् असि इति ॥ ४ ॥

इन्द्र यस्ते नवीयसीं गिरं मन्द्रामजीजनत् ।
चिकित्विन्मनसं धियं प्रत्नामृतस्य पिप्युषीम् ॥ ५ ॥

इन्द्र । यः । ते । नवीयसीम् । गिरम् । मन्द्राम् । अजीजनत् ।
चिकित्वित्मनसम् । धियम् । प्रत्नाम् । ऋतस्य । पिप्युषीम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इन्द्र ! यः ते नवतराम् स्तुतिम् मदकरीम् अजीजनत्, अस्मै त्वं कुरु चिकित्विन्मनसम् धियम् त्वदीयं रक्षणारूपं कर्म प्रत्नाम् सत्येन पूर्णाम् । अमायया क्रियमाणं^२ यद् रक्षणं सर्वेषां हृदयं प्रज्ञापयति तत् चिकित्वन्मनस्कम् इति ॥ ५ ॥

^१इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये त्रिंशो वर्गः^३ ॥

तम् एवाम् यं गिर इन्द्रमुक्थानि वावृधुः ।
पूरुण्यस्य पौस्या सिषासन्तो वनामहे ॥ ६ ॥

तम् । ऊँ इति । स्तवाम् । यम् । गिरः । इन्द्रम् । उक्थानि । वावृधुः ।
पूरुणि । अस्य । पौस्या । सिषासन्तः । वनामहे ॥ ६ ॥

वेङ्कट० तम् एव स्तुमः, यम् स्तुतयः शस्त्राणि च इन्द्रम् वावृधुः । बहूनि अस्य इन्द्रस्य वीर्याणि सम्भक्तुमिच्छन्तः वयं भजामहे ॥ ६ ॥

एतो न्विन्द्रं स्तवाम् शुद्धं शुद्धेन साम्ना ।
शुद्धैरुक्थैर्वीवृध्वांसं शुद्ध आशीर्वान् ममत्तु ॥ ७ ॥

एतो इति । नु । इन्द्रम् । स्तवाम् । शुद्धम् । शुद्धेन । साम्ना ।
शुद्धैः । उक्थैः । वृध्वांसम् । शुद्धः । आशीऽवान् । ममत्तु ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अत्र शाठ्यायनकम् — “इन्द्रो वा असुरान् हत्वाऽपूत इवामेधोऽमन्यत” । सोऽकामयत शुद्धमेव मा सन्तं शुद्धेन साम्ना स्तुयुरिति । स ऋषीन्ब्रवीन् — स्तुत मेति^१ । त एतद्^२ ऋषयः सामापश्यन् तेनास्तुवन् — “एतो^३ न्विन्द्रम्” इति । ततो वा इन्द्रः शुद्धः पूतो मेव्योऽभवत्^४ (तु. जैमि ३, २२८) इति । आगच्छत क्षिप्रम् इन्द्रम् स्तवान् शुद्धम् शुद्धेन साम्ना शुद्धैः च शस्त्रैः वर्धमानम् । तमिमम् शुद्धः सोमः मिश्रितः मादयतु^५ ॥ ७ ॥

इन्द्रं शुद्धो न आ गहि शुद्धः शुद्धाभिरुतिभिः ।

शुद्धो रयिं नि धारय शुद्धो ममद्वि सोम्यः ॥ ८ ॥

इन्द्रं । शुद्धः । नः । आ । गहि । शुद्धः । शुद्धाभिः । उतिभिः ।

शुद्धः । रयिम् । नि । धारय । शुद्धः । ममद्वि । सोम्यः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० इन्द्र ! शुद्धः अस्मान् आ गच्छ । शुद्धः त्वं शुद्धैः मरुद्भिः । शुद्धः त्वं धनं च नि धारय । शुद्धः त्वं माघ सोमार्हः ॥ ८ ॥

इन्द्रं शुद्धो हि नो रयिं शुद्धो रत्नानि दाशुषे ।

शुद्धो वृत्राणि जिघ्रसे शुद्धो वाजं सिषाससि ॥ ९ ॥

इन्द्रं । शुद्धः । हि । नः । रयिम् । शुद्धः । रत्नानि । दाशुषे ।

शुद्धः । वृत्राणि । जिघ्रसे । शुद्धः । वाजम् । सिषाससि ॥ ९ ॥

वेङ्कट० इन्द्र ! शुद्धः त्वम् अस्मभ्यम् रयिम् प्रयच्छ । शुद्धः त्वम् रत्नानि च यज्ञमानाय प्रयच्छ । शुद्धः त्वं शत्रून् हंसि । शुद्धः त्वम् अन्नं प्रदातुमिच्छसि ॥ ९ ॥

“इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये एकत्रिंशो वर्गः” ॥

[९६]

*तिरश्चीराङ्गिरसो युतानो वा मारुतिर्ऋषिः । इन्द्रो देवता, चतुर्दश्या इन्द्रात्मरुतः, पञ्चदश्या इन्द्राबृहस्पती । त्रिष्टुप् छन्दः, चतुर्थी विराट्, एकविंशी पुरस्ताज्ज्योतिः” ।

अस्मा उषासु आतिरन्त यामभिन्द्राय नक्तमूर्म्याः सुवाचः ।

अस्मा आपो मातरः सप्त तस्थुर्नृभ्यस्तराय सिन्धवः सुपाराः ॥ १ ॥

अस्मै । उषसि । आ । अतिरन्त । यामम् । इन्द्राय । नक्तम् । ऊर्म्याः । सुवाचः ।

अस्मै । आपः । मातरः । सप्त । तस्थुः । नृभ्यः । तराय । सिन्धवः । सुपाराः ॥ १ ॥

१. गार्ग्याय० अ०.

२. इव सूको.

३. कृत् सूको.

४. एत सूको.

५. एको सूको.

६. ‘तु इति अ०. ७-७. नास्ति सूको. † तु. ऋज. वें. च; वैतु. सा. ‘त ऋ’ इति ।

वेङ्कट० द्युतानो मारुतिः, पूर्वो वा । अस्मै भीताः^१ उषसः गमनं वर्धयन्ति । यथा पूर्वमुच्यन्ति ।
नक्तम्, ऊर्म्याः^२ इति रात्रिनामनी^३ (तु. निघ १, ७) । 'तत्रैकं नैघण्टुकम्'^४ । रात्रयः च शोभनवाचः^५ ।
तथा अस्मै व्यासाः मातरः सप्त नद्यः मनुष्याणां तरणार्थं तिष्ठन्ति सुपाराः^६ ॥ १ ॥

अतिविद्धा विथुरेणा चिदस्त्रा त्रिः सप्त सानु संहिता गिरीणाम् ।

न तद् देवो न मर्त्यस्तुतुर्याद्यानि प्रवृद्धो वृषभश्चकार ॥ २ ॥

‘अतिविद्धा । विथुरेण^१ । चित् । अस्त्रा^२ । त्रिः । सप्त । सानु^३ । सम्ऽहिता । गिरीणाम् ।
न । तत् । देवः । न । मर्त्यः । तुतुर्यात् । यानि^४ । प्रऽवृद्धः । वृषभः । चकार^५ ॥ २ ॥

वेङ्कट० अतिविद्धानि असहायेन अपि इन्द्रेण शरस्य क्षेत्रा^१ त्रिः^२ सप्त एकविंशतिसङ्ख्यानि^३ गिरीणाम्
सानुनि^४ निरन्तराणि । ‘स दर्भपुञ्जीलम् उद्वृष्ट सप्त गिरीन् भित्त्वा तमहन्’ (तै ६, २, ४, ३)
इति च ब्राह्मणम् । तत् कर्म देवः वा मर्त्यः^५ वा न तुतुर्यात्^६ तरेत् न तथा कर्तुं शक्नोति,
यानि प्रवृद्धः वृषभः^७ चकार इति ॥ २ ॥

इन्द्रस्य वज्र आयसो निर्मिश्र इन्द्रस्य बाहोर्भूयिष्ठमोजः ।

शीर्षिभिन्द्रस्य क्रतवो निरेक आसन्नेषन्त श्रुत्या उपाके ॥ ३ ॥

इन्द्रस्य । वज्रः । आयसः । निर्मिश्रः । इन्द्रस्य । बाहोः । भूयिष्ठम् । ओजः ।
शीर्षिन् । इन्द्रस्य । क्रतवः । निरेके । आसन् । आ । ईषन्त । श्रुत्यै । उपाके ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इन्द्रवज्रः अयसा निर्मितः इन्द्रेण अत्यन्तं सम्बद्धः^१ । इन्द्रस्य बाहोः भूयिष्ठम् बलम् ।
युद्धार्थं यदा इन्द्रः निर्गच्छति, तदानीम् इन्द्रस्य शीर्षिन् कर्माणि भवन्ति दर्शनप्रेरणादीनि
तथा आस्ये । निर्गच्छतः^२ अनुशासत इन्द्रस्य श्रवणार्थम् अन्तिके सर्व आ गच्छन्ति ॥ ३ ॥

मन्ये त्वा यज्ञियं यज्ञियानां मन्ये त्वा च्यवनमच्युतानाम् ।

मन्ये त्वा सत्त्वनामिन्द्र केतुं मन्ये त्वा वृषभं चर्षणीनाम् ॥ ४ ॥

मन्ये । त्वा । यज्ञियम् । यज्ञियानाम् । मन्ये । त्वा । च्यवनम् । अच्युतानाम् ।
मन्ये । त्वा । सत्त्वनाम् । इन्द्र । केतुम् । मन्ये । त्वा । वृषभम् । चर्षणीनाम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० जानामि त्वाम् यज्ञियानाम् देवानाम् यज्ञियम् । मन्ये त्वा च्यावधितारम् अच्युतानाम् अपि
वीराणाम् । मन्ये त्वा भजमानानां भटानाम्^१ इन्द्र! उच्छ्रितम् । मन्ये त्वा वर्षितारं
मनुष्याणाम् ॥ ४ ॥

१. हिताः मूको. २. नास्ति मूको. ३. अतिरात्रि° मूको. ४-४. कत्रैकत्रघण्टकम् मूको.
५. उषसोऽपि द्र. (तु. ऋ ३, ७, १०). ६. तु. ऋ ४, ३०, ३. ७. सुरावः वि°. ८-८. तु.
ऋ ८, ७७, ६; १, १६८, ६. ९. क्षो मूको. १०. त्रि मूको. ११. °ख्या मूको. १२. सान्द्र मूको.
१३. पत्न्यः मूको. १४. तुरू° मूको. १५. ‘अतः’ मूको. १६. °म्बन्धः मूको. १७. निर्गतः मूको.
१८. भगानाम् मूको.

आ यद्वज्रं बाह्वोरिन्द्र धत्से मदच्युतमहये हन्तवा उं ।

प्र पर्वता अनवन्त प्र गावः प्र ब्रह्माणो अभिनक्षन्त इन्द्रम् ॥ ५ ॥

आ । यत् । वज्रम् । बाह्वोः । इन्द्र । धत्से । मदच्युतम् । अहये । हन्तवै । ऊँ इति ।

प्र । पर्वताः । अनवन्त । प्र । गावः । प्र । ब्रह्माणः । अभिनक्षन्तः । इन्द्रम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यदा त्वम् इन्द्र! वज्रम् बाह्वोः आ धत्से शत्रूणां मदस्य च्यावयितारम् अहिं हन्तुम् । यदा^१ वा प्रकर्षेण अशब्दयन् मेघाः तत्स्थानि उदकानि । ‘यददः सम्प्रयतीरहावनदता^२ हते । तस्मादा नद्यो नाम स्थ’ (तै ५,६,१,२) इति मन्त्रः । तुरीयः पादः परोक्षः । तदानीम् अभिगच्छन्तः ब्राह्मणाः इन्द्रम्^३ प्र अस्तुवन्, यद्वा पर्वतादयः अस्तुवन् इति ॥ ५ ॥

‘इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये द्वात्रिंशो वर्गः’ ॥

तमुं श्वाम् य इमा जजान विश्वा जातान्यवराण्यस्मात् ।

इन्द्रेण मित्रं दिधिषेम गीर्भिरुपो नमोभिवृषभं विशेम ॥ ६ ॥

तम् । ऊँ इति । स्त्वाम् । यः । इमा । जजान । विश्वा । जातानि । अवराणि । अस्मात् ।

इन्द्रेण । मित्रम् । दिधिषेम । गीःऽभिः । उपो इति । नमःऽभिः । वृषभम् । विशेम ॥ ६ ॥

वेङ्कट० तम् एव स्तुमः, यः इमानि भूतानि जजान । तस्मात् अस्मात् विश्वानि एव जातानि अपरकालीनानि भवन्ति । तेन अनेन इन्द्रेण वयं स्तुतिभिः मैत्र्या धारयेम । उप विशेम च नमस्कारैः क्रियमाणैः हविर्भिः वा वृषभम् इति ॥ ६ ॥

वृत्रस्य त्वा श्वसथादीषमाणा विश्वे देवा अजहुर्ये सखायः ।

मरुद्भिरीन्द्र सख्यं ते अस्त्वथेमा विश्वाः पृतना जयासि ॥ ७ ॥

वृत्रस्य । त्वा । श्वसथात् । ईषमाणाः । विश्वे । देवाः । अजहुः । ये । सखायः ।

मरुतऽभिः । इन्द्र । सख्यम् । ते । अस्तु । अथ । इमाः । विश्वाः । पृतनाः । जयासि ॥ ७ ॥

वेङ्कट० वृत्रासुरस्य श्वसनेन भीताः^४ पलायमानाः त्वाम् विश्वे देवाः त्यक्तवन्तः, ये तव प्राक् सखायः आसन् । तथा सति मरुद्भिः इन्द्र! तव सख्यम् अस्तु, ये त्वां न परित्यजन्ति । अथ इमाः विश्वाः पृतनाः जयासि इति वृत्रं घ्नन्तम् आह इति ॥ ७ ॥

त्रिः षष्टिस्त्वा मरुतो वावृधाना उन्नाइव राशयो यज्ञियांसः ।

उप त्वेमः कृधि नो भागधेयं शुष्मं त एना हविषा विधेम ॥ ८ ॥

१. तु. ऋ ५,२९,३; ३१,४.

२. प्रयं मूको.

३. ०प्रती वि.

४. नास्ति मूको.

५-५. नास्ति मूको. ६. हिमा वि; हिताः मूको,

त्रिः । षष्टिः । त्वा । मरुतः । ववृधानाः । उस्त्राऽईव । राशयः । यज्ञियासः ।

उप । त्वा । आ । इमः । कुधि । नः । भागधेयम् । शुष्मम् । ते । एना । हविषा । विधेम ॥ ८ ॥

वेङ्कट० त्रिः षष्टिः त्वाम् मरुतः “ईदृक् चान्यादृक् च”^१ (तै १, ८, १३, २, ४, ६, ५, ५; मा १७, ८०-८४)
एवमादिकाः सप्तका नव गणा भवन्ति । तेषु त्रयः अरण्येऽनुवाक्याः । ‘स्वतवांश्च प्रघासी च’
(मा १७, ८५) इति एष ग्रामेऽनुवाक्येषु षष्ठ आन्नातः^२ । त्वा वर्धयन्तः गावः इव सङ्गीभूता
यज्ञार्हा अभवन् । तं त्वां वयम् उप आ गच्छामः, कुधि नः भागधेयम् । बलं^३ तव अनेन
हविषा वयं कुर्म ॥ ८ ॥

तिग्ममायुधं मरुतामनीकं कस्ते इन्द्र प्रति वज्रं दधर्ष ।

अनायुधासो असुरा अदेवाश्चक्रेण ताँ अप वप ऋजीषिन् ॥ ९ ॥

तिग्मम् । आयुधम् । मरुताम् । अनीकम् । कः । ते । इन्द्र । प्रति । वज्रम् । दधर्ष ।

अनायुधासः । असुराः । अदेवाः । चक्रेण । तान् । अप । वप । ऋजीषिन् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० तीक्ष्णम् आयुधम् मरुताम् च सङ्घम् कः ते प्रति धर्षयति वज्रम् च । आयुधवर्जिताः
असुराः^४ देववर्जिताः । तान् चक्रेण अप वप अपनुद^५ ऋजीषिन् ॥ ९ ॥

मह उग्राय तवसे सुवृक्तिं प्रेरय शिवतमाय पश्वः ।

गिर्वीहसे गिर इन्द्राय पूर्वीर्धेहि तन्वे कुविदङ्ग वेदत् ॥ १० ॥

महे । उग्राय । तवसे । सुवृक्तिम् । प्र । ईरय । शिवस्तमाय । पश्वः ।

गिर्वीहसे । गिरः । इन्द्राय । पूर्वीः । धेहि । तन्वे । कुवित् । अङ्ग । वेदत् ॥ १० ॥

वेङ्कट० महते उद्गूणाय वृद्धाय स्तुतिम् प्र ईरय स्तोतः ! शिवतमाय पशोः । पशुर्दिपात्^६
चतुष्पात् च । गीर्भिः उल्लमानाय गिरः इन्द्राय बह्वीः कुरु । स्तोतृपुत्राय स्वशरीराय वा
बहुधनं क्षिप्रम् इन्द्रो लभयतु इति ॥ १० ॥

“इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये त्रयस्त्रिंशो वर्गः” ॥

उक्थवाहसे विभ्वे मनीषां द्रुणा न पारमीरया नदीनाम् ।

नि स्पृश धिया तन्वि श्रुतस्य जुष्टतरस्य कुविदङ्ग वेदत् ॥ ११ ॥

उक्थवाहसे । विभ्वे । मनीषाम् । द्रुणा । न । पारम् । ईरय । नदीनाम् ।

नि । स्पृश । धिया । तन्वि । श्रुतस्य । जुष्टतरस्य । कुवित् । अङ्ग । वेदत् ॥ ११ ॥

१-१. ईदृश ... मूको. २. *स्तातं मूको. ३. बलवन् मूको. ४. *रान् मूको. ५. अनुच
६. चद्रिपात् वि^३; चशुद्रिपात् अ^३. ७-७. नास्ति मूको.

वेङ्कट० स्तोत्रैः उद्यमानाय महते स्तुतिं प्रापय, यथा पथिकम् नदीनाम् पारम् द्रुणा प्रापयन्ति ।
स्तुतिमिन्द्रं प्रति गमयेत्यर्थः । नि स्पृश धनम् आत्मानं गमय पुत्रार्थम् आत्मां
वा । विश्रुतस्य जुष्टतरस्य इन्द्रस्य स्वभूतं प्रज्ञया कर्मणा वा 'पर्याप्तं वितरिष्यति' ॥ ११ ॥

तद्विविद्धि यत् त इन्द्रो जुजोषत् स्तुहि सुष्ठुतिं नमसा विवास ।

उप भूष जरितर्मा रुवण्यः श्रावया वाचं कुविदङ्ग वेदत् ॥ १२ ॥

तत् । विविद्धि । यत् । ते । इन्द्रः । जुजोषत् । स्तुहि । सुस्तुतिम् । नमसा । आ । विवास ।
उप । भूष । जरितः । मा । रुवण्यः । श्रवय । वाचम् । कुवित् । अङ्ग । वेदत् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० तत् कुरु, यत् तव स्वभूतम् इन्द्रः स्वीकुर्यात् । स्तुहि सुस्तोत्रम् इन्द्रम् । हविषा
परिचर । उप भव^१ च जरितः ! स्तोतः ! मा रुवण्यः मा रोदीः^२ धनाभावात् । श्रावय
इन्द्रम् वाचम् ॥ १० ॥

अव द्रप्सो अंशुमतीमतिष्ठदियानः कृष्णो दशभिः सहस्रैः ।

आवत् तमिन्द्रः शच्या धर्मन्तमप स्नेहितीर्नृमणा अधत्त ॥ १३ ॥

अव । द्रप्सः । अंशुमतीम् । अतिष्ठत् । इयानः । कृष्णः । दशभिः । सहस्रैः ।

आवत् । तम् । इन्द्रः । शच्या । धर्मन्तम् । अप । स्नेहितीः । नृमणाः । अधत्त ॥ १३ ॥

वेङ्कट० यथा इन्द्रः कृष्णासुरं जघान तत् अस्मिन् तृचे वदति — द्रप्सः द्रुतं गच्छति इति
अव अतिष्ठत् द्रुतं^१ गच्छन् अंशुमतीम् नाम नदीम् अन्वीयमानः कृष्णः दशभिः असुराणाम्
सहस्रैः । तम् अभ्यगच्छत् इन्द्रः प्रज्ञानेन अन्तरुदके वर्तमानम् उच्छ्वसन्तम् । अथ
तस्यानुचरान् च हतवान् इति वदत्युचेति । स्नेहतिर्वधकर्मसु^२ (निघ २, १९) पठितः । अप अधत्त
हिंसित्रीः सेनाः नृमणाः इन्द्रः नृषु मनः अस्य भवतीति । 'अप स्नीहितिं नृमणा
अधद्राः'^३ (कौ १, ३२३) इति छन्दोगाः पठन्ति । तदानीं तम् एव द्रुतपदगतम् अपाधत्त
इत्यर्थः ॥ १३ ॥

द्रप्समपश्यं विषुणे चरन्तमुपह्वरे नद्यां अंशुमत्याः ।

नभो न कृष्णमवतस्थिवांसमिष्यामि वो वृषणो युध्यताजौ ॥ १४ ॥

द्रप्सम् । अपश्यम् । विषुणे । चरन्तम् । उपह्वरे । नद्याः । अंशुमत्याः ।

नभः । न । कृष्णम् । अवतस्थिवांसम् । इष्यामि । वः । वृषणः । युध्यत । आजौ ॥ १४ ॥

वेङ्कट० तुरीयपादो मास्तः । उत्तरा ऐन्द्राबाहस्पत्या^४ । मास्तं^५ प्रति यथा इन्द्रः उवाच तद्
अत्र कीर्त्यते — द्रप्सम् अहम् अपश्यम् विश्वगज्जने देशे चरन्तम् अंशुमत्याः नद्याः उपह्वरे

१-१. पश्यतिरस्येति वि^१; पश्चात्तरस्येति अ^२. २. हव मूको. ३. दीव मूको. ४. श्रुतं मूको.

५. तेहन्तिव^३ मूको. ६. मदप्राप्त मूको. ७. इन्द्रा^४ मूको. ८. गणमिति शेषः ।

गूढे नभः^१ न आदित्यम्^२ (तु. या २, १४) इव उपदीप्यमानं कृष्णासुरम्^३ उदकस्यान्तः
अवस्थितम् । दृष्टे च सत्यस्मिन् युद्धार्थं युष्मान्^४ इच्छामि । हे मरुतः ! तम् इमम् युध्यत
सङ्ग्रामे इति ॥ १४ ॥

अथ द्रप्सो अंशुमत्या उपस्थेऽधारयत् तन्वै तित्विषाणः ।

विशो अदेवीरभ्या उचरन्ती बृहस्पतिना युजेन्द्रः ससाहे ॥ १५ ॥

अथ । द्रप्सः । अंशुमत्याः । उपस्थे । अधारयत् । तन्वम् । तित्विषाणः ।

विशः । अदेवीः । अभि । आऽचरन्तीः । बृहस्पतिना । युजा । इन्द्रः । ससाहे ॥ १५ ॥

षेङ्कट० द्रुतगामी कृष्णः अंशुमत्याः उपस्थे अधारयत् आत्मीयं शरीरं दीप्यमानः । तत्र गत्वा
बृहस्पतिना सहायेन इन्द्रः अदेवीः विशः असुरानागच्छतः अभिसोढवान् इति । 'अव द्रप्सो
अंशुमतीमतिष्ठत्' (ऋ ८, १६, १३) इत्येन्द्राबार्हस्पत्यं त्वं संसति' (ऐत्रा ६, ३६) इत्यादि ।
ब्राह्मणानुरूपोऽयमर्थः । केचित् पुनरत्र बृहदेवताकारेण उक्तम् इति श्लोकान् पठन्ति —

“अपक्रम्य तु देवेभ्यः सोमो वृत्रभयार्दितः ।

नदीर्मंशुमतीं^५ नाम्ना अभ्यतिष्ठत्^६ कुरून् प्रति ॥

तं बृहस्पतिनैकेन सोऽभ्ययाद् वृत्रहा सह ।

योत्स्यमानस्तु संहृष्टैर्मरुद्भिर्विविधायुधैः ॥

दृष्ट्वा तानायतः^७ सोमः खबलेन व्यवस्थितः ।

मन्वानो वृत्रमायान्तं^८ जिघांसुमरिसेनया ॥

व्यवस्थितं धनुष्मन्तं तमुवाच बृहस्पतिः ।

मरुत्पतिरयं सोम एहि देवान् पुनर्विभो ॥

सोऽब्रवीन्नेति तं शक्रः स्वर्ग^९ एव बलाद्वली ।

इयाय देवानादाय तं^{१०} पुर्विधिवत् सुराः^{११} ॥

जघ्नुः पीत्वा च दैत्यानां समरे नवतीर्नव ।

“तद् ‘अव द्रप्सः’^{१२} इत्यस्मिन् तृचे सर्वं निगद्यते ॥” (बृदे ६, १०९-११५) इति ॥

तदेतदनार्धमिव प्रतिभाति ॥ १५ ॥

“इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये चतुस्त्रिंशो वर्गः” ॥

१. °भव मूको. २. °त्वः मूको. ३-३. °कस्य मूको. ४. युष्मादि मूको. ५-५. नाम भत्यति°
मूको. ६. त्वायतनात् वि°; तानापयातनात् मूको. ७. °वहायातन् मूको. ८. रवग मूको. ९-९. पुनर्विधिवत्
पुरा मूको. १०-१०. तेदेवर्वच वि°; तदेवर्वच अ°. ११-११. नास्ति मूको.

त्वं ह त्वत् सप्तभ्यो जायमानोऽशत्रुभ्यो अभवः शत्रुरिन्द्र ।

गूळहे द्यावापृथिवी अन्विन्दो विभुमद्भ्यो भुवनेभ्यो रणं धाः ॥ १६ ॥

त्वम् । ह । त्वत् । सप्तभ्यः । जायमानः । अशत्रुभ्यः । अभवः । शत्रुः । इन्द्र ।

गूळहे इति । द्यावापृथिवी इति । अनु । अविन्दः । विभुमत्भ्यः । भुवनेभ्यः । रणम् । धाः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० त्वम् एतत् सप्तभ्यः असुरेभ्यः प्रादुर्भवन् एव शत्रुरहितेभ्यः बलवद्भ्यः शत्रुः अभवः इन्द्र ।^१ । तमसा गूढे त्वं द्यावापृथिव्यौ अनु अविन्दः । तथा भुवनेभ्यः महद्भ्यः रणम् रमणम्^२ धारयसि इति ॥ १६ ॥

त्वं ह त्वदप्रतिमानमोजो वज्रेण वज्रिन् धृषितो जघन्थ ।

त्वं शुष्णस्यावातिरो वर्धत्रस्त्वं गा इन्द्र शच्येदविन्दः ॥ १७ ॥

त्वम् । ह । त्वत् । अप्रतिमानम् । ओजः । वज्रेण । वज्रिन् । धृषितः । जघन्थ ।

त्वम् । शुष्णस्य । अव । अतिरः । वर्धत्रैः । त्वम् । गाः । इन्द्र । शच्य । इत् । अविन्दः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० त्वम् ह त्वत् निरुपमानं बलं कृष्णस्य वज्रेण वज्रिन् ! धृष्टः सन् हतवान्^३ । एतदेवाऽऽह^४ । त्वम् शुष्णस्य बलं विनाशितवान् असि आयुधैः इति । तथा त्वम् इन्द्र ! प्रज्ञया शत्रूणाम् गाः अविन्दः इति ॥ १७ ॥

त्वं ह त्वदृषभ चर्षणीनां घनो वृत्राणां तविषो बभूथ ।

त्वं सिन्धूरसृजस्तस्तभानान् त्वमपो अजयो दासपत्नीः ॥ १८ ॥

त्वम् । ह । त्वत् । वृषभ । चर्षणीनाम् । घनः । वृत्राणाम् । तविषः । बभूथ ।

त्वम् । सिन्धून् । असृजः । तस्तभानान् । त्वम् । अपः । अजयः । दासपत्नीः ॥ १८ ॥

वेङ्कट० त्वम् ह एतत् वर्षितः ! मनुष्याणां हन्ता उपद्रवाणां प्रवृद्धः बभूथ^५ । तथा त्वम् सिन्धून् असुरैः निरुध्यमानान् उद्-असृजः । त्वम् उदकानि अजयः^६ असुरस्वामिकानि ॥ १८ ॥

स सुक्रतु रणिता यः सुतेष्वनुत्तमन्युर्यो अहैव रेवान् ।

य एक इन्नर्यापांसि कर्ता स वृत्रहा प्रतीदन्यमाहुः ॥ १९ ॥

सः । सुक्रतुः । रणिता । यः । सुतेषु । अनुत्तमन्युः । यः । अहांइव । रेवान् ।

यः । एकः । इत् । नरि । अपांसि । कर्ता । सः । वृत्रहा । प्रति । इत् । अन्यम् । आहुः ॥ १९ ॥

वेङ्कट० सः सुप्रज्ञः रमयिता, यः सोमेषु अप्रतिनुन्नकोधः^७, यः दिवसाः इव धनवान् ।

१-१. तु ऋ १०, ४९, ८; १२०, ६. २. नास्ति मूको. ३. रणम् मूको. ४. °पान् मूको. ५. एवदे० मूको. ६. °न्दत मूको. ७. बभूव मूको. ८. अजन्यः मूको. ९. °तिरत्नकोधः वि^१; तिरत्नकोध अ^२.

दिवसेषु हि धनानि प्रादुर्भवन्ति 'न रात्रिषु' । यः एकः एव^२ मनुष्ये कर्माणि करोति । सः वृत्रहा भवति अन्यम् प्रति एव आहुः । इन्द्रः^३ सर्वम् अन्यम् प्रति भवति इति आहुः इत्यर्थः ॥ १९ ॥

स वृत्रहेन्द्रश्चर्षणीधृत् तं सुष्टुत्या हव्यं हुवेम ।

स प्राविता मघवा नोऽधिवक्ता स वाजस्य श्रवस्यस्य दाता ॥ २० ॥

सः । वृत्रऽहा । इन्द्रः । चर्षणिऽधृत् । तम् । सुऽस्तुत्या । हव्यम् । हुवेम ।

सः । प्रऽअविता । मघवा । नः । अधिऽवक्ता । सः । वाजस्य । श्रवस्यस्य । दाता ॥ २० ॥

वेङ्कट० सः वृत्रहा इन्द्रः मनुष्याणां धर्ता । तम् वयम्^४ आह्वातव्यं शोभनया स्तुत्या हुवेम । सः प्रकर्षेण रक्षिता धनवान्^५ अस्माकम् अधिवक्ता^६ । सः अन्नस्य यशोनिमित्तस्य^७ दाता ॥ २० ॥

स वृत्रहेन्द्रं ऋभुक्षाः सद्यो जज्ञानो हव्यो बभूव ।

कृष्वन्नपांसि नया पुरुणि सोमो न पीतो हव्यः सखिभ्यः ॥ २१ ॥

सः । वृत्रऽहा । इन्द्रः । ऋभुक्षाः । सद्यः । जज्ञानः । हव्यः । बभूव ।

कृष्वन् । अपांसि । नया । पुरुणि । सोमः । न । पीतः । हव्यः । सखिभ्यः ॥ २१ ॥

वेङ्कट० सः वृत्रहा इन्द्रः महान् सद्यः एव प्रादुर्भवन् आह्वातव्यः बभूव कृष्वन् कर्माणि नृहितानि^८ बहूनि सोमः इव रक्षकः ह्वातव्यः सखीनाम् इति ॥ २१ ॥

‘इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये पञ्चत्रिंशो वर्गः’ ॥

[१७]

‘रेभः काश्यप ऋषिः । इन्द्रो देवता । बृहतो छन्दः, दशमीत्रयोदशयौ अतिजगत्स्यौ, एकादशी-
द्वादशयौ उपरिष्टाद्बृहत्यौ, चतुर्दशी त्रिष्टुप्, पञ्चदशी जगती’ ।

या इन्द्र भुज आभरः स्वर्वा असुरेभ्यः ।

स्तोतारमिन्मघवन्नस्य वर्धय ये च त्वे वृक्तवर्हिषः ॥ १ ॥

याः । इन्द्र । भुजः । आ । अभरः । स्वऽवान् । असुरेभ्यः ।

स्तोतारम् । इत् । मघऽवन् । अस्य । वर्धय । ये । च । त्वे इति । वृक्तवर्हिषः ॥ १ ॥

वेङ्कट० रेभः^९ काश्यपः । याः त्वम् इन्द्र । भुजः धनानि असुरेभ्यः आ अहरः^{१०} सुखवान् । स्तोतारम् एव तेन आहूतेन धनेन वर्धय, ये च अन्ये त्वदर्थं कीर्णवर्हिषः तांश्च इति ॥ १ ॥

१-१. नरादिषु को. २. एष मूको. ३. इन्द्र मूको. ४. यवम् मूको. ५. धनवताम् वि^१; 'नवतान् अ'. ६. अधिवाता वि^२; 'वातर्न अ'. ७. यशोनिमित्तस्य वि^३; यशोनिमित्तस्य अ^४. ८. निहि^५ मूको. ९-९. नास्ति मूको. १०. रेहः मूको. ११. 'हर मूको

यमिन्द्र दधिषे त्वमश्वं गां भागमव्ययम् ।

यजमाने सुन्वति दक्षिणावति तस्मिन् तं धेहि मा पणौ ॥ २ ॥

यम् । इन्द्र । दधिषे । त्वम् । अश्वम् । गाम् । भागम् । अव्ययम् ।

यजमाने । सुन्वति । दक्षिणावति । तस्मिन् । तम् । धेहि । मा । पणौ ॥ २ ॥

वेङ्कट० यम् इन्द्र ! धारयसि त्वम् अश्वम् गाम् धनम् अपि च अव्ययम्, तम् सर्वम् तस्मिन् सुन्वति दक्षिणावति यजमाने धेहि, मा पणौ । पणिः पणनात्, अयष्टा जनः ॥ २ ॥

य इन्द्र सस्त्यव्रतोऽनुष्वापमदेवयुः ।

स्वैः ष एवैर्मुमुरुत् पोष्यं रयिं सनुतर्धेहि तं ततः ॥ ३ ॥

यः । इन्द्र । सस्ति । अव्रतः । अनुस्वापम् । अदेवयुः ।

स्वैः । सः । एवैः । मुमुरुत् । पोष्यम् । रयिम् । सनुतः । धेहि । तम् । ततः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यः इन्द्र ! स्वपिति अव्रतः भूत्वा, अनुवृत्तस्वप्नं यथा तथा स्वपिति अदेवकामः । स्वैरेव गमनैः मारयतु विनाशयतु सः पोष्यम् धनम् । ततः तम् अन्तर्हिते देशे स्थापय ॥ ३ ॥

यच्छक्रासि परावति यदवावति वृत्रहन् ।

अतस्त्वा गीर्भिर्द्युगदिन्द्र केशिभिः सुतावाँ आ विवासति ॥ ४ ॥

यत् । शक्र । अस्ति । परावति । यत् । अवावति । वृत्रहन् ।

अतः । त्वा । गीःभिः । द्युगत् । इन्द्र । केशिभिः । सुतवान् । आ । विवासति ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यदि शक्र ! भवसि दूरे, यदि वा अन्तिके वृत्रहन् । "अस्मात् देशात्" त्वाँ स्तुतिभिः दिवं प्रति गच्छन्निः इन्द्र ! केशिभिः अश्वैः यजमानः आ गमयति ॥ ४ ॥

यद्वासि रोचने दिवः समुद्रस्याधि विष्टपि ।

यत् पार्थिवे सदर्ने वृत्रहन्तम् यदन्तरिक्षे आ गहि ॥ ५ ॥

यत् । वा । अस्ति । रोचने । दिवः । समुद्रस्य । अधि । विष्टपि ।

यत् । पार्थिवे । सदर्ने । वृत्रहन्तम् । यत् । अन्तरिक्षे । आ । गहि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यत् वा भवसि दीप्ते द्युलोकस्य, यद्वा समुद्रस्य विष्टपि तत् सम्बद्धे कस्मिंश्चित् स्थाने, यदि वा पार्थिवे स्थाने वृत्रहन्तम्, यदि वा अन्तरिक्षे, आ गच्छ ॥ ५ ॥

"इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये षट्त्रिंशो वर्गः" ॥

१. आशयं वि^२; अथ अ^१. २. "वृत्रहन्" मूको. ३. वैप १, १६७१ II द. ४-४. अस्मान् देशान् मूको. ५. इन्द्रम् मूको. ६. यथा मूको. ७-७. नास्ति मूको.

स नः सोमेषु सोमपाः सुतेषु श्वसस्पते ।

मादयस्व राधसा सूनृतावतेन्द्र राया परीणसा ॥ ६ ॥

सः । नः । सोमेषु । सोमपाः । सुतेषु । श्वसः । पते ।

मादयस्व । राधसा । सूनृतावता । इन्द्र । राया । परीणसा ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सः अस्मान् सोमेषु हे सोमस्य पातः ! सुतेषु बलस्य पते ! मादयस्व अन्नेन^१ शब्दवता इन्द्र ! धनेन च महता ॥ ६ ॥

मा न इन्द्र परा वृणग्भवा नः सधमाद्यः ।

त्वं न ऊती त्वमिन्न आप्यं मा न इन्द्र परा वृणक् ॥ ७ ॥

मा । नः । इन्द्र । परा । वृणक् । भव । नः । सधमाद्यः ।

त्वम् । नः । ऊती । त्वम् । इत् । नः । आप्यम् । मा । नः । इन्द्र । परा । वृणक् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० मा अस्मान् इन्द्र ! परित्याक्षीः । भव अस्माकं सोमेन सहमाद्यः । त्वम् अस्माकं रक्षिता । त्वम् एव अस्माकम् ज्ञातेयम् इति ॥ ७ ॥

अस्मे इन्द्र सचा सुते नि षदा पीतये मधु ।

कृधी जरित्रे मधवन्नवो महदस्मे इन्द्र सचा सुते ॥ ८ ॥

अस्मे इति । इन्द्र । सचा । सुते । नि । षदा । पीतये । मधु ।

कृधी । जरित्रे । मधवन् । अर्वाः । महत् । अस्मे इति । इन्द्र । सचा । सुते ॥ ८ ॥

वेङ्कट० अस्माभिः इन्द्र ! समम्^२ अभिषुते सोमे नि सीद मधु पातुम् । कुरु स्तोत्रे^३ मधवन् ! महत् रक्षणम् ॥ ८ ॥

न त्वा देवास आशत न मर्त्यासो अद्रिवः ।

विश्वानि जातानि शर्वसाभिभूरसि न त्वा देवास आशत ॥ ९ ॥

न । त्वा । देवासः । आशत । न । मर्त्यासः । अद्रिवः ।

विश्वानि । जातानि । शर्वसा । अभिभूः । असि । न । त्वा । देवासः । आशत ॥ ९ ॥

वेङ्कट० न त्वा देवा व्याप्नुवन्, न अपि मनुष्या वज्रिन् ! विश्वानि एव जातानि भूतानि त्वं बलेन अभिभूः भवसि ॥ ९ ॥

विश्वाः पृतना अभिभूतरं नरं सज्जस्ततक्षुरिन्द्रं जजनुश्च राजसे ।

क्रत्वा वरिष्ठं वरं आशुरिमुतोग्रमोजिष्ठं तवसें तरस्विनम् ॥ १० ॥

विश्वाः । पृतनाः । अभिऽभूतारम् । नरम् । सऽजुः । ततऽक्षुः । इन्द्रम् । जजनुः । च । राजसे ।
क्रत्वा । वरिष्ठम् । वरे । आऽमुर्षिम् । उत । उग्रम् । ओजिष्ठम् । त्वसम् । तरस्विनम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० सर्वाः एव पृतनाः अत्यन्तमभिभवितारम् नेतारम् सङ्गताः स्तुतिभिः तीक्ष्णमकुर्वन्
इन्द्रम्, जनयामासुः च आत्मनो विराजनार्थम् । अपि च^१ कर्मणा वरिष्ठम् एनं मारकं
शत्रूणाम् आत्मनः वरे च शत्रुधनार्थं^२ च कुर्वन्ति उद्गूर्णम् अतिशयेन बलिनम् वृद्धम्
वेगवन्तम् ॥ १० ॥

^१इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये सप्तत्रिंशो वर्गः^३ ॥

समीं रेभासो अस्वरन्निन्द्रं सोमस्य पीतये ।

स्वर्पतिं यदीं वृधे धृतव्रतो ह्योर्जसा समूतिभिः ॥ ११ ॥

सम् । ईम् । रेभासः । अस्वरन् । इन्द्रम् । सोमस्य । पीतये ।

स्वऽपतिम् । यत् । ईम् । वृधे । धृतव्रतः । हि । ओर्जसा । सम् । उतिऽभिः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० सम् अस्वरन् एनं स्तोतारः इन्द्रम् सोमस्य पानाय स्वर्गस्य पतिम् । यत् एनं वर्धनाय^४
संस्तुवन्ति, तदा धृतव्रतः हि इन्द्रः बलेन^५ स्तोतृभिः सम् गच्छते रक्षणैः ॥ ११ ॥

नेमिं नमन्ति चक्षसा मेघं विप्रां अभिस्वरा ।

सुदीतयो वो अद्रुहोऽपि कर्णे तरस्विनः समूकभिः ॥ १२ ॥

नेमिम् । नमन्ति । चक्षसा । मेघम् । विप्राः । अभिऽस्वरा ।

सुऽदीतयः । वः । अद्रुहः । अपि । कर्णे । तरस्विनः । सम् । ऋकऽभिः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० य इन्द्रः अरान् इव नेमिः^६ सर्वं परिभवति, तं दर्शनेन एव नमन्ति मेधातिथेः मेघम्^७
मेधाविनः अभिस्वरणेन^८ । सुदीतयः यूयम् अद्रोघधारः चेति तान् विप्रान् आह ।
अपि च इन्द्रस्य कर्णे श्रोत्रसमीपे वेगवन्तः 'सम् नमत अर्चनैः' मन्त्रैः इति ॥ १२ ॥

तमिन्द्रं जोहवीमि मघवानमुग्रं सत्रा दधानमप्रतिष्कृतं शवांसि ।

मंहिष्ठो गीर्भिरा च यज्ञियो वर्तद्राये नो विश्वा सुपथा कृणोतु वज्री ॥ १३ ॥

तम् । इन्द्रम् । जोहवीमि । मघवानम् । उग्रम् । सत्रा । दधानम् । अप्रतिऽस्कृतम् । शवांसि ।

मंहिष्ठः । गीऽभिः । आ । च । यज्ञियः । वर्तत् । राये । नः । विश्वा । सुपथा । कृणोतु । वज्री ॥ १३ ॥

वेङ्कट० तम् इन्द्रम् आह्वयामि धनवन्तम् उद्गूर्णम् सत्यम् एव बलानि दधानम् शत्रुभिः अप्रतिकृतम् ।

१. नास्ति मूको. २. शत्रुधं^० मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४. अव^० मूको. ५. बले मूको.
६. नेमिम् मूको. ७. तु. माश ३,३,४,१८; षत्रा १,१ प्रभृ.; ८. मूको. ९. हिस्व मूको.
९-९. सह ... अ^० मूको,

पूज्यः^१ स्तुतिभिः आ च यज्ञियः वर्तते यज्ञेषु । धनाय अस्माकम् विश्वानि अपि सुपथा^२
सुमार्गाणि^३ करोतु वज्री इति ॥ १३ ॥

त्वं पुरं इन्द्र चिकिदेना व्योजसा शविष्ठ शक्र नाशयध्वै ।

त्वद्विश्वानि भुव्नानि वज्रिन् द्यावा रेजेते पृथिवी च भीषा ॥ १४ ॥

त्वम् । पुरः । इन्द्र । चिकित् । एनाः । वि । ओजसा । शविष्ठ । शक्र । नाशयध्वै ।

त्वत् । विश्वानि । भुव्नानि । वज्रिन् । द्यावा । रेजेते इति । पृथिवी इति । च । भीषा ॥ १४ ॥

वेङ्कट० त्वम् एव एनानि पुराणि बलेन विनाशयितुम् चिकित् ज्ञाता^४ भवसि बलवत्तम ! शक्र !
इन्द्र ! । त्वत् विश्वानि भुवनानि भीत्या कम्पन्ते वज्रिन् ! द्यावापृथिवी च इति^५ ॥ १४ ॥

तन्मं क्रतुमिन्द्र शूर चित्र पात्वपो न वज्रिन् दुरितार्तिं पर्षि भूरि ।

कदा न इन्द्र राय आ दशस्येर्विश्वस्स्यस्य स्पृहयार्यस्य राजन् ॥ १५ ॥

तत् । मा । क्रतुम् । इन्द्र । शूर । चित्र । पातु । अपः । न । वज्रिन् । दुःऽइता । अर्ति । पर्षि । भूरि ।

कदा । नः । इन्द्र । रायः । आ । दशस्येः । विश्वस्स्यस्य । स्पृहयार्यस्य । राजन् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० तत् तव स्वभूतं सत्यम् इन्द्र ! शूर ! पूजनीय ! मा रक्षतु^६ । स त्वम् उदकानि इव
वज्रिन् ! दुरितानि अति पारय^७ बहूनि । कदा अस्मभ्यम् इन्द्र ! राजन् ! धनम्^८ स्पृहणीयम्
बहुरूपम् आभिमुख्येन दशस्येः इति ॥ १५ ॥

‘इति षष्ठाष्टके षष्ठाध्याये अष्टात्रिंशो वर्गः’ ॥

षष्ठस्य षष्ठमध्यायं व्याचकारेति माधवः ।

सङ्कर्षणानुजो यस्य आताऽऽसीदनुजः कविः ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने षष्ठाष्टके षष्ठोऽध्यायः ॥

—*—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये षष्ठाष्टके षष्ठोऽध्यायः ॥

१. 'ज्यम् मूको. २. सुमां वि^२. ३. सुर्गाणि वि^३. ४. ज्ञाना मूको. ५. इत्यर्थः अ^५,
६. 'न्तु मूको. ७. पात ... मूको. ८. धनं धनं मूको. ९-९. नास्ति मूको.

अथ सप्तमोऽध्यायः ।

वेङ्कट०

‘इन्द्राय साम गायत’^१ व्याचिर्यासति माधवः ।
पादेषूनेषु वक्तव्यम् आदितः सम्प्रदर्शयन् ॥ १ ॥

व्यूहेदेकाक्षरीभावान्^२ पादेषूनेषु सम्पदे ।
क्षैप्रवर्णांश्च संयोगान्^३ व्यवेयात्^४ सदृशैः स्वरैः ॥ २ ॥

व्यूहेदेकारमृच्यस्यां^५ ‘प्र ईता जयता नरः’^६ ।
‘मिता ईव स्वरवो(वः)’^७ अ)ऽस्याम् ओकारो^८ व्यूह्यते तथा ॥ ३ ॥

‘इकः स्थाने’ प्रविष्टानां यणां संज्ञेयमिष्यते ।
यामाहुः क्षैप्रवर्णेति तेषां च व्यूह इष्यते ॥ ४ ॥

‘अग्ने चिकिदि अस्य नः’^९, ‘द्रु अन्नः सर्पिरासुतिः’^{१०} ।
सन्धीनेवंविधान् व्यूहेत्^{११} सम्पदर्थमिति स्थितिः ॥ ५ ॥

यस्येतिलोपलुप्तश्च पुनरानीयते तथा ।
‘मर्तो वुरीत सखियम्’^{१२} इति तत्र निदर्शनम् ॥ ६ ॥

समीचीना यदा वृत्तिर्न व्यूहेऽपि भवेदिह ।
न तदा व्यूहमिच्छन्ति तत्रैतल्लिङ्गदर्शनम् ॥ ७ ॥

‘विश्वो देवस्य नेतुः’^{१३} इत्यस्यामृचि श्रूयते ।
सप्ताक्षरं^{१४} प्रथमं पदमष्टाक्षराणि^{१५} त्रीणि ॥ ८ ॥

‘न तु सन्निनिमित्तोऽयं’^{१६} वकारो विश्वगोचरः ।
अनुक्तस्तस्य च व्यूहो यस्माद् व्यूहेऽपि नाक्षरम्^{१७} ॥ ९ ॥

अक्षरे पादकलसिः^{१८} स्यान्न च हल् केवलोऽक्षरम् ।
संयोगानामतो व्यूहो न कार्य इति बह्वचाः ॥ १० ॥

१-१. नास्ति वि^१. २. ‘वात् वि^२. ३. ‘गात् वि^३ अ^४. ४. व्यपेयात् वि^५; नास्ति वि^६ अ^७.
५. ‘काक्षरमृ^८ वि^९ अ^{१०}. ६-६. प्रति इता ज^{११} वि^{१२} अ^{१३}; प्रेता जयता नरेणि वेंकज; ऋ १०, १०३, १३.
७. ऋ ४, ५१, २. ८. ‘एकारो वि^{१४} अ^{१५}; ‘ओकारं वेंकज. ९. उरुस्था^{१६} वि^{१७} अ^{१८}. १०. ऋ ५, २२, ४.
११. ऋ २, ७, ६. १२. व्यूहे वि^{१९} अ^{२०}. १३. ऋ ५, ५०, १. १४-१४. ‘थमपदं वेंकज.
१५-१५. नन्वसं वि^{२१} अ^{२२}. १६-१६. व्यूहे विना^{२३} मूको. १७. पादकरोऽस्ति वि^{२४} अ^{२५}.

भवतो^१ द्वौ यणादेशौ यदेकस्मिन् पदे तदा^२ ।

तथा व्यूहेद् यणादेशं^३ यथा वृत्तिर्न दुष्यति ॥ ११ ॥

व्यूहे च वृत्त्यसिद्धिश्चेद्^४ व्यूहं नेच्छन्ति केचन ।

व्यूहेनाक्षरसङ्ख्या च कार्यैवेत्याह माधवः ॥ १२ ॥

तदिमौ श्लोकौ भवतः — ‘चत्वारि सन्धिजातानि यैश्छन्दो हसते’ न च ।

प्रश्लिष्टमभिनिहितं^५ क्षिप्रसन्धिरभिद्रुतम्^६ ॥

एतानि सन्धिजातानि मिमानश्छन्दसोऽक्षरैः^७ ।

द्वैधं कुर्यादसम्पूर्णं न पूर्णं किञ्चनेद्भयेत् ॥’ इति ॥

गुणो बुद्धिश्च दीर्घश्च प्रश्लिष्टाः सन्धयः स्मृताः ।

‘एहः पदान्तादती(ति)’ इति सन्तोऽभिनिहितं^८ विदुः ॥ १३ ॥

‘प्रायोऽर्थो वृत्तमित्येते’^९ पदज्ञानस्य^{१०} हेतवः ।

‘बलीयः स्याद्’^{११} विरोधे च पूर्वं पूर्वमिति स्थितिः ॥ १४ ॥ इति ॥

‘अभिमीळे पुरोहितम्’^{१२} इति गायत्रीभिः सह पाठात् गायत्रो वा पादोऽवान्तरश्चार्थः^{१३} तस्मिन्नेव संस्थितस्तथावृत्तियुक्तश्च भवति । प्रार्थयोर्विरोधे^{१४} प्रायबलीयस्त्वात् ‘त्वं चकर्थ मनवे स्योनान्’^{१५} इति पादान्तः^{१६} । यद्यर्थबलीयस्त्वं भवति ‘स्योनान्पथः’ इति पादान्तः^{१७} स्यात्, ‘अग्निः पूर्वेभिर्ऋषिभिरीड्यः’^{१८} इति च । ‘ऊर्ध्वो वाजस्य सनिता यदञ्जिभिर्बाघद्विः’^{१९} इति च । प्रायवृत्तविरोधे प्रायबलीयस्त्वात् ‘प्रत्यग्रभीष्म नृतमस्य नृणाम्’^{२०} इत्येकादशाक्षर एव भवति न विकर्षेण द्वादशाक्षरः अर्थवृत्तविरोधेऽर्थबलीयस्त्वाद्^{२१} ‘यदग्ने स्यामहं त्वम्’^{२२} इति पादान्तः । न वृत्ताद् अहम् इति । एवं^{२३} सर्वत्र बोद्धव्यमिति^{२४} ।

[९८]

‘नृमेध आङ्गिरस ऋषिः । इन्द्रो देवता । उष्णिक् छन्दः, सप्तमीदशम्येकादश्यः

ककुभः, नवमीद्वादश्यौ पुरउष्णिहौ’^{२५} ।

इन्द्राय सामं गायत विप्राय बृहते बृहत् । धर्मकृते विपश्चिते पनस्यवे ॥ १ ॥

इन्द्राय । सामं । गायत । विप्राय । बृहते । बृहत् । धर्मकृते । विपःऽचिते । पनस्यवे ॥ १ ॥

१. ‘वतां वि’ अ^१. २. तथा वि’ अ^२. ३. ...णादेशः वि’; ...यणादेशः अ^३. ४. प्रत्यसि^४ वि’^२ अ^१. ५. हूयते वि’^२ अ^१. ६. ‘निहतं वैऋज. ७. ‘सन्ध्युपद्रु’ वि’ अ^१. ८. ‘वछन्दो अक्षरे वि’ अ^१. ९. पा ६, १, १०९. १०. सन्धोभि’ वि’ अ^१. ११-११. प्रयोगोऽर्थो वृत्तिरेते वैऋज. १२. पाद^{१२} ऋप्रा १७, २५. १३-१३. बलीयस्य वि’ अ^१. १४. ऋ १, १, १. १५. ‘थम् वि’ अ^१. १६. प्रार्थयो’ वि’ अ^१. १७. ऋ १०, ७३, ७. १८. ‘न्तः ... मूको. १९. ‘दान्तर वि’ अ^१; ‘दान्त वि’ २०. ऋ १, १, २. २१. ऋ १, ३६, १३. २२. ऋ ५, ३०, १२. २३. ‘वृत्तिवि’ वि’ अ^१. २४. ऋ ८, ४४, २३. २५. प्रवृ’ वि’ अ^१. २६. बोधमि’ वि’. २७-२७. नास्ति मूको.

वेङ्कट० नृमेध^१ आङ्गिरसः । इन्द्राय साम गायत मेधाविने महते बृहन्नाम कर्मणः कर्त्रे विज्ञाय^२
स्तुतिमिच्छते ॥ १ ॥

त्वमिन्द्राभिभूरसि त्वं सूर्यमरोचयः । विश्वकर्मा विश्वदेवो मह्यं असि ॥ २ ॥

त्वम् । इन्द्र । अभिऽभूः । असि । त्वम् । सूर्यम् । अरोचयः ।

विश्वकर्मा । विश्वऽदेवः । महान् । असि ॥ २ ॥

वेङ्कट० त्वम् इन्द्र ! अभिभविता भवसि । त्वम् सूर्यम् अरोचयः । विश्वस्य कर्ता विश्वदेवः सर्व-
देवः । 'अग्निं वा अन्वत्या देवताः । इन्द्रमन्वत्याः' (तैब्रा ३, ७, १, ८) इति ब्राह्मणम् ।
महान् भवसि ॥ २ ॥

विभ्राजज्ज्योतिषा स्वर्गच्छो रोचनं दिवः । देवास्त इन्द्र सख्याय येमिरे ॥ ३ ॥

'विऽभ्राजन् । ज्योतिषा । स्वः । अगच्छः । रोचनम् । दिवः^३ । देवाः । ते । इन्द्र । सख्याय । येमिरे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० प्रकाशयन् ज्योतिषा स्वर्गम् अगच्छः दिवः आदित्यस्य रोचनम् । देवाः ते इन्द्र !
सख्याय आत्मानं नियतवन्तः^४ ॥ ३ ॥

एन्द्र नो गधि प्रियः सत्राजिदगोह्यः । गिरिर्न विश्वतस्पृथुः पतिर्दिवः ॥ ४ ॥

आ । इन्द्र । नः । गधि । प्रियः । सत्राजित् । अगोह्यः । गिरिः । न । विश्वतः । पृथुः । पतिः । दिवः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० आ गच्छ इन्द्र ! अस्मान् प्रियतमः महतो जेता गूहितुमशक्यः^५ पर्वतः इव सर्वतः
पृथुतमः स्वामी^६ दिवः ॥ ४ ॥

अभि हि सत्य सोमपा उभे बभूय रोदसी । इन्द्रासि सुन्वतो वृधः पतिर्दिवः ॥ ५ ॥

अभि । हि । सत्य । सोमऽपाः । उभे इति । बभूय । रोदसी इति ।

इन्द्र । असि । सुन्वतः । वृधः । पतिः । दिवः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० 'अभि बभूय' हि सत्य ! सोमस्य पातः ! उभे द्यावापृथिव्यो । स त्वम् इन्द्र ! असि
सुन्वतः वर्धयिता 'पतिः दिवः' ॥ ५ ॥

त्वं हि शश्वतीनामिन्द्र दत्ता पुरामसि । हन्ता दस्योर्मनोर्वृधः पतिर्दिवः ॥ ६ ॥

'त्वम् । हि । शश्वतीनाम् । इन्द्र । दत्ता । पुराम् । असि । हन्ता । दस्योः । मनोः । वृधः । पतिः । दिवः ॥ ६ ॥

१. नृमेधमिति वि^२. २. मेधाविने विज्ञाय वि^३ अ^४. ३-३. = ऋ १०, १७०, ४.
४. 'यमवन्तः वि^५ अ^६. ५. ग्रही^७ मूको. ६. स्वा वि^८ अ^९. ७-७. आविम वि^{१०} अ^{११}. ८-८. नास्ति
वि^{१२}. ९-९. तु. ऋ ८, १७, १४.

वेङ्कट० त्वम् हि बह्वीनाम् इन्द्र! दारयिता पुराम् भवसि, हन्ता उपक्षपयितुः, अस्य मनुष्यस्य च वर्धयिता, पतिः दिवः^१ ॥ ६ ॥

^१इति षष्ठाष्टके सप्तमाध्याये प्रथमो वर्गः^२ ॥

अथा हीन्द्र गिर्वण उप त्वा कामान् महः संसृज्महे । उदेव यन्त उदभिः ॥७॥

अध । हि । इन्द्र । गिर्वणः । उप । त्वा । कामान् । महः । संसृज्महे । उदाऽईव । यन्तः । उदऽभिः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० ^१सम्प्रति इन्द्र! गिर्वणः । त्वां वयम् कामान् कमनीयान् स्तोमान्^१ उप सृजामः प्रापयामः त्वां स्तोमान् बहून्, यथा उदकेन गच्छन्तः पुरुषा अञ्जलिनिर्क्षिप्य उदकैः समीपस्थान्^२ संसृजन्ति इति ॥ ७ ॥

वार्ष त्वा यव्याभिर्वर्धन्ति शूर ब्रह्माणि । वावृध्वासं चिदद्रिवो दिवेदिवे ॥ ८ ॥

वा । न । त्वा । यव्याभिः । वर्धन्ति । शूर । ब्रह्माणि । ववृध्वासंम् । चित् । अद्रिऽवः । दिवेऽदिवे ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यथा उदकं नदीभिः वर्धयन्ति, तथा त्वाम् शूर! स्तोत्रैः^३ वर्धयन्ति वृद्धम् एव वज्रिन्! अन्वहम् । न तु यथा निरुदकं देशं नदीभिः तद्वत् इति ॥ ८ ॥

युञ्जन्ति हरीं इषिरस्य गार्थयोरौ रथ उरुयुगे । इन्द्रवाहा वचोयुजा ॥ ९ ॥

युञ्जन्ति । हरी इति । इषिरस्य । गार्थया । उरौ । रथे । उरुऽयुगे । इन्द्रऽवाहा । वचऽयुजा ॥ ९ ॥

वेङ्कट० युञ्जन्ति अश्वौ गमनशीलस्य स्तोतारः वाचा महति महायुगे रथे इन्द्रस्य वाहनभूतौ वचनमात्रेणैव युज्यमानौ इति ॥ ९ ॥

त्वं न इन्द्रा भरं ओजो नृम्णं शतक्रतो विचर्षणे । आ वीरं पृतनासहम् ॥ १० ॥

त्वम् । नः । इन्द्र । आ । भर । ओजः । नृम्णम् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । विऽचर्षणे ।

आ । वीरम् । पृतनाऽसहम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० त्वम् अस्मभ्यम् इन्द्र! आ हर वलम् धनम् च हे बहुकर्मन्! विद्रष्टः! वीरम् च सेनाम्^४ अभिभवितारम् ॥ १० ॥

त्वं हि नः पिता वसो त्वं माता शतक्रतो बभूविथ । अधा ते सुम्नमीमहे ॥ ११ ॥

त्वम् । हि । नः । पिता । वसो इति । त्वम् । माता । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । बभूविथ ।

अध । ते । सुम्नम् । ईमहे ॥ ११ ॥

१-१. नास्ति वि^१. २-२. नास्ति मूको. ३. नास्ति वि^१. ४. *स्थानाम् वि^१. ५. स्तोतिः वि^१ अ^१. ६. सेनानाम् अ^१.

वेङ्कट० त्वम् हि अस्माकम् पिता अभवः वासयितः!, त्वम् माता च शतक्रतो!। अथ तव स्वभूतं सुखम् याचामहे ॥ ११ ॥

त्वां शुष्मिन् पुरुहूत वाजयन्तमुप ब्रुवे शतक्रतो । स नो रास्व सुवीर्यम् ॥ १२ ॥

त्वाम् । शुष्मिन् । पुरुहूत । वाजयन्तम् । उप । ब्रुवे । शतक्रतो इति शतक्रतो ।

सः । नः । रास्व । सुवीर्यम् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० त्वाम् बलवन्! पुरुहूत! बलमिच्छन्तम् उप स्तौमि शतक्रतो!। सः नः देहि सुवीर्यम् धनम् ॥ १२ ॥

^१इति षष्ठाष्टके सप्तमाध्याये द्वितीयो वर्गः^२ ॥

[९९]

^१नुमेध आङ्गिरस ऋषिः । इन्द्रो देवता । प्रगाथश्छन्दः (= त्रिषमा बृहत्यः, समा सतो बृहत्यः)^२ ।

त्वामिदा ह्यो नरोऽपीप्यन् वज्रिन् भूर्णयः ।

स इन्द्र स्तोमवाहसामिह श्रुध्युप स्वसरमा गहि ॥ १ ॥

त्वाम् । इदा । ह्यः । नरः । अपीप्यन् । वज्रिन् । भूर्णयः ।

सः । इन्द्र । स्तोमवाहसाम् । इह । श्रुधि । उप । स्वसरम्^१ । आ । गहि ॥ १ ॥

वेङ्कट० त्वाम् अद्य ह्यः च भरणशीलाः यजमानाः सोमम् अपाययन् वज्रिन्! । सः इन्द्र! स्तोत्र-
वाहसाम्^२ अस्माकं स्तोत्रम्^३ इह श्रुधि, उप आ गच्छ^४ च स्वसरम्^५ गृहम् इति ॥ १ ॥

मत्स्वा सुशिप्र हरिस्तदीमहे त्वे आ भूषन्ति वेधसः ।

तव श्रवांस्युपमान्युक्थ्या सुतेष्विन्द्र गिर्वणः ॥ २ ॥

मत्स्व । सुशिप्र । हरिः । तत् । इमहे । त्वे इति । आ । भूषन्ति । वेधसः ।

तव । श्रवांसि । उपमानि । उक्थ्या । सुतेषु । इन्द्र । गिर्वणः ॥ २ ॥

वेङ्कट० सोमेन मत्स्व सुशिप्र! हरिः! । तत् वयं याचामहे । 'त्वयि आ' भवन्ति परिचारकाः । किं याच्यम्^{१०} इत्याह — तव अन्नानि उपमानभूतानि प्रशस्यानि सुतेषु सोमेषु इन्द्र! गिर्वणः! ॥ २ ॥

श्रायन्तइव सूर्य विश्वेदिन्द्रस्य भक्षत ।

वसनि जाते जनमान ओजसा प्रति भागं न दीधिम ॥ ३ ॥

१. शुष्मिन् वि^१. २-२. नास्ति सूको. ३. या. (५,४) अर्थो निर्वचनञ्च विमृश्यम् । वैप १, ३५३३ h द.
४. अपायत् वि^२ अ^१. ५. स्तोत्र स्तोत्र वाहसाम् वि^३ अ^१. ६. श्रोत्रम् सूको. ७. ञ्छत् सूको.
८. स्वरम् वि^३ अ^१. ९-९. त्वया सूको. १०. वाच्यम् सूको.

श्रापन्तःऽइव । सूर्यम् । विश्वा । इत् । इन्द्रस्य । भक्षत ।

वसूनि । जाते । जनमाने । ओजसा । प्रति । भागम् । न । दीधिम् ॥ ३ ॥^१

वेङ्कट० यथा समाश्रिता रश्मयः सूर्यम् भजन्ते, एवम् इन्द्रस्य विश्वानि एव भनानि भजत ।
सः^१ वसूनि जाते जनिष्यमाणे च बलेन करोति । तथा सति पित्र्यम् इव^२ भागम् तानि
भनानि प्रति धारयेमेति ॥ ३ ॥

अनर्शरातिं वसुदामुप स्तुहि भद्रा इन्द्रस्य रातयः ।

सो अस्य कामं विधतो न रोषति मनो दानाय चोदयन् ॥ ४ ॥

अनर्शरातिम् । वसुदाम् । उप । स्तुहि । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ।

सः । अस्य । कामम् । विधतः । न । रोषति । मनः । दानाय । चोदयन् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० 'अनर्शरातिम्' अनश्लीलदानम् इति यास्कः (६, २३) । वसूनां दातारं स्तोतः ! उप स्तुहि^४ ।
भद्राः इन्द्रस्य रातयः । सः अस्य कामम् परिचरतः^५ न हिनस्ति स्वमनः दानाय प्रेरयन् ॥ ४ ॥

त्वमिन्द्र प्रतूर्तिष्वभि विश्वा असि स्पृधः ।

अशस्तिहा जनिता विश्वतूरसि त्वं तूर्य तरुण्यतः ॥ ५ ॥

त्वम् । इन्द्र । प्रतूर्तिषु । अभि । विश्वाः । असि । स्पृधः ।

अशस्तिहा । जनिता । विश्वतूरः । असि । त्वम् । तूर्य । तरुण्यतः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० त्वम् इन्द्र ! सङ्ग्रामेषु अभि भवसि विश्वाः स्पृधः । अशस्तीनां हन्ता जनयिता च
अशस्तीनाम् असुरेभ्यः विश्वस्य हिंसिता भवसि । त्वम् बाधस्व^६ बाधकान्^७ ॥ ५ ॥

अनु ते शुष्मं तुरयन्तमीयतुः क्षोणी शिशुं न मातरा ।

विश्वास्ते स्पृधः श्रथयन्त मन्यवै वृत्रं यदिन्द्र तूर्वासि ॥ ६ ॥

अनु । ते । शुष्मम् । तुरयन्तम् । ईयतुः । क्षोणी इति । शिशुम् । न । मातरा ।

विश्वाः । ते । स्पृधः । श्रथयन्त । मन्यवै । वृत्रम् । यत् । इन्द्र । तूर्वासि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अनु गच्छतः तव बलम् बाधमानं शत्रुम् द्यावापृथिव्यौ शिशुम् इव मातरौ । विश्वाः
एव सङ्ग्रामकारिण्यः सेनाः तव क्रोधाद्य श्रथिताः भिन्नाः भवन्ति, शत्रुम् यत् इन्द्र ! हंसि ॥ ६ ॥

इत ऊती वो अजरं प्रहेतारमप्रहितम् ।

आशुं जेतारं हेतारं रथीतममर्तुं तुयावृधम् ॥ ७ ॥

१. इह या. (६, ८) अनुसंधेयः ।

२. नास्ति वि^१.

३. एव वि^२ अ^१.

४. नास्ति मुको.

५. इति वि^३ अ^१.

६. 'वरन्तः वि^४ अ^१.

७. बाधकस्य मुको.

८. 'कात् वि^५ अ^१.

इतः । ऊती । वः । अजरम् । प्रऽहेतारम् । अप्रऽहितम् ।
आशुम् । जेतारम् । हेतारम् । रथिऽतम् । अर्तम् । तुभ्यऽवृधम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० इतः कुरुत यूयं रक्षणाय अजरम्^१ शत्रूणां प्रेरकम् अप्रहितम्^२ आशुम् जेतारम्^३ गन्तारम्^४
रथितम् अर्हितम् उदकस्य वर्धयितारम् ॥ ७ ॥

इष्कृत्तारमनिष्कृतं सहस्कृतं शतमूर्तिं शतक्रतुम् ।

समानमिन्द्रमवसे हवामहे वसवानं वसूजुवम् ॥ ८ ॥

इष्कृत्तारम् । अनिऽकृतम् । सहऽकृतम् । शतम्ऽऊतिम् । शतऽक्रतुम् ।
समानम् । इन्द्रम् । अवसे । हवामहे । वसवानम् । वसूऽजुवम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० संस्कृतांस्तोतृणाम् असंस्कृतम्^५ अन्यैः बलेन कृतं बहुरक्षणं बहुप्रज्ञं बहूनाम् समानम्
इन्द्रम् रक्षणाय हवामहे वसूनि आच्छादयन्तम् वसूनां प्रेरकम् इति ॥ ८ ॥

^६इति षष्ठाष्टके सप्तमाध्याये तृतीयो वर्गः ॥

[१००]

‘नेमो भार्गव ऋषिः, चतुर्थीपञ्चम्योश्च इन्द्रः । इन्द्रो देवता, अष्टम्याः सुपर्णः, नवम्या
वज्रो वा, दशम्येकादशयोः वाक् । त्रिष्टुप् छन्दः, षष्ठी जगती,
सप्तम्यष्टमीनवम्यः अनुष्टुभः^१ ।

अयं तं एमि तन्वां पुरस्ताद्विश्वे देवा अभि मां यन्ति पश्चात् ।

यदा मह्यं दीर्घरो भागमिन्द्रादिन्मया कृणवो वीर्याणि ॥ १ ॥

अयम् । ते । एमि । तन्वां । पुरस्तात् । विश्वे । देवाः । अभि । मा । यन्ति । पश्चात् ।
यदा । मह्यम् । दीर्घरः । भागम् । इन्द्र । आत् । इत् । मया । कृणवः । वीर्याणि ॥ १ ॥

वेङ्कट० नेमो भार्गवः । शत्रून् अभिभवितुम् अयम् ते अग्रतः गच्छामि पुत्रेण सह । तथा
गच्छन्तं मां त्वया सह सर्वे देवाः अभि गच्छन्ति पश्चात् । यदा त्वम् मह्यम् शत्रुषु स्थितम्
भागम् धारयसि इन्द्र !, अनन्तरम् एव मया सह मच्छतुं जेतुम् वीर्याणि कुर्याः । शत्रुजयार्थं
गच्छतः सपुत्रस्य मम साहाय्यं^२ कुरु, यदि शत्रुघनं मह्यं दिस्ससि इति ॥ १ ॥

दधामि ते मधुनो भक्षमग्रे हितस्ते भागः सुतो अस्तु सोमः ।

असंसृज त्वं दक्षिणतः सखा मेऽधा वृत्राणि जङ्घनाव भूरि ॥ २ ॥

१. मजनुम् वि^३ अ^१. २. अप्रतिहतम् वि^३. ३. नास्ति वि^३. ४. नास्ति वि^३ अ^१.
५. संस्कृ^३ वि^३ अ^१. ६-६. नास्ति मूको. ७. सहायं अ^१.

दधामि । ते । मधुनः । भक्षम् । अग्रे । हितः । ते । भागः । सुतः । अस्तु । सोमः ।
'असः । च । त्वम् । दक्षिणतः । सखा । मे । अध । वृत्राणि । जङ्घनाव । भूरि' ॥ २ ॥

वेङ्कट० धारयामि तुभ्यं सोमस्य भक्षम्^२ प्रथमम् । निहितः तव हृदये भवतु भजनीयः सुतः
सोमः । भव च त्वम् मम दक्षिणपार्श्वे स्थितः सखा सन् । अथ त्वं च अहं च बहून्
अस्यदीयान् शत्रून्^३ हन्वः ॥ २ ॥

प्र सु स्तोमं भरत वाजयन्त इन्द्राय सत्यं यदि सत्यमस्ति ।

नेन्द्रो अस्तीति नेम उ त्व आह क ई ददर्श कम्भि एवाम ॥ ३ ॥

प्र । सु । स्तोमम् । भरत । वाजयन्तः । इन्द्राय । सत्यम् । यदि । सत्यम् । अस्ति ।
न । इन्द्रः । अस्ति । इति । नेमः । ऊँ इति । त्वः । आह । कः । ईम् । ददर्श । कम् । अभि । स्त्वाम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० प्र हरत सुष्ठु स्तोमम् सङ्ग्राममिच्छन्तः यूयम् इन्द्राय सत्यभूतम्, यदि सत्यम् नाम
किञ्चित् विद्यते । सत्यास्तित्वे कः सन्देहः । तत्र आह — न इन्द्रः नाम कश्चित् विद्यते इति
नेमः एव अयं भार्गवः कश्चित् वदति, कः एनम् इन्द्रम् ददर्श, कम् वयम् अभि एवाम ।
तस्मादिन्द्रो नाम कश्चित् विद्यते इति वादमात्रम् एव, न तु तत् सत्यम् इति ॥ ३ ॥

अयमस्मि जरितः पश्य मेह विश्वा जातान्यभ्यस्मि म्हा ।

ऋतस्य मा प्रदिशो वर्धयन्त्यादर्दिरो भुवना दर्दरीमि ॥ ४ ॥

अयम् । अस्मि । जरितरिति । पश्य । मा । इह । विश्वा । जातानि । अभि । अस्मि । म्हा ।
ऋतस्य । मा । प्रदिशः । वर्धयन्ति । आदर्दिरो । भुवना । दर्दरीमि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० ऋषिवचनम् आकर्ण्य इन्द्र आजगाम । आगतः सन् आत्मानं द्वाभ्यां स्तौति । अयम्
अहम् अस्मि स्तोतः !, पश्य माम् इह स्थितम् । विश्वानि जातानि अभि भवामि अहं
महत्त्वेन । सत्यस्य यज्ञस्य वा प्रदेष्टारः माम् वर्धयन्ति^४ । आदरणीयोऽहं भुवनानि
शत्रुभूतानि दर्दरीमि ॥ ४ ॥

आ यन्मा वेना अरुहन्तस्यैकमासीनं हर्यतस्यै पृष्ठे ।

मनश्चिन्मे हृद आ प्रत्यवोचदचिक्रदञ्छिशुमन्तः सखायः ॥ ५ ॥

आ । यत् । मा । वेनाः । अरुहन् । ऋतस्यै । एकम् । आसीनम् । हर्यतस्यै । पृष्ठे ।
मनः । चित् । मे । हृदे । आ । प्रति । अवोचत् । अचिक्रदन् । शिशुमन्तः । सखायः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यदा मां यज्ञं कामयमानाः आ अरुहन् एकम् आसीनम् कान्तस्य अन्तरिक्षस्य पृष्ठे, तदानीं तेषां

१-१. तु. ऋ १०, ८३, ७. २. भरक्षम वि^२ अ^१. ३. शत्रूणाम् वि^२ अ^१. ४-४. तु ऋ ६, २५, ५;
८, ८८, ४; १०, १५३, ५. ५. 'न्तीति अ^१.

भवताम् आरोहम् मनः एव मम हृदयाय प्रति अवोचत्—अज्ञासिषं तव आह्वानम् ।
क्रन्दन्ति अमी पुत्रयुक्ताः सखायः माम् इति ॥ ५ ॥

विश्वेत् ता ते सर्वनेषु प्रवाच्या या चकर्थं मघवन्निन्द्र सुन्वते ।

पारावतं यत् पुरुसंभृतं वस्वपावृणोः शरभाय ऋषिवन्धवे ॥ ६ ॥

विश्वा । इत् । ता । ते । सर्वनेषु । प्रवाच्या । या । चकर्थं । मघवन् । इन्द्र । सुन्वते ।

पारावतम् । यत् । पुरुसंभृतम् । वसु । अपवृणोः । शरभाय । ऋषिवन्धवे ॥ ६ ॥

वेङ्कट० ऋषिस्तु तं दृष्ट्वा सुप्रीतः 'विश्वेत्ता ते' इति द्वयृत्वेन विविधानि च कर्माणि दानं मैत्रं च शंसति—विश्वानि एव तानि कर्माणि तव सर्वनेषु प्रवाच्यानि^१, यानि चकर्थं 'त्वम् मघवन् ! इन्द्र ! सुन्वते^२ यजमानाय^३ । परावज्ज्ञानः कस्य चित् स्वभूतम् यत् त्वम् पुरुसंभृतम्^४ धनम् अपावृणोः शरभनाम्न ऋषये^५ इति । बहु च संभृतं च पुरुसंभृतम् इति ॥ ६ ॥

^१इति षष्ठाष्टके सप्तमाध्याये चतुर्थो वर्गः^६ ॥

प्र नूनं धावता पृथक् नेह यो वो अवावरीत् ।

नि षीं वृत्रस्य मर्मणि वज्रमिन्द्रो अपीपतत् ॥ ७ ॥

प्र । नूनम् । धावत् । पृथक् । न । इह । यः । वः । अवावरीत् ।

नि । सीम् । वृत्रस्य । मर्मणि । वज्रम् । इन्द्रः । अपीपतत् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० प्र धावत इदानीम् 'पृथक् । इह न' तिष्ठति यः प्रतिगते तदा युष्मान् निवारयति ।
नि अपीपतत् शत्रोः मर्मणि वज्रम् इन्द्रः ॥ ७ ॥

मनोजवा अयमान आयसीमतरत् पुरम् । दिवै सुपर्णो गत्वाय सोमं वज्रिण आभरत् । ८ ॥

मनःजवाः । अयमानः । आयसीम् । अतरत् । पुरम् ।

दिवम् । सुपर्णः । गत्वाय । सोमम् । वज्रिणै । आ । अभरत् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० मनोवेगः गच्छन् आयसीम् अतरत् पुरम् । दिवम्^१ सुपर्णः^२ गत्वा सोमम् इन्द्राय आ
अभरत् ॥ ८ ॥

समुद्रे अन्तः शयत उद्रा वज्रो अभीवृतः । भरन्त्यस्मै संयतः पुरःप्रस्रवणा बलिम् ॥ ९ ॥

समुद्रे । अन्तरिति । शयते । उद्रा । वज्रः । अभिऽवृतः ।

भरन्ति । अस्मै । समुदयतः । पुरःप्रस्रवणाः । बलिम् ॥ ९ ॥

१. वाच्यानि वि^२ अ^३. २-२. त्वमघवन्ति भू सु^४ वि अ^५. ३. सजमा^६ वि^७. ४. नास्ति मृको.

५. ऋषभ वि^८ अ^९. ६-६. नास्ति मृको. ७-७. प्रयच्छ वि^{१०}; पृथच्छ अ^{११}. ८. नास्ति वि^{१२}.

९. सुव^{१३} मृको.

वेङ्कट० समुद्रस्य अन्तः शेते उदकेन वज्रः परिवर्जितः । तस्मै वज्राय सङ्ग्रामस्य पुरःप्रसवणाः
पुरस्ताद् गच्छन्तः बलिम् हरन्ति । तस्य छेद्या भवन्तीत्यर्थः ॥ ९ ॥

यद्वाग्वदन्त्यविचेतनानि राष्ट्रीं देवानां निषसाद मन्द्रा ।

चतस्र ऊर्जं दुदुहे पयांसि क्व स्विदस्याः परमं जगाम ॥ १० ॥

यत् । वाक् । वदन्ती । अविचेतनानि । राष्ट्रीं । देवानाम् । निःससाद । मन्द्रा ।

चतस्रः । ऊर्जम् । दुदुहे । पयांसि । क्व । स्वित् । अस्याः । परमम् । जगाम ॥ १० ॥

वेङ्कट० यदा वाक् वदन्ती प्रज्ञापयन्ती^१ विज्ञानरहितान् अप्रज्ञातानर्थान्, राजनशीला^२ देवानाम्
मदना^३ निषीदति यज्ञे, तदानीम् चतस्रः दिशः अन्नम् दुदुहे सा उदकानि च । ^४क्व स्वित्^५
अस्याः परमम् पदम् जगाम क्व सन्तिष्ठते । अत्र यास्कः (११, २८)—‘यद् वाग्
वदन्त्यविचेतनानि अविज्ञातानि राष्ट्रीं देवानां निषसाद मन्द्रा मदना^६ चतस्रोऽनु दिश ऊर्जं दुदुहे पयांसि ।
क्व स्विदस्याः परमं जगामेति यत् पृथिवीं गच्छतीति वा यदादित्यरश्मयो हरन्तीति वा’ इति ॥ १० ॥

देवीं वाचमजनयन्त देवास्तां विश्वरूपाः पशवो वदन्ति ।

सा नो मन्द्रेषमूर्जं दुहाना धेनुर्वागस्मानुप सुष्टुतैतु ॥ ११ ॥

देवीम् । वाचम् । अजनयन्त । देवाः । ताम् । विश्वरूपाः । पशवः । वदन्ति ।

सा । नः । मन्द्रा । इषम् । ऊर्जम् । दुहाना । धेनुः । वाक् । अस्मान् । उपै । सुऽस्तुता । आ । एतु ॥ ११ ॥

वेङ्कट० यास्कः (११, २९)—‘देवीं वाचमजनयन्त देवाः । तां सर्वरूपाः^१ पशवो वदन्ति
व्यक्तवाचश्चाव्यक्तवाचश्च । सा नो मदनाजं च रसं च दुहाना धेनुर्वाग् अस्मान् उपैतु सुष्टुता’ ।
इन्द्रसाहचर्यात् माध्यमिका वागत्र स्तुतेति ॥ ११ ॥

सखे विष्णो वितरं वि क्रमस्व द्यौर्देहि लोकं वज्राय विष्क्रमे ।

हनाव वृत्रं रिणचाव सिन्धूनिन्द्रस्य यन्तु प्रसवे विसृष्टाः ॥ १२ ॥

सखे । विष्णो इति । विऽतरम् । वि । क्रमस्व । द्यौः । देहि । लोकम् । वज्राय । विऽस्कमे ।

हनाव । वृत्रम् । रिणचाव । सिन्धून् । इन्द्रस्य । यन्तु । प्रऽसवे । विऽसृष्टाः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० शौनकः—“त्रील्लोकानभितप्येमान्” वृत्रस्तस्यौ स्वया त्विषा ।

तं नाशकद्धन्तुमिन्द्रो विष्णुमभ्येत्य सोऽब्रवीत् ॥

वृत्रं हनिष्ये तिष्ठस्व विक्रम्यार्थं ममान्तिके ।

उद्यतस्यैव वज्रस्य द्यौर्ददातुं ममान्तरम् ॥

१. न्ति° मूको. २. राजानः शी° मूको. ३. मोदना वि°. ४-४. कश्चित् वि° अ°; कश्चित् वि°.

५. नास्ति मूको. ६. विश्वरूपाः अ°. ७. ‘मित्रैक्याद् वि° अ°; ‘मित्रैक्यान् वि°.

८. ‘क्रमाच्च वि° अ°.

९. ‘यातु वि° अ°.

तथेति विष्णुस्तच्चक्रे द्यौश्चास्य विवरं ददौ ।

तदेतदखिलं प्रोक्तं 'सखे विष्णो' इति त्वृचा" (बृदे ६, १२१-१२४) ॥ इति ।

वेङ्कट० 'हे सखे ! विष्णो !^१ त्वम् अत्यन्तम् वि क्रमस्व । द्यौः ! देहि अवकाशं वज्रस्य विष्कम्भनाय । हनाव त्वम् च अहम् च 'विष्णो ! वृत्रम् । रिणचाव गमयाव^२ वृत्रावष्टब्धान् सिन्धून् । त इमे सिन्धवः इन्द्रस्य प्रसवे विसृष्टाः यन्तु इति ॥ १२ ॥

^१इति षष्ठाष्टके सप्तमाध्याये पञ्चमो वर्गः^३ ॥

[१०१]

'जमदग्निर्भागव ऋषिः । मित्रावरुणौ देवता, पञ्चम्या मित्रावरुणादित्याः, पृथ्व्या आदित्याः, सप्तम्यष्टम्योः अश्विनौ, नवमीदशम्योः वायुः, एकादशीद्वादशयोः सूर्यः, त्रयोदश्याः उषाः सूर्यप्रभा वा, चतुर्दश्याः पवमानः, पञ्चदशीषोडशयोः गौः । प्रथमाद्वितीये प्रगाथः (= प्रथमा बृहती, द्वितीया सतोबृहती), तृतीया गायत्री, चतुर्थी सतोबृहती, पञ्चम्यादित्रयोदश्यन्ताः प्रगाथः (= विषमा बृहत्यः, समाः सतोबृहत्यः), अन्त्यास्तिस्रस्त्रिभुजः^४ ।

ऋधगित्था स मर्त्यैः शशमे देवतातये ।

यो नूनं मित्रावरुणावभिष्टये आचक्रे हव्यदातये ॥ १ ॥

ऋधक् । इत्था । सः । मर्त्यैः । शशमे । देवस्तातये ।

यः । नूनम् । मित्रावरुणौ । अभिष्टये । आचक्रे । हव्यदातये ॥ १ ॥

वेङ्कट० जमदग्निर्भागवः । ऋधक् सत्यम् इत्थम् सः मनुष्यः यज्ञाय हविः संस्करोति^५, यः^६ क्षिप्रम् मित्रावरुणौ अभिमतसिद्धयर्थम् अभिमुखौ करोति यजमानाय ॥ १ ॥

वर्षिष्ठक्षत्रा उरुचक्षसा नरा राजाना दीर्घश्रुत्तमा ।

ता बाहुता न दंसना रथर्यतः साकं सूर्यस्य रश्मिभिः ॥ २ ॥

वर्षिष्ठक्षत्रौ । उरुचक्षसा । नरा । राजाना । दीर्घश्रुत्तमा ।

ता । बाहुता । न । दंसना । रथर्यतः । साकम् । सूर्यस्य । रश्मिभिः ॥ २ ॥

वेङ्कट० अतिशयेन^७ वृद्धबलौ महादर्शनौ नेतारौ राजानौ अतिशयेन विद्वांसौ तौ भुजौ इव कर्माणि प्राप्नुतः साकम् सूर्यस्य रश्मिभिः । यथा भुजौ सह कर्म प्रविशतः^८, तद्वत् यज्ञं प्राप्नुत इति ॥ २ ॥

प्र यो वां मित्रावरुणाजिरो दूतो अद्रवत् । अयःशीर्षा मदैरघुः ॥ ३ ॥

प्र । यः । वाम् । मित्रावरुणा । अजिरः । दूतः । अद्रवत् । अयःशीर्षा । मदैरघुः ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २-२. विष्णो ! ... व गमय वि^१ अ^१. ३. ऋद्धम् मूको. ४. संक^० वि^१. ५. च वि^१ अ^१. ६. नास्ति मूको. ७. प्रविश वि^१ अ^१. ८. तत् वि^१.

वेङ्कट० प्र अद्रवत् अभिगच्छति यः वाम् हे मित्रावरुणे! गमनशीलः दूतः यजमानः, स हि देवानां दूतो भवति, स^१ हिरण्यालङ्कृतशिरस्कः भवति, मदकरे धने च गन्ता भवति^२ ॥ ३ ॥

न यः संपृच्छे न पुनर्हवीतवे न सैवादाय रमते ।

तस्मान्नो अद्य समृतेरुष्यतं बाहुभ्यां न उरुष्यतम् ॥ ४ ॥

न । यः । सम्पृच्छे । न । पुनः । हवीतवे । न । सम्वादाय । रमते ।

तस्मात् । नः । अद्य । समृक्तेः । उरुष्यतम् । बाहुभ्याम् । नः । उरुष्यतम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० न यः सम्प्रश्नाय^१ न च हवनाय^२ न च संवादाय^३ आरमते उग्रः शत्रुः, तस्मात् शत्रोः अस्मान्^४ 'अद्य सङ्ग्रामाद्' रक्षतम् बाहुभ्याम् इति ॥ ४ ॥

प्र मित्राय प्रार्थम्णे सचथ्यमृतावसो ।

वरुथ्यं वरुणे छन्दं वचः स्तोत्रं राजसु गायत ॥ ५ ॥

प्र । मित्राय । प्र । अर्थम्णे । सचथ्यम् । ऋतवसो इत्यृतवसो ।

वरुथ्यम् । वरुणे । छन्दम् । वचः । स्तोत्रम् । राजसु । गायत ॥ ५ ॥

वेङ्कट० प्र गायत मित्राय अर्थम्णे च सेवनाहम्^१ वचः हे यज्ञधनाः!^२ बहुवदाह—यज्ञगृहभवम् वरुणे प्रीणनसाधनम् वचः गायत^३ । तदेवाह—स्तोत्रम् राजसु गायत इति । मित्रादीन् राज्ञः स्तुत इति समुदायार्थः ॥ ५ ॥

“इति षष्ठाष्टके सप्तमाध्याये षष्ठो वर्गः” ॥

ते हिन्विरे अरुणं जेन्यं वस्वेकं पुत्रं तिसृणाम् ।

ते धामान्यमृता मर्त्यानामदब्धा अभि चक्षते ॥ ६ ॥

ते । हिन्विरे । अरुणम् । जेन्यम् । वसु । एकम् । पुत्रम् । तिसृणाम् ।

ते । धामानि । अमृताः । मर्त्यानाम् । अदब्धाः । अभि । चक्षते ॥ ६ ॥

वेङ्कट० ते प्रेरयन्ति अरुणवर्णम् जयसाधनम् वसु इति । एतदेवाह—एकम् पुत्रम् तिसृणाम् पृथिव्यादीनाम् आदित्यं प्रेरयन्ति । ते स्थानानि अमृताः मनुष्याणाम् अहिंसिताः अभि पश्यन्ति ॥ ६ ॥

आ मे वचांस्युद्यता द्युमत्तमानि कर्त्वा ।

उभा यातं नासत्या सजोषसा प्रतिं हव्यानि वीतये ॥ ७ ॥

१. न वि^१; नास्ति वि^२. २. इति वि^३ अ^४. ३. 'प्रत्ना' वि^५ अ^६. ४. 'नाताव वि^७; 'नाताय त अ^८. ५. सम्पादाव वि; सम्पादया अ^९. ६. अस्मात् मूको. ७-८. अन्यस^{१०} मूको. ८. सेचना^{११} वि^{१२} अ^{१३}; सेनचना^{१४} वि^{१५}. ९. यज्ञनाव वि^{१६} अ^{१७}; यज्ञनाव वि^{१८}. १०. नय वि^{१९} अ^{२०}. ११-१२. नास्ति मूको.

आ । मे । वचांसि । उत्स्यता । बुभुक्षुर्मानि । कर्त्वा ।
उभा । यातम् । नास्त्या । सज्जोषसा । प्रति । हव्यानि । वीतये ॥ ७ ॥

वेङ्कट० आ यातम् मे वचांसि उद्यतानि च दीप्तमानि च कर्माणि उभौ मङ्गतौ नास्त्यौ!^१,
प्रति गच्छतम् हव्यानि च भक्षणाय इति ॥ ७ ॥

रातिं यद्वामरक्षसं हवामहे युवाम्यां वाजिनीवसू ।

प्राचीं होत्रां प्रतिरन्तावितं नरा गृणाना जमदग्निना ॥ ८ ॥

रातिम् । यत् । वाम् । अरक्षसम् । हवामहे । युवाम्याम् । वाजिनीवसू इति वाजिनीवसू ।
प्राचीम् । होत्राम् । प्रतिरन्तां । इतम् । नरा । गृणाना । जमदग्निना ॥ ८ ॥

वेङ्कट० दानम् यत् युवयोः सम्बन्धि^१ रक्षोवर्जितम् हवामहे इति । एतदेवाह — हवामहे युवाम्याम्
क्रियमाणाम् रातिम् हे अन्नधनौ! इति । तदानीं प्राङ्मुखाम्^२ स्तुतिम् वर्धयन्तौ^३ आगच्छतम्^४
नेतारौ! स्तूयमानौ जमदग्निना इति ॥ ८ ॥

आ नो यज्ञं दिविस्पृशं वायो याहि सुमन्मभिः ।

अन्तः पवित्रं उपरिं श्रीणानोऽयं शुक्रो अयामि ते ॥ ९ ॥

आ । नः । यज्ञम् । दिविस्पृशम् । वायो इति । याहि । सुमन्मभिः ।
अन्तरिति । पवित्रे । उपरिं । श्रीणानः । अयम् । शुक्रः । अयामि । ते ॥ ९ ॥

वेङ्कट० आ याहि अस्माकम् यज्ञम् देवान् स्पृशन्तम् वायो । सुस्पृतिभिः शुश्रूषिताभिः । पवित्रस्य
मध्ये उपरि श्रीयमाणो निषिध्यमानः अयम् सोमः नियत आसीत् तुभ्यम् इति ॥ ९ ॥

वेत्यध्वर्युः पृथिभी रजिष्ठैः प्रति हव्यानि वीतये ।

अर्धा नियुत्व उभयस्य नः पिब शुचिं सोमं गवांशिरम् ॥ १० ॥

वेति । अध्वर्युः । पृथिभिः । रजिष्ठैः । प्रति । हव्यानि । वीतये ।
अर्धं । नियुत्वः । उभयस्य । नः । पिब । शुचिम् । सोमम् । गोऽंशिरम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० गच्छति अध्वर्युः हविर्धानात् ऋजुतमैः मार्गैः, प्रति नयति च^१ हवींषि तत्र भक्षणाय ।
अथ नियुत्वः । उभयविधम् अस्माकम् पिब सोमम् । उभयविधस्त्वमेव दर्शयति — शुचिम्^२
सोमम् गोमिश्रितम् चेति ॥ १० ॥

‘इति षष्ठाष्टके सप्तमाध्याये सप्तमो वर्गः’ ॥

१. नास्ति विं.

२. सम्बन्धनम् विं अं.

३. ण्ताः विं अं.

४. ण्त वि अं.

५. अनुगच्छत विं अं, ६. नास्ति अं. ७. शुचि मूको. ८-८. नास्ति मूको.

ब॒ष्म॒ह्नाँ अ॒सि सूर्य॑ ब॒र्ह॒दित्य॑ म॒ह्नाँ अ॒सि ।

म॒ह॒स्ते स॒तो म॒हि॒मा प॒न॒स्य॒तेऽद्वा दे॒व म॒ह्नाँ अ॒सि ॥ ११ ॥

ब॒ट् । म॒हान् । अ॒सि । सूर्य॑ । ब॒ट् । आ॒दित्य॑ । म॒हान् । अ॒सि ।

म॒हः । ते । स॒तः । म॒हि॒मा । प॒न॒स्य॒ते । अ॒द्वा । दे॒व । म॒हान् । अ॒सि ॥ ११ ॥

वेङ्कट० सत्यं त्वम् महान् असि सूर्यः । १ बट् अदितेः २ पुत्र ! महान् असि । ३ महतः भवतः ४ तव महिमा स्तोतृभिः स्तूयते । सत्यमेव देव ! महान् भवसि ॥ ११ ॥

ब॒ट् सूर्य॑ श्र॒व॒सा म॒ह्नाँ अ॒सि स॒त्रा दे॒व म॒ह्नाँ अ॒सि ।

म॒हा दे॒वाना॑म॒सुर्यः॑ प॒रोहि॑तो वि॒श्व न्योति॑र॒दाम्य॑म् ॥ १२ ॥

ब॒ट् । सूर्य॑ । श्र॒व॒सा । म॒हान् । अ॒सि । स॒त्रा । दे॒व । म॒हान् । अ॒सि ।

म॒हा । दे॒वाना॑म् । अ॒सुर्यः॑ । प॒रः । अ॒हि॒तः । वि॒श्व । ज्योतिः॑ । अ॒दाम्य॑म् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० सत्यमेव सूर्यः । श्रुतेन त्वम् महान् भवसि । सत्यमेव देव ! महान् असि । महश्चेन देवानाम् असुराणां हन्ता पुरोहितः त्वम् । तस्य तव विश्व ज्योतिः अहिंस्यम् इति ॥ १२ ॥

इ॒यं या नीच्य॑र्किणी॑ रू॒पा रोहि॑ण्या कृ॒ता ।

चि॒त्रेव॑ प्र॒त्य॒द॒र्श्या॒यत्य॑न्त॒र्द॒शसु॑ बा॒हुषु॑ ॥ १३ ॥

इ॒यम् । या । नी॒ची । अ॒र्किणी॑ । रू॒पा । रोहि॑ण्या । कृ॒ता ।

चि॒त्राऽई॒व । प्र॒ति । अ॒दर्शि॑ । आ॒ऽय॒ती । अ॒न्तः । द॒शऽसु॑ । बा॒हुषु॑ ॥ १३ ॥

वेङ्कट० सेयम् उषस्या, सूर्यप्रभास्तुतिः १ वा । इयम् या नीचीनमुखा २ स्तुतिमती ३ रूपवती प्रकाश-युक्ता प्रभा उषसा कृता सूर्यदीप्त्या वा, ४ चित्रा गौः ५ इव सा प्रति अदर्शि आगच्छन्ती अन्तः दशसु बाहुषु बाहुस्थानीयासु दिक्षु इति ॥ १३ ॥

प्र॒जा ह॑ ति॒स्रो अ॒त्याय॑मीयु॒र्न्य॑न्त्या अ॒र्कम॒भिता॑ वि॒विश्रे॑ ।

बृ॒हद्ब॑ तस्यौ भु॒र्वने॑ष्वन्तः प॒र्वमा॑नो ह॒रित॑ आ वि॒वेश॑ ॥ १४ ॥

प्र॒जाः । ह॑ । ति॒स्रः । अ॒तिऽआ॒यम् । ई॒युः । नि । अ॒न्याः । अ॒र्कम् । अ॒भितः॑ । वि॒विश्रे॑ ।

बृ॒हत् । ह॑ । त॒स्यौ । भु॒र्वने॑षु । अ॒न्तरि॑ति । प॒र्वमा॑नः । ह॒रितः॑ । आ । वि॒वेश॑ ॥ १४ ॥

वेङ्कट० वाजसनेयकम्—‘स तपोऽतप्यत स प्रजाः ससृजे । ता अस्य प्रजाः सृष्टाः पराबभूवुस्ता-

१. सत्यनाम (निघ ३, १०). २-२. बह्वलक्षिते वि२ अ१. ३-३. भवतो महतः अ१. ४. असि अ१. ५. देवत्वं वि२. ६. ‘स्तुतिभिः सूको. ७. नीचीतोमु० वि२ अ१; नीतोमु० वि१. ८. ‘मति वि२. ९-९. चित्रगौः वि२.

नीमानि वयांसि' (काश १,४,३,१) इत्यादिकम् उक्त्वा आह—“तस्मादप्येतद् ऋषिणाऽभ्य-
नूक्तम् । ‘प्रजा ह तिस्रो अत्यायमीयुः’ इति । या अमूः पराभूताः^१ ‘न्यन्या अर्कमभितो विविधे’
इति अग्निर्वा अर्कस्तमिमाः प्रजा अभितो^२ निविष्टा या इमा अग्राभूताः । ‘बृहद्^३ तस्थौ भुवनेष्वन्तः’ इति
प्रजापतिमेवैतदभ्यनूक्तं^४ ‘पवमानो हरित आ विवेश’ इति । दिशो वै हरितस्ता अयं पवमान आविष्टः”
(काश १,४,३,४ [तु. माश २,५,१,४;५]) इति । सैषा अस्मद्ब्राह्मणे च व्याख्येति ॥ १४ ॥

माता रुद्राणां दुहिता वसूनां स्वसादित्यानाममृतस्य नाभिः ।

प्र नु वोचं चिकितुषे जनाय मा गामनागामदिति वधिष्ट ॥ १५ ॥

माता । रुद्राणाम् । दुहिता । वसूनाम् । स्वसा । आदित्यानाम् । अमृतस्य । नाभिः ।
प्र । नु । वोचम् । चिकितुषे । जनाय । मा । गाम् । अनागाम् । अदितिम् । वधिष्ट ॥ १५ ॥
वेङ्कट० माता रुद्राणाम् रुद्रपुत्राणां मरुताम्, दुहिता वसूनाम्^५, स्वसा आदित्यानाम्
अमृतस्य पयसः नाभिः आवासस्थानम् । प्र वोचम् ‘अहम् इदानीम्’^६ चिकितुषे जनाय — मा गाम्
अनागसम् अदीनां गोरूपाम् वधिष्ट इति । शुश्रूषमाणेभ्य उपदेशः^७ ॥ १५ ॥

वचोविदं वाचमुदीरयन्तीं विश्वाभिधींभिरुपतिष्ठमानाम् ।

देवीं देवेभ्यः पर्येयुषीं गामा मावृक्त मर्त्यो दभ्रचेताः ॥ १६ ॥

वचःऽविदम् । वाचम् । उतऽईरयन्तीम् । विश्वाभिः । धीभिः । उपऽतिष्ठमानाम् ।
देवीम् । देवेभ्यः । परि । आऽईयुषीम् । गाम् । आ । मा । अवृक्तम् । मर्त्यः । दभ्रऽचेताः ॥ १६ ॥
वेङ्कट० वचसः^८ लम्भयित्रीम् ‘वाचम् उदीरयन्तीम्’ । क्षुधिते^९ हि न वाचम् उदीरयति । पयः
पीत्वा पश्चात् उदीरयति । विश्वैः कर्मभिः उपतिष्ठमानाम् देवीम् देवेभ्यः मा परि आ अवृक्त गाम्^{१०}
उपगताम्^{११} मनुष्यः अल्पचेताः ॥ १६ ॥

‘इति षष्ठाष्टके सप्तमाध्याये अष्टमो वर्गः’ ।

[१०२]

‘प्रयोगो भार्गव ऋषिः, अग्निर्वाहस्पत्यः पावको वा, सहस्रः पुत्रौ गृहपति-
विष्ठावप्नी तयोर्वाऽन्यतरः । अग्निर्देवता । गायत्री छन्दः’ ।

त्वमग्ने बृहद्वयो दधासि देव दाशुषे । कविर्गृहपतिर्युवा ॥ १ ॥

त्वम् । अग्ने । बृहत् । वयः । दधासि । देव । दाशुषे । कविः । गृहऽपतिः । युवा ॥ १ ॥

१. प्रजा अत्यायन् मूको. २. अभिषः मूको. ३. महं काश. माश. ४. ‘दन्त्यसूक्तम् मूको. ५-५. नास्ति
वि’. ६-६. रुद्राणां माता मित्राणां वि’ अ’. ६-६. इदानीमहम् वि’. ७. ‘देशम् वि’ अ’. ८. नास्ति
वि’; ‘सो हि वि’. ९-९. नास्ति मूको. १०. क्षुभितो मूको. ११. मा न मूको. १२. उपगता वि’;
उपहरता वि’; उपहता अ’.

वेङ्कट० 'भार्गवः प्रयोगः, बार्हस्पत्यो वाऽग्निः' । त्वम् अग्ने ! बृहत् अन्नं प्रयच्छसि देव ! यजमानाय कविः गृहपतिः युवा । अत्र कात्यायनः (ऋअ २, ८, १०२) — 'भार्गवः प्रयोगो बार्हस्पत्यो वाऽग्निः पावकः सहसः सुतयोर्वाऽग्न्योर्गृहपतियविष्ठयोर्वान्यतरः' इति ॥ १ ॥

स न ईळानया सह देवाँ अग्ने दुवस्युवा । चिकिर्दिभानवा वह ॥ २ ॥

सः । नः । ईळानया । सह । देवान् । अग्ने । दुवस्युवा । चिकित् । विभानो इति विभानो । आ । वह ॥ २ ॥

वेङ्कट० सः अस्माकं स्तुवत्या सह समकालम् एव अग्ने ! परिचरणशीलया वाचा ज्ञाता सन् हे विभानो ! देवान् आ वह ॥ २ ॥

त्वया ह स्विद्युजा वयं चोदिष्टेन यविष्ठय । अभि ष्मो वार्जसातये ॥ ३ ॥

त्वया । ह । स्वित् । युजा । वयम् । चोदिष्टेन । यविष्ठय । अभि । स्मः । वार्जसातये ॥ ३ ॥

वेङ्कट० त्वया ह स्वित् सहायेन वयम् अतिशयेन धनानां प्रेरयिन्ना युवतम् !^२ अभि भवेम शत्रून् अन्नलाभाय ॥ ३ ॥

और्वभृगुवच्छुचिमग्नवानवदा हुवे । अग्निं समुद्रवाससम् ॥ ४ ॥

और्वभृगुवत् । शुचिम् । अप्नवानवत् । आ । हुवे । अग्निम् । समुद्रवाससम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० और्वभृगुवत्^१ अहम् शुचिम् अग्निम् आ हुवे अप्नवानवत् च अग्निम् समुद्रवाससम्^२ वाडवम् इति ॥ ४ ॥

हुवे वातस्वनं कविं पर्जन्यक्रन्धं सहः । अग्निं समुद्रवाससम् ॥ ५ ॥

हुवे । वातस्वनम् । कविम् । पर्जन्यक्रन्धम् । सहः । अग्निम् । समुद्रवाससम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० हुवे वातसदृशस्वनम्^१ कविम् पर्जन्यसदृशक्रन्दनम् सहस्विनम् ॥ ५ ॥

^२इति षष्ठाष्टके सप्तमाध्याये नवमो वर्गः^३ ।

आ सवं सवितुर्यथा भगस्येव भुजिं हुवे । अग्निं समुद्रवाससम् ॥ ६ ॥

आ । सवम् । सवितुः । यथा । भगस्य इव । भुजिम् । हुवे । अग्निम् । समुद्रवाससम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० आ ह्यामि प्रसवमिव सवितुः भगस्य इव च भोगम् ॥ ६ ॥

अग्निं वो वृधन्तमध्वराणां पुरुतमम् । अच्छा नप्त्रे सहस्वते ॥ ७ ॥

१-१. नास्ति वि^२. २. 'तमाम् वि^३ अ^४. ३. 'भृगव इव वि^२; और्वभृगुव इव अ^४; 'भृगुयः इव वि^२. ४. 'वासव् वि^२. ५. वातस्वनम् वि^२. ६-६. नास्ति मूको.

अग्निम् । वः । वृधन्तम् । अध्वराणाम् । पुरुऽतमम् । अच्छे । नष्ट्रे । सहस्वते ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अग्निम् यूयं वर्धमानम् अहिस्यानाम् बलिनां^१ बहूनां ग्लेपयितारम्^२ अभिगच्छत^३ नष्ट्रे पुत्रस्य पुत्राय^४ सहस्वते बलवन्तं नष्टारं^५ लब्धुम्^६ ॥ ७ ॥

अयं यथा न आभुवत् त्वष्टा रूपेव तक्ष्या । अस्य कृत्वा यशस्वतः ॥ ८ ॥

अयम् । यथा । नः । आऽभुवत् । त्वष्टा । रूपाऽईव । तक्ष्या । अस्य । कृत्वा । यशस्वतः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० अयम् अग्निः यथा अस्मान् आभवति^७ त्वष्टा इव देवः रूपाणि^८ विकर्तव्यानि, तथा एनम्^९ अभिगच्छत । अस्य प्रज्ञानेन युक्ताः यशस्वतः^{१०} भवामो यशस्वन्त इति ॥ ८ ॥

अयं विश्वा अभि श्रियोऽग्निर्देवेषु पत्यते । आ वाजैरुप नो गमत् ॥ ९ ॥

अयम् । विश्वाः । अभि । श्रियः । अग्निः । देवेषु । पत्यते । आ । वाजैः । उप । नः । गमत्^{११} ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अयम् मनुष्याणाम् विश्वाः श्रियः अभिलक्ष्य अग्निः देवानां मध्ये गच्छति । सोऽस्मान् अपि अन्नैः उप आ गच्छतु ॥ ९ ॥

विश्वेषामिह स्तुहि होतॄणां यशस्तमम् । अग्निं यज्ञेषु पूर्यम् ॥ १० ॥

विश्वेषाम् । इह । स्तुहि । होतॄणाम् । यशःस्तमम् । अग्निम् । यज्ञेषु । पूर्यम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० सर्वेषाम् होतॄणाम् मध्ये यशस्विनम् अस्मिन् यज्ञे स्तुहि । तदेवाह — अग्निम् यज्ञेषु मुख्यम् इति ॥ १० ॥

^{१२}इति षष्ठाष्टके सप्तमाध्याये दशमो वर्गः^{१३} ॥

शीरं पावकशौचिषं ज्येष्ठो यो दमेष्वा । दीदार्य दीर्घश्रुतमः ॥ ११ ॥

शीरम् । पावकऽशौचिषम् । ज्येष्ठः । यः । दमेषु । आ । दीदार्य । दीर्घश्रुतऽतमः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० 'शीरम् अनुशायिनमिति वाऽऽशिनमिति वा' इति यास्कः (४, १४) । तं शोधकदीप्तिम्, ज्येष्ठः यः गृहेषु दीप्यते दीर्घश्रुतमः^{१४}, तं गृणीहि इति ॥ ११ ॥

तमर्वन्तं न सानसिं गृणीहि मित्रं शुष्मिणम् । मित्रं न यातयज्जनम् ॥ १२ ॥

तम् । अर्वन्तम् । न । सानसिम् । गृणीहि । मित्रं । शुष्मिणम् । मित्रम् । न । यातयत्ज्जनम् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० तम् अश्वम् इव भजनीयम् गृणीहि मेधाविन् ! बलिनम् मित्रम् इव यातयज्जनम्^{१५} हतशत्रुजनम् ॥ १२ ॥

१. नास्ति वि^२ अ^३. २. द्वेप^४ वि^२ अ^३. ३. अधिग^५ वि^२. ४-४. पुत्राय नष्ट्रे मूको. ५-५. बलन्तन्नष्टारं वि^२ अ^३. ६. लब्धम् मूको. ७. आवहति वि^२ अ^३; आस्पयति वि^२. ८-८. रूपाणि दवः अ^३. ९. एवम् अ^३. १०. तु. १०मो मन्त्रः; नास्ति मूको. ११-११. तु. ऋ १, ५, ३; ८, १०३, ९. १२-१२. नास्ति मूको. १३. 'र्वन्तं' वि^२. १४. 'ना' मूको.

उप त्वा जामयो गिरो देदिशतीर्हविष्कृतः । वायोरनीके अस्थिरन् ॥ १३ ॥

उप । त्वा । जामयः । गिरः । देदिशतीः । हविःऽकृतः । वायोः । अनौके । अस्थिरन् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० उप तिष्ठन्ति त्वां स्वसार इव स्तुतयः तव गुणान् दिशन्त्यः यजमानार्थम् वायोः अनीके । त्वां समेधयन्ति प्रज्वलिते^१ त्वयि इति ॥ १३ ॥

यस्य त्रिधात्ववृतं बर्हिस्तस्थावसन्दिनम् । आपश्चित्रि दधा पदम् ॥ १४ ॥

यस्य । त्रिधातु । अवृतम् । बर्हिः । तस्थौ । असम्ऽदिनम् । आपः । चित्रि । नि । दध । पदम् ॥

वेङ्कट० यस्य त्रिधातु अनावृतम् बर्हिः आसनाय तिष्ठति असन्दिनम् अवदम् । स्तरणकाले हि तदवदं^२ भवति । तस्मिन् अग्नौ आपः अपि पदम् नि दधति अन्तरिक्ष्या माध्यमिके ॥ १४ ॥

पदं देवस्य मीळहुषोऽनाधृष्टाभिरूतिभिः । भद्रा सूर्य इवोपदृक् ॥ १५ ॥

पदम् । देवस्य । मीळहुषः । अनाधृष्टाभिः । ऊतिभिः । भद्रा । सूर्यःऽइव । उपदृक् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० स्थानम् देवस्य सेक्तुः शत्रुभिरनाधृष्टैः रक्षणैः भजनीयं भवति । तथा सूर्यः इव मनुष्यैः भजनीया अस्य उपदृष्टिः ॥ १५ ॥

^१इति षष्ठाष्टके सप्तमाध्याये एकादशो वर्गः^३ ॥

अग्ने घृतस्य धीतिभिस्तेपानो देव शोचिषा । आ देवान् वक्षि यक्षि च ॥ १६ ॥

अग्ने । घृतस्य । धीतिभिः । तेपानः । देव । शोचिषा । आ । देवान् । वक्षि । यक्षि । च ॥ १६ ॥

वेङ्कट० अग्ने ! घृतस्य निधानैः^४ तपन्^५ देव । ज्वाल्या^६ आ वह देवान् यज च ॥ १६ ॥

तं त्वाजनन्त मातरः कविं देवासो अङ्गिरः । हव्यवाहममर्त्यम् ॥ १७ ॥

तम् । त्वा । अजनन्त । मातरः । कविम् । देवासः । अङ्गिरः । हव्यवाहम् । अमर्त्यम् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० तम्^७ त्वाम् अजनयन् निमातारः क्रान्तकर्माणम्^८ देवाः हे अङ्गिरः ! हव्यवाहम् अमर्त्यम् ॥ १७ ॥

प्रचेतसं त्वा कवेऽग्रे दूतं वरेण्यम् । हव्यवाहं नि षेदिरे ॥ १८ ॥

प्रचेतसम् । त्वा । कवे । अग्ने । दूतम् । वरेण्यम् । नि । षेदिरे ॥ १८ ॥

वेङ्कट० प्रचेतसम् त्वाम् कवे ! अग्ने ! दूतम् वरणीयम् हव्यवाहम् अभि नि सीदन्ति देवाः ॥ १८ ॥

नहि मे अस्त्यघ्न्या न स्वर्धितिर्वनन्वति । अथैतादृग्भरामि ते ॥ १९ ॥

१. 'लते मूको. २. नास्ति वि' अ'. ३-३. नास्ति मूको. ४. निदानैः वि' अ'. ५. स्तयं मूको. ६. 'व' वि'. ७. नास्ति वि'. ८. क्लान्तकर्माणां वि'.

नहि । मे । अस्ति । अघ्न्या । न । स्वधितिः । वनन्ऽवति । अथ । स्तादृक् । भ्रामि । ते ॥ १९ ॥

वेङ्कट० नहि मे विद्यते^१ गौः, यस्याः^२ पयसा आज्येन च त्वां यजेय । न स्वधितिः काष्ठानि हन्ति, यैः त्वां समिन्धीय^३ । अथ^४ अहं तुभ्यम् एतादृक् भ्रामि इति । अस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय ॥ १९ ॥

यदग्ने कानि कानि चिदा ते दारूणि दध्मसि । ता जुषस्व यविष्ठय ॥ २० ॥

यत् । अग्ने । कानि । कानि । चित् । आ । ते । दारूणि । दध्मसि । ता । जुषस्व । यविष्ठय ॥

वेङ्कट० यत् अग्ने ! यानि कानि चित्^५ ते दारूणि^६ आ दध्मसि, अपरशुवृक्कणान्यपि तानि सेवस्व द्वे युवतम् ! । 'न ह स्म वै पुराऽग्निरपरशुवृक्कणं दहति तदस्मै प्रयोग एवर्षिरस्वदयत्' (तै ५, १, १०, १) इति ब्राह्मणम् ॥ २० ॥

यद्युपजिह्विका यदग्नौ अतिसर्पति । सर्वं तदस्तु ते घृतम् ॥ २१ ॥

'यत् । अति । उपजिह्विका । यत् । वम्रः । अतिसर्पति^७ । सर्वम् । तत् । अस्तु । ते । घृतम् ॥

वेङ्कट० यत् काष्ठम् अति उपजिह्विका, यत् च वम्रः अग्नि त्वा अतिसर्पति, सर्वम् तत् अस्तु घृतसदृशम् इति^८ ॥ २१ ॥

अग्निमिन्धानो मनसा धियं सचेत् मर्त्यः । अग्निमीधे विवस्वभिः ॥ २२ ॥

अग्निम् । इन्धानः । मनसा । धियम् । सचेत् । मर्त्यः । अग्निम् । ईधे । विवस्वऽभिः ॥ २२ ॥

वेङ्कट० अग्निम् काष्ठैः इन्धानः मनसा एव श्रद्धानः कर्म काले भजेत मनुष्यः^९ । अग्निम् एव प्रज्वलयति ऋत्विग्भिः इति ॥ २२ ॥

^{१०}इति षष्ठाष्टके सप्तमाध्याये द्वादशो वर्गः^{११} ॥

[१०३]

^{१२}सोमरिः काण्व ऋषिः । अग्निर्देवता, चतुर्दश्या अग्न्यामरुतः । बृहती छन्दः, पञ्चमी विराड् रूपा, सप्तमीनवम्येकादशीत्रयोदश्यः सतोबृहत्स्यः, अष्टमीद्वादश्यौ ककुभौ, दशमी हसीयसी, चतुर्दशी अनुष्टुप्^{१३} ।

अदर्शि गातुवित्तमो यस्मिन् व्रतान्यादधुः ।

उपोषु जातमार्यस्य वर्धनमग्निं नक्षन्त नो गिरः ॥ १ ॥

१. विद्य... सूको. २. 'त्य वि'. ३. 'न्धी अ'. ४. यथा अ' वि'. ५-५. नास्ति सूको.
६-६. निर्वचनं निगमश्च या. (३, २०) द्र. ७. इत्यर्थः अ'. ८. नास्ति वि'.

अर्दशि । गातुवित्ऽतमः । यस्मिन् । व्रतानि । आऽदधुः ।

उपो इति । सु । जातम् । आर्यस्य । वर्धनम् । अग्निम् । नक्षन् । नः । गिरः ॥ १ ॥

वेङ्कट० सोभरिः । प्रादुरभूत् अतिशयेन मार्गाणां ज्ञाता, यस्मिन् कर्माणि आदधुः । उप अगच्छन्
शोभनजातम् आर्यस्य वर्णस्य वर्धयितारम् अग्निम् अस्माकम् गिरः ॥ १ ॥

प्र दैवोदासो अग्निर्देवाँ अच्छा न मज्मना ।

अनु मातरं पृथिवीं वि ववृते तस्थौ नार्कस्य सानवि ॥ २ ॥

प्र । दैवःऽदासः । अग्निः । देवान् । अच्छ । न । मज्मना ।

अनु । मातरम् । पृथिवीम् । वि । ववृते । तस्थौ । नार्कस्य । सानवि ॥ २ ॥

वेङ्कट० दिवोदासेनाऽऽहूयमानः अग्निः इमाम् मातरम् पृथिवीम् प्रति न अनु प्र वि ववृते देवान्
प्रति तस्य यज्ञे देवानां हव्यं वोढुम् । यस्मादयं बलेन एनम् आजुहाव, न श्रद्धया ।
तस्थौ स्वर्गस्य समुच्छिते स्वस्मिन् आयतन एवेति ॥ २ ॥

यस्माद्रेजन्त कृष्टयश्चर्कृत्यानि कृण्वतः ।

सहस्रसां मेधसांताविव त्मनाग्निं धीभिः संपर्यत ॥ ३ ॥

यस्मात् । रेजन्त । कृष्टयः । चर्कृत्यानि । कृण्वतः ।

सहस्रऽसाम् । मेधसांतौऽइव । त्मना । अग्निम् । धीभिः । संपर्यत ॥ ३ ॥

वेङ्कट० कर्तव्यानि कुर्वाणात् यस्मात् कम्पन्ते मनुष्याः, सहस्रस्य दातारम् इदानीम् अग्निम् यज्ञे
आत्मनैव परिचरत कर्मभिः इति ॥ ३ ॥

प्र यं राये निनीषसि मर्तो यस्तं वसो दाशत् ।

स वीरं धत्ते अग्न उक्थशंसिनं त्मना सहस्रपोषिणम् ॥ ४ ॥

प्र । यम् । राये । निनीषसि । मर्तः । यः । ते । वसो इति । दाशत् ।

सः । वीरम् । धत्ते । अग्ने । उक्थशंसिनम् । त्मना । सहस्रऽपोषिणम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० प्र-णेतुमिच्छसि यम् धनाय, यः च मर्तः वासयितः! तुभ्यं प्रयच्छति, सः वीरम् पुत्रं
धारयति अग्ने! उक्थानां शंसितारम् आत्मनैव सहस्रपोषं बहुधनम् ॥ ४ ॥

स हृळ्हे चिदभि तृणति वाजमर्वता स धत्ते अक्षिति श्रवः ।

त्वे देवत्रा सदा पुरुवसो विश्वा वामानि धीमहि ॥ ५ ॥

सः । दृ॒ळ्हे । चि॒त् । अ॒भि । तृ॒ण॒त्ति । वा॒ज॒म् । अ॒र्व॒ता । सः । धृ॒त्ते । अ॒क्षि॒ति । श्र॒वः ।
त्वे इति । दे॒व॒ऽत्रा । सदा । पु॒रु॒व॒सो इति॑ पु॒रु॒ऽव॒सो । वि॒श्वा । वा॒मा॒नि । धी॒म॒हि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सः दृढे अपि शत्रुपुरे स्थितम् अन्नम् अभि तृणति, तथा अश्वेन सः धारयति अक्षितम् अन्नम् ।
तथा सति वयं च त्वयि देवे सदा हे बहुधन ! विश्वानि धनानि धारयेम स्थितानि इति ॥ ५ ॥

‘इति षष्ठाष्टके सप्तमाध्याये त्रयोदशो वर्गः’ ॥

यो वि॒श्वा द॒र्य॒ते व॒सु॒ होता॑ म॒न्द्रो ज॒ना॒नाम् ।
म॒घो॒र्न पा॒त्रा प्र॒थ॒मा॒न्य॒स्मै प्र॒ स्तो॒मा य॒न्त्य॒ग्नये॑ ॥ ६ ॥

यः । वि॒श्वा । द॒र्य॒ते । व॒सु॒ । हो॒ता । म॒न्द्रः । ज॒ना॒नाम् ।
म॒घोः । न । पा॒त्रा । प्र॒थ॒मा॒नि । अ॒स्मै । प्र॒ । स्तो॒माः । य॒न्ति॒ । अ॒ग्नये॑ ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यः विश्वानि प्रयच्छति वसूनि होता मोदनो^१ जनेभ्यः, अस्मै सोमस्य इव पात्राणि
मुख्यानि प्र गच्छन्ति^२ स्तोमाः अग्नये ॥ ६ ॥

अ॒श्वं न॒ गी॒र्भी र॒थ्यं॑ सु॒दान॑वो म॒र्म॒ज्य॒न्ते दे॒व॒य॒वः ।
उ॒भे तो॒के त॒नये॑ द॒स्म वि॒स्प॒ते प॒र्षि रा॒धो म॒घो॒नाम् ॥ ७ ॥

अ॒श्वम् । न । गीः॒ऽभिः । र॒थ्यम् । सु॒दान॑वः । म॒र्म॒ज्य॒न्ते । दे॒व॒ऽय॒वः ।
उ॒भे इति॑ । तो॒के इति॑ । त॒नये॑^३ । द॒स्म । वि॒स्प॒ते । प॒र्षि । रा॒धः । म॒घो॒नाम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अश्वम् इव स्तुतिभिः रथस्य वोढारम् शोभनदानाः परिचरन्ति यजमानाः । पुत्रे पौत्रे च
उभयस्मिन् दर्शनीय ! विशां पते ! प्रयच्छ धनवताम् धनम् ॥ ७ ॥

प्र म॑हि॒ष्ठाय॑ गा॒यत॑ कृ॒तान्नै॑ बृ॒हते॑ शु॒क्रशो॑चिषे । उ॒प॒स्तु॒तासो॑ अ॒ग्नये॑ ॥ ८ ॥

प्र । म॑हि॒ष्ठाय॑ । गा॒य॒त॒ । कृ॒तऽन्नै॑ । बृ॒ह॒ते । शु॒क्रऽशो॑चिषे । उ॒प॒स्तु॒ता॒सः । अ॒ग्नये॑ ॥ ८ ॥

वेङ्कट० प्र गायत दानृतमाय^४ यज्ञवते महते शुक्रशोचिषे अग्नये हे उपस्तोतारः !^५ यूयम्^६ ॥ ८ ॥

आ वँ॑स॒ते म॒घवा॑ वी॒रव॑द्यशः स॒मि॒द्धो द्यु॒म॒न्याहु॑तः ।
कु॒वि॒न्नो अ॒स्य सु॒म॒ति॒र्नवी॑य॒स्य॒च्छा वा॒जै॒भिरा॒गम॑त् ॥ ९ ॥

आ । वँ॒स॒ते । म॒घवा॑ । वी॒रव॑द्यत् । यशः । स॒म॒ऽई॒द्धः । द्यु॒म॒नी । आ॒ऽहु॑तः ।
कु॒वि॒त् । नः । अ॒स्य । सु॒म॒तिः । नवी॑यसी । अ॒च्छ । वा॒जै॒भिः । आ॒ग॒म॑त् ॥ ९ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. °ने वि^२ अ^१. ३. यच्छ^० मूको. ४. तु. ऋ १, १४७, १; प्रगृह्याभावः ? ।

५. माद^० वि^१. ६. यूयमुपस्तो^० मूको. ७. यूयं सतो वि^२ अ^१; नास्ति वि^१.

वेङ्कट० 'आ प्रयच्छति' धनवान् पुत्रवत् अन्नम् समिद्धः अन्नवान् आभिसुरूपेण आहुतः^२ बहु ।
अस्मान् अस्य सुमतिः नवतरा अन्नैः सह आगच्छतु ॥ ९ ॥

प्रेष्ठमु प्रियाणां स्तुत्यासावर्तिथिम् । अग्निं रथानां यमम् ॥ १० ॥

प्रेष्ठम् । ऊँ इति । प्रियाणाम् । स्तुहि । आऽसाव^३ । अर्तिथिम् । अग्निम् । रथानाम् । यमम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० प्रियतमम् प्रियाणाम् स्तोतः ! स्तुहि^४ अतिथिम्^५ अग्निम् रथानाम् यन्तारम् ॥ १० ॥

^६इति षष्ठाष्टके सप्तमाध्याये चतुर्दशो वर्गः^७ ॥

उदिता यो निदिता वेदिता वस्वा यज्ञियो ववर्तति ।

दुष्टरा यस्य प्रवणे नोर्मयो धिया वाजं सिषासतः ॥ ११ ॥

उत्सृता । यः । निऽदिता । वेदिता । वसु । आ । यज्ञियः । ववर्तति ।

दुस्तराः । यस्य । प्रवणे । न । ऊर्मयः । धिया । वाजम् । सिषासतः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० उद्भूतानि न्यग्भूतानि च यः वेत्ता धनानि यज्ञियः^८ आ वर्तयति । दुष्टराः यस्य उवाळाः
प्रवणाभिमुखाः इव ऊर्मयः कर्मणा सङ्ग्रामम् सम्भक्तुमिच्छतः^९ ॥ ११ ॥

मा नो हृणीतामर्तिथिर्वसुः पुरुप्रशस्त एषः । यः सुहोता स्वध्वरः ॥ १२ ॥

मा । नः । हृणीताम् । अर्तिथिः । वसुः । अग्निः । पुरुऽप्रशस्तः । एषः । यः । सुहोता । सुऽअध्वरः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० मा अस्मभ्यं कुप्यताम् अतिथिः वसुः अग्निः बहुभिः प्रशस्तः एषः यः सुहोता
सुयज्ञः च ॥ १२ ॥

मो ते रिषन् ये अच्छोक्तिभिर्वसोऽग्ने केभिरिचिदेवैः ।

कीरिचिद्धि त्वामीद्वे दूत्याय रातहव्यः स्वध्वरः ॥ १३ ॥

मो इति । ते । रिषन् । ये । अच्छोक्तिभिः । वसो इति । अग्ने । केभिः । चित् । एवैः

कीरिः । चित् । हि । त्वाम् । ईद्वे^{१०} । दूत्याय । रातहव्यः । सुऽअध्वरः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० मा एव ते^१ रिषन्, ये अभिष्टुतिभिः परिचरन्ति त्वां वासयितः ! अग्ने ! सुखकरैः च
अभिगमनैः । स्तोता हि त्वाम् स्तौति दूत्याय दत्तहविष्कः सुयज्ञः^{१०} ॥ १३ ॥

आग्ने याहि मरुत्सखा रुद्रेभिः सोमपीतये ।

सोमर्था उप सुष्टुतिं मादयस्व स्वर्णरे ॥ १४ ॥

१-१. नास्ति वि^१ अ^१. २. इति वि^१ अ^१. ३. वैप १,७२२० द. ४. स्तुतिम् वि^१ अ^१.

५. नास्ति वि^१ अ^१. ६-६. नास्ति मूको. ७. यज्ञीयः मूको. ८. 'त वि^१ अ^१. ९. तव मूको.

१०. नास्ति वि^१ अ^१; सुयज्ञः वि^१.

आ । अग्ने । याहि । मरुत्सखा । रुद्रेभिः । सोमऽपीतये ।
सोमर्याः । उप । सुऽस्तुतिम् । मादयस्व । स्वऽनरे ॥ १४ ॥

वेङ्कट० आ याहि अग्ने ! मरुत्सखा मरुद्भिः सह सोमपानाय । सोमरेः सुष्टुतिम् उप आचक्षते,
मादयस्व सर्वानरे कर्मणि^२ इति ॥ १४ ॥

^१इति षष्ठाष्टके सप्तमाध्याये पञ्चदशो वर्गः^१ ॥

इति ऋग्वेदे सभाष्ये अष्टमं मण्डलं समाप्तम् ॥

3

शोधपत्रम्

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
२२८९	१	विंशाद्यां	विंशद्यां	२३५२	२७	तुः वि ^२ अ ^१ .	१२. तु ल.
२२९०	२१	तेजोभिः,	तेजोभिः	२३५६	१६	बलवन्!	बलवन्!
२२९३	२२	च ^१	वा ^१	२३५७	३	इन्द्र	इन्द्र
२२९३	१०	उभा	उभा	२३५९	१	इन्द्र	इन्द्र
२२९७	१७	भक्षयन्ति	भक्षयन्तु	२३६०	२	लहा	दृळहा
२२९७	२४	८-८, नास्ति मूको.	X	२३६०	१७	असोढा	असोढो
२२९८	९	शंसंस्य	शंसंस्य	२३६३	८	तनुषु	तनुषु
२२९८	११	नाराशंसः पूजयामास	X	२३६६	४	चर्पणिप्राः	चर्पणिप्राः
२२९८	१६	सदैव यज्ञार्थम् ^१	X	२३६९	३	महते धनाय	महते धनाय ।
२२९८	१६	... .. नाराशंसं पूजयामः	X	२३७१	४	हन्त्रे ^२	हन्त्रे ^२
२२९८	२६	६-६, नास्ति वि ^२ अ ^१ .	X	२३७१	१	अन्तरिक्षम्	आन्तरिक्षम्
२२९९	१९	ऊर्ध्वम्	ऊर्ध्वम् ^१	२३७७	१९	उर्वशीतो ^१	उर्वशीगतात् ^१
२२९९	२६	प्रज्ञो	प्रज्ञो	२३८३	१४	न ।	नः ।
२३०१	२२	दर्शनीय ! त्वम्	दर्शनीय ! त्वम् ^{१०}	२३८५	२०	तार्यमाणः	तार्यमाणः
२३०२	७	रुक्मो	रुक्मो	२३९२	२२	अज्येष्ठकनिष्ठाभ्याम्	ज्येष्ठकनिष्ठाभ्याम्
२३०२	२२	सुरी ^१	सुरी ^१	२३९६	१६	मर्धच	मर्धच
२३०५	३०	मृतमिति	मृतम्	२४०६	१५	उषसम्	उषसम्
२३२७	२४	दधाति	दधाति	२४१३	२	नादेयाः ज्वलन्त्यः ^१	नादेयाः ^१
२३३०	३	यन्तः ^१	यन्त्यः ^१	२४१९	२०	जहि	त्वम् ^१ जहि
२३३१	२५	वि ^२ अ ^१ .	वि ^२ अ ^१ ; यन्तः ल लज.	२४२२	२८	वि ^१	वि ^१
२३३१	१४	नेतुम्	नेतृन्	२४२२	६	मनांसि	मनांसि ^१
२३३२	२९	त्वयि	त्ववि	२४२२	२३	नास्ति वि ^२ अ ^१ .	X
२३३३	१३	द्रुह्यवः	द्रुह्यवः	२४२५	२४	अ ^१ लज;	अ ^१ ;
२३३५	१६	व्युच्छान्	व्युच्छान्	२४२५	२	गुरुः	गुरु
२३३६	५	मिति ^१	मिति	२४२६	१	मरुतः	मरुतः
२३३६	८	निऽरेके	निरेके	२४३१	२५	ये	हे
२३३८	२६	६. षदं मूको.	X	२४३५	२५	छन्न	८. छन्न
२३३८	१३	भगेषु	भटेषु	२४३८	१९	इमे	इम
२३४७	२३	वज्रहस्तः	वज्रहस्तः	२४४०	१५	भगाः	भटाः
२३५२	१७	स्तुतिहेतु ^{१२}	स्तुतिहेतुः ^{१२}				

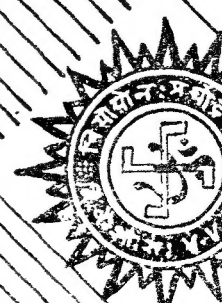
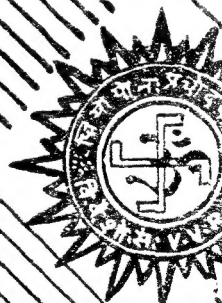
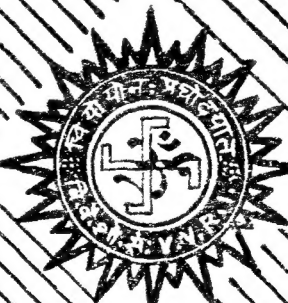
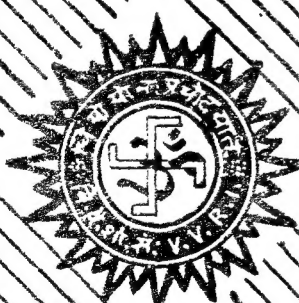
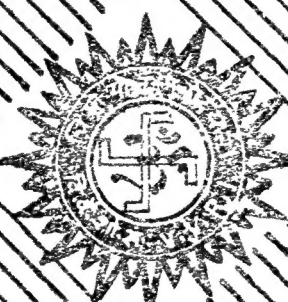
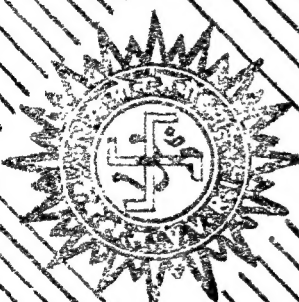
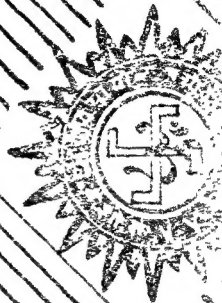
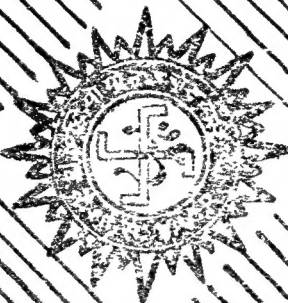
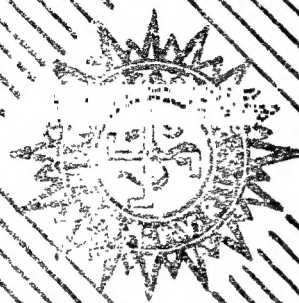
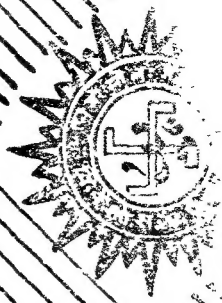
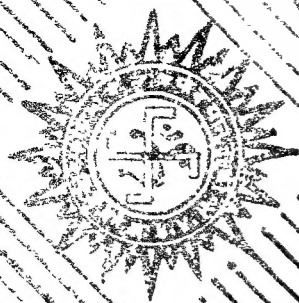
पृष्ठे पङ्क्तौ अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे पङ्क्तौ अशुद्धम्	शुद्धम्
२४४३ ८ अथ ^१	१ अर्थः ^२	२५४५ २ मर्दनात् ^३	आतर्दनात् ^३
२४४८ १२ दुःऽअत्येतु	दुःऽअत्येतु	२५४५ ९ "मा च"	किन्तु
२४४९ १४ स्वभूताय	स्वभूताय ^४	२५४५ १० दवाग्निना ।	दवाग्निना
२४५० ८ वर्षणादेः	वर्षणादेः ये	२५४५ १७ मदिरित्य ^५	अनुमुदिरित्य ^५
२४५८ २ चिच्छु ^६	चिच्छु ^६	२५५५ ५ विद्वा ^७	विद्वा
२४६० ५ विद्यतम्,	विद्युतम्,	२५५५ ९ हे "अभिषोतः	"हे अभिषोतः !
२४६३ ९ रथन	रथेन	२५५६ ९ गोभिः	"गोभिः
२४६४ ६ शतदूरेषु	शतदूरेषु	२५५७ १ इन्द्रः ।	इन्द्रः । पुरु ।
२४६६ ९ नासत्यौ	नासत्यौ !	२५६२ २२ इन्द्र स्तोमै ^८	इन्द्र स्तोमै ^८
२४७९ २५ ६, १, ११, २.	६. १, ११, १.	२५६६ ८ मदन्तु	मन्दन्तु
२४८१ १० नासत्या ^९	नासत्या ^९	२५६६ २५ इव	X
२४८२ १७ उच्छन्ती	उच्छन्ती	२५६६ २६ प्र	इवेरिण
२४८४ १५ पार्थिवस्य	पार्थिवस्य	२५७० १५ शतऽअश्वम्	शतऽअश्वम्
२४९० १२ सर्वतः ^{१०} । अस्मभ्यं	"स वरुणः अस्मभ्यं"	२५७१ १ अरारणुः	अरारणुः
२४९५ २२ सुऽमेके	सुमेके	२५७३ २१ "मेयम्	"मेयम्" ^{११}
२५०३ १५ "तावता आगतौ ^{११}	तावता ^{१२} आगतौ	२५७४ ५ "कानाम्	"कानाम्"
२५०७ २१ यत् ^{१३}	X	२५७४ ५ "मिति"	"मिति"
२५०९ १२ प्र । नक् ।	प्रणक्	२५७५ २३ अस्माकम्	अस्माकम् ^{१४}
२५१० १ मोदमानो	मोदमानौ	२५७५ २३ इयेनेभिः ^{१५}	इयेनेभिः
२५१२ १८ ऊ	ऊ	२५७६ २१ हे	X
२५१३ २१ पीपिवांसम्	पीपिवांसम्	२५७६ २१ "धनौ !	"धनौ !"
२५२१ २६ † नास्ति मूको.	† नास्ति ल लभ.	२५८० १५ न	X
२५२२ १७ प्रख्यापनीय	प्रख्यापनीयं	२५८१ ७ नवभिक्षैराल ^{१६}	नवभिक्षणल ^{१६}
२५२४ १८ गाघिनोऽस्य	गाघिनोऽस्य ^{१७}	२५८८ २ इन्द्रम्	इन्द्रम् ।
२५२४ २५ गाथीन्द्रोऽस्य	८. गाथीन्द्रोऽस्य	२५८८ २ गच्छन्त्यः ।	गच्छन्त्यः
२५२६ २७ ५, ५०, १.	५, ५०, १.	२५८८ २ प्रविभजन्ती (?) ^{१८}	"प्रति भजन्ती"
२५२७ ९ त्रिऽवर्तु	त्रिऽवर्तु	२५९४ १५ त्रितस्य ^{१९}	त्रिस्थानस्येन्द्रस्य ^{२०}
२५२८ २० इच्छतु	इच्छतु	२६०१ ४ काण्वपुत्रः	काण्वपुत्रः
२५३१ ७ "भवति	"भवति	२६०१ ९ स्तुतिकामौ !	स्तुतिकामौ !
२५३७ १५ घ्नन्तु	घ्नन्तु	२६०२ ३ सान्ति	सान्ति
२५४० ५ मस्य	"मस्य	२६०४ ११ तत्	यत्
		२६०६ ३ अश्विनो	अश्विनोः
		२६०७ ३ स्तुवति	स्तुवन्ति

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
२६०८	१३	यद्	यद्	२७८४	१६	समा सतो बृहती	समाः सतो-
२६१३	१	छन्दः ^१	छन्दः ^१				बृहत्यः
१	१८	सुन्वतः	सुन्वन्तः	२७९३	४	चङ्क्रमत	चङ्क्रमत
२६२५	१६	दृष्टवेति ^१	दृष्टवेति ^१	२७९५	१	इमम् ।	इमम्
१	२०	शतक्रतो इति	शतक्रतो इति	२७९७	९	अङ्गिरः	अङ्गिरः
१	१	शतक्रतो	शतक्रतो	२७९९	१३	अस्मान्	याहि अस्मान्
२६३१	७	जनैः ^१	भटैः ^१	२८०२	४	अग्न	अग्ने
२६३२	६	हर्षमन्तः ^१	हर्षवन्तः	२८०५	२३	अयम्	अयम्
२६४६	२८	तदानीं विशत वि ^१ ;	X	२८०६	९	राघःऽपते	राघःऽपते
२६४९	२३	रमये ^१ प्रभो!	रमये प्रभो! ^{११}	२८१०	३	प्रादुर्भूतम्	प्रादुर्भूतम्
२६५०	१८	सुऽम्	सुऽम्	१	९-१०	तावत् कालम्	तावत्कालम्
२६५१	१३	तिष्ठन्ति च	तिष्ठन्ति स्थावराणि	२८१७	९	बृहत्	बृहत्
१	१	युक्तानि	युक्तानि भवन्ति	२८१९	१९	श्रूते ^१	श्रूते ^१
२६५२	२	आदिशन्ति,	X	२८२४	२४	प्रदर्श	प्रदर्श वि ^१ ;
२६५३	२६	एषा	एषा मूको.	२८३१	१६	हर्षण	हर्षण
२६५८	३	नदं	नदं	१	२५	नास्ति मूको.	द्वौ मूको.
१	१९	काविराण्णाम	काविराण्णाम	२८३९	१	स्युरिति ।	स्युरिति
२६६१	२२	नरैः ^१	भटैः ^१	२८४९	२	युज्जार्था ^१	युज्जार्था ^१
२६७५	२	विरेच ^१	निरेच ^१	१	९	घर्मम्	घर्मम्
२६७९	१२	इन्द्र ।	इन्द्र ।	१	११	इत्येव	इत्येव
२६८०	२०	क्व सा	क्व स	२८५१	१७	द्वक्ष	द्वक्ष
२६९२	१३	वर्धनायः	वर्धनाय	२८५४	१५	जनासः	X
२६९७	२१	इत्यर्थे	X	१	१९	आर्क्षे	आर्क्षे
१	२५	९. अत्यूर्ध्वी	९-९. इत्यर्थे	१	२०	शर्धासिऽ ^१	शर्धासिऽ ^१
			अत्यूर्ध्वी	२८५५	१४	पष्टा ^१	पष्टा ^१
२७०७	१४	पङ्क्तेरथ	पङ्क्तेरथ	१	२२	ब्रूयाः	ब्रूयाः ^१
२७१४	२३	एनं ^१	एतत् ^१	२८५९	१६	अद्रिवः	अद्रिवः ।
२७२१	४	सम्भृतऽअश्वः	संभृतऽअश्वः	२८६१	२	प्रऽवृद्धः ।	प्रऽवृद्धः ।
२७३३	२	१च्यावाश्वस्य	१च्यावाश्वस्य	२८६४	१८	मघवन्त्सं ^१	मघवन्त्सं ^१
२७३४	२३	तृतीयाध्याये	तृतीयाध्याये	२८६७	१०	किमज्ञ	किमज्ञ
२७३८	१६	याः	या	२८७०	३	सख्येन	सख्येन
२७४२	८	रीदसी ^१	रोदसी ^१	२८७६	२५	नास्ति	नास्ति मूको.
२७४५	१५	जुहो ^१	जुहो ^१	२८७९	१८	वृद्धिम्	वृद्धिम्
२७६५	२०	अद्रिवः ।	अद्रिवः ।	२८८०	२१	मधुमन्त ^१	मधुमन्त ^१
२७८२	२०	हृती	हृत्यः	२८८५	२३	वृत्रहा	वृत्रहा
				२८८६	१५	त्वद् गुणान्	त्वद्गुणान्

पृष्ठे पङ्क्तौ अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे पङ्क्तौ अशुद्धम्	शुद्धम्
२८८८ १४ इन्द्रो!	इन्द्रो!	२९११ ९ वधत्रैस्त्वं	वधत्रैस्त्वं
२८९७ १२ दवः	देवः	२९११ १६ अंजयो	अंजयो
२९०५ ४ शुद्धम् शुद्धेन	शुद्धम् शुद्धेन	२९१२ २१ इन्द्र	इन्द्र
२९०६ ६ 'अतिविद्धा	'अतिविद्धा	२९१४ १६ इन्द्र	इन्द्र
२९०८ ७ कुर्म	कुर्मः	२९१७ १० अन्नः	अन्नः
२९११ १६ ईरय	ईरय	२९२८ १३ यज्ञधनाः !	यज्ञधन ! । अथ
२९१२ २४ द्रणा	द्रणा	२९२८ १९ तिसृणाम्	तिसृणाम्

Handwritten text in the bottom left corner, possibly a signature or date.

~~42069~~ 42069
Central Archaeological Library,

NEW DELHI.

~~42069~~ 2 books

Call No. Sa 2 VI | V. V. L. S

Author—Vishvebandhu

Title—Rigveda
Vols. I + II

Borrower No.

Date of Issue

Date of Return

Prof. Dr. R. S. Chandra 26/7/65
11/7/65 29.8.65

